1784

द्वितीयखण्डे श्रीकृष्णजन्मखण्डं प्रकाशयिष्यते।

ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम्।

प्रथमखण्डम्।

ब्रह्म-प्रकृति-गणेश खण्डात्मकम्।

कृष्णद्वैपायन-महर्षि-श्रीवेदव्यास-

प्रणीतम्।

पण्डितवर श्रीयुक्त पञ्चानन तर्करत्नेन

सम्पादितम्।

श्रीयुक्त वीरसिंह शास्त्रिणा श्रीयुक्त धीरानन्द काव्यनिधिना च

परिशोधितम्।

कलिकाताराजधान्याम्

कलुटोलाष्ट्रीटस्थित ३४।१ नं वङ्गवासी-ष्टीम-मेसिन-यन्त्रे

श्रीयुक्त विहारिलाल सरकारेण

मुद्रितं प्रकाशितञ्च।

शकाब्दाः १८१२।

मूल्यं ३, मुद्रात्रयात्मकम्।

ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ।

ब्रह्मखण्डम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

ओं नमो भगवते वासुदेवाय ।

ओं नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीञ्चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥

गणेशब्रह्मेश(क)सुरेशशेषाः
सुराश्च सर्व्वे मनवो मुनीन्द्राः ।
सरस्वतीश्रीगिरिजादिकाश्च
नमन्ति देव्यः प्रणमामि तं विभुम् ॥ १

स्थूलात् स्थूलतमतनुं दधतं विराजं (ख)
विश्वानि लोमविवरेषु महान्ति यस्य । (ग)
सृष्ट्युन्मुखः स्वकलयापि ससर्ज्ज सूक्ष्मां
नित्यां समेत्य सदसत्तमजं भजामि ॥ २

ध्यायन्ते ध्याननिष्ठाः सुरनरमनवो
योगिनो योगरूढाः
सन्तः स्वप्नेऽपि सन्तं कति कति जनिभि-
र्यं न पश्यन्ति तप्ताः ।
ध्याये स्वेच्छामयं तं त्रिगुणपरमहो
निर्व्विकार निरीहं
भक्तध्यानैकहेतोर्निरुपमरुचिरं
श्यामरूपं दधानम् ॥ ३

वन्दे कृष्णं गुणातीतं परं ब्रह्माच्युतं यतः ।
आविर्ब्बभूवुः प्रकृतिब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ ४

अमृतपरमपूर्व्वं भारतीकामधेनुं
श्रुतिगणकृतवत्सो व्यासदेवो दुदोह ।
अतिरुचिरपुराणं ब्रह्मवैवर्त्तमेतत्
पिवत पिवत मुग्धा दुग्धमक्षय्यमिष्टम् ॥ ५

भारते नैमिषारण्ये ऋषयः शौनकादयः ।
नित्यं नैमित्तिकीं कृत्वा क्रियामूषुः कुशासने ॥ ६
एतस्मिन्नन्तरे सौतिमागच्छन्तं यदृच्छया ।
प्रणतं सुविनीतं तं विलोक्य ददुरासनम् ॥ ७
तं सम्पूज्यातिथिं भक्त्या शौनको मुनिपुङ्गवः ।
सम्पृच्छ कुशलं शान्तं शान्तः पौराणिकं मुदा ॥ ८
वाह्यायासविनिर्म्मुक्तं वसन्तं सुस्थिरासने ।
सस्मितं सर्व्वतत्त्वज्ञं पुराणानां पुराणवित् ॥ ९
परं कृष्णकथोपेतं पुराणं श्रुतिसुन्दरम् ।
मङ्गल्यं मङ्गलार्हञ्च मङ्गलं मङ्गलायनम् ॥ १०
सर्व्वमङ्गलवीजञ्च सर्व्वदा मङ्गलप्रदम् ।
सर्व्वामङ्गलविघ्नञ्च सर्व्वसम्पत्करं परम् ॥ ११

(क) गणेशब्रह्मेशेति ब्रकारात् पूर्व्वं लघुत्वमार्षम् ।

(ख) स्थूलादित्यादि-पादस्थाने "स्थूलान् स्थूलतमं तत्त्वं दधतं सुविराजितम्" इत्यानुष्टुभेन च्छन्दसा ग्रथितं पादद्वयं विश्वानीत्यादि वसन्ततिलकीयञ्च पादत्रयं क्वचित् पुस्तके पठ्यते । उल्लिखितपाठे त्वार्षत्वेन न च्छन्दोभङ्गः ।

(ग) "ब्रह्मेशविष्णुसुरदानवसिद्धपूर्णविश्वानि लोमविवरेषु महान्ति यस्य" इत्यपि पाठः ।

हरिभक्तिप्रदं शश्वत्सुखदं मोक्षदं भवे।
तत्त्वज्ञानप्रदं दारपुत्रपौत्रविवर्द्धनम्॥ १२
पप्रच्छ सुविनीतश्च विनीतो मुनिसंसदि।
यथाकाशे तारकाणां द्विजराजो विराजते।
तथा विराजमानं तं सूतजं मुनिमण्डले (क) ॥१३

शौनक उवाच।

प्रस्थानं भवतः कुत्र कुत आयासि ते शिवम्।
किमस्माकं पुण्यदिनं मन्ये त्वद्दर्शनेन च॥ १४
वयमेव कलौ भीता विशिष्टज्ञानवर्ज्जिताः।
मुमुक्षवो भवे मग्नास्तद्धेतुस्त्वमिहागतः॥ १५
भवान् साधुर्म्महाभागः पुराणेषु पुराणवित्।
सर्व्वेषु च पुराणेषु निष्णोऽतीव कृपानिधिः॥ १६
श्रीकृष्णे निश्चला भक्तिर्यतो भवति शाश्वती।
तत् कथ्यतां महाभाग पुराणं ज्ञानवर्द्धनम्॥ १७
गरीयसी च या माया कर्म्ममूलनिकृन्तनी।
संसारसन्निबद्धानां निगड़च्छेदकर्त्तनी॥ १८
भवदावाग्निदग्धानां पीयूषवृष्टिवर्षिणी।
सा सदानन्ददा सौते शश्वच्चेतसि जीविनाम्॥ १९
यत्रादौ सर्व्वबीजञ्च परं ब्रह्म निरूपितम्।
तस्य सृष्ट्युन्मुखस्यापि सृष्टेरुत्कीर्त्तनं परम्॥ २०
साकारं वा निराकारं परमात्मस्वरूपकम्।
किमाकारञ्च तद्ब्रह्म किं ध्यानं किञ्च भावनम्॥२१
ध्यायन्ति वैष्णवाः किं वा किं वा सन्तश्च योगिनः।
मतं प्रधानं केषां वा गूढ़ं वेदे निरूपितम्॥ २२
प्रकृतेश्च किमाकारो यत्र वत्स निरूपितः।
गुणानां लक्षणं यत्र महाज्ञानस्य निश्चयः॥ २३
गोलोकवर्णनं यत्र यत्र वैकुण्ठवर्णनम्।
वर्णनं शिवलोकस्य यत्रान्यत् स्वर्गवर्णनम्॥ २४
अंशानाञ्च कलानाञ्च यत्र सौते निरूपणम्।
के प्राकृताः का प्रकृतिः क आत्मा प्रकृतेः परः॥ २५
निगूढ़ं जन्म येषां वा देवानां देवयोषिताम्।
समुत्पत्तिः समुद्राणां शैलानां सरितामपि॥ २६
के वांशाः प्रकृतेश्चापि कलाः का वा भवन्ति हि।
तासाञ्च चरितं ध्यानं पूजास्तोत्रादिकं शुभम्॥ २७
दुर्गासरस्वतीलक्ष्मीसावित्रीणाञ्च वर्णनम्।
यत्रैव राधिकाख्यानं सत्यापूर्व्वसुधोपमम् (क)॥२८
जीवकर्म्मविपाकश्च नरकाणाञ्च वर्णनम्।
कर्म्मणां खण्डनं यत्र यत्र तेभ्यो विमोचनम्॥ २९
येषाञ्च जीविनां यद्यत् स्थानं यत्र शुभाशुभम्।
जीविनां कर्म्मणो यस्माद्यासु यासु च योनिषु॥ ३०
जीविनां कर्म्मणो यस्माद्यो यो रोगो भविष्यति।
मोक्षणं कर्म्मणो यस्मात् तेषाञ्च तन्निरूपणम्॥ ३१
मनसा तुलसी काली गङ्गा पृथ्वी वसुन्धरा।
आसां यत्र शुभाख्यानमन्यासाञ्चापि यत्र वै॥ ३२
शालग्रामशिलानाञ्च दानवानाञ्च निर्णयः। (ख)
गणेश्वरस्य चरितं यत्र तज्जन्म कर्म्म च॥ ३३
कवचस्तोत्रमन्त्राणां गूढ़ानां यत्र वर्णनम्।
यदपूर्व्वमुपाख्यानमश्रुतं परमाद्भुतम्।
कृत्वा मनसि तत् सर्व्वं साम्प्रतं वक्तुमर्हसि॥ ३४
यत्र जन्मभूमौ विप्रपुण्यक्षेत्रे च भारते।
परिपूर्णतमस्यापि कृष्णस्य परमात्मनः॥ ३५
जन्म कस्य गृहे लब्धं पुण्ये पुण्यवतो मुने।
सुतं प्रसूता का धन्या मान्या पुण्यवती सती॥ ३६
आविर्ब्बभूव तद्देहाज्जगतः केन हेतुना।
गत्वा किं कृतवांस्तत्र कथं वा पुनरागतः॥ ३७
भारावतरणं केन प्रार्थितो गोप्यकार सः।
विधाय कं वा सेतुं स गोलोकं गतवान् पुरा॥ ३८
इतीदमन्यदाख्यानं पुराणं दुर्लभं तथा।
दुर्व्विज्ञेयं मुनीनाञ्च मनोनिर्म्मलकारणम्॥ ३९
अज्ञानाद्यन्मया पृष्टमपृष्टं वा शुभाशुभम्।
सद्यो वैराग्यजननं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि॥ ४०
शिष्यपृष्टमपृष्टं वा व्याख्यानं कुरुते च यः।
स सद्गुरुः सतां श्रेष्ठो योग्यायोग्ये च यः समः॥ ४१

सौतिरुवाच।

सर्व्वं कुशलमस्माकं त्वत्पादपद्मदर्शनात्।
सिद्धक्षेत्रादागतोऽहं यामि नारायणाश्रमम्॥ ४२
दृष्ट्वा विप्रसमूहञ्च नमस्कर्त्तुमिहागतः।

(क) श्लोकार्द्धं बहुषु पुस्तकेषु नास्ति।

(क) सत्यं पूर्व्वसुधोपममिति बहुपुस्तकसम्मतः पाठः। पूर्व्वसुधोपममित्यस्य नवीनाम्टततुल्यमित्यर्थः।

(ख) इतः परम्—
अपूर्व्वं यत्र वा सौते धर्म्माधर्म्मनिरूपणम्।
इत्येतत् पद्यार्द्धमधिकं क्वचिल्लभ्यते।

दृष्टश्च नैमिषारण्यं पुण्यदञ्चापि भारते ॥ ४३
देवं विप्रं गुरुं दृष्ट्वा न नमेद्यः ससंभ्रमात् ।
कालसूत्रं व्रजति स यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ४४
हरिर्ब्राह्मणरूपेण भ्रमद्भ्रमति भारते ।
सुकृती प्रणमेत् पुण्यं ब्राह्मणं हरिरूपिणम् ॥४५
भगवन् यत्त्वया पूर्व्वं ज्ञातं सर्व्वमभीप्सितम् ।
सारभूतं पुराणेषु ब्रह्मवैवर्त्तमुत्तमम् ॥ ४६
पुराणोपपुराणानां वेदानां भ्रमभञ्जनम् ।
हरिभक्तिप्रदं सर्व्वतत्त्वज्ञानविवर्द्धनम् ॥ ४७
कामिनां कामदञ्चेदं मुमुक्षूणाञ्च मोक्षदम् ।
भक्तिप्रदं वैष्णवानां कल्पवृक्षस्वरूपकम् ॥ ४८
ब्रह्मखण्डे ब्रह्मबीजं परब्रह्मनिरूपणम् ।
ध्यायन्ते योगिनः सन्तो वैष्णवा यत् परात्परम् ॥४९
वैष्णवा योगिनः सन्तो न च भिन्नाश्च शौनक ।
अज्ञानपरिपाकेण भवन्ति योगिनः क्रमात् ॥ ५०
सन्तो भवन्ति यत्सङ्गाद्‌योगी योगीश्वयोगिनः (क) ।
प्रकृतेर्लक्षणं तत्र कलांशानां निरूपणम् ॥५१
कीर्त्तिरुत्कीर्त्तनं तासां प्रभावश्च निरूपितः ।
सुकृतीनां दुष्कृतीनां यद्यत् स्थानं शुभाशुभम् ॥५२
वर्णनं नरकाणाञ्च रोगाणां मोक्षणं ततः ।
ततो गणेशखण्डे च तज्जन्मपरिकीर्त्तनम् ॥ ५३
अतीवापूर्व्वचरितं श्रुतिवेदसुदुर्लभम् ।
गणेशभृगुसंवादः सर्व्वतत्त्वनिरूपणम् ॥५४
निगूढ़कवचं स्तोत्रं मन्त्रतन्त्रनिरूपणम् ।
श्रीकृष्णजन्मखण्डञ्च कीर्त्तितञ्च ततः परम् ॥ ५५
भारते पुण्यक्षेत्रे च श्रीकृष्णजन्मकर्म्म च ।
भुवो भारावतरणं क्रीड़ाकौतुकमङ्गलम् ॥५६
सतां सेतुविधानञ्च जन्मखण्डनिरूपणम् ।
इदं ते कथितं विप्र पुराणप्रवरं वरम् ॥ ५७
चतुःखण्डपरिमितं सर्व्वधर्म्मनिरूपितम् ।
सर्व्वेषामीप्सिततमं सर्व्वेषां पूर्व्वकारणम् ॥५८
ब्रह्मवैवर्त्तकं नाम सर्व्वाभीष्टफलप्रदम् ।
सारभूतं पुराणेषु केवलं वेदसम्मतम् ॥५९
विवृतं ब्रह्म कार्त्स्न्येन कृष्णेन यत्र शौनक ।
ब्रह्मवैवर्त्तकं तेन प्रवदन्ति पुराविदः ॥ ६०
इदं पुराणसूत्रञ्च पुरा दत्तञ्च ब्रह्मणे ।
निरामये च गोलोके कृष्णेन परमात्मना ॥६१
महातीर्थे पुष्करे च दत्तं धर्म्माय ब्रह्मणा ।
धर्म्मेणेदं स्वपुत्राय प्रीत्या नारायणाय च ॥ ६२
नारायणोऽयं भगवान् प्रददौ नारदाय च ।
नारदो व्यासदेवाय प्रददौ जाह्नवीतटे ॥ ६३
व्यासः पुराणसूत्रं तत् संव्यस्य विपुलं महत् ।
मह्यं ददौ सिद्धक्षेत्रे पुण्यदे सुमनोहरम् ॥ ६४
यदिदं कथितं ब्रह्मंस्तत् समग्रं निशामय ।
अष्टादशसहस्रन्तु व्यासेनेदं पुराणकम् ॥ ६५
पुराणकाव्यश्रवणे यत् फलं लभते नरः ।
तत् फलं लभते नूनमध्यायश्रवणेन च ॥ ६६

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे
सौति-शौनकसंवादेऽनुक्रमणिका नाम
प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

शौनक उवाच ।

किमपूर्व्वं श्रुतं सौते परमाद्भुतमीप्सितम् ।
सर्व्वं कथय संव्यस्य ब्रह्मखण्डमनुत्तमम् ॥ १

सौतिरुवाच ।

वन्दे गुरोः पादपद्मं व्यासस्यामिततेजसः ।
हरिं देवान् द्विजान्नत्वा धर्म्मान् वक्ष्ये सनातनान् ॥२
यत् श्रुतं व्यासवक्त्रेण ब्रह्मखण्डमनुत्तमम् ।
अज्ञानान्धतमोध्वंसज्ञानवर्त्मप्रदीपकम् ।
ज्योतिःसमूहं प्रलये पुरासीत् केवलं द्विज ॥ ३
सूर्य्यकोटिप्रभं नित्यमसंख्यं विश्वव्यापकम् ।
स्वेच्छामयस्य च विभोस्तज्ज्योतिरुज्ज्वलं महत् ॥३
ज्योतिरभ्यन्तरे लोकत्रयमेव मनोहरम् । (क)
अदृश्यं योगिभिः स्वप्ने दृश्यं गम्यञ्च वैष्णवैः ॥ ५

(क) योगी योगेश्वयोगिनः इति पाठान्तरम् । अस्मिंश्च पाठे यत्सङ्गात् योगिनो भवन्ति, अत्र स योगी निरूपित इत्यर्थः ।

(क) एतदग्रे—
तेषामुपरि गोलोकं नित्यमीश्वरवद्द्विज ।
त्रिकोटियोजनायामविस्तीर्णं मण्डलाकृति ।
तेजःस्वरूपं सुमहद्रत्नभूमिमयं परम् ॥
इत्ययं सार्द्धः श्लोकः क्वचिदधिकोऽधिगम्यते ।

योगेन धृतमीशेन चान्तरीचस्थितं परम्।
आधिव्याधिजरामृत्युशोकभीतिविवर्ज्जितम्॥ ६
सद्रत्नरचितासंख्यमन्दिरैः परिशोभितम्।
लये कृष्णयुतं सृष्टौ गोपगोपीभिरावृतम्॥ ७
तदधो दक्षिणे सव्ये पञ्चाशत्कोटियोजनात्।
वैकुण्ठं शिवलोकञ्च तत्समं सुमनोहरम्॥ ८
कोटियोजनविस्तीर्णं वैकुण्ठं मण्डलाकृतम्।
लये शून्यञ्च सृष्टौ च लक्ष्मीनारायणान्वितम्॥ ९
गोलोकाभ्यन्तरे ज्योतिः सर्व्वतेजोगुणान्वितम्।
चतुर्भुजैः पार्षदैश्च जरामृत्युविवर्ज्जितैः॥ १०
सव्ये च शिवलोकञ्च कोटियोजनविस्तृतम्।
लये शून्यञ्च सृष्टौ च सपार्षदशिवान्वितम्॥ ११
गोलोकाभ्यन्तरे ज्योतिरतीव सुमनोहरम्। (क)
नवीननीरदश्यामं रक्तपङ्कजलोचनम्॥ १२
शारदीयपार्व्वणेन्दुशोभासुष्टशुभाननम्।
कोटिकन्दर्पलावण्यं लीलाधाम मनोहरम्॥ १३
द्विभुजं मुरलीहस्तं सस्मितं पीतवाससम्।
सद्रत्नभूषणौघेन भूषितं भक्तवत्सलम्॥ १४
चन्दनोक्षितसर्व्वाङ्गं कस्तूरीकुङ्कुमान्वितम्।
श्रीवत्सवक्षःसंभ्राजत् कौस्तुभेन विराजितम्॥ १५
सद्रत्नसाररचितं किरीटमुकुटोज्ज्वलम्।
रत्नसिंहासनस्थञ्च वनमालाविभूषितम्॥ १६
तदेव परमं ब्रह्म भगवन्तं सनातनम्।
स्वेच्छामयं सर्व्वबीजं सर्व्वाधारं परात्परम्॥ १७
किशोरवयसं शान्तं गोपवेशविधायिनम्।
कोटिपूर्णेन्दुशोभाढ्यं भक्तानुग्रहकारकम्॥ १८
निरीहं निर्व्विकारञ्च परिपूर्णतमं विभुम्।
रासमण्डलमध्यस्थं शान्तं रासेश्वरं परम्॥ १९
मङ्गल्यं मङ्गलार्हञ्च मङ्गलं मङ्गलप्रदम्।
परमानन्दबीजञ्च सत्यमक्षरमव्ययम्॥ २०
सर्व्वसिद्धीश्वरं सर्व्वसिद्धिरूपञ्च सिद्धिदम्।
प्रकृतेः परमीशानं निर्गुणं नित्यविग्रहम्॥ २१
आद्यं पुरुषमव्यक्तं पुरुहूतं पुरुष्टुतम्। (क)
सत्यं स्वतन्त्रमेकञ्च परमात्मस्वरूपकम्॥ २२
ध्यायन्ते वैष्णवाः शान्ताः शान्तं तत् परमायणम्।
एकं रूपं परं बिभ्रद् (ख) भगवानेक एव सः॥ २३
दिग्भिश्च नभसा सार्द्धं शून्यं विश्वं ददर्श ह॥ २४

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौति-
शौनकसंवादे परब्रह्मनिरूपणं नाम
द्वितीयोऽध्यायः॥ २॥

तृतीयोऽध्यायः।

सौतिरुवाच।

दृष्ट्वा शून्यमयं विश्वमलोकञ्च भयङ्करम्।
निर्ज्जन्तु निर्ज्जलं घोरं निर्व्वातं तमसावृतम्॥ १
वृक्षशैलसमुद्रादिविहीनं विकृताकृतम्।
निर्मूर्त्तिकञ्च निर्व्वातं निःशस्यं निस्तृणं द्विज॥ २
आलोक्य मनसा सर्व्वमेक एवासहायवान्।
स्वेच्छया स्रष्टुमारेभे सृष्टिं स्वेच्छामयः प्रभुः॥ ३
आविर्ब्बभूवुः सर्व्वादौ पुंसो दक्षिणपार्श्वतः। (ग)
भवकारणरूपाश्च मूर्त्तिमन्तस्त्रयो गुणाः॥ ४
ततो महानहङ्कारः पञ्चतन्मात्रमेव च।
रूपरसगन्धस्पर्शशब्दाश्चैवेतिसंज्ञकम् (घ)॥ ५
आविर्ब्बभूव तत्पश्चात् स्वयं नारायणः प्रभुः।
श्यामो युवा पीतवासा वनमाली चतुर्भुजः॥ ६
शङ्खचक्रगदापद्मधरः स्मेरमुखाम्बुजः।
रत्नभूषणभूषाढ्यः शार्ङ्गी कौस्तुभभूषणः॥ ७
श्रीवत्सवक्षाः श्रीवासः श्रीनिधिः श्रीविभावनः।
शारदेन्दुप्रभामुष्टमुखेन्दुः सुमनोहरः॥ ८
कामदेवप्रभामुष्टरूपलावण्यसुन्दरः।

(क) अतोऽनन्तरं —
परमाह्लादकं शश्वत् परमानन्दकारणम्।
ध्यायन्ते योगिनः शश्वद्योगेन ज्ञानचक्षुषा॥ १
तदेवानन्दजनकं निराकारं परात्परम्।
तज्ज्योतिरन्तरे रूपमतीव सुमनोहरम्॥ २
इत्येतत् पद्यद्वयमधिकं क्वचित् पुस्तके दृष्टमपि बहुस्थल-
स्खलनान्तन्मूलं निवेशितम्।

(क) पुरुष्टुतमिति पाठान्तरम्।
(ख) परिभ्रमन्निति पाठे तु च्छन्दोभङ्ग आर्षत्वात् सोढ़व्य एव।
(ग) आविर्ब्बभूवुः सर्व्वेऽस्येति क्वचित् पाठः।
(घ) * * तन्मात्र एव च। * * संज्ञकाः इति बहुषु पुस्तकेषु पठ्यते। वचनवैपरीत्यमार्षम्।

श्रीकृष्णपुरतः स्थित्वा तुष्टाव तं पुटाञ्जलिः ॥ ९

नारायण उवाच।

वरं वरेण्यं वरदं वरार्हं वरकारणम्।
कारणं कारणानाञ्च कर्म्म तत्कर्म्मकारणम् ॥ १०
तपसः फलदं शश्वत्तपस्विनाञ्च तापसम्।
वन्दे नवघनश्यामं स्वात्मारामं मनोरमम् ॥ ११
निष्कामं कामरूपञ्च कामदं कामकारणम्।
सर्व्वं सर्व्वेश्वरं सर्व्ववीजरूपमनुत्तमम् ॥ १२
वेदरूपं वेदवीजं वेदोक्तफलदं फलम्।
वेदाङ्गतद्विधानञ्च सर्व्ववेदविदां वरम् ॥ १३
इत्युक्त्वा भक्तियुक्तश्च स उवास तदाज्ञया।
रत्नसिंहासने रम्ये पुरतः परमात्मनः ॥ १४
नारायणकृतं स्तोत्रं यः पठेत् सुसमाहितः।
त्रिसन्ध्यञ्च पठेन्नित्यं पापं तस्य न विद्यते ॥ १५
पुत्रार्थी लभते पुत्रं भार्य्याहीनो लभेत् प्रियाम्।
भ्रष्टराज्यो लभेद्राज्यं धनभ्रष्टो धनं लभेत् ॥ १६
कारागारविपद्ग्रस्तः स्तोत्रेण मुच्यते सदा।
रोगात् प्रमुच्यते रोगी वर्षं श्रुत्वा तु संयतः ॥ १७

इति ब्रह्मवैवर्त्ते नारायणकृतं श्रीकृष्णस्तोत्रम्।

सौतिरुवाच।

आविर्ब्बभूव तत्पश्चादात्मनो वामपार्श्वतः।
शुद्धस्फटिकसङ्काशः पञ्चवक्त्रो दिगम्बरः ॥ १८
तप्तकाञ्चनवर्णाभजटाभारधरो वरः।
ईषद्धास्यप्रसन्नास्यस्त्रिनेत्रश्चन्द्रशेखरः ॥ १९
त्रिशूलपट्टिशधरो जपमालाकरः परः।
ज्ञानानन्दो महाज्ञानी महाज्ञानप्रदः परः ॥ २०
चन्द्रवृन्दप्रभामुष्टमुखदृश्यो मनोहरः।
वैष्णवानाञ्च प्रवरः प्रज्वलन् ब्रह्मतेजसा ॥ २१
श्रीकृष्णपुरतः स्थित्वा तुष्टाव तं पुटाञ्जलिः।
पुलकाङ्कितसर्व्वाङ्गः साश्रुनेत्रः सगद्गदः ॥ २२

श्रीमहादेव उवाच।

जयस्वरूपं जयदं जयेशं जयकारणम्।
प्रवरं जयदानाञ्च वन्दे तमपराजितम् ॥ २३
विश्वं विश्वेश्वरेशञ्च विश्वेशं विश्वकारणम्।
विश्वाधारञ्च विश्वस्थं कारणानाञ्च कारणम् ॥ २४
विश्वरक्षाकारणञ्च विश्वघ्नं विश्वजं परम्।
फलवीजं फलाधारं फलञ्च तत्फलप्रदम् ॥ २५
तेजःस्वरूपं तेजोदं सर्व्वतेजस्विनां वरम्।
इत्येवमुक्त्वा तं नत्वा रत्नसिंहासने वरे ॥ २६
नारायणञ्च संभाष्य स उवास तदासने ॥ २७
इति शम्भुकृतं स्तोत्रं यो जनः संयतः पठेत्।
सर्व्वसिद्धिर्भवेत्तस्य विजयश्च पदे पदे ॥ २८
सन्ततिर्वर्द्धते मित्रं धनमैश्वर्य्यमेव च।
शत्रुसैन्यं क्षयं याति दुःखानि दुरितानि च ॥ २९

इति ब्रह्मवैवर्त्ते शिवकृतं श्रीकृष्णस्तोत्रम्।

सौतिरुवाच।

आविर्ब्बभूव तत्पश्चात् कृष्णस्य नाभिपङ्कजात्।
महातपस्वी वृद्धश्च कमण्डलुधरो वरः ॥ ३०
शुक्लवासाः शुक्लदन्तः शुक्लकेशश्चतुर्भुजः।
योगीशः शिल्पिनामीशः सर्व्वेषां जनको गुरुः ॥ ३१
तपसां फलदाता च प्रदाता सर्व्वसम्पदाम्।
स्रष्टा विधाता कर्त्ता च हर्त्ता च सर्व्वकर्म्मणः ॥ ३२
धाता चतुर्णां वेदानां ज्ञाता वेदप्रसूः पतिः।
शान्तः सरस्वतीकान्तः सुशीलश्च कृपानिधिः ॥ ३३
श्रीकृष्णपुरतः स्थित्वा तुष्टाव तं पुटाञ्जलिः।
पुलकाङ्कितसर्व्वाङ्गो भक्तिनम्रात्मकन्धरः ॥ ३४

ब्रह्मोवाच।

कृष्णं वन्दे गुणातीतं गोविन्दमेकमक्षरम्।
अव्यक्तमव्ययं व्यक्तं गोपवेशविधायिनम् ॥ ३५
किशोरवयसं शान्तं गोपीकान्तं मनोहरम्।
नवीननीरदश्यामं कोटिकन्दर्पसुन्दरम् ॥ ३६
वृन्दावनवनारण्ये रासमण्डलसंस्थितम्।
रासेश्वरं रासवासं रासोल्लाससमुत्सुकम् ॥ ३७
इत्येवमुक्त्वा तं नत्वा रत्नसिंहासने वरे।
नारायणेशौ संभाष्य स उवास तदाज्ञया ॥ ३८
इति ब्रह्मकृतं स्तोत्रं प्रातरुत्थाय यः पठेत्।
पापानि तस्य नश्यन्ति दुःस्वप्नः सुस्वप्नो भवेत् ॥ ३९
भक्तिर्भवति गोविन्दे श्रीपुत्रपौत्रवर्द्धिनी।
अकीर्त्तिः क्षयमाप्नोति सत्कीर्त्तिर्वर्द्धते चिरम् ॥ ४०

इति ब्रह्मवैवर्त्ते ब्रह्मकृतं श्रीकृष्णस्तोत्रम्।

सौतिरुवाच।

आविर्ब्बभूव तत्पश्चाद्वक्षसः परमात्मनः।
सस्मितः पुरुषः कश्चित् शुक्लवर्णो जटाधरः ॥ ४१
सर्व्वसाक्षी च सर्व्वज्ञः सर्व्वेषां सर्व्वकर्म्मणाम्।

समः सर्व्वत्र सदयो हिंसाकोपविवर्ज्जितः ॥ ४२
धर्म्मज्ञानयुतो धर्म्मी धर्म्मिष्ठो धर्म्मदो भवे ।
स एव कर्म्मिणां धर्म्मः परमात्मानमीश्वरम् ।
श्रीकृष्णपुरतः स्थित्वा तुष्टाव तं कृताञ्जलिः ॥ ४३

श्रीधर्म्म उवाच ।

कृष्णं विष्णुं वासुदेवं परमात्मानमीश्वरम् ।
गोविन्दं परमानन्दमेकमक्षरमच्युतम् ॥ ४४
गोपेश्वरञ्च गोपीशं गोपं गोरक्षकं विभुम् ।
गवामीशञ्च गोष्ठस्थं गोवत्सपुच्छधारिणम् ॥ ४५
गोगोपगोपीमध्यस्थं प्रधानं पुरुषोत्तमम् ।
वन्दे नवघनश्यामं रासवासं मनोहरम् ॥ ४६
इत्युच्चार्य्य समुत्तिष्ठन् रत्नसिंहासने वरे ।
ब्रह्मविष्णुमहेशांस्तान् संभाष्य स उवास ह ॥ ४७
चतुर्व्विंशतिनामानि धर्म्मवक्त्रोद्गतानि च ।
यः पठेत् प्रातरुत्थाय स सुखी सर्व्वतो जयी ॥ ४८
मृत्युकाले हरेर्नाम तस्य साध्यं भवेद्ध्रुवम् ।
स यात्यन्ते हरेः स्थानं हरिदास्यं लभेद्ध्रुवम् ॥४९
नित्यं धर्म्मः संघटते नाधर्म्मे तत्र भीर्भवेत् ।
चतुर्व्वेदफलं तस्य शश्वत् करतले भवेत् ॥ ५०
तं दृष्ट्वा सर्व्वपापानि पलायन्ते भयेन च ।
भयानि चैव दुःखानि वैनतेयमिवोरगाः ॥ ५१

इति ब्रह्मवैवर्त्ते धर्म्मकृतं श्रीकृष्णस्तोत्रम् ।

सौतिरुवाच ।

आविर्ब्बभूव कन्यैका धर्म्मस्य वामपार्श्वतः ।
मूर्त्तिर्मूर्त्तिमयी साक्षाद्द्वितीया कमलालया ॥ ५२
आविर्ब्बभूव तत्पश्चान्मुखतः परमात्मनः ।
एका देवी शुक्लवर्णा वाणी पुस्तकधारिणी ॥ ५३
कोटिपूर्णेन्दुशोभाढ्या शरत्पङ्कजलोचना ।
वह्निशुद्धांशुकाधाना रत्नभूषणभूषिता ॥ ५४
सस्मिता सुदती श्यामा सुन्दरीणाञ्च सुन्दरी ।
स्रष्ट्री श्रुतीनां शास्त्राणां विदुषां जननी परा ॥५५
वागधिष्ठातृदेवी सा कवीनामिष्टदेवता ।
शुद्धसत्त्वस्वरूपा च शान्तरूपा सरस्वती ॥ ५६
गोविन्दपुरतः स्थित्वा जगौ प्रथमतः सुखम् ।
तन्नामगुणकीर्त्तीश्च वीणया सा ननर्त्त च ॥ ५७
कृतानि यानि कर्म्माणि कल्पे कल्पे युगे युगे ।
तानि सर्व्वाणि हरिणा तुष्टाव तं पुटाञ्जलिः ॥५८

सरस्वत्युवाच ।

रासमण्डलमध्यस्थं रासोल्लाससमुत्सुकम् ।
रत्नसिंहासनस्थञ्च रत्नभूषणभूषितम् ॥ ५९
रासेश्वरं रासकरं वरं रासेश्वरीश्वरम् ।
रासाधिष्ठातृदेवञ्च वन्दे रासविनोदिनम् ॥ ६०
रासायासपरिश्रान्तं रासवासविहारिणम् ।
रासोत्सुकानां गोपीनां कान्तं शान्तं मनोहरम् ॥६१
प्रणम्य तं यामीत्युक्त्वा प्रहृष्टवदना सती ।
उवास सा सकामा च रत्नसिंहासने वरे ॥ ६२
इति वाणीकृतं स्तोत्रं प्रातरुत्थाय यः पठेत् ।
बुद्धिमान् बलवान् सोऽपि विद्यावान् पुत्त्रवान् सदा६३

इति ब्रह्मवैवर्त्ते सरस्वतीकृतं श्रीकृष्णस्तोत्रम् ।

सौतिरुवाच ।

आविर्ब्बभूव मनसः कृष्णस्य परमात्मनः ।
एका देवी गौरवर्णा रत्नालङ्कारभूषिता ॥ ६४
पीतवस्त्रपरीधाना सस्मिता नवयौवना ।
सर्व्वैश्वर्य्याधिदेवी सा सर्व्वसम्पत्फलप्रदा ॥ ६५
स्वर्गेषु स्वर्गलक्ष्मीश्च राजलक्ष्मीश्च राजसु ।
सा हरेः पुरतः स्थित्वा परमात्मानमीश्वरम् ।
तुष्टाव प्रणता साध्वी भक्तिनम्रात्मकन्धरा ॥६६

महालक्ष्मीरुवाच ।

सत्यस्वरूपं सत्येशं सत्यबीजं सनातनम् ।
सत्याधारञ्च सत्यज्ञं सत्यमूलं नमाम्यहम् ॥ ६७
इत्युक्त्वा श्रीहरिं नत्वा सा चोवास सुखासने ।
तप्तकाञ्चनवर्णाभा भासयन्ती दिशस्त्विषा ॥ ६८
आविर्ब्बभूव तत्पश्चाद्बुद्धेश्च परमात्मनः ।
सर्व्वाधिष्ठातृदेवी सा मूलप्रकृतिरीश्वरी ॥ ६९
निद्रातृष्णाक्षुत्पिपासादयाश्रद्धाक्षमादिकाः ।
तासाञ्च सर्व्वशक्तीनामीशाधिष्ठातृदेवता ॥ ७०
भयङ्करी शतभुजा दुर्गा दुर्गार्त्तिनाशिनी ।
आत्मनः शक्तिरूपा सा जगतां जननी परा ॥ ७१
त्रिशूलशक्तिशार्ङ्गञ्च धनुःखड्गशराणि च ।
शङ्खचक्रगदापद्ममक्षमालाकमण्डलू ॥ ७२
वज्रमङ्कुशपाशञ्च भुशुण्डीदण्डतोमरम् ।
नारायणास्त्रं ब्रह्मास्त्रं रौद्रं पाशुपतन्तथा ॥ ७३
पार्ज्जन्यं वह्निगान्धर्व्वं वारुणं बिभ्रती सती ।
श्रीकृष्णपुरतः स्थित्वा तुष्टाव तं मुदान्विता ॥ ७४

प्रकृतिरुवाच ।

अहं प्रकृतिरीशानां सर्व्वेषां सर्व्वरूपिणी ।
सर्व्वशक्तिस्वरूपा च मया च शक्तिमज्जगत् ॥ ७५
त्वया सृष्टिर्न स्वतन्त्रा त्वमेव जगतां पतिः ।
पतिः पिता च स्रष्टा च संहर्त्ता च पुनर्विधिः ॥ ७६
स्रष्टुः स्रष्टा च संहर्त्तुः संहर्त्ता वेधसां विधिः ।
परमानन्दरूपं त्वां वन्दे सानन्दपूर्व्वकम् ॥ ७७
चक्षुर्निमेषमात्रेण ब्रह्मणः पतनं भवेत् ।
तस्य प्रभावमतुलं वर्णितुं कः क्षमो विभोः ॥ ७८
भ्रूभङ्गलीलामात्रेण विष्णुकोटिं सृजेत्तु यः ।
चराचरांश्च विश्वेषु देवान् ब्रह्मपुरोगमान् ॥ ७९
मद्विधाः कतिधा देवीः स्रष्टुं शक्तश्च लीलया ।
परिपूर्णतमं पूज्यं वन्दे सानन्दपूर्व्वकम् ॥ ८०
महान्विराड् यत्कलांशोविश्वासंख्याश्रयोविभोः(क)
वन्दे सानन्दपूर्व्वं तं परमात्मानमीश्वरम् ॥ ८१(ख)
यञ्च स्तोतुमशक्ता वै ब्रह्मविष्णुशिवादयः ।
देवा अहञ्च वाणी च वन्दे तं प्रकृतेः परम् ॥८२
देवाश्च विदुषां श्रेष्ठाः स्तोतुं शक्ता न लक्षितुम् ।
निर्लक्ष्यं कः क्षमः स्तोतुं तं निरीहं नमाम्यहम्॥८३
इत्येवमुक्त्वा सा दुर्गा रत्नसिंहासने वरे ।
उवास नत्वा श्रीकृष्णं तुष्टुवुस्तां सुरेश्वराः ॥ ८४
इति दुर्गाकृतं स्तोत्रं कृष्णस्य परमात्मनः ।
यः पठेदर्च्चनाकाले स जयी सर्व्वतः सुखी ॥ ८५
दुर्गा तस्य गृहं त्यक्त्वा नैव याति कदाचन ।
भवाब्धौ यशसायाति यात्यन्ते श्रीहरेः पुरः ॥ ८६

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौति-शौनकसंवादे दुर्गाकृतं श्रीकृष्णस्तोत्रं समाप्तश्च तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

(क) यत् इति लुप्तषष्ठीकमव्ययपदम् । विश्वासंख्या-श्रयः असंख्यविश्वाश्रय इत्यर्थः । विश्वासंख्येति परनिपात आर्षः ।

(ख) सानन्दपूर्व्वमित्यस्य आनन्दपूर्व्वकं सानन्दश्च इत्यर्थः । सिद्धिश्चार्षी । एवमन्यत्र ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

सौतिरुवाच ।

आविर्ब्बभूव पश्चात्तु कृष्णस्य रसनाग्रतः ।
शुद्धस्फटिकसङ्काशा देवी चैका मनोहरा ॥ १
शुक्लवस्त्रपरीधाना सर्व्वालङ्कारभूषिता ।
बिभ्रती जपमालाञ्च सा सावित्री प्रकीर्त्तिता ॥ २
तुष्टाव पुरतः स्थित्वा परं ब्रह्म सनातनम् ।
पुटाञ्जलिपरा साध्वी भक्तिनम्रात्मकन्धरा ॥ ३

सावित्र्युवाच ।

नमामि सर्व्वबीजं त्वां ब्रह्मबीजं सनातनम् ।
परात् परतरं श्यामं निर्व्विकारं निरञ्जनम् ॥ ४
इत्युक्त्वा सस्मिता देवी रत्नसिंहासने वरे ।
उवास श्रीहरिं नत्वा पुनरेव श्रुतिप्रसूः ॥ ५
आविर्ब्बभूव तत्पश्चात् कृष्णस्य परमात्मनः ।
मानसाच्च पुमानेकस्तप्तकाञ्चनसन्निभः ॥ ६
मनो मथ्नाति सर्व्वेषां पञ्चबाणेन कामिनाम् ।
तन्नाम मन्मथस्तेन प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ७
तस्य पुंसो वामपार्श्वात् कामस्य कामिनी वरा ।
बभूवातीव ललिता सर्व्वेषां मोहकारिणी ॥ ८
रतिर्ब्बभूव सर्व्वेषां तां दृष्ट्वा सस्मितां सतीम् ।
रतीति तेन तन्नाम प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ९
हरिं स्तुत्वा तया सार्द्धम् उवास स हरेः पुरः ।
रत्नसिंहासने रम्ये पञ्चबाणो धनुर्द्धरः ॥ १०
मारणं स्तम्भनञ्चैव जृम्भणं शोषणं तथा ।
उन्मादनं पञ्चबाणः पञ्च बाणान् बिभर्त्ति सः ॥ ११
बाणांश्चिक्षेप सर्व्वांश्च कामो बाणपरीक्षया ।
सद्यः सर्व्वे सकामाश्च बभूवुरीश्वरेच्छया ॥ १२
रतिं दृष्ट्वा ब्रह्मणश्च रेतःपाती बभूव ह ।
तत्र तस्थौ महायोगी वस्त्रेणाच्छाद्य लज्जया ॥१३
वस्त्रं दग्ध्वा समुत्तस्थौ ज्वलदग्निः सुरेश्वरः ।
कोटितालप्रमाणश्च सशिखश्च समुज्ज्वलः ॥ १४
कृष्णस्तद्दहनं दृष्ट्वा ससर्ज्जापः स्वलीलया ।
निश्वासवायुना सार्द्धं मुखबिन्दुं समुद्गिरन् ॥ १५
विश्वौघं प्लावयामास मुखबिन्दुजलं द्विज ।
तस्य किञ्चिज्जलकणं वह्निं शान्तं चकार ह ॥ १६
ततःप्रभृति तेनाग्निस्तोयान्निर्व्वाणतां व्रजेत् ।

आविर्भूतः पुमानेकस्ततस्तदधिदेवता ॥ १७
उत्तस्थौ तज्जलादेकः पुमान् स वरुणः स्मृतः।
जलाधिष्ठातृदेवोऽसौ सर्व्वेषां यादसां पतिः ॥ १८
आविर्ब्बभूव कन्यैका तद्देर्वामपार्श्वतः।
स्वाहा च वह्निपत्नीं तां प्रवदन्ति मनीषिणः ॥१९
जलेशस्य वामपार्श्वात् कन्या चैका बभूव ह।
वरुणानीति विख्याता वरुणस्य प्रिया सती ॥२०
बभूव पवनः श्रीमान् विष्णोर्निश्वासवायुना।
स च प्राणश्च सर्व्वेषां निश्वासस्तत्तनूद्भवः ॥२१
तस्य वायोर्व्वामपार्श्वात् कन्या चैका बभूव ह।
वायोः पत्नी सा च देवी वायवी परिकीर्त्तिता ॥२२
कृष्णस्य कामबाणेन रेतःपातो बभूव ह।
जले तद्रेचनं चक्रे लज्जया सुरसंसदि ॥२३
सहस्रवत्सरान्ते तत् डिम्बरूपं बभूव ह।
ततो महान् विराड् जज्ञे विश्वौघाधार एव सः ॥२४
यस्यैकलोमविवरे विश्वस्य च व्यवस्थितिः।
स्थूलात् स्थूलतमः सोऽपि महान्नान्यस्ततः परम्॥२५
स एव षोड़शांशोऽपि कृष्णस्य परमात्मनः।
महान् विष्णुः स विज्ञेयः सर्व्वाधारः सनातनः॥२६
महार्णवे शयानः स पद्मपत्रं यथा जले।
बभूवतुस्तौ दैत्यौ द्वौ तस्य कर्णमलोद्भवौ ॥२७
तौ जलाच्च समुत्थाय ब्रह्माणं हन्तुमुद्यतौ।
नारायणश्च भगवान् जघ्नतौ तौ जघान ह ॥२८
बभूव मेदिनी कृत्स्ना कार्त्स्न्येन मेदसा तयोः।
तत्रैव सन्ति विश्वानि सा च देवी वसुन्धरा ॥२९

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे
सौतिशौनकसंवादे सृष्टिनिरूपणे
चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

—०—

पञ्चमोऽध्यायः।

शौनक उवाच।

गोगोपगोप्यो गोलोके किं नित्याः किं नु कल्पिताः।
मम सन्देहभेदार्थं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥१

सौतिरुवाच।

सर्व्वादिसृष्टौ ताः कृप्ताः प्रलये प्रलये स्थिताः।
सर्व्वादिसृष्टिकथनं यन्मया कथितं द्विज ॥ २
सर्व्वादिसृष्टौ कृप्तौ च नारायणमहेश्वरौ।
प्रलये प्रलये व्यक्तौ स्थितौ तौ प्रकृतिश्च सा ॥३
सर्व्वादौ ब्रह्मकल्पस्य चरितं कथितं द्विज।
वाराहपाद्मकल्पौ द्वौ कथयिष्यामि श्रोष्यसि ॥४
ब्राह्मवाराहपाद्माश्च कल्पाश्च त्रिविधा मुने।
यथा युगानि चत्वारि क्रमेण कथितानि च ॥५
सत्यत्रेताद्वापरञ्च कलिश्चेति चतुर्युगम्।
त्रिंशतैश्च षष्ट्यधिकैर्युगैर्द्दिव्यं युगं स्मृतम् ॥६
मन्वन्तरन्तु दिव्यानां युगानामेकसप्ततिः।
चतुर्द्दशसु मनुषु गतेषु ब्रह्मणो दिनम् ॥ ७
त्रिंशतैश्च षष्ट्यधिकैर्द्दिनैर्वर्षञ्च ब्रह्मणः।
अष्टोत्तरं वर्षशतं विधेरायुर्निरूपितम् ॥८
एतन्निमेषकालस्तु कृष्णस्य परमात्मनः।
ब्रह्मणश्चायुषा कल्पः कालविद्भिर्निरूपितः ॥९
क्षुद्रकल्पा बहुतरास्ते संवर्त्तादयः स्मृताः।
सप्तकल्पान्तजीवी च मार्कण्डेयश्च तन्मतः ॥१०
ब्रह्मणश्च दिनेनैव स कल्पः परिकीर्त्तितः।
विधेश्च सप्तदिवसे मुनेरायुर्निरूपितम् ॥११
ब्राह्मवाराहपाद्माश्च त्रयः कल्पा निरूपिताः।
कल्पत्रये यथासृष्टि कथयामि निशामय ॥१२
ब्राह्मे च मेदिनीं सृष्ट्वा स्रष्टा सृष्टिं चकार सः।
मधुकैटभयोश्चैव मेदसा चाज्ञया प्रभोः ॥१३
वाराहे तां समुद्धृत्य लुप्तां मग्नां रसातलात्।
विष्णोर्व्वराहरूपस्य द्वारा चातिप्रयत्नतः ॥ १४
पाद्मे विष्णोर्नाभिपद्मे स्रष्टा सृष्टिं विनिर्म्ममे।
त्रिलोकीं ब्रह्मलोकान्तां नित्यलोकत्रयं विना ॥१५
एतत्तु कालसंख्यानमुक्तं सृष्टिनिरूपणे।
किञ्चिन्निरूपणं सृष्टेः किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥१६

शौनक उवाच।

अतः परन्तु गोलोके गोलोकेशो महान् विभुः।
एतान् सृष्ट्वा किं चकार तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥१७

सौतिरुवाच।

एतान् सृष्ट्वा जगामासौ सुरम्यं रासमण्डलम्।
एतैः समेतो भगवानतीवकमनीयकम् ॥१८
रम्याणां कल्पवृक्षाणां मध्येऽतीव मनोहरम्।
सुविस्तीर्णञ्च सुसमं सुस्निग्धं मण्डलाकृतम् ॥१९
चन्दनागुरुकस्तूरीकुङ्कुमैश्च सुसंस्कृतम्।

दधिलाजशुक्लधान्यदूर्व्वापर्णपरिप्लुतम् ॥२०
पट्टसूत्रग्रन्थियुक्तनवचन्दनपल्लवैः।
संयुक्तरम्भास्तम्भानां समूहैः परिवेष्टितम् ॥२१
सद्रत्नसारनिर्म्माणमण्डपानां त्रिकोटिभिः।
रत्नप्रदीपज्वलितैः पुष्पधूपाधिवासितैः ॥२२
शृङ्गारार्हभोगवस्तुसमूहपरिवेष्टितैः।
अतीव ललिताकल्पतल्पयुक्तैः सुशोभितम् ॥२३
तत्र गत्वा च तैः सार्द्धं समुवास जगत्पतिः।
दृष्ट्वा रासं विस्मितास्ते बभूवुर्मुनिसत्तम ॥२४
आविर्ब्बभूव कन्यैका कृष्णस्य वामपार्श्वतः।
धावित्वा पुष्पमानीय ददावर्घ्यं प्रभोः पदे ॥२५
रासे संभूय गोलोके सा दधाव हरेः पुरः।
तेन राधा समाख्याता पुराविद्भिर्द्विजोत्तम ॥२६
प्राणाधिष्ठातृदेवी सा कृष्णस्य परमात्मनः।
आविर्ब्बभूव प्राणेभ्यः प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ॥२७
देवी षोड़शवर्षीया नवयौवनसंयुता।
वह्निशुद्धांशुकाधाना सस्मिता सुमनोहरा ॥२८
सुकोमलाङ्गी ललिता सुन्दरीषु च सुन्दरी।
बृहन्नितम्बभारार्त्ता पीनश्रोणीपयोधरा ॥२९
बन्धुजीवजितारक्तसुन्दरोष्ठाधरा वरा।
मुक्तापंक्तिजिता चारुदन्तपंक्त्या मनोहरा ॥३०
शरत्पार्व्वणकोटीन्दु-शोभासुष्टशुभानना।
चारुसीमन्तिनी चारुशरत्पङ्कजलोचना ॥३१
खगेन्द्रचञ्चुविजितचारुनासा मनोहरा।
स्वर्णगेण्डूकविजिते गण्डयुग्मे च बिभ्रती ॥३२
दधती चारुकर्णौ च रत्नाभरणभूषिते।
चन्दनागुरुकस्तूरीयुक्तकुङ्कुमविन्दुभिः ॥३३
सिन्दूरविन्दुसंयुक्तसुकपोला मनोहरा।
सुसंस्कृतं केशपाशं मालतीमाल्यभूषितम् ॥३४
सुगन्धकवरीभारं सुन्दरं दधती सती।
स्थलपद्मप्रभामुष्टं पादयुग्मञ्च बिभ्रती ॥३५
गमनं कुर्व्वती सा च हंसखञ्जनगञ्जनम्।
सद्रत्नसारनिर्म्माणां वनमालां मनोहराम् ॥३६
हारं हीरकनिर्म्माणं रत्नकेयूरकङ्कणम्।
सद्रत्नसारनिर्म्माणं पाशकं सुमनोहरम् ॥३७
अमूल्यरत्ननिर्म्माणं क्वणन्मञ्जीररञ्जितम्।
नानाप्रकारचित्राढ्यं सुन्दरं परिबिभ्रती ॥३८
सा च सम्भाष्य गोविन्दं रत्नसिंहासने वरे।
उवास सस्मिता भर्त्तुः पश्यन्ती मुखपङ्कजम् ॥ ३९
तस्याश्च लोमकूपेभ्यः सद्यो गोपाङ्गनागणाः।
आविर्ब्बभूव रूपेण वेशेनैव च तत्समः ॥४०
लक्षकोटिपरिमितः शश्वत् सुस्थिरयौवनः।
संख्याविद्भिश्च संख्यातो गोलोके गोपिकागणः ॥४१
कृष्णस्य लोमकूपेभ्यः सद्यो गोपगणो मुने।
आविर्ब्बभूव रूपेण वेशेनैव च तत्समः ॥४२
त्रिंशत्कोटिपरिमितः कमनीयो मनोहरः।
संख्याविद्भिश्च संख्यातो बल्लवानां गणः श्रुतौ ॥४३
कृष्णस्य लोमकूपेभ्यः सद्यश्चाविर्ब्बभूव ह।
नानावर्णो गोगणश्च शश्वत्सुस्थिरयौवनः ॥४४
बलीवर्द्दाः सुरभ्यश्च वत्सा नानाविधाः शुभाः।
अतीव ललिताः श्यामा बह्व्यश्च कामधेनवः ॥ ४५
तेषामेकं बलीवर्द्दं कोटिसिंहसमं बले।
शिवाय प्रददौ कृष्णो वाहनाय मनोहरम् ॥ ४६
कृष्णाङ्घ्रिनखरन्ध्रेभ्यो हंसपंक्तिर्म्मनोहरा।
आविर्ब्बभूव सहसा स्त्रीपुंवत्ससमन्विता ॥ ४७
तेषामेकं राजहंसं महाबलपराक्रमम्।
वाहनाय ददौ कृष्णो ब्रह्मणे च तपस्विने ॥ ४८
वामकर्णस्य विवरात् कृष्णस्य परमात्मनः।
गणः श्वेततुरङ्गाणामाविर्भूतो मनोहरः ॥ ४९
तेषामेकञ्च श्वेताश्वं धर्म्माय वाहनाय च।
ददौ गोपाङ्गनेशश्च संप्रीत्या सुरसंसदि ॥ ५०
दक्षकर्णस्य विवरात् पुंसश्च सुरसंसदि।
आविर्भूता सिंहपंक्तिर्म्महाबलपराक्रमा ॥ ५१
तेषामेकं ददौ कृष्णः प्रकृत्यै परमादरम्।
अमूल्यवरमाल्यञ्च वरं यदभिवाञ्छितम् ॥ ५२
कृष्णो योगेन योगीन्द्रश्चकार रथपञ्चकम्।
शुद्धरत्नेन्द्रनिर्म्माणं मनोयायि मनोहरम् ॥ ५३
लक्षयोजनमूर्द्ध्वं च प्रस्थे च शतयोजनम्।
लक्षचक्रं वायुवहं लक्षक्रीड़ागृहान्वितम् ॥ ५४
शृङ्गारार्हभोगवस्तु-तल्पासंख्यसमन्वितम्।
रत्नप्रदीपलक्षाणां वाजिभिश्च विराजितम् ॥ ५५
नानाचित्रविचित्राढ्यं सद्रत्नकलसोज्ज्वलम्।
रत्नदर्पणभूषाढ्यं शोभितं श्वेतचामरैः ॥ ५६
वह्निशुद्धांशुकैश्चित्रैर्म्मालाजालैर्व्विभूषितम्।

मणीन्द्रमुक्तामाणिक्यहीराहारविराजितम् ॥ ५७
आरक्तवर्णरत्नेन्द्रसारनिर्म्माणकृत्रिमैः ।
पङ्कजानामसंख्येश्च सुन्दरैश्च सुशोभितम् ॥ ५८
ददौ नारायणायैकं तेषां मध्ये द्विजोत्तम ।
एकं दत्त्वा राधिकायै ररक्ष शेषमात्मने ॥ ५९
आविर्ब्बभूव कृष्णस्य गुह्यदेशात्ततः परम् ।
पिङ्गलश्च पुमानेकः पिङ्गलैश्च गणैः सह ॥ ६०
आविर्भूता यतो गुह्यात् तेन ते गुह्यकाः स्मृताः ।
यः पुमान् स कुवेरश्च धनेशो गुह्यकेश्वरः ॥ ६१
बभूव कन्यका चैका कुवेरवामपार्श्वतः ।
कुवेरपत्नी सा देवी सुन्दरीणां मनोरमा ॥ ६२
भूतप्रेतपिशाचाश्च कुष्माण्डब्रह्मराक्षसाः ।
वेताला विकृतास्तस्याविर्भूता गुह्यदेशतः ॥ ६३
शङ्खचक्रगदापद्मधारिणो वनमालिनः ।
पीतवस्त्रपरीधानाः सर्व्वे श्यामचतुर्भुजाः ॥ ६४
किरीटिनः कुण्डलिनो रत्नभूषणभूषिताः ।
आविर्भूताः पार्षदाश्च कृष्णस्य मुखतो मुने ॥ ६५
चतुर्भुजान् पार्षदांश्च ददौ नारायणाय च ।
गुह्यकान् गुह्यकेशाय भूतादीन् शङ्कराय च ॥ ६६
द्विभुजाः श्यामवर्णाश्च जपमालाकरा वराः ।
ध्यायन्तश्चरणाम्भोजं कृष्णस्य सन्ततं मुदा ॥ ६७
दास्ये नियुक्ता दासाश्चैवार्घ्यमादाय यत्नतः ।
आविर्भूता वैष्णवाश्च सर्व्वे कृष्णपरायणाः ॥ ६८
पुलकाञ्चितसर्व्वाङ्गाः साश्रुनेत्राः सगद्गदाः ।
आविर्भूताः पादपद्मात् पादपद्मैकमानसाः ॥ ६९
आविर्ब्बभूवुः कृष्णस्य दक्षनेत्राद्भयङ्कराः ।
त्रिशूलपट्टिशधरास्त्रिनेत्राश्चन्द्रशेखराः ॥ ७०
दिगम्बरा महाकाया ज्वलदग्निशिखोपमाः ।
ते भैरवा महाभागाः शिवतुल्याश्च तेजसा ॥ ७१
रुरुसंहारकालाख्या असितक्रोधभीषणाः ।
महाभैरवखट्वाङ्गाविशष्टौ भैरवाः स्मृताः ॥ ७२
आविर्ब्बभूव कृष्णस्य वामनेत्राद्भयङ्करः ।
त्रिशूलपट्टिशव्याघ्रचर्म्माम्बरगदाधरः ॥ ७३
दिगम्बरो महाकायस्त्रिनेत्रश्चन्द्रशेखरः ।
स ईशानो महाभागो दिक्पालानामधीश्वरः ॥ ७४
डाकिन्यश्चैव योगिन्यः क्षेत्रपालाः सहस्रशः ।
आविर्ब्बभूवुः कृष्णस्य नासिकाविवरोदरात् ॥ ७५
सुराश्त्रिकोटिसंख्याता दिव्यमूर्त्तिधरा वराः ।
आविर्ब्बभूवुः सहसा पुंसश्च पृष्ठदेशतः ॥ ७६

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे
सौति-शौनकसंवादे सृष्टिनिरूपणे
पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

सौतिरुवाच ।

अथ कृष्णो महालक्ष्मीं सादरञ्च सरस्वतीम् ।
नारायणाय प्रददौ रत्नेन्द्रमालया सह ॥ १
सावित्रीं ब्रह्मणे प्रादान्मूर्त्तिं धर्म्माय सादरम् ।
रतिं कामाय रूपाढ्यां कुवेराय मनोरमाम् ॥ २
अन्याश्च या या अन्येभ्यो याश्च येभ्यः समुद्भवाः ।
तस्मै तस्मै ददौ कृष्णस्तां तां रूपवतीं सतीम् ॥ ३
ततः शङ्करमाहूय सर्व्वेशो योगिनां गुरुम् ।
उवाच प्रियमित्येवं गृहाण सिंहवाहिनीम् ॥ ४
श्रीकृष्णस्य वचः श्रुत्वा प्रहस्य नीललोहितः ।
उवाच भीतः प्रणतः प्राणेशं प्रभुमच्युतम् ॥ ५

श्रीशङ्कर उवाच ।

अधुनाहं न गृह्णामि प्रकृतिं प्राकृतो यथा ।
त्वद्भक्त्येकव्यवहितां दास्यमार्गविरोधिनीम् ॥ ६
तत्त्वज्ञानसमाच्छन्नां योगद्वारकपाटिकाम् ।
मुक्तीच्छाध्वंसरूपाञ्च सकामां कामवर्द्धिनीम् ॥ ७
तपस्याच्छन्नरूपाञ्च महामोहकरण्डिकाम् ।
भवकारागृहे घोरे दृढां निगड़रूपिणीम् ॥ ८ (क)
शश्वद्विबुद्धिजननीं सद्बुद्धिच्छेदकारिणीम् ।
शश्वद्विभोगसाराञ्च(ख)विषयेच्छाविवर्द्धिनीम् ॥ ९
नेच्छामि गृहिणीं नाथ वरं देहि मदीप्सितम् ।
यस्य यद्वाञ्छितं तस्मै तद्ददाति सदीश्वरः ॥ १०
त्वद्भक्तिविषये दास्ये लालसा वर्द्धतेऽनिशम् ।
तृप्तिर्न जायते नामजपने पादसेवने ॥ ११
त्वन्नाम पञ्चवक्त्रेण गुणाञ्च मङ्गलालयम् ।
स्वप्ने जागरणे शश्वद्गायन् गायन् भ्रमाम्यहम् ॥ १२

(क) एष श्लोकः क्वचित् पुस्तके नास्ति ।
(ख) ** साध्वाश्वेति क्वचित्कः पाठः ।

आकल्पकोटिकोटिञ्च त्वद्रूपध्यानतत्परम्।
भोगीच्छाविषये नैव योगी तपसि मन्मनः॥ १३
त्वत्सेवने पूजने च वन्दने नामकीर्त्तने।
सदोल्लसितमेषाञ्च विरतौ विरतिं लभेत्॥ १४
स्मरणं कीर्त्तनं नामगुणयोः श्रवणं जपः।
त्वच्चारुरूपध्यानं त्वत्पादसेवाभिवन्दनम्॥ १५
समर्पणञ्चात्मनश्च नित्यं नैवेद्यभोजनम्।
वरं वरेश देहीदं नवधाभक्तिलक्षणम्॥ १६
सार्ष्टि-सालोक्य-सारूप्य-सामीप्य-साम्य-लीनताम्।
वदन्ति षड़्विधां मुक्तिं मुक्ता मुक्तिविदो विभो॥ १७
अणिमा लघिमा प्राप्तिः प्राकाम्यं महिमा तथा।
ईशित्वञ्च वशित्वञ्च सर्व्वकामावसायिता॥ १८
सर्व्वज्ञ दूरश्रवणं परकायप्रवेशनम्।
वाक्सिद्धिः कल्पवृक्षत्वं स्रष्टुं संहर्त्तुमीशता॥ १९
अमरत्वञ्च सर्व्वाग्रं सिद्धयोऽष्टादश स्मृताः।
योगास्तपांसि सर्व्वाणि दानानि च व्रतानि च॥ २०
यशः कीर्त्तिर्व्वचः सत्यं धर्म्माण्यनशनानि च।
भ्रमणं सर्व्वतीर्थेषु स्नानमन्यसुरार्चनम्॥ २१
सुरार्चादर्शनं सप्तद्वीपसप्तप्रदक्षिणम्।
स्नानं सर्व्वसमुद्रेषु सर्व्वस्वर्गप्रदर्शनम्॥ २२
ब्रह्मत्वञ्चैव रुद्रत्वं विष्णुत्वञ्च परं पदम्।
अतोऽनिर्व्वचनीयानि वाञ्छनीयानि सन्ति वा॥ २३
सर्व्वाण्येतानि सर्व्वेश कथितानि च यानि च।
तव भक्तिकलांशस्य कलां नार्हन्ति षोड़शीम्॥ २४
शर्व्वस्य वचनं श्रुत्वा कृष्णस्तं योगिनां गुरुम्।
प्रहस्योवाच वचनं सत्यं सर्व्वसुखप्रदम्॥ २५

श्रीभगवानुवाच।

मत्सेवां कुरु सर्व्वेश शर्व्व सर्व्वविदां वर।
कल्पकोटिशतं यावत् पूर्णं शश्वदहर्निशम्॥ २६
वरस्तपस्विनां त्वञ्च सिद्धानां योगिनां तथा।
ज्ञानिनां वैष्णवानाञ्च सुराणाञ्च सुरेश्वर॥ २७
अमरत्वं लभ भव भव (क) मृत्युञ्जयो महान्।
सर्व्वसिद्धिञ्च वेदांश्च सर्व्वज्ञत्वञ्च मद्वरात्॥ २८
असंख्यब्रह्मणां पातं लीलया वत्स द्रक्ष्यसि।
अद्यप्रभृति ज्ञानेन तेजसा वयसा शिव॥ २९
पराक्रमेण यशसा महसा मत्समो भव।
प्राणानामधिकस्त्वञ्च न भक्तस्त्वत्परो मम॥ ३०
त्वत्परो नास्ति मे प्रेयांस्त्वं मदीयात्मनः परः।
ये त्वां निन्दन्ति पापिष्ठा ज्ञानहीना विचेतनाः॥ ३१
पच्यन्ते कालसूत्रे च यावच्चन्द्रदिवाकरौ।
कल्पकोटिशतान्ते च ग्रहीष्यसि शिवां शिव॥ ३२
ममाभ्यर्थञ्च वचनं पालनं कर्त्तुमर्हसि।
त्वन्मुखान्निर्गतं वाक्यं करोमि नाधुनेति च॥ ३३
मद्वाक्यञ्च स्ववाक्यञ्च पालनं तत् करिष्यसि।
गृहीत्वा प्रकृतिं शम्भो दिव्यं वर्षसहस्रकम्॥ ३४
सुखं सुमहत् शृङ्गारं करिष्यसि न संशयः।
न केवलं तपस्वी त्वमीश्वरो मत्समो महान्॥ ३५
काले गृही तपस्वी च योगी स्वेच्छामयो हि यः।
दुःखञ्च दारसंयोगे यत्त्वया कथितं शिव॥ ३६
कुस्त्री ददाति दुःखञ्च स्वामिने न पतिव्रता।
कुले महति या जाता कुलजा कुलपालिका॥ ३७
करोति पालनं स्नेहात् सत्पुत्रस्य समं (क) पतिम्।
पतिर्बन्धुर्गतिर्भर्त्ता दैवतं कुलयोषितः॥ ३८
पतितोऽपतितो वापि कृपणश्चेश्वरोऽथवा।
असत्कुलप्रसूता याः पित्रोर्दुःशीलमिश्रिताः॥ ३९
ध्रुवं ताः परभोग्याश्च पतिं निन्दन्ति सन्ततम्।
आवयोरतिरिक्तञ्च या पश्यति पतिं सती॥ ४०
गोलोके स्वामिना सार्द्धं कोटिकल्पं प्रमोदते।
भविता सा शिवा शैवी प्रकृतिर्व्वैष्णवी शिव॥ ४१
मदाज्ञया च तां साध्वीं ग्रहीष्यसि भवाय च।
प्रकृत्या योनिसंयुक्तं त्वल्लिङ्गं तीर्थमत्कृतम्॥ ४२
तीर्थे सहस्रं संपूज्य भक्त्या पञ्चोपचारतः।
सदक्षिणं संयतो यः पवित्रश्च जितेन्द्रियः॥ ४३
कोटिकल्पञ्च गोलोके मोदते च मया सह।
लक्षं तीर्थे पूजयेद्यो विधिवत् साधुदक्षिणम्॥ ४४
न च्युतिस्तस्य गोलोकात् स भवेदावयोः समः।
मृद्भस्मगोशकृत्पिण्डे तीर्थे बालुकयापि वा॥ ४५
कृत्वा लिङ्गं सकृत् पूज्य वसेत् कल्पायुतं दिवि।
प्रजावान् भूमिमान् विद्वान् पुत्त्रवान् धनवांस्तथा॥ ४६
ज्ञानवान् मुक्तिमान् साधुः शिवलिङ्गार्चनाद्भवेत्।

(क) लभ लभ भवेति पाठान्तरम्।

(क) शश्वत् पुत्रसममिति क्वचित् पाठः।

शिवलिङ्गार्चनस्थानमतीर्थं तीर्थमेव तत्।
भवेत्तत्र मृतः पापी शिवलोकं स गच्छति॥ ४७
महादेव महादेव महादेवेतिवादिनः।
पश्चाद्यामि महात्रस्तो नामश्रवणलोभतः॥ ४८
शिवेति शब्दमुच्चार्य्य प्राणांस्त्यजति यो नरः।
कोटिजन्मार्ज्जितात् पापान्मुक्तो मुक्तिं प्रयाति सः॥४९
शिवं कल्याणवचनं कल्याणं मुक्तिवाचकम्।
यतस्तत् प्रभवेत्तेन स शिवः परिकीर्त्तितः॥ ५०
विच्छेदे धनबन्धूनां निमग्नः शोकसागरे।
शिवेति शब्दमुच्चार्य्य लभेत् सर्व्वशिवं नरः॥ ५१
पापघ्ने वर्त्तते शिश्च वश्च मुक्तिप्रदे तथा।
पापघ्नो मोक्षदो नृणां शिवस्तेन प्रकीर्त्तितः॥ ५२
शिवेति च शिवं नाम यस्य वाचि प्रवर्त्तते।
कोटिजन्मार्ज्जितं पापं तस्य नश्यति निश्चितम्॥ ५३
इत्युक्त्वा शूलिने कृष्णो दत्त्वा कल्पतरुं मनुम्।
तत्त्वज्ञानं मृत्युञ्जयमुवाच सिंहवाहिनीम्॥ ५४

श्रीभगवानुवाच।

अधुना तिष्ठ वत्से त्वं गोलोके मम सन्निधौ।
काले भजिष्यसि शिवं शिवदञ्च शिवायनम्॥ ५५
तेजःसु सर्व्वदेवानामाविर्भूय वरानने।
संहृत्य दैत्यान् सर्व्वांश्च भविता सर्व्वपूजिता॥ ५६
ततः कल्पविशेषे च सत्यं सत्ययुगे सति।
भविता दक्षकन्या त्वं सुशीला शम्भुगेहिनी॥ ५७
ततः शरीरं संत्यज्य यज्ञे भर्त्तुश्च निन्दया।
मेनायां शैलभार्य्यायां भविता पार्व्वतीति च॥ ५८
दिव्यं वर्षसहस्रञ्च विहरिष्यसि शम्भुना।
पूर्णं ततः सर्व्वकालमभेदत्वं लभिष्यसि॥ ५९
काले सर्व्वेषु विश्वेषु महापूजा च पूजिते।
भविता प्रतिवर्षे च शारदीया सुरेश्वरि॥ ६०
ग्रामेषु नगरेष्वेव पूजिता ग्रामदेवता।
भवती भवितेत्येवं नामभेदेन चारुणा॥ ६१
मदाज्ञया शिवकृतैस्तन्त्रैर्नानाविधैरपि।
पूजाविधिं विधास्यामि कवचं स्तोत्रसंयुतम्॥ ६२
भविष्यन्ति महान्तश्च तवैव परिचारकाः।
धर्म्मार्थकाममोक्षाणां सिद्धाश्च फलभागिनः॥ ६३
ये त्वां मातर्भजिष्यन्ति पुण्यक्षेत्रे च भारते।
तेषां यशश्च कीर्त्तिश्च धर्म्मैश्वर्य्यञ्च वर्द्धते॥ ६४

इत्युक्त्वा प्रकृतिं तस्यै मन्त्रमेकादशाक्षरम्।
दत्त्वा सकामबीजञ्च मन्त्रराजमनुत्तमम्॥ ६५
चकार विधिना ध्यानं भक्तां भक्तानुकम्पया।
श्रीमायाकामबीजाढ्यं ददौ मन्त्रं दशाक्षरम्॥ ६६
सृष्ट्यौपयोगिकीं शक्तिं सर्व्वसिद्धिञ्च कामदाम्।
यद्विशिष्टं कृष्णतत्त्वज्ञानं तस्यै ददौ विभुः॥ ६७
त्रयोदशाक्षरं मन्त्रं दत्त्वा तस्यै जगत्पतिः।
कवचं स्तोत्रसहितं शङ्कराय तथा द्विज॥ ६८
दत्त्वा धर्म्माय तं मन्त्रं सिद्धिज्ञानं तदेव च।
कामाय वह्नये चैव कुवेराय च वायवे॥ ६९
एवं कुवेरादिभ्यस्तु दत्त्वा मन्त्रादिकं परम्।
विधिश्चोवाच सृष्ट्यर्थं विधातुर्व्विधिरेव सः॥ ७०

श्रीभगवानुवाच।

मदीयञ्च तपः कृत्वा दिव्यं वर्षसहस्रकम्।
सृष्टिं कुरु महाभाग विधे नानाविधां पराम्॥ ७१
इत्युक्त्वा ब्रह्मणे कृष्णो ददौ मालां मनोरमाम्।
जगाम सार्द्धं गोपीभिर्गोपैर्वृन्दावनं तथा॥ ७२

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौति-शौनक-संवादे सृष्टिनिरूपणं नाम षष्ठोऽध्यायः॥ ६॥

सप्तमोऽध्यायः।

सौतिरुवाच।

तदा ब्रह्मा तपः कृत्वा सिद्धिं प्राप्य यथेप्सिताम्।
ससृजे पृथिवीमादौ मधुकैटभमेदसा॥ १
ससृजे पर्व्वतानष्टौ प्रधानान् सुमनोहरान्।
क्षुद्रानसंख्यान् किं ब्रूमः प्रधानाख्यां निशामय॥२
सुमेरुञ्चैव कैलासं मलयञ्च हिमालयम्।
उदयञ्च तथाऽस्तञ्च सुवेलं गन्धमादनम्॥ ३
समुद्रान् ससृजे सप्त नदान् कतिविधा नदीः।
वृक्षांश्च ग्रामनगरान् समुद्राख्यां निशामय॥ ४
लवणेक्षुसुरासर्पिर्दधिदुग्धजलार्णवान्।
लक्षयोजनमानेन द्विगुणांश्च परात् परान्॥ ५
सप्त द्वीपांश्च तद्भूमिमण्डले कमलाकृते।
उपद्वीपांस्तथा सप्त सीमशैलांश्च सप्त च॥ ६
निबोध विप्र द्वीपाख्यां पुरा या विधिना कृता।

जम्बूशाककुशप्लक्षक्रौञ्चन्यग्रोधपौष्करान् ॥ ७
मेरोरष्टसु शृङ्गेषु ससृजेऽष्टौ पुरीः प्रभुः।
अष्टानां लोकपालानां विहाराय मनोहराः ॥ ८
मूलेऽनन्तस्य नगरीं निर्म्माय जगतां पतिः।
ऊर्द्ध्वे स्वर्गांश्च सप्तैव तेषामाख्यां निशामय ॥ ९
भूर्लोकञ्च भुवर्लोकं स्वर्लोकं सुमनोहरम्।
जनलोकं तपोलोकं सत्यलोकञ्च शौनक ॥ १०
शृङ्गमूर्ध्नि ब्रह्मलोकं जरादिपरिवर्ज्जितम्।
तदूर्द्ध्वे ध्रुवलोकञ्च सर्व्वतः सुमनोहरम् ॥ ११
तदधः सप्त पातालान् निर्म्ममे जगदीश्वरः।
स्वर्गातिरिक्तभोगाढ्यानधोऽधः क्रमतो मुने ॥ १२
अतलं वितलञ्चैव सुतलञ्च तलातलम्।
महातलञ्च पातालं रसातलमधस्ततः ॥ १३
सप्तद्वीपैः सप्तस्वर्गैः सप्तपातालसंज्ञकैः।
एभिर्लोकैश्च ब्रह्माण्डं ब्रह्माधिकारमेव च ॥ १४
एवञ्चासङ्ख्यब्रह्माण्डं सर्व्वं कृत्रिममेव च।
महाविष्णोश्च लोम्नाञ्च विवरेषु च शौनक ॥ १५
प्रतिविश्वेषु दिक्पाला ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः।
सुरा नरादयः सर्व्वे सन्ति कृष्णस्य मायया ॥ १६
ब्रह्माण्डगणनां कर्त्तुं न क्षमो जगतां पतिः।
न शङ्करो न धर्म्मश्च न च विष्णुश्च के सुराः ॥ १७
संख्यातुमीश्वरः शक्तो न संख्यातुं तथापि सः।
विश्वाकाशदिशाञ्चैव सर्व्वतो यद्यपि क्षमः ॥ १८
कृत्रिमाणि च विश्वानि विश्वस्थानि च यानि च।
अनित्यानि च विप्रेन्द्र स्वप्नवन्नश्वराणि च ॥ १९
वैकुण्ठः शिवलोकश्च गोलोकश्च तयोः परः।
नित्यो विश्वबहिर्भूतश्चात्माकाशदिशो यथा ॥ २०

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौति-शौनक-संवादे सृष्टिनिरूपणं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः।

सौतिरुवाच।

ब्रह्मा विश्वं विनिर्म्माय सावित्र्यां वरयोषिति।
चकार वीर्य्याधानञ्च कामुक्यां कामुको यथा ॥ १
सा दिव्यं शतवर्षञ्च धृत्वा गर्भं सुदुःसहम्।
सुप्रसूता च सुषुवे चतुर्व्वेदान् मनोहरान् ॥ २
विविधान् शास्त्रसङ्घांश्च तर्कव्याकरणादिकान्।
षट्त्रिंशत्संख्यका दिव्या रागिणीः सुमनोहराः ॥ ३
षड्रागान् सुन्दरांश्चैव नानातालसमन्वितान्।
सत्यत्रेताद्वापरांश्च कलिञ्च कलहप्रियम् ॥ ४ ॥
वर्षं मासमृतुञ्चैव तिथिं दण्डक्षणादिकम्।
दिनं रात्रिञ्च वारांश्च सन्ध्यामूषसमेव च ॥ ५
पुष्टिञ्च देवसेनाञ्च मेधाञ्च विजयां जयाम्।
षट् कृत्तिकाश्च योगांश्च करणांश्च तपोधन ॥ ६
देवसेना महाषष्ठी कार्त्तिकेयप्रिया सती।
मातृकासु प्रधाना सा बालानामिष्टदेवता ॥ ७
ब्राह्मं पाद्मञ्च वाराहं कल्पत्रयमिदं स्मृतम्।
नित्यं नैमित्तिकञ्चैव द्विपरार्द्धञ्च प्राकृतम् ॥ ८
चतुर्व्विधञ्च प्रलयं कालञ्च मृत्युकन्यकाम्।
सर्व्वान् व्याधिगणांश्चैव सा प्रसूय स्तनं ददौ ॥ ९
अथ धातुः पृष्ठदेशादधर्म्मः समजायत।
अलक्ष्मीस्तद्वामपार्श्वाद्बभूव तस्य कामिनी ॥ १०
नाभिदेशाद्विश्वकर्म्मा बभूव शिल्पिनां गुरुः।
महान्तो वसवोऽष्टौ च महाबलपराक्रमाः ॥ ११
अथ धातुश्च मनस आविर्भूताः कुमारकाः।
चत्वारः पञ्चवर्षीया ज्वलन्तो ब्रह्मतेजसा ॥ १२
सनकश्च सनन्दश्च तृतीयश्च सनातनः।
सनत्कुमारो भगवांश्चतुर्थो ज्ञानिनां वरः ॥ १३
आविर्बभूव मुखतः कुमारः कनकप्रभः।
दिव्यरूपधरः श्रीमान् सस्त्रीकः सुन्दरो युवा ॥ १४
क्षत्रियाणां वीजरूपो नाम्ना स्वायम्भुवो मनुः।
या स्त्री सा शतरूपा च रूपाढ्या कमलाकला ॥ १५
सस्त्रीकश्च मनुस्तस्थौ धात्राज्ञापरिपालकः।
स्वयं विधाता पुत्रांश्च तानुवाच प्रहर्षितान् ॥ १६
सृष्टिं कर्त्तुं महाभागो महाभागवतान् द्विज।
जग्मुस्ते च नहीत्युक्त्वा तप्तुं कृष्णपरायणाः ॥ १७
चुकोप हेतुना तेन विधाता जगतां पतिः।
कोपासक्तस्य च विधेर्ज्ज्वलतो ब्रह्मतेजसा ॥ १८
आविर्भूता ललाटाच्च रुद्रा एकादश प्रभो।
कालाग्निरुद्रः संहर्त्ता तेषामेकः प्रकीर्त्तितः ॥ १९
सर्व्वेषामेव विश्वानां स एव तामसः स्मृतः।
राजसश्च स्वयं ब्रह्मा शिवो विष्णुश्च सात्त्विकौ ॥ २०

गोलोकनाथः कृष्णश्च निर्गुणः प्रकृतेः परः ।
परमात्मानिनो मूर्खा वदन्ति तामसं शिवम् ॥ २१
शुद्धसत्त्वस्वरूपञ्च निर्म्मलं वैष्णवाग्रणीम् ।
शृणु नामानि रुद्राणां वेदोक्तानि च यानि च ॥ २२
महान् महात्मा मतिमान् भीषणश्च भयङ्करः ।
ऋतु(क)ध्वजश्चोर्द्ध्वकेशः पिङ्गलाक्षो रुचिः शुचिः ॥२३
पुलस्त्यो दक्षकर्णाच्च पुलहो वामकर्णतः ।
दक्षनेत्रात्तथाऽत्रिश्च वामनेत्रात् क्रतुः स्वयम् ॥ २४
अरुणी(ख)नासिकारन्ध्रादङ्गिराश्च मुखाद्रुचिः ।
भृगुश्च वामपार्श्वाच्च दक्षो दक्षिणपार्श्वतः ॥ २५
छायायाः कर्द्दमो जातो नाभेः पञ्चशिखस्तथा ।
वक्षसश्चैव वोढुश्च कण्ठदेशाच्च नारदः ॥ २६
मरीचिः स्कन्धदेशाच्चैवापान्तरतमा गलात् ।
वशिष्ठो रसनादेशात् प्रचेता अधरोष्ठतः ॥ २७
हंसी(ग) च वामकुक्षेश्च दक्षकुक्षेर्यतिः (घ) स्वयम् ।
सृष्टिं विधातुं स विधिश्चकाराज्ञां सुतान् प्रति ।
पितुर्व्वाक्यं समाकर्ण्य तमुवाच स नारदः ॥ २८

नारद उवाच ।

पूर्व्वमानय मज्ज्येष्ठान् सनकादीन् पितामह ।
कारयित्वा दारयुक्तानस्मान् वद जगत्पते ॥ २९
पित्रा ते तपसे युक्ताः संसाराय वयं कथम् ।
अहो हन्त प्रभोर्बुद्धिर्व्विपरीताय कल्पते ॥ ३०
कस्मै पुत्राय पीयूषात् परं दत्तं तपोऽधुना ।
कस्मै ददासि विषयं विषमञ्च विषाधिकम् ॥ ३१
अतीव निम्ने घोरे च भवाब्धौ यः पतेत् पितः ।
निष्कृतिस्तस्य नास्तीति कोटिकल्पे गतेऽपि च ॥ ३२
निस्तारवीजं सर्व्वेषां वीजञ्च पुरुषोत्तमम् ।
सर्व्वदं भक्तिदं दास्यप्रदं सत्यं कृपामयम् ॥ ३३
भक्तैकशरणं भक्तवत्सलं स्वच्छमेव च ।
भक्तप्रियं भक्तनाथं भक्तानुग्रहकारकम् ॥ ३४
भक्ताराध्यं भक्तसाध्यं विहाय परमेश्वरम् ।
मनो दधाति को मूढो विषये नाशकारणे ॥ ३५
विहाय कृष्णसेवाञ्च पीयूषादधिकां प्रियाम् ।
को मूढो विषमश्नाति विषमं विषयाभिधम् ॥ ३६
स्वप्नवन्नश्वरं तुच्छमसत्यं नाशकारणम् ।
यथा दीपशिखाग्रञ्च कीटानां सुमनोहरम् ॥ ३७
यथा वड़िशमांसञ्च मत्स्यापातसुखप्रदम् ।
तथा विषयिणां तात विषयं मृत्युकारणम् ॥ ३८
इत्युक्त्वा नारदस्तत्र विरराम विधेः पुरः ।
तस्थौ तातं नमस्कृत्य ज्वलदग्निशिखोपमः ॥ ३९
ब्रह्मा कोपपरीतश्च शशाप तनयं द्विज ।
उवाच कम्पिताङ्गश्च रक्तास्यः स्फुरिताधरः ॥ ४०

ब्रह्मोवाच ।

भविता ज्ञानलोपस्ते मच्छापेन च नारद ।
क्रीड़ामृगस्त्वं साध्यश्च योषित्लुब्धश्च लम्पटः ॥ ४१
स्थिरयौवनयुक्तानां रूपाढ्यानां मनोहरः ।
पञ्चाशत्कामिनीनाञ्च भर्त्ता च प्राणवल्लभः ॥ ४२
शृङ्गारशास्त्रवेत्ता च महाशृङ्गारलोलुपः ।
नानाप्रकारशृङ्गारनिपुणानां गुरोर्गुरुः ॥ ४३
गन्धर्व्वाणाञ्च प्रवरः सुस्वरश्च सुगायनः ।
वीणावादनसन्दर्भनिष्णातः स्थिरयौवनः ॥ ४४
प्राज्ञो मधुरवाक् शान्तः सुशीलः सुन्दरः सुधीः ।
भविष्यसि न सन्देहो नामतश्चोपवर्हणः ॥ ४५
ताभिर्दिव्यं लक्षयुगं विहृत्य निर्ज्जने वने ।
पुनर्म्मदीयशापेन दासीपुत्रश्च तत्परः ॥ ४६
वत्स वैष्णवसंसर्गाद्वैष्णवोच्छिष्टभोजनात् ।
पुनः कृष्णप्रसादेन भविष्यसि ममात्मजः ॥ ४७
ज्ञानं दास्यामि ते दिव्यं पुनरेव पुरातनम् ।
अधुना भव नष्टस्त्वं (क) मत्सुतो निपत ध्रुवम् ॥४८
ब्रह्मेत्युक्त्वा सुतं विप्र विरराम जगत्पतिः ।
रुरोद नारदस्तत्र तमुवाच पुटाञ्जलिः (ख) ॥ ४९

नारद उवाच ।

क्रोधं संहर संहर्त्तस्ताततात जगद्गुरो । (ग)
स्रष्टुस्तपस्वीशस्याहो क्रोधोऽयं मय्यनाकरः ॥ ५०
शपेत् परित्यजेत् विद्वान् पुत्रमुत्पथगामिनम् ।

(क) ध्रुतेति पाठान्तरम् ।
(ख) अरणिरिति क्वचित् पाठः । अरुणिरिति कचित् पाठः । आरुणिरिति च क्वचित् पाठः । एवं सर्व्वत्र ।
(ग) हंसः इति क्वचित् पाठः । हंसिरिति च क्वचित् पाठः । एवं सर्व्वत्र ।
(घ) यती इति क्वचित् पाठः ।

(क) नग्नस्त्वमित्यपि पाठः ।
(ख) स्तातमुवाच संपुटाञ्जलिरित्यपि पाठः ।
(ग) इतः परं स्रष्टुरित्यादि चरणाष्टकं कचित् पुस्तके नास्ति ।

तपस्विनं सुतं शप्तुं कथमर्हसि पण्डित ॥ ५१
जनिर्भवतु मे ब्रह्मन् यासु यासु च योनिषु।
न जहातु हरेर्भक्तिर्मामेवं देहि मे वरम् ॥ ५२
पुत्रश्चेज्जगतां धातुर्नास्ति भक्तिर्हरेः पदे।
शूकरादतिरिक्तश्च सोऽधमो भारते भुवि ॥ ५३
जातिस्मरो हरेर्भक्तियुक्तः शूकरयोनिषु।
जनिर्लभेत् सप्रसवो(क) गोलोकं याति कर्म्मणा ॥५४
गोविन्दचरणाम्भोजभक्तिमाध्वीकमीप्सितम्।
पिबतां वैष्णवादीनां स्पर्शपूता वसुन्धरा ॥ ५५
तीर्थानि स्पर्शमिच्छन्ति वैष्णवानां पितामह।
पापानां पापिदत्तानां क्षालनायात्मनामपि ॥ ५६
मन्त्रोपदेशमात्रेण नरा मुक्ताश्च भारते।
परेश्च कोटिपुरुषैः पूर्व्वैः सार्द्धं हरेरहो ॥ ५७
कोटिजन्मार्ज्जितात् पापान्मन्त्रग्रहणमात्रतः।
मुक्ताः शुध्यन्ति यत्पूर्व्वं कर्म्म निर्म्मूलयन्ति च ॥५८
पुत्रान् दारांश्च शिष्यांश्च सेवकान् बान्धवांस्तथा।
यो दर्शयति सन्मार्गं सद्गतिस्तं लभेद्‌ध्रुवम् ॥ ५९
यो दर्शयत्यसन्मार्गं शिष्यैर्व्विश्वासितो गुरुः।
कुम्भीपाके स्थितिस्तस्य यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ६०
स किंगुरुः स किंतातः स किंस्वामी स किंसुतः।
यः श्रीकृष्णपदाम्भोजे भक्तिं दातुमनीश्वरः ॥ ६१
शप्तो निरपराधेन त्वयाहं चतुरानन।
मया शप्तुं त्वमुचितो घ्नन्तं घ्नन्त्यपि पण्डिताः ॥ ६२
कवचस्तोत्रपूजाभिः सहितस्ते मनुर्म्मनो।
लुप्तो भवतु मच्छापात् प्रतिविश्वेषु निश्चितम् ॥ ६३
अपूज्यो भव विश्वेषु यावत् कल्पत्रयं पितः।
गतेषु त्रिषु कल्पेषु पूज्यपूज्यो भविष्यसि ॥ ६४
अधुना यज्ञभागस्ते व्रतादिष्वपि सुव्रत।
पूजनञ्चास्तु नामैकं वन्द्यो भव सुरादिभिः ॥ ६५
इत्युक्त्वा नारदस्तत्र विरराम पितुः पुरः।
तस्थौ सभायां स विधिर्द्दहृदयेन विदूयता ॥ ६६
उपवर्हणगन्धर्व्वो नारदस्तेन हेतुना।
दासीपुत्त्रश्च शापेन पितुरेव च शौनक ॥ ६७
ततः पुनर्नारदश्च स बभूव महानृषिः।
ज्ञानं प्राप च यद्धर्म्मात् कथयिष्यामि नाधुना ॥६८
इति ब्रह्म-नारदशापोपलम्भनं नाम अष्टमोऽध्यायः॥८

(क) सप्रवरः इत्यपि पाठः।

नवमोऽध्यायः।

सौतिरुवाच।

अथ ब्रह्मा स्वपुत्त्रांस्तानादिदेश च सृष्टये।
सृष्टिं प्रचक्रुस्ते सर्व्वे विप्रेन्द्र नारदं विना ॥ १
मरीचेर्म्मनसो जातः कश्यपश्च प्रजापतिः।
अत्रेर्नेत्रमलाच्चन्द्रः क्षीरोदे च बभूव ह ॥ २
प्रचेतसोऽपि मनसो गौतमश्च बभूव ह।
पुलस्त्यमानसः पुत्त्रो मैत्रावरुण एव च ॥ ३
मनोश्च शतरूपायां तिस्रः कन्याः प्रजज्ञिरे।
आकूतिर्द्देवहूतिश्च प्रसूतिस्ताः पतिव्रताः ॥ ४
प्रियव्रतोत्तानपादौ द्वौ च पुत्त्रौ मनोहरौ।
उत्तानपादतनयो ध्रुवः परमधार्म्मिकः ॥ ५
आकूतिं रुचये प्रादाद्‌ दक्षाय च प्रसूतिकाम्।
देवहूतिं कर्द्दमाय यत्पुत्रः कपिलः स्वयम् ॥ ६
प्रसूत्यां दक्षवीजेन षष्टिकन्याः प्रजज्ञिरे।
अष्टौ धर्म्माय प्रददौ रुद्रायैकादश स्मृताः ॥ ७
शिवायैकां सतीं प्रादात् कश्यपाय त्रयोदश।
सप्तविंशतिकन्याश्च दक्षश्चन्द्राय दत्तवान् ॥ ८
नामानि धर्म्मपत्नीनां मत्तो विप्र निशामय।
शान्तिः पुष्टिर्धृतिस्तुष्टिः क्षमा श्रद्धा मतिः स्मृतिः ॥९
शान्तेः पुत्रश्च सन्तोषः पुष्टेः पुत्रो महानभूत्।
धृतेर्धैर्य्यञ्च तुष्टेश्च हर्षदर्पौ सुतौ स्मृतौ ॥ १०
क्षमापुत्रः सहिष्णुश्च श्रद्धापुत्रश्च धार्म्मिकः।
मतेर्ज्ञानाभिधः पुत्रः स्मृतेर्ज्जातिस्मरो महान् ॥ ११
पूर्व्वपत्नाश्च मूर्त्तश्च नरनारायणावृषी।
बभूवुरेते धर्म्मिष्ठा धर्म्मपुत्राश्च शौनक ॥ १२
नामानि रुद्रपत्नीनां सावधानं निबोध मे।
कला कलावती काष्ठा कालिका कलहप्रिया ॥ १३
कन्दली भीषणा रास्ना प्रम्लोचा भूषणा शुकी।
एतासां बहवः पुत्रा बभूवुः शिवपार्षदाः ॥ १४
सा सती स्वामिनिन्दायां तनुं तत्याज यत्नतः।
पुनर्भूत्वा शैलपुत्री लेभे च शङ्करं पतिम् ॥ १५
कश्यपस्य प्रियाणाञ्च नामानि शृणु धार्म्मिक।
अदितिर्द्देवमाता या दैत्यमाता दितिस्तथा ॥ १६
सर्पमाता तथा कद्रुर्विनता पक्षिसूस्तथा।
सुरभिश्च गवां माता महिषाणाञ्च निश्चितम् ॥ १७

सारमेयादिजन्तूनां सरमा सूश्चतुष्पदाम्।
दनुः प्रसूर्द्दानवानामन्याश्चेत्येवमादिकाः॥ १८
इन्द्रश्च द्वादशादित्या उपेन्द्राद्याः सुरा मुने।
कथितास्त्वादितेः पुत्त्रा महाबलपराक्रमाः॥ १९
इन्द्रपुत्त्रो जयन्तश्च ब्रह्मन् शच्यामजायत।
आदित्यस्य सवर्णायां कन्यायां विश्वकर्म्मणः॥ २०
शनैश्चरयमौ पुत्त्रौ कालिन्दी कन्यका तथा।
उपेन्द्रवीर्य्यात् पृथ्व्यान्तु मङ्गलः समजायत॥ २१

शौनक उवाच।

कथं सौते स चोपेन्द्रान्मङ्गलः समजायत।
वसुन्धरायां बलवान् तन्मे व्याख्यातुमर्हसि॥ २२

सौतिरुवाच।

उपेन्द्ररूपमालोक्य कामार्त्ता च वसुन्धरा।
विधाय सुन्दरीवेशमभवता प्रौढ़यौवना॥ २३
मलये निर्ज्जने रम्ये चारुचन्दनपल्लवे।
चन्दनोचितसर्व्वाङ्गं रत्नभूषणभूषितम्॥ २४
तं सुशीलं शयानञ्च शान्तं सस्मितमीप्सितम्।
सस्मिता तस्य तल्पे च सहसा समुपस्थिता॥ २५
सुरम्यां मालतीमालां ददौ तस्मै वरानना।
सुगन्धि चन्दनं चारु कस्तूरीकुङ्कुमान्वितम्॥ २६
उपेन्द्रस्तन्मनो ज्ञात्वा कामी मन्मथपीड़ितम्।
नानाप्रकारशृङ्गारं चकार च तया सह॥ २७
तदङ्गसङ्गसंसक्ता मूर्च्छां प्राप सती तदा।
मृतेव निद्रितेवासौ वीजाधानं कृते हरौ॥ २८
तां विलग्नाञ्च सुश्रोणीं सुखसम्भोगमूर्च्छिताम्।
वृहन्मुक्तनितम्बाञ्च सस्मितां विपुलस्तनीम्॥ २९
क्षणं वक्षसि कृत्वा तां तदोष्ठञ्च चुचुम्ब ह।
विहाय तत्र रहसि जगाम पुरुषोत्तमः॥३०
उर्व्वशी पथि गच्छन्ती बोधयामास तां मुने।
सा च पप्रच्छ वृत्तान्तं कथयामास भूश्च ताम्॥३१
वीर्य्यं संवरणं कर्त्तुं सा चाशक्ता च दुर्ब्बला।
प्रवालस्याकरे त्रस्ता वीर्य्यन्यासं चकार सा॥ ३२
तेन प्रवालवर्णश्च कुमारः समपद्यत।
तेजसा सूर्य्यसदृशो नारायणसुतो महान्॥३३
मङ्गलस्य प्रिया मेधा तस्यां घण्टेश्वरो महान्।
व्रणदातेति तेजस्वी विष्णुतुल्यो बभूव ह॥३४
दितेर्हिरण्यकशिपुर्हिरण्याक्षौ महाबलौ।
कन्या च सिंहिका विप्र सैंहिकेयश्च तत्सुतः॥३५
निर्ऋतिः सिंहिका सा च तेन राहुश्च नैर्ऋतः।
शूकरेण हिरण्याक्षोऽप्यनपत्यो मृतो युवा॥३६
हिरण्यकशिपोः पुत्त्रः प्रह्लादो वैष्णवाग्रणीः।
विरोचनश्च तत्पुत्त्रस्तत्पुत्त्रश्च बलिः स्वयम्॥ ३७
बलेः पुत्त्रो महायोगी बाणः शङ्करकिङ्करः।
दितेर्व्वंशश्च कथितः कद्रुवंशं निबोध मे॥ ३८
अनन्तं वासुकिञ्चैव कालियञ्च धनञ्जयम्।
कर्कोटकं तक्षकञ्च पद्ममैरावतं तथा॥ ३९
महापद्मञ्च शङ्कुञ्च शङ्खं संवरणन्तथा। (क)
धृतराष्ट्रञ्च दुर्द्धर्षं दुर्ज्जयं दुर्म्मुखं बलम्॥ ४०
गोधं गोकामुखञ्चैव विरूपादींश्च शौनक।
एतेषां प्रवराश्चैव यावत्यः सर्पजातयः॥ ४१
कन्यका मनसादेवी कमलांशसमुद्भवा।
तपस्विनीनां प्रवरा महातेजस्विनी शुभा॥ ४२
यत्पतिश्च जरत्कारुर्नारायणकलोद्भवः।
आस्तीकस्तनयो यस्या विष्णुतुल्यश्च तेजसा॥ ४३
एतेषां नाममात्रेण नास्ति नागभयं नृणाम्।
कद्रुवंशो निगदितो विनतायाश्च श्रूयताम्॥ ४४
वैनतेयारुणौ पुत्त्रौ विष्णुतुल्यपराक्रमौ।
तदुद्बभूवुः क्रमेणैव यावत्यः पक्षिजातयः॥ ४५
गावश्च महिषाश्चैव सुरभिप्रभवा मुने।
सर्व्वे वै सारमेयाश्च बभूवुः सरमासुताः॥ ४६
दानवाश्च दनोर्व्वंशा अन्यासामन्यजातयः।
उक्तः कश्यपवंशश्च चन्द्राख्यानं निबोध मे॥ ४७
नामानि चन्द्रपत्नीनां सावधानं निशामय।
अत्यपूर्व्वञ्च चरितं पुराणेषु पुरातनम्॥४८
अश्विनी भरणी चैव कृत्तिका रोहिणी तथा।
मृगशीर्षा तथार्द्रा च पूज्या साध्वी पुनर्व्वसुः॥४९
पुष्याश्लेषा मघा पूर्व्वफल्गुन्युत्तरफल्गुनी।
हस्ता चित्रा तथा स्वाती विशाखा चानुराधिका॥।
ज्येष्ठा मूला तथा पूर्व्वाषाढ़ा चैवोत्तरा स्मृता।
श्रवणा च धनिष्ठा च तथा शतभिषा शुभा॥५१
पूर्व्वोत्तरभाद्रपदा रेवत्यन्ता विधुप्रियाः।
तासां मध्ये च शुभगा रोहिणी रसिका वरा॥५२

(क) इत्यर्द्धं क्वचित् पुस्तके नास्ति।

सन्ततं रसभावेन चकार शशिनं वशम्।
रोहिण्युपगतश्चन्द्रो न यात्यन्याश्च कामिनीम्॥५३
सर्व्वा भगिन्यः पितरं कथयामासुरादृताः।
सपत्नीकृतसन्तापं प्राणनाशकरं परम्॥५४
दक्षः प्रकुपितश्चन्द्रं शशाप मन्त्रपूर्व्वकम्।
द्रुतं श्वशुरशापेन यक्ष्मग्रस्तो बभूव सः॥५५
दिने दिने यक्ष्मणा स क्षीयमाणश्च दुःखितः।
वपुषोऽर्द्धं क्षीयमाणे शङ्करं शरणं ययौ॥५६
दृष्ट्वा चन्द्रं शङ्करश्च क्लेशितं शरणागतम्।
करुणासागरस्तस्मै कृपया चाभयं ददौ॥५७
निर्म्मुक्तं यक्ष्मणा कृत्वा स्वकपाले स्थलं ददौ।
अमरो निर्भयो भूत्वा स तस्थौ शिवशेखरे॥५८
तं शिवः शेखरे कृत्वा बभूव चन्द्रशेखरः।
नास्ति देवेषु लोकेषु शिवात् शरणपञ्जरः॥५९
दक्षकन्याः पतिं युक्तं दृष्ट्वा च रुरुदुः पुनः।
आजग्मुः शरणं तात दक्षं तेजस्विनां वरम्॥६०
उच्चैश्च रुरुदुर्गत्वा निहत्याङ्गं पुनः पुनः।
तमूचुः कातरं दीना दीननाथं विधेः सुतम्॥६१

दक्षकन्या ऊचुः।

स्वामिसौभाग्यलाभाय त्वमुक्तोऽस्माभिरेव च।
सौभाग्यमस्तु नस्तात गतः स्वामी गुणान्वितः॥६२
स्थिते चक्षुषि हे तात दृष्टं ध्वान्तमयं जगत्। (क)
विज्ञातमधुना स्त्रीणां पतिरेव हि लोचनम्॥६३
पतिरेव गतिः स्त्रीणां पतिः प्राणाश्च सम्पदः।
धर्म्मार्थकाममोक्षाणां हेतुः सेतुर्भवार्णवे॥६४
पतिर्नारायणः स्त्रीणां व्रतं धर्म्मः सनातनः।
सर्व्वं कर्म्म वृथा तासां स्वामिनां विमुखाश्च याः॥६५
स्नानञ्च सर्व्वतीर्थेषु सर्व्वयज्ञेषु दक्षिणा।
सर्व्वदानानि पुण्यानि व्रतानि नियमानि च॥६६
देवार्च्चनञ्चानशनं सर्व्वानि च तपांसि च।
स्वामिनः पादसेवायाः कलां नार्हन्ति षोड़शीम्॥६७
सर्व्वेषां बान्धवानाञ्च प्रियः पुत्रश्च योषिताम्।
स एव स्वामिनोऽशश्च शतपुत्रात् परः पतिः॥६८
असद्वंशप्रसूता या सा द्वेष्टि स्वामिनं सदा।
यस्या मनश्चलं दुष्टं सन्ततं परपूरुषे॥६९

पतितं रोगिणं दुष्टं निर्धनं गुणहीनकम्।
युवानञ्चैव वृद्धं वा भजेत्तं न त्यजेत् सती॥७०
सगुणं निर्गुणं वापि या द्वेष्टि सन्त्यजेत् पतिम्।
पच्यते कालसूत्रे सा यावच्चन्द्रदिवाकरौ॥७१
कीटैः शकुनतुल्यैश्च भक्षिता सा दिवानिशम्।
भुङ्क्ते मृतवसामांसं पिबेन्मूत्रञ्च तृष्णया॥७२
गृध्रः कोटिसहस्राणि शतजन्मानि शूकरः।
श्वापदः शतजन्मानि सा भवेद्बन्धुहा ततः॥७३
ततो मानवजन्मानि लभेच्चेत् पूर्व्वकर्म्मणः।
विधवा धनहीना च रोगयुक्ता भवेद्ध्रुवम्॥७४
देहि नः कान्तदानञ्च कामपूरं विधेः सुत।
विधात्रा सदृशस्त्वञ्च पुनः स्रष्टुं क्षमो जगत्॥७५
कन्यानां वचनं श्रुत्वा दक्षः शङ्करसन्निधिम्।
जगाम शम्भुस्तं दृष्ट्वा समुत्थाय ननाम च॥७६
दक्षस्तस्याशिषं कृत्वा समुवाच कृपानिधिम्।
तत्याज कोपं दुर्द्धर्षं दृष्ट्वा च प्रणतं शिवम्॥७७

दक्ष उवाच।

देहि जामातरं शम्भो मदीयं प्राणवल्लभम्।
मत्सुतानाञ्च प्राणानां परमेव प्रियं पतिम्॥७८
न चेद्ददासि जामातर्म्मम जामातरं विधुम्।
दास्यामि दारुणं शापं तुभ्यं त्वं केन मुच्यसे॥७९
दक्षस्य वचनं श्रुत्वा तमुवाच कृपानिधिः।
सुधाधिकञ्च वचनं ब्रह्मन् शरणपञ्जरः॥८०

शिव उवाच।

करोषि भस्मसाच्चेन्मां ददासि शापमेव च।
नाहं दातुं समर्थश्च चन्द्रञ्च शरणागतम्॥८१
शिवस्य वचनं श्रुत्वा दक्षस्तं शप्तुमुद्यतः।
शिवः सस्मार गोविन्दं विपन्मोक्षणकारकम्॥८२
एतस्मिन्नन्तरे कृष्णो वृद्धब्राह्मणरूपधृक्।
समाययौ तयोर्म्मूलं तौ तं ननमतुः क्रमात्॥८३
दत्त्वा शुभाशिषं तौ स ब्रह्मज्योतिः सनातनः।
उवाच शङ्करं व्यग्रं तमःप्रध्वंसको द्विजः॥८४

श्रीभगवानुवाच।

न चात्मनः प्रियः कश्चित् सर्व्वे सर्व्वेषु बन्धुषु।
आत्मानं रक्ष दक्षाय देहि चन्द्रं सुरेश्वर॥८५
तपस्विनां वरः शान्तस्त्वमेव वैष्णवाग्रणीः।
समः सर्व्वेषु जीवेषु हिंसाक्रोधविवर्ज्जितः॥८६

(क) इतः परं विज्ञातमित्यादिकाः सार्द्धद्वादश श्लोकाः केषुचित् पुस्तकेषु न सन्ति।

दक्षः क्रोधी च दुर्द्धर्षस्तेजस्वी ब्रह्मणः सुतः।
शिष्टो बिभेति दुर्द्धर्षं न दुर्द्धर्षश्च कश्चन ॥८७
नारायणवचः श्रुत्वा प्रहस्य शङ्करः स्वयम्।
उवाच नीतिसारञ्च नीतिवीजं परात्परम् ॥ ८८
शङ्कर उवाच।
तपो दास्यामि तेजश्च सर्व्वसिद्धिञ्च सम्पदम्।
प्राणांश्च न समर्थोऽहं प्रदातुं शरणागतम् ॥ ८९
यो ददाति भयेनैव प्रपन्नं शरणागतम्।
तञ्च धर्म्मः परित्यज्य याति शप्त्वा सुदारुणम् ॥ ९०
सर्व्वं त्यक्तुं समर्थोऽहं न स्वधर्म्मं जगत्प्रभो।
यः स्वधर्म्मविहीनश्च स च सर्व्वबहिष्कृतः ॥ ९१
यश्च धर्म्मं सदा रक्षेत् धर्म्मस्तं परिरक्षति।
धर्म्मं वेदेश्वर(क) त्वञ्च किं मां ब्रूहि स्वमायया॥९२
त्वं सर्व्वपाता स्रष्टा च हन्ता च परिणामतः।
त्वयि भक्तिर्दृढ़ा यस्य तस्य कस्माद्भयं भवेत् ॥ ९३
शङ्करस्य वचः श्रुत्वा भगवान् सर्व्वभाववित्।
चन्द्रं चन्द्राद्विनिष्कृष्य दक्षाय प्रददौ हरिः ॥ ९४
प्रतस्थावर्द्धचन्द्रश्च निर्व्याधिः शिवशेखरे।
निजग्राह परं चन्द्रं विष्णुदत्तं प्रजापतिः ॥ ९५
यक्ष्मग्रस्तञ्च तं दृष्ट्वा दक्षस्तुष्टाव माधवम्।
पक्षे पूर्णं क्षतं पक्षे तं चकार हरिः स्वयम् ॥ ९६
कृष्णस्तेभ्यो वरं दत्त्वा जगाम स्वालयं द्विज।
दक्षश्चन्द्रं गृहीत्वा च कन्याभ्यः प्रददौ पुनः ॥ ९७
चन्द्रस्ताश्च परिप्राप्य विजहार दिवानिशम्।
समं ददर्श ताः सर्व्वास्तत्प्रभृत्येव कम्पितः ॥ ९८
इत्येवं कथितं सर्व्वं किञ्चित् सृष्टिक्रमं मुने।
श्रुतञ्च गुरुवक्त्रेण पुष्करे मुनिसंसदि ॥ ९९

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौति-शौनक-संवादे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः।

सौतिरुवाच।
भृगोः पुत्रश्च च्यवनः शुक्रश्च ज्ञानिनां वरः।
क्रतोरपि क्रिया भार्य्या बालिखिल्यानसूयत ॥ १
त्रयः पुत्राश्चाङ्गिरसो बभूवुर्म्मुनिसत्तमाः।
वृहस्पतिरुतथ्यश्च सम्बरश्चापि (क) शौनक ॥ २
वशिष्ठस्य सुतः शक्तिः शक्तेः पुत्रः पराशरः।
पराशरसुतः श्रीमान् कृष्णद्वैपायनो हरिः ॥ ३
व्यासपुत्रः शिवांशश्च शुकश्च ज्ञानिनां वरः।
विश्रवाश्च पुलस्त्यस्य यस्य पुत्रो धनेश्वरः ॥ ४
शौनक उवाच।
अहो पुराणविदुषामतीव दुर्गमं वचः।
न बुद्धं वचनं किञ्चिद्धनेशजन्मपूर्व्वकम् ॥ ५
अधुना कथितं जन्म धनेशस्येश्वरादिदम्।
पुनर्भिन्नक्रमं जन्म ब्रवीषि कथमेव माम् ॥ ६
सौतिरुवाच।
बभूवुरेते दिक्पालाः पुरा च परमेश्वरात्।
पुनश्च ब्रह्मशापेन स च विश्रवसः सुतः ॥ ७
गुरवे दक्षिणां दातुमुतथ्यश्च धनेश्वरम्।
ययाचे कोटिस्वर्णञ्च यत्नतश्च प्रचेतसे ॥ ८
धनेशो विरसो भूत्वा तस्मै तद्दातुमुद्यतः।
चकार भस्मसात् विप्र पुनर्ज्जन्म ललाभ सः ॥ ९
तेन विश्रवसः पुत्त्रः कुवेरश्च धनाधिपः।
रावणः कुम्भकर्णश्च धार्म्मिकश्च विभीषणः ॥ १०
पुलहस्य सुतो वात्स्यः शाण्डिल्यश्च रुचेः सुतः।
सावर्णिर्गौतमाज्जज्ञे मुनिप्रवर एव सः ॥ ११
काश्यपः कश्यपाज्जातो भरद्वाजो वृहस्पतेः।
स्वयं वात्स्यश्च पुलहात् सावर्णिर्गौतमात्तथा ॥ १२
शाण्डिल्यश्च रुचेः पुत्त्रो मुनिस्तेजस्विनां वरः।
बभूवुः पञ्चगोत्राश्च एतेषां प्रवरा भवे ॥ १३
बभूवुर्ब्रह्मणो वक्त्रादन्या ब्राह्मणजातयः।
ताः स्थिता देशभेदेषु गोत्रशून्याश्च शौनक ॥१४
चन्द्रादित्यमनूनाञ्च प्रवराः क्षत्रियाः स्मृताः।
ब्रह्मणो बाहुदेशाच्चैवान्याः क्षत्रियजातयः ॥१५
ऊरुदेशाच्च वैश्याश्च पादतः शूद्रजातयः।
तासां सङ्करजातेन बभूवुर्व्वर्णसङ्कराः ॥१६
गोपनापितभिल्लाश्च तथा मोदककूवरौ।
ताम्बूलिस्वर्णकारौ च तथा वणिजजातयः ॥१७
इत्येवमाद्या विप्रेन्द्र सत्शूद्राः परिकीर्त्तिताः।
शूद्राविशोस्तु करणोऽम्बष्ठो वैश्याद्विजन्मनोः ॥१८
विश्वकर्म्मा च शूद्रायां वीर्य्याधानं चकार सः।

(क) धर्म्मवेदेश्वरः इति वा पाठः।

(क) सम्वर्त्तश्चातिशोभनः इत्यपि पाठः।

ततो बभूवुः पुत्राश्च नवैते शिल्पकारिणः ॥१९
मालाकार-कर्म्मकार-शङ्खकार-कुविन्दकाः।
कुम्भकारः कंसकारः षड़ेते शिल्पिनां वराः ॥२०
सूत्रधारश्चित्रकारः स्वर्णकारस्तथैव च।
पतितास्ते ब्रह्मशापादयाज्या वर्णसङ्कराः ॥ २१

शौनक उवाच।

कथं देवो विश्वकर्म्मा वीर्य्याधानं चकार सः।
शूद्रायामधमायाञ्च कथं ते पतितास्त्रयः ॥ २२
कथं तेषु ब्रह्मशापो बभूव केन हेतुना।
हे पुराणविदां श्रेष्ठ तन्नः शंसितुमर्हसि ॥ २३

सौतिरुवाच।

घृताची कामतः कामं वेशं चक्रे मनोहरम्।
तां ददर्श विश्वकर्म्मा गच्छन्तीं पुष्करे पथि ॥ २४
आगच्छन् रविलोकाच्च प्रसादोत्फुल्लमानसः।
तां ययाचे स शृङ्गारं कामेन हृतचेतनः ॥ २५
रत्नालङ्कारभूषाढ्यां सर्व्वावयवकोमलाम्।
यथा षोड़शवर्षीयां शश्वत्सुस्थिरयौवनाम् ॥ २६
बृहन्नितम्बभारार्त्तां मुनिमानसमोहिनीम्।
अतिवेगकटाक्षेण लोलां कामातिपीड़िताम् ॥ २७
तत्श्रोणिं कठिनां दृष्ट्वा वायुनांशुकसंहृताम्।
अतीवोच्चैः स्तनयुगं कठिनं वर्त्तुलाकृति ॥ २८
सस्मितं चारु वक्त्रञ्च शरच्चन्द्रविनिन्दकम्।
पक्वबिम्बफलारक्तमोष्ठाधरमनोहरम् ॥ २९
सिन्दूरबिन्दुसंयुक्तं कस्तूरीबिन्दुभिः सह।
कपालमुज्ज्वलं शश्वत् कपोलं मणिकुण्डलम् ॥३०
तमुवाच प्रियां शान्तां कामशास्त्रविशारदः।
कामाग्निवर्द्धनोद्योगि वचनं श्रुतिसुन्दरम् ॥ ३१

विश्वकर्म्मोवाच।

अयि क्व यासि ललिते मम प्राणाधिके प्रिये।
मम प्राणांश्चापहृत्य स्थिरा भव क्षणं शुभे ॥ ३२
तवैवान्वेषणं कृत्वा भ्रमामि जगतीतलम्।
स्वप्राणांस्त्यक्तुमिष्टोऽहं त्वां न दृष्ट्वा हुताशने ॥ ३३
त्वं यासीति कामलोकं श्रुत्वा रम्भामुखेऽधुना।
आगच्छन्नहमेवाद्य चास्मिन् वर्त्मन्यवस्थितः ॥ ३४
अहो सरस्वतीतीरे पुष्पोद्याने मनोहरे।
सुगन्धिमन्दशीतेन वायुना सुरभीकृते ॥ ३५
रम कान्ते मया सार्द्धं यूना कान्तेन शोभने।
विदग्धाया विदग्धेन सङ्गमो गुणवान् भवेत् ॥ ३६
स्थिरयौवनसंयुक्ता त्वमेव चिरजीविनी।
कामुकी कोमलाङ्गी च सुन्दरीषु च सुन्दरी ॥ ३७
मृत्युञ्जयवरेणैव मृत्युकन्या जिता मया।
कुवेरभवनं कृत्वा धनं लब्धं कुवेरतः ॥ ३८
रत्नमाला च वरुणाद्वायोः स्त्रीरत्नभूषणम्।
वह्निशुद्धं वस्त्रयुगं वह्नेः प्राप्तञ्च वेतनात् ॥ ३९
कामशास्त्रं कामदेवाद्योषिद्रञ्जनकारणम्।
शृङ्गारशिल्पं यत्किञ्चिल्लब्धं चन्द्राच्च दुर्लभम् ॥ ४०
रत्नमालां वस्त्रयुग्मं सर्व्वाणि भूषणानि च।
तुभ्यं दातुं हृदि कृतं प्राप्तं तत्क्षण एव च ॥ ४१
गृहे तान्येव संस्थाप्य चागतोऽन्वेषणे तव।
विरामे सुखसम्भोगे तुभ्यं दास्यामि साम्प्रतम् ॥४२
कामुकस्य वचः श्रुत्वा घृताची सस्मिता मुने।
ददौ प्रत्युत्तरं शीघ्रं नीतियुक्तं मनोहरम् ॥ ४३ ॥

घृताच्युवाच।

त्वया यदुक्तं भद्रं तत् स्वीकारोऽधुनापि च।
किन्तु सामयिकं वाक्यं ब्रविष्यामि स्मरातुर ॥ ४४
कामदेवालयं यामि कृत्वा वेशञ्च तत्कृते।
यद्दिने यत्कृते यामो वयं तेषाञ्च योषितः ॥ ४५
अद्याहं कामपत्नी च गुरुपत्नी तवाधुना।
त्वयोक्तमधुनेदञ्च पठितं कामदेवतः ॥ ४६
विद्यादाता मन्त्रदाता गुरुर्लक्षगुणैः पितुः।
मातुः सहस्रगुणतो नास्त्यन्यस्तत्समो गुरुः ॥ ४७
गुरोः शतगुणैः पूज्या गुरुपत्नी श्रुतौ श्रुता।
पितुः शतगुणैः पूज्या यथा माता विचक्षण ॥ ४८
मात्रा सहितशृङ्गारे यावान् दोषः श्रुतौ श्रुतः।
ततो लक्षगुणो दोषो गुरुपत्नीसमागमे ॥ ४९
मातरित्येवशब्देन याञ्च सम्भाषते नरः।
सा मातृतुल्या सत्येन धर्म्मः साक्षी सतामपि ॥ ५०
तया सहितशृङ्गारे कालसूत्रं प्रयाति सः।
तत्र घोरे वसत्येव यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ५१
मात्रा सहितशृङ्गारे ततो दोषश्चतुर्गुणः।
सार्द्धञ्च गुरुपत्न्या च तल्लक्षगुण एव च ॥ ५२
कुम्भीपाके पतत्येव यावद्वै ब्रह्मणो वयः।
प्रायश्चित्तं पापिनश्च तस्य नैव श्रुतौ श्रुतम् ॥ ५३
चक्राकारं कुलालस्य तीक्ष्णधारञ्च खड्गवत्।

वसामूत्रपुरीषञ्च परिपूर्णं सुदुस्तरम् ॥ ५४
शूलवक्त्रकृमिसंयुक्तं तप्तमग्निसमद्रवम् ।
पापिनां तद्विहारञ्च कुम्भीपाकं प्रकीर्त्तितम् ॥ ५५
यावान् दोषो हि पुंसाञ्च गुरुपत्नीसमागमे ।
तावांश्च गुरुपत्न्याश्च तत्रैव कामुकी यदि ॥ ५६
अद्य यास्यामि कामस्य मन्दिरं तस्य कामिनी ।
वेशं कृत्वागमिष्यामि त्वत्कृतेऽहं दिनान्तरे ॥ ५७
घृताचीवचनं श्रुत्वा विश्वकर्म्मा रुरोष ताम् ।
शशाप शूद्रयोनिञ्च व्रजेति जगतीतले ॥ ५८
घृताची तद्वचः श्रुत्वा तं शशाप सुदारुणम् ।
लभ जन्म भवे त्वञ्च स्वर्गभ्रष्टो भवेति च ॥ ५९
घृताचीत्येवमुक्त्वा च जगाम काममन्दिरम् ।
कामेन सुरतं कृत्वा कथयामास तां कथाम् ॥ ६०
सा भारते च कामोक्त्या गोपस्य मदनस्य च ।
पत्न्यां प्रयागे नगरे ललाभ जन्म शौनक ॥ ६१
जातिस्मरा तत्सुता बभूव च तपस्विनी ।
वरं न वव्रे धर्म्मिष्ठा तपस्यायां मनो दधौ ॥ ६२
तपश्चकार तपसा तप्तकाञ्चनसन्निभा ।
दिव्यञ्च शतवर्षं सा गङ्गातीरे मनोरमे ॥ ६३
वीर्य्येण सुरकारोश्च नव पुत्त्रान् प्रसूय सा ।
पुनः स्वर्लोकं गत्वा च सा घृताची बभूव ह ॥ ६४

शौनक उवाच ।

कथं वीर्य्यं सा दधार सुरकारोस्तपस्विनी ।
पुत्त्रान्नव प्रसूता च कुत्र वा कति वा दिनात् ॥ ६५

सौतिरुवाच ।

विश्वकर्म्मा तु तच्छापं समाकर्ण्य रुषान्वितः ।
जगाम ब्रह्मणः स्थानं शोकेन हृतचेतनः ॥ ६६
नत्वा स्तुत्वा च ब्रह्माणं कथयामास तां कथाम् ।
ललाभ जन्म ब्राह्मण्यां पृथिव्यामाज्ञया विधेः ॥ ६७
स एव ब्राह्मणो भूत्वा भुवि कारुर्बभूव ह ।
नृपाणाञ्च गृहस्थानां नानाशिल्पं चकार ह ॥ ६८
शिल्पञ्च कारयामास सर्व्वांश्च सर्वतः सदा ।
विचित्रं विविधं शिल्पमाश्चर्य्यं सुमनोहरम् ॥ ६९
एकदा तु प्रयागे च शिल्पं कृत्वा नृपस्य च ।
स्नातुं जगाम गङ्गाञ्च ददर्श तत्र कामिनीम् ॥ ७०
घृताचीं नवरूपाञ्च (क) युवतिं तां तपस्विनीम् ।
जातिस्मरां तां बुबुधे स च जातिस्मरो द्विज ॥ ७१
दृष्ट्वा सकामः सहसा बभूव हृतचेतनः ।
उवाच मधुरं शान्तः शान्तां ताञ्च तपस्विनीम् ॥ ७२

ब्राह्मण उवाच ।

अहोऽधुना त्वमत्रैव घृताचि सुमनोहरे ।
मा मां स्मरसि रम्भोरु विश्वकर्म्माऽहमेव च ॥ ७३
शापमोक्षं करिष्यामि भज मां तव सुन्दरि ।
त्वत्कृतेऽतिदग्धत्येव मनो मे स च मन्मथः ॥ ७४
द्विजस्य वचनं श्रुत्वा घृताची नवरूपिणी (क) ।
उवाच मधुरं शान्ता नीतियुक्तं परं वचः ॥ ७५

गोपिकोवाच ।

तद्दिने कामकान्ताहमधुना च तपस्विनी ।
कथं दास्यामि शृङ्गारं गङ्गातीरे च भारते ॥ ७६
विश्वकर्म्मन्निदं पुण्यं कर्म्मक्षेत्रञ्च भारतम् ।
अत्र यत् क्रियते कर्म्म भोगोऽन्यत्र शुभाशुभम् ॥ ७७
धर्म्मी मोक्षकृते जन्म संलभ्य तपसः फलात् ।
निबद्धः कुरुते कर्म्म मोहितो विष्णुमायया ॥ ७८
माया नारायणीशाना परितुष्टा च यं भवेत् ।
तस्मै ददाति श्रीकृष्णभक्तिं तन्मन्त्रमीप्सितम् ॥ ७९
यो मूढो विषयासक्तो लब्धजन्मा च भारते ।
विहाय कृष्णं सर्व्वेशं स मुग्धो विष्णुमायया ॥ ८०
सर्व्वं स्मरामि देवाहमहो जातिस्मरा पुरा ।
घृताची सुरवेश्याहमधुना गोपकन्यका ॥ ८१
तपः करोमि मोक्षार्थं गङ्गातीरे सुपुण्यदे(ख) ।
नात्र स्थलञ्च क्रीड़ायाः स्थिरस्त्वं भव कामुक ॥ ८२
अन्यत्र कृतपापञ्च गङ्गायाञ्च विनश्यति ।
गङ्गातीरे कृतं पापं सद्यो लक्षगुणं भवेत् ॥ ८३
तत्तु नारायणक्षेत्रे तपसा च विनश्यति ।
यद्येवं कामतः कृत्वा निवृत्तश्च भवेत् पुनः ॥ ८४
घृताचीवचनं श्रुत्वा विश्वकर्म्मा नराकृतिः ।
जगाम तां गृहीत्वा च मलयं चन्दनालयम् ॥ ८५
रम्यायां मलयद्रोण्यां पुष्पतल्पे मनोरमे ।
पुष्पचन्दनवातेन सन्ततं सुरभीकृते ॥ ८६
चकार सुखसम्भोगं तया सह सुनिर्ज्जने ।
पूर्णं द्वादशवर्षञ्च बुबुधे न दिवानिशम् ॥ ८७

(क) नररूपाञ्च इति वा पाठः।

(क) नररूपिणी इत्यपि पाठः।
(ख) सुखप्रदे इति पाठान्तरम्।

बभूव गर्भः कामिन्याः परिपूर्णः सुदुर्व्वहः ।
सा सुषाव च तत्रैव पुत्रान्नव (क) मनोहरान् ॥८८
कृतशिक्षितशिल्पांश्च ज्ञानयुक्तांश्च शौनक ।
पूर्व्वप्राक्तनतो योग्यान् बलयुक्तान् विचक्षणान् ॥८९
मालाकार-कर्म्मकंसशङ्खकार-कुविन्दकान् ।
कुम्भकार-सूत्रधार-स्वर्णचित्रकरांस्तथा ॥९०
तौ च तेभ्यो वरं दत्त्वा तान् संस्थाप्य महीतले ।
मानवीं तनुमुत्सृज्य जग्मतुर्निजमन्दिरम् ॥ ९१
स्वर्णकारः स्वर्णचौर्य्याद्ब्राह्मणानां द्विजोत्तम ।
बभूव पतितः सद्यो ब्रह्मशापेन कर्म्मणा ॥९२
सूत्रधारो द्विजानान्तु शापेन पतितो भुवि ।
शीघ्रञ्च यज्ञकाष्ठानि न ददौ तेन हेतुना ॥९३
व्यतिक्रमेण चित्राणां सद्यश्चित्रकरस्तथा ।
पतितो ब्रह्मशापेन ब्राह्मणानाञ्च कोपतः ॥९४
कश्चिद्वणिग्विशेषश्च संसर्गात् स्वर्णकारिणः ।
स्वर्णचौर्य्यादिदोषेण पतितो ब्रह्मशापतः ॥ ९५
कुलटायाञ्च शूद्रायां चित्रकारस्य वीर्य्यतः ।
बभूवाट्टालिकाकारः पतितो जारदोषतः ॥९६
अट्टालिकाकारवीजात् कुम्भकारस्य योषिति ।
बभूव कोटकः सद्यः पतितो गृहकारकः ॥९७
कुम्भकारस्य वीजेन सद्यः कोटकयोषिति ।
बभूव तैलकारश्च कुटिलः पतितो भुवि ॥ ९८
सद्यः क्षत्रियवीजेन राजपुत्रस्य योषिति ।
बभूव तीवरश्चैव पतितो जारदोषतः ॥ ९९
तीवरस्य तु वीजेन तैलकारस्य योषिति ।
बभूव पतितो दस्युर्लेटश्च परिकीर्त्तितः ॥ १००
लेटस्तीवरकन्यायां जनयामास षण्नरान् ।
माल्लमल्लं मातरञ्च भड्ं कोलं कलन्दरम् ॥१०१
ब्राह्मण्यां शूद्रवीर्य्येण पतितो जारदोषतः ।
सद्यो बभूव चण्डालः सर्व्वस्मादधमोऽशुचिः ॥१०२
तीवरेण च चाण्डाल्यां चर्म्मकारो बभूव ह ।
चर्म्मकार्य्याञ्च चण्डालान्मांसच्छेदो बभूव ह ॥१०३
मांसच्छेद्यां तीवरेण कोंचश्च परिकीर्त्तितः ।
कोंचस्त्रियान्तु कैवर्त्तात् कर्त्तारः परिकीर्त्तितः ॥१०४
सद्यश्चण्डालकन्यायां लेटवीर्य्येण शौनक ।
बभूवतुस्तौ द्वौ पुत्रौ दुष्टौ हड्डि-डमौ(क)तथा१०५
क्रमेण हड्डिकन्यायां सद्यश्चण्डालवीर्य्यतः ।
बभूवुः पञ्च पुत्राश्च दुष्टा वनचराश्च ते ॥ १०६
लेटात् तीवरकन्यायां गङ्गातीरे च शौनक ।
बभूव सद्यो यो बालो गङ्गापुत्त्रः प्रकीर्त्तितः ॥१०७
गङ्गापुत्त्रस्य कन्यायां वीर्य्येण वेशधारिणः ।
बभूव वेशधारी च पुत्रो युङ्गी प्रकीर्त्तितः ॥ १०८(ख)
वैश्यात् तीवरकन्यायां सद्यः शुण्डी बभूव ह ।
शुण्डियोषिति वैश्यात्तु पौण्ड्रकश्च बभूव ह ॥ १०९
क्षत्रात् करणकन्यायां राजपुत्रो बभूव ह ।
राजपुत्र्यान्तु करणादागरीति प्रकीर्त्तितः ॥ ११०
क्षत्रवीर्य्येण वैश्यायां कैवर्त्तः परिकीर्त्तितः ।
कलौ तीवरसंसर्गाद्धीवरः पतितो भुवि ॥ १११
तीवर्य्यां धीवरात् पुत्त्रो बभूव रजकः स्मृतः ।
रजक्यां तीवराच्चैव कोयालीति (ग) बभूव ह॥ ११२
नापिताद्गोपकन्यायां सर्वस्त्री तस्य योषिति ।
क्षत्राद्बभूव व्याधश्च बलवान् मृगहिंसकः ॥ ११३
तीवरात् शुण्डिकन्यायां बभूवुः सप्त पुत्त्रकाः ।
ते कलौ हड्डिसंसर्गाद्बभूवुर्द्दस्यवः सदा ॥ ११४
ब्राह्मण्यामृषिवीर्य्येण ऋतोः प्रथमवासरे ।
कुत्सितश्चोदरे जातः कूदरस्तेन कीर्त्तितः ॥ ११५
तदशौचं विप्रतुल्यं पतितो ऋतुदोषतः ।
सद्यः कोटकसंसर्गादधमो जगतीतले ॥ ११६
क्षत्त्रवीर्य्येण वैश्यायामृतोः प्रथमवासरे ।
जातः पुत्त्रो महादस्युर्बलवांश्च धनुर्द्धरः ॥ ११७
चकार वागतीतञ्च क्षत्त्रियेणापि वारितः ।
तेन जात्या स पुत्तश्च वागतीतः प्रकीर्त्तितः ॥११८
क्षत्त्रवीर्य्येण शूद्रायामृतुदोषेण पापतः ।
बलवन्तो दुरन्ताश्च बभूवुर्म्लेच्छजातयः ॥ ११९
अविद्धकर्णाः क्रूराश्च निर्भया रणदुर्ज्जयाः ।
शौचाचारविहीनाश्च दुर्द्धर्षा धर्म्मवर्ज्जिताः ॥ १२०

(क) नवस्थाने "अष्टौ" इति बहुषु पुस्तकेषु पाठः । एवमुत्तरत्र । तत्पाठवत्सु च पुस्तकेषु "मालाकार-कर्म्मकार-शङ्खकार कुविन्दकान् । कुम्भकार-सूत्रधार-स्वर्णचित्रकरांस्तथा" इत्येवं नवतितमः श्लोकः पठ्यते ।

(क) हड्डमल्लिमाविति वा पाठः ।
(ख) सद्यो बभूव यो बालो व.शकः स प्रकीर्त्तितः । इति पाठान्तरम् ।
(ग) कोयालीति वा पाठः ।

म्लेच्छात् कुविन्दकन्यायां जोलाजातिर्बभूव ह ।
जोलात् कुविन्दकन्यायां शराकः परिकीर्त्तितः ॥१२१
वर्णसङ्करदोषेण बह्वश्च श्रुतजातयः ।
तासां नामानि संख्याश्च को वा वक्तुं क्षमो द्विज ॥१२२
वैद्योऽश्विनीकुमारेण जातश्च विप्रयोषिति ।
वैद्यवीर्य्येण शूद्रायां बभूवुर्बहवो जनाः ॥ १२३
ते च ग्राम्यगुणज्ञाश्च मन्त्रौषधिपरायणाः ।
तेभ्यश्च जाताः शूद्रायां ये व्यालग्राहिणो भुवि ॥१२४

शौनक उवाच ।

कथं ब्राह्मणपत्न्यान्तु सूर्य्यपुत्रोऽश्विनीसुतः ।
अहो केन विपाकेन वीर्य्याधानं चकार ह ॥ १२५

सौतिरुवाच ।

गच्छन्तीं तीर्थयात्रायां ब्राह्मणीं रविनन्दनः ।
ददर्श कामुकः शान्तः पुष्पोद्याने च निर्ज्जने ॥ १२६
तया निवारितो यत्नाद्बलेन बलवान् सुरः ।
अतीव सुन्दरीं दृष्ट्वा वीर्य्याधानं चकार सः ॥ १२७
द्रुतं तत्याज गर्भं सा पुष्पोद्याने मनोहरे ।
सद्यो बभूव पुत्त्रश्च तप्तकाञ्चनसन्निभः ॥ १२८
सपुत्त्रा स्वामिनो गेहं जगाम व्रीड़िता तदा ।
स्वामिनं कथयामास यन्मार्गे दैवसङ्कटम् ॥ १२९
विप्रो रोषेण तत्याज तञ्च पुत्त्रं स्वकामिनीम् ।
सरिद्बभूव योगेन सा च गोदावरी स्मृता ॥ १३०
पुत्त्रं चिकित्साशास्त्रञ्च पाठयामास यत्नतः ।
नाना शिल्पञ्च मन्त्रञ्च स्वयं स रविनन्दनः ॥१३१
विप्रश्च ज्योतिर्गणनाद्वेतनाच्च निरन्तरम् ।
वेदधर्म्मपरित्यक्तो बभूव गणको भुवि ॥१३२
लोभी विप्रश्च शूद्राणामग्रे दानं गृहीतवान् ।
ग्रहणे मृतदानानामग्रदानी बभूव सः ॥१३३
कश्चित् पुमान् ब्रह्मयज्ञे यज्ञकुण्डात् समुत्थितः ।
स सूतो धर्म्मवक्ता च मत्पूर्व्वपुरुषः स्मृतः ॥ १३४
पुराणं पाठयामास तञ्च ब्रह्मा कृपानिधिः ।
पुराणवक्ता सूतश्च यज्ञकुण्डसमुद्भवः ॥ १३५
वैश्यायां सूतवीर्य्येण पुमानेको बभूव ह ।
स भट्टो वावदूकश्च सर्व्वेषां स्तुतिपाठकः ॥ १३६
एतत्ते कथितं किञ्चित् पृथिव्यां जातिनिर्णयम् ।
वर्णसङ्करदोषेण बह्व्योऽन्याः सन्ति जातयः ॥१३७
सम्बन्धो येषु येषां यः सर्व्वजातिषु सर्व्वतः ।
तत्त्वं ब्रवीमि वेदोक्तं ब्रह्मणा कथितं पुरा ॥ १३८
पिता तातस्तु जनको जन्मदातरि वर्त्तते ।
अम्बा माता च जननी गर्भधात्र्यां प्रसूरिति ॥१३९
पितामहः पितृपिता तत्पिता प्रपितामहः ।
अत ऊर्द्ध्वं ज्ञातयश्च स्वगोत्राः परिकीर्त्तिताः ॥१४०
मातामहः पिता मातुः प्रमातामह एव च ।
मातामहस्य जनकस्तत्पिता वृद्धपूर्व्वकः ॥ १४१
पितामही पितुर्म्माता तत्श्वश्रूः प्रपितामही ।
तत्श्वश्रूश्च परिज्ञेया सा वृद्धप्रपितामही ॥ १४२
मातामही मातृमाता मातृतुल्या च पूजिता ।
प्रमातामहीति ज्ञेया प्रमातामहकामिनी ॥ १४३
वृद्धमातामही ज्ञेया तत्पितुः कामिनी तथा ।
पितृभ्राता पितृव्यश्च मातृभ्राता च मातुलः ॥ १४४
पितृष्वसा पितुर्भग्नी मातृभग्नी च मासुरी ।
सूनुश्च तनयः पुत्त्रो दायादश्चात्मजस्तथा ॥ १४५
धनभाग्वीर्य्यजश्चैव पुंसि जन्ये च वर्त्तते ।
जन्यायां दुहिता कन्या चात्मजा परिकीर्त्तिता ॥१४६
पुत्त्रपत्नी वधूर्ज्ञेया जामाता दुहितुः पतिः ।
पतिः प्रियश्च भर्त्ता च स्वामी कान्ते च वर्त्तते ॥१४७
देवरः स्वामिनो भ्राता ननन्दा स्वामिनः स्वसा ।
श्वशुरः स्वामिनस्तातः श्वश्रूश्च स्वामिनः प्रसूः ॥१४८
भार्य्या जाया प्रिया कान्ता स्त्री च पत्न्याञ्च वर्त्तते ।
पत्नीभ्राता श्यालकश्च पत्नीभग्नी च श्यालिका ॥१४९
पत्नीमाता तथा श्वश्रूस्तत्पिता श्वशुरः स्मृतः ।
सगर्भः सोदरो भ्राता सगर्भा भगिनी स्मृता ॥ १५०
भग्नीपुत्त्रो भागिनेयो भ्रातृपुत्त्रश्च भ्रातृजः ।
श्यालस्तु भगिनीकान्तो भगिनीपतिरेव च ॥१५१
श्यालीपतिस्तु भ्राता च श्वशुरैकत्वहेतुना ।
श्वशुरस्तु पिता ज्ञेयो जन्मदातुः समो मुने ॥ १५२
अन्नदाता भयत्राता पत्नीतातस्तथैव च ।
विद्यादाता जन्मदाता पञ्चैते पितरो नृणाम् ॥ १५३
अन्नदातुश्च या पत्नी भगिनी गुरुकामिनी ।
माता च तत्सपत्नी च कन्या पुत्त्रप्रिया तथा ॥ १५४
मातुर्म्माता पितुर्म्माता श्वश्रूः पित्रोः स्वसुः सुता ।
पितृव्याणी मातुलानी मातरश्च चतुर्द्दश ॥ १५५
पौत्त्रस्तु पुत्त्रपुत्त्रे च प्रपौत्त्रस्तत्सुतेऽपि च ।
तत्पुत्त्राद्याश्च ये वंशाः कुलजाश्च प्रकीर्त्तिताः ॥ १५६

कन्यापुत्त्रश्च दौहित्त्रस्तत्पुत्त्राद्याश्च बान्धवाः।
भागिनेयसुताद्याश्च पुरुषा बान्धवाः स्मृताः॥ १५७
भ्रातृपुत्त्रस्य पुत्त्राद्यास्ते पुनर्ज्ञातयः स्मृताः।
गुरुपुत्त्रस्तथा भ्राता पोष्यः परमबान्धवः॥ १५८
गुरुकन्या च भगिनी पोष्या मातृसमा मुने।
पुत्त्रस्य च गुरुभ्राता पोष्यः सुस्निग्धबान्धवः॥१५९
पुत्त्रस्य श्वशुरो भ्राता बन्धुर्वैवाहिकः स्मृतः।
कन्यायाः श्वशुरे चैव तत्सम्बन्धः प्रकीर्त्तितः॥१६०
गुरुश्च कन्यकायाश्च भ्राता सुस्निग्धबान्धवः।
गुरुः श्वशुरभ्रातॄणां गुरुतुल्यः प्रकीर्त्तितः॥ १६१
बन्धुता येन सार्द्धञ्च तन्मित्रं परिकीर्त्तितम्।
मित्रं सुखप्रदं ज्ञेयं दुःखदो रिपुरुच्यते॥१६२
बान्धवो दुःखदो दैवात् निःसम्बन्धोऽसुखप्रदः।
सम्बन्धास्त्रिविधाः पुंसां विप्रेन्द्र जगतीतले॥१६३
विद्याजो योनिजश्चैव प्रीतिजश्च प्रकीर्त्तितः।
मित्रन्तु प्रीतिजं ज्ञेयं स सम्बन्धः सुदुर्लभः॥ १६४
मित्रमाता मित्रभार्य्या मातृतुल्या न संशयः।
मित्रभ्राता मित्रपिता भ्रातृपितृसमो नृणाम्॥१६५
चतुर्थं नाम सम्बन्धमित्याह कमलोद्भवः।
जारश्चोपपतिर्बन्धुर्दुष्टासम्भोगकर्त्तरि॥ १६६
उपपत्न्यां नवज्ञा च प्रेयसी चित्तहारिणी।
स्वामितुल्यश्च जारश्च नवज्ञा गृहिणीसमा॥ १६७
सम्बन्धो देशभेदे च सर्व्वदेशे विगर्हितः।
अवैदिको निन्दितस्तु विश्वामित्रेण निर्म्मितः॥१६८
दुस्त्यजस्तु महद्भिस्तु देशभेदे च सञ्चरेत्।
अकीर्त्तिजनकः पुंसां योषिताञ्च विशेषतः॥ १६९
तेजीयसां न दोषाय विद्यमानो युगे युगे॥ १७०

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौति-शौनक-संवादे जातिसम्बन्धनिर्णयो नाम दशमोऽध्यायः॥ १०॥

एकादशोऽध्यायः।

शौनक उवाच।

द्विजः स भार्य्यां सन्त्यज्य किञ्चकारावशेषतः।
आत्मनो वामभागश्च किंनामा कस्य वंशजः॥१ (क)

(क) अश्विनौर्वा महाभाग किंनामकस्य वंशजाविति पाठः क्वाचित्कः।

सौतिरुवाच।

द्विजश्च सुतपा नाम भारद्वाजो महामुनिः।
तपश्चकार कृष्णस्य लक्षवर्षं हिमालये॥ २
महातपस्वी तेजस्वी प्रज्वलन् ब्रह्मतेजसा।
ज्योतिर्द्ददर्श कृष्णस्य गगने सहसा द्विजाम्॥ ३
वरं स वव्रे निर्लिप्तमात्मानं प्रकृतेः परम्।
मा च मोक्षं ययाचे तं दास्यं भक्तिञ्च निश्चलाम्॥४
बभूवाकाशवाणीति कुरु दारपरिग्रहम्।
पश्चाद्दास्यं प्रदास्यामि भक्तिं भोगक्षये द्विज॥ ५
पितॄणां मानसीं कन्यां ददौ तस्मै विधिः स्वयम्।
तस्यां कल्याणमित्रश्च बभूव मुनिपुङ्गवः॥६
यस्य स्मरणमात्रेण न भवेत् कुलिशाद्भयम्।
नष्टद्रव्यं बन्धुमित्रं नूनं तत्स्मरणाल्लभेत्॥ ७
कल्याणमित्रजननीं परित्यज्य महामुनिः।
शशाप सूर्य्यपुत्रञ्च यज्ञभागवर्ज्जितो भव॥ ८
ससोदरश्चैवापूज्यो भवेति च सुराधम।
व्याधिग्रस्तो जड़ाङ्गश्च भवेतोऽकीर्त्तिमानिति (क)॥९
इत्युक्त्वा सुतपा गेहे प्रतस्थौ सूनुना सह।
अश्विभ्यां सहितः सूर्य्यः प्रययौ च तदन्तिकम्॥ १०
पुत्त्राभ्यां व्याधियुक्ताभ्यां सूर्य्यस्त्रिजगतां पतिः।
मुनीन्द्रञ्च सुतपसं प्रतुष्टाव च शौनक॥ ११

सूर्य्य उवाच।

क्षमस्व भगवन् विप्र विष्णुरूप युगे युगे।
मम पुत्त्रापराधञ्च भारद्वाज मुनीश्वर॥ १२
ब्रह्म-विष्णु-महेशाद्याः सुराः सर्व्वे च सन्ततम्।
भुञ्जते विप्रदत्तन्तु फलपुष्पजलादिकम्॥ १३
ब्राह्मणावाहिता देवाः शश्वद्विश्वेषु पूजिताः।
न च विप्रात् परो देवो विप्ररूपी स्वयं हरिः॥ १४
ब्राह्मणे परितुष्टे च तुष्टो नारायणः स्वयम्।
नारायणे च सन्तुष्टे सन्तुष्टाः सर्व्वदेवताः॥ १५
नास्ति गङ्गासमं तीर्थं न च कृष्णात् परः स्मृतः।
न शङ्कराद्वैष्णवश्च न सहिष्णुर्धरापरा॥ १६
न च सत्यात् परो धर्म्मो न साध्वी पार्व्वतीसमा।
न दैवाद्बलवान् कश्चिन्नच पुत्त्रात् परः प्रियः॥१७
न च व्याधिसमः शत्रुर्न च पूज्यो गुरोः परः।
नास्ति मातृसमो बन्धुर्न च मित्रं पितुः परम्॥१८

(क) भवतेऽकीर्त्तिमानिति पाठस्तु प्रामादिक एव।

एकादशी व्रतपरा (क) तपो नानशनात् परम् ।
परं सर्व्वधनं रत्नं विद्या रत्नात् परा यथा ॥ १९
सर्व्वाश्रमपरो विप्रो नास्ति विप्रसमो गुरुः ।
वेद-वेदाङ्ग-सर्व्वार्थमित्याह कमलोद्भवः ॥ २०
सूर्य्यस्य वचनं श्रुत्वा भारद्वाजो ननाम तम् ।
नीरुजौ चापि तत्पुत्त्रौ चकार तपसः फलात् ॥२१
पश्चाच्च तत्र पुत्त्रौ च यज्ञभाजौ भविष्यतः ।
इत्युक्त्वा तञ्च सुतपाः प्रणम्य भास्करं मुनिः ॥ २२
जगाम गङ्गां सन्तुष्टो हरिसेवनतत्परः ।
पुत्त्राभ्यां सहितः सूर्य्यो जगाम निजमन्दिरम् ॥२३
बभूवतुस्तौ पूज्यौ च यज्ञभाजौ द्विजाज्ञया ।
एतत् सूर्य्यकृतं विप्र स्तोत्रं यो मानवः पठेत्(ख) ॥२४
विप्रपादप्रसादेन सर्व्वत्र विजयी भवेत् ।
ब्राह्मणेभ्यो नम इति प्रातरुत्थाय यः पठेत् ॥ २५
स स्नातः सर्व्वतीर्थेषु सर्व्वयज्ञेषु दीक्षितः ।
पृथिव्यां यानि तीर्थानि तानि तीर्थानि सागरे ॥२६
सागरे यानि तीर्थानि विप्रपादेषु तानि च ।
विप्रपादोदकक्लिन्ना यावत्तिष्ठति मेदिनी ॥ २७
तावत् पुष्करपात्रेषु पिवन्ति पितरो जलम् ।
विप्रपादोदकं पुण्यं भक्तियुक्तश्च यः पिवेत् ॥ २८
स स्नातः सर्व्वतीर्थेषु सर्व्वयज्ञेषु दीक्षितः ।
महारोगी यदि पिवेत् विप्रपादोदकं द्विज ।
मुच्यते सर्व्वरोगाच्च मासमेकन्तु भक्तितः ॥ २९
अविद्यो वा सविद्यो वा सन्ध्यापूतो हि यो द्विजः ।(ग)
स एव विष्णुसदृशो मा हरौ विमुखो यदि ॥ ३०
घ्नन्तं विप्रं शपन्तं वा न हन्यान्नच तं शपेत् ।
गोभ्यः शतगुणं पूज्यो हरिभक्तश्च ब्राह्मणः ॥ ३१
पादोदकञ्च नैवेद्यं भुङ्क्ते विप्रस्य यो द्विज ।
नित्यं नैवेद्यभोजी यो राजसूयफलं लभेत् ॥ ३२
एकादश्यां न भुङ्क्ते यो नित्यं कृष्णं समर्च्चयेत् ।
तस्य पादोदकं प्राप्य स्थलं तीर्थं भवेद्ध्रुवम् ॥३३
यो भुङ्क्ते भोजनोच्छिष्टं नित्यं नैवेद्यभोजनम् ।

(क) नैकादशी व्रतपरा इति पाठस्तु प्रामादिक एव ।
(ख) एतत् सूर्य्यकृतं स्तोत्रं यो नरो नियतः पठेदिति वा पाठः ।
(ग) इतः परं चरणाष्टकं क्वचित् पुस्तके नास्ति। तत्तु न सङ्गतम् ।

कृष्णदेवस्य पूतोऽसौ जीवन्मुक्तो महीतले ॥ ३४
अन्नं विष्ठा पयो मूत्रं यद्विष्णोरनिवेदितम् ।
द्विजानां कुलजातानामित्याह कमलोद्भवः ॥ ३५
ब्रह्मा च ब्रह्मपुत्त्राश्च सर्व्वे विष्णुपरायणाः ।
ब्राह्मणस्तत्कुले जातो विमुखश्च हरौ कथम् ॥३६
पित्रोर्मातामहादीनां संसर्गस्य गुरोश्च वा ।
दोषेण विमुखाः कृष्णे विप्रा जीवन्मृताश्च ते ॥ ३७
स किंगुरुः स किंतातः स किंपुत्त्रः स किंसखा ।
स किंराजा स किंबन्धुर्न दद्याद्यो हरौ मतिम् ॥३८
अवैष्णवाद्द्विजाद्विप्र चण्डालो वैष्णवो वरः ।
सगणः श्वपचो मुक्तो ब्राह्मणो नरकं व्रजेत् ॥ ३९
सन्ध्याहीनोऽशुचिर्नित्यं कृष्णे वा विमुखो द्विजः ।
स एव ब्राह्मणाभासो विषहीनो यथोरगः ॥ ४०
गुरुवक्त्राद्विष्णुमन्त्रो यस्य कर्णे प्रविशति ।
तं वैष्णवं महापूतं जीवन्मुक्तं वदेद्विधिः ॥ ४१
पुंसां मातामहादीनां शतैः सार्द्धं हरेः पदम् ।
प्रयाति वैष्णवः पुंसामात्मनः कुलकोटिभिः ॥ ४२
ब्रह्म-क्षत्रिय-विट्-शूद्राश्चतस्रो जातयो यथा ।
स्वतन्त्रा जातिरेका च विश्वेषु वैष्णवाभिधा ॥ ४३
ध्यायन्ते वैष्णवाः शश्वद्गोविन्दपदपङ्कजम् ।
ध्यायते तांश्च गोविन्दः शश्वत्तेषाञ्च सन्निधौ ॥ ४४
सुदर्शनं संनियोज्य भक्तानां रक्षणाय च ।
तथापि न हि निश्चिन्तोऽवतिष्ठेद्भक्तसन्निधौ ॥ ४५
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौति-शौनक-संवादे विष्णु-वैष्णव-ब्राह्मणप्रशंसा नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः ।

शौनक उवाच ।

ऋषिवंशप्रसङ्गेन बभूवुर्व्विविधाः कथाः ।
उपालम्भेन प्रस्तावात् कौतुकेन श्रुता मया ॥ १
प्रजा वा ससृजुः के वा ऊर्द्ध्वरेताश्च कश्चन ।
पित्रा सह विरोधेन नारदः किञ्चकार सः ॥ २
पितुः शापेन पुत्त्रस्य किं बभूव विरोधतः ।
पितुर्वा पुत्त्रशापेन सौते तत्कथ्यतां शुभम् ॥ ३

सौतिरुवाच ।

हंसो यतिश्चारुणी च वोढुः पञ्चशिखस्तथा ।

अपान्तरतमाश्चैव सनकाद्याश्च शौनक ॥ ४
एतैर्विना च बहवो ब्रह्मपुत्राश्च सन्ततम् ।
सांसारिकाः प्रजावन्तो गुर्व्वाज्ञापरिपालकाः ॥ ५
अपूज्यः पुत्रशापेन स्वयं ब्रह्मा प्रजापतिः ।
तेनैव ब्रह्मणो मन्त्रं नोपासन्ते विपश्चितः ॥ ६
नारदो गुरुशापेन गन्धर्व्वश्च बभूव सः ।
कथयामि सुविस्तीर्णं तद्वृत्तान्तं निशामय ॥ ७
गन्धर्व्वराजः सर्व्वेषां गन्धर्व्वाणां वरो महान् ।
परमैश्वर्य्यसंयुक्तः पुत्रहीनो हि कर्म्मणा ॥ ८
गुर्व्वाज्ञया पुष्करे स परमेण समाधिना ।
तपश्चकार शम्भोश्च कृपालोर्दीनमानसः ॥ ९
शिवस्य कवचं स्तोत्रं मन्त्रञ्च द्वादशाक्षरम् ।
ददौ गन्धर्व्वराजाय वशिष्ठश्च कृपानिधिः ॥ १०
जजाप परमं मन्त्रं दिव्यं वर्षशतं मुने ।
पुष्करे स निराहारः पुत्रदुःखेन तापितः ॥ ११
विरामे शतवर्षस्य ददर्श पुरतः शिवम् ।
भासयन्तं दश दिशो ज्वलन्तं ब्रह्मतेजसा ॥ १२
शश्वत्तेजःस्वरूपञ्च भगवन्तं सनातनम् ।
ईषद्धास्यप्रसन्नास्यं भक्तानुग्रहकारकम् ॥ १३
तपोरूपं तपोवीजं तपस्याफलदं फलम् ।
शरणागतभक्ताय दातारं सर्व्वसम्पदाम् ॥ १४
त्रिशूलपट्टिशधरं वृषभस्थं दिगम्बरम् ।
शुद्धस्फटिकसङ्काशं त्रिनेत्रं चन्द्रशेखरम् ॥ १५
तप्तस्वर्णप्रभामुष्ट-जटाजालधरं वरम् ।
नीलकण्ठञ्च सर्व्वज्ञं नागयज्ञोपवीतकम् ॥ १६
संहर्त्तारञ्च सर्व्वेषां कालं मृत्युञ्जयं परम् ।
ग्रीष्ममध्याह्नमार्त्तण्ड-कोटिसङ्काशमीश्वरम् ॥ १७
तत्त्वज्ञानप्रदं शान्तं मुक्तिदं हरिभक्तिदम् ।
दृष्ट्वा ननाम सहसा गन्धर्व्वो दण्डवद्भुवि ॥ १८
वशिष्ठदत्तस्तोत्रेण तुष्टाव परमेश्वरम् ।
वरं वृणुष्वेति शिवस्तमुवाच कृपानिधिः ।
स ययाचे हरेर्भक्तिं पुत्रं परमवैष्णवम् ॥ १९
गन्धर्व्वस्य वचः श्रुत्वा जहास चन्द्रशेखरः ।
उवाच दीनं दीनेशो दीनबन्धुः सनातनः ॥ २०

श्रीमहादेव उवाच ।

कृतार्थस्त्वं वरादेकादन्यच्चर्व्वितचर्व्वणम् ।
गन्धर्व्वराज वृणुषे को वा तृप्तोऽतिमङ्गले ॥ २१
यस्य भक्तिर्हरौ वत्स सुदृढ़ा सर्व्वमङ्गला ।
स समर्थः सर्व्वविश्वं पूतं कर्त्तुञ्च लीलया ॥ २२
आत्मनः कुलकोटिञ्च शतं मातामहस्य च ।
पुरुषाणां समुद्धृत्य गोलोकं याति निश्चितम् ॥ २३
त्रिविधानि च पापानि कोटिजन्मार्ज्जितानि च ।
निहत्य पुण्यभोगञ्च हरिदास्यं लभेद्ध्रुवम् ॥ २४
तावत् पत्नी सुतस्तावत् तावदैश्वर्य्यमीप्सितम् ।
सुखं दुःखं नृणां तावद् यावत् कृष्णे न मानसम् ॥ २५
कृष्णे मनसि सञ्जाते भक्तिखड्गो दुरत्ययः ।
नराणां कर्म्मवृक्षाणां मूलच्छेदं करोत्यहो ॥ २६
भवेद्वंशेषां सुकृतिनां पुत्राः परमवैष्णवाः ।
कुलकोटिञ्च तेषां ते उद्धरन्त्यवलीलया ॥ २७
चरितार्थः पुमानेकाद्धरमिच्छुर्व्वरादहो ।
किं वरेण द्वितीयेन पुंसां तृप्तिर्न मङ्गले ॥ २८
धनं सञ्चितमस्माकं वैष्णवानां सुदुर्लभम् ।
श्रीकृष्णे भक्तिदास्यञ्च न वयं दातुमुत्सुकाः ॥ २९
वरयान्यं वरं वत्स यत्ते मनसि वाञ्छितम् ।
इन्द्रत्वममरत्वं वा ब्रह्मत्वं लभ दुर्लभम् ॥ ३०
सर्व्वसिद्धिं महायोगं ज्ञानं मृत्युञ्जयादिकम् ।
सुखेन सर्व्वं दास्यामि हरिदास्यं त्यज श्रम ॥ ३१
शङ्करस्य वचः श्रुत्वा शुष्ककण्ठौष्ठतालुकः ।
उवाच दीनो दीनेशं दातारं सर्व्वसम्पदाम् ॥ ३२

गन्धर्व्व उवाच ।

यच्चक्षुःपतनेनैव ब्रह्मणः पतनं भवेत् ।
तद्ब्रह्मत्वं स्वप्नतुल्यं कृष्णभक्तो नवेच्छति ॥ ३३
इन्द्रत्वममरत्वं वा सिद्धियोगादिकं शिव ।
ज्ञानं मृत्युञ्जयाद्यं वा नहि भक्तस्य वाञ्छितम् ॥ ३४
सालोक्य-सार्ष्टि-सामीप्य-सायुज्यं श्रीहरेरपि ।
तत्र निर्व्वाणमोक्षञ्च नहि वाञ्छन्ति वैष्णवाः ॥ ३५
शश्वत्तत् सुदृढ़ा भक्तिर्हरिदास्यं सुदुर्लभम् ।
स्वप्ने जागरणे भक्ता वाञ्छन्त्येवं वरं वरम् ॥ ३६
तद्दास्यं वैष्णवसुतं देहि कल्पतरो वरम् ।
त्वां प्राप्य लभते तुष्टं वरमन्यं स वर्व्वरः ॥ ३७
न दास्यसीदं चेच्छम्भो वरं दुष्कृतिनञ्च माम् ।
कृत्वा हि स्वशिरश्छेदं प्रदास्यामि हुताशने ॥ ३८
गन्धर्व्ववचनं श्रुत्वा तमुवाच कृपानिधिः ।
भक्तं दीनञ्च भक्तेशो भक्तानुग्रहकारकः ॥ ३९

श्रीशङ्कर उवाच।

हरिभक्तिं हरेर्दास्यं पुत्रं परमवैष्णवम्।
चिरायुषञ्च गुणिनं शश्वत् सुस्थिरयौवनम् ॥ ४०
ज्ञानिनं सुन्दरवरं गुरुभक्तं जितेन्द्रियम्।
गन्धर्व्वराज प्रवरं वरेमं लभ मा खिद ॥ ४१
इत्युक्त्वा शङ्करस्तस्माज्जगाम स्वालयं मुने।
गन्धर्व्वराजः सन्तुष्ट आजगाम स्वमन्दिरम् ॥४२
प्रफुल्लमानसाः सर्व्वे मानवाः सिद्धकर्म्मणः।
नारदस्तस्य भार्य्यायां लेभे जन्म च भारते ॥ ४३
सुषाव पुत्रं सा वृद्धा पर्व्वते गन्धमादने।
गुरुर्वशिष्ठो भगवान् नाम चक्रे यथोचितम् ॥ ४४
बालकस्य च तस्यैव मङ्गलं मङ्गले दिने।
उपशब्दोऽधिकार्थश्च पूज्ये च बर्हणः पुमान्।
पूज्यानामधिको बालस्तेनोपबर्हणाभिधः ॥ ४५

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौति-शौनक-संवादे नारदजन्मकथनं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः।

सौतिरुवाच।

पुत्रोत्सवे च रत्नानि धनानि विविधानि च।
गन्धर्व्वराजः प्रददौ ब्राह्मणेभ्यो मुदान्वितः ॥ १
उपबर्हणस्तु कालेन हरेर्मन्त्रं सुदुर्लभम्।
वशिष्ठद्वारा सम्प्राप्य चकार दुष्करं तपः ॥ २
एकदा गण्डकीतीरे तञ्च सम्प्राप्तयौवनम्।
गन्धर्व्वपत्न्यो दद्दशुर्मूर्च्छामापुश्च तत्क्षणम् ॥ ३
ततस्तीव्रं तपः कृत्वा प्राणान् सन्त्यज्य योगतः।
पञ्चाशत् ता बभूवुश्च कन्याश्चित्ररथस्य च ॥ ४
उपबर्हणगन्धर्व्वं ताश्च तं वव्रिरे पतिम्।
मुदा माला ददुस्तस्मै कामुक्यः पितुराज्ञया ॥ ५
गृहीत्वा ताश्च गन्धर्व्वो युवा सुस्थिरयौवनः।
दिव्यं त्रिलक्षवर्षञ्च रेमे रहसि कामुकः ॥ ६
ततोऽपि सुचिरं राज्यं कृत्वा ताभिः सहानिशम्।
जगाम ब्रह्मणः स्थानं हरिगाथां जगौ मुने ॥ ७
दृष्ट्वा रम्भोरु-रम्भोरुं नर्त्तने कठिनं स्तनम्।
बभूव स्खलनं तस्य गन्धर्व्वस्य महात्मनः ॥ ८
द्रुतं तत्याज सङ्गीतं मूर्च्छां प्राप सभातले।
उच्चैः प्रजहसुर्देवा ब्रह्मा कोपात् शशाप तम् ॥ ९
व्रज त्वं शूद्रयोनिञ्च गन्धर्व्वीं तनुमुत्सृज।
काले वैष्णवसंसर्गात् मत्पुत्रस्त्वं भविष्यसि ॥ १०
विना विपत्तेर्महिमा पुंसां नैव भवेत् सुत।
सुखं दुःखञ्च सर्व्वेषां क्रमेण प्रभवेदिति ॥ ११
(क) उपबर्हणगन्धर्व्वस्तत्याज तां तनुं तदा ॥ १२
मूलाधारं स्वाधिष्ठानं मणिपूरमनाहतम्।
विशुद्धमाज्ञाख्यञ्चेति भित्त्वा षट्चक्रमेव च ॥१३
इड़ां सुषुम्नां मेधाञ्च पिङ्गलां प्राणहारिणीम्।
सर्व्वज्ञानप्रदाञ्चैव मनःसंयमनीन्तथा ॥ १४
विशुद्धाञ्च निरुद्धाञ्च वायुसञ्चारिणीन्तथा।
तेजःशुष्ककरीञ्चैव बलपुष्टिकरीन्तथा ॥ १५
बुद्धिसञ्चारिणीञ्चैव ज्ञानजृम्भणकारिणीम्।
सर्व्वप्राणहराञ्चैव पुनर्ज्जीवनकारिणीम् ॥ १६
एताः शोड़श धा नाड़ीर्भित्त्वा च हंसमेव च।
मनसा सहितं ब्रह्मरन्ध्रमानीय योगतः ॥ १७
स्थित्वा मुहूर्त्तमात्मानमात्मन्येव युयोज ह।
जातिस्मरश्च योगीन्द्रः संप्राप ब्रह्म शौनक ॥ १८
वीणां त्रितन्त्रीं दुष्प्राप्यां वामस्कन्धे निधाय च।
शुद्धस्फटिकमालाञ्च विधृत्य दक्षिणे करे ॥ १९
संजल्पन् परमं ब्रह्म वेदसारं परात् परम्।
परं निस्तारबीजञ्च कृष्ण इत्यक्षरद्वयम् ॥ २०
प्राच्यां कृत्वा शिरःस्थानं पश्चिमे चरणद्वयम्।
निधाय दर्भशयने शयानः पुरुषो यथा ॥ २१
गन्धर्व्वराजस्तं दृष्ट्वा भार्य्यया सह तत्क्षणम्।
योगेन ब्रह्म सम्प्राप श्रीकृष्णं मनसा स्मरन् ॥ २२
पत्न्यश्च बान्धवाः सर्व्वे विलप्य रुरुदुर्भृशम्।
जग्मुः क्रमेण शोकार्त्ता मोहिता विष्णुमायया ॥२३
पञ्चाशद्योषितां मध्ये प्रधाना महिषी च या।
साध्वी मालावती नाम्ना परमा प्रेयसी वरा ॥ २४
उच्चै रुरोद सा तीव्रं कान्तं कृत्वा च वक्षसि।
इत्युवाच च शोकार्त्ता कान्तं संबोध्य यत्नतः ॥ २५

मालावत्युवाच।

हे नाथ रमणश्रेष्ठ विदग्ध रसिकेश्वर।

(क, इतः पूर्व्वं—इत्येवमुक्त्वा स विधिर्जगाम पुष्करात् गृहम्। एतदर्द्धमधिकं क्वचित् पुस्तके पठ्यते।

दर्शनं देहि मां बन्धो निमग्नां शोकसागरे ॥ २६
विन्ध्यशैलैकदेशेषु रम्ये चन्दनकानने।
पुष्पभद्रानदीतीरे पुष्पोद्याने मनोहरे ॥ २७
चन्दनाचलसान्निध्ये चारुचन्दनकानने।
पुष्पचन्दनतल्पे च चन्दनानिलवासिते ॥ २८
गन्धमादनशैलैकदेशे रम्ये नदीतटे।
पुंस्कोकिलनिनादे च मालतीजलशालिनि ॥२९
श्रीशैले श्रीवने दिव्ये श्रीनिवासनिषेविते।
श्रीयुक्ते श्रीपद्मभोजे पूतेऽच्युतकृते शुभे ॥ ३०
पुरा या या कृता क्रीड़ा वसन्ते रहसि त्वया।
मया च दुर्द्दैवं सार्द्धं तया च दूयते मनः ॥३१
सुधातुल्येन वचसा सिक्ताहञ्च पुरा त्वया।
दूयते सततं तेन परमात्मातिदारुणम् ॥३२
साधुना सह संसर्गो वैकुण्ठादपि दुर्लभः।
अहो ततोऽतिविच्छेदो मरणादपि दुष्करः ॥ ३३
तस्मात्तेषाञ्च विच्छेदः साधुशोककरः परः।
ततोऽपि बन्धुविच्छेदः शोकः परमदारुणः ॥ ३४
ततोऽपत्यवियोगो हि मरणादतिरिच्यते।
सर्व्वस्मात् पतिभेदो हि तत्परं नास्ति सङ्कटम् ॥३५
शयने भोजने स्नाने स्वप्ने जागरणेऽपि च।
स्वामिविच्छेददुःखं हि नूतनूतनं दिने दिने ॥ ३६
सर्व्वशोकं विस्मरेत् स्त्री स्वामिसंयोगमात्रतः।
बन्धुमन्यं न पश्यामि यं दृष्ट्वा विस्मरेत् पतिम् ॥३७
नातो विशिष्टं पश्यामि बान्धवं स्वामिना विना।
साध्वीनां कुलजातानामित्याह कमलोद्भवः ॥ ३८
हे दिगीशाश्च दिक्पाला हे धर्म्म हे प्रजापते।
गिरीश कमलाकान्त पतिदानञ्च देहि मे ॥ ३९
इत्युक्त्वा विरहार्त्ता सा कन्या चित्ररथस्य च।
मूर्च्छां संप्राप तत्रैव दुर्गमे गहने वने ॥ ४०
विचेतना तत्र तस्थौ कान्तं कृत्वा स्ववक्षसि।
परिपूर्णं दिवानक्तं सर्व्वैर्देवैश्च रक्षिता ॥ ४१
प्रभाते चेतनां प्राप्य विललाप भृशं मुहुः।
इत्युवाच पुनस्तत्र हरिं सम्बोध्य सा सती ॥ ४२

मालावत्युवाच।

हे कृष्ण जगतां नाथ नाथ नाहं जगद्बहिः।
त्वमेव जगतां पाता मां न पासि कथं प्रभो ॥ ४३
अयं भर्त्तास्य भार्य्याहं ममेति तव मायया।
त्वमेव वास्तवो भर्त्ता सर्व्वेषां सर्व्वकारणम् ॥ ४४
गन्धर्व्वः कर्म्मणा कान्तः कान्ताहमस्य कर्म्मणा।
क्व गतः कर्म्मभोगान्ते कुत्र संस्थाप्य मां प्रियाम् ॥४५
को वा कस्याः पतिः पुत्त्रः का वा कस्य प्रिया प्रभो।
संयुनक्ति विधाता च वियुनक्ति च कर्म्मणा ॥ ४६
संयोगे परमानन्दो वियोगे प्राणसङ्कटः।
शश्वज्जगति मूर्खस्य नात्मारामस्य निश्चितम् ॥ ४७
नश्वरो विषयः सत्यं भोगश्च बान्धवो भुवि।
स्वयं त्यक्तः सुखायैव दुःखाय त्याजितः परैः ॥ ४८
तस्मात् सन्तः स्वयं त्यक्त्वा परमैश्वर्य्यमीप्सितम्।
ध्यायन्ते सततं कृष्ण-पादपद्मं निरापदम् ॥ ४९
सर्व्वत्र ज्ञानिनः सन्तः का स्त्री ज्ञानवती भुवि।
ततो मह्यं विमूढ़ायै दातुमर्हसि वाञ्छितम् ॥ ५०
न मे वाञ्छामरत्वे च शक्रत्वे मोक्षवर्त्मनि।
इमं कान्तं वरं देहि चतुर्व्वर्गकरं परम् ॥ ५१
यावती कामिनीजातिर्ज्जगत्यां जगदीश्वर।
कस्यैचिन्नहि दत्तश्च तेन यावेदृशः पतिः ॥ ५२
तस्मै दत्ता गुणाः सर्व्वे रूपाणि विविधानि च।
सुशीलानि च सर्व्वाणि चामरत्वं विना हरे ॥ ५३
रूपेण च गुणेनैव तेजसा विक्रमेण च।
ज्ञानेन शान्त्या सन्तुष्ट्या हरितुल्यः प्रभुर्म्मम ॥ ५४
हरिभक्तो हरिसमो गाम्भीर्य्ये सागरो यथा।
दीप्तिमान् सूर्य्यतुल्यश्च शुद्धो वह्निसमस्तथा ॥ ५५
चन्द्रतुल्यसुदृश्यश्च कन्दर्पसमसुन्दरः।
बुद्ध्या वृहस्पतिसमः काव्ये कविसमस्तथा ॥ ५६
वाणीव सर्व्वशास्त्रज्ञः प्रतिभायां भृगोरिव।
कुवेरतुल्यो धनवान् महान् दाता मनोरिव ॥ ५७
धर्म्मे धर्म्मसमो धर्म्मी सत्ये सत्यव्रताधिकः।
कुमारतुल्यस्तपसा स्वाचारो ब्रह्मणा समः ॥ ५८
ऐश्वर्य्ये शक्रतुल्यश्च सहिष्णुः पृथिवीसमः।
एवम्भूतो मृतः कान्तः प्राणा यान्ति न मे कथम् ॥५९
अरे सुरा यज्ञभाजो घृतं भोक्तुं क्षमा भुवि।
क्षणेनायज्ञभाजश्च करिष्यामि च लीलया ॥ ६०
नारायण जगत्कान्त नाहमेव जगद्बहिः।
शीघ्रं जीवय मत्कान्तमन्यथा त्वां शपाम्यहम् ॥६१
प्रजापते पुत्त्रशापात् त्वमपूज्यो महीतले।
तवैवानधिकारित्वं करिष्याम्यधुना भवे ॥ ६२

हे शम्भो ध्यानलोपस्ते करिष्यामि शपेन च ।
धर्मलोपञ्च धर्मस्य करिष्याम्यवलीलया ॥ ६३
यमाधिकारं दूरञ्च करिष्यामि न संशयः ।
सत्यं कालं शपिष्यामि मृत्युकन्यां सुनिष्ठुराम् ॥ ६४
शपामि सर्व्वानत्रैव जरां व्याधिं विनाधुना ।
व्याधिना जरया मृत्युर्नश्यभूच्च पतेर्मम ॥ ६५
इत्युक्त्वा कौशिकीतीरं जगाम शप्तुमेव तान् ।
मालावती महासाध्वी शवं कृत्वा स्ववक्षसि ॥ ६६
तां शप्तुमुद्यतां दृष्ट्वा ब्रह्मा देवपुरोगमः ।
जगाम शरणं विष्णुं तीरं क्षीरपयोनिधेः ॥ ६७
तत्र स्नात्वा च तुष्टाव परमात्मानमीश्वरम् ।
विष्णुं ब्रह्मा जगत्कान्तमभीतं तञ्च भीतवत् ॥ ६८

ब्रह्मोवाच ।

उपबर्हणपत्नी सा कन्या चित्ररथस्य च ।
कान्तहेतोश्च मां देवान् शपेत् त्वं रक्ष माधव ॥६९
स्मरन्ति साधवः सन्तो जपन्ति योगिनो मुदा ।
स्वप्ने जागरणे चैव सर्व्वकार्य्येषु माधवम् ॥ ७०
शरणागतदीनार्त्त-परित्राणपरायण ।
रक्ष रक्ष हृषीकेश व्रजामः शरणं वयम् ॥ ७१
पूजा मे पुत्रशापेन विहता साम्प्रतं प्रभो ।
अधिकारहतं माञ्च करोति मालती सती ॥ ७२
सर्व्वाधिकारो ब्रह्माण्डे त्वया दत्तः पुरा प्रभो ।
सम्पदेतादृशी नाथ यास्यत्येवाधुना मम ॥ ७३

महादेव उवाच ।

त्वया दत्तं महाज्ञानं गुप्तं सर्व्वेषु दुर्लभम् ।
शतमन्वन्तरतपःफलेन पुष्करे पुरा ॥७४
ऐश्वर्य्यं वा धनं वापि विद्या वा विक्रमोऽथवा ।
ज्ञानस्य परमार्थस्य कलां नार्हति षोड़शीम् ॥७५
सर्व्वाज्ञातं सर्व्वगुप्तमतीव दुर्लभं परम् ।
मम तत्त्वज्ञानरत्नं शापेन याति योषितः ॥७६
अहो पतिव्रतातेजः सर्व्वेषां तेजसां परम् ।
तेजोबलेन दग्धं मां रक्ष रक्ष हरे हरे ॥७७

धर्म्म उवाच ।

सर्व्वरत्नात् परं रत्नं धर्म्म एव सनातनः ।
यास्यत्येवंविधो धर्म्मस्त्वया दत्तः पुरा प्रभो ॥ ७८
सप्तमन्वन्तरतपःफलेन परमेश्वर ।
प्राप्तो धर्म्मोऽधुना याति शापेन योषितः प्रभो ॥७९

देवा ऊचुः ।

यज्ञभाजो हुतभुजो वयमेव त्वया कृताः ।
योषिच्छापेन तत् सर्व्वमधुना याति माधव ॥ ८०
इत्युक्त्वा संयताः सर्व्वे तस्थुस्तत्र भयार्द्दिताः ।
एतस्मिन्नन्तरेऽकस्मादागुबभूवाशरीरिणी ॥८१
यूयं गच्छत तन्मूलं विप्ररूपी जनार्द्दनः ।
पश्चाद्‌यास्यति शान्त्यर्थमिति वो रक्षणाय च ॥८२
श्रुत्वा तद्वचनं देवाः प्रहृष्टमानसोन्मुखाः ।
जग्मुर्म्मालावतीस्थानं कौशिकीतीरमीश्वराः ॥ ८३
तामेव ददृशुर्द्देवा देवीं मालावतीं सतीम् ।
रत्नसारेन्द्रभूषाभिरुज्ज्वलां कमलाकलाम् ॥ ८४
वह्निशुद्धांशुकाधानां सिन्दूरबिन्दुभूषिताम् ।
शरच्चन्द्रप्रभां शान्तां द्योतयन्तीं दिशस्त्विषा ॥ ८५
पतिसेवामहद्धर्म्म-चिरसञ्चिततेजसा ।
प्रज्वलन्तीं सुप्रदीप्तशिखां वह्नेरिवोत्तमाम् ॥ ८६
योगासनं कुर्व्वतीञ्च शववक्षःस्थलस्थिताम् ।
सुरम्यां स्वामिनो वीणां(क) बिभ्रतीं दक्षिणे करे ॥८७
तर्ज्जन्यङ्गुष्ठकोटिभ्यां शुद्धस्फटिकमालिकाम् ।
भक्त्या स्वहेतुना कान्तस्य बिभ्रतीं योगमुद्रया ॥ ८८
चारुचम्पकवर्णाभां बिम्बोष्ठीं रत्नमालिनीम् ।
यथा षोड़शवर्षीयां शश्वत्सुस्थिरयौवनाम् ॥ ८९
बृहन्नितम्बभारार्त्तां पीनश्रोणिपयोधराम् ।
पश्यन्तीं शवमीशस्य शुभदृष्ट्या पुनः पुनः ॥ ९०
एवम्भूताञ्च तां दृष्ट्वा देवास्ते विस्मयं ययुः ।
स्थगिताश्च क्षणं तत्र धार्म्मिका धर्म्मभीरवः ॥ ९१

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौति-शौनक-संवादे मालावतीविलापो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्द्दशोऽध्यायः ।

सौतिरुवाच ।

तत्र स्थित्वा क्षणं देवा ब्रह्मेशानपुरोगमाः ।
ययुर्म्मालावतीमूलं परं मङ्गलदायकाः ॥ १
मालावती सुरान् दृष्ट्वा प्रणनाम पतिव्रता ।
रुरोद कान्तं संस्थाप्य देवानां सन्निधौ मुने ॥ २

(क) बिभ्रतीमित्यादिचरणचतुष्टयं क्वचित् पुस्तके नास्ति।

एतस्मिन्नन्तरे तत्र कश्चिद्ब्राह्मणबालकः।
आजगाम सुराणाञ्च सभामतिमनोहरः॥ ३
दण्डी छत्री शुक्लवासा बिभ्रत्तिलकमुज्ज्वलम्।
दीर्घपुस्तकहस्तश्च सुप्रशान्तश्च सस्मितः॥ ४
चन्दनोचितसर्व्वाङ्गः प्रज्वलन् ब्रह्मतेजसा।
सुरान् संभाष्य तत्रैव विस्मितान् विष्णुमायया॥ ५
तत्रोवास सभामध्ये तारामध्ये यथा शशी।
उवाच देवान् सर्व्वांश्च मालतीञ्च विचक्षणः॥ ६

ब्राह्मण उवाच।

कथमत्र सुराः सर्व्वे ब्रह्मेशानपुरोगमाः।
स्वयं विधाता जगतां स्रष्टात्र केन कर्म्मणा॥ ७
सर्व्वब्रह्माण्डसंहर्त्ता शम्भुरत्र स्वयं विभुः।
अहो त्रिजगतां साक्षी धर्म्मश्च सर्व्वकर्म्मणाम्॥ ८
कथं रविः कथं चन्द्रः कथमत्र हुताशनः।
कथं कालो मृत्युकन्या कथं वात्र यमादयः॥ ९
हे मालावति त्वत्क्रोड़े शवः कस्तेऽतिशुष्कितः।
जीवितायाः कथं मूले योषितश्च पुमान् शवः॥ १०
इत्युक्त्वा तांश्च तां (क) विप्रो विरराम सभातले।
मालावती तं प्रणम्य समुवाच विचक्षणम्॥ ११

मालावत्युवाच।

आनन्दपूर्व्वकं वन्दे विप्ररूपं जनार्द्दनम्।
तुष्टा देवा हरिस्तुष्टो यस्य पुष्पजलेन च॥ १२
अवधानं कुरु विभो शोकार्त्ताया निवेदने।
समा कृपा सतां शश्वद्योग्यायोग्ये कृपावताम्॥१३
उपवर्हणभार्य्याऽहं कन्या चित्ररथस्य च।
सर्व्वे मालावतीं कृत्वा वदन्ति विप्रपुङ्गव॥ १४
दिव्यं लक्षयुगं प्रायः (ख) स्थाने स्थाने मनोहरे।
कृता क्रीड़ा च स्वच्छन्दमनेन स्वामिना सह॥ १५
प्रिये स्नेहो हि साध्वीनां यावान् विप्रेन्द्र योषिताम्
सर्व्वं शास्त्रानुसारेण जानासि त्वं विचक्षण॥ १६
अकस्माद् ब्रह्मणः शापात् प्राणांस्तत्याज मत्पतिः।
देवानुद्दिश्य विलपे यथा जीवति मत्पतिः॥ १७
स्वकार्य्यसाधने सर्व्वे व्यग्राश्च जगतीतले।
भावाभावं न जानन्ति केवलं स्वार्थतत्पराः॥ १८
सुखं दुःखं भयं शोकः सन्तापः कर्म्मणां नृणाम्।
ऐश्वर्य्यं परमानन्दो जन्ममृत्युश्च मोक्षणम्॥ १९
देवाश्च सर्व्वजनका दातारः कर्म्मणां फलम्।
कर्त्तारः कर्म्मवृक्षाणां मूलोच्छेदश्च लीलया॥ २०
न हि देवात् परो बन्धुर्न हि देवात् परो बली।
दयावान् नहि देवाच्च न च दाता ततः परः॥ २१
सर्व्वान् देवानहं याचे पतिदानं ममेप्सितम्।
धर्म्मार्थकाममोक्षाणां फलदांश्च सुरद्रुमान्॥ २२
यदि दास्यन्ति देवा मे कान्तदानं यथेप्सितम्।
भद्रं तदान्यथा तेभ्यो दास्यामि स्त्रीवधं ध्रुवम्॥२३
शपिष्यामि च सर्व्वांश्च दारुणं दुर्निवारकम्।
दुर्निवार्य्यः सतीशापस्तपसा केन वार्य्यते॥ २४
इत्युक्त्वा मालती साध्वी शोकार्त्ता सुरसंसदि।
विरराम द्विजश्रेष्ठस्तामुवाच च शौनक॥ २५

ब्राह्मण उवाच।

कर्म्मणां फलदातारो देवाः सत्यञ्च मालति।
न सद्यः सुचिरेणैव धान्यं कृषकवन्नृणाम्॥ २६
गृही च कृषकद्वारा क्षेत्रे धान्यं वपेत् सति।
तदङ्कुरो भवेत् काले काले वृक्षः फलत्यपि॥ २७
काले सुपक्वं भवति काले प्राप्नोति तद्गृही।
एवं सर्व्वं समुन्नेयं चिरेण कर्म्मणः फलम्॥ २८
अष्टीं वपति संसारे गृहस्थो विष्णुमायया।
काले तदङ्कुरो वृक्षः काले प्राप्नोति तत्फलम्॥२९
पुण्यवान् पुण्यभूमौ च करोति सुचिरं तपः।
तेषाञ्च फलदातारो देवाः सत्यं न संशयः॥ ३०
ब्राह्मणानां मुखे क्षेत्रे श्रेष्ठे चान्नजलं पयः (क)।
यो यज्ज्हुहोति भक्त्या च स तत् प्राप्नोति निश्चितम्॥३१
न बलं न च सौन्दर्य्यं नैश्वर्य्यं न धनं सुतः।
नैव स्त्री न च सत्कान्तः किं भवेत् तपसा विना॥३२
सेवते प्रकृतिं यो हि भक्त्या जन्मनि जन्मनि।
स लभेत् सुन्दरीं कान्तां विनीताञ्च गुणान्विताम्॥३३
श्रियञ्च निश्चलां पुत्त्रं पौत्त्रं भूमिं बलं प्रजाम्।
प्रकृतेश्च वरेणैव लभेद्भक्तोऽवलीलया॥ ३४
शिवं शिवस्वरूपञ्च शिवदं शिवकारणम्।
ज्ञानानन्दं महात्मानं परं मृत्युञ्जयं परम्॥ ३५
तमीशं सेवते यो हि भक्त्या जन्मनि जन्मनि।
पुमान् प्राप्नोति सत्कान्तां कामिनीचापिसत्पतिम्॥३६

(क) तां सतीमिति वा पाठः।
(ख) रम्ये इति बहुसम्मतः पाठः।
(क) ऽनूषर एव च इति वा पाठः।

विद्यां ज्ञानं सुकवितां पुत्त्रं पौत्त्रं परां श्रियम्।
बलं धनं विक्रमञ्च लभेत् स तद्वरेण च॥ ३७
ब्रह्माणं भजते यो हि लभेत् सोऽपि प्रजां श्रियम्।
विद्यामैश्वर्य्यमानन्दं वरेण ब्रह्मणो नरः॥ ३८
यो नरो भजते भक्त्या दीननाथं दिनेश्वरम्।
विद्यामारोग्यमानन्दं धनं पुत्त्रं लभेद्ध्रुवम्॥ ३९
गणेश्वरं यो भजते देवदेवं सनातनम्।
सर्व्वाग्रपूज्यं सर्व्वेशं भक्त्या जन्मनि जन्मनि॥ ४०
विघ्ननाशो भवेत् तस्य स्वप्ने जागरणेऽनिशम्।
परमानन्दमैश्वर्य्यं पुत्त्रं पौत्त्रं धनं प्रजाः॥ ४१
ज्ञानं विद्यां सुकवितां लभते तद्वरेण च।
भजते यो हि विष्णुञ्च लक्ष्मीकान्तं सुरेश्वरम्॥ ४२
वरार्थी चेल्लभेत् सर्व्वं निर्व्वाणमन्यथा ध्रुवम्।
शान्तं निषेव्य पातारं सत्यं सत्यं लभेन्नरः॥ ४३
सर्व्वं तपः सर्व्वधर्म्मं यशः कीर्त्तिमनुत्तमाम्।
विष्णुं निषेव्य सर्व्वेशं यो मूढ़ो लभते वरम्॥ ४४
विड़म्बितो विधात्राऽसौ मोहितो विष्णुमायया।
माया नारायणीशाना सर्व्वप्रकृतिरीश्वरी॥ ४५
सा कृपां कुरुते यञ्च विष्णुमन्त्रं ददाति तम्।
धर्म्मं यो भजते धर्म्मी सर्व्वधर्म्मं लभेद्ध्रुवम्॥ ४६
इह लोके सुखं भुक्त्वा याति विष्णोः परं पदम्।
यो ˈ देवं भजेद्भक्त्या स चादौ लभते च तम्॥४७
काले पश्चात्तेन सार्द्धं परं विष्णोः पदं लभेत्।
श्रीकृष्णं भजते यो हि निर्गुणं प्रकृतेः परम्॥ ४८
ब्रह्मविष्णुशिवादीनां सेव्यं वीजं परात्परम्।
अक्षरं परमं ब्रह्म भगवन्तं सनातनम्॥ ४९
साकारञ्च निराकारं ज्योतिः स्वेच्छामयं विभुम्।
सर्व्वाधारञ्च सर्व्वेशं परमानन्दमीश्वरम्॥ ५०
निर्लिप्तं साक्षिरूपञ्च भक्तानुग्रहविग्रहम्।
जीवन्मुक्तः स सत्यं हि न वरं लभते सुधीः॥ ५१
स सर्व्वं मन्यते तुच्छं सालोक्यादि चतुष्टयम्।
ब्रह्मत्वममरत्वं वा मोक्षं यत् तुच्छवत् सति॥ ५२
ऐश्वर्य्यं लोष्ट्रतुल्यञ्च नश्वरं चैव मन्यते।
इन्द्रत्वञ्च मनुत्वञ्च चिरजीवित्वमेव वा॥५३
जलबुद्बुदवद्बुद्ध्या चातितुच्छं न गण्यते।
स्वप्ने जागरणे वापि शश्वत् सेवाञ्च वाञ्छति॥५४
दास्यं विना न याचेत श्रीकृष्णस्य पदं परम्।
तत्पादाब्जे दृढ़ां भक्तिं लब्ध्वा पूर्णो निरन्तरम्॥५५
परिपूर्णतमं ब्रह्म निषेव्य सुस्थिरः सदा।
आत्मनः कुलकोटिञ्च शतं मातामहस्य च॥ ५६
श्वशुरस्य शतं पूर्व्वमुद्धृत्य चावलीलया।
दासं दासीं प्रसूं भार्य्यां पुत्त्रादपि परं शतम्॥ ५७
उद्धरेत् कृष्णभक्तश्च गोलोकं याति निश्चितम्।
तावद्गर्भे वसेत् कामी तावती यमयातना॥ ५८
तावद्गृही च भोगार्थी यावत् कृष्णं न सेवते।
गुरुवक्त्राद्विष्णुमन्त्रो यस्य कर्णे प्रविश्यति॥ ५९
यमस्तल्लिखनं दूरं करोति तत्क्षणं भिया।
मधुपर्क्कादिकं ब्रह्मा पुरैव तन्नियोजयेत्॥ ६०
अहो विलङ्घ्य मल्लोकं मार्गमानेन यास्यति।
तस्य वै निष्कृतिर्नास्ति कल्पकोटिशतैरपि॥ ६१
दुरितानि च भीतानि कोटिजन्मकृतानि च।
तं विहाय पलायन्ते वैनतेयं यथोरगाः॥ ६२
पुरातनं कृतं कर्म्म यद्यत् तस्य शुभाशुभम्।
छिनत्ति कृष्णचक्रेण तीक्ष्णधारेण सन्ततम्॥ ६३
तं विहाय जरा मृत्युर्याति चक्रभिया सति।
अन्यथा शतखण्डं तां कुरुते च सुदर्शनः॥ ६४
निःशङ्को याति गोलोकं विहाय मानवीं तनुम्।
गत्वा दिव्यां तनुं धृत्वा श्रीकृष्णं सेवते सदा॥ ६५
यावत् कृष्णो हि गोलोके तावद्भक्तो वसेत् सदा।
निमेषं मन्यते दासो नश्वरं ब्रह्मणो वयः॥ ६६

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौति-शौनक-संवादे ब्राह्मण-मालावतीसंवादे चतुर्द्दशोऽध्यायः॥ १४॥

पञ्चदशोऽध्यायः।

ब्राह्मण उवाच।

केन रोगेण हि मृतोऽधुना साध्वि तव प्रियः।
सर्व्वरोगचिकित्साञ्च जानामि च चिकित्सकः॥ १
मृततुल्यं मृतं रोगात् सप्ताहाभ्यन्तरे सति।
महाज्ञानेन तं जीवं जीवयाम्यवलीलया॥ २
जरां मृत्युं यमं कालं व्याधिमानीय तत्पुरः।
निबध्य दातुं शक्तोऽहं व्याधौ बद्ध्वा पशुं यथा॥ ३
यतो न सञ्चरेद्व्याधिर्द्देहेषु देहधारिणाम्।

व्याधीनां कारणं यद्यत् सर्व्वं जानामि सुन्दरि ॥४
यतो न सञ्चरेद्व्याधिवीजं दुष्टममङ्गलम्।
तदुपायं विजानामि शास्त्रतत्त्वानुसारतः॥ ५
यो वा योगेन खेदेन देहत्यागं करोति च।
तस्य तं जीवनोपायं जानामि योगधर्म्मतः॥ ६
ब्राह्मणस्य वचः श्रुत्वा स्फीता मालावती सती।
सस्मिता स्निग्धचित्ता सा तमुवाच प्रहर्षिता॥ ७

मालावत्युवाच।

अहो श्रुतं किमाश्चर्य्यं वचनं बालवक्त्रतः।
वयसाऽतिशिशुर्दृष्टो ज्ञानं योगविदां परम्॥ ८
त्वया कृता प्रतिज्ञा च कान्तं जीवयितुं क्षमः।
विपरीतं न सद्वाक्यं तत्क्षणं जीवितः पतिः॥ ९
जीवयिष्यसि मत्कान्तं पश्चाद्वेदविदां वरः।
यद्यत् पृच्छामि सन्देहात्तद्भवान् वक्तुमर्हति॥ १०
सभायां जीविते कान्ते तस्य तीव्रस्य सन्निधौ।
त्वां हि प्रष्टुं न शक्ताहं विद्यमाने महीश्वरे॥ ११
एते ब्रह्मादयो देवा विद्यमानाश्च संसदि।
त्वञ्च वेदविदां श्रेष्ठो न च कश्चिन्महीश्वरः॥ १२
नारीं रक्षति भर्त्ता चेत् न कोऽपि खण्डितुं क्षमः।
शास्तिं करोति यदि स न कोऽपि रक्षिता भुवि॥१३
एवं देवेषु नो शक्तिः शक्रे वा ब्रह्मरुद्रयोः।
स्त्रीपुम्भावश्च बोद्धव्यः स्वामी कर्त्ता च योषिताम्॥१४
स्वामी कर्त्ता च हर्त्ता च शास्ता पोष्टा च रक्षिता।
अभीष्टदेवः पूज्यश्च न गुरुः स्वामिनः परः॥ १५
कन्या सत्कुलजाता या सा कान्तवशवर्त्तिनी।
या स्वतन्त्रा च सा दुष्टा स्वभावात् कुलटा ध्रुवम्॥१६
दुष्टा परपुमांसञ्च सेवते या नराधमा।
सा निन्दति पतिं शश्वदसद्वंशप्रसूतिका॥ १७
उपवर्हणभार्य्याहं कन्या चित्ररथस्य च।
वधूर्गन्धर्व्वराजस्य कान्तभक्ता सदा द्विज॥ १८
सर्व्वं कालयितुं शक्तास्त्वञ्च वेदविदां वर।
कालं यमं मृत्युकन्यां मदभ्यासं समानय॥ १९
मालावतीवचः श्रुत्वा विप्रो वेदविदां वरः।
सभामध्ये समाहूय तान् प्रत्यक्षं चकार ह॥ २०
ददर्श मृत्युकन्याञ्च प्रथमं मालती सती। (क)
कृष्णवर्णां घोररूपां रक्ताम्बरधरां वराम्॥२१
सस्मितां षड्भुजां शान्तां दयायुक्तां महासतीम्।
कालस्य स्वामिनो वामे चतुःषष्टिसुतान्विताम्॥२२
कालं नारायणांशञ्च ददर्श सुरता सती।
महोग्ररूपं विकटं ग्रीष्मसूर्य्यसमप्रभम्॥ २३
षड्वक्त्रं षोड़शभुजं चतुर्व्विंशतिलोचनम्।
षट्पादं कृष्णवर्णञ्च रक्ताम्बरधरं परम्॥ २४
देवस्य देवं विकृतं सर्व्वसंहाररूपिणम्।
कालाधिदेवं सर्व्वेशं भगवन्तं सनातनम्॥ २५
ईषद्धास्यप्रसन्नास्यमक्षमालाकरं वरम्।
जपन्तं परमं ब्रह्म कृष्णमात्मानमीश्वरम्॥ २६
सती ददर्श पुरतो व्याधिसंघान् सुदुर्जयान्।
वयसातिमहावृद्धान् स्तनन्धान् मातृसन्निधौ॥ २७
स्थूलपादं कृष्णवर्णं धर्म्मिष्ठं रविनन्दनम्।
जपन्तं परमं ब्रह्म भगवन्तं सनातनम्॥ २८
धर्म्माधर्म्मविचारज्ञं परं धर्म्मस्वरूपिणम्।
पापिनामपि शास्तारं ददर्श पुरतो यमम्॥ २९
ताश्च दृष्ट्वा च निःशङ्का पप्रच्छ प्रथमं यमम्।
मालावती महासाध्वी प्रहृष्टवदनेक्षणा॥ ३०

मालावत्युवाच।

हे धर्म्मराज धर्म्मिष्ठ धर्म्मशास्त्रविशारद।
कालव्यतिक्रमे कान्तं कथं हरसि मे विभो॥ ३१

यम उवाच।

अप्राप्तकालो म्रियते न कश्चिज्जगतीतले।
ईश्वराज्ञां विना साध्वि नाशृतं चालयाम्यहम्॥३२
अहं कालो मृत्युकन्या व्याधयश्च सुदुर्ज्जयाः।
निषेकेण प्राप्तकालं कालयन्तीश्वराज्ञया॥ ३३
मृत्युकन्या विचारज्ञा यं प्राप्नोति निषेकतः।
तमहं कालयाम्येव पृच्छ तां केन हेतुना॥ ३४

मालावत्युवाच।

त्वमपि स्त्री मृत्युकन्या जानासि स्वामिवेदनम्।
कथं हरसि मत्कान्तं जीवितायां मयि प्रिये॥ ३५

मृत्युकन्योवाच।

पुरा विश्वसृजा सृष्टाप्यहमेवात्र कर्म्मणि।

(क) प्रथमं मालती सतीत्यनन्तरं कृष्णवर्णामित्यादि चरणाष्टकं नास्ति, किन्तु महोग्ररूपां विकटां ग्रीष्मसूर्य्यसमप्रभाम्। षड्वक्त्रां षोड़शभुजां चतुर्व्विंशतिलोचनाम्। षट्पादां कृष्णवर्णाञ्च रक्ताम्बरधरां वराम् इति पाठः क्वचित् पुस्तके वर्त्तते। स च महोग्ररूपं विकटमित्यादिश्च नोधः।

न च क्षमा परित्यक्तुं बहुना तपसा सति ॥ ३६
सती सतीनां मध्ये च काचित्तेजस्विनी वरा।
मामेव भस्मसात् कर्त्तुं क्षमा यदि भवेद्ध्रुवे ॥ ३७
सर्व्वापच्छान्तिरेवेह तदा भवति सुन्दरि।
पुत्राणां स्वामिनः पश्चाद्भविता यद्भविष्यति ॥ ३८
कालेन प्रेरितास्त्वहञ्च मत्पुत्रा व्याधयश्च वै।
न मत्सुतानां दोषश्च न च मे शृणु निश्चितम् ॥ ३९
पृच्छ कालं महात्मानं धर्म्मिष्ठं धर्म्मसंसदि।
तदा यदुचितं भद्रे तत् करिष्यसि निश्चितम् ॥ ४०

मालावत्युवाच।

हे काल कर्म्मणां साक्षिन् कर्म्मरूप सनातन।
नारायणांश भगवन् नमस्तुभ्यं पराय च ॥ ४१
कथं हरसि मत्कान्तं जीवितायां मयि प्रभो।
जानासि सर्व्वदुःखञ्च सर्व्वज्ञस्त्वं कृपानिधे ॥ ४२

कालपुरुष उवाच।

को वाऽहं को यमः का च मृत्युकन्या च व्याधयः।
वयं भ्रमामः सततमीशाज्ञापरिपालकाः ॥ ४३
यस्य स्रष्टा च प्रकृतिर्ब्रह्मविष्णुशिवादयः।
सुरा मुनीन्द्रा मनवो मानवाः सर्व्वजन्तवः ॥ ४४
ध्यायन्ते तत्पदाम्भोजं योगिनश्च विचक्षणाः।
जपन्ति शश्वन्नामानि पुण्यानि परमात्मनः ॥ ४५
यद्भयाद्वाति वातोऽयं सूर्य्यस्तपति यद्भयात्।
स्रष्टा ब्रह्माज्ञया यस्य पाता विष्णुर्यदाज्ञया ॥ ४६
संहर्त्ता शङ्करः सर्व्वजगतां यस्य शासनात्।
धर्म्मश्च कर्म्मणां साक्षी यस्याज्ञापरिपालकः ॥ ४७
राशिचक्रं ग्रहाः सर्व्वे भ्रमन्ति यस्य शासनात्।
दिगीशाश्चैव दिक्पाला यस्याज्ञापरिपालकाः ॥ ४८
यस्याज्ञया च तरवः पुष्पाणि च फलानि च।
बिभ्रत्येव ददत्येव काले मालावती-सति ॥ ४९
यस्याज्ञया जलाधाराः सर्व्वाधारा वसुन्धरा।
क्षमावती च पृथिवी कम्पिता च भयेन च ॥ ५०
सहसा मोहिता माया मायया यस्य सन्ततम्।
सर्व्वप्रसूर्या प्रकृतिः सा भीता यद्भयादहो ॥ ५१
यस्यान्तं न विदुर्व्वेदा वस्तूनां भावगा अपि।
पुराणानि च सर्व्वाणि यस्यैव स्तुतिपाठकाः ॥ ५२
यस्य नाम विधिर्व्विष्णुः सेवते सुमहान् विराट्।
षोड़शांशो भगवतः स एव तेजसो विभोः ॥ ५३
सर्व्वेश्वरः कालकालो मृत्योर्मृत्युः परात्परः।
सर्व्वविघ्नविनाशाय तं कृष्णं परिचिन्तय ॥ ५४
सर्व्वाभीष्टञ्च भर्त्तारं प्रदास्यति कृपानिधिः।
इमे यत्प्रेरिताः सर्व्वे स दाता सर्व्वसम्पदाम् ॥ ५५
इत्युक्त्वा कालपुरुषो विरराम च शौनक।
कथां कथितुमारेभे पुनरेव तु ब्राह्मणः ॥ ५६

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे
मालावती-कालपुरुषसंवादे
पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोड़शोऽध्यायः।

ब्राह्मण उवाच।

दृष्टः कालो यमो मृत्युकन्या व्याधिगणा अहो।
कस्तेऽधुना च सन्देहस्तं पृच्छ कन्यके शुभे ॥ १
ब्राह्मणस्य वचः श्रुत्वा हृष्टा मालावती सती।
यन्मनोनिहितं प्रश्नं चकार जगदीश्वरम् ॥ २

मालावत्युवाच।

त्वया यत्कथितो व्याधिः प्राणिनां प्राणहारकः।
तत्कारणञ्च विविधं सर्व्वं वेदे निरूपितम् ॥ ३
यतो न सञ्चरेद्व्याधिर्दुर्निवारोऽशुभावहः।
तदुपायञ्च साकल्यं भवान् वक्तुमिहार्हति ॥ ४
यद्यत् पृष्टमपृष्टं वा ज्ञातमज्ञातमेव वा।
सर्व्वं कथय तद्भद्रं त्वं गुरुर्दीनवत्सलः ॥ ५
मालावतीवचः श्रुत्वा विप्ररूपी जनार्द्दनः।
संहितां वक्तुमारेभे संहितार्थञ्च वैदिकीम् ॥ ६

ब्राह्मण उवाच।

वन्दे तं सर्व्वतत्त्वज्ञं सर्व्वकारणकारणम्।
वेदवेदाङ्गवीजस्य वीजं श्रीकृष्णमीश्वरम् ॥ ७
य ईशश्चतुरो वेदान् ससृजे मङ्गलालयान्।
सर्व्वमङ्गलमङ्गल्यवीजरूपः सनातनः ॥ ८
ऋग्यजुःसामाथर्व्वाख्यान् दृष्ट्वा वेदान् प्रजापतिः।
विचिन्त्य तेषामर्थञ्चैवायुर्व्वेदं चकार सः ॥ ९
कृत्वा तु पञ्चमं वेदं भास्कराय ददौ विभुः।
स्वतन्त्रसंहितां तस्माद्भास्करश्च चकार सः ॥ १०
भास्करश्च स्वशिष्येभ्य आयुर्व्वेदं स्वसंहिताम्।
प्रददौ पाठयामास ते चक्रुः संहितास्ततः ॥ ११

तेषां नामानि विदुषां तन्त्राणि तत्कृतानि च।
व्याधिप्रणाशबीजानि साध्वि मत्तो निशामय॥ १२
धन्वन्तरिर्दिवोदासः काशिराजोऽश्विनीसुतौ।
नकुलः सहदेवोऽर्किश्च्यवनो जनको बुधः॥ १३
जावालो जाजलिः पैलः करथोऽगस्त्य एव च।
एते वेदाङ्गवेदज्ञाः षोड़श व्याधिनाशकाः॥ १४
चिकित्सातत्त्वविज्ञानं नाम तन्त्रं मनोहरम्।
धन्वन्तरिश्च भगवान् चकार प्रथमे सति॥ १५
चिकित्सादर्पणं नाम दिवोदासश्चकार सः।
चिकित्साकौमुदीं दिव्यां काशिराजश्चकार सः॥१६
चिकित्सासारतन्त्रञ्च भ्रमघ्नञ्चाश्विनीसुतौ।
तन्त्रं वैद्यकसर्व्वस्वं नकुलश्च चकार सः॥ १७
चकार सहदेवश्च व्याधिसिन्धुविमर्द्दनम्।
ज्ञानार्णवं महातन्त्रं यमराजश्चकार ह॥ १८
च्यवनो जीवदानञ्च चकार भगवानृषिः।
चकार जनको योगी वैद्यसन्देहभञ्जनम्॥ १९
सर्व्वसारं चन्द्रसुतो जावालस्तन्त्रसारकम्।
वेदाङ्गसारं तन्त्रञ्च चकार जाजलिर्मुनिः॥ २०
पैलो निदानं करथस्तन्त्रं सर्व्वधरं परम्।
द्वैधनिर्णयतन्त्रञ्च चकार कुम्भसम्भवः॥ २१
चिकित्साशास्त्रबीजानि तन्त्राण्येतानि षोड़श।
व्याधिप्रणाशबीजानि बलाधानकराणि च॥ २२
मथित्वा ज्ञानमन्थेनैवायुर्व्वेदपयोनिधिम्।
ततस्तस्मादुद्दाजह्रुर्नवनीतानि कोविदाः॥ २३
एतानि क्रमशो दृष्ट्वा दिव्यां भास्करसंहिताम्।
आयुर्व्वेदं सर्व्वबीजं सर्व्वं जानामि सुन्दरि॥ २४
व्याधेस्तत्त्व परिज्ञानं वेदनायाश्च निग्रहः।
एतद्वैद्यस्य वैद्यत्वं न वैद्यः प्रभुरायुषः॥ २५
आयुर्व्वेदस्य विज्ञाता चिकित्सासु यथार्थवित्।
धर्म्मिष्ठश्च दयालुश्च तेन वैद्यः प्रकीर्त्तितः॥ २६
जनकः सर्व्वरोगाणां दुर्व्वारो दारुणो ज्वरः।
शिवभक्तश्च योगी च निष्ठुरो विकृताकृतिः॥ २७
भीमस्त्रिपादस्त्रिशिराः षड़्भुजो नवलोचनः।
भस्मप्रहरणो रौद्रः कालान्तकयमोपमः॥ २८
मन्दाग्निस्तस्य जनको मन्दाग्नेजनकास्त्रयः।
पित्तश्लेष्मसमीराश्च प्राणिनां दुःखदायकाः॥ २९
वायुजः पित्तजश्चैव श्लेष्मजश्च तथैव च।
ज्वरभेदाश्च त्रिविधाश्चतुर्थश्च त्रिदोषजः॥ ३०
पाण्डुश्च कामलः कुष्ठः शोथः प्लीहा च शूलकः।
ज्वरातिसारग्रहणी-कासव्रणहलीमकाः॥ ३१
मूत्रकृच्छ्रश्च गुल्मश्च रक्तदोषविकारजः।
विषमेहश्च कुब्जश्च गोदश्च गलगण्डकः॥ ३२
भ्रमरी सन्निपातश्च विसूची दारुणी सति।
एषां भेदप्रभेदेन चतुःषष्टी रुजः स्मृताः॥ ३३
मृत्युकन्यासुताश्चैते जरा तस्याश्च कन्यका।
जरा च भ्रातृभिः सार्द्धं शश्वद्भ्रमति भूतलम्॥ ३४
एते चोपायवेत्तारं न गच्छन्ति च संयतम्।
पलायन्ते च तं दृष्ट्वा वैनतेयमिवोरगाः॥ ३५
चक्षुर्जलञ्च व्यायामः पादाधस्तैलमर्द्दनम्।
कर्णयोर्मूर्ध्नि तैलञ्च जराव्याधिविनाशनम्॥ ३६
वसन्ते भ्रमणं वह्निसेवां स्वल्पं करोति यः।
बालाञ्च सेवते काले जरा तं नोपगच्छति॥ ३७
स्नातशीतोदकस्नायी सेवते चन्दनद्रवम्।
नोपयाति जरा तञ्च निदाघेऽनिलसेवकम्॥ ३८
प्रावृष्युष्णोदकस्नायी घनतोयं न सेवते।
समये च समाहारी जरा तं नोपगच्छति॥ ३९
शरद्रौद्रं न गृह्णाति भ्रमणं तत्र वर्जयेत्।
स्नातस्नायी समाहारी जरा तं नोपगच्छति॥ ४०
स्नातस्नायी च हेमन्ते काले वह्निञ्च सेवते।
भुङ्क्ते नवान्नमुष्णञ्च जरा तं नोपगच्छति॥ ४१
शिशिरेऽशुकवह्निञ्च नवोष्णान्नञ्च सेवते।
य एवोष्णोदकस्नायी जरा तं नोपगच्छति॥ ४२
सद्यो मांसं नवान्नञ्च बाला स्त्री क्षीरभोजनम्।
घृतञ्च सेवते यो हि जरा तं नोपगच्छति॥ ४३
भुङ्क्ते सदन्नं क्षुत्काले तृष्णायां पीयते जलम्।
नित्यं भुङ्क्ते च ताम्बूलं जरा तं नोपगच्छति॥ ४४
दधि हैयङ्गवीनञ्च नवनीतं तथा गुड़म्।
नित्यं भुङ्क्ते संयमी यो जरा तं नोपगच्छति॥ ४५
शुष्कमांसं स्त्रियं वृद्धां बालार्कं तरुणं दधि।
संसेवन्तं जरा याति प्रहृष्टा भ्रातृभिः सह॥ ४६
रात्रौ ये दधि सेवन्ते पुंश्चलीश्च रजस्वलाः।
तानुपैति जरा हृष्टा भ्रातृभिः सह सुन्दरि॥ ४७
रजस्वला च कुलटा चावीरा जारदूतिका।
शूद्रयाजकपत्नी या ऋतुहीना च या सति॥ ४८

यो हि तासामन्नभोजी ब्रह्महत्यां लभेत् तु सः।
तेन पापेन सार्द्धं सा जरा तमुपगच्छति ॥ ४९
पापानां व्याधिभिः सार्द्धं मित्रता सन्ततं ध्रुवम्।
पापं व्याधिजरावीजं विघ्नवीजञ्च निश्चितम् ॥ ५०
पापेन जायते व्याधिः पापेन जायते जरा।
पापेन जायते दैन्यं दुःखं शोको भयङ्करः ॥ ५१
तस्मात् पापं महावैरं दोषवीजममङ्गलम्।
भारते सन्ततं सन्तो नाचरन्ति भयातुराः ॥ ५२
स्वधर्म्माचारयुक्तञ्च दीक्षितं हरिसेवकम्।
गुरुदेवातिथीनाञ्च भक्तं सक्तं तपःसु च ॥ ५३
व्रतोपवासयुक्तञ्च सदा तीर्थनिषेवकम्।
रोगा द्रवन्ति तं दृष्ट्वा वैनतेयमिवोरगाः ॥ ५४
एतान् जरा न सेवेत व्याधिसंघश्च दुर्ज्जयः।
सर्व्वं बोध्यं समे काले काले सर्व्वं ग्रसिष्यति ॥ ५५
ज्वरश्च सर्व्वरोगाणां जनकः कथितः सति।
पित्तश्लेष्मसमीराश्च ज्वरस्य जनकास्त्रयः ॥ ५६
एते यथा सञ्चरन्ति स्वयं यान्ति च देहिषु।
तमेव विविधोपायं साध्वि मत्तो निशामय ॥ ५७
क्षुधि जाज्वल्यमानायामाहाराभाव एव च।
प्राणिनां जायते पित्तं चक्रे च मणिपूरके ॥ ५८
तालविल्वफलं भुक्त्वा जलपानञ्च तत्क्षणम्।
तदैव तु भवेत् पित्तं सद्यः प्राणहरं परम् ॥ ५९
तप्तोदकञ्च शरदि भाद्रे तिक्तं विशेषतः।
दैवग्रस्तश्च यो भुङ्क्ते पित्तं तस्य प्रजायते ॥ ६०
सशर्करञ्च धन्याकं पिष्टं शीतोदकान्वितम्।
चणकं सर्व्वगव्यञ्च दधितक्रविवर्ज्जितम् ॥ ६१
विल्वतालफलं पक्वं सर्व्वमैक्षवमेव च।
आर्द्रकं मुद्गयूषञ्च तिलपिष्टं सशर्करम् ॥ ६२
पित्तक्षयकरं सद्यो वलपुष्टिप्रदं परम्।
पित्तनाशञ्च तद्वीजमुक्तमन्यं निवोध मे ॥ ६३
भोजनानन्तरं स्नानं जलपानं विना तृषा।
तिलतैलं स्निग्धतैलं स्निग्धमामलकीद्रवम् ॥ ६४
पर्य्युषितान्नं तक्रञ्च पक्वं रम्भाफलं दधि।
मेघाम्बुशर्करातोयं सुस्निग्धजलसेवनम् ॥ ६५
नारिकेलोदकं रुक्षस्नानं पर्य्युषिते जले।
तरमुज्वापक्कफलं सुपक्वं कर्कटीफलम् ॥ ६६
खातस्नानञ्च वर्षासु मूलकं श्लेष्मकारकम्।
ब्रह्मरन्ध्रे च तज्जन्म महद्वीर्य्यविनाशनम् ॥ ६७
वह्निखेदं भ्रष्टभङ्गं पक्वतैलविशेषकम्।
भ्रमणं शुष्कभक्ष्यञ्च शुष्कपक्कहरीतकी ॥ ६८
पिण्डारकमपक्वञ्च रम्भाफलमपक्ककम्।
वेशवारः सिन्धुवारमनाहारमपानकम् ॥ ६९
सघृतं रोचनाचूर्णं सघृतं शुष्कशर्करम्।
मरीचपिप्पलं शुष्कमार्द्रकं जीवकं मधु ॥ ७०
द्रव्याण्येतानि गन्धर्व्वि सद्यः श्लेष्महराणि च।
बलपुष्टिकराण्येव वायुवीजं निशामय ॥ ७१
भोजनानन्तरं सद्यो गमनं धावनं तथा।
छेदनं वह्नितापञ्च शश्वद्भ्रमणमैथुनम् ॥ ७२
वृद्धास्त्रीगमनञ्चैव मनःसन्ताप एव च।
अतिरूक्षमनाहारो युद्धं कलह एव च ॥ ७३
कटुवाक्यं भयं शोकः केवलं वायुकारणम्।
आज्ञाख्यचक्रे तज्जन्म विनाशाय तदौषधम् ॥ ७४
पक्वं रम्भाफलञ्चैव सवीजं शर्करोदकम्।
नारिकेलोदकञ्चैव सद्यस्तक्रं सुपिष्टकम् ॥ ७५
माहिषं दधि मिष्टञ्च केवलं वा सशर्करम्।
सद्यः पर्य्युषितान्नञ्च सौवीरं शीतलोदकम् ॥ ७६
पक्वतैलविशेषञ्च तिलतैलञ्च केवलम्।
लाङ्गलीतालखर्ज्जूरमस्तु चामलकीद्रवम् ॥ ७७
शीतलोष्णोदकस्नानं सुस्निग्धचन्दनद्रवम्।
स्निग्धपद्मपत्रतल्पं सुस्निग्धव्यजनानि च ॥ ७८
एतत्ते कथितं वत्से सद्यो वायुप्रणाशनम्।
वायवस्त्रिविधाः पुंसां क्लेशसन्तापकामजाः ॥ ७९
व्याधिसंघश्च कथितस्तन्त्राणि विविधानि च।
तानि व्याधिप्रणाशाय कृतानि सद्भिरेव च ॥ ८०
तन्त्राण्येतानि सर्व्वाणि व्याधिक्षयकराणि च।
रसायनादयो येषु चोपायाश्च सुदुर्लभाः ॥ ८१
वक्तुं साध्वि न शक्नोमि याथार्थ्यं वत्सरेण च।
तेषाञ्च सर्व्वतन्त्राणां कृतानाञ्च विचक्षणैः ॥ ८२
केन रोगेण लक्षान्तो (क) मृतः कथय शोभने।
तदुपायं करिष्यामि येन जीवेदयं सति ॥ ८३

सौतिरुवाच।

ब्राह्मणस्य वचः श्रुत्वा कन्या चित्ररथस्य च।
कथां कथितुमारेभे सा गन्धर्व्वी प्रहर्षिता ॥ ८४

(क) त्वं कान्त इति पाठस्तु प्रामादिक एव।

मालावत्युवाच।

योगेन प्राणांस्तत्याज ब्रह्मणः शापहेतुना।
सभायां लज्जितः कान्तो मम विप्र निशामय॥ ८५
सर्व्वं श्रुतमपूर्व्वञ्च शुभाख्यानं मनोहरम्।
भवेद्भवे कुतः केषां महल्लभ्यं विपद्विना॥ ८६
अधुना मत्प्राणकान्तं देहि देहि विचक्षण।
नत्वा वः स्वामिना सार्द्धं यास्यामि स्वगृहं प्रति॥८७
मालावतीवचः श्रुत्वा विप्ररूपी जनार्द्दनः।
सभां जगाम देवानां शीघ्रं विप्र तदन्तिकात्॥८८

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे मालावती-विष्णुसंवादे चिकित्साप्रणयने षोड़शोऽध्यायः॥ १६॥

सप्तदशोऽध्यायः।

सौतिरुवाच।

दृष्ट्वा द्विजं देवसंघः प्रत्युत्थानं चकार च।
परस्परञ्च सम्भाषा बभूव तत्र संसदि॥ १
न तं बुबुधिरे देवाः श्रीहरिं विप्ररूपिणम्।
पौर्व्वापर्य्यं विस्मृताश्च मोहिता विष्णुमायया॥ २
सुरान् सम्बोध्य विप्रश्च वाचा मधुरया द्विज।
उवाच सत्यं परमं प्राणिनां यत् सुखावहम्॥ ३

ब्राह्मण उवाच।

उपवर्हणभार्य्येयं कन्या चित्ररथस्य च।
याचे जीवदानञ्च स्वामिनः शोककर्षिता॥ ४
अधुना किमनुष्ठानमस्य कार्य्यस्य निश्चितम्।
मां ब्रूत सुराः सर्व्वे नित्यं यत् समयोचितम्॥ ५
मुकाशा सुरान् सर्व्वान् साध्वी तेजस्विनी वरा।
हं क्षेमाय युष्माकमागतो बोधिता सती॥ ६
स्तुतिः कृता च युष्माभिः श्वेतद्वीपे हरेरपि।
स्माकमीशो विष्णुश्च कथमेवात्र नागतः॥ ७
भूवाकाशवाणीति पश्चादायास्यति केशवः।
परीतं कथं भूतं वाणीवाक्यमचञ्चलम्॥ ८
ह्मणस्य वचः श्रुत्वा स्वयं ब्रह्मा जगद्गुरुः।
ाच वचनं सत्यं हितं परममङ्गलम्॥ ९

ब्रह्मोवाच।

पुत्रो नारदः शप्तो गन्धर्व्वश्चोपवर्हणः।
योगेन प्राणांस्तत्याज पुनः शापान्ममैव हि॥ १०
कालं लक्षयुगं व्याप्य स्थितिरस्य महीतले।
शूद्रयोनिं ततः प्राप्य भविता मत्सुतः पुनः॥ ११
अस्य कालावशेषस्य किञ्चिदस्ति द्विजोत्तम।
तत्तु वर्षसहस्रञ्चैवायुरस्यास्ति साम्प्रतम्॥ १२
दास्यामि जीवदानञ्च स्वयं विष्णोः प्रसादतः।
यद्येनं न सृजेत् शापस्तत् करिष्यामि निश्चितम्॥१३
नागतो हरिरत्रेति त्वया यत् कथितं द्विज।
हरिः सर्व्वत्र सर्व्वात्मा विग्रहः कुत आत्मनः॥१४
स्वेच्छामयं परं ब्रह्म भक्तानुग्रहविग्रहः।
सर्व्वं पश्यति सर्व्वज्ञः सर्व्वत्रास्ति सनातनः॥ १५
विः षश्च व्याप्तिवचनो णुश्च सर्व्वत्रवाचकः।
सर्व्वव्यापी च सर्व्वात्मा तेन विष्णुः प्रकीर्त्तितः॥ १
अपवित्रः पवित्रो वा सर्व्वावस्थां गतः पुमान्।
भक्त्या च यः स्मरेद्विष्णुं स वाह्याभ्यन्तरः शुचिः॥१७
कर्म्मारम्भे च मध्ये वा शेषे विष्णुञ्च यः स्मरेत्।
परिपूर्णं तस्य कर्म्म वैदिकञ्च भवेद्द्विज॥ १८
अहं स्रष्टा च जगतां विधाता संहरो हरः।
धर्म्मश्च कर्म्मणां साक्षी यस्याज्ञापरिपालकः॥ १९
कालः संहरते लोकान् यमः शास्ता च पापिनाम्।
उपैति मृत्युः सर्व्वांश्च भिया यस्याज्ञया सदा॥ २०
सर्व्वेशा या च सर्व्वाद्या प्रकृतिः सर्व्वसूः पुरा।
सा भीता यस्य पुरतो यस्याज्ञापरिपालिका॥२१

महेश्वर उवाच।

पुत्राणां ब्रह्मणस्तेषां कस्य वंशोद्भवो भवान्।
वेदानधीत्य भवता ज्ञातः कः सार एव च॥ २२
शिष्यः कस्य मुनीन्द्रस्य कस्त्वं नाम्ना च भो द्विज।
विभर्त्तप्रकातिरिक्तञ्च शिशुरूपोऽसि साम्प्रतम्॥ २३
विड़म्बयसि देवांश्च विष्णुमस्माकमीश्वरम्।
हृदिस्थञ्च न जानासि परमात्मानमीश्वरम्॥२४
यस्मिन् गते पतेद्देहो देहिनां परमात्मनि।
प्रयान्ति सर्व्वे तत्पश्चात् नरदेवानुगा इव॥ २५
जीवस्तत्प्रतिबिम्बश्च मनो ज्ञानञ्च चेतना।
प्राणाश्चेन्द्रियवर्गाश्च बुद्धिर्म्मेधा धृतिः स्मृतिः॥२६
निद्रा दया च तन्द्रा च क्षुत् तृष्णा पुष्टिरेव च।
श्रद्धा सन्तुष्टिरिच्छा च क्षमालज्जादिकाः स्मृताः॥२७
प्रयाति यत्परः शक्तिरीश्वरे गमनोन्मुखे।

एते सर्व्वे च शक्तिश्च यस्याज्ञापरिपालकाः ॥ २८
ईश्वरे च स्थिते देही चमश्च सर्व्वकर्म्मसु।
गतेऽस्पृश्यः शवस्त्याज्यः कस्तं देही न मन्यते ॥२९
स्वयं ब्रह्मा च जगतां विधाता सर्व्वकारकः।
पदारविन्दमनिशं ध्यायते स्रष्टुमक्षमः ॥ ३०
युगलक्षं तपस्तप्तं श्रीकृष्णस्य च वेधसा।
तदा बभूव ज्ञानी च जगत् स्रष्टुं क्षमस्तदा ॥ ३१
असंख्यकालं सुचिरं तपस्तप्तं हरेर्म्मया।
तृप्तिं जगाम न मनस्त्यक्ष्यते केन मङ्गले ॥ ३२
अधुना पञ्चवक्त्रेण यन्नामगुणकीर्त्तनम्।
गायन् भ्रमामि सर्व्वत्र निःस्पृहः सर्व्वकर्म्मसु ॥ ३३
मत्तो याति च मृत्युश्च यन्नामगुणकीर्त्तनात्।
शश्वज्जपन्तं तन्नाम दृष्ट्वा मृत्युः पलायते ॥ ३४
सर्व्वब्रह्माण्डसंहर्त्ताऽप्यहं मृत्युञ्जयाभिधः।
सुचिरं तपसा यस्य गुणनामानुकीर्त्तनात् ॥ ३५
काले तत्र विलीनोऽहमाविर्भूतस्ततः पुनः।
न कालो मम संहर्त्ता न मृत्युर्यत्प्रसादतः ॥ ३६
गोलोके यः स वैकुण्ठे श्वेतद्वीपे स एव च।
अंशांशिनोर्न भेदश्च ब्रह्मन् वह्निस्फुलिङ्गवत् ॥३७
इन्द्रायुश्चैव दिव्यानां युगानामेकसप्ततिः।
अष्टाविंशतिके शक्रे गते च ब्रह्मणो दिनम् ॥ ३८
एतत्संख्याविशिष्टस्य शतवर्षायुषो विधेः।
पाते लोचनपातश्च यद्विष्णोः परमात्मनः ॥ ३९
अहं कपालकृषभः कृष्णस्य परमात्मनः।
पारं महिम्नः को गच्छेन्न जानामि च किञ्चन ॥४०
इत्युक्त्वा शङ्करस्तत्र विरराम च शौनक।
धर्म्मश्च वक्तुमारेभे यः साक्षी सर्व्वकर्म्मणाम् ॥ ४१

धर्म्म उवाच।

यत्पाणिपादौ सर्व्वत्र चक्षुश्च सर्व्वदर्शनम्।
सर्व्वान्तरात्मा प्रत्यक्षोऽप्रत्यक्षश्च दुरात्मनः ॥ ४२
अधुनापि सभां विष्णुर्नायाति इति यद्वचः।
त्वयोक्तं तत् कया बुद्ध्या मुनीनाञ्च मतिभ्रमः ॥ ४३
महन्निन्दा भवेद्यत्र नैव साधुः शृणोति ताम्।
निन्दकः श्रोतृभिः सार्द्धं कुम्भीपाकं व्रजेद्युगम् ॥४४
श्रुत्वा देवान्महन्निन्दां श्रीविष्णोः स्मरणाद्बुधः।
मुच्यते सर्व्वपापेभ्यः पुण्यं प्राप्नोति दुर्लभम् ॥ ४५
कामतोऽकामतो वापि विष्णुनिन्दां करोति यः।
यः शृणोति हसति वा सभामध्ये नराधमः ॥ ४६
कुम्भीपाके पचति स यावद्धि ब्रह्मणो वयः।
स्थलं भवेदपूतञ्च सुरापात्रं यथा द्विज ॥ ४७
प्राणी च नरकं याति श्रुतं तत्रैव चेद्ध्रुवम्।
विष्णुनिन्दा च त्रिविधा ब्रह्मणा कथिता पुरा ॥४८
अप्रत्यक्षञ्च कुरुते किं वा तञ्च न मन्यते।
देवान्यसाम्यं कुरुते ज्ञानहीनो नराधमः ॥ ४९
तस्यात्र निष्कृतिर्नास्ति यावद्वै ब्रह्मणः शतम्।
गुरोर्निन्दां यः करोति पितुर्निन्दां नराधमः ॥ ५०
स याति कालसूत्रञ्च यावच्चन्द्रदिवाकरौ।
विष्णुर्गुरुश्च सर्व्वेषां जनको ज्ञानदायकः।
पोष्टा पाता भयत्राता वरदाता जगत्त्रये ॥ ५१
एषाञ्च वचनं श्रुत्वा त्रयाणां विप्रपुङ्गवः।
प्रहस्योवाच तान् देवान् वाचा मधुरया पुनः ॥

ब्राह्मण उवाच।

का कृता विष्णुनिन्दाऽहो हे देवा धर्म्मशालिनः।
नागतो हरिरत्रेति व्यर्थाकाशसरस्वती ॥ ५३
इति चोक्तं मया भद्रं ब्रूत धर्म्मार्थमीश्वराः।
सभायां पाचिकाः सन्तो घ्नन्ति ते शतपूरुषम् ॥
यूयञ्च भावका ब्रूत विष्णुः सर्व्वत्र सन्ततम्।
इति चेत्तत् कथं याताः श्वेतद्वीपं वराय च ॥ ५५
अंशांशिनोर्न भेदश्चेदात्मनश्चेति निश्चितम्।
कलां हित्वा निषेवन्ते सन्तः पूर्णतमं कथम् ॥ ५[illegible]
कोटिजन्मदुराराध्यमसाध्यमसतामपि।
आशा बलवती पुंसां कृष्णं सेवितुमिच्छति ॥ ५[illegible]
किं क्षुद्राः किं महान्तश्च वाञ्छन्ति परमं पदम्।
लब्धुमिच्छति चन्द्रञ्च बाहुभ्यां वामनो यथा ॥ ५[illegible]
यो विष्णुर्विषयी विश्वे श्वेतद्वीपनिवासकृत्।
यूयं ब्रह्मेशधर्म्माश्च दिक्पालाश्च दिगीश्वराः ॥ ५[illegible]
ब्रह्मविष्णुशिवाद्याश्च सुरलोकाश्चराचराः।
एवं कतिविधाः सन्ति प्रतिविश्वेषु सन्ततम् ॥ ६[illegible]
विश्वानाञ्च सुराणाञ्च कः संख्यां कर्त्तुमीश्वरः।
सर्व्वेषामीश्वरः कृष्णो भक्तानुग्रहविग्रहः ॥ ६[illegible]
ऊर्द्धञ्च सर्व्वब्रह्माण्डात् वैकुण्ठं सत्यमीप्सितम्।
तस्मादूर्द्धञ्च गोलोकः पञ्चाशत्कोटियोजनम् ॥
चतुर्भुजश्च वैकुण्ठे लक्ष्मीकान्तः सनातनः।
सुनन्द-नन्द-कुमुदपार्षदादिभिरावृतः ॥ ६२

गोलोके द्विभुजः कृष्णो राधाकान्तः सनातनः ।
गोपाङ्गनादिभिर्युक्तो द्विभुजैर्गोपपार्षदैः ॥ ६४
परिपूर्णतमं ब्रह्म स चात्मा सर्व्वदेहिनाम् ।
स्वेच्छामयश्च विहरेद्रासे वृन्दावने सदा ॥ ६५
तज्ज्योतिर्म्मण्डलाकारं सूर्य्यकोटिसमप्रभम् ।
ध्यायन्ते योगिनः सन्तः सन्ततञ्च निरामयम् ॥ ६६
नवीननीरदश्यामं द्विभुजं पीतवाससम् ।
कोटिकन्दर्पलावण्यलीलाधाम मनोहरम् ॥ ६७
किशोरवयसं शश्वत् शान्तं सस्मितमीश्वरम् ।
ध्यायन्ते वैष्णवाः सन्तः सेवन्ते सत्यविग्रहम् ॥ ६८
यूयञ्च वैष्णवा ब्रूत कस्य वंशोद्भवो भवान् ।
शिष्यः कस्य मुनीन्द्रस्येत्येवं माञ्च पुनः पुनः ॥ ६९
कस्य वंशोद्भवोऽहञ्च यस्य शिष्यश्च बालकः ।
तस्येदं वचनं श्रुत्वा देवसंघा निबोधत ॥ ७०
शीघ्रं जीवय गन्धर्व्वं देवेश्वर सुरेश्वर ।
सतां विचारे मूर्खः को वाग्युद्धे किम्प्रयोजनम् ॥ ७१
इत्युक्त्वा बालकस्तत्र विप्ररूपी जनार्द्दनः ।
विरराम सभामध्ये प्रजहास च शौनक ॥ ७२

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे विष्णु-
सुरसंघसंवादे विष्णुप्रशंसा-प्रणयने
सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ।

सौतिरुवाच ।

...नाः सार्द्धं ब्राह्मणेन मोहिता विष्णुमायया ।
...ययुर्मालतीमूलं ब्रह्मेशानपुरोगमाः ॥ १
...ह्मा कमण्डलुजलं ददौ गात्रे शवस्य च ।
...ारं मनसस्तस्य चकार सुन्दरं वपुः ॥ २
...नदानं ददौ तस्मै ज्ञानानन्दः शिवः स्वयम् ।
...ज्ञानं स्वयं धर्म्मो जीवदानञ्च ब्राह्मणः ॥ ३
...द्दर्शनमात्रेण बभूव जठरानलः ।
...द्दर्शनमात्रेण सर्व्वकामः सुनिश्चितम् ॥ ४
... वायोरधिष्ठानाज्जगत्प्राणस्वरूपिणः ।
...श्वासस्य च सञ्चारः प्राणानाञ्च बभूव ह ॥ ५
...र्याधिष्ठानमात्रेण दृष्टिशक्तिर्बभूव ह ।
...धं वाणीदर्शनेन शोभा श्रीदर्शनेन च ॥ ६

शवस्तथापि नोत्तस्थौ यथा शेते जड़स्तथा ।
विशिष्टबोधं न प्राप चाधिष्ठानं विनात्मनः ॥ ७
ब्रह्मणो वचनात् साध्वी तुष्टाव परमेश्वरम् ।
स्नात्वा शीघ्रं सरित्तोये धृत्वा धौते च वाससी ॥ ८

मालावत्युवाच ।

वन्दे तं परमात्मानं सर्व्वकारणकारणम् ।
विना येन शवाः सर्व्वे प्राणिनो जगतीतले ॥ ९
निर्लिप्तं साक्षिरूपञ्च सर्व्वेषां सर्व्वकर्म्मसु ।
विद्यमानं न दृष्टञ्च सर्व्वैः सर्व्वत्र सर्व्वदा ॥ १०
येन सृष्टा च प्रकृतिः सर्व्वाधारा परात्परा ।
ब्रह्मविष्णुशिवादीनां प्रसूर्या त्रिगुणात्मिका ॥ ११
जगत्स्रष्टा स्वयं ब्रह्मा नियतो यस्य सेवया ।
पाता विष्णुश्च जगतां संहर्त्ता शङ्करः स्वयम् ॥ १२
ध्यायन्ते यं सुराः सर्व्वे मुनयो मनवस्तथा ।
सिद्धाश्च योगिनः सन्तः सन्ततं प्रकृतेः परम् ॥ १३
साकारञ्च निराकारं परं स्वेच्छामयं विभुम् ।
वरं वरेण्यं वरदं वरार्हं वरकारणम् ॥ १४
तपःफलं तपोवीजं तपसाञ्च फलप्रदम् ।
स्वयं तपःस्वरूपञ्च सर्व्वरूपञ्च सर्व्वतः ॥ १५
सर्व्वाधारं सर्व्ववीजं कर्म्म तत्कर्म्मणां फलम् ।
तेषाञ्च फलदातारं तद्वीजं क्षयकारणम् ॥ १६
स्वयं तेजःस्वरूपञ्च भक्तानुग्रहविग्रहम् ।
सेवाध्यानं न घटते भक्तानां विग्रहं विना ॥ १७
तत्तेजो मण्डलाकारं सूर्य्यकोटिसमप्रभम् ।
अतीवकमनीयञ्च रूपं तत्र मनोहरम् ॥ १८
नवीननीरदश्यामं शरत्पङ्कजलोचनम् ।
शरत्पार्व्वणचन्द्रास्यमीषद्धास्यसमन्वितम् ॥ १९
कोटिकन्दर्पलावण्यलीलाधाम मनोहरम् ।
चन्दनोक्षितसर्व्वाङ्गं रत्नभूषणभूषितम् ॥ २०
द्विभुजं मुरलीहस्तं पीतकौषेयवाससम् ।
किशोरवयसं शान्तं राधाकान्तमनन्तकम् ॥ २१
गोपाङ्गनापरिवृतं कुत्रचिन्निर्जने वने ।
कुत्रचिद्रासमध्यस्थं राधया परिषेवितम् ॥ २२
कुत्रचिद्गोपवेशञ्च वेष्टितं गोपबालकैः ।
शतशृङ्गाचलोत्कृष्टे रम्ये वृन्दावने वने ॥ २३
निकरं कामधेनूनां रक्षन्तं शिशुरूपिणम् ।
गोलोके विरजातीरे पारिजातवने वने ॥ २४

वेणुं क्वणन्तं मधुरं गोपीसम्मोहकारणम्।
निरामये च वैकुण्ठे कुत्रचिच्च चतुर्भुजम्॥ २५
लक्ष्मीकान्तं पार्षदैश्च सेवितञ्च चतुर्भुजैः।
कुत्रचित् स्वांशरूपेण जगतां पालनाय च॥ २६
श्वेतद्वीपे विष्णुरूपं पद्मया परिसेवितम्।
कुत्रचित् स्वांशकलया ब्रह्माण्डे ब्रह्मरूपिणम्॥२७
शिवस्वरूपं शिवदं स्वांशेन शिवरूपिणम्।
स्वात्मनः षोड़शांशेन सर्व्वाधारं परात्परम्॥ २८
स्वयं महद्विराड्रूपं विश्वौघं यस्य लोमसु।
लीलया स्वांशकलया जगतां पालनाय च॥ २९
नानावतारं बिभ्रन्तं वीजं तेषां सनातनम्।
वसन्तं कुत्रचित् सन्तं योगिनां हृदये सताम्॥ ३०
प्राणरूपं प्राणिनाञ्च परमात्मानमीश्वरम्।
तञ्च स्तोतुमशक्ताऽहमबला निर्गुणं विभुम्॥ ३१
निर्लक्ष्यञ्च निरीहञ्च सारं वाङ्मनसोः परम्।
यं स्तोतुमक्षमोऽनन्तः सहस्रवदनेन च॥ ३२
पञ्चवक्त्रश्चतुर्व्वक्त्रो गजवक्त्रः षड़ाननः।
यं स्तोतुं न क्षमा माया मोहिता यस्य मायया॥३३
यं स्तोतुं न क्षमा श्रीश्च जड़ीभूता सरस्वती।
वेदा न शक्ता यं स्तोतुं को वा विद्वांश्च वेदवित्॥३४
किं स्तौमि तमनीहञ्च शोकार्त्ता स्त्री परात्परम्।
इत्युक्त्वा सा च गन्धर्व्वी विरराम रुरोद च॥ ३५
कृपानिधिं प्रणनाम भयार्त्ता च पुनः पुनः।
कृष्णश्च शक्तिभिः सार्द्धमधिष्ठानं चकार ह॥ ३६
भर्त्तुरभ्यन्तरे तस्याः परमात्मा निराकृतिः।
उत्थाय शीघ्रं वीणाञ्च धृत्वा स्नात्वा च वाससी॥३७
प्रणनाम देवसंघं ब्राह्मणं पुरतः स्थितम्।
नेदुर्दुन्दुभयो देवाः पुष्पवृष्टिञ्च चक्रिरे॥ ३८
दृष्ट्वा चोपरि दम्पत्योः प्रददुः परमाशिषम्।
गन्धर्व्वो देवपुरतो ननर्त्त च जगौ क्षणम्॥ ३९
जीवितौ पितरौ प्राप देवानाञ्च वरेण च।
जगाम पत्न्या सार्द्धञ्च पित्रा मात्रा च हर्षितः॥ ४०
उपवर्हणगन्धर्व्वो गन्धर्व्वनगरं पुनः।
मालावती रत्नकोटिं धनानि विविधानि च॥ ४१
प्रददौ ब्राह्मणेभ्यश्च भोजयामास तान् सती।
वेदांश्च पाठयामास कारयामास मङ्गलम्॥ ४२
महोत्सवञ्च विविधं हरेर्नामैकमङ्गलम्।

जग्मुर्देवाश्च स्वस्थानं विप्ररूपी हरिः स्वयम्॥ ४३
एतत्ते कथितं सर्व्वं स्तवराजञ्च शौनक।
इदं स्तोत्रं पुण्यरूपं पूजाकाले तु यः पठेत्॥ ४४
हरिभक्तिं हरेर्दास्यं लभते वैष्णवो जनः।
वरार्थी यः पठेद्भक्त्या चास्तिकः परमास्थया॥४५
धर्म्मार्थकाममोक्षाणां निश्चितं लभते फलम्।
विद्यार्थी लभते विद्यां धनार्थी लभते धनम्॥ ४६
भार्य्यार्थी लभते भार्य्यां पुत्त्रार्थी लभते सुतम्।
धर्म्मार्थी लभते धर्म्मं यशोऽर्थी लभते यशः॥ ४७
भ्रष्टराज्यो लभेद्राज्यं प्रजाभ्रष्टः प्रजां लभेत्।
रोगार्त्तो मुच्यते रोगाद्बद्धो मुच्येत बन्धनात्॥ ४८
भयान्मुच्येत भीतस्तु धनं नष्टधनो लभेत्।
दस्युग्रस्तो महारण्ये हिंस्रजन्तुसमन्वितः।
दावाग्निदग्धो मुच्येत निमग्नश्च जलार्णवे॥ ४९

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे गन्धर्व्वजीवदान-महापुरुषस्तोत्रप्रणयनं नाम अष्टादशोऽध्यायः॥ १८॥

ऊनविंशोऽध्यायः।

सौतिरुवाच।

मालावती धनं दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यः प्रहर्षिता।
चकार विविधं वेशं स्वात्मनः स्वामिनः कृते॥ १
भर्त्तुश्चकार शुश्रूषां पूजाञ्च समयोचिताम्।
तेन सार्द्धं सुरसिका रेमे सा सुचिरं मुदा॥ २
महापुरुषस्तोत्रञ्च पूजाञ्च कवचं मनुम्।
विस्मृतं बोधयामास स्वयं रहसि सुव्रता॥ ३
पुरा दत्तं वशिष्ठेन स्तोत्रपूजादिकं हरेः।
गन्धर्व्वाय च मालत्यै मन्त्रमेकञ्च पुष्करे॥ ४
विस्मृतं स्तोत्रकवचं वशिष्ठश्च कृपानिधिः।
गन्धर्व्वराजं रहसि बोधयास शूलिनः॥ ५
एवं चकार राज्यञ्च कुवेरभवनोपमे।
आश्रमे परमानन्दी गन्धर्व्वो बान्धवैः सह॥ ६
यथा तथा गताभिश्च स्त्रीभिरन्याभिरेव च।
आगत्य ताभिः स्वस्वामी संप्राप्तः परया मुदा॥ ७

शौनक उवाच।

किं स्तोत्रं कवचं विष्णोर्म्मन्त्रपूजाविधिः पुरा।
दत्तो वशिष्ठेनास्याञ्च तं भवान् वक्तुमर्हति॥ ८

द्वादशाक्षरमन्त्रञ्च शूलिनः कवचादिकम्।
दत्तं गन्धर्व्वराजाय वशिष्ठेन च किं पुरा॥ ९
तदपि ब्रूहि हे सौते श्रोतुं कौतूहलं मम।
शङ्करस्तोत्रकवचं मन्त्रं दुर्गविनाशनम्॥ १०

सौतिरुवाच।

तुष्टाव येन स्तोत्रेण मालती परमेश्वरम्।
तदेव स्तोत्रं दत्तञ्च मन्त्रञ्च कवचं शृणु॥ ११
ओं नमो भगवते रासमण्डलेशाय स्वाहा।
इमं मन्त्रं कल्पतरुं प्रददौ षोड़शाक्षरम्॥ १२
पुरा दत्तं कुमाराय ब्रह्मणा पुष्करे हरेः।
पुरा दत्तञ्च कृष्णेन गोलोके शङ्कराय च॥ १३
ध्यानञ्च विष्णोर्व्वेदोक्तं शाश्वतं सर्व्वदुर्लभम्।
मूलेन सर्व्वं देयञ्च नैवेद्यादिकमुत्तमम्॥ १४
अतीवगुप्तकवचं पितुर्व्वक्त्राच्छ्रया श्रुतम्।
पित्रे दत्तं पुरा विप्र गङ्गायां शूलिना ध्रुवम्॥ १५
शूलिने ब्रह्मणे दत्तं गोलोके रासमण्डले।
धर्म्माय गोपीकान्तेन कृपया परमाद्भुतम्॥ १६

ब्रह्मोवाच।

राधाकान्त महाभाग कवचं यत् प्रकाशितम्।
ब्रह्माण्डपावनं नाम कृपया कथय प्रभो॥ १७
मां महेशञ्च धर्म्मञ्च भक्तञ्च भक्तवत्सल।
त्वत्प्रसादेन पुत्त्रेभ्यो दास्यामि भक्तिसंयुतः॥ १८

श्रीकृष्ण उवाच।

शृणु वक्ष्यामि ब्रह्मेश धर्म्मेदं कवचं परम्।
अहं दास्यामि युष्मभ्यं गोपनीयं सुदुर्ल्लभम्॥ १९
यस्मै कस्मै न दातव्यं प्राणतुल्यं ममैव हि।
यत्तेजो मम देहेऽस्ति तत्तेजः कवचेऽपि च॥ २०
कुरु सृष्टिमिदं धृत्वा धाता त्रिजगतां भव।
संहर्त्ता भव हे शम्भो मम तुल्यो भवे भव॥ २१
हे धर्म्म त्वमिमं धृत्वा भव साक्षी च कर्म्मणाम्।
तपसां फलदाता च यूयं भवत मद्वरात्॥ २२
ब्रह्माण्डपावनस्यास्य कवचस्य हरिः स्वयम्।
ऋषिश्छन्दश्च गायत्री देवोऽहं जगदीश्वरः॥ २३
धर्म्मार्थकाममोक्षेषु विनियोगः प्रकीर्त्तितः।
त्रिलक्षवारपठनात् सिद्धिदं कवचं विधे॥ २४
यो भवेत् सिद्धकवची मम तुल्यो भवेत्तु सः।
तेजसा सिद्धियोगेन ध्यानेन विक्रमेण च॥ २५
प्रणवो मे शिरः पातु नमो रासेश्वराय च।
भालं पायान्नेत्रयुग्मं नमो राधेश्वराय च॥ २६
कृष्णः पायात् श्रोत्रयुग्मं हे हरे घ्राणमेव च।
जिह्विकां वह्निजाया तु कृष्णायेति च सर्व्वतः॥ २७
श्रीकृष्णाय स्वाहेति च कण्ठं पातु षड़क्षरः।
क्लीं कृष्णाय नमो वक्त्रं क्लींपूर्व्वश्च भुजद्वयम्॥ २८
नमो गोपाङ्गनेशाय स्कन्धावष्टाक्षरोऽवतु।
दन्तपंक्तिमोष्ठयुग्मं नमो गोपीश्वराय च॥ २९
ओं नमो भगवते रासमण्डलेशाय स्वाहा।
स्वयं वक्षःस्थलं पातु मन्त्रोऽयं षोड़शाक्षरः॥ ३०
ऐं कृष्णाय स्वाहेति च कर्णयुग्मं सदाऽवतु।
ओं विष्णवे स्वाहेति च कङ्कालं सर्व्वतोऽवतु॥ ३१
ओं हरये नम इति पृष्ठं पादं सदाऽवतु।
ओं गोवर्द्धनधारिणे स्वाहा सर्व्वशरीरकम्॥ ३२
प्राच्यां मां पातु श्रीकृष्ण आग्नेय्यां पातु माधवः।
दक्षिणे पातु गोपीशो नैर्ऋत्यां नन्दनन्दनः॥ ३३
वारुण्यां पातु गोविन्दो वायव्यां राधिकेश्वरः।
उत्तरे पातु रासेश ऐशान्यामच्युतः स्वयम्॥ ३४
सन्ततं सर्व्वतः पातु परो नारायणः स्वयम्।
इति ते कथितं ब्रह्मन् कवचं परमाद्भुतम्॥ ३५
मम जीवनतुल्यञ्च युष्मभ्यं दत्तमेव च।
अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च।
कलां नार्हन्ति तान्येव कवचस्यैव धारणात्॥ ३६
गुरुमभ्यर्च्य विधिवद्वस्त्रालङ्कारचन्दनैः।
स्नात्वा तञ्च नमस्कृत्य कवचं धारयेत् सुधीः॥ ३७
कवचस्य प्रसादेन जीवन्मुक्तो भवेन्नरः।
यदि स्यात् सिद्धकवचो विष्णुरेव भवेद्द्विज॥ ३८

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुरुषब्रह्माण्ड-
पावनं कवचं समाप्तम्।

सौतिरुवाच।

शिवस्य कवचं स्तोत्रं श्रूयतामिति शौनक।
वशिष्ठेन च यद्दत्तं गन्धर्व्वाय च यो मनुः॥ ३९
ओं नमो भगवते शिवाय स्वाहेति च मनुः।
दत्तो वशिष्ठेन पुरा पुष्करे कृपया विभो॥ ४०
अयं मन्त्रो रावणाय प्रदत्तो ब्रह्मणा पुरा।
स्वयं शम्भुश्च वाणाय तथा दुर्व्वाससे पुरा॥ ४१
मूलेन सर्व्वं देयञ्च नैवेद्यादिकमुत्तमम्।

ध्यायेन्नित्यादिकं ध्यानं वेदोक्तं सर्व्वसम्मतम् ॥ ४२
ओं नमो महादेवाय।
वाणासुर उवाच।
महेश्वर महाभाग कवचं यत् प्रकाशितम्।
संसारपावनं नाम कृपया कथय प्रभो ॥ ४३
महेश्वर उवाच।
शृणु वच्यामि हे वत्स कवचं परमाद्भुतम्।
अहं तुभ्यं प्रदास्यामि गोपनीयं सुदुर्लभम् ॥ ४४
पुरा दुर्व्वाससे दत्तं त्रैलोक्यविजयाय च।
ममैवेदञ्च कवचं भक्त्या यो धारयेत् सुधीः ॥ ४५
जेतुं शक्नोति त्रैलोक्यं भगवन्नवलीलया।
संसारपावनस्यास्य कवचस्य प्रजापतिः ॥ ४६
ऋषिश्छन्दश्च गायत्री देवोऽहञ्च महेश्वरः।
धर्म्मार्थकाममोक्षेषु विनियोगः प्रकीर्त्तितः ॥ ४७
पञ्चलचजपेनैव सिद्धिदं कवचं भवेत्।
यो भवेत् सिद्धकवची मम तुल्यो भवेद्भुवि।
तेजसा सिद्धियोगेन तपसा विक्रमेण च ॥ ४८
शम्भुर्मे मस्तकं पातु मुखं पातु महेश्वरः।
दन्तपंक्तिं नीलकण्ठोऽप्यधरोष्ठं हरः स्वयम् ॥४९
कण्ठं पातु चन्द्रचूड़ः स्कन्धौ वृषभवाहनः।
वक्षःस्थलं नीलकण्ठः पातु पृष्ठं दिगम्बरः ॥ ५०
सर्व्वाङ्गं पातु विश्वेशः सर्व्वदिक्षु च सर्व्वदा।
स्वप्ने जागरणे चैव स्थाणुर्मे पातु सन्ततम् ॥ ५१
इति ते कथितं वाण कवचं परमाद्भुतम्।
यस्मै कस्मै न दातव्यं गोपनीयं प्रयत्नतः ॥ ५२
यत् फलं सर्व्वतीर्थानां स्नानेन लभते नरः।
तत् फलं लभते नूनं कवचस्यैव धारणात् ॥ ५३
इदं कवचमज्ञात्वा भजेन्मां यः सुमन्दधीः।
शतलक्षप्रजप्तोऽपि न मन्त्रः सिद्धिदायकः ॥ ५४
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते शङ्करकवचं समाप्तम्।
सौतिरुवाच।
इदञ्च कवचं प्रोक्तं स्तोत्रञ्च शृणु शौनक।
मन्त्रराजः कल्पतरुर्व्वशिष्ठो दत्तवान् पुरा ॥ ५५
ओं नमः शिवाय।
वाणासुर उवाच।
वन्दे सुराणां सारञ्च सुरेशं नीललोहितम्।
योगीश्वरं योगवीजं योगिनाञ्च गुरोर्गुरुम् ॥ ५६
ज्ञानानन्दं ज्ञानरूपं ज्ञानवीजं सनातनम्।
तपसां फलदातारं दातारं सर्व्वसम्पदाम् ॥ ५७
तपोरूपं तपोवीजं तपोधनधनं वरम्।
वरं वरेण्यं वरदमीड्यं सिद्धगणैर्व्वरैः ॥ ५८
कारणं भुक्तिमुक्तीनां नरकार्णवतारणम्।
आशुतोषं प्रसन्नास्यं करुणामयसागरम् ॥ ५९
हिमचन्दनकुन्देन्दु-कुमुदाम्भोजसन्निभम्।
ब्रह्मज्योतिःस्वरूपञ्च भक्तानुग्रहविग्रहम् ॥ ६०
विषयाणां विभेदेन बिभ्रन्तं बहुरूपकम्।
जलरूपमग्निरूपमाकाशरूपमीश्वरम् ॥ ६१
वायुरूपं चन्द्ररूपं सूर्य्यरूपं महत्प्रभुम्।
आत्मनः स्वपदं दातुं समर्थमवलीलया ॥ ६२
भक्तजीवनमीशञ्च भक्तानुग्रहकारकम्।
वेदा न शक्ता यं स्तोतुं किमहं स्तौमि तं प्रभुम् ॥६३
अपरिच्छिन्नमीशानमहो वाङ्मनसोः परम्।
व्याघ्रचर्म्माम्बरधरं वृषभस्थं दिगम्बरम् ॥ ६४
त्रिशूलपट्टिशधरं सस्मितं चन्द्रशेखरम्।
इत्युक्त्वा स्तवराजेन नित्यं वाणः सुसंयतः ॥ ६५
प्रणमत् शङ्करं भक्त्या दुर्व्वासाश्च मुनीश्वरः।
इदं दत्तं वशिष्ठेन गन्धर्व्वाय पुरा मुने ॥ ६६
कथितञ्च महास्तोत्रं शूलिनः परमाद्भुतम्।
इदं स्तोत्रं महापुण्यं पठेद्भक्त्या च यो नरः ॥ ६७
स्नानस्य सर्व्वतीर्थानां फलमाप्नोति निश्चितम्।
अपुत्रो लभते पुत्रं वर्षमेकं शृणोति यः ॥ ६८
संयतश्च हविष्याशी प्रणम्य शङ्करं गुरुम्।
गलत्कुष्ठी महाशूली वर्षमेकं शृणोति यः ॥ ६९
अवश्यं मुच्यते रोगाद्व्यासवाक्यमिति श्रुतम्।
कारागारेऽपि बद्धो यो नैव प्राप्नोति निर्वृतिम् ॥७०
स्तोत्रं श्रुत्वा मासमेकं मुच्यते बन्धनाद्ध्रुवम् ॥ ७१
भ्रष्टराज्यो लभेद्राज्यं भक्त्या मासं शृणोति यः।
मासं श्रुत्वा संयतश्च लभेद्भ्रष्टधनो धनम् ॥ ७२
यक्ष्मग्रस्तो वर्षमेकमास्तिको यः शृणोति चेत्।
निश्चितं मुच्यते रोगात् शङ्करस्य प्रसादतः ॥ ७३
यः शृणोति सदा भक्त्या स्तवराजमिमं द्विज।
तस्यासाध्यं त्रिभुवने नास्ति किञ्चिच्च शौनक ॥ ७४
कदाचिद्बन्धुविच्छेदो न भवेत् तस्य भारते।
अचलं परमैश्वर्य्यं लभते नात्र संशयः ॥ ७५

सुसंयतोऽतिभक्त्या च मासमेकं शृणोति यः।
अभार्य्यो लभते भार्य्यां सुविनीतां सतीं वराम् ॥ ७६
महामूर्खश्च दुर्म्मेधा मासमेकं शृणोति यः।
बुद्धिं विद्याञ्च लभते गुरूपदेशमात्रतः ॥ ७७
कर्म्मदुःखी दरिद्रश्च मासं भक्त्या शृणोति यः।
ध्रुवं वित्तं भवेत् तस्य शङ्करस्य प्रसादतः ॥ ७८
इह लोके सुखं भुक्त्वा कृत्वा कीर्त्तिं सुदुर्लभाम्।
नानाप्रकारधर्म्मञ्च यात्यन्ते शङ्करालयम् ॥ ७९
पार्षदप्रवरो भूत्वा सेवते तत्र शङ्करम्।
यः शृणोति त्रिसन्ध्यञ्च नित्यं स्तोत्रमनुत्तमम् ॥ ८०

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे
सौतिशौनक-संवादे स्तवराजोऽय-
मूनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

विंशोऽध्यायः।

सौतिरुवाच।

मुदा मालावतीसार्द्धं गन्धर्व्वश्चोपवर्हणः।
रेमे कालावशेषञ्च ताभिश्च निर्जने वने ॥ १
गन्धर्व्वराजो सुमुदे पुत्त्रदारादिभिः सह।
नानाविधं कृत्यवरं महत् पुण्यं चकार ह ॥ २
राजत्वं बुभुजे राजा कुवेरभवनोपमे।
रेमे सुशीलया सार्द्धं स्थिरयौवनयुक्तया ॥ ३
गन्धर्व्वराजः काले च गङ्गातीरे मनोहरे।
पत्न्या सार्द्धमसूंस्त्यक्त्वा वैकुण्ठञ्च ययौ मुदा ॥ ४
शैवः शिवप्रसादेन पुत्त्रस्य विष्णुसेवया।
बभूव दासो वैकुण्ठे विष्णोः श्यामश्चतुर्भुजः ॥ ५
कृत्वा पित्रोश्च सत्कारं गन्धर्व्वश्चोपवर्हणः।
ब्राह्मणेभ्यो ददौ विप्र धनानि विविधानि च ॥ ६
काले स्वयं ब्रह्मशापात् प्राणांस्त्यक्त्वा विचक्षणः।
स जज्ञे वृषलीगर्भे ब्रह्मवीर्य्येण शौनक ॥ ७
मालावती ब्रह्मकुण्डे पुष्करे भारते भुवि।
कृत्वा तु वाञ्छितं कामं प्राणांस्तत्याज सा सती ॥ ८
सृञ्जयस्य तु पत्न्याञ्च मनुवंशोद्भवस्य च।
जज्ञे नृपस्य साध्वी सा पुण्या जातिस्मरा वरा ॥ ९
उपवर्हणगन्धर्व्वः पतिर्मे भवितेति च।
प्रतिकामा कामुकी सा सुन्दरी सुन्दरीवरा ॥ १०

शौनक उवाच।

ब्रह्मवीर्य्यात् शूद्रपत्न्यां गन्धर्व्वश्चोपवर्हणः।
जातः केन प्रकारेण तद्भवान् वक्तुमर्हति ॥ ११

सौतिरुवाच।

कान्यकुब्जे च देशे च द्रुमिलो गोपराजकः।
कलावती तस्य पत्नी बन्ध्या चापि पतिव्रता ॥ १२
स्वामिदोषेण सा बन्ध्या काले च भर्त्तुराज्ञया।
उपतस्थे वने घोरे नरदं काश्यपं मुनिम् ॥ १३
ध्यायमानञ्च श्रीकृष्णं ज्वलन्तं ब्रह्मतेजसा।
तस्थौ सुवेशं कृत्वा सा ध्यानान्तञ्च मुनेः पुरः ॥ १४
ग्रीष्ममध्याह्नमार्त्तण्ड-प्रभातुल्येन तेजसा।
तपन्तं दूरतोऽप्येवं समीपं गन्तुमक्षमा ॥ १५
ध्यानान्ते च मुनिश्रेष्ठः परः कृष्णपरायणः।
ददर्श पुरतो दूरे सुन्दरीं स्थिरयौवनाम् ॥ १६
चारुचम्पकवर्णाभां शरत्पङ्कजलोचनाम्।
शरत्पार्व्वणचन्द्रास्यां रत्नभूषणभूषिताम् ॥ १७
बृहन्नितम्बभारार्त्तां पीनश्रोणिपयोधराम्।
शोभितां पीतवस्त्रेण सस्मितां रक्तलोचनाम् ॥ १८
मोहितां मुनिरूपेण कामवाणप्रपीड़िताम्।
दर्शयन्तीं स्तनश्रोणीं मैथुनासक्तचेतसा ॥ १९
सिन्दूरविन्दुभूषाढ्यां सुचारुकज्जलोज्ज्वलाम्।
पदालक्तकशोभाढ्यां रूपेणैव यथोर्व्वशीम् ॥ २०
मुनिः पप्रच्छ दृष्ट्वा तां का त्वं कामिनि निर्जने।
कस्य पत्नी कथं वात्र सत्यं ब्रूहि च पुंश्चलि ॥ २१
मुनेश्च वचनं श्रुत्वा कम्पिता च कलावती।
उवाच विनयेनैव कृत्वा च श्रीहरिं हृदि ॥ २२

कलावत्युवाच।

गोपिकाहं द्विजश्रेष्ठ द्रुमिलस्य च कामिनी।
पुत्त्रार्थिनी चागताहं त्वन्मूलं भर्त्तुराज्ञया ॥ २३
वीर्य्याधानं कुरु मयि स्त्री नोपेच्छ्या ह्युपस्थिता(क)
तेजीयसां न दोषाय वह्नेः सर्व्वभुजो यथा ॥ २४
वृषलीवचनं श्रुत्वा चुकोप मुनिसत्तमः।
उवाच नीतं सत्यञ्च कोपप्रस्फुरिताधरः ॥ २५

काश्यप उवाच।

यः स्वलक्ष्मीञ्च भोगार्हां पराय दातुमिच्छति।

(क) स्त्रीं नोपेक्षेदुपस्थितामिति पाठान्तरम्।

तं सा त्यजति मूढ़श्च वेदवाद इति ध्रुवम् ॥ २६
न त्वं द्रुमिलभोगार्हो पुनरेव भविष्यसि।
विरक्तेन स्वयं त्यक्ता न गृह्णाति च तां पुनः ॥ २७
यः शूद्रपत्नीं गृह्णाति ब्राह्मणो ज्ञानदुर्ब्बलः।
स चण्डालो भवेत् सत्यं न कर्म्मार्हो द्विजातिषु ॥२८
पितृश्राद्धे च यज्ञे च शिलास्पर्शे सुरार्च्चने।
नाधिकारश्च तस्यैवमित्याह कमलोद्भवः ॥ २९
कुम्भीपाकं स्वयं याति पातयित्वा च पूरुषान्।
मातामहान् स्वात्मनश्च दश पूर्व्वान् दशापरान् ॥३०
तत्तर्पणं मूत्रमेव पिण्डं सद्यः पुरीषकम्।
शालग्रामस्य तत्स्पर्शे चोपवासस्त्रिरात्रकम् ॥ ३१
तदिष्टदेवो गृह्णाति न नैवेद्यं न तज्जलम्।
सन्नग्रासिनां ब्राह्मणानां तदन्नञ्च पुरीषवत् ॥ ३२
कुम्भीपाके पच्यते स शक्रान्तं यावदेव हि।
एकविंशतिपुरुषैः सार्द्धं सत्यञ्च पुंश्चलि ॥ ३३
पात्रोच्छिष्टञ्च यो भुङ्क्ते शूद्राणां ब्राह्मणाधमः।
तत्तुल्योऽधरभोजी चैवेत्याङ्गिरसभाषितम् ॥ ३४
शूद्री वा यदि गृह्णाति ब्राह्मणीं ज्ञानदुर्ब्बलः।
स पच्यते कालसूत्रे यावदिन्द्राश्चतुर्द्दश ॥ ३५
अष्टादशेन्द्रावच्छिन्नं कालञ्च कालसूत्रके।
ब्राह्मणी पच्यते तत्र भक्षिता कृमिभिर्ध्रुवम् ॥ ३६
ततश्चण्डालयोनौ च लब्ध्वा जन्म च ब्राह्मणी।
शूद्रश्च कुष्ठी भवति ज्ञातिभिः परिवर्ज्जितः ॥ ३७
इत्युक्त्वा च मुनिश्रेष्ठो विरराम च शौनक।
वृषली तत्पुरस्तस्थौ शुष्ककण्ठोष्ठतालुका ॥ ३८
एतस्मिन्नन्तरे तेन पथा याति च मेनका।
तस्या जरं स्तनं दृष्ट्वा मुनेर्व्वीर्य्यं पपात ह ॥ ३९
ऋतुस्नाता च वृषली पीत्वा तत्र चर्णं मुदा।
मुनिं प्रणम्य प्रहृष्टा प्रययौ भर्त्तुरन्तिकम् ॥ ४०
गत्वा प्रणम्य द्रुमिलं कान्ता कान्तं मनोहरम्।
सर्व्वं निवेदयामास वृत्तान्तं गर्भहेतुकम् ॥ ४१
कलावतीवचः श्रुत्वा प्रहृष्टवदनेक्षणः।
उवाच कान्तां मधुरं परिणामसुखावहम् ॥ ४२

द्रुमिल उवाच।

विप्रस्य वीर्य्यं त्वद्गर्भे वैष्णवस्य महात्मनः।
वैष्णवो भविता बालस्त्वञ्च भाग्यवती सती ॥ ४३
यद्गर्भे वैष्णवो जातो यस्य वीर्य्येण वा सति।
तयोर्याति च वैकुण्ठं पुरुषाणां शतं शतम् ॥ ४४
तौ च विष्णुविमानेन सद्रत्ननिर्म्मितेन च।
यातौ वैकुण्ठनगरं जन्ममृत्युजराहरम् ॥ ४५
कस्यचिद्ब्राह्मणस्यैव गेहं गच्छ शुभानने।
पश्चान्ममान्तिकं भद्रे यास्यसीति हरेः पुरः ॥ ४६
इत्युक्त्वा गोपराजश्च स्नात्वा कृत्वा तु तर्पणम्।
संपूज्याभीष्टदेवञ्च ब्राह्मणेभ्यो धनं ददौ ॥ ४७
अश्वानाञ्च चतुर्लक्षं गजानां लक्षमेव च।
शतं मत्तगजेन्द्राणां ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ ४८
उच्चैःश्रवःपञ्चलक्षं रथानाञ्च सहस्रकम्।
शकटानां त्रिलक्षञ्च ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ ४९
गवां द्वादशलक्षञ्च महिषाणां त्रिलक्षकम्।
त्रिलक्षं राजहंसानां ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ ५०
पारावतानां लक्षञ्च शुकानाञ्च शतं मुने।
लक्षञ्च दासदासीनां ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ ५१
ग्रामाणाञ्च सहस्रञ्च नगराणां शतं शतम्।
धान्यतण्डुलशैलञ्च ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ ५२
शतकोटिं सुवर्णानां रत्नानाञ्च सहस्रकम्।
मुद्राणां कोटिकलसं ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ ५३
ददौ तैजसपात्राणां भूषणानामसंख्यकम्।
तां स्त्रियं रत्नभूषाढ्यां ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा॥५४
राज्यं दत्त्वा महाराजोऽप्यन्तर्व्वाञ्छे हरिं स्मरन्।
जगाम बदरीं गोपो मनोगामी मुदान्वितः ॥ ५५
तत्र मासं तपः कृत्वा गङ्गातीरे मनोहरे।
प्राणांस्तत्याज योगेन सद्यो दृष्टो महर्षिभिः ॥ ५६
स च विष्णुविमानेन रत्नेन्द्रनिर्म्मितेन च।
संयुक्तो विष्णुदूतैश्च वैकुण्ठञ्च जगाम ह ॥ ५७
तत्र प्राप हरेर्द्दास्यं हरिदासो बभूव सः।
वृत्तान्तञ्च कलावत्याः श्रूयतामिति शौनक ॥ ५८
गते कलावती नाथे उच्चैश्च प्ररुरोद ह।
वह्नौ प्राणांस्त्यक्तुकामा ब्राह्मणेनैव रक्षिता ॥५९
ब्राह्मणी मातरित्युक्त्वा तां गृहीत्वा मुदान्वितः।
जगाम रत्नपूर्णञ्च स्वगेहञ्च क्षणेन च ॥ ६०
सा विप्रगेहे साध्वी च सुषाव तनयं वरम्।
तप्तकाञ्चनवर्णाभं ज्वलन्तं ब्रह्मतेजसा ॥ ६१
तत्रस्था योषितः सर्व्वा ददृशुर्बालकं शुभम्।
ग्रीष्ममध्याह्नमार्त्तण्ड-जितं तं ब्रह्मतेजसा ॥ ६२

कामदेवाधिकं रूपे चन्द्राधिकशुभाननम्।
शरत्पार्व्वणचन्द्रास्यं शरत्पङ्कजलोचनम्॥ ६३
हस्तपादादिललितं सुकपोलं मनोहरम्।
पद्मचक्राङ्कितं पादपद्मं वाऽतुलमुज्ज्वलम्॥ ६४
करयुग्मं वाऽतुलञ्च रुदन्तञ्च स्तनार्थिनम्।
योषितो बालकं दृष्ट्वा प्रययुः स्वाश्रमं मुदा॥ ६५
पुत्रदारयुतो विप्रः प्रहृष्टश्च ननर्त्त ह।
स बालो ववृधे तत्र शुक्लपक्षे यथा शशी॥ ६६
पुपोष ब्राह्मणस्ताञ्च सपुत्राञ्च यथा सुताम्॥ ६७

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौतिशौनकसंवादे उपबर्हणजन्मकथनं नाम विंशोऽध्यायः॥ २०॥

एकविंशोऽध्यायः।

सौतिरुवाच।

बभूव काले बालश्च क्रमेण पञ्चहायनः।
जातिस्मरो ज्ञानयुक्तः पूर्व्वमन्त्रस्मृतः सदा॥ १
गीयते सततं कृष्णयशोनामगुणादिकम्।
क्षणं रोदिति नृत्येन पुलकाञ्चितविग्रहः॥ २
कृष्णसम्बन्धिनीं गाथां शृणोति यत्र यत्र वै।
तत्सम्बन्धि पुराणञ्च तत्र तिष्ठति बालकः॥ ३
धूलिधूसरसर्व्वाङ्गो धूलिनैवेद्यमीप्सितम्।
धूलिषु प्रतिमां कृत्वा धूलिना पूजयेद्धरिम्॥ ४
पुत्रमाह्वयते माता प्रातराशाय चेन्मुने।
हरिं संपूज्य यामीति मातरं संवदेत् पुनः॥ ५

शौनक उवाच।

किं नाम बालकस्यास्य जन्मन्यत्र बभूव ह।
व्युत्पत्त्या संज्ञया वापि तद्भवान् वक्तुमर्हति॥ ६

सौतिरुवाच।

अनावृष्ट्यवशेषे च काले बालो बभूव ह।
नारं ददौ जन्मकाले तेनायं नारदाभिधः॥ ७
ददाति नारं ज्ञानञ्च बालकेभ्यश्च बालकः।
जातिस्मरो महाज्ञानी तेनायं नारदाभिधः॥ ८
वीर्य्येण नरदस्यैव बभूव बालको मुने।
मुनीन्द्रस्य वरेणैव तेनायं नारदाभिधः॥ ९

शौनक उवाच।

शिशुनाम च विज्ञातं व्युत्पत्त्या च यथोचितम्।
मुनीन्द्रस्य कथं नाम नरदश्चेति मङ्गलम्॥ १०

सौतिरुवाच।

अपुत्रकाय विप्राय धर्म्मपुत्रो नरो मुनिः।
ददौ पुत्रं कश्यपाय तेनायं नरदाभिधः॥ ११

शौनक उवाच।

अधुना नामव्युत्पत्तिः श्रुता सौते शिशोरपि।
शूद्रयोनौ ब्रह्मपुत्रे कथं स नारदाभिधः॥ १२

सौतिरुवाच।

कल्पान्तरे ब्रह्मकण्ठाद्बभूवुर्बहवो नराः।
नरान् ददौ तत्कण्ठञ्च तेन तन्नरदं स्मृतम्॥ १३
ततो बभूव बालश्च नरदात् कण्ठदेशतः।
अतो ब्रह्मा नाम चक्रे नारदश्चेति मङ्गलम्॥ १४
साम्प्रतं शिशुवृत्तान्तं सावधानं निशामय।
उपालम्भरहस्येन विशिष्टं किं प्रयोजनम्॥ १५
ववृधे गोपिकाबालो विप्रगेहे दिने दिने।
सपुत्रां पालितां चक्रे ब्राह्मणः स्वसुतां यथा॥ १६
एतस्मिन्नन्तरे विप्रा आययुर्विप्रमन्दिरम्।
शिशवः पञ्चवर्षीया महातेजस्विनो यथा॥ १७
प्रच्छन्नं हृतवन्तश्च ग्रीष्ममध्याह्नभास्करम्।
मधुपर्कादिकं दत्त्वा तान् ननाम गृही द्विजः॥ १८
फलमूलादिकं काले चत्वारो मुनिपुङ्गवाः।
विप्रदत्तं बुभुजिरे तच्छेषं बुभुजे शिशुः॥ १९
चतुर्थको मुनिस्तस्मै कृष्णमन्त्रं ददौ मुदा।
तेषां दासः स बभूव द्विजस्य मातुराज्ञया॥ २०
एकदा शिशुमाता च गच्छन्ती निशि वर्त्मनि।
ममार सर्पदष्टा च तत्क्षणं स्मरती हरिम्॥ २१
सद्यो जगाम वैकुण्ठं विष्णुयानेन सा सती।
विष्णुपार्षदसंयुक्ता सद्रत्ननिर्म्मितेन च॥ २२
प्रातर्बालो द्विजैः सार्द्धं प्रययौ विप्रमन्दिरात्।
तत्त्वज्ञानं ददुस्तस्मै ब्राह्मणाश्च कृपालवः॥ २३
ब्रह्मपुत्राः शिशुं त्यक्त्वा स्वस्थानं प्रययुः किल।
महाज्ञानी शिशुस्तस्थौ गङ्गातीरे मनोहरे॥ २४
तत्र स्नात्वा विप्रदत्तं विष्णुमन्त्रं जजाप सः।
क्षुत्पिपासारोगशोकहरं वेदेषु दुर्लभम्॥ २५
महारण्ये च घोरे च अश्वत्थमूलसन्निधौ।
कृत्वा योगासनं तस्थौ सुचिरं तत्र बालकः॥ २६

शौनक उवाच।
कं मन्त्रं बालकः प्राप कुमारेण च धीमता।
दत्तं परं श्रीहरेश्च तद्भवान् वक्तुमर्हति ॥ २७
सौतिरुवाच।
कृष्णेन दत्तो गोलोके कृपया ब्रह्मणे पुरा।
द्वाविंशत्यक्षरो मन्त्रो वेदेषु च सुदुर्लभः ॥ २८
तञ्च ब्रह्मा ददौ भक्त्या कुमाराय च धीमते।
कुमारेण स दत्तश्च मन्त्रश्च शिशवे द्विज ॥ २९
ओं श्री नमो भगवते रासमण्डलेश्वराय।
श्रीकृष्णाय स्वाहेति च मन्त्रोऽयं कल्पपादपः ॥३०
महापुरुषस्तोत्रञ्च पूर्व्वोक्तं कवचञ्च यत्।
अस्यौपयौगिकं ध्यानं सामवेदोक्तमेव च ॥ ३१
तेजोमण्डलरूपे च सूर्य्यकोटिसमप्रभे।
योगिभिर्वाञ्छितं ध्यानयोगैः सिद्धगणैः सुरैः ॥३२
ध्यायन्ते वैष्णवा रूपं तदभ्यन्तरसन्निधौ।
अतीव कमनीयानिर्व्वचनीयं मनोहरम् ॥ ३३
नवीनजलदश्यामं शरत्पङ्कजलोचनम्।
शरत्पार्व्वणचन्द्रास्यं पक्वबिम्बाधिकाधरम् ॥ ३४
मुक्तापंक्तिविनिन्दैक-दन्तपंक्तिमनोहरम्।
सस्मितं मुरलीन्यस्तं हस्तावलम्बनेन च ॥ ३५
कोटिकन्दर्पलावण्यलीलाधाम मनोहरम्।
चन्द्रलक्षप्रभामुष्टं पुष्टं श्रीयुक्तविग्रहम् ॥ ३६
त्रिभङ्गभङ्गिमायुक्तं द्विभुजं पीतवाससम्।
रत्नकेयूरवलय-रत्ननूपुरभूषितम् ॥ ३७
रत्नकुण्डलयुग्मेन गण्डस्थलविराजितम्।
मयूरपुच्छचूड़ञ्च रत्नमालाविभूषितम् ॥ ३८
शोभितं जानुपर्य्यन्तं मालतीवनमालया।
चन्दनोचितसर्व्वाङ्गं भक्तानुग्रहकारकम् ॥ ३९
मणिना कौस्तुभेन्द्रेण वक्षःस्थलसमुज्ज्वलम्।
वीक्षितं गोपिकाभिश्च शश्वद्वङ्किमलोचनैः ॥ ४०
स्थिरयौवनयुक्ताभिर्व्वेष्टिताभिश्च सन्ततम्।
भूषणैर्भूषिताभिश्च राधावक्षःस्थलस्थितम् ॥ ४१
ब्रह्मविष्णुशिवाद्यैश्च पूजितं वन्दितं स्तुतम्।
किशोरं राधिकाकान्तं शान्तरूपं परात्परम् ॥ ४२
निर्लिप्तं साक्षिरूपञ्च निर्गुणं प्रकृतेः परम्।
ध्यायेत् सर्व्वेश्वरं तञ्च परमात्मानमीश्वरम् ॥ ४३
इदं ते कथितं ध्यानं स्तोत्रञ्च कवचं मुने।
मन्त्रौपयौगिकं सत्यं मन्त्रश्च कल्पपादपः ॥ ४४
साम्प्रतं बालकस्तस्थौ ध्यानस्थस्तत्र (क) शौनक।
दिव्यं वर्षसहस्रञ्च निराहारः कृशोदरः ॥ ४५
शक्तिमान् परिपुष्टश्च सिद्धमन्त्रप्रभावतः।
ददर्श बालको ध्याने दिव्यं लोकञ्च बालकम् ॥ ४६
रत्नसिंहासनस्थञ्च रत्नभूषणभूषितम्।
किशोरवयसं श्यामं गोपवेशञ्च सस्मितम् ॥ ४७
गोपैर्गोपाङ्गनाभिश्च वेष्टितं पीतवाससम्।
द्विभुजं मुरलीहस्तं चन्दनेन विचर्च्चितम् ॥ ४८
ब्रह्मविष्णुशिवाद्यैश्च स्तूयमानं परात्परम्।
दृष्ट्वा च सुचिरं शान्तं शान्तश्च गोपिकासुतः ॥ ४९
विरराम च शोकार्त्तो यदा तद्द्रष्टुमक्षमः।
रुरोदाश्वत्थमूले च न दृष्ट्वा बालकं शिशुः ॥ ५०
बभूवाकाशवाणीति रुदन्तं बालकं प्रति।
सत्यं प्रबोधयुक्तञ्च हितमेव मिताक्षरम् ॥ ५१
सकृद्दृयद्दर्शितं रूपं तदेव नाधुना पुनः।
अविपक्वकषायाणां दुर्द्दर्शञ्च कुयोगिनाम् ॥ ५२
एतस्मिन् विग्रहेऽतीते संप्राप्ते दिव्यविग्रहे।
पुनर्द्रक्ष्यसि गोविन्दं जन्ममृत्युजराहरम् ॥ ५३
इति श्रुत्वा बालकश्च विरराम मुदान्वितः।
काले तत्याज तीर्थे च तनुं कृष्णं हृदि स्मरन् ॥ ५४
नेदुर्दुन्दुभयः स्वर्गे पुष्पवृष्टिर्बभूव ह।
बभूव शापमुक्तश्च नारदश्च महामुनिः ॥ ५५
तनुं त्यक्त्वा स जीवश्च विलीनो ब्रह्मविग्रहे।
बभूव प्राक्तनान्नित्यः कालभेदे तिरोहितः ॥ ५६
आविर्भावस्तिरोभावः स्वेच्छया नित्यदेहिनाम्।
जन्ममृत्युजराव्याधिर्भक्तानां नास्ति शौनक ॥ ५७

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौतिशौनकसंवादे नारदशापविमोचनं नाम एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः।

सौतिरुवाच।
कतिकल्पान्तरेऽतीते स्रष्टुः सृष्टिविधौ पुनः।
मरीचिमिश्रैर्मुनिभिः सार्द्धं कण्ठाद्बभूव सः ॥ १

(क) ध्याने च तत्र इति वा पाठः।

विधेर्नरदनान्नश्च कण्ठदेशाद्बभूव सः।
नारदश्चेति विख्यातो मुनीन्द्रस्तेन हेतुना ॥ २
यः पुत्त्रश्चेतसो धातुर्बभूव मुनिपुङ्गवः।
तेन प्रचेता इति च नाम चक्रे पितामहः ॥ ३
बभूव धातुर्यः पुत्त्रः सहसा दक्षपार्श्वतः।
सर्व्वकर्म्मणि दक्षश्च तेन दक्षः प्रकीर्त्तितः ॥ ४
वेदेषु कर्द्दमः शब्दश्छायायां वर्त्तते स्फुटम्।
बभूव कर्द्दमाद्बालः कर्द्दमस्तेन कीर्त्तितः ॥ ५
तेजोभेदे मरीचिश्च वेदेषु वर्त्तते स्फुटम्।
जातः सद्योऽतितेजस्वी मरीचिस्तेन कीर्त्तितः ॥ ६
क्रतुसंघश्च बालेन कृतो जन्मान्तरेऽधुना।
ब्रह्मपुत्त्रेऽपि तन्नाम क्रतुरित्यभिधीयते ॥ ७
प्रधानाङ्गं मुखं धातुस्ततो जातश्च बालकः।
इरस्तेजस्विवचनोऽप्यङ्गिरास्तेन कीर्त्तितः ॥ ८
अतितेजस्विनि भृगुर्वर्त्तते नाम्नि शौनक।
जातः सद्योऽतितेजस्वी भृगुस्तेन प्रकीर्त्तितः ॥ ९
बालोऽप्यरुणवर्णश्च जातः सद्योऽतितेजसा।
प्रज्वलन्नूर्द्ध्वतपसा चारुणी तेन कीर्त्तितः ॥ १०
हंसा आत्मवशा यस्य योगेन योगिनो ध्रुवम्।
बालः परमयोगीन्द्रस्तेन हंसी प्रकीर्त्तितः ॥ ११
वशीभूतश्च शिष्टश्च जातः सद्यो हि बालकः।
अतिप्रियश्च धातुश्च वशिष्ठस्तेन कीर्त्तितः ॥ १२
सन्ततं यस्य यत्नश्च तपःसु बालकस्य च।
प्रकीर्त्तितो यतिस्तेन संयतः सर्व्वकर्म्मसु ॥ १३
पुलस्तपःसु वेदेषु वर्त्तते प्रस्फुटेऽपि च।
तपःसंघस्वरूपश्च पुलस्त्यस्तेन बालकः ॥ १४
त्रिगुणायां प्रकृत्यां त्रिर्विष्णावश्च प्रवर्त्तते।
तयोर्भक्तिः समा यस्य तेन बालोऽत्रिरुच्यते ॥ १५
जटा वह्निशिखारूपाः पञ्च सन्ति च मस्तके।
तपस्तेजोभवा यस्य स च पञ्चशिखः स्मृतः ॥ १६
अपान्तरतमे देशे तपस्तेपेऽन्यजन्मनि।
अपान्तरतमा नाम शिशोस्तेन प्रकीर्त्तितम् ॥ १७
स्वयं तपः समाप्नोति वाहयेत् प्रापयेत् परान्।
जढ़ः समर्थस्तपसि वोढ़ुस्तेन प्रकीर्त्तितः ॥ १८
तपसस्तेजसा बालो दीप्तिमान् सततं मुने।
तपःसु रोचते चित्तं रुचिस्तेन प्रकीर्त्तितः ॥ १९
कोपकाले बभूवुर्यें स्रष्टुरेकादश स्मृताः।
रोदनादेव रुद्राश्च कोपितास्तेन हेतुना ॥ २०

शौनक उवाच।

रुद्रेष्वेकतमो बालो महेश इति मे भ्रमः।
भवान् पुराणतत्त्वज्ञः सन्देहं छेत्तुमर्हति ॥ २१

सौतिरुवाच।

विष्णुः सत्त्वगुणः पाता ब्रह्मा स्रष्टा रजोगुणः।
तमोगुणास्ते रुद्राश्च दुर्निवारा भयङ्कराः ॥ २२
कालाग्निरुद्रः संहर्त्ता तेष्वेकः शङ्करांशकः।
शुद्धसत्त्वस्वरूपश्च शिवश्च शिवदः सताम् ॥ २३
अन्ये कृष्णस्य च कलास्तावंशौ विष्णुशङ्करौ।
समौ सत्त्वस्वरूपौ द्वौ परिपूर्णतमस्य च ॥ २४
उक्तं रुद्रोद्भवे काले कथं विस्मरसि द्विज।
मायया मोहिताः सर्व्वे मुनीनाञ्च मतिभ्रमः ॥ २५
सनकश्च सनन्दश्च तृतीयश्च सनातनः।
सनत्कुमारो भगवांश्चतुर्थो ब्रह्मणः सुतः ॥ २६
ब्रह्मा स्रष्टुं पूर्व्वपुत्त्रानुवाच ते न सेहिरे।
तेन प्रकोपितो धाता रुद्राः कोपोद्भवा मुने ॥ २७
सनकश्च सनन्दश्च तौ द्वावानन्दवाचकौ।
आनन्दितौ च बालौ द्वौ भक्तिपूर्णतमौ सदा ॥ २८
सनातनश्च श्रीकृष्णो नित्यः पूर्णतमः स्वयम्।
तद्भक्तस्तत्समः सत्यं तेन बालः सनातनः ॥ २९
सनत्तु नित्यवचनः कुमारः शिशुवाचकः।
सनत्कुमारं तेनैवमुवाच कमलोद्भवः ॥ ३०
ब्रह्मणो बालकानाञ्च व्युत्पत्तिः कथिता मुने।
साम्प्रतं नारदाख्यानं श्रूयताञ्च यथाक्रमम् ॥ ३१

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौतिशौनकसंवादे ब्रह्मपुत्त्रव्युत्पत्तिकथनं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः।

सौतिरुवाच।

स्रष्टा सृष्टिविधानेन नियोज्य सर्व्वबालकान्।
नारदं प्रेरयामास सृष्टिं कर्त्तुञ्च शौनक ॥ १
हितं सत्यं वेदसारं परिणामसुखावहम्।
उवाच नारदं ब्रह्मा वेदवेदाङ्गपारगम् ॥ २

ब्रह्मोवाच।

एहि वत्स कुलश्रेष्ठ नारद प्राणवल्लभ।
ज्ञानदीपशिखाऽज्ञान-तिमिरक्षयकारक॥ ३
सर्व्वेषामपि वन्द्यानां जनकः परमो गुरुः।
विद्यादाता मन्त्रदाता द्वौ समौ च पितुः परौ॥ ४
तवाहं जनकः पुत्त्र विद्यादाता च पालकः।
ममाज्ञया च मत्प्रीत्या कुरु दारपरिग्रहम्॥ ५
स च शिष्यः सोऽपि पुत्त्रो यश्चाज्ञां पालयेद्गुरोः।
न क्षेमं तस्य मूढ़स्य यो गुरोरवचस्करः॥ ६
स पण्डितः स च ज्ञानी स क्षेमी स च पुण्यवान्।
गुरोर्व्वचस्करो यो हि क्षेमं तस्य पदे पदे॥ ७
सर्व्वेषामाश्रमाणाञ्च प्रधानं पुण्यवान् गृही।
स्त्री-पुत्त्र-पौत्त्रयुक्तञ्च मन्दिरं तपसः फलम्॥ ८
पितरः सर्व्वकाले च तिथिकाले च देवताः।
सर्व्वे गृहस्थमायान्ति निपानमिव धेनवः॥ ९
नित्यं नैमित्तिकं काम्यं कुर्व्वन्ति गृहिणः सदा।
इहामुत्र सुखं पुण्यं स्वर्गभोगः परत्र च॥ १०
जीवन्मुक्तो गृहस्थश्च स्वधर्म्मपरिपालकः।
यशस्वी पुण्यवांश्चैव कीर्त्तिमान् धनवान् सुखी॥११
यशस्वी कीर्त्तिमान् यो हि मृतो जीवति सन्ततम्।
यशःकीर्त्तिविहीनो हि जीवन्नपि मृतो हि सः॥१२
ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा नारदो मुनिसत्तमः।
उवाच पितरं भीतः शुष्ककण्ठोष्ठतालुकः॥ १३

नारद उवाच।

एकदा वाग्विरोधेन चोभयोस्तातपुत्त्रयोः।
हानिर्व्वभूव दैवेन महती वायशस्करी॥ १४
मया प्राप्तञ्च त्वच्छापाद्गान्धर्व्वं शौद्रमेव च।
जन्म कर्म्म च मच्छापात् त्वमपूज्यो भवेऽभवः॥ १५
वभूव शापो मुक्तो मे काले ते भविता विधे।
दोषाय कल्पते शश्वद्विरोधो न गुणाय च॥ १६
स पिता स गुरुर्वन्धुः स पुत्त्रः स सदीश्वरः।
यः श्रीकृष्णपादपद्मे दृढ़ां भक्तिञ्च कारयेत्॥ १७
असद्वर्त्मनि चाज्ञानाद्गच्छन्ति यदि वालकाः।
निवर्त्तयति तानेव स पिता करुणानिधिः॥ १८
कारयित्वा कृष्णपादे भक्तित्यागञ्च यः पिता।
अन्यस्मिन् विषये पुत्त्रं स किं हन्त प्रवर्त्तयेत्॥ १९
दारग्रहो हि दुःखाय केवलं न सुखाय च।
तपः-स्वर्ग-भुक्ति-मुक्ति-कर्म्मणां व्यवधायकः॥ २०
योषितस्त्रिविधा ब्रह्मन् गृहिणां मूढ़चेतसाम्।
साध्वी भोग्या च कुलटास्ताः सर्व्वाः स्वार्थतत्पराः॥२१
परलोकभिया साध्वी तथेह यशसात्मनः।
कामस्नेहाच्च कुरुते भर्त्तुः सेवाञ्च सन्ततम्॥ २२
भोग्या भोगार्थिनी शश्वत् कामस्नेहेन केवलम्।
कुरुते कान्तसेवाञ्च न च भोगाद्दृते क्षणम्॥ २३
वस्त्रालङ्कारसंभोगं सुस्निग्धाहारमुत्तमम्।
यावत् प्राप्नोति सा भोग्या तावच्च वशगा प्रिया॥ २४
कुलाङ्गारसमा नारी कुलटा कुलनाशिनी।
कपटात् कुरुते सेवां स्वामिनो न च भक्तितः॥ २५
सदा पुंयोगमाशंसुर्मनसा मदनातुरा।
आहारादधिकं जारं प्रार्थयन्ती नवं नवम्॥ २६
जारार्थे स्वपतिं तात हन्तुमिच्छति पुंश्चली।
तस्यां यो विश्वसेन्मूढ़ो जीवनं तस्य निष्फलम्॥२७
कथिता योषितः सर्व्वा उत्तमामध्यमाधमाः।
स्वात्मारामा विजानन्ति मनस्तासां न पण्डिताः॥२८
हृदयं क्षुरधाराभं शरत्पद्मोत्सवं मुखम्।
सुधासमं सुमधुरं वचनं स्वार्थसिद्धये॥ २९
प्रकोपे विषतुल्यञ्च विश्वासे सर्व्वनाशनम्।
दुर्ज्ञेयस्तदभिप्रायो निगूढ़ं कर्म्म केवलम्॥ ३०
सदा तासामविनयं प्रवलं साहसं परम्।
दोषोत्कर्षं छलोत्कर्षं शश्वन्माया दुरत्यया॥ ३१
पुंसश्चाष्टगुणः कामः शश्वत् कामो जगद्गुरो।
आहारो द्विगुणो नित्यं नैष्ठुर्य्यञ्च चतुर्गुणम्॥ ३२
कोपः पुंसः षड्गुणश्च व्यवसायश्च निश्चितम्।
यत्रेमे दोषनिवहाः कास्था तत्र पितामह॥ ३३
का क्रीड़ा किं सुखं पुंसो विण्मूत्रपूयवेश्मनि।
तेजः प्रनष्टं सम्भोगे दिवालापे यशःक्षयः॥ ३४
धनक्षयस्त्वतिप्रीतौ चात्याशक्तौ वपुःक्षयः।
साहित्ये पौरुषं नष्टं कलहे मान्यनाशनम्॥ ३५
सर्व्वनाशश्च विश्वासे ब्रह्मन् नारीषु किं सुखम्।
यावद्धनी च तेजस्वी सश्रीको योग्यतापरः॥ ३६
पुमान् नारीं वशीकर्त्तुं समर्थस्तावदेव हि।
रोगिणं निर्द्धनं वृद्धं योषिद्वा प्रेक्षते प्रियम्॥ ३७
लोकाचारभयात्तस्मै दद्यात्याहारमल्पकम्।
इत्येवं कथितं सर्व्वं ब्रह्मन्नात्मागमो यथा॥ ३८

सर्व्वं जानासि सर्व्वज्ञ स्वात्मारामेश्वरो भवान्।
अनुग्रहं कुरु विभो विदायं देहि साम्प्रतम्॥ ३९
कृष्णभक्तिं प्रार्थयामि त्वयि कल्पतरौ पराम्।
इत्युक्त्वा नारदस्तत्र धृत्वा तातपदाम्बुजम्॥ ४०
आज्ञां ययाचे पितरं गन्तुं तपसि मङ्गले।
पुटाञ्जलियुतो भूत्वा भक्तिनम्रात्मकन्धरः॥ ४१
कृत्वा प्रदक्षिणं नत्वा ब्रह्माणं गन्तुमुद्यतः।
गच्छन्तं तनयं दृष्ट्वा विधाता जगतां मुने॥ ४२
रुरोदोच्चैर्मुक्तकण्ठं महासांसारिको यथा।
करे धृत्वा समालिङ्ग्य चुचुम्ब च पुनःपुनः॥ ४३
चिरं वक्षसि कृत्वा च वासयामास जानुनि।
स्वात्मारामेश्वरो ब्रह्मा योगीन्द्राणां गुरोर्गुरुः॥४४
भेदं सोढुं न शशाक विच्छेदो दुःसहो नृणाम्।
कातरः पुत्त्रभेदेन मोहितो विष्णुमायया।
शोकार्त्तो वक्तुमारेभे सुतं सम्बोध्य शौनक॥ ४५

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे ब्रह्म-नारद-संवादे त्रयोविंशोऽध्यायः॥२३॥

चतुर्विंशोऽध्यायः।

श्रीब्रह्मोवाच।

त्वं गच्छ तपसे वत्स किं मे संसारकर्म्मणि।
अहं यास्यामि गोलोकं विज्ञातुं कृष्णमीश्वरम्॥ १
सनकश्च सनन्दश्च तृतीयश्च सनातनः।
सनत्कुमारो वैरागी चतुर्थपुत्त्र एव च॥ २
यती हंसी चारुणी च (क) वोढुः पञ्चशिखस्तथा।
पुत्त्रास्तपस्विनः सर्व्वे किं मे संसारकर्म्मणि॥ ३
वचस्करो मरीचिर्म्मे अङ्गिराश्च भृगुस्तथा।
रुचिरत्रिः कर्द्दमश्च प्रचेताश्च क्रतुर्मनुः॥ ४
वशिष्ठो वशगः शश्वत् सर्व्वेषु च सुतेषु च।
अन्ये विवेकिनोऽसाध्याः किं मे संसारकर्म्मणि॥ ५
निबोध वत्स वक्ष्यामि वेदोक्तं वचनं शुभम्।
पारम्पर्य्यक्रमपरं चतुर्व्वर्गफलप्रदम्॥ ६
धर्म्मार्थकाममोक्षांश्च सर्व्वे वाञ्छन्ति पण्डिताः।
वेदप्रणिहितानेतान् सभासु च प्रशंसितान्।
वेदप्रणिहितो धर्म्मो ह्यधर्म्मस्तद्विपर्य्ययः॥ ७

आदौ विप्रो यज्ञसूत्रं परिधाय सुखं मखे।
समधीत्य ततो वेदान् ददाति गुरुदक्षिणाम्॥ ८
ततःप्रकृष्टकुलजां सुविनीतां समुद्वहेत्।
सा साध्वी कुलजा या च पतिसेवासु तत्परा॥ ९
सद्वंशे दुर्व्विनीता च प्रभवेन्न कदाचन।
आकरे पद्मरागाणां जन्म काचमणेः कुतः॥ १०
असद्वंशप्रसूता या पित्रोर्द्दोषेण नारद।
दुर्व्विनीता च सा दुष्टा स्वतन्त्रा सर्व्वकर्म्मसु॥ ११
न वत्स दुष्टाः सर्व्वाश्च योषितः कमलाकलाः।
स्वर्व्वेश्यांशाश्च कुलटा असद्वंशसमुद्भवाः॥ १२
निर्गुणं स्वामिनं साध्वी सेवते च प्रशंसति।
न सेवते च कुलटा प्रियं निन्दति सद्गुणम्॥ १३
साधुः सद्वंशजां कन्यां प्रयत्नेन परिग्रहेत्।
तस्यां पुत्त्रान् समुत्पाद्य वृद्धस्तु तपसे व्रजेत्॥ १४
वरं हुतवहे वासः सर्पवक्त्रे च कण्टके।
एतेभ्यो दुःखदो वासः स्त्रिया दुर्म्मुखया सह॥ १५
त्वमधीतो मया वेदं मह्यञ्च गुरुदक्षिणाम्।
पुत्त्र देहीदमेवेह कुरु दारपरिग्रहम्॥ १६
वत्स त्वं कुलजाताञ्च पूर्व्वपत्नीञ्च मालतीम्।
विवाहं कुरु कल्याण कल्याणे च दिनक्षणे॥ १७
मनुवंशोद्भवस्येह सृञ्जयस्य गृहे सती।
त्वत्कृते जन्म लब्ध्वा च कुरुते भारते तपः॥ १८
ग्रहणं कुरु तां रत्नमालाञ्च कमलाकलाम्।
भारते न भवेद्व्यर्थं जनानां तपसः फलम्॥ १९
आदौ भवेद्गृही लोको वाणप्रस्थस्ततः परम्।
ततस्तपस्वी मोक्षाय क्रम एष श्रुतौ श्रुतः॥२०
वैष्णवानां हरेरर्च्चा तपस्या च श्रुतौ श्रुता।
वैष्णवस्त्वं गृहे तिष्ठ कुरु कृष्णपदार्च्चनम्॥ २१
अन्तर्व्वाह्ये हरिर्यस्य तस्य किं तपसा सुत।
नान्तर्व्वाह्ये हरिर्यस्य तस्य किं तपसा वृथा॥ २२
तपसा हरिराराध्यो नान्यः कश्चन विद्यते।
यत्र तत्र कृतं कृष्णसेवनं परमं तपः॥ २३
वत्स मद्वचनेनैव गृहे स्थित्वा हरिं भज।
गृही भव मुनिश्रेष्ठ गृहिणां सर्व्वदा सुखम्॥ २४
कामिन्यां सुखसम्भोगः स्वर्गभोगात् सुदुर्लभः।
तद्दर्शनमुपस्पर्शं वाञ्छन्त्येव मुमुक्षवः॥ २५
सर्व्वस्पर्शसुखात् स्त्रीणामुपस्पर्शसुखं परम्।

(क) यतिर्हंसस्त्वारुणिश्चेत्यपि पाठः।

ततः सुखतमं पुत्त्रदर्शनं स्पर्शनं मुने ॥ २६
सर्व्वेभ्यः प्रेयसी कान्ता प्रिया तेन प्रकीर्त्तिता ।
पुत्त्रप्रयोजना कान्ता अतःकान्ताप्रियः सुतः ॥ २७
नास्ति पुत्त्रात् परो बन्धुर्नास्ति पुत्त्रात् परः प्रियः ।
सर्व्वेभ्यो जयमन्विच्छेत् पुत्त्रादेकात् पराजयम् ॥२८
न चात्मनि प्रियोऽर्थश्च तस्मादपि प्रियः सुतः ।
अतः प्रियतमे पुत्त्रे न्यसेदात्मपरं धनम् ॥ २९
इत्येवमुक्त्वा स ब्रह्मा विरराम च शौनक ।
उवाच वचनं तातं नारदो ज्ञानिनां वरः ॥ ३०

नारद उवाच ।

स्वयं विज्ञाय सर्व्वार्थं स्वपुत्त्रं वेददर्शने ।
प्रवर्त्तयत्यसन्मार्गे स दयालुः कथं पिता ॥ ३१
जलवुद्बुदवत् सर्व्वं संसारमिति नश्वरम् ।
जलरेखा यथा मिथ्या तथा ब्रह्मन् जगत्त्रयम् ॥ ३२
विहाय हरिदास्यञ्च विषये यन्मनश्चलम् ।
दुर्लभं मानवं जन्म बभूव तस्य निष्फलम् ॥ ३३
का वा कस्य प्रिया पुत्त्रो बन्धुः को वा भवार्णवे ।
कर्म्मोर्म्मिभिर्योजना च तदपायो वियोजना ॥३४
सुकर्म्म कारयेद्यो हि तन्मित्रं स पिता गुरुः ।
विबुद्धिं कारयेद्यो हि स रिपुश्च कथं पिता ॥ ३५
इत्येवं कथितं तात वेदवीजं यथागमम् ।
ध्रुवं तथापि कर्त्तव्यं तवाज्ञापरिपालनम् ॥ ३६
आदौ यास्यामि भगवन्नरनारायणाश्रमम् ।
नारायणकथां श्रुत्वा करिष्ये दारसंग्रहम् ॥ ३७
इत्येवमुक्त्वा स मुनिर्विरराम पितुः पुरः ।
पुष्पवृष्टिस्तदुपरि तत्क्षणेन बभूव ह ॥ ३८
क्षणं पितुः पुरः स्थित्वा नारदो मुनिसत्तमः ।
उवाच च पुनर्व्वेदवचनं मङ्गलप्रदम् ॥ ३९

नारद उवाच ।

देहि मे कृष्णमन्त्रञ्च यन्मनोवाञ्छितं मम ।
तत्सम्बन्धि च यज्ज्ञानं यत्र तद्गुणवर्णनम् ॥ ४०
ततः पश्चात् करिष्यामि त्वन्नीत्या दारसंग्रहम् ।
मानसे परिपूर्णे च कार्य्यं कर्त्तुं पुमान् सुखी ॥ ४१
नारदस्य वचः श्रुत्वा प्रहृष्टः कमलोद्भवः ।
उवाच पुनरेवेदं पुत्त्रं ज्ञानविदां वरः ॥ ४२

ब्रह्मोवाच ।

पत्युर्म्मन्त्रं पितुर्म्मन्त्रं न गृह्णीयाद्विचक्षणः ।
विविक्ताश्रमिणाञ्चैव न पुत्त्र सुखदायकः ॥ ४३
निशिकाल्लभ्यते मन्त्रो गुरुर्भर्त्ता च कामिनी ।
विद्या सुखं भयं दुःखं पुरुषैः स्वेच्छया न च ॥४४
महेश्वरस्तव गुरुः प्राक्तनीयः पुरातनः ।
गच्छ वत्स शिवं शान्तं शिवदं ज्ञानिनां गुरुम् ॥ ४५
तत्रैव भगवन्मन्त्रं ज्ञानं लब्ध्वा पुरातनात् ।
नारायणकथां श्रुत्वा शीघ्रमागच्छ मद्गृहम् ॥४६
इत्युक्त्वा जगतां धाता विरराम च शौनक ।
प्रणम्य पितरं भक्त्या शिवलोकं ययौ मुनिः ॥ ४७

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौति-
शौनकसंवादे चतुर्व्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

सौतिरुवाच ।

क्षणेन विप्रप्रवरो मुदान्वितो
जगाम शम्भोः सदनं मनोहरम् ।
ऊर्द्धं ध्रुवाद्‌योजनलक्षमीप्सितं
रत्नेन निर्म्माणकृतञ्च शूलिना ॥ १
निराश्रये योगबलेन शम्भुना
धृतं विचित्रं विविधालयान्वितम् ।
दृष्टं स्वपुण्याश्रयसाधकैर्वरै-
र्मुनीन्द्रसारैर्ज्वलितं दिवानिशम् ॥ २
मयूखशून्यं रविचन्द्रयोर्मुने
हुताशनैर्वेष्टितमेव केवलम् ।
प्राकाररूपैरतिरिक्तवर्द्धितै-
रुच्चैरसंख्यप्रमितैः शिखोज्ज्वलैः ॥ ३
पुरं वरं योजनलक्षविस्तृतं
त्रिकोटिरत्नेन्द्रगृहान्वितं सदा ।
विराजितं हीरकसारनिर्म्मितै-
श्चित्रैर्व्विचित्रैर्व्विविधैर्म्मनोहरैः ॥ ४
माणिक्यमुक्तामणिदर्पणैर्युतं
न स्वप्नदृष्टं द्विज विश्वकर्म्मणः ।
आकल्पमेकैः शिवसेवितैर्जनै-
र्निषेवितं सन्ततमेव शौनक ॥ ५
सिद्धैर्नियुक्तं शतकोटिलक्षकै-
स्त्रिकोटिलक्षैश्च युतं स्वपार्षदैः ।

युक्तं विलक्षैर्विकटैश्च भैरवैः
क्षेत्रैश्चतुर्लक्षशतैश्च वेष्टितम् ॥ ६
सुरद्रुमैर्वेष्टितमेव सन्ततं
मन्दारवृक्षप्रवरैः सुपुष्पितैः ।
विराजितं सुन्दरकामधेनुभि-
र्यथा वलाकाशतकैर्नभस्तलम् ॥ ७
दृष्ट्वा मुनिर्विस्मयमाप मानसे
किमत्र चित्रं बुध योगिनां गुरौ ।
लोकं त्रिलोकाच्च विलक्षणं परं
भी-मृत्यु-रोगार्त्ति-जराहरं वरम् ॥ ८
दूरे सभामण्डलमध्यगं शिवं
ददर्श शान्तं शिवदं मनोहरम् ।
पञ्चत्रिनेत्रं विधुपञ्चवक्त्रकं
गङ्गाधरं निर्म्मलचन्द्रशेखरम् ॥ ९
प्रतप्तहेमाभजटाधरं विभुं
दिगम्बरं शुभ्रमनन्तमक्षरम् ।
मन्दाकिनीपुष्करवीजमालया
कृष्णेति नामैव मुदा जपन्तम् ॥ १०
सुनीलकण्ठं भुजगेन्द्रमण्डितं
योगीन्द्र-सिद्धेन्द्र-मुनीन्द्रवन्दितम् ।
सिद्धेश्वरं सिद्धिविधानकारणं
मृत्युञ्जयं कालयमान्तकारकम् ॥ ११
प्रसन्नहास्यास्यमनोहरं परं
विघ्नोघ्नतीनां शिवदं वरप्रदम् ।
सदाशुतोषं भवरोषवर्ज्जितं
भक्तप्रियं भक्तजनैकवन्धुम् ॥ १२
गत्वा समीपं मुनिरेव शूलिनं
ननाम मूर्ध्ना पुलकाङ्कविग्रहम् ।
वीणां त्रितन्त्रीं क्वणयन् पुनर्जगौ
कृष्णं प्रतुष्टाव कलं सुकण्ठः ॥ १३
दृष्ट्वा मुनीन्द्रप्रवरञ्च सस्मितं
विधेः सुतं वेदविदां वरिष्ठम् ।
योगीन्द्र-सिद्धेन्द्र-महर्षिभिः सह
नवेन पीठादुदतिष्ठदीश्वरः ॥ १४
ददौ च तस्मै मुनये ससंभ्रम-
मालिङ्गनञ्चाशिषमासनादिकम् ।
प्रच्छ भद्रं गमनप्रयोजनं
तपोधनं तं तपसाञ्च शौनक ॥ १५
सद्रत्नसिंहासनसुन्दरे वरे
चोवास शम्भुर्वरपार्षदैः सह ।
नोवास स्रष्टुस्तनयः पुटाञ्जलि-
स्तुष्टाव भक्त्या प्रणतः प्रभुं द्विज ॥ १६
गन्धर्व्वराजेन कृतेन नारदो
वेदोक्तस्तोत्रेण शुभप्रदेन च ।
स्तुत्वा प्रणामं पुनरेव कृत्वा
भवाज्ञयोवास भवस्य वामतः ॥ १७
चकार तत्रैव निवेदनं शिवे
मनोऽभिलाषं भवकामपूरके ।
श्रुत्वा मुनेस्तद्वचनं कृपानिधि-
र्द्रुतं प्रतिज्ञां प्रचकार चोमिति ॥ १८

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौति-
शौनक-संवादे शिव-नारदसम्मेलनं
नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

षड्विंशोऽध्यायः ।

सौतिरुवाच ।

हरेः स्तोत्रञ्च कवचं मन्त्रं पूजाविधिं परम् ।
हरं ययाचे देवर्षिर्ध्यानञ्च ज्ञानमेव च ॥ १
स्तोत्रञ्च कवचं मन्त्रं ध्यानं पूजाविधानकम् ।
तत् प्राक्तनीयं ज्ञानञ्च ददौ तस्मै महेश्वरः ॥ २
सर्व्वं प्राप्य मुनिश्रेष्ठः परिपूर्णमनोरथः ।
उवाच प्रणतो भक्त्या गुरुं प्रणतवत्सलम् ॥ ३

नारद उवाच ।

आह्निकं ब्राह्मणानाञ्च वद वेदविदां वर ।
स्वधर्म्मपालनं नित्यं यतो भवति नित्यशः ॥ ४

श्रीमहेश्वर उवाच ।

उत्थाय ब्राह्मे मुहूर्त्ते ब्रह्मरन्ध्रस्थपङ्कजे ।
सूक्ष्मे सहस्रपद्मे च निर्म्मले ग्लानिवर्ज्जिते ॥ ५
रात्रिवासः परित्यज्य गुरुं तत्रैव चिन्तयेत् ।
व्याख्यामुद्राकरं प्रीतं सस्मितं शिष्यवत्सलम् ॥ ६
प्रसन्नवदनं शान्तं परितुष्टं निरन्तरम् ।
साक्षाद्ब्रह्मस्वरूपञ्च शिष्याणां चिन्तयेत् सदा ॥ ७
ध्यात्वा तदाज्ञामादाय हृत्पद्मे निर्म्मले सिते ।

सहस्रपत्रे विस्तीर्णे देवमिष्टं विचिन्तयेत् ॥ ८
यस्य देवस्य यद्ध्यानं तद्रूपं तद्विचिन्तयेत्।
गृहीत्वा तदनुज्ञाञ्च कर्त्तव्यं समयोचितम् ॥ ९
आदौ ध्यात्वा गुरुं नत्वा संपूज्य विधिपूर्व्वकम्।
पश्चात्तदाज्ञामादाय ध्यायेदिष्टं प्रपूजयेत् ॥ १०
गुरुप्रदर्शितो देवो मन्त्रपूजाविधिर्जपः।
न देवेन गुरुर्दृष्टस्तस्माद्देवाद्गुरुः परः ॥ ११
गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो महेश्वरः।
गुरुः प्रकृतिरीशाद्या गुरुश्चन्द्रोऽनलो रविः ॥ १२
गुरुर्वायुश्च वरुणो गुरुर्माता पिता सुहृत्।
गुरुरेव परं ब्रह्म नास्ति पूज्यो गुरोः परः ॥ १३
अभीष्टदेवे रुष्टे च समर्थो रक्षणे गुरुः।
न समर्था गुरौ रुष्टे रक्षणे सर्व्वदेवताः ॥ १४
यस्य तुष्टो गुरुः शश्वज्जयस्तस्य पदे पदे।
यस्य रुष्टो गुरुस्तस्य सर्व्वनाशश्च सर्व्वदा ॥ १५
न संपूज्य गुरुं देवं यो मूढ़ः पूजयेद्भ्रमात्।
ब्रह्महत्याशतं पापं लभते नात्र संशयः ॥ १६
सामवेदे च भगवानित्युवाच हरिः स्वयम्।
तस्मादभीष्टदेवाच्च गुरुः पूज्यतमः परः ॥ १७
गुरुमिष्टं स्वयं ध्यात्वा स्तुत्वा च साधको मुने
वेदोक्तस्थलमासाद्य विण्मूत्रमुत्सृजेन्मुदा ॥ १८
जलं जलसमीपञ्च सरन्ध्रं प्राणिसन्निधिम्।
देवालयसमीपञ्च वृक्षमूलञ्च वर्त्म च ॥ १९
हलोत्कर्षस्थलञ्चैव शस्यक्षेत्रञ्च गोष्ठकम्।
नदीकन्दरगर्भञ्च पुष्पोद्यानञ्च पङ्किलम् ॥ २०
ग्रामस्याभ्यन्तरञ्चैव नृणां गृहसमीपकम्।
शङ्कुसेतुशरवणं श्मशानं वह्निसन्निधिम् ॥ २१
क्रीड़ास्थलं महारण्यं मञ्चकाधःस्थलं तथा।
वृक्षच्छायायुतं स्थानमन्तःप्राण्यवपन्नकम् ॥ २२
दूर्व्वास्थानं कुशस्थानं वल्मीकस्थानमेव च।
वृक्षारोपणभूमिञ्च कार्य्यार्थञ्च परिष्कृतम् ॥ २३
एतत् सर्व्वं परित्यज्य सूर्य्यतापविवर्ज्जितम्।
कृत्वा गर्त्तं पुरीषञ्च मूत्रञ्च परिवर्ज्जयेत् ॥ २४
पुरीषमूत्रोत्सर्गञ्च दिवा कुर्य्यादुदङ्मुखः।
पश्चिमाभिमुखो रात्रौ सन्ध्यायां दक्षिणामुखः ॥२५
मौनी भूत्वा च निश्वासं यथा गन्धो न सञ्चरेत्।
त्यक्त्वा मृदा समाच्छाद्य शौचं कुर्य्याद्विचक्षणः ॥ २६

कृत्वा तु लोष्ट्रशौचञ्च जलशौचं ततः परम्।
मृद्युतं तज्जलञ्चैव तत्प्रमाणं निशामय ॥ २७
एकां लिङ्गे मृदं दद्याद्वामहस्ते चतुष्टयम्।
उभयोर्हस्तयोर्द्वे तु मूत्रशौचं प्रकीर्त्तितम् ॥ २८
मूत्रशौचञ्च द्विगुणं मैथुनानन्तरं यदि।
मैथुनानन्तरे शौचं मूत्रशौचं चतुर्गुणम् ॥ २९
एका लिङ्गे गुदे तिस्रस्तथा वामकरे दश।
उभयोः सप्त दातव्याः पादौ षड्भिन शुध्यतः ॥ ३०
पुरीषशौचं विप्राणां गृहिणामिदमेव च।
विधवानाञ्च द्विगुणं शौचमेवं प्रकीर्त्तितम् ॥ ३१
यतीनां वैष्णवानाञ्च ब्रह्मर्षिब्रह्मचारिणाम्।
चतुर्गुणञ्च गृहिणां तेषां शौचं प्रकीर्त्तितम् ॥ ३२
नो यावदुपनीयेत द्विजः शूद्रस्तथाङ्गना।
गन्धलेपक्षयकरं तेषां शौचं प्रकीर्त्तितम् ॥ ३३
शौचं क्षत्रविशोश्चैव द्विजानां गृहिणां समम्।
द्विगुणं वैष्णवादीनां मुनीनां परिकीर्त्तितम् ॥ ३४
न्यूनाधिकं न कर्त्तव्यं शौचं शुद्धिमभीप्सता।
प्रायश्चित्तं प्रयुज्येत विहिताऽतिक्रमे कृते ॥ ३५
शौचं तन्नियमं मत्तः सावधानं निशामय।
मृच्छौचे च शुचिर्विप्रोऽप्यशुचिश्च व्यतिक्रमे ॥ ३६
वल्मीकमूषिकोत्खातां मृदमन्तर्जलात्तथा।
शौचावशिष्टां गेहाच्च नादद्याल्लेपसम्भवाम् ॥ ३७
अन्तःप्राण्यवपन्नाञ्च हलोत्खातां विशेषतः।
कुशमूलोत्थिताञ्चैव दूर्व्वामूलोत्थितान्तथा ॥ ३८
अश्वत्थमूलान्नीताञ्च तथैव शयनोत्थिताम्।
चतुष्पथाच्च गोष्ठानां गोष्पदानान्तथैव च ॥ ३९
शस्यस्थलानां क्षेत्राणामुद्यानानां मृदं त्यजेत्।
स्नातो वाप्यथवाऽस्नातो विप्रः शौचेन शुध्यति ॥ ४०
शौचहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्व्वकर्म्मसु।
कृत्वा शौचमिदं विप्रो मुखं प्रक्षालयेत् सुधीः ॥ ४१
आदौ षोड़शगण्डूषैर्मुखशुद्धिं विधाय च।
दन्तकाष्ठेन दन्तञ्च तत्पश्चात् परिमार्ज्जयेत् ॥ ४२
पुनः षोड़शगण्डूषैर्मुखशुद्धिं समाचरेत्।
दन्तमार्ज्जनकाष्ठानां नियमं शृणु नारद ॥ ४३
निरूपितं सामवेदे हरिणा चाह्निकक्रमे।
अपामार्गं सिन्धुवारमाम्रञ्च करवीरकम् ॥ ४४
खदिरञ्च शिरीषञ्च जातिपुन्नागशालकम्।

अशोकमर्ज्जुनञ्चैव चोरिवृचं कदम्बकम् ॥ ४५
जम्बूकं वकुलं चोड्रं पलाशञ्च प्रशस्तकम् ।
बदरीं पारिभद्रञ्च मन्दारं शाल्मलीं तथा ॥ ४६
वृचं कण्टकयुक्तञ्च लतादिपरिवर्ज्जितम् ॥ ४७
पिप्पलञ्च पियालञ्च तिन्तिड़ीकञ्च ताड़कम् ।
खर्ज्जूरं नारिकेलञ्च तालञ्च परिवर्ज्जितम् ॥ ४८
दन्तशौचविहीनश्च सर्व्वशौचविहीनकः ।
शौचहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्व्वकर्म्मसु ॥ ४९
कृत्वा शौचं शुचिर्विप्रो धृत्वा धौते च वाससी ।
प्रचाल्य पादमाचम्य प्रातःसन्ध्यां समाचरेत् ॥ ५०
एवं त्रिसन्ध्यं सन्ध्याञ्च कुरुते कुलजो द्विजः ।
स स्नातः सर्व्वतीर्थेषु त्रिसन्ध्यं यः समाचरेत् ॥ ५१
त्रिसन्ध्यहीनोऽप्यशुचिरनर्हः सर्व्वकर्म्मसु ।
यदह्ना कुरुते कर्म्म न तस्य फलभाग्भवेत् ॥ ५२
नोपतिष्ठति यः पूर्व्वां नोपास्ते यस्तु पश्चिमाम् ।
स शूद्रवद्बहिष्कार्य्यः सर्व्वस्माद्द्विजकर्म्मणः ॥ ५३
पूर्व्वां सन्ध्यां परित्यज्य मध्यमां पश्चिमां तथा ।
ब्रह्महत्यामात्महत्यां प्रत्यहं लभते द्विजः ॥ ५४
...कादशीविहीनो वा सन्ध्याहीनश्च यो द्विजः ।
...ल्पं व्रजेत् कालसूत्रं यथा हि वृषलीपतिः ॥ ५५
...धाय प्रातःसन्ध्याञ्च गुरुमिष्टं सुरं रविम् ।
...ह्मणमीशं विष्णुञ्च मायां पद्मां सरस्वतीम् ॥ ५६
...म्य गुरुमाज्यञ्च दर्पणं मधु काञ्चनम् ।
...ष्ट्वा स्नानादिकं काले कुर्य्यात्साधकसत्तमः ॥ ५७
...करिण्यान्तु वाप्यान्तु यदा स्नानं समाचरेत् ।
...दृत्य पञ्च पिण्डानादौ धर्म्मी विचक्षणः ॥ ५८
...ां नदे कन्दरे वा तीर्थे वा स्नानमाचरेत् ।
...र्यात् स्नात्वा तु सङ्कल्पं ततः स्नानं पुनर्म्मुने ॥ ५९
...कृष्णप्रीतिकामश्च वैष्णवानां महात्मनाम् ।
...ल्पो गृहिणाञ्चैव कृतपातकनाशनम् ॥ ६०
...ः कृत्वा तु सङ्कल्पं मृदं गात्रे प्रलेपयेत् ।
...तमन्त्रेणानेन देहशुद्धीकृतेन च ॥ ६१
...क्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरे ।
...के हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥ ६२
...तासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना ।
...स्व मम गात्राणि सर्व्वं पापं प्रमोचय ॥ ६३
... देहि महाभागे स्नानानुज्ञां कुरुष्व माम् ।

इत्युक्त्वा च जले नाभिप्रमाणे मन्त्रपूर्व्वकम् ॥ ६४
चतुर्हस्तप्रमाणाञ्च कृत्वा मण्डलिकां शुभाम् ।
तीर्थान्यावाहयेत्तत्र हस्तं दत्त्वा तपोधन ॥ ६५
यानि यानि च तीर्थानि सर्व्वाणि कथयामि ते ॥ ६६
गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति ।
नर्म्मदे सिन्धु कावेरि जलेऽस्मिन् सन्निधिं कुरु ॥ ६७
नलिनी नन्दिनी सीता मालिनी च महापथा ।
विष्णुपादार्घ्यसम्भूत गङ्गा त्रिपथगामिनी ॥ ६८
पद्मावती भोगवती स्वर्णरेखा च कौशिकी ।
दक्षा पृथ्वी च सुभगा विश्वकाया शिवा मिता ॥ ६९
विद्याधरी सुप्रसन्ना तथा लोकप्रसादनी ।
क्षेमा च वैष्णवी शान्ता शान्तिदा गोमती सती ॥ ७०
सावित्री तुलसी दुर्गा महालक्ष्मीः सरस्वती ।
कृष्णप्राणाधिका राधा लोपामुद्रा दिती रतिः ॥ ७१
अहल्या चादितिः संज्ञा स्वधा स्वाहाप्युरुन्धती ।
शतरूपा देवहूतीत्येवमाद्याः स्मरेत् सुधीः ॥ ७२
स्नात्वा स्नात्वा महापूतः कुर्य्यात्तु तिलकं बुधः ।
बाह्वोर्मूले ललाटे च कण्ठदेशे च वक्षसि ॥ ७३
स्नानं दानं तपो होमं देवञ्च पितृकर्म्मसु ।
तत् सर्व्वं निष्फलं याति ललाटे तिलकं विना ॥ ७४
ब्राह्मणस्तिलकं कृत्वा कुर्य्यात् सन्ध्याञ्च तर्पणम् ।
नमस्कृत्य सुरान् भक्त्या गृहं गच्छेन्मुदान्वितः ॥ ७५
प्रचाल्य पादं यत्नेन धृत्वा धौते च वाससी ।
मन्दिरं प्रविशेत् प्राज्ञ इत्याह हरिरेव च ॥ ७६
विना पादौ च प्रचाल्य स्नात्वा विशति मन्दिरम् ।
तस्य स्नानादिकं नष्टं जपहोमञ्च पञ्चमम् ॥ ७७
परिधाय स्निग्धवस्त्रं गृहञ्च प्रविशेद्गृही ।
रुष्टा लक्ष्मीर्गृहाद्याति शापं दत्त्वा सुदारुणम् ॥ ७८
ऊर्द्ध्वजङ्घश्च यो विप्रः पादौ प्रचालयेद्यदि ।
तावद्भवति चाण्डालो यावद्गङ्गां न पश्यति ॥ ७९
उपविश्यासने ब्रह्मन्नाचम्य साधकः शुचिः ।
पूजां कुर्य्यात्तु वेदोक्तां भक्तियुक्तो हि संयतः ॥ ८०
शालग्रामे मणौ यन्त्रे प्रतिमायां जले स्थले ।
गोपृष्ठे वा गुरौ विप्रे प्रशस्तमर्च्चनं हरेः ॥ ८१
सर्व्वे (क) प्रशस्ता पूजा च शालग्रामे च नारद ।
सुराणामेव सर्व्वेषां यत्राधिष्ठानमेव च ॥ ८२

(क) शिवलिङ्गे ।

स स्नातः सर्व्वतीर्थेषु सर्व्वयज्ञेषु दीक्षितः।
शालग्रामोदकेनैव योऽभिषेकं समाचरेत्॥ ८३
शालग्रामजलं भक्त्या नित्यमश्नाति यो नरः।
जीवन्मुक्तः स च भवेद्व्रजत्यन्ते कृष्णमन्दिरम्॥ ८४
शालग्रामशिलाचक्रं यत्र तिष्ठति नारद।
सचक्रो भगवांस्तत्र सर्व्वतीर्थानि निश्चितम्॥ ८५
तत्र यो हि मृतो देही ज्ञानाज्ञानेन दैवतः।
रत्ननिर्म्माणयानेन स याति श्रीहरेः पदम्॥ ८६
शालग्रामं विनान्यत्र कः साधुः पूजयेद्धरिम्।
कृत्वा तत्र हरेः पूजां परिपूर्णं फलं लभेत्॥ ८७
पूजाधारश्च कथितः श्रूयतां पूजनक्रमः।
हरेः पूजां बहुमतां कथयामि यथागमम्॥ ८८
कश्चिद्ददाति हरये चोपहाराणि षोड़श।
सुन्दराणि पवित्राणि नित्यं भक्त्या च वैष्णवः॥ ८९
कश्चिद्द्वादश द्रव्याणि पञ्च वस्तूनि कश्चन।
येषामेव यथा शक्तिर्भक्तिर्मूलञ्च पूजने॥ ९०
आसनं वसनं पाद्यमर्घ्यमाचमनीयकम्।
पुष्पं चन्दनधूपञ्च दीपनैवेद्यमुत्तमम्॥ ९१
गन्धमाल्ये च शय्या च ललिता सुविलक्षणा।
जलमन्नञ्च ताम्बूलं साधारं देयमेव च॥ ९२
गन्धान्नतल्पताम्बूलं विना द्रव्याणि द्वादश।
पाद्यार्घ्यजलनैवेद्यपुष्पाण्येतानि पञ्च च॥ ९३
सर्व्वाण्येतानि मूलेन दद्यात् साधकसत्तमः।
गुरूपदिष्टं मूलञ्च प्रशस्तं सर्व्वकर्म्मसु॥ ९४
आदौ कृत्वा भूतशुद्धिं प्राणायामं ततः परम्।
अङ्गप्रत्यङ्गन्यासञ्च मन्त्रन्यासं ततः परम्॥ ९५
वर्णन्यासं विनिर्व्वर्त्त्य चार्घ्यपात्रं विनिर्द्दिशेत्।
त्रिकोणमण्डलं कृत्वा तत्र कूर्म्मं प्रपूजयेत्॥ ९६
जलेनापूर्य्य शङ्खञ्च तत्र संस्थापयेद्द्विजः।
जलं संपूज्य विधिवत् तीर्थान्यावाहयेत्ततः॥ ९७
पूजोपकरणन्तेन जलेन चालयेत् पुनः।
ततो गृहीत्वा पुष्पञ्च कृत्वा योगासनं शुचिः॥ ९८
ध्यानेन गुरुदत्तेन ध्यायेत् कृष्णमनन्यधीः।
ध्यात्वा पाद्यादिकं सर्व्वं दद्यान्मूलेन साधकः॥ ९९
अङ्गप्रत्यङ्गदेवञ्च तन्त्रोक्तं पूजयेद्ध्रुवम्।
मूलं जप्त्वा यथा शक्तिर्देवे मन्त्रं विसर्ज्जयेत्॥ १००
दत्त्वोपहारं विविधं स्तुत्वा च कवचं पठेत्।
ततः कृत्वा परीहारं मूर्द्ध्ना च प्रणमेद्भुवि॥ १०१
कृत्वा च देवपूजाञ्च यत्नं कुर्य्याद्विचक्षणः।
श्रौतस्मार्त्ताग्नियुक्तञ्च बलिं दद्यात्ततो मुने॥ १०२
नित्यश्राद्धं यथाशक्ति दानं वित्तानुरूपकम्।
कृत्वा कृती च विहरेत् क्रम एष श्रुतौ श्रुतः॥ १०३
इति ते कथितं सर्व्वं वेदोक्तं सूत्रमुत्तमम्।
आह्निकस्य च विप्राणां किं भूयः श्रोतुमिच्छसि॥

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे
शिवनारदसंवादे आह्निकप्रकरण-
कथनं षड्‌विंशोऽध्यायः॥ २६॥

सप्तविंशोऽध्यायः।

नारद उवाच।

भक्ष्यं किं वाप्यभक्ष्यञ्च द्विजानां गृहिणां प्रभो।
यतीनां वैष्णवानाञ्च विधवाब्रह्मचारिणाम्॥ १
किं कर्त्तव्यमकर्त्तव्यमभोग्यं भोग्यमेव वा।
सर्व्वं कथय सर्व्वज्ञ सर्व्वेश सर्व्वकारण॥ २

महादेव उवाच।

कश्चित्तपस्वी विप्रश्च निराहारी चिरं मुनिः।
कश्चित् समीरणाहारी फलाहारी च कश्चन॥ ३
अन्नाहारी यथाकाले गृही च गृहिणीयुतः।
येषामिच्छा च या ब्रह्मन् रुचीनां विविधा गतिः।
हविष्यान्नं ब्राह्मणानां प्रशस्तं गृहिणां सदा।
नारायणोच्छिष्टमिष्टमनिवेद्यमभक्ष्यकम्॥ ५
अन्नं विष्ठा जलं मूत्रं यद्विष्णोरनिवेदितम्।
विण्मूत्रं सर्व्वपापोत्थमन्नञ्च हरिवासरे॥ ६
ब्राह्मणः कामतोऽन्नञ्च यो भुङ्क्ते हरिवासरे।
त्रैलोक्यजनितं पापं सोऽपि भुङ्क्ते न संशयः॥ ७
न भोक्तव्यं न भोक्तव्यं न भोक्तव्यञ्च नारद।
गृहिभिर्ब्राह्मणैरन्नं संप्राप्ते हरिवासरे॥ ८
गृही शैवश्च शाक्तश्च ब्राह्मणो ज्ञानदुर्व्वलः।
प्रयाति कालसूत्रञ्च भुक्त्वा च हरिवासरे॥ ९
कृमिभिः शालमानैश्च भक्षितस्तत्र तिष्ठति।
विशत्वभोजनं कृत्वा यावदिन्द्राश्चतुर्द्दश॥ १०
जन्माष्टमीदिने चैव श्रीरामनवमीदिने।
शिवरात्रौ च यो भुङ्क्ते सोऽपि द्विगुणपातकी॥ ११
उपवासासमर्थश्च फलमूलजलं पिबेत्।

नष्टे शरीरे स भवेदन्यथा चात्मघातकः॥ १२
सकृद्भुङ्क्ते हविष्यान्नं विष्णोर्नैवेद्यमेव च।
न भवेत् प्रत्यवायी स चोपवासफलं लभेत्॥ १३
एकादश्यामनाहारी गृही विप्रश्च भारते।
स च तिष्ठति वैकुण्ठे यावद्वै ब्रह्मणो वयः॥ १४
गृहिणां शैवशाक्तानामिदमुक्तञ्च नारद।
विशेषतो वैष्णवानां यतीनां ब्रह्मचारिणाम्॥ १५
नित्यं नैवेद्यभोजी यः श्रीकृष्णस्य च वैष्णवः।
नित्यं शतोपवासानां जीवन्मुक्तः फलं लभेत्॥ १६
वाञ्छन्ति तस्य संस्पर्शं तीर्थानि सर्व्वदेवताः।
आलापं दर्शनञ्चैव सर्व्वपापप्रणाशनम्॥ १७
ः खिन्नमन्नं पृथुकं शुद्धं देशविशेषके।
अत्यन्तशस्तं विप्राणां भक्षणे च निवेदने॥ १८
अभक्ष्यं तद्व्यतीनां वै विधवाब्रह्मचारिणाम्।
ताम्बूलञ्च यथा ब्रह्मन् तथैते वस्तुनी ध्रुवम्॥ १९
ताम्बूलं विधवास्त्रीणां यतीनां ब्रह्मचारिणाम्।
तपस्विनाञ्च विप्रेन्द्र गोमांससदृशं ध्रुवम्॥ २०
र्व्वेषां ब्राह्मणानाञ्च चाभक्ष्यं शृणु नारद।
क्तं सामवेदे च हरिणा चाह्निकक्रमे॥ २१
म्रपात्रे पयःपानुमुच्छिष्टे घृतभोजनम्।
धं लवणसार्द्धञ्च सद्यो गोमांसभक्षणम्॥ २२
रिकेलोदकं कांस्ये ताम्रपात्रे स्थितं मधु।
वं ताम्रपात्रस्थं सुरातुल्यं न संशयः॥ २३
ाय वामहस्तेन यत्तोयं पिवति द्विजः।
पी च स विज्ञेयः सर्व्वधर्म्मवहिष्कृतः॥ २४
वेद्यं हरेरन्नं भक्ष्यशेषञ्च नित्यशः।
षजलञ्चैव गोमांससदृशं मुने॥ २५
ण्डफलञ्चैव गोमांसं कार्त्तिके स्मृतम्।
च मूलकञ्चैव कलम्बी शयने तथा॥ २६
र्याञ्च तालञ्च मसूरं मत्स्यमेव च।
ब्राह्मणानाञ्च त्याज्यञ्च सर्व्वदेशतः॥ २७
कामतो भुक्त्वा सोपवासस्त्र्यहं वसेत्।
तं ततः कृत्वा शुद्धिमाप्नोति ब्राह्मणः॥ २८
च कुष्माण्डभक्षणेऽर्थविनाशनम्।
थाञ्च वृहतीभोजको(क) न स्मरेद्धरिम्॥२९
पटोलञ्च शत्रुवृद्धिकरं परम्।

तृतीयायां चतुर्थ्याञ्च मूलकं धननाशनम्॥ ३०
कलङ्ककारणञ्चैव पञ्चम्यां विल्वभक्षणम्।
तिर्य्यग्योनिं प्रापयेत्तु षष्ठ्याञ्च निम्बभक्षणम्॥ ३१
रोगवृद्धिकरञ्चैव नराणां तालभक्षणम्।
सप्तम्याञ्च तथा तालं शरीरस्य च नाशकम्॥ ३२
नारिकेलफलं भक्ष्यमष्टम्यां बुद्धिनाशनम्।
तुम्बी नवम्यां गोमांसं दशम्याञ्च कलम्बकम्॥ ३३
एकादश्यां तथा शिम्बी द्वादश्यां पूतिका तथा।
त्रयोदश्यान्तु वार्त्ताकीभक्षणं पुत्रनाशनम्॥ ३४
चतुर्द्दश्यां माषभक्ष्यं महापापकरं परम्।
पञ्चदश्यां तथा मांसमभक्ष्यं गृहिणां मुने॥ ३५
गृहिणा प्रोक्षितं मांसं भक्ष्यमन्यदिनेषु च।
प्रातःस्नाने तथा श्राद्धे पार्व्वणे व्रतवासरे॥ ३६
प्रशस्तं सार्षपं तैलं पक्वतैलञ्च नारद।
कुहूपूर्णेन्दुसंक्रान्तिचतुर्द्दश्यष्टमीषु च॥ ३७
रवौ श्राद्धे व्रताहे च दुष्टं स्त्री-तिलतैलकम्।
माषञ्च रक्तशाकञ्च कांस्यपात्रे च भोजनम्॥ ३८
निषिद्धं शयने चैव कूर्म्ममांसञ्च प्रोक्षितम्।
निषिद्धं सर्व्ववर्णानां दिवा स्वस्त्रीनिषेवणम्॥३९
रात्रौ च दधि भक्ष्यञ्च शयनं सन्ध्ययोर्दिने।
रजस्वलास्त्रीगमनमेतन्नरककारणम्॥ ४०
रजस्वलावीरान्नञ्च पुंश्चल्यन्नस्य भक्षणम्।
शूद्राणां याजकान्नञ्च शूद्रश्राद्धान्नमेव च॥ ४१
अभक्ष्यान्नञ्च विप्रर्षे यदन्नं वृषलीपतेः।
ब्रह्मन् वार्द्धुषिकान्नञ्च गणकान्नमभक्ष्यकम्॥ ४२
अग्रदानीद्विजान्नञ्च चिकित्साकारकस्य च।
हस्ताचित्राहरौ तैलमग्राह्यञ्चाप्यभक्ष्यकम्॥ ४३
मूले मृगे भाद्रपदे मांसं गोमांसतुल्यकम्।
अमायां कृत्तिकायाञ्च द्विजैः क्षौरं विवर्ज्जितम्॥४४
कृत्वा तु मैथुनं क्षौरं यो देवांस्तर्पयेत् पितॄन्।
रुधिरं तद्भवेत्तोयं दाता च नरकं व्रजेत्॥ ४५
यत् कर्त्तव्यमकर्त्तव्यं यदभोज्यञ्च भोज्यकम्।
सर्व्वं तुभ्यं निगदितं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि॥ ४६

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे
शिवनारदसंवादे कर्त्तव्याकर्त्तव्यकथनं
नाम सप्तविंशोऽध्यायः॥२७॥

वृहतीभोजने इति वा पाठः।

अष्टाविंशोऽध्यायः।

नारद उवाच।

श्रुतं सर्व्वं जगन्नाथ त्वत्प्रसादाज्जगद्गुरो।
भवान् ब्रह्मस्वरूपश्च वद ब्रह्मनिरूपणम्॥ १
प्रभो किं ब्रह्म साकारं किं निराकारमीश्वरम्।
किं तद्विशेषणं किं वाप्यविशेषणमेव च॥ २
किं वा दृश्यमदृश्यं वा लिप्तं देहिषु किं न वा।
किं वा तल्लक्षणं शस्तं वेदे वा किं निरूपणम्॥ ३
ब्रह्मातिरिक्ता प्रकृतिः किं वा ब्रह्मस्वरूपिणी।
प्रकृतेर्लक्षणं किं वा सारभूतं श्रुतौ श्रुतम्॥ ४
कस्य सृष्टौ च प्राधान्यं द्वयोर्म्मध्ये वरं परम्।
विचार्य्य मनसा सर्व्वं सर्व्वज्ञ वद मां ध्रुवम्॥ ५
नारदस्य वचः श्रुत्वा पञ्चवक्त्रः प्रहस्य च।
भगवान् वक्तुमारेभे परं ब्रह्मनिरूपणम्॥ ६

महादेव उवाच।

यद्यत्पृष्टं त्वया वत्स निगूढं ज्ञानमुत्तमम्।
सुदुर्लभञ्च वेदेषु पुराणेषु च नारद॥ ७
अहं ब्रह्मा च विष्णुश्च शेषो धर्म्मो महान् विराट्।
सर्व्वं निरूपितं ब्रह्मन्नस्माभिः श्रुतिभिर्न वा॥ ८
यद्विशेषणयुक्तञ्च दृश्यं प्रत्यक्षमेव च।
तन्निरूपितमस्माभिर्व्वेदे वेदविदां वर॥ ९
वैकुण्ठे च पुरा पृष्टो धर्म्मेण ब्रह्मणा मया।
यदुवाच हरिः किञ्चिन्निबोध कथयामि ते॥ १०
सारभूतञ्च तत्त्वानामज्ञानान्धकलोचनम्।
द्वैधभ्रमतमोध्वंसप्रकृष्टप्रदीपकम्॥ ११
परमात्मस्वरूपञ्च परं ब्रह्म सनातनम्।
सर्व्वदेहस्थितं साक्षिस्वरूपं देहिकर्म्मणाम्॥ १२
प्राणाः पञ्च स्वयं विष्णुर्म्मनो ब्रह्मा प्रजापतिः।
सर्व्वज्ञानस्वरूपोऽहं शक्तिः प्रकृतिरीश्वरी॥ १३
आत्माधीना वयं सर्व्वे स्थिते तस्मिंश्च संस्थिताः।
गते गताश्च परमे नरदेवमिवानुगाः (क)॥ १४
जीवस्तत्प्रतिबिम्बश्च स च भोगी च कर्म्मणाम्।
यथार्कचन्द्रयोर्बिम्बो जलपूर्णघटेषु च॥ १५
बिम्बो घटेषु भग्नेषु प्रलीनश्चन्द्रसूर्य्ययोः।
तथा सृष्टौ च भग्नायां जीवो ब्रह्मणि लीयते॥ १६
एकमेव परं ब्रह्म शेषे वत्स भवक्षये।
वयं प्रलीनास्तत्रैव जगदेतच्चराचरम्॥ १७
तच्च ज्योतिःस्वरूपञ्च मण्डलाकारमेव च।
ग्रीष्ममध्याह्नमार्त्तण्डकोटिकोटिसमप्रभम्॥ १८
आकाशमिव विस्तीर्णं सर्व्वव्यापकमव्ययम्।
सुखदृश्यं यथा चन्द्रबिम्बं योगिभिरेव च॥ १९
वदन्ति योगिनस्तत्तु परं ब्रह्म सनातनम्।
दिवानिशञ्च ध्यायन्ते सत्यं तत् सर्व्वमङ्गलम्॥ २
निरीहञ्च निराकारं परमात्मानमीश्वरम्।
स्वेच्छामयं स्वतन्त्रञ्च सर्व्वकारणकारणम्॥ २
परमानन्दरूपञ्च परमानन्दकारणम्।
परं प्रधानं पुरुषं निर्गुणं प्रकृतेः परम्॥ २२
तत्रैव लीना प्रकृतिः सर्व्वबीजस्वरूपिणी।
यथाग्नौ दाहिका शक्तिः प्रभा सूर्य्ये यथा मुने॥ २
यथा दुग्धे च धावल्यं जले शैत्यं यथैव च।
यथा शब्दश्च गगने यथा गन्धः क्षितौ सदा॥
तथा हि निर्गुणं ब्रह्म निर्गुणा प्रकृतिस्तथा।
सृष्ट्युन्मुखेन तद्ब्रह्म चांशेन पुरुषः स्मृतः॥
स एव सगुणो वत्स प्राकृतो विषयी स्मृतः।
सा च तत्रैव त्रिगुणा परा च्छायामयी स्मृता
यथा मृदा कुलालश्च घटं कर्त्तुं क्षमः सदा।
तथा प्रकृत्या तद्ब्रह्म सृष्टिं स्रष्टुं क्षमं मुने॥
स्वर्णेन कुण्डलं कर्त्तुं स्वर्णकारः क्षमो यथा।
तथा ब्रह्म तया सार्द्धं सृष्टिं कर्त्तुमिहेश्वरम्॥
कुलालसृष्टा न च मृत् नित्या एव सनातनी
न स्वर्णकारसृष्टं तत् स्वर्णञ्च नित्यमेव च॥
नित्यं तत् परमं ब्रह्म नित्या च प्रकृतिः स्मृता
द्वयोः समञ्च प्राधान्यमिति केचिद्वदन्ति हि॥
मृदं स्वर्णं समाहर्त्तुं कुलालस्वर्णकारकौ।
समर्थौ न च मृत्स्वर्णं तयोराहरणे क्षमम्॥
तस्मात्तद्ब्रह्म प्रकृतेः परमेवेति नारद।
इति केचिद्वदन्त्येव द्वयोश्च नित्यता ध्रुवम्॥ ३
केचिद्वदन्ति तद्ब्रह्म स्वयञ्च प्रकृतिः पुमान्।
ब्रह्मातिरिक्ता प्रकृतिर्व्वदन्तीति च केचन॥ ३
तद्ब्रह्म परमं धाम सर्व्वकारणकारणम्।
तद्ब्रह्म लक्षणं ब्रह्मन्निदं किञ्चित् श्रुतौ श्रुत

(क) नरदेवमिवानुगा इति नातिसङ्गतः पाठः क्वाचित्कः।

ब्रह्म चात्मा च सर्व्वेषां निर्लिप्तं साक्षिरूपकम्।
सर्व्वव्यापि च सर्व्वादिलक्षणञ्च श्रुतौ श्रुतम् ॥ ३५
तद्ब्रह्मशक्तिः प्रकृतिः सर्व्वबीजस्वरूपिणी।
यतस्तच्छक्तिमद्ब्रह्म चेदं प्रकृतिलक्षणम् ॥ ३६
तेजोरूपञ्च तद्ब्रह्म ध्यायन्ते योगिनः सदा।
वैष्णवास्तन्न मन्यन्ते यद्भक्ताः सूक्ष्मबुद्धयः।
तत्तेजः कस्य वाश्चर्य्यं ध्यायन्ते पुरुषं विना ॥ ३७
कारणेन विना कार्य्यं कुतो वा प्रभवेद्भवे।
ध्यायन्ते वैष्णवास्तस्मात्तत्त्र रूपं मनोहरम् ॥ ३८
स्वेच्छामयस्य पुंसश्च साकारस्यात्मनः सदा।
तत्तेजोमण्डलाकारे सूर्य्यकोटिसमप्रभे ॥ ३९
नित्यं स्थूलञ्च प्रच्छन्नं गोलोकाभिधमेव च।
लक्षकोटियोजनञ्च चतुरस्रं मनोहरम् ॥ ४०
(क) सुदृश्यं वर्त्तुलाकारं यथैव चन्द्रमण्डलम्।
रत्नेन्द्रसारनिर्म्माणं निराधारञ्च स्वेच्छया ॥ ४१
ऊर्द्ध्वञ्च नित्यं वैकुण्ठात् पञ्चाशत्कोटियोजनम्।
गो-गोप-गोपीसंयुक्तं कल्पवृक्षसमन्वितम् ॥ ४२
कामधेनुभिराकीर्णं रासमण्डलमण्डितम्।
वृन्दावनवनाच्छन्नं विरजावेष्टितं मुने ॥ ४३
शतशृङ्गं शतशृङ्गैः सुदीप्तं दीप्तमीप्सितम्।
लक्षकोटिपरिमितैराश्रमैः सुमनोहरैः ॥ ४४
शतमन्दिरसंयुक्तमाश्रमं सुमनोहरम्।
प्राकारपरिखायुक्तं पारिजातवनान्वितम् ॥ ४५
कौस्तुभेन्द्रेण मणिना निर्म्माणकलसोज्ज्वलैः।
हीरासारविनिर्म्माणसोपानसंघसुन्दरैः ॥ ४६
मणीन्द्रसारनिर्म्माणैः कपाटदर्पणान्वितैः।
नानाचित्रविचित्राढ्यैराश्रमञ्च सुसंस्कृतम् ॥ ४७
षोड़शद्वारसंयुक्तं सुदीप्तं रत्नदीपकैः।
रत्नसिंहासने रम्ये चामूल्यरत्ननिर्म्मिते ॥ ४८
नानाचित्रविचित्राढ्ये वसन्तमीश्वरं वरम्।
नवीननीरदश्यामं किशोरवयसं शिशुम् ॥ ४९
शरन्मध्याह्नमार्त्तण्डप्रभामोचनलोचनम्।
शरत्पार्व्वणपूर्णेन्दुशोभाच्छादनमाननम् ॥ ५०
कोटिकन्दर्पलावण्यलीलानिन्दितसुन्दरम्।
कोटिचन्द्रप्रभामुष्ट-पुष्टश्रीयुक्तविग्रहम् ॥ ५१
सस्मितं मुरलीहस्तं सुप्रशस्तं सुमङ्गलम्।
वह्निसंस्कारपीतांशुयुगलेन समुज्ज्वलम् ॥ ५२
चन्दनोक्षितसर्व्वाङ्गं कौस्तुभेन विराजितम्।
आजानुमालतीमाला-वनमालाविभूषितम् ॥ ५३
त्रिभङ्गभङ्गिमायुक्तं मणिमाणिक्यभूषितम्।
मयूरपुच्छचूड़ञ्च सद्रत्नमुकुटोज्ज्वलम् ॥ ५४
रत्नकेयूरवलय-रत्नमञ्जीररञ्जितम्।
रत्नकुण्डलयुग्मेन गण्डस्थलसुशोभितम् ॥ ५५
मुक्तापङ्क्तिविनिन्दैकदशनं सुमनोहरम्।
पक्वविम्बाधरौष्ठञ्च नासिकोन्नतशोभनम् ॥ ५६
वीक्षितं गोपिकाभिश्च वेष्टिताभिश्च सन्ततम्।
स्थिरयौवनयुक्ताभिः सस्मिताभिश्च सादरम् ॥ ५७
भूषिताभिश्च सद्रत्ननिर्म्माणभूषणेन च।
सुरेन्द्रैश्च मुनीन्द्रैश्च मुनिभिर्म्मानवेन्द्रकैः ॥ ५८
ब्रह्मविष्णुशिवानन्त-धर्म्माद्यैर्व्वन्दितं सदा।
भक्तप्रियं भक्तनाथं भक्तानुग्रहकारकम् ॥ ५९
रासेश्वरं सुरसिकं राधावक्षःस्थलस्थितम्।
एवंरूपमरूपं तं ध्यायन्ते वैष्णवा मुने ॥ ६०
शततं ध्येयमस्माकं परमात्मानमीश्वरम्।
अक्षरं परमं ब्रह्म भगवन्तं सनातनम् ॥ ६१
स्वेच्छामयं निर्गुणञ्च निरीहं प्रकृतेः परम्।
सर्व्वाधारं सर्व्वबीजं सर्व्वज्ञं सर्व्वमेव च ॥ ६२
सर्व्वेश्वरं सर्व्वपूज्यं सर्व्वसिद्धिकरप्रदम्।
स एव भगवानादिर्गोलोके द्विभुजः स्वयम् ॥ ६३
गोपवेशश्च गोपालैः पार्षदैः परिवेष्टितः।
परिपूर्णतमः श्रीमान् श्रीकृष्णो राधिकेश्वरः ॥ ६४
सर्व्वान्तरात्मा सर्व्वत्र प्रत्यक्षः सर्व्वगः स्मृतः।
कृषिश्च सर्व्ववचनो णकारश्चात्मवाचकः ॥ ६५
सर्व्वात्मा च परं ब्रह्म तेन कृष्णः प्रकीर्त्तितः।
कृषिश्च सर्व्ववचनो णकारश्चादिवाचकः ॥ ६६
सर्व्वादिपुरुषो व्यापी तेन कृष्णः प्रकीर्त्तितः।
स एवांशेन भगवान् वैकुण्ठे च चतुर्भुजः ॥ ६७
चतुर्भुजैः पार्षदैस्तैरावृतः कमलापतिः।
स एव कलया विष्णुः पाता च जगतां प्रभुः ॥ ६८
श्वेतद्वीपे सिन्धुकन्यापतिरेव चतुर्भुजः।
एतत्ते कथितं सर्व्वं परंब्रह्मनिरूपणम् ॥ ६९
अस्माकं चिन्तनीयञ्च सेव्यं वन्दितमीप्सितम्।

(क) इतः पूर्व्वं "रत्नेन्द्रसारनिर्म्माणैर्गोपीनामावृतं सदा।" इत्यधिकः क्वचित् पाठः।

इत्युक्त्वा शङ्करस्तत्र विरराम च शौनक ॥ ७०
गन्धर्व्वराजस्तोत्रेण तुष्टाव तञ्च नारदः।
मुनिस्तोत्रेण सन्तुष्टो भगवानादिरच्युतः।
ज्ञानं मृत्युञ्जयस्तस्मै प्रददौ वरमीप्सितम् ॥ ७१
तं प्रणम्य मुनीन्द्रश्च प्रहृष्टवदनेक्षणः।
तदाज्ञया पुण्यरूपं ययौ नारायणाश्रमम् ॥ ७२

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौति-शौनकसंवादे नारदप्रस्थानं नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

ऊनत्रिंशोऽध्यायः।

सौतिरुवाच।

ददर्शाश्रममाश्चर्य्यं देवर्षिर्नारदस्तथा।
ऋषिर्नारायणस्यैव वदरीवनसंयुतम् ॥ १
नानावृक्षफलाकीर्णं पुंस्कोकिलरुतद्रुतम्। (क)
शरभेन्द्रैः केशरीन्द्रैर्व्याघ्रौघैः परिवेष्टितम् ॥ २
ऋषीन्द्रस्य प्रभावेण हिंसाभयविवर्ज्जितम्।
महारण्यमगम्यञ्च स्वर्गाधिकमनोहरम् ॥ ३
सिद्धेन्द्राणां मुनीन्द्राणामाश्रमाणां त्रिकोटिभिः।
आवृतं चन्दनारण्यपारिजातवनान्वितम् ॥ ४
ददर्श तमृषीन्द्रञ्च सभामध्ये मनोहरम्।
त्रिषष्टिकोटिसिद्धेन्द्रैरावृतं सूर्य्यवर्च्चसम् ॥ ५
ऋषीन्द्राणाञ्च पञ्चाशत्कोटिभिश्चान्वितं मुदा।
विद्याधरीणां नृत्यञ्च पश्यन्तं सस्मितं द्विज ॥ ६
गन्धर्व्वकृष्णसंगीतं श्रुतवन्तं मनोहरम्।
रत्नसिंहासने रम्ये वसन्तं योगिनां गुरुम् ॥ ७
जपन्तं परमं ब्रह्म कृष्णमात्मानमीश्वरम् ॥ (ख)
प्रणनाम च तं दृष्ट्वा ब्रह्मपुत्त्रश्च शौनक ॥ ८
उत्थाय सहसालिङ्ग्य युयुजे परमाशिषम्।
पप्रच्छ कुशलं स्नेहाच्चकारातिथिपूजनम् ॥ ९
रत्नसिंहासने रम्ये वासयामास नारदम्।
निवसन्नासने रम्ये वर्त्मश्रमवर्ज्जितः ॥ १०
उवाच तमृषिश्रेष्ठं भगवन्तं सनातनम् ॥ ११

नारद उवाच।

अधीत्य वेदान् सर्व्वांश्च पितुः स्थाने सुदुर्गमान्।
ज्ञानं संप्राप्य योगीन्द्रान्मन्त्रञ्च शङ्कराद्विभो।
मनो मे न हि तृप्नोति दुर्निवारञ्च चञ्चलम् ॥ १२
दृष्टं मया त्वत्पदाब्जं मनसा प्रेरितेन च।
किञ्चिज्ज्ञानविशेषञ्च लब्धुमिच्छामि साम्प्रतम् ॥ १३
यत्र कृष्णगुणाख्यानं जन्ममृत्युजराहरम्।
ब्रह्मविष्णुशिवाद्याश्च सुरेन्द्रश्च सुरा विभो ॥ १४
कं चिन्तयन्ति मुनयो मनवश्च विचक्षणाः।
कस्मात् सृष्टिश्च प्रभवेत् कुत्र वा विप्रलीयते ॥ १५
को वा सर्व्वेश्वरो विष्णुः सर्व्वकारणकारकः।
तस्येश्वरस्य किं रूपं कस्मै वा किं जगत्पतेः ॥ १६
विचार्य्य मनसा सर्व्वं तद्भवान् वक्तुमर्हति।
नारदस्य वचः श्रुत्वा प्रहस्य भगवानृषिः ॥ १७
कथां कथितुमारेभे पुण्यां भुवनपावनीम् ॥ १८

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे सौति-शौनकसंवादे नारायणं प्रति नारदप्रश्नो नाम ऊनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

त्रिंशोऽध्यायः।

श्रीनारायण उवाच।

लम्बोदरो हरिरुमापतिरीशशेषा
ब्रह्मादयः सुरगणा मनवो मुनीन्द्राः।
वाणी शिवा त्रिपथगा कमलादिका च
सञ्चिन्तयेद्भगवतश्चरणारविन्दम् ॥ १
संसारसागरमतीव गभीरघोरं
दारादिसर्प-(क) परिवेष्टितचेष्टिताङ्गम्।
संलङ्घ्य गन्तुमभिवाञ्छति यो हि दास्यं
सञ्चिन्तयेद्भगवतश्चरणारविन्दम् ॥ २
वेदाङ्गवेदमुखनिःसृतकीर्त्तिवंशैर्व्वेदाङ्गवेदजनकस्य विधेर्विधातुः।
जन्मान्तकादिभयशोकविदीर्णदेहः
सञ्चिन्तयेद्भगवतश्चरणारविन्दम् ॥ ३
भूधारणञ्च दशनाग्रफलेन किं वा
विश्वानि लोमविवरेषु विभर्त्तुरंशैः।

(क) श्रुतमिति पाठः क्वाचित्कः।
(ख) ध्यायन्त्यात्मानमीश्वरमिति वा पाठः।

(क) दारा व्यपत्येति क्वाचित्कः पाठ आर्षः। दारादिसर्पैश्चपि पाठः क्वाचित्कः।

तस्येश्वरस्य च विभोः प्रकृतेः परस्य
सञ्चिन्तयेद्भगवतश्चरणारविन्दम् (क) ॥ ४
चक्षुर्निमेषपतितो जगतां विधाता
तत्कर्म्म वत्स कथितुं भुवि कः समर्थः।
त्वञ्चापि नारद मुने परमादरेण
सञ्चिन्तनं कुरु हरेश्चरणारविन्दम् ॥ ५
यूयं वयं तस्य कलाकलांशाः
सुरेशसिद्धा मनवो मुनीन्द्राः।
कलाविशेषा भवपाद्मसुख्या
महान् विराड्यस्य कलाविशेषः ॥ ६
सहस्रशीर्षा शिरसः प्रदेशे
बिभर्त्ति सिद्धार्थमिदञ्च विश्वम्।
कूर्म्मे च शेषो मशको गजे यथा
कूर्म्मश्च कृष्णस्य कलाकलांशः ॥ ७
गोलोकनाथस्य विभोर्यशोऽमलं
श्रुतौ पुराणे न हि किञ्चन स्फुटम्।
न पाद्मसुख्याः कथितुं समर्थाः
सर्व्वेश्वरं तं भज पाद्मपुत्त्र ॥ ८
विश्वेषु सर्व्वेषु च विश्वधाम्नः
सन्त्येव शश्वद्विधिविष्णुरुद्राः।
तेषाञ्च संख्याः श्रुतयश्च देवाः
परं न जानन्ति तमीश्वरं भज ॥ ९
करोति सृष्टिं स विशेर्व्विधाता
विधाय नित्यां प्रकृतिं जगत्प्रसूम्।

(क) गोवर्द्धनोद्धरणकीर्त्तिरतीव खिन्ना
भूर्धारिता च दशनाग्रकरेण छिन्ना।
विश्वानि लोमविवरेषु बिभर्त्ति रादेः
सञ्चिन्तयेद्भगवतश्चरणारविन्दम् ॥
गोपाङ्गनावदनपङ्कजषट्पदस्य
रासेश्वरस्य रसिकारमणस्य पुंसः।
वृन्दावने विहरतो व्रजवेशविष्णोः
सञ्चिन्तये भगवतश्चरणारविन्दम् ॥
इति पाठः क्वाचित्कः।

ब्रह्मादयः प्राकृतिकाश्च सर्व्वे
भक्तिप्रदां श्रीं प्रकृतिं भजन्ति ॥ १०
ब्रह्मस्वरूपा प्रकृतिर्न भिन्ना
यया च सृष्टिं कुरुते सनातनः।
स्त्रियश्च सर्व्वाः कलया जगत्सु
माया च सर्व्वं च तया विमोहिताः ॥ ११
नारायणी सा परमा सनातनी
शक्तिश्च पुंसः परमात्मनश्च।
आत्मेश्वरश्चापि यया च शक्तिमां-
स्तया विना स्रष्टुमशक्त एव। १२
गत्वा विवाहं कुरु वत्स साम्प्रतं
कर्त्तुं प्रयुक्तञ्च पितुर्निदेशम्।
गुरोर्निदेशं प्रतिपालको भवेत्
सर्व्वत्र पूज्यो विजयी च सन्ततम् ॥ १३
स्वपत्नीं पूजयेद्यो हि वस्त्रालङ्कारचन्दनैः।
प्रकृतिस्तस्य सन्तुष्टा यथा कृष्णो द्विजार्च्चने ॥ १४
सा च योषित्स्वरूपा च प्रतिविश्वेषु मायया।
योषितामपमानेन पराभूता च सा भवेत् ॥ १५
दिव्या स्त्री पूजिता येन पतिपुत्त्रवती सती।
प्रकृतिः पूजिता तेन सर्व्वमङ्गलदायिनी। १६
मूलप्रकृतिरेका सा पूर्णब्रह्मस्वरूपिणी।
सृष्टौ पञ्चविधा सा च विष्णुमाया सनातनी ॥ १७
प्राणाधिष्ठातृदेवी या कृष्णस्य परमात्मनः।
सर्व्वासां प्रेयसी कान्ता सा राधा परिकीर्त्तिता॥१८
नारायणप्रिया लक्ष्मीः सर्व्वसम्पत्स्वरूपिणी।
रागाधिष्ठातृदेवी या सा च पूज्या सरस्वती ॥ १९
सावित्री वेदमाता च पूज्यरूपा विधेः प्रिया।
शङ्करस्य प्रिया दुर्गा यस्याः पुत्त्रो गणेश्वरः ॥ २०

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखण्डे
सौतिशौनकसंवादे भगवत्स्वरूपकथनं
नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

इति ब्रह्मखण्डं समाप्तम्।

प्रकृतिखण्डम ।

प्रथमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

गणेशजननी दुर्गा राधा लक्ष्मीः सरस्वती ।
सावित्री च सृष्टिविधौ प्रकृतिः पञ्चधा स्मृता ॥ १
आविर्बभूव सा केन का वा सा ज्ञानिनां वरा ।
किं वा तल्लक्षणं सा च बभूव पञ्चधा कथम् ॥ २
सर्व्वासां चरितं पूजाविधानं गुणमीप्सितम् ।
अवतारः कृतः कस्मात्तन्मां व्याख्यातुमर्हसि ॥ ३

नारायण उवाच ।

प्रकृतेर्लक्षणं वत्स को वा वक्तुं क्षमो भवेत् ।
किञ्चित्तथापि वक्ष्यामि यत् श्रुतं रुद्रवक्त्रतः ॥ ४
प्रकृष्टवाचकः प्रश्च कृतिश्च सृष्टिवाचकः ।
सृष्टौ प्रकृष्टा या देवी प्रकृतिः सा प्रकीर्त्तिता ॥ ५
गुणे प्रकृष्टसत्त्वे च प्रशब्दो वर्त्तते श्रुतौ ।
मध्यमे रजसि कृश्च तिशब्दस्तमसि स्मृतः ॥ ६
त्रिगुणात्मस्वरूपा या सर्व्वशक्तिसमन्विता ।
प्रधानं सृष्टिकरणे प्रकृतिस्तेन कथ्यते ॥ ७
प्रथमे वर्त्तते प्रश्च कृतिश्च सृष्टिवाचकः ।
सृष्टेराद्या च या देवी प्रकृतिः सा प्रकीर्त्तिता ॥ ८
योगेनात्मा सृष्टिविधौ द्विधारूपो बभूव सः ।
पुमांश्च दक्षिणार्द्धाङ्गं वामाङ्गं प्रकृतिः स्मृतम् ॥ ९
सा च ब्रह्मस्वरूपा च माया नित्या सनातनी ।
तथात्मा च यथा शक्तिर्यथाग्नौ दाहिका स्मृता ॥ १०
अतएव हि योगीन्द्रः स्त्रीपुंभेदं न मन्यते ।
सर्व्वं ब्रह्ममयं ब्रह्मन् शश्वत् पश्यति नारद ॥ ११
स्वेच्छामयस्येच्छया च श्रीकृष्णस्य सिसृक्षया ।
साविर्बभूव सहसा मूलप्रकृतिरीश्वरी ॥ १२
तदाज्ञया पञ्चविधा सृष्टिकर्म्मणि भेदतः ।
अथ भक्तानुरोधाद्वा भक्तानुग्रहविग्रहा ॥ १३
गणेशमाता दुर्गा या शिवरूपा शिवप्रिया ।
नारायणी विष्णुमाया पूर्णब्रह्मस्वरूपिणी ॥ १४
ब्रह्मादिदेवैर्मुनिभिर्मनुभिः पूजिता सदा ।
सर्व्वाधिष्ठातृदेवी सा ब्रह्मरूपा सनातनी ॥ १५
धर्म्मसत्यपुण्यकीर्त्ति-यशोमङ्गलदायिनी ।
सुखमोक्षहर्षदात्री शोकार्त्तिदुःखनाशिनी ॥ १६
शरणागतदीनार्त्तपरित्राणपरायणा ।
तेजःस्वरूपा परमा तदधिष्ठातृदेवता ॥ १७
सर्व्वशक्तिस्वरूपा च शक्तिरीशस्य सन्ततम् ।
सिद्धेश्वरी सिद्धरूपा सिद्धिदा सिद्धिदेश्वरी ॥ १८
बुद्धिर्निद्रा क्षुत्पिपासा छाया तन्द्रा दया स्मृतिः
जातिः क्षान्तिश्च शान्तिश्च कान्तिर्भ्रान्तिश्च चेतना ॥ १९
तुष्टिः पुष्टिस्तथा लक्ष्मीर्धृतिर्माता तथैव च ।
सर्व्वशक्तिस्वरूपा सा कृष्णस्य परमात्मनः ॥ २०
उक्तः श्रुतौ श्रुतगुणश्चातिस्वल्पो यथागमम् ।
गुणोऽस्त्यनन्तोऽनन्तायाः अपरांश्च निशामय ॥ २१
शुद्धसत्त्वस्वरूपा या पद्मा च परमात्मनः ।
सर्व्वसम्पत्स्वरूपा सा तदधिष्ठातृदेवता ॥ २२
कान्ता दान्तातिशान्ताच सुशीला सर्व्वमङ्गला ।
लोभमोहकामरोषाहङ्कारपरिवर्ज्जिता ॥ २३
भक्तानुरक्ता पत्युश्च सर्व्वाद्या च पतिव्रता ।
प्राणतुल्या भगवतः प्रेमपात्री प्रियंवदा ॥ २४
सर्व्वशस्यात्मिका सर्व्वजीवनोपायरूपिणी ।
महालक्ष्मीश्च वैकुण्ठे पतिसेवावती सदा ॥ २५
स्वर्गे च स्वर्गलक्ष्मीश्च राजलक्ष्मीश्च राजसु ।
गृहे च गृहलक्ष्मीश्च मर्त्त्यानां गृहिणां तथा ॥ २६
सर्व्वप्राणिषु द्रव्येषु शोभारूपा मनोहरा ।
प्रीतिरूपा पुण्यवतां प्रभारूपा नृपेषु च ॥ २७
वाणिज्यरूपा वणिजां पापिनां कलहङ्करा ।
दयामयी भक्तमाता भक्तानुग्रहकारिणी ॥ २८
चपले चपला भक्तसम्पदो रक्षणाय च ।
जगज्जीवन्मृतं सर्व्वं यया देव्या विना मुने ॥ २९

शक्तिर्द्वितीया कथिता वेदोक्ता सर्व्वसम्मता।
सर्व्वपूज्या सर्व्ववन्द्या चान्यां मत्तो निशामय ॥ ३०
वाग्बुद्धिविद्याज्ञानाधिदेवता परमात्मनः।
सर्व्वविद्यास्वरूपा या सा च देवी सरस्वती ॥ ३१
सुबुद्धिः-कविता-मेधा-प्रतिभा-स्मृतिदा सताम्।
नानाप्रकारसिद्धान्तभेदार्थकल्पनाप्रदा ॥ ३२
व्याख्या बोधस्वरूपा च सर्व्वसन्देहभञ्जिनी।
विचारकारिणी ग्रन्थकारिणी शक्तिरूपिणी ॥ ३३
सर्व्वसङ्गीतसन्धानतालकारणरूपिणी।
विषयज्ञानवाग्रूपा प्रतिविश्वेषु जीविनाम् ॥ ३४
व्याख्यांमुद्राकरा शान्ता वीणापुस्तकधारिणी।
शुद्धसत्त्वस्वरूपा या सुशीला श्रीहरिप्रिया ॥ ३५
हिमचन्दनकुन्देन्दुकुमुदाम्भोजसन्निभा।
जपन्ती परमात्मानं श्रीकृष्णं रत्नमालया ॥ ३६
तपःस्वरूपा तपसां फलदात्री तपस्विनी।
सिद्धविद्यास्वरूपा च सर्व्वसिद्धिप्रदा सदा ॥ ३७
देवी तृतीया गदिता श्रीयुक्ता जगदम्बिका।
यथागमं यथाकिञ्चिदपरां सन्निबोध मे ॥ ३८
माता चतुर्णां वेदानां वेदाङ्गानाञ्च छन्दसाम्।
सन्ध्यावन्दनमन्त्राणां तन्त्राणाञ्च विचक्षणा ॥ ३९
द्विजातिजातिरूपा च जपरूपा तपस्विनी।
ब्राह्मतेजोमयी शक्तिस्तदधिष्ठातृदेवता ॥ ४०
यत्पादरजसा पूतं जगत् सर्व्वञ्च नारद।
देवी चतुर्थी कथिता पञ्चमीं वर्णयामि ते ॥ ४१
प्रेमप्राणाधिदेवी या पञ्चप्राणस्वरूपिणी।
प्राणाधिकप्रियतमा सर्व्वाद्या सुन्दरी वरा ॥ ४२
सर्व्वसौभाग्ययुक्ता च मानिनी गौरवान्विता।
वामार्द्धाङ्गस्वरूपा च गुणेन तेजसा मया ॥ ४३
परावरा सर्व्वव्रता परमाद्या सनातनी।
परमानन्दरूपा च धन्या मान्या च पूजिता ॥ ४४
रासक्रीड़ाधिदेवी च कृष्णस्य परमात्मनः।
रासमण्डलसंभूता रासमण्डलमण्डिता ॥ ४५
रासेश्वरी सुरसिका रासवासनिवासिनी।
गोलोकवासिनी देवी गोपीवेशविधायिका ॥ ४६
परमाह्लादरूपा च सन्तोषहर्षरूपिणी।
निर्गुणा च निराकारा निर्लिप्तात्मस्वरूपिणी ॥ ४७
निरीहा निरहङ्कारा भक्तानुग्रहविग्रहा।
वेदानुसारध्यानेन विज्ञाता सा विचक्षणैः ॥ ४८
दृष्टिदृष्टा न सर्व्वेशैः सुरेन्द्रैर्मुनिपुङ्गवैः।
वह्निशुद्धांशुकाधाना रत्नालङ्कारभूषिता ॥ ४९
कोटिचन्द्रप्रभासुष्ट-श्रीयुक्तभक्तविग्रहा।
श्रीकृष्णभक्तदास्यैकदात्री च सर्व्वसम्पदाम् ॥ ५०
अवतारे च वाराहे वृकभानुसुता च या।
यत्पादपद्मसंस्पर्शपवित्रा च वसुन्धरा ॥ ५१
ब्रह्मादिभिरदृष्टा या सर्व्वदृष्टा च भारते।
स्त्रीरत्नसारसंभूता कृष्णवक्षःस्थलस्थिता।
तथा घने नवघने लोला सौदामिनी मुने ॥ ५२
षष्टिं वर्षसहस्राणि प्रतप्तं ब्रह्मणा पुरा।
तत्पादपद्मनखरदृष्टये चात्मशुद्धये।
न च दृष्टञ्च स्वप्नेऽपि प्रत्यक्षस्यापि का कथा ॥ ५३
तेनैव तपसा दृष्टा भूरि वृन्दावने वने।
कथिता पञ्चमी देवी सा राधा परिकीर्त्तिता ॥ ५४
अंशरूपा कलारूपा कलांशांशसमुद्भवाः।
प्रकृतेः प्रतिविश्वेषु देव्यश्च सर्व्वयोषितः ॥ ५५
परिपूर्णतमाः पञ्चविधा देव्यः प्रकीर्त्तिताः।
या या प्रधानांशरूपा वर्णयामि निशामय ॥ ५६
प्रधानांशस्वरूपा च गङ्गा भुवनपावनी।
विष्णुविग्रहसंभूता द्रवरूपा सनातनी ॥ ५७
पापिपापेध्मदाहाय ज्वलदिन्धनरूपिणी।
दर्शस्पर्शस्नानपानैर्निर्व्वाणपददायिनी ॥ ५८
गोलोकस्थानप्रस्थान-सुसोपानस्वरूपिणी।
पवित्ररूपा तीर्थानां सरिताञ्च परा वरा ॥ ५९
शम्भुमौलिजटामेरु-मुक्तापङ्क्तिस्वरूपिणी।
तपःसम्पादनी सद्यो भारते च तपस्विनाम् ॥ ६०
शङ्खपद्मक्षीरनिभा शुद्धसत्त्वस्वरूपिणी।
निर्म्मला निरहङ्कारा साध्वी नारायणप्रिया ॥ ६१
प्रधानांशस्वरूपा च तुलसी विष्णुकामिनी।
विष्णुभूषणरूपा च विष्णुपादस्थिता सती ॥ ६२
तपःसङ्कल्पपूजादिसद्यःसम्पादनी मुने।
सारभूता च पुष्पाणां पवित्रा पुण्यदा सदा ॥ ६३
दर्शनस्पर्शनाभ्याञ्च सद्योनिर्व्वाणदायिनी।
कलौ कलुषशुष्केध्म-दाहनायाग्निरूपिणी ॥ ६४
यत्पादपद्मसंस्पर्शात् सद्यःपूता वसुन्धरा।
यत्स्पर्शदर्शं वाञ्छन्ति तीर्थानि चात्मशुद्धये ॥ ६५

यया विना च विश्वेषु सर्व्वं कर्म्मातिनिष्फलम्।
मोक्षदा या मुमुक्षूणां कामिनां सर्व्वकामदा ॥ ६६
कल्पवृक्षस्वरूपा च भारते विश्वरूपिणी।
त्राणाय भारतीनाञ्च प्रजानां परदेवता ॥ ६७
प्रधानांशस्वरूपा च मनसा कश्यपात्मजा।
शङ्करप्रियशिष्या च महाज्ञानविशारदा ॥ ६८
नागेश्वरस्यानन्तस्य भगिनी नागपूजिता।
नागेश्वरी नागमाता सुन्दरी नागवाहिनी ॥ ५९
नागेन्द्रगणयुक्ता सा नागभूषणभूषिता।
नागेन्द्रवन्दिता सिद्धयोगिनी नागवासिनी ॥ ७०
विष्णुभक्ता विष्णुरूपा विष्णुपूजापरायणा।
तपःस्वरूपा तपसां फलदात्री तपस्विनी ॥ ७१
दिव्यं त्रिलक्षवर्षञ्च तपस्तप्तं यया हरेः।
तपस्विनीषु पूज्या च तपस्विषु च भारते ॥ ७२
सर्वमन्त्राधिदेवी च ज्वलन्ती ब्रह्मतेजसा।
ब्रह्मस्वरूपा परमा ब्रह्मभावनतत्परा ॥ ७३
जरत्कारुमुनेः पत्नी कृष्णांशस्यपतिव्रता।
आस्तीकस्य मुनेर्माता प्रवरस्य तपस्विनाम् ॥ ७४
प्रधानांशस्वरूपा या देवसेना च नारद।
मातृकासु पूज्यतमा सा च षष्ठी प्रकीर्त्तिता ॥ ७५
शिशूनां प्रतिविश्वेषु प्रतिपालनकारिणी।
तपस्विनी विष्णुभक्ता कार्त्तिकेयस्य कामिनी ॥ ७६
षष्ठांशरूपा प्रकृतेस्तेन षष्ठी प्रकीर्त्तिता।
पुत्त्रपौत्त्रप्रदात्री च धात्री च जगतां सदा ॥ ७७
सुन्दरी युवती रम्या सततं भर्त्तुरन्तिके।
स्थाने शिशूनां परमा वृद्धरूपा च योगिनी ॥ ७८
पूजा द्वादशमासेषु यस्याः षष्ठ्यास्तु सन्ततम्।
पूजा च सूतिकागारेऽपरा षष्ठदिने शिशोः ॥ ७९
एकविंशतिमे चैव पूजा कल्याणहेतुकी।
शश्वन्नियमिता चैषा नित्या काम्याप्यतः परा ॥ ८०
मातृरूपा दयारूपा शश्वद्रक्षणकारिणी।
जले स्थले चान्तरीक्षे शिशूनां स्वप्नगोचरा ॥ ८१
प्रधानांशस्वरूपा या देवी मङ्गलचण्डिका।
प्रकृतेर्म्मुखसम्भूता सर्व्वमङ्गलदा सदा ॥ ८२
सृष्टौ मङ्गलरूपा च संहारे कोपरूपिणी।
तेन मङ्गलचण्डी सा पण्डितैः परिकीर्त्तिता ॥ ८३
प्रतिमङ्गलवारेषु प्रतिविश्वेषु पूजिता।
पञ्चोपचारैर्भक्त्या च योषिद्भिः परिपूजिता ॥ ८४
पुत्त्रपौत्त्रधनैश्वर्य्ययशोमङ्गलदायिनी।
शोकसन्तापपापार्त्ति-दुःखदारिद्र्यनाशिनी ॥ ८५
परितुष्टा सर्व्ववाञ्छाप्रदात्री सर्व्वयोषिताम्।
रुष्टा क्षणेन संहर्त्तुं शक्ता विश्वं महेश्वरी ॥ ८६
प्रधानांशस्वरूपा च काली कमललोचना।
दुर्गाललाटसम्भूता रणे शुम्भनिशुम्भयोः ॥ ८७
दुर्गार्द्धांशस्वरूपा च गुणेन तेजसा समा।
कोटिसूर्य्यप्रभामुष्ट-पुष्टजाज्वल्यविग्रहा ॥ ८८
प्रधानं सर्व्वशक्तीनां वरा बलवती परा।
सर्व्वसिद्धिप्रदा देवी परमा सिद्धयोगिनी ॥ ८९
कृष्णभक्ता कृष्णतुल्या तेजसा विक्रमैर्गुणैः।
कृष्णभावनया शश्वत् कृष्णवर्णा सनातनी ॥ ९०
संहर्त्तुं सर्व्वब्रह्माण्डं शक्त्या निःश्वासमात्रतः।
रणं दैत्यैः समं तस्याः क्रीड़या लोकरक्षया ॥ ९१
धर्म्मार्थकाममोक्षांश्च दातुं शक्ता च पूजिता।
ब्रह्मादिभिः स्तूयमाना मुनिभिर्मनुभिर्नरैः ॥ ९२
प्रधानांशस्वरूपा च प्रकृतेश्च वसुन्धरा।
आधारभूता सर्व्वेषां सर्व्वशस्यप्रसूतिका ॥ ९३
रत्नाकरा रत्नगर्भा सर्व्वरत्नाकराश्रया।
प्रजादिभिः प्रजेशैश्च पूजिता वन्दिता सदा ॥ ९४
सर्व्वोपजीव्यरूपा च सर्व्वसम्पद्विधायिनी।
यया विना जगत्सर्व्वं निराधारं चराचरम् ॥ ९५
प्रकृतेश्च कला या यास्ता निबोध मुनीश्वर।
यस्य यस्य च याः पत्न्यस्ताः सर्व्वा वर्णयामि ते ॥ ९६
स्वाहादेवी वह्निपत्नी त्रिषु लोकेषु पूजिता।
यया विना हविर्दत्तं न ग्रहीतुं सुराः क्षमाः ॥ ९७
दक्षिणा यज्ञपत्नी च दीक्षा सर्व्वत्र पूजिता।
यया विना च विश्वेषु सर्व्वं कर्म्म च निष्फलम् ॥ ९८
स्वधा पितॄणां पत्नी च मुनिभिर्मनुभिर्नरैः।
पूजिता पितृदानञ्च निष्फलञ्च यया विना ॥ ९९
स्वस्तिदेवी वायुपत्नी प्रतिविश्वेषु पूजिता।
आदानञ्च प्रदानञ्च निष्फलञ्च यया विना ॥ १००
पुष्टिर्गणपतेः पत्नी पूजिता जगतीतले।
यया विना परिक्षीणाः पुमांसो योषितोऽपि च ॥ १०१
अनन्तपत्नी तुष्टिश्च पूजिता वन्दिता सदा।
यया विना न सन्तुष्टः सर्व्वलोकश्च सर्व्वतः ॥ १०२

ईशानपत्नी सम्पत्तिः पूजिता च सुरैर्नरैः।
सर्व्वे लोका दरिद्राश्च विश्वेषु च यया विना ॥ १०३
धृतिः कपिलपत्नी च सर्व्वैः सर्व्वत्र पूजिता।
सर्व्वे लोका अधैर्य्याश्च जगत्सु च यया विना ॥ १०४
यमपत्नी क्षमा साध्वी सुशीला सर्व्वपूजिता।
समुन्मत्ताश्च रुष्टाश्च सर्व्वे लोका यया विना ॥ १०५
क्रीड़ाधिष्ठातृदेवी सा कामपत्नी रतिः सती।
केलिकौतुकहीनाश्च सर्व्वे लोका यया विना ॥ १०६
सत्यपत्नी सती मुक्तिः पूजिता जगतां प्रिया।
यया विना भवेल्लोको बन्धुतारहितः सदा ॥ १०७
मोहपत्नी दया साध्वी पूजिता च जगत्प्रिया।
सर्व्वे लोकाश्च सर्व्वत्र निष्फलाश्च यया विना ॥ १०८
पुण्यपत्नी प्रतिष्ठा सा पुण्यरूपा च पूजिता।
यया विना जगत् सर्व्वं जीवन्मृतपरं मुने ॥ १०९
सुकर्म्मपत्नी कीर्त्तिश्च धन्या मान्या च पूजिता।
यया विना जगत् सर्व्वं यशोहीनं मृतं यथा ॥ ११०
क्रिया उद्योगपत्नी च पूजिता सर्व्वसम्मता।
यया विना जगत् सर्व्वमुच्छन्नमिव नारद ॥ १११
अधर्म्मपत्नी मिथ्या सा सर्व्वधूर्त्तैश्च पूजिता।
यया विना जगत् सर्व्वमुच्छन्नं विधिनिर्म्मितम् ॥११२
सत्ये अदर्शना या च त्रेतायां सूक्ष्मरूपिणी।
अर्द्धावयवरूपा च द्वापरे संवृता ह्रिया ॥ ११३
कलौ महाप्रगल्भा च सर्व्वत्र व्यापिका वलात्।
कपटेन समं भ्रात्रा भ्रमत्येव गृहे गृहे ॥ ११४
शान्तिर्लज्जा च भार्य्ये द्वे सुशीलस्य च पूजिते।
याभ्यां विना जगत् सर्व्वमुन्मत्तमिव नारद ॥ ११५
ज्ञानस्य तिस्रो भार्य्याश्च बुद्धिर्म्मेधा स्मृतिस्तथा।
याभिर्विना जगत् सर्व्वं मूढ़ं मृतसमं सदा ॥११६
मूर्त्तिश्च धर्म्मपत्नी सा कान्तिरूपा मनोहरा।
परमात्मा च विश्वौघा निराधारा यया विना ॥११७
सर्व्वत्र शोभारूपा च लक्ष्मीर्मूर्त्तिमती सती।
श्रीरूपा मूर्त्तिरूपा च मान्या धन्या च पूजिता॥११८
कालाग्निरुद्रपत्नी च निद्रा सा सिद्धयोगिनी।
सर्व्वलोकाः समाच्छन्ना मायायोगेन रात्रिषु ॥११९
कालस्य तिस्रो भार्य्याश्च सन्ध्यारात्रिर्दिनानि च।
याभिर्विना विधात्रा च संख्या कर्त्तुं न शक्यते ॥१२०
क्षुत्पिपासे लोभभार्य्ये धन्ये मान्ये च पूजिते।
याभ्यां व्याप्तं जगत् चोभयुक्तं चिन्तितमेव च ॥१२१
प्रभा च दाहिका चैव द्वे भार्य्ये तेजसस्तथा।
याभ्यां विना जगत् स्रष्टुं विधाता च न चेश्वरः॥१२२
कालकन्ये मृत्युजरे प्रज्वरस्य प्रिये प्रिये।
याभ्यां जगत् समुच्छन्नं विधात्रा निर्म्मिते विधौ ॥१२३
निद्राकन्या च तन्द्रा सा प्रीतिरन्या सुखप्रिये।
याभ्यां व्याप्तं जगत्सर्व्वं विधिपुत्त्र विधेर्विधौ॥१२४
वैराग्यस्य च द्वे भार्य्ये श्रद्धा भक्तिश्च पूजिते।
याभ्यां शश्वज्जगत् सर्व्वं जीवन्मुक्तमिदं मुने ॥ १२५
अदितिर्देवमाता च सुरभी च गवां प्रसूः।
दितिश्च दैत्यजननी कद्रुश्च विनता दनुः ॥ १२६
उपयुक्ताः सृष्टिविधौ एताश्च प्रकृतेः कलाः।
कलाश्चान्याः सन्ति वह्व्यस्तासु काश्चिन्निबोध मे॥१२७
रोहिणी चन्द्रपत्नी च संज्ञा सूर्य्यस्य कामिनी।
शतरूपा मनोर्भार्य्या शचीन्द्रस्य च गेहिनी ॥ १२८
तारा वृहस्पतेर्भार्य्या वशिष्ठस्याप्यरुन्धती।
अहल्या गौतमस्त्री साप्यनसूयात्रिकामिनी ॥ १२९
देवहूतिः कर्द्दमस्य प्रसूतिर्दक्षकामिनी।
पितॄणां मानसी कन्या मेनका साम्बिकाप्रसूः॥ १३०
लोपामुद्रा तथाहूतिः कुवेरकामिनी तथा।
वरुणानी यमस्त्री च बलेर्विन्ध्यावलीति च ॥ १३१
कुन्ती च दमयन्ती च यशोदा देवकी सती।
गान्धारी द्रौपदी शैव्या सावित्री सत्यवत्प्रिया ॥१३२
वृकभानुप्रिया साध्वी राधामाता कलावती।
मन्दोदरी च कौशल्या सुभद्रा कैटभी तथा। १३३
रेवती सत्यभामा च कालिन्दी लक्ष्मणा तथा।
जाम्बवती नाग्नजिती मित्रविन्दा तथापरा॥ १३४
लक्षणा रुक्मिणी सीता स्वयं लक्ष्मीः प्रकीर्त्तिता।
कला योजनगन्धा च व्यासमाता महासती ॥ १३५
वाणपुत्त्री तथोषा च चित्रलेखा च तत्सखी।
प्रभावती भानुमती तथा मायावती सती ॥ १३६
रेणुका च भृगोर्माता हलिमाता च रोहिणी।
एकानंशा च दुर्गा सा श्रीकृष्णभगिनी सती ॥ १३७
वह्व्यः सन्ति कलाश्चैवं प्रकृतेरेव भारते।
या याश्च ग्रामदेव्यस्ताः सर्व्वाश्च प्रकृतेः कलाः ॥१३८
कलांशांशसमुद्भूताः प्रतिविश्वेषु योषितः।

योषितामपमानेन प्रकृतेश्च पराभवः ॥ १३९
ब्राह्मणी पूजिता येन पतिपुत्त्रवती सती।
प्रकृतिः पूजिता तेन वस्त्रालङ्कारचन्दनैः ॥ ॥ १४०
कुमारी चाष्टवर्षीया वस्त्रालङ्कारचन्दनैः।
पूजिता येन विप्रस्य प्रकृतिस्तेन पूजिता ॥ १४१
सर्व्वाः प्रकृतिसम्भूता उत्तमामध्यमाधमाः।
सत्त्वांशाश्चोत्तमा ज्ञेयाः सुशीलाश्च पतिव्रताः ॥ १४२
मध्यमा रजसश्चांशास्ताश्च भोग्याः प्रकीर्त्तिताः।
सुखसम्भोगवश्याश्च स्वकार्य्यतत्पराः सदा ॥ १४३
अधमास्तमसश्चांशा अज्ञातकुलसम्भवाः।
दुर्म्मुखाः कुलटा धूर्त्ताः स्वतन्त्राः कलहप्रियाः ॥१४४
पृथिव्यां कुलटा याश्च स्वर्गे चाप्सरसां गणाः।
प्रकृतेस्तमसश्चांशाः पुंश्चल्यः परिकीर्त्तिताः ॥ १४५
एवं निगदितं सर्व्वं प्रकृतेः परिकीर्त्तनम्।
ताः सर्व्वाः पूजिताः पृथ्व्यां पुण्यक्षेत्रे च भारते १४६
पूजिता सुरथेनादौ दुर्गा दुर्गतिनाशिनी।
द्वितीये रामचन्द्रेण रावणस्य वधार्थिना ॥ १४७
तत्पश्चाज्जगतां माता त्रिषु लोकेषु पूजिता।
जातादौ दक्षपत्न्याञ्च निहन्तुं दैत्यदानवान् ॥१४८
ततो देहं परित्यज्य यज्ञे भर्त्तुश्च निन्दया।
जज्ञे हिमवतः पत्न्यां लेभे पशुपतिं पतिम् ॥ १४९
गणेशश्च स्वयं कृष्णः स्कन्दो विष्णुकलोद्भवः।
बभूवतुस्तौ तनयौ पश्चात्तस्याश्च नारद ॥ १५०
लक्ष्मीर्मङ्गलभूपेन प्रथमे परिपूजिता।
त्रिषु लोकेषु तत्पश्चाद् देवतामुनिमानवैः ॥ १५१
सावित्री चापि प्रथमे भक्त्या च परिपूजिता।
तत्पश्चात् त्रिषु लोकेषु देवतासुनिमानवैः ॥ १५२
आदौ सरस्वती देवी ब्रह्मणा परिपूजिता।
तत्पश्चात् त्रिषु लोकेषु देवतासुनिमानवैः ॥ १५३
प्रथमे पूजिता राधा गोलोके रासमण्डले।
पौर्णमास्यां कार्त्तिकस्य कृष्णेन परमात्मना ॥ १५४
गोपिकाभिश्च गोपैश्च बालिकाभिश्च बालकैः।
गवां गणैः सुरगणैस्तत्पश्चान्मायया हरेः ॥ १५५
तदा ब्रह्मादिभिर्देवैर्मुनिभिर्मनुभिस्तथा।
पुष्पधूपादिभिर्भक्त्या पूजिता वन्दिता सदा ॥ १५६
पृथिव्यां प्रथमे देवी सुयज्ञेन च पूजिता।
शङ्करेणोपदिष्टेन पुण्यक्षेत्रे च भारते ॥ १५७
त्रिषु लोकेषु तत्पश्चादाज्ञया परमात्मनः।
पुष्पधूपादिभिर्भक्त्या पूजिता मुनिभिः सुरैः ॥ १५८
कलाया याः सुसम्भूताः पूजितास्ताश्च भारते।
पूजिता ग्रामदेवत्यो ग्रामे च नगरे मुने ॥ १५९
एवं ते कथितं सर्व्वं प्रकृतेश्चरितं शुभम्।
यथागमं लक्षणञ्च किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ १६०

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायण-नारदसंवादे प्रकृतिचरित-
सूत्रं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः।

नारद उवाच।

समासेन श्रुतं सर्व्वं देवीनां चरितं विभो।
विबोधनायाबोधस्य व्यासेन वक्तुमर्हसि ॥ १
सृष्टिराद्या सृष्टिविधौ कथमाविर्ब्बभूव ह।
कथं वा पञ्चधा भूता वद वेदविदां वर ॥ २
भूता या याश्च कलया तया त्रिगुणया भवे।
व्यासेन तासां चरितं श्रोतुमिच्छामि साम्प्रतम् ॥ ३
तासां जन्मानुकथनं ध्यानं पूजाविधिं परम्।
स्तोत्रं कवचमैश्वर्य्यं शौर्य्यं वर्णय मङ्गलम् ॥ ४

श्रीनारायण उवाच।

नित्यात्मा च नभो नित्यं कालो नित्यो दिशो यथा।
विश्वेषां गोलकं नित्यं नित्यो गोलोक एव च ॥ ५
तदेकदेशो वैकुण्ठो लम्बभागः स नित्यकः।
तथैव प्रकृतिर्नित्या ब्रह्मलीना सनातनी ॥ ६
यथाग्नौ दाहिका चन्द्रे पद्मे शोभा प्रभा रवौ।
शश्वद्युक्ता न भिन्ना सा तथा प्रकृतिरात्मनि ॥ ७
विना स्वर्णं स्वर्णकारः कुण्डलं कर्त्तुमक्षमः।
विना मृदा कुलालो हि घटं कर्त्तुं न हीश्वरः ॥ ८
न हि क्षमं तथा ब्रह्म सृष्टिं स्रष्टुं तया विना।
सर्व्वशक्तिस्वरूपा सा तया च शक्तिमान् सदा ॥ ९
ऐश्वर्य्यवचनः शक् च तिः पराक्रमवाचकः।
तत्स्वरूपा तयोर्दात्री या सा शक्तिः प्रकीर्त्तिता॥१०
समृद्धिबुद्धिसम्पत्तियशसां वचनो भगः।
तेन शक्तिर्भगवती भगरूपा च सा सदा ॥ ११
तया युक्तः सदात्मा च भगवांस्तेन कथ्यते।
स च स्वेच्छामयः कृष्णः साकारश्च निराकृतिः। १२

तेजोरूपं निराकारं ध्यायन्ते योगिनः सदा ।
वदन्ति ते परं ब्रह्म परमात्मानमीश्वरम् ॥१३
अदृष्टं सर्व्वद्रष्टारं सर्व्वज्ञं सर्व्वकारणम् ।
सर्व्वदं सर्व्वरूपान्तमरूपं सर्व्वपोषकम् ॥ १४
वैष्णवास्तं न मन्यन्ते तद्भक्ताः सूक्ष्मदर्शिनः ।
वदन्तीति कस्य तेजस्ते च तेजस्विनं विना ॥ १५
तेजोमण्डलमध्यस्थं ब्रह्मतेजस्विनं परम् ।
स्वेच्छामयं सर्व्वरूपं सर्व्वकारणकारणम् ॥ १६
अतीवसुन्दरं रम्यं बिभ्रतं सुमनोहरम् ।
किशोरवयसं शान्तं सर्व्वकान्तं परात्परम् ॥ १७
नवीननीरदाभासं रासैकश्यामसुन्दरम् ।
शरन्मध्याह्नपद्मस्य शोभामोचनलोचनम् ॥ १८
मुक्तासारविनिन्द्यैक-दन्तपङ्क्तिमनोहरम् ।
मयूरपुच्छचूडञ्च मालतीमाल्यमण्डितम् ॥ १९
सुनसं सस्मितं शश्वद्भक्तानुग्रहकारकम् ।
ज्वलदग्निविशुद्धैकपीतांशुकसुशोभितम् ॥ २०
द्विभुजं मुरलीहस्तं रत्नभूषणभूषितम् ।
सर्व्वाधारञ्च सर्व्वेशं सर्व्वशक्तियुतं विभुम् ॥ २१
सर्व्वैश्वर्य्यप्रदं सर्व्वं स्वतन्त्रं सर्व्वमङ्गलम् ।
परिपूर्णतमं सिद्धं सिद्धिदं सिद्धिकारणम् ॥ २२
ध्यायन्ते वैष्णवाः शश्वदेवंरूपं सनातनम् ।
जन्ममृत्युजराव्याधिशोकभीतिहरं परम् ॥ २३
ब्रह्मणो वयसा यस्य निमेष उपचर्य्यते ।
स चात्मा परमं ब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयते ॥ २४
कृषिस्तद्भक्तिवचनो णश्च तद्दास्यवाचकः ।
भक्तिदास्यप्रदाता यः स कृष्णः परिकीर्त्तितः ॥ २५
कृषिश्च सर्व्ववचनो णकारो वीजवाचकः ।
सर्व्ववीजं परं ब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयते ॥ २६
असंख्यब्रह्मणां पाते कालेऽतीतेऽपि नारद ।
यद्गुणानां नास्ति नाशस्तत्समानो गुणेन च ॥२७
स कृष्णः सर्व्वसृष्ट्यादौ सिसृक्षुरेक एव च ।
सृष्ट्युन्मुखस्तदंशेन कालेन प्रेरितः प्रभुः ॥ २८
स्वेच्छामयः स्वेच्छया च द्विधारूपो बभूव ह ।
स्त्रीरूपो वामभागांशो दक्षिणांशः पुमान् स्मृतः॥२९
तां ददर्श महाकामी कामाधारः सनातनः ।
अतीवकमनीयाञ्च चारुचम्पकसन्निभाम् ॥ ३०
चन्द्रबिम्बविनिन्द्यैकनितम्बयुगलां पराम् ।
सुचारुकदलीस्तम्भविनिन्दितश्रोणिसुन्दरीम् ॥ ३१
श्रीयुक्तश्रीफलाकारस्तनयुग्ममनोरमाम् ।
पुष्ट्या युक्तां सुललितां मध्यक्षीणां मनोहराम् ॥३२
अतीव सुन्दरीं शान्तां सस्मितां वक्रलोचनाम् ।
वह्निशुद्धांशुकाधानां रत्नभूषणभूषिताम् ॥ ३३
शश्वच्चक्षुश्चकोराभ्यां पिबन्तीं सन्ततं मुदा ।
कृष्णस्य मुखचन्द्रञ्च चन्द्रकोटिविनिन्दितम् ॥ ३४
कस्तूरीविन्दुभिः सार्द्धमधश्चन्दनविन्दुना ।
समं सिन्दूरविन्दुञ्च भालमध्ये च बिभ्रतीम् ॥ ३५
वङ्किमं कवरीभारं मालतीमाल्यभूषितम् ।
रत्नेन्द्रसारहारञ्च दधतीं कान्तकामुकीम् ॥ ३६
कोटिचन्द्रप्रभासृष्ट-पुष्टशोभासमन्विताम् ।
गमनेन राजहंस-गजखञ्जनगञ्जनीम् ॥ ३७
दृष्टिमात्रं तया सार्द्धं रासेशो रासमण्डले ।
रासोल्लासेषु रहसि रासक्रीड़ां चकार ह ॥ ३८
नानाप्रकारशृङ्गारं शृङ्गारो मूर्त्तिमानिव ।
चकार सुखसम्भोगं यावद्वै ब्रह्मणो वयः ॥ ३९
ततः स च परिश्रान्तस्तस्या योनौ जगत्पिता ।
चकार वीर्य्याधानञ्च नित्यानन्दः शुभक्षणे ॥ ४०
गात्रतो योषितस्तस्याः सुरतान्ते च सुव्रत ।
निःससार श्रमजलं श्रान्तायास्तेजसा हरेः ॥ ४१
महारमणक्लिष्टाया निश्वासश्च बभूव ह ।
तदाधारश्रमजलं तत्सर्व्वं विश्वगोलकं ॥ ४२
स च निश्वासवायुश्च सर्व्वाधारो बभूव ह ।
निश्वासवायुः सर्व्वेषां जीविनाञ्च भवेषु च ॥ ४३
बभूव मूर्त्तिमद्वायोर्वामाङ्गात् प्राणवल्लभा ।
तत्पत्नी सा च तत्पुत्राः प्राणाः पञ्च च जीविनाम् ॥४४
प्राणोऽपानः समानश्चैवोदानो व्यान एव च ।
बभूवुरेव तत्पुत्रा अधःप्राणाश्च पञ्च च ॥ ४५
घर्म्मतोयाधिदेवश्च बभूव वरुणो महान् ।
तद्वामाङ्गाच्च तत्पत्नी वरुणानी बभूव सा॥ ४६
अथ सा कृष्णशक्तिश्च कृष्णाद्गर्भं दधार ह ।
शतमन्वन्तरं यावज्ज्वलन्ती ब्रह्मतेजसा ॥ ४७
कृष्णप्राणाधिदेवी सा कृष्णप्राणाधिकप्रिया ।
कृष्णस्य सङ्गिनी शश्वत् कृष्णवक्षःस्थलस्थिता ॥ ४८
शतमन्वन्तरातीतकालेऽतीतेऽपि सुन्दरी ।
सुषाव डिम्बं स्वर्णाभं विश्वाधारालयं परम् ॥४९

दृष्ट्वा डिम्बञ्च सा देवी हृदयेन विदूयता ।
उत्ससर्ज्ज च कोपेन ब्रह्माण्डं गोलके जले ॥ ५०
दृष्ट्वा कृष्णश्च तत्त्यागं हाहाकारं चकार ह ।
शशाप देवीं देवेशस्तत्क्षणञ्च यथोचितम् ॥ ५१
यतोऽपत्यं त्वया त्यक्तं कोपशीले सुनिष्ठुरे ।
भव त्वमनपत्यापि चाद्य प्रभृति निश्चितम् ॥ ५२
या यास्त्वदंशरूपाश्च भविष्यन्ति सुरस्त्रियः ।
अनपत्याश्च ताः सर्व्वास्त्वत्समा नित्ययौवनाः ॥५३
एतस्मिन्नन्तरे देवीजिह्वाग्रात् सहसा ततः ।
आविर्ब्बभूव कन्यैका शुक्लवर्णा मनोहरा ॥ ५४
पीतवस्त्रपरीधाना वीणापुस्तकधारिणी ।
रत्नभूषणभूषाढ्या सर्व्वशास्त्राधिदेवता ॥ ५५
अथ कालान्तरे सा च द्विधारूपा बभूव ह ।
वामार्द्धाङ्गा च कमला दक्षिणार्द्धश्च राधिका ॥५६
एतस्मिन्नन्तरे कृष्णो द्विधारूपो बभूव ह ।
दक्षिणार्द्धश्च द्विभुजो वामार्द्धश्च चतुर्भुजः ॥ ५७
उवाच वाणीं श्रीकृष्णस्त्वमस्य कामिनी भव ।
अत्रैव मानिनी राधा नैव भद्रं भविष्यति ॥ ५८
एवं लक्ष्मीञ्च प्रददौ तुष्टो नारायणाय च ।
स जगाम च वैकुण्ठं ताभ्यां सार्द्धं जगत्पतिः ॥ ५९
अनपत्ये च ते द्वे च यतो राधांशसम्भवा ।
भूता नारायणाङ्गाच्च पार्षदाश्च चतुर्भुजाः ॥ ६०
तेजसा वयसा रूपगुणाभ्याञ्च समा हरेः ।
बभूवुः कमलाङ्गाच्च दासीकोट्यश्च तत्समाः ॥ ६१
अथ गोलोकनाथस्य लोम्नां विवरतो मुने ।
भूताश्चासंख्यगोपाश्च वयसा तेजसा समाः ॥ ६२
रूपेण च गुणेनैव वेशेन विक्रमेण च ।
प्राणतुल्यप्रियाः सर्व्वे बभूवुः पार्षदा विभोः ॥ ६३
राधाङ्गलोमकूपेभ्यो बभूवुर्गोपकन्यकाः ।
राधातुल्याश्च सर्व्वास्ताः राधातुल्यप्रियंवदाः ॥६४
रत्नभूषणभूषाढ्याः शश्वत्सुस्थिरयौवनाः ।
अनपत्याश्च ताः सर्व्वाः पुंसः शापेन सन्ततम् ॥६५
एतस्मिन्नन्तरे विप्र सहसा कृष्णदेहतः ।
आविर्ब्बभूव सा दुर्गा विष्णुमाया सनातनी ॥ ६६
देवी नारायणीशानी सर्व्वशक्तिस्वरूपिणी ।
बुद्ध्यधिष्ठातृदेवी सा कृष्णस्य परमात्मनः ॥ ६७
देवीनां वीजरूपा च मूलप्रकृतिरीश्वरी ।
परिपूर्णतमा तेजःस्वरूपा त्रिगुणात्मिका ॥ ६८
तप्तकाञ्चनवर्णाभा सूर्य्यकोटिसमप्रभा ।
ईषद्धास्यप्रसन्नास्या सहस्रभुजसंयुता ॥ ६९
नानाशस्त्रास्त्रनिकरं बिभ्रती सा त्रिलोचना ।
वह्निशुद्धांशुकाधाना रत्नभूषणभूषिता ॥ ७०
यस्याश्चांशांशकलया बभूवुः सर्व्वयोषितः ।
सर्व्वे विश्वस्थिता लोका मोहिता मायया यया ॥ ७१
सर्व्वैश्वर्य्यप्रदात्री च कामिनां गृहवासिनाम् ।
कृष्णभक्तिप्रदात्री च वैष्णवानाञ्च वैष्णवी ॥ ७२
मुमुक्षूणां मोक्षदात्री सुखिनां सुखदायिनी ।
स्वर्गेषु स्वर्गलक्ष्मीः सा गृहलक्ष्मीर्गृहेष्वसौ ॥ ७३
तपस्विषु तपस्या च श्रीरूपा सा नृपेषु च ।
या चाग्नौ दाहिकारूपा प्रभारूपा च भास्करे ॥ ७४
शोभास्वरूपा चन्द्रे च पद्मेषु च सुशोभना ।
सर्व्वशक्तिस्वरूपा या श्रीकृष्णे परमात्मनि ॥ ७५
यया च शक्तिमानात्मा यया च शक्तिमज्जगत् ।
यया विना जगत्सर्व्वं जीवन्मृतमिव स्थितम् ॥ ७६
या च संसारवृक्षस्य वीजरूपा सनातनी ।
स्थितिरूपा बुद्धिरूपा फलरूपा च नारद ॥ ७७
क्षुत् पिपासा दया श्रद्धा निद्रा तन्द्रा क्षमा धृतिः ।
शान्तिर्ल्लज्जातुष्टिपुष्टिभ्रान्तिकान्त्यादिरूपिणी ॥७८
सा च संस्तूय सर्व्वेशं तत्पुरः समुवास ह ।
रत्नसिंहासनं तस्यै प्रददौ राधिकेश्वरः ॥ ७९
एतस्मिन्नन्तरे तत्र सस्त्रीकश्च चतुर्मुखः ।
पद्मनाभो नाभिपद्मान्निःससार पुमान् मुने ॥ ८०
कमण्डलुधरः श्रीमांस्तपस्वी ज्ञानिनां वरः ।
चतुर्म्मुखैस्तं तुष्टाव प्रज्वलन् ब्रह्मतेजसा ॥ ८१
सुन्दरी सुन्दरीश्रेष्ठा शतचन्द्रसमप्रभा ।
वह्निशुद्धांशुकाधाना रत्नभूषणभूषिता ॥ ८२
रत्नसिंहासने रम्ये संस्तूय सर्व्वकारणम् ।
उवास स्वामिना सार्द्धं कृष्णस्य पुरतो मुदा ॥ ८३
एतस्मिन्नन्तरे कृष्णो द्विधारूपो बभूव सः ।
वामार्द्धाङ्गो महादेवो दक्षिणो गोपिकापतिः ॥८४
शुद्धस्फटिकसङ्काशः शतकोटिरविप्रभः ।
त्रिशूलपट्टिशधरो व्याघ्रचर्म्मधरो हरः ॥ ८५
तप्तकाञ्चनवर्णाभजटाभारधरः परः ।
भस्मभूषणगात्रश्च स्मितश्चन्द्रशेखरः ॥ ८६ ॥

दिगम्बरो नीलकण्ठः सर्पभूषणभूषितः ।
बिभ्रद्दक्षिणहस्तेन रत्नमालां सुसंस्कृताम् ॥ ८७
प्रजपन् पञ्चवक्त्रेण ब्रह्मज्योतिः सनातनम् ।
सत्यस्वरूपं श्रीकृष्णं परमात्मानमीश्वरम् ॥ ८८
कारणं कारणानाञ्च सर्व्वमङ्गलमङ्गलम् ।
जन्ममृत्युजराव्याधि-शोकभीतिहरं परम् ॥ ८९
संस्तूय मृत्योर्मृत्युं तं जातो मृत्युञ्जयाभिधः ।
रत्नसिंहासने रम्ये समुवास हरेः पुरः ॥ ९०

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायण-नारदसंवादे देवदेव्युत्पत्ति-
र्नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

श्रीनारायण उवाच ।

अथ डिम्बो जले तिष्ठन् यावद्वै ब्रह्मणो वयः ।
ततः स्वकाले सहसा द्विधारूपो बभूव सः ॥ १
तन्मध्ये शिशुरेकश्च शतकोटिरविप्रभः ।
क्षणं रोरूयमाणश्च स्तनान्धः पीड़ितः क्षुधा ॥ २
मातृपितृपरित्यक्तो जलमध्ये निराश्रयः ।
ब्रह्माण्डासंख्यनाथो(क) यो ददर्शोर्द्ध्वमनाथवत् ॥ ३
स्थूलात्स्थूलतमः सोऽपिनाम्नायोद्दि(ख) महाविराट् ।
परमाणुर्यथा सूक्ष्मात्परः स्थूलात्तथाप्यसौ ॥ ४
तेजसां षोड़शांशोऽयं कृष्णस्य परमात्मनः ।
आधारोऽसंख्यविश्वानां महाविष्णुश्च प्राकृतः ॥ ५
प्रत्येकं रोमकूपेषु विश्वानि निखिलानि च ।
अद्यापि तेषां संख्याञ्च कृष्णो वक्तुं न हि क्षमः ॥ ६
संख्या चेद्रजसामस्ति विश्वानां न कदाचन ।
ब्रह्मविष्णुशिवादीनां तथा संख्या न विद्यते ॥ ७
प्रतिविश्वेषु सन्त्येवं ब्रह्मविष्णुशिवादयः ।
पातालाद्ब्रह्मलोकान्तं ब्रह्माण्डं परिकीर्त्तितम् ॥ ८
तत ऊर्द्ध्वं च वैकुण्ठो ब्रह्माण्डाद्बहिरेव सः ।
स च सत्यस्वरूपश्च शश्वन्नारायणो यथा ॥ ९
तदूर्द्ध्वं चैव गोलोकः पञ्चाशत्कोटियोजनात् ।
नित्यः सत्यस्वरूपश्च यथा कृष्णस्तथाप्ययम् ॥ १०
सप्तद्वीपमिता पृथ्वी सप्तसागरसंयुता ।
जनपञ्चाशदुपद्वीपासंख्यशैलवनान्विता ॥ ११
ऊर्द्ध्वं सप्त स्वर्गलोका ब्रह्मलोकसमन्विताः ।
पातालानि च सप्ताधश्चैवं ब्रह्माण्डमेव च ॥ १२
ऊर्द्ध्वं धराया भूर्लोको भुवर्लोकस्ततः परः ।
स्वर्लोकस्तु ततः पश्चान्महर्लोकस्ततो जनः ॥ १३
ततः परस्तपोलोकः सत्यलोकस्ततः परः ।
ततः परो ब्रह्मलोकस्तप्तकाञ्चननिर्म्मितः ॥ १४
एवं सर्व्वं कृत्रिमञ्च धराभ्यन्तरमेव च ।
तद्विनाशे विनाशश्च सर्व्वेषामेव नारद ॥ १५
जलबुद्बुदवत् सर्व्वं विश्वसंघमनित्यकम् ।
नित्यौ गोलोकवैकुण्ठौ सत्यौ शश्वदकृत्रिमौ ॥ १६
लोमकूपे च ब्रह्माण्डं प्रत्येकमस्य निश्चितम् ।
एषां संख्यां न जानाति कृष्णोऽन्यस्यापि का कथा१७
प्रत्येकं प्रतिब्रह्माण्डे ब्रह्मविष्णुशिवादयः ।
तिस्रः कोट्यः सुराणाञ्च संख्या सर्व्वत्र पुत्रक ॥१८
दिगीशाश्चैव दिक्पाला नक्षत्राणि ग्रहादयः ।
भुवि वर्णाश्च चत्वारोऽप्यधो नागाश्चराचराः ॥ १९
अथ कालेन स विराडूर्द्ध्वं दृष्ट्वा पुनः पुनः ।
डिम्बान्तरञ्च शून्यञ्च न द्वितीयं कथञ्चन ॥ २०
चिन्तामवाप क्षुद्युक्तो रुरोद च पुनः पुनः ।
ज्ञानं प्राप्य तदा दध्यौ कृष्णं परमपूरुषम् ॥ २१
ततो ददर्श तत्रैव ब्रह्मज्योतिः सनातनम् ।
नवीननीरदश्यामं द्विभुजं पीतवाससम् ॥ २२
सस्मितं मुरलीहस्तं भक्तानुग्रहकारकम् ।
जहास बालकस्तुष्टो दृष्ट्वा जनकमीश्वरम् ॥ २३
वरं तस्मै ददौ तुष्टो वरेशः समयोचितम् ।
मत्समो ज्ञानयुक्तश्च क्षुत्पिपासाविवर्ज्जितः ॥ २४
ब्रह्माण्डासंख्यनिलयो भव वत्स लयावधि ।
निष्कामो निर्भयश्चैव सर्व्वेषां वरदो वरः ।
जरामृत्युरोगशोक-पीड़ादिपरिवर्ज्जितः ॥ २५
इत्युक्त्वा तद्दक्षकर्णे महामन्त्रं षड़क्षरम् ।
त्रिकृत्वः प्रजजापादौ वेदाङ्गमवरं परम् ॥२६
प्रणवादिचतुर्थ्यन्तं कृष्ण इत्यक्षरद्वयम् ।
वह्निजायान्तमिष्टञ्च सर्व्वविघ्नहरं परम् ॥ २७
मन्त्रं दत्त्वा तदाहारं कल्पयामास वै प्रभुः ।
श्रूयतां तद्ब्रह्मपुत्र निबोध कथयामि ते ॥ २८
प्रतिविश्वे यन्नैवेद्यं ददाति विष्णवे जनः ।

(क) ब्रह्माण्डनाथनाथ इति वा पाठः ।
(ख) देव इति वा पाठः ।

षोड़शांशं विषयिणो विष्णोः पञ्चदशास्य वै ॥ २९
निर्गुणस्यात्मनश्चैव परिपूर्णतमस्य च ।
नैवेद्येन च कृष्णस्य न हि किञ्चित् प्रयोजनम् ॥ ३०
यद्यद्ददाति नैवेद्यं यस्मै देवाय यो जनः ।
स च खादति तत्सर्व्वं लक्ष्मीदृष्ट्या पुनर्भवेत् ॥ ३१
तञ्च मन्त्रं वरं दत्त्वा तमुवाच पुनर्विभुः ।
वरमन्यं किमिष्टं ते तन्मे ब्रूहि ददामि ते ॥ ३२
कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा तमुवाच महाविराट् ।
अदन्तो बालकस्तत्र वचनं समयोचितम् ॥ ३३

महाविराडुवाच ।

वरं मे त्वत्पदाम्भोजे भक्तिर्भवतु निश्चला ।
सन्ततं यावदायुर्मे क्षणं वा सुचिरञ्च वा ॥ ३४
त्वद्भक्तियुक्तो यो लोके जीवन्मुक्तः स सन्ततम् ।
त्वद्भक्तिहीनो मूर्खश्च जीवन्नपि मृतो हि सः ॥ ३५
किं तज्जपेन तपसा यज्ञेन पूजनेन च ।
व्रतेनैवोपवासेन पुण्येन तीर्थसेवया ॥ ३६
कृष्णभक्तिविहीनस्य मूर्खस्य जीवनं वृथा ।
येनात्मना जीवितश्च तमेव न हि मन्यते ॥ ३७
यावदात्मा शरीरेऽस्ति तावत् स शक्तिसंयुतः ।
पश्चाद्यान्ति गते तस्मिन्नस्वतन्त्राश्च शक्तयः ॥ ३८
स च त्वञ्च महाभाग सर्व्वात्मा प्रकृतेः परः ।
स्वेच्छामयश्च सर्व्वाद्यो ब्रह्मज्योतिः सनातनः ॥ ३९
इत्युक्त्वा बालकस्तत्र विरराम च नारद ।
उवाच कृष्णः प्रत्युक्तिं मधुरां श्रुतिसुन्दरीम् ॥ ४०

श्रीकृष्ण उवाच ।

सुचिरं सुस्थिरं तिष्ठ यथाहं त्वं तथा भव ।
ब्रह्मणोऽसंख्यपाते च पातस्ते न भविष्यति ॥ ४१
अंशेन प्रतिब्रह्माण्डे त्वञ्च पुत्त्र विराड् भव ।
त्वन्नाभिपद्मे ब्रह्मा च विश्वस्रष्टा भविष्यति ॥ ४२
ललाटे ब्रह्मणश्चैव रुद्राश्चैकादशैव तु ।
शिवांशेन भविष्यन्ति सृष्टिसंहरणाय वै ॥ ४३
कालाग्निरुद्रस्तेष्वेको विश्वसंहारकारकः ।
पाता विष्णुश्च विषयी क्षुद्रांशेन भविष्यति ॥ ४४
मद्भक्तियुक्तः सततं भविष्यसि वरेण मे ।
ध्यानेन कमनीयं मां नित्यं द्रक्ष्यसि निश्चितम् ॥ ४५
मातरं कमनीयाञ्च मम वक्षःस्थलस्थिताम् ।
यामि लोकं तिष्ठ वत्सेत्युक्त्वा सोऽन्तरधीयत ॥ ४६
गत्वा स्वर्लोकं ब्रह्माणं शङ्करं स उवाच ह ।
स्रष्टारं स्रष्टुमीशञ्च संहर्त्तारञ्च तत्क्षणम् ॥ ४७

श्रीकृष्ण उवाच ।

सृष्टिं स्रष्टुं गच्छ वत्स नाभिपद्मोद्भवो भव ।
महाविराड्लोमकूपे क्षुद्रस्य च विधे शृणु ॥ ४८
गच्छ वत्स महादेव ब्रह्मभालोद्भवो भव ।
अंशेन च महाभाग स्वयञ्च सुचिरं तप ॥ ४९
इत्युक्त्वा जगतां नाथो विरराम विधेः सुत ।
जगाम नत्वा तं ब्रह्मा शिवश्च शिवदायकः ॥ ५०
महाविराड्लोमकूपे ब्रह्माण्डगोलके जले ।
स बभूव विराट् क्षुद्रो विराडंशेन साम्प्रतम् ॥ ५१
श्यामो युवा पीतवासाः शयानो जलतल्पके ।
ईषद्धास्यप्रसन्नास्यो विश्वरूपी जनार्द्दनः ॥ ५२
तन्नाभिकमले ब्रह्मा बभूव कमलोद्भवः ।
सम्भूय पद्मदण्डञ्च बभ्राम युगलक्षकम् ॥ ५३
नान्तं जगाम दण्डस्य पद्मनाभस्य पद्मजः ।
नाभिजस्य च पद्मस्य चिन्तामाप पितामहः ॥ ५४
स्वस्थानं पुनरागत्य दध्यौ कृष्णपदाम्बुजम् ।
ततो ददर्श क्षुद्रं तं ध्यानेन दिव्यचक्षुषा ॥ ५५
शयानं जलतल्पे च ब्रह्माण्डगोलकावृते ।
यल्लोमकूपे ब्रह्माण्डं तञ्च तत्परमीश्वरम् ॥ ५६
श्रीकृष्णञ्चापि गोलोकं गोपगोपीसमन्वितम् ।
तं संस्तूय वरं प्राप ततः सृष्टिं चकार सः ॥ ५७
बभूवुर्ब्रह्मणः पुत्त्रा मानसाः सनकादयः ।
ततो रुद्राः कपालाच्च शिवांशैकादश स्मृताः ॥ ५८
बभूव पाता विष्णुश्च क्षुद्रस्य वामपार्श्वतः ।
चतुर्भुजश्च भगवान् श्वेतद्वीपनिवासकृत् ॥ ५९
क्षुद्रस्य नाभिपद्मे च ब्रह्मा विश्वं ससर्ज्ज सः ।
स्वर्गं मर्त्त्यञ्च पातालं त्रिलोकं सचराचरम् ॥ ६०
एवं सर्व्वं लोमकूपे विश्वं प्रत्येकमेव च ।
प्रतिविश्वे क्षुद्रविराड्ब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ ६१
इत्येवं कथितं वत्स कृष्णसङ्कीर्त्तनं शुभम् ।
सुखदं मोक्षदं सारं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ६२

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायण-नारदसंवादे विश्वनिर्णय-
वर्णनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः।

नारद उवाच।

श्रुतं सर्व्वमपूर्व्वञ्च त्वत्प्रसादात् सुधोपमम्।
अधुना प्रकृतीनाञ्च व्यासं वर्णय पूजनम्॥ १
कस्याः पूजा कृता केन कथं मर्त्त्ये प्रकाशिता।
केन वा पूजिता का वा केन का वा स्तुता मुने॥ २
कवचं स्तोत्रमन्त्रञ्च प्रभावं चरितं शुभम्।
काभिः केभ्यो वरो दत्तस्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि॥ ३

नारायण उवाच।

गणेशजननी दुर्गा राधा लक्ष्मीः सरस्वती।
सावित्री च सृष्टिविधौ प्रकृतिः पञ्चधा स्मृता॥ ४
आसां पूजा प्रसिद्धा च प्रभावः परमाद्भुतः।
सुधोपमञ्च चरितं सर्व्वमङ्गलकारणम्॥ ५
प्रकृत्यंशाः कला याश्च तासाञ्च चरितं शुभम्।
सर्व्वं वच्यामि ते ब्रह्मन् सावधानं निशामय॥ ६
काली वसुन्धरा गङ्गा षष्ठी मङ्गलचण्डिका।
तुलसी मनसा निद्रा स्वधा स्वाहा च दक्षिणा॥ ७
संक्षेपमासां चरितं पुण्यदं श्रुतिसुन्दरम्।
जीवकर्म्मविपाकञ्च तच्च वच्यामि सुन्दरम्॥ ८
दुर्गायाश्चैव राधाया विस्तीर्णं चरितं महत्।
तच्च पश्चात् प्रवच्यामि संक्षेपं क्रमतः शृणु॥ ९
आदौ सरस्वतीपूजा श्रीकृष्णेन विनिर्म्मिता।
यत्प्रसादान्मुनिश्रेष्ठ मूर्खो भवति पण्डितः॥ १०
आविर्भूता यदा देवी वक्त्रतः कृष्णयोषितः।
इयेष कृष्णं कामेन कामुकी कामरूपिणी॥ ११
स च विज्ञाय तद्भावं सर्व्वज्ञः सर्व्वमातरम्।
तामुवाच हितं सत्यं परिणामसुखावहम्॥ १२

श्रीकृष्ण उवाच

भज नारायणं साध्वि मदंशञ्च चतुर्भुजम्।
युवानं सुन्दरं सर्व्वगुणयुक्तञ्च मत्समम्॥ १३
कामदं कामिनीनाञ्च तासाञ्च कामपूरकम्।
कोटिकन्दर्पलावण्य-लीलान्यकृतमीश्वरम्॥ १४
कान्ते कान्तञ्च मां कृत्वा यदि स्थातुमिहेच्छसि।
त्वत्तो बलवती राधा न ते भद्रं भविष्यति॥ १५
यो यस्माद्बलवान् सोऽपि ततोऽन्यं रक्षितुं क्षमः।
कथं परान् साधयति यदि स्वयमनीश्वरः॥ १६
सर्व्वेशः सर्व्वशास्ताहं राधां बाधितुमक्षमः।
तेजसा मत्समा सा च रूपेण च गुणेन च॥ १७
प्राणाधिष्ठातृदेवी सा प्राणांस्त्यक्तुञ्च कः क्षमः।
प्राणतोऽपि प्रियः कुत्र केषां वास्ति च कश्चन॥ १८
त्वं भद्रे गच्छ वैकुण्ठं तव भद्रं भविष्यति।
पतिं तमीश्वरं कृत्वा मोदस्व सुचिरं सुखम्॥ १९
लोभ-मोह-काम-कोप-मान-हिंसा-विवर्ज्जिता।
तेजसा त्वत्समा लक्ष्मी रूपेण च गुणेन च॥ २०
तया सार्द्धं भव प्रीत्या शश्वत् कालः प्रयास्यति।
गौरवं महदात्तुल्यं करिष्यति पतिर्द्वयोः॥ २१
प्रतिविश्वेषु ते पूजां महतीं दयिते मुदा।
माघस्य शुक्लपञ्चम्यां विद्यारम्भेषु सुन्दरि॥ २२
मानवा मनवो देवा मुनीन्द्राश्च मुमुक्षवः।
सन्तश्च योगिनः सिद्धा नाग-गन्धर्व्व-किन्नराः॥ २३
मद्वरेण करिष्यन्ति कल्पे कल्पे लयावधि।
भक्तियुक्ताश्च दत्त्वा चैवोपचारांश्च षोड़श॥ २४
काण्वशाखोक्तविधिना ध्यानेन स्तवनेन च।
जितेन्द्रियाः संयताश्च घटे च पुस्तकेऽपि च॥ २५
कृत्वा सुवर्णगुटिकां गन्धचन्दनचर्च्चिताम्।
कवचं ते ग्रहीष्यन्ति कण्ठे वा दक्षिणे भुजे॥ २६
पठिष्यन्ति च विद्वांसः पूजाकाले च पूजिते।
इत्युक्त्वा पूजयामास तां देवीं सर्व्वपूजितः॥ २७
ततस्तत्पूजनं चक्रुर्ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः।
अनन्तश्चापि धर्म्मश्च मुनीन्द्राः सनकादयः॥ २८
सर्व्वे देवाश्च मनवो नृपाश्च मानवादयः।
बभूव पूजिता नित्या सर्व्वलोकैः सरस्वती॥ २९

नारद उवाच।

पूजाविधानं स्तवनं ध्यानं कवचमीप्सितम्।
पूजोपयुक्तं नैवेद्यं पुष्पञ्च चन्दनादिकम्॥ ३०
वद वेदविदां श्रेष्ठ श्रोतुं कौतूहलं मम।
वर्द्धते साम्प्रतं शश्वत् किमिदं श्रुतिसुन्दरम्॥ ३१

नारायण उवाच।

शृणु नारद वच्यामि काण्वशाखोक्तपद्धतिम्।
जगन्मातुः सरस्वत्याः पूजाविधिसमन्विताम्॥ ३२
माघस्य शुक्लपञ्चम्यां विद्यारम्भदिनेऽपि च।
पूर्व्वेऽह्नि संयमं कृत्वा तत्राह्नि संयतः शुचिः॥ ३३
स्नात्वा नित्यक्रियां कृत्वा घटं संस्थाप्य भक्तितः।
संपूज्य देवषट्कञ्च नैवेद्यादिभिरेव च॥ ३४

गणेशञ्च दिनेशञ्च वह्निं विष्णुं शिवं शिवाम्।
संपूज्य संयतोऽग्रे च ततोऽभीष्टं प्रपूजयेत् ॥ ३५
ध्यानेन वक्ष्यमाणेन ध्यात्वावाह्य घटे बुधः।
ध्यात्वा पुनः षोडशोपचारेण पूजयेद्व्रती ॥ ३६
पूजोपयुक्तनैवेद्यं यद्यद्वेदे निरूपितम्।
वक्ष्यामि साम्प्रतं किञ्चिद्यथाधीतं यथागमम् ॥ ३७
नवनीतं दधि क्षीरं लाजांश्च तिललड्डुकम्।
शुक्लमिक्षुरसं शुक्लवर्णपक्वगुड़ं मधु ॥ ३८
स्वस्तिकं शर्करां शुक्लधान्यस्याक्षतमक्षतम्।
अस्विन्नशुक्लधान्यस्य पृथुकं शुक्लमोदकम् ॥ ३९
घृतसैन्धवसंस्कारैर्हविष्यान्नैश्च व्यञ्जनैः।
यवगोधूमचूर्णानां पिष्टकं घृतसंस्कृतम् ॥ ४०
पिष्टकं स्वस्तिकस्यापि पक्वरम्भाफलस्य च।
परमान्नञ्च सघृतं मिष्टान्नञ्च सुधोपमम् ॥ ४१
नारिकेलं तदुदकं केशरं मूलमार्द्रकम्।
पक्वरम्भाफलं चारु श्रीफलं वदरीफलम् ॥ ४२
कालदेशोद्भवं पक्वफलं शुक्लं सुसंस्कृतम्।
सुगन्धि शुक्लपुष्पञ्च सुगन्धि शुक्लचन्दनम् ॥ ४३
नवीनशुक्लवस्त्रञ्च शङ्खञ्च सुमनोहरम्।
माल्यञ्च शुक्लपुष्पाणां शुक्लहारञ्च भूषणम् ॥ ४४
यद्दृष्टञ्च श्रुतौ ध्यानं प्रशस्यं श्रुतिसुन्दरम्।
तन्निबोध महाभाग भ्रमभञ्जनकारणम् ॥ ४५
सरस्वतीं शुक्लवर्णां सस्मितां सुमनोहराम्।
कोटिचन्द्रप्रभामुष्टपुष्टश्रीयुक्तविग्रहाम् ॥ ४६
वह्निशुद्धांशुकाधानां सस्मितां सुमनोहराम्।
रत्नसारेन्द्रनिर्म्माण-वरभूषणभूषिताम् ॥ ४७
सुपूजितां सुरगणैर्ब्रह्मविष्णुशिवादिभिः।
वन्दे भक्त्या वन्दितां तां मुनीन्द्रमनुमानवैः ॥ ४८
एवं ध्यात्वा च मूलेन सर्व्वं दत्त्वा विचक्षणः।
संस्तूय कवचं धृत्वा प्रणमेद्दण्डवद्भुवि ॥ ४९
येषाञ्चेयमिष्टदेवी तेषां नित्यक्रिया मुने।
विद्यारम्भे च सर्व्वेषां वर्षान्ते पञ्चमीदिने ॥ ५०
सर्व्वोपयुक्तो मूलश्च वैदिकाष्टाक्षरः परः।
येषां येनोपदेशो वा तेषां मूलः स एव च ॥ ५१
सरस्वतीचतुर्थ्यन्तो वह्निजायान्त एव च।
लक्ष्मीमायादिकश्चैवं मन्त्रोऽयं कल्पपादपः ॥ ५२
पुरा नारायणश्चेमं वाल्मीकाय कृपानिधिः।
प्रददौ जाह्नवीतीरे पुण्यक्षेत्रे च भारते ॥ ५३
भृगुर्ददौ च शुक्राय पुष्करे सूर्य्यपर्व्वणि।
चन्द्रपर्व्वणि मारीचो ददौ वाक्पतये मुदा ॥ ५४
भृगवे च ददौ तुष्टो ब्रह्मा वदरिकाश्रमे।
आस्तीकाय जरत्कारुर्ददौ क्षीरोदसन्निधौ।
विभाण्डको ददौ मेरौ ऋष्यशृङ्गाय धीमते ॥ ५५
शिवः कणादमुनये गौतमाय ददौ मुने।
सूर्य्यश्च याज्ञवल्क्याय तथा कात्यायनाय च ॥ ५६
शेषः पाणिनये चैव भरद्वाजाय धीमते।
ददौ शाकटायनाय सुतले वलिसंसदि ॥ ५७
चतुर्लक्षजपेनैव मन्त्रः सिद्धो भवेन्नृणाम्।
यदि स्यात् सिद्धमन्त्रो हि वृहस्पतिसमो भवेत् ॥ ५८
कवचं शृणु विप्रेन्द्र यद्दत्तं विधिना पुरा।
विश्वश्रेष्ठं विश्वजयं भृगवे गन्धमादने ॥ ५९

भृगुरुवाच।

ब्रह्मन् ब्रह्मविदां श्रेष्ठ ब्रह्मज्ञानविशारद।
सर्व्वज्ञ सर्व्वजनक सर्व्वेश सर्व्वपूजित ॥ ६०
सरस्वत्याश्च कवचं ब्रूहि विश्वजयं प्रभो।
अयातयाममन्त्राणां समूहसंयुतं परम् ॥ ६१

ब्रह्मोवाच।

शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि कवचं सर्व्वकामदम्।
श्रुतिसारं श्रुतिसुखं श्रुत्युक्तं श्रुतिपूजितम् ॥ ६२
उक्तं कृष्णेन गोलोके मह्यं वृन्दावने वने।
रासेश्वरेण विभुना रासेन रासमण्डले ॥ ६३
अतीव गोपनीयञ्च कल्पवृक्षसमं परम्।
अश्रुताद्भुतमन्त्राणां समूहैश्च समन्वितम् ॥ ६४
यद्धृत्वा पठनाद्ब्रह्मन् बुद्धिमांश्च वृहस्पतिः।
यद्धृत्वा भगवान् शुक्रः सर्व्वदैत्येषु पूजितः ॥ ६५
पठनाद्धारणाद्वाग्मी कवीन्द्रो वाल्मिको मुनिः।
स्वायम्भुवो मनुश्चैव यद्धृत्वा सर्व्वपूजितः ॥ ६६
कणादो गौतमः कण्वः पाणिनिः शाकटायनः।
ग्रन्थं चकार यद्धृत्वा दक्षः कात्यायनः स्वयम् ॥ ६७
धृत्वा वेदविभागञ्च पुराणान्यखिलानि च।
चकार लीलामात्रेण कृष्णद्वैपायनः स्वयम् ॥ ६८
शातातपश्च सम्वर्त्तो वशिष्ठश्च पराशरः।
यद्धृत्वा पठनाद्ग्रन्थं याज्ञवल्क्यश्चकार सः ॥ ६९
ऋष्यशृङ्गो भरद्वाजश्चास्तीको देवलस्तथा।

जैगीषव्योऽस्य जावालिर्यद्वत्ता सर्व्वपूजितः ॥ ७०
कवचस्यास्य विप्रेन्द्र ऋषिरेष प्रजापतिः।
स्वयं छन्दश्च बृहती देवी रासेश्वरः प्रभुः ॥ ७१
सर्व्वतत्त्वपरिज्ञान-सर्व्वार्थसाधनेषु च।
कवितासु च सर्व्वासु विनियोगः प्रकीर्त्तितः ॥ ७२
ओं क्लीं सरस्वत्यै स्वाहा शिरो मे पातु सर्व्वतः।
ओं वाग्देवतायै स्वाहा भालं मे सर्व्वदाऽवतु ॥ ७३
ओं सरस्वत्यै स्वाहेति श्रोत्रं पातु निरन्तरम्।
ओं श्रीं क्लीं भारत्यै स्वाहा नेत्रयुग्मं सदाऽवतु ॥ ७४
ऐं क्लीं वाग्वादिन्यै स्वाहा नासां मे सर्व्वतोऽवतु।
क्लीं विद्याधिष्ठातृदेव्यै स्वाहा ओष्ठं सदाऽवतु ॥ ७५
ओं श्रीं क्लीं ब्राह्म्यै स्वाहेति दन्तपंक्तीः सदाऽवतु।
ऐं इत्येकाक्षरो मन्त्रो मम कण्ठं सदाऽवतु ॥ ७६
ओं क्लीं क्लीं पातु मे ग्रीवां स्कन्धं मे श्रीं सदाऽवतु।
श्रीं विद्याधिष्ठातृदेव्यै स्वाहा वक्षः सदाऽवतु ॥ ७७
ओं क्लीं विद्यास्वरूपायै स्वाहा मे पातु नाभिकाम्।
ओं क्लीं क्लीं वाण्यै स्वाहेति मम पृष्ठं सदाऽवतु ॥ ७८
ओं सर्व्ववर्णात्मिकायै पादयुग्मं सदाऽवतु।
ओं रागाधिष्ठातृदेव्यै सर्व्वाङ्गं मे सदाऽवतु ॥ ७९
ओं सर्व्वकण्ठवासिन्यै स्वाहा प्राच्यां सदाऽवतु।
ओं क्लीं जिह्वाग्रवासिन्यै स्वाहाग्निदिशि रक्षतु ॥ ८०
ओं ऐं क्लीं श्रीं सरस्वत्यै बुधजनन्यै स्वाहा।
सततं मन्त्रराजोऽयं दक्षिणे मां सदाऽवतु ॥ ८१
ओं क्लीं श्रीं त्र्यक्षरो मन्त्रो नैर्ऋत्यां मे सदाऽवतु।
कविजिह्वाग्रवासिन्यै स्वाहा मां वारुणेऽवतु ॥ ८२
ओं सदाम्बिकायै स्वाहा वायव्ये मां सदाऽवतु।
ओं गद्यपद्यवासिन्यै स्वाहा मामुत्तरेऽवतु ॥ ८३
ओं सर्व्वशास्त्रवासिन्यै स्वाहैशान्यां सदाऽवतु।
ओं क्लीं सर्व्वपूजितायै स्वाहा चोर्द्ध्वं सदाऽवतु ॥ ८४
ऐं क्लीं पुस्तकवासिन्यै स्वाहाऽधो मां सदाऽवतु।
ओं ग्रन्थवीजरूपायै स्वाहा मां सर्व्वतोऽवतु ॥ ८५
इति ते कथितं विप्र सर्व्वमन्त्रौघविग्रहम्।
इदं विश्वजयं नाम कवचं ब्रह्मरूपकम् ॥ ८६
पुरा श्रुतं धर्म्मवक्त्रात् पर्व्वते गन्धमादने।
तव स्नेहान्मयाख्यातं प्रवक्तव्यं न कस्यचित् ॥ ८७
गुरुमभ्यर्च्य विधिवद्वस्त्रालङ्कारचन्दनैः।
प्रणम्य दण्डवद्भूमौ कवचं धारयेत् सुधीः ॥ ८८
पञ्चलक्षजपेनैव सिद्धन्तु कवचं भवेत्।
यदि स्यात् सिद्धकवचो बृहस्पतिसमो भवेत् ॥ ८९
महावाग्मी कवीन्द्रश्च त्रैलोक्यविजयी भवेत्।
शक्नोति सर्व्वं जेतुं स कवचस्य प्रसादतः ॥ ९०
इदं ते काण्वशाखोक्तं कथितं कवचं मुने।
स्तोत्रं पूजाविधानञ्च ध्यानञ्च वन्दनं तथा ॥ ९१

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारदसंवादे सरस्वतीकवचं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

वाग्देवतायाः स्तवनं श्रूयतां सर्व्वकामदम्।
महामुनिर्याज्ञवल्क्यो येन तुष्टाव तां पुरा ॥ १
गुरुशापाच्च स मुनिर्हतविद्यो बभूव ह।
तदा जगाम दुःखार्त्तो रविस्थानञ्च पुण्यदम् ॥ २
संप्राप्य तपसा सूर्य्यं कोणार्के दृष्टिगोचरे।
तुष्टाव सूर्य्यं शोकेन रुरोद च पुनः पुनः ॥ ३
सूर्य्यस्तं पाठयामास वेदवेदाङ्गमीश्वरः।
उवाच स्तुहि वाग्देवीं भक्त्या च स्मृतिहेतवे ॥ ४
तमित्युक्त्वा दिननाथोऽप्यन्तर्द्धानं चकार सः।
मुनिः स्नात्वा च तुष्टाव भक्तिनम्रात्मकन्धरः ॥ ५

याज्ञवल्क्य उवाच।

कृपां कुरु जगन्मातर्मामेवं हततेजसम्।
गुरुशापात् स्मृतिभ्रष्टं विद्याहीनञ्च दुःखितम् ॥ ६
ज्ञानं देहि स्मृतिं देहि विद्यां विद्याधिदेवते।
प्रतिष्ठां कवितां देहि शक्तिं शिष्यप्रबोधिकाम् ॥ ७
ग्रन्थकर्त्तृत्वशक्तिञ्च सच्छिष्यं सुप्रतिष्ठितम्।
प्रतिभां सत्सभायाञ्च विचारक्षमतां शुभाम्।
लुप्तं सर्व्वं दैववशात् नवीभूतं पुनः कुरु ॥ ८
यथाङ्कुरं भस्मनि च करोति देवता पुनः।
ब्रह्मस्वरूपा परमा ज्योतीरूपा सनातनी ॥ ९
सर्व्वविद्याधिदेवी या तस्यै वाण्यै नमो नमः।
यया विना जगत्सर्व्वं शश्वज्जीवन्मृतं सदा ॥ १०
ज्ञानाधिदेवी या तस्यै सरस्वत्यै नमो नमः।
यया विना जगत् सर्व्वं मूकमुन्मत्तवत् सदा ॥ ११

वागधिष्ठातृदेवी या तस्यै वाण्यै नमो नमः।
हिमचन्दनकुन्देन्दु-कुमुदाम्भोजसन्निभा॥ १२
वर्णाधिदेवी या तस्यै चाक्षरायै नमो नमः।
विसर्गविन्दुमात्रासु यदधिष्ठानमेव च॥ १३
तदधिदेवी या तस्यै भारत्यै च नमो नमः।
यया विनात्र संख्याकृत् संख्यां कर्त्तुं न शक्यते॥ १४
कालसंख्यास्वरूपा या तस्यै देव्यै नमो नमः।
व्याख्यास्वरूपा या देवी व्याख्याधिष्ठातृदेवता॥१५
भ्रमसिद्धान्तरूपा या तस्यै देव्यै नमो नमः।
स्मृतिशक्तिर्ज्ञानशक्तिर्बुद्धिशक्तिस्वरूपिणी॥ १६
प्रतिभा कल्पनाशक्तिर्या च तस्यै नमो नमः।
सनत्कुमारो ब्रह्माणं ज्ञानं पप्रच्छ यत्र वै॥ १७
बभूव जड़वत् सोऽपि सिद्धान्तं कर्त्तुमक्षमः।
तदा जगाम भगवानात्मा श्रीकृष्ण ईश्वरः॥ १८
उवाच सततं स्तौहि वाणीमिति प्रजापतिम्।
स च तुष्टाव तां ब्रह्मा चाज्ञया परमात्मनः॥ १९
चकार तत्प्रसादेन तदा सिद्धान्तमुत्तमम्।
यदाप्यनन्तं पप्रच्छ ज्ञानमेकं वसुन्धरा॥ २०
बभूव मूकवत् सोऽपि सिद्धान्तं कर्त्तुमक्षमः।
तदा त्वाञ्च स तुष्टाव सन्त्रस्तः कश्यपाज्ञया॥ २१
ततश्चकार सिद्धान्तं निर्म्मलं भ्रमभञ्जनम्।
व्यासः पुराणसूत्रञ्च पप्रच्छ वाल्मिकं यदा॥ २२
मौनीभूतः स सस्मार त्वामेव जगदम्बिकाम्।
तदा चकार सिद्धान्तं त्वद्वरेण मुनीश्वरः॥ २३
संप्राप निर्म्मलं ज्ञानं प्रमादध्वंसकारणम्।
पुराणसूत्रं श्रुत्वा स व्यासः कृष्णकलोद्भवः॥ २४
त्वां सिषेवे स दध्यौ च शतवर्षञ्च पुष्करे।
तदा त्वत्तो वरं प्राप्य स कवीन्द्रो बभूव ह॥ २५
तदा वेदविभागञ्च पुराणञ्च चकार ह।
यदा महेन्द्रः पप्रच्छ तत्त्वज्ञानं शिवाशिवम्॥ २६
क्षणं त्वामेव संचिन्त्य तस्मै ज्ञानं ददौ विभुः।
पप्रच्छ शब्दशास्त्रञ्च महेन्द्रश्च बृहस्पतिम्॥ २७
दिव्यं वर्षसहस्रञ्च स त्वां दध्यौ च पुष्करे।
तदा त्वत्तो वरं प्राप्य दिव्यं वर्षसहस्रकम्॥ २८
उवाच शब्दशास्त्रञ्च तदर्थञ्च सुरेश्वरम्।
अध्यापिताश्च यैः शिष्या यैरधीतं मुनीश्वरैः॥ २९
ते च त्वां परिसंचिन्त्य प्रवर्त्तन्ते सुरेश्वरि।
त्वं संस्तुता पूजिता च मुनीन्द्रमनुमानवैः॥ ३०
दैत्येन्द्रैश्च सुरैश्चापि ब्रह्मविष्णुशिवादिभिः।
जड़ीभूतः सहस्रास्यः पञ्चवक्त्रश्चतुर्म्मुखः॥ ३१
यां स्तोतुं किमहं स्तौमि तामेकास्येन मानवः।
इत्युक्त्वा याज्ञवल्क्यश्च भक्तिनम्रात्मकन्धरः॥ ३२
प्रणनाम निराहारो रुरोद च मुहुर्म्मुहुः।
तदा ज्योतिःस्वरूपा सा तेनादृष्टाप्युवाच तम्॥३३
सुकवीन्द्रो भवेत्युक्त्वा वैकुण्ठञ्च जगाम च।
याज्ञवल्क्यकृतं वाणीस्तोत्रं यः संयतः पठेत्॥३४
सुकवीन्द्रो महावाग्मी बृहस्पतिसमो भवेत्।
महामूर्खश्च दुर्म्मेधा वर्षमेकञ्च यः पठेत्।
स पण्डितश्च मेधावी सुकविश्च भवेद्ध्रुवम्॥ ३५

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायण-नारदसंवादे याज्ञवल्क्योक्त-
वाणीस्तवः पञ्चमोऽध्यायः॥ ५॥

षष्ठोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

सरस्वती सा वैकुण्ठे स्वयं नारायणान्तिके।
गङ्गाशापेन कलया कलहाद्भारते सरित्॥ १
पुण्यदा पुण्यजननी पुण्यतीर्थस्वरूपिणी।
पुण्यवद्भिर्निषेव्या च स्थितिः पुण्यवतां मुने॥ २
तपस्विनां तपोरूपा तपस्याकाररूपिणी।
कृतपापैकदाहाय ज्वलदग्निस्वरूपिणी॥ ३
ज्ञाने सरस्वतीतोये मृतं यैर्मानवैर्भुवि।
तेषां स्थितिश्च वैकुण्ठे सुचिरं हरिसंसदि॥ ४
भारते कृतपापश्च स्नात्वा तत्रावलीलया।
मुच्यते सर्व्वपापेभ्यो विष्णुलोके वसेच्चिरम्॥ ५
चतुर्द्दश्यां पौर्णमास्यामक्षयायां दिनक्षये।
व्यतीपाते च ग्रहणेऽन्यस्मिन् पुण्यदिनेऽपि च॥ ६
अनुषङ्गेण यः स्नाति हेलयाश्रद्धयापि वा।
सारूप्यं लभते नूनं वैकुण्ठे स हरेरपि॥ ७
सरस्वतीमनुं तत्र मासमेकन्तु यो जपेत्।
महामूर्खः कवीन्द्रश्च स भवेन्नात्र संशयः॥ ८
नित्यं सरस्वतीतोये यः स्नाति मुण्डयेन्नरः।
न गर्भवासं कुरुते पुनरेव स मानवः॥ ९

इत्येवं कथितं किञ्चिद्भारतीगुणकीर्त्तनम्।
सुखदं मोक्षदं सारं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ १०
नारायणवचः श्रुत्वा नारदो मुनिसत्तमः।
पुनः पप्रच्छ सन्देहच्छेदं शौनक सत्वरम् ॥ ११

नारद उवाच।

कथं सरस्वतीदेवी गङ्गाशापेन भारते।
कलया कलहेनैव बभूव पुण्यदा सरित् ॥ १२
श्रवणे श्रुतिसाराणां वर्द्धते कौतुकं मम।
कथामृतानां नो तृप्तिः केन श्रेयसि तृप्यते ॥ १३
कथं शशाप सा गङ्गा पूजितां तां सरस्वतीम्।
शान्ता सत्त्वस्वरूपा च पुण्यदा सर्व्वदा सदा ॥ १४
तेजस्विन्योर्द्दयोर्वादकारणं श्रुतिसुन्दरम्।
सुदुर्लभं पुराणेषु तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १५

नारायण उवाच।

शृणु नारद वक्ष्यामि कथामेतां पुरातनीम्।
यस्याः स्मरणमात्रेण सर्व्वपापात् प्रमुच्यते ॥ १६
लक्ष्मीः सरस्वती गङ्गा तिस्रो भार्य्या हरेरपि।
प्रेम्णा समास्तास्तिष्ठन्ति सततं हरिसन्निधौ ॥१७
चकार सैकदा गङ्गा विष्णोर्मुखनिरीक्षणम्।
सस्मितातिसकामा च सकटाक्षं पुनः पुनः ॥ १८
विभुर्जहास तद्वक्त्रं निरीक्ष्य च क्षणं मुदा।
क्षमां चकार तद्दृष्ट्वा लक्ष्मीर्नैव सरस्वती ॥ १९
बोधयामास तां पद्मा सत्त्वरूपा च सस्मिता।
क्रोधाविष्टा च सा वाणी न च शान्ता बभूव ह ॥२०
उवाच गङ्गां भर्त्तारं रक्तास्या रक्तलोचना।
कम्पिता कोपवेगेन शश्वत्प्रस्फुरिताधरा ॥ २१

सरस्वत्युवाच।

सर्व्वत्र समताबुद्धिः सद्भर्त्तुः कामिनीं प्रति।
धर्म्मिष्ठस्य वरिष्ठस्य विपरीता खलस्य च ॥ २२
ज्ञातं सौभाग्यमधिकं गङ्गायां ते गदाधर।
कमलायाञ्च तत्तुल्यं न च किञ्चिन्मयि प्रभो ॥ २३
गङ्गायाः पद्मया सार्द्धं प्रीतिश्चापि सुसम्मता।
क्षमां चकार तेनेदं विपरीतं हरिप्रिया ॥ २४
किं जीवनेन मेऽत्रैव दुर्भगायाश्च साम्प्रतम्।
निष्फलं जीवनं तस्या या पत्युः प्रेमवञ्चिता ॥ २५
त्वां सर्व्वेशं सत्त्वरूपं ये वदन्ति मनीषिणः।
ते च मूर्खा न वेदज्ञा न जानन्ति मतिं तव ॥ २६
सरस्वतीवचः श्रुत्वा दृष्ट्वा तां कोपसंयुताम्।
मनसा स समालोच्य प्रजगाम बहिः सभाम् ॥ २७
गते नारायणे गङ्गामुवाच निर्भयं रुषा।
रागाधिष्ठातृदेवी सा वाक्यं श्रवणदुःसहम् ॥ २८
हे निर्लज्जे सकामे त्वं स्वामिगर्व्वं करोषि किम्।
अधिकं स्वामिसौभाग्यं विज्ञापयितुमिच्छसि ॥२९
मानचूर्णं करिष्यामि तवाद्य हरिसन्निधौ।
किं करिष्यति ते कान्तो ममैव कान्तवल्लभे ॥ ३०
इत्येवमुक्त्वा गङ्गायाः केशं ग्रहीतुमुद्यता।
वारयामास तां पद्मा मध्यदेशस्थिता सती ॥ ३१
शशाप वाणी तां पद्मां महाकोपवती सती।
वृक्षरूपा सरिद्रूपा भविष्यसि न संशयः ॥ ३२
विपरीतं यतो दृष्ट्वा किञ्चिन्न वक्तुमर्हसि।
सन्तिष्ठसि सभामध्ये यथा वृक्षो यथा सरित् ॥ ३३
शापं श्रुत्वा च सा देवी न शशाप चुकोप न।
तत्रैव दुःखिता तस्थौ वाणीं धृत्वा करेण च ॥ ३४
अत्युन्नताञ्च तां दृष्ट्वा कोपप्रस्फुरिताननां।
उवाच गङ्गा तां देवीं पद्माञ्च पद्मलोचना ॥ ३५

गङ्गोवाच।

त्वमुत्सृज महोग्राञ्च पद्मे किं मे करिष्यति।
वाग्दुष्टा वागधिष्ठातृदेवीयं कलहप्रिया ॥ ३६
यावती योग्यतास्याश्च यावती शक्तिरेव वा।
तया करोतु वादञ्च मया सार्द्धं सुदुर्म्मुखा ॥ ३७
स्वबलं यन्मम बलं विज्ञापयितुमिच्छति।
जानन्तु सर्व्वे ह्युभयोः प्रभावं विक्रमं सति ॥ ३८
इत्येवमुक्त्वा सा देवी वाण्यै शापं ददाविति।
सरित्स्वरूपा भवतु सा या त्वाञ्च शशाप ह ॥३९
अधोमर्त्त्यं सा प्रयातु सन्ति यत्रैव पापिनः।
कलौ तेषाञ्च पापांशं लभिष्यति न संशयः ॥ ४०
इत्येवं वचनं श्रुत्वा तां शशाप सरस्वती।
त्वमेव यास्यसि मर्त्त्यं पापिपापं लभिष्यसि ॥ ४१
एतस्मिन्नन्तरे तत्र भगवानाजगाम ह।
चतुर्भुजश्चतुर्भिश्च पार्षदैश्च चतुर्भुजैः ॥ ४२
सरस्वतीं करे धृत्वा वासयामास वक्षसि।
बोधयामास सर्व्वज्ञः सर्व्वज्ञानं पुरातनम् ॥ ४३
श्रुत्वा रहस्यं तासाञ्च शापस्य कलहस्य च।
उवाच दुःखितास्ताश्च वाक्यं सामयिकं विभुः ॥ ४४

श्रीभगवानुवाच।

लक्ष्मीस्त्वं कलया गच्छ धर्म्मध्वजगृहं शुभे।
अयोनिसम्भवा भूमौ तस्य कन्या भविष्यसि॥ ४५
तत्रैव दैवदोषेण वृक्षत्वञ्च लभिष्यसि।
मदंशस्यासुरस्यैव शङ्खचूड़स्य कामिनी॥ ४६
भूत्वा पश्चाच्च मत्पत्नी भविष्यसि न संशयः।
त्रैलोक्यपावनी नाम्ना तुलसीति च भारते॥ ४७
कलया च सरिद्भूत्वा शीघ्रं गच्छ वरानने।
भारते भारतीशापान्नाम्ना पद्मावती भव॥ ४८
गङ्गे यास्यसि पश्चात् त्वमंशेन विश्वपावनी।
भारतं भारतीशापात् पापदाहाय देहिनाम्॥४९
भगीरथस्य तपसा तेन नीता सुदुष्करात्।
नाम्ना भागीरथी पूता भविष्यसि महीतले॥ ५०
मदंशस्य समुद्रस्य जाया जाये ममाज्ञया।
मत्कलांशस्य भूपस्य शान्तनोश्च सुरेश्वरि॥ ५१
गङ्गाशापेन कलया भारतं गच्छ भारति।
कलहस्य फलं भुङ्क्ष्व सपत्नीभ्यां सहाच्युते॥ ५२
स्वयञ्च ब्रह्मसदनं ब्रह्मणः कामिनी भव।
गङ्गा यातु शिवस्थानमत्र पद्मैव तिष्ठतु॥ ५३
शान्ता च क्रोधरहिता मद्भक्ता सत्त्वरूपिणी।
महासाध्वी महाभागा सुशीला धर्म्मचारिणी॥५४
यदंशकलया सर्व्वा धर्म्मिष्ठाश्च पतिव्रताः।
शान्तरूपाः सुशीलाश्च प्रतिविश्वेषु योषितः॥ ५५
तिस्रो भार्य्यास्त्रयः शालास्त्रयो भृत्याश्च बान्धवाः।
ध्रुवं वेदविरुद्धाश्च नह्येते मङ्गलप्रदाः॥ ५६
स्त्री पुंवच्च गृहे येषां गृहिणां स्त्रीवशः पुमान्।
निष्फलञ्च जन्म तेषामशुभञ्च पदे पदे॥ ५७
मुखदुष्टा योनिदुष्टा यस्य स्त्री कलहप्रिया।
अरण्यं तेन गन्तव्यं महारण्यं गृहादरम्॥ ५८
जलानाञ्च स्थलानाञ्च फलानां प्राप्तिरेव च।
सततं सुलभा तत्र न तेषां तद्गृहेऽपि च॥ ५९
वरमग्नौ स्थितिर्हिंस्रजन्तूनां सन्निधौ सुखम्।
ततोऽपि दुःखं पुंसाञ्च दुष्टस्त्रीसन्निधौ ध्रुवम्॥ ६०
व्याधिज्वाला विषज्वाला वरं पुंसां वरानने।
दुष्टस्त्रीणां मुखज्वाला मरणादतिरिच्यते॥ ६१
पुंसश्च स्त्रीजितस्यैव जीवितं निष्फलं ध्रुवम्।
यदह्ना कुरुते कर्म्म न तस्य फलभाग्भवेत्॥ ६२
स निन्दितोऽत्र सर्व्वत्र परत्र नरकं व्रजेत्।
यशःकीर्त्तिविहीनो यो जीवन्नपि मृतो हि सः॥६३
बह्वीनाञ्च सपत्नीनां नैकत्र श्रेयसी स्थितिः।
एकभार्य्यः सुखी नैव बहुभार्य्यः कदाचन॥ ६४
गच्छ गङ्गे शिवस्थानं ब्रह्मस्थानं सरस्वति।
अत्र तिष्ठतु मद्गेहे सुशीला कमलालया॥ ६५
सुसाध्वी यस्य पत्नी च सुशीला च पतिव्रता।
इह स्वर्गसुखं तस्य धर्म्ममोक्षौ परत्र च॥ ६६
पतिव्रता यस्य पत्नी स च मुक्तः शुचिः सुखी।
जीवन्मृतोऽशुचिर्दुःखी दुःशीलापतिरेव यः॥ ६७
इत्युक्त्वा जगतां नाथो विरराम च नारद।
अत्युच्चै रुरुदुर्देव्यः समालिङ्ग्य परस्परम्॥ ६८
ताश्च सर्व्वाः समालोच्य क्रमेणोचुः सदीश्वरम्।
कम्पिताः साश्रुनेत्राश्च शोकेन च भयेन च॥ ६९

सरस्वत्युवाच।

विदायं देहि भो नाथ दुष्टां मां जन्मशोधनम्।
सत्स्वामिना परित्यक्ताः कुत्र जीवन्ति काः स्त्रियः॥७०
देहत्यागं करिष्यामि योगेन भारते ध्रुवम्।
अत्युच्छ्रितो निपतनं प्राप्नुमर्हति निश्चितम्॥ ७१

गङ्गोवाच।

अहं केनापराधेन त्वया त्यक्ता जगत्पते।
देहत्यागं करिष्यामि निर्दोषाया वधं लभ॥ ७२
निर्दोषकामिनीत्यागं करोति यो जनो भवे।
स याति नरकं कल्पं किं ते सर्व्वेश्वरस्य वा॥ ७३

लक्ष्मीरुवाच।

नाथ सत्त्वस्वरूपस्त्वं कोपः कथमहो तव।
प्रसादं कुरु भार्य्याभ्यः सदीशस्य क्षमा वरा॥ ७४
भारतं भारतीशापाद्यास्यामि कलया यदि।
कतिकालं स्थितिस्तत्र कदा द्रक्ष्यामि ते पदम्॥७५
दास्यन्ति पापिनः पापं मह्यं स्नानावगाहनात्।
केन तेन विमुक्ताहमागमिष्यामि ते पदम्॥ ७६
कलया तुलसीरूपा धर्म्मध्वजसुता सती।
भूत्वा कदा लभिष्यामि त्वत्पदाम्बुजमच्युत॥ ७७
वृक्षरूपा भविष्यामि तदधिष्ठातृदेवता।
मामुद्धरिष्यसि कदा तन्मे ब्रूहि कृपानिधे॥ ७८
गङ्गा सरस्वतीशापाद्यदि यास्यति भारतम्।
शापेन मुक्ता पापाच्च कदा त्वां वा लभिष्यति॥७९

गङ्गांशेन सा वाणी यदि यास्यति भारतम्।
कदा शापाद्विनिर्मुच्य लभिष्यति पदं तव ॥ ८०
तां वाणीं ब्रह्मसदनं गङ्गां वा शिवमन्दिरम्।
गन्तुं वदसि हे नाथ तत् क्षमस्व च ते वचः ॥ ८१
इत्युक्त्वा कमला कान्तपदं धृत्वा ननाम च।
स्वकेशैर्वेष्टयित्वा च रुरोद च पुनः पुनः ॥ ८२
उवाच पद्मनाभस्तां पद्मां कृत्वा स्ववक्षसि।
ईषद्धास्यप्रसन्नास्यो भक्तानुग्रहकातरः ॥ ८३

नारायण उवाच।

त्वद्वाक्यमाचरिष्यामि स्ववाक्यञ्च सुरेश्वरि।
समताञ्च करिष्यामि शृणु तत्क्रममेव च ॥ ८४
भारती यातु कलया सरिद्रूपा च भारतम्।
अर्द्धांशा ब्रह्मसदनं स्वयं तिष्ठतु मद्गृहे ॥ ८५
भगीरथेन नीता सा गङ्गा यास्यति भारतम्।
पूतं कर्त्तुं त्रिभुवनं स्वयं तिष्ठतु मद्गृहे ॥ ८६
तत्रैव चन्द्रमौलेश्च मौलिं प्राप्स्यति दुर्लभम्।
ततः स्वभावतः पूताप्यतिपूता भविष्यति ॥ ८७
कलांशांशेन त्वं गच्छ भारते कमलोद्भवे।
पद्मावतीसरिद्रूपा तुलसीवृक्षरूपिणी ॥ ८८
कलेः पञ्चसहस्रे च गते वर्षे च मोक्षणम्।
युष्माकं सरितां भूयो मद्गृहे चागमिष्यथ ॥ ८९
सम्पदां हेतुभूता च विपत्तिः सर्व्वदेहिनाम्।
विना विपत्तेर्महिमा केषां पद्मे भवेद्भवे ॥ ९०
मन्मन्त्रोपासकानाञ्च सतां स्नानावगाहनात्।
युष्माकं मोक्षणं पापात् पापिदत्ताच्च स्पर्शनात्॥९१
पृथिव्यां यानि तीर्थानि सन्त्यसंख्यानि सुन्दरि।
भविष्यन्ति च पूतानि मद्भक्तस्पर्शदर्शनात् ॥ ९२
मन्मन्त्रोपासका भक्ता भ्रमन्ति भारते सति।
पूतं कर्त्तुं भारतञ्च सुपवित्रा मनोहराः ॥ ९३
मद्भक्ता यत्र तिष्ठन्ति पादं प्रक्षालयन्ति च।
तत्स्थानञ्च महातीर्थं सुपवित्रं भवेद्ध्रुवम् ॥ ९४
स्त्रीघ्नो गोघ्नः कृतघ्नश्च ब्रह्मघ्नो गुरुतल्पगः।
जीवन्मुक्तो भवेत् पूतो मद्भक्तस्पर्शदर्शनात् ॥ ९५
एकादशीविहीनश्च सन्ध्याहीनोऽप्यनास्तिकः।
नरघाती भवेत् पूतो मद्भक्तस्पर्शदर्शनात् ॥ ९६
असिजीवी मसिजीवी धावकः शूद्रयाजकः।
कूटवादी भवेत् पूतो मद्भक्तस्पर्शदर्शनात् ॥ ९७
विश्वासघाती मित्रघ्नो मिथ्यासाक्ष्यप्रदायकः।
स्थाप्यहारी भवेत् पूतो मद्भक्तस्पर्शदर्शनात् ॥ ९८
ऋणग्रस्तो वार्द्धुषिको जारजः पुंश्चलीपतिः।
पूतश्च पुंश्चलीपुत्त्रो मद्भक्तस्पर्शदर्शनात् ॥ ९९
शूद्राणां सूपकारश्च देवलो ग्रामयाजकः।
अदीक्षितो भवेत् पूतो मद्भक्तस्पर्शदर्शनात् ॥ १००
अश्वत्थघातकश्चैव मद्भक्तनिन्दकस्तथा।
अनिवेद्यभोजी विप्रश्च पूतो मद्भक्तदर्शनात् ॥ १०१
मातरं पितरं भार्य्यां भ्रातरं तनयं सुताम्।
गुरोः कुलञ्च भगिनीं वंशहीनञ्च बान्धवम् ॥ १०२
श्वश्रूञ्च श्वशुरञ्चैव यो न पुष्णाति नारद।
स महापातकी पूतो मद्भक्तस्पर्शदर्शनात् ॥ १०३
देवद्रव्यापहारी च विप्रद्रव्यापहारकः।
लाक्षालौहरसानाञ्च विक्रेता दुहितुस्तथा ॥ १०४
महापातकिनश्चैते शूद्राणां शवदाहकः।
भवेयुरेते पूताश्च मद्भक्तस्पर्शदर्शनात् ॥ १०५

लक्ष्मीरुवाच।

भक्तानां लक्षणं ब्रूहि भक्तानुग्रहकारक।
येषां सन्दर्शनस्पर्शात् सद्यःपूता नराधमाः ॥ १०६
हरिभक्तिविहीनाश्च महाहङ्कारसंयुताः।
स्वप्रशंसारता धूर्त्ताः शठाश्च साधुनिन्दकाः ॥ १०७
पुनन्ति सर्व्वतीर्थानि येषां स्नानावगाहनात्।
येषाञ्च पादरजसा पूता पादोदकान्मही ॥ १०८
येषां सन्दर्शनं स्पर्शं देवा वाञ्छन्ति भारते।
सर्व्वेषां परमो लाभो वैष्णवानां समागमः ॥ १०९
नह्यम्मयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः।
ते पुनन्त्युरुकालेन विष्णुभक्ताः क्षणाद्धो ॥ ११०

सौतिरुवाच।

महालक्ष्मीवचः श्रुत्वा लक्ष्मीकान्तश्च सस्मितः।
निगूढतत्त्वं कथितुमृषिश्रेष्ठोपचक्रमे ॥ १११

नारायण उवाच।

भक्तानां लक्षणं लक्ष्मि गूढं श्रुतिपुराणयोः।
पुण्यस्वरूपं पापघ्नं सुखदं भुक्तिमुक्तिदम् ॥ ११२
सारभूतं गोपनीयं न वक्तव्यं खलेषु च।
त्वां पवित्रां प्राणतुल्यां कथयामि निशामय ॥ ११३
गुरुवक्त्राद्विष्णुमन्त्रं यस्य कर्णे प्रविश्यति।
वदन्ति वेदवेदाङ्गास्तं पवित्रं नरोत्तमम् ॥ ११४

पुरुषाणां शतं पूर्व्वं पूतं तज्जन्ममात्रतः।
स्वर्गस्थं नरकस्थं वा मुक्तिं प्राप्नोति तत्क्षणम् ॥११५
यैः कैश्चिद्यत्र वा जन्म लब्धं येषु च जन्मसु।
जीवन्मुक्तास्ते च पूता यान्ति काले हरेः पदम्॥११६
मद्भक्तियुक्तो मत्पूजानियुक्तो मद्गुणान्वितः।
मद्गुणश्लाघनीयश्च मन्निविष्टश्च सन्ततम् ॥ ११७
मद्गुणश्रुतिमात्रेण सानन्दः पुलकान्वितः।
सगद्गदः साश्रुनेत्रः स्वात्मविस्मृत एव च ॥ ११८
न वाञ्छन्ति सुखं मुक्तिसालोक्यादि चतुष्टयम्।
ब्रह्मत्वममरत्वं वा तद्वाञ्छा मम सेवने ॥ ११९
इन्द्रत्वञ्च मनुत्वञ्च देवत्वञ्च सुदुर्लभम्।
स्वर्गराज्यादिभोगञ्च स्वप्ने च न हि वाञ्छति ॥१२०
ब्रह्मत्वानि विनश्यन्ति देवा ब्रह्मादयस्तथा।
कल्याणभक्तियुक्तश्च मद्भक्तो न प्रणश्यति ॥ १२१
भ्रमन्ति भारते भक्ता लब्ध्वा जन्म सुदुर्लभम्।
तेऽपि यान्ति महीं पूत्वा नरास्तीर्थं ममालयम्१२२
इत्येतत् कथितं सर्व्वं कुरु पद्मे यथोचितम्।
तदाज्ञया तास्तचक्रुर्हरिस्तस्थौ सुखासने ॥ १२३

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारदसंवादे सतस्त्युपाख्यानं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

सरस्वती पुण्यचेत्रमाजगाम च भारतम्।
गङ्गाशापेन कलया स्वयं तस्थौ हरेः पदे ॥ १
भारती भारतं गत्वा ब्राह्मी च ब्रह्मणः प्रिया।
वागधिष्ठातृदेवी सा तेन वाणी च कीर्त्तिता ॥ २
सर्व्वविश्वोपरिव्यापी स्रोतस्येव हि दृश्यते।
हरिः सरःसु तस्येयं तेन नाम्ना सरस्वती ॥ ३
सरस्वती नदीशा च तीर्थरूपातिपावनी।
पापिपापेध्मदाहाय ज्वलदग्निस्वरूपिणी ॥ ४
पश्चाद्भगीरथानीता महीं भागीरथी शुभा।
समाजगाम कलया वाणीशापेन नारद ॥ ५
तत्रैव समये ताञ्च दधार शिरसा शिवः।
वेगं सोढुमशक्ताया भुवः प्रार्थनया विभुः ॥ ६
पद्मा जगाम कलया सा च पद्मावती नदी।
भारतं भारतीशापात् स्वयं तस्थौ हरेः पदे ॥ ७
ततोऽन्यया सा कलया लेभे जन्म भारते।
धर्म्मध्वजसुता लक्ष्मीर्विख्याता तुलसीति च ॥ ८
पुरा सरस्वतीशापात् तत्पश्चाद्धरिशापतः।
बभूव वृक्षरूपा सा कलया विश्वपावनी ॥ ९
कलेः पञ्चसहस्रञ्च वर्षं स्थित्वा च भारते।
जग्मुस्तत्र सरिद्रूपं विहाय श्रीहरेः पदम् ॥ १०
यानि सर्व्वाणि तीर्थानि काशीं वृन्दावनं विना।
यास्यन्ति सार्द्धं ताभिश्च वैकुण्ठमाज्ञया हरेः ॥ ११
शालग्रामो हरेर्मूर्त्तिर्जगन्नाथश्च भारतम्।
कलेर्दशसहस्रान्ते ययौ त्यक्त्वा हरेः पुरम् ॥ १२
वैष्णवाश्च पुराणानि शङ्खानि श्राद्धतर्पणम्।
वेदोक्तानि च कर्म्माणि ययुस्तैः सार्द्धमेव च ॥ १३
हरिपूजा हरेर्नाम तत्कीर्त्तिगुणकीर्त्तनम्।
वेदाङ्गानि च शास्त्राणि ययुस्तैः सार्द्धमेव च ॥ १४
सत्त्वञ्च सत्यं धर्म्मश्च वेदाश्च ग्राम्यदेवताः।
व्रतं तपस्यानशनं ययुस्तैः सार्द्धमेव च ॥ १५
वामाचाररताः सर्व्वे मिथ्याकापट्यसंयुताः।
तुलसीवर्ज्जिताः पूजा भविष्यन्ति ततः परम् ॥१६
एकादशीविहीनाश्च सर्व्वे धर्म्मविवर्ज्जिताः।
हरिप्रसङ्गविमुखा भविष्यन्ति ततः परम् ॥ १७
शठाः क्रूरा दाम्भिकाश्च महाहङ्कारसंयुताः।
चौराश्च हिंसकाः सर्व्वे भविष्यन्ति ततः परम् ॥१८
पुंसां भेदश्च स्त्रीभेदो विवाहो राशिनिर्णयः।
स्वस्वामिभेदो वस्तूनां न भविष्यति तत्परम् ॥ १९
सर्व्वे जनाः स्त्रीवशाश्च पुंश्चल्यश्च गृहे गृहे।
तर्ज्जनैर्भर्त्सनैः शश्वत् स्वामिनं ताड़यन्ति च ॥ २०
गृहेश्वरी च गृहिणी गृही भृत्याधिकोऽधमः।
चेटीभृत्यसमौ बध्वाः श्वश्रूश्च श्वशुरस्तथा ॥ २१
कर्त्तारो बलिनो गेहे योनिसम्बन्धबान्धवाः।
विद्यासम्बन्धिभिः सार्द्धं सम्भाषोऽपि न विद्यते ॥ २२
यथापरिचिता लोकास्तथा पुंसश्च बान्धवाः।
सर्व्वकर्म्माक्षमाः पुंसो योषितामाज्ञया विना ॥ २३
म्लेच्छशास्त्रं पठिष्यन्ति स्वशास्त्राणि विहाय च।
ब्रह्मक्षत्रविशां वंशाः शूद्राणां सेवकाः कलौ ॥ २४
सूपकारा भविष्यन्ति धावका वृषवाहकाः।

सत्यहीना जनाः सर्व्वे शस्यहीना च मेदिनी ॥ २५
फलहीनाश्च तरवोऽपत्यहीनाश्च योषितः।
क्षीरहीनास्तथा गावः क्षीरं सर्पिर्विवर्ज्जितम् ॥ २६
दम्पती प्रीतिहीनौ च गृहिणः सुखवर्ज्जिताः।
प्रतापहीना भूपाश्च प्रजाश्च करपीड़िताः ॥ २७
जलहीना नद्यः सर्व्वा दीर्घिकाः कन्दरादयः।
धर्म्महीनाः पुण्यहीना वर्णाश्चत्वार एव च ॥ २८
लक्षेषु पुण्यवान् कोऽपि न तिष्ठति ततः परम्।
कुत्सिता विकृताकारा नरा नार्य्यश्च बालकाः ॥ २९
कुवार्त्ताः कुत्सिताः शब्दा भविष्यन्ति ततः परम्।
केचिद्ग्रामाश्च नगरा नरशून्या भयानकाः ॥ ३०
केचित् स्वल्पकुटीरेण नरेण च समन्विताः।
अरण्यानि भविष्यन्ति ग्रामेषु नगरेषु च ॥ ३१
अरण्यवासिनः सर्व्वे जनाश्च करपीड़िताः।
शस्यानि च भविष्यन्ति तड़ागेषु नदीषु च ॥ ३२
प्रकृष्टानि च क्षेत्राणि शस्यहीनानि तत्परम्।
हीनाः प्रकृष्टा धनिनो बलदर्पसमन्विताः ॥ ३३
प्रकृष्टवंशजा हीना भविष्यन्ति कलौ युगे।
अलीकवादिनो धूर्त्ताः शठाश्च सत्यवादिनः ॥ ३४
पापिनः पुण्यवन्तश्चाप्यशिष्टः शिष्टमेव च।
जितेन्द्रियं लम्पटाश्च पुंश्चल्यश्च पतिव्रताम् ॥ ३५
तपस्विनः पातकिनो विष्णुभक्तमवैष्णवाः।
अहिंसकं दयायुक्तं चौराश्च नरघातिनः ॥ ३६
भिक्षुवेशधरा धूर्त्ता निन्दन्त्युपहसन्ति च।
भूतादिसेवानिपुणाः जनानां मन्दकारिणः ॥ ३७
पूजितास्ते भविष्यन्ति वञ्चका ज्ञानदुर्ब्बलाः।
वामना व्याधियुक्ताश्च नरा नार्य्यश्च सर्व्वतः ॥ ३८
अल्पायुषो जरायुक्ता यौवनेषु कलौ युगे।
पलिताः षोड़शे वर्षे महान् वृद्धस्तु विंशतौ ॥ ३९
अष्टवर्षा च युवती रजोयुक्ता च गर्भिणी।
वत्सरान्ते प्रसूता स्त्री षोड़शेन जरान्विता ॥ ४०
एताः काश्चित् सहस्रेषु सर्व्वा वन्ध्याः कलौ युगे।
कन्याविक्रयिणः सर्व्वे वर्णाश्चत्वार एव च ॥ ४१
मातृजायावधूनाञ्च जारोपार्ज्जनभक्षकाः।
कन्यानां भगिनीनाञ्च जारोपार्ज्जनजीविनः ॥ ४२
हरेर्नामविक्रयिणो भविष्यन्ति कलौ युगे।
स्वयमुत्सृज्य दानञ्च कीर्त्तिवर्द्धनहेतवे ॥ ४३
तत्पश्चान्मनसालोच्य स्वयमुल्लङ्घयिष्यति।
देववृत्तिं ब्रह्मवृत्तिं वृत्तिं गुरुकुलस्य च ॥ ४४
स्वदत्तां परदत्तां वा सर्व्वमुल्लङ्घयिष्यति।
कन्यकागामिनः केचित् केचिच्च श्वश्रूगामिनः ॥ ४५
केचिद्वधूगामिनश्च केचिच्च सर्व्वगामिनः।
भगिनीगामिनः केचित् सपत्नीमातृगामिनः ॥ ४६
भ्रातृजायागामिनश्च भविष्यन्ति कलौ युगे।
अगम्यागमनञ्चैव करिष्यन्ति गृहे गृहे ॥ ४७
मातृयोनिं परित्यज्य विहरिष्यन्ति सर्व्वतः।
पत्नीनां निर्णयो नास्ति भर्त्तॄणाञ्च कलौ युगे ॥ ४८
प्रजानाञ्चैव ग्रामाणां वस्तूनाञ्च विशेषतः।
अलीकवादिनः सर्व्वे सर्व्वे चौराश्च लम्पटाः ॥ ४९
परस्परं हिंसकाश्च सर्व्वे च नरघातिनः।
ब्रह्मक्षत्रविशां वंशा भविष्यन्ति च पापिनः ॥ ५०
लाक्षालौहरसानाञ्च व्यापारं लवणस्य च।
वृषवाहा विप्रवंशा शूद्राणां शवदाहिनः ॥ ५१
शूद्रान्नभोजिनः सर्व्वे सर्व्वे च वृषलीरताः।
पञ्चपर्व्वपरित्यक्ताः कुहूरात्रौ च भोजिनः ॥ ५२
यज्ञसूत्रविहीनाश्च सन्ध्याशौचविहीनकाः।
पुंश्चली वार्द्धुषावीरा कुट्टनी च रजस्वला ॥ ५३
विप्राणां रन्धनागारे भविष्यन्ति च पाचिकाः।
अन्नानां निर्णयो नास्ति योनीनाञ्च विशेषतः ॥ ५४
आश्रमाणां जनानाञ्च सर्व्वे म्लेच्छाः कलौ युगे ॥ ५५
एवं कलौ संप्रवृत्ते सर्व्वे म्लेच्छमये भवे।
हस्तप्रमाणे वृक्षे चाङ्गुष्ठमाने च मानवे ॥ ५६
विप्रस्य विष्णुयशसः पुत्त्रः कल्की भविष्यति।
नारायणकलांशश्च भगवान् बलिनां बली ॥ ५७
दीर्घेण करवालेन दीर्घघोटकवाहनः।
म्लेच्छशून्याञ्च पृथिवीं त्रिरात्रेण करिष्यति ॥ ५८
निर्म्लेच्छां वसुधां कृत्वा चान्तर्द्धानं करिष्यति।
अराजका च वसुधा दस्युग्रस्ता भविष्यति ॥ ५९
स्थूलप्रमाणां षड्रात्रं वर्षधाराप्लुता मही।
लोकशून्या वृक्षशून्या गृहशून्या भविष्यति ॥ ६०
ततश्च द्वादशादित्याः करिष्यन्त्युदयं मुने।
प्राप्नोति शुष्कतां पृथ्वी समा तेषाञ्च तेजसा ॥ ६१
कलौ गते च दुर्द्धर्षे संप्रवृत्ते कृते युगे।
तपःसत्यसमायुक्तो धर्म्मः पूर्णो भविष्यति ॥ ६२

तपस्विनश्च धर्म्मिष्ठा वेदज्ञा ब्राह्मणा भुवि।
पतिव्रताश्च धर्म्मिष्ठा योषितश्च गृहे गृहे ॥ ६३
राजानः क्षत्रियाः सर्व्वे विप्रभक्ता महामुने।
प्रतापवन्तो धर्म्मिष्ठाः पुण्यकर्म्मरताः सदा ॥ ६४
वैश्या वाणिज्यनिरता विप्रभक्ताश्च धार्म्मिकाः।
शूद्राश्च पुण्यशीलाश्च धर्म्मिष्ठा विप्रसेविनः ॥ ६५
विप्रक्षत्रविशां वंशा विष्णुयज्ञपरायणाः।
विष्णुमन्त्ररताः सर्व्वे विष्णुभक्ताश्च वैष्णवाः ॥ ६६
श्रुतिस्मृतिपुराणज्ञा धर्म्मज्ञा ऋतुगामिनः।
लेशो नास्ति ह्यधर्म्माणां धर्म्मपूर्णे कृते युगे ॥ ६७
धर्म्मस्त्रिपाच्च त्रेतायां द्विपाच्च द्वापरे स्मृतः।
कलौ वृत्ते चैकपाच्च सर्व्वलुप्तस्ततः परम् ॥ ६८
वाराः सप्त यथा विप्र तिथयः षोड़श स्मृताः।
यथा द्वादश मासाश्च ऋतवश्च षड़ेव च ॥ ६९
द्वौ पक्षौ चायने द्वे च चतुर्भिः प्रहरैर्दिनम्।
चतुर्भिः प्रहरै रात्रिर्मासस्त्रिंशद्दिनैस्तथा ॥ ७०
वर्षः पञ्चविधो ज्ञेयः कालसंख्याविधिक्रमे।
यथा चायान्ति यान्त्येव तथा युगचतुष्टयम् ॥ ७१
वर्षे पूर्णे नराणाञ्च देवानाञ्च दिवानिशम्।
शतत्रये षष्ट्यधिके नराणाञ्च युगे गते।
देवानाञ्च युगो ज्ञेयः कालसंख्याविदां मतम् ॥ ७२
मन्वन्तरन्तु दिव्यानां युगानामेकसप्ततिः।
मन्वन्तरसमं ज्ञेयमिन्द्रायुः परिकीर्त्तितम् ॥ ७३
अष्टाविंशतिमे चेन्द्रे गते ब्रह्मदिवानिशम्।
अष्टोत्तरे वर्षशते गते पातश्च ब्रह्मणः ॥ ७४
प्रलयः प्राकृतो ज्ञेयस्तत्रादृष्टा वसुन्धरा।
जलप्लुतानि विश्वानि ब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ ७५
ऋषयो जीविनः सर्व्वे लीनाः कृष्णे परात्परे।
तत्रैव प्रकृतिर्लीना तेन प्राकृतिको लयः ॥ ७६
लये प्राकृतिकेऽतीते पाते च ब्रह्मणो मुने।
निमेषमात्रं कालश्च कृष्णस्य परमात्मनः ॥ ७७
एवं नश्यन्ति सर्व्वाणि ब्रह्माण्डान्यखिलानि च।
स्थितौ गोलोकवैकुण्ठौ श्रीकृष्णश्च सपार्षदः ॥ ७८
निमेषमात्रं प्रलयं यत्र विश्वं जलप्लुतम्।
निमेषान्तरे काले पुनः सृष्टिः क्रमेण च ॥ ७९
एवं कतिविधा सृष्टिर्लयः कतिविधोऽपि वा।
कतिकृत्वो गतायातः संख्यां जानाति कः पुमान् ॥ ८०

सृष्टानाञ्च लयानाञ्च ब्रह्माण्डानाञ्च नारद।
ब्रह्मादीनाञ्च ब्रह्माण्डे संख्यां जानाति कः पुमान् ॥ ८१
ब्रह्माण्डानाञ्च सर्व्वेषामीश्वरश्चैक एव सः।
सर्व्वेषां परमात्मा च श्रीकृष्णः प्रकृतेः परः ॥ ८२
ब्रह्मादयश्च तस्यांशास्तस्यांशश्च महान् विराट्।
तस्यांशश्च विराट् क्षुद्रस्तस्यांशः प्रकृतिः स्मृता ॥ ८३
स च कृष्णो द्विधाभूतो द्विभुजश्च चतुर्भुजः।
चतुर्भुजश्च वैकुण्ठे गोलोके द्विभुजः स्वयम् ॥ ८४
ब्रह्मादितृणपर्य्यन्तं सर्व्वं प्राकृतिकं भवे।
यद्यद्यत् प्राकृतिकं सृष्टं सर्व्वं नश्वरमेव च ॥ ८५
एवं विद्धि सृष्टिहेतुं सत्यं नित्यं सनातनम्।
स्वेच्छामयं परं ब्रह्म निर्लिप्तं निर्गुणं परम् ॥ ८६
निरुपाधिं निराकारं भक्तानुग्रहविग्रहम्।
अतीव कमनीयञ्च नवीननीरदप्रभम् ॥ ८७
द्विभुजं मुरलीहस्तं गोपवेशकिशोरकम्।
सर्व्वज्ञं सर्व्वसेव्यञ्च परमात्मानमीश्वरम् ॥ ८८
करोति ब्रह्मा ब्रह्माण्डं ज्ञानात्मा कमलोद्भवः।
शिवो मृत्युञ्जयश्चैव संहर्त्ता सर्व्वतत्त्ववित् ॥ ८९
यस्य ज्ञानाद्यत्तपसा सर्व्वेशस्तत्समो महान्।
महाविभूतियुक्तश्च सर्व्वज्ञः सर्व्वदा स्वयम् ॥ ९०
सर्व्वव्यापी सर्व्वपाता प्रदाता सर्व्वसम्पदाम्।
विष्णुः सर्व्वेश्वरः श्रीमान् यस्य ज्ञानाज्जगत्पतिः ॥ ९१
महामाया च प्रकृतिः सर्व्वशक्तिमतीश्वरी।
यज्ज्ञानाद्यस्य तपसा यद्भक्त्या यस्य सेवया ॥ ९२
सावित्री वेदमाता च वेदाधिष्ठातृदेवता।
पूज्या द्विजानां वेदज्ञा यज्ज्ञानाद्यस्य सेवया ॥ ९३
सर्व्वविद्याधिदेवी सा पूज्या च विदुषां परा।
यत्सेवया यत्तपसा यस्य ज्ञानात् सरस्वती ॥ ९४
यत्सेवया यत्तपसा प्रदात्री सर्व्वसम्पदाम्।
धनधान्यादिदेवी या महालक्ष्मीः सनातनी ॥ ९५
यत्सेवया यत्तपसा सर्व्वविश्वेषु पूजिता।
सर्व्वग्रामाधिदेवी सा सर्व्वसम्पत्प्रदायिनी ॥ ९६
सर्व्वेश्वरी सर्व्ववन्द्या सर्व्वं प्राप पतिं सती।
सर्व्वस्तुता च सर्व्वज्ञा दुर्गा दुर्गतिनाशिनी ॥ ९७
कृष्णवामांशसम्भूता कृष्णप्राणाधिदेवता।
कृष्णप्राणाधिका प्रेम्णा राधिका कृष्णसेवया ॥ ९८
सर्व्वाधिकञ्च रूपञ्च सौभाग्यमानगौरवम्।

कृष्णवक्षःस्थलस्थानं पत्नीत्वं प्राप सेवया ॥ ९९
तपश्चकार सा पूर्व्वं शतशृङ्गे च पर्व्वते ।
दिव्यं युगसहस्रञ्च निराहारा कृशा सती ॥ १००
कृशां निश्वासरहितां दृष्ट्वा चन्द्रकलोपमाम् ।
कृष्णो वक्षःस्थले कृत्वा रुरोद कृपया विभुः ॥ १०१
वरं तस्यै ददौ सारं सर्व्वेषामपि दुर्लभम् ।
मम वक्षःस्थले तिष्ठ मयि ते भक्तिरस्त्विति ॥ १०२
सौभाग्येन च मानेन प्रेम्णा च गौरवेण च ।
त्वं मे श्रेष्ठा च प्रेष्ठा च ज्येष्ठा च सर्व्वयोषिताम् ॥ १०३
वरिष्ठा च गरिष्ठा च संस्तुता पूजिता मया ।
सन्ततं तव साध्योऽहं राधश्च प्राणवल्लभे ॥ १०४
इत्युक्त्वा जगतां नाथश्चकार चेतनां ततः ।
सपत्नीरहितां ताञ्च चकार प्राणवल्लभाम् ॥ १०५
अन्या या याश्च देव्यश्च पूजितास्तस्य सेवया ।
तपस्या यादृशी यासां तासां तादृक् फलं मुने ॥ १०६
दिव्यं वर्षसहस्रञ्च तपस्तप्त्वा हिमालये ।
दुर्गा च तत्पदं ध्यात्वा सर्व्वपूज्या बभूव ह ॥ १०७
सरस्वती तपस्तप्त्वा पर्व्वते गन्धमादने ।
लक्षवर्षञ्च दिव्यञ्च सर्व्ववन्द्या बभूव सा ॥ १०८
लक्ष्मीर्युगशतं दिव्यं तपस्तप्त्वा च पुष्करे ।
सर्व्वसम्पत्प्रदात्री च बभूव तस्य सेवया ॥ १०९
सावित्री मलये तप्त्वा द्विजपूज्या बभूव सा ।
षष्टिं वर्षसहस्रञ्च दिव्यं ध्यात्वा च तत्पदम् ॥ ११०
शतमन्वन्तरं तप्तं शङ्करेण पुरा विभो ।
शतमन्वन्तरञ्चैव ब्रह्मणा तस्य भक्तितः ।
शतमन्वन्तरं विष्णुस्तप्त्वा पाता बभूव ह ॥ १११
शतमन्वन्तरं धर्म्मस्तप्त्वा पूज्यो बभूव ह ।
मन्वन्तरं तपस्तेपे शेषो भक्त्या च नारद ॥ ११२
मन्वन्तरञ्च सूर्य्यश्च शक्रश्चन्द्रस्तथैव च ॥ ११३
दिव्यं शतयुगञ्चैव वायुस्तप्त्वा च भक्तितः ।
सर्व्वप्राणः सर्व्वपूज्यः सर्व्वाधारो बभूव सः ॥ ११४
एवं कृष्णस्य तपसा सर्व्वे देवाश्च पूजिताः ।
मुनयो मानवा भूपा ब्राह्मणाश्चैव पूजिताः ॥ ११५
एवं ते कथितं सर्व्वं पुराणञ्च तथागमम् ।
गुरुवक्त्राद्यथा ज्ञातं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ११६
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते प्रकृतिखण्डे काल-कलीश्वर-
गुणनिरूपणं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

हरेर्निमेषमात्रेण ब्रह्मणः पात एव च ।
तस्य पाते प्राकृतिकः प्रलयः परिकीर्त्तितः ॥ १
प्रलये प्राकृते चोक्तं तत्राऽदृष्टा वसुन्धरा ।
जलप्लुतानि विश्वानि सर्व्वे लीना हराविति ॥ २
वसुन्धरा तिरोभूता कुत्र वा तत्र तिष्ठति ।
सृष्टेर्विधानसमये साविर्भूता कथं पुनः ॥ ३
कथं बभूव सा धन्या मान्या सर्व्वाश्रया जया ।
तस्याश्च जन्मकथनं वद मङ्गलकारणम् ॥ ४

नारायण उवाच ।

सर्व्वादिसृष्टौ सर्व्वेषां जन्म कृष्णादिति श्रुतिः ।
आविर्भावस्तिरोभावः सर्गेषु प्रलयेषु च ॥ ५
श्रूयतां वसुधाजन्म सर्व्वमङ्गलमङ्गलम् ।
विघ्ननिघ्नकरं पापनाशनं पुण्यवर्द्धनम् ॥ ६
अहो केचिद्वदन्तीति मधुकैटभमेदसा ।
बभूव वसुधा धन्या तद्विरुद्धमतं शृणु ॥ ७
ऊचतुस्तौ पुरा विष्णुं तुष्टौ युद्धेन तेजसा ।
आवां जहि न यत्रोर्व्वी पयसा संवृतेति च ॥ ८
तयोरुर्व्वी वधकाले प्रत्यक्षा साभवत् स्फुटम् ।
ततो बभूव मेदश्च मरणानन्तरं तयोः ॥ ९
मेदिनीति च विख्यातेत्युक्तं यैस्तन्मतं शृणु ।
जलधौता कृशा पूर्व्वं वर्द्धिता मेदसा यतः ॥ १०
कथयामि च तज्जन्म सार्थकं सर्व्वसम्मतम् ।
पुरा श्रुतं यत् श्रुत्युक्तं धर्म्मवक्त्राच्च पुष्करे ॥ ११
महाविराट्शरीरस्य जलस्थस्य चिरं स्फुटम् ।
मलो बभूव कालेन सर्व्वाङ्गव्यापको ध्रुवम् ॥ १२
स च प्रविष्टः सर्व्वेषां तल्लोम्नां विवरेषु च ।
कालेन महता तस्माद्बभूव वसुधा मुने ॥ १३
प्रत्येकं प्रतिलोम्नाञ्च कूपेषु सा स्थिरा स्थिता ।
आविर्भूता तिरोभूता सजला च पुनः पुनः ॥ १४
आविर्भूता सृष्टिकाले तज्जलात् पर्य्युपस्थिता ।
प्रलये च तिरोभूता जलाभ्यन्तरवस्थिता ॥ १५
प्रतिविश्वेषु वसुधा शैलकाननसंयुता ।
सप्तसागरसंयुक्ता सप्तद्वीपमिता सती ॥ १६
हिमाद्रिमेरुसंयुक्ता ग्रहचन्द्रार्कसंयुता ।

ब्रह्मविष्णुशिवाद्यैश्च सुरलोकैः कृतालया ॥ १७
पुण्यतीर्थसमायुक्ता पुण्यभारतसंयुता ।
काञ्चनीभूमिसंयुक्ता सर्व्वदुर्गसमन्विता ॥ १८
पातालसप्त तदधस्तदूर्द्ध्वं ब्रह्मलोककः ।
ध्रुवलोकश्च तत्रैव सर्व्वविश्वञ्च तत्र वै ॥ १९
एवं सर्व्वाणि विश्वानि पृथिव्यां निर्म्मितानि वै ।
ऊर्द्ध्वौ गोलोकवैकुण्ठौ नित्यौ विश्वपरौ च तौ ॥२०
नश्वराणि च विश्वानि सर्व्वाणि कृत्रिमाणि च ।
प्रलये प्राकृते ब्रह्मन् ब्रह्मणश्च निपातने ॥ २१
महाविराड़ादिसृष्टौ सृष्टः कृष्णेन चात्मना ।
नित्ये स्थितः स प्रलये काष्ठाकाशेश्वरैः सह ॥ २२
क्षित्यधिष्ठातृदेवी सा वाराहे पूजिता सुरैः ।
मनुभिर्म्मुनिभिर्विप्रैर्गन्धर्व्वादिभिरेव च ॥ २३
विष्णोर्वराहरूपस्य पत्नी सा श्रुतिसम्मता ।
तत्पुत्रो मङ्गलो ज्ञेयो घटेशो मङ्गलात्मजः ॥ २४

नारद उवाच ।

पूजिता केन रूपेण वाराहे च सुरैर्म्मही ।
वराहेण च वाराही सर्व्वैः सर्व्वाश्रया सती ॥२५
तस्याः पूजाविधानञ्चाप्यधश्चोद्धरणक्रमम् ।
मङ्गलं मङ्गलस्यापि जन्म व्यासं वद प्रभो ॥ २६

नारायण उवाच ।

वाराहे च वराहश्च ब्रह्मणा संस्तुतः पुरा ।
उद्दधार महीं हत्वा हिरण्याक्षं रसातलात् ॥ २७
जले तां स्थापयामास पद्मपत्रं यथार्णवे ।
तत्रैव निर्म्ममे ब्रह्मा सर्व्वविश्वं मनोहरम् ॥ २८
दृष्ट्वा तदधिदेवीञ्च सकामां कामुको हरिः ।
वराहरूपी भगवान् कोटिसूर्य्यसमप्रभः ॥ २९
कृत्वा रतिकरीं शय्यां मूर्त्तिञ्च सुमनोहराम् ।
क्रीड़ां चकार रहसि दिव्यवर्षमहर्निशम् ॥ ३०
सुखसम्भोगसंसर्गान्मूर्च्छां सम्प्राप सुन्दरी ।
विदग्धाया विदग्धेन सङ्गमोऽतिसुखप्रदः ॥ ३१
विष्णुस्तदङ्गसंश्लेषाद्बुबुधे न दिवानिशम् ।
वर्षान्ते चेतनां प्राप्य कामी तत्याज कामुकीम् ॥३२
पूर्व्वरूपञ्च वाराहं दधार चावलीलया ।
पूजां चकार भक्त्या च ध्यात्वा च धरणीं सतीम्॥३३
धूपैर्दीपैश्च नैवेद्यैः सिन्दूरैरनुलेपनैः ।
वस्त्रैः पुष्पैश्च बलिभिः संपूज्योवाच तां हरिः ॥३४

महावराह उवाच ।

सर्व्वाधारा भव शुभे सर्व्वैः संपूजिता सुखम् ।
मुनिभिर्म्मनुभिर्द्देवैः सिद्धैश्च मानवादिभिः ॥ ३५
अम्बुवाचीत्यागदिने गृहारम्भप्रवेशने ।
वापीतड़ागारम्भे च गृहे च कृषिकर्म्मणि ॥ ३६
तव पूजां करिष्यन्ति मद्वरेण सुरादयः ।
मूढ़ा ये न करिष्यन्ति यास्यन्ति नरकञ्च ते ॥ ३७

वसुधोवाच ।

वहामि सर्व्वं वाराहरूपेणाहं तवाज्ञया ।
लीलामात्रेण भगवन् विश्वञ्च सचराचरम् ॥ ३८
मुक्तां शुक्तिं हरेरर्च्चां शिवलिङ्गं शिलां तथा ।
शङ्खं प्रदीपं रत्नञ्च माणिक्यं हीरकं मणिम् ॥ ३९
यज्ञसूत्रञ्च पुष्पञ्च पुस्तकं तुलसीदलम् ।
जपमालां पुष्पमालां कर्पूरञ्च सुवर्णकम् ॥ ४०
गोरोचनां चन्दनञ्च शालग्रामजलं तथा ।
एतान् वोढुमशक्ताहं क्लिष्टा च भगवन् शृणु ॥ ४१

श्रीभगवानुवाच ।

द्रव्याण्येतानि ये मूढ़ा अर्पयिष्यन्ति सुन्दरि ।
ते यास्यन्ति कालसूत्रं दिव्यं वर्षशतं त्वयि ॥ ४२
इत्येवमुक्त्वा भगवान् विरराम च नारद ।
बभूव तेन गर्भेण तेजस्वी मङ्गलग्रहः ॥ ४३
पूजां चक्रुः पृथिव्याश्च ते सर्व्वे चाज्ञया हरेः ।
काण्वशाखोक्तध्यानेन तुष्टुवुः स्तवनेन च ॥ ४४
ददुर्मूलेन मन्त्रेण नैवेद्यादिकमेव च ।
संस्तुता त्रिषु लोकेषु पूजिता सा बभूव ह ॥ ४५

नारद उवाच ।

किं ध्यानं स्तवनं किं वा तस्य मूलञ्च किं वद ।
गूढ़ं सर्व्वपुराणेषु श्रोतुं कौतूहलं मम ॥ ४६

नारायण उवाच ।

आदौ च पृथिवी देवी वराहेण च पूजिता ।
ततो हि ब्रह्मणा पश्चात् ततश्च पृथुना पुरा ॥ ४७
ततः सर्व्वैर्म्मुनीन्द्रैश्च मनुभिर्नारदादिभिः ।
ध्यानञ्च स्तवनं मन्त्रं शृणु वक्ष्यामि नारद ॥ ४८
ओँ ह्रीँ श्रीँ क्लीँ वसुधायै स्वाहेत्यनेन पूजिता । (क)

(क) ओँ ह्रीँ श्रीँ वाँ वसुधायै स्वाहा ।
इत्यनेन मन्त्रेण पूजिता विष्णुना पुरा ।
इति पाठश्च दृश्यते ।

श्वेतचम्पकवर्णाभां शतचन्द्रसमप्रभाम्।
चन्दनोक्षितसर्व्वाङ्गीं सर्व्वभूषणभूषिताम्॥ ५०
रत्नाधारां रत्नगर्भां रत्नाकरसमन्विताम्।
वह्निशुद्धांशुकाधानां सस्मितां वन्दितां भजे॥ ५१
ध्यानेनानेन सा देवी सर्व्वैश्च पूजिता भवे।
स्तवनं शृणु विप्रेन्द्र काण्वशाखोक्तमेव च॥ ५२

विष्णुरुवाच।

जये जय जयाधारे जयशीले जयप्रदे।
यज्ञशूकरजाये च जयं देहि जयावहे॥ ५३
मङ्गले मङ्गलाधारे मङ्गले मङ्गलप्रदे।
मङ्गलार्थे मङ्गलांशे मङ्गलं देहि मे भवे॥ ५४
सर्व्वाधारे सर्व्वबीजे सर्व्वशक्तिसमन्विते।
सर्व्वकामप्रदे देवि सर्व्वेष्टं देहि मे भवे॥ ५५
पुण्यस्वरूपे जीवानां पुण्यरूपे सनातनि।
पुण्याश्रये पुण्यवतामालये पुण्यदे भवे॥ ५६
रत्नाधारे रत्नगर्भे रत्नाकरसमन्विते।
स्त्रीरत्नरूपे रत्नाढ्ये रत्नसारप्रदे भवे॥ ५७
सर्व्वशस्यालये सर्व्वशस्याढ्ये सर्व्वशस्यदे।
सर्व्वशस्यहरे काले सर्व्वशस्यात्मिके भवे॥ ५८
भूमे भूमिपसर्व्वस्वे भूमिपालपरायणे।
भूमिपाहङ्काररूपे भूमिं देहि च भूमिदे॥ ५९
इदं स्तोत्रं महापुण्यं तां संपूज्य च यः पठेत्।
कोटि कोटि जन्म जन्म स भवेद्भूमिपेश्वरः॥ ६०
भूमिदानकृतं पुण्यं लभते पठनाज्जनः।
भूमिदानहरात् पापात् मुच्यते नात्र संशयः॥ ६१
अम्बुवाचीभूखननपापात् स मुच्यते ध्रुवम्।
अन्यकूपे कूपदजात् पापात् स मुच्यते ध्रुवम्।
परभूश्राद्धजात् पापान्मुच्यते नात्र संशयः॥ ६२
भूमौ वीर्य्यत्यागपापाद्भूमौ दीपादिस्थापनात्।
पापात् प्रमुच्यते प्राज्ञस्तोत्रस्य पठनान्मुने।
अश्वमेधशतं पुण्यं लभते नात्र संशयः॥ ६३

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे पृथिव्युपाख्याने पृथिवीस्तोत्रं नामाष्टमोऽध्यायः॥ ८॥

नवमोऽध्यायः।

नारद उवाच।

भूमिदानकृतं पुण्यं पापं तद्धरणेन यत्।
परभूमौ श्राद्धरूपं कूपे कूपदजं तथा॥ १
अम्बुवाचीभूखनन-वीजत्यागजमेव च।
दीपादिस्थापनात् पापं श्रोतुमिच्छामि यत्नतः॥ २
अन्यद्वा पृथिवीजन्यं पापं यत् प्रश्नतः परम्।
यदस्ति तत्प्रतीकारं वद वेदविदां वर॥ ३

नारायण उवाच।

वितस्तिमात्रं भूमिञ्च यो ददाति च भारते।
सन्ध्यापूताय विप्राय स याति विष्णुमन्दिरम्॥ ४
भूमिञ्च सर्व्वशस्याढ्यां ब्राह्मणाय ददाति यः।
भूमिरेणुप्रमाणञ्च वर्षं विष्णुपदे स्थितिः॥ ५
ग्रामं भूमिञ्च धान्यञ्च यो ददात्याददाति यः।
सर्व्वपापाद्विनिर्म्मुक्तौ चोभौ वैकुण्ठवासिनौ॥ ६
भूमिं दातुञ्च यत्काले यः साधुश्चानुमोदते।
स प्रयाति च वैकुण्ठं मित्रगोत्रसमन्वितः॥ ७
स्वदत्तां परदत्तां वा ब्रह्मवृत्तिं हरेत् तु यः।
स तिष्ठति कालसूत्रं यावच्चन्द्रदिवाकरौ॥ ८
तत्पुत्रपौत्रप्रभृतिर्भूमिहीनः श्रिया हतः।
पुत्रहीनो दरिद्रश्च अन्ते याति च रौरवम्॥ ९
गवां मार्गं विनिष्कृष्य यश्च शस्यं ददाति च।
दिव्यं वर्षशतञ्चैव कुम्भीपाके स तिष्ठति॥ १०
गोष्ठं तडागं निष्कृष्य मार्गं शस्यं ददाति यः।
स च तिष्ठत्यसीपत्रे यावदिन्द्राश्चतुर्द्दश॥ ११
परकीयतडागे च पङ्कमुद्धृत्य चोत्सृजेत्।
रेणुप्रमाणवर्षञ्च ब्रह्मलोके वसेन्नरः॥ १२
पिण्डं पित्रे भूमिभर्त्तुर्न प्रदाय च मानवः।
श्राद्धं करोति यो मूढ़ो नरकं याति निश्चितम्॥ १३
भूमौ प्रदीपं योऽर्पयति स चान्धः सप्तजन्मसु।
भूमौ शङ्खञ्च संस्थाप्य कुष्ठं जन्मान्तरे लभेत्॥ १४
मुक्तामाणिक्यहीरञ्च सुवर्णञ्च मणिं तथा।
यश्च संस्थापयेद्भूमौ दरिद्रः सप्तजन्मसु॥ १५
शिवलिङ्गं शिलामर्च्चां यश्चापयति भूतले।
शतमन्वन्तरं यावत् कृमिभक्षे स तिष्ठति॥ १६
सूक्तं मन्त्रं शिलातोयं पुष्पञ्च तुलसीदलम्।
यश्चार्पयति भूमौ च स तिष्ठेन्नरकं युगम्॥ १७

जपमालां पुष्पमालां कर्पूरं रोचनां तथा।
यो मूढश्चार्पयेद्भूमौ स याति नरकं ध्रुवम्॥ १८
मुने चन्दनकाष्ठञ्च रुद्राक्षं कुशमूलकम्।
संस्थाप्य भूमौ नरके वसेन्मन्वन्तरावधि॥ १९
पुस्तकं यज्ञसूत्रञ्च भूमौ संस्थापयेत् तु यः।
न भवेद्विप्रयोनौ च तस्य जन्मान्तरे जनिः॥ २०
ब्रह्महत्यासमं पापमिह वै लभते ध्रुवम्।
ग्रन्थियुक्तं यज्ञसूत्रं पूज्यञ्च सर्व्ववर्णकैः॥ २१
यज्ञं कृत्वा तु यो भूमिं क्षीरेण न हि सिञ्चति।
स याति तप्तभूमिञ्च सन्तप्तः सर्व्वजन्मसु॥ २२
भूकम्पे ग्रहणे यो हि करोति खननं भुवः।
जन्मान्तरे महापापी सोऽङ्गहीनो भवेद्ध्रुवम्॥ २३
भवनं यत्र सर्व्वेषां भूमिस्तेन प्रकीर्त्तिता।
वसु रत्नं या दधाति वसुधा च वसुन्धरा॥ २४
हरेरूरौ च या जाता सा चोर्व्वी परिकीर्त्तिता।
धरा धरित्री धरणी सर्व्वेषां धरणाच्च सा॥ २५
इज्या च यागाधाराच्च क्षौणी क्षीणा लये च सा।
महालये क्षयं याति क्षितिस्तेन प्रकीर्त्तिता॥ २६
काश्यपी कश्यपस्येयमचला स्थितिरूपतः।
विश्वम्भरा तद्भरणाच्चानन्तानन्तरूपतः॥ २७
पृथिवी पृथुकन्या सा विस्तृतत्वान्महामुने॥ २८

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायण-नारदसंवादे पृथिव्युपाख्यानं
नाम नवमोऽध्यायः॥ ९॥

दशमोऽध्यायः।

नारद उवाच।

श्रुतं पृथिव्युपाख्यानमतीव सुमनोहरम्।
गङ्गोपाख्यानमधुना वद वेदविदां वर॥ १
भारतं भारतीशापादाजगाम सुरेश्वरी।
विष्णुस्वरूपा परमा स्वयं विष्णुपदी सती॥ २
कथं कुत्र युगे केन प्रार्थिता प्रेरिता पुरा।
तत्क्रमं श्रोतुमिच्छामि पापघ्नं पुण्यदं शुभम्॥ ३

नारायण उवाच।

राजराजेश्वरः श्रीमान् सगरः सूर्य्यवंशजः।
तस्य भार्य्या च वैदर्भी शैव्या च द्वे मनोहरे॥ ४
सत्यस्वरूपः सत्येष्टः सत्यवाक् सत्यभावनः।
सत्यवर्गविचारज्ञः परं सत्ययुगोद्भवः॥ ५
एकस्यामेकपुत्त्रश्च बभूव सुमनोहरः।
असमञ्जा इति ख्यातः शैव्यायां कुलवर्द्धनः॥ ६
अन्या चाराधयामास शङ्करं पुत्त्रकामुकी।
बभूव गर्भस्तस्याश्च शिवस्य च वरेण च॥ ७
गते शताब्दे पूर्णे च मांसपिण्डं सुषाव सा।
तद्दृष्ट्वा च शिवं ध्यात्वा रुरोदोच्चैः पुनः पुनः॥ ८
शम्भुर्ब्राह्मणरूपेण तत्समीपं जगाम ह।
चकार संविभज्यैतत् पिण्डं षष्टिसहस्रधा॥ ९
सर्व्वे बभूवुः पुत्त्राश्च महाबलपराक्रमाः।
ग्रीष्ममध्याह्नमार्त्तण्ड-प्रभामुष्टकरा वराः॥ १०
कपिलस्य कोपदृष्ट्या बभूवुर्भस्मसाच्च ते।
राजा रुरोद तच्छ्रुत्वा जगाम मरणं शुचा॥ ११
तपश्चकारासमञ्जा गङ्गानयनकारणम्।
तपः कृत्वा लक्षवर्षं ममार कालयोगतः॥ १२
अंशुमांस्तस्य पुत्त्रश्च गङ्गानयनकारणम्।
तपः कृत्वा लक्षवर्षं ममार कालयोगतः॥ १३
दिलीपस्तस्य तनयो गङ्गानयनकारणम्।
तपः कृत्वा लक्षवर्षं ययौ लोकान्तरं नृपः॥१४ (क)
भगीरथस्तस्य पुत्त्रो महाभागवतः सुधीः।
वैष्णवो विष्णुभक्तश्च गुणवानजरामरः॥ १५
तपः कृत्वा लक्षवर्षं गङ्गानयनकारणम्।
ददर्श कृष्णं हृष्टास्यं सूर्य्यकोटिसमप्रभम्॥ १६
द्विभुजं मुरलीहस्तं किशोरं गोपवेशकम्।
परमात्मानमीशञ्च भक्तानुग्रहविग्रहम्॥ १७
स्वेच्छामयं परं ब्रह्म परिपूर्णतमं विभुम्।
ब्रह्मविष्णुशिवाद्यैश्च स्तुतं मुनिगणैर्युतम्॥ १८
निर्लिप्तं साक्षिरूपञ्च निर्गुणं प्रकृतेः परम्।
ईषद्धास्यप्रसन्नास्यं भक्तानुग्रहकारकम्।
वह्निशुद्धांशुकाधानं रत्नभूषणभूषितम्॥ १९
तुष्टाव दृष्ट्वा नृपतिः प्रणम्य च पुनः पुनः।

(क) यदि च बहुषु पुस्तकेषु तपश्चकारासमञ्जा इत्येतत्-श्लोकानन्तरं दिलीपस्तस्य तनय इत्ययं श्लोकः ततश्च अंशुमांस्तस्य पुत्त्रश्चेति श्लोको दृश्यते तथापि अंशुमतोऽसमञ्जःपुत्त्रत्वं दिलीपस्य चांशुमत्पुत्त्रत्वं सर्व्वसम्मतमिति विपरीतक्रमेण श्लोकावेतौ निवेशितौ।

लीलया च वरं प्राप्य वाञ्छितं वंशतारणम् ॥ २०
तत्राजगाम गङ्गा सा स्मरणात् परमात्मनः ।
तं प्रणम्य प्रतस्थौ च तत्पुरः संपुटाञ्जलिः ॥ २१
उवाच भगवांस्तत्र तां दृष्ट्वा सुमनोहराम् ।
कुर्व्वतीं स्तवनं दिव्यं पुलकाञ्चितविग्रहाम् ॥ २२
श्रीकृष्ण उवाच ।
भारतं भारतीशापाद्गच्छ शीघ्रं सुरेश्वरि ।
सगरस्य सुतान् सर्व्वान् पूतं कुरु ममाज्ञया ॥ २३
त्वत्स्पर्शवायुना पूता यास्यन्ति मम मन्दिरम् ।
बिभ्रतो दिव्यमूर्त्तिं ते दिव्यस्यन्दनगामिनः ॥ २४
मत्पार्षदा भविष्यन्ति सर्व्वकालनिरामयाः ।
समुच्छिद्य कर्म्मभोगं कृतं जन्मनि जन्मनि ॥ २५
कोटिजन्मार्ज्जितं पापं भारते यत् कृतं नृणाम् ।
गङ्गायाः स्पर्शवातेन नश्यति श्रुतौ श्रुतम् ॥ २६
स्पर्शनाद्दर्शनाद्देव्याः पुण्यं दशगुणं ततः ॥ २७
मौषलस्नानमात्रेण सामान्यदिवसे नृणाम् ।
शतकोटिजन्मपापं नश्यतीति श्रुतौ श्रुतम् ॥ २८
यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च ।
जन्मसंख्यार्ज्जितान्येव कामतोऽपि कृतानि च ।
तानि सर्व्वाणि नश्यन्ति मौषलस्नानतो नृणाम् ॥ २९
पुण्याहस्नानजं पुण्यं वेदा नैव वदन्ति च ।
केचिद्वदन्ति ते देवि फलमेव यथागमम् ॥ ३०
ब्रह्मविष्णुशिवाद्याश्च सर्व्वं नैव वदन्ति च ।
सामान्यदिवसस्नाने सङ्कल्पं शृणु सुन्दरि ॥ ३१
पुण्यं दशगुणञ्चैव मौषलस्नानतः परम् ।
ततस्त्रिंशद्गुणं पुण्यं रविसंक्रमणे दिने ॥ ३२
अमायाञ्चापि तत्तुल्यं द्विगुणं दक्षिणायने ।
ततो दशगुणं पुण्यं नराणामुत्तरायणे ॥ ३३
चातुर्म्मास्यपौर्णमास्योरनन्तं पुण्यमेव च ।
अक्षयायाञ्च तत्तुल्यं नैतद्वेदे निरूपितम् ॥ ३४
असंख्यपुण्यफलदमेतेषु स्नानदानकम् ।
सामान्यदिवसस्नानाद्दानाच्छतगुणं फलम् ॥ ३५
मन्वन्तरायां देवेशि युगाद्यायां तथैव च ।
माघस्य सितसप्तम्यां भीष्माष्टम्यां तथैव च ।
तथाप्यशोकाष्टम्याञ्च नवम्याञ्च तथा हरेः ॥ ३६
ततोऽपि द्विगुणं पुण्यं नन्दायां तव दुर्लभे ।
दशहरादशम्याञ्च युगाद्यादिसमं फलम् ॥ ३७
नन्दासमञ्च वारुण्यां महत्पूर्व्वे चतुर्गुणम् ।
ततश्चतुर्गुणं पुण्यं द्विमहत्पूर्व्वके सति ॥ ३८
पुण्यं कोटिगुणञ्चैव सामान्यस्नानतो हि यत् ।
चन्द्रोपरागसमये सूर्य्ये दशगुणं ततः ॥ ३९
पुण्येऽप्यर्द्धोदये काले ततः शतगुणं फलम् ।
सर्व्वेषामेव सङ्कल्पो वैष्णवानां विपर्य्ययः ॥ ४०
फलसन्धानरहिता जीवन्मुक्ताश्च वैष्णवाः ।
मत्प्रीतिभक्तिकामास्ते सर्व्वदा सर्व्वकर्म्मसु ॥ ४१
गुरुवक्त्राद्विष्णुमन्त्रो यस्य कर्णे प्रविशति ।
जीवन्मुक्तं वैष्णवं तं वेदाः सर्व्वे वदन्ति च ॥ ४२
पुरुषाणां शतं पूर्व्वं पितृकञ्च परं शतम् ।
मातामहस्य च शतं मातरं मातृमातरम् ॥ ४३
भगिनीं भ्रातरञ्चैव भागिनेयञ्च मातुलम् ।
श्वश्रूञ्च श्वशुरञ्चैव गुरुपत्नीं गुरोः सुतम् ॥ ४४
गुरुञ्च ज्ञानदातारं मित्रञ्च सहचारिकम् ।
भृत्यं शिष्यं तथा चेटीं प्रजाः स्वाश्रमसन्निधौ ॥ ४५
उद्धरेदात्मना सार्द्धं मन्त्रग्रहणमात्रतः ।
मन्त्रग्रहणमात्रेण जीवन्मुक्तो भवेन्नरः ॥ ४६
तस्य संस्पर्शनात् पूतं तीर्थञ्च भुवि भारतम् ।
तस्यैव पादरजसा सद्यःपूता वसुन्धरा ।
पादोदकप्लुतस्थानं तीर्थमेव भवेद्ध्रुवम् ॥ ४७
अन्नं विष्ठा जलं मूत्रं यद्विष्णोरनिवेदितम् ।
वैष्णवाश्च न खादन्ति नैवेद्यभोजिनः सदा ॥ ४८
विष्णोर्निवेदितान्नञ्च नित्यं ये भुञ्जते नराः ।
पूतानि सर्व्वतीर्थानि तेषाञ्च स्पर्शनाद्धरौ ॥ ४९
विष्णोः पादोदकं पुण्यं नित्यं ये भुञ्जते नराः ।
तेभ्यः पापाः पलायन्ते वैनतेयादिवोरगाः ॥ ५०
तेषां दर्शनमात्रेण पूतञ्च भुवनत्रयम् ।
विष्णोः सुदर्शनं चक्रं सततं तांश्च रक्षति ॥ ५१
मद्गुणश्रवणाद्ये च पुलकाञ्चितविग्रहाः ।
गद्गदाः साश्रुनेत्रास्ते नराश्च वैष्णवोत्तमाः ॥ ५२
पुत्रादपि परः स्नेहो मयि येषां निरन्तरम् ।
गृहाद्याश्च मयि न्यस्तास्ते नरा वैष्णवोत्तमाः ॥ ५३
आब्रह्मस्तम्बपर्य्यन्तं मत्तः सर्व्वं चराचरम् ।
सर्व्वंप्राममहमात्मेश दृतिज्ञा वैष्णवोत्तमाः ॥ ५४
असंख्यकोटिब्रह्माण्डं ब्रह्मविष्णुशिवादयः ।
प्रलये मयि लीयन्ते चेतिज्ञा वैष्णवोत्तमाः ॥ ५५

तेजःस्वरूपं परमं भक्तानुग्रहविग्रहम् ।
स्वेच्छामयं निर्गुणञ्च निरीहं प्रकृतेः परम् ॥ ५६
सर्व्वे प्राकृतिका मत्त आविर्भूतास्तिरोहिताः ।
इति जानन्ति ये देवि ते नरा वैष्णवोत्तमाः ॥ ५७
इत्येवमुक्त्वा देवेशो विरराम तयोः पुरः ।
उवाच तं त्रिपथगा भक्तिनम्रात्मकन्धरा ॥ ५८

गङ्गोवाच ।

यामि चेद्भारतं नाथ भारतीशापतः पुरा ।
तवाज्ञया च राजेन्द्रतपसा चैव साम्प्रतम् ॥ ५९
दास्यन्ति पापिनो मह्यं पापानि यानि कानि च ।
तानि मे केन नश्यन्ति तदुपायं वद प्रभो ॥ ६०
कतिकालं परिमितं स्थितिर्मे तत्र भारते ।
कदा यास्यामि सर्व्वेश तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ६१
ममान्यद्वाञ्छितं यद्यत् सर्व्वं जानासि सर्व्ववित् ।
सर्व्वान्तरात्मा सर्व्वज्ञ तदुपायं वद प्रभो ॥ ६२

श्रीकृष्ण उवाच ।

जानामि वाञ्छितं गङ्गे तव सर्व्वं सुरेश्वरि ।
पतिस्ते रुद्ररूपोऽयं लवणोदो भविष्यति ॥ ६३
ममांशः स समुद्रश्च त्वञ्च लक्ष्मीस्वरूपिणी ।
विदग्धाया विदग्धेन सङ्गमो गुणवान् भुवि ॥ ६४
यावत्यः सन्ति नद्यश्च भारत्याद्याश्च भारते ।
सौभाग्यत्वञ्च तास्वेव लवणोदस्य सौरते ॥ ६५
अद्यप्रभृति देवेशि कलेः पञ्चसहस्रकम् ।
वर्षं स्थितिस्ते भारत्याः शापेन भारते भुवि ॥ ६६
नित्यं वारिनिधिना सार्द्धं करिष्यसि रहो रतिम् ।
त्वमेव रसिका देवी रसिकेन्द्रेण संयुता ॥ ६७
त्वां स्तोष्यन्ति च स्तोत्रेण भगीरथकृतेन च ।
भारतस्था जनाः सर्व्वे पूजयिष्यन्ति भक्तितः ॥ ६८
कौथुमोक्तेन ध्यानेन ध्यात्वा त्वां पूजयिष्यति ।
यः स्तौति प्रणमेन्नित्यं सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ६९
गङ्गा गङ्गेति यो ब्रूयाद्योजनानां शतैरपि ।
मुच्यते सर्व्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ७०
सहस्रपापिनां स्नानाद्यत् पापं ते भविष्यति ।
मद्भक्तैकदर्शनेन तदेव हि विनश्यति ॥ ७१
पापिनान्तु सहस्राणां शवस्पर्शेन यत् तव ।
मन्मन्त्रोपासकस्नानात् तदघञ्च विनङ्क्ष्यति ॥ ७२
यत्र यत्र भवेद्गङ्गे मन्नामगुणकीर्त्तनम् ।
तत्रैव त्वमधिष्ठानं करिष्यस्यघमोचनात् ॥ ७३
सार्द्धं सरिद्भिः श्रेष्ठाभिः सरस्वत्यादिभिः शुभे ।
तत्तु तीर्थं भवेत् सद्यो यत्र मद्गुणकीर्त्तनम् ॥ ७४
तद्रेणुस्पर्शमात्रेण पूतो भवति पातकी ।
रेणुप्रमाणं वर्षञ्च स वैकुण्ठे भवेद्ध्रुवम् ॥ ७५
ज्ञानेन त्वयि ये भक्त्या मन्नामस्मृतिपूर्व्वकम् ।
समुत्सृजन्ति प्राणांश्च ते गच्छन्ति हरेः पदम् ॥ ७६
पार्षदप्रवरास्ते च भविष्यन्ति हरेश्चिरम् ।
लयं प्राकृतिकं ते च द्रक्ष्यन्ति चाप्यसंख्यकम् ॥ ७७
मृतस्य बहुपुण्येन तच्छवं त्वयि विन्यसेत् ।
प्रयाति स च वैकुण्ठं यावदस्थां स्थितिस्त्वयि ॥ ७८
कायव्यूहं ततः कृत्वा भोजयित्वा स्वकर्म्मकम् ।
तस्मै ददामि सारूप्यं करोमि तञ्च पार्षदम् ॥ ७९
अज्ञानात्त्वज्जलस्पर्शाद्यदि प्राणान् समुत्सृजेत् ।
तस्मै ददामि सारूप्यं करोमि तञ्च पार्षदम् ॥ ८०
अन्यत्र वा त्यजेत् प्राणांस्त्वन्नामस्मृतिपूर्व्वकम् ।
तस्मै ददामि सारूप्यमसंख्यप्रलयं त्वयम् ॥ ८१
अन्यत्र वा त्यजेत् प्राणान् मन्नामस्मृतिपूर्व्वकम् ।
तस्मै ददामि सालोक्यं यावद्वै ब्रह्मणो वयः ॥ ८२
तीर्थेऽप्यतीर्थे मरणे विशेषो नास्ति कश्चन ।
मन्मन्त्रोपासकानाञ्च नित्यं नैवेद्यभोजिनाम् ॥ ८३
पूतं कर्त्तुं स शक्तो हि लीलया भुवनत्रयम् ।
रत्नेन्द्रसारयानेन गोलोकं स प्रयाति च ॥ ८४
मद्भक्तबान्धवा ये ये ते ते पुण्यधियः शुभे ।
ते यान्ति रत्नयानेन गोलोकञ्च सुदुर्लभम् ॥ ८५
यत्र तत्र मृता ये च ज्ञानाज्ञानेन वा सति ।
जीवन्मुक्ताश्च ते पूता मद्भक्तसन्निधानतः ॥ ८६
इत्युक्त्वा श्रीहरिस्ताञ्च तमुवाच भगीरथम् ।
स्तुहि गङ्गामिमां भक्त्या पूजां कुर्व्विति साम्प्रतम् ॥ ८७
भगीरथस्तां तुष्टाव पूजयामास भक्तितः ।
कौथुमोक्तेन ध्यानेन स्तोत्रेण च पुनः पुनः ॥ ८८
प्रणनाम च श्रीकृष्णं परमात्मानमीश्वरम् ।
भगीरथश्च गङ्गा च सोऽन्तर्द्धानं चकार ह ॥ ८९

नारद उवाच ।

केन ध्यानेन स्तोत्रेण केन पूजाक्रमेण च ।
पूजां चकार नृपतिर्वद वेदविदां वर ॥ ९०

नारायण उवाच।

स्नात्वा नित्यक्रियां कृत्वा धृत्वा धौते च वाससी।
संपूज्य देवषट्कञ्च संयतो भक्तिपूर्व्वकम्॥ ९१
गणेशञ्च दिनेशञ्च वह्निं विष्णुं शिवं शिवाम्।
संपूज्य देवषट्कञ्च सोऽधिकारी च पूजने॥ ९२
गणेशं विघ्ननाशाय निष्पापाय दिवाकरम्।
वह्निं स्वशुद्धये विष्णुं मुक्तये पूजयेन्नरः॥ ९३
शिवं ज्ञानाय ज्ञानेशं शिवाञ्च बुद्धिवृद्धये।
संपूज्यैतल्लभेत् प्राज्ञो विपरीतमतोऽन्यथा॥ ९४
इध्यावनेन तद्ध्यानं शृणु नारद तत्त्वतः।
ध्यानञ्च कौथुमोक्तञ्च सर्व्वपापप्रणाशनम्॥ ९५
श्वेतचम्पकवर्णाभां गङ्गां पापप्रणाशिनीम्।
कृष्णविग्रहसम्भूतां कृष्णतुल्यां परां सतीम्॥ ९६
वह्निशुद्धांशुकाधानां रत्नभूषणभूषिताम्।
शरत्पूर्णेन्दुशतक-प्रभामुष्टकरां वराम्॥ ९७
ईषद्धास्यप्रसन्नास्यां शश्वत्सुस्थिरयौवनाम्।
नारायणप्रियां शान्तां सत्सौभाग्यसमन्विताम्॥ ९८
बिभ्रतीं कवरीभारं मालतीमाल्यसंयुताम्।
सिन्दूरविन्दुललितां सार्द्धं चन्दनविन्दुभिः॥ ९९
कस्तूरीपत्रकं गण्डे नानाचित्रसमन्विताम्।
पक्वबिम्बविनिन्द्यैक-चार्व्वोष्ठपुटमुत्तमम्॥ १००
मुक्तापङ्क्तिप्रभामुष्ट-दन्तपङ्क्तिमनोहरम्।
सुचारुवक्रनयनां सकटाक्षं मनोरमाम्॥ १०१
कठिनश्रीफलाकारं स्तनयुग्मं सपत्रकम्।
बृहत्श्रोणीं सुकठिनां रम्भास्तम्भविनिन्दिताम्॥ १०२
स्थलपद्मप्रभामुष्ट-पादपद्मयुगं वरम्।
रत्नपाशकसंयुक्तं कुङ्कुमाक्तं सयावकम्॥ १०३
देवेन्द्रमौलिमन्दार-मकरन्दकणारुणम्।
सुरसिद्धमुनीन्द्रैश्च दत्तार्घ्यसंयुतं मुदा॥ १०४
तपस्विमौलिनिकर-भ्रमरश्रेणिसंयुतम्।
मुक्तिप्रदं मुमुक्षूणां कामिनां स्वर्गभोगदम्॥ १०५
वरां वरेण्यां वरदां भक्तानुग्रहकातराम्।
श्रीविष्णोः पददात्रीञ्च भजे विष्णुपदीं सतीम्॥ १०६
इत्यनेन च ध्यानेन ध्यात्वा त्रिपथगां शुभाम्।
दत्त्वा संपूजयेद्ब्रह्मन्नुपचाराणि षोड़श॥ १०७
आसनं पाद्यमर्घ्यञ्च स्नानीयञ्चानुलेपनम्।
धूपं दीपञ्च नैवेद्यं ताम्बूलं शीतलं जलम्॥ १०८
वसनं भूषणं माल्यं गन्ध आचमनीयकम्।
मनोहरं सुतल्पञ्च देयान्येतानि षोड़श॥ १०९
दत्त्वा भक्त्या च प्रणमेत् सम्भूय संपुटाञ्जलिः।
संपूज्यैवंप्रकारेण सोऽश्वमेधफलं लभेत्॥ ११०
स्तोत्रञ्च कौथुमोक्तञ्च संवादं विष्णुब्रह्मणोः।
शृणु नारद वक्ष्यामि पापघ्नञ्च सुपुण्यदम्॥ १११

श्रीब्रह्मोवाच।

श्रोतुमिच्छामि देवेश लक्ष्मीकान्त जगत्प्रभो।
विष्णो विष्णुपदीस्तोत्रं पापघ्नं पुण्यकारणम्॥ ११२

श्रीनारायण उवाच।

शिवसंगीतसंमुग्धश्रीकृष्णाङ्गद्रवोद्भवाम्।
राधाङ्गद्रवसंसक्तां तां गङ्गां प्रणमाम्यहम्॥ ११३
यज्जन्म सृष्टेरादौ च गोलोके रासमण्डले।
सन्निधाने शङ्करस्य तां गङ्गां प्रणमाम्यहम्॥ ११४
गोपैर्गोपीभिराकीर्णे शुभे राधामहोत्सवे।
कार्त्तिकीपूर्णिमाजातां तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ११५
कोटियोजनविस्तीर्णा दैर्घ्ये लक्षगुणा ततः।
समावृता या गोलोकं तां गङ्गां प्रणमाम्यहम्॥ ११६
षष्टिलक्षयोजना या ततो दैर्घ्ये चतुर्गुणा।
समावृता या वैकुण्ठं तां गङ्गां प्रणमाम्यहम्॥ ११७
त्रिंशल्लक्षयोजना या ततो दैर्घ्ये चतुर्गुणा।
आवृता ब्रह्मलोकं या तां गङ्गां प्रणमाम्यहम्॥ ११८
त्रिंशल्लक्षयोजना या दैर्घ्ये पञ्चगुणा ततः।
आवृता शिवलोकं या तां गङ्गां प्रणमाम्यहम्॥ ११९
षड्योजनविस्तीर्णा दैर्घ्ये दशगुणा ततः।
मन्दाकिनी येन्द्रलोके तां गङ्गां प्रणमाम्यहम्॥ १२०
लक्षयोजनविस्तीर्णा दैर्घ्ये सप्तगुणा ततः।
आवृता ध्रुवलोकं या तां गङ्गां प्रणमाम्यहम्॥ १२१
लक्षयोजनविस्तीर्णा दैर्घ्ये दशगुणा ततः।
आवृता चन्द्रलोकं या तां गङ्गां प्रणमाम्यहम्॥ १२२
षष्टिसहस्रयोजना या दैर्घ्ये दशगुणा ततः।
आवृता सूर्य्यलोकं या तां गङ्गां प्रणमाम्यहम्॥ १२३
लक्षयोजनविस्तीर्णा दैर्घ्ये च षड्गुणा ततः।
आवृता सत्यलोकं या तां गङ्गां प्रणमाम्यहम्॥ १२४
दशलक्षयोजना या दैर्घ्ये पञ्चगुणा ततः।
आवृता या तपोलोकं तां गङ्गां प्रणमाम्यहम्॥ १२५
सहस्रयोजना या च दैर्घ्ये सप्तगुणा ततः।

आवृता जनलोकं या तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ॥१२६
सहस्रयोजना या सा दैर्घ्ये सप्तगुणा ततः।
आवृता या च कैलासं तां गङ्गां प्रणमाम्यहम्॥१२७
पाताले या भोगवती विस्तीर्णा दशयोजना।
ततो दशगुणा दैर्घ्ये तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ॥१२८
क्रोशैकमात्रविस्तीर्णा ततः क्षीणा न कुत्रचित्।
क्षितौ चालकनन्दा या तां गङ्गां प्रणमाम्यहम्॥१२९
सत्ये या क्षीरवर्णा च त्रेतायामिन्दुसन्निभा।
द्वापरे चन्दनाभा च तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ॥१३०
जलप्रभा कलौ या च नान्यत्र पृथिवीतले।
स्वर्गे च नित्यं क्षीराभा तां गङ्गां प्रणमाम्यहम् ॥१३१
यस्याः प्रभावमतुलं पुराणे च श्रुतौ श्रुतम्।
या पुण्यदा पापहर्त्री तां गङ्गां प्रणमाम्यहम्॥१३२
यत्तोयकणिकास्पर्शः पापिनाञ्च पितामह।
ब्रह्महत्यादिकं पापं कोटिजन्मार्ज्जितं दहेत् ॥१३३
इत्येवं कथितं ब्रह्मन् गङ्गापद्यैकविंशतिः।
स्तोत्ररूपञ्च परमं पापघ्नं पुण्यबीजकम् ॥१३४
नित्यं यो हि पठेद्भक्त्या संपूज्य च सुरेश्वरीम्।
अश्वमेधफलं नित्यं लभते नात्र संशयः ॥ १३५
अपुत्रो लभते पुत्रं भार्य्याहीनो लभेत् प्रियाम्।
रोगात्मुच्येत रोगी च बद्धो मुच्येत बन्धनात् ॥१३६
अस्पष्टकीर्त्तिः सुयशा मूर्खो भवति पण्डितः।
यः पठेत् प्रातरुत्थाय गङ्गास्तोत्रमिदं शुभम् ॥१३७
शुभं भवेत्तु दुःस्वप्नं गङ्गास्नानफलं लभेत् ॥ १३८
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गङ्गास्तोत्रम्।

नारायण उवाच।

भगीरथोऽनया स्तुत्या स्तुत्वा गङ्गाञ्च नारद।
जगाम तां गृहीत्वा च यत्र नष्टाश्च सागराः ॥१३९
वैकुण्ठं ते ययुस्तूर्णं गङ्गायाः स्पर्शवायुना।
भगीरथेन सा नीता तेन भागीरथी स्मृता ॥ १४०
इत्येवं कथितं सर्व्वं गङ्गोपाख्यानमुत्तमम्।
पुण्यदं मोक्षदं सारं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥१४१

नारद उवाच।

शिवसङ्गीतसंमुग्ध-श्रीकृष्णे द्रवतां गते।
द्रवताञ्च गतायाञ्च राधायां किं बभूव ह ॥ १४२
तत्रस्थाश्च जना ये ये ते च किं चक्रुरुत्तमम्।
एतत् सर्व्वं सुविस्तीर्णं कृत्वा वक्तुमिहार्हसि ॥१४३

नारायण उवाच।

कार्त्तिकीपूर्णिमायाञ्च राधायाः सुमहोत्सवे।
कृष्णः संपूज्य तां राधामुवास रासमण्डले ॥ १४४
कृष्णेन पूजितां तां तु संपूज्य हृष्टमानसाः।
ऊचुर्ब्रह्मादयः सर्व्वे ऋषयः सनकादयः ॥ १४५
एतस्मिन्नन्तरे कृष्णसंगीतञ्च सरस्वती।
जगौ सुन्दरतानेन वीणया च मनोहरम् ॥ १४६
तुष्टो ब्रह्मा ददौ तस्यै रत्नेन्द्रसारहारकम्।
शिरोमणीन्द्रसारञ्च सर्व्वब्रह्माण्डदुर्लभम् ॥ १४७
कृष्णः कौस्तुभरत्नञ्च सर्व्वरत्नात् परं वरम्।
अमूल्यरत्ननिर्म्माण-हारसारञ्च राधिका ॥ १४८
नारायणश्च भगवान् वनमालां मनोहराम्।
अमूल्यरत्ननिर्म्माणं लक्ष्मीर्मकरकुण्डलम् ॥ १४९
विष्णुमाया भगवती मूलप्रकृतिरीश्वरी।
दुर्गा नारायणीशानी विष्णुभक्तिं सुदुर्लभाम् ॥ १५०
धर्म्मबुद्धिञ्च धर्म्मस्य यशश्च विपुलं भवे।
वह्निशुद्धांशुकं वह्निर्वायुश्च मणिनूपुरम् ॥ १५१
एतस्मिन्नन्तरे शम्भुर्ब्रह्मणा प्रेरितो मुहुः।
जगौ श्रीकृष्णसङ्गीतं रासोल्लाससमन्वितम् ॥ १५२
मूर्च्छां प्रापुः सुराः सर्व्वे चित्रपुत्तलिका यथा।
क्षणेन चेतनां प्राप्य ददृशू रासमण्डलम् ॥ १५३
स्थलं सर्व्वं जलाकीर्णं राधाकृष्णविहीनकम्।
अत्युच्चै रुरुदुः सर्व्वे गोपगोप्यः सुरा द्विजाः ॥ १५४
ध्यानेन ब्रह्मा बुबुधे सर्व्वमेवमभीप्सितम्।
गतश्च राधया सार्द्धं श्रीकृष्णो द्रवतामिति ॥ १५५
ततो ब्रह्मादयः सर्व्वे तुष्टुवुः परमेश्वरम्।
स्वमूर्त्तिं दर्शय विभो वाञ्छितं वरमेव नः ॥ १५६
एतस्मिन्नन्तरे तत्र वाग्बभूवाशरीरिणी।
तामेव शुश्रुवुः सर्व्वे सुव्यक्तां मधुरान्विताम् ॥ १५७
सर्व्वात्माहमियं शक्तिर्भक्तानुग्रहविग्रहा।
ममाप्यस्याश्च हे देवा देहेन च किमावयोः ॥ १५८
मनवो मानवाः सर्व्वे मुनयश्चैव वैष्णवाः।
मन्मन्त्रपूता मां द्रष्टुमागमिष्यन्ति मत्पदम् ॥ १५९
मूर्त्तिं द्रष्टुञ्च सुव्यग्रा यूयं यदि सुरेश्वराः।
करोतु शम्भुस्तत्रैव मदीयं वाक्यपालनम् ॥ १६०
स्वयं विधाता त्वं ब्रह्मन्नाज्ञां कुरु जगद्गुरुम्।
कर्त्तुं शास्त्रविशेषञ्च वेदाङ्गं सुमनोहरम् ॥ १६१

अपूर्व्वमन्त्रनिकरैः सर्व्वाभीष्टफलप्रदैः।
स्तोत्रैश्च कवचैर्ध्यानैर्युतं पूजाविधिक्रमैः॥ १६२
मन्त्रं मन्त्रकवचस्तोत्रं कृत्वा यत्नेन गोपय।
भवन्ति विमुखा येन जनानां तत् करिष्यति॥१६३
सहस्रेषु शतेष्वेको मन्मन्त्रोपासको भवेत्।
ते ते जना मन्त्रपूतास्त्यागमिष्यन्ति मत्पदम्॥ १६४
अन्यथा च भविष्यन्ति सर्व्वे गोलोकवासिनः।
निष्फलं भविता सर्व्वं ब्रह्माण्डञ्चैव ब्रह्मणः॥ १६५
जनाः पञ्चप्रकाराश्च युक्ताः सृष्टुर्भवे भवे।
पृथिवीवासिनः केचित् केचित् स्वर्गनिवासिनः॥१६६
अधोनिवासिनः केचिद्ब्रह्मलोकनिवासिनः।
केचिद्धा वैष्णवाः केचिन्मम लोकनिवासिनः॥ १६७
इदं कर्त्तुं महादेवः करोतु देवसंसदि।
प्रतिज्ञां सुदृढ़ां सद्यस्ततो मूर्त्तिञ्च द्रक्ष्यसि॥ १६८
इत्येवमुक्त्वा गगने विरराम सनातनः।
तच्छ्रुत्वा च जगन्नाथस्तमुवाच शिवं मुदा॥ १६९
ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा ज्ञानेशो ज्ञानिनां वरः।
गङ्गातोयं करे धृत्वा स्वीकारञ्च चकार सः॥ १७०
संयुक्तं विष्णुमायाद्यैः मन्त्राद्यैः शास्त्रमुत्तमम्।
वेदसारं करिष्यामि कृष्णाज्ञापालनाय च॥ १७१
गङ्गातोयमुपस्पृश्य मिथ्या यदि वदेज्जनः।
स याति कालसूत्रञ्च यावद्वै ब्रह्मणो वयः॥ १७२
इत्युक्ते शङ्करे ब्रह्मन् गोलोके सुरसंसदि।
आविर्बभूव श्रीकृष्णो राधया सह तत्परम्॥ १७३
ते तं दृष्ट्वा च संहृष्टाः संस्तूय पुरुषोत्तमम्।
परमानन्दपूर्णाश्च चक्रुश्च पुनरुत्सवम्॥ १७४
कालेन शम्भुर्भगवान् शास्त्रदीपं चकार सः।
इत्येवं कथितं सर्व्वं सुगोप्यञ्च सुदुर्लभम्॥ १७५
सा एव द्रवरूपा या गङ्गा गोलोकसम्भवा।
राधाकृष्णाङ्गसम्भूता भुक्तिमुक्तिफलप्रदा॥ १७६
स्थाने स्थाने स्थापिता सा कृष्णेन परमात्मना।
कृष्णस्वरूपा परमा सर्व्वब्रह्माण्डपूजिता॥ १७७

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारदसंवादे गङ्गोपाख्यानं नाम दशमोऽध्यायः॥ १०॥

एकादशोऽध्यायः।

नारद उवाच।

कलेः पञ्चसहस्राब्दे समतीते सुरेश्वरी।
क्व गता सा महाभागा तन्मे व्याख्यातुमर्हसि॥ १

नारायण उवाच।

भारतं भारतीशापात् समागम्येश्वरेच्छया।
जगाम तच्च वैकुण्ठं शापान्ते पुनरेव सा॥ २
भारती भारतं त्यक्त्वा जगाम तं हरेः पदम्।
पद्मावती च शापान्ते गङ्गायाश्चैव नारद॥ ३
गङ्गा सरस्वती लक्ष्मीश्चैतास्तिस्रः प्रिया हरेः।
तुलसीसहिता ब्रह्मंश्चतस्रः कीर्त्तिताः श्रुतौ॥ ४

नारद उवाच।

बभूव सा मुनिश्रेष्ठ गङ्गा नारायणप्रिया।
अहो केन प्रकारेण तन्मे व्याख्यातुमर्हसि॥ ५

नारायण उवाच।

पुरा बभूव गोलोके सा गङ्गा द्रवरूपिणी।
राधाकृष्णाङ्गसम्भूता तदंशा तत्स्वरूपिणी॥ ६
द्रवाधिष्ठातृरूपा या रूपेणाप्रतिमा भुवि।
नवयौवनसम्पन्ना रत्नाभरणभूषिता॥ ७
शरन्मध्याह्नपद्मास्या सस्मिता सुमनोहरा।
तप्तकाञ्चनवर्णाभा शतचन्द्रसमप्रभा॥ ८
स्निग्धप्रभातिसुस्निग्धा शुद्धसत्त्वस्वरूपिणी।
सुपीनकठिनश्रोणी सुनितम्बयुगं वरम्॥ ९
पीनोन्नतं सुकठिनं स्तनयुग्मं सुवर्त्तुलम्।
सुचारु नेत्रयुगलं सकटाक्षं सुवङ्किमम्॥ १०
वङ्किमं कवरीभारं मालतीमाल्यसंयुतम्।
सिन्दूरविन्दुललितं सार्द्धं चन्दनविन्दुभिः॥ ११
कस्तूरीपत्रिकायुक्तं गण्डयुग्मं मनोहरम्।
बन्धूककुसुमाकारमधरौष्ठञ्च सुन्दरम्॥ १२
पक्वदाड़िम्बवीजाभ-दन्तपङ्क्तिसमुज्ज्वलम्।
वाससी वह्निशुद्धे च नीवीयुक्ते च बिभ्रती॥ १३
सा सकामा कृष्णपार्श्वे समुवास सलज्जिता।
वाससा मुखमाच्छाद्य लोचनाभ्यां विभोर्मुखम्॥१४
निमेषरहिताभ्याञ्च पिवन्ती सततं मुदा।
प्रफुल्लवदना हर्षान्नवसङ्गमलालसा॥ १५
मूर्च्छिता प्रभुरूपेण पुलकाञ्चितविग्रहा।

एतस्मिन्नन्तरे तत्र विद्यमाना च राधिका ॥ १६
गोपीत्रिंशत्कोटियुक्ता कोटिचन्द्रसमप्रभा।
कोपेन रक्तपद्मास्या रक्तपङ्कजलोचना ॥ १७
श्वेतचम्पकवर्णाभा गजेन्द्रमन्दगामिनी।
अमूल्यरत्ननिर्म्माण-नानाभरणभूषिता ॥ १८
अमूल्यरत्नखचितममूल्यं वह्निशौचकम्।
पीताभवस्त्रयुगलं नीवीयुक्तञ्च बिभ्रतीम् ॥ १९
स्थलपद्मप्रभामुष्टं कोमलञ्च सुरञ्जितम्।
कृष्णदत्तार्घ्यसंयुक्तं विन्यस्यन्ती पदाम्बुजम् ॥ २०
रत्नेन्द्रसारनिर्म्माण-विमानादवरुह्य च।
सखीभिः सेव्यमाना च श्वेतचामरवायुना ॥ २१
कस्तूरीबिन्दुभिर्युक्तं चन्दनेन्दुसमन्वितम्।
दीप्तदीपप्रभाकारं सिन्दूरविन्दुसुन्दरम् ॥ २२
दधती भालमध्ये च सीमन्ताधस्तथोज्ज्वले।
पारिजातप्रसूनानां माल्ययुक्तं सुवङ्किमम् ॥ २३
सुचारुकवरीभारं कम्पयन्ती च कम्पिता।
सुचारुनासासंयुक्तमोष्ठं कम्पयती रुषा ॥ २४
गत्वोवास कृष्णपार्श्वे रत्नसिंहासने वरे।
सखीनाञ्च समूहैश्च परिपूर्णा विभोः सभा ॥ २५
ताञ्च दृष्ट्वा समुत्तस्थौ कृष्णः सादरपूर्व्वकम्।
संभाष्य मधुराभाषैः सस्मितश्च ससम्भ्रमः ॥ २६
प्रणेमुरतिसन्त्रस्ता गोपा नम्रात्मकन्धराः।
तुष्टुवुस्ते च भक्त्या च तुष्टाव परमेश्वरः ॥ २७
उत्थाय गङ्गा सहसा सम्भाषाञ्च चकार सा।
कुशलं परिपप्रच्छ भीतातिविनयेन च ॥ २८
नम्रतावस्थिता(क) त्रस्ता शुष्ककण्ठौष्ठतालुका।
ध्यानेन शरणापन्ना श्रीकृष्णचरणाम्बुजे ॥ २९
तद्धृत्पद्मे स्थितः कृष्णो भीताञ्चैवाभयं ददौ।
बभूव स्थिरचित्ता सा सर्व्वेश्वरवरेण च ॥ ३०
ऊर्द्धसिंहासनस्थाञ्च राधां गङ्गा ददर्श सा।
सुस्निग्धां सुखदृश्याञ्च ज्वलन्तीं ब्रह्मतेजसा ॥ ३१
असंख्यब्रह्मणामाद्याञ्चादिसृष्टेः सनातनीम्।
यथा द्वादशवर्षीयां कन्याञ्च नवयौवनाम् ॥ ३२
विश्ववृन्दे निरुपमां रूपेण च गुणेन च।
शान्तां कान्तामनन्तान्तामाद्यन्तरहितां सतीम् ॥ ३३
शुभां सुभद्रां सुभगां स्वामिसौभाग्यसंयुताम्।

(क) नम्रभावस्थितेति पाठान्तरम्।

सौन्दर्य्यं सुन्दरीश्रेष्ठां सर्व्वासु सुन्दरीषु च ॥ ३४
कृष्णार्द्धाङ्गां कृष्णसमां तेजसा वयसा त्विषा।
पूजिताञ्च महालक्ष्मीं महालक्ष्मीश्वरेण च ॥ ३५
प्रच्छाद्यमानां प्रभया सभामीशस्य सुप्रभाम्।
सखीदत्तं भुक्तवतीं ताम्बूलमन्यदुर्लभम् ॥ ३६
अजन्यां सर्व्वजननीं धन्यां मान्याञ्च मानिनीम्।
कृष्णप्राणाधिदेवीञ्च प्राणप्रियतमां रमाम् ॥ ३७
दृष्ट्वा रासेश्वरीं तृप्तिं न जगाम सुरेश्वरी।
निमेषरहिताभ्याञ्च लोचनाभ्यां पपौ च ताम् ॥ ३८
एतस्मिन्नन्तरे राधा जगदीशमुवाच सा।
वाचा मधुरया शान्ता विनीता सस्मिता मुने ॥ ३९

राधिकोवाच।

केयं प्राणेश कल्याणी सस्मिता त्वन्मुखाम्बुजम्।
पश्यन्ती सततं पार्श्वे सकामारक्तलोचना ॥ ४०
मूर्च्छां प्राप्नोति रूपेण पुलकाञ्चितविग्रहा।
वस्त्रेण मुखमाच्छाद्य निरीक्षन्ती पुनः पुनः ॥ ४१
त्वञ्चापीमां संनिरीक्ष्य सकामः सस्मितः सदा।
मयि जीवति गोलोके भूता दुर्वृत्तिरीदृशी ॥ ४२
त्वमेव चैवं दुर्वृत्तं वारं वारं करोषि च।
क्षमां करोमि प्रेम्णा च स्त्रीजातिः स्निग्धमानसा ॥ ४३
संगृह्येमां प्रियामिष्टां गोलोकाद्गच्छ लम्पट।
अन्यथा न हि ते भद्रं भविष्यति व्रजेश्वर ॥ ४४
दृष्टस्त्वं विरजायुक्तो मया चन्दनकानने।
क्षमा कृता मया पूर्व्वं सखीनां वचनाद्धरे ॥ ४५
त्वया मच्छब्दमात्रेण तिरोधानं कृतं पुरा।
देहं सन्त्यज्य विरजा नदीरूपा बभूव सा ॥ ४६
कोटियोजनविस्तीर्णा ततो दैर्घ्ये चतुर्गुणा।
अद्यापि विद्यमाना सा तव सत्कीर्त्तिरूपिणी ॥ ४७
गृहं मयि गतायाञ्च पुनर्गत्वा तदन्तिकम्।
उच्चैररोदीर्विरजे विरजेति च संस्मरन् ॥ ४८
तदा तोयात् समुत्थाय सा योगात् सिद्धयोगिनी।
सालङ्कारा मूर्त्तिमती ददौ तुभ्यञ्च दर्शनम् ॥ ४९
ततस्ताञ्च समाश्लिष्य वीर्य्याधानं कृतं त्वया।
ततो बभूवुस्तस्याञ्च समुद्राः सप्त एव च ॥ ५०
दृष्टस्त्वं शोभया गोप्या युक्तश्चम्पककानने।
सद्यो मच्छब्दमात्रेण तिरोधानं कृतं त्वया ॥ ५१
शोभा देहं परित्यज्य जगाम चन्द्रमण्डलम्।

ततस्तस्याः शरीरञ्च स्निग्धं तेजो बभूव ह ॥५२
संविभज्य त्वया दत्तं हृदयेन विदूयता।
रत्नाय किञ्चित् स्वर्णाय किञ्चिन्मणिवराय च ॥५३
किञ्चित् स्त्रीणां मुखाङ्गेभ्यः किञ्चिद्राज्ये च किञ्चन।
किञ्चित् प्रकृष्टवस्त्रेभ्यो रौप्येभ्यश्चापि किञ्चन ॥ ५४
किञ्चिच्चन्दनपङ्केभ्यस्तोयेभ्यश्चापि किञ्चन।
किञ्चित् किसलयेभ्यश्च पुष्पेभ्यश्चापि किञ्चन ॥ ५५
किञ्चित् फलेभ्यः शस्येभ्यः सुपक्वेभ्यश्च किञ्चन।
नृपदेवगृहेभ्यश्च संस्कृतेभ्यश्च किञ्चन ॥ ५६
दृष्टस्त्वं प्रभया गोप्या युक्तो वृन्दावने वने।
सद्यो मच्छब्दमात्रेण तिरोधानं कृतं त्वया ॥ ५७
प्रभा देहं परित्यज्य जगाम सूर्य्यमण्डलम्।
ततस्तस्याः शरीरञ्च तीक्ष्णं तेजो बभूव ह ॥ ५८
संविभज्य त्वया दत्तं प्रेम्णा प्ररुदता पुरा।
विसृज्य चक्षुषोर्दत्तं लज्जया मङ्गयेन च ॥ ५९
हुताशनाय किञ्चिच्च नृपेभ्यश्चापि किञ्चन।
किञ्चित् पुरुषसंघेभ्यो देवेभ्यश्चापि किञ्चन ॥ ६०
किञ्चिद्दस्युगणेभ्यश्च नागेभ्यश्चापि किञ्चन।
ब्राह्मणेभ्यो मुनिभ्यश्च तपस्विभ्यश्च किञ्चन ॥ ६१
स्त्रीभ्यः सौभाग्ययुक्ताभ्यो यशस्विभ्यश्च किञ्चन।
तच्च दत्त्वा च सर्व्वेभ्यः पूर्व्वं रोदितुमुद्यतः ॥ ६२
शान्त्या गोप्या युतस्त्वञ्च दृष्टोऽत्र रासमण्डले।
वसन्ते पुष्पशय्यायां माल्यवांश्चन्दनोक्षितः ॥ ६३
रत्नप्रदीपैर्युक्तश्च रत्ननिर्म्माणमन्दिरे।
रत्नभूषणभूषाढ्यो रत्नभूषितया सह ॥ ६४
त्वया दत्तञ्च ताम्बूलं भुक्तवत्या सुरम्यया।
तया दत्तञ्च ताम्बूलं भुक्तवान् त्वं पुरा विभो ॥ ६५
सद्यो मच्छब्दमात्रेण तिरोधानं कृतं त्वया।
शान्तिर्देहं परित्यज्य भिया लीना त्वयि प्रभो ॥ ६६
ततस्तस्याः शरीरञ्च गुणश्रेष्ठं बभूव ह।
संविभज्य त्वया दत्तं प्रेम्णा प्ररुदता पुरा ॥ ६७
विश्वे विषयिणे किञ्चित् सत्त्वरूपाय विष्णवे।
शुद्धसत्त्वस्वरूपायै किञ्चिल्लक्ष्म्यै पुरा विभो ॥ ६८
त्वन्मन्त्रोपासकेभ्यश्च वैष्णवेभ्यश्च किञ्चन।
तपस्विभ्यश्च धर्म्माय धर्म्मिष्ठेभ्यश्च किञ्चन ॥ ६९
मया पूर्व्वञ्च त्वं दृष्टो गोप्या च क्षमया सह।
सुवेशयुक्तो मालावान् गन्धचन्दनसंयुतः ॥ ७०
रत्नभूषितया गन्धचन्दनोक्षितया तया।
सुखेन मूर्च्छितस्तल्पे पुष्पे चन्दनसंयुते ॥ ७१
श्लिष्टो निद्रितया सद्यः सुखेन नवसङ्गमात्।
मया प्रबोधिता सा च भवांश्च स्मरणं कुरु ॥ ७२
गृहीतं पीतवस्त्रं ते मुरली च मनोहरा।
वनमाला कौस्तुभञ्चाप्यमूल्यं रत्नकुण्डलम् ॥ ७३
पश्चात् प्रदत्तं प्रेम्णा च सखीनां वचनाद्धरे।
लज्जया कृष्णवर्णोऽभूद्भवानद्यापि पश्यतः ॥ ७४
क्षमा देहं परित्यज्य लज्जया पृथिवीं गता।
ततस्तस्याः शरीरञ्च गुणश्रेष्ठं बभूव ह ॥ ७५
संविभज्य त्वया दत्तं प्रेम्णा प्ररुदता पुरा।
किञ्चिद्दत्तं विष्णवे च वैष्णवेभ्यश्च किञ्चन ॥ ७६
धर्म्मिष्ठेभ्यश्च धर्म्माय दुर्ब्बलेभ्यश्च किञ्चन।
तपस्विभ्योऽपि देवेभ्यः पण्डितेभ्यश्च किञ्चन ॥ ७७
एतत् ते कथितं सर्व्वं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि।
त्वद्गुणञ्च बहुतरं जानामि चापरं प्रभो ॥ ७८
इत्येवमुक्त्वा सा राधा रक्तपङ्कजलोचना।
गङ्गां वक्तुं समारेभे नम्रास्यां लज्जितां सतीम् ॥७९
गङ्गा रहस्यं विज्ञाय योगेन सिद्धयोगिनी।
तिरोभूय सभामध्यात् स्वजलं प्रविवेश सा ॥ ८०
राधा योगेन विज्ञाय सर्व्वत्रावस्थिताञ्च ताम्।
पानं कर्त्तुं समारेभे गण्डूषात् सिद्धयोगिनी ॥ ८१
गङ्गा रहस्यं विज्ञाय योगेन सिद्धयोगिनी।
श्रीकृष्णचरणाम्भोजे विवेश शरणं ययौ ॥ ८२
गोलोकञ्चैव वैकुण्ठं ब्रह्मलोकादिकं तथा।
ददर्श राधा सर्व्वत्र नैव गङ्गां ददर्श सा ॥ ८३
सर्व्वतो जलशून्यञ्च शुष्कपङ्कजगोलकम्।
जलजन्तुसमूहैश्च मृतदेहैः समन्वितम् ॥ ८४
ब्रह्मविष्णुशिवानन्त-धर्म्मेन्द्रेन्दु दिवाकराः।
मनवो मानवाः सर्व्वे देवाः सिद्धास्तपस्विनः ॥ ८५
गोलोकञ्च समाजग्मुः शुष्ककण्ठौष्ठतालुकाः।
सर्व्वे प्रणेमुर्गोविन्दं सर्व्वेशं प्रकृतेः परम् ॥ ८६
वरं वरेण्यं वरदं वरिष्ठं वरकारणम्।
वरेशञ्च वरार्हञ्च सर्व्वेषां प्रवरं प्रभुम् ॥ ८७
निरीहञ्च निराकारं निर्लिप्तञ्च निराश्रयम्।
निर्गुणञ्च निरुत्साहं निर्व्यूहञ्च निरञ्जनम् ॥ ८८
स्वेच्छामयञ्च साकारं भक्तानुग्रहविग्रहम्।

सत्यस्वरूपं सत्येशं साक्षिरूपं सनातनम्॥ ८९
परं परेशं परमं परमात्मानमीश्वरम्।
प्रणम्य तुष्टुवुः सर्व्वे भक्तिनम्रात्मकन्धराः॥ ९०
सगद्गदाः साश्रुनेत्राः पुलकाञ्चितविग्रहाः।
सर्व्वे संस्तूय सर्व्वेशं भगवन्तं परं हरिम्॥ ९१
ज्योतिर्म्मयं परं ब्रह्म सर्व्वकारणकारणम्।
अमूल्यरत्ननिर्म्माण-चित्रसिंहासनस्थितम्॥ ९२
सेव्यमानञ्च गोपालैः श्वेतचामरवायुना।
गोपालिकानृत्यगीतं पश्यन्तं सस्मितं मुदा॥ ९३
परितो व्यावृतं शश्वद्गोपैश्च शतकोटिभिः।
चन्दनोक्षितसर्व्वाङ्गं रत्नभूषणभूषितम्॥ ९४
नवीननीरदश्यामं किशोरं पीतवाससम्।
यथा द्वादशवर्षीयबालं गोपालरूपिणम्॥ ९५
कोटिचन्द्रप्रभामुष्ट-पुष्टश्रीयुक्तविग्रहम्।
स्वतेजसा परिवृतं सुखदृश्यं मनोहरम्॥ ९६
कोटिकन्दर्पसौन्दर्य्य-लीलालावण्यधामकम्।
दृश्यमानञ्च गोपीभिः सस्मिताभिश्च सन्ततम्॥ ९७
भूषणैर्भूषिताभिश्च रत्नेन्द्रसारनिर्म्मितैः।
पिबन्तीभिर्लोचनाभ्यां मुखचन्द्रं प्रभोर्मुदा॥ ९८
प्राणाधिकप्रियतम-राधावक्षःस्थलस्थितम्।
तया प्रदत्तं ताम्बूलं भुक्तवन्तं सुवासितम्॥ ९९
परिपूर्णतमं रासे ददृशुः सर्व्वतः सुराः।
मुनयो मनवः सिद्धास्तपसा च तपस्विनः॥ १००
प्रहृष्टमानसाः सर्व्वे जग्मुः परमविस्मयम्।
परस्परं समालोच्य ते समूचुश्चतुर्मुखम्॥ १०१
निवेदितुं जगन्नाथं स्वाभिप्रायमभीप्सितम्।
ब्रह्मा तद्वचनं श्रुत्वा विष्णुं कृष्णस्य दक्षिणे॥ १०२
वामतो वामदेवञ्च जगाम कृष्णसन्निधिम्।
परमानन्दयुक्तञ्च परमानन्दरूपकम्॥ १०३
सर्व्वं कृष्णमयं धाता ददर्श रासमण्डले।
सर्व्वं समानवेशञ्च समानासनसंस्थितम्॥ १०४
द्विभुजं मुरलीहस्तं वनमालाविभूषितम्।
मयूरपुच्छचूडञ्च कौस्तुभेन विराजितम्॥ १०५
अतीव कमनीयञ्च सुन्दरं शान्तविग्रहम्।
गुणभूषणरूपेण तेजसा वयसा त्विषा॥ १०६
वाससा यशसा कृत्या मूर्त्त्या भङ्गिमया समम्।
परिपूर्णतमं सर्व्वं सर्व्वैश्वर्य्यसमन्वितम्॥ १०७
कं सेव्यं सेवकं कं वा दृष्ट्वा निर्व्वक्तुमक्षमः।
क्षणं तेजःस्वरूपञ्च रूपं तत्र स्थितं क्षणम्॥
निराकारञ्च साकारं ददर्श द्विविधं क्षणम्॥ १०८
एकमेव क्षणं कृष्णं राधया सहितं परम्।
प्रत्येकासनसंस्थञ्च तया च सहितं क्षणम्॥ १०९
राधारूपधरं कृष्णं कृष्णरूपकलत्रकम्।
किं स्त्रीरूपञ्च पुंरूपं विधाता ध्यातुमक्षमः॥ ११०
हृत्पद्मस्थञ्च श्रीकृष्णं धाता ध्यानेन चेतसा।
चकार स्तवनं भक्त्या परिहारमनेकधा॥ १११
ततः स चक्षुरुन्मील्य पुनश्च तदनुज्ञया।
ददर्श कृष्णमेकञ्च राधावक्षःस्थलस्थितम्॥ ११२
स्वपार्षदैः परिवृतं गोपीमण्डलमण्डितम्।
पुनः प्रणेमुः संहृष्टास्तुष्टुवुश्च पुनश्च ते॥ ११३
विज्ञाय तदभिप्रायं तानुवाच सुरेश्वरः।
सर्व्वान्तरात्मा सर्व्वज्ञः सर्व्वेशः सर्व्वभावनः॥ ११४

श्रीभगवानुवाच।

आगच्छ कुशलं ब्रह्मन्नागच्छ कमलापते।
इहागच्छ महादेव शश्वत् कुशलमस्तु वः॥ ११५
आगताः स्थ महाभागा गङ्गानयनकारणात्।
गङ्गा मच्चरणाम्भोजे भयेन शरणं गता॥ ११६
राधेमां पातुमिच्छन्ती दृष्ट्वा मत्सन्निधानतः।
दास्यामीमां बहिष्कृत्य यूयं कुरुत निर्भयाम्॥ ११७
श्रीकृष्णस्य वचः श्रुत्वा सस्मितः कमलोद्भवः।
तुष्टाव सर्व्वाराध्यान्तां राधां श्रीकृष्णपूजिताम्॥ ११८
वक्त्रैश्चतुर्भिः संस्तूय भक्तिनम्रात्मकन्धरः।
धाता चतुर्णां वेदानामुवाच चतुराननः॥ ११९

ब्रह्मोवाच।

गङ्गा त्वदङ्गसम्भूता प्रभोश्च रासमण्डले।
युवयोर्द्रवरूपा सा मुग्धयोः शङ्करस्वरात्॥ १२०
कृष्णांशा च त्वदंशा च त्वत्कन्यासदृशी प्रिया।
त्वन्मन्त्रग्रहणं कृत्वा करोतु तव पूजनम्॥ १२१
भविष्यति पतिस्तस्या वैकुण्ठे च चतुर्भुजः।
भूगतायाः कलायाश्च लवणोदश्च वारिधिः॥ १२२
गोलोकस्था च या राधा सर्व्वत्रस्था ततोऽम्बिका।
तदात्मिका त्वं देवेशि सर्व्वदा च तवात्मजा॥ १२३
ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा स्वीचकार च सस्मिता।
वहिर्ब्बभूव सा कृष्णपादाङ्गुष्ठनखाग्रतः॥ १२४

तत्रैव संवृता शान्ता तस्थौ तेषाञ्च मध्यतः।
उवास तोयादुत्थाय तदधिष्ठातृदेवता ॥ १२५
तत्तोयं ब्रह्मणा किञ्चित् स्थापितञ्च कमण्डलौ।
किञ्चिद्दधार शिरसि चन्द्रार्द्धं चन्द्रशेखरः ॥ १२६
गङ्गायै राधिकामन्त्रं प्रददौ कमलोद्भवः।
तत्स्तोत्रं कवचं पूजाविधानं ध्यानमेव च ॥ १२७
सर्व्वं तत्सामवेदोक्तं पुरश्चर्य्याक्रमं तथा।
गङ्गा तामेव संपूज्य वैकुण्ठं प्रययौ सती ॥ १२८
लक्ष्मीः सरस्वती गङ्गा तुलसी विश्वपावनी।
एता नारायणस्यैव चतस्रो योषितो मुने ॥ १२९
अथ तं सस्मितः कृष्णो ब्रह्माणं समुवाच ह।
सर्व्वं कालस्य वृत्तान्तं दुर्व्वोध्यमविपश्चिताम् ॥ १३०

श्रीकृष्ण उवाच।

गृहाण गङ्गां हे ब्रह्मन् हे विष्णो हे महेश्वर।
शृणु कालस्य वृत्तान्तं यदतीतं निशामय ॥ १३१
यूयञ्च येऽन्यदेवाश्च मुनयो मनवस्तथा।
सिद्धास्तपस्विनश्चैव ये येऽत्रैव समागताः ॥ १३२
ते ते जीवन्ति गोलोके कालचक्रविवर्ज्जिते।
जलप्लुतं सर्व्वविश्वमागतं प्राकृते लये ॥ १३३
ब्रह्माद्या येऽन्यविश्वस्थास्ते लीना अधुना मयि।
वैकुण्ठञ्च विना सर्व्वं सजलं पश्य पद्मज ॥ १३४
गत्वा सृष्टिं कुरु पुनर्ब्रह्मलोकादिकं भवम्।
सब्रह्माण्डं विरचय पश्चाद्गङ्गा च यास्यति ॥ १३५
एवमन्येषु विश्वेषु सृष्ट्वा ब्रह्मादिकं पुनः।
करोम्यहं पुनः सृष्टिं गच्छ शीघ्रं सुरैः सह ॥ १३६
मच्चक्षुषोर्निमेषेण ब्रह्मणः पतनं भवेत्।
गताः कतिविधास्ते च भविष्यन्ति च वेधसः ॥ १३७
इत्युक्त्वा राधिकानाथो जगामान्तःपुरं मुने।
देवा गत्वा पुनः सृष्टिं चक्रुरेव प्रयत्नतः। १३८
गोलोके च स्थिता गङ्गा वैकुण्ठे शिवलोकके।
ब्रह्मलोके तथान्यत्र यत्र तत्र पुरा स्थिता ॥ १३९
तत्रैव सा गता गङ्गा चाज्ञया परमात्मनः।
निर्गता विष्णुपादाग्रात् तेन विष्णुपदी स्मृता ॥ १४०
इत्येवं कथितं सर्व्वं गङ्गोपाख्यानमुत्तमम्।
सुखदं मोक्षदं सारं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥१४१

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
गङ्गोपाख्याने एकादशोऽध्यायः॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः।

नारद उवाच।

लक्ष्मीः सरस्वती गङ्गा तुलसी लोकपावनी।
एता नारायणस्यैव चतस्रश्च प्रिया इति ॥ १
गङ्गा जगाम वैकुण्ठमिदमेव श्रुतं मया।
कथं सा तस्य पत्नी च बभूवेति न च श्रुतम् ॥२

नारायण उवाच।

गङ्गा जगाम वैकुण्ठं तत्पश्चाज्जगतां विधिः।
गत्वोवाच तया सार्द्धं प्रणम्य जगदीश्वरम् ॥ ३

ब्रह्मोवाच।

राधा-कृष्णाङ्गसम्भूता या देवी द्रवरूपिणी।
तदधिष्ठातृदेवीयं रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥ ४
नवयौवनसम्पन्ना सुशीला सुन्दरीवरा।
शुद्धसत्त्वस्वरूपा च क्रोधाहङ्कारवर्ज्जिता ॥ ५
यदङ्गसम्भवा नान्यं वृणोतीयञ्च त्वं विना।
तत्रापि मानिनी राधा महातेजस्विनी वरा ॥ ६
समुद्यता पातुमिमां भीतेयं बुद्धिपूर्व्वकम्।
विवेश चरणाम्भोजे कृष्णस्य परमात्मनः ॥ ७
सर्व्वं विशुष्कं गोलोकं दृष्ट्वाहमगमं तदा।
गोलोकं यत्र कृष्णस्य सर्व्ववृत्तान्तप्राप्तये ॥ ८
सर्व्वान्तरात्मा सर्व्वं नो ज्ञात्वाभिप्रायमेव च।
बहिश्चकार गङ्गाञ्च पादाङ्गुष्ठनखाग्रतः ॥ ९
दत्त्वास्यै राधिकामन्त्रं पूरयित्वा च गोलकम्।
संप्रणम्य च राधेशं गृहीत्वात्रागमं विभो ॥ १०
गान्धर्व्वेण विवाहेन गृहाणेमां सुरेश्वरीम्।
सुरेश्वरस्त्वं रसिको रसिकां रसभावन ॥ ११
त्वं रत्नं पुंसु देवेषु स्त्रीरत्नं स्त्रीष्वियं सती।
विदग्धाया विदग्धेन सङ्गमो गुणवान् भवेत् ॥ १२
उपस्थितान्च यः कन्यां न गृह्णाति मदेन च।
तं विहाय महालक्ष्मी रुष्टा याति न संशयः ॥ १३
यो भवेत् पण्डितः सोऽपि प्रकृतिं नावमन्यते।
सर्व्वे प्राकृतिकाः पुंसः कामिन्यः प्रकृतेः कलाः ॥१४
त्वमेव भगवानाद्यो निर्गुणः प्रकृतेः परः।
अर्द्धाङ्गो द्विभुजः कृष्णोऽप्यर्द्धाङ्गेन चतुर्भुजः ॥ १५
कृष्णवामांशसम्भूता बभूव राधिका पुरा।
दक्षिणांशः स्वयं सा च वामांशः कमला यथा ॥१६

तेनेयं त्वां वृणोत्येव यतस्त्वद्देहसम्भवा।
एकाङ्गञ्चैव स्त्रीपुंसोर्यथा प्रकृतिपूरुषः॥ १७
इत्येवमुक्त्वा धाता च तां समर्प्य जगाम सः।
गान्धर्व्वेण विवाहेन तां जग्राह हरिः स्वयम्॥ १८
शय्यां रतिकरीं कृत्वा पुष्पचन्दनचर्च्चिताम्।
रेमे रमापतिस्तत्र गङ्गया सहितो मुदा॥ १९
गां पृथ्वीञ्च गता यस्मात् स्वस्थानं परमागता।
निर्गता विष्णुपादाच्च गङ्गा विष्णुपदी स्मृता॥ २०
मूर्च्छां सम्प्राप सा देवी नवसङ्गममात्रतः।
रसिका सुखसम्भोगाद्रसिकेश्वरसंयुता॥ २१
तद्दृष्ट्वा दुःखिता वाणी सा पद्मेर्ष्याविवर्ज्जिता।
नित्यमीर्ष्यति तां वाणी न च गङ्गा सरस्वतीम्॥ २२
गङ्गया सह तस्यैव तिस्रो भार्य्या रमापतेः।
सार्द्धं तुलस्या पश्चाच्च चतस्रस्ता बभूविरे॥ २३

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारदसंवादे गङ्गाविवाहो नाम द्वादशोऽध्यायः॥ १२॥

त्रयोदशोऽध्यायः।

नारद उवाच।

नारायणप्रिया साध्वी कथं सा च बभूव ह।
तुलसी कुत्र सम्भूता का वा सा पूर्व्वजन्मनि॥ १
कस्य वा सा कुले जाता कस्य कन्या तपस्विनी।
केन वा तपसा सा च संप्राप प्रकृतेः परम्॥ २
निर्व्विकल्पं निरीहञ्च सर्व्वसाक्षिस्वरूपकम्।
नारायणं परं ब्रह्म परमात्मानमीश्वरम्॥ ३
सर्व्वाराध्यञ्च सर्व्वेशं सर्व्वज्ञं सर्व्वकारणम्।
सर्व्वाधारं सर्व्वरूपं सर्व्वेषां परिपालकम्॥ ४
कथमेतादृशी देवी वृक्षत्वं समवाप ह।
कथं वाप्यसुरग्रस्ता सा बभूव तपस्विनी॥ ५
सन्दिग्धं मे मनो लोलं प्रेरयेन्मां मुहुर्मुहुः।
छेत्तुमर्हसि सन्देहं सर्व्वसन्देहभञ्जन॥ ६

नारायण उवाच।

मनुश्च दक्षसावर्णिः पुण्यवान् वैष्णवः शुचिः।
यशस्वी कीर्त्तिमांश्चैव विष्णोरंशसमुद्भवः॥ ७
तत्पुत्रो धर्म्मसावर्णिर्धर्म्मिष्ठो वैष्णवः शुचिः।
तत्पुत्रो विष्णुसावर्णिर्वैष्णवश्च जितेन्द्रियः॥ ८
तत्पुत्रो देवसावर्णिर्विष्णुव्रतपरायणः।
तत्पुत्रो राजसावर्णिर्महाविष्णुपरायणः॥ ९
वृषध्वजश्च तत्पुत्रो वृषध्वजपरायणः।
यस्याश्रमे स्वयं शम्भुरासीद्देवयुगत्रयम्॥ १०
पुत्रादपि परः स्नेहो नृपे तस्मिन् शिवस्य च।
न च नारायणं मेने न च लक्ष्मीं सरस्वतीम्॥ ११
पूजाञ्च सर्व्वदेवानां दूरीभूतां चकार सः।
भाद्रे मासि महालक्ष्मीपूजां मत्तो बभञ्ज ह॥ १२
माघे सरस्वतीपूजां दूरीभूतां चकार सः।
यज्ञञ्च विष्णुपूजाञ्च निनिन्द न चकार सः॥ १३
न कोऽपि देवो भूपेन्द्रं शशाप शिवकारणात्।
भ्रष्टश्रीर्भव भूपेति तं शशाप दिवाकरः॥ १४
शूलं गृहीत्वा तं सूर्य्यं दधाव शङ्करः स्वयम्।
पित्रा सार्द्धं दिनेशश्च ब्रह्माणं शरणं ययौ॥ १५
शिवस्त्रिशूलहस्तश्च ब्रह्मलोकं ययौ क्रुधा।
ब्रह्मा सूर्य्यं पुरस्कृत्य वैकुण्ठञ्च ययौ भिया॥ १६
शूलं गृहीत्वा तं सूर्य्यं दधाव शङ्करः स्वयम्।
ब्रह्मकश्यपमार्त्तण्डाः सन्त्रस्ताः शुष्कतालुकाः॥ १७
नारायणञ्च सर्व्वेशं ते ययुः शरणं भिया।
मूर्द्ध्ना प्रणेमुस्ते गत्वा तुष्टुवुश्च पुनः पुनः॥ १८
सर्व्वं निवेदनं चक्रुर्भयस्य कारणं हरेः।
नारायणश्च कृपया तेभ्यो हि अभयं ददौ॥ १९
स्थिरा भवत हे भीता भयं किं वो मयि स्थिते।
स्मरन्ति ये यत्र तत्र मां विपत्तौ भयान्विताः।
तांस्तत्र गत्वा रक्षामि चक्रहस्तस्त्वरान्वितः॥ २०
पाताहं जगतां देवाः कर्त्ताहं सततं सदा।
स्रष्टा च ब्रह्मरूपेण संहर्त्ता शिवरूपतः॥ २१
शिवोऽहं त्वमहञ्चापि सूर्य्योऽहं त्रिगुणात्मकः।
विधाय नानारूपञ्च करोमि सृष्टिपालनम्॥ २२
यूयं गच्छत भद्रं वो भविष्यति भयं कुतः।
अद्यप्रभृति वो नास्ति मद्वराच्छङ्कराद्भयम्॥ २३
आशुतोषः स भगवान् शङ्करश्च सतां गतिः।
भक्ताधीनश्च भक्तेशो भक्तात्मा भक्तवत्सलः॥ २४
सुदर्शनं शिवश्चैव मम प्राणाधिकप्रियः।
ब्रह्माण्डेषु न तेजस्वी हे ब्रह्मन्नन्नयोः परः॥ २५
शक्तः स्रष्टुं महादेवः सूर्य्यकोटिञ्च लीलया।

कोटिश्च ब्रह्मणामेवं किमसाध्यश्च शूलिनः ॥ २६
वाञ्छाज्ञानं तन्न किञ्चिद्ध्यायती मां दिवानिशम्।
मन्नाम मद्गुणं भक्त्या पञ्चवक्त्रेण गीयते ॥२७
अहमेवं चिन्तयामि तत्कल्याणं दिवानिशम्।
ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् ॥ २८
शिवस्वरूपो भगवान् शिवाधिष्ठातृदेवकः।
शिवं भवति तस्माच्च शिवं तेन विदुर्बुधाः ॥ २९
एतस्मिन्नन्तरे तत्राजगाम शङ्करः स्वयम्।
शूलहस्तो वृषारूढ़ो रक्तपङ्कजलोचनः ॥ ३०
अवरुह्य वृषात् तूर्णं भक्तिनम्रात्मकन्धरः।
ननाम भक्त्या तं शान्तं लक्ष्मीकान्तं परात्परम् ॥३१
रत्नसिंहासनस्थञ्च रत्नालङ्कारभूषितम्।
किरीटिनं कुण्डलिनं चक्रिणं वनमालिनम् ॥ ३२
नवीननीरदश्यामं सुन्दरञ्च चतुर्भुजम्।
चतुर्भुजैः सेवितञ्च श्वेतचामरवायुना ॥ ३३
चन्दनोचितसर्व्वाङ्गं भूषितं पीतवाससा।
लक्ष्मीप्रदत्तताम्बूलं भुक्तवन्तञ्च नारद ॥ ३४
विद्याधरीनृत्यगीतं पश्यन्तं सस्मितं मुदा।
ईश्वरं परमात्मानं भक्तानुग्रहविग्रहम् ॥ ३५
तं ननाम महादेवो ब्रह्माणञ्च ननाम सः।
ननाम सूर्य्यो भक्त्या च सन्त्रस्तश्चन्द्रशेखरम् ॥ ३६
कश्यपश्च महाभक्त्या तुष्टाव च ननाम च।
शिवः संस्तूय सर्व्वेशं समुवास सुखासने ॥ ३७
सुखासने सुखासीनं विश्रान्तं चन्द्रशेखरम्।
श्वेतचामरवातेन सेवितं विष्णुपार्षदैः ॥ ३८
अक्रोधं सत्त्वसंसर्गात् प्रसन्नं सस्मितं मुदा।
स्तुवन्तञ्च (क) पञ्चवक्त्रैः परं नारायणं विभुम् ॥ ३९
तमुवाच प्रसन्नात्मा प्रसन्नं सुरसंसदि।
पीयूषतुल्यमधुरं वचनं सुमनोहरम् ॥ ४०

श्रीभगवानुवाच।

अत्यन्तमुपहास्यञ्च शिवप्रश्नं शिवे शिवम्।
लौकिकं वैदिकं प्रश्नं त्वां पृच्छामि तथापि शम् ॥४१
तपसां फलदातारं दातारं सर्व्वसम्पदाम्।
सम्पत्प्रश्नं तपःप्रश्नमयोग्यं त्वाञ्च साम्प्रतम् ॥ ४२
ज्ञानाधिदेवे सर्व्वज्ञे ज्ञानं पृच्छामि किं वृथा।
निरापदि विपत्प्रश्नमलं मृत्युञ्जये हरे ॥ ४३

(क) स्तूयमानमिति पाठे कर्त्तरि यग्‌शानचावार्षौ।

त्वामेवागमनप्रश्नमलं स्वाश्रम आगमे।
आगतोऽसि कथं व्यस्त इत्येवं वद कारणम् ॥ ४४

श्रीमहादेव उवाच।

वृषध्वजश्च मद्भक्तं मम प्राणाधिकप्रियम्।
सूर्य्यः शशाप इति मे कारणं त्रस्तकोपयोः ॥ ४५
पुत्त्रवात्सल्यशोकेन सूर्य्यं हन्तुं समुद्यतः।
स ब्रह्माणं प्रपन्नश्च ससूर्य्यश्च विधिस्त्वयि ॥ ४६
त्वयि ये शरणापन्ना ध्यानेन वचसापि वा।
निरापदस्ते निःशङ्का जरा मृत्युश्च तैर्ज्जितः ॥४७
साक्षाद्वये शरणापन्नास्तत्फलं किं वदामि भोः।
हरिस्मृतिश्चाभयदा सर्व्वमङ्गलदा सदा ॥ ४८
किं मे भक्तस्य भविता तन्मे ब्रूहि जगत्प्रभो।
श्रीहतस्यास्य मूढ़स्य सूर्य्यशापेन हेतुना ॥ ४९

श्रीभगवानुवाच।

कालोऽतियातो दैवेन युगानामेकविंशतिः।
वैकुण्ठे घटिकार्द्धेन शीघ्रं गच्छ नृपालयम् ॥ ५०
वृषध्वजो मृतः कालाद्दुर्निवार्य्यात् सुदारुणात्।
हंसध्वजश्च तत्पुत्त्रो मृतः सोऽपि श्रिया हतः ॥ ५१
तत्पुत्त्रौ च महाभागौ धर्म्मध्वजकुशध्वजौ।
हतश्रियौ सूर्य्यशापात् तौ च परमवैष्णवौ ॥ ५२
राज्यभ्रष्टौ श्रिया भ्रष्टौ कमलातापसावुभौ।
तयोश्च भार्य्ययोर्लक्ष्मीः कलया च जनिष्यति ॥ ५३
सम्पद्युक्तौ तदा तौ च नृपश्रेष्ठौ भविष्यतः।
मृतस्ते सेवकः शम्भो गच्छ यूयञ्च गच्छत ॥ ५४
इत्युक्त्वा च सलक्ष्मीकः सभातोऽभ्यन्तरं गतः।
देवा जग्मुश्च संहृष्टाः स्वाश्रमं परमं मुदा ॥ ५५
शिवश्च तपसे शीघ्रं परिपूर्णतमं ययौ ॥ ५६

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायण-नारदसंवादे तुलस्युपाख्याने
त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्द्दशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

लक्ष्मीं तौ च समाराध्य चोग्रेण तपसा मुने।
वरमिष्टञ्च प्रत्येकं संप्रापतुरभीप्सितम् ॥ १

महालक्ष्म्या वरेणैव तौ पृथ्वीशौ बभूवतुः ।
धनवन्तौ पुत्रवन्तौ धर्मध्वजकुशध्वजौ ॥ २
कुशध्वजस्य पत्नी च देवी मालावती सती ।
सा सुषाव च कालेन कमलांशां सुतां सतीम् ॥ ३
सा च भूमिष्ठमात्रेण ज्ञानयुक्ता बभूव ह ।
कृत्वा वेदध्वनिं स्पष्टमुत्तस्थौ सूतिकागृहे ॥ ४
वेदध्वनिं सा चकार जातमात्रेण कन्यका ।
तस्मात् ताञ्च वेदवतीं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ५
जातमात्रेण सुस्नाता जगाम तपसे वनम् ।
सर्व्वैर्निषिद्धा यत्नेन नारायणपरायणा ॥ ६
एकमन्वन्तरञ्चैव पुष्करे च तपस्विनी ।
अत्युग्राञ्च तपस्याञ्च लीलया च चकार सा ॥ ७
तथापि पुष्टा न क्लिष्टा नवयौवनसंयुता ।
शुश्राव खे च सहसा सा वाचमशरीरिणीम् ॥ ८
जन्मान्तरे ते भर्त्ता च भविष्यति हरिः स्वयम् ।
ब्रह्मादिभिर्दुराराध्यं पतिं लप्स्यसि सुन्दरि ॥ ९
इति श्रुत्वा तु सा रुष्टा चकार च पुनस्तपः ।
अतीव निर्ज्जनस्थाने पर्व्वते गन्धमादने ॥ १०
तत्रैव सुचिरं तप्त्वा विश्वास्य समुवास सा ।
ददर्श पुरतस्तत्र रावणं दुर्निवारणम् ॥ ११
दृष्ट्वा सातिथिभक्त्या च पाद्यं तस्मै ददौ किल ।
सुस्वादुफलमूलञ्च जलञ्चापि सुशीतलम् ॥ १२
तच्च भुक्त्वा स पापिष्ठश्चोवास तत्समीपतः ।
चकार प्रश्नमिति तां का त्वं कल्याणि चेति च ॥ १३
ताञ्च दृष्ट्वा वरारोहां पीनोन्नतपयोधराम् ।
शरत्पद्मोत्सवास्याञ्च सस्मितां सुदतीं सतीम् ॥ १४
मूर्च्छामवाप कृपणः कामबाणप्रपीड़ितः ।
तां करेण समाकृष्य शृङ्गारं कर्त्तुमुद्यतः ॥ १५
सा सती कोपदृष्ट्या च स्तम्भितं तं चकार ह ।
स जड़ो हस्तपादाभ्यां कियद्वक्तुं न च क्षमः ॥ १६
तुष्टाव मनसा देवीं पद्मांशां पद्मलोचनाम् ।
सा तत्स्तवेन सन्तुष्टा प्रकृतं तं चकार ह ॥ १७
शशाप च मदर्थं त्वं विनङ्क्ष्यसि सबान्धवः ।
स्पृष्टाहञ्च त्वया कायं विसृजाम्यवलोकय ॥ १८
इत्युक्त्वा सा च योगेन देहत्यागं चकार ह ।
गङ्गायां ताञ्च संन्यस्य स्वगृहं रावणो ययौ ॥ १९
अहो किमद्भुतं दृष्टं किं कृतं वा मयाधुना ।
इति संचिन्त्य संस्मृत्य विललाप पुनः पुनः ॥ २०
सा च कालान्तरे साध्वी बभूव जनकात्मजा ।
सीता देवीति विख्याता यदर्थं रावणो हतः ॥ २१
महातपस्विनी सा च तपसा पूर्व्वजन्मनः ।
लेभे रामञ्च भर्त्तारं परिपूर्णतमं हरिम् ॥ २२
संप्राप्य तपसाराध्य स्वामिनञ्च जगत्पतिम् ।
सा रमा सुचिरं रेमे रामेण सह सुन्दरी ॥ २३
जातिस्मरा च स्मरति तपसश्च क्रमं पुरा ।
सुखेन तज्जहौ सर्व्वं दुःखञ्चापि सुखं फलम् ॥ २४
नानाप्रकारविभवं चकार सुचिरं सती ।
सम्प्राप्य सुकुमारं तमतीव नवयौवनम् ॥ २५
गुणिनं रसिकं शान्तं कान्तवेशमनुत्तमम् ।
स्त्रीणां मनोज्ञं सुचिरं तथा लेभे यथेप्सितम् ॥ २६
पितृसत्यपालनार्थं सत्यसन्धो रघूत्तमः ।
जगाम काननं पश्चात् कालेन च बलीयसा ॥ २७
तस्थौ समुद्रनिकटे सीतया लक्ष्मणेन च ।
ददर्श तत्र वह्निञ्च विप्ररूपधरं हरिः ॥ २८
तं रामं दुःखितं दृष्ट्वा स च दुःखी बभूव ह ।
उवाच किञ्चित् सत्येष्टं सत्यं सत्यपरायणः ॥ २९

वह्निरुवाच ।

भगवन् श्रूयतां वाक्यं कालेन यदुपस्थितम् ।
सीताहरणकालोऽयं तवैव समुपस्थितः ॥ ३०
दैवञ्च दुर्निवार्य्यञ्च न च दैवात् परं बलम् ।
मत्प्रसूं मयि संन्यस्य छायां रक्षान्तिकेऽधुना ॥ ३१
दास्यामि सीतां तुभ्यञ्च परीक्षासमये पुनः ।
देवैः प्रस्थापितोऽहञ्च न च विप्रो हुताशनः ॥ ३२
रामस्तद्वचनं श्रुत्वा न प्रकाश्य च लक्ष्मणम् ।
स्वीचकार च स्वच्छन्दं हृदयेन विदूयता ॥ ३३
वह्निर्योगेन सीताया मायासीतां चकार ह ।
तत्तुल्यगुणसर्व्वाङ्गां ददौ रामाय नारद ॥ ३४
सीतां गृहीत्वा स ययौ गोप्यं वक्तुं निषिध्य च ।
लक्ष्मणो नैव बुबुधे गोप्यमन्यस्य का कथा ॥ ३५
एतस्मिन्नन्तरे रामो ददर्श कनकं मृगम् ।
सीता तं प्रेरयामास तदर्थं यत्नपूर्व्वकम् ॥ ३६
संन्यस्य लक्ष्मणे रामो जानक्या रक्षणं वने ।
स्वयं जगाम हन्तुं तं विव्याध शायकेन च ॥ ३७
लक्ष्मणेति च शब्दञ्च कृत्वा च मायया मृगः ।

प्राणांस्तत्याज सहसा पुरो दृष्ट्वा हरिं स्मरन् ॥ ३८
मृगरूपं परित्यज्य दिव्यरूपं विधाय च।
रत्ननिर्म्माणयानेन वैकुण्ठं स जगाम ह ॥ ३९
वैकुण्ठद्वारे द्वार्य्यासीत् किङ्करो द्वारपालयोः।
जयविजययोश्चैव बलवांश्च जिताभिधः ॥ ४०
शापेन सनकादीनां सम्प्राप्य राक्षसीं तनुम्।
पुनर्जगाम तद्वारमादौ स द्वारपालयोः ॥ ४१
अथ शब्दञ्च सा श्रुत्वा लक्ष्मणेति च विक्लवम्।
सीता तं प्रेरयामास लक्ष्मणं रामसन्निधौ ॥ ४२
गते च लक्ष्मणे रामं रावणो दुर्निवारणः।
सीतां गृहीत्वा प्रययौ लङ्कामेव स्वलीलया ॥ ४३
विषसाद च रामश्च वने दृष्ट्वा च लक्ष्मणम्।
तूर्णञ्च स्वाश्रमं गत्वा सीतां नैव ददर्श सः ॥ ४४
मूर्च्छां सम्प्राप्य सुचिरं विललाप भृशं पुनः।
पुनर्बभ्राम गहने तदन्वेषणपूर्व्वकम् ॥ ४५
काले संप्राप्य तद्वार्त्तां पक्षिद्वारा नदीतटे।
सहायं वानरं कृत्वा बबन्ध सागरं हरिः ॥ ४६
लङ्कां गत्वा रघुश्रेष्ठो जघान शायकेन च।
सबान्धवं रावणञ्च सीतां सम्प्राप्य दुःखिताम् ॥ ४७
ताञ्च वह्निपरीक्षाञ्च कारयामास सत्वरम्।
हुताशनस्तत्र काले वास्तवीं जानकीं ददौ ॥४८
उवाच च्छाया वह्निञ्च रामञ्च विनयान्विता।
करिष्यामीति किमहं तदुपायं वदस्व मे ॥ ४९

वह्निरुवाच।

त्वं गच्छ तपसे देवि पुष्करञ्च सुपुण्यदम्।
कृत्वा तपस्यां तत्रैव स्वर्गलक्ष्मीर्भविष्यसि ॥ ५०
सा च तद्वचनं श्रुत्वा प्रतप्य पुष्करे तपः।
दिव्यं त्रिलक्षवर्षञ्च स्वर्गे लक्ष्मीर्बभूव ह ॥ ५१
सा च कालेन तपसा यज्ञकुण्डसमुद्भवा।
कामिनी पाण्डवानाञ्च द्रौपदी द्रुपदात्मजा ॥ ५२
कृते युगे वेदवती कुशध्वजसुता शुभा।
त्रेतायां रामपत्नी च सीतेति जनकात्मजा ॥ ५३
तच्छाया द्रौपदी देवी द्वापरे द्रुपदात्मजा।
त्रिहायणीति सा प्रोक्ता विद्यमाना युगत्रये ॥ ५४

नारद उवाच।

प्रियाः पञ्च कथं तस्या बभूवुर्मुनिपुङ्गव।
इति मे चित्तसन्देहं भञ्ज सन्देहभञ्जन ॥ ५५

नारायण उवाच।

लङ्कायां वास्तवी सीता रामं सम्प्राप नारद।
रूपयौवनसम्पन्ना च्छाया च बहुचिन्तिता ॥ ५६
रामाग्न्योराज्ञया तप्ता ययाचे शङ्करं वरम्।
कामातुरा पतिव्यग्रा प्रार्थयन्ती पुनः पुनः ॥ ५७
पतिं देहि पतिं देहि पतिं देहि त्रिलोचन।
पतिं देहि पतिं देहि पञ्चवारं चकार सा ॥ ५८
शिवस्तत्प्रार्थनं श्रुत्वा सस्मितो रसिकेश्वरः।
प्रिये तव प्रियाः पञ्च भविष्यन्ति वरं ददौ ॥ ५९
तेन सा पाण्डवानाञ्च बभूव कामिनी प्रिया।
इत्येवं कथितं सर्व्वं प्रस्तावं वास्तवं शृणु ॥ ६०
अथ सम्प्राप्य लङ्कायां सीतां रामो मनोहराम्।
विभीषणाय तां लङ्कां दत्त्वायोध्यां ययौ पुनः॥६१
एकादशसहस्राब्दं कृत्वा राज्यञ्च भारते।
जगाम सर्व्वैर्लोकैश्च सार्द्धं वैकुण्ठमेव च ॥ ६२
कमलांशा वेदवती कमलायां विवेश सा।
कथितं पुण्यमाख्यानं पुण्यदं पापनाशनम् ॥ ६३
सततं मूर्त्तिमन्तश्च वेदाश्चत्वार एव च।
सन्ति यस्याश्च जिह्वाग्रे सा च वेदवती स्मृता ॥ ६४
कुशध्वजसुताख्यानमुक्तं संक्षेपमेव च।
धर्म्मध्वजसुताख्यानं निबोध कथयामि ते ॥ ६५

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते प्रकृतिखण्डे नारायण-नारद-संवादे चतुर्द्दशोऽध्यायः ॥१४॥

पञ्चदशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

धर्म्मध्वजस्य पत्नी च माधवीति च विश्रुता।
नृपेण सार्द्धं सा रामा रेमे च गन्धमादने ॥ १
शय्यां रतिकरीं कृत्वा पुष्पचन्दनचर्च्चिताम्।
चन्दनोक्षितसर्व्वाङ्गी पुष्पचन्दनवायुना ॥ २
स्त्रीरत्नमतिचार्व्वङ्गी रत्नभूषणभूषिता।
कामुकी रसिकाश्रेष्ठा रसिकासनसंयुता ॥ ३
सुरते विरतिर्नास्ति तयोः सुरतविज्ञयोः।
गतं वर्षशतं दैवं तौ न ज्ञातौ दिवानिशम् ॥ ४
ततो राजा मतिं प्राप्य सुरताद्विरराम सः।
कामुकी सुन्दरी किञ्चिन्न च तृप्तिं जगाम सा ॥ ५

दधार गर्भं सा सद्यो देवाब्दशतकं सती ।
श्रीगर्भा श्रीयुता सा च सम्बभूव दिने दिने ॥ ६
शुभक्षणे शुभदिने शुभयोगेन संयुते ।
शुभलग्ने शुभांशे च शुभस्वामिग्रहान्विते ॥ ७
कार्त्तिकीपूर्णिमायाञ्च सितवारे च पाद्मज ।
सुषाव सा च पद्मांशां पद्मिनीं सुमनोहराम् ॥ ८
पादपद्मयुगे पद्मराजीचिह्नविराजिताम् ।
राजराजेश्वरीलक्ष्मीसर्व्वाङ्गभङ्गिमायुताम् ॥ ९
राजलक्ष्मीलक्ष्मयुक्तां राजलक्ष्म्यधिदेवताम् ।
शरत्पार्व्वणचन्द्रास्यां शरत्पङ्कजलोचनाम् ॥ १०
पक्वविम्बाधरोष्ठीञ्च पश्यन्तीं सस्मितां गृहम् ।
हस्तपादतलारक्तां निम्ननाभिमनोरमाम् ॥११
तदधस्त्रिवलीयुक्तां नितम्बयुग्मवर्त्तुलाम् ।
शीते सुखोष्णसर्व्वाङ्गीं ग्रीष्मे च सुखशीतलाम्॥१२
श्यामां सुकेशीं रुचिरां न्यग्रोधपरिमण्डलाम् ।
श्वेतचम्पकवर्णाभां सुन्दरीष्वेकसुन्दरीम् ॥ १३
नरा नार्य्यश्च तां दृष्ट्वा तुलनां दातुमक्षमाः ।
तेन नाम्ना च तुलसीं तां वदन्ति पुराविदः ॥ १४
सा च भूमिष्ठमात्रेण स्नष्टा च प्रकृतिर्यथा ।
सर्व्वैर्निषिद्धा तपसे जगाम वदरीवनम् ॥ १५
तत्र देवाब्दलक्षञ्च चकार परमं तपः ।
मम नारायणः स्वामी भवितेति च निश्चिता । १६
ग्रीष्मे पञ्चतपाः शीते तोयवस्त्रा च प्रावृषि ।
आसनस्था वृष्टिधारां सहन्तीति दिवानिशम् ॥१७
विंशत्सहस्रवर्षञ्च फलतोयाशना च सा ।
त्रिंशच्छतसहस्राब्दं पत्राहारा तपस्विनी ॥ १८
चत्वारिंशत्सहस्राब्दं वायूाहारा कृशोदरी ।
ततो दशसहस्राब्दं निराहारा बभूव सा ॥ १९
निर्लक्ष्यैकपादस्थां दृष्ट्वा तां कमलोद्भवः ।
समाययौ वरं दातुं परं वदरिकाश्रमम् ॥ २०
चतुर्मुखञ्च सा दृष्ट्वा ननाम हंसवाहनम् ।
तामुवाच जगत्कर्त्ता विधाता जगतामपि ॥ २१

ब्रह्मोवाच ।

वरं वृणुष्व तुलसि यत्ते मनसि वाञ्छितम् ।
हरिभक्तिञ्च मुक्तिं वाप्यजरामरतामपि ॥ २२

तुलस्युवाच ।

शृणु तात प्रवक्ष्यामि यन्मे मनसि वाञ्छितम् ।
सर्व्वज्ञस्यापि पुरतः का लज्जा मम साम्प्रतम् ॥ २३
अहञ्च तुलसी गोपी गोलोकेऽहं स्थिता पुरा ।
कृष्णप्रिया किङ्करी च तदंशा तत्सखी प्रिया ॥ २४
गोविन्दसह सम्भुक्तामतृप्तां माञ्च मूर्च्छिताम् ।
रासेश्वरी समागत्य ददर्श रासमण्डले ॥ २५
गोविन्दं भर्त्सयामास मां शशाप रुषान्विता ।
याहि त्वं मानवीं योनिमित्येवञ्च पितामह ॥ २६
मामुवाच स गोविन्दो मदंशं त्वं चतुर्भुजम् ।
लभिष्यसि तपस्तप्त्वा भारते ब्रह्मणो वरात् ॥ २७
इत्येवमुक्त्वा देवेशोऽप्यन्तर्द्धानं चकार सः ।
देव्या भिया तनुं त्यक्त्वा लब्धं जन्म मया भुवि ॥२८
अहं नारायणं कान्तं शान्तं सुन्दरविग्रहम् ।
साम्प्रतं लब्धुमिच्छामि वरमेवञ्च देहि मे ॥ २९

ब्रह्मोवाच ।

सुदामा नाम गोपश्च श्रीकृष्णाङ्गसमुद्भवः ।
तदंशश्चातितेजस्वी लेभे जन्म भारते ॥ ३०
साम्प्रतं राधिकाशापाद्दनुवंशसमुद्भवः ।
शङ्खचूड़ इति ख्यातस्त्रैलोक्ये न च तत्परः ॥ ३१
गोलोके त्वां पुरा दृष्ट्वा कामोन्मथितमानसः ।
विलङ्घितुं न शशाक राधिकायाः प्रभावतः ॥ ३२
स च जातिस्मरस्तप्त्वा त्वां लेभे वरेण च ।
जातिस्मरापि त्वमपि सर्व्वं जानासि सुन्दरि ॥ ३३
अधुना तस्य पत्नी च भव भाविनि शोभने ।
पश्चान्नारायणं कान्तं शान्तमेव लभिष्यसि ॥ ३४
शापान्नारायणस्यैव कलया दैवयोगतः ।
भविष्यसि वृक्षरूपा त्वं पूता विश्वपावनी ॥ ३५
प्रधानं सर्व्वपुष्पाणां विष्णुप्राणाधिका भवे ।
त्वया विना च सर्व्वेषां पूजा च विफला भवेत् ॥३६
वृन्दावने वृक्षरूपा नाम्ना वृन्दावनीति च ।
तत्पत्रैर्गोपिका गोपाः पूजयिष्यन्ति माधवम् ॥ ३७
वृक्षाधिदेवीरूपेण सार्द्धं कृष्णेन सन्ततम् ।
विहरिष्यसि गोपेन स्वच्छन्दं मद्वरेण च ॥ ३८
इत्येव वचनं श्रुत्वा सस्मिता हृष्टमानसा ।
प्रणनाम च ब्रह्माणं तञ्च किञ्चिदुवाच ह ॥ ३९

तुलस्युवाच ।

यथा मे द्विभुजे कृष्णे वाञ्छा च श्यामसुन्दरे ।
सत्यं ब्रवीमि हे तात न तथा च चतुर्भुजे ॥ ४०

अहमाहञ्च गोविन्दे दैवात् शृङ्गारभङ्गतः।
गोविन्दस्यैव वचनात् प्रार्थयामि चतुर्भुजम्॥ ४१
त्वत्प्रसादेन गोविन्दं पुनरेव सुदुर्लभम्।
ध्रुवमेवं लभिष्यामि राधाभीतिं प्रमोचय॥ ४२

ब्रह्मोवाच।

गृहाण राधिकामन्त्रं ददामि षोड़शाक्षरम्।
तस्याश्च प्राणतुल्या त्वं मद्वरेण भविष्यसि॥ ४३
शृङ्गारं युवयोर्गोप्यमाज्ञास्यति च राधिका।
राधासमा त्वं सुभगा गोविन्दस्य भविष्यसि॥ ४४
इत्येवमुक्त्वा दत्त्वा च देव्याश्च षोड़शाक्षरम्।
मन्त्रं तस्यै जगद्धाता स्तोत्रञ्च कवचं परम्॥ ४५
सर्व्वं पूजाविधानञ्च पुरश्चर्य्याविधिक्रमम्।
परं शुभाशिषं कृत्वा सोऽन्तर्द्धानं चकार ह॥ ४६
सा च ब्रह्मोपदेशेन पुण्ये बदरिकाश्रमे।
जजाप परमं मन्त्रं यदिष्टं पूर्व्वजन्मनः॥ ४७
दिव्यं द्वादशवर्षञ्च पूजाञ्चैव चकार सा।
बभूव सिद्धा सा देवी तत्प्रत्यादेशमाप च॥ ४८
सिद्धे तपसि मन्त्रे च वरं प्राप्य यथेप्सितम्।
बुभुजे च महाभोगं यद्विश्वेषु सुदुर्लभम्॥ ४९
प्रसन्नमानसा देवी तत्याज तपसः क्लमम्।
सिद्धे फले नराणाञ्च दुःखञ्च सुखमुत्तमम्॥ ५०
भुक्त्वा पीत्वा च सन्तुष्टा शयनञ्च चकार सा।
तल्पे मनोरमे तत्र पुष्पचन्दनचर्च्चिते॥ ५१

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायण-नारदसंवादे तुलसीवरप्रदानं
नाम पञ्चदशोऽध्यायः॥ १५॥

षोड़शोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

तुलसी परितुष्टा च सुष्वापहृष्टमानसा।
नवयौवनसम्पन्ना वृषस्यन्ती वराङ्गना॥ १
चिक्षेप पञ्च वाणांश्च पञ्चवाणश्च तां प्रति।
पुष्पायुधेन सा दग्धा पुष्पचन्दनचर्च्चिता॥ २
पुलकाञ्चितसर्व्वाङ्गी कम्पितारक्तलोचना।
क्षणं सा शुष्कतां प्राप क्षणं मूर्च्छामवाप ह॥ ३
क्षणमुद्विग्नतां प्राप क्षणं तन्द्रां सुखावहाम्।
क्षणं सा दाहनं प्राप क्षणं प्राप प्रमोहताम्॥ ४
क्षणं सा चेतनां प्राप क्षणं प्राप विषन्नताम्।
उत्तिष्ठन्ती क्षणं तल्पाद्गच्छन्ती निकटं क्षणम्॥ ५
भ्रमन्ती क्षणमुद्वेगाद्विवसन्ती क्षणं पुनः।
क्षणमेव समुद्वेगात् सुष्वाप पुनरेव सा॥ ६
पुष्पचन्दनतल्पञ्च तद्बभूवातिकण्टकम्।
विषमाहारसुस्वादु दिव्यरूपं फलं जलम्॥ ७
निलयञ्च निराकारं सूक्ष्मवस्त्रं हुताशनम्।
सिन्दूरपत्रकञ्चैव व्रणतुल्यञ्च दुःखदम्॥ ८
क्षणं ददर्श तन्द्रायां सुवेशं पुरुषं सती।
सुन्दरञ्च युवानञ्च सस्मितं रसिकेश्वरम्॥ ९
चन्दनोक्षितसर्व्वाङ्गं रत्नभूषणभूषितम्।
आगच्छन्तं माल्यवन्तं पश्यन्तं तन्मुखाम्बुजम्॥ १०
कथयन्तं रतिकथां चुम्बन्तमधरं मुहुः।
सम्भुक्तवन्तं तल्पे च समाश्लिष्यन्तमीप्सितम्॥ ११
पुनरेव तु गच्छन्तमागच्छन्तं वसन्तकम्।
कान्त क्व यासि प्राणेश तिष्ठेत्येवमुवाच सा॥ १२
पुनश्च चेतनां प्राप्य विललाप पुनः पुनः।
एवं तपोवने सा च तस्थौ तत्रैव नारद॥ १३
शङ्खचूड़ो महायोगी जैगीषव्यान्मनोहरम्।
कृष्णस्य मन्त्रं सम्प्राप्य कृत्वा सिद्धिन्तु पुष्करे॥ १४
कवचञ्च गले बद्धा सर्व्वमङ्गलमङ्गलम्।
ब्रह्मणश्च वरं प्राप्य यत्तन्मनसि वाञ्छितम्॥ १५
आज्ञया ब्रह्मणः सोऽपि बदरीञ्च समाययौ।
आगच्छन्तं शङ्खचूड़ं ददर्श तुलसी मुने॥ १६
नवयौवनसम्पन्नं कामदेवसमप्रभम्।
श्वेतचम्पकवर्णाभं रत्नभूषणभूषितम्॥ १७
शरत्पार्व्वणचन्द्रास्यं शरत्पङ्कजलोचनम्।
रत्नसारविनिर्म्माण-विमानस्थं मनोहरम्॥ १८
रत्नकुण्डलयुग्मेन गण्डस्थलविराजितम्॥ १९
पारिजातप्रसूनानां माल्यवन्तञ्च सस्मितम्।
कस्तूरीकुङ्कुमयुतं सुगन्धिचन्दनान्वितम्॥ २०
सा दृष्ट्वा सन्निधाने तं मुखमाच्छाद्य वाससा।
सस्मिता तं निरीक्षन्ती सकटाक्षं पुनः पुनः॥ २१
बभूवातिनम्रमुखी नवसङ्गमलज्जिता।
कामुकी कामवाणेन पीड़िता पुलकान्विता॥ २२
पिबन्ती तन्मुखाम्भोजं लोचनाभ्याञ्च सन्ततम्।

ददर्श शङ्खचूडश्च कन्यामेकां तपोवने ॥ २३
पुष्पचन्दनतल्पस्थां वसन्तीं वाससावृताम्।
पश्यन्तीं तन्मुखं शश्वत् सस्मितां सुमनोहराम् ॥ २४
सुपीनकठिनश्रोणीं पीनोन्नतपयोधराम्।
मुक्तापङ्क्तिप्रभामुष्ट-दन्तपङ्क्तिं सुबिभ्रतीम् ॥ २५
पक्वबिम्बाधरोष्ठीञ्च सुनासां सुन्दरीं वराम्।
तप्तकाञ्चनवर्णाभां शरच्चन्द्रसमप्रभाम् ॥ २६
स्वतेजसा परिवृतां सुखदृश्यां मनोरमाम्।
कस्तूरीबिन्दुभिः सार्द्धमधश्चन्दनबिन्दुना ॥ २७
सिन्दूरबिन्दुना शश्वत् सीमन्ताधःस्थलोज्ज्वलाम्।
निम्ननाभिगभीराञ्च तदधस्त्रिवलीयुताम् ॥ २८
करपद्मस्थलारक्तां नखचन्द्रैर्विभूषिताम्।
स्थलपद्मप्रभायुक्तं पादपद्मञ्च बिभ्रतीम् ॥ २९
आरक्तावर्णं ललितमलक्तकसमप्रभम्।
ऊर्द्ध्वपद्मस्थले पद्मराजराजीविराजिताम् ॥ ३०
शरदिन्दुविनिन्द्यैक-नखेन्दुराजिराजिताम्।
अमूल्यरत्ननिर्म्माण-पाशकावलिसंयुताम् ॥ ३१
मणीन्द्रसारनिर्म्माण-क्वणन्मञ्जीररञ्जिताम्।
दधतीं कबरीभारं मालतीमाल्यसंयुतम् ॥ ३२
अमूल्यरत्ननिर्म्माण-मकराकृतिरूपिणा।
चित्रकुण्डलयुग्मेन गण्डस्थलविराजिताम् ॥ ३३
रत्नेन्द्रसारहारेण स्तनमध्यस्थलोज्ज्वलाम्।
रत्नकङ्कणकेयूर-शङ्खभूषणभूषिताम् ॥ ३४
रत्नाङ्गुरीयकैर्दिव्यैरङ्गुल्यावलिराजिताम् ॥ ३५
दृष्ट्वा तां ललितां रम्यां सुशीलां सुदतीं सतीम्।
उवास तत्समीपे च मधुरं तामुवाच सः ॥ ३६

शङ्खचूड़ उवाच।

का त्वमत्र कस्य कन्या धन्ये मान्ये स्त्रियोषिताम्।
का त्वं मानिनि कल्याणि सर्व्वकल्याणदायिनि ॥३७
स्वर्गभोगादिसारेऽतिविहारे हाररूपिणि।
संसारे दारसारे च मायाधारे मनोहरे ॥ ३८
जगद्विलक्षणधामे मुनीन्द्रमोहकारिणि।
मौनीभूते किङ्करं मां सम्भाषां कुरु सुन्दरि ॥ ३९
इत्येवं वचनं श्रुत्वा सकामा वामलोचना।
सस्मिता नम्रवदना सकामं तमुवाच सा ॥ ४०

तुलस्युवाच।

धर्म्मध्वजसुताहञ्च तपस्यायां तपोवने।
तपस्विनीह तिष्ठामि कस्त्वं गच्छ यथासुखम् ॥४१
कामिनीं कुलजाताञ्च रहस्येकाकिनीं सतीम्।
न पृच्छति कुले जात एवमेव श्रुतौ श्रुतम् ॥ ४२
लम्पटोऽसत्कुले जातो धर्म्मशास्त्रार्थमश्रुतः।
यो न श्रुतः श्रुतेरर्थं स कामीच्छति कामिनीम् ॥४३
आपातमधुरामन्ते अन्तकां पुरुषस्य ताम्।
विषकुम्भाकाररूपाममृतास्याञ्च सन्ततम् ॥ ४४
हृदये क्षुरधाराभां शश्वन्मधुरभाषिणीम्।
स्वकार्य्यपरिनिष्पत्तितत्परां सततं सदा ॥ ४५
कार्य्यार्थे स्वामिवशगामन्यथेवावशां सदा।
स्वान्तर्म्मलिनरूपाञ्च प्रसन्नवदनेक्षणाम् ॥ ४६
श्रुतौ पुराणे यासाञ्च चरित्रमनिरूपितम्।
तासु को विश्वसेत् प्राज्ञोऽप्रज्ञाश्चैव दुराशयाम्॥४७
तासां को वा रिपुर्मित्रं प्रार्थयन्तीं नवं नवम्।
दृष्ट्वा सुवेशं पुरुषमिच्छन्तीं हृदये सदा ॥ ४८
बाह्ये स्वात्मसतीत्वञ्च ज्ञापयन्तीं प्रयत्नतः।
शश्वत्कामाञ्च वामाञ्च कामाधारां मनोहराम् ॥४९
बाह्ये च्छलाच्छादयन्तीं स्वान्तमैथुनलालसाम्।
कान्तं ग्रसन्तीं रहसि बाह्येऽतीव सुलज्जिताम्॥ ५०
मानिनीं मैथुनाभावे कोपिनीं कलहाङ्कुराम्।
सम्प्रीतां भूरिसम्भोगात् स्वल्पमैथुनदुःखिताम्॥ ५१
सुमिष्टान्नात् शीततोयादाकाङ्क्षन्तीञ्च मानसे।
सुन्दरं रसिकं कान्तं युवानं गुणिनं सदा ॥ ५२
सुतात् परमतिस्नेहं कुर्व्वतीं रतिकर्त्तरि।
प्राणाधिकप्रियतमं सम्भोगकुशलं प्रियम् ॥ ५३
पश्यन्तीं रिपुतुल्यञ्च वृद्धं वा मैथुनाक्षमम्।
कलहं कुर्व्वतीं शश्वत् तेन सार्द्धं सुकोपनाम् ॥ ५४
वचसा भक्षयन्तीं तं कीलाग्र इव गोरजः।
दुःसाहसस्वरूपाञ्च सर्व्वदोषाश्रयां सदा ५५
शश्वत्कपटरूपाञ्च दुःसाध्यामप्रतीतकाम्।
ब्रह्मविष्णुशिवादीनां दुस्त्याज्यां मोहरूपिणीम्॥५६
तपोमार्गार्गलां शश्वन्मुक्तिद्वारकवाटिकाम्।
हरिभक्तिव्यवहितां सर्व्वमायाकरण्डिकाम् ॥ ५७
संसारकारागारे च शश्वन्निगड़रूपिणीम्।
इन्द्रजालस्वरूपाञ्च मिथ्यारतिस्वरूपिणीम् ॥ ५८
बिभ्रतीं बाह्यसौन्दर्य्यमधोऽङ्गमतिकुत्सितम्।
नानाविण्मूत्रपूयानामाधारं मलसंयुतम् ॥ ५९

दुर्गन्धि दोषसंयुक्तं रक्तात्मकमसंस्कृतम् ।
मायारूपं मायिनाञ्च विधिना निर्म्मितं पुरा ॥ ६०
विषरूपं मुमुक्षूणामदृश्यामप्यवाञ्छिताम् ॥ ६१
इत्युक्ता तुलसी तञ्च विरराम च नारद ।
सस्मितः शङ्खचूड़श्च प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ६२

शङ्खचूड़ उवाच ।

त्वया यत् कथितं देवि न च सर्व्वमलीककम् ।
किञ्चित् सत्यमलीकञ्च किञ्चिन्मत्तो निशामय ॥ ६३
निर्म्मितं द्विविधं धात्रा स्त्रीरूपं सर्व्वमोहनम् ।
कृत्यारूपं वास्तवञ्चाप्रशंस्यञ्चाप्रशंसितम् ॥ ६४
लक्ष्मी-सरस्वती-दुर्गा-सावित्री-राधिकादिकम् ।
सृष्टिसूत्रस्वरूपञ्चाद्यं स्रष्टुरनिर्म्मितम् ॥ ६५
एतासामंशरूपं यत् स्त्रीरूपं वास्तवं स्मृतम् ।
तत्प्रशंस्यं यशोरूपं सर्व्वमङ्गलकारणम् ॥ ६६
शतरूपा देवहूतिः स्वधा स्वाहा च दक्षिणा ।
छायावती रोहिणी च वरुणानी शची तथा ॥ ६७
कुवेरवायुपत्नी साध्यदितिश्च दितिस्तथा ।
लोपामुद्रानुसूया च कैटभी तुलसी तथा ॥ ६८
अहल्यारुन्धती मेना तारा मन्दोदरी परा ।
दमयन्ती वेदवती गङ्गा च मनसा तथा ॥ ६९
पुष्टिस्तुष्टिः स्मृतिर्मेधा कालिका च वसुन्धरा ।
षष्ठी मङ्गलचण्डी च मूर्त्तिश्च धर्म्मकामिनी ॥ ७०
स्वस्तिः श्रद्धा च कान्तिश्च तुष्टिः कान्तिस्तथापरा ।
निद्रा तन्द्रा क्षुत्पिपासा सन्ध्या रात्रिर्द्दिनानि च॥७१
सम्पत्तिर्वृत्तिकीर्त्त्यश्च क्रियाशोभाप्रभादिकम् ।
यत् स्त्रीरूपञ्च सम्भूतमुत्तमं तद्युगे युगे ॥ ७२
कृत्यास्वरूपं तद्व्यत्तु स्वर्व्वेश्यादिकमेव च ।
तदप्रशंस्यं विश्वेषु पुंश्चलीरूपमेव च ॥ ७३
सत्त्वप्रधानं यद्रूपं तच्च शुद्धं स्वभावतः ।
तदुत्तमञ्च विश्वेषु साध्वीरूपं प्रशंसितम् ॥ ७४
तद्वास्तवञ्च विज्ञेयं प्रवदन्ति मनीषिणः ।
रजोरूपं तमोरूपं कृत्यासु द्विविधं स्मृतम् ॥ ७५
स्थानाभावात् क्षणाभावान्मध्यवर्त्तेरभावतः ।
देहक्लेशेन रोगेण सत्संसर्गेण सुन्दरि ॥ ७६
बहुगोष्ठ्यावृतेनैव रिपुराजभयेन च ।
रजोरूपस्य साध्वीत्वमेतेनैवोपजायते ॥ ७७
इदं मध्यमरूपञ्च प्रवदन्ति मनीषिणः ।
तमोरूपं दुर्निवार्य्यमधमं तद्विदुर्बुधाः ॥ ७८
न पृच्छति कुले जातः पण्डितश्च परस्त्रियम् ।
निर्ज्जनेऽनिर्ज्जने वापि रहस्येव परस्त्रियम् ॥ ७९
आगच्छामि त्वत्समीपमाज्ञया ब्रह्मणोऽधुना ।
गान्धर्व्वेण विवाहेन त्वां ग्रहीष्यामि शोभने ॥ ८०
अहमेव शङ्खचूड़ो देवविद्रावकारकः ।
दनुवंशोद्भवो विश्वे सुदामाहं हरेः पुरे ॥ ८१
अहमष्टसु गोपेषु गो-गोपी-पार्षदेषु च ।
अधुना दानवेन्द्रोऽहं राधिकायाश्च शापतः ॥ ८२
जातिस्मरोऽहं जानामि कृष्णमन्त्रप्रभावतः ।
जातिस्मरा त्वं तुलसी सम्भुक्ता हरिणा पुरा ॥ ८३
त्वमेव राधिकाशापाज्जातासि भारते भुवि ।
त्वां सम्भोक्तुमुत्सुकोऽहं नालं राधाभयात् ततः ॥८४
इत्येवमुक्ता स पुमान् विरराम महामुने ।
सस्मिता तुलसी हृष्टा प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ८५

तुलस्युवाच ।

एवंविधो बुधो विश्वे बुधेषु च प्रशंसितः ।
कान्तमेवंविधं कान्ता शश्वदिच्छति कामतः ॥ ८६
त्वयाहमधुना सत्यं विचारेण पराजिता ।
स निन्दितश्चाप्यशुचिर्यः पुमांश्च स्त्रिया जितः ॥ ८७
निन्दन्ति पितरो देवा बान्धवा स्त्रीजितं जनम् ।
स्त्रीजितं मनसा वाचा पिता भ्राता च निन्दति ॥८८
शुध्येद्विप्रो दशाहेन जातके मृतके तथा ।
भूमिपो द्वादशाहेन वैश्यः पञ्चदशाहतः ॥ ८९
शूद्रो मासेन वेदेषु मातृवद्वर्णसङ्करः ।
अशुचिः स्त्रीजितः शुध्येच्चितादाहनकालतः ॥ ९०
न गृह्णन्तीच्छया तस्य पितरः पिण्डतर्पणम् ।
न गृह्णन्तीच्छया देवास्तस्य पुष्पजलादिकम् ॥ ९१
किं तज्ज्ञानेन तपसा जपहोमप्रपूजनैः ।
किं विद्यया वा यशसा स्त्रीभिर्यस्य मनो हृतम्॥९२
विद्याप्रभावज्ञानार्थं मया त्वञ्च परीक्षितः ।
कृत्वा परीक्षां कान्तस्य वृणोति कामिनी वरम् ॥९३
वराय गुणहीनाय वृद्धायाज्ञानिने तथा ।
दरिद्राय च मूर्खाय रोगिणे कुत्सिताय च ॥ ९४
अत्यन्तकोपयुक्ताय चात्यन्तदुर्मुखाय च ।
पङ्गुलायाङ्गहीनाय चान्धाय बधिराय च ॥ ९५
जड़ाय चैव मूकाय क्लीवतुल्याय पापिने ।

ब्रह्महत्यां लभेत्सोऽपि यश्च कन्यां ददाति च ॥ ९६
शान्ताय गुणिने चैव यूने च विदुषेऽपि च।
वैष्णवाय सुतां दत्त्वा दशवाजिफलं लभेत् ॥ ९७
यः कन्यापालनं कृत्वा करोति विक्रयं यदि।
विपदा धनलाभेन कुम्भीपाकं स गच्छति ॥ ९८
कन्यामूत्रपुरीषञ्च तत्र भक्षति पातकी।
कृमिभिर्दंशितः काकैर्यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ ९९
तदन्ते व्याधयोनौ च लभते जन्म निश्चितम्।
विक्रीणाति मांसभारं वहत्येव दिवानिशम् ॥ १००
इत्येवमुक्त्वा तुलसी विरराम तपोवने।
एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा तयोरन्तिकमाययौ ॥ १०१
मूर्द्ध्ना ननाम तुलसी शङ्खचूडश्च नारद।
उवास तत्र देवेशश्चोवाच च तयोर्हितम् ॥ १०२

ब्रह्मोवाच।

किं करोषि शङ्खचूड़ संवादमनया सह।
गान्धर्व्वेण विवाहेन त्वमिमां ग्रहणं कुरु ॥ १०३
त्वञ्च पुरुषरत्नञ्च स्त्रीरत्नं स्त्रीयियं सती।
विदग्धाया विदग्धेन सङ्गमो गुणवान् भवेत् ॥ १०४
निर्व्विरोधसुखं राजन् को वा त्यजति दुर्लभम्।
योऽविरोधसुखत्यागी स पशुर्नात्र संशयः ॥ १०५
किं त्वं परीक्षसे कान्तमीदृशं गुणिनं सति।
देवानामसुराणाञ्च दानवानां विमर्द्दकम् ॥ १०६
यथा लक्ष्मीश्च लक्ष्मीशे यथा कृष्णे च राधिका।
यथा मयि च सावित्री भवानी च भवे यथा ॥ १०७
यथा धरा वराहे च यथा मेना हिमालये।
यथात्रावनुसूया च दमयन्ती नले यथा ॥ १०८
रोहिणी च यथा चन्द्रे यथा कामे रतिः सती।
यथादितिः कश्यपे च वशिष्ठेऽरुन्धती यथा ॥ १०९
यथाहल्या गौतमे च देवहूतिश्च कर्द्दमे।
यथा बृहस्पतौ तारा शतरूपा मनौ यथा ॥ ११०
यथा च दक्षिणा यज्ञे यथा स्वाहा हुताशने।
यथा शची महेन्द्रे च यथा पुष्टिर्गणेश्वरे ॥ १११
देवसेना यथा स्कन्दे धर्म्मे मूर्त्तिर्यथा सती।
सौभाग्यसुप्रिया त्वञ्च शङ्खचूड़े तथा भव ॥ ११२
अनेन सार्द्धं सुचिरं सुन्दरेण च सुन्दरि।
स्थाने स्थाने विहारञ्च यथेच्छं कुरु सन्ततम् ॥ ११३
पश्चात् प्राप्स्यसि गोविन्दं गोलोके पुनरेव च।
चतुर्भुजञ्च वैकुण्ठे शङ्खचूड़े मृते सति ॥ ११४
इत्येवमाशिषं कृत्वा स्वालयं प्रययौ विधिः।
गान्धर्व्वेण विवाहेन जगृहे ताञ्च दानवः ॥ ११५
स्वर्गे दुन्दुभिवाद्यञ्च पुष्पवृष्टिर्बभूव ह।
स रेमे रामया सार्द्धं वासगेहे मनोहरे ॥ ११६
मूर्च्छां सम्प्राप तुलसी नवसङ्गमसङ्गता।
निमग्ना निर्जने साध्वी सम्भोगसुखसागरे ॥ ११७
चतुःषष्टिकलामानं चतुःषष्टिविधं सुखम्।
कामशास्त्रे यन्निरुक्तं रसिकानां यथेप्सितम् ॥ ११८
अङ्गप्रत्यङ्गसंश्लेषपूर्व्वकं स्त्रीमनोहरम्।
तत्सर्व्वं सुखशृङ्गारं चकार रसिकेश्वरः ॥ ११९
अतीव रम्ये देशे च सर्व्वजन्तुविवर्ज्जिते।
पुष्पचन्दनतल्पे च पुष्पचन्दनवायुना ॥ १२०
पुष्पोद्याने नदीतीरे पुष्पचन्दनचर्च्चिते।
गृहीत्वा रसिकां रासे पुष्पचन्दनचर्च्चिताम् ॥ १२१
भूषितां भूषणेनैव रत्नभूषणभूषिते।
सुरते विरतिर्नास्ति तयोः सौरतविज्ञयोः ॥ १२२
जहार मानसं भर्त्तुर्लीलया तुलसी सती।
चेतनां रसिकायाश्च जहार रसभाववित् ॥ १२३
वक्षस्थचन्दनं बाह्वोस्तिलकं विजहार सा।
स च जग्राह तस्याश्च सिन्दूरबिन्दुपत्रकम् ॥ १२४
स तद्वक्षसि तस्याश्च नखरेखां ददौ मुदा।
सा ददौ तद्वामपार्श्वे करभूषणलक्षणम् ॥ १२५
राजा तदोष्ठपुटके ददौ दशनदंशनम्।
तद्गण्डयुगले सा च प्रददौ तच्चतुर्गुणम् ॥ १२६
सुरते विरतौ तौ च समुत्थाय परस्परम्।
सुवेशं चक्रतुस्तत्र यत्तन्मनसि वाञ्छितम् ॥ १२७
कुङ्कुमाक्तं चन्दनेन सा तस्मै तिलकं ददौ।
सर्व्वाङ्गे सुन्दरे रम्ये चकार चानुलेपनम् ॥ १२८
सुवासितञ्च ताम्बूलं वह्निशुद्धे च वाससी।
पारिजातस्य कुसुमं नानादुःखविनाशनम् ॥ १२९
अमूल्यरत्ननिर्म्माणमङ्गुरीयकमुत्तमम्।
सुन्दरञ्च मणिवरं त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् ॥ १३०
दासी तवाहमित्येवं समुच्चार्य्य पुनः पुनः।
ननाम परया भक्त्या स्वामिनं गुणशालिनम् ॥ १३१
सस्मिता तन्मुखाम्भोजं लोचनाभ्यां पपौ पुनः।
निमेषरहिताभ्याञ्च सकटाक्षञ्च सुन्दरम् ॥ १३२

स च ताञ्च समाकृष्य चकार वक्षसि प्रियाम् ।
सस्मितं वाससाच्छन्नं ददर्श मुखपङ्कजम् ॥ १३३
चुचुम्ब कठिने गण्डे बिम्बोष्ठे पुनरेव च ।
ददौ तस्यै वस्त्रयुग्मं वरुणादाहृतञ्च यत् ॥ १३४
ददौ मञ्जीरयुग्मञ्च स्वाहायाश्च हृतञ्च यत् ।
केयूरयुग्मं छायाया रोहिण्याश्चैव कुण्डलम् ॥ १३५
अङ्गुरीयकरत्नानि रत्याश्च वरभूषणम् ।
शङ्खं सुरुचिरं चित्रं यद्दत्तं विश्वकर्म्मणा ॥ १३६
विचित्रपाशकश्रेणीं शय्याञ्चापि सुदुर्लभाम् ।
भूषणानि च दत्त्वा च परीहारं चकार ह ॥ १३७
निर्म्माय कवरीभारं तस्याश्च माल्यसंयुतम् ।
सुचित्रं पत्रकं गण्डे जयलेखसमं तथा ॥ १३८
चन्द्रलेखात्रिभिर्युक्तं चन्दनेन सुगन्धिना ।
परितः परितश्चित्रैः सार्द्धं कुङ्कुमबिन्दुभिः ॥ १३९
ज्वलत्प्रदीपाकारञ्च सिन्दूरतिलकं ददौ ।
तत्पादपद्मयुगले स्थलपद्मविनिन्दिते ॥ १४०
चित्रालक्तकरागञ्च नखरेषु ददौ मुदा ।
स्ववक्षसि मुहुर्न्यस्तं सरागं चरणाम्बुजम् ॥ १४१
हे देवि तव दासोऽहमित्युच्चार्य्य पुनः पुनः ।
रत्ननिर्म्माणयानेन ताञ्च कृत्वा स्ववक्षसि ॥ १४२
तपोवनं परित्यज्य राजा स्थानान्तरं ययौ ।
मलये देवनिलये शैले शैले वने वने ॥ १४३
स्थाने स्थानेऽतिरम्ये च पुष्पोद्यानेऽतिनिर्ज्जने ।
कन्दरे कन्दरे सिन्धुतीरे च सुन्दरे वने ॥ १४४
पुष्पभद्रानदीतीरे नीरवाते मनोहरे ।
पुलिने पुलिने दिव्ये नद्यां नद्यां नदे नदे ॥ १४५
मधौ मधुकराणाञ्च मधुरध्वनिनादिते ।
विस्यन्दने सुवसने चन्दने गन्धमादने ॥ १४६
देवोद्याने देववने चित्रे चन्दनकानने ।
चम्पकानां केतकीनां माधवीनाञ्च माधवे ॥ १४७
कुन्दानां मालतीनाञ्च कुमुदाम्भोजकानने ।
कल्पवृक्षे कल्पवृक्षे पारिजातवने वने ॥ १४८
निर्ज्जने काञ्चनीस्थाने धन्ये काञ्चनपर्व्वते ।
काञ्चीवने किञ्चनके कञ्चुके काञ्चनाकरे ॥ १४९
पुष्पचन्दनतल्पे च पुंस्कोकिलरुतश्रुते ।
पुष्पचन्दनसंयुक्तः पुष्पचन्दनवायुना ॥ १५०
कामुक्या कामुकः कामात् स रेमे रामया सह ।
न तृप्तो दानवेन्द्रश्च तृप्तिनैव जगाम सा ॥ १५१
हविषा कृष्णवर्त्मेव ववृधे मदनस्तयोः ।
तया सह समागत्य स्वाश्रमं दानवस्ततः ॥ १५२
रम्यक्रीडालयं कृत्वा विजहार पुनस्ततः ।
एवं सम्बुभुजे राज्यं शङ्खचूड़ः प्रतापवान् ॥ १५३
एकमन्वन्तरं पूर्णं राजराजेश्वरो बली ।
देवानामसुराणाञ्च दानवानाञ्च सन्ततम् ॥ १५४
गन्धर्व्वाणां किन्नराणां राक्षसानाञ्च शान्तिदः ।
हृताधिकारा देवाश्च चरन्ति भिक्षुका यथा ॥ १५५
पूजाहोमादिकं तेषां जहार विषयं बलात् ।
आश्रयञ्चाधिकारञ्च शस्त्रास्त्रभूषणादिकम् ॥ १५६
निरुद्यमाः सुराः सर्व्वे चित्रपुत्तलिका यथा ।
ते च सर्व्वे विषण्णाश्च प्रजग्मुर्ब्रह्मणः सभाम् ॥ १५७
वृत्तान्तं कथयामासू रुरुदुश्च भृशं मुहुः ।
तदा ब्रह्मा सुरैः सार्द्धं जगाम शङ्करालयम् ॥ १५८
सर्व्वं संकथयामास विधाता चन्द्रशेखरम् ।
ब्रह्मा शिवश्च तैः सार्द्धं वैकुण्ठञ्च जगाम ह ॥ १५९
सुदुर्लभं परं धाम जरामृत्युहरं परम् ।
सम्प्राप च वरं द्वारमाश्रमाणां हरेरहो ॥ १६०
ददृशुः द्वारपालांश्च रत्नसिंहासनस्थितान् ।
शोभितान् पीतवस्त्रैश्च रत्नभूषणभूषितान् ॥ १६१
वनमालान्वितान् सर्व्वान् श्यामसुन्दरविग्रहान् ।
शङ्खचक्रगदापद्मधरांश्चैव चतुर्भुजान् ॥ १६२
सस्मितान् पद्मवक्त्रांश्च पद्मनेत्रान् मनोहरान् ।
ब्रह्मा तान् कथयामास वृत्तान्तं गमनार्थकम् ॥ १६३
तेऽनुज्ञाञ्च ददुस्तस्मै प्रविवेश तदाज्ञया ।
एवञ्च षोड़श द्वारान् निरीक्ष्य कमलोद्भवः ॥ १६४
देवैः सार्द्धं तानतीत्य प्रविवेश हरेः सभाम् ।
देवर्षिभिः परिवृतां पार्षदैश्च चतुर्भुजैः ॥ १६५
नारायणस्वरूपैश्च सर्व्वैः कौस्तुभभूषितैः ।
पूर्णेन्दुमण्डलाकारां चतुरस्रां मनोहराम् ॥ १६६
मणीन्द्रसारनिर्म्माणां हीरसारसुशोभिताम् ।
अमूल्यरत्नखचितां रचितां स्वेच्छया हरेः ॥ १६७
माणिक्यमालाजालाढ्यां मुक्तापङ्क्तिविभूषिताम् ।
मण्डितां मण्डलाकारै रत्नदर्पणकोटिभिः ॥ १६८
विचित्रैश्चित्ररेखाभिर्नानाचित्रविचित्रिताम् ।
पद्मरागेन्द्ररचितै रचितां पद्मकृत्रिमैः ॥ १६९

सोपानशतकैर्युक्तां स्यमन्तकविनिर्म्मितैः।
पट्टसूत्रग्रन्थियुतैश्चारुचन्दनपल्लवैः॥ १७०
इन्द्रनीलमणिस्तम्भैर्वेष्टितां सुमनोरमाम्।
सद्रत्नपूर्णकुम्भानां समूहैश्च समन्विताम्॥ १७१
पारिजातप्रसूनानां मालाजालैर्विराजिताम्।
कस्तूरीकुङ्कुमाक्तैश्च सुगन्धिचन्दनद्रवैः॥ १७२
सुसंस्कृतान्तु सर्व्वत्र वासितां गन्धवायुना।
विद्याधरीसमूहानां संगीतैश्च मनोहराम्॥ १७३
सहस्रयोजनायामां परिपूर्णाञ्च किङ्करैः।
ददर्श श्रीहरिं ब्रह्मा शङ्करश्च सुरैः सह॥ १७४
वसन्तं तन्मध्यदेशे यथेन्दुं तारकावृतम्।
अमूल्यरत्ननिर्म्माण-चित्रसिंहासनस्थितम्॥ १७५
किरीटिनं कुण्डलिनं वनमालाविभूषितम्।
शङ्खचक्रगदापद्मधारिणञ्च चतुर्भुजम्॥ १७६
नवीननीरदश्यामं सुन्दरं सुमनोहरम्।
अमूल्यरत्ननिर्म्माण-सर्व्वभूषणभूषितम्॥ १७७
चन्दनोक्षितसर्व्वाङ्गं बिभ्रतं केलिपङ्कजम्।
पुरतो नृत्यगीतञ्च पश्यन्तं सस्मितं मुदा॥ १७८
शान्तं सरस्वतीकान्तं लक्ष्मीधृतपदाम्बुजम्।
भक्तप्रदत्तताम्बूलं भुक्तवन्तं सुवासितम्॥ १७९
गङ्गया परया भक्त्या सेवितं श्वेतचामरैः।
सर्व्वैश्च स्तूयमानञ्च भक्तिनम्रात्मकन्धरैः॥ १८०
एवं विशिष्टं तं दृष्ट्वा परिपूर्णतमं विभुम्।
ब्रह्मादयः सुराः सर्व्वे प्रणम्य तुष्टुवुस्तदा॥ १८१
सगद्गदाः साश्रुनेत्राः पुलकाञ्चितविग्रहाः।
भक्त्या परमया भक्ता भीता नम्रात्मकन्धराः॥ १८२
पुटाञ्जलियुतो भूत्वा विधाता जगतामपि।
वृत्तान्तं कथयामास विनयेन हरेः पुरः॥ १८३
हरिस्तद्वचनं श्रुत्वा सर्व्वज्ञः सर्व्वभाववित्।
प्रहस्योवाच ब्रह्माणं रहस्यञ्च मनोहरम्॥ १८४

श्रीभगवानुवाच।

शङ्खचूड़स्य वृत्तान्तं सर्व्वं जानामि पद्मज।
मद्भक्तस्य च गोपस्य महातेजस्विनः पुरा॥ १८५
सुराः शृणुत तत्सर्व्वमितिहासं पुरातनम्।
गोलोकस्यैव चरितं पापघ्नं पुण्यकारणम्॥ १८६
सुदामा नाम गोपश्च पार्षदप्रवरो मम।
प्राप दानवीं योनिं राधाशापात् सुदारुणात्॥ १८७
तत्रैकदाहमगमं स्वालयाद्रासमण्डलम्।
विहाय मानिनीं राधां मम प्राणाधिकां पराम्॥ १८८
सा मां विरजया सार्द्धं विज्ञाय किङ्करीमुखात्।
पश्चात् क्रुद्धा सा जगाम मां ददर्श च तत्र च॥ १८९
विरजाञ्च नदीरूपां मां ज्ञात्वा च तिरोहितम्।
पुनर्जगाम सा रुष्टा स्वालयं सखीभिः सह॥ १९०
मां दृष्ट्वा मन्दिरे देवी सुदाम्ना सहितं पुरा।
भृशं सा भर्त्सयामास मौनीभूतञ्च सुस्थिरम्॥ १९१
तच्छ्रुत्वासहमानश्च सुदामा तां चुकोप ह।
स च तां भर्त्सयामास कोपेन मम सन्निधौ॥ १९२
तच्छ्रुत्वा सा कोपयुक्ता रक्तपङ्कजलोचना।
बहिष्कर्त्तुं चकाराज्ञां सन्त्रस्ता मम संसदि॥ १९३
सखीलक्षं समुत्तस्थौ दुर्व्वारं तेजसोज्ज्वलम्।
बहिश्चकार तं तूर्णं जल्पन्तञ्च पुनः पुनः॥ १९४
सा च तद्वचनं श्रुत्वा समाक्रुष्टा शशाप तम्।
याहि रे दानवीं योनिमित्येवं दारुणं वचः॥ १९५
तं गच्छन्तं शपन्तञ्च रुदन्तं मां प्रणम्य च।
वारयामास सा तुष्टा रुदती कृपया पुनः॥ १९६
हे वत्स तिष्ठ मा गच्छ क्व यासीति पुनः पुनः।
समुच्चार्य्य च तत्पश्चाज्जगाम सा च विह्वला॥ १९७
गोप्यश्च रुरुदुः सर्व्वा गोपाश्चेति सुदुःखिताः।
ते सर्व्वे राधिका चापि तत्पश्चाद्बोधिता मया॥ १९८
आयास्यति क्षणार्द्धेन कृत्वा शापस्य पालनम्।
सुदामा त्वमिहागच्छेत्युवाच सा निवारिता॥ १९९
गोलोकस्य क्षणार्द्धेन चैकमन्वन्तरं भवेत्।
पृथिव्यां जगतां धातरित्येवं वचनं ध्रुवम्॥ २००
स एव शङ्खचूड़श्च पुनस्तत्रैव यास्यति।
महाबलिष्ठो योगीशः सर्व्वमायाविशारदः॥ २०१
मम शूलं गृहीत्वा च शीघ्रं गच्छत भारतम्।
शिवः करोतु संहारं मम शूलेन दानवम्॥ २०२
ममैव कवचं कण्ठे सर्व्वमङ्गलमङ्गलम्।
बिभर्त्ति दानवः शश्वत् संसारविजयी ततः॥ २०३
तत्र ब्रह्मन् स्थिते कण्ठे न कोऽपि हिंसितुं क्षमः।
तच्च याच्ञां करिष्यामि विप्ररूपोऽहमेव च॥ २०४
सतीत्वभङ्गस्तत्पत्न्या यत्र काले भविष्यति।
तत्रैव काले तन्मृत्युरिति दत्तो वरस्त्वया॥ २०५
तत्पत्न्याश्चोदरे वीर्य्यमर्पयिष्यामि निश्चितम्।

तत्त्वणेनैव तन्मृत्युर्भविष्यति न संशयः ॥ २०६
पश्चात् सा देहमुत्सृज्य भविष्यति प्रिया मम।
इत्युक्त्वा जगतां नाथो ददौ शूलं हराय च ॥ २०७
शूलं दत्त्वा ययौ शीघ्रं हरिरभ्यन्तरं मुदा।
भारतञ्च ययुर्देवा ब्रह्मरुद्रपुरोगमाः ॥ २०८

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारदसंवादे तुलस्युपाख्याने शङ्खचूड़-वरप्रसङ्गो नाम षोड़शोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

ब्रह्मा शिवं संनियोज्य संहारे दानवस्य च।
जगाम स्वालयं तूर्णं यथास्थानं महामुने ॥ १
चन्द्रभागानदीतीरे वटमूले मनोहरे।
तत्र तस्थौ महादेवो देवनिस्तारहेतवे ॥ २
दूतं कृत्वा पुष्पदन्तं गन्धर्व्वेश्वरमीप्सितम्।
शीघ्रं प्रस्थापयामास शङ्खचूड़ान्तिकं मुने ॥ ३
स चेश्वराज्ञया शीघ्रं ययौ तन्नगरं वरम्।
महेन्द्रनगरोत्कृष्टं कुवेरभवनाधिकम् ॥ ४
पञ्चयोजनविस्तीर्णं दैर्घ्ये तद्द्विगुणं भवेत्।
सप्तभिः परिखाभिश्च दुर्गमाभिः समन्वितम् ॥ ५
ज्वलदग्निनिभैः शश्वज्ज्वलितं रत्नकोटिभिः।
युक्तञ्च वीथिशतकैर्मणिवेदिसमन्वितैः ॥ ६
परितो वणिजां संघैर्नानावस्तुविराजितैः।
सिन्दूराकारमणिभिर्निर्म्मितैश्च विचित्रितैः ॥ ७
भूषितं भूषितैर्दिव्यैराश्रमैः शतकोटिभिः।
गत्वा ददर्श तन्मध्ये शङ्खचूड़ालयं वरम् ॥ ८
अतीव वलयाकारं यथा पूर्णेन्दुमण्डलम्।
ज्वलदग्निशिखाक्ताभिः परिखाभिश्चतसृभिः ॥ ९
सुदुर्गमञ्च शत्रूणामन्येषां सुगमं सुखम्।
अत्युच्चैर्गगनस्पर्शि-मणिप्राचीरवेष्टितम् ॥ १०
राजितं द्वादशद्वारैर्द्वारपालसमन्वितैः।
रत्नकृत्रिमपद्माढ्यै रत्नदर्पणभूषितैः ॥ ११
रत्नेन्द्रचित्रराजीभिः सुदीप्ताभिर्विराजितैः।
परितो रचितं शश्वद्वानवैः शतकोटिभिः ॥ १२
दिव्यास्त्रधारिभिः सर्व्वैर्महाबलपराक्रमैः।
सुन्दरैश्च सुवेशैश्च नानालङ्कारभूषितैः ॥ १३
तान् दृष्ट्वा पुष्पदन्तोऽपि वरद्वारं ददर्श सः।
द्वारे नियुक्तं पुरुषं शूलहस्तञ्च सस्मितम् ॥ १४
तिष्ठन्तं पिङ्गलास्यञ्च ताम्रवर्णं भयङ्करम्।
कथयामास वृत्तान्तं जगाम तदनुज्ञया ॥ १५
अतिक्रम्य नवद्वारं जगामाभ्यन्तरं पुनः।
न कैश्च रचितं श्रुत्वा दूतरूपं रणस्य च ॥ १६
गत्वा सोऽभ्यन्तरद्वारं द्वारपालमुवाच ह।
रणस्य सर्व्ववृत्तान्तं विज्ञापयितुमीश्वरम् ॥ १७
स च तं कथयित्वा च दूतं गन्तुमुवाच ह।
स गत्वा शङ्खचूड़ं तं ददर्श सुमनोहरम् ॥ १८
सभामण्डलमध्यस्थं स्वर्णसिंहासनस्थितम्।
मणीन्द्रखचितं छत्रं रत्नदण्डसमन्वितम् ॥ १९
रत्नकृत्रिमपुष्पैश्च प्रशस्तं शोभितं सदा।
भृत्येन मस्तकन्यस्त-स्वर्णच्छत्रमनोहरम् (क) ॥ २०
सेवितं पार्षदगणैर्व्यजनैः श्वेतचामरैः।
सुवेशं सुन्दरं रम्यं रत्नभूषणभूषितम् ॥ २१
माल्यानुलेपनं सूक्ष्मवस्त्रञ्च दधतं मुने।
दानवेन्द्रैः परिवृतं सुवेशैश्च त्रिकोटिभिः।
शतकोटिभिरन्यैश्च भ्रमद्भिर्वस्त्रधारिभिः ॥ २२
एवम्भूतञ्च तं दृष्ट्वा पुष्पदन्तः सविस्मयः।
उवाच रणवृत्तान्तं यदुक्तं शङ्करेण च ॥ २३

पुष्पदन्त उवाच।

राजेन्द्र शिवदूतोऽहं पुष्पदन्ताभिधः प्रभो।
यदुक्तं शङ्करेणैव तद्ब्रवीमि निशामय ॥ २४
राज्यं देहि च देवानामधिकारञ्च साम्प्रतम्।
देवाश्च शरणापन्नाः सर्व्वेषां श्रीहरौ वरे ॥ २५
हरिर्दत्त्वा स्वशूलञ्च तेन प्रस्थापितः शिवः।
चन्द्रभागानदीतीरे वटमूले त्रिलोचनः ॥ २६
विषयं देहि तेषाञ्च युद्धं वा कुरु निश्चितम्।
गत्वा वक्ष्यामि किं शम्भुमथवा वद मामपि ॥ २७
दूतस्य वचनं श्रुत्वा शङ्खचूड़ः प्रहस्य च।
प्रभातेऽहं गमिष्यामि त्वञ्च गच्छेत्युवाच ह ॥ २८
स गत्वोवाच तूर्णं तं वटमूलस्थमीश्वरम्।
शङ्खचूड़स्य वचनं तदीयं यत् परिच्छदम् ॥ २९

(क) मस्तकन्यस्तं (मस्तके न्यस्तं) स्वर्णच्छत्रमिति बहु-पुस्तकसम्मतः पाठः।

एतस्मिन्नन्तरे स्कन्द आजगाम शिवान्तिकम्।
वीरभद्रश्च नन्दी च महाकालः सुभद्रकः। ३०
विशालाक्षश्च वाणश्च पिङ्गलाक्षो विकम्पनः।
विरूपो विकृतश्चैव मणिभद्रश्च वाष्कलः॥ ३१
कपिलाक्षो दीर्घदंष्ट्रो विकटस्ताम्रलोचनः।
कालङ्कटो बलीभद्रः कालजिह्वः कुटीचरः॥३२
बलोन्मत्तो रणश्लाघी दुर्ज्जयो दुर्गमस्तथा।
अष्टौ च भैरवा रौद्रा रुद्राश्चैकादश स्मृताः॥ ३३
वसवो वासवाद्याश्च चादित्या द्वादश स्मृताः।
हुताशनश्च चन्द्रश्च विश्वकर्म्माश्विनौ च तौ॥ ३४
कुवेरश्च यमश्चैव जयन्तो नलकूवरः।
वायुश्च वरुणश्चैव बुधश्च मङ्गलस्तथा॥ ३५
धर्म्मश्च शनिरीशानः कामदेवश्च वीर्य्यवान्।
उग्रदंष्ट्रा चोग्रचण्डा कोट्टवी कैटभी तथा॥ ३६
स्वयं शतभुजा देवी भद्रकाली भयङ्करी।
रत्नेन्द्रसारनिर्म्माण-विमानोपरि संस्थिता॥ ३७
रक्तवस्त्रपरीधाना रक्तमाल्यानुलेपना।
नृत्यन्ती च हसन्ती च गायन्ती सुस्वरं मुदा॥३८
अभयं ददती भक्तमभया सा भयं रिपुम्।
बिभ्रती विकटां जिह्वां सुलोलां योजनायताम्॥३९
खर्परं वर्त्तुलाकारं गभीरं योजनायतम्।
त्रिशूलं गगनस्पर्शि शक्तिञ्च योजनायताम्॥ ४०
शङ्खं चक्रं गदां पद्मं शरांश्चापं भयङ्करम्।
मुद्गरं मुषलं वज्रं खड्गं फलकमुज्ज्वलम्॥ ४१
वैष्णवास्त्रं वारुणास्त्रं वह्निञ्च नागपाशकम्।
नारायणास्त्रं ब्रह्मास्त्रं गान्धर्व्वं गारुडं तथा॥ ४२
पार्ज्जन्यञ्च पाशुपतं जृम्भणास्त्रञ्च पार्व्वतम्।
माहेश्वरास्त्रं वायव्यं दण्डं सम्मोहनं तथा।
अव्यर्थमस्त्रशतकं दिव्यास्त्रशतकं परम्॥ ४३
आगत्य तत्र तस्थौ सा योगिनीनां त्रिकोटिभिः।
सार्द्धञ्च डाकिनीनाञ्च विकटानां त्रिकोटिभिः॥ ४४
भूताः प्रेताः पिशाचाश्च कुष्माण्डा ब्रह्मराक्षसाः।
वेतालाश्चैव यक्षाश्च राक्षसाश्चैव किन्नराः॥४५
ताभिश्चैव सह स्कन्दः प्रणम्य चन्द्रशेखरम्।
पितुः पार्श्वे सभायाञ्च समुवास भवाज्ञया॥ ४६
अथ दूते गते तत्र शङ्खचूड़ः प्रतापवान्।
उवाच तुलसीं वार्त्तां गत्वाभ्यन्तरमेव च॥ ४७
रणवार्त्ताञ्च सा श्रुत्वा शुष्ककण्ठौष्ठतालुका।
उवाच मधुरं साध्वी हृदयेन विदूयता॥ ४८

तुलस्युवाच।

हे प्राणनाथ हे बन्धो तिष्ठ मे वक्षसि क्षणम्।
हे प्राणाधिष्ठातृदेव रक्ष मे जीवनं क्षणम्॥ ४९
भुङ्क्ष्व जन्मसमाधानं यद्वै मनसि वाञ्छितम्।
पश्यामि त्वां क्षणं किञ्चिल्लोचनाभ्यां पिपासिता॥५०
आन्दोलयन्ति प्राणा मे मनो दग्धञ्च सन्ततम्।
दुःस्वप्नञ्च मया दृष्टञ्चाद्यैव चरमे निशि॥ ५१
तुलसीवचनं श्रुत्वा भुक्त्वा पीत्वा नृपेश्वरः।
उवाच वचनं प्राज्ञो हितं सत्यं यथोचितम्॥ ५२

शङ्खचूड़ उवाच।

काले नियोजितं सर्व्वं कर्म्मभोगनिबन्धने।
शुभं हर्षः सुखं दुःखं भयशोकममङ्गलम्॥ ५३
काले भवन्ति वृक्षाश्च स्कन्धवन्तश्च कालतः।
क्रमेण पुष्पवन्तश्च फलवन्तश्च कालतः॥ ५४
ते सर्व्वे फलिनः काले काले कालं प्रयान्ति च।
भवन्ति काले भूतानि काले कालं प्रयान्ति च।
काले भवन्ति विश्वानि काले नश्यन्ति सुन्दरि॥ ५५
काले सृजति स्रष्टा च पाता पाति च कालतः।
संहर्त्ता संहरेत् काले सञ्चरन्ति क्रमेण ते॥ ५६
ब्रह्मविष्णुशिवादीनामीश्वरः प्रकृतेः परः।
स्रष्टा पाता च संहर्त्ता तं कृष्णं भज सन्ततम्॥ ५७
काले स एव प्रकृतिं निर्म्माय स्वेच्छया प्रभुः।
निर्म्माय प्राकृतान् सर्व्वान् विश्वस्थांश्च चराचरान्॥५८
आब्रह्मस्तम्बपर्य्यन्तं सर्व्वं कृत्रिममेव च।
प्रभवन्ति च कालेन नश्यन्त्यपि च नश्वराः॥ ५९
भज सत्यं परं ब्रह्म राधेशं त्रिगुणात् परम्।
सर्व्वेशं सर्व्वरूपञ्च सर्व्वात्मानं तमीश्वरम्॥ ६०
जलं जलेन सृजति जलं पाति जलेन यः।
हरेज्जलं जलेनैव तं कृष्णं भज सन्ततम्॥ ६१
यस्याज्ञया वाति वातः शीघ्रगामी च सन्ततम्।
यस्याज्ञया च तपनस्तपत्येव यथाक्षणम्॥ ६२
यथाक्षणं वर्षतीन्द्रो मृत्युश्चरति जन्तुषु।
यथाक्षणं दहत्यग्निश्चन्द्रो भ्रमति भीतवत्॥ ६३
मृत्योर्मृत्युं कालकालं यमस्य च यमं परम्।
विभुं स्रष्टुश्च स्रष्टारं पातुश्च पालकं भवे॥ ६४

संहर्त्तारञ्च संहर्त्तुस्त्वं कृष्णं शरणं व्रज।
को वस्तुश्चैव केषां वा सर्व्वबन्धुं भज प्रिये ॥ ६५
अहं को वा च त्वं का वा विधिना योजितः पुरा।
त्वया सार्द्धं कर्म्मणा च विधिनैव वियोजितः ॥ ६६
अज्ञानी कातरः शोके विपत्तौ च न पण्डितः।
सुखं दुःखं भ्रमत्येव चक्रनेमिक्रमेण च ॥ ६७
नारायणं तं सर्व्वेशं कान्तं प्राप्स्यसि निश्चितम्।
तपः कृतं यदर्थं च पुरा वदरिकाश्रमे ॥ ६८
मया त्वं तपसा लब्धा ब्रह्मणश्च वरेण च।
हरेरर्थे तव तपो हरिं प्राप्स्यसि कामिनि।
वृन्दावने च गोविन्दं गोलोके त्वं भविष्यसि ॥ ६९
अहं यास्यामि तल्लोकं तनुं त्यक्त्वा च दानवीम्।
तत्र द्रक्ष्यसि मां त्वञ्च त्वाञ्च द्रक्ष्यामि सन्ततम् ॥ ७०
आगमं राधिकाशापाद्भारतञ्च सुदुर्लभम्।
पुनर्यास्यामि तत्रैव कः शोको मे शृणु प्रिये ॥ ७१
त्वञ्च देहं परित्यज्य दिव्यरूपं विधाय च।
तत्कालं प्राप्स्यसि हरिं मा कान्ते कातरा भव ॥ ७२
इत्युक्त्वा च दिनान्ते च तया सार्द्धं मनोहरे।
सुष्वाप शोभने तल्पे पुष्पचन्दनचर्च्चिते ॥ ७३
नानाप्रकारविभवं चकार रत्नमन्दिरे ॥ ७४
रत्नप्रदीपसंयुक्ते स्त्रीरत्नं प्राप्य सुन्दरीम्।
निनाय रजनीं राजा क्रीड़ाकौतुकमङ्गलैः ॥ ७५
कृत्वा वक्षसि कान्तां तां रुदतीमतिदुःखिताम्।
कृशोदरीं निराहारां निमग्नां शोकसागरे ॥ ७६
पुनस्तां बोधयामास दिव्यज्ञानेन ज्ञानवित्।
पुरा कृष्णेन यद्दत्तं भाण्डीरे च तदुत्तमम् ॥ ७७
स च तस्यै ददौ तच्च सर्व्वशोकहरं वरम् ॥ ७८
ज्ञानं सम्प्राप्य सा देवी प्रसन्नवदनेक्षणा।
क्रीड़ां चकार हर्षेण सर्व्वं मत्वेति नश्वरम् ॥ ७९
तौ दम्पती च क्रीड़ार्त्तौ निमग्नौ सुखसागरे।
पुलकाङ्कितसर्व्वाङ्गौ मूर्च्छितौ निर्ज्जने मुने ॥ ८०
अङ्गप्रत्यङ्गसंयुक्तौ सुप्रीतौ सुरतोत्सुकौ।
एकाङ्गौ च तथा तौ द्वौ चार्द्धनारीश्वरौ यथा ॥ ८१
प्राणेश्वरञ्च तुलसी मेने प्राणाधिकं परम्।
प्राणाधिकाञ्च तां मेने राजा प्राणाधिकेश्वरीम् ॥ ८२
तौ स्थितौ सुखसुप्तौ च तन्द्रितौ सुन्दरौ समौ।
सुवेशौ सुखसम्भोगादचेष्टौ सुमनोहरौ ॥ ८३
क्षणं सचेतनौ तौ च कथयन्तौ रसाश्रयाम्।
कथां मनोहरां दिव्यां हसन्तौ च क्षणं पुनः ॥ ८४
भुक्तवन्तौ च ताम्बूलं प्रदत्तञ्च परस्परम्।
परस्परं सेवितौ च सुप्रीत्या श्वेतचामरैः ॥ ८५
क्षणं शयानौ सानन्दौ वसन्तौ च क्षणं पुनः।
क्षणं केलिनियुक्तौ च रसभावसमन्वितौ ॥ ८६
सुरतैर्विरतिर्नास्ति तौ तद्विषयपण्डितौ।
सततं जययुक्तौ द्वौ क्षणं नैव पराजितौ ॥ ८७

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारदसंवादे तुलस्युपाख्याने तुलसी-शङ्ख-चूड़सम्भोगो नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥

अष्टादशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

श्रीकृष्णं मनसा ध्यात्वा राजा कृष्णपरायणः।
उत्थाय ब्राह्मे मुहूर्त्ते पुष्पतल्पान्मनोहरात् ॥ १
रात्रिवासः परित्यज्य स्नात्वा मङ्गलवारिणा।
धौते च वाससी धृत्वा कृत्वा तिलकमुज्ज्वलम् ॥ २
चकाराह्निकमावश्यमभीष्टदेववन्दनम्।
दध्याज्यमधुलाजञ्च ददर्श वास्तुमङ्गलम् ॥ ३
रत्नश्रेष्ठं मणिश्रेष्ठं वस्त्रश्रेष्ठञ्च काञ्चनम्।
ब्राह्मणेभ्यो ददौ भक्त्या यथा नित्यञ्च नारद ॥
अमूल्यरत्नं यत् किञ्चिन्मुक्तामाणिक्यहीरकम्।
ददौ विप्राय गुरवे यात्रामङ्गलहेतवे ॥ ५
गजरत्नमश्वरत्नं धेनुरत्नं मनोहरम्।
ददौ सर्व्वं दरिद्राय विप्राय मङ्गलाय च ॥ ६
भाण्डाराणां सहस्रञ्च नगराणां त्रिलक्षकम्।
ग्रामाणां शतकोटिञ्च ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ ७
पुत्त्रं कृत्वा च राजेन्द्रं सुचन्द्रं दानवेषु च।
पुत्त्रे समर्प्य भार्य्याञ्च राज्यञ्च सर्व्वसम्पदम् ॥ ८
प्रजानुचरसंघञ्च भाण्डारवाहनादिकम्।
स्वयं सन्नाहयुक्तश्च धनुष्पाणिर्बभूव ह ॥ ९
भृत्यद्वारा क्रमेणैव चकार सैन्यसञ्चयम्।
अश्वानाञ्च त्रिलक्षेण लक्षेण वरहस्तिनाम् ॥ १०
रथानामयुतेनैव धानुष्काणां त्रिकोटिभिः।
त्रिकोटिभिश्चर्म्मिणाञ्च शूलिनाञ्च त्रिकोटिभिः ॥ ११

कृता सेना परिमिता दानवेन्द्रेण नारद।
तस्यां सेनापतिस्त्वेको युद्धशास्त्रविशारदः॥ १२
महारथः स विज्ञेयो रथिनां प्रवरो रणे।
त्रिलक्षाक्षौहिणीसेनापतिं कृत्वा नराधिपः॥ १३
त्रिंशल्लक्षाक्षौहिणीवाद्यभाण्डौघञ्च चकार ह।
बहिर्बभूव शिबिरान्मनसा श्रीहरिं स्मरन्॥ १४
रत्नेन्द्रसारनिर्म्माण-विमानमारुरोह सः।
गुरुवर्गान् पुरस्कृत्य प्रययौ शङ्करान्तिकम्॥ १५
पुष्पभद्रानदीतीरे यत्राक्षयवटं शुभम्।
सिद्धाश्रमञ्च सिद्धानां सिद्धक्षेत्रञ्च नामतः॥ १६
कपिलस्य तपःस्थानं पुण्यक्षेत्रञ्च भारते।
पश्चिमोदधिपूर्व्वे च मलयस्य च पश्चिमे॥ १७
श्रीशैलोत्तरभागे च गन्धमादनदक्षिणे।
पञ्चयोजनविस्तीर्णा दैर्घ्ये शतगुणा तथा॥ १८
शाश्वती जलपूर्णा च पुष्पभद्रा नदी तथा।
लवणोदप्रियाभार्य्या शश्वत्सौभाग्यसंयुता॥ १९
शुद्धस्फटिकसङ्काशा भारते च सुपुण्यदा।
शरावतीमिश्रिता च निर्गता सा हिमालयात्॥ २०
गोमन्तं वामतः कृत्वा प्रविष्टा पश्चिमोदधौ।
तत्र गत्वा शङ्खचूडो ददर्श चन्द्रशेखरम्॥ २१
वटमूले समासीनं सूर्य्यकोटिसमप्रभम्।
कृत्वा योगासनं शिल्वा मुद्रा युक्तञ्च सस्मितम्॥ २२
शुद्धस्फटिकसङ्काशं ज्वलन्तं ब्रह्मतेजसा।
त्रिशूलपट्टिशधरं व्याघ्रचर्म्माम्बरं वरम्॥ २३
तप्तकाञ्चनवर्णाभं जटाजालञ्च बिभ्रतम्।
त्रिनेत्रं पञ्चवक्त्रञ्च नागयज्ञोपवीतिनम्॥ २४
मृत्युञ्जयं मृत्युमृत्युं विश्वमृत्युकरं परम्।
भक्तमृत्युहरं शान्तं गौरीकान्तं मनोरमम्॥ २५
तपसां फलदातारं दातारं सर्व्वसम्पदाम्।
आशुतोषं प्रसन्नास्यं भक्तानुग्रहकारकम्॥ २६
विश्वनाथं विश्वरूपं विश्वबीजञ्च विश्वजम्।
विश्वम्भरं विश्ववरं विश्वसंहारकारणम्॥ २७
कारणं कारणानाञ्च नरकार्णवतारणम्।
ज्ञानप्रदं ज्ञानबीजं ज्ञानानन्दं सनातनम्॥ २८
अवरुह्य विमानाच्च तं दृष्ट्वा दानवेश्वरः।
सर्व्वैः सार्द्धं भक्तियुक्तः शिरसा प्रणनाम सः॥ २९
वामतो भद्रकालीञ्च स्कन्दञ्च तत्पुरःस्थितम्।
आशिषञ्च ददौ तस्मै काली स्कन्दश्च शङ्करः॥ ३०
उत्तस्थुर्दानवं दृष्ट्वा सर्व्वे नन्दीश्वरादयः।
परस्परञ्च सम्भाषां ते चक्रुस्तत्र साम्प्रतम्॥ ३१
राजा कृत्वा च सम्भाषामुवास शिवसन्निधौ।
प्रसन्नात्मा महादेवो भगवांस्तमुवाच ह॥ ३२

श्रीमहादेव उवाच।

विधाता जगतां ब्रह्मा पिता धर्म्मस्य धर्म्मवित्।
मरीचिस्तस्य पुत्रश्च वैष्णवश्चापि धार्म्मिकः॥ ३३
कश्यपश्चापि तत्पुत्रो धर्म्मिष्ठश्च प्रजापतिः।
दक्षः प्रीत्या ददौ तस्मै भक्त्या कन्यास्त्रयोदश॥ ३४
तास्वेका च दनुः साध्वी तत्सौभाग्येन वर्द्धिता।
चत्वारिंशद्दनोः पुत्रा दानवास्तेजसोज्ज्वलाः॥ ३५
तेष्वेको विप्रचित्तिश्च महाबलपराक्रमः।
तत्पुत्रो धार्म्मिको दम्भो विष्णुभक्तो जितेन्द्रियः॥ ३६
जजाप परमं मन्त्रं पुष्करे लक्षवत्सरम्।
शुक्राचार्य्यं गुरुं कृत्वा कृष्णस्य परमात्मनः॥ ३७
तदा त्वां तनयं प्राप वरं कृष्णपरायणम्।
पुरा त्वं पार्षदो गोपो गोपेष्वष्टसु धार्म्मिकः॥ ३८
अधुना राधिकाशापाद्भारते दानवेश्वरः।
आब्रह्मस्तम्बपर्य्यन्तं भ्रमं मेने च वैष्णवः॥ ३९
सालोक्य-सार्ष्टि-सारूप्य-सामीप्यैक्यं हरेरपि।
दीयमानं न गृह्णन्ति वैष्णवाः सेवनं विना॥ ४०
ब्रह्मत्वममरत्वं वा तुच्छं मेने च वैष्णवः।
इन्द्रत्वं वा कुवेरत्वं (क) न मेने गणनासु च॥ ४१
कृष्णभक्तस्य ते किं वा देवानां विषये भ्रमे।
देहि राज्यञ्च देवानां मत्प्रीतिं कुरु भूमिप॥ ४२
सुखं स्वराज्ये त्वं तिष्ठ देवास्तिष्ठन्तु स्वे पदे।
अलं भ्रातृविरोधेन सर्व्वे कश्यपवंशजाः॥ ४३
यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च।
ज्ञातिद्रोहस्य पापस्य कलां नार्हन्ति षोड़शीम्॥ ४४
स्वसम्पदाञ्च हानिञ्च यदि राजेन्द्र मन्यसे।
सर्व्वावस्था च समता केषां याति च सर्व्वदा॥ ४५
ब्रह्मणश्च तिरोभावो लये प्राकृतिके सति।
आविर्भावः पुनस्तस्य प्रभवेदीश्वरेच्छया॥ ४६
ज्ञानवृद्धिश्च तपसा स्मृतिर्लोकस्य निश्चितम्
करोति सृष्टिं ज्ञानेन स्रष्टा सोऽपि क्रमेण च॥ ४७

(क) मनुत्वं वेति पाठान्तरम्।

परिपूर्णतमो धर्म्मः सत्ये सत्याश्रयः सदा।
त्रिभागः सोऽपि त्रेतायां द्विभागो द्वापरे स्मृतः ॥४८
एकभागः कलेः पूर्व्वं तद्ध्रासश्च क्रमेण च।
कलामात्रं कलेः शेषे कुह्वां चन्द्रकला यथा ॥४९
यादृक् तेजो रवेर्ग्रीष्मे न तादृक् शिशिरे पुनः।
दिने च यादृङ्मध्याह्ने सायं प्रातर्न तत्समम् ॥ ५०
उदयं याति कालेन बालताञ्च क्रमेण च।
प्रकाण्डताञ्च तत्पश्चात् कालेऽस्तं पुनरेव सः ॥ ५१
दिने प्रच्छन्नतां याति कालेन दुर्द्दिने घने।
राहुग्रस्ते कम्पितश्च पुनरेव प्रसन्नताम् ॥ ५२
परिपूर्णतमश्चन्द्रः पूर्णिमायाञ्च यादृशः।
तादृशो न भवेन्नित्यं क्षयं याति दिने दिने ॥ ५३
पुनः स पुष्टितां याति परं कुह्वा दिने दिने।
सम्पद्युक्तः शुक्लपक्षे कृष्णे म्लानश्च यक्ष्मणा ॥ ५४
राहुग्रस्ते दिने म्लानो दुर्द्दिने निविड़े घने।
काले चेन्द्रो भवेच्छुद्धो भ्रष्टश्रीः कालभेदके ॥ ५५
भविष्यति बलिश्चेन्द्रो भ्रष्टश्रीः सुतलेऽधुना।
कालेन पृथ्वी शस्याढ्या सर्व्वाधारा वसुन्धरा ॥ ५६
काले जले निमग्ना सा तिरोभूता विपद्गता।
काले नश्यन्ति विश्वानि प्रभवन्त्येव कालतः ॥ ५७
चराचराश्च कालेन नश्यन्ति प्रभवन्ति च।
ईश्वरस्यैव समता कृष्णस्य परमात्मनः ॥ ५८
अहं मृत्युञ्जयो यस्मादसंख्यं प्राकृतं लयम्।
अदर्शञ्चापि द्रक्ष्यामि वारं वारं पुनः पुनः ॥ ५९
स च प्रकृतिरूपश्च स एव पुरुषः स्मृतः।
स चात्मा स च जीवश्च नानारूपधरः परः ॥ ६०
करोति सततं यो हि तन्नामगुणकीर्त्तनम्।
कालं मृत्युं स जयति जन्मरोगजराभयम् ॥ ६१
स्रष्टा कृतो विधिस्तेन पाता विष्णुः कृतो भवे।
अहं कृतश्च संहर्त्ता वयं विषयिणः कृताः ॥ ६२
कालाग्निरुद्रं संहारे नियोज्य विषये नृपः।
अहं करोमि सततं तन्नामगुणकीर्त्तनम् ॥ ६३
तेन मृत्युञ्जयोऽहञ्च ज्ञानेनानेन निर्भयः।
मृत्युर्मत्तो भयाद्याति वैनतेयादिवोरगः ॥ ६४
इत्युक्त्वा स च सर्व्वेशः सर्व्वज्ञः सर्व्वभावनः।
विरराम च सर्व्वेश्च सभामध्ये च नारद ॥ ६५
राजा तद्वचनं श्रुत्वा प्रशशंस पुनः पुनः।
उवाच मधुरं दिव्यं परं विनयपूर्व्वकम् ॥ ६६

शङ्खचूड़ उवाच।

त्वया यत् कथितं नाथ सर्व्वं सत्यञ्च नानृतम्।
तथापि किञ्चिद्यथार्थ्यं श्रूयतां मन्निवेदनम् ॥ ६७
ज्ञातिद्रोहे महत् पापं त्वयोक्तमधुनात्र यत्।
गृहीत्वा तस्य सर्व्वस्वं कुतः प्रस्थापितो बलिः ॥६८
मया समुद्धृतं सर्व्वमैश्वर्य्यमीश्वर।
सुतलाच्च समुद्धर्त्तुं नालं सोऽपि गदाधरः ॥ ६९
सभ्रातृको हिरण्याक्षः कथं देवैश्च हिंसितः।
शुम्भादयश्चासुराश्च कथं देवैर्निपातिताः ॥ ७०
पुरा समुद्रमथने पीयूषं भक्षितं सुरैः।
क्लेशभाजो वयं तत्र ते सर्व्वफलभाजनैः ॥ ७१
क्रीड़ाभाण्डमिदं विश्वं कृष्णस्य परमात्मनः।
यस्मै तत्र स ददाति तस्यैश्वर्य्यं भवेत् तदा ॥ ७२
देवदानवयोर्वादः शश्वन्नैमित्तिकः सदा।
पराजयो जयस्तेषां कालेऽस्माकं क्रमेण च ॥ ७३
तत्रावयोर्विरोधे चागमनं निष्फलं तव।
मम सम्बन्धिनो बन्धोरीश्वरस्य महात्मनः ॥ ७४
इयं ते महती लज्जा स्पर्द्धास्माभिः सहाधुना।
ततोऽधिका च समरे कीर्त्तिहानिः पराजये ॥ ७५
शङ्खचूड़वचः श्रुत्वा प्रहस्य च त्रिलोचनः।
यथोचितं सुमधुरमुवाच दानवेश्वरम् ॥ ७६

श्रीमहादेव उवाच।

युष्माभिः सह युद्धं मे ब्रह्मवंशसमुद्भवैः।
का लज्जा महती राजन्नकीर्त्तिर्वा पराजये ॥७७
युद्धमादौ हरेरेव मधुना कैटभेन च।
हिरण्यकशिपोश्चैव सह तेनात्मना नृप ॥ ७८
हिरण्याक्षस्य युद्धञ्च पुनस्तेन गदाभृता।
त्रिपुरैः सह युद्धञ्च मया चापि पुरा कृतम् ॥ ७९
सर्व्वेश्वर्य्याः सर्व्वमातुः प्रकृत्याश्च बभूव च।
सह शुम्भादिभिः पूर्व्वं समरं परमाद्भुतम् ॥ ८०
पार्षदप्रवरस्त्वञ्च कृष्णस्य परमात्मनः।
ये ये हताश्च ते दैत्या न हि कोऽपि त्वया समाः॥८१
का लज्जा महती राजन्नकीर्त्तिर्वा पराजये।
सुराणां शरणस्यैव प्रेषितस्य हरेरहो ॥ ८२
देहि राज्यञ्च देवानां वाग्व्ययो किं प्रयोजनम्।
युद्धं वा कुरु मत्सार्द्धमिति मे निश्चितं वचः ॥ ८३

इत्युक्त्वा शङ्करस्तत्र विरराम च नारद।
उत्तस्थौ शङ्खचूड़श्च स्वामात्यैः सह सत्वरः॥ ८४

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारदसंवादे तुलस्युपाख्याने शिव-शङ्खचूड़संवादोऽष्टादशोऽध्यायः॥१८॥

एकोनविंशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

शिवं प्रणम्य शिरसा दानवेन्द्रः प्रतापवान्।
समारुरोह यानञ्च स्वामात्यैः सह सत्वरः॥ १
शिवः स्वसैन्यं देवांश्च प्रेरयामास सत्वरः।
दानवेन्द्रः ससैन्यश्च युद्धारम्भो बभूव ह॥ २
स्वयं महेन्द्रो युयुधे सार्द्धञ्च वृषपर्व्वणा।
भास्करो युयुधे विप्रचित्तिना सह सत्वरः॥ ३
दम्भेन सह चन्द्रश्च चकार समरं परम्।
कालेश्वरेण कालश्च गोकर्णेन हुताशनः॥ ४
कुवेरः कालकेयेन विश्वकर्म्मा मयेन च।
भयङ्करेण मृत्युश्च संहारेण यमस्तथा॥ ५
कलविङ्केन वरुणश्चञ्चलेन समीरणः।
बुधश्च घृतपृष्ठेन रक्ताक्षेण शनैश्वरः॥ ६
जयन्तो रत्नसारेण वसवो वर्चसां गणैः।
अश्विनौ च दीप्तिमता धूम्रेण नलकूवरः॥ ७
धनुर्द्धरेण धर्म्मश्च मण्डूकाक्षेण मङ्गलः।
शोभाकरेणैवेशानः पीठरेण च मन्मथः॥ ८
उल्कामुखेन धूम्रेण खड्गेनापि ध्वजेन च।
काञ्चीमुखेन पिण्डेन धूम्रेण सह नन्दिना॥ ९
विश्वेन च पलाशेन चादित्या युयुधुः परम्।
एकादश महारुद्राश्चैकादशभयङ्करैः॥ १०
महामारी च युयुधे चोग्रदण्डादिभिः सह।
नन्दीश्वरादयः सर्व्वे दानवानां गणैः सह॥ ११
युयुधुश्च महायुद्धे प्रलये च भयङ्करे।
वटमूले च शम्भुश्च तस्थौ काल्या सुतेन च॥ १२
सर्व्वे च युयुधुः सैन्यसमूहाः सततं मुने।
रत्नसिंहासने रम्ये कोटिभिर्दानवैः सह॥ १३
उवास शङ्खचूड़श्च रत्नभूषणभूषितः।
शङ्करस्य च योधाश्च युद्धे सर्व्वे पराजिताः॥ १४
देवाश्च दुद्रुवुः सर्व्वे भीताश्च क्षतविक्षताः।
चकार कोपं स्कन्दश्च देवेभ्यश्चाभयं ददौ॥ १५
बलञ्च स्वगणानाञ्च वर्द्धयामास तेजसा।
स्वयमेकश्च युयुधे दानवानां गणैः सह॥ १६
अक्षौहिणीनां शतकं समरे स जघान ह।
खर्परं पातयामास काली कमललोचना॥ १७
पपौ रक्तं दानवानां क्रुद्धा सा शतखर्परम्।
दशलक्षं गजेन्द्राणां शतलक्षञ्च घोटकम्॥ १८
समादायैकहस्तेन मुखे चिक्षेप लीलया।
कबन्धानां सहस्रञ्च ननर्त्त समरे मुने॥ १९
स्कन्दस्य शरजालेन दानवाः क्षतविक्षताः।
भीताश्च दुद्रुवुः सर्व्वे महाबलपराक्रमाः॥ २०
वृषपर्व्वा विप्रचित्तिर्दम्भश्चापि विकङ्कणः।
स्कन्देन सार्द्धं युयुधुस्ते च सर्व्वे क्रमेण च॥ २१
महामारी च युयुधे न बभूव पराङ्मुखी।
बभूवुस्ते च संक्षुब्धाः स्कन्दस्य शक्तिपीड़या॥ २२
नेदुर्दुन्दुभयः स्वर्गे पुष्पवृष्टिर्बभूव ह।
स्कन्दस्योपरि तत्रैव समरे च भयङ्करे॥ २३
स्कन्दस्य समरं दृष्ट्वा महदद्भुतमुल्वणम्।
दानवानां क्षयकरं यथा प्राकृतिकं लयम्।
राजा विमानमारुह्य शरवर्षं चकार ह॥ २४
नृपस्य शरवृष्टिश्च घनस्य वर्षणं यथा।
महाघोरान्धकारश्च वह्न्युत्थानं बभूव ह॥ २५
देवाः प्रदुद्रुवुश्चान्ये सर्व्वे नन्दीश्वरादयः।
एक एव कार्त्तिकेयस्तस्थौ समरमूर्द्धनि॥ २६
पर्व्वतानाञ्च सर्पाणां शिलानां शाखिनां तथा।
शश्वच्चकार वृष्टिञ्च दुर्व्वार्याञ्च भयङ्करीम्॥ २७
नृपस्य शरवृष्ट्या च प्रच्छन्नः शिवनन्दनः।
नीरदेन च सान्द्रेण संछन्नो भास्करो यथा॥ २८
धनुश्चिच्छेद स्कन्दस्य दुर्व्वहञ्च भयङ्करम्।
बभञ्ज च रथं दिव्यं चिच्छेद रथघोटकान्॥ २९
मयूरं जर्ज्जरीभूतं दिव्यास्त्रेण चकार सः।
शक्तिं चिक्षेप सूर्य्याभां तस्य वक्षसि घातिनीम्॥ ३०
क्षणं मूर्च्छाञ्च संप्राप्य चकार चेतनां पुनः।
गृहीत्वान्यद्धनुर्दिव्यं यद्दत्तं विष्णुना पुरा॥ ३१
रत्नेन्द्रसारनिर्म्माणयानमारुह्य कार्त्तिकः।
शस्त्रास्त्रञ्च गृहीत्वा च चकार रणमुल्वणम्॥ ३२

सर्पांश्च पर्व्वतांश्चैव वृक्षांश्च प्रस्तरांस्तथा।
सर्व्वांश्चिच्छेद कोपेन दिव्यास्त्रेण शिवात्मजः॥ ३३
वह्निं निर्व्वापयामास पार्ज्जन्येन प्रतापवान्।
रथं धनुश्च चिच्छेद शङ्खचूडस्य लीलया॥ ३४
सन्नाहं सारथिं रत्नकिरीटमुकुटोज्ज्वलम्।
चिक्षेप शक्तिमुल्काभां दानवेन्द्रस्य वक्षसि॥ ३५
मूर्च्छां सम्प्राप्य राजा च चेतनाञ्च चकार सः।
आरुरोह यानमन्यद्द धनुर्जग्राह सत्वरः॥ ३६
चकार शरजालञ्च मायया मायिनां वरः।
गुहञ्चाच्छाद्य समरे शरजालेन नारद॥ ३७
जग्राह शक्तिमव्यर्थां शतसूर्य्यसमप्रभाम्।
प्रलयाग्निशिखारूपां विष्णोश्च तेजसावृताम्॥ ३८
चिक्षेप ताञ्च कोपेन महावेगेन कार्त्तिके।
पपात शक्तिस्तद्गात्रे वह्निराशिरिवोज्ज्वला॥ ३९
मूर्च्छां सम्प्राप शक्त्या च कार्त्तिकेयो महाबलः।
काली गृहीत्वा तं क्रोडे निनाय शिवसन्निधौ॥ ४०
शिवस्तञ्चापि ज्ञानेन जीवयामास लीलया।
ददौ बलमनन्तञ्च स चोत्तस्थौ प्रतापवान्॥ ४१
काली जगाम समरं ररक्ष कार्त्तिकं शिवः।
वीरास्तामनुजग्मुश्च ते च नन्दीश्वरादयः॥ ४२
सर्व्वे देवाश्च गन्धर्व्वा यक्षराक्षसकिन्नराः।
वाद्यभाण्डश्च बहुशः शतकोटिर्वलाहकाः॥ ४३
सा च गत्वा च संग्रामं सिंहनादं चकार ह।
देव्याश्च सिंहनादेन प्रापुर्मूर्च्छाञ्च दानवाः॥ ४४
अट्टाट्टहासमशिवं चकार च पुनः पुनः।
हृष्टा पपौ च माध्वीकं ननर्त्त रणमूर्द्धनि॥ ४५
उग्रदंष्ट्रा चोग्रचण्डा कोट्टवी च पपौ मधु।
योगिनीनां डाकिनीनां गणाः सुरगणादयः॥ ४६
दृष्ट्वा कालीं शङ्खचूडः शीघ्रमाजिं समाययौ॥
दानवाश्च भयं प्रापू राजा तेभ्योऽभयं ददौ॥ ४७
काली चिक्षेप वह्निञ्च प्रलयाग्निशिखोपमम्।
राजा निर्व्वापयामास पार्ज्जन्येनावलीलया॥ ४८
चिक्षेप वारुणं सा च तत् तीव्रं महदद्भुतम्।
गान्धर्व्वेण च चिच्छेद दानवेन्द्रश्च लीलया॥ ४९
माहेश्वरं प्रचिक्षेप काली वह्निशिखोपमम्।
राजा जघान तच्छीघ्रं वैष्णवेनावलीलया (क)॥ ५०
नारायणास्त्रं सा देवी चिक्षेप मन्त्रपूर्व्वकम्।
राजा ननाम तद्दृष्ट्वा चावरुह्य रथाद्द्रुतौ॥ ५१
ऊर्द्ध्वं जगाम तच्चास्त्रं प्रलयाग्निशिखोपमम्।
पपात शङ्खचूडश्च भक्त्या च दण्डवद्भुवि॥ ५२
ब्रह्मास्त्रं सा च चिक्षेप यत्नतो मन्त्रपूर्व्वकम्।
ब्रह्मास्त्रेण महाराजो निर्व्वाणञ्च चकार ह॥ ५३
चिक्षेपातीव दिव्यास्त्रं सा देवी मन्त्रपूर्व्वकम्।
राजा दिव्यास्त्रजालेन निर्व्वाणञ्च चकार ह॥ ५४
देवी चिक्षेप शक्तिञ्च यत्नतो योजनायताम्।
राजा तीक्ष्णास्त्रजालेन शतखण्डं चकार ह॥ ५५
जग्राह मन्त्रपूर्व्वञ्च देवी पाशुपतं रुषा।
निक्षेप्तुं सा निषिद्धा च वाग्बभूवाशरीरिणी॥ ५६
मृत्युः पाशुपते नास्ति नृपस्य च महात्मनः।
यावदस्त्येव कण्ठेऽस्य कवचञ्च हरेरिति॥ ५७
यावत् सतीत्वमस्त्येव सत्याश्च नृपयोषितः।
तावदस्य जरामृत्युर्नास्तीति ब्रह्मणो वरः॥ ५८
इत्याकर्ण्य भद्रकाली न तच्चिक्षेप सा सती।
शतलक्षं दानवानां जग्राह लीलया क्रुधा॥ ५९
ग्रस्तुं जगाम वेगेन शङ्खचूडं भयङ्करी।
दिव्यास्त्रेण सुतीक्ष्णेन वारयामास दानवः॥ ६०
खड्गं चिक्षेप सा देवी ग्रीष्मसूर्य्योपमं परम्।
दिव्यास्त्रेण दानवेन्द्रः शतखण्डं चकार सः॥ ६१
पुनर्ग्रस्तुं महादेवी वेगेन च जगाम तम्।
सर्व्वसिद्धेश्वरः श्रीमान् ववृधे दानवेश्वरः (क)॥ ६२
वेगेन मुष्टिना काली कोपयुक्ता भयङ्करी।
बभञ्जाथ रथं तस्य जघान सारथिं सती॥ ६३
सा च शूलञ्च चिक्षेप प्रलयाग्निशिखोपमम्।
वामहस्तेन जग्राह शङ्खचूडश्च लीलया॥ ६४
मुष्ट्या जघान तं देवी महाकोपेन वेगतः।
बभ्राम व्यथया दैत्यः क्षणं मूर्च्छामवाप च॥ ६५
क्षणेन चेतनां प्राप्य समुत्तस्थौ प्रतापवान्।
न चकार बाहुयुद्धं देव्या सह ननाम ताम्॥ ६६
देव्याश्चास्त्रञ्च चिच्छेद जग्राह च स्वतेजसा।
नास्त्रं चिक्षेप तां भक्त्या मातृबुद्ध्या च वैष्णवः॥ ६७
गृहीत्वा दानवं देवी भ्रामयित्वा पुनः पुनः।

(क) वैष्णवेन बलीयसेति वा पाठः।

(क) निवारयामास च तां सर्व्वसिद्धेश्वरो वरः इति। क्वचित् पाठः।

ऊर्द्धं च प्रेरयामास महावेगेन कोपतः ॥ ६८
ऊर्द्धात् पपात वेगेन शङ्खचूड़ः प्रतापवान्।
निपत्य च समुत्तस्थौ प्रणम्य भद्रकालिकाम् ॥ ६९
रत्नेन्द्रसारनिर्म्माणविमानान्यं मनोहरम्।
आरुरोह हर्षयुक्तो न विश्रान्तो महारणे ॥ ७०
दानवानाञ्च क्षतजं मांसञ्च विपुलं क्षुधा।
पीत्वा भुक्त्वा भद्रकाली जगाम शङ्करान्तिकम् ॥ ७१
उवाच रणवृत्तान्तं पौर्व्वापर्य्यं यथाक्रमम्।
श्रुत्वा जहास शम्भुश्च दानवानां विनाशनम् ॥ ७२
लक्षञ्च दानवेन्द्राणामवशिष्टं रणेऽधुना।
उद्वृत्तं भुञ्जता सार्द्धं तदन्यद्भुक्तमीश्वर ॥ ७३
संग्रामे दानवेन्द्रञ्च हन्तुं पाशुपतेन वै।
अवध्यस्तव राजेति वाग्बभूवाशरीरिणी ॥ ७४
राजेन्द्रश्च महाज्ञानी महाबलपराक्रमः।
न च चिक्षेप मय्यस्त्रं चिच्छेद मम शायकम् ॥ ७५

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारद-संवादे तुलस्युपाख्याने काली-शङ्खचूड़युद्धे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

विंशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

शिववाक्यं समाकर्ण्य तत्त्वज्ञानविशारदः।
ययौ स्वयञ्च समरं स्वगणैः सह नारद ॥ १
शङ्खचूड़ः शिवं दृष्ट्वा विमानादवरुह्य च।
ननाम परया भक्त्या दण्डवत् पतितो भुवि ॥ २
तं प्रणम्य च वेगेन विमानमारुरोह सः।
तूर्णं चकार सन्नाहं धनुर्जग्राह दुर्व्वहम् ॥ ३
शिव-दानवयोर्युद्धं पूर्णमब्दं बभूव ह।
न बभूवतुरनयोर्ब्रह्मन् जयपराजयौ ॥ ४
न्यस्तशस्त्रश्च भगवान् न्यस्तशस्त्रश्च दानवः।
रथस्थः शङ्खचूड़श्च वृषस्थो वृषभध्वजः ॥ ५
दानवानाञ्च शतकमुद्वृत्तञ्च बभूव ह।
रणे ये ये मृताः शम्भुर्जीवयामास तान् विभुः ॥ ६
ततो विष्णुर्महामायो वृद्धब्राह्मणरूपधृक्।
आगत्य च रणस्थानमुवाच दानवेश्वरम् ॥ ७

वृद्धब्राह्मण उवाच।

देहि भिक्षाञ्च राजेन्द्र मह्यं विप्राय साम्प्रतम्।
त्वं सर्व्वसम्पदां दाता यन्मे मनसि वाञ्छितम् ॥ ८
निराहाराय वृद्धाय तृषितायातुराय च।
पश्चात् त्वां कथयिष्यामि पुरः सत्यञ्च कुर्व्विति ॥ ९
ओमित्युवाच राजेन्द्रः प्रसन्नवदनेक्षणः।
कवचार्थी जनश्चाहमित्युवाचेति मायया ॥ १०
तच्छ्रुत्वा दानवश्रेष्ठो ददौ कवचमुत्तमम्।
गृहीत्वा कवचं दिव्यं जगाम हरिरेव च ॥ ११
शङ्खचूड़स्य रूपेण जगाम तुलसीं प्रति।
गत्वा तस्यां मायया च वीर्य्याधानं चकार ह ॥ १२
अथ शम्भुर्हरेः शूलं जग्राह दानवं प्रति।
ग्रीष्ममध्याह्नमार्त्तण्ड-शतकप्रभमुज्ज्वलम् ॥ १३
नारायणाधिष्ठिताग्रं ब्रह्माधिष्ठितमध्यकम्।
शिवाधिष्ठितमूलञ्च कालाधिष्ठितधारकम् ॥ १४
किरणावलिसंयुक्तं प्रलयाग्निशिखोपमम्।
दुर्निवार्य्यञ्च दुर्द्धर्षमव्यर्थं वैरिघातकम् ॥ १५
तेजसा चक्रतुल्यञ्च सर्व्वशस्त्रास्त्रसारकम्।
शिवकेशवयोरन्यदुर्व्वहञ्च भयङ्करम् ॥ १६
धनुःसहस्रं दैर्घ्येण प्रस्थेन शतहस्तकम्।
सजीवं ब्रह्मरूपञ्च नित्यरूपमनिर्म्मितम् ॥ १७
संहर्त्तुं सर्व्वब्रह्माण्डमलञ्च स्वावलीलया।
चिक्षेप घूर्णनं कृत्वा शङ्खचूड़े च नारद ॥ १८
राजा चापं परित्यज्य श्रीकृष्णचरणाम्बुजम्।
ध्यानं चकार भक्त्या च कृत्वा योगासनं धिया ॥ १९
शूलञ्च भ्रमणं कृत्वा पपात दानवोपरि।
चकार भस्मसात् तञ्च सरथञ्चावलीलया ॥ २०
राजा धृत्वा दिव्यरूपं किशोरगोपवेशकम्।
द्विभुजं मुरलीहस्तं रत्नभूषणभूषितम् ॥ २१
रत्नेन्द्रसारनिर्म्माणं वेष्टितं गोपकोटिभिः।
गोलोकादागतं यानमारुह्य तत्पुरं ययौ ॥ २२
गत्वा ननाम शिरसा राधामाधवयोर्मुने।
भक्त्या तच्चरणाम्भोजं रासे वृन्दावने वने ॥ २३
सुदामानं तौ च दृष्ट्वा प्रसन्नवदनेक्षणौ।
क्रोड़े चकार स्नेहेन प्रेम्णातिपरिसंप्लुतौ ॥ २४
अथ शूलञ्च वेगेन प्रययौ शूलिनः करम्।
शङ्करस्तेन शूलेन शूलपाणिर्बभूव सः ॥ २५

स शिवस्तेन शूलेन दानवस्यास्थिजालकम्।
प्रेम्णा च प्रेरयामास लवणोदे च सागरे ॥ २६
अस्थिभिः शङ्खचूड़स्य शङ्खजातिर्बभूव ह।
नानाप्रकाररूपा च शश्वत्पूता सुरार्चने ॥ २७
प्रशस्तं शङ्खतोयञ्च देवानां प्रीतिदं परम्।
तीर्थतोयस्वरूपञ्च पवित्रं शम्भुना विना ॥ २८
शङ्खशब्दो भवेद्यत्र तत्र लक्ष्मीश्च सुस्थिरा।
स स्नातः सर्व्वतीर्थेषु यः स्नातः शङ्खवारिणा ॥२९
शङ्खे हरेरधिष्ठानं यत्र शङ्खस्ततो हरिः।
तत्रैव सततं लक्ष्मीर्दूरीभूतममङ्गलम् ॥ ३०
स्त्रीणाञ्च शङ्खध्वनिभिः शूद्राणाञ्च विशेषतः।
भीता रुष्टा याति लक्ष्मीः स्थलमन्यत् स्थलात्ततः ३१
शिवश्च दानवं हत्वा शिवलोकं जगाम सः।
प्रहृष्टो वृषमारुह्य स्वगणैश्च समावृतः ॥ ३२
सुराः स्वविषयं प्रापुः परमानन्दसंयुताः।
नेदुर्दुन्दुभयः स्वर्गे जगुर्गन्धर्व्वकिन्नराः ॥ ३३
बभूव पुष्पवृष्टिश्च शिवस्योपरि सन्ततम्।
प्रशशंसुः सुरास्तञ्च मुनीन्द्रप्रवरादयः ॥ ३४

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारदसंवादे तुलस्युपाख्याने शङ्खचूड़वधो नाम विंशोऽध्यायः॥२०॥

एकविंशोऽध्यायः।

नारद उवाच।

नारायणश्च भगवन् वीर्य्याधानं चकार ह।
तुलस्यां केन रूपेण तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १

नारायण उवाच।

नारायणश्च भगवान् देवानां साधनेन च।
शङ्खचूड़स्य रूपेण रेमे तद्रमया सह ॥ २
शङ्खचूड़स्य कवचं गृहीत्वा विष्णुमायया।
पुनर्विधाय तद्रूपं जगाम तुलसीगृहम् ॥ ३
दुन्दुभिं वादयामास तुलसीद्वारसन्निधौ।
जयशब्दं च तद्द्वारा बोधयामास सुन्दरीम् ॥ ४
तच्छ्रुत्वा सा च साध्वी च परमानन्दसंयुता।
राजमार्गं गवाक्षेण ददर्श परमादरात् ॥ ५
ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा कारयामास मङ्गलम्।
वन्दिभ्यो भिक्षुकेभ्यश्च वाचकेभ्यो धनं ददौ ॥ ६
अवरुह्य रथाद्देवो देव्याश्च भवनं ययौ।
अमूल्यरत्ननिर्म्माणं सुन्दरं सुमनोहरम् ॥ ७
दृष्ट्वा च पुरतः कान्तं शान्तं कान्ता मुदान्विता।
तत्पादं क्षालयामास ननाम च रुरोद च ॥ ८
रत्नसिंहासने रम्ये वासयामास कामुकी।
ताम्बूलञ्च ददौ तस्मै कर्पूरादिसुवासितम् ॥ ९
अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफला क्रिया।
रणागतञ्च प्राणेशं पश्यन्त्याश्च पुनर्गृहे ॥ १०
सस्मिता सकटाक्षञ्च सकामा पुलकाञ्चिता।
पप्रच्छ रणवृत्तान्तं कान्तं मधुरया गिरा ॥ ११

तुलस्युवाच।

असंख्यविश्वसंहर्त्ता सार्द्धमाजौ तव प्रभो।
कथं बभूव विजयस्तन्मे ब्रूहि कृपानिधे ॥ १२
तुलसीवचनं श्रुत्वा प्रहस्य कमलापतिः।
शङ्खचूड़स्य रूपेण तामुवाचामृतं वचः ॥ १३

श्रीहरिरुवाच।

आवयोः समरं कान्ते पूर्णमब्दं बभूव ह।
नाशो बभूव सर्व्वेषां दानवानाञ्च कामिनि ॥ १४
प्रीतिञ्च कारयामास ब्रह्मा च स्वयमावयोः।
देवानामधिकारश्च प्रदत्तो ब्रह्मणाज्ञया ॥ १५
मयागतं स्वभवनं शिवलोकं शिवो गतः।
इत्युक्त्वा जगतां नाथः शयनञ्च चकार ह ॥ १६
रेमे रमापतिस्तत्र रामया सह नारद।
सा साध्वी सुखसम्भोगादाकर्षणव्यतिक्रमात्।
सर्व्वं वितर्कयामास कस्त्वमेवेत्युवाच ह ॥॥ १७

तुलस्युवाच।

को वा त्वं वद मायेश भुक्ताहं मायया त्वया।
दूरीकृतं मत्सतीत्वमथवा त्वां शपामि ह ॥ १८
तुलसीवचनं श्रुत्वा हरिः शापभयेन च।
दधार लीलया ब्रह्मन् स्वमूर्त्तिं सुमनोहराम् ॥१९
ददर्श पुरतो देवी देवदेवं सनातनम्।
नवीननीरदश्यामं शरत्पङ्कजलोचनम् ॥ २०
कोटिकन्दर्पलीलाभं रत्नभूषणभूषितम्।
ईषद्धास्यप्रसन्नास्यं शोभितं पीतवाससा ॥ २१
तं दृष्ट्वा कामिनी कामान्मूर्च्छां संप्राप लीलया।
पुनश्च चेतनां प्राप्य पुनः सा तमुवाच ह ॥ २२

तुलस्युवाच।

हे नाथ ते दया नास्ति पाषाणसदृशस्य च।
छलेन धर्म्मभङ्गेन मम स्वामी त्वया हतः॥ २३
पाषाणसदृशस्त्वञ्च दयाहीनो यतः प्रभो।
तस्मात् पाषाणरूपस्त्वं भवे देव भवाधुना॥ २४
ये वदन्ति दयासिन्धुं त्वां ते भ्रान्ता न संशयः।
भक्तो विनापराधेन परार्थे च कथं हतः॥ २५
सर्व्वात्मा त्वञ्च सर्व्वज्ञो न जानासि परव्यथाम्।
अतस्त्वमेकजनुषि स्वमेव विस्मरिष्यसि॥ २६
इत्युक्त्वा च महासाध्वी निपत्य चरणे हरेः।
भृशं रुरोद शोकार्त्ता विललाप मुहुर्म्मुहुः॥ २७
तस्याश्च करुणां दृष्ट्वा करुणामयसागरः।
नयेन तां बोधयितुमुवाच कमलापतिः॥ २८

श्रीभगवानुवाच।

तपस्त्वया कृतं साध्वि मदर्थे भारते चिरम्।
त्वदर्थे शङ्खचूडश्च चकार सुचिरं तपः॥ २९
कृत्वा त्वां कामिनीं कामी विजहार च तत्फलात्।
अधुना दातुमुचितं तवैव तपसः फलम्॥ ३०
इदं शरीरं त्यक्त्वा च दिव्यं देहं विधाय च।
रासे रम मया सार्द्धं त्वं रमासदृशी भव॥ ३१
इयं तनुर्नदीरूपा गण्डकीति च विश्रुता।
पूता सुपुण्यदा नृणां पुण्या भवतु भारते॥ ३२
तव केशसमूहश्च पुण्यवृक्षो भवत्विति।
तुलसीकेशसम्भूतः तुलसीति च विश्रुतः॥ ३३
त्रिलोकेषु च पुष्पाणां पत्राणां देवपूजने।
प्रधानरूपा तुलसी भविष्यति वरानने॥ ३४
स्वर्गे मर्त्ये च पाताले वैकुण्ठे मम सन्निधौ।
भवन्तु तुलसीवृक्षा वराः पुष्पेषु सुन्दरि॥ ३५
गोलोके विरजातीरे रासे वृन्दावने भुवि।
भाण्डीरे चम्पकवने रम्ये चन्दनकानने॥ ३६
माधवी-केतकी-कुन्द-मल्लिका-मालतीवने।
भवन्तु तरवस्तत्र पुण्यस्थानेषु पुण्यदाः॥ ३७
तुलसीतरुमूले च पुण्यदेशे सुपुण्यदे।
अधिष्ठानन्तु तीर्थानां सर्व्वेषाञ्च भविष्यति॥ ३८
तत्रैव सर्व्वदेवानां ममाधिष्ठानमेव च।
तुलसीपत्रपतनप्राप्तये च वरानने॥ ३९
स स्नातः सर्व्वतीर्थेषु सर्व्वयज्ञेषु दीक्षितः।
तुलसीपत्रतोयेन योऽभिषेकं समाचरेत्॥ ४०
सुधाघटसहस्रेण या तुष्टिर्न भवेद्धरेः।
सा च तुष्टिर्भवेन्नृणां तुलसीपत्रदानतः॥ ४१
गवामयुतदानेन यत् फलं लभते नरः।
तुलसीपत्रदानेन तत् फलं लभते सति॥ ४२
तुलसीपत्रतोयञ्च मृत्युकाले च यो लभेत्।
स मुच्यते सर्व्वपापाद्विष्णुलोकं स गच्छति॥ ४३
नित्यं यस्तुलसीतोयं भुङ्क्ते भक्त्या च मानवः।
स एव जीवन्मुक्तश्च गङ्गास्नानफलं लभेत्॥ ४४
नित्यं यस्तुलसीं दत्त्वा पूजयेन्माञ्च मानवः।
लक्षाश्वमेधजं पुण्यं लभते नात्र संशयः॥ ४५
तुलसीं स्वकरे धृत्वा देहे धृत्वा च मानवः।
प्राणांस्त्यजति तीर्थेषु विष्णुलोकं स गच्छति॥ ४६
तुलसीकाष्ठनिर्म्माणमालां गृह्णाति यो नरः।
पदे पदेऽश्वमेधस्य लभते निश्चितं फलम्॥ ४७
तुलसीं स्वकरे धृत्वा स्वीकारं यो न रक्षति।
स याति कालसूत्रञ्च यावच्चन्द्रदिवाकरौ॥ ४८
करोति मिथ्या शपथं तुलस्या यो हि मानवः।
स याति कुम्भीपाकञ्च यावदिन्द्राश्चतुर्द्दश॥ ४९
तुलसीतोयकणिकां मृत्युकाले च यो लभेत्।
रत्नयानं समारुह्य वैकुण्ठं स प्रयाति च॥ ५०
पूर्णिमायाममायाञ्च द्वादश्यां रविसंक्रमे।
तैलाभ्यङ्गे च स्नाने च मध्याह्ने निशि सन्ध्ययोः॥ ५१
अशौचे शुचिकाले वा रात्रिवासोऽन्विते नराः।
तुलसीं ये विचिन्वन्ति ते छिन्दन्ति हरेः शिरः॥ ५२
त्रिरात्रं तुलसीपत्रं शुद्धं पर्य्युषितं सति।
श्राद्धे व्रते वा दाने वा प्रतिष्ठायां सुरार्च्चने॥ ५३
भूगतं तोयपतितं यद्दत्तं विष्णवे सति।
शुद्धन्तु तुलसीपत्रं क्षालनादन्यकर्म्मणि॥ ५४
वृक्षाधिष्ठातृदेवी या गोलोके च निरामये।
कृष्णेन सार्द्धं रहसि नित्यक्रीड़ां करिष्यति॥ ५५
नद्यधिष्ठातृदेवी या भारते च सुपुण्यदा।
लवणोदस्य पत्नी च मदंशस्य भविष्यति॥ ५६
त्वञ्च स्वयं महासाध्वी वैकुण्ठे मम सन्निधौ।
रमासमा च रासे च भविष्यसि न संशयः॥ ५७
अहञ्च शैलरूपी च गण्डकीतीरसन्निधौ।
अधिष्ठानं करिष्यामि भारते तव शापतः॥ ५८

वज्रकीटाश्च कृमयो वज्रदंष्ट्राश्च तत्र वै।
तच्छिलाकुहरे चक्रं करिष्यन्ति मदीयकम्॥ ५९
एकद्वारे चतुश्चक्रं वनमालाविभूषितम्।
नवीननीरदश्यामं लक्ष्मीनारायणाभिधम्॥ ६०
एकद्वारे चतुश्चक्रं नवीननीरदोपमम्।
लक्ष्मीजनार्द्दनं ज्ञेयं रहितं वनमालया॥ ६१
द्वारद्वये चतुश्चक्रं गोष्पदेन समन्वितम्।
रघुनाथाभिधं ज्ञेयं रहितं वनमालया॥ ६२
अतिक्षुद्रं द्विचक्रञ्च नवीनजलदप्रभम्।
दधिवामनाभिधं ज्ञेयं गृहिणाञ्च सुखप्रदम्॥ ६३
अतिक्षुद्रं द्विचक्रञ्च वनमालाविभूषितम्।
विज्ञेयं श्रीधरं देवं श्रीप्रदं गृहिणां सदा॥ ६४
स्थूलञ्च वर्त्तुलाकारं रहितं वनमालया।
द्विचक्रं स्फुटमत्यन्तं ज्ञेयं दामोदराभिधम्॥ ६५
मध्यमं वर्त्तुलाकारं द्विचक्रं वाणविक्षतम्।
रणरामाभिधं ज्ञेयं शरतूणसमन्वितम्॥ ६६
मध्यमं सप्तचक्रञ्च छत्रतूणसमन्वितम्।
राजराजेश्वरं ज्ञेयं राजसम्पत्प्रदं नृणाम्॥ ६७
द्विसप्तचक्रं स्थूलञ्च नवीनजलदप्रभम्।
अनन्ताख्यञ्च विज्ञेयं चतुर्व्वर्गफलप्रदम्॥ ६८
चक्राकारं द्विचक्रञ्च सश्रीकं जलदप्रभम्।
सगोष्पदं मध्यमञ्च विज्ञेयं मधुसूदनम्॥ ६९
सुदर्शनञ्चैकचक्रं गुप्तचक्रं गदाधरम्।
द्विचक्रं हयवक्त्राभं हयग्रीवं प्रकीर्त्तितम्॥ ७०
अतीव विस्तृतास्यञ्च द्विचक्रं विकटं सति।
नरसिंहाभिधं ज्ञेयं सद्यो वैराग्यदं नृणाम्॥ ७१
द्विचक्रं विस्तृतास्यञ्च वनमालासमन्वितम्।
लक्ष्मीनृसिंहं विज्ञेयं गृहिणां सुखदं सदा॥ ७२
द्वारदेशे द्विचक्रञ्च सश्रीकञ्च समं स्फुटम्।
वासुदेवञ्च विज्ञेयं सर्व्वकामफलप्रदम्॥ ७३
प्रद्युम्नं सूक्ष्मचक्रञ्च नवीननीरदप्रभम्।
सुषिरे छिद्रबहुलं गृहिणाञ्च सुखप्रदम्॥ ७४
द्वे चक्रे चैकलग्ने च पृष्ठे यत्र तु पुष्कलम्।
सङ्कर्षणन्तु विज्ञेयं सुखदं गृहिणां सदा॥ ७५
अनिरुद्धन्तु पीताभं वर्त्तुलञ्चातिशोभनम्।
सुखप्रदं गृहस्थानां प्रवदन्ति मनीषिणः॥ ७६
शालग्रामशिला यत्र तत्र सन्निहितो हरिः।
तत्रैव लक्ष्मीर्वसति सर्व्वतीर्थसमन्विता॥ ७७
यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च।
तानि सर्व्वाणि नश्यन्ति शालग्रामशिलार्च्चनात्॥ ७८
छत्राकारे भवेद्राज्यं वर्त्तुले च महाश्रियम्।
दुःखञ्च शकटाकारे शूलाग्रे मरणं ध्रुवम्॥ ७९
विकृतास्ये च दारिद्र्यं पिङ्गले हानिरेव च।
नग्ने चक्रे भवेद्व्याधिर्विदीर्णे मरणं ध्रुवम्॥ ८०
व्रतं दानं प्रतिष्ठा च श्राद्धञ्च देवपूजनम्।
शालग्रामशिलायाश्चैवाधिष्ठानात् प्रशस्तकम्॥ ८१
स स्नातः सर्व्वतीर्थेषु सर्व्वयज्ञेषु दीक्षितः।
शालग्रामशिलातोयैर्योऽभिषेकं समाचरेत्॥ ८२
सर्व्वदानेषु यत् पुण्यं प्रादक्षिण्ये भुवो यथा।
सर्व्वयज्ञेषु तीर्थेषु व्रतेष्वनशनेषु च॥ ८३
तस्य स्पर्शञ्च वाञ्छन्ति तीर्थानि निखिलानि च।
जीवन्मुक्तो महापूतो भवेदेव न संशयः॥ ८४
पाठे चतुर्णां वेदानां तपसां करणे सति।
तत् पुण्यं लभते नूनं शालग्रामशिलार्च्चनात्॥ ८५
शालग्रामशिलातोयं नित्यं भुङ्क्ते च यो नरः।
सुरेप्सितं प्रसादञ्च जन्ममृत्युजराहरम्॥ ८६
तस्य स्पर्शञ्च वाञ्छति तीर्थानि निखिलानि च।
जीवन्मुक्तो महापूतोऽप्यन्ते याति हरेः पदम्॥ ८७
तत्रैव हरिणा सार्द्धमसंख्यं प्राकृतं लयम्।
पश्यत्येव हि दास्ये च नियुक्तो दास्यकर्म्मणि॥ ८८
यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च।
तञ्च दृष्ट्वा भिया यान्ति वैनतेयमिवोरगाः॥ ८९
तत्पादपद्मरजसा सद्यः पूता वसुन्धरा।
पुंसां लक्षं तत्पितॄणां निस्तारस्तस्य जन्मनः॥ ९०
शालग्रामशिलातोयं मृत्युकाले च यो लभेत्।
सर्व्वपापाद्विनिर्म्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति॥ ९१
निर्व्वाणमुक्तिं लभते कर्म्मभोगाद्विमुच्यते।
विष्णुपादे प्रलीनश्च भविष्यति न संशयः॥ ९२
शालग्रामशिलां धृत्वा मिथ्यावादं वदेत्तु यः।
स याति कूर्म्मदंष्ट्रञ्च यावद्वै ब्रह्मणो वयः॥ ९३
शालग्रामशिलां स्पृष्ट्वा स्वीकारं यो न पालयेत्।
स प्रयात्यसिपत्रञ्च लक्षमन्वन्तराधिकम्॥ ९४
तुलसीपत्रविच्छेदं शालग्रामं करोति यः।
तस्य जन्मान्तरे कान्ते स्त्रीविच्छेदो भविष्यति॥ ९५

तुलसीपत्रविच्छेदं शङ्खं यो हि करोति च।
भार्य्याहीनो भवेत् सोऽपि रोगी च सप्तजन्मसु॥९६
शालग्रामञ्च तुलसीं शङ्खमेकत्र एव च।
यो रक्षति महाज्ञानी स भवेत् श्रीहरिप्रियः॥९७
सकृदेव हि यो यस्यां वीर्य्याधानं करोति च।
तद्विच्छेदे तस्य दुःखं भवेदेव परस्परम्॥ ९८
त्वं प्रिया शङ्खचूड़स्य चैकमन्वन्तरावधि।
शङ्खेन सार्द्धं त्वद्भेदः केवलं दुःखदस्तव॥ ९९
इत्युक्त्वा श्रीहरिस्ताञ्च विरराम च सादरम्।
सा च देहं परित्यज्य दिव्यरूपं दधार ह॥ १००
यथा श्रीश्च तथा सा चाप्युवास हरिवक्षसि।
प्रजगाम तया सार्द्धं वैकुण्ठं कमलापतिः॥ १०१
लक्ष्मीः सरस्वती गङ्गा तुलसी चापि नारद।
हरेः प्रियाश्चतस्रश्च बभूवुरीश्वरस्य च॥ १०२
सद्यस्तद्देहजाता च बभूव गण्डकी नदी।
हरेरंशेन शैलश्च तत्तीरे पुण्यदो नृणाम्॥ १०३
कुर्व्वन्ति तत्र कीटाश्च शिलां बहुविधां मुने।
जले पतन्ति या याश्च जलदाभाश्च निश्चितम्॥१०४
स्थलस्थाः पिङ्गला ज्ञेयाश्चोपतापाद्रवेरिति।
इत्येवं कथितं सर्व्वं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि॥ १०५

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायण-नारदसंवादे तुलस्युपाख्याने
एकविंशोऽध्यायः॥ २१॥

द्वाविंशोऽध्यायः।

नारद उवाच।

तुलसी च जगत्पूज्या पूता नारायणप्रिया।
तस्याः पूजाविधानञ्च स्तोत्रं किं न श्रुतं मया॥ १
केन पूज्या स्तुता केन पुरा प्रथमतो मुने।
भवपूज्या सा बभूव केन वा वद मामहो॥ २

सूत उवाच।

नारदस्य वचः श्रुत्वा प्रहस्य मुनिपुङ्गवः।
कथां कथितुमारेभे पुण्यरूपां पुरातनीम्॥ ३

नारायण उवाच।

हरिः संप्राप्य तुलसीं रेमे च रमया सह।
रमासमां तां सुभगां चकार गौरवेण च॥ ४
सेहे लक्ष्मीश्च गङ्गा च तस्याश्च नवसङ्गमम्।
सौभाग्यं गौरवं कोपान्न सेहे च सरस्वती॥ ५
सा तां जघान कलहे मानिनी हरिसन्निधौ।
व्रीड़या त्रापमानाच्च सान्तर्द्धानं चकार ह॥ ६
सर्व्वसिद्धेश्वरी देवी ज्ञानिनी सिद्धयोगिनी।
बभूवादर्शनं कोपात् सर्व्वत्र च हरेरहो॥ ७
हरिर्न दृष्ट्वा तुलसीं बोधयित्वा सरस्वतीम्।
तदनुज्ञां गृहीत्वा च जगाम तुलसीवनम्॥ ८
तत्र गत्वा च स्नात्वा च तुलस्या तुलसीं सतीम्।
पूजयामास ध्यात्वा तां स्तोत्रं भक्त्या चकार ह॥ ९
लक्ष्मी-माया-काम-वाणी-वीजपूर्व्वं दशाक्षरम्।
वृन्दावनीति ङेऽन्तञ्च वह्निजायान्तमेव च॥१०
अनेन कल्पतरुणा मन्त्रराजेन नारद।
पूजयेच्च विधानेन सर्व्वसिद्धिं लभेन्नरः॥ ११
घृतदीपेन धूपेन सिन्दूरचन्दनेन च।
नैवेद्येन च पुष्पेण चोपहारेण नारद॥ १२
हरिस्तोत्रेण तुष्टा सा चाविर्भूय महीरुहात्।
प्रपन्ना चरणाम्भोजे जगाम शरणं शुभम्॥ १३
वरं तस्यै ददौ विष्णुर्जगत्पूज्या भवेति च।
अहं त्वाञ्च धरिष्यामि स्वमूर्द्ध्नि वक्षसीति च॥ १४
सर्व्वे त्वां धारयिष्यन्ति स्वयं मूर्द्ध्नि सुरादयः।
इत्युक्त्वा तां गृहीत्वा च प्रययौ स्वालयं विभुः॥१५

नारद उवाच।

किं ध्यानं स्तवनं किं वा किं वा पूजाविधिक्रमम्।
तुलस्याश्च महाभाग तन्मे व्याख्यातुमर्हसि॥ १६

नारायण उवाच।

अन्तर्हितायां तस्याञ्च गत्वा च तुलसीवनम्।
हरिः संपूज्य तुष्टाव तुलसीं विरहातुरः॥ १७

श्रीभगवानुवाच।

वृन्दारूपा च वृक्षाश्च यदैकत्र भवन्ति च।
विदुर्बुधास्तेन वृन्दां मत्प्रियां तां भजाम्यहम्॥ १८
पुरा बभूव सा देवी ह्यादौ वृन्दावने वने।
तेन वृन्दावनी ख्याता तां सौभाग्यां भजाम्यहम्॥१९
असंख्येषु च विश्वेषु पूजिता या निरन्तरम्।
तेन विश्वपूजिताख्यां जगत्पूज्यां भजाम्यहम्॥२०
असंख्यानि च विश्वानि पवित्राणि यया सदा।
तां विश्वपावनीं देवीं विरहेण स्मराम्यहम्॥ २१

देवा न तुष्टा पुष्पाणां समूहेन यया विना।
तां पुष्पसारां शुद्धाञ्च द्रष्टुमिच्छामि शोकतः॥ २२
विश्वे यत्प्राप्तिमात्रेण भक्त्यानन्दो भवेद्ध्रुवम्।
नन्दिनी तेन विख्याता सा प्रीता भवताद्धि मे॥ २३
यस्या देव्याः समं नास्ति विश्वेषु निखिलेषु च।
तुलसी तेन विख्याता तां यामि शरणं प्रियाम्॥२४
कृष्णजीवनरूपा या शश्वत् प्रियतमा सती।
तेन कृष्णजीवनीति सा मे रक्षतु जीवनम्॥ २५
इत्येवं स्तवनं कृत्वा तत्र तस्थौ रमापतिः।
ददर्श तुलसीं साक्षात् पादपद्मे नतां सतीम्॥ २६
रुदतीमभिमानेन मानिनीं मानपूजिताम्।
प्रियां दृष्ट्वा प्रियः शीघ्रं वासयामास वक्षसि॥ २७
भारत्याज्ञां गृहीत्वा च स्वालयञ्च ययौ हरिः।
भारत्या सह तत्प्रीतिं कारयामास सत्वरम्॥ २८
वरं विष्णुर्ददौ तस्यै विश्वपूज्या भवेति च।
शिरोधार्य्या च सर्व्वेषां वन्द्या मान्या ममेति च॥२९
विष्णोर्वरेण सा देवी परितुष्टा बभूव ह।
सरस्वती तामाश्लिष्य वासयामास सन्निधौ॥ ३०
लक्ष्मीर्गङ्गा सस्मिता तां समाश्लिष्य च नारद।
गृहं प्रवेशयामास विनयेन सती तदा॥ ३१
वृन्दां वृन्दावनीं विश्वपावनीं विश्वपूजिताम्।
पुष्पसारां नन्दिनीञ्च तुलसीं कृष्णजीवनीम्॥ ३२
एतन्नामाष्टकञ्चैतत् स्तोत्रं नामार्थसंयुतम्।
यः पठेत् ताञ्च संपूज्य सोऽश्वमेधफलं लभेत्॥ ३३
कार्त्तिकीपूर्णिमायाञ्च तुलस्या जन्म मङ्गलम्।
तत्र तस्याश्च पूजा च विहिता हरिणा पुरा॥ ३४
तस्यां यः पूजयेत् ताञ्च भक्त्या च विश्वपावनीम्।
सर्व्वपापाद्विनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति॥ ३५
कार्त्तिके तुलसीपत्रं विष्णवे यो ददाति च।
गवामयुतदानस्य फलमाप्नोति निश्चितम्॥ ३६
अपुत्रो लभते पुत्रं प्रियाहीनो लभेत् प्रियाम्।
बन्धुहीनो लभेद्बन्धुं स्तोत्रस्मरणमात्रतः॥ ३७
रोगी प्रमुच्यते रोगाद्बद्धो मुच्येत बन्धनात्।
भयान्मुच्येत भीतस्तु पापान्मुच्येत पातकी॥ ३८
इत्येवं कथितं स्तोत्रं ध्यानं पूजाविधिं शृणु।
त्वमेव ध्यानं जानासि काण्वशाखोक्तमेव च॥ ३९
वृक्षे पूजयेत् ताञ्च भक्त्या चावाहनं विना।
ध्यात्वा षोड़शोपचारैर्ध्यानं पातकनाशनम्॥ ४०
तुलसीं पुष्पसाराञ्च सतीं पूज्यां मनोहराम्।
कृत्स्नपापेध्मदाहाय ज्वलदग्निशिखोपमाम्॥ ४१
पुष्पेषु तुलनाप्यस्या नासीद्देवीषु या मुने।
पवित्ररूपा सर्व्वासु तुलसी सा च कीर्त्तिता॥ ४२
शिरोधार्य्याञ्च सर्व्वेषामीप्सितां विश्वपावनीम्।
जीवन्मुक्तां मुक्तिदाञ्च भजे तां हरिभक्तिदाम्॥४३
इति ध्यात्वा च संपूज्य स्तुत्वा च प्रणमेद्बुधः।
उक्तं तुलस्युपाख्यानं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि॥ ४४

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायण-नारदसंवादे तुलस्युपाख्यानं
नाम द्वाविंशोऽध्यायः॥ २२॥

त्रयोविंशोऽध्यायः।

नारद उवाच।

तुलस्युपाख्यानमिदं श्रुतमीश सुधोपमम्।
यत्तु साविन्त्र्युपाख्यानं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि॥ १
पुरा येन समुद्भूता सा श्रुता च श्रुतिप्रसूः।
केन वा पूजिता देवी प्रथमे कैश्च वा परे॥ २

नारायण उवाच।

ब्रह्मणा वेदजननी पूजिता प्रथमे मुने।
द्वितीये च देवगणैस्तत्पश्चाद्विदुषां गणैः॥ ३
तदा चाश्वपतिः पूर्व्वं पूजयामास भारते।
तत्पश्चात्पूजयामासुर्वर्णाश्चत्वार एव च॥ ४

नारद उवाच।

को वा सोऽश्वपतिर्ब्रह्मन् केन वा तेन पूजिता।
सर्व्वपूज्या च साविन्त्री तन्मे व्याख्यातुमर्हसि॥ ५

नारायण उवाच।

मद्रदेशे महाराजो बभूवाश्वपतिर्मुने।
वैरिणां बलहर्त्ता च मित्राणां दुःखनाशनः॥ ६
आसीत् तस्य महाराज्ञी महिषी धर्म्मचारिणी।
मालतीति च सा ख्याता यथा लक्ष्मीर्गदाभृतः॥ ७
सा च राज्ञी महावन्ध्या वशिष्ठस्योपदेशतः।
चकाराराधनं भक्त्या साविन्त्र्याश्चैव नारद॥ ८
प्रत्यादेशं न सा प्राप महिषी न ददर्श ताम्।
गृहं जगाम सा दुःखाद्धृदयेन विदूयता॥ ९

राजा तां दुःखितां दृष्ट्वा बोधयित्वा नयेन वै।
सावित्र्यास्तपसे भक्त्या जगाम पुष्करं तदा॥ १०
तपश्चचार तत्रैव संयतः शतवत्सरम्।
न ददर्श च सावित्रीं प्रत्यादिष्टो बभूव ह॥ ११
शुश्रावाकाशवाणीञ्च नृपेन्द्रश्चाशरीरिणीम्।
गायत्रीदशलक्षञ्च जपं कुर्व्वेति नारद॥ १२
एतस्मिन्नन्तरे तत्र प्रजगाम पराशरः।
प्रणनाम नृपस्तञ्च मुनिर्नृपमुवाच ह॥ १३

पराशर उवाच।

सकृज्जपश्च गायत्र्याः पापं दिनकृतं हरेत्।
दशधाप्रजपान्नॄणां दिवारात्र्यघमेव च॥ १४
शतधा च जपाच्चैवं पापं मासार्ज्जितं परम्।
सहस्रधा जपश्चैवं कल्मषं वत्सरार्ज्जितम्॥ १५
लक्षो जन्मकृतं पापं दशलक्षस्त्रिजन्मनः।
सर्व्वजन्मकृतं पापं शतलक्षो विनश्यति॥ १६
करोति मुक्तिं विप्राणां जपो दशगुणस्ततः।
करं सर्पफणाकारं कृत्वा तु जर्द्धमुद्रितम्॥ १७
आनम्रमूर्द्धमचलं प्रजपेत् प्राङ्मुखो द्विजः।
अनामिकामध्यदेशादधोवामक्रमेण च। १८
तर्ज्जनीमूलपर्य्यन्तं जपस्यैष क्रमः करे॥
श्वेतपङ्कजवीजानां स्फाटिकानाञ्च संस्कृताम्॥ १९
कृत्वा वा मालिकां राजन् जपेत् तीर्थे सुरालये।
संस्थाप्य मालामश्वत्थपत्रसप्तसु संयतः॥ २०
कृत्वा गोरोचनाक्ताञ्च गायत्र्या स्नापयेत् सुधीः।
गायत्रीशतकं तस्यां जपेच्च विधिपूर्व्वकम्॥ २१
अथवा पञ्चगव्येन स्नाता माला च संस्कृता।
अथ गङ्गोदकेनैव स्नाता वातिसुसंस्कृता॥ २२
एवं क्रमेण राजर्षे दशलक्षं जपं कुरु।
साक्षाद्द्रक्ष्यसि सावित्रीं त्रिजन्मपातकक्षयात्॥ २३
नित्यं नित्यं त्रिसन्ध्याञ्च करिष्यसि दिने दिने।
मध्याह्ने चापि सायाह्ने प्रातरेव शुचिः सदा॥ २४
सन्ध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्व्वकर्म्मसु।
यदह्ना कुरुते कर्म्म न तस्य फलभाग्भवेत्॥ २५
नोपतिष्ठति यः पूर्व्वां नोपास्ते यश्च पश्चिमाम्।
स शूद्रवद्बहिष्कार्य्यः सर्व्वस्माद्द्विजकर्म्मणः॥ २६
यावज्जीवनपर्य्यन्तं यस्त्रिसन्ध्यां करोति च।
स च सूर्य्यसमो विप्रस्तेजसा तपसा सदा॥ २७
तत्पादपद्मरजसा सद्यःपूता वसुन्धरा।
जीवन्मुक्तः स तेजस्वी सन्ध्यापूतो हि यो द्विजः॥२८
तीर्थानि च पवित्राणि तस्य स्पर्शनमात्रतः।
ततः पापानि यान्त्येव वैनतेयादिवोरगाः॥ २९
न गृह्णन्ति सुराः पूजां पितरः पिण्डतर्पणम्।
स्वेच्छया च द्विजातेश्च त्रिसन्ध्यारहितस्य च॥ ३०
विष्णुमन्त्रविहीनश्च विषहीनो यथोरगः।
एकादशीविहीनश्च विषहीनो यथोरगः॥ ३१
हरेरनैवेद्यभोजी धावको वृषवाहकः।
शूद्रान्नभोजी विप्रश्च विषहीनो यथोरगः॥ ३२
शवदाही च शूद्राणां यो विप्रो वृषलीपतिः।
शूद्राणां सूपकारश्च विषहीनो यथोरगः॥ ३३
शूद्राणाञ्च प्रतिग्राही शूद्रयाजी च यो द्विजः।
असिजीवी मसीजीवी विषहीनो यथोरगः॥ ३४
यो विप्रोऽवीरान्नभोजी ऋतुस्नातान्नभोजकः।
भगजीवी वार्द्धुषिको विषहीनो यथोरगः॥ ३५
यः कन्याविक्रयी विप्रो यो हरेर्नामविक्रयी।
यो दुग्धविक्रयी भूप विषहीनो यथोरगः॥ ३६
सूर्य्योदये च द्विर्भोजी मत्स्यभोजी च यो द्विजः।
शिलापूजादिरहितो विषहीनो यथोरगः॥ ३७
इत्युक्त्वा च मुनिश्रेष्ठः सर्व्वं पूजाविधिक्रमम्।
तमुवाच च सावित्र्या ध्यानादिकमभीप्सितम्॥ ३८
दत्त्वा सर्व्वं नृपेन्द्राय प्रययौ स्वालयं मुनिः।
राजा सम्पूज्य सावित्रीं ददर्श वरमाप सः॥ ३९

नारद उवाच।

किं वा ध्यानञ्च सावित्र्याः किं वा पूजाविधानकम्।
स्तोत्रं मन्त्रञ्च किं दत्त्वा प्रययौ स पराशरः॥ ४०
नृपः केन विधानेन सम्पूज्य श्रुतिमातरम्।
वरञ्च किं वा सम्प्राप वद सोऽश्वपतिर्नृपः॥ ४१

नारायण उवाच।

ज्यैष्ठे कृष्णत्रयोदश्यां शुद्धे काले च संयतः।
व्रतमेव चतुर्द्दश्यां व्रती भक्त्या समाचरेत्॥ ४२
व्रतं चतुर्द्दशाब्दञ्च द्विसप्तफलसंयुतम्।
दत्त्वा द्विसप्तनैवेद्यं पुष्पधूपादिकं तथा॥ ४३
वस्त्रं यज्ञोपवीतञ्च भोज्यञ्च विधिपूर्व्वकम्।
संस्थाप्य मङ्गलघटं फलशाखासमन्वितम्॥ ४४
गणेशञ्च दिनेशञ्च वह्निं विष्णुं शिवं शिवाम्।

सम्पूज्य पूजयेदिष्टं घटे आवाहिते मुने ॥ ४५
शृणु ध्यानञ्च सावित्र्याश्चोक्तं मध्यन्दिने च यत् ।
स्तोत्रं पूजाविधानञ्च मन्त्रञ्च सर्व्वकामदम् ॥ ४६
तप्तकाञ्चनवर्णाभां ज्वलन्तीं ब्रह्मतेजसा ।
ग्रीष्ममध्याह्नमार्त्तण्ड-सहस्रसमसन्निभाम् ॥ ४७
ईषद्धास्यप्रसन्नास्यां रत्नभूषणभूषिताम् ।
वह्निशुद्धांशुकाधानां भक्तानुग्रहकातराम् ॥ ४८
सुखदां मुक्तिदां शान्तां कान्ताञ्च जगतां विधेः ।
सर्व्वसम्पत्स्वरूपाञ्च प्रदात्रीं सर्व्वसम्पदाम् ॥ ४९
वेदाधिष्ठातृदेवीञ्च वेदशास्त्रस्वरूपिणीम् ।
वेदबीजस्वरूपाञ्च भजे तां वेदमातरम् ॥ ५०
ध्यात्वा ध्यानेन चानेन दत्त्वा पुष्पं स्वमूर्द्धनि ।
पुनर्ध्यात्वा घटे भक्त्या देवीमावाहयेद्व्रती ॥ ५१
दत्त्वा षोड़शोपचारं वेदोक्तमन्त्रपूर्व्वकम् ।
सम्पूज्य स्तुत्वा प्रणमेद्देवं देवीं विधानतः ॥ ५२
आसनं पाद्यमर्घ्यञ्च स्नानीयञ्चानुलेपनम् ।
धूपं दीपञ्च नैवेद्यं ताम्बूलं शीतलं जलम् ॥ ५३
वसनं भूषणं रम्यं गन्धमाचमनीयकम् ।
मनोहरं सुतल्पञ्च देयान्येतानि षोड़श ॥ ५४
दारुसारविकारञ्च हेमादिनिर्म्मितञ्च वा ।
देवाधारं पुण्यदञ्च मया तुभ्यं निवेदितम् ॥ ५५
तीर्थोदकञ्च पाद्यञ्च पुण्यदं प्रीतिदं महत् ।
पूजाङ्गभूतं शुद्धञ्च मया भक्त्या निवेदितम् ॥ ५६
पवित्ररूपमर्घ्यञ्च दूर्व्वापुष्पाक्षतान्वितम् ।
पुण्यदं शङ्खतोयाक्तं मया तुभ्यं निवेदितम् ॥ ५७
सुगन्धि धात्रीतैलञ्च देहसौन्दर्य्यकारणम् ।
मया निवेदितं भक्त्या स्नानीयं प्रतिगृह्यताम् ॥ ५८
मलयाचलसम्भूतं देहशोभाविवर्द्धनम् ।
सुगन्धयुक्तं सुखदं मया तुभ्यं निवेदितम् ॥ ५९
गन्धद्रव्योद्भवः पुण्यः प्रीतिदो दिव्यगन्धदः ।
मया निवेदितो भक्त्या धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ ६०
जगतां दर्शनीयञ्च दर्शनं दीप्तिकारणम् ।
अन्धकारध्वंसबीजं मया तुभ्यं निवेदितम् ॥ ६१
तुष्टिदं पुष्टिदञ्चैव प्रीतिदं क्षुद्विनाशनम् ।
पुण्यदं स्वादुरूपञ्च नैवेद्यं प्रति गृह्यताम् ॥ ६२
ताम्बूलञ्च वरं रम्यं कर्पूरादिसुवासितम् ।
तुष्टिदं पुष्टिदञ्चैव मया भक्त्या निवेदितम् ॥ ६३
सुशीतलं वासितञ्च पिपासानाशकारणम् ।
जगतां बीजरूपञ्च जीवनं प्रतिगृह्यताम् ॥ ६४
देहशोभास्वरूपञ्च सभाशोभाविवर्द्धनम् ।
कार्पासजञ्च कृमिजं वसनं प्रतिगृह्यताम् ॥ ६५
काञ्चनादिविनिर्म्मितं श्रीयुक्तं श्रीकरं सदा ।
सुखदं पुण्यदञ्चैव भूषणं प्रतिगृह्यताम् ॥ ६६
नानापुष्पविनिर्म्मितं पुष्पचन्दनसंयुतम् ।
प्रीतिदं पुण्यदञ्चैव माल्यञ्च प्रतिगृह्यताम् ॥ ६७
सर्व्वमङ्गलरूपश्च सर्व्वमङ्गलदो वरः ।
पुण्यप्रदश्च गन्धाढ्यो गन्धश्च प्रतिगृह्यताम् ॥ ६८
शुद्धं शुद्धिप्रदञ्चैव शुद्धानां प्रीतिदं महत् ।
रम्यञ्चाचमनीयञ्च मया दत्तं प्रगृह्यताम् ॥ ६९
रत्नसारादिनिर्म्मितं पुष्पचन्दनसंयुतम् ।
सुखदं पुण्यदञ्चैव सुतल्पं प्रतिगृह्यताम् ॥ ७०
नानावृक्षसमुद्भूतं नानारूपसमन्वितम् ।
फलस्वरूपं फलदं फलञ्च प्रतिगृह्यताम् ॥ ७१
सिन्दूरञ्च वरं रम्यं भालशोभाविवर्द्धनम् ।
भूषणं भूषणानाञ्च सिन्दूरं प्रतिगृह्यताम् ॥ ७२
विशुद्धग्रन्थिसंयुक्तं पुण्यसूत्रविनिर्म्मितम् ।
पवित्रं वेदमन्त्रेण यज्ञसूत्रञ्च गृह्यताम् ॥ ७३
द्रव्याण्येतानि मूलेन दत्त्वा स्तोत्रं पठेत् सुधीः ।
ततः प्रणम्य विप्राय व्रती दद्याच्च दक्षिणाम् ॥ ७४
सावित्रीति चतुर्थ्यन्तं वह्निजायान्तमेव च ।
लक्ष्मी-माया-कामपूर्व्वं मन्त्रमष्टाक्षरं विदुः ॥ ७५
मध्यन्दिनोक्तं स्तोत्रञ्च सर्व्ववाञ्छाफलप्रदम् ।
विप्रजीवनरूपञ्च निबोध कथयामि ते ॥ ७६
कृष्णेन दत्ता सावित्री गोलोके ब्रह्मणे पुरा ।
न याति सा तेन सार्द्धं ब्रह्मलोकञ्च नारद ॥ ७७
ब्रह्मा कृष्णाज्ञया भक्त्या तुष्टाव वेदमातरम् ।
तदा सा परितुष्टा च ब्रह्माणं चकमे सती ॥ ७८

ब्रह्मोवाच ।

नारायणस्वरूपे च नारायणि सनातनि ।
नारायणात् समुद्भूते प्रसन्ना भव सुन्दरि ॥ ७९
तेजःस्वरूपे परमे परमानन्दरूपिणि ।
द्विजातीनां जातिरूपे प्रसन्ना भव सुन्दरि ॥ ८०
नित्ये नित्यप्रिये देवि नित्यानन्दस्वरूपिणि ।
सर्व्वमङ्गलरूपे च प्रसन्ना भव सुन्दरि ॥ ८१

सर्व्वस्वरूपे विप्राणां मन्त्रसारे परात्परे।
सुखदे मोक्षदे देवी प्रसन्ना भव सुन्दरि॥ ८२
विप्रपापेध्मदाहाय ज्वलदग्निशिखोपमे।
ब्रह्मतेजःप्रदे देवि प्रसन्ना भव सुन्दरि॥ ८३
कायेन मनसा वाचा यत् पापं कुरुते द्विजः।
तत् त्वत्स्मरणमात्रेण भस्मीभूतं भविष्यति॥ ८४
इत्युक्त्वा जगतां धाता तत्र तस्थौ च संसदि।
सावित्री ब्रह्मणा सार्द्धं ब्रह्मलोकं जगाम सा॥ ८५
अनेन स्तवराजेन संस्तूयाश्वपतिर्नृपः।
ददर्श ताञ्च सावित्रीं वरं प्राप मनोगतम्॥ ८६
स्तवराजमिदं पुण्यं त्रिसन्ध्यायाञ्च यः पठेत्।
पाठे चतुर्णां वेदानां यत् फलं तल्लभेद्ध्रुवम्॥ ८७

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायणनारदसंवादे सावित्र्युपाख्याने
सावित्रीस्तोत्रप्रकरणं नाम
त्रयोविंशोऽध्यायः॥२३॥

चतुर्व्विंशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

स्तुत्वानेन सोऽश्वपतिः सम्पूज्य विधिपूर्व्वकम्।
ददर्श तत्र तां देवीं सहस्रार्कसमप्रभाम्॥ १
उवाच सा तं राजानं प्रसन्ना सस्मिता सती।
यथा माता स्वपुत्रञ्च द्योतयन्ती दिशस्त्विषा॥ २

सावित्र्युवाच।

जानामि हे महाराज यत् ते मनसि वर्त्तते।
वाञ्छितं तव पत्न्याश्च सर्व्वं दास्यामि निश्चितम्॥ ३
साध्वी कन्याभिलाषञ्च करोति तव कामिनी।
त्वं प्रार्थयसि पुत्रञ्च भविष्यति क्रमेण ते॥ ४
इत्युक्त्वा सा महादेवी ब्रह्मलोकं जगाम ह।
राजा जगाम स्वगृहं तत्कन्यादौ बभूव ह॥ ५
आराधनाच्च सावित्र्या बभूव कमलाकला।
सावित्रीति च तन्नाम चकाराश्वपतिर्नृपः॥ ६
कालेन सा वर्द्धमाना बभूव च दिने दिने।
रूपयौवनसम्पन्ना शुक्ले चन्द्रकला यथा॥ ७
सा वरं वरयामास द्युमत्सेनात्मजं तथा।
सत्यवन्तं सत्यवन्तं नानागुणसमन्वितम्॥ ८
राजा तस्मै ददौ ताञ्च रत्नभूषणभूषिताम्।
स च तेन यौतुकेन तां गृहीत्वा गृहं ययौ॥ ९
स च संवत्सरेऽतीते सत्यवान् सत्यविक्रमः।
जगाम फलकाष्ठार्थं प्रहर्षं पितुराज्ञया॥ १०
जगाम साध्वी सावित्री तत्पश्चाद्दैवयोगतः।
निपत्य वृक्षाद्दैवेन प्राणांस्तत्याज सत्यवान्॥ ११
यमस्तज्जीवपुरुषं वृद्धाङ्गुष्ठसमं मुने।
गृहीत्वा गमनं चक्रे तत्पश्चात् प्रययौ सती॥ १२
पश्चात् तां सुन्दरीं दृष्ट्वा यमः संयमनीपतिः।
उवाच मधुरं साध्वीं साधूनां प्रवरो महान्॥ १३

यम उवाच।

अहो क्व यासि सावित्रि गृहीत्वा मानुषीं तनुम्।
यदि यास्यसि कान्तेन सार्द्धं देहं तदा त्यज॥ १४
गन्तुं मर्त्त्यो न शक्नोति गृहीत्वा पाञ्चभौतिकम्।
देहश्च यमलोकश्च नश्वरं नश्वरः सदा॥ १५
भर्त्तुस्ते कालपूर्णञ्च बभूव भारते सति।
स कर्म्मफलभोगार्थं सत्यवान् याति मद्गृहम्॥ १६
कर्म्मणा जायते जन्तुः कर्म्मणैव प्रलीयते।
सुखं दुःखं भयं शोकं कर्म्मणैव प्रपद्यते॥ १७
कर्म्मणेन्द्रो भवेज्जीवो ब्रह्मपुत्त्रः स्वकर्म्मणा।
स्वकर्म्मणा हरेर्दासो जन्मादिरहितो भवेत्॥ १८
स्वकर्म्मणा सर्व्वसिद्धिममरत्वं लभेद्ध्रुवम्।
लभेत् स्वकर्म्मणा विष्णोः सालोक्यादि चतुष्टयम्॥ १९
कर्म्मणा ब्राह्मणत्वञ्च मुक्तित्वञ्चैव स्वकर्म्मणा।
सुरत्वञ्च मनुत्वञ्च राजेन्द्रत्वं लभेन्नरः॥ २०
कर्म्मणा च मुनीन्द्रत्वं तपस्वित्वञ्च कर्म्मणा।
कर्म्मणा क्षत्त्रियत्वञ्च वैश्यत्वञ्च स्वकर्म्मणा॥ २१
कर्म्मणा चैव शूद्रत्वमन्त्यजत्वं स्वकर्म्मणा।
स्वकर्म्मणा च म्लेच्छत्वं लभते नात्र संशयः॥ २२
स्वकर्म्मणा जङ्गमत्वं स्थावरत्वं स्वकर्म्मणा॥ २३
स्वकर्म्मणा च शैलत्वं वृक्षत्वञ्च स्वकर्म्मणा।
स्वकर्म्मणा पशुत्वञ्च पक्षित्वञ्च स्वकर्म्मणा॥ २४
कर्म्मणा क्षुद्रजन्तुत्वं क्रिमित्वञ्च स्वकर्म्मणा।
स्वकर्म्मणा च सर्पत्वं गन्धर्व्वत्वं स्वकर्म्मणा॥ २५
स्वकर्म्मणा राक्षसत्वं किन्नरत्वं स्वकर्म्मणा।
स्वकर्म्मणा च यक्षत्वं कुष्माण्डत्वं स्वकर्म्मणा॥ २६
स्वकर्म्मणा च प्रेतत्वं वेतालत्वं स्वकर्म्मणा।

भूतत्वञ्च पिशाचत्वं डाकिनीत्वं स्वकर्म्मणा ॥ २७
दैत्यत्वं दानवत्वञ्च असुरत्वं स्वकर्म्मणा।
कर्म्मणा पुण्यवान् जीवो महापापी स्वकर्म्मणा ॥२८
कर्म्मणा चाङ्गहीनश्च बधिरश्च स्वकर्म्मणा। (क)
कर्म्मणा सुन्दरोऽरोगी महारोगी च कर्म्मणा ॥ २९
कर्म्मणा नरकं यान्ति जीवाः स्वर्गं स्वकर्म्मणा।
कर्म्मणा शक्रलोकञ्च सूर्य्यलोकं स्वकर्म्मणा ॥ ३०
कर्म्मणा चन्द्रलोकञ्च वह्निलोकं स्वकर्म्मणा।
कर्म्मणा वायुलोकञ्च कर्म्मणा वरुणालयम् ॥ ३१
ब्रह्मन् कुवेरलोकञ्च नरो याति स्वकर्म्मणा।
कर्म्मणा ध्रुवलोकञ्च शिवलोकं स्वकर्म्मणा ॥ ३२
याति नक्षत्रलोकञ्च सत्यलोकं स्वकर्म्मणा।
जनलोकं तपोलोकं महर्लोकं स्वकर्म्मणा ॥ ३३
स्वकर्म्मणा च पातालं ब्रह्मलोकं स्वकर्म्मणा।
कर्म्मणा भारतं पुण्यं सर्व्वेप्सितवरं परम् ॥ ३४
कर्म्मणा याति वैकुण्ठं गोलोकञ्च निरामयम्।
कर्म्मणा चिरजीवित्वं क्षणायुश्च स्वकर्म्मणा ॥ ३५
कर्म्मणा कोटिकल्पायुः क्षीणायुश्च स्वकर्म्मणा।
जीवसञ्चारमात्रायुर्गर्भः क्षीणः स्वकर्म्मणा ॥ ३६
इत्येवं कथितं सर्व्वं महातत्त्वञ्च सुन्दरि।
कर्म्मणा ते मृतो भर्त्ता गच्छ वत्से यथासुखम् ॥३७

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायण-नारदसंवादे कर्म्मविपाके
कर्म्मसर्व्वहेतु-प्रदर्शनं नाम
चतुर्व्विंशोऽध्यायः ॥२४॥

पञ्चविंशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

यमस्य वचनं श्रुत्वा सावित्री च पतिव्रता।
तुष्टाव परया भक्त्या तमुवाच मनस्विनी ॥ १

सावित्र्युवाच।

किं कर्म्म वा शुभं धर्म्मराज किं वाशुभं नृणाम्।
कर्म्म निर्म्मलयन्त्येवं केन वा साधवो जनाः ॥ २
कर्म्मणां वीजरूपः कः को वा कर्म्मफलप्रदः।
किं कर्म्म तद्भवेत् केन को वा तद्धेतुरेव च ॥ ३
को वा कर्म्मफलं भुङ्क्ते को वा निर्लिप्त एव च।
को वा देही कश्च देहः को वात्र कर्म्मकारकः ॥४
किं विज्ञानं मनो बुद्धिः के वा प्राणाः शरीरिणाम्।
कानीन्द्रियाणि किं तेषां लक्षणं देवताश्च काः ॥ ५
भोक्ता भोजयिता को वा को भोगः का च निष्कृतिः
को जीवः परमात्मा कस्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ६

यम उवाच।

वेदप्रणिहितं कर्म्म तन्मन्ये मङ्गलं परम्।
अवैदिकन्तु यत् कर्म्म तदेवाशुभमेव च ॥ ७
अहैतुकी विष्णुसेवा सङ्कल्परहिता सताम्।
कर्म्मनिर्म्मूलरूपा च सा एव हरिभक्तिदा ॥ ८
हरिभक्तो नरो यश्च स च मुक्तः श्रुतौ श्रुतम्।
जन्म-मृत्यु-जरा-व्याधि-शोक-भीतिविवर्ज्जितः ॥ ९
मुक्तिश्च द्विविधा साध्वि श्रुत्युक्ता सर्व्वसम्मता।
निर्व्वाणपददात्री च हरिभक्तिप्रदा नृणाम् ॥ १०
हरिभक्तिस्वरूपाञ्च मुक्तिं वाञ्छन्ति वैष्णवाः।
अन्ये निर्व्वाणरूपाञ्च मुक्तिमिच्छन्ति साधवः ॥ ११
कर्म्मणो वीजरूपश्च सन्ततं तत्फलप्रदः।
कर्म्मरूपश्च भगवान् श्रीकृष्णः प्रकृतेः परः ॥ १२
सोऽपि तद्धेतुरूपश्च कर्म्म तेन भवेत् सति।
जीवः कर्म्मफलं भुङ्क्ते आत्मा निर्लिप्त एव च ॥ १३
आत्मनः प्रतिविम्बश्च देही जीवः स एव च।
पाञ्चभौतिकरूपश्च देहो नश्वर एव च ॥ १४
पृथिवी वायुराकाशो जलं तेजस्तथैव च।
एतानि भूतरूपाणि स्रष्टुः सृष्टिविधौ हरेः ॥ १५
कर्त्ता भोक्ता च देही च स्वात्मा भोजयिता सदा।
भोगो विभवभेदश्च निष्कृतिर्मुक्तिरेव च ॥ १६
सदसद्भेदवीजञ्च ज्ञानं नानाविधं भवेत्।
विषयाणां विभागानां भेदवीजञ्च कीर्त्तितम् ॥ १७
बुद्धिर्विवेचनारूपा सा ज्ञानजननी श्रुतौ।
वायुभेदाश्च प्राणाश्च बलरूपाश्च देहिनाम् ॥ १८
इन्द्रियाणाञ्च प्रवरमीश्वरांशसमूहकम्।
प्रेरकं कर्म्मणाञ्चैव दुर्निवार्य्यञ्च देहिनाम् ॥ १९
अनिरूप्यमदृश्यञ्च ज्ञानभेदो मनः स्मृतम् ॥ २०
लोचनं श्रवणं घ्राणं त्वग्जिह्वादिकमिन्द्रियम्।
अङ्गिनामङ्गरूपञ्च प्रेरकं सर्व्वकर्म्मणाम् ॥ २१

(क) अत्र—कर्म्मणा चान्धकाणश्च कुत्सितश्च स्वकर्म्मणा। इति पाठः क्वाचित्कः।

रिपुरूपं मित्ररूपं सुखदं दुःखदं सदा।
सूर्य्यो वायुश्च पृथिवी वाण्याद्या देवताः स्मृताः ॥२२
प्राणदेहादिभृद्यो हि स जीवः परिकीर्त्तितः ॥२३
परमात्मा परं ब्रह्म निर्गुणः प्रकृतेः परः।
कारणं कारणानाञ्च श्रीकृष्णो भगवान् स्वयम् ॥२४
इत्येवं कथितं सर्व्वं मया पृष्टं यथागमम्।
ज्ञानिनां ज्ञानरूपञ्च गच्छ वत्से यथासुखम् ॥२५

सावित्र्युवाच।

त्यक्त्वा क्व यामि कान्तं वा त्वां वा ज्ञानार्णवं बुधम्।
यद्यत् करोमि प्रश्नञ्च तद्भवान् वक्तुमर्हति ॥२६
कां कां योनिं याति जीवः कर्म्मणा केन वा यम।
केन वा कर्म्मणा स्वर्गं केन वा नरकं पितः ॥२७
केन वा कर्म्मणा मुक्तिः केन भक्तिर्भवेद्धरेः।
केन वा कर्म्मणा रोगी चारोगी केन कर्म्मणा ॥२८
केन वा दीर्घजीवी च केनाल्पायुश्च कर्म्मणा।
केन वा कर्म्मणा दुःखी केन वा कर्म्मणा सुखी ॥२९
अङ्गहीनश्च काणश्च वधिरः केन कर्म्मणा।
अन्धो वा कृपणो वापि प्रमत्तः केन कर्म्मणा ॥३०
क्षिप्तोऽतिलुब्धकश्चैव केन वा नरघातकः।
केन सिद्धिमवाप्नोति सालोक्यादि चतुष्टयम् ॥३१
केन वा ब्राह्मणत्वञ्च तपस्वित्वञ्च केन वा।
स्वर्गभोगादिकं केन वैकुण्ठं केन कर्म्मणा ॥३२
गोलोकं केन वा ब्रह्मन् सर्व्वोत्कृष्टं निरामयम्।
नरकं वा कतिविधं किंसंख्यं नाम किञ्च वा ॥३३
को वा कं नरकं याति कियन्तं तेषु तिष्ठति।
पापिनां कर्म्मणा केन को वा व्याधिः प्रजायते।
यद्यदस्ति मयापृष्टं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥३४

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्त महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारद-संवादे सावित्र्युपाख्याने यम-सावित्रीसंवादे कर्म्मविपाके सावित्री-प्रश्नो नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥२५॥

षड्विंशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

सावित्रीवचनं श्रुत्वा जगाम विस्मयं यमः।
प्रहस्य वक्तुमारेभे कर्म्मपाकञ्च जीविनाम् ॥१

यम उवाच।

कन्या द्वादशवर्षीया वत्से त्वं वयसाधुना।
ज्ञानं ते पूर्व्वविदुषां योगिनां ज्ञानिनां परम् ॥२
सावित्रीवरदानेन त्वं सावित्रीकला सती।
प्राप्ता पुरा भूभृता च तपसा तत्समा शुभे ॥३
यथा श्रीः श्रीपतेः क्रोड़े भवानी च भवोरसि।
यथा राधा च श्रीकृष्णे सावित्री ब्रह्मवक्षसि ॥४
धर्म्मोरसि यथा मूर्त्तिः शतरूपा मनौ यथा।
कर्द्दमे देवहूतिश्च वशिष्ठेऽरुन्धती यथा ॥५
अदितिः कश्यपे चापि यथाहल्या च गौतमे।
यथा शची महेन्द्रे च यथा चन्द्रे च रोहिणी ॥६
यथा रतिः कामदेवे यथा स्वाहा हुताशने।
यथा स्वधा पितृषु च यथा संज्ञा दिवाकरे ॥७
वरुणानी च वरुणे यज्ञे च दक्षिणा यथा।
यथा धरा वराहे च देवसेना च कार्त्तिके।
सौभाग्या सुप्रिया त्वञ्च भव सत्यवति प्रिये ॥८
इति तुभ्यं वरं दत्तमपरञ्च यदीप्सितम्।
वृणु देवि महाभागे सर्व्वं दास्यामि निश्चितम् ॥९

सावित्र्युवाच।

सत्यवदौरसेनैव पुत्त्राणां शतकं मम।
भविष्यति महाभाग वरमेवमभीप्सितम् ॥१०
मत्पितुः पुत्त्रशतकं श्वशुरस्य च चक्षुषी।
राज्यलाभो भवत्वेवं वरमेव मदीप्सितम् ॥११
अन्ते सत्यवता सार्द्धं यास्यामि हरिमन्दिरम्।
समतीते लक्षवर्षे देहीमं मे जगत्प्रभो ॥१२
जीवकर्म्मविपाकञ्च श्रोतुं कौतूहलञ्च मे।
विश्वविस्तारवीजञ्च तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥१३

यम उवाच।

भविष्यति महासाध्वि सर्व्वं मानसिकं तव।
जीवकर्म्मविपाकञ्च कथयामि निशामय ॥१४
शुभानामशुभानाञ्च कर्म्मणा जन्म भारते।
पुण्यक्षेत्रे तु सर्व्वत्र नान्यत्र भुञ्जते जनाः ॥१५
सुरा दैत्या दानवाश्च गन्धर्व्वा राक्षसादयः।
नरश्च कर्म्मजनको न सर्व्वे जीविनः सति ॥१६
विशिष्टजीविनः कर्म्म भुञ्जते सर्व्वयोनिषु ॥१७
विशेषतो मानवाश्च भ्रमन्ति सर्व्वयोनिषु।
शुभाशुभं भुञ्जते च कर्म्म पूर्व्वार्ज्जितं परम् ॥१८

शुभेन कर्म्मणा यान्ति ते स्वर्गादिकमेव च।
कर्म्मणा चाशुभेनैव भ्रमन्ति नरकेषु च॥ १९
कर्म्मनिर्म्मूलने मुक्तिः सा चोक्ता द्विविधा मता।
निर्व्वाणरूपा सेवा च कृष्णस्य परमात्मनः॥ २०
रोगी कुकर्म्मणा जीवश्चारोगी शुभकर्म्मणा।
दीर्घजीवी च क्षीणायुः सुखी दुःखी च निश्चितम्॥२१
अन्धादयश्चाङ्गहीनाः कुत्सितेन च कर्म्मणा।
सिद्ध्यादिकमवाप्नोति सर्व्वोत्कृष्टेन कर्म्मणा॥ २२
सामान्यं कथितं सर्व्वं विशेषं शृणु सुन्दरि।
सुदुर्लभं सुभोग्यञ्च पुराणेषु श्रुतिष्वपि॥ २३
दुर्लभा मानवी जातिः सर्व्वजातिषु भारते।
सर्व्वाभ्यो ब्राह्मणः श्रेष्ठः प्रशस्तः सर्व्वकर्म्मसु॥ २४
विष्णुभक्तो द्विजश्चैव गरीयान् भारते ततः।
निष्कामश्च सकामश्च वैष्णवो द्विविधः सति॥ २५
सकामाच्च प्रधानश्च निष्कामो भक्त एव च।
कर्म्मभोगी सकामश्च निष्कामो निरुपद्रवः॥ २६
स याति देहं त्यक्त्वा च पदं विष्णोर्निरामयम्।
पुनरागमनं नास्ति तेषां निष्कामिणां सति॥ २७
ये सेवन्ते च द्विभुजं कृष्णमात्मानमीश्वरम्।
गोलोकं यान्ति ते भक्ता दिव्यरूपञ्च धारिणः॥ २८
ये च नारायणं भक्ताः सेवन्ते च चतुर्भुजम्।
वैकुण्ठं यान्ति ते सर्व्वे दिव्यरूपविधारिणः॥ २९
सकामिनो वैष्णवाश्च गत्वा वैकुण्ठमेव च।
भारतं पुनरायान्ति तेषां जन्म द्विजातिषु॥ ३०
कालेन ते च निष्कामा भविष्यन्ति क्रमेण च।
भक्तिञ्च निर्म्मलां बुद्धिं तेभ्यो दास्यति निश्चितम्॥३१
ब्राह्मणा वैष्णवादन्ये सकामाः सर्व्वजन्मसु।
न तेषां निर्म्मला बुद्धिर्विष्णुभक्तिविवर्ज्जिता॥ ३२
तीर्थाश्रिता द्विजा ये च तपस्यानिरताः सति।
ते यान्ति ब्रह्मलोकञ्च पुनरायान्ति भारतम्॥ ३३
स्वधर्म्मनिरता ये च तीर्थान्यत्र निवासिनः।
व्रजन्ति ते सत्यलोकं पुनरायान्ति भारतम्॥ ३४
स्वधर्म्मनिरता विप्राः सूर्य्यभक्ताश्च भारते।
व्रजन्ति सूर्य्यलोकं ते पुनरायान्ति भारतम्॥ ३५
स्वधर्म्मनिरता विप्राः शैवाः शाक्ताश्च गाणपाः।
ते यान्ति शिवलोकञ्च पुनरायान्ति भारतम्॥ ३६
ये विप्रा अन्यदेवेष्टाः स्वधर्म्मनिरताः सति।
ते गत्वा शक्रलोकञ्च पुनरायान्ति भारतम्॥ ३७
हरिभक्ताश्च निष्कामाः स्वधर्म्मरहिता द्विजाः।
तेऽपि यान्ति हरेर्लोकं क्रमाद्भक्तिबलाद्ध्रुवं॥ ३८
स्वधर्म्मरहिता विप्रा देवान्यसेविनः सदा।
भ्रष्टाचाराश्च कामाश्च ते यान्ति नरकं ध्रुवम्॥ ३९
स्वधर्म्मनिरताश्चैवं वर्णाश्चत्वार एव च।
भवन्त्येव शुभस्यैव कर्म्मणः फलभागिनः॥ ४०
स्वधर्म्मरहितास्ते च नरकं यान्ति हि ध्रुवम्।
भारते च भवन्त्येव कर्म्मणः फलभागिनः॥ ४१
स्वधर्म्मनिरता विप्राः स्वधर्म्मनिरताय च।
कन्यां ददति विप्राय चन्द्रलोकं व्रजन्ति ते॥ ४२
वसन्ति तत्र ते साध्वि यावदिन्द्राश्चतुर्द्दश।
सालङ्कृताया दाने च द्विगुणं फलमुच्यते॥ ४३
सकामा यान्ति तल्लोकं न निष्कामाश्च वैष्णवाः।
ते प्रयान्ति विष्णुलोकं फलसन्धानवर्ज्जिताः॥ ४४
गव्यञ्च रजतं भार्य्यां वस्त्रं शस्यं फलं जलम्।
ये ददत्येव विप्रेभ्यस्तल्लोकं ते व्रजन्ति च॥ ४५
वसन्ति ते च तल्लोके यावन्मन्वन्तरं सति।
सुचिरात् सुचिरं वासं कुर्व्वन्ति तत्र ते जनाः॥४६
यो ददाति सुवर्णञ्च गाञ्च ताम्रादिकं सति।
ते यान्ति सूर्य्यलोकञ्च शुचये ब्राह्मणाय च॥ ४७
वसन्ति तत्र ते लोके वर्षाणामयुतं सति।
विपुले च चिरं वासं कुर्व्वन्ति च निरामयाः॥ ४८
ददाति भूमिं विप्रेभ्यो धान्यानि विपुलानि च।
स याति विष्णुलोकञ्च श्वेतद्वीपं मनोहरम्॥ ४९
तत्रैव निवसत्येव यावच्चन्द्रदिवाकरौ।
विपुलं विपुले वासं करोति पुण्यवान् सति॥ ५०
गृहं ददति विप्राय ये जना भक्तिपूर्व्वकम्।
ते यान्ति वसुलोकञ्च चिरं तत्र वसन्ति ते॥ ५१
गृहरेणुप्रमाणाब्दं दानं पुण्यदिने यदि।
विपुलं विपुले वासं कुर्व्वन्ति मानवाः सति॥ ५२
यस्मै यस्मै च देवाय यो ददाति गृहं नरः।
स याति तस्य लोकञ्च रेणुमानाब्दमेव च॥ ५३
सौधे चतुर्गुणं पुण्यं पूर्त्ते शतगुणं फलम्।
प्रकृष्टेऽष्टगुणं तस्मादित्याह कमलोद्भवः॥ ५४
यो ददाति तड़ागञ्च सर्व्वभूताय भारते।
स याति जनलोकञ्च वर्षाणामयुत सति॥ ५५

वाप्यां फलं शतगुणं प्राप्नोति मानवः सदा।
सेतुशङ्कुप्रदानेन तड़ागस्य फलं लभेत्॥ ५६
धनुश्चतुःसहस्रेण दैर्घ्यमानेन निश्चितम्।
न्यूना वा तावती प्रस्थे सा वापी परिकीर्त्तिता॥ ५७
दशवापीसमा कुल्या यदि पात्राय दीयते।
फलं ददाति द्विगुणं यदि सालङ्कृता भवेत्। ५८
यत् फलञ्च तड़ागे च पङ्कोद्धारे च तत् फलम्।
वाप्याश्च पङ्कोद्धारेण वापीतुल्यफलं लभेत्॥ ५९
अश्वत्थवृक्षमारोप्य प्रतिष्ठाञ्च करोति यः।
स च याति तपोलोकं वर्षाणामयुतं परम्॥ ६०
पुष्पोद्यानं यो ददाति सावित्रि सर्व्वभूतये।
स वसेत् ध्रुवलोके च वर्षाणामयुतं ध्रुवम्॥ ६१
यो ददाति विमानञ्च विष्णवे भारते सति।
विष्णुलोके वसेत् सोऽपि यावन्मन्वन्तरं परम्॥ ६२
चित्रयुक्ते च विपुले फलं तस्य चतुर्गुणम्।
रथार्द्धं शिविकादाने फलमेव लभेद्ध्रुवम्॥ ६३
यो ददाति भक्तियुक्तो हरये दोलमन्दिरम्।
विष्णुलोके वसेत् सोऽपि यावन्मन्वन्तरं परम्॥ ६४
राजमार्गं सौधयुक्तं यः करोति पतिव्रते।
वर्षाणामयुतं सोऽपि शक्रलोके महीयते॥ ६५
ब्राह्मणेभ्योऽपि देवेभ्यो दाने समफलं लभेत्।
यच्च दत्तञ्च तद्भोक्तुं न दत्तं नोपतिष्ठते॥ ६६
भुक्त्वा स्वर्गादिकं सौख्यं पुण्यवान् जन्म भारते।
लभेद्विप्रकुलेष्वेव क्रमेणैवोत्तमादिषु॥ ६७
भारते पुण्यवान् विप्रो भुक्त्वा स्वर्गादिकं परम्।
पुनः सोऽपि भवेद्विप्रश्चैवञ्च (क) क्षत्रियादयः॥ ६८
क्षत्रियो वापि वैश्यो वा कल्पकोटिशतेन च।
तपसा ब्राह्मणत्वञ्च न प्राप्नोति श्रुतौ श्रुतम्॥ ॥ ६९
स्वधर्म्मरहिता विप्रा नानायोनिं व्रजन्ति च।
भुक्त्वा च कर्म्मभोगञ्च विप्रयोनिं लभेत् पुनः॥ ७०
नाभुक्तं क्षीयते कर्म्म कल्पकोटिशतैरपि।
अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म्म शुभाशुभम्॥ ७१
देवतीर्थसहायेन कायव्यूहेन शुध्यति।
एतत् ते कथितं सर्व्वं किं भूयः श्रोतुमर्हसि॥ ७२

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते प्रकृतिखण्डे सावित्र्युपाख्याने कर्म्मविपाके षड्विंशोऽध्यायः॥ २६॥

(क) न पुनरिति पाठः क्वाचित्कः।

सप्तविंशोऽध्यायः।

सावित्र्युवाच।

प्रयान्ति स्वर्गमन्यञ्च येन येनैव कर्म्मणा।
मानवाः पुण्यवन्तश्च तन्मे व्याख्यातुमर्हसि॥ १

यम उवाच।

अन्नदानञ्च विप्राय यः करोति च भारते।
अन्नप्रमाणवर्षञ्च शक्रलोके महीयते॥ २
अन्नदानात् परं दानं न भूतं न भविष्यति।
नात्र पात्रपरीक्षा स्यान्न कालनियमः क्वचित्॥ ३
देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो वा ददाति चासनं यदि।
महीयते वह्निलोके वर्षाणामयुतं ध्रुवम्॥ ४
यो ददाति च विप्राय दिव्यां धेनुं पयस्विनीम्।
तल्लोममानवर्षञ्च वैकुण्ठे च महीयते॥ ५
चतुर्गुणं पुण्यदिने तीर्थे शतगुणं फलम्।
दाने नारायणक्षेत्रे फलं कोटिगुणं भवेत्॥ ६
गां यो ददाति विप्राय भारते भक्तिपूर्व्वकम्।
वर्षाणामयुतञ्चैव चन्द्रलोके महीयते॥ ७
यश्चोभयमुखीदानं करोति ब्राह्मणाय च।
तल्लोममानवर्षञ्च वैकुण्ठे च महीयते॥ ८
यो ददाति ब्राह्मणाय शालग्रामं सवस्त्रकम्।
महीयते स वैकुण्ठे यावच्चन्द्रदिवाकरौ॥ ९
यो ददाति ब्राह्मणाय छत्रञ्च सुमनोहरम्।
वर्षाणामयुतं सोऽपि मोदते वरुणालये॥ १०
विप्राय पादुकायुग्मं यो ददाति च भारते।
महीयते वायुलोके वर्षाणामयुतं सति॥ ११
यो ददाति ब्राह्मणाय शय्यां दिव्यां मनोहराम्।
महीयते चन्द्रलोके यावच्चन्द्रदिवाकरौ॥ १२
यो ददाति प्रदीपञ्च देवाय ब्राह्मणाय च।
यावन्मन्वन्तरं सोऽपि ब्रह्मलोके महीयते॥ १३
सम्प्राप्य मानवीं योनिं चक्षुष्मांश्च भवेद्ध्रुवम्।
न याति यमलोकञ्च तेन पुण्येन सुन्दरि॥ १४
करोति गजदानञ्च यो हि विप्राय भारते।
यावदिन्द्रं नरस्तावदिन्द्रस्यार्द्धासने वसेत्॥ १५
भारते योऽश्वदानञ्च करोति ब्राह्मणाय च।
मोदते वारुणे लोके यावदिन्द्राश्चतुर्द्दश॥ १६
प्रकृष्टां शिविकां यो हि ददाति ब्राह्मणाय च।

महीयते विष्णुलोके यावन्मन्वन्तरं सति ॥ १७
यो ददाति च विप्राय व्यजनं श्वेतचामरम्।
महीयते वायुलोके वर्षाणामयुतं ध्रुवम् ॥ १८
धान्याचलं यो ददाति ब्राह्मणाय च भारते।
स च धान्यप्रमाणाब्दं विष्णुलोके महीयते ॥ १९
ततः स्वयोनिं सम्प्राप्य चिरजीवी भवेत् सुखी।
दाता ग्रहीता तौ द्वौ च ध्रुवं वैकुण्ठगामिनौ ॥ २०
सततं श्रीहरेर्नाम भारते यो जपेन्नरः।
स एव चिरजीवी च ततो मृत्युः पलायते ॥ २१
यो नरो भारते वर्षे दोलनं कारयेद्धरेः।
पूर्णिमारजनीशेषे जीवन्मुक्तो भवेन्नरः ॥ २२
इहलोके सुखं भुक्त्वा यात्यन्ते विष्णुमन्दिरम्।
निश्चितं निवसेत् तत्र शतमन्वन्तरावधि ॥ २३
फलमुत्तरफल्गुन्यां ततोऽपि द्विगुणं भवेत्।
कल्पान्तजीवी स भवेदित्याह कमलोद्भवः ॥ २४
तिलदानं ब्राह्मणाय यः करोति च भारते।
तिलप्रमाणवर्षञ्च मोदते विष्णुमन्दिरे ॥ २५
ततः स्वयोनिं सम्प्राप्य चिरजीवी भवेत् सुखी।
ताम्रपात्रस्थदानेन द्विगुणञ्च फलं लभेत् ॥ २६
सालङ्कृताञ्च भोग्याञ्च सवस्त्रां सुन्दरीं प्रियाम्।
यो ददाति ब्राह्मणाय भारते च पतिव्रताम् ॥ २७
महीयते चन्द्रलोके यावदिन्द्राश्चतुर्दश।
तत्र स्वर्वेश्यया सार्द्धं मोदते च दिवानिशम् ॥ २८
ततो गन्धर्व्वलोके च वर्षाणामयुतं सति।
दिवानिशं कौतुकेन चोर्व्वश्या सह मोदते ॥ २९
ततो जन्मसहस्रञ्च प्राप्नोति सुन्दरीं प्रियाम्।
सतीं सौभाग्ययुक्ताञ्च कोमलां प्रियवादिनीम् ॥ ३०
ददाति सफलं वृक्षं ब्राह्मणाय च यो नरः।
फलप्रमाणवर्षञ्च शक्रलोके महीयते ॥ ३१
पुनः स्वयोनिं सम्प्राप्य लभते सुतमुत्तमम्।
सफलानाञ्च वृक्षाणां सहस्रञ्च प्रशंसितम् ॥ ३२
केवलं फलदानञ्च ब्राह्मणाय ददाति यः।
सुचिरं स्वर्गवासञ्च कृत्वा याति च भारतम् ॥ ३३
नानाद्रव्यसमायुक्तं नानाशस्यसमन्वितम्।
ददाति यश्च विप्राय भारते विपुलं गृहम् ॥ ३४
कुवेरलोके वसति स च मन्वन्तरावधि।
ततः स्वयोनिं सम्प्राप्य महांश्च धनवान् भवेत् ॥ ३५

यो जनः शस्यसंयुक्तां भूमिञ्च रुचिरां सति।
ददाति भक्त्या विप्राय पुण्यक्षेत्रे च वा सति ॥ ३६
महीयते स वैकुण्ठे मन्वन्तरशतं ध्रुवम्।
पुनः स्वयोनिं सम्प्राप्य महांश्च धनवान् भवेत् ॥ ३७
तं न त्यजति भूमिश्च जन्मनां शतकं परम्।
श्रीमांश्च धनवांश्चैव पुत्त्रवांश्च प्रजेश्वरः ॥ ३८
सप्रजञ्च प्रकृष्टञ्च ग्रामं दद्याद्द्विजातये।
लक्षमन्वन्तरञ्चैव वैकुण्ठे स महीयते ॥ ३९
पुनः स्वयोनिं सम्प्राप्य ग्रामलक्षं लभेद्ध्रुवम्।
न जहाति च तं पृथ्वी जन्मनां लक्षमेव च ॥ ४०
सप्रजं सुप्रकृष्टञ्च पक्वशस्यसमन्वितम्।
नानापुष्करिणीवृक्ष-फलभोगसमन्वितम् ॥ ४१
नगरं यश्च विप्राय ददाति भारते भुवि।
महीयते स वैकुण्ठे दशलक्षेन्द्रकालकम् ॥ ४२
पुनः स्वयोनिं सम्प्राप्य राजेन्द्रो भारते भवेत्।
नगराणाञ्च नियुतं लभते नात्र संशयः ॥ ४३
धरा तं न जहात्येव जन्मनां नियुतं ध्रुवम्।
परमैश्वर्य्यसंयुक्तो भवेदेव महीतले ॥ ४४
नगराणाञ्च शतकं देशं यो हि द्विजातये।
सुप्रकृष्टं प्रजायुक्तं ददाति भक्तिपूर्व्वकम् ॥ ४५
वापीतड़ागसंयुक्तं नानावृक्षसमन्वितम्।
महीयते स वैकुण्ठे कोटिमन्वन्तरावधि ॥ ४६
पुनः स्वयोनिं सम्प्राप्य जम्बूद्वीपपतिर्भवेत्।
परमैश्वर्य्यसंयुक्तो यथा शक्रस्तथा भुवि ॥ ४७
मही तं न जहात्येव जन्मनां कोटिमेव च।
कल्पान्तजीवी स भवेद्राजराजेश्वरो महान् ॥ ४८
स्वाधिकारं समग्रञ्च यो ददाति द्विजातये।
चतुर्गुणं फलञ्चातो भवेत् तस्य न संशयः ॥ ४९
जम्बूद्वीपं यो ददाति ब्राह्मणाय पतिव्रते।
फलं शतगुणञ्चातो भवेत् तस्य न संशयः ॥ ५०
सप्तद्वीपमहीदातुः सर्व्वतीर्थानुसेविनः।
सर्व्वेषां तपसां कर्त्तुः सर्व्वोपवासकारिणः ॥ ५१
सर्व्वदानप्रदातुश्च सर्व्वसिद्धेश्वरस्य च।
अस्त्येव पुनरावृत्तिर्न भक्तस्य हरेरहो ॥ ५२
असंख्यब्रह्मणां पातं पश्यन्ति वैष्णवाः सति।
निवसन्ति हि गोलोके वैकुण्ठे वा हरेः पदे ॥ ५३
विष्णुमन्त्रोपासकश्च विहाय मानवीं तनुम्।

विभर्त्ति दिव्यरूपञ्च जन्ममृत्युजरापहम् ॥ ५४
लब्ध्वा विष्णोश्च सारूप्यं विष्णुसेवां करोति च।
स च पश्यति गोलोके ह्यसंख्यं प्राकृतं लयम् ॥५५
पश्यन्ति देवाः सिद्धाश्च विश्वानि निखिलानि च।
कृष्णभक्ता न पश्यन्ति जन्ममृत्युजरापहाः ॥ ५६
कार्त्तिके तुलसीदानं करोति हरये च यः।
युगं पत्रप्रमाणञ्च मोदते हरिमन्दिरे ॥ ५७
पुनः स्वयोनिं सम्प्राप्य हरिभक्तिं लभेद्ध्रुवम्।
सुखी च चिरजीवी च स भवेद्भारते भुवि ॥ ५८
घृतप्रदीपं हरये कार्त्तिके यो ददाति च।
पलप्रमाणवर्षञ्च मोदते हरिमन्दिरे ॥ ५९
पुनः स्वयोनिं संप्राप्य विष्णुभक्तिं लभेद्ध्रुवम्।
महाधनाढ्यः स भवेच्चक्षुष्मांश्चैव दीप्तिमान् ॥ ६०
माघं यः स्नाति गङ्गायामरुणोदयकालतः।
युगषष्टिसहस्राणि मोदते हरिमन्दिरे ॥ ६१
पुनः स्वयोनिं सम्प्राप्य विष्णुभक्तिं लभेद्ध्रुवम्।
जितेन्द्रियाणां प्रवरः स भवेद्भारते भुवि ॥ ६२
माघं यः स्नाति गङ्गायां प्रयागे चारुणोदये।
वैकुण्ठे मोदते सोऽपि लक्षमन्वन्तरावधि ॥ ६३
पुनः स्वयोनिं सम्प्राप्य विष्णुमन्त्रं लभेद्ध्रुवम्।
त्यक्त्वा च मानुषं देहं पुनर्याति हरेः पदम् ॥ ६४
नास्ति तत्पुनरावृत्तिर्वैकुण्ठाच्च महीतले।
करोति हरिदास्यञ्च लब्ध्वा सारूप्यमेव च ॥ ६५
नित्यस्नायी च गङ्गायां स पूतः सूर्य्यवद्भुवि।
पदे पदेऽश्वमेधस्य लभते निश्चितं फलम् ॥ ६६
तस्यैव पादरजसा सद्यःपूता वसुन्धरा।
मोदते स च वैकुण्ठे यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ६७
पुनः स्वयोनिं सम्प्राप्य तपस्विप्रवरो भवेत्।
स्वधर्म्मनिरतः शुद्धो विद्वांश्च सुजितेन्द्रियः ॥ ६८
मीनकर्कटयोर्मध्ये गाढ़ं तपति भास्करे।
भारते यो ददात्येव जलमेव सुवासितम् ॥ ६९
मोदते स च वैकुण्ठे यावदिन्द्राश्चतुर्द्दश।
पुनः स्वयोनिं सम्प्राप्य सुखी निष्कपटो भवेत् ॥७०
वैशाखे हरये भक्त्या यो ददाति च चन्दनम्।
युगषष्टिसहस्राणि मोदते विष्णुमन्दिरे ॥ ७१
पुनः स्वयोनिं सम्प्राप्य रूपवांश्च सुखी भवेत्।
यश्चसत्वेण तत् पुण्यं लभते नात्र संशयः ॥ ७२

वैशाखे शक्तुदानञ्च यः करोति द्विजातये।
शक्तुरेणुप्रमाणाब्दं मोदते विष्णुमन्दिरे ॥ ७३
करोति भारते यो हि कृष्णजन्माष्टमीव्रतम्।
शतजन्मकृतात् पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥ ७४
वैकुण्ठे मोदते सोऽपि यावदिन्द्राश्चतुर्द्दश।
पुनः स्वयोनिं सम्प्राप्य कृष्णभक्तिं लभेद्ध्रुवम् ॥ ७५
इहैव भारते वर्षे शिवरात्रिं करोति यः।
मोदते शिवलोके च सप्तमन्वन्तरावधि ॥ ७६
शिवाय शिवरात्रौ च विल्वपत्रं ददाति यः।
पत्रप्रमाणञ्च युगं मोदते शिवमन्दिरे ॥ ७७
पुनः स्वयोनिं सम्प्राप्य शिवभक्तिं लभेद्ध्रुवम्।
विद्यावान् पुत्त्रवांश्चापि प्रजावान् भूमिमान् भवेत् ७८
चैत्रमासेऽथवा माघे शङ्करं योऽर्च्चयेद्व्रती।
करोति नर्त्तनं भक्त्या वेत्रपाणिर्दिवानिशम् ॥ ७९
मासं वाप्यर्द्धमासं वा दश सप्त दिनानि वा।
दिनमानं युगं सोऽपि शिवलोके महीयते ॥ ८०
श्रीरामनवमीं यो हि करोति भारते नरः।
सप्तमन्वन्तरं यावन्मोदते विष्णुमन्दिरे ॥८१
पुनः स्वयोनिं सम्प्राप्य रामभक्तिं लभेद्ध्रुवम्।
जितेन्द्रियाणां प्रवरो महांश्च धार्म्मिको भवेत् ॥८२
शारदीयां महापूजां प्रकृतेर्यः करोति च।
नाना पुष्पैः सुगन्धैश्च भक्तियुक्तादिभिर्वरैः ॥ ८३
नैवेद्यैरुपहारैश्च धूपदीपादिभिर्युताम्।
नृत्यगीतादिभिर्वाद्यैर्नानाकौतुकमङ्गलैः ॥ ८४
शिवलोके वसेत् सोऽपि सप्तमन्वन्तरावधि।
पुनः स्वयोनिं सम्प्राप्य बुद्धिञ्च निर्म्मलां लभेत् ॥ ८५
अचलां श्रियमाप्नोति पुत्त्रपौत्रादिवर्द्धिनीम्।
महाप्रभावयुक्तश्च गजवाजिसमन्वितः ॥ ८६
राजराजेश्वरः सोऽपि भवेदेव न संशयः।
भाद्रशुक्लाष्टमीं प्राप्य महालक्ष्मीञ्च योऽर्च्चयेत् ॥ ८७
नित्यं भक्त्या पञ्चमेकं पुण्यक्षेत्रे च भारते।
दत्त्वा तस्यै प्रकृष्टानि चोपहाराणि षोड़श ॥ ८८
वैकुण्ठे मोदते सोऽपि यावच्चन्द्रदिवाकरौ।
पुनः स्वयोनिं संप्राप्य राजराजेश्वरो भवेत् ॥ ८९
कार्त्तिकीपूर्णिमायाञ्च कृत्वा तु रासमण्डलम्।
गोपानां शतकं कृत्वा गोपीनां शतकं तथा ॥ ९०
शिलायां प्रतिमायां वा श्रीकृष्णं राधया सह।

भारते पूजयेद्दत्त्वा चोपहाराणि षोड़श ॥ ९१
गोलोके च वसेत् सोऽपि यावद्दै ब्रह्मणो वयः ।
भारतं पुनरागत्य हरिभक्तिं लभेद्ध्रुवम् ॥ ९२
क्रमेण सुदृढ़ां भक्तिं लब्ध्वा मन्त्रं हरेरपि ।
देहं त्यक्त्वा च गोलोकं पुनरेव प्रयाति सः ॥ ९३
तत्र कृष्णस्य सारूप्यं सम्प्राप्य पार्षदो भवेत् ।
पुनस्तत्पतनं नास्ति जरामृत्युहरो महान् ॥९४
शुक्लां वाप्यथवा कृष्णां करोत्येकादशीञ्च यः ।
वैकुण्ठे मोदते सोऽपि यावद्दै ब्रह्मणो वयः ॥ ९५
भारतं पुनरागत्य हरिभक्तिं लभेद्ध्रुवम् ।
पुनर्याति च वैकुण्ठं न तस्य पतनं भवेत् ॥ ९६
भाद्रे शुक्ले च द्वादश्यां यः शक्रं पूजयेन्नरः ।
षष्टिवर्षसहस्राणि शक्रलोके महीयते ॥ ९७
रविवारार्कसंक्रान्त्यां सप्तम्यां शुक्लपक्षतः ।
सम्पूज्यार्कं हविष्यान्नं यः करोति च भारते ॥ ९८
महीयते सोऽर्कलोके यावच्चन्द्रदिवाकरौ ।
भारतं पुनरागत्य चारोगी श्रीयुतो भवेत् ॥ ९९
ज्यैष्ठशुक्लचतुर्द्दश्यां सावित्रीं यो हि पूजयेत् ।
महीयते ब्रह्मलोके सप्तमन्वन्तरावधि ॥ १००
पुनर्महीं समागत्य श्रीमानतुलविक्रमः ।
चिरजीवी भवेत् सोऽपि ज्ञानवान् सम्पदा युतः॥१०१
माघस्य शुक्लपञ्चम्यां पूजयेद्यः सरस्वतीम् ।
संयतो भक्तितो दत्त्वा चोपहाराणि षोड़श ॥ १०२
महीयते स वैकुण्ठे यावद्ब्रह्मदिवानिशम् ।
सम्प्राप्य च पुनर्ज्जन्म स भवेत् कविपण्डितः ॥ १०३
गां सुवर्णादिकं यो हि ब्राह्मणाय ददाति च ।
नित्यं जीवनपर्य्यन्तं भक्तियुक्तश्च भारते ॥ १०४
गवां लोमप्रमाणाब्दं द्विगुणं विष्णुमन्दिरे ।
मोदते हरिणा सार्द्धं क्रीड़ाकौतुकमङ्गलैः ॥ १०५
ततः पुनरिहागत्य राजराजेश्वरो भवेत् ।
गोमांश्च पुत्रवान् विद्वान् ज्ञानवान् सर्व्वतः सुखी१०६
भोजयेद्यो हि मिष्टान्नं ब्राह्मणेभ्यश्च भारते ।
विप्रलोमप्रमाणाब्दं मोदते विष्णुमन्दिरे ॥ १०७
ततः पुनरिहागत्य विष्णुभक्तिं लभेद्ध्रुवम् ।
यदि नारायणक्षेत्रे फलं कोटिगुणं लभेत् ॥ १०८
नाम्नां कोटिं हरेर्यो हि क्षेत्रे नारायणे जपेत् ।
सर्व्वपापविनिर्म्मुक्तो जीवन्मुक्तो भवेद्ध्रुवम् ॥ १०९
लभते तत् पुनर्ज्जन्म वैकुण्ठे स महीयते ।
लभेद्विष्णोश्च सारूप्यं न तस्य पतनं भवेत् ॥ ११०
यः शिवं पूजयेन्नित्यं कृत्वा लिङ्गञ्च पार्थिवम् ।
यावज्जीवनपर्य्यन्तं स याति शिवमन्दिरम् ॥ १११
मृदां रेणुप्रमाणाब्दं शिवलोके महीयते ।
ततः पुनरिहागत्य राजेन्द्रो भारते भवेत् ॥ ११२
शिलायां योऽर्च्चयेन्नित्यं शिलातोयञ्च भक्षति ।
महीयते स वैकुण्ठे यावद्दै ब्रह्मणः शतम् ॥ ११३
ततो लब्ध्वा पुनर्ज्जन्म हरिभक्तिं सुदुर्लभाम् ।
महीयते विष्णुलोके न तस्य पतनं भवेत् ॥ ११४
तपांसि चैव सर्व्वाणि व्रतानि निखिलानि च ।
कृत्वा तिष्ठति वैकुण्ठे यावदिन्द्राश्चतुर्द्दश ॥ ११५
ततो लब्ध्वा पुनर्ज्जन्म राजेन्द्रो भारते भवेत् ।
ततो मुक्तो भवेत् पश्चात् पुनर्जन्म न विद्यते ॥ ११६
यः स्नाति सर्व्वतीर्थेषु भुवि कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
स च निर्व्वाणतां याति न तज्जन्म भवेद्भुवि ॥ ११७
पुण्यक्षेत्रे भारते च योऽश्वमेधं करोति च ।
अश्वलोमप्रमाणाब्दं शक्रस्यार्द्धासने वसेत् ॥ ११८
चतुर्गुणं राजसूये फलमाप्नोति मानवः ।
नरमेधेऽश्वमेधार्द्धं गोमेधे च तदेव च ॥ ११९
पुत्रेष्टौ च तदर्द्धञ्च सुपुत्रञ्च लभेद्ध्रुवम् ।
लभते लाङ्गलेष्टौ च गोमेधसदृशं फलम् ॥ १२०
तत्समानञ्च विप्रेष्टौ वृद्धियागे च तत्फलम् ।
पद्मयज्ञे तदर्द्धञ्च फलमाप्नोति मानवः ॥ १२१
विशोके च विशोकश्च पद्मार्द्धं स्वर्गमश्नुते ।
विजये विजयी राजा स्वर्गं पद्मसमं लभेत् ॥ १२२
प्राजापत्ये प्रजालाभो भूवृद्धिर्भूभृतां भवेत् ।
इह राजप्रियं लब्ध्वा पद्मार्द्धं स्वर्गमश्नुते ॥ १२३
ऋद्धियागे महैश्वर्य्यं स्वर्गे पद्मसमं भवेत् ॥ १२४
विष्णुयज्ञः प्रधानञ्च सर्व्वयज्ञेषु सुन्दरि ।
ब्रह्मणा च कृतः पूर्व्वं महान् सम्भारसंयुतः ॥ १२५
बभूव कलहो यत्र दक्षशङ्करयोः सति ।
शेपुश्च नन्दिनं विप्राः नन्दी विप्रांश्च कोपतः ॥ १२६
यतो हेतोर्दक्षयज्ञं बभञ्ज चन्द्रशेखरः ॥ १२७
चकार विष्णुयज्ञञ्च पुरा दक्षः प्रजापतिः ।
धर्म्मश्च कश्यपश्चैव शेषश्चापि च कर्द्दमः ॥ १२८
स्वायम्भुवो मनुश्चैव तत्पुत्रश्च प्रियव्रतः ।

शिवः सनत्कुमारश्च कपिलश्च ध्रुवस्तथा ॥ १२९
राजसूयसहस्राणि सम्यग्या च क्रतुर्भवेत्।
राजसूयसहस्राणां फलमाप्नोति निश्चितम्।
विष्णुयज्ञात् परो यज्ञो नास्ति वेदे फलप्रदः॥१३०
बहुकल्पान्तजीवी च जीवन्मुक्तो भवेद्ध्रुवम्।
ज्ञानेन तपसा चैव विष्णुतुल्यो भवेदिह ॥ १३१
देवानाञ्च यथा विष्णुर्वैष्णवानां यथा शिवः।
शास्त्राणाञ्च यथा वेदा आश्रमाणाञ्च ब्राह्मणाः॥१३२
तीर्थानाञ्च यथा गङ्गा पवित्राणाञ्च वैष्णवाः।
एकादशी व्रतानाञ्च पुष्पाणां तुलसी यथा ॥ १३३
नक्षत्राणां यथा चन्द्रः पक्षिणां गरुड़ो यथा।
यथा स्त्रीणाञ्च प्रकृतिराधाराणां वसुन्धरा ॥ १३४
शीघ्रगाणाञ्चेन्द्रियाणां चञ्चलानां यथा मनः।
प्रजापतीनां ब्रह्मा च प्रजेशानां प्रजापतिः ॥ १३५
वृन्दावनं वनानाञ्च वर्षाणां भारतं यथा।
श्रीमताञ्च यथा श्रीश्च विदुषाञ्च सरस्वती ॥ १३६
पतिव्रतानां दुर्गा च सुभगानाञ्च राधिका।
विष्णुयज्ञस्तथा वत्से यज्ञेषु च महानिति ॥ १३७
अश्वमेधशतेनैव शक्रत्वं लभते ध्रुवम्।
सहस्रेण विष्णुपदं सम्प्राप्य मृत्युमेव च ॥ १३८
स्नानञ्च सर्व्वतीर्थेषु सर्व्वयज्ञेषु दीक्षणम्।
सर्व्वेषाञ्च व्रतानाञ्च तपसां फलमेव च ॥ १३९
पाठश्चतुर्णां वेदानां प्रादक्षिण्यं भुवस्तथा।
फलवीजमिदं सर्व्वं मुक्तिदं कृष्णसेवनम् ॥ १४०
पुराणेषु च वेदेषु चेतिहासेषु सर्व्वतः।
निरूपितं सारभूतं कृष्णपादाम्बुजार्च्चनम् ॥ १४१
तद्दर्शनञ्च तद्ध्यानं तन्नाम-गुणकीर्त्तनम्।
तत्स्तोत्रं स्मरणञ्चैव वन्दनं जप एव च ॥ १४२
तत्पादोदकनैवेद्यभक्षणं नित्यमेव च।
सर्व्वसम्मतमित्येवं सर्व्वेप्सितमिदं सति ॥ १४३
भज कृष्णं परं ब्रह्म निर्गुणं प्रकृतेः परम्।
गृहाण स्वामिनं वत्से सुखं गच्छ स्वमन्दिरम् ॥१४४
एष ते कथितः सर्व्वो विपाकः कर्म्मणां नृणाम्।
सर्व्वेप्सितः सर्व्वमतः परं तत्त्वप्रदो नृणाम् ॥ १४५

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते प्रकृतिखण्डे सावित्र्युपाख्याने कर्म्मविपाककथनं सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

हरेरुत्कीर्त्तनं श्रुत्वा सावित्री यमवक्त्रतः।
साश्रुनेत्रा सपुलका यमं पुनरुवाच सा ॥ १

सावित्र्युवाच।

हरेरुत्कीर्त्तनं धर्म्म स्वकुलोद्धारणं ध्रुवम्।
श्रोतॄणाञ्चैव वक्तॄणां जन्ममृत्युजराहरम् ॥ २
दानानाञ्च व्रतानाञ्च सिद्धीनां तपसां परम्।
योगानाञ्चैव वेदानां कीर्त्तनं सेवनं हरेः ॥ ३
मुक्तत्वममरत्वं वा सर्व्वसिद्धत्वमेव वा।
श्रीकृष्णसेवनस्यैव कलां नार्हन्ति षोड़शीम् ॥ ४
भजामि केन विधिना श्रीकृष्णं प्रकृतेः परम्।
मूढ़ां मामबलां तात वद वेदविदां वर ॥ ५
शुभकर्म्मविपाकञ्च श्रुतो नृणां मनोहरः।
कर्म्माशुभविपाकञ्च तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ६
इत्युक्त्वा सा सती ब्रह्मन् भक्तिनम्रात्मकन्धरा।
तुष्टाव धर्म्मराजञ्च वेदोक्तेन स्तवेन च ॥ ७

सावित्र्युवाच।

तपसा धर्म्ममाराध्य पुष्करे भास्करः पुरा।
धर्म्मांशं यं सुतं प्राप धर्म्मराजं नमाम्यहम् ॥ ८
समता सर्व्वभूतेषु यस्य सर्व्वस्य साक्षिणः।
अतो यन्नाम शमन इति तं प्रणमाम्यहम् ॥ ९
येनान्तश्च कृतो विश्वे सर्व्वेषां जीविनां परम्।
कर्म्मानुरूपकाले च तं कृतान्तं नमाम्यहम् ॥ १०
बिभर्त्ति दण्डं दण्डाय पापिनां शुद्धिहेतवे।
नमामि तं दण्डधरं यः शास्ता सर्व्वकर्म्मणाम् ॥ ११
विश्वे च कलयत्येव यः सर्व्वायुश्च सन्ततम्।
अतीव दुर्निवार्य्यञ्च तं कालं प्रणमाम्यहम् ॥ १२
तपस्वी वैष्णवो धर्म्मी संयमी विजितेन्द्रियः।
जीविनां कर्म्मफलदं तं यमं प्रणमाम्यहम् ॥ १३
स्वात्मारामश्च सर्व्वज्ञो मित्रं पुण्यकृतां भवे।
पापिनां क्लेशदो यस्तं पुण्यमित्रं नमाम्यहम् ॥ १४
यज्जन्म ब्रह्मणो वंशे ज्वलन्तं ब्रह्मतेजसा।
यो ध्यायति परं ब्रह्म ब्रह्मवंशं नमाम्यहम् ॥ १५
इत्युक्त्वा सा च सावित्री प्रणनाम यमं मुने।
यमस्तां विष्णुभजनं कर्म्मपाकमुवाच ह ॥ १६

इदं यमाष्टकं नित्यं प्रातरुत्थाय यः पठेत्।
यमात् तस्य भयं नास्ति सर्व्वपापात् प्रमुच्यते ॥ १७
महापापी यदि पठेन्नित्यं भक्त्या च नारद।
यमः करोति तं शुद्धं कायव्यूहेन निश्चितम् ॥ १८

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारदसंवादे सावित्रीकृतयम-स्तोत्रं नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

एकोनत्रिंशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

यमस्तस्यै विष्णुमन्त्रं दत्त्वा च विधिपूर्व्वकम्।
कर्म्माशुभविपाकञ्च तामुवाच रवेः सुतः ॥ १

यम उवाच।

शुभकर्म्मविपाकश्च श्रुतो नानाविधः सति।
कर्म्माशुभविपाकञ्च कथयामि निशामय ॥ २
नानाप्रकारं स्वर्गञ्च याति जीवः स्वकर्म्मणा।
कुकर्म्मणा च नरकं याति नानाविधं नरः ॥ ३
नरकाणाञ्च कुण्डानि सन्ति नानाविधानि च।
नानापुराणभेदेन नामभेदानि तानि च ॥ ४
विस्तृतानि गभीराणि क्लेशदानि च जीविनाम्।
भयङ्कराणि घोराणि हे वत्से कुत्सितानि च ॥ ५
षड्शीतिश्च कुण्डानि संयमन्याञ्च सन्ति च।
निबोध तेषां नामानि प्रसिद्धानि श्रुतौ सति ॥ ६
वह्निकुण्डं तप्तकुण्डं क्षारकुण्डं भयानकम्।
विट्कुण्डं मूत्रकुण्डञ्च श्लेष्मकुण्डञ्च दुःसहम् ॥ ७
गरकुण्डं वसाकुण्डं दूषिकाकुण्डमेव च।
शुक्रकुण्डमसृक्कुण्ड-मश्रुकुण्डञ्च कुत्सितम् ॥ ८
कुण्डं गात्रमलानाञ्च कर्णविट्कुण्डमेव च।
मज्जाकुण्डं मांसकुण्डं नखकुण्डञ्च दुस्तरम् ॥ ९
लोम्नां कुण्डं केशकुण्डमस्थिकुण्डञ्च दुःखदम्।
ताम्रकुण्डं लौहकुण्डं प्रतप्तं क्लेशदं महत् ॥ १०
तीक्ष्णकण्टककुण्डञ्च विषकुण्डञ्च विघ्नदम्।
घर्म्मकुण्डं तप्तसुराकुण्डञ्चापि प्रकीर्त्तितम् ॥ ११
प्रतप्ततैलकुण्डञ्च दन्तकुण्डञ्च दुर्व्वहम्।
कृमिकुण्डं पूयकुण्डं सर्पकुण्डं दुरन्तकम् ॥ १२
मशकुण्डं दंशकुण्डं भीमं लवणकुण्डकम्।
कुण्डञ्च वज्रदंष्ट्राणां वृश्चिकानाञ्च सुव्रते ॥ १३
शरकुण्डं शूलकुण्डं खड्गकुण्डञ्च भीषणम्।
गोलकुण्डं नक्रकुण्डं काककुण्डं शुचास्पदम् ॥ १४
सञ्चानकुण्डं वाजकुण्डं वज्रकुण्डं सुदुस्तरम्।
तप्तपाषाणकुण्डञ्च तीक्ष्णपाषाणकुण्डकम् ॥ १५
लालाकुण्डं मसीकुण्डं चूर्णकुण्डं सुदारुणम्।
चक्रकुण्डं वक्रकुण्डं कूर्म्मकुण्डं महोल्बणम् ॥ १६
ज्वालाकुण्डं भस्मकुण्डं पूतिकुण्डञ्च सुन्दरि।
तप्तशूर्म्मिमसीपत्रं क्षुरधारं सूचीमुखम् ॥ १७
गोधामुखं नक्रमुखं गजदंशञ्च गोमुखम्।
कुम्भीपाकं कालसूत्रमवटोदमरुन्तुदम् ॥ १८
पांशुभोजं पाशवेष्टं शूलप्रोतं प्रकम्पनम्।
उल्कामुखमन्धकूपं वेधनं दण्डताड़नम् ॥ १९
जालबद्धं देहचूर्णं दलनं शोषणं कषम्।
सर्पज्वालामुखं जिह्मं धूमान्धं नागवेष्टनम् ॥ २०
कुण्डान्येतानि सावित्रि पापिनां क्लेशदानि च।
नियुक्तैः किङ्करगणै रक्षितानि च सन्ततम् ॥ २१
दण्डहस्तैः शूलहस्तैः पाशहस्तैर्भयङ्करैः।
शक्तिहस्तैर्गदाहस्तैर्मदमत्तैश्च दारुणैः ॥ २२
तमोयुक्तैर्दयाहीनैर्दुर्निवार्य्यैश्च सर्व्वतः।
तेजस्विभिश्च निःशङ्कैस्ताम्रपिङ्गललोचनैः ॥ २३
योगयुक्तैः सिद्धयोगैर्नानारूपधरैर्वरैः।
आसन्नमृत्युभिर्दृष्टैः पापिभिः सर्व्वजीविभिः ॥ २४
स्वकर्म्मनिरतैः शैवैः शाक्तैः सौरैश्च गाणपैः।
अदृष्टैः पुण्यकृद्भिश्च सिद्धैर्योगिभिरेव च ॥ २५
स्वधर्म्मनिरतैर्वापि विरतैर्वा स्वतन्त्रकैः।
बलवद्भिश्च निःशङ्कैः स्वप्नादृष्टैश्च वैष्णवैः ॥ २६
एतत् ते कथितं साध्वि कुण्डसंख्यानिरूपणम्।
येषां निवासो यत् कुण्डं निबोध कथयामि ते ॥ २७

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते प्रकृतिखण्डे सावित्र्युपाख्याने यम-सावित्री-संवादे नरककुण्डसंख्यानं नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

त्रिंशोऽध्यायः।

यम उवाच।

हरिसेवारतः शुद्धो योगी सिद्धो व्रती सति।
तपस्वी ब्रह्मचारी च न याति नरकं यती ॥ १

कटुवाचा बान्धवांश्च खललेन च यो नरः।
दग्धं करोति बलवान् वह्निकुण्डं प्रयाति सः॥ २
गात्रलोमप्रमाणाब्दं तत्र स्थित्वा हुताशने।
पशुयोनिमवाप्नोति रौद्रे दग्धस्त्रिजन्मनि॥ ३
ब्राह्मणं तृषितं क्षुब्धं प्रतप्तं गृहमागतम्।
न भोजयति यो मूढ़स्तप्तकुण्डं प्रयाति सः॥ ४
तत्र लोमप्रमाणाब्दं स्थित्वा तत्र च दुःखितः।
तप्तस्थले वह्नितुल्ये पक्षी च सप्तजन्मसु॥ ५
रविवारार्कसंक्रान्त्याममायां श्राद्धवासरे।
वस्त्राणां क्षारसंयोगं करोति यो हि मानवः॥ ६
स याति क्षारकुण्डञ्च सूत्रमानाब्दमेव च।
स व्रजेद्रजकीं योनिं सप्तजन्मसु भारते॥ ७
स्वदत्तां परदत्तां वा ब्रह्मवृत्तिं हरेत् तु यः।
षष्टिवर्षसहस्राणि विट्कुण्डञ्च प्रयाति सः॥ ८
षष्टिवर्षसहस्राणि विड्भोजी तत्र तिष्ठति।
षष्टिवर्षसहस्राणि विट्कृमिश्च पुनर्भुवि॥ ९
परकीयतड़ागे च तड़ागं यः करोति च।
उत्सृजेद्दैवदोषेण मूत्रकुण्डं प्रयाति सः॥ १०
तद्रेणुमानवर्षञ्च तद्भोजी तत्र तिष्ठति।
भारते गोधिका चैव स भवेत् सप्तजन्मसु॥ ११
एकाकी मिष्टमश्नाति श्लेष्मकुण्डं प्रयाति सः।
पूर्णमब्दशतञ्चैव तद्भोजी तत्र तिष्ठति॥ १२
पुनः पूर्णशताब्दञ्च स प्रेतो भारते भवेत्।
श्लेष्ममूत्रगरञ्चैव पूयं भुङ्क्ते ततः शुचिः॥ १३
पितरं मातरञ्चैव गुरुभार्य्यां सुतं सुताम्।
यो न पुष्णात्यनाथञ्च गरकुण्डं प्रयाति सः॥ १४
पूर्णमब्दसहस्रञ्च तद्भोजी तत्र तिष्ठति।
ततो व्रजेद्भूतयोनिं शतवर्षं ततः शुचिः॥ १५
दृष्ट्वाऽतिथिं वक्रचक्षुः करोति यो हि मानवः।
पितृदेवास्तस्य जलं न गृह्णन्ति च पापिनः॥ १६
यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च।
इहैव लभते चान्ते दूषिकाकुण्डमाव्रजेत्॥ १७
पूर्णमब्दशतञ्चैव तद्भोजी तत्र तिष्ठति।
ततो नरो भवेद्भूमौ दरिद्रः सप्तजन्मसु॥ १८
दत्त्वा द्रव्यञ्च विप्राय चान्यस्मै दीयते यदि।
स तिष्ठति वसाकुण्डे तद्भोजी शतवत्सरम्॥ १९
ततो भवेत् स चण्डालस्त्रिजन्मनि ततः शुचिः।
कृकलासो भवेत् सोऽपि भारते सप्तजन्मसु।
ततो भवेन्मानवश्च दरिद्रोऽल्पायुरेव च॥ २०
पुमांसं कामिनी वापि कामिनीं वा पुमानथ।
यः शुक्रं पातयत्येव शुक्रकुण्डं प्रयाति सः॥ २१
पूर्णमब्दशतञ्चैव तद्भोजी तत्र तिष्ठति।
योनिक्रमिः शताब्दञ्च भवेद्भुवि ततः शुचिः॥ २२
सन्ताड्य च गुरुं विप्रं रक्तपातञ्च कारयेत्।
स च तिष्ठत्यसृक्कुण्डे तद्भोजी शतवत्सरम्॥ २३
ततो भवेद्व्याधजन्म सप्तजन्मसु भारते।
ततः शुद्धिमवाप्नोति मानवश्च क्रमेण च॥ २४
अश्रु स्रवन्तं गायन्तं भक्तं दृष्ट्वा च गद्गदम्।
श्रीकृष्णगुणसङ्गीते हसत्येव हि यो नरः॥ २५
स वसेदश्रुकुण्डे च तद्भोजी शतवत्सरम्।
ततो भवेत् स चण्डालस्त्रिजन्मनि ततः शुचिः॥ २६
करोति खलतां शश्वदशुद्धहृदयो नरः।
कुण्डं गात्रमलानाञ्च स च याति दशाब्दकम्॥ २७
ततः स गर्द्दभीं योनिमवाप्नोति त्रिजन्मनि।
त्रिजन्मनि च शार्गालीं ततः शुद्धो भवेद्ध्रुवम्॥ २८
बधिरं यो हसत्येव निन्दत्येवाभिमानतः।
स वसेत् कर्णविट्कुण्डे तद्भोजी शतवत्सरम्॥ २९
ततो भवेत् स बधिरो दरिद्रः सप्तजन्मसु।
सप्तजन्मस्वङ्गहीनस्ततः शुद्धिं लभेद्ध्रुवम्॥ ३०
लोभात् स्वपालनार्थाय जीविनं हन्ति यो नरः।
मज्जाकुण्डे वसेत् सोऽपि तद्भोजी लक्षवर्षकम्॥ ३१
ततो भवेत् स शशको मीनश्च सप्तजन्मसु।
एणादयश्च कर्म्मभ्यस्ततः शुद्धिं लभेद्ध्रुवम्॥ ३
स्वकन्यापालनं कृत्वा विक्रीणाति हि यो नरः।
अर्थलोभान्महामूढ़ो मांसकुण्डं प्रयाति सः॥ ३३
कन्यालोमप्रमाणाब्दं तद्भोजी तत्र तिष्ठति।
तञ्च दण्डप्रहारञ्च करोति यमकिङ्करः॥ ३४
मांसभारं मूर्द्ध्नि कृत्वा रक्तधारां लिहेत् क्षुधा।
ततो हि भारते पापी कन्याविट्सु कृमिर्भवेत्॥ ३५
षष्टिवर्षसहस्राणि व्याधश्च सप्तजन्मसु।
त्रिजन्मनि वराहश्च कुक्कुरः सप्तजन्मसु॥ ३६
सप्तजन्मसु मण्डूको जलौका सप्तजन्मसु।
सप्तजन्मसु काकश्च ततः शुद्धिं लभेद्ध्रुवम्॥ ३७
व्रतानामुपवासानां श्राद्धादीनाञ्च संयमे।

न करोति चौरकर्म्म सोऽशुचिः सर्व्वकर्म्मसु ॥ ३८
स च तिष्ठति कुण्डेषु नखादीनाञ्च सुन्दरि।
तद्दिव दिनमानाब्दं तद्भोजी दण्डताड़ितः ॥ ३९
सकोषं पार्थिवं लिङ्गं यो वार्च्चयति भारते।
स तिष्ठति केशकुण्डे रेणुप्रमाणवर्षकम् ॥ ४०
तदन्ते यावनीं योनिं प्रयाति हरकोपतः।
शताब्दात्कुद्धिमाप्नोति स्वकुलं लभते ध्रुवम् ॥ ४१
पितॄणां यो विष्णुपदे पिण्डं नैव ददाति च।
स च तिष्ठत्यस्थिकुण्डे स्वलोमाब्दं महोल्वणे ॥ ४२
ततः स्वयोनिं सम्प्राप्य खञ्जः सप्तसु जन्मसु।
भवेन्महादरिद्रश्च ततः शुद्धो हि दण्डतः ॥ ४३
यः सेवते महामूढो गुर्व्विणीञ्च स्वकामिनीम्।
प्रतप्तताम्रकुण्डे च शतवर्षं स तिष्ठति ॥ ४४
अवीरान्नञ्च यो भुङ्क्ते ऋतुस्नातान्नमेव च।
लौहकुण्डे शताब्दञ्च स च तिष्ठति तप्तके ॥ ४५
स व्रजेद्राजकीं योनिं कार्म्मारीं सप्तजन्मसु।
महाव्रणी दरिद्रश्च ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥ ४६
यो हि घर्म्मार्त्तहस्तेन देवद्रव्यमुपस्पृशेत्।
शतवर्षप्रमाणञ्च घर्म्मकुण्डे स तिष्ठति ॥ ४७
यः शूद्रेणाभ्यनुज्ञातो भुङ्क्ते शूद्रान्नमेव च।
स च तप्तसुराकुण्डे शताब्दं तिष्ठति द्विजः ॥ ४८
ततो भवेच्छूद्रयाजी ब्राह्मणः सप्तजन्मसु।
शूद्रश्राद्धान्नभोजी च ततः शुद्धो भवेद्ध्रुवम् ॥ ४९
वागुदुष्टा कटुवाचा या ताड़येत् स्वामिनं सदा।
तीक्ष्णकण्टककुण्डे सा तद्भोजी तत्र तिष्ठति ॥ ५०
ताड़िता मम दूतेन दण्डेन च चतुर्युगम्।
तत उच्चैःश्रवाः सप्तजन्मस्वेव ततः शुचिः ॥ ५१
विषेण जीवनं हन्ति निर्द्दयो यो हि पामरः।
विषकुण्डे च तद्भोजी सहस्राब्दञ्च तिष्ठति ॥ ५२
ततो भवेन्नृघाती च व्रणी च सप्तजन्मसु।
सप्तजन्मसु कुष्ठी च ततः शुद्धो भवेद्ध्रुवम् ॥ ५३
दण्डेन ताड़येद्‌द्वयो हि वृषञ्च वृषवाहकः।
भृत्यद्वारा स्वतन्त्रो वा पुण्यक्षेत्रे च भारते ॥ ५४
प्रतप्ततैलकुण्डे च स तिष्ठति चतुर्युगम्।
गवां लोमप्रमाणाब्दं वृषो भवति तत्परम् ॥ ५५
दन्तेन हन्ति जीवं यो लौहेन वड़िशेन वा।
दन्तकुण्डे वसेत् सोऽपि वर्षाणामयुतं सति ॥ ५६

ततः स्वयोनिं सम्प्राप्य चोदरव्याधिसंयुतः।
जन्मनैकेन क्लेशेन ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥ ५७
यो भुङ्क्ते च वृथामांसं मत्स्यभोजी च ब्राह्मणः।
हरेरनैवेद्यभोजी कृमिकुण्डं प्रयाति सः ॥ ५८
स्वलोममानवर्षञ्च तद्भोजी तत्र तिष्ठति।
ततो भवेन्म्लेच्छजातिस्त्रिजन्मनि ततो द्विजः ॥ ५९
ब्राह्मणः शूद्रयाजी यः शूद्रश्राद्धान्नभोजकः।
शूद्राणां शवदाही च पूयकुण्डं व्रजेद्ध्रुवम् ॥ ६०
यावल्लोमप्रमाणाब्दं यजमानस्य सुव्रते।
ताड़ितो मम दूतेन तद्भोजी तत्र तिष्ठति ॥ ६१
ततो भारतमागत्य स शूद्रः सप्तजन्मसु।
महाशूली दरिद्रश्च ततः शुद्धः पुनर्द्विजः ॥ ६२
कृष्णपादमस्तकस्थं सर्पं हन्ति च यो नरः।
स स्वलोमप्रमाणाब्दं सर्पकुण्डं प्रयाति च ॥ ६३
सर्पेण भक्षितः सोऽपि मम दूतेन ताड़ितः।
वसेच्च सर्पविड्भोजी ततः सर्पो भवेद्ध्रुवम् ॥ ६४
ततो भवेन्मानवश्चैवाल्पायुर्दद्रुसंयुतः।
महाक्लेशेन तन्मृत्युः सर्पेण भक्षितो ध्रुवम् ॥ ६५
विधिं प्रदत्त्वा जीवांश्च क्षुद्रजन्तूंश्च हन्ति यः।
स दंश-मशयोः कुण्डे जन्तुमानाब्दकं वसेत् ॥ ६६
दिवानिशं भक्षितस्तैरनाहारश्च शब्दकृत्।
हस्तपादादिबद्धश्च मम दूतेन ताड़ितः ॥ ६७
ततो भवेत् क्षुद्रजन्तुजातिश्च यावती स्मृता।
ततो भवेन्मानवश्च सोऽङ्गहीनस्ततः शुचिः ॥ ६८
यो मूढो मधु गृह्णाति हत्वा च मधुमक्षिकाः।
स एव गरले कुण्डे जीवमानाब्दकं वसेत् ॥ ६९
भक्षितो गरलैर्दग्धो ममदूतेन ताड़ितः।
ततो हि मक्षिकाजातिस्ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥ ७०
अर्थलोभेन यो भूपः प्रजादण्डं करोति च।
वृश्चिकानाञ्च कुण्डेषु तल्लोमाब्दं वसेद्ध्रुवम् ॥ ७१
ततो वृश्चिकजातिश्च सप्तजन्मसु भारते।
ततो नरश्चाङ्गहीनो व्याधियुक्तो भवेन्नरः ॥ ७२
ब्राह्मणः शस्त्रधारी यो ह्यन्येषां धावको भवेत्।
सन्ध्याहीनश्च मूढश्च हरिभक्तिविहीनकः ॥ ७३
स तिष्ठति स्वलोमाब्दं कुण्डादिषु शरादिषु।
विद्धः शरादिभिः शश्वत् ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥ ७४
कारागारे सान्धकारे निबध्नाति प्रजाश्च यः।

प्रमत्तः स्वल्पदोषेण गोलकुण्डं प्रयाति सः ॥ ७५
सपङ्कतप्ततोयाक्तं सान्धकारं भयङ्करम् ।
तीक्ष्णदंष्ट्रैश्च कीटैश्च संयुक्तं गोलकुण्डकम् ॥ ७६
कीटैर्विद्धो वसेत् तत्र प्रजालोमाब्दमेव च ।
ततो भवेत् प्रजाभृत्यस्ततः शुद्धो नरो भुवि ॥ ७७
सरोवरादुत्थितांश्च नक्रादीन् हन्ति यः सति ।
नक्रकण्टकमानाब्दं नक्रकुण्डं प्रयाति सः ॥ ७८
ततो नक्रादिजातिश्च भवेन्नद्यादिषु ध्रुवम् ।
ततः सद्योऽपि शुद्धो हि दण्डेनैव नरः पुनः ॥ ७९
वक्षःश्रोणीस्तनास्यञ्च यः पश्यति परस्त्रियाः ।
कामेन कामुको यो हि पुण्यक्षेत्रे च भारते ॥ ८०
स वसेत् काककुण्डे च काकैश्च क्षतलोचनः ।
ततः स्वलोममानाब्दं ततश्चान्धस्त्रिजन्मनि ॥ ८१
स्वर्णस्तेयी च यो मूढो भारते सुरविप्रयोः ।
स च सञ्चानकुण्डे च स्वलोमाब्दं वसेद्ध्रुवम् ॥ ८२
ताड़ितो मम दूतेन सञ्चानैः क्षतलोचनः ।
तद्विड्भोजी च तत्रैव ततश्चान्धस्त्रिजन्मनि ॥ ८३
सप्तजन्म दरिद्रश्च महाक्रूरश्च पातकी ।
भारते स्वर्णकारश्च स च स्वर्णवणिक् ततः ॥ ८४
यो भारते ताम्रचौरो लौहचौरश्च सुन्दरि ।
स च लोमप्रमाणाब्दं वाजकुण्डं प्रयाति सः ॥ ८५
तत्रैव वाजविड्भोजी वाजैश्च क्षतलोचनः ।
ताड़ितो मम दूतेन ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥ ८६
भारते देवचौरश्च देवद्रव्यादिहारकः ।
सुदुष्करे वज्रकुण्डे स्वलोमाब्दं वसेद्ध्रुवम् ॥ ८७
देहदग्धो हि तद्वज्रैरनाहारश्च शब्दकृत् ।
ताड़ितो मम दूतेन ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥ ८८
रौप्यगव्यांशुकानाञ्च यश्चौरः सुरविप्रयोः ।
तप्तपाषाणकुण्डे च स्वलोमाब्दं वसेद्ध्रुवम् ॥ ८९
त्रिजन्मनि वकः सोऽपि श्वेतहंसस्त्रिजन्मनि ।
जन्मैकं शङ्खचिल्लश्च ततोऽन्ये श्वेतपक्षिणः ॥ ९०
ततो रक्तविकारी च शूली च मानवो भवेत् ।
सप्तजन्मसु चाल्पायुस्ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥ ९१
रैत्यकांस्यादिपात्रञ्च यो हरेत् सुरविप्रयोः ।
तीक्ष्णपाषाणकुण्डे च स्वलोमाब्दं वसेद्ध्रुवम् ॥ ९२
स भवेदश्वजातिश्च भारते सप्तजन्मसु ।
ततोऽधिकाङ्गजातिश्च पादरोगी ततः शुचिः ॥ ९३
पुंश्चल्यन्नञ्च यो भुङ्क्ते पुंश्चलीजीव्यजीवनः ।
स्वलोममानवर्षञ्च लालाकुण्डे वसेद्ध्रुवम् ॥ ९४
ताड़ितो मम दूतेन तद्भोजी तत्र तिष्ठति ।
ततश्चक्षुःशूलरोगी ततः शुद्धः क्रमेण च ॥ ९५
म्लेच्छसेवी मसीजीवी यो विप्रो भारते भुवि ।
स च तप्तमसीकुण्डे स्वलोमाब्दं वसेद्ध्रुवम् ॥ ९६
ताड़ितो मम दूतेन तद्भोजी तत्र तिष्ठति ।
तत्र त्रिजन्मनि भवेत् कृष्णवर्णपशुः सति ॥ ९७
त्रिजन्मनि भवेच्छागः कृष्णसर्पस्त्रिजन्मनि ।
ततश्च तालवृक्षश्च ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥ ९८
धान्यादिशस्यं ताम्बूलं यो हरेत् सुरविप्रयोः ।
आसनञ्च तथा तल्पं चूर्णकुण्डं प्रयाति सः ॥ ९९
शताब्दं तत्र निवसेन्मम दूतेन ताड़ितः ।
ततो भवेन्मेषजातिः कुक्कुटश्च त्रिजन्मनि ॥ १००
ततो भवेद्वामनश्च कासव्याधियुतो भुवि ।
वंशहीनो दरिद्रश्च चाल्पायुश्च ततः शुचिः ॥ १०१
भोगं करोति विप्राणां हृत्वा द्रव्यञ्च यो नरः ।
स वसेच्चक्रकुण्डञ्च शताब्दं दण्डताड़ितः ॥ १०२
ततो भवेन्मानवश्च तैलकारस्त्रिजन्मनि ।
व्याधियुक्तो भवेद्रोगी वंशहीनस्ततः शुचिः ॥ १०३
बान्धवेषु च विप्रेषु करोति वक्रतां नरः ।
प्रयाति वक्रकुण्डञ्च वसेत् तत्र युगं सति ॥ १०४
ततो भवेत् स वक्राङ्गो हीनाङ्गः सप्तजन्मसु ।
दरिद्रो वंशहीनश्च भार्याहीनस्ततः शुचिः ॥ १०५
शयने कूर्म्ममांसञ्च ब्राह्मणो यो हि भक्षति ।
कूर्म्मकुण्डे वसेत् सोऽपि शताब्दं कूर्म्मभक्षितः ॥ १०६
ततो भवेत् कूर्म्मजन्म त्रिजन्मनि च शूकरः ।
त्रिजन्मनि विड़ालश्च मयूरश्च त्रिजन्मनि ॥ १०७
घृततैलादिकञ्चैव यो हरेत् सुरविप्रयोः ।
स याति ज्वालाकुण्डञ्च भस्मकुण्डञ्च पातकी ॥ १०८
तत्र स्थित्वा शताब्दञ्च स भवेत् तैलपायिका ।
सप्तजन्म मत्स्यरङ्गो मूषिकश्च ततः शुचिः ॥ १०९
सुगन्धितैलधात्रीञ्च गन्धद्रव्यान्यमेव वा ।
भारते पुण्यवर्षे च यो हरेत् सुरविप्रयोः ॥ ११०
वसेद्दुर्गन्धकुण्डे च भवेद्गन्धो दिवानिशम् ।
स्वलोममानवर्षञ्च ततो दुर्गन्धिका भवेत् ॥ १११
दुर्गन्धिका सप्तजन्म मृगनाभिस्त्रिजन्मनि ।

सप्तजन्म सुगन्धिश्च ततो हि मानवो भवेत् ॥११२
बलेनैव खलत्वेन हिंसारूपेण वा सति।
बलिष्ठश्च हरेद्भूमिं भारते परपैतृकीम् ॥ ११३
वसेत् तप्तसूर्मिग्राह्ये भवेत् तप्तो दिवानिशम्।
तप्ततैले यथा जीवो दग्धो भ्रमति सन्ततम् ॥ ११४
भस्मसान्न भवत्येव भोगदेहो न नश्यति।
सप्तमन्वन्तरं पापी सन्तप्तस्तत्र तिष्ठति ॥ ११५
शब्दं करोत्यनाहारो मम दूतेन ताड़ितः।
षष्टिवर्षसहस्राणि विट्कृमिर्भारते ततः ॥ ११६
ततो भवेद्भूमिहीनो दरिद्रश्च ततः शुचिः।
ततः स्वयोनिं सम्प्राप्य शुभकर्म्मा भवेत् पुनः ॥११७
छिनत्ति जीविनः खड्गैर्दयाहीनः सुदारुणः।
नरघाती हन्ति नरमर्थलोभेन भारते ॥ ११८
असिपत्रे स च वसेद्यावदिन्द्राश्चतुर्दश।
तेषु चेद्ब्राह्मणान् हन्ति शतमन्वन्तरं तदा ॥ ११९
छिन्नाङ्गश्च भवेत् पापी खड्गधारेण सन्ततम्।
अनाहारः शब्दकृच्च मम दूतेन ताड़ितः ॥ १२०
मत्स्यानः शतजन्मानि शतजन्मानि शूकरः।
कुक्कुरः सप्तजन्मानि शृगालः सप्तजन्मसु ॥ १२१
व्याघ्रश्च सप्त जन्मानि वृकश्चैव त्रिजन्मनि।
जन्मसप्त गण्डकश्च महिषश्च त्रिजन्मनि ॥ १२२
ग्रामं वा नगरं वापि दाहनं यः करोति च।
क्षुरधारे वसेत् सोऽपि छिन्नाङ्गस्त्रियुगं सति ॥ १२३
ततः प्रेतो भवेत् सद्यो वह्निवक्त्रो भ्रमेन्महीम्।
सप्तजन्मामेध्यभोजी खद्योतः सप्तजन्मसु ॥ १२४
ततो भवेन्महाशूली मानवः सप्तजन्मसु।
सप्तजन्म गलत्कुष्ठी ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥ १२५
परकर्णे मुखं दत्त्वा परनिन्दां करोति यः।
परदोषे महाश्लाघी देवब्राह्मणनिन्दकः ॥ १२६
सूचीमुखे स च वसेत् सूचीविद्धो युगत्रयम्।
ततो भवेद्वृश्चिकश्च सर्पश्च सप्तजन्मसु ॥ १२७
वज्रकीटः सप्तजन्म भस्मकीटस्ततः परम्।
ततो भवेन्मानवश्च महाव्याधिस्ततः शुचिः ॥ १२८
गृहिणाञ्च गृहं भित्त्वा वस्तुस्तेयं करोति यः।
गाश्च छागांश्च मेषांश्च याति गोधामुखञ्च सः ॥१२९
ततो भवेत् सप्तजन्म गोजातिर्व्याधिसंयुता।
त्रिजन्म मेषजातिश्च छागजातिस्त्रिजन्मनि ॥ १३०
ततो भवेन्मानवश्च नित्यरोगी दरिद्रकः।
भार्य्याहीनो बन्धुहीनः सन्तापितस्ततः शुचिः ॥ १३१
सामान्यद्रव्यचौरश्च याति नक्रमुखं युगम्।
ततो भवेन्मानवश्च महारोगी ततः शुचिः ॥ १३२
हन्ति गाश्च गजांश्चैव तुरगांश्च नरांस्तथा।
स याति गजदंशञ्च महापापी युगत्रयम् ॥ १३३
ताड़ितो मम दूतेन गजदन्तेन सन्ततम्।
स भवेद्गजजातिश्च तुरगश्च त्रिजन्मनि।
गोजातिर्म्लेच्छजातिश्च ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥ १३४
जलं पिबन्तीं तृषितां गां वारयति यो नरः।
तच्छुश्रूषाविहीनश्च गोमुखं याति मानवः ॥ १३५
नरकं गोमुखाकारं कृमितप्तोदकान्वितम्।
तत्र तिष्ठति सन्तप्तो यावन्मन्वन्तरावधि ॥ १३६
ततो नरोऽपि गोहीनो महारोगी दरिद्रकः।
सप्तजन्मान्त्यजातिश्च ततः शुद्धो भवेन्नरः ॥ १३७
गोहत्यां ब्रह्महत्याञ्च यः करोत्यातिदेशिकीम्।
यो हि गच्छेदगम्याञ्च सन्ध्याहीनोऽप्यदीक्षितः॥१३८
प्रतिग्राही यस्तीर्थेषु ग्रामयाजी च देवलः।
शूद्राणां सूपकारश्च प्रमत्तो वृषलीपतिः ॥ १३९
गोहत्यां ब्रह्महत्याञ्च स्त्रीहत्याञ्च करोति यः।
भिक्षुहत्यां भ्रूणहत्यां महापापी च भारते ॥ १४०
कुम्भीपाके स च वसेद् यावदिन्द्राश्चतुर्दश।
ताड़ितो मम दूतेन घूर्णमानश्च सन्ततम् ॥ १४१
क्षणं पतति वह्नौ च क्षणं पतति कण्टके।
क्षणञ्च तप्ततैलेषु तप्ततोयेषु च क्षणम् ॥ १४२
क्षणञ्च तप्तपाषाणे तप्तलौहे क्षणं ततः।
गृध्रः कोटिसहस्राणि शतजन्मानि शूकरः ॥ १४३
काकश्च सप्त जन्मानि सर्पश्च सप्तजन्मसु।
षष्टिं वर्षसहस्राणि ततश्च विट्कृमिर्भवेत् ॥ १४४
ततो भवेत् स वृषलो गलत्कुष्ठी दरिद्रकः।
यक्ष्मग्रस्तो वंशहीनो भार्य्याहीनस्ततः शुचिः ॥१४५

सावित्र्युवाच।

ब्रह्महत्याञ्च गोहत्यां किंविधामातिदेशिकीम्।
का वा नृणामगम्या वा को वा सन्ध्याविहीनकः॥१४६
अदीक्षितः पुमान् को वा को वा तीर्थे प्रतिग्रही।
द्विजः को वा ग्रामयाजी को वा विप्रश्च देवलः ॥१४७
शूद्राणां सूपकारश्च प्रमत्तो वृषलीपतिः।

एतेषां लक्षणं सर्व्वं वद वेदविदां वर ॥ १४८

यम उवाच।

श्रीकृष्णे च तदर्च्चायां मन्यस्यां प्रकृतौ तथा।
शिवे च शिवलिङ्गे च सूर्य्ये सूर्य्यमणौ तथा ॥ १४९
गणेशे वा तदर्च्चायामेवं सर्व्वत्र सुन्दरि।
यः करोति भेदबुद्धिं ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ॥ १५०
स्वगुरौ स्वेष्टदेवेषु जन्मदातरि मातरि।
करोति भेदबुद्धिं यो ब्रह्महत्यां लभेत्तुसः ॥ १५१
वैष्णवेष्वन्यभक्तेषु ब्राह्मणेष्वितरेषु च।
करोति समतां यो हि ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ॥१५२
यो मूढो विष्णुनैवेद्ये चान्यनैवेद्यके तथा।
हरेः पादोदकेष्वन्यदेवपादोदके तथा।
करोति समतां यो हि ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ॥१५३
सर्व्वेश्वरेश्वरे कृष्णे सर्व्वकारणकारणे।
सर्व्वाद्ये सर्व्वदेवानां सेव्ये सर्व्वात्मनीश्वरे ॥ १५४
माययानेकरूपे वाप्येक एव हि निर्गुणे।
करोत्यन्येन समतां ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ॥ १५५
पितृदेवार्च्चनं पौर्व्वापरवेदविनिर्म्मिताम्।
यः करोति निषेधञ्च ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ॥ १५६
ये निन्दन्ति हृषीकेशं तन्मन्त्रोपासकं तथा।
पवित्राणां पवित्रञ्च ब्रह्महत्यां लभन्ति ते ॥ १५७
ये निन्दन्ति विष्णुमायां विष्णुभक्तिप्रदां सति।
सर्व्वशक्तिस्वरूपाञ्च प्रकृतिं सर्व्वमातरम्। १५८
सर्व्वदेवीस्वरूपाञ्च सर्व्वाद्यां सर्व्ववन्दिताम्।
सर्व्वकारणरूपाञ्च ब्रह्महत्यां लभन्ति ते ॥ १५९
कृष्णजन्माष्टमीं रामनवमीं पुण्यदां पराम्।
शिवरात्रिं तथाचैकादशीं वारं रवेस्तथा ॥ १६०
पञ्चपर्व्वाणि पुण्यानि ये न कुर्व्वन्ति मानवाः।
लभन्ते ब्रह्महत्यां ते चाण्डालाधिकपापिनः ॥१६१
अम्बुवाच्यां भूखननं जले शौचादिकञ्च ये।
कुर्व्वन्ति भारते वत्से ब्रह्महत्यां लभन्ति ते ॥ १६२
गुरुञ्च मातरं तातं साध्वीं भार्य्यां सुतं सुताम्।
एतांश्च यो न पुष्णाति ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ॥ १६३
विवाहो यस्य न भवेन्न पश्यति सुतञ्च यः।
हरिभक्तिविहीनो यो ब्रह्महत्यां लभेद्ध्रुवम् ॥ १६४
हरेरनैवेद्यभोजी नित्यं विष्णुं न पूजयेत्।
पुण्यं पार्थिवलिङ्गं वा ब्रह्महत्यां लभेत्त सः ॥ १६५

आहारं कुर्व्वतीं गाञ्च पिबन्तीं यो निवारयेत्।
याति गोविप्रयोर्म्मध्ये गोहत्याञ्च लभेत्तु सः ॥१६६
दण्डैर्गांस्ताड़येन्मूढ़ो यो विप्रो वृषवाहकः।
दिने दिने गवां हत्यां लभते नात्र संशयः ॥ १६७
ददाति गोभ्य उच्छिष्टं याजयेद्वृषवाहकम्।
भोजयेद्वृषवाहान्नं स गोहत्यां लभेद्ध्रुवम् ॥ १६८
वृषलीपतिं याजयेद्यो भुङ्क्तेऽन्नं तस्य यो नरः।
गोहत्याशतकं सोऽपि लभते नात्र संशयः ॥ १६९
पादं ददाति वह्नौ च गाञ्च पादेन ताड़येत्।
गृहं विशेदधौताङ्घ्रिः स्नात्वा गोवधमालभेत् ॥ १७॰
यो भुङ्क्तेऽस्निग्धपादेन शेते स्निग्धाङ्घ्रिरेव च।
सूर्य्योदये च द्विर्भोजी स गोहत्यां लभेद्ध्रुवम् ॥ १७
अवीरान्नञ्च यो भुङ्क्ते योनिजीवी च ब्राह्मणः।
यस्त्रिसन्ध्याविहीनश्च ब्रह्महत्यां लभेद्ध्रुवम् ॥ १७२
पितॄंश्च पर्व्वकाले च तिथिकाले च देवताः।
न सेवतेऽतिथिं यो हि गोहत्यां स लभेद्ध्रुवम् ॥ १७३
स्वभर्त्तरि च कृष्णे च भेदबुद्धिं करोति या।
कटूक्त्या ताड़येत् कान्तं सा गोहत्यां लभेद्ध्रुवम्॥१७४
गोमार्गखननं कृत्वा ददाति शस्यमेव च।
तड़ागे वा तदूर्द्धे वा स गोहत्यां लभेद्ध्रुवम् ॥ १७५
प्रायश्चित्तं गोवधस्य यः करोति व्यतिक्रमम्।
अर्थलोभादथाज्ञानात् स गोहत्यां लभेद्ध्रुवम् ॥१७६
राजके दैवके यत्नाद्गोस्वामी गां न पालयेत्।
दुःखं ददाति यो मूढ़ो गोहत्यां स लभेद्ध्रुवम् ॥१७७
प्राणिनं लङ्घयेद्यो हि देवार्च्चामनलं जलम्।
नैवेद्यं पुष्पमन्नञ्च गोहत्यां लभते ध्रुवम् ॥ १७८
शश्वन्नास्तीति वादी यो मिथ्यावादी प्रतारकः।
देवद्वेषी गुरुद्वेषी स गोहत्यां लभेद्ध्रुवम् ॥ १७९
देवताप्रतिमां दृष्ट्वा गुरुं वा ब्राह्मणं सति।
सम्भ्रमान्न नमेद्यो हि स गोहत्यां लभेद्ध्रुवम् ॥१८
न ददात्याशिषं कोपात् प्रणताय च यो द्विजः।
विद्यार्थिने च विद्याञ्च स गोहत्यां लभेद्ध्रुवम् ॥ १८
गोहत्या ब्रह्महत्या च कथिता चातिदेशिकी।
यथा श्रुतं सूर्य्यवक्त्रात् किं भूयः श्रोतुमिच्छसि॥१८

सावित्र्युवाच।

वास्तवे चातिदेशे च सम्बन्धे पापपुण्ययोः।
न्यूनाधिक्ये च को भेदस्तन्मां व्याख्यातुमर्हसि ॥१८

यम उवाच।

क्वापि वास्तवः श्रेष्ठो न्यूनातिदैशिकः सति।
क्वातिदैशिकः श्रेष्ठो वास्तवो न्यून एव च ॥ १८४
क्व वा समता साध्वि तयोर्वेदप्रमाणतः।
करोति तत्र नास्थां यो गुरुहत्यां लभेत्तु सः ॥ १८५
पुरापरिचये विप्रे विद्यामन्त्रप्रदातरि।
गुरौ पितृत्वमारोपो वास्तवाच्छ्रेष्ठ उच्यते ॥ १८६
पितुः शतगुणे माता मातुः शतगुणे तथा।
विद्यामन्त्रप्रदाता च गुरुः पूज्यः श्रुतेर्मतः ॥ १८७
गुरुतो गुरुपत्नी च गौरवेण गरीयसी।
यथेष्टदेवपत्नी च पूज्या चाभीष्टदेवता ॥ १८८
विप्रः शिवसमोऽयञ्च विष्णुतुल्यपराक्रमः।
राजातिदैशिकाच्छ्रेष्ठो वास्तवो गुणलक्षतः ॥ १८९
सर्व्वं गङ्गासमं तोयं सर्व्वे व्याससमा द्विजाः।
ग्रहणे सूर्य्यशशिनोस्तत्रैव समता तयोः ॥ १९०
आतिदैशिकहत्याया वास्तवश्च चतुर्गुणः।
सम्मतः सर्व्वदेवानामित्याह कमलोद्भवः ॥ १९१
आतिदैशिकहत्याया भेदश्च कथितः सति।
या यागम्या नृणामेव निबोध कथयामि ते ॥ १९२
स्वस्त्री गम्या च सर्व्वेषामिति वेदनिरूपितम्।
अगम्या च तदन्या या इति वेदविदो विदुः ॥ १९३
सामान्यं कथितं सर्व्वं विशेषं शृणु सुन्दरि।
अत्यगम्याश्च या याश्च निबोध कथयामि ते ॥ १९४
शूद्राणां विप्रपत्नी च विप्राणां शूद्रकामिणी।
अत्यगम्या च निन्द्या च लोके वेदे पतिव्रते ॥ १९५
शूद्रश्च ब्राह्मणीं गच्छन् ब्रह्महत्याशतं लभेत्।
तत्समं ब्राह्मणी चापि कुम्भीपाकं व्रजेद्ध्रुवम् ॥ १९६
यदि शूद्रां व्रजेद्विप्रो वृषलीपतिरेव सः।
स भ्रष्टो विप्रजातेश्च चण्डालात् सोऽधमः स्मृतः ॥ १९७
विष्ठासमश्च तत्पिण्डो मूत्रतुल्यञ्च तर्पणम्।
तत्पितॄणां सुराणाञ्च पूजने तत्समं सति ॥ १९८
कोटिजन्मार्ज्जितं पुण्यं सन्ध्यार्च्चातपसार्ज्जितम्।
द्विजस्य वृषलीभोगान्नश्यत्येव न संशयः ॥ १९९
ब्राह्मणश्च सुरापीती विड्भोजी वृषलीपतिः।
हरिवासरभोजी च कुम्भीपाकं व्रजेद्ध्रुवम् ॥ २००
गुरुपत्नीं राजपत्नीं सपत्नीमातरं प्रसूम्।
सुतां पुत्त्रवधूं श्वश्रूं सगर्भां भगिनीं सति ॥ २०१
सोदरभ्रातृजायाञ्च मातुलानीं पितृप्रसूम्।
मातुः प्रसूं तत्स्वसारं भगिनीं भ्रातृकन्यकाम् ॥ २०२
शिष्याञ्च शिष्यपत्नीञ्च भागिनेयस्य कामिनीम्।
भ्रातुष्पुत्त्रप्रियाञ्चैवात्यगम्यामाह पद्मजः ॥ २०३
एतास्वेकामनेकां वा यो व्रजेन्मानवोऽधमः।
स मातृगामी वेदेषु ब्रह्महत्याशतं लभेत् ॥ २०४
अकर्म्मार्होऽपि सोऽस्पृश्यो लोके वेदेऽतिनिन्दितः।
स याति कुम्भीपाकञ्च महापापी सुदुष्करम् ॥ २०५
करोत्यशुद्धां सन्ध्याञ्च सन्ध्यां वा न करोति यः।
त्रिसन्ध्यं वर्ज्जयेद्यो वा सन्ध्याहीनश्च स द्विजः ॥ २०६
वैष्णवञ्च तथा शैवं शाक्तं सौरञ्च गाणपम्।
योऽहङ्कारान्न गृह्णाति मन्त्रं सोऽदीक्षितः स्मृतः ॥ २०७
प्रवाहमवधिं कृत्वा यावद्धस्तचतुष्टयम्।
तत्र नारायणः स्वामी गङ्गागर्भान्तरे वरे ॥ २०८
तत्र नारायणक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे हरेः पदे।
वाराणस्यां वदर्य्याञ्च गङ्गासागरसङ्गमे ॥ २०९
पुष्करे भास्करक्षेत्रे प्रभासे रासमण्डले।
हरिद्वारे च केदारे सोमे वदरपाचने ॥ २१०
सरस्वतीनदीतीरे पुण्ये वृन्दावने वने।
गोदावर्य्याञ्च कौशिक्यां त्रिवेण्याञ्च हिमालये ॥ २११
एतेष्वन्येषु यो दानं प्रतिगृह्णाति कामतः।
स च तीर्थप्रतिग्राही कुम्भीपाकं प्रयाति च ॥ २१२
शूद्रातिरिक्तयाजी यो ग्रामयाजी च कीर्त्तितः।
देवद्रव्योपजीवी च देवलः परिकीर्त्तितः ॥ २१३
शूद्रपाकोपजीवी यः सूपकार इति स्मृतः।
सन्ध्यापूजाविहीनश्च प्रमत्तः पतितः स्मृतः ॥ २१४
उक्तं पूर्व्वप्रकरणे लक्षणं वृषलीपतेः ॥ २१५
एते महापातकिनः कुम्भीपाकं प्रयान्ति ते।
कुण्डान्यन्यानि ये यान्ति निबोध कथयामि ते ॥ २१६

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
सावित्र्युपाख्याने पापिनरकनिरूपणं
नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

एकत्रिंशोऽध्यायः।

यम उवाच।

हरिसेवां विना साध्वि न भवेत् कर्म्मखण्डनम्।
शुभकर्म्म स्वर्गवीजं नरकञ्च कुकर्म्मणा ॥ १

पुंश्चल्यन्नञ्च यो भुङ्क्ते वेश्यान्नञ्च पतिव्रते।
ते तु व्रजेद्द्विजो यो हि कालसूत्रं प्रयाति सः॥२
शतवर्षं कालसूत्रे स्थित्वा शूद्रो भवेद्ध्रुवम्।
तत्र जन्मनि रोगी च ततः शुद्धो भवेद्द्विजः॥ ३
पतिव्रता चैकपत्नी द्वितीये कुलटा स्मृता।
तृतीये धर्षिणी ज्ञेया चतुर्थे पुंश्चली स्मृता॥ ४
वेश्या च पञ्चमे षष्ठे युग्मी (क) च सप्तमेऽष्टमे।
अत ऊर्द्ध्वं महावेश्या सास्पृश्या सर्व्वजातिषु॥ ५
यो द्विजः कुलटां गच्छेद्धर्षिणीं पुंश्चलीमपि।
युग्मीं वेश्यां महावेश्यामवटोदं प्रयाति सः॥ ६
शताब्दं कुलटागामी धृष्टागामी चतुर्गुणम्।
षड्गुणं पुंश्चलीगामी वेश्यागामी गुणाष्टकम्॥ ७
युग्मीगामी दशगुणं वसेत् तत्र न संशयः।
महावेश्यागामुकश्च ततः शतगुणं वसेत्॥ ८
तत्रैव सर्व्वगामी चेत्येवमाह पितामहः।
तत्रैव यातनां भुङ्क्ते मम दूतेन ताड़ितः॥ ९
तित्तिरिः कुलटागामी धृष्टागामी च वायसः।
कोकिलः पुंश्चलीगामी वेश्यागामी वृकस्तथा॥१०
युग्मीगामी शूकरश्च सप्तजन्मसु भारते।
महावेश्यागामुकश्च श्मशाने शाल्मलिस्तरुः॥ ११
यो भुङ्क्ते ज्ञानहीनश्च ग्रहणे चन्द्रसूर्य्ययोः।
अरुन्तुदं स यात्येव चन्द्रमानाब्दमेव च॥ १२
ततो भवेन्मानवश्च उदरीव्याधिसंयुतः।
गुल्मयुक्तश्च काणश्च दन्तहीनस्ततः शुचिः॥ १३
वाक्प्रदत्ताञ्च कन्याञ्च यश्चान्यस्मै ददाति च।
स वसेत् पांशुभोजे च तद्भोजी च शताब्दकम्॥१४
दत्तापहारी यः साध्वि पाशवेष्टं शताब्दकम्।
निवसेत् शरशय्यायां मम दूतेन ताड़ितः॥ १५
न पूजयेद्यो हि भक्त्या शिवलिङ्गञ्च पार्थिवम्।
स याति शूलिनः कोपात् शूलप्रोतं सुदारुणम्॥१६
स्थित्वा शताब्दं तत्रैव श्वापदः सप्तजन्मसु।
ततो भवेद्देवलश्च सप्तजन्म ततः शुचिः॥१७
करोति दण्डं यो विप्रं यद्भयात् कम्पते द्विजः।
प्रकम्पने वसेत् सोऽपि विप्रलोमाब्दमेव च॥ १८
प्रकोपवदना कोपात् स्वामिनं या च पश्यति।
कटूक्तिं तञ्च वदति याति चोल्कामुखञ्च सा॥ १९
उल्कां ददाति वक्त्रे च सन्ततं मम किङ्करः।
दण्डेन ताड़येन्मूर्ध्नि तल्लोमाब्दप्रमाणकम्॥ २०
ततो भवेन्मानवी च विधवा सप्तजन्मसु।
भुक्त्वा दुःखञ्च वैधव्यं व्याधियुक्ता ततः शुचिः॥ २१
या ब्राह्मणी शूद्रभोग्या सान्धकूपं प्रयाति च।
तप्तशौचोदके ध्वान्ते तदाहारा दिवानिशम्॥ २२
निवसेदतिसन्तप्ता मम दूतेन ताड़िता।
शौचोदके निमग्ना च यावदिन्द्राश्चतुर्द्दश॥ २३
काकी जन्मसहस्राणि शतजन्मानि शूकरी।
कुक्कुरी शतजन्मानि शृगाली सप्तजन्मसु॥ २४
पारावती सप्तजन्म वानरी सप्तजन्मसु।
ततो भवेत् सा चण्डाली सर्व्वभोग्या च भारते॥२५
ततो भवेच्च रजकी यक्ष्मग्रस्ता च पुंश्चली।
ततः कुष्ठयुता तैल-कारी शुद्धा भवेत् ततः॥ २६
वेश्या वसेद्वेधने च युग्मी च दण्डताड़ने।
जालबद्धे महावेश्या कुलटा देहचूर्णके॥ २७
स्वैरिणी दलने चैव धृष्टा च शोषणे तथा।
निवसेद्यातनायुक्ता मम दूतेन ताड़िता॥ २८
विण्मूत्रभक्षणं तत्र यावन्मन्वन्तरं सति।
ततो भवेद्विट्कृमिश्च वर्षलक्षं ततः शुचिः॥ २९
ब्राह्मणो ब्राह्मणीं गच्छेत् क्षत्रियामपि क्षत्रियः।
वैश्यो वैश्याञ्च शूद्राञ्च शूद्रो वापि व्रजेद्यदि॥ ३०
स्ववर्णपरदारी च कषं याति तया सह।
भुक्त्वा कषायतप्तोदं निवसेद्द्वादशाब्दकम्॥ ३१
ततो विप्रो भवेच्छुद्धश्चैवञ्च क्षत्रियादयः।
योषितश्चापि शुध्यन्तीत्येवमाह पितामहः॥ ३२
क्षत्रियो ब्राह्मणीं गच्छेद्‌ वैश्यो वापि पतिव्रते।
मातृगामी भवेत् सोऽपि शूलञ्च नरकं व्रजेत्॥ ३३
शूर्पाकारैश्च कृमिभिर्ब्राह्मण्या सह भक्षितः।
प्रतप्तमूत्रभोजी च मम दूतेन ताड़ितः॥ ३४
तत्रैव यातनां भुङ्क्ते यावदिन्द्राश्चतुर्द्दश।
जन्मसप्त वराहश्च छागलश्च ततः शुचिः॥ ३५
करे धृत्वा च तुलसीं प्रतिज्ञां यो न पालयेत्।
मिथ्या वा शपथं कुर्य्यात् स च ज्वालामुखं व्रजेत्॥३६
गङ्गातोयं करे धृत्वा प्रतिज्ञां यो न पालयेत्।
शिलां वा देवप्रतिमां स च ज्वालामुखं व्रजेत्॥३७
मित्रद्रोही कृतघ्नश्च यो हि विश्वासघातकः।

(क) सर्व्वत्र युग्मीत्यत्र युग्मेति क्वचित् पाठः।

मिथ्यासाक्ष्यप्रदश्चैव स च ज्वालामुखं व्रजेत् ॥ ३८
एते तत्र वसन्त्येव यावदिन्द्राश्चतुर्द्दश।
यथाङ्गारप्रदग्धाश्च मम दूतैश्च ताड़िताः ॥ ३९
चण्डालस्तुलसीसर्पौ सप्तजन्म ततः शुचिः।
म्लेच्छो गङ्गाजलसर्पौ पञ्चजन्म ततः शुचिः ॥ ४०
शिलासर्पौ विट्कृमिश्च सप्तजन्म च सुन्दरि।
अर्चासर्पौ व्रणकृमिर्जन्मसप्त ततः शुचिः ॥ ४१
दत्तहस्तप्रदाता च सर्पश्च सप्तजन्मसु।
ततो भवेद्धस्तहीनो मानवश्च ततः शुचिः ॥ ४२
मिथ्यावादी देवगृहे देवलः सप्तजन्मसु।
विप्रादि सर्पकारी यः सोऽग्रदानी भवेद्ध्रुवम् ॥ ४३
ततो भवन्ति मूकास्ते बधिराश्च त्रिजन्मनि।
भार्य्याहीना वंशहीना बुद्धिहीनास्ततः शुचिः ॥४४
मित्रद्रोही च नकुलः कृतघ्नश्चापि गण्डकः।
विश्वासघाती व्याघ्रश्च सप्तजन्मसु भारते ॥ ४५
मिथ्यासाक्ष्यप्रदश्चैव भल्लूकः सप्तजन्मसु।
पूर्व्वान् सप्त परान् सप्त पुरुषान् हन्ति चात्मनः ॥ ४६
नित्यक्रियाविहीनश्च जड़त्वेन युतो द्विजः।
यस्यानास्था वेदवाक्ये मन्दं हसति सन्ततम् ॥ ४७
व्रतोपवासहीनश्च सद्वाक्यपरनिन्दकः।
जिह्मो जिह्मो वसेत् सोऽपि शताब्दञ्च हिमोदके ॥४८
जलजन्तुर्भवेत् सोऽपि शतजन्म क्रमेण च।
ततो नानाप्रकारश्च मत्स्यजातिस्ततः शुचिः ॥ ४९
यः करोत्यपहारञ्च देवब्राह्मणयोर्धनम्।
पातयेत् स स्वपुरुषान् दश पूर्व्वान् दशापरान् ॥५०
स्वयं याति च धूमान्धं धूमध्वान्तसमन्वितम्।
धूमक्लिष्टो धूमभोजी वसेत् तत्र चतुर्युगम् ॥ ५१
ततो मूषिकजातिश्च शतजन्मानि भारते।
ततो नानाविधाः पक्षि-जातयः कृमिजातयः ॥५२
ततो नानाविधा वृक्ष-जातयश्च ततो नरः।
भार्य्याहीनो वंशहीनो शवरो व्याधिसंयुतः ॥ ५३
ततो भवेत् स्वर्णकारः स सुवर्णवणिक् ततः।
ततो यवनसेवी च ब्राह्मणो गणकस्ततः ॥ ५४
विप्रो देवलोपजीवी वैद्यजीवी चिकित्सकः।
लाक्षालौहादिव्यापारी रसादिविक्रयी च यः॥ ५५
स याति नागवेष्टञ्च नागैर्व्वेष्टित एव च।
वसेत् स्वलोममानाब्दं तत्रैव नागदंशितः ॥ ५६
ततो भवेत् स गणको वैद्यश्च सप्तजन्मसु।
गोपश्च कर्म्मकारश्च शङ्खकारस्ततः शुचिः ॥ ५७
प्रसिद्धानि च कुण्डानि कथितानि पतिव्रते।
अन्यानि चाप्रसिद्धानि क्षुद्राणि तत्र सन्ति वै ॥ ५८
सन्ति पातकिनस्तेषु स्वकर्म्मफलभोगिनः।
भ्रमन्ति नानायोनिं ते किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ५९

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायण-नारद-संवादे सावित्र्युपाख्याने
सावित्रीयमसंवादे कुण्डपापिनिर्णयो
नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

द्वात्रिंशोऽध्यायः।

सावित्र्युवाच।

धर्म्मराज महाभाग वेदवेदाङ्गपारग।
नानापुराणेतिहासपञ्चरात्रप्रदर्शक ॥ १
सर्व्वेषु सारभूतं यत् सर्व्वेष्टं सर्व्वसम्मतम्।
कर्म्मच्छेदबीजरूपं प्रशस्यं सुखदं नृणाम् ॥ २
यशःप्रदं धर्म्मदञ्च सर्व्वमङ्गलमङ्गलम्।
येन यामीं न ते यान्ति यातनां भवदुःखदाम् ॥ ३
कुण्डानि च न पश्यन्ति तत्र नैव पतन्ति च।
न भवेद्येन जन्मादि तत् कर्म्म वद सुव्रत ॥ ४
किमाकाराणि कुण्डानि कति तेषां मितानि च।
केन रूपेण तत्रैव तिष्ठन्ति पापिनः सदा ॥ ५
स्वदेहे भस्मसाद्भूते यान्ति लोकान्तरं नराः।
केन देहेन वा भोगं भुञ्जते वा शुभाशुभम् ॥ ६
सुचिरं क्लेशभोगेन कथं देहो न नश्यति।
देहो वा किंविधो ब्रह्मंस्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ७
सावित्रीवचनं श्रुत्वा धर्म्मराजो हरिं स्मरन्।
कथां कथयितुमारेभे गुरुं नत्वा च नारद ॥ ८

यम उवाच।

वत्से चतुर्षु वेदेषु धर्म्मेषु संहितासु च।
पुराणेष्वितिहासेषु पञ्चरात्रादिकेषु च ॥ ९
अन्येषु सर्व्वशास्त्रेषु वेदाङ्गेषु च सुव्रते।
सर्व्वेष्टसारभूतञ्च मङ्गलं कृष्णसेवनम् ॥ १०
जन्म-मृत्यु-जरा-रोग-शोक-सन्तापतारणम्।
सर्व्वमङ्गलरूपञ्च परमानन्दकारणम् ॥ ११

कारणं सर्व्वसिद्धीनां नरकार्णवतारणम्।
भक्तिवृक्षाङ्कुरकरं कर्म्मवृक्षनिकृन्तनम्॥ १२
गोलोकमार्गसोपान-मविनाशिपदप्रदम्।
सालोक्य-सार्ष्टि-सारूप्य-सामीप्यादिप्रदं शुभे॥ १३
कुण्डानि यमदूतञ्च यमञ्च यमकिङ्करान्।
न हि पश्यन्ति स्वप्नेन श्रीकृष्णकिङ्कराः सति॥ १४
हरिव्रतं ये कुर्व्वन्ति गृहिणः कर्म्मभोगिणः।
ये स्नान्ति हरितीर्थे च नाश्नन्ति हरिवासरे॥ १५
प्रणमन्ति हरिं नित्यं हर्य्यर्च्चां पूजयन्ति च।
न यान्ति ते च घोराञ्च नराः संयमनीं पुरीम्॥ १६
त्रिसन्ध्यपूता विप्राश्च शुद्धाचारसमन्विताः।
स्वधर्म्मनिरताः शान्ता न यान्ति यममन्दिरम्॥१७
ते स्वर्गभोगिनोऽन्ये च शुद्धा देवान्यकिङ्कराः।
यान्त्यायान्ति च स्वर्गञ्च मर्त्यञ्च न हि निर्व्वृताः॥१८
निर्व्वृतिं न हि लप्स्यन्ति कृष्णसेवां विना नराः।
स्वधर्म्मनिरताश्चापि स्वधर्म्मविरतास्तथा॥ १९
गच्छन्तो मर्त्यलोकञ्च दुर्द्धर्षा मम किङ्कराः।
भीताः कृष्णोपासकाच्च वैनतेयादिवोरगाः॥ २०
स्वदूतं पाशहस्तञ्च गच्छन्तं तं वदाम्यहम्।
यास्यसीति च सर्व्वत्र हरिभक्ताश्रमं विना॥ २१
कृष्णमन्त्रोपासकानां नामानि च निकृन्तनम्।
करोति नखराञ्जल्या चित्रगुप्तश्च भीतवत्॥ २२
मधुपर्कादिकं ब्रह्मा तेषाञ्च कुरुते पुनः।
विलङ्घ्य ब्रह्मलोकञ्च गोलोकं गच्छतां सताम्॥२३
दुरितानि च नश्यन्ति तेषां संस्पर्शमात्रतः।
यथा सुप्रज्वलद्वह्नौ शुष्काणि च तृणानि च॥ २४
प्राप्नोति मोहः सम्मोहं तांश्च दृष्ट्वा च भीतवत्।
कामश्च कामिनं याति लोभक्रोधौ ततः सति॥ २५
मृत्युः पलायते रोगी जरा शोकी भयं तथा।
कालः शुभाशुभं कर्म्म हर्षशोकभयं तथा॥ २६
ये ये न यान्ति यामीं तां कथितास्ते मया सति।
शृणु देहविवरणं कथयामि यथागमम्॥ २७
पृथिवी वायुराकाशं तेजस्तोयमिति स्फुटम्।
देहिनां देहवीजञ्च स्रष्टुः सृष्टिविधौ परम्॥ २८
पृथिव्यादिपञ्चभूतैर्यो देहो निर्म्मितो भवेत्।
स कृत्रिमो नश्वरश्च भस्मसाच्च भवेदिह॥ २९
वृद्धाङ्गुष्ठप्रमाणञ्च यं जीवः पुरुषाकृतिः।
बिभर्त्ति देहं जीवन्तं तद्रूपं भोगहेतवे॥ ३०
स देहो न भवेद्भस्म ज्वलदग्नौ ममालये।
जले न नष्टो देही वा प्रहारे सुचिरे कृते॥ ३१
न शस्त्रे च न चास्त्रे च सुतीक्ष्णे कण्टके तथा।
तप्तद्रवे तप्तलौहे तप्तपाषाण एव च॥ ३२
प्रतप्तप्रतिमाश्लेषेऽप्यत्यूर्द्धपतनेऽपि च।
कथितो देवि वृत्तान्तः कारणञ्च यथागमम्॥ ३३
कुण्डानां लक्षणं सर्व्वं निबोध कथयामि ते॥ ३४

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारद-संवादे साविव्युपाख्याने यम-सावित्रीसंवादे द्वात्रिंशोऽध्यायः॥३२॥

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः।

यम उवाच।

पूर्णेन्दुमण्डलाकारं सर्व्वकुण्डञ्च वर्त्तुलम्।
अतीव निम्नं पाषाणभेदैश्च खचितं सति॥ १
न नश्वरञ्चाप्रलयं निर्म्मितञ्चेश्वरेच्छया।
पातकिनां क्लेशदञ्च नानारूपं तदालयम्॥ २
ज्वलदङ्गाररूपञ्च शतहस्तशिखान्वितम्।
परितः क्रोशमानञ्च वह्निकुण्डं प्रकीर्त्तितम्॥ ३
महच्छब्दं प्रकुर्व्वद्भिः पापिभिः परिपूरितम्।
रक्षितं मम दूतैश्च ताड़ितैश्चापि सन्ततम्॥ ४
प्रतप्तोदकपूर्णञ्च हिंस्रजन्तुसमन्वितम्।
महाघोरान्धकारञ्च पापिसंघेन सङ्कुलम्॥ ५
प्रकुर्व्वता काकुशब्दं प्रहारैर्घूर्णितेन च।
क्रोशार्द्धमानं मद्दूतैस्ताड़ितेन च रक्षितम्॥ ६
तप्तक्षारोदकैः पूर्णं नक्रैश्च परिवेष्टितम्।
सङ्कुलं पापिभिश्चैव क्रोशमानं भयानकम्॥ ७
त्राहीति शब्दं कुर्व्वद्भिर्मम दूतैश्च ताड़ितैः।
प्रचलद्भिरनाहारैः शुष्ककण्ठौष्ठतालुकैः॥ ८
विड्द्रवैरेव पूर्णञ्च क्रोशमानञ्च कुत्सितम्।
अतिदुर्गन्धसंयुक्तं व्याप्तं पापिभिरेव च॥ ९
ताड़ितैर्मम दूतैश्च अनाहारैरुपद्रुतैः।
रक्षेति शब्दं कुर्व्वद्भिस्तत्कीटैरेव भक्षितैः॥ १०
तप्तमूत्रद्रवैः पूर्णं मूत्रकीटैश्च सङ्कुलम्।
युक्तं महापापिभिश्च तत्कीटैर्दंशितैः सदा॥ ११

गव्यूतिमानं ध्वान्ताक्तं शब्दकृद्भिश्च सन्ततम्।
मद्दूतैस्ताड़ितैर्घोरैः शुष्ककण्ठौष्ठतालुकैः॥ १२
श्लेषपूर्णं क्रोशमितं तत्कीटैर्भक्षितैर्मुदा।
तद्भोजिभिः पापिभिश्च तत्कीटैर्भक्षितैः सदा॥ १३
क्रोशार्द्धं गरपूर्णञ्च गरभोजिभिरन्वितम्।
गरकीटैर्भक्षितैश्च पापिभिः पूर्णमेव च॥ १४
ताड़ितैर्मम दूतैश्च शब्दकृद्भिश्च कम्पितैः।
सर्पाकृतैर्वज्रदंष्ट्रैः शुष्ककण्ठैः सुदारुणैः॥ १५
नेत्रयोर्मलपूर्णञ्च क्रोशार्द्धं कीटसंयुतम्।
पापिभिः सङ्कुलं शश्वत् कुर्व्वद्भिः कीटभक्षितैः॥ १६
वसारसेन पूर्णञ्च क्रोशतुर्य्यं सुदुःसहम्।
तद्भोजिभिः पातकिभिर्व्याप्तं दूतैश्च ताड़ितैः॥ १७
शुक्रपूर्णं क्रोशतुर्य्यं शुक्रकीटैश्च भक्षितैः।
क्रन्दद्भिः पापिभिः शश्वत् सङ्कुलं व्याकुलैर्भिया॥ १८
दुर्गन्धरक्तपूर्णञ्च वापीमानं गभीरकम्।
तद्भोजिभिः पापिभिश्च सङ्कुलं कीटभक्षितैः॥ १९
पूर्णं नेत्राम्बुभिर्नॄणां वाप्यर्द्धं पापिभिर्युतम्।
ताड़ितैर्मम दूतेन तद्भक्ष्यैः कीटभक्षितैः॥ २०
नॄणां गात्रमलैः पूर्णं तद्भक्ष्यैः पापिभिर्युतम्।
ताड़ितैर्मम दूतैश्च व्यग्रैश्च कीटभक्षितैः॥ २१
कर्णविट्परिपूर्णञ्च तद्भक्ष्यैः पापिभिर्युतम्।
वापीतुर्य्यप्रमाणञ्च रुदद्भिः कीटभक्षितैः॥ २२
वाह्येति शब्दं कुर्व्वद्भिस्त्रासितैश्च भयानकैः।
वापीतुर्य्यप्रमाणञ्च नखादिकचतुष्टयम्।
पापिभिः सङ्कुलं शश्वन्मम दूतैश्च ताड़ितैः॥ २३
प्रतप्तताम्रकुण्डञ्च ताम्रपर्य्युल्मुकान्वितम्।
ताम्राणां प्रतिमालक्षैः प्रतप्तैरावृतं सदा॥ २४
प्रत्येकं प्रतिमाश्लिष्टैः रुवद्भिः पापिभिर्युतम्।
गव्यूतिमानं विस्तीर्णं मम दूतैश्च ताड़ितैः॥ २५
प्रतप्तलौहधारञ्च ज्वलदङ्गारसंयुतम्।
लौहानां प्रतिमालक्षैः प्रतप्तैरावृतं सदा॥ २६
प्रत्येकं प्रतिमाश्लिष्टैः शश्वद्विचलितैर्भिया।
रक्ष रक्षेति शब्दञ्च कुर्व्वद्भिर्दूतताड़ितैः॥ २७
महापातकिभिर्युक्तं दिगव्यूतिप्रमाणकम्।
भयानकं ध्वान्तयुक्तं लौहकुण्डं प्रकीर्त्तितम्॥ २८
घर्म्मकुण्डं तप्तसुराकुण्डं वाप्यर्द्धमेव च।
तद्भोजिभिः पापिभिश्च व्याप्तं मद्दूतताड़ितैः॥ २९

अधः शाल्मलिवृक्षस्य तीक्ष्णकण्टककुण्डकम्।
लक्षपौरुषमानञ्च क्रोशमानञ्च दुःखदम्॥ ३०
धनुर्म्मानैः कण्टकैश्च सुतीक्ष्णैः परिवेष्टितम्।
प्रत्येकं कण्टकैर्विद्धं महापातकिभिर्युतम्॥ ३१
वृक्षाग्रान्निपतद्भिश्च मम दूतैश्च ताड़ितैः।
जलं देहीति शब्दञ्च कुर्व्वद्भिः शुष्कतालुकैः॥ ३२
महाभयातिव्यग्रैश्च दण्डेन भग्नमस्तकैः।
प्रचलद्भिर्यथा तप्ततैले जीवविभिरेव च॥ ३३
विषैर्वृश्चिकादीनां पूर्णञ्च क्रोशमानकम्।
तद्भक्ष्यैः पापिभिर्युक्तं मम दूतैश्च ताड़ितैः॥ ३४
प्रतप्ततैलपूर्णञ्च कीटादिपरिवर्ज्जितम्।
तद्भक्ष्यैः पापिभिर्युक्तं दिग्धगात्रैश्च चेष्टितैः॥ ३५
काकुशब्दं प्रकुर्व्वद्भिश्चलद्भिर्दूतताड़ितैः।
महापातकिभिर्युक्तं दिगव्यूतिप्रमाणकम्॥ ३६
शस्त्रकुण्डं ध्वान्तयुक्तं क्रोशमानं भयानकम्।
शूलाकारैः सुतीक्ष्णाग्रैर्लौहशस्त्रैश्च वेष्टितम्॥ ३७
शस्त्रतल्पस्वरूपञ्च क्रोशतुर्य्यप्रमाणकम्।
पातकिभिर्वेष्टितञ्च कुन्तविद्धैश्च चेष्टितैः॥ ३८
ताड़ितैर्मम दूतैश्च शुष्ककण्ठौष्ठतालुकैः।
कीटैः सकुलमानैश्च सर्पमानैर्भयङ्करैः॥ ३९
तीक्ष्णदन्तैश्च विकृतैर्व्याप्तं ध्वान्तयुतं सति।
महापातकिभिर्युक्तं भीतैश्च कीटभक्षितैः।
रुदद्भिः क्रोशमानञ्च मम दूतेन ताड़ितैः॥ ४०
अतिदुर्गन्धसंयुक्तं क्रोशार्द्धं पूयसंयुतम्।
तद्भक्ष्यैः पापिभिर्युक्तं मम दूतेन ताड़ितैः॥ ४१
दिगव्यूतिप्रमाणञ्च हिमतोयप्रपूरितम्।
तालवृक्षप्रमाणैश्च सर्पकोटिभिरावृतम्॥ ४२
सर्पवेष्टितगात्रैश्च पापिभिः सर्पभक्षितैः।
सङ्कुलं शब्दकृद्भिश्च मम दूतैश्च ताड़ितैः॥ ४३
कुण्डत्रयं मशादीनां पूर्णञ्च मशकादिभिः।
सर्व्वं क्रोशार्द्धमानञ्च महापातकिभिर्युतम्॥ ४४
हस्तपादादिभिर्बद्धैः क्षतैः क्षतजलोहितैः।
हाहेति शब्दं कुर्व्वद्भिः प्रचलद्भिश्च सन्ततम्॥ ४५
वज्रवृश्चिकयोः कुण्डं ताभ्याञ्च परिपूरितम्।
वाप्यर्द्धं पापिभिर्युक्तं वज्रवृश्चिकदंशितैः॥ ४६
कुण्डत्रयं शरादीनां तैरेव परिपूरितम्।
तैर्विद्धैः पापिभिर्युक्तं वाप्यर्द्धं रक्तलोहितैः॥ ४७

तप्तपङ्कोदकैः पूर्णं सध्वान्तं गोलकुण्डकम्।
विण्मूत्रश्लेष्मभच्यैश्च संयुक्तं शतकोटिभिः।
काकैश्च विकृताकारैर्धनुर्लचञ्च पापिभिः॥ ४८
शूचानवाजयोः कुण्डं ताभ्याञ्च परिपूरितम्।
भक्षितैः पापिभिर्युक्तं शब्दकृद्भिश्च सन्ततम्॥ ४९
धनुःशतं वज्रयुक्तं पापिभिः सङ्कुलं सदा।
शब्दकृद्भिर्वज्रदंष्ट्रैरन्तर्ध्वान्तमयं सदा॥ ५०
वापीद्विगुणमानञ्च तप्तप्रस्तरनिर्म्मितम्।
ज्वलदङ्गारसदृशं चलद्भिः पापिभिर्युतम्॥ ५१
क्षुरधारोपलैस्तीक्ष्णैः पाषाणैर्निर्म्मितं परम्।
महापातकिभिर्युक्तं क्षतं क्षतजलोहितैः॥ ५२
दुर्गन्धलालापूर्णञ्च तद्भक्ष्यैः पापिभिर्युतम्।
क्रोशमानं गभीरञ्च मम दूतैश्च ताड़ितैः॥ ५३
तप्ततोयाञ्जनाकारैः परिपूर्णं धनुःशतम्।
चलद्भिः पापिभिर्युक्तं मम दूतेन ताड़ितैः॥ ५४
कुण्डं कुलालचक्राभं घूर्णमानञ्च सन्ततम्।
सुतीक्ष्णं षोड़शारञ्च घूर्णितैः पापिभिर्युतम्॥ ५५
अतीव वक्रनिम्नञ्च द्विगव्यूतिप्रमाणकम्।
कन्दराकारनिर्म्माणं तप्तोदकसमन्वितम्॥ ५६
महापातकिभिर्युक्तं भक्षितैर्जलजन्तुभिः।
चलद्भिः शब्दकृद्भिश्च ध्वान्तयुक्तं भयानकम्॥ ५७
कोटिभिर्विकृताकारैः कच्छपैश्च सुदारुणैः।
जलस्थैः संयुतं तैश्च भक्षितैः पापिभिर्युतम्॥ ५८
ज्वालाकलापैस्तेजोभिर्निर्म्माणं क्रोशमानकम्।
शब्दकृद्भिश्च कृमिभिः पापिभिः संयुतं सदा॥ ५९
क्रोशमानं गभीरञ्च तप्तभस्मभिरन्वितम्।
शश्वचलद्भिः संयुक्तं पापिभिर्भस्मभक्षितैः॥ ६०
तप्तपाषाणलोष्ट्राणां समूहैः परिपूरितम्।
पापिभिर्दग्धगात्रैश्च युक्तञ्च शुष्कतालुकैः॥ ६१
क्रोशमानं ध्वान्तमयं गभीरमतिदारुणैः।
ताड़ितैर्मम दूतैश्च दग्धकुण्डं प्रकीर्त्तितम्॥ ६२
अतीवोर्म्मियुक्ततोयं प्रतप्तक्षारसंयुतम्।
नानाप्रकारविकृत-जलजन्तुसमन्वितम्॥ ६३
द्विगव्यूतिप्रमाणञ्च गभीरं ध्वान्तसंयुतम्।
तद्भक्ष्यैः पापिभिर्युक्तं दंशितैर्जलजन्तुभिः॥ ६४
चलद्भिः क्रन्दमानैश्च न पश्यद्भिः परस्परम्।
उत्तप्तात्यूर्म्मिकुण्डञ्च कीर्त्तितञ्च भयानकम्॥ ६५
असिवद्धारपत्रस्याप्युच्चैस्तालतरोरधः।
क्रोशार्द्धमानकुण्डञ्च पतत्पत्रसमन्वितम्॥ ६६
पापिनां रक्तपूर्णञ्च वृक्षाग्रात् पततां परम्।
परित्राहीति शब्दञ्च कुर्व्वतामसतामपि॥ ६७
गभीरं ध्वान्तसंयुक्तं रक्तकीटसमन्वितम्।
तदसीपत्रकुण्डञ्च कीर्त्तितञ्च भयानकम्॥ ६८
धनुःशतप्रमाणञ्च क्षुराकारास्त्रसङ्कुलम्।
पापिनां रक्तपूर्णञ्च क्षुरधारं भयानकम्॥ ६९
सूचीरास्यास्त्रसंयुक्तं पापिरक्तौघपूरितम्।
पञ्चाशद्धनुरायामं क्लेशदञ्च सूचीमुखम्॥ ७०
कस्यचिज्जन्तुभेदस्य गोधेत्यस्य मुखाकृतम्।
कूपरूपं गभीरञ्च धनुर्व्विंशत्प्रमाणकम्॥ ७१
महापातकिनाञ्चैव महाक्लेशकरं परम्।
तत्कीटभक्षितानाञ्च नम्रास्यानाञ्च सन्ततम्॥ ७२
कुण्डं नक्रमुखाकारं धनुःषोड़शमानकम्।
गभीरं कूपरूपञ्च पापिभिः सङ्कुलं सदा॥ ७३
गजेन्द्राणां समूहेन व्याप्तं कुण्डाकृतं स्थलम्।
गजदन्तहतानाञ्च पापिनां रक्तपूरितम्॥ ७४
तत्कीटभक्षितानाञ्च काकुशब्दकृतां सदा।
धनुःशतप्रमाणञ्च कीर्त्तितं गजदंशनम्॥ ७५
धनुस्त्रिंशत्प्रमाणञ्च कुण्डञ्च गोमुखाकृति।
पापिनां दुःखदञ्चैव गोमुखं परिकीर्त्तितम्॥ ७६
भ्रमितं कालचक्रेण सन्ततञ्च भयानकम्।
कुम्भाकारं ध्वान्तयुक्तं द्विगव्यूतिप्रमाणकम्॥ ७७
लक्षपौरुषमानञ्च गभीरमतिविस्तृतम्।
कुत्रचित्तप्ततैलाक्त-कुण्डाभ्यन्तरितं परम्॥ ७८
कुत्रचित्तप्तलौहादि-ताम्रादिकुण्डमेव च।
पापिनाञ्च प्रधानैश्च महापातकिभिर्युतम्॥ ७९
परस्परं न पश्यद्भिः शब्दकृद्भिश्च सन्ततम्।
ताड़ितैर्मम दूतैश्च दण्डैश्च मुषलैस्तथा॥ ८०
घूर्णमानैः पतद्भिश्च मूर्च्छितैश्च मुहुर्मुहुः।
पातितैर्मम दूतैश्च चाप्यूर्द्धात् पतितैः क्षणम्॥ ८१
यावन्तः पापिनः सन्ति सर्व्वकुण्डेषु सुन्दरि।
ततश्चतुर्गुणाः सन्ति कुम्भीपाके च दुष्करे॥ ८२
सुचिरं पतिताश्चैव भोगदेहाविवर्ज्जिताः। (क)

(क) सुचिरं पच्यमानाश्च भोगदेहा न नश्वराः इति च पाठः।

सर्व्वकुण्डप्रधानञ्च कुम्भीपाकं प्रकीर्त्तितम् ॥ ८३
कालनिर्म्मितसूत्रेण निबद्धा यत्र पापिनः।
उत्थापिताश्च मद्दूतैः चणमेव निमज्जिताः ॥ ८४
निश्वासबद्धाः सुचिरं कुण्डादभ्यन्तरे तदा।
अतीव क्लेशयुक्ताश्च भोगदेहा न नश्वराः ॥ ८५
दण्डेन मुषलेनैव मम दूतैश्च ताड़िताः।
प्रतप्ततोययुक्तञ्च कालसूत्रं प्रकीर्त्तितम् ॥ ८६
अवटः कूपभेदश्च यत्रोदञ्च तदाकृति।
प्रतप्ततोयपूर्णञ्च धनुर्व्विंशत्प्रमाणकम् ॥ ८७
व्याप्तं महापापिभिश्च दग्धगात्रैश्च सन्ततम्।
मद्दूतैस्ताड़ितैः शश्वदवटोदं प्रकीर्त्तितम् ॥ ८८
यत्तोयस्पर्शमात्रेण सर्व्वव्याधिश्च पापिनाम्।
भवेदकस्मात् पततां यत्र कुण्डे धनुःशते ॥ ८९
सर्व्वारुषा पापिनश्च तुदन्ति यत्र सन्ततम्।
हा हेति शब्दं कुर्व्वन्तस्तदेवारुन्तुदं विदुः ॥ ९०
तप्तपांशुभिराकीर्णं ज्वलद्भिस्तु सदग्धकैः।
तद्भक्ष्यैः पापिभिर्युक्तं पांशुभोजं प्रकीर्त्तितम् ॥ ९१
पतन्मात्रे च पापी च पाशेन वेष्टितो भवेत्।
क्रोशमाने च कुण्डे च तत् पाशवेष्टनं विदुः ॥ ९२
पतन्मात्रेण पापी च शूलेन ग्रथितो भवेत्।
धनुर्व्विंशत्प्रमाणञ्च शूलप्रोतं प्रकीर्त्तितम् ॥ ९३
पततां पापिनां यत्र भवेदेव प्रकम्पनम्।
अतीव हिमतोये च क्रोशार्द्धञ्च प्रकम्पनम् ॥ ९४
ददत्येव हि मद्दूता यत्रोल्काः पापिनां मुखे।
धनुर्व्विंशत्प्रमाणञ्च तदुल्काभिश्च सङ्कुलम् ॥ ९५
लक्षपौरुषमानञ्च गभीरञ्च धनुःशतम्।
नानाप्रकारकृमिभिः संयुक्तञ्च भयानकैः ॥ ९६
अत्यन्धकारव्याप्तं यत् कूपाकारञ्च वर्त्तुलम्।
तद्भक्ष्यैः पापिभिर्युक्तं न पश्यद्भिः परस्परम् ॥ ९७
तप्ततोयप्रदग्धैश्च चलद्भिः कीटभक्षितैः।
ध्वान्तेन चक्षुषा चान्धैरन्धकूपं प्रकीर्त्तितम् ॥ ९८
नानाप्रकारशस्त्रौघैर्यत्र विद्धाश्च पापिनः।
धनुर्व्विंशत्प्रमाणञ्च वेधनं तत् प्रकीर्त्तितम् ॥ ९९
दण्डेन ताड़िता यत्र मम दूतैश्च पापिनः।
धनुःषोड़शमानञ्च तत् कुण्डं दण्डताड़नम् ॥ १००
निरुद्धाश्च महाजालैर्यथा मीनाश्च पापिनः।
धनुस्त्रिंशत्प्रमाणञ्च जालबद्धं प्रकीर्त्तितम् ॥ १०१
पततां पापिनां कुण्डे देहाश्चूर्णा भवन्ति च।
लौहवेदीनिबद्धास्ते कोटिपौरुषमानकम् ॥ १०२
गभीरं ध्वान्तयुक्तञ्च धनुर्व्विंशत्प्रमाणकम्।
मूर्च्छितानां जड़ानाञ्च देहचूर्णं प्रकीर्त्तितम् ॥ १०३
दलिताः पापिनो यत्र मद्दूतैर्मुषलैः सदा।
धनुःषोड़शमानञ्च तत् कुण्डं दलनं स्मृतम् ॥ १०४
पतन्मात्रे यत्र पापी शुष्ककण्ठौष्ठतालुकः।
बालुकासु च तप्तासु धनुस्त्रिंशत्प्रमाणकम् ॥ १०५
शतपौरुषमानञ्च गभीरं ध्वान्तसंयुतम्।
जलाहारविरहितं शोषणं तत् प्रकीर्त्तितम् ॥ १०६
नानाचर्म्मकषायोदं विण्मूत्रैः परिपूरितम्।
दुर्गन्धयुक्तं तद्भक्ष्यैः पापिभिः सङ्कुलं कषम् ॥ १०७
सर्पाकारमुखं कुण्डं धनुर्द्वादशमानकम्।
तप्तलौहबालुकाभिः पूर्णं पातकिभिर्युतम् ॥ १०८
अन्तराग्निशिखानाञ्च ज्वालाव्याप्तमुखं सदा।
धनुर्व्विंशत्प्रमाणस्य यस्य कुण्डस्य सुन्दरि ॥ १०९
ज्वालाभिर्दग्धगात्रैश्च पापिभिर्व्यक्तमेव यत्।
तन्मह्त्क्लेशदं शश्वत् कुण्डं ज्वालामुखं स्मृतम् ॥ ११०
पतन्मात्राद्‌ यत्र पापी मूर्च्छितो जिह्मितो भवेत्।
तप्तेष्टकाभ्यन्तरितं वाप्यर्द्धं जिह्मकुण्डकम् ॥ १११
धूमान्धकारयुक्तञ्च धूमान्धैः पापिभिर्युतम्।
धनुःशतं श्वासबद्धैर्धूमान्धं परिकीर्त्तितम् ॥ ११२
पतन्मात्राद्‌ यत्र पापी नागैश्च वेष्टितो भवेत्।
धनुःशतं नागपूर्णं तन्नागवेष्टकुण्डकम् ॥ ११३
षड़शीतिश्च कुण्डानि मयोक्तानि निशामय।
लक्षणञ्चापि तेषाञ्च किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ११४

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायण-नारद-संवादे सावित्र्युपाख्याने
सावित्रीयमसंवादे कुण्डलक्षणकथनं
नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः।

सावित्र्युवाच।

हरिभक्तिं देहि मह्यं सारभूतां सुदुर्लभाम्।
सर्व्वं श्रुतञ्च प्राप्तञ्च नावशिष्टो वरो मम ॥ १
किञ्चित् कथय मे धर्म्मं श्रीकृष्णगुणकीर्त्तनम्।

पुंसां लक्षोद्धारबीजं नरकार्णवतारणम्॥ २
कारणं मुक्तिसाराणां सर्व्वाशुभनिवारणम्।
पावनं कर्म्मवृक्षाणां कृतपापौघहारणम्॥ ३
मुक्तयः कतिधा सन्ति किं वा तासाञ्च लक्षणम्।
हरिभक्तिमुक्तिभेदं निषेकस्यापि लक्षणम्॥ ४
तत्त्वज्ञानविहीना च स्त्रीजातिर्विधिनिर्म्मिता।
किं तज्ज्ञानं सारभूतं वद वेदविदां वर॥ ५
सर्व्वदानमनशनं तीर्थस्नानं व्रतं तपः।
अज्ञानज्ञानदानस्य कलां नार्हन्ति षोड़शीम्॥ ६
पितुः शतगुणैर्माता गौरवेणाति निश्चितम्।
मातुः शतगुणैः पूज्यो ज्ञानदाता गुरुः प्रभो॥ ७

यम उवाच।

पूर्व्वं सर्व्ववरो दत्तो यत् ते मनसि वाञ्छितम्।
अधुना हरिभक्तिस्ते वत्से भवतु मद्वरात्॥ ८
श्रोतुमिच्छसि कल्याणि श्रीकृष्णगुणकीर्त्तनम्।
वक्तॄणां प्रश्नकर्त्तॄणां श्रोतॄणां कुलतारणम्॥ ९
शेषो वक्त्रसहस्रेण न हि यद्वक्तुमीश्वरः।
मृत्युञ्जयो न क्षमश्च वक्तुं पञ्चमुखेन च॥ १०
धाता चतुर्णां वेदानां विधाता जगतामपि।
ब्रह्मा चतुर्म्मुखेनैव नालं विष्णुश्च सर्व्ववित्॥ ११
कार्त्तिकेयः षण्मुखेन नापि वक्तुमलं ध्रुवम्।
न गणेशः समर्थश्च योगीन्द्राणां गुरोर्गुरुः॥ १२
सारभूताश्च शास्त्राणां वेदाश्चत्वार एव च।
कलामात्रं यद्गुणानां न विदन्ति बुधाश्च ये॥ १३
सरस्वती च यत्नेन नालं यद्गुणवर्णने।
सनत्कुमारो धर्म्मश्च सनकश्च सनातनः॥ १४
सनन्दः सनकः सूर्य्यो येऽन्ये च ब्रह्मणः सुताः।
विचक्षणा न यद्वक्तुं के वान्ये जड़बुद्धयः॥ १५
न यद्वक्तुं क्षमाः सिद्धा मुनीन्द्रा योगिनस्तथा।
के वान्ये च वयं के वा भगवद्गुणवर्णने॥ १६
ध्यायन्ते यत्पदाम्भोजं ब्रह्मविष्णुशिवादयः।
अतिसाध्यं स्वभक्तानां तदन्येषां सुदुर्लभम्॥ १७
कश्चित् किञ्चिद्विजानाति तद्गुणोत्कीर्त्तनं महत्।
अतिरिक्तं विजानाति ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः॥ १८
ततोऽतिरिक्तं जानाति गणेशो ज्ञानिनां गुरुः।
सर्व्वातिरिक्तं जानाति सर्व्वज्ञः शम्भुरेव च॥ १९
तस्मै दत्तं पुरा ज्ञानं कृष्णेन परमात्मना।
अतीवनिर्ज्जने रम्ये गोलोके रासमण्डले॥ २०
तत्रैव कथितं किञ्चित् स्वगुणोत्कीर्त्तनं पुनः।
धर्म्माय कथयामास शिवलोके शिवः स्वयम्॥ २१
धर्म्मस्तत् कथयामास पुष्करे भास्कराय च।
यमाराध्य मम पिता मां प्राप तपसा सति॥ २२
पूर्व्वं स्वविषयञ्चाहं न गृह्णामि प्रयत्नतः।
वैराग्ययुक्तस्तपसे गन्तुमिच्छामि सुव्रते॥ २३
तदा मां कथयामास पिता तद्गुणकीर्त्तनम्।
यथागमं तद्वदामि निबोधातीव दुर्गमम्॥ २४
तद्गुणं स न जानाति तदन्यस्य च का कथा।
यथाकाशो न जानाति स्वान्तमेव वरानने॥ २५
सर्व्वान्तरात्मा भगवान् सर्व्वकारणकारणम्।
सर्व्वेश्वरश्च सर्व्वाद्यः सर्व्ववित् सर्व्वरूपधृक्॥ २६
नित्यरूपी नित्यदेही नित्यानन्दो निराकृतिः।
निरङ्कुशश्च निःशङ्को निर्गुणश्च निराश्रयः॥ २७
निर्लिप्तः सर्व्वसाक्षी च सर्व्वाधारः परात्परः।
तद्विकारा च प्रकृतिस्तद्विकाराश्च प्राकृताः॥ २८
स्वयं पुमांश्च प्रकृतिः स्वयञ्च प्रकृतेः परः।
रूपं विधत्तेऽरूपश्च भक्तानुग्रहहेतवे॥ २९
अतीव कमनीयञ्च सुन्दरं सुमनोहरम्।
नवीननीरदश्यामं किशोरं गोपवेशकम्॥ ३०
कन्दर्पकोटिलावण्य-लीलाधाममनोहरम्।
शरन्मध्याह्नपद्मानां शोभामोचनलोचनम्॥ ३१
शरत्पार्व्वणकोटीन्दुशोभाप्रच्छादनाननम्।
अमूल्यरत्ननिर्म्माण-रत्नाभरणभूषितम्॥ ३२
सस्मितं शोभितं शश्वदमूल्यपीतवाससा।
परंब्रह्मस्वरूपञ्च ज्वलन्तं ब्रह्मतेजसा॥ ३३
सुखदृश्यञ्च शान्तञ्च राधाकान्तमनन्तकम्।
गोपीभिर्वीक्ष्यमाणञ्च सस्मिताभिः समन्ततः॥ ३४
रासमण्डलमध्यस्थं रत्नसिंहासनस्थितम्।
वंशीं क्वणन्तं द्विभुजं वनमालाविभूषितम्॥ ३५
कौस्तुभेन मणीन्द्रेण शश्वद्वक्षःस्थलोज्ज्वलम्।
कुङ्कुमागुरुकस्तूरी-चन्दनार्च्चितविग्रहम्॥ ३६
चारुचम्पकमालाढ्यं मालतीमाल्यमण्डितम्।
चारुचम्पकशोभाढ्यं चूड़ावङ्किमराजितम्॥ ३७
एवम्भूतञ्च ध्यायन्ते भक्ता भक्तिपरिप्लुताः।
यद्भयाज्जगतां धाता विधत्ते सृष्टिमेव च॥ ३८

कर्म्मानुरूपलिखनं करोति सर्व्वकर्म्मिणाम्।
तपसां फलदाता च कर्म्मणाञ्च यदाज्ञया॥ ३९
विष्णुः पाता च सर्व्वेषां यद्भयात् पाति सन्ततम्।
कालाग्निरुद्रः संहर्त्ता सर्व्वविश्वेषु यद्भयात्॥ ४०
शिवो मृत्युञ्जयश्चैव ज्ञानिनाञ्च गुरोर्गुरुः।
यज्ज्ञानदानात् सिद्धेशो योगीशः सर्व्ववित्स्वयम्॥४१
परमानन्दयुक्तश्च भक्तिवैराग्यसंयुतः।
यत्प्रसादाद्वाति वातः प्रवरः शीघ्रगामिणाम्॥ ४२
तपनश्च प्रतपति यद्भयात् सन्ततं सति।
यदाज्ञया वर्षतीन्द्रो मृत्युश्चरति जन्तुषु॥ ४३
यदाज्ञया दहेद्वह्निर्जलमेव सुशीतलम्।
दिशो रक्षन्ति दिक्पाला महाभीता यदाज्ञया॥४४
भ्रमन्ति राशिचक्रञ्च ग्रहाश्च यद्भयेन च।
भयात् फलन्ति वृक्षाश्च पुष्पाण्यपि च यद्भयात्॥४५
भयात् फलानि पक्कानि निष्फलास्तरवो भयात्।
यदाज्ञया स्थलस्थाश्च न जीवन्ति जलेषु च॥ ४६
तथा स्थले जलस्थाश्च न जीवन्ति यदाज्ञया।
अहं नियमकर्त्ता च धर्म्माधर्म्मस्य यद्भयात्॥४७
कालश्च कालयेत् सर्व्वं भ्रमत्येव यदाज्ञया।
अकाले नाहरेत् कालो मृत्युश्च यद्भयेन च॥ ४८
ज्वलदग्नौ पतन्तञ्च गभीरे च जलार्णवे।
वृक्षाग्रात् तीक्ष्णखड्गे च सर्पादीनां मुखेषु च॥ ४९
नानाशस्त्रास्त्रविद्धञ्च रणेषु विषमेषु च।
पुष्पचन्दनतल्पे च बन्धुवर्गैश्च रक्षितम्।
शयानं तन्त्रमन्त्रैश्च काले कालो हरेद्भयात्॥ ५०
धत्ते वायुस्तोयराशिं तोयं कूर्म्मं यदाज्ञया॥ ५१
कूर्म्मोऽनन्तं स च क्षौणीं समुद्रान् सप्त पर्व्वतान्।
सर्व्वांश्चैव क्षमारूपा नानारत्नं बिभर्त्ति च॥ ५२
यतः सर्व्वाणि भूतानि लीयन्तेऽन्ते च तत्र च।
इन्द्रायुश्चैव दिव्यानां युगानामेकसप्ततिः॥ ५३
अष्टाविंशच्छक्रपाते ब्रह्मणश्चेत्यहर्निशम्।
अष्टाधिके पञ्चशते सहस्रे पञ्चविंशतौ॥ ५४
युगे नराणां शक्रायुरेवं संख्याविदो विदुः।
एवं त्रिंशद्दिनैर्मासो द्वाभ्यान्ताभ्यामृतुः स्मृतः॥ ५५
ऋतुभिः षड्भिरेवाब्दः शताब्दं ब्रह्मणो वयः।
ब्रह्मणश्च निपाते च चक्षुरुन्मीलनं हरेः॥ ५६
चक्षुर्निमीलने तस्य लयं प्राकृतिकं विदुः॥ ५७
प्रलये प्राकृताः सर्व्वे देवाद्याश्च चराचराः।
लीना धातरि धाता च श्रीकृष्णनाभिपङ्कजे॥ ५८
विष्णुः क्षीरोदशायी च वैकुण्ठे यश्चतुर्भुजः।
विलीनो वामपार्श्वे च कृष्णस्य परमात्मनः॥ ५९
रुद्राद्या भैरवाद्याश्च यावन्तश्च शिवानुगाः।
शिवाधारे शिवे लीना ज्ञानानन्दे सनातने॥ ६०
ज्ञानाधिदेवः कृष्णस्य महादेवः स चात्मनः।
तस्य ज्ञाने विलीनश्च बभूव च क्षणं हरेः॥ ६१
दुर्गायां विष्णुमायायां विलीनाः सर्व्वशक्तयः।
सा च कृष्णस्य बुद्धौ च बुद्ध्यधिष्ठातृदेवता॥ ६२
नारायणांशः स्कन्दश्च लीनो वक्षसि तस्य च।
श्रीकृष्णांशश्च तद्वाहौ देवाधीशो गणेश्वरः॥ ६३
पद्मांशांशापि पद्मायां सा राधायाञ्च सुव्रते।
गोप्यश्चापि च तस्याञ्च सर्व्वाश्च देवयोषितः॥ ६४
कृष्णप्राणाधिदेवी सा तस्य प्राणेषु सा स्थिता।
सावित्री च सरस्वत्यां वेदशास्त्राणि यानि च॥ ६५
स्थिता वाणी च जिह्वायां तस्यैव परमात्मनः।
गोलोकस्य च गोपाश्च विलीनास्तस्य लोमसु॥ ६६
तत्प्राणेषु च सर्व्वेषां प्राणा वाता हुताशनः।
जठराग्नौ विलीनश्च जलं तद्रसनाग्रतः॥ ६७
वैष्णवाश्चरणाम्भोजे परमानन्दसंयुताः।
सारात्सारतरा भक्ति-रसपीयूषपायिनः।
विराट् क्षुद्रश्च महति लीनः कृष्णे महान् विराट्॥६८
यस्यैव लोमकूपेषु विश्वानि निखिलानि च।
यस्य चक्षुर्निमेषेण महांश्च प्रलयो भवेत्॥ ६९
चक्षुरुन्मीलने सृष्टिर्यस्यैव पुनरेव च।
यावत्कालो निमेषेण तावदुन्मीलने वयः॥ ७०
ब्रह्मणश्च शताब्दे च सृष्टिस्तत्र लयः पुनः।
ब्रह्मसृष्टिलयानाञ्च संख्या नास्त्येव सुव्रते।
यथा भूरजसाञ्चैवासंख्यानाञ्च निशामय॥ ७१
चक्षुर्निमेषे प्रलयो यस्य सर्व्वान्तरात्मनः।
उन्मीलने पुनः सृष्टिर्भवेदेवेच्छया हरेः॥ ७२
तद्गुणोत्कीर्त्तनं वक्तुं ब्रह्माण्डेषु च कः क्षमः॥ ७३
यथा श्रुतं तातवक्त्रात् तथोक्तञ्च यथागमम्।
मुक्तयश्च चतुर्व्वेदैर्निरुक्ताश्च चतुर्व्विधाः॥ ७४
तत्प्रधाना हरेर्भक्तिर्मुक्तेरपि गरीयसी।
सालोक्यदा हरेरेका चान्या सारूप्यदा परा॥७५

सामीप्यदा च निर्व्वाण-दात्री चैवमिति स्मृतिः।
भक्तास्ता न हि वाञ्छन्ति विना तत्सेवनादिकम्॥७६
सिद्धत्वममरत्वञ्च ब्रह्मत्वञ्चावहेलया।
जन्ममृत्युजराव्याधि-भयशोकादिखण्डनम्॥७७
दिव्यरूपधारणञ्च निर्व्वाणं मोक्षदं विदुः।
मुक्तिश्च सेवारहिता भक्तिः सेवाविवर्द्धिनी।
भक्तिमुक्त्योरयं भेदो निषेकलक्षणं शृणु॥७८
विदुर्बुधा निषेकञ्च भोगञ्च कृतकर्म्मणाम्।
तत्खण्डनञ्च शुभदं श्रीकृष्णसेवनं परम्॥७९
तत्त्वज्ञानमिदं साध्वि सारञ्च लोकवेदयोः।
विघ्नघ्नं शुभदञ्चोक्तं गच्छ वत्से यथासुखम्॥८०
इत्युक्त्वा सूर्य्यपुत्रश्च जीवयित्वा च तत्पतिम्।
तस्यै शुभाशिषं दत्त्वा गमनं कर्त्तुमुद्यतः॥८१
दृष्ट्वा यमञ्च गच्छन्तं सावित्री तं प्रणम्य च।
रुरोद चरणे धृत्वा सद्विच्छेदोऽतिदुःखदः॥८२
सावित्रीरोदनं दृष्ट्वा यम एव कृपानिधिः।
तामित्युवाच सन्तुष्टो रुरोद चापि नारद॥८३

यम उवाच।

लक्षवर्षं सुखं भुक्त्वा पुण्यक्षेत्रे च भारते।
अन्ते यास्यसि गोलोके श्रीकृष्णभवनं शुभे॥८४
गत्वा च स्वगृहं भद्रे सावित्र्याश्च व्रतं कुरु।
द्विसप्तवर्षपर्य्यन्तं नारीणां मोक्षकारणम्॥८५
ज्यैष्ठे कृष्णचतुर्द्दश्यां सावित्र्याश्च व्रतं शुभम्।
शुक्लाष्टम्यां भाद्रपदे महालक्ष्म्या व्रतं शुभम्॥८६
द्व्यष्टवर्षंव्रतञ्चेदं प्रत्यब्दपक्षमेव च।
करोति परया भक्त्या सा याति च हरेः पदम्॥८७
प्रतिमङ्गलवारे च देवीं मङ्गलचण्डिकाम्।
प्रतिमासं शुक्लषष्ठ्यां षष्ठीं मङ्गलदायिकाम्॥८८
तथा चाषाढ़संक्रान्त्यां मनसां सर्व्वसिद्धिदाम्।
राधां रासे च कार्त्तिक्यां कृष्णप्राणाधिकां प्रियाम्॥८९
उपोष्य शुक्लाष्टम्याञ्च प्रतिमासे वरप्रदाम्।
विष्णुमायां भगवतीं दुर्गां दुर्गतिनाशिनीम्॥९०
प्रकृतिं जगदम्बाञ्च पतिपुत्त्रवतीषु च।
पतिव्रतासु शुद्धासु यन्त्रेषु प्रतिमासु च॥९१
या नारी पूजयेद्भक्त्या धनसन्तानहेतवे।
इह लोके सुखं भुक्त्वा यात्यन्ते श्रीहरेः पदम्॥९२
इत्युक्त्वा तां धर्म्मराजो जगाम निजमन्दिरम्।
गृहीत्वा स्वामिनं सा च सावित्री च निजालयम्॥९३
सावित्री सत्यवन्तञ्च वृत्तान्तञ्च यथाक्रमम्।
अन्यांश्च कथयामास बान्धवांश्चैव नारद॥९४
सावित्रीजनकः पुत्त्रान् सम्प्राप च क्रमेण च।
श्वशुरश्चक्षुषी राज्यं सा च पुत्त्रान् वरेण च॥९५
लक्षवर्षं सुखं भुक्त्वा पुण्यक्षेत्रे च भारते।
जगाम स्वामिना सार्द्धं गोलोकं सा पतिव्रता॥९६
सवितुश्चाधिदेवी सा मन्त्राधिष्ठातृदेवता।
सवित्री चापि वेदानां सावित्री तेन कीर्त्तिता॥९७
इत्येवं कथितं वत्स सावित्र्याख्यानमुत्तमम्।
जीवकर्म्मविपाकश्च किं पुनः श्रोतुमिच्छसि॥९८

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारदसंवादे सावित्र्युपाख्यानं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः॥३४॥

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः।

नारद उवाच।

श्रीकृष्णस्यात्मनश्चैव निर्गुणस्य निराकृतेः।
सावित्री-यमसंवादे श्रुतं सुनिर्म्मलं यशः॥१
तद्गुणोत्कीर्त्तनं सत्यं मङ्गलानाञ्च मङ्गलम्।
अधुना श्रोतुमिच्छामि लक्ष्म्युपाख्यानमीश्वर॥२
केनादौ पूजिता सापि किम्भूता केन वा पुरा।
तद्गुणोत्कीर्त्तनं सत्यं वद वेदविदां वर॥३

नारायण उवाच।

सृष्टेरादौ पुरा ब्रह्मन् कृष्णस्य परमात्मनः।
देवी वामांशसम्भूता बभूव रासमण्डले॥४
अतीव सुन्दरी श्यामा न्यग्रोधपरिमण्डला।
यथा द्वादशवर्षीया शश्वत्सुस्थिरयौवना॥५
श्वेतचम्पकवर्णाभा सुखदृश्या मनोहरा।
शरत्पार्व्वणकोटीन्दु-प्रभाप्रच्छादनानना॥६
शरन्मध्याह्नपद्मानां शोभामोचनलोचना।
सा च देवी द्विधा भूता सहसैवेश्वरेच्छया॥७
समा रूपेण वर्णेन तेजसा वयसा त्विषा।
यशसा वाससा मूर्त्त्या भूषणेन गुणेन च॥८
स्मितेन वीक्षणेनैव वचसा गमनेन च।
मधुरेण स्वरेणैव नयेनानुनयेन च॥९

तद्वामांशो महालक्ष्मीर्दक्षिणांशश्च राधिका।
राधादौ वरयामास द्विभुजञ्च परात्परम्॥ १०
महालक्ष्मीश्च तत्पश्चात् चकमे कमनीयकम्।
कृष्णस्तन्गौरवेणैव द्विधारूपो बभूव ह॥ ११
दक्षिणांशश्च द्विभुजो वामांशश्च चतुर्भुजः।
चतुर्भुजाय द्विभुजो महालक्ष्मीं ददौ पुरा॥ १२
लक्ष्यते दृश्यते विश्वं स्निग्धदृष्ट्या ययानिशम्।
देवीषु या च महती महालक्ष्मीश्च सा स्मृता॥ १३
द्विभुजो राधिकाकान्तो लक्ष्म्याः कान्तश्चतुर्भुजः।
शुद्धसत्त्वस्वरूपैश्च गोपैर्गोपीभिरावृतः॥ १४
चतुर्भुजश्च वैकुण्ठं प्रययौ पद्मया सह।
सर्व्वांशेन समौ तौ द्वौ कृष्णनारायणौ परौ॥ १५
महालक्ष्मीश्च योगेन नानारूपा बभूव सा।
वैकुण्ठे च महालक्ष्मीः परिपूर्णतमा परा॥ १६
शुद्धसत्त्वस्वरूपा च सर्व्वसौभाग्यसंयुता।
प्रेम्णा सा च प्रधानञ्च सर्व्वासु रमणीषु च॥ १७
स्वर्गे च स्वर्गलक्ष्मीश्च शक्रसम्पत्स्वरूपिणी।
पातालेषु च मर्त्त्येषु राजलक्ष्मीश्च राजसु॥ १८
गृहलक्ष्मीर्गृहेष्वेव गृहिणी च कलांशया।
सम्पत्स्वरूपा गृहिणां सर्व्वमङ्गलमङ्गला॥ १९
गवां प्रसूः सा सुरभी दक्षिणा यज्ञकामिनी।
क्षीरोदसिन्धुकन्या सा श्रीरूपा पद्मिनीषु च॥ २०
शोभारूपा च चन्द्रे च सूर्य्यमण्डलमण्डिता।
विभूषणेषु रत्नेषु फलेषु च जलेषु च॥ २१
नृपेषु नृपपत्नीषु दिव्यस्त्रीषु गृहेषु च।
सर्व्वशस्येषु वस्त्रेषु स्थानेषु संस्कृतेषु च॥ २२
प्रतिमासु च देवानां मङ्गलेषु घटेषु च।
माणिक्येषु च मुक्तासु माल्येषु च मनोहरा॥ २३
मणीन्द्रेषु च हीरेषु क्षीरेषु चन्दनेषु च।
वृक्षशाखासु रम्यासु नवमेघेषु वस्तुषु॥ २४
वैकुण्ठे पूजिता सादौ देवी नारायणेन च।
द्वितीये ब्रह्मणा भक्त्या तृतीये शङ्करेण च॥ २५
विष्णुना पूजिता सा च क्षीरोदे भारते मुने।
स्वायम्भुवेन मनुना मानवेन्द्रैश्च सर्व्वतः॥ २६
ऋषीन्द्रैश्च मुनीन्द्रैश्च सद्भिश्च गृहिभिर्भवे।
गन्धर्व्वाद्यैश्च नागाद्यैः पातालेषु च पूजिता॥ २७
शुक्लाष्टम्यां भाद्रपदे कृता पूजा च ब्रह्मणा
भक्त्या च पक्षपर्य्यन्तं त्रिषु लोकेषु नारद॥ २८
चैत्रे पौषे च भाद्रे च पुण्ये मङ्गलवासरे।
विष्णुना निर्म्मिता पूजा त्रिषु लोकेषु भक्तितः॥ २९
वर्षान्ते पौषसंक्रान्त्यां मेध्यामावाह्य (क) प्राङ्गणे।
मनुस्तां पूजयामास सा भूता भुवनत्रये॥ ३०
राजेन्द्रेण पूजिता सा मङ्गलेनैव मङ्गला।
केदारेणैव नीरेण बलेन (ख) सुबलेन च॥ ३१
ध्रुवेणोत्तानपादेन शक्रेण बलिना तथा।
कश्यपेन च दक्षेण मनुना च विवस्वता॥ ३२
प्रियव्रतेन चन्द्रेण कुवेरेणैव वायुना।
यमेन वह्निना चैव वरुणेनैव पूजिता॥ ३३
एवं सर्व्वत्र सर्व्वैश्च वन्दिता पूजिता सदा।
सर्व्वैश्वर्य्याधिदेवी सा सर्व्वसम्पत्स्वरूपिणी॥ ३४

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायण-नारदसंवादे लक्ष्म्युपाख्याने
पञ्चत्रिंशोऽध्यायः॥ ३५॥

षट्त्रिंशोऽध्यायः।

नारद उवाच।

नारायणप्रिया सा च वरा वैकुण्ठवासिनी।
वैकुण्ठाधिष्ठातृदेवी महालक्ष्मीः सनातनी॥ १
कथं बभूव सा देवी पृथिव्यां सिन्धुकन्यका।
किं तद्ध्यानञ्च कवचं सर्व्वः पूजाविधिक्रमः॥ २
पुरा केन स्तुतादौ सा तन्मे व्याख्यातुमर्हसि॥ ३

नारायण उवाच।

पुरा दुर्व्वाससः शापाद् भ्रष्टश्रीश्च पुरन्दरः।
बभूव देवसंघश्च मर्त्त्यलोकश्च नारद॥ ४
लक्ष्मीः स्वर्गादिकं त्यक्त्वा रुष्टा परमदुःखिता।
गत्वा लीना च वैकुण्ठे महालक्ष्म्याञ्च नारद॥ ५
तदा शोकाद्ययुर्देवा दुःखिता ब्रह्मणः सभाम्।
ब्रह्माणञ्च पुरस्कृत्य ययुर्वैकुण्ठमेव च॥ ६
वैकुण्ठे शरणापन्ना देवा नारायणे परे।
अतीव दैन्ययुक्ताश्च शुष्ककण्ठोष्ठतालुकाः॥ ७
तदा लक्ष्मीश्च कलया पुरा नारायणाज्ञया।

(क) आरोप्य इति वा पाठः।
(ख) नीलेन नलेनेति च पाठः।

बभूव सिन्धुकन्या सा शक्रसम्पत्स्वरूपिणी ॥ ८
तथा मथित्वा क्षीरोदं देवा दैत्यगणैः सह।
सम्प्राप्य च वरं लब्ध्वास्तास्त्र तत्र ददृशु च ॥ ९
सुरादिभ्यो वरं दत्त्वा वरमन्यच्च विष्णवे।
ददौ प्रसन्नवदना तुष्टा क्षीरोदशायिने ॥ १०
देवाश्चाप्यसुरग्रस्तं राज्यं प्रापुश्च तद्दरात्।
तां सम्पूज्य च संस्तूय सर्व्वत्र च दिवौकसः ॥ ११

नारद उवाच।

कथं शशाप दुर्व्वासा मुनिश्रेष्ठः पुरन्दरम्।
केन दोषेण वा ब्रह्मन् ब्रह्मिष्ठं ब्रह्मवित् पुरा ॥ १२
ममन्थे केन रूपेण जलधिस्तैः सुरादिभिः।
केन स्तोत्रेण सा देवी शक्रसाक्षाद्बभूव ह ॥ १३
को वा तयोश्च संवादो बभूव तद्वद प्रभो ॥ १४

नारायण उवाच।

मधुपानप्रमत्तश्च त्रैलोक्याधिपतिः पुरा।
क्रीड़ां चकार रहसि रम्भया सह कामुकः ॥ १५
कृत्वा क्रीड़ां तया सार्द्धं कामुक्या हृतचेतनः।
तस्थौ तत्र महारण्ये कामोन्मथितचेतनः ॥ १६
कैलासशिखरं यान्तं वैकुण्ठादृषिपुङ्गवम्।
दुर्व्वाससं ददर्शेन्द्रो ज्वलन्तं ब्रह्मतेजसा ॥ १७
ग्रीष्ममध्याह्नमार्त्तण्ड-सहस्रप्रभमीश्वरम्।
प्रतप्तकाञ्चनाकार-जटाभारमहोज्ज्वलम् ॥ १८
शुक्लयज्ञोपवीतञ्च चीरं दण्डं कमण्डलुम्।
महोज्ज्वलञ्च तिलकं बिभ्रतं चन्द्रसन्निभम् ॥ १९
समन्वितं शिष्यलक्षैर्वेदवेदाङ्गपारगैः।
दृष्ट्वा ननाम शिरसा सम्भ्रमात् तं पुरन्दरः ॥ २०
शिष्यवर्गञ्च भक्त्या च तुष्टाव च मुदान्वितः।
मुनिना च सशिष्येण तस्मै दत्ताः शुभाशिषः ॥ २१
विष्णुदत्तं पारिजातपुष्पञ्च सुमनोहरम्।
जरा-मृत्यु-रोग-शोकहरं मोक्षकरं परम् ॥ २२
शक्रः पुष्पं गृहीत्वा च प्रमत्तो राजसम्पदा।
भ्रमेण स्थापयामास तदेव हस्तिमस्तके ॥ २३
हस्ती तत्स्पर्शमात्रेण रूपेण च गुणेन च।
तेजसा वयसा कान्त्या विष्णुतुल्यो बभूव सः ॥ २४
त्यक्तशक्रो गजेन्द्रश्च जगाम घोरकाननम्।
न शशाक महेन्द्रस्तं रक्षितुं तेजसा मुने ॥ २५
तं पुष्पं त्यक्तवन्तञ्च दृष्ट्वा शक्रं मुनीश्वरः।
तमुवाच महारुष्टः शशाप स रुषान्वितः ॥ २६
अरे श्रिया प्रमत्तस्त्वं कथं मामवमन्यसे।
मद्दत्तपुष्पं दत्तञ्च गर्व्वेण हस्तिमस्तके ॥ २७
विष्णोर्निवेदितं पुष्पं नैवेद्यं वा फलं जलम्।
प्राप्तिमात्रेण भोक्तव्यं त्यागेन ब्रह्महा जनः ॥ २८
भ्रष्टश्रीर्भ्रष्टबुद्धिश्च भ्रष्टज्ञानी भवेन्नरः।
यस्त्यजेद्विष्णुनैवेद्यं भाग्येनोपस्थितं शुभम् ॥ २९
प्राप्तिमात्रेण यो भुङ्क्ते भक्त्या विष्णुनिवेदितम्।
पुंसां शतं समुद्धृत्य जीवन्मुक्तः स्वयं भवेत् ॥ ३०
विष्णुनैवेद्यभोजी यो नित्यन्तु प्रणमेद्धरिम्।
पूजयेत् स्तौति वा भक्त्या स विष्णुसदृशो भवेत् ॥ ३१
तत्स्पर्शवायुना सद्यस्तीर्थौघश्च विशुध्यति।
तत्पादरजसा मूढ़ सद्यःपूता वसुन्धरा ॥ ३२
पुंश्चल्यन्नमवीरान्नं शूद्रश्राद्धान्नमेव च।
यद्धरेरनिवेद्यञ्च वृथामांसमभक्ष्यकम् ॥ ३३
शिवलिङ्गप्रदत्तान्नं यदन्नं शूद्रयाजिनाम्।
चिकित्सकद्विजानाञ्च देवलान्नं तथैव च ॥ ३४
कन्याविक्रयिणामन्नं यदन्नं योनिजीविनाम्।
अनुष्णान्नं पर्य्युषितं सर्व्वभक्ष्यावशेषकम् ॥ ३५
शूद्रापतिद्विजानाञ्च वृषवाहद्विजान्नकम्।
अदीक्षितद्विजानाञ्च यदन्नं शवदाहिनाम् ॥ ३६
अगम्यागामिनाञ्चैव द्विजानामन्नमेव च।
मित्रद्रुहां कृतघ्नानामन्नं विश्वासघातिनाम् ॥ ३७
मिथ्यासाक्ष्यप्रदानाञ्च ब्राह्मणानां तथैव च।
एतत् सर्व्वं विशुध्येत विष्णुनैवेद्यभक्षणात् ॥ ३८
विष्णुसेवी स्वकीयानां वंशानां कोटिमुद्धरेत्।
हरेरभक्तो विप्रश्च स्वञ्च रक्षितुमक्षमः ॥ ३९
अज्ञानाद्यदि गृह्णाति विष्णोर्निर्म्माल्यमेव च।
सप्तजन्मार्ज्जितात् पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥ ४०
ज्ञात्वा भक्त्या च गृह्णाति विष्णोर्नैवेद्यमेव च।
कोटिजन्मार्ज्जितात् पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥ ४१
यस्मात् संस्थापितं पुष्पं गर्व्वेण हस्तिमस्तके।
तस्माद्युष्मान् परित्यज्य यातु लक्ष्मीर्हरेः पदम् ॥ ४२
नारायणस्य भक्तोऽहं न बिभेमीश्वरं विधिम्।
कालं मृत्युं जराञ्चैव कानन्यान् गणयामि च ॥ ४३
किं करिष्यति ते तातः कश्यपश्च प्रजापतिः।
बृहस्पतिर्गुरुश्चैव निःशङ्कस्य च मे हरेः ॥ ४४

इदं पुष्पं यस्य मूर्द्धि तस्यैव पूजनं पुरः ।
मूर्द्धच्छेदे शिवशिरोमच्छित्त्वेदं योजयिष्यति ॥ ४५
इति श्रुत्वा महेन्द्रश्च धृत्वा तच्चरणद्वयम् ।
उच्चै रुरोद शोकार्त्तस्तमुवाच भयाकुलः ॥ ४६
इन्द्र उवाच ।
दत्तः समुचितः शापो मह्यं मत्ताय ते प्रभो ।
हृता त्वया चेत् सम्पत्तिः किंयज्ज्ञानञ्च देहि मे॥४७
ऐश्वर्य्यं विपदां वीजं ज्ञानप्रच्छन्नकारणम् ।
मुक्तिमार्गार्गलं दार्ढ्यंहरिभक्तिव्यवायकम् ॥ ४८
जन्म-मृत्यु-जरा-रोग-शोक-भीताङ्कुरं परम् ।
सम्पत्तितिमिरान्धश्च मुक्तिमार्गं न पश्यति ॥ ४९
सम्पन्मत्तः सुमूढ़श्च सुरामत्तः सचेतनः ।
बान्धवैर्वेष्टितः सोऽपि बन्धुद्वेषकरो मुने ॥ ५०
सम्पन्मदप्रमत्तश्च विषयान्धश्च विह्वलः ।
महाकामी राजसिकः सत्त्वमार्गं न पश्यति ॥ ५१
द्विविधो विषयान्धश्च राजसस्तामसः स्मृतः ।
अशास्त्रज्ञस्तामसश्च शास्त्रज्ञो राजसः स्मृतः ॥ ५२
शास्त्रे च द्विविधं मार्गं दर्शयेन्मुनिपुङ्गव ।
प्रवृत्तिवीजमेकञ्च निवृत्तेः कारणं परम् ॥ ५३
चरन्ति जीविनश्चादौ प्रवृत्तौ दुःखवर्त्मनि ।
स्वच्छन्दे च प्रसन्ने च निर्व्विरोधे च सन्ततम् ॥ ५४
आपातमधुनो लोभात् क्लेशे च सुखमानिनः ।
परिणामनाशवीजे जन्म-मृत्यु-जराकरे ॥ ५५
अनेकजन्मपर्य्यन्तं कृत्वा च भ्रमणं मुदा ।
स्वकर्म्मविहितायाञ्च नानायोन्यां क्रमेण च ॥ ५६
ततः कृष्णानुग्रहाच्च सत्सङ्गं लभते जनः ।
सहस्रेषु शतेष्वेको भवाब्धिपारकारणम् ॥ ५७
साधुः सत्त्वप्रदीपेन मुक्तिमार्गं प्रदर्शयेत् ।
तदा करोति यत्नञ्च जीवी बन्धनखण्डने ॥ ५८
अनेकजन्मयोगेन तपसानशनेन च ।
तदा लभेन्मुक्तिमार्गं निर्व्विघ्नं सुखदं परम् ॥ ५९
इदं श्रुतं गुरोर्वक्त्रात् प्रसङ्गावसरेण च ।
न हि पृष्टमतोऽन्यच्च जञ्जालजालवेष्टितः ॥ ६०
अधुना विधिना दत्तो विपत्तौ ज्ञानसागरः ।
सम्पद्रूपा विपदियं मम निस्तारकारिणी ॥ ६१
ज्ञानसिन्धो दीनबन्धो मह्यं दीनाय साम्प्रतम् ।
देहि किञ्चिज्ज्ञानसारं भवपारं दयानिधे ॥ ६२
इन्द्रस्य वचनं श्रुत्वा प्रहस्य ज्ञानिनां गुरुः ।
ज्ञानं कथितुमारेभे ह्यतितुष्टः सनातनः ॥ ६३
मुनिरुवाच ।
अहो महेन्द्र मङ्गल्यं मार्गेष्टं द्रष्टुमिच्छसि ।
आपातदुःखवीजञ्च परिणामसुखावहम् ॥ ६४
खगर्भयातनानाश-पीड़ाखण्डनकारणम् ।
दुष्पारासारदुर्व्वार-संसारार्णवतारणम् ॥ ६५
कर्म्मद्रुमाङ्कुरच्छेद-कारणं सर्व्वतारणम् ।
सन्तोषसन्ततिकरं प्रवरं सर्व्ववर्त्मनाम् ॥ ६६
दानेन तपसा वापि व्रतेनानशनादिना ।
कर्म्मणा स्वर्गभोगादिसुखं भवति जीविनाम् ॥ ६७
पूर्व्वकाम्यकर्म्मणाञ्च मूलं सच्छिद्य यत्नतः ।
अधुनेदं मोक्षवीजं सङ्कल्पाभाव एव च ॥ ६८
यत् कर्म्म सात्त्विकं कुर्य्यादसङ्कल्पितमेव च ।
सर्व्वं कृष्णार्पणं कृत्वा परे ब्रह्मणि लीयते ॥ ६९
सांसारिकाणामेतत्तु निर्व्वाणमोक्षणं विदुः ।
नेच्छन्ति वैष्णवास्तत्तु सेवाविरहकातराः ॥ ७०
सेवां कुर्व्वन्ति ते नित्यं विधाय देहमुत्तमम् ।
गोलोके वापि वैकुण्ठे तस्यैव परमात्मनः ॥ ७१
हरिसेवादिरूपाञ्च मुक्तिमिच्छन्ति वैष्णवाः ।
जीवन्मुक्ताश्च ते शक्र स्वकुलोद्धारकारिणः ॥ ७२
स्मरणं कीर्त्तनं विष्णोरर्च्चनं पादसेवनम् ।
वन्दनं स्तवनं नित्यं भक्त्या नैवेद्यभक्षणम् ॥ ७३
चरणोदकपानञ्च तन्मन्त्रजपनं परम् ।
इदं निस्तारवीजञ्च सर्व्वेषामीप्सितं भवेत् ॥ ७४
इदं मृत्युञ्जयं ज्ञानं दत्तं मृत्युञ्जयेन मे ।
तच्छिष्योऽहञ्च निःशङ्कस्तत्प्रसादाच्च सर्व्वतः ॥ ७५
स जन्मदाता स गुरुः स च बन्धुः सतां परः ।
यो ददाति हरेर्भक्तिं त्रैलोक्ये च सुदुर्लभाम् ॥ ७६
दर्शयेदन्यमार्गञ्च श्रीकृष्णसेवनं विना ।
स च तं नाशयत्येवं ध्रुवं तद्वधभाग्भवेत् ॥ ७७
सततं जपतां कृष्णनाम मङ्गलकारणम् ।
मङ्गलं वर्द्धते नित्यं न भवेदायुषो व्ययः ॥ ७८
तेभ्योऽप्यपैति कालश्च मृत्युश्च रोग एव च ।
सन्तापश्चैव शोकश्च वैनतेयादिवोरगाः ॥ ७९
कृष्णमन्त्रोपासकश्च ब्राह्मणः श्वपचोऽपि वा ।
ब्रह्मलोकं समुल्लङ्घ्य याति गोलोकमुत्तमम् ॥ ८०

ब्रह्मणा पूजितः सोऽपि मधुपर्कादिना च वै।
स्तुतः सुरैश्च सिद्धैश्च परमानन्दभावनः॥ ८१
ज्ञानसारं तपःसारं ब्रह्मसारं परं शिवम्।
शिवेनोक्तं योगसारं श्रीकृष्णपादसेवनम्॥ ८२
ब्रह्मादितृणपर्य्यन्तं सर्व्वं मिथ्यैव स्वप्नवत्।
भज सत्यं परं ब्रह्म राधेशं प्रकृतेः परम्॥ ८३
अतीव सुखदं सारं भक्तिदं मुक्तिदं परम्।
सिद्धियोगप्रदञ्चैव दातारं सर्व्वसम्पदाम्॥ ८४
योगिनामपि सिद्धानां यतीनाञ्च तपस्विनाम्।
सर्व्वेषां कर्म्मभोगोऽस्ति न नारायणसेविनाम्॥ ८५
भस्मसाच्च भवेत् पापं यदुपस्पर्शमात्रतः।
ज्वलदग्नौ पातितेन यथा शुष्केन्धनं तथा॥ ८६
ततो रोगा विपद्यन्ते पापानि च भयानि च।
दूरतश्च पलायन्ते यमदूता यथा भयात्॥ ८७
तावन्निबद्धः संसारे कारागारे विधेर्जनः।
न यावत् कृष्णमन्त्रञ्च प्राप्नोति गुरुवक्त्रतः॥ ८८
कृतकर्म्मभोगरूप-निगड़च्छेदकारणम्।
मायाजालोच्छेदकरं मायापाशनिकृन्तनम्॥ ८९
गोलोकमार्गसोपानं निस्तारबीजकारणम्।
भक्त्यङ्कुरस्वरूपञ्च नित्यं तद्धमनश्वरम्॥ ९०
सारञ्च सर्व्वतपसां योगानाञ्च तथैव च।
सिद्धीनां वेदपाठानां व्रतादीनाञ्च निश्चितम्॥ ९१
दानानां तीर्थस्नानानां यज्ञादीनां पुरन्दरः।
पूजानामुपवासानामित्याह कमलोद्भवः॥ ९२
पुंसां लक्षं पितृणाञ्च शतं मातामहस्य च।
पूर्व्वं परञ्च तत्संख्यं पितरं मातरं गुरुम्॥ ९३
सहोदरं कलत्रञ्च बन्धुं शिष्यञ्च किङ्करम्।
समुद्धरेच्च श्वशुरं श्वश्रूं कन्याञ्च तत्सुतम्॥ ९४
स्वात्मानञ्च सतीर्थञ्च गुरुपत्नीं गुरोः सुतम्।
उद्धरेद्बलवान् भक्तो मन्त्रग्रहणमात्रतः॥ ९५
मन्त्रग्रहणमात्रेण जीवन्मुक्तो भवेन्नरः।
तत्स्पर्शपूतस्तीर्थौघः सद्यःपूता वसुन्धरा॥ ९६
अनेकजन्मपर्य्यन्तं दीक्षाहीनो भ्रमेन्नरः।
तदन्यदेवमन्त्रञ्च लभते पुण्यशेषतः॥ ९७
सप्तजन्मोपदेवानां कृत्वा सेवां स्वकर्म्मतः।
लभते च रवेर्मन्त्रं साक्षिणः सर्व्वकर्म्मणाम्॥ ९८
जन्मत्रयं भास्करञ्च निषेव्य मानवः शुचिः।
लभेद्गणेशमन्त्रञ्च सर्व्वविघ्नहरं परम्॥ ९९
जन्मत्रयं तं निषेव्य निर्व्विघ्नश्च भवेन्नरः।
विघ्नेशस्य प्रसादेन दिव्यज्ञानं लभेन्नरः॥ १००
तदा ज्ञानप्रदीपेन समालोच्य महामतिः।
अज्ञानान्धतमं हित्वा महामायां भजेन्नरः॥ १०१
विष्णुमायाञ्च प्रकृतिं दुर्गां दुर्गतिनाशिनीम्।
सिद्धिदां सिद्धिरूपाञ्च परमां सिद्धयोगिनीम्॥ १०२
वाणीरूपाञ्च पद्माञ्च भद्रां कृष्णप्रियात्मिकाम्।
नानारूपां तां निषेव्य जन्मनां शतकं नरः॥ १०३
तत्प्रसादाद्भवेज्ज्ञानी ज्ञानानन्दं तदा भजेत्।
कृष्णज्ञानाधिदेवञ्च महाज्ञानं सनातनम्॥ १०४
शिवं शिवस्वरूपञ्च शिवदं शिवकारणम्।
परमानन्दरूपञ्च परमानन्ददायिनम्॥ १०५
सुखदं मोक्षदञ्चैव दातारं सर्व्वसम्पदाम्।
अमरत्वप्रदञ्चैव दीर्घायुष्ट्वप्रदं परम्॥ १०६
इन्द्रत्वञ्च मनुत्वञ्च दातुं शक्तञ्च लीलया।
राजेन्द्रत्वप्रदञ्चैव ज्ञानदं हरिभक्तिदम्॥ १०७
जन्मत्रयं समाराध्य चाशुतोषप्रसादतः।
सर्व्वदस्य वरेणैव निर्म्मलं ज्ञानमालभेत्॥ १०८
निर्म्मलज्ञानदीपेन सुप्रदीपेन तत्त्ववित्।
ब्रह्मादितृणपर्य्यन्तं सर्व्वं मिथ्यैव पश्यति॥ १०९
दयानिधेः प्रसादेन शङ्करस्य महात्मनः।
वरदस्य वरेणैव हरिभक्तिं लभेद्ध्रुवम्॥ ११०
तदा निर्व्वृतिमाप्नोति सारात्सारां परात्पराम्।
यत्र देहे लभेन्मन्त्रं तद्देहावधि भारते॥ १११
तत् पाञ्चभौतिकं त्यक्त्वा बिभर्त्ति दिव्यरूपकम्।
करोति दास्यं गोलोके वैकुण्ठे वा हरेः पदम्॥ ११२
परमानन्दसंयुक्तो मोहादिसुविवर्ज्जितः।
न विद्यते पुनर्ज्जन्म पुनरागमनं सुर।
पुनश्च न पिबेत् क्षीरं धृत्वा मातृस्तनं परम्॥ ११३
विष्णुमन्त्रोपासकानां गङ्गादितीर्थसेविनाम्।
स्वधर्म्मिणाञ्च भिक्षूणां पुनर्ज्जन्म न विद्यते॥ ११४
तीर्थं परित्यजेत् पापं नित्यं कृत्वा हरिं भजेत्।
अयं निरूपितो धात्रा स्वधर्म्मस्तीर्थसेविनाम्॥ ११५
तन्नाम मन्त्रं प्रजपेत् तत्सेवादिषु तत्परः।
तद्व्रतोपवासरत इत्येवं विष्णुसेविनाम्॥ ११६
सदने वा कदने वा लोष्टे वा काञ्चने तथा।

समबुद्धिर्यस्य शश्वत् स सन्न्यासीति कीर्त्तितः॥११७
दण्डं कमण्डलुं रक्तवस्त्रमात्रञ्च धारयेत्।
नित्यं प्रवासी नैकत्र स सन्न्यासीति कीर्त्तितः॥११८
शुद्धाचारद्विजान्नञ्च भुङ्क्ते लोभादिवर्ज्जितः।
किन्तु किञ्चिन्न याचेत स सन्न्यासीति कीर्त्तितः॥११९
शश्वन्मौनी ब्रह्मचारी सम्भाषालापवर्ज्जितः।
सर्व्वं ब्रह्ममयं पश्येत् स सन्न्यासीति कीर्त्तितः॥१२०
सर्व्वत्र समबुद्धिश्च हिंसामायादिवर्ज्जितः।
क्रोधाहङ्काररहितः स सन्न्यासीति कीर्त्तितः॥१२१
न व्यापारी नाश्रमी च सर्व्वकर्म्मविवर्ज्जितः।
ध्यायेन्नारायणं शश्वत् स सन्न्यासीति कीर्त्तितः॥१२२
अयाचितोपस्थितञ्च मिष्टामिष्टञ्च भुक्तवान्।
न याचते भक्षणार्थी स सन्न्यासीति कीर्त्तितः॥१२३
न च पश्येन्मुखं स्त्रीणां न तिष्ठेत् तत्समीपतः।
दारवीमपि योषाञ्च न स्पृशेद्यः स भिक्षुकः।
अयं सन्न्यासिनां धर्म्म इत्याह कमलोद्भवः॥ १२४
विपर्य्यये विनाशश्च जन्म याम्यं भयं भवेत्।
जन्मदुःखं याम्यदुःखं जीविनामतिदारुणम्॥१२५
सुरशूकरयोनौ वा गर्भे दुःखं समं सुर।
योनौ वा क्षुद्रजन्तूनां पश्वादीनां तथैव च॥ १२६
गर्भे स्मरन्ति सर्व्वे ते जीविनो विष्णुमायया।
विस्मरेन्निर्गतो जीवी गर्भाच्च विष्णुमायया।
स्वदेहं पाति यत्नेन सुरो वा कीट एव वा॥ १२७
योनेरभ्यन्तरे शुक्रे पतिते पुरुषस्य च।
शुक्रशोणितयुक्तश्च सहसा तत्क्षणं भवेत्॥ १२८
रक्ताधिके मातृसमस्तेतरे पितुराकृतिः।
युग्माहे च भवेत् पुत्त्रः कन्यका तद्विपर्य्यये॥ १२९
रवि-भौम-गुरूणाञ्च वारे चेत् तद्भवेत् सुतः।
अयुग्माहे तदितरे वारे च कन्यका भवेत्॥ १३०
प्रथमप्रहरे जन्म यस्य सोऽल्पायुरेव च।
द्वितीये मध्यमश्चैव तृतीये तत्परो भवेत्॥ १३१
चतुर्थे चिरजीवी च क्षणानुरूपको भवेत्।
दुःखी वाथ सुखी वापि पूर्व्वकर्म्मानुरूपतः॥ १३२
यादृशे च क्षणे जन्म प्रसवस्तादृशे भवेत्।
प्रसूतिक्षणचर्च्चाञ्च कुर्व्वन्त्येव विचक्षणाः॥ १३३
कललस्त्वेकरात्रेण वर्द्धयेच्च दिने दिने।
सप्तमे वदराकारो मासि गण्डुसमो भवेत्॥ १३४
मासत्रये मांसपिण्डो हस्तपादादिवर्ज्जितः।
सर्व्वावयवसम्पन्नो देही मासि च पञ्चमे॥ १३५
भवेत्तु जीवसञ्चारः षण्मासे सर्व्वतत्त्ववित्।
दुःखी स्वल्पस्थलस्थायी शकुन्त इव पिञ्जरे॥१३६
मातृजग्धान्नपानञ्च भुङ्क्तेऽमेध्यस्थले स्थितः।
हा हेति शब्दं कृत्वा च चिन्तयेदीश्वरं परम्॥१३७
एवञ्च चतुरो मासान् भुक्त्वा परमयातनाम्।
प्रेरितो वायुना काले गर्भाच्च निर्गतो भवेत्॥ १३८
दिग्देशकालाव्युत्पन्नो विस्मृतो विष्णुमायया।
शश्वद्विण्मूत्रसंयुक्तः शिशुश्च शैशवावधि॥ १३९
परायत्तोऽप्यक्षमश्च मशकादिनिवारणे।
कीटादिभुक्तो दुःखी च रौति तत्र पुनः पुनः॥ १४०
स्तनान्धोऽप्यसमर्थश्च याच्ञां कर्त्तुमभीप्सितम्।
न वाणी निःसरेत् तस्य पौगण्डावधि पापतः॥१४१
पौगण्डे यातनां भुक्त्वा प्राप्नोति यौवनं पुनः।
न स्मरेन्मायया देही गर्भादियातनां पुनः॥१४२
आहार-मैथुनार्त्तश्च नानामोहादिवेष्टितः।
पुत्त्रं कलत्रमतुगं यत्नेन परिपालयेत्॥ १४३
एवं यावत् समर्थश्च तावदेव हि पूजितः।
असमर्थञ्च मन्यन्ते बान्धवा गोजरं यथा॥ १४४
यदातीवजरायुक्तो जड़ोऽतिबधिरो भवेत्।
कासश्वासादियुक्तश्च परायत्तोऽतिमूढ़वत्॥ १४५
तदन्तरेऽनुतापञ्च करोति सन्ततं पुनः।
न सेवितो हरिस्तीर्थं सत्सङ्गश्चापि तापसः॥ १४६
पुनश्च मानवीं योनिं लभामि भारते यदि।
तदा तीर्थं गमिष्यामि भजामि कृष्णमित्यहो॥ १४७
इत्येवमादि मनसि कुर्व्वन्तं तं जड़ं सुर।
गृह्णाति यमदूतश्च काले प्राप्तेऽतिदारुणः॥ १४८
स पश्येद्यमदूतञ्च पाशहस्तञ्च दण्डिनम्।
अतीव कोपरक्ताक्षं विकृताकारमुल्बणम्॥ १४९
दुर्निवार्य्यमुपायैश्च बलिष्ठञ्च भयङ्करम्।
तद्दृष्टं सर्व्वसिद्धिघ्नं सर्व्वादृष्टं पुरःस्थितम्॥ १५०
दृष्टिमात्रान्महाभीतो विण्मूत्रञ्च समुत्सृजेत्।
तदा प्राणांस्त्यजेत् सद्यो देहञ्च पाञ्चभौतिकम्॥१५१
अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषं गृहीत्वा यमकिङ्करः।
विन्यस्य भोगदेहे च स्वस्थानं स्थापयेद्द्रुतम्॥१५२
जीवी गत्वा यमं पश्येत् सर्व्वधर्म्मक्षमेव च।

रत्नसिंहासनस्थञ्च सस्मितं सुस्थिरं परम्॥ १५३
धर्माधर्मविचारज्ञं सर्व्वज्ञं सर्व्वतोमुखम्।
विश्वेष्वेकाधिकारञ्च विधात्रा वर्द्धितं पुरा॥ १५४
वह्निशुद्धांशुकाधानं रत्नभूषणभूषितम्।
वेष्टितं पार्षदगणैर्दूतैश्चापि त्रिकोटिभिः॥ १५५
जपन्तं श्रीकृष्णनाम शुद्धस्फाटिकमालया।
ध्यायमानं तत्पदाब्जं पुलकाञ्चितविग्रहम्॥ १५६
सगद्गदं साश्रुनेत्रं सर्व्वत्र समदर्शिनम्।
अतीव कमनीयञ्च शश्वत्सुस्थिरयौवनम्॥ १५७
स्वतेजसा प्रज्वलन्तं सुखदृश्यं विचक्षणम्।
शरत्पार्व्वणचन्द्राभं चित्रगुप्तपुरःस्थितम्॥ १५८
पुण्यात्मनां शान्तरूपं पापिनाञ्च भयङ्करम्।
तद्दृष्ट्वा प्रणमेद्देही महाभीतश्च तिष्ठति॥ १५९
चित्रगुप्तविचारेण येषां यदुचितं फलम्।
शुभाशुभञ्च कुरुते तदेव रविनन्दनः॥ १६०
एवं तेषां गतायाते निवृत्तिर्नास्ति जीविनाम्।
निवृत्तिहेतुरूपञ्च श्रीकृष्णपादसेवनम्॥ १६१
इत्येवं कथितं सर्व्वं वरं प्रार्थय वाञ्छितम्।
सर्व्वं दास्यामि ते वत्स न मेऽसाध्यञ्च किञ्चन॥ १६२

महेन्द्र उवाच।

इन्द्रत्वञ्च गतं भद्रं किमैश्वर्य्यं प्रयोजनम्।
कल्पवृक्ष मुनिश्रेष्ठ देहि मे परमं पदम्॥ १६३
महेन्द्रस्य वचः श्रुत्वा प्रहस्य मुनिपुङ्गवः।
तमुवाच वचः सत्यं वेदोक्तं सारमेव च॥ १६४

दुर्व्वासा उवाच।

परं पदं विषयिणां महेन्द्रातिसुदुर्लभम्।
मुक्तिर्युष्मद्विधानाञ्च न लये प्राकृतेऽपि च॥ १६५
आविर्भावः सृष्टिविधौ तिरोभावो लयेऽपि च।
यथा जागरणं सुप्तिभवत्येव क्रमेण च॥ १६६
यथा भ्रमति कालश्च तथा विषयिणो ध्रुवम्।
चक्रनेमिक्रमेणैव नित्यमेवश्वरेच्छया॥ १६७
पलमेकं भवेदेव यथा विपलषष्टिभिः।
षष्टिभिश्च पलैर्दण्डो मुहूर्त्तं द्विगुणात् ततः॥१६८
त्रिंशदेव मुहूर्त्तांश्च भवेदेव दिवानिशम्।
दशपञ्च दिवारात्रिः पक्षमेकं विदुर्बुधाः॥ १६९
पक्षाभ्यां शुक्लकृष्णाभ्यां मास एव विधीयते।
ऋतुर्द्वाभ्याञ्च मासाभ्यां संख्याविद्भिः प्रकीर्त्तितः॥१७०
ऋतुत्रयेणायनञ्च ताभ्यां द्वाभ्याञ्च वत्सरः।
विंशत्सहस्राधिकैरेव त्रिचत्वारिंशल्लचकैः॥ १७१
वत्सरैर्नरमानैश्च युगाश्चत्वार एव च।
षष्ट्यधिके पञ्चशते सहस्रे पञ्चत्रिंशती॥ १७२
युगे नराणां शक्रायुर्मनोरायुः प्रकीर्त्तितम्।
दिक्लक्षेन्द्रनिपातेऽष्टसहस्राधिक एव च॥ १७३
निपातो ब्रह्मणस्तत्र भवेत् प्राकृतिको लयः।
लये प्राकृतिके वत्स कृष्णस्य परमात्मनः॥ १७४
चक्षुर्निमेषः सृष्टिश्च पुनरुन्मीलने तथा।
ब्रह्मसृष्टिलयानाञ्च संख्या नास्ति श्रुतौ श्रुतम्॥१७५
यथा पृथिव्या रेणूनामित्याह चन्द्रशेखरः।
एतेषां मोक्षणं नास्ति कथितानि च यानि च॥ १७६
सृष्टिसूत्रस्वरूपाणि चान्यं वृणु वरं सुर।
मुनीन्द्रस्य वचः श्रुत्वा देवेन्द्रो विस्मितो मुने॥ १७७
आत्मनः पूर्व्वमैश्वर्य्यं वरयामास तत्र वै।
तत् प्राप्स्यसि चिरेणैवेत्युक्त्वा स प्रययौ गृहम्॥१७८
इन्द्रो ललाभ ज्ञानञ्च न सम्पद्विपदं विना॥ १७९

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
मुनीन्द्र-सुरेन्द्रसंवादे लक्ष्म्युपाख्याने
षट्त्रिंशोऽध्यायः॥ ३६॥

सप्तत्रिंशोऽध्यायः।

नारद उवाच।

हरेर्गुणं समाकर्ण्य ज्ञानं प्राप्य पुरन्दरः।
किं चकार गृहं गत्वा तन्मे व्याख्यातुमर्हसि॥ १

नारायण उवाच।

श्रीकृष्णस्य गुणं श्रुत्वा वीतरागो बभूव सः।
वैराग्यं वर्द्धयामास तस्य ब्रह्मन् दिने दिने॥ २
मुनिस्थानाद्गृहं गत्वा स ददर्शामरावतीम्।
दैत्यैरसुरसंघैश्च समाकीर्णां भयाकुलाम्॥ ३
विषमबान्धवां कुत्र बन्धुहीनाञ्च कुत्रचित्।
पितृ-मातृ-कलत्रादि-विहीनामतिचञ्चलाम्॥ ४
शत्रुग्रस्ताञ्च तां दृष्ट्वा जगाम वाक्पतिं प्रति।
शक्रो मन्दाकिनीतीरे ददर्श गुरुमीश्वरम्॥ ५
ध्यायमानं परं ब्रह्म गङ्गातोयस्थितं परम्।
सूर्य्याभिसंमुखं पूर्व्वमुखञ्च विश्वतोमुखम्॥ ६

साश्रुनेत्रं पुलकितं परमानन्दसंयुतम्।
वरिष्ठञ्च गरिष्ठञ्च धर्मिष्ठमिष्टसेविनाम्॥ ७
प्रियञ्च बन्धुवर्गाणामतिश्रेष्ठञ्च ज्ञानिनाम्।
ज्येष्ठञ्च भ्रातृवर्गाणां नेष्टञ्च सुरवैरिणाम्॥ ८
दृष्ट्वा गुरुं जपन्तञ्च तत्र तस्थौ सुरेश्वरः।
प्रहरान्ते गुरुं दृष्ट्वा चोत्थितं प्रणनाम सः॥ ९
प्रणम्य चरणाम्भोजे रुरोदोच्चैर्मुहुर्मुहुः।
वृत्तान्तं कथयामास ब्रह्मशापादिकं तथा॥ १०
पुनर्वरोपलब्धिञ्च ज्ञानप्राप्तिं सुदुर्लभाम्।
वैरग्रस्ताञ्च स्वपुरीं क्रमेणैव सुरेश्वरः॥ ११
शिष्यस्य वचनं श्रुत्वा सतां बुद्धिमतां वरः।
वृहस्पतिरुवाचेदं कोपरक्तास्यलोचनः॥ १२

गुरुरुवाच।

श्रुतं सर्व्वं सुरश्रेष्ठ मा रोदीर्वचनं शृणु।
न कातरो हि नीतिज्ञो विपत्तौ च कदाचन॥ १३
सम्पत्तिर्वा विपत्तिर्वा नश्वरा स्वप्नरूपिणी।
पूर्व्वस्वकर्म्मायत्ता च स्वयं कर्त्ता तयोरपि॥ १४
सर्व्वेषाञ्च भवत्येव शश्वज्जन्मनि जन्मनि।
चक्रनेमिक्रमेणैव तत्र का परिदेवना॥ १५
भुङ्क्ते हि स्वकृतं कर्म्म सर्व्वत्र चापि भारते।
शुभाशुभञ्च यत्किञ्चित् स्वकर्म्मफलभुक् पुमान्॥ १६
नाभुक्तं क्षीयते कर्म्म कल्पकोटिशतैरपि।
अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म्म शुभाशुभम्॥ १७
इत्येवमुक्तं वेदे च कृष्णेन परमात्मना।
साम्नि कौथुमशाखायां सम्बोध्य कमलोद्भवम्॥ १८
जन्मभोगावशेषे च सर्व्वेषां कृतकर्म्मणाम्।
अनुरूपञ्च तेषाञ्च भारते नान्यथैव हि॥ १९
कर्म्मणा ब्रह्मशापञ्च कर्म्मणा च शुभाशिषम्।
कर्म्मणा च महालक्ष्मीं लभेद्दैन्यञ्च कर्म्मणा॥ २०
कोटिजन्मार्जितं कर्म्म जीविनामनुगच्छति।
न हि त्यजेद्विना भोगात् तच्छायेव पुरन्दर॥ २१
कालभेदे देशभेदे पात्रभेदे च कर्म्मणाम्।
न्यूनताधिकता वापि तावदेव हि कर्म्मणाम्॥ २२
वस्तुदाने च वस्तूनां समं पुण्यं समे दिने।
दिनभेदे कोटिगुणमसंख्यं वाधिकं ततः॥ २३
समे देशे च वस्तूनां दाने पुण्यं सुरेश्वर।
देशभेदे कोटिगुणमसंख्यं वाधिकं तथा॥ २४
समे पात्रे समं पुण्यं वस्तूनां कर्त्तुरेव च।
पात्रभेदे शतगुणमसंख्यं वा ततोऽधिकम्॥ २५
यथा फलन्ति शस्यानि न्यूनानि वाधिकानि च।
कृषकाणां क्षेत्रभेदे पात्रभेदे फलं तथा॥ २६
सामान्यदिवसे विप्रे दानं समफलं भवेत्।
अमायां रविसंक्रान्त्यां फलं शतगुणं भवेत्॥
चातुर्म्मास्ये-पौर्णमास्योरनन्तफलमेव च॥ २७
ग्रहणे शशिनः कोटिगुणञ्च फलमेव च।
सूर्य्यस्य ग्रहणे चापि ततो दशगुणं फलम्॥ २८
अक्षयायामक्षयञ्च वासंख्यं फलमुच्यते।
एवमन्यत्र पुण्याहे फलाधिक्यं भवेदिह॥ २९
यथा दाने तथा स्नाने जपे सत्पुण्यकर्म्मसु।
एवं सर्व्वत्र बोद्धव्यं नराणां कर्म्मणां फलम्॥ ३०
सामान्यदेशे दानञ्च विप्रे समफलं भवेत्।
तीर्थे देवगृहे चैव फलं शतगुणं स्मृतम्॥ ३१
गङ्गायाञ्च कोटिगुणं क्षेत्रे नारायणेऽव्ययम्।
कुरुक्षेत्रे वदर्य्याञ्च काश्यां कोटिगुणं तथा॥ ३२
यथा चैव कोटिगुणं तथा च विष्णुमन्दिरे।
केदारे च लक्षगुणं हरिद्वारे तथा फलम्॥ ३३
पुष्करे भास्करक्षेत्रे दशलक्षगुणं फलम्।
एवं सर्व्वत्र बोद्धव्यं फलाधिक्यं क्रमेण च॥ ३४
सामान्यब्राह्मणे दाने सममेव फलं लभेत्।
लक्षं त्रिसन्ध्यपूते च पण्डिते च जितेन्द्रिये॥ ३५
विष्णुमन्त्रोपासके च बुधे कोटिगुणं फलम्।
एवं सर्व्वत्र बोद्धव्यं फलाधिक्यं भवेत् ततः॥ ३६
एवं दण्डेन सूत्रेण शरावेण जलेन च।
कुम्भं निर्म्माति चक्रेण कुम्भकारो मृदा भुवि॥ ३७
तथैव कर्म्मसूत्रेण फलं धाता ददाति च।
यस्याज्ञया सृष्टिविधौ तञ्च नारायणं भज॥ ३८
स विधाता विधातुश्च पातुः पाता जगत्त्रये।
स्रष्टुः स्रष्टा च संहर्त्तुः संहर्त्ता कालकालकः॥ ३९
महाविपत्तौ संसारे यः स्मरेन्मधुसूदनम्।
विपत्तौ तस्य सम्पत्तिर्भवेदित्याह शङ्करः॥ ४०
इत्येवमुक्त्वा जीवश्च समालिङ्ग्य सुरेश्वरम्।
दत्त्वा शुभाशिषञ्चेष्टं बोधयामास नारद॥ ४१

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते प्रकृतिखण्डे लक्ष्म्युपाख्याने
महेन्द्रसंवादे सप्तविंशोऽध्यायः॥ २७॥

अष्टत्रिंशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

हरिं ध्यात्वा हरिर्ब्रह्मन् जगाम ब्रह्मणः सभाम्।
वृहस्पतिं पुरस्कृत्य सर्व्वैः सुरगणैः सह ॥ १
शीघ्रं गत्वा ब्रह्मलोकं दृष्ट्वा च कमलोद्भवम्।
प्रणेमुर्देवताः सर्व्वाः गुरुणा सह नारद ॥ २
वृत्तान्तं कथयामास सुराचार्य्यो विधिं विभुम्।
प्रहस्योवाच तच्छ्रुत्वा महेन्द्रं कमलोद्भवः ॥ ३

ब्रह्मोवाच।

वत्स मद्वंशजातोऽसि प्रपौत्रो मे विचक्षणः।
वृहस्पतेश्च शिष्यस्त्वं सुराणामधिपः स्वयम् ॥ ४
मातामहश्च दक्षश्च विष्णुभक्तः प्रतापवान्।
कुलत्रयं यच्छुद्धञ्च कथं सोऽहङ्कृती भवेत् ॥ ५
माता पतिव्रता यस्य पिता शुद्धो जितेन्द्रियः।
मातामही मातुलश्च कथं सोऽहङ्कृती भवेत् ॥ ६
जनः पैतृकदोषेण दोषान्मातामहस्य च।
गुरोर्दोषान्नीतिदोषैर्हरिद्वेषी भवेद्ध्रुवम् ॥ ७
सर्व्वान्तरात्मा भगवान् सर्व्वदेहेष्ववस्थितः।
यस्य देहात् स प्रयाति स शवस्तत्क्षणं भवेत् ॥ ८
मनोऽहमिन्द्रियेशोऽपि ज्ञानरूपी हि शङ्करः।
विष्णुः प्राणाश्च प्रकृतिर्बुद्धिर्भगवती सती ॥ ९
निद्रादयः शक्तयश्च ताः सर्व्वाः प्रकृतेः कलाः।
आत्मनः प्रतिबिम्बश्च जीवो भोगी शरीरभृत् ॥ १०
आत्मनीशे गते देहात् सर्व्वे यान्ति ससम्भ्रमात्।
यथा चाध्वनि गच्छन्तं नरदेवमिवानुगाः ॥ ११
अहं शिवश्च शेषश्च विष्णुधर्म्मो महान् विराट्।
वयं यदंशा भक्ताश्च तत्पुष्पं न्यक्कृतं त्वया ॥ १२
शिवेन पूजितं पादपद्मं पुष्पेण येन च।
तच्च दुर्व्वाससा दत्तं दैवेन न्यक्कृतं सुर ॥ १३
तत्पुष्पं मस्तके यस्य कृष्णपादाब्जप्रच्युतम्।
सर्व्वेषाञ्च सुराणाञ्च तत्पूजा पुरतो भवेत् ॥ १४
दैवेन वञ्चितस्त्वञ्च दैवञ्च बलवत्तरम्।
भाग्यहीनं जनं मूढं को वा रक्षितुमीश्वरः ॥ १५
कृष्णं न मन्यते यो हि श्रीनाथं सर्व्ववन्दितम्।
प्रयाति रुष्टा तद्दासी महालक्ष्मीर्विहाय तम् ॥१६
शतयज्ञेन यां लब्धा दौहित्रेण त्वया पुरा।
सा श्रीर्गताधुना कोपात् कृष्णनिर्म्माल्यवर्ज्जनात् ॥१७
अधुना गच्छ वैकुण्ठं मया च गुरुणा सह।
निषेव्य तत्र श्रीनाथं श्रियं प्राप्स्यसि तद्वरात् ॥ १८
इत्येवमुक्त्वा स ब्रह्मा सर्व्वैः सुरगणैः सह।
शीघ्रं जगाम वैकुण्ठं यत्र श्रीशस्तया सह ॥ १९
तत्र गत्वा परं ब्रह्म भगवन्तं सनातनम्।
दृष्ट्वा तेजःस्वरूपञ्च प्रज्वलन्तं स्वतेजसा ॥ २०
ग्रीष्ममध्याह्नमार्त्तण्ड-शतकोटिसमप्रभम्।
शान्तञ्चानादिमध्यान्तं लक्ष्मीकान्तमनन्तकम् ॥ २१
चतुर्भुजैः पार्षदैश्च सरस्वत्यान्वितं शुभम्।
भक्त्या चतुर्भिर्वेदैश्च गङ्गया परिसेवितम् ॥ २२
तं प्रणेमुः सुराः सर्व्वे मूर्द्ध्ना ब्रह्मपुरोगमाः।
भक्तिनम्राः साश्रुनेत्रास्तुष्टुवुः पुरुषोत्तमम् ॥ २३
वृत्तान्तं कथयामास स्वयं ब्रह्मा कृताञ्जलिः।
रुरुदुर्देवताः सर्व्वाः स्वाधिकारच्युताश्च ताः ॥ २४
स ददर्श सुरगणं विपद्ग्रस्तं भयाकुलम्।
वस्त्रभूषणशून्यञ्च वाहनादिविवर्ज्जितम् ॥ २५
शोभाशून्यं हतश्रीकमतिनिष्प्रतिभं परम्।
उवाच कातरं दृष्ट्वा प्रपन्नभयभञ्जनः ॥ २६

श्रीनारायण उवाच।

मा भैर्ब्रह्मन् हे सुराश्च भयं किं वो मयि स्थिते।
दास्यामि लक्ष्मीमचलां परमैश्वर्य्यवर्द्धिनीम् ॥ २७
किन्तु मद्वचनं किञ्चित् श्रूयतां समयोचितम्।
हितं सत्यं सारभूतं परिणामसुखावहम् ॥ २८
जनाश्चासंख्यविश्वस्था मदधीनाश्च सन्ततम्।
यथा तथाहं मद्भक्तैः पराधीनः स्वतन्त्रकः ॥ २९
यं यं रुष्टो हि मद्भक्तो मत्परो हि निरङ्कुशः।
तद्गृहेऽहं न तिष्ठामि पद्मया सह निश्चितम् ॥ ३०
दुर्व्वासाः शङ्करांशश्च वैष्णवो मत्परायणः।
तच्छापादागतोऽहञ्च सश्रीको वो गृहादपि ॥ ३१
यत्र शङ्खध्वनिर्नास्ति तुलसी च शिलार्च्चनम्।
न भोजनञ्च विप्राणां न पद्मा तत्र तिष्ठति ॥ ३२
मद्भक्तानाञ्च मन्निन्दा यत्र यत्र भवेत् सुराः।
महारुष्टा महालक्ष्मीस्ततो याति पराभवात् ॥३३
मद्भक्तिहीनो यो मूढो यो भुङ्क्ते हरिवासरे।
मम जन्मदिने चापि याति श्रीस्तद्गृहादपि ॥ ३४
मन्नामविक्रयी यश्च विक्रीणाति स्वकन्यकाम्।

यत्रातिथिर्न भुङ्क्ते च मत्प्रिया याति तद्गृहात् ॥ ३५
पापिनां यो गृहं याति शूद्रश्राद्धान्नभोजकः।
महारुष्टा ततो याति मन्दिरात् कमलालया ॥ ३६
शूद्राणां शवदाही च भाग्यहीनश्च ब्राह्मणः।
याति रुष्टा तद्गृहाच्च देवी कमलवासिनी ॥ ३७
शूद्राणां सूपकारो यो ब्राह्मणो वृषवाहकः।
तत्तोयपानभीता च कमला याति तद्गृहात् ॥ ३८
विप्रो यवनसेवी च देवलः शूद्रयाजकः।
तत्तोयपानभीता च वैष्णवी याति तद्गृहात् ॥ ३९
विश्वासघाती मित्रघ्नो नरघाती कृतघ्नकः।
योऽगम्यागामुको विप्रो मद्भार्य्या याति तद्गृहात्॥४०
अशुद्धहृदयः क्रूरो हिंसको निन्दको द्विजः।
ब्राह्मण्यां शूद्रजातश्च याति देवी च तद्गृहात् ॥४१
यो विप्रः पुंश्चलीपुत्रो महापापी च तत्पतिः।
अवीरान्नञ्च यो भुङ्क्ते तस्माद्याति जगत्प्रसूः ॥ ४२
तृणं छिनत्ति नखरैस्तैर्वा यो हि लिखेन्महीम्।
रुष्टो मलिनवासाश्च सा प्रयाति च तद्गृहात् ॥ ४३
सूर्य्योदये च द्विर्भोजी दिवाशायी च ब्राह्मणः।
दिवामैथुनकारी च तस्माद्याति हरिप्रिया ॥ ४४
आचारहीनो यो विप्रो यश्च शूद्रप्रतिग्रही।
अदीक्षितो हि यो मूढस्तस्माल्लोला प्रयाति च ॥ ४५
स्निग्धपादश्च नग्नो वा यः शेते ज्ञानदुर्ब्बलः।
शश्वद्धसति वाचालो यात्येव तद्गृहात् सती ॥ ४६
शिरःस्नातश्च तैलेन योऽन्यदङ्गमुपस्पृशेत्।
स्वाङ्गे च वादयेद्वाद्यं रमा याति च तद्गृहात् ॥ ४७
व्रतोपवासहीनो यः सन्ध्याहीनोऽशुचिर्द्विजः।
विष्णुभक्तिविहीनो यस्तस्माद्याति हरिप्रिया ॥ ४८
ब्राह्मणं निन्दयेद्यो हि तांश्च द्वेष्टि च सन्ततम्।
जीवहिंसी दयाहीनो याति सर्व्वप्रसूस्ततः ॥ ४९
यत्र यत्र हरेरर्च्चा हरेरुत्कीर्त्तनं शुभम्।
तत्र तिष्ठति सा देवी कमला सर्व्वमङ्गला ॥ ५०
यत्र प्रशंसा कृष्णस्य तद्भक्तस्य पितामह।
सा च कृष्णप्रिया देवी तत्र तिष्ठति सन्ततम् ॥ ५१
यत्र शङ्खध्वनिः शङ्खः शिला च तुलसीदलम्।
तत्सेवा वन्दनं ध्यानं तत्र सा परितिष्ठति ॥ ५२
शिवलिङ्गार्च्चनं यत्र तस्य चोत्कीर्त्तनं शुभम्।
दुर्गार्च्चनं तद्गुणाश्च तत्र पद्मनिवासिनी ॥ ५३
विप्राणां सेवनं यत्र तेषाञ्च भोजनं शुभम्।
अर्च्चनं सर्व्वदेवानां तत्र पद्ममुखी सती ॥ ५४
इत्युक्त्वा च सुरान् सर्व्वान् रमामाह रमापतिः।
क्षीरोदसागरे जन्म कलया च लभेति च ॥ ५५
इत्युक्त्वा तान् जगन्नाथो ब्रह्माणं पुनराह च।
मथित्वा सागरं लक्ष्मीं देवेभ्यो देहि पद्मज ॥ ५६
इत्युक्त्वा कमलाकान्तो जगामाभ्यन्तरं मुने।
देवाश्चिरेण कालेन ययुः क्षीरोदसागरम् ॥ ५७
मन्थानं मन्दरं कृत्वा कूर्म्मं कृत्वा च भाजनम्।
कृत्वा शेषं मन्थपाशं सुराश्चक्रुश्च घर्षणम् ॥ ५८
धन्वन्तरिञ्च पीयूषमुच्चैःश्रवसमीप्सितम्।
नानारत्नं हस्तिरत्नं प्रापुर्लक्ष्मीं सुदर्शनम् ॥ ५९
वनमालां ददौ सा च क्षीरोदशायिने मुने।
सर्व्वेश्वराय रम्याय विष्णवे वैष्णवी सती ॥ ६०
देवैः स्तुता पूजिता च ब्रह्मणा शङ्करेण च।
ददौ दृष्टिं सुरगृहे ब्रह्मशापविमोचने ॥ ६१
प्रापुर्देवाः स्वविषयं दैत्यैर्ग्रस्तं भयङ्करैः।
महालक्ष्मीप्रसादेन वरदानेन नारद ॥ ६२
इत्येवं कथितं सर्व्वं लक्ष्म्युपाख्यानमुत्तमम्।
सुखदं सारभूतञ्च किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ६३

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायण-नारद-संवादे लक्ष्म्युपाख्याने
अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः।

नारद उवाच।

हरेरुत्कीर्त्तनं भद्रं श्रुतं तज्ज्ञानमुत्तमम्।
ईप्सितं लक्ष्म्युपाख्यानं ध्यानं स्तोत्रादिकं वद ॥ १
हरिणा पूजिता पूर्व्वं ततो ब्रह्मादिभिस्तथा।
शक्रेण भ्रष्टराज्येन सार्द्धं सुरगणेन च ॥ २
पूजिता केन ध्यानेन विधिना केन वा पुरा।
स्तुता वा केन स्तोत्रेण तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ३

नारायण उवाच।

स्नात्वा तीर्थे पुरा शक्रो धृत्वा धौते च वाससी।
घटं संस्थाप्य क्षीरोदे देवषट्कञ्च पूजयेत् ॥ ४
गणेशञ्च दिनेशञ्च वह्निं विष्णुं शिवं शिवाम्।

एतान् भक्त्या समभ्यर्च्य पुष्पगन्धादिभिस्तथा ॥ ५
तत्रावाह्य महालक्ष्मीं परमैश्वर्य्यरूपिणीम्।
पूजां चकार देवेशो ब्रह्मणा च पुरोधसा ॥ ६
पुरःस्थितेषु मुनिषु ब्राह्मणेषु गुरौ तथा।
देवादिषु च देवेशे ज्ञानानन्दे शिवे मुने ॥ ७
पारिजातस्य पुष्पञ्च गृहीत्वा चन्दनोक्षितम्।
ध्यात्वा देवीं महालक्ष्मीं पूजयामास नारद ॥ ८
ध्यानञ्च सामवेदोक्तं यद्दत्तं ब्रह्मणे पुरा।
हरिणा तेन ध्यानेन तन्निबोध वदामि ते ॥ ९
सहस्रदलपद्मस्य कर्णिकावासिनीं पराम्।
शरत्पार्व्वणकोटीन्दुप्रभामुष्टकरीं वराम् ॥ १०
स्वतेजसा प्रज्वलन्तीं सुखदृश्यां मनोहराम्।
प्रतप्तकाञ्चननिभां शोभां मूर्त्तिमतीं सतीम् ॥ ११
रत्नभूषणभूषाढ्यां शोभितां पीतवाससा।
ईषद्धास्यप्रसन्नास्यां शश्वत्सुस्थिरयौवनाम् ॥ १२
सर्व्वसम्पत्प्रदात्रीञ्च महालक्ष्मीं भजे शुभाम्।
ध्यानेनानेन तां ध्यात्वा नानोपहारसंयुतः ॥ १३
सम्पूज्य ब्रह्मवाक्येण चोपहाराणि षोड़श।
ददौ भक्त्या विधानेन प्रत्येकं मन्त्रपूर्व्वकम्।
प्रशंस्यानि प्रकृष्टानि दुर्लभानि वराणि च ॥ १४
अमूल्यरत्नसारञ्च निर्म्मितं विश्वकर्म्मणा।
आसनञ्च प्रसन्नञ्च महालक्ष्मि प्रगृह्यताम् ॥ १५
शुद्धं गङ्गोदकमिदं सर्व्ववन्दितमीप्सितम्।
पापेध्मवह्निरूपञ्च गृह्यतां कमलालये ॥ १६
पुष्प-चन्दन-दूर्व्वादिसंयुतं जाह्नवीजलम्।
शङ्खगर्भस्थितं शुद्धं गृह्यतां पद्मवासिनि ॥ १७
सुगन्धि विष्णुतैलञ्च सुगन्धामलकीजलम्।
देहसौन्दर्य्यबीजञ्च गृह्यतां श्रीहरिप्रिये ॥ १८
वृक्षनिर्य्यासरूपञ्च गन्धद्रव्यादिसंयुतम्।
श्रीकृष्णकान्ते धूपञ्च पवित्रञ्च प्रगृह्यताम् ॥ १९
मलयाचलसम्भूतं वृक्षसारं मनोहरम्।
सुगन्धयुक्तं सुखदं चन्दनं देवि गृह्यताम् ॥ २०
जगच्चक्षुःस्वरूपञ्च प्राणरक्षणकारणम्।
प्रदीपं शुद्धरूपञ्च गृह्यतां परमेश्वरि ॥ २१
नानोपहाररूपञ्च नानारससमन्वितम्।
नानास्वादुकरञ्चैव नैवेद्यं प्रतिगृह्यताम् ॥ २२
अन्नब्रह्मस्वरूपञ्च प्राणरक्षणकारणम्।
तुष्टिदं पुष्टिदञ्चैवमन्नञ्च प्रतिगृह्यताम् ॥ २३
शाल्यक्षतसुपक्वञ्च शर्करागव्यसंयुतम्।
सुस्वादुयुक्तं पद्मे च परमान्नं प्रगृह्यताम् ॥ २४
शर्करागव्यपक्वञ्च सुस्वादु सुमनोहरम्।
मया निवेदितं लक्ष्मि स्वस्तिकं प्रतिगृह्यताम् ॥ २५
नानाविधानि रम्याणि पक्वानि च फलानि च।
स्वादुयुक्तानि कमले गृह्यन्तां फलदानि च ॥ २६
सुरभिस्तन्यसंयुक्तं सुस्वादु सुमनोहरम्।
मर्त्त्यामृतञ्च गव्यञ्च गृह्यतामच्युतप्रिये ॥ २७
सुस्वादु रससंयुक्तमिक्षुवृक्षरसोद्भवम्।
अग्निपक्वमपक्वं वा गुड़ञ्च देवि गृह्यताम् ॥ २८
यव-गोधूमशस्यानां चूर्णरेणुसमुद्भवम्।
सुपक्वगुड़गव्याक्तं मिष्टान्नं देवि गृह्यताम् ॥ २९
शस्यचूर्णोद्भवं पक्वं स्वस्तिकादिसमन्वितम्।
मया निवेदितं देवि पिष्टकं प्रतिगृह्यताम् ॥ ३०
पार्थिवो वृक्षभेदश्च विविधद्रव्यकारणम्।
सुस्वादु रससंयुक्ता इक्षुश्च प्रतिगृह्यताम् ॥ ३१
शीतवायुप्रदञ्चैव दाहे च सुखदं परम्।
कमले गृह्यताञ्चेदं व्यजनं श्वेतचामरम् ॥ ३२
ताम्बूलञ्च वरं रम्यं कर्पूरादिसुवासितम्।
जिह्वाजाड्यच्छेदकरं ताम्बूलं देवि गृह्यताम् ॥ ३३
सुवासितं शीतलञ्च पिपासानाशकारणम्।
जगज्जीवनरूपञ्च जीवनं देवि गृह्यताम् ॥ ३४
देहसौन्दर्य्यबीजञ्च सदा शोभाविवर्द्धनम्।
कार्पासजञ्च कृमिजं वसनं देवि गृह्यताम् ॥ ३५
रत्नस्वर्णविकारञ्च देहभूषाविवर्द्धनम्।
शोभाधानं श्रीकरञ्च भूषणं प्रतिगृह्यताम् (क) ॥ ३६
नानाकुसुमनिर्म्माणं बहुशोभाप्रदं (ख) परम्।
सुर-भूपप्रियं शुद्धं माल्यं देवि प्रगृह्यताम् ॥ ३७
शुद्धिदः शुद्धरूपश्च सर्व्वमङ्गलमङ्गलः।
गन्धवस्तूद्भवो रम्यो गन्धो देवि प्रगृह्यताम् ॥ ३८
पुण्यतीर्थोदकञ्चैव विशुद्धं शुद्धिदं सदा।
गृह्यतां कृष्णकान्ते च रम्यमाचमनीयकम् ॥ ३९
रत्नसारादिनिर्म्माणं पुष्पचन्दनसंयुतम्।
रत्नभूषणभूषाढ्यं सुतल्पं प्रतिगृह्यताम् ॥ ४०

(क) श्रीः प्रगृह्यताम् इति क्वचित् पाठः।
(ख) शोभाश्रयमिति च पाठः।

यद्यद्द्रव्यमपूर्व्वञ्च पृथिव्यामतिदुर्लभम्।
देव-भूपार्हभोग्यञ्च तद्द्रव्यं देवि गृह्यताम्॥ ४१
द्रव्याण्येतानि दत्त्वा च मूलेन देवपुङ्गवः।
मूलं जजाप भक्त्या च दशलक्षं विधानतः॥ ४२
जपेन दशलक्षेण मन्त्रसिद्धिर्बभूव ह।
मन्त्रश्च ब्रह्मणा दत्तः कल्पवृक्षश्च सर्व्वदः॥ ४३
लक्ष्मीर्माया कामवाणी ङेऽन्तः कमलवासिनी।
स्वाहान्तो वैदिको मन्त्रराजोऽयं द्वादशाक्षरः॥ ४४
कुवेरोऽनेन मन्त्रेण सर्व्वैश्वर्य्यमवाप्तवान्।
राजराजेश्वरो दक्ष-सावर्णिर्मनुरेव सः॥ ४५
मङ्गलोऽनेन मन्त्रेण सप्तद्वीपवतीपतिः।
प्रियव्रतोत्तानपादौ केदारो नृप एव च॥ ४६
एते च सिद्धा राजेन्द्रा मन्त्रेणानेन नारद।
सिद्धे मन्त्रे महालक्ष्मीः शक्राय दर्शनं ददौ॥ ४७
रत्नेन्द्रसारनिर्म्माण-विमानस्था वरप्रदा।
सप्तद्वीपवतीं पृथ्वीं छादयन्ती त्विषा च सा॥ ४८
श्वेतचम्पकवर्णाभा रत्नभूषणभूषिता।
ईषद्धास्यप्रसन्नास्या भक्तानुग्रहकातरा॥ ४९
बिभ्रती रत्नमालाञ्च कोटिचन्द्रसमप्रभाम्।
दृष्ट्वा जगत्प्रसूं शान्तां तुष्टाव तां पुरन्दरः॥ ५०
पुलकाञ्चितसर्व्वाङ्गः साश्रुनेत्रः कृताञ्जलिः।
ब्रह्मणा च प्रदत्तेन स्तोत्रराजेन संयतः।
सर्व्वाभीष्टप्रदेनैव वैदिकेनैव तत्र च॥ ५१

इन्द्र उवाच।

ओं नमो महालक्ष्म्यै।
नमः कमलवासिन्यै नारायण्यै नमो नमः।
कृष्णप्रियायै सारायै पद्मायै च नमो नमः॥ ५२
पद्मपत्रेक्षणायै च पद्मास्यायै नमो नमः।
पद्मासनायै पद्मिन्यै वैष्णव्यै च नमो नमः॥ ५३
सर्व्वसम्पत्स्वरूपायै सर्व्वदात्र्यै नमो नमः।
सुखदायै मोक्षदायै सिद्धिदायै नमो नमः॥ ५४
हरिभक्तिप्रदात्र्यै च हर्षदायै नमो नमः।
कृष्णवक्षःस्थितायै च कृष्णेशायै नमो नमः॥ ५५
चन्द्रशोभास्वरूपायै रत्नपद्मे च शोभने।
सम्पत्त्यधिष्ठातृदेव्यै महादेव्यै नमो नमः॥ ५६
शस्याधिष्ठातृदेव्यै च शस्यायै च नमो नमः।
नमो बुद्धिस्वरूपायै बुद्धिदायै नमो नमः॥ ५७

वैकुण्ठे या महालक्ष्मीर्लक्ष्मीः क्षीरोदसागरे।
स्वर्गलक्ष्मीरिन्द्रगेहे राजलक्ष्मीर्नृपालये॥ ५८
गृहलक्ष्मीश्च गृहिणां गेहे च गृहदेवता।
सुरभी सा गवां माता दक्षिणा यज्ञकामिनी॥ ५९
अदितिर्देवमाता त्वं कमला कमलालये।
स्वाहा त्वञ्च हविर्द्दाने कव्यदाने स्वधा स्मृता॥ ६०
त्वं सहिष्णुस्वरूपा च सर्व्वाधारा वसुन्धरा।
शुद्धसत्त्वस्वरूपा त्वं नारायणपरायणा॥ ६१
क्रोधहिंसावर्ज्जिता च वरदा च शुभानना।
परमार्थप्रदा त्वञ्च हरिदास्यप्रदा परा॥ ६२
यया विना जगत् सर्व्वं भस्मीभूतमसारकम्।
जीवन्मृतञ्च विश्वञ्च शवतुल्यं यया विना॥ ६३
सर्व्वेषाञ्च परा माता सर्व्वबान्धवरूपिणी।
यया विना न सम्भाष्यो बान्धवैर्बान्धवः सदा॥ ६४
त्वया हीनो बन्धुहीनस्त्वया युक्तः सबान्धवः।
धर्म्मार्थकाममोक्षाणां त्वञ्च कारणरूपिणी॥ ६५
यथा माता स्तनन्धानां शिशूनां शैशवे सदा।
तथा त्वं सर्व्वदा माता सर्व्वेषां सर्व्वविश्वतः॥ ६६
मातृहीनः स्तनान्धश्च स चेज्जीवति दैवतः।
त्वया हीनो जनः कोऽपि न जीवत्येव निश्चितम्॥ ६७
सुप्रसन्नस्वरूपा त्वं मां प्रसन्ना भवाम्बिके।
वैरिग्रस्तञ्च विषयं देहि मह्यं सनातनि॥ ६८
वयं यावत् त्वया हीना बन्धुहीनाश्च भिक्षुकाः।
सर्व्वसम्पद्विहीनाश्च तावदेव हरिप्रिये॥ ६९
राज्यं देहि श्रियं देहि बलं देहि सुरेश्वरि।
कीर्त्तिं देहि धनं देहि यशो मह्यञ्च देहि मे॥ ७०
कामं देहि मतिं देहि भोगान् देहि हरिप्रिये।
ज्ञानं देहि च धर्म्मञ्च सर्व्वसौभाग्यमीप्सितम्॥ ७१
प्रभावञ्च प्रतापञ्च सर्व्वाधिकारमेव च।
जयं पराक्रमं युद्धे परमैश्वर्य्यमेव च॥ ७२
इत्युक्त्वा च महेन्द्रश्च सर्व्वैः सुरगणैः सह।
प्रणनाम साश्रुनेत्रो मूर्द्ध्ना चैव पुनः पुनः॥ ७३
ब्रह्मा च शङ्करश्चैव शेषो धर्म्मश्च केशवः।
सर्व्वे चक्रुः परीहारं सुरार्थे च पुनः पुनः॥ ७४
देवेभ्यश्च वरं दत्त्वा पुष्पमालां मनोहराम्।
केशवाय ददौ लक्ष्मीः सन्तुष्टा सुरसंसदि॥ ७५
ययुर्देवाश्च सन्तुष्टाः स्वं स्वं स्थानञ्च नारद।

देवी ययौ हरेः क्रोड़ं हृष्टा क्षीरोदशायिनः ॥ ७६
ययतुश्चैव स्वगृहं ब्रह्मेशानौ च नारद।
दत्त्वा शुभाशिषं तौ च देवेभ्यः प्रीतिपूर्व्वकम् ॥ ७७
इदं स्तोत्रं महापुण्यं त्रिसन्ध्यं यः पठेन्नरः।
कुवेरतुल्यः स भवेद्राजराजेश्वरो महान् ॥ ७८
सिद्धस्तोत्रं यदि पठेत् सोऽपि कल्पतरुर्नरः।
पञ्चलक्षजपेनैव स्तोत्रसिद्धिर्भवेन्नृणाम् ॥ ७९
सिद्धस्तोत्रं यदि पठेन्मासमेकञ्च संयतः।
महासुखी च राजेन्द्रो भविष्यति न संश :: ॥ ८०
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महालक्ष्मीस्तोत्रं समाप्तम्।

नारद उवाच।

पुष्पं दुर्व्वाससा दत्तमस्यैव यस्य मस्तके।
तस्य सर्व्वपुरःपूजेत्युक्तं पूर्व्वं त्वया प्रभो ॥ ८१
तदेव स्थापितं पुष्पं गजेन्द्रस्यैव मस्तके।
कुतो जन्म गणेशस्य स च मत्तो वनं गतः ॥ ८२
मूर्द्धच्छेदे गणपतेः शनेर्दृष्ट्या पुरा मुने।
तत्स्कन्धे योजयामास हस्तिमस्तं हरिः स्वयम् ॥ ८३
अधुनोक्तं देवषट्कं सम्पूज्य च पुरन्दरः।
पूजयामास लक्ष्मीञ्च क्षीरोदे च सुरैः सह ॥ ८४
अहो पुराणवक्तॄणां दुर्व्बोधं वचनं नृणाम्।
सुव्यक्तमस्य सिद्धान्तं वद वेदविदां वर ॥ ८५

नारायण उवाच।

यदा शशाप शक्रञ्च दुर्व्वासा मुनिपुङ्गवः।
तदा नास्यैव तज्जन्म पूजाकाले बभूव सः ॥ ८६
सुचिरं दुःखिता देवा बभ्रमुर्ब्रह्मशापतः।
पश्चात् सम्प्राप तां लक्ष्मीं वरेण च हरेर्मुने ॥ ८७

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायण-नारदसंवादे लक्ष्म्युपाख्यानं
नामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥३९॥

चत्वारिंशोऽध्यायः।

नारद उवाच।

नारायण महाभाग नारायणसम प्रभो।
रूपेण च गुणेनैव यशसा तेजसा त्विषा ॥ १
त्वमेव ज्ञानिनां श्रेष्ठः सिद्धानां योगिनां तथा।
महालक्ष्म्या उपाख्यानं विज्ञातं महदद्भुतम् ॥ २
तपस्विनां मुनीनाञ्च परो वेदविदां तथा।
अन्यत् किञ्चिदुपाख्यानं निगूढ़ं वद साम्प्रतम् ॥ ३
अतीव गोपनीयं यदुपयुक्तञ्च सर्व्वतः।
अप्रकाश्यं पुराणेषु वेदोक्तधर्म्मसंयुतम् ॥ ४

नारायण उवाच।

नानाप्रकारमाख्यानमप्रकाश्यं पुराणतः।
श्रुतौ कतिविधं गूढ़मास्ते ब्रह्मन् सुदुर्लभम् ॥ ५
तेषु यत् सारभूतञ्च श्रोतुं किं वा त्वमिच्छसि।
तन्मे ब्रूहि महाभाग पश्चाद्वक्ष्यामि तत् पुनः ॥ ६

नारद उवाच।

स्वाहा देवहविर्द्दाने प्रशस्ता सर्व्वकर्म्मसु।
पितृदाने स्वधा शस्ता दक्षिणा सर्व्वतो वरा ॥ ७
एतासां चरितं जन्म फलं प्राधान्यमेव च।
श्रोतुमिच्छामि त्वद्वक्त्रात् वद वेदविदां वर ॥ ८

सौतिरुवाच।

नारदस्य वचः श्रुत्वा प्रहस्य मुनिपुङ्गवः।
कथां कथितुमारेभे पुराणोक्तां पुरातनीम् ॥ ९

नारायण उवाच।

सृष्टेः प्रथमतो देवाश्चाहारार्थं ययुः पुरा।
ब्रह्मलोके ब्रह्मसभामगम्यां सुमनोहराम् ॥ १०
गत्वा निवेदनं चक्रुराहारहेतुकं मुने।
ब्रह्मा श्रुत्वा प्रतिज्ञाय सिषेवे श्रीहरिं परम् ॥ ११
यज्ञरूपो हि भगवान् कलया च बभूव सः।
यज्ञे यद्यद्धविर्द्दानं दत्तं तेभ्यश्च ब्रह्मणा ॥ १२
हविर्द्ददति विप्राश्च भक्त्या च क्षत्रियादयः।
सुरा नैव प्राप्नुवन्ति तद्दानं मुनिपुङ्गव ॥ १३
देवा विषण्णास्ते सर्व्वे तत्सभाञ्च पुनर्ययुः।
गत्वा निवेदनं चक्रुराहाराभावहेतुकम् ॥ १४
ब्रह्मा श्रुत्वा तु ध्यानेन श्रीकृष्णं शरणं ययौ।
पूजां चकार प्रकृतिं ध्यानेनैव तदाज्ञया ॥ १५
प्रकृतिः कलया चैव सर्व्वशक्तिस्वरूपिणी।
बभूव दाहिकाशक्तिरग्नेः स्वाहा स्वकामिनी ॥ १६
ग्रीष्ममध्याह्नमार्त्तण्ड-प्रभाच्छादनकारिणी।
अतीव सुन्दरी रामा रमणीया मनोहरा ॥ १७
ईषद्धास्यप्रसन्नास्या भक्तानुग्रहकातरा।
उवाचेति विधेरग्रे पद्मयोने वरं वृणु ॥ १८
विधिस्तद्वचनं श्रुत्वा सम्भ्रमात् समुवाच ताम् ॥ १९

ब्रह्मोवाच।

त्वमग्नेर्दाहिका शक्तिर्भव पत्नी च सुन्दरि।
दग्धुं न शक्तस्त्वक्तती हुताशश्च त्वया विना॥ २०
त्वन्नामोच्चार्य्य मन्त्रान्ते यो दास्यति हविर्नरः।
सुरेभ्यस्तत् प्राप्नुवन्ति सुराश्चानन्दपूर्व्वकम्। २१
अग्नेः सम्पत्स्वरूपा त्वं श्रीरूपा च गृहेश्वरी।
देवानां पूजिता शश्वन्नरादीनां भवाम्बिके॥ २२
ब्रह्मणश्च वचः श्रुत्वा सा विषण्णा बभूव ह।
तमुवाच स्वयं देवी स्वाभिप्रायं स्वयम्भुवम्॥ २३

स्वाहोवाच।

अहं कृष्णं भजिष्यामि तपसा सुचिरेण च।
ब्रह्मंस्तदन्यद्यद्यत् किञ्चित् स्वप्नवद्भ्रम एव च॥ २४
विधाता जगतां त्वञ्च शम्भुर्मृत्युञ्जयः प्रभुः।
बिभर्त्ति शेषो विश्वञ्च धर्म्मः साक्षी च देहिनाम्॥२५
सर्व्वाद्यपूज्यो देवानां गणेषु च गणेश्वरः।
प्रकृतिः सर्व्वसूः सर्व्वपूजिता यत्प्रसादतः॥ २६
ऋषयो मुनयश्चैव पूजिता यं निषेव्य च।
यत्पादपद्मं पद्मैकभावेन चिन्तयाम्यहम्॥ २७
पद्मास्या पाद्ममित्युक्त्वा पद्मनाभानुसारतः।
जगाम तपसे पाद्मे पाद्मादीशस्य पाद्मजा॥ २८
तपस्तेपे लक्षवर्षमेकपादेन पाद्मजा।
तदा ददर्श श्रीकृष्णं निर्गुणं प्रकृतेः परम्॥ २९
अतीव कमनीयञ्च रूपं दृष्ट्वा च सुन्दरी।
मूर्च्छां सम्प्राप कामेन कामेशस्य च कामुकी॥ ३०
विज्ञाय तदभिप्रायं सर्व्वज्ञस्तामुवाच सः।
समुत्थाप्य च स्वक्रोड़े क्षीणाङ्गीं तपसा चिरम्॥ ३१

श्रीकृष्ण उवाच।

वाराहे च त्वमंशेन मम पत्नी भविष्यसि।
नाम्ना नाग्नजीती कन्या कान्ते नग्नजितस्य च॥३२
अधुनाग्नेर्दाहिका त्वं भव पत्नी च भाविनि।
मन्त्राङ्गरूपा पूता च मत्प्रसादाद्भविष्यसि॥ ३३
वह्निस्त्वां भक्तिभावेन सम्पूज्य च गृहेश्वरीम्।
रमिष्यते त्वया सार्द्धं रामया रमणीयया॥ ३४
इत्युक्त्वान्तर्दधे देवी देवीमाश्वास्य नारद।
तत्राजगाम सन्त्रस्तो वह्निर्ब्रह्मनिदेशतः॥ ३५
सामवेदोक्तध्यानेन ध्यात्वा तां जगदम्बिकाम्।
सम्पूज्य परितुष्टाव पाणिं जग्राह मन्त्रतः॥ ३६
तदा दिव्यं वर्षशतं स रेमे रामया सह।
अतीव निर्ज्जने रम्ये सम्भोगसुखदे सदा॥ ३७
बभूव गर्भस्तस्याश्च हुताशस्य च तेजसा।
तद्दधार च सा देवी दिव्यं द्वादशवत्सरम्॥ ३८
ततः सुषाव पुत्त्रांश्च रमणीयान् मनोहरान्।
दक्षिणाग्नि-गार्हपत्या-हवनीयान् क्रमेण च॥ ३९
ऋषयो मुनयश्चैव ब्राह्मणाः क्षत्रियादयः।
स्वाहान्तं मन्त्रमुच्चार्य्य हविर्ददति नित्यशः॥ ४०
स्वाहायुक्तञ्च मन्त्रञ्च यो गृह्णाति प्रशस्तकम्।
सर्व्वसिद्धिर्भवेत् तस्य ब्रह्मन् ग्रहणमात्रतः॥ ४१
विषहीनो यथा सर्पो वेदहीनो यथा द्विजः।
पतिसेवाविहीना स्त्री विद्याहीनो यथा नरः॥ ४२
फलशाखाविहीनश्च यथा वृक्षो हि निन्दितः।
स्वाहाहीनस्तथा मन्त्रो न कुतः फलदायकः॥ ४३
परितुष्टा द्विजाः सर्व्वे देवाः सम्प्रापुराहुतिम्।
स्वाहान्तेनैव मन्त्रेण सफलं सर्व्वकर्म्म च॥ ४४
इत्येवं वर्णितं सर्व्वं स्वाहोपाख्यानमुत्तमम्।
सुखदं मोक्षदं सारं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि॥ ४५

नारद उवाच।

स्वाहापूजाविधानञ्च ध्यानं स्तोत्रं मुनीश्वर।
सम्पूज्य वह्निस्तुष्टाव येन तां वद मे प्रभो॥ ४६

नारायण उवाच।

ध्यानञ्च सामवेदोक्तं स्तोत्रं पूजाविधानकम्।
वदामि श्रूयतां ब्रह्मन् सावधानं निशामय॥ ४७
सर्व्वयज्ञारम्भकाले शालग्रामे घटेऽथवा।
स्वाहां सम्पूज्य यत्नेन यज्ञं कुर्य्यात् फलाप्तये॥ ४८
स्वाहां मन्त्राङ्गपूताञ्च मन्त्रसिद्धिस्वरूपिणीम्।
सिद्धाञ्च सिद्धिदां नृणां कर्म्मणां फलदां भजे॥ ४९
इति ध्यात्वा च मूलेन दत्त्वा पाद्यादिकं नरः।
सर्व्वसिद्धिं लभेत् स्तुत्वा मूलं स्तोत्रं मुने शृणु॥५०
ओँ ह्रीँ श्रीँ वह्निजायायै देव्यै स्वाहेत्यनेन च।
यः पूजयेच्च तां देवीं सर्व्वेष्टिं लभते ध्रुवम्॥ ५१

वह्निरुवाच।

स्वाहाद्या प्रकृतेरंशा मन्त्रतन्त्राङ्गरूपिणी।
मन्त्राणां फलदात्री च धात्री च जगतां सती॥५२
सिद्धिस्वरूपा सिद्धा च सिद्धिदा सर्व्वदा नृणाम्।
हुताशदाहिकाशक्तिस्तत्प्राणाधिकरूपिणी॥ ५३

संसारसाररूपा च घोरसंसारतारिणी।
देवजीवनरूपा च देवपोषणकारिणी ॥ ५४
षोडशैतानि नामानि यः पठेद्भक्तिसंयुतः।
सर्व्वसिद्धिर्भवेत् तस्य चेहलोके परत्र च ॥ ५५
नाङ्गहीनं भवेत् तस्य सर्व्वकर्म्म सुशोभनम्।
अपुत्त्रो लभते पुत्त्रमभार्य्यो लभते प्रियाम् ॥ ५६
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे स्वाहोपाख्यानं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

एकचत्वारिंशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

शृणु नारद वक्ष्यामि स्वधोपाख्यानमुत्तमम्।
पितॄणाञ्च तृप्तिकरं श्राद्धानां फलवर्द्धनम् ॥ १
सृष्टेरादौ पितृगणान् ससर्ज्ज जगतां विधिः।
चतुरश्च मूर्त्तिमतस्त्रींश्च तेजःस्वरूपिणः ॥ २
दृष्ट्वा सप्त पितृगणान् सिद्धरूपान् मनोहरान्।
आहारं ससृजे तेषां श्राद्धतर्पणपूर्व्वकम् ॥ ३
स्नानं तर्पणपर्य्यन्तं श्राद्धान्तं देवपूजनम्।
आह्निकञ्च त्रिसन्ध्यान्तं विप्राणाञ्च श्रुतौ श्रुतम् ॥ ४
नित्यं न कुर्य्याद्यो विप्रस्त्रिसन्ध्यं श्राद्धतर्पणम्।
बलिं वेदध्वनिं सोऽपि विषहीनो यथोरगः ॥ ५
हरिसेवाविहीनश्च श्रीहरेरनिवेद्यभुक्।
तस्यान्तं सूतकं तस्य न कर्म्मार्हः स नारद ॥ ६
ब्रह्मा श्राद्धादिकं सृष्ट्वा जगाम पितृहेतवे।
न प्राप्नुवन्ति पितरो ददति ब्राह्मणादयः ॥ ७
सर्व्वे प्रजग्मुः क्षुधिता विषण्णा ब्रह्मणः सभाम्।
सर्व्वं निवेदनं चक्रुस्तमेव जगतां विधिम् ॥ ८
ब्रह्मा च मानसीं कन्यां ससृजे च मनोहराम्।
रूपयौवनसम्पन्नां शतचन्द्रसमप्रभाम् ॥ ९
विद्यावतीं गुणवतीमतिरूपवतीं सतीम्।
श्वेतचम्पकवर्णाभां रत्नभूषणभूषिताम् ॥ १०
विशुद्धां प्रकृतेरंशां सस्मितां वरदां शुभाम्।
स्वधाभिधानां सुदतीं लक्ष्मीलक्षणसंयुताम् ॥ ११
शतपद्मपदन्यस्तपादपद्मञ्च बिभ्रतीम्।
पत्नीं पितॄणां पद्मास्यां पद्मजां पद्मलोचनाम् ॥१२
पितृभ्यस्तां ददौ कन्यां तुष्टेभ्यस्तुष्टिरूपिणीम्।
ब्राह्मणांश्चोपदेशञ्च चकार गोपनीयकम् ॥ १३
स्वधान्तं मन्त्रमुच्चार्य्य पितृभ्यो देहि चेति च।
क्रमेण तेन विप्राश्च पित्रे दानं ददुः पुरा ॥ १४
स्वाहा शस्ता देवदाने पितृदाने स्वधा वरा।
सर्व्वत्र दक्षिणा शस्ता हतयज्ञमदक्षिणम् ॥ १५
पितरो देवता विप्रा मुनयो मनवस्तथा।
पूजां चक्रुः स्वधां शान्तां तुष्टवुः परमादरम् ॥१६
देवादयश्च सन्तुष्टाः परिपूर्णमनोरथाः।
विप्रादयश्च पितरः स्वधादेवीवरेण च ॥ १७
इत्येवं कथितं सर्व्वं स्वधोपाख्यानमुत्तमम्।
सर्व्वेषाञ्च तुष्टिकरं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ १८

नारद उवाच।

स्वधापूजाविधानञ्च ध्यानं स्तोत्रं महामुने।
श्रोतुमिच्छामि यत्नेन वद वेदविदां वर ॥ १९

नारायण उवाच।

तद्ध्यानं स्तवनं ब्रह्मन् वेदोक्तं सर्व्वसम्मतम्।
सर्व्वं जानासि च कथं ज्ञातुमिच्छसि वृद्धये ॥ २०
शरत्कृष्णत्रयोदश्यां मघायां श्राद्धवासरे।
स्वधां सम्पूज्य यत्नेन ततः श्राद्धं समाचरेत् ॥ २१
स्वधां नाभ्यर्च्च्य यो विप्रः श्राद्धं कुर्य्यादहम्मतिः।
न भवेत् फलभाक् सत्यं श्राद्धस्य तर्पणस्य च ॥ २२
ब्रह्मणो मानसीं कन्यां शश्वत्सुस्थिरयौवनाम्।
पूज्यां पितॄणां देवानां श्राद्धानां फलदां भजे ॥ २३
इति ध्यात्वा शालग्रामेऽप्यथवा शोभने घटे।
दद्यात् पाद्यादिकं तस्यै मूलेनेति श्रुतौ श्रुतम् ॥ २४
ओं ह्रीं श्रीं क्लीं स्वधादेव्यै स्वाहेति च महामनुम्।
समुच्चार्य्य च सम्पूज्य स्तुत्वा तां प्रणमेद्द्विजः ॥ २५
स्तोत्रं शृणु मुनिश्रेष्ठ ब्रह्मपुत्त्र विशारद।
सर्व्ववाञ्छाप्रदं नृणां ब्रह्मणा यत् कृतं पुरा ॥२६

ब्रह्मोवाच।

स्वधोच्चारणमात्रेण तीर्थस्नायी भवेन्नरः।
मुच्यते सर्व्वपापेभ्यो वाजपेयफलं लभेत् ॥ २७
स्वधा स्वधा स्वधेत्येवं यदि वारत्रयं स्मरेत्।
श्राद्धस्य फलमाप्नोति बलेश्च तर्पणस्य च ॥ २८
श्राद्धकाले स्वधास्तोत्रं यः शृणोति समाहितः।
लभेच्छ्राद्धशतानाञ्च पुण्यमेव न संशयः ॥ २९
स्वधा स्वधा स्वधेत्येवं त्रिसन्ध्यं यः पठेन्नरः।
प्रियां विनीतां स लभेत् साध्वीं पुत्त्रं गुणान्वितम् ॥ ३०

पितॄणां प्राणतुल्या त्वं द्विजजीवनरूपिणी ।
श्राद्धाधिष्ठातृदेवी च श्राद्धादीनां फलप्रदा ॥ ३१
बहिर्गच्छ मन्मनसः पितॄणां तुष्टिहेतवे ।
सम्प्रीतये द्विजातीनां गृहिणां वृद्धिहेतवे ॥ ३२
नित्या त्वं नित्यरूपासि गुणरूपासि सुव्रते ।
आविर्भावस्तिरोभावः सृष्टौ च प्रलये तव ॥ ३३
ओं स्वस्ति च नमः स्वाहा स्वधा त्वं दक्षिणा तथा ।
निरूपिताश्चतुर्वेदे षट् प्रशस्ताश्च कर्म्मिणाम् ॥ ३४
पुरासीस्त्वं स्वधा गोपी गोलोके राधिकासखी ।
धृतोरसि स्वमात्मानं कृष्णं तेन स्वधा स्मृता ॥ ३५
ध्वस्ता त्वं राधिकाशापाद्गोलोकाद्विश्वमागता ।
कृष्णाश्लिष्टा तया दृष्टा पुरा वृन्दावने वने ॥ ३६
कृष्णालिङ्गनपुण्येन भूता मे मानसी सुता ।
अतृप्ता सुरतौ तेन चतुर्णां स्वामिनां प्रिया ॥ ३७
स्वाहा सा सुन्दरी गोपी पुरासीद्राधिकासखी ।
स्वं कृष्णमाह रतये तेन स्वाहा प्रकीर्त्तिता ॥ ३८
कृष्णेन सार्द्धं सुचिरं वसन्ते रासमण्डले ।
प्रमत्ता सुरतौ श्लिष्टा दृष्टा सा राधया पुरा ॥ ३९
तस्याः शापेन प्रध्वस्ता गोलोकाद्विश्वमागता ।
कृष्णालिङ्गनपुण्येन बभूव वह्निकामिनी ॥ ४०
पवित्ररूपा परमा देवानां वन्दिता नृणाम् ।
यन्नामोच्चारणेनैव नरो मुच्येत पातकात् ॥ ४१
या सुशीलाभिधा गोपी पुरासीद्राधिकासखी ।
उवास दक्षिणे क्रोड़े कृष्णस्य राधिकाग्रतः ॥ ४२
प्रध्वस्ता सा च तच्छापाद्गोलोकाद्विश्वमागता ।
कृष्णालिङ्गनपुण्येन सा बभूव च दक्षिणा ॥ ४३
सुप्रेयसी रतौ दक्षा प्रशस्ता सर्व्वकर्म्मसु ।
उवास दक्षिणे भर्त्तुर्दक्षिणा तेन कीर्त्तिता ॥ ४४
बभूवुस्तिस्रो गोप्यश्च स्वधा स्वाहा च दक्षिणा ।
कर्म्मिणां कर्म्मपूर्णार्थं पुरा चैवेश्वरेच्छया ॥ ४५
इत्येवमुक्त्वा स ब्रह्मा ब्रह्मलोकेषु संसदि ।
तस्थौ च सहसा सद्यः स्वधा साविर्ब्बभूव ह ॥ ४६
तदा पितृभ्यः प्रददौ तामेव कमलाननाम् ।
तां सम्प्राप्य ययुस्ते च पितरश्च प्रहर्षिताः ॥ ४७
स्वधास्तोत्रमिदं पुण्यं यः शृणोति समाहितः ।
स स्नातः सर्व्वतीर्थेषु वेदपाठफलं लभेत् ॥ ४८
इति स्वधोपाख्यानमेकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

उक्तं स्वाहा-स्वधाख्यानं सावधानं निशामय ।
गोपी सुशीला गोलोके पुरासीत् प्रेयसी हरेः ॥ १
राधा प्रधाना सध्रीची धन्या मान्या मनोहरा ।
अतीव सुन्दरी रामा सुभगा सुदती सती ॥ २
विद्यावती गुणवती सती रूपवती रतिः ।
कलावती कोमलाङ्गी कान्ता कमललोचना ॥ ३
सुश्रोणी सुस्तनी श्यामा न्यग्रोधपरिमण्डला ।
ईषद्धास्यप्रसन्नास्या रत्नालङ्कारभूषिता ॥ ४
श्वेतचम्पकवर्णाभा बिम्बोष्ठी मृगलोचना ।
कामशास्त्रसुनिष्णाता कामिनी हंसगामिनी ॥ ५
भावानुरक्ता भावज्ञा कृष्णस्य प्रियभाविनी ।
रसज्ञा रसिका रासे रासेशस्य रसोत्सुका ॥ ६
उवास दक्षिणे क्रोड़े राधायाः पुरतः पुरा ।
सम्बभूव नम्रमुखो भयेन मधुसूदनः ॥ ७
दृष्ट्वा राधाञ्च पुरतो गोपीनां प्रवरां वराम् ।
मानिनीं रक्तवदनां रक्तपङ्कजलोचनाम् ॥ ८
कोपेन कम्पिताङ्गीञ्च कोपनां कोपदर्शनाम् ।
कोपेन निष्ठुरं वक्तुमुद्यतां स्फुरिताधराम् ॥ ९
वेगेन तामागच्छन्तीं विज्ञाय च तदन्तरम् ।
विरोधभीतो भगवानन्तर्द्धानं चकार सः ॥ १०
पलायमानं तं शान्तं सत्त्वाधारं सुविग्रहम् ।
विलोक्य कम्पिता गोपी सुशीलान्तर्दधौ भिया ॥ ११
विलोक्य सङ्कटं तत्र गोपीनां लक्षकोटयः ।
पुटाञ्जलियुता भीता भक्तिनम्रात्मकन्धराः ॥ १२
रक्ष रक्षेत्युक्तवत्यो हे देवीति पुनः पुनः ।
ययुर्भयेन शरणं तस्याश्चरणपङ्कजे ॥ १३
त्रिलक्षकोटयो गोपाः सुदामादय एव च ।
ययुर्भयेन शरणं तत्पदाब्जे च नारद ॥ १४
पलायमानं कान्तञ्च विज्ञाय परमेश्वरी ।
पलायन्तीं सहचरीं सुशीलाञ्च शशाप सा ॥ १५
अद्यप्रभृति गोलोकं सा चेदायाति गोपिका ।
सद्यो गमनमात्रेण भस्मसाच्च भविष्यति ॥ १६
इत्येवमुक्त्वा तत्रैव देवदेवीश्वरी रुषा ।
रासेश्वरी रासमध्ये रासेशमाजुहाव ह ॥ १७

नालोक्य पुरतः कृष्णं राधा विरहकातरा।
युगकोटिसमं मेने क्षणभेदेन सुव्रता ॥ १८
हे कृष्ण हे प्राणनाथागच्छ प्राणाधिकप्रिय।
प्राणाधिष्ठातृदेवेह प्राणा यान्ति त्वया विना ॥ १९
स्त्रीगर्व्वः पतिसौभाग्याद्वर्द्धते च दिने दिने।
सुखी चेद्विभवो यस्मात् तं भजेद्धर्म्मतः सदा ॥ २०
पतिर्बन्धुः कुलस्त्रीणामधिदेवः सदागतिः।
परं सम्पत्स्वरूपश्च स गतिर्देवमूर्त्तिमान् ॥ २१
धर्म्मदः सुखदः शश्वत् प्रीतिदः शान्तिदः सदा।
सम्मानदो मानदश्च मान्यश्च मानखण्डनः ॥ २२
सारात् सारतमः स्वामी बन्धूनां बन्धुवर्द्धनः।
न च भर्त्तुः समो बन्धुर्बन्धो बन्धुषु दृश्यते ॥ २३
भरणादेव भर्त्तायं पालनात् पतिरुच्यते।
शरीरेशाच्च स स्वामी कामदात् कान्त एव च ॥ २४
बन्धुश्च सुखवर्द्धाच्च प्रीतिदानात् प्रियः परः।
ऐश्वर्य्यदानादीशश्च प्राणेशात् प्राणनाथकः ॥ २५
रतिदानाच्च रमणः प्रियो नास्ति प्रियात् परः।
पुत्त्रस्तु स्वामिनः शुक्राज्जायते तेन स प्रियः ॥ २६
शतपुत्त्रात् परः स्वामी कुलजानां प्रियः सदा।
असत्कुलप्रसूता या कान्तं विज्ञातुमक्षमा ॥ २७
स्नानञ्च सर्व्वतीर्थेषु सर्व्वयज्ञेषु दीक्षणम्।
प्रादक्षिण्यं पृथिव्याश्च सर्व्वाणि च तपांसि च ॥ २८
सर्व्वाण्येव व्रतानीति महादानानि यानि च।
उपोषणानि पुण्यानि यान्यन्यानि च विश्वतः ॥ २९
गुरुसेवा-विप्रसेवा-देवसेवादिकञ्च यत्।
स्वामिनः पदसेवायाः कलां नार्हति षोड़शीम् ॥३०
गुरुविप्रेष्टदेवेषु सर्व्वेभ्यश्च पतिर्गुरुः।
विद्यादाता यथा पुंसां कुलजानां तथा प्रियः ॥३१
गोपीत्रिलक्षकोटीनां गोपानाञ्च तथैव च।
ब्रह्माण्डानामसंख्यानां तत्रस्थानां तथैव च ॥ ३२
रमादिगोलकान्तानानीश्वरी यत्प्रसादतः।
अहं न जाने तं कान्तं स्त्रीस्वभावो दुरत्ययः ॥ ३३
इत्युक्त्वा राधिका कृष्णं तत्र दध्यौ सुभक्तितः।
आरात् सम्प्राप तं तेन विजहार च तत्र वै ॥ ३४
अथ सा दक्षिणा देवी ध्वस्ता गोलोकतो मुने।
सुचिरञ्च तपस्तप्त्वा विवेश कमलातनौ ॥ ३५
अथ देवादयः सर्व्वे यज्ञं कृत्वा सुदुष्करम्।
न लभन्ते फलं तेषां विषण्णाः प्रययुर्विधिम् ॥ ३६
विधिर्निवेदनं श्रुत्वा देवादीनां जगत्पतिम्।
दध्यौ सुचिन्तितो भक्त्या तत्प्रत्यादेशमाप सः ॥ ३७
नारायणश्च भगवान् महालक्ष्म्याश्च देहतः।
विनिष्कृष्य मर्त्त्यलक्ष्मीं ब्रह्मणे दक्षिणां ददौ ॥३८
ब्रह्मा ददौ तां यज्ञाय पूर्णार्थं कर्म्मणां सताम्।
यज्ञः सम्पूज्य विधिवत् तां तुष्टाव रमां मुदा ॥ ३९
तप्तकाञ्चनवर्णाभां चन्द्रकोटिसमप्रभाम्।
अतीव कमनीयाञ्च सुन्दरीं सुमनोहराम् ॥ ४०
कमलास्यां कोमलाङ्गीं कमलायतलोचनाम्।
कमलासनपूज्याञ्च कमलाङ्गसमुद्भवाम् ॥ ४१
वह्निशुद्धांशुकाधानां बिम्बोष्ठीं सुदतीं सतीम्।
बिभ्रतीं कवरीभारं मालतीमाल्यमण्डितम् ॥ ४२
ईषद्धास्यप्रसन्नास्यां रत्नभूषणभूषिताम्।
सुवेशाढ्याञ्च सुस्नातां मुनिमानसमोहिनीम् ॥ ४३
कस्तूरीबिन्दुभिः सार्द्धं सुगन्धिचन्दनान्विताम्।
सिन्दूरबिन्दुनात्यन्त-मलकाधःस्थलोज्ज्वलाम् ॥ ४४
सुप्रशस्तनितम्बाढ्यां बृहच्छ्रोणिपयोधराम्।
कामदेवाधाररूपां कामबाणप्रपीड़िताम् ॥ ४५
तां दृष्ट्वा रमणीयाञ्च यज्ञो मूर्च्छामवाप ह।
पत्नीं तामेव जग्राह विधिबोधितपूर्व्वकम् ॥ ४६
दिव्यं वर्षशतञ्चैव तां गृहीत्वा सुनिर्ज्जने।
यज्ञो रेमे मुदा युक्तो रामया रमया सह ॥ ४७
गर्भं दधार सा देवी दिव्यं द्वादशवत्सरम्।
ततः सुषाव पुत्त्रञ्च फलञ्च सर्व्वकर्म्मणाम् ॥ ४८
कर्म्मणां पूर्णरूपा च दक्षिणा कर्म्मणां सताम्।
परिपूर्णे कर्म्मणि च तत्पुत्त्रः फलदायकः ॥ ४९
यज्ञोऽपि दक्षिणासार्द्धं पुत्त्रेण च फलेन च।
कर्म्मिणां फलदाता चेत्येवं वेदविदो विदुः ॥ ५०
यज्ञश्च दक्षिणां प्राप्य पुत्त्रञ्च फलदायकम्।
फलं ददौ च सर्व्वेभ्यः कर्म्मिभ्य इति नारद ॥ ५१
तदा देवादयस्तुष्टाः परिपूर्णमनोरथाः।
स्वस्थानं प्रययुः सर्व्वे धर्म्मवक्त्रादिदं श्रुतम् ॥ ५२
कृत्वा कर्म्म च कर्त्ता च तूर्णं दद्याच्च दक्षिणाम्।
तत्क्षणं फलमाप्नोति वेदैरुक्तमिदं मुने ॥ ५३
कर्म्मी कर्म्मणि पूर्णे च तत्क्षणाद्यदि दक्षिणाम्।
न दद्याद्ब्राह्मणेभ्यश्च दैवेनाज्ञानतोऽथवा।

मुहूर्त्ते समतीते च द्विगुणा सा भवेद्ध्रुवम् ॥ ५४
एकरात्रव्यतीते तु भवेच्छतगुणा च सा।
त्रिरात्रे तद्दशगुणा सप्ताहे द्विगुणा ततः ॥ ५५
मासे लक्षगुणा प्रोक्ता ब्राह्मणानाञ्च वर्द्धते।
संवत्सरे व्यतीते तु सा त्रिकोटिगुणा भवेत् ॥ ५६
कर्म्म तद्यजमानानां सर्व्वञ्च निष्फलं भवेत्।
स च ब्रह्मस्वापहारी न कर्म्मार्होऽशुचिर्नरः ॥ ५७
दरिद्रो व्याधियुक्तश्च तेन पापेन पातकी।
तद्गृहाद्याति लक्ष्मीश्च शापं दत्त्वा सुदारुणम् ॥ ५८
पितरो नैव गृह्णन्ति तद्दत्तं श्राद्धतर्पणम्।
एवं सुराश्च तत्पूजां तद्दत्तामग्निराहुतिम् ॥ ५९
दाता न दीयते दानं ग्रहीता तन्न याचते।
उभौ तौ नरकं यातश्छिन्नरज्जुर्यथा घटः ॥ ६०
नार्पयेद्यजमानश्चेद्याचितारञ्च दक्षिणाम्।
भवेद्ब्रह्मस्वापहारी कुम्भीपाकं व्रजेद्ध्रुवम् ॥ ६१
वर्षलक्षं वसेत् तत्र यमदूतेन ताड़ितः।
ततो भवेत् स चण्डालो व्याधियुक्तो दरिद्रकः ॥ ६२
पातयेत् पुरुषान् सप्त पूर्व्वांश्च सप्तजन्मनाम्।
इत्येवं कथितं विप्र किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ६३

नारद उवाच।

यत् कर्म्म दक्षिणाहीनं को भुङ्क्ते तत्फलं मुने।
पूजाविधिं दक्षिणायाः पुरा यज्ञकृतं वद ॥ ६४

नारायण उवाच।

कर्म्मणोऽदक्षिणस्यैव कुत एव फलं मुने।
सदक्षिणे कर्म्मणि च फलमेव प्रवर्त्तते ॥ ६५
या या कर्म्मणि सामग्री बलिर्भुङ्क्ते च तां मुने।
बलये तत्प्रदत्तञ्च वामनेन पुरा मुने ॥ ६६
अश्रोत्रियं श्राद्धद्रव्यमश्राद्धं दानमेव च।
वृषलीपतिविप्राणां पूजाद्रव्यादिकञ्च यत् ॥ ६७
गुरोरभक्तस्य कर्म्म बलिर्भुङ्क्ते न संशयः ॥ ६८
दक्षिणायाश्च यद्ध्यानं स्तोत्रं पूजाविधिक्रमम्।
तत् सर्व्वं काण्वशाखोक्तं प्रवक्ष्यामि निशामय ॥ ६९
पुरा सम्प्राप्य तां यज्ञः कर्म्मदक्षाञ्च दक्षिणाम्।
समोह तस्या रूपेण तुष्टाव कामकातरः ॥ ७०

यज्ञ उवाच।

पुरा गोलोकगोपीयं गोपीनां प्रवरा परा।
राधासमा तत्सखी च श्रीकृष्णप्रेयसी प्रिये ॥ ७१
कार्त्तिकीपूर्णिमायान्तु रासे राधामहोत्सवे।
आविर्भूता दक्षिणांशात् कृष्णस्य तेन दक्षिणा ॥ ७२
पुरा त्वञ्च सुशीलाख्या शीलेन शोभनेन च।
कृष्णदक्षांशवासाच्च राधाशापाच्च दक्षिणा ॥ ७३
गोलोकात् त्वं परिध्वस्ता मम भाग्यादुपस्थिता।
कृपां कुरु त्वमेवाद्य स्वामिनं कुरु मां प्रिये ॥ ७४
कर्म्मिणां कर्म्मणां देवी त्वमेव फलदा सदा।
त्वया विना च सर्व्वेषां सर्व्वं कर्म्म च निष्फलम् ॥ ७५
फलशाखाविहीनश्च यथा वृक्षो महीतले।
त्वया विना तथा कर्म्म कर्म्मिणाञ्च न शोभते ॥ ७६
ब्रह्मविष्णुमहेशाश्च दिक्पालादय एव च।
कर्म्मणश्च फलं दातुं न शक्ताश्च त्वया विना ॥ ७७
कर्म्मरूपी स्वयं ब्रह्मा फलरूपी महेश्वरः।
यज्ञरूपी विष्णुरहं त्वमेषां साररूपिणी ॥ ७८
फलदाता परं ब्रह्म निर्गुणः प्रकृतेः परः।
स्वयं कृष्णश्च भगवान् न च शक्तस्त्वया विना ॥ ७९
त्वमेव शक्तिः कान्ते मे शश्वज्जन्मनि जन्मनि।
सर्व्वकर्म्मणि शक्तोऽहं त्वया सह वरानने ॥ ८०
इत्युक्त्वा तत्पुरस्तस्थौ यज्ञाधिष्ठातृदेवकः।
तुष्टा बभूव सा देवी भेजे तं कमलाकला ॥ ८१
इदञ्च दक्षिणास्तोत्रं यज्ञकाले च यः पठेत्।
फलञ्च सर्व्वयज्ञानां लभते नात्र संशयः ॥ ८२
राजसूये वाजपेये गोमेधे नरमेधके।
अश्वमेधे लाङ्गले च विश्वयज्ञे यशस्करे ॥ ८३
धनदे भूमिदे फल्गौ पुत्त्रेष्टौ गजमेधके।
लौहयज्ञे स्वर्णयज्ञे पाटलिव्याधिखण्डने ॥ ८४
शिवयज्ञे रुद्रयज्ञे शक्रयज्ञे च बन्धुके।
इष्टौ वरुणयागे च कन्दुके वैरिमर्द्दने ॥ ८५
शुचियागे धर्म्मयागे रेचने पापमोचने।
बन्धने कर्म्मयागे च मणियागे सुभद्रके ॥ ८६
एतेषाञ्च समारम्भे इदं स्तोत्रञ्च यः पठेत्।
निर्व्विघ्नेन च तत्कर्म्म साङ्गं भवति निश्चितम् ॥ ८७
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते दक्षिणास्तोत्रं समाप्तम्।
इदं स्तोत्रञ्च कथितं ध्यानं पूजाविधानकम्।
शालग्रामे घटे वापि दक्षिणां पूजयेत् सुधीः ॥ ८८
लक्ष्मीदक्षांशसम्भूतां दक्षिणां कमलाकलाम्।
सर्व्वकर्म्मसु दक्षाञ्च फलदां सर्व्वकर्म्मणाम् ॥ ८९

विष्णोः शक्तिस्वरूपाञ्च सुशीलां शुभदां भजे।
ध्यात्वा तेनैव वरदां मूलेन पूजयेत् सुधीः॥ ९०
दत्त्वा पाद्यादिकं देव्यै वेदोक्तेन च नारद।
ओं ह्रीं क्लीं श्रीं दक्षिणायै स्वाहेति च विचक्षणः॥९१
पूजयेद्विधिवद्भक्त्या दक्षिणां सर्व्वपूजिताम्।
इत्येवं कथितं सर्व्वं दक्षिणाख्यानमुत्तमम्॥ ९२
सुखदं प्रीतिदञ्चैव फलदं सर्व्वकर्म्मणाम्।
इदञ्च दक्षिणाख्यानं यः शृणोति समाहितः॥ ९३
अङ्गहीनञ्च तत्कर्म्म न भवेद्भारते भुवि।
अपुत्त्रो लभते पुत्त्रं निश्चितञ्च गुणान्वितम्॥ ९४
भार्य्याहीनो लभेद्भार्य्यां सुशीलां सुन्दरीं पराम्।
वरारोहां पुत्त्रवतीं विनीतां प्रियवादिनीम्॥ ९५
पतिव्रतां सुव्रताञ्च शुद्धाञ्च कुलजां वराम्।
विद्याहीनो लभेद्विद्यां धनहीनो धनं लभेत्॥ ९६
भूमिहीनो लभेद्भूमिं प्रजाहीनो लभेत् प्रजाम्॥९७
सङ्कटे बन्धुविच्छेदे विपत्तौ बन्धने तथा।
मासमेकमिदं श्रुत्वा मुच्यते नात्र संशयः॥ ९८

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायण-नारदसंवादे दक्षिणोपाख्यानं
नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः॥४२॥

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः।

नारद उवाच।

अनेकासाञ्च देवीनां श्रुतमाख्यानमुत्तमम्।
अन्यासां चरितं ब्रह्मन् वद वेदविदां वर॥ १

नारायण उवाच।

सर्व्वासां चरितं विप्र वेदेष्वस्ति पृथक् पृथक्।
पूर्व्वोक्तानाञ्च देवीनां त्वं कासां श्रोतुमिच्छसि॥ २

नारद उवाच।

षष्ठी मङ्गलचण्डी च मनसा प्रकृतेः कला।
व्युत्पत्तिमासां चरितं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः॥ ३

नारायण उवाच।

षष्ठांशा प्रकृतेर्या च सा च षष्ठी प्रकीर्त्तिता।
बालकाधिष्ठातृदेवी विष्णुमाया च बालदा॥ ४
मातृकासु च विख्याता देवसेनाभिधा च सा।
प्राणाधिकप्रिया साध्वी स्कन्दभार्य्या च सुव्रता॥ ५
आयुःप्रदा च बालानां धात्री रक्षणकारिणी।
सन्ततं शिशुपार्श्वस्था योगेन सिद्धयोगिनी॥ ६
तस्याः पूजाविधौ ब्रह्मन्नितिहासविधिं शृणु।
यच्छ्रुतं धर्म्मवक्त्रेण सुखदं पुत्त्रदं परम्॥ ७
राजा प्रियव्रतश्चासीत् स्वायम्भुवमनोः सुतः।
योगीन्द्रो नोद्वहेद्भार्य्यां तपस्यासु रतः सदा॥ ८
ब्रह्माज्ञया च यत्नेन कृतदारो बभूव ह।
सुचिरं कृतदारश्च न लभेत् तनयं मुने॥ ९
पुत्त्रेष्टियज्ञं तञ्चापि कारयामास कश्यपः।
मालिन्यै तस्य कान्तायै मुनिर्यज्ञचरुं ददौ॥ १०
भुक्त्वा चरुञ्च तस्याश्च सद्यो गर्भो बभूव ह।
दधार तञ्च सा देवी दैवं द्वादशवत्सरम्॥ ११
ततः सुषाव सा ब्रह्मन् कुमारं कनकप्रभम्।
सर्व्वावयवसम्पन्नं मृतमुत्तारलोचनम्॥ १२
तं दृष्ट्वा रुरुदुः सर्व्वा नार्य्यश्च बान्धवस्त्रियः।
मूर्च्छामवाप तन्माता पुत्त्रशोकेन सुव्रता॥ १३
श्मशानञ्च ययौ राजा गृहीत्वा बालकं मुने।
रुरोद तत्र कान्तारे पुत्त्रं कृत्वा स्ववक्षसि॥ १४
नोत्सृजेद्बालकं राजा प्राणांस्त्यक्तुं समुद्यतः।
ज्ञानयोगं विसस्मार पुत्त्रशोकात् सुदारुणात्॥ १५
एतस्मिन्नन्तरे तत्र विमानञ्च ददर्श ह।
शुद्धस्फटिकसङ्काशं मणिराजविराजितम्॥ १६
तेजसा ज्वलितं शश्वच्छोभितं क्षौमवाससा।
नानाचित्रविचित्राढ्यं पुष्पमालाविराजितम्॥ १७
ददर्श तत्र देवीञ्च कमनीयां मनोहराम्।
श्वेतचम्पकवर्णाभां शश्वत् सुस्थिरयौवनाम्॥ १८
ईषद्धास्यप्रसन्नास्यां रत्नभूषणभूषिताम्।
कृपामयीं योगसिद्धां भक्तानुग्रहकातराम्॥ १९
दृष्ट्वा तां पुरतो राजा तुष्टाव परमादरम्।
चकार पूजनं तस्या विहाय बालकं भुवि॥ २०
पप्रच्छ राजा तां दृष्ट्वा ग्रीष्मसूर्य्यसमप्रभाम्।
तेजसा ज्वलितां शान्तां कान्तां स्कन्दस्य नारद॥२१

प्रियव्रत उवाच।

कथं सुशोभने शान्ते कस्य कान्तासि सुव्रते।
कस्य कन्या वरारोहे धन्या मान्या च योषिताम्॥२२
नृपेन्द्रस्य वचः श्रुत्वा जगन्मङ्गलदायिनी।
उवाच देवसेना सा देवरक्षणकारिणी॥ २३

देवानां दैत्यग्रस्तानां पुरा सेना बभूव सा ।
जयं ददौ च तेभ्यश्च देवसेना च तेन सा ॥ २४

देवसेनोवाच ।

ब्रह्मणो मानसी कन्या देवसेनाहमीश्वरी ।
सृष्ट्वा मां मनसो धाता ददौ स्कन्दाय भूमिप ॥ २५
मातृकासु च विख्याता स्कन्दसेना च सुव्रता ।
विश्वे षष्ठीति विख्याता षष्ठांशा प्रकृतेर्यतः ॥ २६
अपुत्राय पुत्रदाऽहं प्रियदात्यप्रियाय च ।
धनदा च दरिद्रेभ्योऽकर्म्मिणे शुभकर्म्मदा ॥ २७
सुखं दुःखं भयं शोको हर्षो मङ्गलमेव च ।
सम्पत्तिश्च विपत्तिश्च सर्व्वं भवति कर्म्मणा ॥ २८
कर्म्मणा बहुपुत्री च वंशहीनश्च कर्म्मणा ।
कर्म्मणा बहुभार्य्यश्च भार्य्याहीनश्च कर्म्मणा ॥ २९
कर्म्मणा च दरिद्रश्च धनाढ्यश्च स्वकर्म्मणा ।
कर्म्मणा रूपवांश्चैव रोगी शश्वत् स्वकर्म्मणा ॥ ३०
कर्म्मणा मृतपुत्रश्च कर्म्मणा चिरजीविनम् ।
कर्म्मणा गुणवन्तञ्च कर्म्मणा चाङ्गहीनकम् ॥ ३१
तस्मात् कर्म्म परं राजन् सर्व्वेभ्यश्च श्रुतौ श्रुतम् ।
कर्म्मरूपी च भगवान् तद्दरात् फलदो हरिः ॥ ३२
इत्येवमुक्त्वा सा देवी गृहीत्वा बालकं मुने ।
महाज्ञानेन सहसा जीवयामास लीलया ॥ ३३
राजा ददर्श तं बालं सस्मितं कनकप्रभम् ।
देवसेना च पश्यन्तं नृपमम्बरमेव च ॥ ३४
गृहीत्वा बालकं देवी गगनं गन्तुमुद्यता ।
पुनस्तुष्टाव तां राजा शुष्ककण्ठोष्ठतालुकः ॥ ३५
नृपस्तोत्रेण सा देवी परितुष्टा बभूव ह ।
उवाच तं नृपं ब्रह्मन् वेदोक्तं कर्म्म निर्म्मितम् ॥ ३६

देवसेनोवाच ।

त्रिषु लोकेषु राजा त्वं स्वायम्भुवमनोः सुतः ।
मम पूजाञ्च सर्व्वत्र कारयित्वा स्वयं कुरु ॥ ३७
तदा दास्यामि पुत्रं ते कुलपद्मं मनोहरम् ।
सुव्रतं नाम विख्यातं गुणवन्तं सुपण्डितम् ॥ ३८
जातिस्मरञ्च योगीन्द्रं नारायणपरायणम् ।
शतक्रतुकरं श्रेष्ठं क्षत्रियाणाञ्च वन्दितम् ॥ ३९
मत्तमातङ्गलक्षाणां धृतवन्तं बलं शुभम् ।
धन्विनं गुणिनं शुद्धं विदुषां प्रियमेव च ॥ ४०
योगिनं ज्ञानिनञ्चैव सिद्धरूपं तपस्विनम् ।
यशस्विनञ्च लोकेषु दातारं सर्व्वसम्पदाम् ॥ ४१
इत्येवमुक्त्वा सा देवी तस्मै तद्बालकं ददौ ।
राजा चकार स्वीकारं तत्पूजार्थञ्च सुव्रतः ॥ ४२
जगाम देवी स्वर्गञ्च ददौ तस्मै शुभं वरम् ।
आजगाम महाराजः स्वगृहं हृष्टमानसः ॥ ४३
आगत्य कथयामास वृत्तान्तं पुत्रहेतुकम् ।
देवीञ्च पूजयामास ब्राह्मणेभ्यो धनं ददौ ॥ ४४
राजा च प्रतिमासेषु शुक्लषष्ठ्यां महोत्सवम् ।
षष्ठ्या देव्याश्च यत्नेन कारयामास सर्व्वतः ॥ ४५
बालानां सूतिकागारे षष्ठाहे यत्नपूर्व्वकम् ।
तत्पूजां कारयामास चैकविंशतिवासरे ॥ ४६
बालानां शुभकार्य्ये च शुभान्नप्राशने तथा ।
सर्व्वत्र वर्द्धयामास स्वयमेव चकार ह ॥ ४७
ध्यानं पूजाविधानञ्च स्तोत्रं मत्तो निशामय ।
यच्छ्रुतं धर्म्मवक्त्रेण कौथुमोक्तञ्च सुव्रत ॥ ४८
शालग्रामे घटे वाथ वटमूलेऽथवा मुने ।
भित्त्यां पुत्तलिकां कृत्वा पूजयित्वा विचक्षणः ॥ ४९
षष्ठांशां प्रकृतेः शुद्धां सुप्रतिष्ठाञ्च सुव्रताम् ।
सुपुत्रदाञ्च शुभदां दयारूपां जगत्प्रसूम् ॥ ५०
श्वेतचम्पकवर्णाभां रत्नभूषणभूषिताम् ।
पवित्ररूपां परमां देवसेनां परां भजे ॥ ५१
इति ध्यात्वा स्वशिरसि पुष्पं दत्त्वा विचक्षणः ।
पुनर्ध्यात्वा च मूलेन पूजयेत् सुव्रतां सतीम् ॥ ५२
पाद्यार्घ्याचमनीयैश्च गन्ध-पुष्प-प्रदीपकैः ।
नैवेद्यैर्विविधैश्चापि फलेन शोभनेन च ॥ ५३
मूलं ओँ ह्रीं षष्ठीदेव्यै स्वाहेति विधिपूर्व्वकम् ।
अष्टाक्षरं महामन्त्रं यथाशक्ति जपेन्नरः ॥ ५४
तत्र स्तुत्वा च प्रणमेद्भक्तियुक्तः समाहितः ।
स्तोत्रञ्च सामवेदोक्तं धन-पुत्र-फलप्रदम् ॥ ५५
अष्टाक्षरं महामन्त्रं लक्षधा यो जपेन्मुने ।
स पुत्रं लभते नूनमित्याह कमलोद्भवः ॥ ५६
स्तोत्रं शृणु मुनिश्रेष्ठ सर्व्वेषाञ्च शुभावहम् ।
वाञ्छाप्रदञ्च सर्व्वेषां गूढं वेदे च नारद ॥ ५७

प्रियव्रत उवाच ।

नमो देव्यै महादेव्यै सिद्ध्यै शान्त्यै नमो नमः ।
शुभायै देवसेनायै षष्ठीदेव्यै नमो नमः ॥ ५८
वरदायै पुत्रदायै धनदायै नमो नमः ।

सुखदायै मोक्षदायै षष्ठीदेव्यै नमो नमः ॥ ५९
शक्तिषष्ठांशरूपायै सिद्धायै च नमो नमः।
मायायै सिद्धयोगिन्यै षष्ठीदेव्यै नमो नमः ॥ ६०
सारायै सारदायै च षष्ठीदेव्यै नमो नमः।
सारायै सारदायै च पारायै सर्व्वकर्म्मणाम् ॥ ६१
बालाधिष्ठातृदेव्यै च षष्ठीदेव्यै नमो नमः।
कल्याणदायै कल्याण्यै फलदायै च कर्म्मणाम् ॥ ६२
प्रत्यक्षायै च भक्तानां षष्ठीदेव्यै नमो नमः।
पूज्यायै स्कन्दकान्तायै सर्व्वेषां सर्व्वकर्म्मसु ॥ ६३
देवरक्षणकारिण्यै षष्ठीदेव्यै नमो नमः।
शुद्धसत्त्वस्वरूपायै वन्दितायै नृणां सदा ॥ ६४
हिंसा-क्रोधवर्ज्जितायै षष्ठीदेव्यै नमो नमः।
धनं देहि प्रियां देहि पुत्त्रं देहि सुरेश्वरि ॥ ६५
धर्म्मं देहि यशो देहि षष्ठीदेव्यै नमो नमः।
भूमिं देहि प्रजां देहि देहि विद्यां सुपूजिते ॥ ६६
कल्याणञ्च जयं देहि षष्ठीदेव्यै नमो नमः ॥ ६७
इति देवीञ्च संस्तूय लेभे पुत्त्रं प्रियव्रतः।
यशस्विनञ्च राजेन्द्रं षष्ठीदेवीप्रसादतः ॥६८
षष्ठीस्तोत्रमिदं ब्रह्मन् यः शृणोति च वत्सरम्।
अपुत्त्रो लभते पुत्त्रं वरं सुचिरजीविनम् ॥ ६९
वर्षमेकञ्च या भक्त्या संस्तूयेदं शृणोति च।
सर्व्वपापाद्विनिर्मुक्ता महावन्ध्या प्रसूयते ॥ ७०
वीरपुत्त्रञ्च गुणिनं विद्यावन्तं यशस्विनम्।
सुचिरायुष्मन्तमेव षष्ठीदेवीप्रसादतः ॥ ७१
काकवन्ध्या च या नारी मृतापत्या च या भवेत्।
वर्षं श्रुत्वा लभेत् पुत्त्रं षष्ठीदेवीप्रसादतः ॥ ७२
रोगयुक्ते च बाले च पिता माता शृणोति च।
मासञ्च मुच्यते बालः षष्ठीदेवीप्रसादतः ॥ ७३

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारदसंवादे षष्ठ्युपाख्याने षष्ठी-स्तोत्रं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४३॥

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

कथितं षष्ठ्युपाख्यानं ब्रह्मपुत्त्र यथागमम्।
देवी मङ्गलचण्डी या तदाख्यानं निशामय ॥ १
तस्याः पूजादिकं सर्व्वं धर्म्मवक्त्राच्च यच्छ्रुतम्।
श्रुतिसम्मतमेवेष्टं सर्व्वेषां विदुषामपि ॥ २
दक्षायां वर्त्तते चण्डी कल्याणेषु च मङ्गलम्।
मङ्गलेषु च या दक्षा सा च मङ्गलचण्डिका ॥ ३
पूज्यायां विद्यते चण्डी मङ्गलोऽपि महीसुतः।
मङ्गलाभीष्टदेवी या सा वा मङ्गलचण्डिका ॥ ४
मङ्गलो मनुवंशश्च सप्तद्वीपावनीपतिः।
तस्य पूजाभीष्टदेवी तेन मङ्गलचण्डिका ॥ ५
मूर्त्तिभेदेन सा दुर्गा मूलप्रकृतिरीश्वरी।
कृपारूपातिप्रत्यक्षा योषितामिष्टदेवता ॥ ६
प्रथमे पूजिता सा च शङ्करेण पुरा परा।
त्रिपुरस्य वधे घोरे विष्णुना प्रेरितेन च ॥ ७
ब्रह्मन् ब्रह्मोपदेशेन दुर्गग्रस्तेन सङ्कटे।
आकाशात् पतिते याने दैत्येन पातिते रुषा ॥ ८
ब्रह्मविष्णूपदिष्टश्च दुर्गां तुष्टाव शङ्करः।
सा च मङ्गलचण्डी च बभूव रूपभेदतः ॥ ९
उवाच पुरतः शम्भोर्भयं नास्तीति ते प्रभो।
भगवान् वृषरूपश्च सर्व्वेशश्च बभूव ह।
युद्धशक्तिस्वरूपाहं भविष्यामि तदाज्ञया ॥ १०
मयात्मना च हरिणा सहायेन वृषध्वज।
जहि दैत्यञ्च शत्रुञ्च सुराणां पदघातकम् ॥ ११
इत्युक्त्वान्तर्हिता देवी शम्भोः शक्तिर्बभूव सा।
विष्णुदत्तेन शस्त्रेण जघान तमुमापतिः ॥ १२
मुनीन्द्र पतिते दैत्ये सर्व्वे देवा महर्षयः।
तुष्टुवुः शङ्करं देवा भक्तिनम्रात्मकन्धराः ॥ १३
सद्यः शिरसि शम्भोश्च पुष्पवृष्टिर्बभूव ह।
ब्रह्मा विष्णुश्च सन्तुष्टौ ददौ तस्मै शुभाशिषम् ॥ १४
ब्रह्मविष्णूपदिष्टश्च सुस्नातः शङ्करः शुचिः।
पूजयामास तां शक्तिं देवीं मङ्गलचण्डिकाम् ॥ १५
पाद्यार्घ्याचमनीयैश्च बलिभिर्विविधैरपि।
पुष्प-चन्दन-नैवेद्यैर्भक्त्या नानाविधैर्मुने ॥ १६
छागैर्मेषैश्च महिषैर्गण्डैर्मायातिभिस्तथा।
वस्त्रालङ्कारमाल्यैश्च पायसैः पिष्टकैरपि ॥ १७
मधुभिश्च सुधाभिश्च पक्वैर्नानाविधैः फलैः।
सङ्गीतैर्नर्त्तनैर्वाद्यैरुत्सवैः कृष्णकीर्त्तनैः ॥ १८
ध्यात्वा मध्यन्दिनोक्तेन ध्यानेन भक्तिपूर्व्वकम्।
ददौ द्रव्याणि मूलेन मन्त्रेणैव च नारद ॥ १९

ओं ह्रीं श्रीं क्लीं सर्व्वपूज्ये देवि मङ्गलचण्डिके ।
ऐं क्रूं फट् स्वाहेत्येवं चाप्येकविंशाक्षरो मनुः ॥ २०
पूज्यः कल्पतरुश्चैव भक्तानां सर्व्वकामदः ।
दशलक्षजपेनैव मन्त्रसिद्धिर्भवेन्नृणाम् ॥ २१
मन्त्रसिद्धिर्भवेद्यस्य स विष्णुः सर्व्वकामदः ।
ध्यानञ्च श्रूयतां ब्रह्मन् वेदोक्तं सर्व्वसम्मतम् ॥ २२
देवीं षोडशवर्षीयां शश्वत्सुस्थिरयौवनाम् ।
सर्व्वरूपगुणाढ्याञ्च कोमलाङ्गीं मनोहराम् ॥ २३
श्वेतचम्पकवर्णाभां चन्द्रकोटिसमप्रभाम् ।
वह्निशुद्धांशुकाधानां रत्नभूषणभूषिताम् ॥ २४
बिभ्रतीं कवरीभारं मल्लिकामाल्यभूषितम् ।
बिम्बोष्ठीं सुदतीं शुद्धां शरत्पद्मनिभाननाम् ॥ २५
ईषद्धास्यप्रसन्नास्यां सुनीलोत्पललोचनाम् ।
जगद्धात्रीञ्च दात्रीञ्च सर्व्वेभ्यः सर्व्वसम्पदाम् ॥ २६
संसारसागरे घोरे पोतरूपां वरां भजे ॥ २७
देव्याश्च ध्यानमित्येवं स्तवनं श्रूयतां मुने ।
प्रयतं सङ्कटग्रस्तो येन तुष्टाव शङ्करः ॥ २८

शङ्कर उवाच ।

रक्ष रक्ष जगन्मातर्देवि मङ्गलचण्डिके ।
हारिके विपदां राशेर्हर्षमङ्गलकारिके ॥ २९
हर्षमङ्गलदक्षे च हर्षमङ्गलचण्डिके ।
शुभे मङ्गलदक्षे च शुभमङ्गलचण्डिके ॥ ३०
मङ्गले मङ्गलार्हे च सर्व्वमङ्गलमङ्गले ।
सतां मङ्गलदे देवि सर्व्वेषां मङ्गलालये ॥ ३१
पूज्ये मङ्गलवारे च मङ्गलाभीष्टदेवते ।
पूज्ये मङ्गलभूपस्य मनुवंशस्य सन्ततम् ॥ ३२
मङ्गलाधिष्ठातृदेवि मङ्गलानाञ्च मङ्गले ।
संसारमङ्गलाधारे मोक्षमङ्गलदायिनि ॥ ३३
सारे च मङ्गलाधारे पारे च सर्व्वकर्म्मणाम् ।
प्रतिमङ्गलवारे च पूज्ये च मङ्गलप्रदे ॥ ३४
स्तोत्रेणानेन शम्भुश्च स्तुत्वा मङ्गलचण्डिकाम् ।
प्रतिमङ्गलवारे च पूजां कृत्वा गतः शिवः ॥ ३५
देव्याश्च मङ्गलस्तोत्रं यः शृणोति समाहितः ।
तन्मङ्गलं भवेच्छश्वन्न भवेत् तदमङ्गलम् ॥ ३६
प्रथमे पूजिता देवी शिवेन सर्व्वमङ्गला ।
द्वितीये पूजिता देवी मङ्गलेन ग्रहेण च ॥ ३७
तृतीये पूजिता भद्रे मङ्गलेन नृपेण च ।
चतुर्थे मङ्गले वारे सुन्दरीभिश्च पूजिता ॥ ३८
पञ्चमे मङ्गलाकाङ्क्षि-नरैर्मङ्गलचण्डिका ।
पूजिता प्रतिविश्वेषु विश्वेशपूजिता सदा ॥ ३९
ततः सर्व्वत्र सम्पूज्या सा बभूव सुरेश्वरी ।
देवादिभिश्च मुनिभिर्मनुभिर्मानवैर्मुने ॥ ४०
देव्याश्च मङ्गलस्तोत्रं यः शृणोति समाहितः ।
तन्मङ्गलं भवेच्छश्वन्न भवेत् तदमङ्गलम् ।
वर्द्धते तत्पुत्र-पौत्रौ मङ्गलेष्टे दिने दिने ॥ ४१

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायण-नारदसंवादे मङ्गलोपाख्यानं
तत्स्तोत्रकथनं नाम चतुश्चत्वा-
रिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

उक्तं द्वयोरुपाख्यानं ब्रह्मपुत्र यथागमम् ।
श्रूयतां मनसाख्यानं यच्छ्रुतं धर्म्मवक्त्रतः ॥ १
कन्या सा च भगवती कश्यपस्य च मानसी ।
तेनेयं मनसा देवी मनसा या च दीव्यति ॥ २
मनसा ध्यायते या वा परमात्मानमीश्वरम् ।
तेन सा मनसा देवी योगेन तेन दीव्यति ॥ ३
आत्मारामा च सा देवी वैष्णवी सिद्धयोगिनी ।
त्रियुगञ्च तपस्तप्त्वा कृष्णस्य परमात्मनः ॥ ४
जरत्कारुशरीरञ्च दृष्ट्वा यत् क्षीणमीश्वरः ।
गोपीपतिर्नाम चक्रे जरत्कारुरिति प्रभुः ॥ ५
वाञ्छितञ्च ददौ तस्यै कृपया च कृपानिधिः ।
पूजाञ्च कारयामास चकार च पुनः स्वयम् ॥
स्वर्गे च नागलोके च पृथिव्यां ब्रह्मलोकतः ॥ ६
भृशं जगत्सु गौरी सा सुन्दरी च मनोहरा ।
जगद्गौरीति विख्याता तेन सा पूजिता सती ॥ ७
शिवशिष्या च सा देवी तेन शैवीति कीर्त्तिता ।
विष्णुभक्तातीव शश्वद्वैष्णवी तेन नारद ॥ ८
नागानां प्राणरक्षित्री यज्ञे जन्मेजयस्य (क) च ।
नागेश्वरीति विख्याता सा नागभगिनी तथा ॥ ९
विषं संहर्त्तुमीशा सा तेन विषहरीति सा ।

(क) जनमेजयस्येत्यर्थे अकारलोप आर्षः ।

सिद्धिं योगं हरात् प्राप तेनातिसिद्धयोगिनी ॥ १०
महाज्ञानञ्च गोप्यञ्च मृतसञ्जीवनीं पराम् ।
महाज्ञानयुतां ताञ्च प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ११
आस्तीकस्य मुनीन्द्रस्य माता सा च तपस्विनः ।
आस्तीकमाता विख्याता जगत्सु सुप्रतिष्ठिता ॥ १२
प्रिया मुनेर्जरत्कारोर्मुनीन्द्रस्य महात्मनः ।
योगिनो विश्वपूज्यस्य जरत्कारुप्रिया ततः ॥१३
जरत्कारुर्जगद्गौरी मनसा सिद्धयोगिनी ।
वैष्णवी नागभगिनी शैवी नागेश्वरी तथा ॥ १४
जरत्कारुप्रियास्तीकमाता विषहरीति च ।
महाज्ञानयुता चैव सा देवी विश्वपूजिता ॥ १५
द्वादशैतानि नामानि पूजाकाले च यः पठेत् ।
तस्य नागभयं नास्ति तस्य वंशोद्भवस्य च ॥ १६
नागभीते च शयने नागग्रस्ते च मन्दिरे ।
नागक्षते महादुर्गे नागवेष्टितविग्रहे ॥ १७
इदं स्तोत्रं पठित्वा तु मुच्यते नात्र संशयः ।
नित्यं पठेद्यस्तं दृष्ट्वा नागवर्गः पलायते ॥ १८
दशलक्षजपेनैव स्तोत्रसिद्धिर्भवेन्नृणाम् ।
स्तोत्रसिद्धिर्भवेद्यस्य स विषं भोक्तुमीश्वरः ॥ १९
नागौघं भूषणं कृत्वा स भवेन्नागवाहनः ।
नागासनो नागतल्पो महासिद्धो भवेन्नरः ॥ २०

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारदसंवादे मनसोपाख्याने मनसास्तोत्रं नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

पूजाविधानं स्तोत्रञ्च श्रूयतां मुनिपुङ्गव ।
ध्यानञ्च सामवेदोक्तं देवीपूजाविधानकम् ॥ १
श्वेतचम्पकवर्णाभां रत्नभूषणभूषिताम् ।
वह्निशुद्धांशुकाधानां नागयज्ञोपवीतिनीम् ॥ २
महाज्ञानयुताञ्चैव प्रवरां ज्ञानिनां सतीम् ।
सिद्धाधिष्ठातृदेवीञ्च सिद्धां सिद्धिप्रदां भजे ॥ ३
इति ध्यात्वा च तां देवीं मूलेनैव प्रपूजयेत् ।
नैवेद्यैर्विविधैर्दीपैः पुष्पैर्धूपानुलेपनैः ॥ ४
मूलमन्त्रश्च वेदोक्तो भक्तानां वाञ्छितप्रदः ।
मुने कल्पतरुर्नाम सुसिद्धो द्वादशाक्षरः ॥ ५
ओं ह्रीं श्रीं क्लीं(क) ऐं मनसादेव्यै स्वाहेति कीर्त्तितः
पञ्चलक्षजपेनैव मन्त्रसिद्धिर्भवेन्नृणाम् ॥ ६
मन्त्रसिद्धिर्भवेद्यस्य स सिद्धो जगतीतले ।
सुधासमं विषं तस्य धन्वन्तरिसमो भवेत् ॥ ७
ब्रह्मन्नाषाढसंक्रान्त्यां गूढ़शाखासु यत्नतः ।
देवीमिष्टामावाह्य पूजयेद्यो हि भक्तितः ॥ ८
पञ्चम्यां मनसाख्यायां देव्यै दद्याच्च यो बलिम् ।
धनवान् पुत्रवांश्चैव कीर्त्तिमान् स भवेद्ध्रुवम् ॥ ९
पूजाविधानं कथितं तदाख्यानं निशामय ।
कथयामि महाभाग यच्छ्रुतं धर्म्मवक्त्रतः ॥ १०
पुरा नागभयाक्रान्ता बभूवुर्मानवा भुवि ।
यान् यान् खादन्ति नागाश्च न ते जीवन्ति नारद ॥ ११
मन्त्रांश्च ससृजे भीतः कश्यपो ब्रह्मणार्थितः ।
वेदबीजानुसारेण चोपदेशेन ब्रह्मणः ॥ १२
मन्त्राधिष्ठातृदेवीं तां मनसा ससृजे ततः ।
तपसा मनसा तेन बभूव मनसा च सा ॥ १३
कुमारी सा च सम्भूय जगाम शङ्करालयम् ।
भक्त्या सम्पूज्य कैलासे तुष्टाव चन्द्रशेखरम् ॥ १४
दिव्यं वर्षसहस्रञ्च तं निषेव्य मुनेः सुता ।
आशुतोषो महेशश्च ताञ्च तुष्टो बभूव ह ॥ १५
महाज्ञानं ददौ तस्यै पाठयामास साम च ।
कृष्णमन्त्रं कल्पतरुं ददावष्टाक्षरं मुने ॥ १६
लक्ष्मी-माया-कामबीजं ङेऽन्तं कृष्णपदं ठठः ।
त्रैलोक्यमङ्गलं नाम कवचं पूजनक्रमम् ॥ १७
सर्व्वपूज्यञ्च स्तवनं ध्यानं भुवनपावनम् ।
पुरश्चर्य्याक्रमञ्चापि वेदोक्तं सर्व्वसम्मतम् ॥ १८
प्राप्य मृत्युञ्जयाज्ज्ञानं परं मृत्युञ्जयं सती ।
जगाम तपसा साध्वी पुष्करं शङ्कराज्ञया ॥ १९
त्रियुगञ्च तपस्तप्त्वा कृष्णस्य परमात्मनः ।
सिद्धा बभूव सा देवी ददर्श पुरतः प्रभुम् ॥ २०
दृष्ट्वा कृशाङ्गीं बालाञ्च कृपया च कृपानिधिः ।
पूजाञ्च कारयामास चकार च हरिः स्वयम् ॥ २१
वरञ्च प्रददौ तस्यै पूजिता त्वं भवे भव ।
वरं दत्त्वा च कल्याण्यै सद्यश्चान्तर्दधे विभुः ॥ २२

(क) क्लीमित्यत्र श्रीमिति च पाठो दृश्यते।

प्रथमे पूजिता सा च कृष्णेन परमात्मना।
द्वितीये शङ्करेणैव कश्यपेन सुरेण च ॥ २३
मनुना मुनिना चैव नागेन मानवादिना।
बभूव पूजिता सा च त्रिषु लोकेषु सुव्रता ॥ २४
जरत्कारुमुनीन्द्राय कश्यपस्तां ददौ पुरा।
अयाचितो मुनिश्रेष्ठो जग्राह ब्रह्मणाज्ञया ॥ २५
कृत्वोद्वाहं महायोगी विश्रान्तस्तपसा चिरम्।
सुष्वाप देव्या जघने वटमूले च पुष्करे ॥ २६
निद्रां जगाम स मुनिः स्मृत्वा निद्रेशमीश्वरम्।
जगामास्तं दिनकरः सायंकाल उपस्थितः ॥ २७
सञ्चिन्त्य मनसा तत्र मनसा सा पतिव्रता।
धर्म्मलोपभयेनैव चकारालोकनं सती ॥ २८
अकृत्वा पश्चिमां सन्ध्यां नित्याञ्चैव द्विजन्मनाम्।
ब्रह्महत्यादिकं पापं लभिष्यति पतिर्मम ॥ २९
नोपतिष्ठति यः पूर्व्वां नोपास्ते यस्तु पश्चिमाम्।
स एव चाशुचिर्नित्यं ब्रह्महत्यादिकं लभेत् ॥ ३०
वेदोक्तमिति सञ्चिन्त्य बोधयामास तं मुनिम्।
स च बुद्ध्वा मुनिश्रेष्ठश्चुकोप तां भृशं मुनिः ॥ ३१

जरत्कारुरुवाच।

कथं मे सुव्रते साध्वि निद्राभङ्गः कृतस्त्वया।
व्यर्थं व्रतादिकं तस्या या भर्त्तुश्चापकारिणी ॥ ३२
तपश्चानशनञ्चैव व्रतं दानादिकञ्च यत्।
भर्त्तुरप्रियकारिण्याः सर्व्वं भवति निष्फलम् ॥ ३३
यया पतिः पूजितश्च श्रीकृष्णः पूजितस्तया।
पतिव्रताव्रतार्थञ्च पतिरूपी हरिः स्वयम् ॥ ३४
सर्व्वदानं सर्व्वयज्ञः सर्व्वतीर्थनिषेवणम्।
सर्व्वं तपो व्रतं सर्व्वमुपवासादिकञ्च यत् ॥ ३५
सर्व्वधर्म्मश्च सत्यञ्च सर्व्वदेवप्रपूजनम्।
तत् सर्व्वं स्वामिसेवायाः कलां नार्हति षोड़शीम्॥३६
सुपुण्ये भारते वर्षे पतिसेवां करोति या।
वैकुण्ठं स्वामिना सार्द्धं सा याति ब्रह्मणः शतम्॥३७
विप्रियं कुरुते भर्त्तुर्विप्रियं वदति प्रियम्।
असत्कुलप्रजाता या तत्फलं श्रूयतां सति ॥ ३८
कुम्भीपाकं व्रजेत् सा च यावच्चन्द्रदिवाकरौ।
ततो भवति चाण्डाली पतिपुत्त्रविवर्ज्जिता ॥ ३९
इत्युक्त्वा च मुनिश्रेष्ठो बभूव स्फुरिताधरः।
चकम्पे मनसा साध्वी भयेनोवाच तं पतिम् ॥ ४०

मनसोवाच।

सन्ध्यालोपभयेनैव निद्राभङ्गः कृतस्तव।
कुरु शान्तिं महाभाग दुष्टाया मम सुव्रत ॥ ४१
शृङ्गाराहारनिद्राणां यश्च भङ्गं करोति च।
स व्रजेत् कालसूत्रञ्च स्वामिनश्च विशेषतः ॥ ४२
इत्युक्त्वा मनसा देवी स्वामिनश्चरणाम्बुजे।
पपात भक्त्या भीता च रुरोद च पुनः पुनः ॥ ४३
कुपितञ्च मुनिं दृष्ट्वा श्रीसूर्य्यं शप्तमुद्यतम्।
तत्राजगाम भगवान् सन्ध्यया सह नारद ॥ ४४
तत्रागत्य मुनिश्रेष्ठमुवाच भास्करः स्वयम्।
विनयेन च भीतश्च तया सह यथोचितम् ॥ ४५

श्रीसूर्य्य उवाच।

सूर्य्यास्तसमयं दृष्ट्वा धर्म्मलोपभयेन च।
त्वां बोधयामास विप्र नाहमस्तं गतस्तदा ॥ ४६
क्षमस्व भगवान् ब्रह्मन् मां शप्तुं नोचितं मुने।
ब्राह्मणानाञ्च हृदयं नवनीतसमं तथा ॥ ४७
तेषां क्षणार्द्धं क्रोधश्च ततो भस्म भवेज्जगत्।
पुनः स्रष्टुं द्विजः शक्तो न तेजस्वी द्विजात् परः ॥४
ब्रह्मणो वंशसम्भूतः प्रज्वलन् ब्रह्मतेजसा।
श्रीकृष्णं भावयेन्नित्यं ब्रह्मज्योतिः सनातनम् ॥ ४९
सूर्य्यस्य वचनं श्रुत्वा द्विजस्तुष्टो बभूव ह।
सूर्य्यो जगाम स्वस्थानं गृहीत्वा ब्राह्मणाशिषम्॥५०
तत्याज मनसां विप्र प्रतिज्ञापालनाय च।
रुदतीं शोकयुक्ताञ्च हृदयेन विदूयता। ५१
सा सस्मार गुरुं शम्भुमिष्टदेवं हरिं विधिम्।
कश्यपं जन्मदातारं विपत्तौ भयकर्षिता ॥ ५२
तत्राजगाम भगवान् गोपीशः शम्भुरेव च।
विधिश्च कश्यपश्चैव मनसा परिचिन्तितः ॥ ५३
दृष्ट्वा विप्रोऽभीष्टदेवं निर्गुणं प्रकृतेः परम्।
तुष्टाव परया भक्त्या प्रणनाम मुहुर्म्मुहुः ॥ ५४
नमश्चकार शम्भुञ्च ब्रह्माणं कश्यपं तदा।
कथमागमनं देव इति प्रश्नं चकार सः ॥ ५५
ब्रह्मा तद्वचनं श्रुत्वा सहसा समयोचितम्।
तमुवाच नमस्कृत्य हृषीकेशपदाम्बुजम् ॥ ५६

ब्रह्मोवाच।

यदि त्यक्ता धर्म्मपत्नी धर्म्मिष्ठा मनसा सती।
कुरुष्वास्यां सुतोत्पत्तिं स्वधर्म्मपालनाय वै ॥ ५७

यती वा ब्रह्मचारी वा भिक्षुर्वनचरोऽपि वा।
जायायाञ्च सुतोत्पत्तिं कृत्वा पश्चाद्भवेन्मुनिः॥ ५८
अकृत्वा तु सुतोत्पत्तिं वैरागी यस्त्यजेत् प्रियाम्।
स्रवेत् तपस्तत्पुण्यञ्च चालन्याञ्च यथा जलम्॥ ५९
ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा जरत्कारुर्मुनीश्वरः।
चकार तन्नाभिस्पर्शं योगेन मन्त्रपूर्व्वकम्॥ ६०
तस्मै शुभाशिषं दत्त्वा ययुर्द्देवा मुदान्विताः।
मुदान्विता च मनसा जरत्कारुर्मुदान्वितः॥ ६१
मुनेः करस्पर्शमात्रात् सद्यो गर्भो बभूव ह।
मनसाया मुनिश्रेष्ठ मुनिश्रेष्ठ उवाच ताम्॥ ६२

जरत्कारुरुवाच।

गर्भेणानेन मनसे तव पुत्रो भविष्यति।
जितेन्द्रियाणां प्रवरो धर्म्मिष्ठो वैष्णवाग्रणीः॥ ६३
तेजस्वी च तपस्वी च यशस्वी च गुणान्वितः।
वरो वेदविदाञ्चैव ज्ञानिनां योगिनां तथा॥ ६४
स च पुत्रो विष्णुभक्तो धार्म्मिकः कुलमुद्धरेत्।
नृत्यन्ति पितरः सर्व्वे यज्जन्ममात्रतो मुदा॥ ६५
पतिव्रता सुशीला या सा प्रिया प्रियवादिनी।
धर्म्मिष्ठपुत्रमाता च कुलजा कुलपालिका॥ ६६
हरिभक्तिप्रदो बन्धुस्तदिष्टं यत् सुखप्रदम्।
यो बन्धच्छित् स च पिता हरेर्वर्त्मप्रदर्शकः॥ ६७
सा गर्भधारिणी या च गर्भवासविमोचनी।
विष्णुमन्त्रप्रदाता च स गुरुर्विष्णुभक्तिदः॥ ६८
गुरुश्च ज्ञानदाता च तज्ज्ञानं कृष्णभावनम्।
आब्रह्मस्तम्बपर्य्यन्तं यतो विश्वं चराचरम्॥ ६९
आविर्भूतं तिरोभूतं किं वा ज्ञानं तदन्यतः।
वेदजं योगजं यद्यत् तत्सारं हरिसेवनम्॥ ७०
तत्त्वानां सारभूतञ्च हरिरन्यद्विडम्बनम्।
दत्तं ज्ञानं मया तुभ्यं स स्वामी ज्ञानदो हि यः॥ ७१
ज्ञानात् प्रमुच्यते बन्धात् स रिपुर्यो हि बन्धदः।
विष्णुभक्तियुतं ज्ञानं ददाति स हि यो गुरुः॥ ७२
स रिपुः शिष्यघाती च यतो बन्धान्न मुच्यते।
जननीगर्भजात् क्लेशाद्यमताड़नजात् तथा।
न मोचयेद्यः स कथं गुरुस्तातो हि बान्धवः॥ ७३
परमानन्दरूपञ्च कृष्णमार्गमनश्वरम्।
न दर्शयेद्यः स कथं कीदृशो बान्धवो नृणाम्॥ ७४
भज साध्वि परंब्रह्माच्युतं कृष्णञ्च निर्गुणम्।
निर्म्मूलञ्च पुराकर्म्म भवेद्यत्सेवया ध्रुवम्॥ ७५
मया च्छलेन त्वं त्यक्ता क्षम देवि मम प्रिये।
क्षमायुतानां साध्वीनां सत्त्वात् क्रोधो न विद्यते॥ ७६
पुष्करे तपसे यामि गच्छ देवि यथा सुखम्।
श्रीकृष्णचरणाम्भोजे ध्यानविच्छेदकातरः॥ ७७
धनादिषु स्त्रियां प्रीतिः प्रवृत्तिवर्त्म गच्छताम्।
श्रीकृष्णचरणाम्भोजे निस्पृहाणां मनोरथाः॥ ७८
जरत्कारुवचः श्रुत्वा मनसा शोककातरा।
सा साश्रुनेत्रा विनयादुवाच प्राणवल्लभम्॥ ७९

मनसोवाच।

दोषिणाहं त्वया त्यक्ता निद्राभङ्गेण ते प्रभो।
यत्र स्मरामि त्वां बन्धो तत्र मामागमिष्यसि॥ ८०
बन्धुभेदः क्लेशतमः पुत्रभेदस्ततः परः।
प्राणेशभेदः प्राणानां विच्छेदात् सर्व्वतः परः॥ ८१
पतिः पतिव्रतानाञ्च शतपुत्राधिकः प्रियः।
सर्व्वस्माच्च प्रियः स्त्रीणां प्रियस्तेनोच्यते बुधैः॥ ८२
पुत्रे यथैकपुत्राणां वैष्णवानां यथा हरौ।
नेत्रे यथैकनेत्राणां तृषितानां यथा जले॥ ८३
क्षुधितानां यथान्ने च कामुकानां यथा स्त्रियाम्।
यथा परस्वे चौराणां यथा जारे कुयोषिताम्॥ ८४
विदुषाञ्च यथा शास्त्रे वाणिज्ये वणिजां यथा।
तथा शश्वन्मनः कान्ते साध्वीनां योषितां प्रभो॥ ८५
इत्युक्त्वा मनसा देवी पपात स्वामिनः पदे।
क्षणं चकार क्रोड़े तां कृपया च कृपानिधिः॥ ८६
नेत्रोदकेन मनसां स्नापयामास तां मुनिः।
साश्रुणा च मुनेः क्रोड़ं सिषेच भेदकातरा॥ ८७
तदाज्ञानेन तौ द्वौ च विशोकौ च बभूवतुः।
स्मारं स्मारं पदाम्भोजं कृष्णस्य परमात्मनः॥ ८८
जगाम तपसे विप्रः स कान्तां सुप्रबोध्य च।
जगाम मनसा शम्भोः कैलासं मन्दिरं गुरोः॥ ८९
पार्व्वती बोधयामास मनसां शोककर्षिताम्।
शिवश्चातीवज्ञानेन शिवेन च शिवालयः॥ ९०
सुप्रशस्तदिने साध्वी सुषाव मङ्गले क्षणे।
नारायणांशं पुत्रञ्च ज्ञानिनां योगिनां गुरुम्॥ ९१
गर्भस्थितो महाज्ञानं श्रुत्वा शङ्करवक्त्रतः।
स बभूव च योगीन्द्रो योगिनां ज्ञानिनां गुरुः॥ ९२
जातकं कारयामास वाचयामास मङ्गलम्।

वेदांश्च पाठयामास शिवाय च शिवः शिशोः ॥ ९३
रत्नत्रिकोटिलक्षञ्च ब्राह्मणेभ्यो ददौ शिवः।
पार्व्वती च गवां लक्षं रत्नानि विविधानि च ॥ ९४
शम्भुश्च चतुरो वेदान् वेदाङ्गानितरांस्तथा।
बालकं पाठयामास ज्ञानं मृत्युञ्जयं परम् ॥ ९५
भक्तिरस्ति स्वकान्ते चाभीष्टे देवे हरौ गुरौ।
यस्मात्तेन च तत्पुत्रो बभूवास्तीक एव च ॥ ९६
जगाम तपसे विष्णोः पुष्करं शङ्कराज्ञया।
सम्प्राप्य च महामन्त्रं तपश्च परमात्मनः ॥ ९७
दिव्यं वर्षत्रिलक्षञ्च तपस्तप्त्वा तपोधनः।
आजगाम महायोगी नमस्कर्त्तुं शिवं प्रभुम् ॥ ९८
शङ्करञ्च नमस्कृत्य कृत्वा च बालकं पुरः।
सा चाजगाम मनसा कश्यपस्याश्रमं पितुः ॥ ९९
तां सपुत्रां सुतां दृष्ट्वा मुदं प्राप प्रजापतिः।
शतलक्षञ्च रत्नानां ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुने ॥ १००
ब्राह्मणान् भोजयामास असंख्यानिच्छया शिशोः।
अदितिश्च दितिश्चान्या मुदं प्रापुः परं तथा ॥ १०१
सा सपुत्रा च सुचिरं तस्थौ तातालये तदा।
तदीयं पुनराख्यानं वच्म्यामि तन्निशामय ॥ १०२
अथाभिमन्युतनये ब्रह्मशापः परिक्षिते।
बभूव सहसा ब्रह्मन् दैवदोषेण कर्म्मणा ॥ १०३
सप्ताहे समतीते तु तक्षकस्त्वाञ्च भोक्ष्यति।
शशाप शृङ्गी चेतीदं कौशिक्याश्च जलेन च ॥ १०४
राजा श्रुत्वा तत्प्रवृत्तिं गङ्गाद्वारं जगाम सः।
तत्र तस्थौ च सप्ताहं शुश्राव धर्म्मसंहिताम् ॥ १०५
सप्ताहे समतीते तु गच्छन्तं तक्षकं पथि।
धन्वन्तरिर्नृपं भोक्तुं ददर्श गामुको नृपम् ॥ १०६
तयोर्बभूव संवादः सुप्रीतिश्च परस्परम्।
धन्वन्तरिर्मणिं प्राप तक्षकः स्वेच्छया ददौ ॥ १०७
स ययौ तं गृहीत्वा तु तुष्टः प्रहृष्टमानसः।
तक्षको भक्षयामास नृपञ्च मञ्चकस्थितम् ॥ १०८
राजा जगाम वैकुण्ठं स्मारं स्मारं हरिं गुरुम्।
सत्कारं कारयामास पितुर्जन्मेजयः शुचा ॥ १०९
राजा चकार यज्ञञ्च सर्पसत्रं ततो मुने।
प्राणांस्तत्याज सर्पाणां समूहो ब्रह्मतेजसा ॥ ११०
स तक्षकश्च भीतश्च महेन्द्रं शरणं ययौ।
सेन्द्रञ्च तक्षकं हन्तुं विप्रवर्गः समुद्यतः ॥ १११
अथ देवाश्च मुनयश्चाययुर्मनसान्तिकम्।
तां तुष्टाव महेन्द्रश्च भयकातरविह्वलः ॥ ११२
तत आस्तीक आगत्य यज्ञञ्च मातुराज्ञया।
महेन्द्रतक्षकप्राणान् ययाचे भूमिपं वरम् ॥ ११३
ददौ वरं नृपश्रेष्ठः कृपया ब्राह्मणाज्ञया।
यज्ञं समाप्य विप्रेभ्यो दक्षिणाञ्च ददौ मुदा ॥ ११४
विप्राश्च मुनयो देवा गत्वा च मनसान्तिकम्।
मनसां पूजयामासुस्तुष्टुवुश्च पृथक् पृथक् ॥ ११५
शक्रः सम्भृतसम्भारो भक्तियुक्तः सदा शुचिः।
मनसां पूजयामास तुष्टाव परमादरम् ॥ ११६
दत्त्वा षोड़शोपचारैर्बलिञ्च तत्प्रियं तदा।
प्रददौ परितुष्टश्च ब्रह्म-विष्णु-शिवाज्ञया ॥ ११७
सम्पूज्य मनसादेवीं प्रययुः स्वालयञ्च ते।
इत्येवं कथितं सर्व्वं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ११८

नारद उवाच।

केन तुष्टाव स्तोत्रेण महेन्द्रो मनसां सतीम्।
पूजाविधिक्रमं तस्याः श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ११९

नारायण उवाच।

सुस्नातः शुचिराचान्तो धृत्वा धौते च वाससी।
रत्नसिंहासने देवीं वासयामास भक्तितः ॥ १२०
स्वर्गगङ्गाजलेनैव रत्नकुम्भस्थितेन च।
स्नापयामास मनसां महेन्द्रो वेदमन्त्रतः ॥ १२१
वाससी वासयामास वह्निशुद्धे मनोरमे।
सर्व्वाङ्गे चन्दनं दत्त्वा पाद्यार्घ्यं भक्तिसंयुतः ॥ १२२
गणेशञ्च दिनेशञ्च वह्निं विष्णुं शिवं शिवाम्।
सम्पूज्य देवषट्कञ्च पूजयामास तां सतीम् ॥ १२३
ओं ह्रीं श्रीं मनसादेव्यै स्वाहेत्येवञ्च मन्त्रतः।
दशाक्षरेण मन्त्रेण ददौ सर्व्वं यथोचितम् ॥ १२४
दत्त्वा षोड़शोपचारं भक्तितो दुर्लभं हरिः।
पूजयामास भक्त्या च ब्रह्मणा प्रेरितो मुदा ॥ १२५
वाद्यं नानाप्रकारञ्च वादयामास तत्र वै।
बभूव पुष्पवृष्टिश्च नभसो मनसोपरि ॥ १२६
देवविप्राज्ञया तत्र ब्रह्म-विष्णु-शिवाज्ञया।
तुष्टाव साश्रुनेत्रश्च पुलकाञ्चितविग्रहः ॥ १२७

महेन्द्र उवाच।

देवि त्वां स्तोतुमिच्छामि साध्वीनां प्रवरां वराम्।
परात्पराञ्च परमां न हि स्तोतुं क्षमोऽधुना ॥ १२८

स्तोत्राणां लक्षणं वेदे स्वभावाख्यानतत्परम्।
न क्षमः प्रकृतिं वक्तुं गुणानां तव सुव्रते ॥ १२९
शुद्धसत्त्वस्वरूपा त्वं कोपहिंसाविवर्ज्जिता।
न च शप्तो मुनिस्तेन त्यक्तया च त्वया यतः ॥ १३०
त्वं मया पूजिता साध्वि जननी च यथादितिः।
दयारूपा च भगिनी क्षमारूपा यथा प्रसूः ॥ १३१
त्वया मे रक्षिताः प्राणाः पुत्रदाराः सुरेश्वरि।
अहं करोमि त्वां पूज्यां प्रीतिश्च वर्द्धते मम ॥ १३२
नित्या यद्यपि पूज्या त्वं भवेऽत्र जगदम्बिके।
तथापि तव पूजाञ्च वर्द्धयामि च सर्व्वतः ॥ १३३
ये त्वामाषाढ़संक्रान्त्यां पूजयिष्यन्ति भक्तितः।
पञ्चम्यां मनसाख्यायामिष्रान्तं वा दिने दिने ॥ १३४
पुत्रपौत्रादयस्तेषां वर्द्धन्ते च धनानि च।
यशस्विनः कीर्त्तिमन्तो विद्यावन्तो गुणान्विताः ॥ १३५
ये त्वां न पूजयिष्यन्ति निन्दन्त्यज्ञानतो जनाः।
लक्ष्मीहीना भविष्यन्ति तेषां नागभयं सदा ॥ १३६
त्वं स्वर्गलक्ष्मीः स्वर्गे च वैकुण्ठे कमलाकला।
नारायणांशो भगवान् जरत्कारुर्मुनीश्वरः ॥ १३७
तपसा तेजसा त्वाञ्च मनसा ससृजे पिता।
अस्माकं रक्षणायैव तेन त्वं मनसाभिधा ॥ १३८
मनसा देवितुं शक्ता स्वात्मना सिद्धयोगिनी।
तेन त्वं मनसा देवी पूजिता वन्दिता भवे ॥ १३९
यां भक्त्या मनसां देवाः पूजयन्त्यनिशं भृशम्।
तेन त्वां मनसादेवीं प्रवदन्ति पुराविदः ॥ १४०
सत्त्वरूपा च देवि त्वं शश्वत्सत्त्वनिषेवया।
यो हि यद्भावयेन्नित्यं स तत् प्राप्नोति तत्समः ॥ १४१
इन्द्रश्च मनसां स्तुत्वा गृहीत्वा भगिनीञ्च ताम्।
प्रजगाम स्वभवनं भूषावासपरिच्छदाम् ॥ १४२
पुत्त्रेण सार्द्धं सा देवी चिरं तस्थौ पितुर्गृहे।
भ्रातृभिः पूजिता शश्वन्मान्या वन्द्या च सर्व्वतः ॥ १४३
गोलोकात् सुरभी ब्रह्मन् तत्रागत्य सुपूजिताम्।
स्नापयित्वा च क्षीरेण पूजयामास सादरम् ॥ १४४
ज्ञानञ्च कथयामास सुगोप्यं सर्व्वदुर्लभम्।
तया देवैः पूजिता सा स्वर्गलोकं पुनर्ययौ ॥ १४५
इदं स्तोत्रं पुण्यबीजं तां सम्पूज्य च यः पठेत्।
तस्य नागभयं नास्ति तस्य वंशोद्भवस्य च ॥ १४६
विषं भवेत् सुधातुल्यं सिद्धस्तोत्रं यदा पठेत्।
पञ्चलक्षजपेनैव सिद्धस्तोत्रो भवेन्नरः।
सर्पशायी भवेत् सोऽपि निश्चितं सर्पवाहनः ॥ १४७

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारद-संवादे मनसोपाख्याने स्तोत्रकथनं नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः।

नारद उवाच।

का वा सा सुरभी देवी गोलोकादागता च या।
तज्जन्मचरितं ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १

नारायण उवाच।

गवामधिष्ठातृदेवी गवामाद्या गवां प्रसूः।
गवां प्रधाना सुरभी गोलोके च समुद्भवा ॥ २
सर्व्वादिसृष्टेः कथनं कथयामि निशामय।
बभूव येन तज्जन्म पुरा वृन्दावने वने ॥ ३
एकदा राधिकानाथो राधया सह कौतुकात्।
गोपाङ्गनापरिवृतः पुण्यं वृन्दावनं ययौ ॥ ४
सहसा तत्र रहसि विजहार च कौतुकात्।
बभूव क्षीरपानेच्छा तदा स्वेच्छामयस्य च ॥ ५
ससृजे सुरभीं देवो लीलया वामपार्श्वतः।
वत्सयुक्तां दुग्धवतीं वत्सानाञ्च मनोरमाम् ॥ ६
दृष्ट्वा सवत्सां सुदामा रत्नभाण्डे दुदोह च।
क्षीरं सुधातिरिक्तञ्च जन्ममृत्युहरं परम् ॥ ७
तदुष्णञ्च पयः स्वादु पपौ गोपीपतिः स्वयम्।
सरो बभूव पयसो भाण्डविभ्रंशनेन च ॥ ८
दैर्घ्ये च विस्तृते चैव परितः शतयोजनम्।
गोलोकेषु प्रसिद्धश्च स च क्षीरसरोवरः ॥ ९
गोपिकानाञ्च राधायाः क्रीड़ावापी बभूव सा।
रत्नेन खचिता तूर्णं भूता वापीश्वरेच्छया ॥ १०
बभूव कामधेनूनां सहसा लक्षकोट्यः।
तावन्तो हि च वत्साश्च सुरभीलोमकूपतः ॥ ११
तासां पुत्त्राश्च पौत्त्राश्च सम्बभूवुरसंख्यकाः।
कथिता च गवां सृष्टिस्तया च पूरितं जगत् ॥ १२
पूजां चकार भगवान् सुरभ्याश्च पुरा मुने।
ततो बभूव तत्पूजा त्रिषु लोकेषु दुर्लभा ॥ १३

दीपान्वितापरदिने श्रीकृष्णस्याज्ञया भवे।
बभूव सुरभीपूजा धर्म्मवक्त्रादिति श्रुतम्॥ १४
ध्यानं स्तोत्रं मूलमन्त्रं यद्यत् पूजाविधिक्रमम्।
वेदोक्तञ्च महाभाग निबोध कथयामि ते॥ १५
ॐ सुरभ्यै नम इति मन्त्रस्तस्याः षडक्षरः।
सिद्धो लक्षजपेनैव भक्तानां कल्पपादपः॥ १६
ध्यानं तद्यजुर्व्वेदोक्तं पूजनं सर्व्वसम्मतम्।
ऋद्धिदां वृद्धिदाञ्चैव मुक्तिदां सर्व्वकामदाम्॥ १७
लक्ष्मीस्वरूपां परमां राधासहचरीं पराम्।
गवामधिष्ठातृदेवीं गवामाद्यां गवां प्रसूम्॥ १८
पवित्ररूपां पूज्याञ्च भक्तानां सर्व्वकामदाम्।
यया पूतं सर्व्वविश्वं तां देवीं सुरभीं भजे॥ १९
घटे वा धेनुशिरसि बन्धस्तम्भे गवाञ्च वा।
शालग्रामे जलेऽग्नौ वा सुरभीं पूजयेद्द्विजः॥ २०
दीपान्वितापरदिने पूर्व्वाह्णे भक्तिसंयुतः।
यः पूजयेच्च सुरभीं स च पूज्यो भवेद्भुवि॥ २१
एकदा त्रिषु लोकेषु वाराहे विष्णुमायया।
क्षीरं जहार सहसा चिन्तिताश्च सुरादयः॥ २२
ते गत्वा ब्रह्मलोकञ्च ब्रह्माणं तुष्टुवुः सदा।
तदाज्ञया च सुरभीं तुष्टाव पाकशासनः॥ २३

महेन्द्र उवाच।

नमो देव्यै महादेव्यै सुरभ्यै च नमो नमः।
गवां वीजस्वरूपायै नमस्ते जगदम्बिके॥ २४
नमो राधाप्रियायै च पद्मांशायै नमो नमः।
नमः कृष्णप्रियायै च गवां मात्रे नमो नमः॥ २५
कल्पवृक्षस्वरूपायै सर्व्वेषां सन्ततं परम्।
श्रीदायै धनदायै च वृद्धिदायै नमो नमः॥ २६
शुभदायै प्रसन्नायै गोप्रदायै नमो नमः।
यशोदायै कीर्त्तिदायै धर्म्मज्ञायै नमो नमः॥ २७
स्तोत्रश्रवणमात्रेण तुष्टा हृष्टा जगत्प्रसूः।
आविर्भूता सा तत्रैव ब्रह्मलोके सनातनी॥ २८
महेन्द्राय वरं दत्त्वा वाञ्छितञ्चापि दुर्लभम्।
जगाम सा च गोलोकं ययुर्देवादयो गृहम्॥ २९
बभूव विश्वं सहसा दुग्धपूर्णञ्च नारद।
दुग्धाद्घृतं ततो यज्ञस्ततः प्रीतिः सुरस्य च॥ ३०
इदं स्तोत्रं महापुण्यं भक्तियुक्तश्च यः पठेत्।
स गोमान् धनवांश्चैव कीर्त्तिमान् पुण्यवान् भवेत् ३१
स स्नातः सर्व्वतीर्थेषु सर्व्वयज्ञेषु दीक्षितः।
इह लोके सुखं भुक्त्वा यात्यन्ते कृष्णमन्दिरम्॥ ३२
सुचिरं निवसेत् तत्र करोति कृष्णसेवनम्।
न पुनर्भवनं तस्य ब्रह्मपुत्त्र भवे भवेत्॥ ३३

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायण-नारदसंवादे सुरभ्युपाख्यानं
नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४७॥

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः।

नारद उवाच।

नारायण महाभाग नारायणपरायण।
नारायणांश भगवन् ब्रूहि नारायणीं कथाम्॥ १
श्रुतं सुरभ्युपाख्यानमतीव सुमनोहरम्।
गोप्यं सर्व्वपुराणेषु पुराविद्भिः प्रशंसितम्॥ २
अधुना श्रोतुमिच्छामि राधिकाख्यानमुत्तमम्॥ ३

नारायण उवाच।

पुरा कैलासशिखरे भगवन्तं सनातनम्।
सिद्धेशं सिद्धिदं सर्व्वस्वरूपं शङ्करं वरम्॥ ४
प्रफुल्लवदनं प्रीतं सस्मितं मुनिभिः स्तुतम्।
कुमाराय प्रवोचन्तं कृष्णस्य परमात्मनः॥ ५
रासोत्सवरसाख्यानं रासमण्डलवर्णनम्।
तदाख्यानावसाने च प्रस्तावावसरे सती॥ ६
पप्रच्छ पार्व्वती स्मीता सस्मिता प्राणवल्लभम्।
स्तवनं कुर्व्वती भीता प्राणेशेन प्रसादिता॥ ७
प्रोवाच तां महादेवो महादेवीं सुरेश्वरीम्।
अपूर्व्वं राधिकाख्यानं पुराणेषु सुदुर्लभम्॥ ८

पार्व्वत्युवाच।

आगमं निखिलं नाथ श्रुतं सर्व्वमनुत्तमम्।
पञ्चरात्रादिकं नीतिशास्त्रं योगञ्च योगिनाम्॥ ९
सिद्धानां सिद्धिशास्त्रञ्च नानातन्त्रं मनोहरम्।
भक्तानां भक्तिशास्त्रञ्च कृष्णस्य परमात्मनः॥ १०
देवीनामपि सर्व्वासां चरितं त्वन्मुखाम्बुजात्।
अधुना श्रोतुमिच्छामि राधिकाख्यानमुत्तमम्॥ ११
श्रुतौ श्रुतं प्रशंसा च राधायाश्च समासतः।
त्वन्मुखात् काण्वशाखायां व्यासेन तावताधुना॥ १२
आगमाख्यानकाले च भवता स्वीकृतं पुरा।

न ह्यीश्वरव्याहृतिश्च मिथ्या भवितुमर्हति ॥ १३
तदुत्पत्तिञ्च तद्ध्यानं नाम्नो माहात्म्यमुत्तमम् ।
पूजाविधानं चरितं स्तोत्रं कवचमीप्सितम् ॥ १४
आराधनविधानञ्च पूजापद्धतिमीप्सिताम् ।
साम्प्रतं ब्रूहि भगवन् मां भक्तां भक्तवत्सल ॥ १५
कथ न कथितं पूर्व्वमागमाख्यानकालतः ।
पार्व्वतीवचनं श्रुत्वा नम्रवक्त्रो बभूव सः ॥ १६
पञ्चवक्त्रश्च भगवान् शुष्ककण्ठोष्ठतालुकः । (क)
स्वसत्यभङ्गभीतश्च मौनीभूतो हि चिन्तितः ॥ १७
सस्मार कृष्णं ध्यानेनाभीष्टदेवं कृपानिधिम् ।
तदनुज्ञाञ्च सम्प्राप्य स्वार्द्धाङ्गीं तामुवाच सः ॥ १८
निषिद्धोऽहं भगवता कृष्णेन परमात्मना ।
आगमारम्भसमये राधाख्यानप्रसङ्गतः ॥ १९
मदर्द्धाङ्गस्वरूपा त्वं न मद्भिन्ना स्वरूपतः ।
अतोऽनुज्ञां ददौ कृष्णो मह्यं वक्तुं महेश्वरि ॥ २०
मदिष्टदेवकान्ताया राधायाश्चरितं सति ।
अतीव गोपनीयञ्च सुखदं कृष्णभक्तिदम् ॥ २१
जानामि तदहं दुर्गे सर्व्वं पूर्व्वापरं वरम् ।
यज्जानामि रहस्यञ्च न तद्ब्रह्मा फणीश्वरः ॥ २२
न तत् सनत्कुमारश्च न च धर्म्मः सनातनः ।
न देवेन्द्रो मुनीन्द्राश्च सिद्धेन्द्राः सिद्धपुङ्गवाः ॥ २३
मत्तो बलवती त्वञ्च प्राणांस्त्यक्तुं समुद्यता ।
अतस्त्वां गोपनीयञ्च कथयामि सुरेश्वरि ॥ २४
शृणु दुर्गे प्रवक्ष्यामि रहस्यं परमाद्भुतम् ।
चरितं राधिकायाश्च दुर्लभञ्च सुपुण्यदम् ॥ २५
पुरा वृन्दावने रम्ये गोलोके रासमण्डले ।
शतशृङ्गैकदेशे च मालती-मल्लिकावने ॥ २६
रत्नसिंहासने रम्ये तस्थौ तत्र जगत्पतिः ।
स्वेच्छामयश्च भगवान् बभूव रमणोत्सुकः ॥ २७
रमणीं कर्त्तुमिच्छा च तद्बभूव सुरेश्वरी ।
इच्छया च भवेत् सर्व्वं तस्य स्वेच्छामयस्य च ॥ २८
एतस्मिन्नन्तरे दुर्गे द्विधारूपो बभूव सः ।
दक्षिणाङ्गञ्च श्रीकृष्णो वामाङ्गं सा च राधिका ॥ २९
बभूव रमणी रम्या रासे सा रमणोत्सुका ।
अमूल्यरत्नाभरणा रत्नसिंहासनस्थिता ॥ ३०
वह्निशुद्धांशुकाधाना कोटिपूर्णशशिप्रभा ।
तप्तकाञ्चनवर्णाभा राजिता च स्वतेजसा ॥ ३१
सस्मिता सुदती शुद्धा शरत्पद्मनिभानना ।
बिभ्रती कबरीं रम्यां मालतीमाल्यमण्डिताम् ॥ ३२
रत्नमालाञ्च दधती ग्रीष्मसूर्य्यसमप्रभा ।
मुक्ताहारेण शुभ्रेण गङ्गाधारानिभेन च ॥ ३३
संयुक्तं वर्त्तुलोत्तुङ्गं सुमेरुगिरिसन्निभम् ।
कठिनं सुन्दरं दृश्यं कस्तूरीपत्रचिह्नितम् ॥ ३४
माङ्गल्यं मङ्गलार्हञ्च स्तनयुग्मञ्च बिभ्रती ।
नितम्बश्रोणिभारार्त्ता नवयौवनसंयुता ॥ ३५
कामातुरां सस्मितां तां ददर्श रसिकेश्वरः ।
दृष्ट्वा कान्तां जगत्कान्तो बभूव रमणोत्सुकः ॥ ३६
दृष्ट्वा रिरंसुं कान्तञ्च सा दधाव हरेः पुरः ।
तेन राधा समाख्याता पुराविद्भिर्महेश्वरि ॥ ३७
राधा भजति श्रीकृष्णं स च ताञ्च परस्परम् ।
उभयोः सर्व्वसाम्यञ्च सदा सन्तो वदन्ति च ॥ ३८
भवनं धावनं रासे स्मरत्यालिङ्गनं जपात् ।
तेन जल्पति सङ्केताद्द्वंश्या राधां मदीश्वरः ॥ ३९
रा-शब्दोच्चारणाद्भक्तो राति मुक्तिं सुदुर्लभाम् ।
धा-शब्दोच्चारणाद्दुर्गे धावत्येव हरेः पदम् ॥ ४०
कृष्णवामांशसम्भूता राधा रासेश्वरी पुरा ।
तस्याश्चांशांशकलया बभूवुर्देवयोषितः ॥ ४१
रा इत्यादानवचनो धा च निर्व्वाणवाचकः ।
यतोऽवाप्नोति मुक्तिञ्च सा च राधा प्रकीर्त्तिता ॥ ४२
बभूव गोपीसङ्घश्च राधाया लोमकूपतः ।
श्रीकृष्णलोमकूपेभ्यो बभूवुः सर्व्वबल्लवाः ॥ ४३
राधावामांशभागेन महालक्ष्मीर्बभूव सा ।
चतुर्भुजस्य सा पत्नी देवी वैकुण्ठवासिनी ॥ ४४
तदंशा राजलक्ष्मीश्च राजसम्पत्प्रदायिनी ।
तदंशा मर्त्यलक्ष्मीश्च गृहिणाञ्च गृहे गृहे ॥ ४५
शस्याधिष्ठातृदेवी च सा एव गृहदेवता ॥ ४६
स्वयं राधा कृष्णपत्नी कृष्णवक्षःस्थलस्थिता ।
प्राणाधिष्ठातृदेवी च तस्यैव परमात्मनः ॥ ४७
आब्रह्मस्तम्बपर्य्यन्तं सर्व्वं मिथ्यैव पार्व्वति ।
भज सत्यं परंब्रह्म राधेशं त्रिगुणात् परम् ॥ ४८
परं प्रधानं परमं परमात्मानमीश्वरम् ।
सर्व्वाद्यं सर्व्वपूज्यञ्च निरीहं प्रकृतेः परम् ॥ ४९
स्वेच्छामयं नित्यरूपं भक्तानुग्रहविग्रहम् ।

(क) शुष्ककण्ठो जगत्पतिरिति वा पाठः ।

तद्भिन्नानाञ्च देवानां प्राकृतं रूपमेव च ॥ ५०
तस्य प्राणाधिका राधा बहुसौभाग्यसंयुता।
महाविष्णोः प्रसूः सा च मूलप्रकृतिरीश्वरी ॥ ५१
मानिनीं राधिकां सन्तः सदा सेवन्ति नित्यशः।
सुलभं यत्पदाम्भोजं ब्रह्मादीनां सुदुर्लभम् ॥ ५२
स्वप्ने राधापदाम्भोजं न हि पश्यन्ति वल्लवाः।
स्वयं देवी हरेः क्रोड़े छायारूपेण कामिनी ॥ ५३
स च द्वादशगोपानां रायाणः प्रवरः प्रिये।
श्रीकृष्णांशश्च भगवान् विष्णुतुल्यपराक्रमः ॥ ५४
सुदामशापात् सा देवी गोलोकादागता महीम्।
वृषभानुगृहे जाता तन्माता च कलावती ॥ ५५

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारदसंवादे हर-गौरी-संवादे राधोपाख्यानं नामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४८॥

एकोनपञ्चाशोऽध्यायः।

पार्व्वत्युवाच।

कथं सुदामशापञ्च सा च देवी ललाभ ह।
कथं शशाप भृत्यो हि स्वाभीष्टदेवकामिनीम् ॥ १

भगवानुवाच।

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि रहस्यं परमाद्भुतम्।
गोप्यं सर्व्वपुराणेषु शुभदं भक्तिमुक्तिदम् ॥ २
एकदा राधिकेशश्च गोलोके रासमण्डले।
शतशृङ्गपर्व्वतैकदेशे वृन्दावने वने ॥ ३
गृहीत्वा विरजां गोपीं सौभाग्यां राधिकासमाम्।
क्रीड़ां चकार भगवान् रत्नभूषणभूषितः ॥ ४
रत्नप्रदीपसंयुक्ते रत्ननिर्म्माणमण्डले।
अमूल्यरत्ननिर्म्माणतल्पे चम्पकचर्च्चिते ॥ ५
कस्तूरी-कुङ्कुमासक्ते सुगन्धिचन्दनार्च्चिते।
सुगन्धिमालतीमाला-समूहपरिशोभिते ॥ ६
सुरतेर्विरतिर्नास्ति दम्पती रतिपण्डितौ।
तौ द्वौ परस्परासक्तौ सुखसम्भोगतन्द्रितौ ॥ ७
मन्वन्तराणां लक्षश्च कालः परिमितो गतः।
गोलोकस्य स्वल्पकाले जन्मादिरहितस्य च ॥ ८
दूत्यश्चतस्रो ज्ञात्वा च कथयामासू राधिकाम्।
श्रुत्वा परमरुष्टा सा तत्याज हरिमीश्वरी ॥ ९
प्रबोधिता सखीभिश्च कोपरक्तास्यलोचना।
विहाय रत्नालङ्कारं वह्निशुद्धांशुके शुभे ॥ १०
क्रीड़ापद्मञ्च सद्रत्नामूल्यदर्पणमुज्ज्वलम्।
चकार लोपं वस्त्रेण सिन्दूरं चित्रपत्रकम् ॥ ११
प्रक्षाल्य तोयाञ्जलिभिर्मुखरागमलक्तकम्।
विस्रस्तकवरीभारा मुक्तकेशी प्रकम्पिता ॥ १२
शुक्लवस्त्रपरीधाना स्वच्छा वेशादिवर्ज्जिता।
ययौ यानान्तिकं तूर्णं प्रियालीभिर्निवारिता ॥ १३
आजुहाव सखीसंघं सरोषस्फुरिताधरा।
शश्वल्लक्ष्मान्विताङ्गीशगोपीभिः परिवारिता ॥ १४
ताभिर्भक्त्यानताभिश्च कातराभिश्च संस्तुता।
आरुरोह रथं दिव्यममूल्यरत्ननिर्म्मितम् ॥ १५
सहस्रचक्रयुक्तञ्च नानाचित्रसमन्वितम्।
नानाविचित्रवसनैः सूक्ष्मैः क्षौमैर्विराजितम् ॥ १६
अमूल्यरत्ननिर्म्माणदर्पणैः परिशोभितम्।
मणीन्द्रजालमालाली-पुष्पमालाविराजितम् ॥ १७
सद्रत्नकलसैर्युक्तं रम्यैर्मन्दिरकोटिभिः।
त्रिलक्षकोटिभिः सार्द्धं गोपीभिश्च प्रियालिभिः ॥१८
ययौ रथेन तेनैव सुमनोयायिना प्रिये।
श्रुत्वा कोलाहलं गोपः सुदामा कृष्णपार्षदः ॥ १९
कृष्णं कृत्वा सावधानं गोपैः सार्द्धं पलायितः।
भयेन कृष्णः सन्त्रस्तो विहाय विरजां सतीम् ॥२०
स्वप्रेमभङ्गभीतश्च तिरोधानं चकार सः।
सा सती समयं ज्ञात्वा विचार्य्य स्वहृदि क्रुधा ॥२१
राधाप्रकोपभीता च प्राणांस्तत्याज तत्क्षणम्।
विरजालिगणास्तत्र भयविह्वलकातराः ॥ २२
प्रययुः शरणं साध्वीं विरजां तत्क्षणं भिया।
गोलोके सा सरिद्रूपा बभूव शैलकन्यके ॥ २३
कोटियोजनविस्तीर्णा दीर्घे शतगुणा तथा।
गोलोकं वेष्टयामास परिखेव मनोहरा ॥ २४
बभूवुः क्षुद्रनद्यश्च तदान्या गोप्य एव च ॥ २५
सर्व्वा नद्यस्तदंशाश्च प्रतिविश्वेषु सुन्दरि।
इति सप्त समुद्राश्च विरजानन्दना भुवि ॥ २६
तथागत्य भगवती राधा रासेश्वरी पुरा।
न दृष्ट्वा विरजां कृष्णं स्वगृहञ्च पुनर्ययौ ॥ २७
जगाम कृष्णस्तां राधां गोपालैरष्टभिः सह।
गोपीभिर्द्वार्नियुक्ताभिर्वारितश्च पुनः पुनः ॥ २८

दृष्ट्वा कृष्णञ्च सा देवी भर्त्सनञ्च चकार तम्।
सुदामा भर्त्सयामास तामेव कृष्णसन्निधौ ॥ २९
क्रुद्धा शशाप सा देवी सुदामानं सुरेश्वरी।
गच्छ त्वमासुरीं योनिं गच्छ क्रूरमते द्रुतम् ॥ ३०
शशाप तां सुदामा च त्वमितो गच्छ भारतम्।
भव गोपी गोपकन्या गोपीभिः स्वाभिरेव च ॥ ३१
तत्र ते कृष्णविच्छेदो भविष्यति शतं समाः।
तत्र भारावतरणं भगवांश्च करिष्यति ॥ ३२
इत्येवमुक्त्वा सुदामा प्रणम्य मातरं हरिम्।
साश्रुनेत्रो मोहयुक्तस्ततश्च गन्तुमुद्यतः ॥ ३३
राधा जगाम तत्पश्चात् साश्रुनेत्रातिविह्वला।
वत्स क्व यासीत्युच्चार्य्य पुत्रविच्छेदकातरा ॥ ३४
कृष्णस्तां बोधयामास विज्ञाय च कृपामयीम्।
शीघ्रं सम्प्राप्स्यसि सुतं मा रुदेत्येवमेव च ॥ ३५
स चासुरः शङ्खचूड़ो बभूव तुलसीपतिः।
मत्शूलभिन्नः कालेन गोलोकञ्च जगाम सः ॥ ३६
राधा जगाम वाराहे गोकुलं भारतं सति।
वृषभानोश्च वैश्यस्य सा च कन्या बभूव ह ॥ ३७
अयोनिसम्भवा देवी वायुगर्भा कलावती।
सुषाव मायया वायुं सा तत्राविर्ब्बभूव ह ॥ ३८
अतीते द्वादशाब्दे तु दृष्ट्वा तां नवयौवनाम्।
सार्द्धं रायाणवैश्येन तत्सम्बन्धं चकार सः ॥ ३९
छायां संस्थाप्य तद्गेहे सान्तर्द्धानं चकार ह।
बभूव तस्य वैश्यस्य विवाहश्छायया सह ॥ ४०
गते चतुर्द्दशाब्दे तु कंसभीतिच्छलेन च।
जगाम गोकुलं कृष्णः शिशुरूपी जगत्पतिः ॥ ४१
कृष्णमाता यशोदा या रायाणस्तत्सहोदरः।
गोलोके गोपकृष्णांशः सम्बन्धात् कृष्णमातुलः ॥ ४२
कृष्णेन सह राधायाः पुण्ये वृन्दावने वने।
विहारं कारयामास विधिना जगतां विधिः ॥ ४३
स्वप्ने राधापदाम्भोजं न हि पश्यन्ति वल्लवाः।
स्वयं राधा हरेः क्रोड़े छाया रायाणमन्दिरे ॥४४
षष्टिवर्षसहस्राणि तपस्तेपे पुरा विधिः ॥ ४५
राधिकाचरणाम्भोज-दर्शनार्थी च पुष्करे।
भारावतरणे भूमेर्भारते नन्दगोकुले ॥ ४६
ददर्श तत्पदाम्भोजं तपसस्तत्फलेन च।
किञ्चित्कालञ्च श्रीकृष्णः पुण्ये वृन्दावने वने ॥ ४७
रेमे गोलोकनाथश्च राधया सह भारते।
ततः सुदामशापेन विच्छेदश्च बभूव ह ॥ ४८
तत्र भारावतरणं भूमेः कृष्णश्चकार सः।
वृषभानुश्च नन्दश्च ययौ गोलोकमुत्तमम् ॥ ४९
सर्व्वे गोपाश्च गोप्यश्च ययुस्ता याः समागताः।
छाया गोपाश्च गोप्यश्च प्रापुर्मुक्तिञ्च सन्निधौ ॥ ५०
रेमिरे ताश्च तत्रैव सार्द्धं कृष्णेन पार्व्वति।
षट्त्रिंशल्लक्षकोट्यश्च गोप्यो गोपाश्च तत्समाः।
गोलोकं प्रययुर्मुक्ताः सार्द्धं कृष्णेन राधया ॥ ५१
द्रोणः प्रजापतिर्नन्दो यशोदा तत्प्रिया धरा।
सम्प्राप्य पूर्व्वतपसा परमात्मानमीश्वरम् ॥ ५२
वसुदेवः कश्यपश्च देवकी चादिती सती।
देवमाता देवपिता प्रतिकल्पे स्वभावतः ॥ ५३
पितॄणां मानसी कन्या राधामाता कलावती।
वसुदामापि गोलोकाद्वृषभानुः समाययौ ॥ ५४
इत्येवं कथितं दुर्गे राधिकाख्यानमुत्तमम्।
सम्पत्करं पापहरं पुत्र-पौत्रविवर्द्धनम् ॥ ५५
श्रीकृष्णश्च द्विधारूपो द्विभुजश्च चतुर्भुजः।
चतुर्भुजश्च वैकुण्ठे गोलोके द्विभुजः स्वयम् ॥ ५६
चतुर्भुजस्य पत्नी च महालक्ष्मीः सरस्वती।
गङ्गा च तुलसी चैव देवी नारायणप्रिया ॥ ५७
श्रीकृष्णपत्नी सा राधा तदर्द्धाङ्गसमुद्भवा।
तेजसा वयसा साध्वी रूपेण च गुणेन च ॥ ५८
आदौ राधां समुच्चार्य्य पश्चात् कृष्णं वदेद्बुधः।
व्यतिक्रमे ब्रह्महत्यां लभते नात्र संशयः ॥ ५९
कार्त्तिकीपूर्णिमायाञ्च गोलोके रासमण्डले।
चकार पूजां राधायास्तत्सम्बन्धिमहोत्सवम् ॥ ६०
सद्रत्नगुटिकायाञ्च कृत्वा तत्कवचं हरिः।
दधार कण्ठे बाहौ च दक्षिणे सह गोपकैः ॥ ६१
कृत्वा ध्यानञ्च भक्त्या च स्तोत्रमेव चकार सः।
राधाचर्व्वितताम्बूलं चखाद मधुसूदनः ॥ ६२
राधा पूज्या च कृष्णस्य तत्पूज्यो भगवान् प्रभुः।
परस्पराभीष्टदेवो भेदकृन्नरकं व्रजेत् ॥ ६३
द्वितीये पूजिता सा च धर्म्मेण ब्रह्मणा मया।
अनन्तेन वासुकिना रविणा शशिना पुरा ॥ ६४
महेन्द्रेण च रुद्रेण मनुना मानवेन च।
सुरेन्द्रैश्च मुनीन्द्रैश्च सर्व्वविप्रैश्च पूजिता ॥ ६५

तृतीये पूजिता सा च सप्तद्वीपेश्वरेण च ।
भारतेन सुयज्ञेन पार्थिवैर्मित्रैर्मुदान्वितैः ॥ ६६
ब्राह्मणेनाभिशप्तेन दैवदोषेण भूभृता ।
व्याधिग्रस्तेन दुःस्थेन दुःखिना च विदूयता ॥ ६७
सम्प्राप राज्यं भ्रष्टश्रीः स च राधावरेण च ।
ब्रह्मदत्तेन स्तोत्रेण स्तुत्वा च परमेश्वरीम् ॥ ६८
अभेद्यं कवचं तस्याः कण्ठे बाह्वौ दधार सः ।
ध्यात्वा चकार पूजाञ्च पुष्करे शतवत्सरम् ॥ ६९
अन्ते जगाम गोलोकं रत्नयानेन भूमिपः ।
इति ते कथितं सर्व्वं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ७०

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायण-नारदसंवादे हर-गौरी-
संवादे राधोपाख्यानं नामैकोन-
पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

पञ्चाशोऽध्यायः ।

पार्व्वत्युवाच ।

को वा सुयज्ञनृपतिः कुत्र वंशे समुद्भवः ।
कथं विप्राभिशप्तश्च कथं सम्प्राप राधिकाम् ॥ १
सर्व्वात्मनश्च कृष्णस्य पत्नीञ्च कृष्णपूजिताम् ।
कथं विश्वसृजधारी च सिषेवे परमेश्वरीम् ॥ २
षष्टिवर्षसहस्राणि तपस्तेपे पुरा विधिः ।
यत्पादाम्भोजरेणूनां लब्धये पुष्करे विभुः ॥ ३
कथं ददर्श तां देवीं महालक्ष्मीं परां सतीम् ।
दुर्द्दर्शामपि युष्माकं दृष्टा सा वा कथं नृणाम् ॥ ४
कथं त्रिजगतां धाता तस्मै तत्कवचं ददौ ।
ध्यानं पूजाविधिस्तोत्रं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ५

महादेव उवाच ।

स्वायम्भुवो मनुर्देवि मनूनामादिरेव च ।
ब्रह्मात्मजस्तपस्वी च शतरूपापतिः प्रभुः ॥ ६
उत्तानपादस्तत्पुत्रस्तत्पुत्रो ध्रुव एव च ।
ध्रुवस्य कीर्त्तिर्विख्याता त्रैलोक्ये शैलकन्यके ॥ ७
उत्कलस्तस्य पुत्रश्च नारायणपरायणः ।
सहस्रं राजसूयानां पुष्करे स चकार ह ॥ ८
सर्व्वाणि रत्नपात्राणि ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ।
अमूल्यरत्नराशीनां सहस्रं तेजसावृतम् ।
ब्राह्मणेभ्यो ददौ राजा यज्ञान्ते सुमहोत्सवे ॥ ९
दृष्ट्वा तच्छोभनं यज्ञं विधाता जगतां प्रिये ।
सुयज्ञं नाम नृपतेश्चकार सुरसंसदि ॥ १०
स च राजा सुयज्ञश्च मनुवंशसमुद्भवः ।
अन्नदाता रत्नदाता दाता च सर्व्वसम्पदाम् ॥ ११
दशलक्षं गवाञ्चैव रत्नशृङ्गं परिच्छदम् ।
नित्यं ददौ स विप्रेभ्यो मुदा युक्तः सदक्षिणम् ॥ १२
गवां द्वादशलक्षाणां ददौ नित्यं मुदान्वितः ।
सुपक्वानि च मांसानि ब्राह्मणेभ्यश्च पार्व्वति ॥ १३
षट्कोटिं ब्राह्मणानाञ्च भोजयामास नित्यशः ।
चूष्य-चर्व्य-लेह्य-पेयैरतिरम्यं दिने दिने ॥ १४
विप्रलक्षं सूपकारं भोजयामास तत्परम् ।
सूपमन्नञ्च सूपात्त-ममेध्यमांसवर्ज्जितम् ॥ १५
विप्रा भोजनकाले च मनुवंशसमुद्भवम् ।
न तुष्टुवुः सुयज्ञञ्च तुष्टुवुस्तत्पिदंश्च ते ॥ १६
दिने सुयज्ञयज्ञान्ते षट्त्रिंशल्लक्षकोटयः ।
चक्रुः सुभोजनं विप्रायातिरम्याश्च सुन्दरि ॥ १७
गृहीतानि च रत्नानि स्वगृहं वोढुमक्षमाः ।
वृषलेभ्यो ददौ किञ्चित् किञ्चित् पथि च तत्यजुः॥१८
विप्राणां भोजनान्ते च विप्रान्येभ्यो ददौ नृपः ।
तथाप्युर्व्वरितं तत्र चान्नराशिसहस्रकम् ॥ १९
कृत्वा यज्ञं महाबाहुः समुवास सुसंसदि ।
रत्नेन्द्रसारनिर्म्माण-च्छत्रकोटिसमन्वितः ॥ २०
रत्नसिंहासने रम्ये चावृते च सुसंस्कृते ।
चन्दनोदकसंसृष्टे रम्ये चन्दनपल्लवैः ॥ २१
शाखायुक्तपूर्णकुम्भ-रम्भावृक्षैश्च शोभिते ।
चन्दनागुरु-कस्तूरी-फल-सिन्दूरसंयुते ॥ २२
वसु-वासव-चन्द्रेन्द्र-रुद्रादित्यसमन्विते ।
मुनि-मानव-मन्वादि-ब्रह्म-विष्णु-शिवान्विते ॥ २३
एतस्मिन्नन्तरे तत्र विप्र एकः समाययौ ।
रुक्षो मलिनवासाश्च शुष्ककण्ठौष्ठतालुकः ॥ २४
रत्नसिंहासनस्थञ्च माला-चन्दनचर्च्चितम् ।
राजानमाशिषं चक्रे सस्मितः सम्पुटाञ्जलिः ॥ २५
प्रणनाम नृपस्तञ्च नोत्तस्थौ किञ्चिदेव हि ।
सभासदश्च नोत्तस्थुर्जहसुः स्वल्पमेव च ॥ २६
वेदेभ्योऽपि च देवेभ्यो नमस्कृत्य द्विजोत्तमः ।
शशाप नृपतिं क्रोधात् तत्र तिष्ठन्निरङ्कुशः ॥ २७

गच्छ दूरमतो राज्याद्भ्रष्टश्रीर्भव पामर।
भवाचिरं गलत्कुष्ठी बुद्धिहीनोऽप्युपद्रुतः॥ २८
इत्युक्त्वा कम्पितः क्रोधात् सभास्थान् मुमुद्यतः।
ये तत्र जहसुः सर्व्वे समुत्तस्थुः सभासदः॥ २९
सर्व्वे चक्रुः परीहारं क्रोधं तत्याज ब्राह्मणः।
राजागत्य तं प्रणम्य रुरोद भयकातरः॥ ३०
निःससार सभामध्याद्बृदयेन विदूयता।
ब्राह्मणो गूढ़रूपी च प्रज्वलन् ब्रह्मतेजसा॥ ३१
तत्पश्चान्मुनयः सर्व्वे प्रययुर्भयकातराः।
हे विप्र तिष्ठ तिष्ठेति समुच्चार्य्य पुनः पुनः॥ ३२
पुलहश्च पुलस्त्यश्च प्रचेता भृगुरङ्गिराः।
मरीचिः कश्यपश्चैव वशिष्ठः क्रतुरेव च॥ ३३
शुक्रो वृहस्पतिश्चैव दुर्व्वासा लोमशस्तथा।
गौतमश्च कणादश्च कण्वः कात्यायनः कठः॥ ३४
पाणिनिर्जाजलिश्चैव ऋष्यशृङ्गो विभाण्डकः।
आपिशलिस्तैतिलिश्च मार्कण्डेयो महातपाः॥ ३५
सनकश्च सनन्दश्च वोढ़ुः पैलः सनातनः।
सनत्कुमारो भगवान् नर-नारायणावृषी॥ ३६
पराशरो जरत्कारुः सम्वर्त्तः करथस्तथा।
और्व्वश्च च्यवनश्चैव भरद्वाजश्च वाल्मिकिः॥ ३७
अगस्त्योऽत्रिरुतथ्यश्च सम्वर्त्तोऽस्तीक आसुरिः।
शिलालिर्लाङ्गलिश्चैव शाकल्यः शाकटायनः॥ ३८
गर्गो वात्स्यः पञ्चशिखो जामदग्न्यश्च देवलः।
जैगीषव्यो वामदेवो वालिखिल्यादयस्तथा॥ ३९
शक्तिर्दक्षः कर्द्दमश्च प्रस्कन्नः कपिलस्तथा।
विश्वामित्रश्च कौत्सश्च ऋचीकोऽप्यघमर्षणः॥ ४०
एते चान्ये च मुनयः पितरोऽग्निर्हविःप्रियः।
दिक्पाला देवताः सर्व्वे विप्रपश्चात् समाययुः॥ ४१
ब्राह्मणं बोधयामासुर्वासयामासुरीश्वरि।
समूचुस्तं क्रमेणैव नीतिं नीतिविशारदाः॥ ४२

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारदसंवादे हर-गौरीसंवादे पञ्चाशोऽध्यायः॥ ५०॥

एकपञ्चाशोऽध्यायः।

पार्व्वत्युवाच।

किमूचुर्ब्राह्मणं ब्रह्मन् ब्राह्मणा ब्रह्मणः सुताः।
नीतिज्ञा नीतिवचनं तन्मां व्याख्यातुमर्हसि॥ १

महादेव उवाच।

तुष्टं कृत्वा ब्राह्मणञ्च स्तवेन विनयेन च।
क्रमेण वक्तुमारेभे मुनिसङ्घो वरानने॥ २

सनत्कुमार उवाच।

त्वत्पश्चादागता लक्ष्मीः कीर्त्तिः सत्त्वं यशस्तथा।
सुशीलञ्च महैश्वर्य्यं पितरोऽग्निः सुरास्तथा॥ ३
आगता नृपगेहेभ्यः कृत्वा भ्रष्टश्रियं नृपम्।
भव तुष्टो द्विजश्रेष्ठ आशुतोषश्च ब्राह्मणः॥ ४
ब्राह्मणानान्तु हृदयं कोमलं नवनीतवत्।
शुद्धं सुनिर्म्मलञ्चैव मार्ज्जितं तपसा मुने॥ ५
क्षमस्व गच्छ विप्रेन्द्र शुद्धं कुरु नृपालयम्॥ ६

गुरुरुवाच।

अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात् प्रतिनिवर्त्तते।
पितरस्तस्य देवाश्च वह्निश्चैव तथैव च॥ ७
निराशाः प्रतिगच्छन्ति चातिथेरप्रतिग्रहात्।
क्षमस्व गच्छ विप्रेन्द्र शुद्धं कुरु नृपालयम्॥ ८
स्त्रीघ्नैर्गोघ्नैः कृतघ्नैश्च ब्रह्मघ्नैर्गुरुतल्पगैः।
तुल्यदोषो भवत्येतैर्यस्यातिथिरनर्च्चितः॥ ९

पुलस्त्य उवाच।

ये पश्यन्ति वक्रदृष्ट्या चातिथिं गृहमागतम्।
दत्त्वा स्वपापं तस्मै तत्पुण्यमादाय गच्छति॥ १०
क्षमस्व नृपदोषञ्च गच्छ वत्स यथासुखम्।
राजा स्वकर्म्मदोषेण नोत्तस्थौ तत् क्षमां कुरु॥ ११

पुलह उवाच।

राजश्रियाऽविद्यया वा ब्राह्मणं योऽवमन्यते।
त्रिसन्ध्याहीनो विप्रश्च श्रीहीनः क्षत्रियो भवेत्॥ १२
एकादशीविहीनश्च विष्णुनैवेद्यवञ्चितः।
क्षमस्व गच्छ विप्रेन्द्र शुद्धं कुरु नृपालयम्॥ १३

क्रतुरुवाच।

ब्राह्मणः क्षत्रियो वापि वैश्यो वा शूद्र एव च।
दीक्षाहीनो भवेत् सोऽपि ब्राह्मणं योऽवमन्यते॥ १४
धनहीनः पुत्रहीनो भार्य्याहीनो भवेद्ध्रुवम्।

क्षमस्व गच्छ भगवन् गच्छ वत्स नृपालयम् ॥ १५
अङ्गिरा उवाच।
ज्ञानवान् ब्राह्मणो भूत्वा ब्राह्मणं योऽवमन्यते।
वृषवाहो भवेत् सोऽपि भारते सप्तजन्मसु ॥ १६
मरीचिरुवाच।
पुण्यक्षेत्रे भारते च देवञ्च ब्राह्मणं गुरुम्।
विष्णुभक्तिविहीनश्च स भवेद्यूयोऽवमन्यते ॥ ॥ १७
कश्यप उवाच।
वैष्णवं ब्राह्मणं दृष्ट्वा यो हसत्यवमन्यते।
विष्णुमन्त्रविहीनश्च तत्पूजाविरतो भवेत् ॥ १८
प्रचेता उवाच।
अतिथिं ब्राह्मणं दृष्ट्वा नाभ्युत्थानं करोति यः।
पितृमातृभक्तिहीनः स भवेद्भारते भुवि ॥ १९
प्राप्नोति कौक्कुरीं योनिं स मूढः सप्तजन्मसु।
शीघ्रं गच्छ द्विजश्रेष्ठ राजानमाशिषं कुरु ॥ २०
दुर्व्वासा उवाच।
गुरुं वा ब्राह्मणं वापि देवताप्रतिमामपि।
दृष्ट्वा शीघ्रं न नमेद्यः स भवेत्शूकरो भुवि ॥ २१
मिथ्यासाक्ष्यं तं वदते भवेद्विश्वासघातकः।
क्षमस्व सर्व्वमस्माक-मातिथ्यग्रहणं कुरु ॥ २२
राजोवाच।
छलेन कथितो धर्म्मो युष्माभिर्मुनिपुङ्गवैः।
सर्व्वं कृत्वा च विस्फोटं माञ्च मूढं प्रबोधय ॥ २३
स्त्रीघ्न-गोघ्न-कृतघ्नानां गुरुस्त्रीगामिनां तथा।
ब्रह्मघ्नानाञ्च को दोषो मां ब्रूत कोविदां वराः ॥ २४
वशिष्ठ उवाच।
कामतो गोवधे राजन् वर्षं तीर्थे वसेन्नरः।
यवयावकभोजी च करेण च जलं पिबेत् ॥ २५
तदा धेनुशतं दिव्यं ब्राह्मणेभ्यः सदक्षिणम्।
दत्त्वा मुच्यति पापाच्च भोजयित्वा द्विजं शतम् ॥ २६
प्रायश्चित्ते च क्षीणे च सर्व्वपापान्न मुच्यते।
पापावशेषाद्भवति दुःखी चाण्डाल एव च ॥ २७
आतिदेशिकहत्यायां तदर्द्धं फलमश्नुते।
प्रायश्चित्तानुकल्पेन सर्व्वपापान्न मुच्यते ॥ २८
शुक्र उवाच।
गोहत्यादिगुणं पापं स्त्रीहत्यायां भवेद्ध्रुवम्।
षष्टिं वर्षसहस्राणि कालसूत्रे वसेद्ध्रुवम् ॥ २९
ततो भवेन्महापापी शूकरः सप्तजन्मसु।
ततो भवति सर्पश्च सप्तजन्म ततः शुचिः ॥ ३०
बृहस्पतिरुवाच।
स्त्रीहत्याद्विगुणात् पापात् ब्रह्महत्या भवेद्गुरुः।
लक्षवर्षं महाघोरे कुम्भीपाके वसेद्ध्रुवम् ॥ ३१
ततो भवेन्महापापी विष्ठाकीटः शताब्दकम्।
ततो भवति सर्पश्च जन्मसप्त ततः शुचिः ॥ ३२
गौतम उवाच।
दोषः कृतघ्ने राजेन्द्र ब्रह्महत्याचतुर्गुणः।
निष्कृतिर्नास्ति वेदे च कृतघ्नानाञ्च निश्चितम् ॥ ३३
राजोवाच।
लक्षणञ्च कृतघ्नानां वद वेदविदां वर।
कृतघ्नः कतिधा प्रोक्तः केषु को दोष एव च ॥ ३४
ऋष्यशृङ्ग उवाच।
कृतघ्नाः षोड़शविधाः सामवेदे निरूपिताः।
सर्व्वः प्रत्येकदोषेण प्रत्येकं फलमश्नुते ॥ ३५
कृते सत्ये च पुण्ये च स्वधर्म्मे तपसि स्थिते।
प्रतिज्ञायाञ्च दाने च स्वगोष्ठीपरिपालने ॥ ३६
गुरुकृत्ये देवकृत्ये काम्यकृत्ये द्विजार्च्चने।
नित्यकृत्ये च विश्वासे परधर्म्मप्रदानयोः ॥ ३७
एतान् यो हन्ति पापिष्ठः स कृतघ्न इति स्मृतः।
एतेषां सन्ति लोकाश्च तज्जन्म भिन्नयोनिषु ॥ ३८
यान् यांश्च नरकांस्ते च यान्ति राजेन्द्र पापिनः।
ते ते च नरकाः सन्ति यमलोके च निश्चितम् ॥ ३९
सुयज्ञ उवाच।
के किं कृत्वा कृतघ्नाश्च कान् कान् गच्छन्ति रौरवान्
प्रत्येकं श्रोतुमिच्छामि वक्तुमर्हसि मे प्रभो ॥ ४०
कात्यायन उवाच।
कृत्वा शपथरूपञ्च सत्यं हन्ति न पालयेत्।
स कृतघ्नः कालसूत्रे वसेदेव चतुर्युगम् ॥ ४१
सप्तजन्मसु काकश्च सप्तजन्मसु पेचकः।
ततः शूद्रो महाव्याधी सप्तजन्म ततः शुचिः ॥ ४२
सनन्द उवाच।
पुण्यं कृत्वा वदत्येवं कीर्त्तिवर्द्धनहेतुना।
स कृतघ्नस्तप्तशूर्म्मां वसत्येवं युगत्रयम् ॥ ४३
पञ्चजन्मसु मण्डूकस्त्रिषु जन्मसु कर्क्कटी।
ततो मूको नरो व्याधी दरिद्रश्च ततः शुचिः ॥ ४४

सनातन उवाच।

स्वधर्म्मं हन्ति यो विप्रः सन्ध्यात्रयविवर्ज्जितः।
अतर्पणाञ्च यत् स्नानं विष्णुनैवेद्यवञ्चितः॥ ४५
विष्णुपूजाविहीनश्च विष्णुमन्त्रविहीनकः।
एकादशीविहीनश्च कृष्णस्य जन्मवासरे॥ ४६
शिवरात्रौ च यो भुङ्क्ते श्रीरामनवमीदिने।
पितृकृत्ये देवकृत्ये स कृतघ्न इति स्मृतः॥ ४७
कुम्भीपाके वसत्येव यावच्चन्द्रदिवाकरौ।
ततश्चाण्डालतां याति सप्तजन्मसु निश्चितम्॥ ४८
शतजन्मानि गृध्रश्च शतजन्मानि शूकरः।
ततो भवेद्ब्राह्मणश्च शूद्राणां सूपकारकः॥ ४९
ततो भवेज्जन्मसप्त ब्राह्मणो वृषवाहकः।
शूद्राणां शवदाही च भवेत् सप्तसु जन्मसु॥ ५०
द्विजो भूत्वा जन्मसप्त भारते वृषलीपतिः।
भुक्त्वा स्वभोगमेषाञ्च भ्रमित्वा याति रौरवम्॥ ५१
पुनः पुनः पापयोनिं नरकञ्च पुनः पुनः।
ततो भवेद्गर्द्दभश्च मार्ज्जारः पञ्चजन्मसु॥ ५२
पञ्चजन्मसु मण्डूको भवेच्छुद्धस्ततः क्रमात्॥ ५३

सुयज्ञ उवाच।

शूद्राणां पाककरणे शूद्राणां शवदाहने।
शूद्रान्नभोजने वापि शूद्रस्त्रीगमनेऽपि च॥ ५४
ब्राह्मणानाञ्च को दोषो वृषाणां वाहने तथा।
एतान् सर्व्वान् समालोच्य ब्रूयतां निश्चयं मुने॥ ५५

पराशर उवाच।

शूद्राणां सूपकारश्च यो विप्रो ज्ञानपूर्व्वकम्।
असीपत्रे वसत्येवं युगानामेकसप्ततिम्॥ ५६
ततो भवेद्विद्गर्द्दभश्च मूषिकः सप्तजन्मसु।
तैलपायी सप्तजन्म ततः शुद्धो भवेन्नरः॥ ५७

जरत्कारुरुवाच।

भृत्यद्वारा स्वयं वापि यो विप्रो वृषवाहकः।
स कृतघ्न इति ख्यातः प्रसिद्धो भारते नृप॥ ५८
ब्रह्महत्यासमं पापं तन्नित्यं वृषताड़ने।
वृषपृष्ठे भारदानात् पापं तद्द्विगुणं भवेत्॥ ५९
सूर्य्यातपे वाहयेद्यः क्षुधितं तृषितं वृषम्।
ब्रह्महत्याशतं पापं लभते नात्र संशयः॥ ६०
अन्नं विष्ठा जलं मूत्रं विप्राणां वृषवाहिनाम्।
नाधिकारी भवेत् तस्य पितृदेवार्च्चने नृप॥ ६१
नानाकुण्डे वसत्येवं यावच्चन्द्रदिवाकरौ।
विष्ठाभक्ष्यं मूत्रजलं तत्र तस्य भवेद्ध्रुवम्॥ ६२
त्रिसन्ध्यं ताड़येत् तञ्च शूलेन यमकिङ्करः।
उल्कां ददाति मुखतः सूच्या कृन्तति सन्ततम्॥ ६३
षष्टिं वर्षसहस्राणि विष्ठायाञ्च कृमिस्ततः।
ततः काको जन्मपञ्च जन्मपञ्च वकस्तथा॥ ६४
जन्मपञ्च गृध्रकश्च शृगालः सप्तजन्मसु।
ततो दरिद्रः शूद्रश्च महाव्याधी ततः शुचिः॥ ६५

भरद्वाज उवाच।

शूद्राणां शवदाही यः स कृतघ्न इति स्मृतः।
शवप्रमाणं राजेन्द्र ब्रह्महत्यां लभेद्ध्रुवम्॥ ६६
तत्तुल्ययोनिभ्रमणात् तत्तुल्यनरकाच्छुचिः॥ ६७
यो दोषो ब्राह्मणानाञ्च शूद्राणां शवदाहने।
तावदेव भवेद्दोषः शूद्राणां श्राद्धभोजने॥ ६८

विभाण्डक उवाच।

पितृश्राद्धे च शूद्राणां भुङ्क्ते यो ब्राह्मणोऽधमः।
सुरापीतो ब्रह्मघाती पितृदेवार्च्चनाद्बहिः॥ ६९

मार्कण्डेय उवाच।

यो दोषो ब्राह्मणानाञ्च शूद्रस्त्रीगमने नृप।
वेदोक्तञ्च सावधानं तद्वच्यामि निशामय॥ ७०
कृतघ्नानां प्रधानश्च यो विप्रो वृषलीपतिः।
कृमिदंष्ट्रे वसेत् सोऽपि यावदिन्द्राः शतं शतम्॥ ७१
कृमिभक्ष्यो भवेत् सोऽपि विह्वलो यमकिङ्करैः।
प्रतिमायां तप्तलौह्यामाश्लेषयति नित्यशः॥ ७२
ततश्च पुंश्चलीयोनौ कृमिर्भवति निश्चितम्।
एवं वर्षसहस्राणि ततः शूद्रस्ततः शुचिः॥ ७३

सुयज्ञ उवाच।

अन्येषाञ्च कृतघ्नानां वद किं तत् फलं मुने।
श्लाघ्यो मे ब्रह्मशापश्च कस्य सम्पद्विपद्विना॥ ७४
धन्योऽहं कृतकृत्योऽहं सफलं जीवनं मम।
आगतास्तु यतो मुक्ता मद्गेहे मुनयः सुराः॥ ७५

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृति
खण्डे नारायण-नारद-संवादे
एकपञ्चाशोऽध्यायः॥५१॥

द्विपञ्चाशोऽध्यायः।

पार्व्वत्युवाच।

अन्येषाञ्च कृतघ्नानां यद्यत् कर्म्मफलं प्रभो।
तेषां किमूचुर्मुनयो वेदवेदाङ्गपारगाः॥ १

महेश्वर उवाच।

प्रश्नं कुर्व्वति राजेन्द्रे सर्व्वेषु मुनिषु प्रिये।
तत्र प्रवक्तुमारेभे ऋषिर्नारायणो महान्॥ २

नारायण उवाच।

स्वदत्तां परदत्तां वा ब्रह्मवृत्तिं हरेत्तु यः।
स कृतघ्न इति ज्ञेयः फलञ्च शृणु भूमिप॥ ३
यावन्तो रेणवः सिक्ता विप्राणां नेत्रविन्दुभिः।
तावद्वर्षसहस्रञ्च शूलप्रोते स तिष्ठति॥ ४
तप्ताङ्गारञ्च तद्भक्ष्यं पानञ्च तप्तमूत्रकम्।
तप्ताङ्गारे च शयनं ताड़ितो यमकिङ्करैः॥ ५
तदन्ते च महापापी विष्ठायां जायते कृमिः।
षष्टिं वर्षसहस्राणि दैवमानेन भारते॥ ६
ततो भवेद्भूमिहीनः पूजाहीनश्च मानवः।
दरिद्रः कृपणो रोगी शूद्री निन्द्यस्ततः शुचिः॥ ७
हन्ति यः परकीर्त्तिञ्च स्वकीर्त्तिं वा नराधमः।
स कृतघ्न इति ख्यातस्तत्फलञ्च निशामय॥ ८
अन्धकूपे वसेत् सोऽपि यावदिन्द्राश्चतुर्द्दश।
कीटैर्नकुलमानैश्च भक्षितः सन्ततं नृप॥ ९
तप्तक्षारोदकं वापि नित्यं पिबति खादति।
ततः सर्पो जन्मसप्त काकः पञ्च ततः शुचिः॥ १०

देवल उवाच।

ब्रह्मस्वं वा गुरुस्वं वा देवस्वं वापि यो हरेत्।
स कृतघ्न इति ज्ञेयो महापापी च भारते॥ ११
अवटोदे वसेत् सोऽपि यावदिन्द्राश्चतुर्द्दश।
ततो भवेत् सुरापीती ततः शूद्रस्ततः शुचिः॥ १२

जैगीषव्य उवाच।

पितृमातृगुरूंश्चापि भक्तिहीनो न पालयेत्।
वाचा च ताड़येन्नित्यं स्वामिनं कुलटा च या॥ १३
सा कृतघ्नेति विख्याता भारते पापिनीवरा।
वह्निकुण्डं महाघोरं स च सा च प्रयाति च॥ १४
तत्र वह्नौ वसत्येव यावच्चन्द्रदिवाकरौ।
ततो भवेज्जलौका च जन्मसप्त ततः शुचिः॥ १५

वाल्मीकिरुवाच।

यथा तरुषु वृक्षत्वं सर्व्वत्र न जहाति च।
तथा कृतघ्नता राजन् सर्व्वपापेषु वर्त्तते॥ १६
मिथ्यासाक्ष्यं यो ददाति कामक्रोधात्तथा भयात्।
सभायां पाक्षिकं वक्ति स कृतघ्न इति स्मृतः॥ १७
पुण्यमात्रञ्चापि राजन् यो हन्ति स कृतघ्नकः।
सर्व्वत्रापि च सर्व्वेषां पुण्यहानौ कृतघ्नता॥ १८
मिथ्यासाक्ष्यं पाक्षिकं वा भारते वक्ति यो नृप।
यावदिन्द्राः सहस्रञ्च सर्पकुण्डे वसेद्ध्रुवम्॥ १९
सन्ततं वेष्टितैः सर्पैर्भीतश्च भक्षितस्तथा।
भुङ्क्ते च सर्पविण्मूत्रं यमदूतेन ताड़ितः॥ २०
कृकलासो भवेत् तत्र भारते सप्तजन्मसु।
सप्तजन्मसु मण्डूकः पितृभिः सप्तभिः सह॥ २१
ततो भवेच्च वृक्षश्च महारण्ये च शाल्मलिः।
ततो भवेन्नरो मूकस्ततः शूद्रस्ततः शुचिः॥ २२

आस्तीक उवाच।

गुर्व्वङ्गनानां गमने मातृगामी भवेन्नरः।
नराणां मातृगमने प्रायश्चित्तं न विद्यते॥ २३
भारते नृपतिश्रेष्ठ यो दोषो मातृगामिनाम्।
ब्राह्मणीगमने चैव शूद्राणां तावदेव हि॥ २४
तावदेव हि ब्राह्मण्या दोषः शूद्रस्य मैथुने।
कन्यानां पुत्त्रपत्नीनां श्वश्रूणां गमने तथा॥ २५
सगर्भभ्रातृपत्नीनां भगिनीनां तथैव च।
दोषं वक्ष्यामि राजेन्द्र यदाह कमलोद्भवः॥ २६
यः करोति महापापी एताभिः सह मैथुनम्।
जीवन्मृतो भवेत् सोऽपि चाण्डालास्पृश्य एव च॥२७
नाधिकारी भवेत् तस्य सूर्य्यमण्डलदर्शने।
शालग्रामं तज्जलञ्च तुलस्याश्च दलं जलम्॥ २८
सर्व्वतीर्थजलञ्चैव विप्रपादोदकं तथा।
स्प्रष्टुञ्च न च शक्नोति विट्तुल्यः पातकी नरः॥ २९
देवं गुरुं ब्राह्मणञ्च नमस्कर्त्तुं न चार्हति।
विष्ठादिकं तदन्नञ्च जलं मूत्रादिकं तथा॥३०
देवताः पितरो विप्रा नैव गृह्णन्ति भारते।
भवेत् तदङ्गवातेन तीर्थमङ्गारवाहनम्॥ ३१
सप्तरात्रमुपवसेद्‌ देवस्पर्शात् सुरो द्विजः।
भाराक्रान्ता च पृथिवी तद्भारं वोढ़मक्षमा॥ ३२
तत्पापात् पतितो देशः कन्याविक्रयिणो यथा।

तत्स्पर्शाच्च तदालापात् शयनाशयभोजनात्॥ ३३
नृपाश्च तत्समः पापो भवत्येव न संशयः।
कुम्भीपाके वसेत् सोऽपि यावद्वै ब्रह्मणः शतम्॥३४
दिवानिशं भ्रमेत् तत्र चक्रावर्त्ते निरन्तरम्।
दग्धश्चाग्निशिखाभिश्च यमदूतैश्च ताड़ितः॥ ३५
एवं नित्यं महापापी भुङ्क्ते निरययातनाम्।
आहारश्चास्ति सर्व्वत्र कुम्भीपाके विवर्ज्जितः॥ ३६
गते प्राकृतिके घोरे महति प्रलये तथा।
पुनःसृष्टिसमारम्भे तन्निवासी भवेत् पुनः॥ ३७
षष्टिं वर्षसहस्राणि कृमिश्च पुंश्चलीभगे।
षष्टिवर्षसहस्राणि विष्ठायाञ्च कृमिर्भवेत्।
ततो भवति चाण्डालो भार्य्याहीनो नपुंसकः॥ ३८
जन्मसप्त गलत्कुष्ठी चाण्डालास्त्वश्च एव च।
ततस्तीर्थे भवेद्ध्वाङ्क्षः क्षुभितः सप्तजन्मसु॥ ३९
सप्तजन्मसु सर्पश्च भार्य्याहीनो नपुंसकः।
सप्तजन्मसु शूद्रश्च गलत्कुष्ठी नपुंसकः॥ ४०
ततो भवेद्ब्राह्मणश्चाप्यन्धकुष्ठी नपुंसकः।
एवं लब्धा जन्मसप्त महापापी भवेच्छुचिः॥ ४१

मुनय ऊचुः।

इत्येवं कथितं सर्व्वमस्माभिर्वो यथागमम्।
एभिस्तुल्यो भवेद्दोषोऽप्यतिथीनां पराभवे॥ ४२
प्रणामं कुरु विप्रेन्द्रं गृहं प्रापय निश्चितम्।
सम्पूज्य ब्राह्मणं यत्नाद्भृत्वा ब्राह्मणाशिषः॥ ४३
वनं गच्छ महाराज तपस्यां कुरु सत्वरम्।
ब्रह्मशापविनिर्म्मुक्तः पुनरेवागमिष्यसि॥ ४४
इत्युक्त्वा मुनयः सर्व्वे ययुस्तूर्णं स्वमन्दिरम्।
सुराश्चापि च राजानो बन्धुवर्गाश्च पार्व्वति॥ ४५

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायणनारदसंवादे हरगौरीसंवादे द्विपञ्चाशोऽध्यायः॥ ५२॥

त्रिपञ्चाशोऽध्यायः।

पार्व्वत्युवाच।

गतेषु मुनिसङ्घेषु श्रुत्वा कर्म्मफलं नृणाम्।
किं चकार नृपश्रेष्ठो ब्रह्मशापेन विह्वलः॥ १
अतिथिर्ब्राह्मणो वापि किं चकार तदा प्रभो।
जगाम नृपगेहं वा न वा तद्वक्तुमर्हसि॥ २

महेश्वर उवाच।

गतेषु मुनिसङ्घेषु निन्दाग्रस्तो नराधिपः।
प्रेरितस्तु वशिष्ठेन धर्म्मिष्ठेन पुरोधसा॥ ३
पपात दण्डवद्भूमौ पादयोर्ब्राह्मणस्य च।
त्यक्त्वा मन्युं द्विजश्रेष्ठो ददौ तस्मै शुभाशिषम्॥ ४
सस्मितं ब्राह्मणं दृष्ट्वा त्यक्तमन्युं कृपामयम्।
उवाच नृपतिश्रेष्ठः साश्रुनेत्रः पुटाञ्जलिः॥ ५

राजोवाच।

कुत्र वंशे भवान् जातः किं नाम भवतः प्रभो।
किं नाम वा पितुर्ब्रूहि क्व वासः कथमागतः॥ ६
विप्ररूपी स्वयं विष्णुर्गूढ़ः कपटमानुषः।
साक्षात् स मूर्त्तिमानग्निः प्रज्वलन् ब्रह्मतेजसा॥ ७
को वा गुरुस्ते भगवन्निष्टदेवश्च भारते।
तव वेशः कथमयं ज्ञानपूर्णस्य साम्प्रतम्॥ ८
गृहाण राज्यं निखिलमैश्वर्य्यं कोषमेव च।
स्वभृत्यं कुरु मे पुत्त्रं माञ्च दासीं स्त्रियं मुने॥ ९
सप्तसागरसंयुक्तां सप्तद्वीपां वसुन्धराम्।
नवद्वयोपद्वीपान्तां सशैलवनशोभिताम्॥ १०
मया भृत्येन त्वं शाधि राजेन्द्रो भव भारते।
रत्नेन्द्रसारनिर्म्माणे तिष्ठ सिंहासने वरे॥ ११
नृपस्य वचनं श्रुत्वा जहास मुनिपुङ्गवः।
उवाच परमं तत्त्वं महत्तं सर्व्वदुर्लभम्॥ १२

अतिथिरुवाच।

मरीचिर्ब्रह्मणः पुत्त्रस्तत्पुत्त्रः कश्यपः स्वयम्।
कश्यपस्य सुताः सर्व्वे प्राप्ता देवत्वमीप्सितम्॥ १३
तेषु त्वष्टा महाज्ञानी चकार परमं तपः।
दिव्यं वर्षसहस्रञ्च पुष्करे दुष्करं तपः॥ १४
सिषेवे ब्राह्मणार्थञ्च देवदेवं हरिं परम्।
नारायणाद्वरं प्राप विप्रस्तेजस्विनं सुतम्॥ १५
ततो बभूव तेजस्वी विश्वरूपस्तपोधनः।
पुरोधसं चकारेन्द्रो वाक्पतौ तं क्रुधागते॥ १६
मातामहेभ्यो दैत्येभ्यो दत्तवन्तं घृताहुतिम्।
चिच्छेद तं सुनाशीरो ब्राह्मणं मातुराज्ञया॥ १७
विश्वरूपस्य तनयो विरूपी मत्पिता नृप।
अहञ्च सुतपा नाम वैरागी काश्यपी द्विजः॥ १८
महादेवो मम गुरुर्विद्या-ज्ञान-मनुप्रदः।

अभीष्टदेवः सर्व्वात्मा श्रीकृष्णः प्रकृतेः परः ॥ १९
चिन्तयामि तत्पदाब्जं न मे वाञ्छास्ति हृद्गदि।
सालोक्यसार्ष्टिसारूप्य-सामीप्यं राधिकापतेः ॥ २०
तेन दत्तं न गृह्णामि विना तत्सेवनं शुभम्।
ब्रह्मत्वममरत्वं वा न मन्ये जलविम्बवत् ॥ २१
भक्तिव्यवहितं मिथ्याभ्रमेव तु नश्वरम्।
इन्द्रत्वं वा मनुत्वं वा सौरत्वं वा नराधिप ॥ २२
न मन्ये जलरेखेति नृपत्वं केन गण्यते।
श्रुत्वा सुयज्ञयज्ञे तु मुनीनां गमनं नृप ॥ २३
लालसा विष्णुभक्तेर्मे प्राप्तिहेतुमिहागतः।
केवलानुगृहीतस्त्वं न हि शप्तो मयाधुना ॥ २४
समुद्धतश्च पतितो घोरे निम्ने भवार्णवे।
न ह्यम्मयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः ॥२५
ते पुनन्त्युरुकालेन कृष्णभक्ताश्च दर्शनात्।
राजन्निर्गम्यतां गेहाद्देहि राज्यं सुताय च ॥२६
पुत्रे न्यस्य प्रियां साध्वीं गच्छ वत्स वनं त्वरा।
ब्रह्मादिस्तम्बपर्य्यन्तं सर्व्वं मिथ्यैव भूमिप ॥ २७
श्रीकृष्णं भज राधेशं परमात्मानमीश्वरम्।
ध्यानासाध्यं दुराराध्यं ब्रह्म-विष्णु-शिवादिभिः ॥ २८
आविर्भूतैस्तिरोभूतैः प्राकृतैः प्रकृतेः परम्।
ब्रह्मा स्रष्टा हरिः पाता हरः संहारकारकः ॥ २९
दिक्पालाश्च दिगीशाश्च भ्रमन्ति यस्य मायया।
यदाज्ञया वाति वायुः सूर्य्यो दिनपतिः सदा ॥ ३०
निशापतिः शशी शश्वच्छस्यसुस्निग्धकारकः।
कालेन मृत्युश्चरति सर्व्वविश्वेषु भीतवत् ॥ ३१
काले वर्षति शक्रश्च दहत्यग्निश्च कालतः।
भीतवद्विश्वशास्ता च प्रजासंयमनो यमः ॥ ३२
कालः संहरते काले कालः सृजति पाति च।
स्वदेशे च समुद्रश्च स्वदेशे च वसुन्धरा ॥ ३३
स्वदेशे पर्व्वताश्चैव स्वः पातालाः स्वदेशतः।
स्वर्लोकाः सप्त राजेन्द्र सप्तद्वीपा वसुन्धरा ॥ ३४
शैलसागरसंयुक्ताः पातालाः सप्त एव च।
एभिर्लोकैश्च ब्रह्माण्डं डिम्बाकारं जलप्लुतम् ॥ ३५
सन्त्येव प्रतिब्रह्माण्डे ब्रह्म-विष्णु-शिवादयः।
सुरा नराश्च नागाश्च गन्धर्व्वा राक्षसादयः ॥ ३६
आपातालाद्ब्रह्मलोकपर्य्यन्तं डिम्बरूपकम्।
इदमेव तु ब्रह्माण्डं ब्रह्मणः कृत्रिमं नृप ॥ ३७
नाभिपद्मे विराड्विष्णोः क्षुद्रस्य जलशायिनः।
स्थितं यथा पद्मवीजं कर्णिकारञ्च पङ्कजे ॥ ३८
एवं सोऽपि शयानश्च जलतल्पे सुविस्तृते।
ध्यायते स महायोगी प्राकृतः प्रकृतेः परम्।
कालभीतश्च कालेशं कृष्णमात्मानमीश्वरम् ॥ ३९
महाविष्णोर्लोमकूपे साधारः सोऽस्ति विस्तृते।
लोम्नां कूपेषु प्रत्येकमेवं विश्वानि सन्ति वै ॥ ४०
महाविष्णोर्गात्रलोम्नां ब्रह्माण्डानाञ्च भूमिप।
संख्यां कर्त्तुं न शक्नोति कृष्णोऽप्यन्यस्य का कथा॥४१
महान् विष्णुः प्राकृतिकः सोऽपि डिम्बोद्भवः सदा।
भवेत् कृष्णेच्छया डिम्बः प्रकृतेर्गर्भसम्भवः ॥ ४२
सर्व्वाधारो महाविष्णुः कालभीतः स शङ्कितः।
कालेशं ध्यायते शश्वत् कृष्णमात्मानमीश्वरम् ॥ ४३
एवञ्च सर्व्वविश्वस्था ब्रह्म-विष्णु-शिवादयः।
महान् विराट् क्षुद्रविराट् सर्व्वे प्राकृतिकाः सदा ॥४४
सा सर्व्ववीजरूपा च मूलप्रकृतिरीश्वरी।
काले लीना च कालेशे कृष्णे तं ध्यायते सदा ॥ ४५
एवं सर्व्वे कालभीताः प्रकृतिः प्राकृतास्तथा।
आविर्भूतास्तिरोभूताः कालेन परमात्मनि ॥ ४६
इत्येवं कथितं सर्व्वं महाज्ञानं सुदुर्लभम्।
शिवेन गुरुणा दत्तं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ४७

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारदसंवादे हर-गौरी-संवादे त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥५३॥

चतुःपञ्चाशोऽध्यायः।

राजोवाच।

कुत्राधारो महाविष्णोः सर्व्वाधारस्य तस्य च।
कालभीतस्य कति च कालमायुर्मुनीश्वरः ॥ १
क्षुद्रस्य कतिचित् कालं ब्रह्मणः प्रकृतेस्तथा।
मनोरिन्द्रस्य चन्द्रस्य सूर्य्यस्यायुस्तथैव च ॥ २
अन्येषाञ्च जनानाञ्च प्राकृतानां परं वयः।
वेदोक्तं सुविचार्य्यैव वद वेदविदां वर ॥ ३
विश्वेषामूर्द्ध्वभागे च कश्च वा लोक एव च।
कथयस्व महाभाग सन्देहच्छेदनं कुरु ॥ ४

मुनिरुवाच।

विश्वेषां गोलोकं राजन् विस्तृतञ्च नभःसमम्।

शश्वन्नित्यं डिम्बरूपं श्रीकृष्णेच्छासमुद्भवम् ॥ ५
जलेन परिपूर्णञ्च कृष्णस्य मुखबिन्दुना।
सृष्टोन्मुखस्यादिसर्गे परिश्रान्तस्य क्रीड़तः ॥ ६
प्रकृत्या सह युक्तस्य कलया निजया नृप।
तत्राधारो महाविष्णोर्विश्वाधारस्य विस्तृतः ॥ ७
प्रकृतेर्गर्भसम्भूत-डिम्बोद्भूतस्य भूमिप।
सुविस्तृते जलाधारे शयानश्च महाविराट् ॥ ८
राधेश्वरस्य कृष्णस्य षोड़शांशः प्रकीर्त्तितः।
दूर्व्वादलश्यामरूपः सस्मितश्च चतुर्भुजः ॥ ९
वनमालाधरः श्रीमान् शोभितः पीतवाससा।
ऊर्द्धं नभसि संविष्टो नित्यवैकुण्ठ एव च ॥ १०
आत्माकाशसमो नित्यो वर्त्तुलश्चन्द्रबिम्बवत्।
ईश्वरेच्छासमुद्भूतो निर्लक्ष्यश्च निराश्रयः ॥ ११
आकाशवत् सुविस्तारश्चामूल्यरत्ननिर्म्मितः।
तत्र नारायणः श्रीमान् वनमाली चतुर्भुजः ॥ १२
लक्ष्मी-सरस्वती-गङ्गा-तुलसीपतिरीश्वरः।
सुनन्द-नन्द-कुमुद-पार्षदादिभिरावृतः ॥ १३
सर्व्वेशः सर्व्वसिद्धेशो भक्तानुग्रहविग्रहः।
श्रीकृष्णश्च द्विधाभूतो द्विभुजश्च चतुर्भुजः ॥ १४
चतुर्भुजश्च वैकुण्ठे गोलोके द्विभुजः स्वयम्।
ऊर्द्धे वैकुण्ठदेशाच्च पञ्चाशत्कोटियोजनात् ॥ १५
गोलोको वर्त्तुलाकारो विशिष्टः सर्व्वलोकतः।
अमूल्यरत्ननिर्म्माणैर्मन्दिरैश्च विभूषितः ॥ १६
रत्नेन्द्रसारनिर्म्माणैः स्तम्भसोपानचित्रकैः।
मणीन्द्रदर्पणासक्तैः कवाटकलसोज्ज्वलैः ॥ १७
नानाचित्रविचित्रैश्च शिविरैश्च विराजितः।
कोटियोजनविस्तीर्णो दैर्घ्ये शतगुणोऽपि च ॥ १८
विरजासरिदाकीर्णः शतशृङ्गेण वेष्टितः।
सरिदर्द्धप्रमाणेन दैर्घ्येण विस्तृतेन च ॥ १९
शैलार्द्धपरिमाणेन युक्तो वृन्दावनेन च।
तदर्द्धमाननिर्म्माण-रासमण्डलमण्डितः ॥ २०
सरिच्छैलवनादीनां मध्ये गोलोक एव च।
यथा पङ्कजमध्ये च कर्णिकारो मनोहरः ॥ २१
तत्र गो-गोप-गोपीभिर्गोपीशो रासमण्डले।
रासेश्वरीराधिकया संयुक्तः सन्ततं नृप ॥ २२
द्विभुजो मुरलीहस्तः शिशुगोपालरूपधृक्।
वह्निशुद्धांशुकाधानो रत्नभूषणभूषितः।
चन्दनोक्षितसर्व्वाङ्गो रत्नमालाविराजितः ॥ २३
रत्नसिंहासनस्थश्च रत्नच्छत्रेण छत्रितः।
शश्वत्सुप्रियगोपालैः सेवितः श्वेतचामरैः ॥ २४
गोपीभिः सेविताभिश्च मालाचन्दनचर्च्चितः।
सस्मिता-सकटाक्षाभिः सुवेशाभिश्च वीक्षितः ॥ २५
कथितं लोकनिर्म्माणं यथाशक्ति यथागमम्।
यथा श्रुतं शम्भुवक्त्रात् कालमानं निशामय ॥ २६
षट्पलं पात्रनिर्म्माणं गभीरं चतुरङ्गुलम् ॥ २७
स्वर्णमाषैः कृतच्छिद्रं दण्डैश्च चतुरङ्गुलैः।
यावज्जलप्लुतं पात्रं तत्कालं दण्डमेव च ॥ २८
दण्डद्वये मुहूर्त्तञ्च यामस्तस्य चतुर्गुणः।
वासरश्चाष्टभिर्यामैः पक्षः पञ्चदश स्मृतः ॥ २९
मासो द्वाभ्याञ्च पक्षाभ्यां वर्षो द्वादशमासकैः।
मासेन च नराणाञ्च पितॄणां तदहर्निशम् ॥ ३०
कृष्णपक्षे दिनं प्रोक्तं शुक्ले रात्रिः प्रकीर्त्तिता।
वत्सरेण नराणाञ्च देवानाञ्च दिवानिशम् ॥ ३१
उत्तरायणे दिनं प्रोक्तं रात्रिश्च दक्षिणायने।
युगकर्म्मानुरूपञ्च नरादीनां वयो नृप ॥ ३२
प्रकृतेः प्राकृतानाञ्च ब्रह्मादीनां निशामय।
कृतं त्रेता द्वापरश्च कलिश्चेति चतुर्युगम् ॥ ३३
दिव्यैर्द्वादशसाहस्रैः सावधानं निशामय।
चत्वारि त्रीणि द्वे चैकं कृतादिषु यथायुगम् ॥ ३४
तेषाञ्च सन्ध्या-सन्ध्यांशो द्वे सहस्रे प्रकीर्त्तिते ॥ ३५
त्रिचत्वारिंशल्लक्षेण विंशत्सहस्राधिकेन च।
चतुर्युगं परिमितं नरमानक्रमेण च ॥ ३६
सप्तदशलक्षमितमष्टाविंशत्सहस्रकम्।
नृमानेन कृतयुगं संख्याविद्भिः प्रकीर्त्तितम् ॥ ३७
द्विषड्लक्षपरिमितं षण्णवतिसहस्रकम्।
त्रेतायुगं परिमितं कालविद्भिः प्रकीर्त्तितम् ॥ ३८
अष्टलक्षपरिमितं चतुःषष्टिसहस्रकम्।
प्रमितो द्वापरश्चैव प्रोक्तः संख्याविपश्चिता ॥ ३९
चतुर्लक्षपरिमितं द्वात्रिंशच्च सहस्रकम्।
नृमानाब्दं कलियुगं विदुः कालविपश्चितः ॥ ४०
यथा च सप्त वाराश्च तिथयः षोड़श स्मृताः।
दिवा रात्रिश्च पक्षौ द्वौ मासो वर्षञ्च निश्चितम् ॥ ४१
यथा भ्रमन्ति सततमेवमेव चतुर्युगम्।
यथा युगानि राजेन्द्र तथा मन्वन्तराणि च ॥ ४२

मन्वन्तरन्तु दिव्यानां युगानामेकसप्ततिः ।
एवं क्रमाद्भ्रमन्त्येव मनवश्च चतुर्द्दश ॥ ४३
षष्ठ्यधिकं पञ्चशतं पञ्चविंशत्सहस्रकम् ।
नरमानयुगञ्चैव परं मन्वन्तरं स्मृतम् ॥ ४४
आख्यानञ्च मनूनाञ्च धर्म्मिष्ठानां नराधिप ।
यच्छ्रुतं शिववक्त्रेण तत् त्वं मत्तो निशामय ॥ ४५
आद्यो मनुर्ब्रह्मपुत्त्रः शतरूपा पतिव्रता ।
धर्म्मिष्ठानां वरिष्ठश्च गरिष्ठो मनुषु प्रभुः ॥ ४६
स्वायम्भुवः शम्भुशिष्यो विष्णुव्रतपरायणः ।
जीवन्मुक्तो महाज्ञानी भवतः प्रपितामहः ॥ ४७
राजसूयसहस्रञ्च चकार नर्म्मदातटे ।
त्रिलक्षमश्वमेधञ्च त्रिलक्षनरमेधकम् ॥ ४८
गोमेधञ्च चतुर्लक्षं विधिवन्महदद्भुतम् ।
ब्राह्मणानां त्रिकोटिञ्च भोजयामास नित्यशः ॥ ४९
पञ्चलक्षगवां मांसैः सुपक्वैर्घृतसंस्कृतैः ।
चर्व्व्य-चोष्य-लेह्य-पेयैर्मिष्टद्रव्यसुदुर्लभैः ॥ ५०
अमूल्यरत्नलक्षञ्च दशकोटिसुवर्णकम् ।
स्वर्णशृङ्गयुतं दिव्यं गवां लक्षं सुपूजितम् ॥ ५१
वह्निशुद्धञ्च वस्त्रञ्च मणीन्द्राणाञ्च लक्षकम् ।
भूमिञ्च सर्व्वशस्याढ्यां गजेन्द्ररत्नलक्षकम् ॥ ५२
त्रिलक्षमश्वरत्नञ्च शातकुम्भविनिर्म्मितम् ।
सहस्ररथरत्नञ्च शिविकालक्षमेव च ॥ ५३
त्रिकोटिस्वर्णपात्रञ्च सान्नं सजलमीप्सितम् ।
त्रिकोटिस्वर्णपात्रञ्च कर्पूरादिसुवासितम् ॥ ५४
ताम्बूलं सुविचित्रञ्च स्वर्णपात्रप्रपूरितम् ।
रत्नेन्द्रसारखचितं रचितं विश्वकर्म्मणा ॥ ५५
वह्निशुद्धांशुकैश्चित्रै राजितं माल्यजालकैः ।
नित्यं ददौ ब्राह्मणेभ्यो विष्णुप्रीत्या शिवाज्ञया ॥५६
सम्प्राप्य शङ्कराज्ज्ञानं कृष्णमन्त्रं सुदुर्लभम् ।
सम्प्राप्य कृष्णदास्यञ्च गोलोकञ्च जगाम सः ॥ ५७
दृष्ट्वा मुक्तं स्वपुत्त्रञ्च प्रहृष्टश्च प्रजापतिः ।
तुष्टाव शङ्करं तुष्टः ससृजे मनुमन्यकम् ॥ ५८
स च स्वयम्भुपुत्त्रश्च पुरः स्वायम्भुवो मनुः ।
स्वारोचिषो मनुश्चैव द्वितीयो वह्निनन्दनः ॥ ५९
राजा वदान्यो धर्म्मिष्ठः स्वायम्भुवसमो महान् ।
प्रियव्रतसुतावन्यौ द्वौ मनू धर्म्मिणां वरौ ॥ ६०
तौ तृतीयचतुर्थौ च वैष्णवौ तापसोत्तमौ ।
तौ च शङ्करशिष्यौ च कृष्णभक्तिपरायणौ ॥ ६१
धर्म्मिष्ठानां वरिष्ठश्च रैवतः पञ्चमो मनुः ।
षष्ठश्च चाक्षुषो ज्ञेयो विष्णुभक्तिपरायणः ॥ ६२
श्राद्धदेवः सूर्य्यसुतो वैष्णवः सप्तमो मनुः ।
सावर्णिः सूर्य्यतनयो वैष्णवो मनुरष्टमः ॥ ६३
नवमो दक्षसावर्णिर्विष्णुव्रतपरायणः ।
दशमो ब्रह्मसावर्णिर्ब्रह्मज्ञानविशारदः ॥ ६४
ततश्च धर्म्मसावर्णिर्मनुरेकादशः स्मृतः ।
धर्म्मिष्ठश्च वरिष्ठश्च वैष्णवानां सदाव्रती ॥ ६५
ज्ञानी च रुद्रसावर्णिर्मनुश्च द्वादशः स्मृतः ।
धर्म्मात्मा देवसावर्णिर्मनुरेव त्रयोदशः ॥ ६६
चतुर्द्दशो महाज्ञानी चन्द्रसावर्णिरेव च ।
यावदायुर्मनूनाञ्चैवेन्द्राणां तावदेव हि ॥ ६७
चतुर्द्दशेन्द्रे विच्छिन्ने ब्रह्मणो दिनमुच्यते ।
तावती ब्रह्मणो रात्रिः सा च ब्राह्मी निशा नृप ॥६८
कालरात्रिश्च सा ज्ञेया वेदेषु परिकीर्त्तिता ।
ब्रह्मणो वासरे राजन् क्षुद्रः कल्पः प्रकीर्त्तितः ॥६९
एवं सप्तकल्पजीवी मार्कण्डेयो महातपाः ॥ ७०
ब्रह्मलोकादधः सर्व्वे लोका दग्धाश्च तत्र वै ॥ ७१
उत्थितेनैव सहसा सङ्कर्षणमुखाग्निना ।
चन्द्रार्कब्रह्मपुत्त्राश्च ब्रह्मलोकं गता ध्रुवम् ॥ ७२
ब्राह्मीरात्रिव्यतीते तु पुनश्च ससृजे विधिः ।
तस्यां ब्रह्मनिशायाञ्च क्षुद्रः प्रलय उच्यते ॥ ७३
देवाश्च मनवश्चैव तत्र दग्धा नरादयः ।
एवं त्रिंशद्दिवारात्रैर्ब्रह्मणो मास एव च ॥ ७४
एवं पञ्चाशदब्दे तु गते च ब्रह्मणो नृप ।
दैनन्दिनस्तु प्रलयो वेदेषु परिकीर्त्तितः ॥ ७५
मोहरात्रिश्च सा प्रोक्ता वेदविद्भिः पुरातनैः ।
ततः सर्व्वे प्रनष्टाश्च चन्द्रार्कादि-दिगीश्वराः ॥ ७६
आदित्या वसवो रुद्रा मुनीन्द्रा मानवादयः ।
ऋषयो मनवश्चैव गन्धर्व्वा राक्षसादयः ॥ ७७
मार्कण्डेयो लोमशश्च मुनयश्चैव जीविनः ।
इन्द्रद्युम्नश्च नृपतिश्चाकूपारश्च कच्छपः ॥ ७८
नाड़ीजङ्घो वकश्चैव सर्व्वे नष्टाश्च तत्र वै ।
ब्रह्मलोकादधः सर्व्वे लोका नागालयास्तथा ॥७९
ब्रह्मलोकं ययुः सर्व्वे ब्रह्मपुत्त्रादयस्तथा ।
गते दैनन्दिने ब्रह्मा लोकांश्च ससृजे पुनः ॥ ८०

एवं शताब्दपर्य्यन्तं परमायुश्च ब्रह्मणः।
ब्रह्मणश्च निपातेन महाकल्पो भवेन्नृप॥ ८१
प्रकीर्त्तिता महारात्रिः सा एव च पुरातनैः।
ब्रह्मणश्च निपाते च ब्रह्माण्डौघो जलप्लुतः॥ ८२
वेदमाता च सावित्री वेदा धर्म्मादयस्तथा।
सर्व्वे प्रनष्टा मृत्युश्च प्रकृतिश्च शिवं विना॥ ८३
नारायणे प्रलीनाश्च विश्वस्था वैष्णवास्तथा।
कालाग्निरुद्रः संहर्त्ता सर्व्वरुद्रगणैः सह॥ ८४
मृत्युञ्जये महादेवे लीनः सत्त्वे तमोगुणः।
ब्रह्मणश्च निपातेन निमेषः प्रकृतेर्भवेत्॥ ८५
नारायणस्य शम्भोश्च महाविष्णोश्च निश्चितम्।
निमेषान्ते पुनः सृष्टिर्भवेत् कृष्णेच्छया नृप॥ ८६
कृष्णे निमेषरहितो निर्गुणः प्रकृतेः परः।
सगुणानां निमेषश्च कालसंख्यावयो मितम्॥ ८७
न निर्गुणस्य नित्यस्य चाद्यन्तरहितस्य च।
निमेषाणां सहस्रेण प्रकृतेर्दण्ड उच्यते॥ ८८
षष्टिदण्डात्मकस्तस्या वासरश्च प्रकीर्त्तितः।
मासस्त्रिंशद्दिवारात्रैर्वर्षं द्वादशमासकैः॥ ८९
एवं गते शताब्दे च श्रीकृष्णे प्रकृतेर्लयः।
प्रकृत्याश्च प्रलीनायां श्रीकृष्णे प्राकृतो लयः॥ ९०
सर्व्वान् संहृत्य सा चैका महाविष्णोः प्रसूस्तु या।
कृष्णवक्षसि लीना च मूलप्रकृतिरीश्वरी॥ ९१
शाक्ता वदन्ति तां दुर्गां विष्णुमायां सनातनीम्।
सर्व्वशक्तिस्वरूपाञ्च प्रेम्णा प्राणाधिकां तथा॥ ९२
बुद्ध्यधिष्ठातृदेवीञ्च कृष्णस्य निर्गुणात्मिकाम्।
यन्मायामोहिताश्चैव ब्रह्म-विष्णु-शिवादयः॥ ९३
वैष्णवास्तां महालक्ष्मीं परां राधां वदन्ति ते।
यदर्द्धाङ्गा महालक्ष्मीः प्रिया नारायणस्य च॥ ९४
प्राणाधिष्ठातृदेवीञ्च प्रेम्णा प्राणाधिकां वराम्।
शश्वत्प्रेममयीं शक्तिं निर्गुणां निर्गुणस्य च॥ ९५
नारायणश्च शम्भुश्च संहृत्य स्वगणान् बहून्।
शुद्धसत्त्वस्वरूपी च कृष्णे लीनश्च निर्गुणे॥ ९६
गोपा गोप्यश्च गावश्च सुरभ्यश्च नराधिप।
सर्व्वे लीनाः प्रकृत्याञ्च प्रकृतिः प्रकृतीश्वरे॥ ९७
महाविष्णौ प्रलीनाश्च ते सर्व्वे क्षुद्रविष्णवः।
महाविष्णुः प्रकृत्याञ्च सा चैवं परमात्मनि॥ ९८
प्रकृतिर्योगनिद्रा च श्रीकृष्णनेत्रपद्मयोः।
अधिष्ठानं चकारेवं मायया चेश्वरेच्छया॥ ९९
प्रकृतेर्वासरं यावन्मितं कालं प्रकीर्त्तितम्।
तावद्वृन्दावने निद्रा कृष्णस्य परमात्मनः॥ १००
अमूल्यरत्नतल्पे च वह्निशुद्धांशुकार्च्चिते।
गन्धचन्दनमाल्यानां वायुना सुरभीकृते॥ १०१
पुनः प्रजागरे तस्य सर्व्वसृष्टिर्भवेत् पुनः।
एवं सर्व्वे प्राकृताश्च श्रीकृष्णं निर्गुणं विना॥ १०२
तद्वन्दनं तत्स्मरणं तस्य ध्यानं तदर्च्चनम्।
कीर्त्तनं तद्गुणानाञ्च महापातकनाशनम्॥ १०३
एतत् ते कथितं सर्व्वं यद्यन्मृत्युञ्जयाच्छ्रुतम्।
यथागमं महाराज किं भूयः श्रोतुमिच्छसि॥ १०४

सुयज्ञ उवाच।

कालाग्निरुद्रो विश्वानां संहर्त्ता च तमोगुणः।
ब्रह्मणोऽन्ते विलीनश्च सत्त्वे मृत्युञ्जये शिवे॥ १०५
शिवो लीनो निर्गुणे चेत् श्रीकृष्णे प्राकृते लये।
कथं तव गुरोर्नाम मृत्युञ्जय इति श्रुतौ॥ १०६
कथं वा मूलप्रकृतिर्महाविष्णोः प्रसूरियम्।
असंख्यानि च विश्वानि वसन्ति यस्य लोमसु॥ १०७

सुतपा उवाच।

ब्रह्मणोऽन्ते मृत्युकन्या प्रनष्टा जलविम्बवत्।
संहर्त्री सर्व्वलोकानां ब्रह्मादीनां नराधिप। १०८
कतिधा मृत्युकन्यानां ब्रह्मणां कोटिशो लये।
कालेन लीनः शम्भुश्च सत्त्वरूपी च निर्गुणे॥ १०९
मृत्युकन्या जिता शश्वच्छिवेन गुरुणा मम।
न मृत्युना जितः शम्भुः कल्पे कल्पे श्रुतौ श्रुतम्॥ ११०
शम्भोर्नारायणस्यैव प्रकृतेश्च नराधिप।
नित्यानां लीनता नित्ये तन्माया नं तु वास्तवी॥ १११
स्वयं पुमान् निर्गुणश्च कालेन सगुणः स्वयम्।
स्वयं नारायणः शम्भुर्मायया प्रकृतिः स्वयम्॥ ११२
तदंशस्तत्समः शश्वद्यथा वह्नेः स्फुलिङ्गवत्॥ ११३
ये ये च ब्रह्मणा सृष्टा रुद्रादित्यादयस्तथा।
कल्पे कल्पे जितास्ते ते न शिवो मृत्युना जितः॥ ११४
न शिवो ब्रह्मणा सृष्टः सत्यो नित्यः सनातनः।
कतिधा ब्रह्मणां पातो यन्निमेषेण भूमिप॥ ११५
अथादिसर्गे श्रीकृष्णः प्रकृत्याञ्च जगद्गुरुः।
चकार वीर्य्याधानञ्च पुण्ये वृन्दावने वने॥ ११६
तद्गर्भांशसमुद्भूता रासे रासेश्वरी पुरा।

गर्भं दधार सा राधा यावद्वै ब्रह्मणो वयः ॥ ११७
ततः सुषाव सा डिम्बं गोलोके रासमण्डले।
चुकोप डिम्बं सा दृष्ट्वा हृदयेन विदूयता ॥ ११८
तड्डिम्बं प्रेरयामास तदधो विश्वगोलके।
त्वत्नापत्यं महादेवी रुरोद च मुहुर्मुहुः ॥ ११९
कृष्णस्तां बोधयामास महायोगेन योगवित्।
बभूव तस्माड्डिम्बाच्च सर्व्वाधारो महाविराट्॥ १२०

सुयज्ञ उवाच।

अद्य मे सफलं जन्म जीवनं सार्थकं मम।
शापो मे वररूपश्च बभूव भक्तिकारकः ॥ १२१
सुदुर्लभा हरेर्भक्तिः सर्व्वमङ्गलमङ्गला।
न तस्याश्च समं विप्र वेदेषु मुक्तिपञ्चकम् ॥ १२२
यथा भक्तिर्मम भवेत् श्रीकृष्णे परमात्मनि।
सुदुलभा च सर्व्वेषां तत् कुरुष्व महामुने ॥ १२३
न ह्यम्मयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः।
ते पुनन्त्युरुकालेन कृष्णभक्ताश्च दर्शनात्॥ १२४
सर्व्वेषामाश्रमाणाञ्च द्विजातिर्जातिरुत्तमा।
स्वधर्म्मनिरताश्चैव तेषु श्रेष्ठाश्च भारते ॥ १२५
कृष्णमन्त्रोपासकश्च कृष्णभक्तिपरायणः।
नित्यं नैवेद्यभोजी च ततः श्रेष्ठो महान् शुचिः ॥१२६
त्वां वैष्णवं द्विजश्रेष्ठं महाज्ञानार्णवं परम्।
सम्प्राप्य शिवशिष्यञ्च कं यामि शरणं मुने ॥ १२७
अधुनाहं गलत्कुष्ठी तव शापान्महामुने।
कथं तपस्यामशुचिर्नाधिकारी करोमि च ॥ १२८

सुतपा उवाच।

हरिभक्तिप्रदात्री सा विष्णुमाया सनातनी।
सा च याननुगृह्णाति तेभ्यो भक्तिं ददाति च ॥ १२९
यांश्च माया मोहयति तेभ्यस्तां न ददाति च।
करोति वञ्चनां तांश्च नश्वरेण धनेन च ॥ १३०
कृष्णप्रेममयीं शक्तिं प्राणाधिष्ठातृदेवताम्।
भज राधां निर्गुणां तां प्रदात्रीं सर्व्वसम्पदाम् ॥ १३१
शीघ्रं यास्यसि गोलोकं तदनुग्रहसेवया।
सा सेविता श्रीकृष्णेन सर्व्वाराध्येन पूजिता ॥ १३२
ध्यानासाध्यं दुराराध्यं भक्ताः संसेव्य निर्गुणम्।
सुचिरेण च गोलोकं प्रयान्ति बहुजन्मतः ॥१३३
कृपामयीञ्च संसेव्य भक्ता यान्त्यचिरेण च।
सा प्रसूश्च महाविष्णोः सर्व्वसम्पत्स्वरूपिणी। १३४

विप्रपादोदकं भुङ्क्ष्व सहस्रवर्षसंयतः।
कामदेवस्वरूपश्च रोगहीनो भविष्यसि ॥ १३५
विप्रपादोदकक्लिन्ना यावत् तिष्ठति मेदिनी।
तावत् पुष्करपात्रेषु पिबन्ति पितरो जलम् ॥ १३६
पृथिव्यां यानि तीर्थानि तानि तीर्थानि सागरे।
सागरे यानि तीर्थानि पादे विप्रस्य दक्षिणे ॥१३७
विप्रपादोदकञ्चैव पाप-व्याधिविनाशनम्।
सर्व्वतीर्थोदकसमं भक्ति-मुक्तिप्रदं शुभम् ॥ १३८
विप्रो मानवरूपी च देवदेवो जनार्द्दनः।
विप्रेण दत्तं द्रव्यञ्च भुञ्जते सर्व्वदेवताः ॥ १३९
इत्येवमुक्त्वा विप्रश्च गृहीत्वा तस्य पूजनम्।
जगाम गृहमित्युक्त्वा चायास्ये वत्सरान्तरे ॥ १४०
भक्त्या च बुभुजे राजा विप्रपादोदकं शिवे।
विप्रञ्च पूजयामास भोजयामास वत्सरम् ॥ १४१
संवत्सरव्यतीते तु निर्म्मुक्ते व्याधितो नृपे।
आजगाम मुनिश्रेष्ठः सुतपाः काश्यपाग्रणीः ॥ १४२
राधापूजाविधानञ्च स्तोत्रञ्च कवचं मनुम्।
ध्यानञ्च सामवेदोक्तं ददौ तस्मै नृपाय च ॥ १४३
राजन् निर्गम्यतां शीघ्रमित्युक्त्वा तपसे मुनिः।
जगाम स्वालयं दुर्गे निर्जगाम त्वरा नृपः ॥ १४४
सुरुदुर्बान्धवाः सर्व्वे त्रिरात्रं शोकमूर्च्छिताः।
भार्य्याश्च तत्यजुः प्राणान् पुत्त्रो राजा बभूव ह॥१४५
सुयज्ञः पुष्करं गत्वा चकार दुष्करं तपः।
दिव्यं वर्षशतं राजा जजाप परमं मनुम् ॥ १४६
तदा ददर्श गगने वयःस्थां परमेश्वरीम्।
स तद्दर्शनमात्रेण निष्पापश्च बभूव ह ॥ १४७
तत्याज मानुषं देहं दिव्यां मूर्त्तिं दधार सः ॥ १४८
सा देवी तेन यानेन रत्नेन्द्रनिर्म्मितेन च।
नृपं नीत्वा च गोलोकं स्तोत्रतुष्टा ययौ तदा ॥१४९
राजा ददर्श गोलोकं नद्या विरजयावृतम्।
वेष्टितं पर्व्वतेनैव शतशृङ्गेण चारुणा ॥ १५०
श्रीवृन्दावनसंयुक्तं रासमण्डलमण्डितम्।
गो-गोपी-गोपनिकरैः शोभितैः परिशोभितम्॥१५१
रत्नेन्द्रसारनिर्म्माणमन्दिरैः सुमनोहरैः।
नानाचित्रविचित्रैश्च राजितं परिशोभितम् ॥ १५२
सप्तत्रिंशदुपवनैः कल्पवृक्षसमन्वितैः।
पारिजातद्रुमाकीर्णैर्वेष्टितं कामधेनुभिः ॥ १५३

आकाशवत् सुविस्तीर्णां वर्त्तुलं चन्द्रविम्बवत्।
अत्यूर्द्ध्वमपि वैकुण्ठात् पञ्चाशत्कोटियोजनम्॥ १५४
शून्यस्थितं निराधारं ध्रुवमेवेश्वरेच्छया।
आत्माकाशसमं नित्यमस्माकञ्च सुदुर्लभम्॥ १५५
अहं नारायणोऽनन्तो ब्रह्मा विष्णुमहान् विराट्।
धर्म्मः चुद्रविराट्सङ्घो गङ्गा लक्ष्मीः सरस्वती॥१५६
त्वं विष्णुमाया सावित्री तुलसी च गणेश्वरः।
सनत्कुमारः स्कन्दश्च नर-नारायणावृषी॥ १५७
कपिलो दक्षिणा यज्ञो ब्रह्मपुत्राश्च योगिनः।
पवनो वरुणश्चैव चन्द्रः सूर्य्यो हुताशनः॥ १५८
कृष्णमन्त्रोपासकाश्च भारतस्थाश्च वैष्णवाः।
एभिर्दृष्टश्च गोलोको नान्यैर्दृष्टः कदाचन॥ १५९
निरामये च तत्रैव रत्नसिंहासने स्थितम्।
रत्नमालाकिरीटैश्च भूषितं रत्नभूषणैः॥ १६०
निर्म्मलैः पीतवस्त्रैश्च वह्निशुद्धैर्विराजितम्।
चन्दनोक्षितसर्व्वाङ्गं किशोरगोपरूपिणम्॥ १६१
नवीनजलदश्यामं श्वेतपङ्कजलोचनम्।
शरत्पार्व्वणचन्द्रास्यमीषद्धास्यमनोहरम्॥ १६२
द्विभुजं मुरलीहस्तं भक्तानुग्रहविग्रहम्।
स्वेच्छामयं परंब्रह्म निर्गुणं प्रकृतेः परम्॥ १६३
ध्यानासाध्यं दुराराध्यमस्माकञ्च सुदुर्लभम्।
प्रियैर्द्वादशगोपालैः सेवितं श्वेतचामरैः॥ १६४
वीचितं गोपिकावृन्दैः सस्मितैः सुमनोहरैः।
पीडितैः कामवाणैश्च शश्वत्सुस्थिरयौवनैः॥ १६५
वह्निशुद्धांशुकाधानैः रत्नभूषणभूषितैः।
रासमण्डलमध्यस्थं श्रीकृष्णञ्च परात्परम्॥ १६६
ददर्श राजा तत्रैव राधया वृषितं तथा।
स्तुतं चतुर्भिर्वेदैश्च मूर्त्तिमद्भिर्मनोहरैः॥ १६७
रागिणीनाञ्च रागाणामतीवसुमनोहरम्।
श्रुतवन्तञ्च सङ्गीतं यन्त्रवक्त्रोत्थितं शिवे॥ १६८
नित्यया च सनातन्या प्रकृत्या सत्यया त्वया।
शश्वत्पूजितपादाब्जमखण्डतुलसीदलैः॥ १६९
कस्तूरी-कुङ्कुमाक्तैश्च गन्धचन्दनचर्च्चितैः।
दूर्व्वाभिः साचताभिश्च पारिजातप्रसूनकैः।
निर्म्मलैर्विरजातोयैर्दत्ताघ्यैरपि शोभितैः॥ १७०
सुप्रसन्नं सुतन्त्रञ्च सर्व्वकारणकारणम्।
सर्व्वं सर्व्वान्तरात्मानं सर्व्वेशं सर्व्वजीवनम्॥ १७१
सर्व्वाधारं परं पूज्यं ब्रह्मज्योतिः सनातनम्।
सर्व्वसम्पत्स्वरूपञ्च दातारं सर्व्वसम्पदाम्॥ १७२
सर्व्वमङ्गलरूपञ्च सर्व्वमङ्गलकारणम्।
सर्व्वमङ्गलदं सर्व्वमङ्गलानाञ्च मङ्गलम्॥ १७३
तं दृष्ट्वा नृपतिस्त्रस्तो ह्यवरुह्य रथात् त्वरा।
साश्रुनेत्रः पुलकितो मूर्द्ध्ना च प्रणनाम च॥१७४
परमात्मा ददौ तस्मै स्वदास्यञ्च शुभाशिषम्।
स्वभक्तिं निश्चलां सत्यामस्माकञ्च सुदुर्लभाम्॥ १७५
राधावरुह्य स्वरथादुवास कृष्णवक्षसि।
गोपीभिः सुप्रियाभिश्च सेविता श्वेतचामरैः॥ १७६
सम्भाषिता श्रीकृष्णेन सस्मितेन च पूजिता।
समुत्थितेन सहसा भक्त्या च सम्भ्रमेण च॥ १७७
आदौ राधां समुच्चार्य्य पश्चात् कृष्णञ्च माधवम्।
प्रवदन्ति च वेदेषु वेदविद्भिः पुरातनैः॥ १७८
विपर्य्ययं ये वदन्ति ये निन्दन्ति जगत्प्रसूम्।
कृष्णप्राणाधिकां प्रेममयीं शक्तिञ्च राधिकाम्॥१७९
ते पच्यन्ते कालसूत्रे यावचन्द्रदिवाकरौ।
भवन्ति स्त्रीपुत्रहीना रोगिणः सप्तजन्मसु॥ १८०
इत्येवं कथितं दुर्गे राधिकाख्यानमुत्तमम्।
सा त्वं सती भगवती वैष्णवी च सनातनी॥ १८१
नारायणी विष्णुमाया मूलप्रकृतिरीश्वरी।
मायया मां पृच्छसि त्वं सर्व्वज्ञा सर्व्वरूपिणी॥ १८२
स्त्रीजातिष्वधिदेवी च परा जातिस्मरा वरा।
कथितं राधिकाख्यानं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि॥१८३

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारद-संवादे हर-गौरी-संवादे कालादिनिरूपणं नाम चतुःपञ्चाशोऽध्यायः॥५४॥

पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः।

पार्व्वत्युवाच।

श्रीकृष्णस्य स्थिते मन्त्रे युष्माकमीश्वरस्य च।
कथं जग्राह राधाया मन्त्रञ्च वैष्णवो नृपः॥ १
किं विधानञ्च किं ध्यानं किं स्तोत्रं कवचञ्च किम्।
किं मन्त्रञ्च ददौ राज्ञे तां पूजापद्धतिं वद॥ २

महेश्वर उवाच।

हे विप्र कं भजामीति प्रश्नं कुर्व्वति राजनि।

शीघ्रं प्राप्नोमि गोलोकं कस्याराधनतो मुने ॥ ३
इत्युक्तवन्तं राजेन्द्रमुवाच ब्राह्मणोत्तमः ।
तत्सेवया च तल्लोकं प्राप्स्यसे बहुजन्मतः ॥ ४
तत्प्राणाधिष्ठातृदेवीं भज राधां परात्पराम् ।
कृपामयीप्रसादेन शीघ्रं प्राप्नोषि तत्पदम् ॥ ५
इत्युक्त्वा राधिकामन्त्रं ददौ तस्मै षडक्षरम् ।
श्रीं राधेति चतुर्थ्यन्तं वह्निजायान्तमेव च ॥ ६
प्राणायामं भूतशुद्धिं मन्त्रन्यासं तथैव च ।
कराङ्गन्यासमेवञ्च ध्यानं सर्व्वसुदुर्लभम् ॥ ७
स्तोत्रञ्च कवचं तञ्च शिक्षयामास भक्तितः ।
राजा तेन क्रमेणैव जजाप परमं मनुम् ॥ ८
ध्यानञ्च सामवेदोक्तं मङ्गलानाञ्च मङ्गलम् ।
कृष्णस्तां पूजयामास पुरा ध्यानेन येन च ॥ ९
श्वेतचम्पकवर्णाभां कोटिचन्द्रसमप्रभाम् ।
शरत्पार्व्वणचन्द्रास्यां शरत्पङ्कजलोचनाम् ॥ १०
सुश्रोणीं सुनितम्बाञ्च पक्वबिम्बाधरां वराम् ।
मुक्तापङ्क्तिविनिन्द्यैक-दन्तपङ्क्तिमनोहराम् ॥ ११
ईषद्धास्यप्रसन्नास्यां भक्तानुग्रहकातराम् ।
वह्निशुद्धांशुकाधानां रत्नमालाविभूषिताम् ॥ १२
रत्नकेयूरवलयां रत्नमञ्जीररञ्जिताम् ।
रत्नकेयूरयुग्मेण विचित्रेण विराजिताम् ॥ १३
सूर्य्यप्रभाच्छादितेन गण्डस्थलविराजिताम् ।
अमूल्यरत्ननिर्म्माण-वह्लीयुग्मभूषिताम् ॥ १४
सद्रत्नसारनिर्म्माण-किरीटमुकुटोज्ज्वलाम् ।
रत्नाङ्गुरीयसंयुक्तां रत्नपाशकशोभिताम् ।
बिभ्रतीं कबरीभारं मालतीमाल्यभूषितम् ॥१५
रूपाधिष्ठातृदेवीञ्च गजेन्द्रमन्दगामिनीम् ।
गोपीभिः सुप्रियाभिश्च सेवितां श्वेतचामरैः ॥ १६
कस्तूरीबिन्दुभिः सार्द्धमधश्चन्दनबिन्दुना ।
सिन्दूरबिन्दुना चारुसीमन्ताधःस्थलोज्ज्वलाम् ॥१७
नित्यं सुपूजितां भक्त्या कृष्णेन परमात्मना ।
कृष्णसौभाग्यसंयुक्तां कृष्णप्राणाधिकां वराम् ॥ १८
कृष्णप्राणाधिदेवीञ्च निर्गुणाञ्च परात्पराम् ।
महाविष्णुविधात्रीञ्च दात्रीञ्च सर्व्वसम्पदाम् ॥ १९
कृष्णभक्तिप्रदां शान्तां मूलप्रकृतिमीश्वरीम् ।
वैष्णवीं विष्णुमायाञ्च कृष्णप्रेममयीं शुभाम् ॥ २०
रासमण्डलमध्यस्थां रत्नसिंहासनस्थिताम् ।
रासे रासेश्वरयुतां राधां रासेश्वरीं भजे ॥ २१
ध्यात्वा पुष्पं मूर्द्ध्नि दत्वा पुनर्ध्यायेज्जगत्प्रसूम् ।
दद्यात् पुष्पं पुनर्ध्यात्वा चोपचाराणि षोड़श ॥२२
आसनं वसनं पाद्यमर्घ्यं गन्धानुलेपनम् ।
धूपं दीपं सुपुष्पञ्च स्नानीयं रत्नभूषणम् ॥ २३
नानाप्रकारनैवेद्यं ताम्बूलं वासितं जलम् ।
मधुपर्कं रत्नतल्पमुपचाराणि षोड़श ॥ २४
प्रत्येकं वेदमन्त्रेण दत्तं भक्त्या च भूभृता ।
मन्त्रांश्च शृणुतां दुर्गे वेदोक्तान् सर्व्वसम्मतान् ॥ २५
रत्नसारविकारञ्च निर्म्मितं विश्वकर्म्मणा ।
वरं सिंहासनं रम्यं राधे पूजासु गृह्यताम् ॥ २६
अमूल्यरत्नखचितममूल्यं सूक्ष्ममेव च ।
वह्निशुद्धं निर्म्मलञ्च वसनं देवि गृह्यताम् ॥ २७
सद्रत्नसारपात्रस्थं नानातीर्थोदकं शुभे ।
पादप्रक्षालनार्थञ्च राधे पाद्यं प्रगृह्यताम् ॥ २८
दक्षिणावर्त्तशङ्खस्थं सदूर्व्वापुष्पचन्दनम् ।
पूतं युक्तं तीर्थतोयै राधेऽर्घ्यं प्रतिगृह्यताम् ॥ २९
पार्थिवद्रव्यसम्भूतमतीवसुरभीकृतम् ।
मङ्गलार्हं पवित्रञ्च राधे गन्धं गृहाण मे ॥ ३०
श्रीखण्डचूर्णं सुस्निग्धं कस्तूरी-कुङ्कुमान्वितम् ।
सुगन्धयुक्तं देवेशि गृह्यतामनुलेपनम् ॥ ३१
वृक्षनिर्याससंयुक्तं पार्थिवद्रव्यसंयुतम् ।
ज्वलदग्निशिखापूतं धूपं देवि गृहाण मे ॥३२
अन्धकारभयध्वस्तममूल्यं रत्नसङ्कुलम् ।
रत्नप्रदीपं शोभाढ्यं गृहाण परमेश्वरि ॥ ३३
पारिजातप्रसूनञ्च गन्धचन्दनचर्च्चितम् ।
अतीवसौरभं रम्यं गृहाण परमेश्वरि ॥ ३४
सुगन्धामलकीचूर्णं सुस्निग्धं सुमनोहरम् ।
विष्णुतैलसमायुक्तं स्नानीयं देवि गृह्यताम् ॥ ३५
अमूल्यरत्ननिर्म्माणं केयूरवलयादिकम् ।
शङ्खं सुशोभनं राधे गृह्यतां भूषणं मम ॥ ३६
कालदेशोद्भवं पक्वफलञ्च लड्डुकादिकम् ।
परमान्नञ्च मिष्टान्नं नैवेद्यं प्रतिगृह्यताम् ॥ ३७
ताम्बूलञ्च वरं रम्यं कर्पूरादिसुवासितम् ।
सर्व्वभोगाधिकं स्वादु ताम्बूलं प्रतिगृह्यताम् ॥ ३८
आसवं रत्नपात्रस्थं सुस्वादु सुमनोहरम् ।
मया निवेदितं भक्त्या गृहाण परमेश्वरि ॥ ३९

रत्नेन्द्रसारनिर्म्माणं वह्निशुद्धांशुकान्वितम्।
पुष्पचन्दनचर्च्चाढ्यं पर्य्यङ्कं देवि गृह्यताम्॥ ४०
एवं सम्पूज्य देवीं तां दद्यात् पुष्पाञ्जलित्रयम्।
यत्नेन पूजयेद्देवीं नायिकाष्टौ व्रते व्रती॥ ४१
प्रागादिक्रमयोगेण दक्षिणावर्त्ततः प्रिये।
भक्त्या पञ्चोपचारेण सुप्रियाः परिचारिकाः॥ ४२
मालावतीं पूर्व्वकोणे वह्निकोणे च माधवीम्।
दक्षिणे रत्नमालाञ्च सुशीलां नैरृते सति॥ ४३
पश्चिमे च शशिकलां पारिजाताञ्च मारुते।
पद्मावतीमुत्तरे च ऐशान्यां सुन्दरीं तथा॥ ४४
यूथिका-मालती-पद्म-मालां दत्त्वा व्रते व्रती।
परिहारञ्च कुरुते सामवेदोक्तमेव च॥ ४५
त्वं देवि जगतां माता विष्णुमाया सनातनी।
कृष्णप्राणाधिदेवी च कृष्णप्राणाधिका शुभा॥ ४६
कृष्णप्रेममयी शक्तिः कृष्णसौभाग्यरूपिणी।
कृष्णभक्तिप्रदे राधे नमस्ते मङ्गलप्रदे॥ ४७
अद्य मे सफलं जन्म जीवनं सार्थकं मम।
पूजितासि मया सा च या श्रीकृष्णेन पूजिता॥ ४८
कृष्णवक्षसि या राधा सर्व्वसौभाग्यसंयुता।
रासे रासेश्वरीरूपा राधा वृन्दावने वने॥ ४९
कृष्णप्रिया च गोलोके तुलसीकाननेऽतुला।
चम्पावती कृष्णसङ्गे क्रीड़ा चम्पककानने॥ ५०
चन्द्रावली चन्द्रवने शतशृङ्गे सती सति।
विरजादर्पहन्त्री च विरजातटकानने॥ ५१
पद्मावती पद्मवने कृष्णा कृष्णसरोवरे।
भद्रा कुञ्जकुटीरे च काम्या च काम्यके वने॥ ५२
वैकुण्ठे च महालक्ष्मीर्वाणी नारायणोरसि।
क्षीरोदे सिन्धुकन्या च मर्त्त्ये लक्ष्मीर्हरिप्रिया॥ ५३
सर्व्वस्वर्गे स्वर्गलक्ष्मीर्देवदुःखविनाशिनी।
सनातनी विष्णुमाया दुर्गा शङ्करवक्षसि॥ ५४
सावित्री वेदमाता च कलया कृष्णवक्षसि।
कलया धर्म्मपत्नी त्वं नरनारायणप्रसूः॥ ५५
कलया तुलसी त्वञ्च गङ्गा भुवनपावनी।
लोमकूपोद्भवा गोप्यः कलांशा रोहिणी रतिः॥ ५६
कलाकलांशरूपा च शतरूपा शची दितिः।
अदितिर्देवमाता च त्वत्कलांशा हरिप्रिया॥ ५७
देव्यश्च मुनिपत्न्यश्च त्वत्कलाकलया शुभे।
कृष्णभक्तिं कृष्णदास्यं देहि मे कृष्णपूजिते॥ ५८
एवं कृत्वा परीहारं स्तुत्वा च कवचं पठेत्।
पुरा कृतं स्तोत्रमेतद्भक्ति-दास्यप्रदं शुभम्॥ ५९
एवं नित्यं पूजयेद्यो विष्णुतुल्यः स भारते।
जीवन्मुक्तश्च पूतश्च गोलोकं याति निश्चितम्॥ ६०
कार्त्तिकीपूर्णिमायाञ्च राधां यः पूजयेच्छिवे।
एवं क्रमेण प्रत्यब्दं राजसूयफलं लभेत्॥ ६१
परमैश्वर्य्ययुक्तश्च इह लोके स पुण्यवान्।
सर्व्वपापादिनिर्म्मुक्तो यात्यन्ते विष्णुमन्दिरम्॥ ६२
आदावेवं क्रमेणैव रासे वृन्दावने वने।
स्तुता सा पूजिता राधा श्रीकृष्णेन पुरा सति॥ ६३
सम्पूज्य तां द्वितीये च राधामेवं क्रमेण च।
त्वद्वरेण च सम्प्राप विधाता वेदमातरम्॥ ६४
नारायणो महालक्ष्मीं प्राप यां पूज्य भारतीम्।
गङ्गाञ्च तुलसीञ्चैव परां भुवनपावनीम्॥ ६५
विष्णुः क्षीरोदशायी च प्राप सिन्धुसुतां तथा॥ ६६
मृतायां दक्षकन्यायां मया कृष्णाज्ञया पुरा।
त्वमेव दुर्गा सम्प्राप्ता पूजिता पुष्करे च सा॥ ६७
अदितिं कश्यपः प्राप चन्द्रः सम्प्राप रोहिणीम्।
कामो रतिञ्च सम्प्राप धर्म्मो मूर्त्तिं पतिव्रताम्॥ ६८
देवाश्च मुनयश्चैव यां सम्पूज्य पतिव्रताम्।
सम्प्राप यद्वरेणैव धर्म्म-कामार्थ-मोक्षकम्॥ ६९
एवं पूजाविधानञ्च कथितञ्च स्तवं शृणु॥ ७०
एकदा मानिनी राधा बभूवादर्शना प्रभोः।
संसक्तस्य तुलस्याञ्च गोप्याञ्च तुलसीवने॥ ७१
सा संहृत्य स्वमूर्त्तीश्च कलाः सर्व्वाश्च लीलया।
सर्व्वे बभूवुर्देवाश्च ब्रह्म-विष्णु-शिवादयः॥ ७२
भ्रष्टैश्वर्य्याश्च निःश्रीका भार्य्याहीना ह्युपद्रुताः।
ते च सर्व्वे समालोच्य श्रीकृष्णं शरणं ययुः॥ ७३
तेषां स्तोत्रेण सन्तुष्टः स्नात्वा सम्पूज्य तां शुचिः।
तुष्टाव परमात्मा स सर्व्वेषां राधिकां सतीम्॥ ७४

श्रीकृष्ण उवाच।

एवमेव प्रियोऽहं ते प्रेमेदमेव ते मयि।
सुव्यक्तमद्य कापट्यवचनं ते वरानने॥ ७५
हे कृष्ण त्वं मम प्राणा जीवात्मेति च सन्ततम्।
यद्ब्रवीषि नित्यं प्रेम्णा च साम्प्रतं ते कुतो गतः॥ ७६
तस्मात् सर्व्वमलं कान्ते वचनं जगदम्बिके।

क्षुरधारञ्च हृदयं स्त्रीजातीनाञ्च सर्व्वतः ॥ ७७
अस्माकं वचनं सत्यं यद्ब्रवीमीति तच्छुवम् ।
पञ्चप्राणाधिदेवी त्वं त्वञ्च प्राणाधिकेति मे ॥ ७८
शक्तो न रचितुं त्वाञ्च यान्ति प्राणास्त्वया विना ।
विनाधिष्ठातृदेवीञ्च को वा कुत्र च जीवति ॥ ७९
महाविष्णोश्च माता त्वं मूलप्रकृतिरीश्वरी ।
सगुणा त्वञ्च कलया निर्गुणा स्वयमेव तु ॥ ८०
ज्योतीरूपा निराकारा भक्तानुग्रहविग्रहा ।
भक्तानां रुचिवैचित्र्यान्नानामूर्त्तीश्च बिभ्रती ॥ ८१
महालक्ष्मीश्च वैकुण्ठे भारती च सतां प्रसूः ।
पुण्यक्षेत्रे भारते च सती च पार्व्वती तथा ॥ ८२
तुलसी पुण्यरूपा च गङ्गा भुवनपावनी ।
ब्रह्मलोके च सावित्री कलया त्वं वसुन्धरा ॥ ८३
गोलोके राधिका त्वञ्च सर्व्वगोपालकेश्वरी ।
त्वया विनाहं निर्ज्जीवो ह्यशक्तः सर्व्वकर्म्मसु ॥ ८४
शिवः शक्तस्त्वया शक्त्या शवाकारस्त्वया विना ।
वेदकर्त्ता स्वयं ब्रह्मा वेदमात्रा त्वया सह ॥ ८५
नारायणस्त्वया लक्ष्म्या जगत्पाता जगत्पतिः ।
फलं ददाति यज्ञश्च त्वया दक्षिणया सह ॥ ८६
बिभर्त्ति सृष्टिं शेषश्च त्वां कृत्वा मस्तके विभुः ।
विभर्त्ति गङ्गारूपां त्वां मूर्द्ध्नि गङ्गाधरः शिवः ॥ ८७
शक्तिमच्च जगत् सर्व्वं शवरूपं त्वया विना ।
वक्ता सर्व्वस्त्वया वाण्या मूतो मूकस्त्वया विना ॥८८
यथा मृदा घटं कर्त्तुं कुलालः शक्तिमान् सदा ।
सृष्टिं स्रष्टुं तथाहञ्च प्रकृत्या च त्वया सह ॥८९
त्वया विना जड़श्चाहं सर्व्वत्र च न शक्तिमान् ।
सर्व्वशक्तिस्वरूपा त्वं त्वमागच्छ ममान्तिकम् ॥ ९०
वह्नौ त्वं दाहिकाशक्तिर्नाग्निस्तत्प्रस्त्वया विना ।
शोभास्वरूपा चन्द्रे त्वं त्वां विना न स सुन्दरः ॥९१
प्रभारूपा हि सूर्य्ये त्वं त्वां विना न स भानुमान् ।
न कामः कामिनीवन्धुस्त्वया रत्या विना प्रिये ॥९२
इत्येवं स्तवनं कृत्वा तां सम्प्राप जगत्प्रभुः ।
देवा बभूवुः सस्त्रीकाः सभार्य्याः शक्तिसंयुताः ।
सस्त्रीकञ्च जगत् सर्व्वं बभूव शैलकन्यके ॥ ९३
गोपीपूर्णश्च गोलोको बभूव तत्प्रसादतः ।
राजा जगाम गोलोकमिति स्तुत्वा हरिप्रियाम् ॥९४
श्रीकृष्णेन कृतं स्तोत्रं राधाया यः पठेन्नरः ।
कृष्णभक्तिञ्च तद्दास्यं स प्राप्नोति न संशयः ॥ ९५
स्त्रीविच्छेदे यः शृणोति मासमेकमिदं शुचिः ।
अचिराल्लभते भार्य्यां हृत्वा विघ्नं शतं शतम् ॥ ९६
भार्य्याहीनो भाग्यहीनो वर्षमेकं शृणोति यः ।
अचिराल्लभते भार्य्यां सुशीलां सुन्दरीं सतीम् ॥ ९७
पुरा मया च त्वं प्राप्ता स्तोत्रेणानेन पार्व्वति ।
मृतायां दक्षकन्यायामाज्ञया परमात्मनः ॥ ९८
स्तोत्रेणानेन सम्प्राप्ता सावित्री ब्रह्मणा पुरा ।
पुरा दुर्व्वाससः शापान्निश्रीका देवतागणाः ।
स्तोत्रेणानेन देवैस्तैः सम्प्राप्ता श्रीः सुदुर्लभा ॥ ९९
शृणोति वर्षमेकञ्च पुत्त्रार्थी लभते सुतम् ।
महाव्याधी रोगमुक्तो भवेत् स्तोत्रप्रसादतः ॥ १००
कार्त्तिकीपूर्णिमायान्तु तां सम्पूज्य पठेन्नरः ।
अचलां श्रियमाप्नोति राजसूयफलं लभेत् ॥ १०१
नारी शृणोति चेत् स्तोत्रं स्वामिसौभाग्यतां लभेत् ।
भक्त्या शृणोति चेत् स्तोत्रं वन्धनान्मुच्यते ध्रुवम् ॥१०२
नित्यं पठति यो भक्त्या राधां सम्पूज्य भक्तितः ।
स प्रयाति च गोलोकं निर्म्मुक्तो भववन्धनात् ॥ १०३

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायण-नारद-संवादे हर-गौरी-
संवादे राधापूजास्तोत्रं नाम
पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ॥५५॥

षट्पञ्चाशोऽध्यायः ।

पार्व्वत्युवाच ।

पूजाविधानं स्तोत्रञ्च श्रुतमत्यद्भुतं मया ।
अधुना कवचं ब्रूहि श्रोष्यामि त्वत्प्रसादतः ॥ १

महेश्वर उवाच ।

शृणु वक्ष्यामि हे दुर्गे कवचं परमाद्भुतम् ।
पुरा मह्यं निगदितं गोलोके परमात्मना ॥ २
अतिगुह्यं परं तत्त्वं सर्व्वमन्त्रौघविग्रहम् ।
यद्धृत्वा पठनाद्ब्रह्मा सम्प्राप वेदमातरम् ॥ ३
यद्धृत्वाहं तव स्वामी सर्व्वमातुः सुरेश्वरि ।
नारायणश्च यद्धृत्वा महालक्ष्मीमवाप सः ॥ ४
यद्धृत्वा परमात्मा च निर्गुणः प्रकृतेः परः ।
बभूव शक्तिमान् कृष्णः सृष्टिं स्रष्टुं पुरा विभुः ॥ ५

विष्णुः पाता च यद्धृत्वा सम्प्राप सिन्धुकन्यकाम् ।
शेषो बिभर्त्ति ब्रह्माण्डं मूर्ध्नि सर्षपवद्यतः ॥ ६
लोमकूपेषु प्रत्येकं ब्रह्माण्डानि महान् विराट् ।
बिभर्त्ति धारणाद्यस्य सर्व्वाधारो बभूव सः ॥ ७
यद्धारणाच्च पठनाद्धर्म्मः साक्षी च सर्व्वतः ।
यद्धारणात् कुवेरश्च धनाध्यक्षश्च भारते ॥ ८
इन्द्रः सुराणामीशश्च पठनाद्धारणाद्यतः ।
नृपाणां मनुरीशश्च पठनाद्धारणाद्यतः ॥ ९
श्रीमांश्चन्द्रश्च यद्धृत्वा राजसूयं चकार सः ।
स्वयं सूर्य्योऽखिलेशेशः पठनाद्धारणाद्यतः ॥ १०
यद्धृत्वा पठनादग्निर्जगत् पूतं करोति च ।
यद्धृत्वा वाति वातोऽयं पुनाति भुवनत्रयम् ॥ ११
यद्धृत्वा च स्वतन्त्रो हि मृत्युश्चरति जन्तुषु ।
त्रिःसप्तकृत्वो निःक्षत्रां चकार च वसुन्धराम् ॥ १२
जामदग्न्यश्च रामश्च पठनाद्धारणाद्यतः ।
पपौ समुद्रं यद्धृत्वा पठनात् कुम्भसम्भवः ॥ १३
सनत्कुमारो भगवान् यद्धृत्वा ज्ञानिनां गुरुः ।
जीवन्मुक्तौ च सिद्धौ च नर-नारायणावृषी ॥ १४
यद्धृत्वा पठनात् सिद्धो वशिष्ठो ब्रह्मपुत्त्रकः ।
सिद्धेशः कपिलो यस्मात् यस्माद्दक्षः प्रजापतिः ॥१५
यस्माद्भृगुश्च मां द्वेष्टि कूर्म्मोऽशेषं बिभर्त्ति च ।
सर्व्वाधारो यतो वायुर्व्वरुणः पवनो यतः ॥ १६
ईशानो दिक्पतिश्चैव यमः शास्ता यतः शिवे ।
काळः कालाग्निरुद्रश्च संहर्त्ता जगतां यतः ॥ १७
यद्धृत्वा गौतमः सिद्धः कश्यपश्च प्रजापतिः ।
वसुदेवसुतां प्राप चैकानंशाञ्च तत्कलाम् ॥ १८
पुरा स्वजायाविच्छेदे दुर्व्वासा मुनिपुङ्गवः ।
सम्प्राप रामः सीताञ्च रावणेन हृतां पुरा ॥ १९
पुरा नलश्च सम्प्राप दमयन्तीं यतः सतीम् ।
शङ्खचूड़ो महावीरो दैत्यानामीश्वरो यतः ॥ २०
वृषो वहति मां दुर्गे यतो हि गरुड़ो हरिम् ।
एवं सम्प्राप संसिद्धिं सिद्धाश्च मुनयः पुरा ॥ २१
यद्धृत्वा च महालक्ष्मीः प्रदात्री वरसम्पदाम् ।
सरस्वती सतां श्रेष्ठा यतः क्रीड़ावती रतिः ॥ २२
सावित्री वेदमाता च यतः सिद्धिमवाप्नुयात् ।
सिन्धुकन्या मर्त्यलक्ष्मीर्यतो विष्णुमवाप सा ॥ २३
यद्धृत्वा तुलसी पूता गङ्गा भुवनपावनी ।
यद्धृत्वा सर्व्वशस्याढ्या सर्व्वाधारा वसुन्धरा ॥ २४
यद्धृत्वा मनसा देवी सिद्धा च विश्वपूजिता ।
यद्धृत्वा देवमाता च विष्णुं पुत्त्रमवाप सा ॥ २५
पतिव्रता च यद्धृत्वा लोपामुद्राप्यरुन्धती ।
लेभे च कपिलं पुत्त्रं देवहूतिर्यतः सती ॥ २६
प्रियव्रतोत्तानपादौ सुतौ प्राप च तत्प्रसूः ।
त्वन्माता चापि सम्प्राप त्वां देवीं गिरिजां यतः ॥२७
एवं सर्व्वे सिद्धगणाः सर्व्वैश्वर्य्यमवाप्नुयुः ।
श्रीजगन्मङ्गलस्यास्य कवचस्य प्रजापतिः ॥ २८
ऋषिश्छन्दोऽस्य गायत्री देवी रासेश्वरी स्वयम् ।
श्रीकृष्णभक्तिसम्प्राप्तौ विनियोगः प्रकीर्त्तितः ॥ २९
शिष्याय कृष्णभक्ताय ब्राह्मणाय प्रकाशयेत् ।
शठाय परशिष्याय दत्त्वा मृत्युमवाप्नुयात् ॥ ३०
राज्यं देयं शिरो देयं न देयं कवचं प्रिये ।
कण्ठे धृतमिदं भक्त्या कृष्णेन परमात्मना ॥ ३१
मया दृष्टञ्च गोलोके ब्रह्मणा विष्णुना पुरा ।
ओं राधेति चतुर्थ्यन्तं वह्निजायान्तमेव च ॥ ३२
कृष्णेनोपासितो मन्त्रः कल्पवृक्षः शिरोऽवतु ।
ओं ह्रीं श्रीं राधिकाङेऽन्तं वह्निजायान्तमेव च ॥३३
कपालं नेत्रयुग्मञ्च श्रोत्रयुग्मं सदाऽवतु ।
ओं रां ह्रीं श्रीं राधिकेति ङेऽन्तं वह्निप्रियान्तकम् ३४
मस्तकं केशसंघांश्च मन्त्रराजः सदावतु ।
रां राधेति चतुर्थ्यन्तं वह्निजायान्तमेव च ॥ ३५
सर्व्वसिद्धिप्रदः पातु कपोलं नासिकां मुखम् ।
क्लीं ह्रीं कृष्णप्रियाङेऽन्तं कण्ठं पातु नमोऽन्तकम् ॥३६
ओं रां रासेश्वरीङेऽन्तं स्कन्धं पातु नमोऽन्तकम् ।
ओं रां रासविलासिन्यै पृष्ठं पातु सदावतु ॥ ३७
वृन्दावनविलासिन्यै स्वाहा वक्षः सदावतु ।
तुलसीवनवासिन्यै स्वाहा पातु नितम्बकम् ॥ ३८
कृष्णप्राणाधिकाङेऽन्तं स्वाहान्तं प्रणवादिकम् ।
पादयुग्मञ्च सर्व्वाङ्गं सन्ततं पातु सर्व्वतः ॥ ३९
राधा रक्षतु प्राच्याञ्च वह्नौ कृष्णप्रियावतु ।
दक्षे रासेश्वरी पातु गोपीशा नैर्ऋतेऽवतु ॥ ४०
पश्चिमे निर्गुणा पातु वायव्ये कृष्णपूजिता ।
उत्तरे सन्ततं पातु मूलप्रकृतिरीश्वरी ॥ ४१
सर्व्वेश्वरी सदैशान्यां पातु मां सर्व्वपूजिता ।
जले स्थले चान्तरीक्षे स्वप्ने जागरणे तथा ॥ ४२

महाविष्णोश्च जननी सर्व्वतः पातु सन्ततम् ।
कवचं कथितं दुर्गे श्रीजगन्मङ्गलं परम् ॥ ४३
यस्मै तस्मै न दातव्यं गूढ़ाद्गूढ़तरं परम् ।
तव स्नेहान्मयाख्यातं प्रवक्तव्यं न कस्यचित् ॥ ४४
गुरुमभ्यर्च्च्य विधिवद्वस्त्रालङ्कारचन्दनैः ।
कण्ठे वा दक्षिणे बाहौ धृत्वा विष्णुसमो भवेत् ॥४५
शतलक्षजपेनैव सिद्धञ्च कवचं भवेत् ।
यदि स्यात् सिद्धकवचो न दग्धो वह्निना भवेत् ॥४६
एतस्मात् कवचाद्दुर्गे राजा दुर्य्योधनः पुरा ।
विशारदो जलस्तम्भे वह्निस्तम्भे च निश्चितम् ॥ ४७
मया सनत्कुमाराय पुरा दत्तञ्च पुष्करे ।
सूर्य्यपर्व्वणि मेरौ च स सान्दीपनये ददौ ॥ ४८
बलाय तेन दत्तञ्च ददौ दुर्य्योधनाय सः ।
कवचस्य प्रसादेन जीवन्मुक्तो भवेन्नरः ॥ ४९
नित्यं पठति भक्तेदं तन्मन्त्रोपासकश्च यः ।
विष्णुतुल्यो भवेन्नित्यं राजसूयफलं लभेत् ॥ ५०
स्नानेन सर्व्वतीर्थानां सर्व्वदानेन यत् फलम् ।
सर्व्वतश्चोपवासे च पृथिव्याश्च प्रदक्षिणे ॥ ५१
सर्व्वयज्ञेषु दीक्षायां नित्यञ्च सत्यरक्षणे ।
नित्यं श्रीकृष्णसेवायां कृष्णनैवेद्यभक्षणे ॥ ५२
पाठे चतुर्णां वेदानां यत् फलञ्च लभेन्नरः ।
तत् फलं लभते नूनं पठनात् कवचस्य च ॥ ५३
राजद्वारे श्मशाने च सिंहव्याघ्रान्विते वने ।
दावाग्नौ सङ्कटे चैव दस्युचौरान्विते भये ॥ ५४
कारागारे विपद्ग्रस्ते घोरे च दृढ़बन्धने ।
व्याधियुक्तो भवेन्मुक्तो धारणात् कवचस्य च ॥ ५५
इत्येतत् कथितं दुर्गे तवैवेदं महेश्वरि ।
त्वमेव सर्व्वरूपा मां माया पृच्छसि मायया ॥ ५६

नारायण उवाच ।

इत्युक्त्वा राधिकाख्यानं स्मारं स्मारञ्च माधवम् ।
पुलकाञ्चितसर्व्वाङ्गः साश्रुनेत्रो बभूव सः ॥ ५७
न कृष्णसदृशो देवो न गङ्गासदृशी सरित् ।
न पुष्करसमं तीर्थं नाश्रमो ब्राह्मणात् परः ॥ ५८
परमाणुपरं सूक्ष्मं महाविष्णोः परो महान् ।
नभःपरञ्च विस्तीर्णं यथा नास्त्येव नारद ॥ ५९
तथा न वैष्णवाज्ज्ञानी योगीन्द्रः शङ्करात् परः ।
काम-क्रोध-लोभ-मोहा जितास्तेनैव नारद ॥ ६०
स्वप्ने जागरणे शश्वत् कृष्णध्यानरतः शिवः ।
यथा कृष्णस्तथा शम्भुर्न भेदो माधवेशयोः ॥ ६१
यथा शम्भुर्वैष्णवेषु यथा देवेषु माधवः ।
तथेदं कवचं वत्स कवचेषु प्रशस्तकम् ॥ ६२
शिवेति मङ्गलार्थञ्चैवाकारो दातृवाचकः ।
मङ्गलानां प्रदाता यः स शिवः परिकीर्त्तितः ॥६३
नराणां सन्ततं विश्वे शं कल्याणं करोति यः ।
कल्याणं मोक्षवचनं स एव शङ्करः स्मृतः ॥ ६४
ब्रह्मादीनां सुराणाञ्च मुनीनां वेदवादिनाम् ।
तेषाञ्च महतां देवो महादेवः प्रकीर्त्तितः ॥ ६५
महती पूजिता विश्वे मूलप्रकृतिरीश्वरी ।
तस्या देवः पूजितश्च महादेवः स च स्मृतः ॥ ६६
विश्वस्थानाञ्च सर्व्वेषां महतामीश्वरः स्वयम् ।
महेश्वरञ्च तेनेमं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ६७
हे ब्रह्मपुत्र धन्योऽसि यद्गुरुश्च महेश्वरः ।
श्रीकृष्णभक्तिदाता यो भवान् पृच्छति माञ्च किम् ६८

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारद-संवादे राधिकोपाख्यानं नाम षट्पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

सर्व्वाख्यानं श्रुतं ब्रह्मन्नतीव परमाद्भुतम् ।
अधुना श्रोतुमिच्छामि दुर्गोपाख्यानमुत्तमम् ॥ १
दुर्गा नारायणीशाना विष्णुमाया शिवा सती ।
नित्या सत्या भगवती सर्व्वाणी सर्व्वमङ्गला ॥ २
अम्बिका वैष्णवी गौरी पार्व्वती च सनातनी ।
नामानि कौथुमोक्तानि सर्व्वेषां शुभदायिनी ॥ ३
अर्थं षोड़शनाम्नाञ्च सर्व्वेषामीप्सितं वरम् ।
ब्रूहि वेदविदां श्रेष्ठ वेदोक्तं सर्व्वसम्मतम् ॥ ४
केन वा पूजिता सादौ द्वितीये केन वा पुरा ।
तृतीये वा चतुर्थे वा केन सर्व्वत्र पूजिता ॥ ५

नारायण उवाच ।

अर्थं षोड़शनाम्नाञ्च विष्णुर्वेदे चकार सः ।
पुनः पृच्छसि जानन् त्वं कथयामि यथागमम् ॥ ६
दुर्गो दैत्ये महाविघ्ने भवबन्धे च कर्म्मणि ।
शोके दुःखे च नरके यमदण्डे च जन्मनि ॥ ७

महाभयेऽतिरोगे चाप्याशब्दो हन्तृवाचकः।
एतान् हन्त्येव या देवी सा दुर्गा परिकीर्त्तिता ॥८
यशसा तेजसा रूपैर्नारायणसमा गुणैः।
शक्तिर्नारायणस्येयं तेन नारायणी स्मृता ॥ ९
ईशानः सर्व्वसिद्धर्थे चाशब्दो दातृवाचकः।
सर्व्वसिद्धिप्रदात्री या सापीशाना प्रकीर्त्तिता ॥ १०
सृष्टा माया पुरा सृष्टौ विष्णुना परमात्मना।
मोहितं मायया विश्वं विष्णुमाया प्रकीर्त्तिता ॥ ११
शिवकल्याणरूपा च शिवदा च शिवप्रिया।
प्रिये दातरि वाशब्दः शिवा तेन प्रकीर्त्तिता ॥ १२
सद्बुद्ध्यधिष्ठातृदेवी विद्यमाना युगे युगे।
पतिव्रता सुशीला या सा सती परिकीर्त्तिता ॥ १३
यथा नित्यो हि भगवान् नित्या भगवती तथा।
स्वमायया तिरोभूता तत्रेशे प्राकृते लये ॥ १४
आब्रह्मस्तम्बपर्य्यन्तं सर्व्वं मिथ्यैव कृत्रिमम्।
दुर्गा सत्यस्वरूपा सा प्रकृतिर्भगवान् यथा ॥ १५
सिद्धैश्वर्य्यादिकं सर्व्वं यस्यामस्ति युगे युगे।
सिद्धादिके भगो ज्ञेयस्तेन भगवती स्मृता ॥ १६
सर्व्वान् मोक्षं प्रापयति जन्म-मृत्यु-जरादिकम्।
चराचरांश्च विश्वस्थान् सर्व्वाणी तेन कीर्त्तिता ॥ १७
मङ्गलं मोक्षवचनञ्चाशब्दो दातृवाचकः।
सर्व्वान् मोक्षान् या ददाति सा एव सर्व्वमङ्गला॥१८
हर्षे सम्पदि कल्याणे मङ्गलं परिकीर्त्तितम्।
तांस्तु ददाति या देवी सा एव सर्व्वमङ्गला ॥ १९
अम्बेति मातृवचनं वन्दने पूजनेऽपि च।
पूजिता वन्दिता माता जगतां तेन साम्बिका ॥ २०
विष्णुभक्ता विष्णुरूपा विष्णोः शक्तिस्वरूपिणी।
सृष्टौ च विष्णुना सृष्टा वैष्णवी तेन कीर्त्तिता ॥ २१
गौरः पीते च निर्लिप्ते परे ब्रह्मणि निर्म्मले।
तस्यात्मनः शक्तिरियं गौरी तेन प्रकीर्त्तिता ॥ २२
गुरुः शम्भुश्च सर्व्वेषां तस्य शक्तिः प्रिया सती।
गुरुः कृष्णश्च तन्माया गौरी तेन प्रकीर्त्तिता ॥ २३
तिथिभेदे कल्पभेदे पर्व्वभेदे प्रभेदतः।
ख्याता तेषु च विख्याता पार्व्वती तेन कीर्त्तिता ॥२४
महोत्सवविशेषश्च पर्व्वन्निति प्रकीर्त्तितम्।
तस्याधिदेवी या सा च पार्व्वती परिकीर्त्तिता ॥२५
पर्व्वतस्य सुता देवी साविर्भूता च पर्व्वते।
पर्व्वताधिष्ठातृदेवी पार्व्वती तेन कीर्त्तिता ॥ २६
सर्व्वकाले सना प्रोक्ता विद्यमाने तनोति च।
सर्व्वत्र सर्व्वकाले च विद्यमाना सनातनी ॥ २७
अर्थः षोड़शनाम्नाञ्च कीर्त्तितश्च महामुने।
यथागमञ्च वेदोक्तोपाख्यानञ्च निशामय ॥ २८
प्रथमे पूजिता सा च कृष्णेन परमात्मना।
वृन्दावने च सृष्ट्यादौ गोलोके रासमण्डले ॥ २९
मधुकैटभभीतेन ब्रह्मणा सा द्वितीयतः।
त्रिपुरप्रेरितेनैव तृतीये त्रिपुरारिणा ॥ ३०
भ्रष्टश्रिया महेन्द्रेण शापाद्दुर्व्वाससः पुरा।
चतुर्थे पूजिता देवी भक्त्या भगवती सती ॥ ३१
तदा मुनीन्द्रैः सिद्धेन्द्रैर्देवैश्च मुनिपुङ्गवैः।
पूजिता सर्व्वविश्वेषु बभूव सर्व्वतः सदा ॥ ३२
तेजःसु सर्व्वदेवानां साविर्भूता पुरा मुने।
सर्व्वे देवा ददुस्तस्यै शस्त्राणि भूषणानि च ॥ ३३
दुर्गादयश्च दैत्याश्च निहता दुर्गया तया।
दत्तं स्वराज्यं देवेभ्यो वरञ्च यदभीप्सितम् ॥ ३४
कल्पान्तरे पूजिता सा सुरथेन महात्मना।
राज्ञा मेधसशिष्येण मृण्मय्याञ्च सरित्तटे ॥ ३५
मेषादिभिश्च महिषैः कृष्णसारैश्च गण्डकैः।
छागैर्मेषैश्च कुष्माण्डैः पक्षिभिर्बलिभिर्मुने ॥ ३६
वेदोक्तानि च द्रव्याणि षोड़शोपचाराणि षोड़श।
ध्यात्वा च कवचं धृत्वा सम्पूज्य च विधानतः ॥३७
राजा कृत्वा परीहारं वरं प्राप यथेप्सितम्।
मुक्तिं सम्प्राप वैश्यश्च सम्पूज्य च सरित्तटे॥ ३८
तुष्टाव राजा वैश्यश्च ततः स्थानान्तरं ययौ ॥ ३९
त्यक्त्वा देहञ्च वैश्यश्च पुष्करे दुष्करं तपः।
कृत्वा जगाम गोलोकं दुर्गादेवीवरेण सः ॥ ४०
राजा ययौ स्वराज्यञ्च प्राप्य निष्कण्टकं बली।
भोगञ्च बुभुजे भूपः षष्टिं वर्षसहस्रकम् ॥ ४१
भार्य्यां स्वराज्यं संन्यस्य पुत्रे स कालयोगतः।
मनुर्बभूव सावर्णिस्तप्त्वा च पुष्करे तपः ॥ ४२
इत्येवं कथितं वत्स समासेन यथागमम्।
दुर्गाख्यानं मुनिश्रेष्ठ किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ४३

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारद-संवादे दुर्गोपाख्यानं नाम सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥५७॥

अष्टपञ्चाशोऽध्यायः।

नारद उवाच।

कस्य वंशोद्भवो राजा सुरथो धर्म्मिणां वरः।
कथं सम्पाप ज्ञानञ्च मेधसाज्ज्ञानिनां वरात्॥ १
कस्य वंशोद्भवो ब्रह्मन् मेधसो मुनिसत्तमः।
बभूव कुत्र संवादो नृपस्य मुनिना सह॥ २
बभूव कुत्र साक्षाद्वा मुनीश-नृपवैश्ययोः।
व्यासेन श्रोतुमिच्छामि वद वेदविदां वर॥ ३

नारायण उवाच।

अत्रिश्च ब्रह्मणः पुत्त्रस्तस्य पुत्त्रो निशाकरः।
स च कृत्वा राजसूयं द्विजराजो बभूव ह॥ ४
गुरुपत्न्याञ्च तारायां तद्बभूव बुधः सुतः।
बुधपुत्त्रश्च चैत्रश्च तत्पौत्त्रः सुरथश्च सः॥ ५

नारद उवाच।

गुरुपत्न्याञ्च तारायां बभूव तत्सुतः कथम्।
अहो व्यतिक्रमं ब्रूहि वेदस्य च महामुने॥ ६

नारायण उवाच।

सम्पन्मत्तो महाकामी ददर्श जाह्नवीतटे।
तारां सुरगुरोः पत्नीं धर्म्मिष्ठाञ्च पतिव्रताम्॥ ७
सुस्नातां सुन्दरीं रम्यां पीनोन्नतपयोधराम्।
सुश्रोणीं सुनितम्बाञ्च मध्यक्षीणां मनोहराम्॥ ८
सुदतीं कोमलाङ्गीञ्च नवयौवनसंयुताम्।
सूक्ष्मवस्त्रपरीधानां रत्नभूषणभूषिताम्॥ ९
कस्तूरीबिन्दुना सार्द्धमधश्चन्दनबिन्दुना।
सिन्दूरबिन्दुना चारुभालमध्यस्थलोज्ज्वलाम्॥ १०
वायुनाधोवस्त्रहीनां सकामां वक्रलोचनाम्।
शरत्पार्व्वणचन्द्रास्यां पक्वबिम्बाधरां वराम्॥ ११
सस्मितां नम्रवक्त्राञ्च लज्जया चन्द्रदर्शनात्।
गच्छन्तीं स्वगृहं हर्षाद्गजेन्द्रमन्दगामिनीम्॥१२
तां दृष्ट्वा मन्मथाक्रान्तश्चन्द्रो लज्जां जहौ मुने।
पुलकाञ्चितसर्व्वाङ्गः सकामस्तामुवाच ह॥ १३

चन्द्र उवाच।

योषिच्छ्रेष्ठे क्षणं तिष्ठ वरिष्ठे रसिकासु च।
सुविदग्धे विदग्धानां मनो हरसि सन्ततम्॥ १४
निषिव्य प्रकृतिं जन्मसहस्रकामसागरे।
तपःफलेन त्वां प्राप वृहच्छ्रोणिं वृहस्पतिः॥ १५
अहो तपस्विना सार्द्धमविदग्धेन वेधसा।
योषितां त्वं रसवती शश्वत् कामातुरा वरा॥ १६
किं वा सुखञ्च विज्ञानामविज्ञेषु समागमे।
विदग्धाया विदग्धेन सङ्गमः सुखसागरः॥ १७
कामेन कामिनी लब्ध्वा दग्धासि व्यर्थमीश्वरि।
कर्म्मणो वात्मदोषाद्वा को जानाति मनः स्त्रियाः१८
दिने दिने वृथा याति दुर्लभं नवयौवनम्।
नवीनयौवनस्थाया वृद्धेन स्वामिना तव॥ १९
शश्वत्तपस्यायुक्तः स कृष्णमात्मानमीप्सितम्।
स्वप्ने जागरणे वापि ध्यायते च वृहस्पतिः॥ २०
सर्व्वकामरसज्ञा त्वं निकामं काममीप्सितम्।
कामुकी ध्यायते शश्वद् यूनः शृङ्गारमात्मना॥२१
अन्यश्च लग्नमनःकामो भिन्नं लब्धुर्युरीप्सितम्।
का प्रीतिः सङ्गमे कान्ते द्वयोर्विषयभिन्नयोः॥ २२
वासन्तीपुष्पतल्पे च गन्धचन्दनचर्च्चिते।
वसन्ते मां गृहीत्वा च मोदस्व माधवीवने॥ २३
निर्ज्जने चन्दनवने सुगन्धिपुष्पचर्च्चिते।
भवती युवती भाग्यवती तत्रैव मोदताम्॥ २४
चन्दने चम्पकवने शीतचम्पकवायुना।
रम्ये चम्पकतल्पे च क्रीड़ां कुरु मया सह॥ २५
रम्यायां मलयद्रोण्यां मन्दचन्दनवायुना।
रासे रम मया सार्द्धमतीवनिर्ज्जने वने॥ २६
स्वर्णरेखातटवने नर्म्मदापुलिने शुभे।
सुराणां वाञ्छिते स्थाने रतिं कुरु मया सह॥२७
इत्युक्त्वा मदनोन्मत्तो मदनाधिकसुन्दरः।
पपात चरणे देव्या मन्दो मन्दाकिनीतटे॥२८
निरुद्धमार्गा चन्द्रेण शुष्ककण्ठौष्ठतालुका।
अभीतोवाच कोपेन रक्तपङ्कजलोचना॥ २९

तारकोवाच।

धिग्धिक् त्वां न तृणं मन्ये परस्त्रीलम्पटं शठम्।
अत्रेरभाग्यात् त्वं पुत्त्रो व्यर्थं ते जन्म जीवनम्॥ ३०
अरे कृत्वा राजसूयमात्मानं मन्यसे बली।
बभूव पुण्यं ते व्यर्थं विप्रस्त्रीषु च यन्मनः॥ ३१
यस्य चित्तं परस्त्रीषु सोऽशुचिः सर्व्वकर्म्मसु।
न कर्म्मफलभाक् पापी निन्द्यो विश्वेषु सर्व्वतः॥३२
हंसि चेन्मे सतीत्वञ्च यक्ष्मग्रस्तो भविष्यसि।
अत्युच्छ्रितो निपतनं प्राप्नोतीति श्रुतौ श्रुतम्॥ ३३

दुष्टानां दर्पहा कृष्णो दर्पं ते निहनिष्यति ।
त्यज मां मातरं वत्स यदि ते शं भविष्यति ॥ ३४
इत्युक्त्वा तारका साध्वी रुरोद च मुहुर्म्मुहुः ।
चकार साक्षिणं धर्म्मं सूर्यं वायुं हुताशनम् ॥ ३५
ब्रह्माणं परमात्मानमाकाशं पवनं धराम् ।
दिनं रात्रिञ्च सन्ध्याञ्च सर्व्वं सुरगणं मुने ॥ ३६
तारकावचनं श्रुत्वा न भीतः स चुकोप ह ।
करे धृत्वा रथे तूर्णं स्थापयामास सुन्दरीम् ॥३७
रथञ्च चालयामास मनोयायी मनोहरम् ।
मनोहरां गृहीत्वा तां स च रेमे मनोहरम् ॥ ३८
विस्यन्दके सुरसने नन्दने पुष्पभद्रके ।
पुष्करे च नदीतीरे पुष्पिते पुष्पकानने ॥ ३९
सुगन्धिपुष्पतल्पे च पुष्पचन्दनवायुना ।
निर्ज्जने मलयद्रोण्यां स्निग्धचन्दनचर्च्चिते ॥ ४०
शैले शैले नदे नद्यां श्रृङ्गारं कुर्व्वतोस्तयोः ।
गतं वर्षशतं हर्षान्मुहूर्त्तमिव नारद ॥ ४१
बभूव शरणापन्नो भीतो दैत्येषु चन्द्रमाः ।
तेजस्विनि तथा शुक्रे तेषाञ्च बलिनां गुरौ ॥ ४२
अभयञ्च ददौ तस्मै कृपया भृगुनन्दनः ।
गुरुं जहास देवानां स्वविपक्षं बृहस्पतिम् ॥ ४३
सभायां जहसुर्हृष्टा बलिनो दितिनन्दनाः ।
अभयञ्च ददुस्तस्मै भीताय च कलङ्किने ॥ ४४
सतीसतीत्वध्वंसेन पापानि चन्द्रमण्डले ।
बभूव शशरूपञ्च कलङ्कं निर्म्मले मलम् ॥ ४५
उवाच तं महाभीतं शुक्रो वेदविदां वरः ।
हितं तथ्यं वेदयुक्तं परिणामसुखावहम् ॥ ४६

शुक्र उवाच ।

त्वमहो ब्रह्मणः पौत्त्रोऽप्यत्रेभगवतः सुतः ।
दुर्नीतं कर्म्म ते पुत्त्र नीचवन्न यशस्करम् ॥ ४७
राजसूयपुण्यफले निर्म्मले कीर्त्तिमण्डले ।
सुधाराशौ सुराबिन्दुरूपमङ्गमुपाज्जितम् ॥ ४८
त्यज देवगुरोः पत्नीं प्रसूमिव महासतीम् ।
धर्म्मिष्ठस्य वरिष्ठस्य ब्राह्मणस्य बृहस्पतेः ॥ ४९
शम्भोः सुराणामीशस्य गुरुपुत्त्रस्य ब्रह्मणः ।
पुत्त्रस्याङ्गिरसः शश्वज्ज्वलतो ब्रह्मतेजसा ॥ ५०
शत्रोरपि गुणा वाच्या दोषा वाच्या गुरोरपि ।
इति सद्वंशजातानां स्वभावश्च सतामपि ॥ ५१
न शत्रुर्मे सुरगुरोः परो विश्वे निशाकर ।
तथापि सहजाख्यानं वर्णितं धर्म्मसंसदि ॥ ५२
यत्र लोकाश्च धर्म्मिष्ठास्तत्र धर्म्मः सनातनः ।
यतो धर्म्मस्ततः कृष्णो यतः कृष्णस्ततो जयः ॥ ५३
गौरेकं पञ्च च व्याघ्री सिंही सप्त प्रसूयते ।
हिंसकाः प्रलयं यान्ति धर्म्मो रक्षति धार्म्मिकम् ॥ ५४
देवाश्च गुरवो विप्राः शक्ता यद्यपि रक्षितुम् ।
तथापि नहि रक्षन्ति धर्म्मघ्नं पापिनं जनम् ॥ ५५
कुलटाविप्रपत्नीनां गमने सुरविप्रयोः ।
ब्रह्महत्याषोड़शांशपातकञ्च भवेद्ध्रुवम् ॥ ५६
तासामुपस्थितानाञ्च गमने तच्चतुर्थकम् ।
त्यागी धर्म्मो नास्ति पापमित्याह कमलोद्भवः ॥ ५७
विप्रपत्नीसतीनाञ्च गमने च बलेन चेत् ।
ब्रह्महत्याशतं पापं भवेदेव श्रुतौ श्रुतम् ॥ ५८
धर्म्मं चर महाभाग ब्राह्मणीं त्यज साम्प्रतम् ।
कृतानुतापं पापाच्च निवृत्तिस्तु महाफला ॥ ५९
उपायेन च ते पापं दूरीभूतं करोम्यहम् ।
शरणागतस्य भीतस्य मयि देवस्य धर्म्मतः ॥ ६०
शस्त्रहीनञ्च भीतञ्च दीनञ्च शरणागतम् ।
यो न रक्षति धर्म्मिष्ठः कुम्भीपाके वसेद्युगम् ॥६१
राजसूयशतानाञ्च रक्षिता लभते फलम् ।
परमैश्वर्य्ययुक्तश्च धर्म्मेण स भवेदिह ॥ ६२
इत्युक्त्वा च दैत्यगुरुः स्वर्गे मन्दाकिनीतटे ।
स्नात्वा तं स्नापयामास विष्णुपूजां चकार सः ॥६३
विष्णुपादोदकं पुण्यं तन्नैवेद्यं शुभप्रदम् ।
गङ्गोदकञ्च चन्द्रञ्च भोजयामास पुण्यदम् ॥ ६४
क्रोड़े कृत्वा तु तं भीतं लज्जितं पापकर्म्मणा ।
ईषद्धास्य (क) इत्युवाच स्मारं स्मारं हरिं मुने ॥ ६५

शुक्र उवाच ।

यद्यद्य मे तपः सत्यं सत्यं पूजाफलं हरेः ।
सत्यं व्रतफलञ्चैव सत्यं सत्यवचःफलम् ॥ ६६
तीर्थस्नानफलं सत्यं सत्यं दानफलं यदि ।
उपवासफलं सत्यं पापान्मुक्तो भवान् भव ॥ ६७
त्रिसन्ध्यहीनं विप्रञ्च विष्णुपूजाविहीनकम् ।
तं गच्छतु महाघोरं चन्द्रपापं सुदारुणम् ॥ ६८
सभायां वञ्चनं कृत्वा यः प्रयाति परस्त्रियम् ।

(क) कृपाहस्य इति पाठान्तरम् ।

स यातु नरकं घोरं चन्द्रपापेण पातकी ॥ ६९
वाचा वा ताड़येत् कान्तं दुःशीला दुर्म्मुखा च या।
सा युगं चन्द्रपापेण यातु लालामुखं ध्रुवम् ॥ ७०
अनैवेद्यं वृथान्नञ्च यश्च भुङ्क्ते हरेर्द्विजः।
स यातु कालसूत्रञ्च चन्द्रपापाच्चतुर्युगम् ॥ ७१
अम्बुवाच्यां भूखननं करोति यो नराधमः।
चन्द्रपापाद्द्युगशतं कालसूत्रं स गच्छतु ॥ ७२
स्वकान्तं वञ्चनं कृत्वा या याति परपूरुषम्।
सा यातु वह्निकुण्डञ्च चन्द्रपापाच्चतुर्युगम् ॥ ७३
कीर्त्तिं करोति रजसा परकीर्त्तिं विलुप्य च।
स युगं चन्द्रपापेण कुम्भीपाकञ्च गच्छतु ॥ ७४
पितरं मातरं भार्य्यां यो न पुष्णाति पातकी।
स्वगुरुं चन्द्रपापेण यातु चाण्डालतां ध्रुवम् ॥ ७५
कुलटान्नमवीरान्नमृतुस्नातान्नमेव च।
योऽश्नाति चन्द्रपापञ्च तं यातु पापिनं ध्रुवम् ॥ ७६
स यातु तेन पापेन कुम्भीपाकं चतुर्युगम्।
तस्मादुत्तीर्य्य चाण्डालीं योनिमाप्नोतु पातकी ॥ ७७
दिवसे यो ग्राम्यधर्म्मं महापापी करोति च।
यो गच्छेत्कामतः कामी गुर्व्विणीं वा रजस्वलाम् ७८
तं यातु चन्द्रपापञ्च महाघोरञ्च पापिनम्।
स यातु तेन पापेन कालसूत्रं चतुर्युगम् ॥ ७९
मुखं श्रोणीं स्तनञ्चापि यः पश्यति परस्त्रियाः।
कामतः कामदग्धश्च तं यातु चन्द्रकल्मषम् ॥ ८०
स यातु लालाभक्षञ्च चन्द्रपापाच्चतुर्युगम्।
तस्मादुत्तीर्य्य भवतु चाण्डालोऽन्धो नपुंसकः ॥ ८१
कुहू-पूर्णेन्दु-संक्रान्त्यां चतुर्द्दश्यष्टमीषु च।
माषं मसूरं लकुचं यश्च भुङ्क्ते रवेर्द्दिने ॥ ८२
कुरुते ग्राम्यधर्म्मञ्च तं यातु चन्द्रकिल्विषम्।
चतुर्युगं कालसूत्रं तेन पापेन गच्छतु ॥ ८३
तस्मादुत्तीर्य्य चाण्डालीं योनिमाप्नोतु पातकी।
सप्तजन्म महारोगी दरिद्रः कुब्ज एव च ॥ ८४
एकादश्याञ्च यो भुङ्क्ते श्रीजन्माष्टमीदिने।
शिवरात्रौ महापापी तं यातु चन्द्रपातकम् ॥ ८५
स यातु कुम्भीपाकञ्च यावदिन्द्राश्चतुर्द्दश।
तेन पापेन प्राप्नोतु चाण्डालीं योनिमेव च ॥ ८६
ताम्रस्थं दुग्धमाध्वीकमुच्छिष्टे घृतमेव च।
नारिकेलोदकं कांस्ये दुग्धं सलवणं तथा ॥ ८७
पीतशेषजलञ्चैव भक्ष्यावशेषमोदनम्।
ओदनं योऽसकृद्भुङ्क्ते सूर्य्ये नास्तं गते द्विजः ॥ ८८
तं यातु चन्द्रपापञ्च दुर्निवारञ्च दारुणम्।
स यातु तेन पापेन चान्धकूपं चतुर्युगम् ॥ ८९
स्वकन्याविक्रयी विप्रो देवलो वृषवाहकः।
शूद्राणां शवदाही च तेषाञ्च सूपकारकः ॥ ९०
अश्वत्थतरुघाती च विष्णु-वैष्णवनिन्दकः।
तं यातु चन्द्रपापञ्च दारुणं पापिनं भृशम् ॥ ९१
स यातु तस्मात् पापाच्च तप्तशूर्म्मीञ्च पातकी।
शश्वद्दग्धो भवतु स यावदिन्द्राश्चतुर्द्दश ॥ ९२
तस्मादुत्तीर्य्य चाण्डालीं योनिं प्राप्नोतु पातकी।
सप्तजन्म स चाण्डालो वृषश्च जन्मपञ्च च ॥ ९३
गर्द्दभो जन्मशतकं शूकरो जन्मसप्त च।
तीर्थध्वाङ्क्षो जन्मसप्त विट्कृमिर्ज्जन्मपञ्च च।
जलौका जन्मशतकं शुचिर्भवतु तत्परम् ॥ ९४
वृथामांसञ्च यो भुङ्क्ते स्वार्थपाकान्नमेव च।
तदद्दत्तं महापापी स यातु चन्द्रपातकम् ॥ ९५
स यातनेन पापेन चासीपत्रं चतुर्युगम्।
ततो भवतु सर्पश्च स शुचिः सप्तजन्म च ॥ ९६
विप्रो वार्द्धुषिको यो हि योनिजीवी चिकित्सकः।
हरेर्नाम्नाञ्च विक्रेता यश्च वा स्वाङ्गविक्रयी ॥ ९७
स्वधर्म्मकथकश्चैव यश्च स्वात्मप्रशंसकः।
मसीजीवी धावकश्च कुलटापोष्य एव च ॥ ९८
तं यातु चन्द्रपापञ्च चन्द्रो भवतु विज्वरः।
स यातु तेन पापेन शूलप्रोतं सुदारुणम् ॥ ९९
तत्र विद्धो भवतु स यावदिन्द्राश्चतुर्द्दश।
ततो दरिद्रो रोगी च दीर्घहीनो नरः पशुः ॥१००
लाक्षा-मांस-रसानाञ्च तिलानां लवणस्य च।
अश्वानाञ्चैव लौहानां विक्रेता नरघातकः ॥ १०१
चौरश्च विप्रो षष्टीशस्तं यातु चन्द्रपातकम्।
स यातु तेन पापेन क्षुरधारं सुदुःसहम् ॥ १०२
तत्र च्छिन्नो भवतु स यावदिन्द्रसहस्रकम्।
तस्मादुत्तीर्य्य भवतु शृगालः सप्तजन्मसु ॥ १०३
सप्तजन्म च मार्ज्जारो महिषो जन्मपञ्चकम्।
सप्तजन्म च भल्लूकः कुक्कुरः सप्तजन्म च ॥ १०४
मत्स्यश्च (क) जन्मशतकं कर्कटो जन्मपञ्चकम्।

(क) आखुश्चेति पाठान्तरम्।

गोधिका जन्मशतकं गण्डकः सप्तजन्मसु ॥ १०५
सप्तजन्म च मण्डूकस्ततश्च मानवाधमः ।
कर्म्मकारश्च रजकस्तैलकारश्च वार्द्धकी ॥ १०६
नाविकः शवजीवी च व्याधश्च स्वर्णकारकः ।
कुम्भकारो लौहकारस्ततः चन्द्रस्ततो द्विजः ॥१०७
इति चन्द्रं शुचिं कृत्वा स उवाच तु तारकाम् ।
त्यक्त्वा चन्द्रं महासाध्वि गच्छ कान्तमिति द्विज ॥१०८
प्रायश्चित्तं विना पूता त्वमेव शुद्धमानसा ।
अकामा या बलिष्ठेन न स्त्री जारेण दुष्यति ॥१०९
इत्येवमुक्त्वा शुक्रश्च चन्द्रञ्च तारकां सतीम् ।
सज्जितां सज्जितञ्चैव चकार च शुभाशिषम् ॥ ११०

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायण-नारदसंवादे दुर्गोपाख्यानं
नामाष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

एकोनषष्टितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

वृहस्पतिः किं चकार तारकाहरणान्तरे ।
कथं सम्प्राप तां साध्वीं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १

नारायण उवाच ।

दृष्ट्वा विलम्बं तारायाः ज्ञात्वाश्चापि गुरुः स्वयम् ।
प्रस्थापयामास शिष्यमन्वेषार्थञ्च स्वगृहीम् ॥ २
शिष्यो गत्वा स्वगृहीञ्च सम्प्राप्य लोकवक्त्रतः ।
तदनुवाच स गुरुं तारकाहरणं मुने ॥ ३
श्रुत्वा सुरगुरुर्वार्त्तां शशिना च प्रियां हृताम् ।
मुहूर्त्तं प्राप मूर्च्छाञ्च ततः सम्प्राप चेतनाम् ॥ ४
रुरोदोच्चैः सशिष्यश्च हृदयेन विदूयता ।
शोकेन लज्जया विप्रो विललाप मुहुर्म्मुहुः ॥ ५
उवाच शिष्यान् सम्बोध्य नीतिञ्च श्रुतिसम्मताम् ।
साश्रुनेत्रः साश्रुनेत्रान् शोकार्त्तः शोककर्षितान् ॥ ६

वृहस्पतिरुवाच ।

हे वत्साः केन शप्तोऽहं न जाने कारणं परम् ।
दुःखं धर्म्मविरुद्धो यः स प्राप्नोति न संशयः ॥ ७
यस्य नास्ति सती भार्य्या गृहेषु प्रियवादिनी ।
अरण्यं तेन गन्तव्यं यथा रण्यं तथा गृहम् ॥ ८
भावानुरक्ता वनिता हृता यस्य च शत्रुणा ।
अरण्यं तेन गन्तव्यं यथा रण्यं तथा गृहम् ॥ ९
सुशीला सुन्दरी भार्य्या गता यस्य गृहाद्धहो ।
अरण्यं तेन गन्तव्यं यथा रण्यं तथा गृहम् ॥ १०
यस्य माता गृहे नास्ति गृहिणी वा सुहासिता ।
अरण्यं तेन गन्तव्यं यथा रण्यं तथा गृहम् ॥ ११
प्रियाहीनं गृहं यस्य पूर्णं द्रविणवस्तुभिः ।
अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहम् ॥ १२
भार्य्याशून्या वनसमाः सभार्य्याश्च गृहा गृहाः ।
गृहिणी च गृहं प्रोक्तं न गृहं गृहमुच्यते ॥ १३
अशुचिः स्त्रीविहीनश्च दैवे पैत्ये च कर्म्मणि ।
यदह्ना कुरुते कर्म्म न तस्य फलभाग्भवेत् ॥ १४
दाहिकाशक्तिहीनश्च यथा मन्दो हुताशनः ।
प्रभाहीनो यथा सूर्य्यः शोभाहीनो यथा शशी ॥ १५
शक्तिहीनो यथा जीवो यथा चात्मा तनुं विना ।
विनाधारं यथा धेयो यथेशः प्रकृतिं विना ॥ १६
न च शक्तो यथा यज्ञः फलदां दक्षिणां विना ।
कर्म्मणाञ्च फलं दातुं सामग्रीं मूलमेव च ॥ १७
विना स्वर्णं स्वर्णकारो यथाऽशक्तः स्वकर्म्मणि ।
यथाऽशक्तः कुलालश्च मृत्तिकाञ्च विना द्विजाः ॥१८
तथा गृही न शक्तश्च सन्ततं सर्व्वकर्म्मणि ।
भार्य्यामूलाः क्रियाः सर्व्वाः भार्य्यामूला गृहास्तथा ॥१९
भार्य्यामूलं सुखं सर्व्वं गृहस्थानां गृहे सदा ।
भार्य्यामूलः सदा हर्षो भार्य्यामूलञ्च मङ्गलम् ॥ २०
भार्य्यामूलश्च संसारो भार्य्यामूलञ्च सौरतम् ।
यथा रथश्च रथिनां गृहिणाञ्च तथा गृहम् ॥ २१
सर्व्वरत्नप्रधानञ्च स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि ।
गृहीता सा गृहस्थेनेत्याह कमलोद्भवः ॥२२
यथा जलं विना पद्मं पद्मं शोभां विना यथा ।
तथैव च गृहसुखं गृहिणां गृहिणीं विना ॥ २३
इत्येवमुक्त्वा स गुरुः प्रविवेश मुहुर्म्मुहुः ।
गृहं वह्निर्निःसरार भूयो भूयः शुचान्वितः ॥ २४
मुहुर्म्मुहुश्च मूर्च्छाञ्च चेतनां समवाप सः ।
भूयो भूयो रुरोदोच्चैः स्मारं स्मारं प्रियागुणम् ॥२५
अथान्तरं महाज्ञानी ज्ञानिभिश्च प्रबोधितः ।
सच्छिष्यैर्मुनिभिश्चान्यैः पुरन्दरगृहं ययौ ॥ २६
स गुरुः पूजितस्तेन चातिथ्येन मरुत्वता ।
तमुवाच स्ववृत्तान्तं हृदि शल्यमिवाप्रियम् ॥ २७

बृहस्पतिवचः श्रुत्वा रक्तपङ्कजलोचनः।
तमुवाच महेन्द्रश्च कोपप्रस्फुरिताधरः॥ २८

महेन्द्र उवाच।

दूतानाञ्च सहस्रन्तु गच्छन्तु चारकर्म्मणि।
अतीव निपुणं दत्तं तत्त्वप्राप्तिनिमित्तकम्॥ २९
यत्रास्ति पातकी चन्द्रस्तत्मात्रा (क) तारया सह।
गच्छामि तत्र सन्नद्धः सर्व्वैर्देवगणैः सह॥ ३०
त्यज चिन्तां महाभाग सर्व्वं भद्रं भविष्यति।
भद्रवीजं दुर्गमिदं कस्य सम्पद्विपद्विना॥ ३१
इत्युक्त्वा च सुनासीरो दूतानाञ्च सहस्रकम्।
तूर्णं प्रस्थापयामास तत्कर्म्मनिपुणं मुने॥ ३२
ते दूताश्च वर्षशतं ययुर्निर्ज्जनमेव च।
सुदुर्लङ्घ्यञ्च विश्वेषु भ्रमित्वा शुक्रमाययुः॥ ३३
चन्द्रञ्च शुक्रभवने तत्प्रपन्नञ्च विज्वरम्।
दृष्ट्वा सतारकं भीतं कथयामासुरीश्वरम्॥ ३४
इति श्रुत्वा सुनासीरो नतवक्त्रं बृहस्पतिम्।
उवाच शोकसन्तप्तो हृदयेन विदूयता॥ ३५

महेन्द्र उवाच।

शृणु नाथ प्रवक्ष्यामि परिणामसुखावहम्।
भयं त्यज महाभाग सर्व्वं भद्रं भविष्यति॥ ३६
त्वया न हि जितः शुक्रो न मया दितिनन्दनः।
एतदालोच्य चन्द्रश्च जगाम शरणं कविम्॥ ३७
गच्छ शीघ्रं ब्रह्मलोकमस्माभिः सार्द्धमेव च।
ब्रह्मणा सह यास्यामः कैलासं शङ्करं वरम्॥ ३८
इत्युक्त्वा च महेन्द्रश्च सन्तप्तो गुरुणा सह।
जगाम ब्रह्मलोकञ्च सुखदृश्यं निरामयम्॥ ३९
तत्र दृष्ट्वा च ब्रह्माणं ननाम गुरुणा सह।
प्रोवाच सर्व्ववृत्तान्तं देवानामीश्वरं वरम्॥ ४०
महेन्द्रवचनं श्रुत्वा जहास कमलोद्भवः।
हितं तथ्यं नीतिसारमुवाच विनयान्वितम्॥ ४१

ब्रह्मोवाच।

यो ददाति परस्मै च दुःखमेव च सर्व्वतः।
तस्मै ददाति दुःखञ्च शास्ता कृष्णः सनातनः॥४२
अहं स्रष्टा च सृष्टेश्च पाता विष्णुः सनातनः।
तथा रुद्रश्च संहर्त्ता ददाति च शिवं शिवः॥ ४३
निरन्तरं सर्व्वसाक्षी धर्म्मश्च सर्व्वकारणः।
सर्व्वे देवा विषयिणः कृष्णाज्ञापरिपालकाः॥४४
बृहस्पतिरुतथ्यश्च सम्वर्त्तश्च जितेन्द्रियः।
त्रयश्चाङ्गिरसः पुत्त्रा वेदवेदाङ्गपारगाः॥ ४५
सम्वर्त्ताय च शिष्याय न च किञ्चिद्ददौ गुरुः।
स वभूव तपस्वी च ध्यायते कृष्णमीश्वरम्॥ ४६
उतथ्यस्य मध्यमस्य भार्य्याञ्च गुर्व्विणीं सतीम्।
जहार कामतस्ताञ्च भ्रातृजायामकामुकीम्॥ ४७
भ्रातृजायापहारी च मातृगामी भवेन्नरः।
ब्रह्महत्यासहस्रञ्च लभते नात्र संशयः॥ ४८
स याति कुम्भीपाकञ्च यावचन्द्रदिवाकरौ।
तस्मादुत्तीर्य्य पापी च विष्ठायां जायते कृमिः॥४९
वर्षकोटिसहस्राणि तत्र स्थित्वा च पातकी।
ततो भवेन्महापापी वर्षकोटिसहस्रकम्।
पुंश्चलीयोनिगर्त्ते च कृमिश्चैव पुरन्दर॥ ५०
गृध्रः कोटिसहस्राणि शतजन्मानि कुक्कुरः।
भ्रातृजायापहरणाच्छतजन्मानि शूकरः॥ ५१
यो ददाति न दायञ्च वलिष्ठो दुर्व्वलाय च।
स याति कुम्भीपाकञ्च यावचन्द्रदिवाकरौ॥ ५२
नाभुक्तं क्षीयते कर्म्म कल्पकोटिशतैरपि।
अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म्म शुभाशुभम्॥ ५३
जगद्गुरोः शिवस्यापि गुरुपुत्त्रो बृहस्पतिः।
ज्ञातं करोतु वृत्तान्तमीश्वरं वलिनां वरम्॥५४
सर्व्वे समूहा देवानां सन्नद्धाश्च सवाहनाः।
मध्यस्था मुनयश्चैव तिष्ठन्तु नर्म्मदातटे॥ ५५
पश्चादहञ्च यास्यामि पुरश्च नर्म्मदातटम्।
गुरुस्तद्गुरुपुत्त्रोऽपि शीघ्रं यातु शिवालयम्॥ ५६

महेन्द्र उवाच।

कथं वा वेदकर्त्तुश्च सिद्धानां योगिनां गुरोः।
मृत्युञ्जयस्य शम्भोश्च गुरुपुत्त्रो बृहस्पतिः॥ ५७
अङ्गिरास्तव पुत्त्रश्च तत्पुत्त्रश्च बृहस्पतिः।
लक्तो ज्ञानी महादेवः कथं शिष्यो गुरोः पितुः॥५८

ब्रह्मोवाच।

कथेयमतिगुप्ता च पुराणेषु पुरन्दर।
इमां पुरा प्रवृत्तिञ्च कथयामि निशामय॥ ५९
मृतवत्सा कर्म्मदोषाद्भार्य्या चाङ्गिरसः पुरा।
व्रतं चकार महाक्यात् कृष्णस्य परमात्मनः॥ ६०
व्रतं पुंसवनं नाम वर्षमेकं चकार सा।

(क) मन्मतेति क्वचित् पाठः।

सनत्कुमारो भगवान् कारयामास तां व्रतम् ॥ ६१
तदागत्य च गोलोकात् परमात्मा कृपामयः।
स्वेच्छामयं परंब्रह्म भक्तानुग्रहविग्रहः ॥ ६२
सुव्रतामनशनक्षीणां तामुवाच कृपानिधिः।
प्रणतां साश्रुनेत्राञ्च विनीताञ्च तया स्तुतः ॥ ६३
श्रीकृष्ण उवाच।
गृहाणेदं व्रतफलं मम तेजःसमन्वितम्।
भुङ्क्ष्व मद्वरपुत्रस्ते भविष्यति मदंशतः ॥ ६४
पतिर्गुरुश्च देवानां वृहतां ज्ञानिनां वरः।
पुत्रस्ते भविता साध्वि मद्वरेण वृहस्पतिः ॥ ६५
मद्वरेण भवेद्धयो हि स च मद्वरपुत्रकः।
लब्ध्वर्भे मम पुत्रोऽयं चिरजीवी भविष्यति ॥ ६६
वरजो वीर्य्यजश्चैव क्षेत्रजः पालकस्तथा।
विद्यामन्त्रसुतानाञ्च ग्रहीता सप्तमः सुतः ॥ ६७
इत्युक्त्वा राधिकानाथः स्वलोकञ्च जगाम सः।
श्रीकृष्णवरपुत्रोऽयं ज्ञानी सुरगुरुः स्वयम् ॥ ६८
मृत्युञ्जयं महाज्ञानं शिवाय प्रददौ पुरा।
दिव्यं वर्षत्रिलक्षञ्च तपश्चक्रे हिमालये ॥ ६९
स्वयोगं ज्ञानमखिलं तेजः स्वात्मसमं परम्।
स्वशक्तिं विष्णुमायाञ्च स्वांशञ्च वाहनं वृषम् ॥ ७०
सशूलञ्च स्वकवचं स्वमन्त्रं द्वादशाक्षरम्।
कृपामयः स्तुतस्तेन श्रीकृष्णश्च परात्परः ॥ ७१
शिवलोके शिवा सा च विष्णुमाया शिवप्रिया।
शक्तिर्नारायणस्येयं तेन नारायणी स्मृता ॥ ७२
तेजःसु सर्व्वदेवानां साविर्भूता सनातनी।
जघान दैत्यनिकरं देवेभ्यः प्रददौ पदम् ॥ ७३
कल्पान्ते दक्षकन्या च सा मूलप्रकृतिः सती।
पितृयज्ञे तनुं त्यक्त्वा योगेन सिद्धयोगिनी ॥ ७४
बभूव शैलकन्या सा साध्वी च भर्तृनिन्दया।
कालेन कृष्णतपसा शङ्करं प्राप शङ्करी ॥ ७५
श्रीकृष्णो हि गुरुः शम्भोः परमात्मा परात्परः।
कृष्णस्य वरपुत्रोऽयं स्वयमेव वृहस्पतिः ॥ ७६
अतो हेतोः सुरगुरुर्गुरुपुत्रः शिवस्य च।
इत्येवं कथितं सर्व्वमतिगुह्यं पुरातनम् ॥ ७७
इति प्रधानसम्बन्धः श्रुतश्च कथितो मया।
पारम्परिकमन्यञ्च कथयामि निशामय ॥ ७८
दुर्व्वासा गरुडश्चैव शङ्करांशः प्रतापवान्।
शिष्यौ चाङ्गिरसस्तौ द्वौ गुरुपुत्रोऽथवा ततः। ७९
प्राणाधिकायां सत्याञ्च मृतायां दक्षशापतः।
स्वज्ञानं स्वञ्च भगवान् विसस्मार स्वमोहतः ॥ ८०
स्मरणं कारयामास कृष्णेन प्रेरितोऽङ्गिराः।
अतो हेतोर्गुरुरिव शिवस्य मत्सुतश्च सः ॥ ८१
शीघ्रं गच्छतु कैलासं स्वयमेव वृहस्पतिः।
त्वं गच्छ पुत्र सनन्दः सदेवो नर्म्मदातटम् ॥ ८२
इत्युक्त्वा जगतां धाता विरराम च नारद।
गुरुर्ययौ च कैलासं महेन्द्रो नर्म्मदातटम् ॥ ८३
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायण-नारद-संवादे दुर्गोपाख्याने
एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥५९॥

षष्टितमोऽध्यायः।

नारद उवाच।
नारायण महाभाग वेदवेदाङ्गपारग।
निपीतञ्च सुधाख्यानं त्वन्मुखेन्दुविनिःसृतम् ॥ १
अधुना श्रोतुमिच्छामि किमुवाच वृहस्पतिः।
शिवञ्च गत्वा कैलासं दातारं सर्व्वसम्पदाम् ॥ २
जगत्कर्त्ता विधाता च किं वा तं प्रत्युवाच सः।
एतत् सर्व्वं समालोच्य वद वेदविदां वर ॥ ३
नारायण उवाच।
शीघ्रं गत्वा च कैलासं भ्रष्टश्रीः शङ्करं गुरुः।
प्रणम्य तस्थौ पुरतो लज्जामलिनविग्रहः ॥ ४
दृष्ट्वा गुरुसुतं शम्भुरुदतिष्ठत् कुशासनात्।
आलिङ्गनं ददौ तस्मै शीघ्रं मङ्गलमाशिषम् ॥ ५
आसने वासयित्वा च पप्रच्छ कुशलं वचः।
उवाच मधुरं वाक्यं भीतं तं लज्जितं शिवः ॥ ६
शङ्कर उवाच।
कथमेवंविधस्त्वञ्च दुःखी मलिनविग्रहः।
साश्रुनेत्रो लज्जितश्च भीतस्तत्कारणं वद ॥ ७
किं वा तपस्या हीना ते सन्ध्याहीनाथवा मुने।
किं वा श्रीकृष्णसेवा च विहीना दैवदोषतः ॥ ८
किं वा गुरौ भक्तिहीनोऽभीष्टदेवेऽथवा हरौ।
किं वा न रक्षितुं शक्तः प्रपन्नं शरणागतम् ॥ ९
किं वातिथिस्ते विमुखः किं वा पोष्या बुभुक्षिताः।
किं वा स्वतन्त्रा स्त्री सा ते किं वा पुत्रोऽवचस्करः॥१०

सुभाषितो न शिष्यो वा किं भृत्याश्चोत्तरप्रदाः।
किं वा ते विमुखा लक्ष्मीः किं वा रुष्टो गुरुस्तव॥११
गरिष्ठश्च वरिष्ठश्च शश्वत्सन्तुष्टमानसः।
गुरुस्तव वशिष्ठश्च श्रेष्ठः श्रेष्ठः सतामहो॥१२
किं वा रुष्टोऽभीष्टदेवः किं वा रुष्टाश्च ब्राह्मणाः।
किं वा रुष्टा वैष्णवाश्च(क)किं वा ते प्रबलो रिपुः॥१३
किं वा ते बन्धुविच्छेदो विग्रहो बलिना सह।
किं वा पदं परग्रस्तं किं वा वस्तुधनञ्च वा॥१४
केन ते वा कृता निन्दा खलेन पापिना मुने।
केन वा त्वं परित्यक्तः प्रियेण बान्धवेन वा॥१५
बन्धुस्त्यक्तस्त्वया किं वा वैराग्येण क्षुधाथ वा।
किं वा तीर्थे न हि स्नानं न दत्तं पुण्यवासरे॥१६
गुरुनिन्दा बन्धुनिन्दा खलवक्त्राच्छ्रुताथवा।
गुरुनिन्दा हि साधूनां मरणादतिरिच्यते॥१७
असद्वंशप्रजातानां खलानां निन्दनं सताम्।
दुःशीलमेवमसतां शश्वन्नारकिणामिह॥१८
परप्रशंसकाः सन्तः पुण्यवन्तो हि भारते।
शश्वन्मङ्गलयुक्ताश्च राजन्ते मनसा सदा॥१९
पुत्त्रे यशसि तोये च समृद्धे च पराक्रमे।
ऐश्वर्य्ये वा प्रतापे च प्रजा-भूमि-धनेषु च॥२०
वचनेषु च वृद्धौ च स्वभावे च पवित्रतः।
आचारे व्यवहारे च ज्ञायते हृदयं नृणाम्॥२१
यादृग्येषाञ्च हृदयं तादृक् तेषाञ्च मङ्गलम्।
यादृग्येषां पूर्व्वपुण्यं तादृक् तेषाञ्च मानसम्॥२२
इत्युक्त्वा च महादेवो विरराम सुसंसदि।
तमुवाच महावक्ता स्वयमेव बृहस्पतिः॥२३

बृहस्पतिरुवाच।

अकथ्यमेव वृत्तान्तं कथयामि किमीश्वर।
लोकाः कर्म्मवशीभूतास्तत् कर्म्म यत् कृतं पुरा॥२४
स्वकर्म्मणां फलं भुङ्क्ते जन्तुर्जन्मनि जन्मनि।
न हि नष्टञ्च तत् कर्म्म विना भोगाच्च भारते॥२५
सुखं दुःखं भयं शोकं नराणां भारते प्रभो।
केचिद्वदन्तीति भवेत् स्वकृतेन च कर्म्मणा॥२६
केचिद्वदन्ति दैवेन स्वभावेनेति केचन।
त्रिविधाश्च मता वेदे वेदवेदाङ्गपारगाः॥२७
स्वयञ्च कर्म्मजनकस्तत् कर्म्म दैवकारणम्।
स्वभावो जायते नृणामात्मनः पूर्व्वकर्म्मणः॥२८
स्वकर्म्मणा च सर्व्वेषां जन्तूनां प्रतिजन्मनि।
सुखं दुःखं भयं शोकमात्मना च प्रजायते॥२९
स्वकर्म्मफलभोक्ता च जीवो हि सगुणः सदा।
आत्मा भोजयिता साक्षी निर्गुणः प्रकृतेः परः॥३०
स एवात्मा सर्व्वसेव्यः सर्व्वेषाञ्च फलप्रदः।
स च सृजति दैवञ्च स्वभावं कर्म्म एव च॥३१
कर्म्मणा च नृणां लज्जा प्रशंसा च प्रफुल्लता।
लज्जावीजञ्च वृत्तान्तं तथापि कथयामि ते॥३२
इत्युक्त्वा सर्व्ववृत्तान्तमुवाच तं बृहस्पतिः।
श्रुत्वा बभूव नम्रास्यो लज्जेशो लज्जया मुने॥३३
जपमाला कराद्भ्रष्टा कोपाविष्टस्य शूलिनः।
बभूव सद्यः कम्पश्च रक्तपङ्कजलोचनः॥३४
संहर्त्तुरीशो रुद्रस्य विष्णोः पातुः सखा शिवः।
स्रष्टुः स्तव्यश्च मान्यश्च स्वात्मेव परमात्मनः॥३५
निर्गुणस्य च कृष्णस्य प्रकृतीशस्य नारद।
कोपात् प्रवक्तुमारेभे शुष्ककण्ठौष्ठतालुकः॥३६

शिव उवाच।

शिवमस्तु च साधूनां वैष्णवानां सतामिह।
अवैष्णवानामसतामशिवञ्च पदे पदे॥३७
ददाति वैष्णवेभ्यश्च यो दुःखमुच्छ्रितो जनः।
श्रीकृष्णस्तस्य संहर्त्ता विघ्नस्तस्य पदे पदे॥३८
अवैष्णवानां हृदयं न हि शुद्धं सदा मलम्।
श्रीकृष्णमन्त्रस्मरणं मनोनैर्म्मल्यकारणम्॥३९
भिद्यते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्व्वसंशयाः।
विष्णुमन्त्रोपासनया क्षीयते कर्म्म वै नृणाम्॥४०
अहो श्रीकृष्णदासानां कः स्वभावः सुनिर्म्मलः।
हृतभार्य्यमुच्छ्रितञ्च न शशाप रिपुं गुरुः॥४१
गुरुर्यस्य वशिष्ठश्च क्रोधहीनश्च धार्म्मिकः।
हन्तारञ्च पुत्त्रशतं न शशाप रिपुं मुनिः॥४२
निश्वासेन सुरगुरोर्भ्रातुर्मम बृहस्पतेः।
भस्मीभूतो निमेषेण शतचन्द्रो भविष्यति॥४३
तथापि तं न शशाप धर्म्मभङ्गभयेन च।
तपस्या याति शश्वत् कोपाविष्टस्य नित्यशः॥४४
अहो अत्रेरसत्पुत्त्रः परस्त्रीलुब्धकः शठः।
तपस्विनो वैष्णवस्य ब्रह्मपुत्त्रस्य धर्म्मिणः॥४५
धर्म्मिष्ठा ब्रह्मणः पुत्त्रा वैष्णवा ब्राह्मणास्तथा।

(क) बान्धवाश्चेति पाठः क्वाचित्कः।

केचिद्देवा द्विजा दैत्याः पौत्राश्च विविधा मताः ॥४६
ये सात्त्विका ब्राह्मणास्ते देवा राजर्षिकास्तथा।
दैत्यास्तामसिका रौद्रा बलिष्ठाश्चोद्धताः सदा ॥४७
स्वधर्म्मनिरता विप्रा नारायणपरायणाः।
शैवाः शाक्ताश्च ते देवा दैत्याः पूजाविवर्ज्जिताः ॥४८
मुमुक्षवो विष्णुभक्ता ब्राह्मणा दास्यलिप्सवः।
ऐश्वर्य्यलिप्सवो देवाश्चासुरास्तामसास्तथा ॥ ४९
ब्राह्मणानां स्वधर्म्मश्च कृष्णस्यार्च्चनमीप्सितम्।
निष्कामाणां निर्गुणस्य परस्य प्रकृतेरपि ॥ ५०
ये ब्राह्मणा वैष्णवाश्च स्वतन्त्राः परमं पदम्।
यान्त्यन्योपासकाश्चान्यैः सार्द्धञ्च प्राकृते लये ॥ ५१
वर्णानां ब्राह्मणाः श्रेष्ठाः साधवो वैष्णवा यदि।
विष्णुमन्त्रविहीनेभ्यो द्विजेभ्यः श्वपचो वरः ॥ ५२
परिपक्वा विपक्वा वा वैष्णवाः साधवश्च ये।
सन्ततं पाति तांश्चैव विष्णुचक्रं सुदर्शनम् ॥ ५३
यथा वह्नौ शुष्कतृणं भस्मीभूतं भविष्यति।
तथा पापं वैष्णवेषु तेजस्विषु हुताशवत् ॥ ५४
गुरुवक्त्राद्विष्णुमन्त्रो यस्य कर्णे प्रविशति।
तं वैष्णवं महापूतं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ५५
पुंसां शतं पितॄणाञ्च शतं मातामहस्य च।
स्वसोदरांश्च जननीमुद्धरन्त्येव वैष्णवाः ॥ ५६
गयायां पिण्डदानेन पिण्डदाः पिण्डभोजिनम्।
समुद्धरन्ति पुंसाञ्च वैष्णवाश्च शतं शतम् ॥ ५७
मन्त्रग्रहणमात्रेण जीवन्मुक्तो भवेन्नरः।
यमस्तस्मान्महाभीतो वैनतेयादिवोरगाः ॥ ५८
निष्पुनन्त्येव तीर्थानि गङ्गादीनि च भारते।
कृष्णमन्त्रोपासकाश्च स्पर्शमात्रेण वाक्पते ॥ ५९
पापानि पापिनां तीर्थे यावन्ति प्रभवन्ति च।
नश्यन्ति तानि सर्व्वाणि वैष्णवस्पर्शमात्रतः ॥ ६०
कृष्णमन्त्रोपासकानां रजसा पादपद्मयोः।
सद्यो मुक्ता पातकेभ्यो हृष्टा पूता वसुन्धरा ॥ ६१
वायुश्च पवनो वह्निः सूर्य्यः सर्व्वं पुनाति च।
एते पूता वैष्णवानां स्पर्शमात्रेण लीलया ॥ ६२
अहं सर्व्वश्च शेषश्च धर्म्मः साक्षी च कर्म्मणाम्।
एते हृष्टाश्च वाञ्छन्ति वैष्णवानां समागमम् ॥ ६३
फलं कर्म्मानुरूपेण सर्व्वेषां भारते भवेत्।
न भवेत् तद्वैष्णवे च सिद्धधान्ये यथाङ्कुरः ॥ ६४
हन्ति तेषां कर्म्म पूर्व्वं भक्तानां भक्तवत्सलः।
कृपया स्वपदं तेभ्यो ददात्येव कृपानिधिः ॥ ६५
तेजस्विनाञ्च प्रवरं वैष्णवं भृगुनन्दनम्।
स चन्द्रो दुर्व्बलो भीतः शुक्रञ्च शरणं ययौ ॥ ६६
सुदर्शनाद्बलिष्ठञ्च शुक्रं जेतुं न शक्तिमान्।
तथापि चोद्धरिष्यामि तारां मन्त्रणया गुरो ॥ ६७
भज सत्यं परंब्रह्म कृष्णमात्मानमीश्वरम्।
सुप्रसन्ने भगवति पत्नीं प्राप्स्यसि लीलया ॥ ६८
मन्त्रं तस्य प्रदास्यामि भ्रातः कल्पतरुं वरम्।
कोटिजन्माघनिघ्नञ्च सर्व्वमङ्गलकारणम् ॥ ६९
शरणं याहि गोविन्दं परमात्मानमीश्वरम् ॥ ७०
तावद्भवेच्छा भोगेच्छा स्त्रीषु स्वेच्छा नृणामिह।
यावद्गुरुमुखाम्भोजान्न प्राप्नोति मनुं हरेः ॥ ७१
सम्प्राप्य दुर्लभं मन्त्रं विरक्तो हि भवेन्नरः।
इन्द्रत्वममरत्वञ्च न हि वाञ्छन्ति वैष्णवाः ॥ ७२
न हि वाञ्छन्ति मोक्षञ्च दास्यं भक्तिं विना हरेः।
भक्तिनिर्म्मूलकं भक्तो न करोति च मोक्षणम् ॥७३
ज्ञानं मृत्युञ्जयत्वञ्च सर्व्वसिद्धत्वमीप्सितम्।
वाक्सिद्धत्वञ्च ब्रह्मत्वं भक्तानां न हि वाञ्छितम् ७४
भक्तिं विहाय कृष्णस्य विषयं यो हि वाञ्छति।
विषमत्ति सुधां त्यक्त्वा वञ्चितो विष्णुमायया ॥ ७५
अहं ब्रह्मा च विष्णुश्च धर्म्मोऽनन्तश्च कश्यपः।
कपिलश्च कुमारश्च नरनारायणावृषी ॥ ७६
स्वायम्भुवो मनुश्चैव प्रह्लादश्च पराशरः।
भृगुः शुक्रश्च दुर्व्वासा वशिष्ठः क्रतुरङ्गिराः ॥७७
बलिश्च वालिखिल्याश्च वरुणश्च हुताशनः।
वायुः सूर्य्यश्च गरुड़ो दक्षो गणपतिः स्वयम् ॥ ७८
एते परा भक्तवराः कृष्णस्य परमात्मनः।
ये च यस्य कलाः श्रेष्ठास्ते तद्भक्तिपरायणाः ॥ ७९
इत्युक्त्वा शङ्करस्तस्मै ददौ कल्पतरुं मनुम्।
लक्ष्मीमायाकामवीजं ङेऽन्तं कृष्णपदं मुने ॥ ८०
परं पूजाविधानञ्च स्तोत्रञ्च कवचं मुने।
ततुरश्चरणं ध्यानं सिद्धे मन्दाकिनीतटे ॥ ८१
गुरुः सम्प्राप्य तं मन्त्रं शङ्कराच्च जगद्गुरोः।
विरक्तो हि भवाब्धौ च बभूव तमुवाच ह ॥ ८२

बृहस्पतिरुवाच।

आज्ञां कुरु जगन्नाथ यामि तप्तुं हरेस्तपः।

तारा तिष्ठतु तत्रैव न तया मे प्रयोजनम् ॥ ८३
यश्यामि विप्रतुल्यञ्च सर्व्वं नश्वरमीश्वर ।
श्रीकृष्णं शरणं यामि सत्यं नित्यञ्च निर्गुणम् ॥ ८४

महादेव उवाच ।

परस्त्रीं स्त्रियं त्यक्त्वा न प्रशंस्यं तपो मुने ।
सम्भावितस्य दुस्सर्य्या मरणादितिरिच्यते ॥ ८५
पुरो गच्छ महाभाग तत्रैव नर्म्मदा तटम् ।
यत्र ब्रह्मादयो देवास्तत्राहं यामि सत्वरम् ॥ ८६
शिवस्य वचनं श्रुत्वा ययौ सुरगुरुः स्वयम् ।
आययौ च महाभाग शङ्करो नर्म्मदतटम् ॥ ८७
सगणं शङ्करं दृष्ट्वा प्रसन्नवदनेक्षणम् ।
प्रणेमुर्द्देवताः सर्व्वा मनवो मुनयस्तथा ॥ ८८
ननाम शम्भुः शिरसा विष्णुञ्च कमलोद्भवम् ।
ददतुस्तौ महेशाय प्रेम्णालिङ्गनमाशिषम् ॥ ८९
एतस्मिन्नन्तरे तत्र चागमच्च बृहस्पतिः ।
प्रणनाम महादेवं विष्णुञ्च कमलोद्भवम् ॥ ९०
सूर्य्यं धर्म्ममनन्तञ्च नरं माञ्च मुनीश्वरान् ।
स्वगुरुं पितरं भक्त्या चोवास तत्र संसदि ॥ ९१
सञ्चिन्त्य मनसा युक्तिमुवाच तत्र संसदि ।
स्वयं विष्णुश्च भगवान् ब्रह्माणं चन्द्रशेखरम् ॥ ९२

विष्णुरुवाच ।

(क) युवाञ्च मुनयश्चैव समुद्रपुलिनं त्वरा ।
शुक्रं कञ्चिच्च मध्यस्थं प्रस्थापयितुमर्हसि ॥ ९३
विग्रहेणैव विषमं भविष्यति न संशयः ।
मदाशिषा सुरगुरुस्तारां प्राप्स्यति निश्चितम् ॥ ९४
सुरैः स्तुतश्च सन्तुष्टः शुक्राचार्य्यो भविष्यति ।
सुरैः शुक्रश्च न जितः कृष्णचक्रेण रक्षितः ॥ ९५
रिपुर्बलिष्ठः स्तोत्रेण वशीभूत इति श्रुतिः ।
इत्युक्त्वा जगतां नाथस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ९६
स्तुतो ब्रह्मादिभिर्देवैः प्रणतैः परिपूजितः ।
गते च जगतां नाथे श्वेतद्वीपञ्च नारद ॥ ९७
चिन्तिताश्च सुराः सर्व्वे विप्रस्समानसास्तथा ।
मुनीन् देवांश्च सम्बोध्य ब्रह्मा च तत्र संसदि ॥ ९८
उवाच नीतिसारञ्च सम्मतः शङ्करेण च ॥ ९९

ब्रह्मोवाच ।

मम शम्भोश्च विष्णोश्च धर्म्मस्य सर्व्वसाक्षिणः ।
अस्माकञ्च समः स्नेहो दैत्ये देवे च पुत्रकाः ॥ १००
दैत्यानाञ्च गुरौ शुक्रे प्रपन्नश्च निशाकरः ।
न जितश्च सुरैः शुक्रः पूजितो दितिनन्दनैः ॥ १०१
ताराहेतोरहं यामि शुक्रस्य भवनं सुराः ।
सर्व्वे समुद्रपुलिनं यान्तु विष्णोर्निदेशतः ॥ १०२
इत्युक्त्वा जगतां धाता जगाम शुक्रसन्निधिम् ।
प्रययुर्द्देवता विप्राः समुद्रपुलिनं मुने ॥ १०३

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारद-संवादे तारोद्धारण-प्रस्तावे षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६०

एकषष्टितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

ततः परं किं रहस्यं बभूवासुरदेवयोः ।
श्रोतुमिच्छामि भगवन् परं कौतूहलं मम ॥ १

नारायण उवाच ।

ब्रह्मा जगाम निलयं शुक्रस्य च महात्मनः ।
नानादैत्यगणाकीर्णं रत्नमन्दिरभूषितम् ॥ २
पञ्चाशल्लक्षकोटिभिः शिष्यैः परीतं ब्रह्मवादिभिः ।
सप्तभिः परिखाभिश्च वेष्टितं दुर्गमेव च ॥ ३
रक्षितं रक्षकगणैर्द्दैत्यैश्च शतकोटिभिः ।
पद्मरागविरचितैः प्राचीरैः परिशोभितम् ॥ ४
ददर्श जगतां धाता सभायां भृगुनन्दनम् ।
स्तुतं मुनिगणैर्द्दैत्यै रत्नसिंहासनस्थितम् ॥ ५
जपन्तं परमं ब्रह्म कृष्णमात्मानमीश्वरम् ।
शतसूर्य्यप्रभं शश्वज्ज्वलन्तं ब्रह्मतेजसा ॥ ६
दृष्ट्वा पौत्रं प्रभायुक्तं विधाता हृष्टमानसः ।
आत्मानं कृतिनं मेने पुत्रं पौत्रञ्च नारद ॥ ७
दृष्ट्वा पितामहं शुक्रो धातारं जगतां प्रभुम् ।
उत्थाय सहसा भीतः प्रणनाम पुटाञ्जलिः ॥ ८
प्रदाय पूजयामास उपचाराणि षोडश ।
तुष्टाव परया भक्त्या सम्भ्रमेण यथागमम् ॥ ९
विद्यामन्त्रप्रदातारं दातारं सर्व्वसम्पदाम् ।

(क) युवाभ्यां प्रार्थ्यमानो हि युवयोश्च स्तवेन च ।
श्वेतद्वीपादागतोऽस्मि परितुष्टः स्तवेन च ॥
शुक्राश्रमसमीपन्तु सर्व्वा गच्छन्तु देवताः ।
इतः पूर्व्वमित्यधिकः पाठः क्वाचित्कः ॥

स्वकर्म्मणाञ्च फलदं सर्व्वेषां बिभ्रती वरम् ॥ १०
शुक्रस्य स्तवनेनैव सन्तुष्टो जगतां पतिः।
अवरुह्य रथात् तूर्णमुवास तत्र संसदि ॥ ११
शुक्रेण शिरसा दत्ते रत्नसिंहासने वरे।
तेजसा ज्वलिते रम्ये निर्म्मिते विश्वकर्म्मणा ॥ १२
शुक्रः प्रणम्य ब्रह्माणं कुमारं सनकं क्रतुम्।
वशिष्ठञ्च मरीचिञ्च सनन्दञ्च सनातनम् ॥ १३
कपिलञ्च पञ्चशिखं वोढुमङ्गिरसं मुने।
धर्म्मं माञ्च नरं भक्त्या प्रणनाम पुटाञ्जलिः ॥ १४
प्रत्येकं पूजयामास सादरञ्च यथोचितम्।
सिंहासनेषु रत्नेषु वासयामास धार्म्मिकः ॥ १५
प्रहृष्टवदनाः सर्व्वे प्रशेसुर्दितिनन्दनाः।
ऋषिसङ्घञ्च ब्रह्माणं तुष्टुवुश्च यथागमम् ॥ १६
सर्व्वान् संस्तूय स कविरुवाच च पुटाञ्जलिः।
साश्रुनेत्रः स पुलकः प्रणतो विनयान्वितः ॥ १७

शुक्र उवाच।

अद्य मे सफलं जन्म जीवितञ्च सुजीवितम्।
स्वयं विधाता भगवान् साक्षाद्दृष्टः स्वमन्दिरे ॥ १८
साक्षाद्दृष्टाश्च तत्पुत्रा भगवन्तः सनातनाः।
तुष्टः कृष्णोऽद्य मामेव परमात्मा परात्परः ॥ १९
कृतार्थं कर्त्तुमीशा मां युष्माभिः स्वागतं शिशुम्।
स्वात्मारामेषु कुशलप्रश्न एवविडम्बनम् ॥ २०
पवित्रं कर्त्तुमीशा मां हेतुरागमने च वः।
अपरं ब्रूहि किं वापि शाधि नः करवाम किम् ॥ २१

ब्रह्मोवाच।

उद्विग्नश्चिरविच्छेदात् त्वां पौत्रं द्रष्टुमागतः।
विच्छेदः पुत्रपौत्राणां मरणादतिरिच्यते ॥ २२
कुशलं ते मुनिश्रेष्ठ पुत्रयोश्चापि योषितः।
कुशलं ते स्वधर्म्माणां काम्यानां तपसामपि ॥ २३
दिने दिने परिच्छिन्नं श्रीकृष्णार्च्चनमीप्सितम्।
स्वगुरोः सेवनं नित्यमविच्छिन्नं भवेत् तव ॥ २४
गुर्व्विष्टयोः पूजनञ्च सर्व्वमङ्गलकारणम्।
पापाधिरोगशोकघ्नं पुण्यहर्षप्रदं शुभम् ॥ २५
अभीष्टदेवः सन्तुष्टो गुरौ तुष्टे नृणामिह।
इष्टदेवे च सन्तुष्टे सन्तुष्टाः सर्व्वदेवताः ॥ २६
गुरुर्विप्रः सुरो रुष्टो येषां पातकिनामिह।
तेषाञ्च कुशलं नास्ति विघ्नश्चापि पदे पदे ॥ २७
तुष्टश्च सन्ततं वत्स श्रीकृष्णः प्रकृतेः परः।
सर्व्वान्तरात्मा भगवांस्तव भक्त्या च निर्गुणः ॥ २८
तव तुष्टो गुरुरहं विधाता जगतामपि।
मयि तुष्टे हरिस्तुष्टो हरौ तुष्टे तु देवताः ॥ २९
साम्प्रतं शृणु मे हेतुं गमनस्य मुनीश्वर।
प्रेषितस्य सुराणाञ्च विश्वसंहर्त्तुरेव च ॥ ३०
शिवस्य गुरुपुत्रस्य साध्वीं तारां बृहस्पतेः।
अपहृत्य निशानाथस्तवैव शरणागतः ॥ ३१
शम्भुर्धर्म्मश्च सूर्य्यश्च शक्रोऽनन्तश्च पुत्रकाः।
आदित्या वसवो रुद्रा दिक्पालाश्च दिगीश्वराः॥३२
युद्धायातीवसन्नद्धास्त्रिस्रः कोट्यश्च देवताः।
नागाः किम्पुरुषाश्चैव यक्ष-राक्षस-किन्नराः ॥ ३३
भूताः प्रेताः पिशाचाश्च कुष्माण्डा ब्रह्मराक्षसाः।
किरातांश्चैव गन्धर्व्वाः समुद्रपुलिनेऽधुना ॥ ३४
तारकामयसंग्रामे मध्यस्थोऽहं स्तुतेः रुह।
देहि तारां रणं किं वा त्यज चन्द्रञ्च कामिनम् ॥३५

शुक्र उवाच।

आगच्छन्तु सुराः सर्व्वे सन्नद्धा रणदुर्म्मदाः।
योत्स्ये विना महेशञ्च सर्व्वेषाञ्च गुरुं परम् ॥ ३६

दैत्या ऊचुः।

उभयेषां गुरुः शम्भुर्मान्यो वन्द्यश्च सर्व्वदा।
धर्म्मश्च साक्षी सर्व्वेषां त्वमेव च पितामह ॥ ३७
अन्यांश्च तृणतुल्यांश्च न हि मन्यामहे वयम्।
आगच्छन्तु च योत्स्यामो व्रज ब्रूहि जगद्गुरो ॥३८
कृपया गुरुपुत्रस्य यद्यायाति महेश्वरः।
अग्रे नास्त्रं विधास्यामः पश्चान्मोक्ष्यामहे प्रभो ॥ ३९

ब्रह्मोवाच।

कालाग्निरुद्रः संहर्त्ता विश्वस्य बलिनां वरः।
हे वत्सास्तेन सार्द्धञ्च को वा युद्धं करिष्यति ॥ ४०
भद्रकाली जगन्माता खड्ग-खर्परधारिणी।
तया दुरत्यया सार्द्धं को वा युद्धं करिष्यति ॥ ४१
सा सहस्रभुजा देवी मुण्डमाला-विभूषणा।
योजनायतवक्त्रा च दशयोजनविस्तृता ॥ ४२
सप्ततालप्रमाणाश्च यस्या दन्ता भयानकाः।
क्रोशप्रमाणजिह्वा च महालोला भयङ्करी ॥ ४३
अतीवरौद्राः सन्नद्धा भीमाः शङ्करकिङ्कराः।
अतिभीमा भैरवाश्च नन्दी च रणकर्कशः।

शिवस्य पार्षदाः सर्व्वे महाबलपराक्रमाः ॥ ४४
सहस्रमूर्द्धः शेषस्य फणैकांशकोणतः।
विश्वं सर्षपतुल्यञ्च को वा योद्धा च तत्समः ॥ ४५
कालाग्निरुद्रः संहर्त्ता यस्य शम्भोश्च किङ्करः।
शूलिनस्त्रिपुरघ्नश्च प्रज्वलन् ब्रह्मतेजसा ॥ ४६
यस्य पाशुपतास्त्रेण दुर्निवार्य्येण पुत्रकाः।
भस्मीभूतं भवेद्विश्वं दैत्यानाञ्चैव का कथा ॥ ४७
यस्य शूलेन भिन्नश्च शङ्खचूड़ः प्रतापवान्।
सुदामा पार्षदवरः कृष्णस्य परमात्मनः ॥ ४८
त्रिकोटिसूर्य्यसदृशस्तेजस्वी परमाद्भुतः।
राधाकवचकण्ठश्च सर्व्वदैत्यजनेश्वरः ॥ ४९
मधुकैटभयोर्हन्ता हिरण्यकशिपोश्च यः।
स च विष्णुः समायाति श्वेतद्वीपात् स च प्रभुः ॥ ५०
इत्युक्त्वा जगतां धाता विरराम च संसदि।
प्रहस्योवाच प्रह्लादो दानवानामपीश्वरः ॥ ५१

प्रह्लाद उवाच।

नमस्तुभ्यं जगद्धातः सर्व्वेषां प्राक्तनेश्वर।
सर्व्वपूज्य सर्व्वनाथ किं वच्यामि तवाग्रतः ॥ ५२
हिरण्यकशिपोर्हन्ता मधुकैटभयोश्च यः।
सकला यस्य कृष्णस्य परिपूर्णतमस्य च ॥ ५३
सर्व्वान्तरात्मनस्तस्य चक्रं नाम सुदर्शनम्।
अस्माकं लोकमस्मांश्च शश्वद्रक्षति दुःसहम् ॥ ५४
ततो न बलवान् शम्भुर न च पाशुपतं विधे।
न च काली न शेषश्च न च रुद्रादयः सुराः ॥ ५५
यस्य लोमसु विश्वानि निखिलानि जगत्पते।
सर्व्वाधारस्य च विभो स्थूलात् स्थूलतरस्य च ॥५६
षोड़शांशो भगवतः स एव च महाविराट्।
अनन्तो न ततः स्थूलो न काली बृहती ततः ॥ ५७
आगच्छन्तु सुराः सर्व्वे युद्धं कुर्व्वन्तु साम्प्रतम्।
न बिभेमि शरेभ्यश्च न च पाशुपताद्भरात् ॥ ५८
नमस्तस्मै भगवते शिवाय शिवरूपिणे।
नमोऽनन्ताय साधुभ्यो वैष्णवेभ्यः प्रजापते ॥५९
श्रीकृष्णस्य प्रसादेन निर्भयोऽहं निरामयः।
न मे स्वात्मा बलं ब्रह्मंस्तद्बलं यत् प्रभोर्बलम् ॥ ६०
स्वपापेन मृतस्तातो विष्णोश्च विष्णुनिन्दया।
निबन्धाच्छङ्खचूड़श्च दर्पाच मधुकैटभौ ॥ ६१
त्रिपुरः किङ्करोऽस्माकं वीरत्वेन न गण्यते।
तथापि प्रेरितस्तेन स रथस्थो महेश्वरः ॥ ६२
इत्युक्त्वा दानवश्रेष्ठो विरराम च संसदि ॥ ६३

ब्रह्मोवाच।

विनाशकारणं युद्धमुभयोर्दैत्य-दैवयोः।
सुप्रीताचरणं वत्स सर्व्वमङ्गलकारणम् ॥ ६४
तारां भिक्षां देहि मह्यं भिक्षुकाय च ब्रह्मणे।
विमुखे भिक्षुके राजन् गृहस्थः सर्व्वपापभाक् ॥६५

सनत्कुमार उवाच।

स्वकीर्त्तिं रक्ष राजेन्द्र सिंहस्त्वं सुरदैत्ययोः।
यस्य भिक्षुर्जगद्धाता तस्य कीर्त्तिश्च का कथा ॥ ६६

सनातन उवाच।

न जितश्च सुरेन्द्रैश्च ब्रह्मेशानपुरोगमैः।
रक्षितः कृष्णचक्रेण वैष्णवः पुण्यवान् शुचिः ॥ ६७

सनन्द उवाच।

यस्येष्टदेवः सर्व्वात्मा श्रीकृष्णः प्रकृतेः परः।
गुरुश्च वैष्णवः शुक्रः स च केन जितो महान् ॥ ६८

सनक उवाच।

पुण्यवान् न जितः केन जितः पापी स्वपातकैः।
पुण्यदीपो न निर्व्वाति पाषण्डेनेव वायुना ॥ ६९

ऋषय ऊचुः।

देहि तारां महाभाग चन्द्रं प्राणाधिकं विधेः।
स्वकीर्त्तिं रक्ष सुचिरं प्रार्थयामः पुनः पुनः ॥ ७०

प्रह्लाद उवाच।

स्थिते महीश्वरे साक्षान्न हि भृत्यो विराजते।
कर्त्तारं ब्रूहि मन्नाथं गुरुं शुक्रं सतां वरम् ॥ ७१
शिष्याणामाधिपत्ये च साधूनां गुरुरीश्वरः।
गुरौ समर्पितं सर्व्वं सर्व्वैश्वर्य्यं मुनीश्वरे ॥ ७२
वयं भृत्याश्च पोष्याश्च स्वगुरोः परिचारकाः।
ते च शिष्याः कुशलिनो कुर्व्वाज्ञां पालयन्ति ये ॥७३
प्रह्लादस्य वचः श्रुत्वा चकार प्रार्थनं कविम्।
ददौ शुक्रश्च तारां तां चन्द्रञ्च मलिनं मुने ॥ ७४
दत्त्वा तारां विधुं शुक्रः प्रणनाम विधेः पदे।
नमस्कृत्य मुनिभ्यश्च प्रणतः स्वपुरं ययौ ॥ ७५
ब्रह्मा ददर्श ताराञ्च प्रणतां स्वपदे सतीम्।
लज्जया नम्रवक्त्राञ्च रुदतीं गुर्व्विणीं मुने ॥ ७६
चन्द्रञ्च प्रणतं धाता क्रोड़े संस्थाप्य मायया।
उवाच मलिनां तारां कातराञ्च कृपामयः ॥ ७७

तारे त्यज भयं मातर्भयं किं ते मयि स्थिते ।
सौभाग्ययुक्ता स्वपतेर्भविष्यति वरेण मे ॥ ७८
दुर्ब्बला बलिना ग्रस्ता निष्कामा न च्युता भवेत् ।
प्रायश्चित्तेन शुद्धा सा न स्त्री जारेण दुष्यति ॥ ७९
सकामा कामतो जारं भजते स्वसुखेन च ।
प्रायश्चित्तान्न शुद्धा सा स्वामिना परिवर्ज्जिता ॥ ८०
कुम्भीपाके पच्यते सा यावच्चन्द्रदिवाकरौ ।
अन्नं विष्ठा जलं मूत्रं स्पर्शनं सर्व्वपापदं ॥ ८१
पापीयस्याश्च तस्याश्च साधुभिः परिवर्ज्जितम् ।
कस्य गर्भं वद शुभे गच्छ वत्से गुरोर्गृहम् ॥ ८२
त्यज लज्जां महाभागे सर्व्वञ्च प्राक्तनाद्भवेत् ।
ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा तमुवाच सती तदा ।
चन्द्रस्य गर्भं हे तात बिभर्म्मि दैवयोगतः ॥ ८३
सर्व्वे मे साक्षिणः सन्ति दुर्ब्बलायाः प्रजापते ।
तदा जग्राह चन्द्रो मां दयाहीनश्च दुर्म्मतिः ॥ ८४
इत्युक्त्वा तारका देवी सुषाव कनकप्रभम् ।
कुमारं सुन्दरं तत्र ज्वलन्तं ब्रह्मतेजसा ॥ ८५
गृहीत्वा तनयं चन्द्रो नत्वा ब्रह्माणमीश्वरम् ।
जगाम स स्वभवनं ब्रह्मा सिन्धुतटं ययौ ॥ ८६
साध्वीं ताराञ्च गुरवे देवेभ्योऽप्यभयं ददौ ।
आशिषं शम्भु-धर्म्माभ्यां ब्रह्मलोकं ययौ विधिः ॥ ८७
देवा ययुः स्वभवनं स्वगृहञ्च बृहस्पतिः ।
भावानुरक्तवनितां सम्प्राप्य हृष्टमानसः ॥ ८८
तारकागर्भसम्भूतः स एव च बुधः स्वयम् ।
तेजस्वी सद्द्वी ब्रह्मांश्चन्द्रस्य तनयो महान् ॥ ८९
स एव नन्दनवने चित्रां सम्प्राप निर्ज्जने ।
घृताच्या गर्भसम्भूतां कुवेरस्य च रेतसा ॥ ९०
दृष्ट्वा च निर्ज्जने रम्यां कन्यां कमललोचनाम् ।
अतीवयौवनस्थाञ्च बालां द्वादशवार्षिकीम् ॥ ९१
गान्धर्व्वेण विवाहेन तां जग्राह विधेः सुत ।
तस्यामतीव रहसि वीर्य्याधानं चकार सः ॥ ९२
बभूव राजा चित्रायां चैत्रश्च मण्डलेश्वरः ।
सप्तद्वीपपतिः पृथ्वी-प्रशास्ता धार्म्मिको बली ॥ ९३
शतनद्यो घृतानाञ्च दध्नो नद्यः शतानि च ।
शतानि नद्यो दुग्धानां मधुनद्यश्च षोड़श ॥ ९४
दश नद्यश्च तैलानां शर्करा लक्षराशयः ।
मिष्टान्नानां स्वस्तिकानां लक्षराशश्च नित्यशः ॥ ९५
पञ्चकोटिगवां मांसं सपूपं शाल्नमेव च ।
एतेषाञ्च नदीराशीभुञ्जते ब्राह्मणा मुने ॥ ९६
गवां लक्षञ्च रत्नानां मणीनां लक्षमेव च ।
शतलक्षं सुवर्णानां लक्षञ्च सूक्ष्मवाससाम् ॥ ९७
रत्नानां भूषणं पात्रमतीव सुमनोहरम् ।
ददौ द्विजातये राजा नित्यञ्च जीवनावधि ॥ ९८
तस्य चैत्रस्य पुत्रश्च राजाधिरथ एव च ।
तस्य पुत्रश्च सुरथश्चक्रवर्त्ती बृहच्छ्रवाः ॥ ९९
महाज्ञानञ्च सम्प्राप्य मेधसो मुनिसत्तमात् ।
भेजे पुरा विष्णुमायां पुण्यक्षेत्रे च भारते ॥ १००
शरत्काले महापूजां चकार स सरित्तटे ।
वैश्येन सार्द्धं स महान् ज्ञानिना मुनिसत्तम ॥ १०१
राजा कलिङ्गदेशस्य विराधश्च विशां वरः ।
तस्य पुत्रो महायोगी द्रुमिणो ज्ञानिनां वरः ॥ १०२
द्रुमिणो वैष्णवः प्राज्ञः पुष्करे दुष्करं तपः ।
कृत्वा समाधिं सम्प्राप ज्ञानिनं वैष्णवाग्रणीम् ॥ १०३
पुत्रदारैर्निरस्तश्च धनलोभाद्दुरात्मभिः ॥ १०४
स च कोटिसुवर्णञ्च नित्यं दत्त्वा जलं पपौ ।
मुक्तिं सम्प्राप संसेव्य विष्णुमायां सनातनीम् ॥ १०५
राजा लेभे मनुलञ्च राज्यं निष्कण्टकं मुने ।
उवाच मधुरं वाक्यं धाता त्रिजगतां पतिः ॥ १०६

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायण-नारद-संवादे ताराहरणे
एकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

द्विषष्टितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

कथं राजा महाज्ञानं सम्प्राप मुनिसत्तम ।
वैश्यो मुक्तिं मेधसाच्च तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १

नारायण उवाच ।

ध्रुवस्य पौत्रो बलवान् नन्दिरुत्कलनन्दनः ।
स्वायम्भुवमनोर्वंशः सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥ २
अक्षौहिणीनां शतकं गृहीत्वा सैन्यमेव च ।
कोलाञ्च वेष्टयामास सुरथस्य महामतेः ॥ ३
युद्धं बभूव नियतं पूर्णमब्दञ्च नारद ।
चिरजीवी वैष्णवश्च जिगाय सुरथं नृपः ॥ ४

एकाकी सुरथो भीतो नन्दिना च बहिष्कृतः।
निशायां हयमारुह्य जगाम गहनं वनम् ॥ ५
ददर्श तत्र वैश्यञ्च पुष्पभद्रानदीतटे।
तयोर्बभूव सम्प्रीतिः कृतबान्धवयोर्मुने ॥ ६
वैश्येन सार्द्धं नृपतिर्जगाम मेधसाश्रमम्।
पुष्करं दुष्करं पुण्य-क्षेत्रञ्च भारते सताम् ॥ ७
ददर्श तत्र नृपतिर्मुनिं तं तीव्रतेजसम्।
शिष्येभ्यश्च प्रवोचन्तं ब्रह्मतत्त्वं सुदुर्लभम् ॥ ८
राजा ननाम वैश्यश्च शिरसा मुनिपुङ्गवम्।
मुनिस्तौ पूजयामास ददौ ताभ्यां शुभाशिषम् ॥ ९
प्रश्नं चकार कुशलं जातिं नाम पृथक् पृथक्।
ददौ प्रत्युत्तरं राजा क्रमेण मुनिपुङ्गवम् ॥ १०

सुरथ उवाच।

राजाहं सुरथो ब्रह्मंश्चैत्रवंशसमुद्भवः।
बहिर्भूतः स्वराज्याच्च नन्दिना बलिनाधुना ॥ ११
कमुपायं करिष्यामि कथं राज्यं भवेन्मम।
तन्मां ब्रूहि महाभाग त्वय्येव शरणागतं ॥ १२
अयं वैश्यः समाधिश्च स्वगृहाच्च बहिष्कृतः।
पुत्त्रैः कलत्रैर्दैवेन धनलोभेन धार्म्मिकः ॥ १३
ब्राह्मणाय ददौ नित्यं रत्नकोटिं दिने दिने।
निषिध्यमानः पुत्त्रैश्च कलत्रैर्बान्धवैरयम् ॥ १४
कोपान्निराकृतस्तैश्च पुनरन्वेषितः शुचा।
अयं गृहञ्च न ययौ विरक्तो ज्ञानवान् शुचिः ॥१५
पुत्त्राश्च पितृशोकेन गृहं त्यक्त्वा ययुर्वनम्।
दत्त्वा धनानि विप्रेभ्यो विरक्ताः सर्व्वकर्म्मसु ॥ १६
सुदुर्लभं हरेर्दास्यं वैश्यस्यास्य च वाञ्छितम्।
कथं प्राप्नोति निष्कामस्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १७

मेधस उवाच।

करोति माययाच्छन्नं विष्णुमाया दुरत्यया।
निर्गुणस्य च कृष्णस्य त्रिगुणा विश्वमाश्रया ॥ १८
कृपां करोति येषां सा धर्म्मिणाञ्च कृपामयी।
तेभ्यो ददाति कृपया कृष्णभक्तिं सुदुर्लभाम् ॥ १९
येषां मायाविनां माया न करोति कृपां नृप।
मायया तान् निबध्नाति मोहजालेन दुर्गतान् ॥ २०
नश्वरेऽनित्यसंसारे भ्रमेण वर्व्वराः सदा।
कुर्व्वन्ति नित्यबुद्धिञ्च विहाय परमेश्वरम् ॥ २१
देवमन्यं निषेवन्ते तन्मन्त्रञ्च जपन्ति च।
मिथ्या किञ्चिन्निमित्तञ्च कृत्वा मनसि लोभतः ॥ २२
हरेः कला देवताश्च निषेव्य जन्मसप्त च।
तदा प्रकृत्याः कृपया सेवन्ते प्रकृतिं तदा ॥ २३
निषेव्य विष्णुमायाञ्च सप्तजन्म कृपामयीम्।
शिवे भक्तिं लभन्ते ते ज्ञानानन्दे सनातने ॥ २४
ज्ञानाधिष्ठातृदेवञ्च निषेव्य शङ्करं हरेः।
अचिराद्विष्णुभक्तिञ्च प्राप्नुवन्ति महेश्वरात् ॥ २५
सेवन्ते सगुणं सत्त्वं विष्णुं विप्रयिणं सदा।
सत्त्वज्ञानाच्च पश्यन्ति ज्ञानञ्च निर्म्मलं नराः ॥२६
निषेव्य सगुणं विष्णुं सात्त्विका वैष्णवा नराः।
लभन्ते निर्गुणे भक्तिं श्रीकृष्णे प्रकृतेः परे ॥ २७
कुर्व्वन्ति ग्रहणं सन्तो मन्त्रं तस्य निरामयम्।
निषेव्य निर्गुणं देवं ते जपन्ति च निर्गुणाः ॥ २८
असंख्यब्रह्मणः पातं ते च पश्यन्ति वैष्णवाः।
दास्यं कुर्व्वन्ति सततं गोलोके च निरामये ॥ २९
कृष्णभक्तात् कृष्णमन्त्रं यो गृह्णाति नरोत्तमः।
पुरुषाणां सहस्रञ्च स्वपितॄणां समुद्धरेत् ॥ ३०
मातामहानां पुरुष-सहस्रं मातरं तथा।
दासादिकं समुद्धृत्य गोलोकं स प्रयाति च ॥ ३१
भवार्णवे महाघोरे कर्णधारस्वरूपिणी।
पारं करोति दुर्गा तान् कृष्णभक्त्या च नौकया ॥३२
स्वकर्म्मबन्धनं छेत्तुं वैष्णवानाञ्च वैष्णवी।
तीक्ष्णशस्त्रस्वरूपा सा कृष्णस्य परमात्मनः ॥ ३३
विवेचना चावरणी शक्तेः शक्तिर्द्विधा नृप।
पूर्व्वां ददाति भक्ताय चेतराय परां परा ॥३४
सत्यस्वरूपः श्रीकृष्णस्तस्मात् सर्व्वञ्च नश्वरम्।
बुद्धिर्विवेचनेत्येवं वैष्णवानां सतामपि ॥ ३५
नित्यरूपा ममेयं श्रीरिति चावरणी च धीः।
अवैष्णवानामसतां कर्म्मभोगभुजामहो ॥ ३६
अहं प्रचेतसः पुत्त्रः पौत्त्रश्च ब्रह्मणो नृप।
भजामि कृष्णमात्मानं ज्ञानं सम्प्राप्य शङ्करात् ॥ ३७
गच्छ राजन् नदीतीरं भज दुर्गां सनातनीम्।
बुद्धिमावरणीं तुभ्यं देवी दास्यति कामिने ॥ ३८
निष्कामाय च वैश्याय वैष्णवाय च वैष्णवी।
बुद्धिं विवेचनां शुद्धां दास्यत्येव कृपामयी ॥ ३९
इत्युक्त्वा च मुनिश्रेष्ठो ददौ ताभ्यां कृपानिधिः।
पूजाविधानं दुर्गायाः स्तोत्रञ्च कवचं मनुम् ॥ ४०

वैश्यो मुक्तिञ्च सम्प्राप तां निषेव्य कृपामयीम्।
राजा राज्यं मनुत्वञ्च परमैश्वर्य्यमीप्सितम्॥ ४१
इत्येवं कथितं सर्व्वं दुर्गोपाख्यानमुत्तमम्।
सुखदं मोक्षदं सारं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि॥ ४२

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारद-संवादे दुर्गोपाख्याने सुरथ-मेधस-संवादे द्विषष्टितमोऽध्यायः॥ ६२॥

त्रिषष्टितमोऽध्यायः।

नारद उवाच।

नारायण महाभाग वद वेदविदां वर।
राजा केन प्रकारेण सिषेवे प्रकृतिं पराम्॥ १
समाधिर्नाम वैश्यो वा निष्कामं निर्गुणं विभुम्।
भेजे केन प्रकारेण प्रकृतेरुपदेशतः॥ २
किं वा पूजाविधानञ्च ध्यानं वा मनुमेव च।
किं स्तोत्रं कवचं किं वा ददौ राज्ञे महामुनिः॥ ३
तस्मै वैश्याय प्रकृतिः किं वा ज्ञानं ददौ परम्।
साक्षाद्बभूव सहसा केन वा प्रकृतिस्तयोः॥ ४
ज्ञानं सम्प्राप्य वैश्यश्च किं पदं प्राप दुर्लभम्।
गतिर्बभूव राज्ञश्च का वा ताञ्च शृणोम्यहम्॥ ५

नारायण उवाच।

राजा मन्त्रञ्च सम्प्राप वैश्यश्च मेधसान्मुने।
स्तोत्रञ्च कवचं देव्या ध्यानञ्चैव पुरस्क्रियाम्॥ ६
जजाप परमं मन्त्रं राजा वैश्यश्च पुष्करे।
स्नात्वा त्रिकालं वर्षञ्च ततः सिद्धो बभूव सः॥ ७
साक्षाद्बभूव तत्रैव मूलप्रकृतिरीश्वरी।
राज्ञे ददौ राज्यवरं मनुत्वं वाञ्छितं सुखम्॥ ८
ज्ञानं निगूढं वैश्याय ददौ चातिसुदुर्लभम्।
यद्दत्तं शूलिने पूर्व्वं कृष्णेन परमात्मना॥ ९
निराहारमतिक्लिष्टं दृष्ट्वा वैश्यं कृपामयी।
क्रोडे कृत्वा क्रोडे तमचेष्टं श्वासवर्ज्जितम्॥ १०
चेतनं कुरु भो वत्सेत्युच्चार्य्य च पुनः पुनः।
चेतनाञ्च ददौ तस्मै स्वयं चैतन्यरूपिणी॥ ११
सम्प्राप्य चेतनां वैश्यो क्रोडे प्रकृतेः पुरः।
तमुवाच प्रसन्ना सा कृपयातिकृपामयी॥ १२

प्रकृतिरुवाच।

वरं वृणुष्व हे वत्स यत् ते मनसि वर्त्तते।
ब्रह्मत्वममरत्वं वा ततो वातिसुदुर्लभम्॥ १३
इन्द्रत्वं वा मनुत्वं वा सर्व्वसिद्धित्वमेव च।
तुच्छं तुभ्यं न दास्यामि नश्वरं बालवञ्चनम्॥ १४

वैश्य उवाच।

ब्रह्मत्वममरत्वं वा मातर्मे न हि वाञ्छितम्।
ततोऽतिदुर्लभं किं वा न जाने तदभीप्सितम्॥ १५
त्वय्येव शरणापन्नो देहि यद्वाञ्छितं तव।
अनश्वरं सर्व्वसारं वरं मे दातुमर्हसि॥ १६

प्रकृतिरुवाच।

अदेयं नास्ति मे तुभ्यं दास्यामि मम वाञ्छितम्।
यतो यास्यसि गोलोकं पदमेव सुदुर्लभम्॥ १७
सर्व्वसारञ्च यज्ज्ञानं सुरर्षीणां सुदुर्लभम्।
तद्गृहाण महाभाग गच्छ वत्स हरेः पदम्॥ १८
स्मरणं वन्दनं ध्यानमर्च्चनं गुणकीर्त्तनम्।
श्रवणं भावनं सेवा सर्व्वं कृष्णे निवेदनम्॥ १९
एतदेव वैष्णवानां नवधा भक्तिलक्षणम्।
जन्म-मृत्यु-जरा-व्याधि-यमताड़नखण्डनम्॥ २०
आयुर्हरति लोकानां रविरेव हि सन्ततम्।
नवधा भक्तिहीनाना-मसतां पापिनामपि॥ २१
भक्तास्तद्गतचित्ताश्च वैष्णवाश्चिरजीविनः।
जीवन्मुक्ताश्च निष्पापा जन्मादिपरिवर्ज्जिताः॥ २२
शिवः शेषश्च धर्म्मश्च ब्रह्मा विष्णुर्महान् विराट्।
सनत्कुमारः कपिलः सनकश्च सनन्दनः॥ २३
वोढ़ः पञ्चशिखो दक्षो नारदश्च सनातनः।
भृगुर्मरीचिर्दुर्व्वासाः कश्यपः पुलहोऽङ्गिराः॥ २४
मेधसो लोमशः शुक्रो वशिष्ठः क्रतुरेव च।
वृहस्पतिः कर्द्दमश्च शक्तिरत्रिः पराशरः॥ २५
मार्कण्डेयो बलिश्चैव प्रह्लादश्च गणेश्वरः।
यमः सूर्य्यश्च वरुणो वायुश्चन्द्रो हुताशनः॥ २६
अकूपार उलूकश्च नाड़ीजङ्घश्च वायुजः।
नरनारायणौ कूर्म्म इन्द्रद्युम्नो विभीषणः॥ २७
नवधा भक्तियुक्ताश्च कृष्णस्य परमात्मनः।
एते महान्तो धर्म्मिष्ठा भक्तानां प्रवरास्तथा॥ २८
ये तद्भक्तास्ते तदंशा जीवन्मुक्ताश्च सन्ततम्।
पापापहारास्तीर्थानां पृथिव्याश्च विशाम्पते॥ २९

ऊर्द्धं च सप्त स्वर्गाश्च सप्तद्वीपा वसुन्धरा।
अधः सप्त च पाताला एतद्ब्रह्माण्डमेव च॥ ३०
एवंविधानां विश्वानां संख्या नास्त्येव पुत्रक।
एवञ्च प्रतिविश्वेषु ब्रह्मविष्णुशिवादयः॥ ३१
देवा देवर्षयश्चैव मनवो मानवादयः।
सर्व्वाश्रमाश्च सर्व्वत्र सन्ति बद्धाश्च मायया॥ ३२
महाविष्णोर्लोमकूपे सन्ति विश्वानि यस्य च।
स षोड़शांशः कृष्णस्य चात्मनश्च महाविराट्॥ ३३
भज सत्यं परंब्रह्म नित्यं निर्गुणमच्युतम्।
प्रकृतेः परमीशानं कृष्णमात्मानमीप्सितम्॥ ३४
निरीहञ्च निराकारं निर्व्विकारं निरञ्जनम्।
निष्कामं निर्व्विरोधञ्च नित्यानन्दं सनातनम्॥ ३५
स्वेच्छामयं सर्व्वरूपं भक्तानुग्रहविग्रहम्।
तेजःस्वरूपं परमं दातारं सर्व्वसम्पदाम्॥ ३६
ध्यानासाध्यं दुराराध्यं शिवादीनाञ्च योगिनाम्।
सर्व्वेश्वरं सर्व्वपूज्यं सर्व्वज्ञं सर्व्वकामदम्॥ ३७
सर्व्वाधारञ्च सर्व्वज्ञं सर्व्वानन्दकरं परम्।
सर्व्वधर्म्मप्रदं सर्व्वं सर्व्वज्ञं प्राणरूपिणम्॥ ३८
सर्व्वधर्म्मस्वरूपञ्च सर्व्वकारणकारणम्।
सुखदं मोक्षदं सारं पारदरूपञ्च भक्तिदम्॥ ३९
दास्यदं धर्म्मदञ्चैव सर्व्वसिद्धिप्रदं सताम्।
सर्व्वं तदतिरिक्तञ्च नश्वरं कृत्रिमं सदा॥ ४०
परात्परतरं शुद्धं परिपूर्णतमं शिवम्।
यथासुखं गच्छ वत्स भगवन्तमधोक्षजम्॥ ४१
कृष्णेति द्व्यक्षरं मन्त्रं गृहाण कृष्णदास्यदम्।
पुष्करं दुष्करं गत्वा दशलक्षमिमं जप॥ ४२
दशलक्षजपेनैव मन्त्रसिद्धिर्भवेत् तव।
इत्युक्त्वा सा भगवती तत्रैवान्तरधीयत॥ ४३
वैश्यो नत्वा च तां भक्त्या जगाम पुष्करं मुने।
पुष्करे दुष्करं तप्त्वा सम्प्राप कृष्णमीश्वरम्।
भगवत्याः प्रसादेन कृष्णदासो बभूव सः॥ ४४

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायण-नारद-संवादे दुर्गोपाख्याने
सुरथ-मेधस-संवादे-त्रिषष्टि-
तमोऽध्यायः॥ ६३॥

चतुःषष्टितमोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

राजा येन क्रमेणैव भेजे तां प्रकृतिं पराम्।
तत् श्रूयतां महाभाग वेदोक्तं क्रममेव च॥ १
स्नात्वाचम्य महाराज कृत्वा न्यासत्रयं तदा।
स्वकराङ्गाङ्गमन्त्राणां भूतशुद्धिं चकार सः॥ २
प्राणायामं ततः कृत्वा कृत्वा च स्वाङ्गशोधनम्।
ध्यात्वा देवीञ्च मृच्छय्यां चकारावाहनं तदा॥ ३
पुनर्ध्यात्वा च भक्त्या च पूजयामास भक्तितः।
देव्याश्च दक्षिणे भागे संस्थाप्य कमलालयाम्॥ ४
सम्पूज्य भक्तिभावेन भक्त्या परमधार्म्मिकः।
देवषट्कं समावाह्य देव्याश्च पुरतो घटे॥ ५
भक्त्या च पूजयामास विधिपूर्व्वञ्च नारद।
गणेशञ्च दिनेशञ्च वह्निं विष्णुं शिवं शिवाम्॥ ६
देवषट्कञ्च सम्पूज्य नमस्कृत्य विचक्षणः।
तदा ध्यायेन्महादेवीं ध्यानेनानेन भक्तितः॥ ७
ध्यानञ्च सामवेदोक्तं परं कल्पतरुं मुने।
ध्यायेन्नित्यं महादेवीं मूलप्रकृतिमीश्वरीम्॥ ८
ब्रह्म-विष्णु-शिवादीनां पूज्यां वन्द्यां सनातनीम्।
नारायणीं विष्णुमायां वैष्णवीं विष्णुभक्तिदाम्॥ ९
सर्व्वस्वरूपां सर्व्वेषां सर्व्वाधारां परात्पराम्।
सर्व्वविद्या-सर्व्वमन्त्र-सर्व्वशक्तिस्वरूपिणीम्॥ १०
सगुणां निर्गुणां सत्यां वरां स्वेच्छामयीं सतीम्।
महाविष्णोश्च जननीं कृष्णस्यार्द्धाङ्गसम्भवाम्॥ ११
कृष्णप्रियां कृष्णशक्तिं कृष्णबुद्ध्यधिदेवताम्।
कृष्णस्तुतां कृष्णपूज्यां कृष्णवन्द्यां कृपामयीम्॥ १२
तप्तकाञ्चनवर्णाभां कोटिसूर्य्यसमप्रभाम्।
ईषद्धास्यप्रसन्नास्यां भक्तानुग्रहकातराम्॥ १३
दुर्गां शतभुजां देवीं महादुर्गतिनाशिनीम्।
त्रिलोचनप्रियां साध्वीं त्रिगुणाञ्च त्रिलोचनाम्॥ १४
त्रिलोचनप्राणरूपां शुद्धार्द्धचन्द्रशेखराम्।
बिभ्रतीं कवरीभारं मालतीमाल्यशोभितम्॥ १५
वर्त्तुलं वामवक्त्रञ्च शश्वोर्मानसमोहनम्।
रत्नकुण्डलयुग्मेन गण्डस्थलविराजिताम्॥ १६
नासादक्षिणभागेन बिभ्रतीं गजमौक्तिकम्।
अमूल्यरत्नवल्लरीं बिभ्रतीं श्रवणोपरि॥ १७

मुक्तापङ्क्तिविनिन्द्यैक-दन्तपङ्क्तिसुशोभनाम्।
पक्वबिम्बाधरोष्ठीञ्च सुप्रसन्नां सुमङ्गलाम्॥ १८
चित्रपत्रावलीरम्य-कपोलयुगलोज्ज्वलाम्।
रत्नकेयूरवलय-रत्नमञ्जीररञ्जिताम्॥ १९
रत्नकङ्कणभूषाढ्यां रत्नपाशकशोभिताम्।
रत्नाङ्गुरीयनिकरैः कराङ्गुलिचयोज्ज्वलाम्॥ २०
पदाङ्गुलिनखासक्ता-लक्तरेखासुशोभनाम्।
वह्निशुद्धांशुकाधानां गन्धचन्दनचर्च्चिताम्॥ २१
बिभ्रतीं स्तनयुग्मञ्च कस्तूरीचित्रशोभितम्।
सर्व्वरूपगुणवतीं गजेन्द्रमन्दगामिनीम्॥ २२
अतीवकान्तां शान्ताञ्च नीतान्तां योगसिद्धिषु।
विधातुश्च विधात्रीञ्च सर्व्वधात्रीञ्च शङ्करीम्॥ २३
शरत्पार्व्वणचान्द्रास्या-मतीवसुमनोहराम्।
कस्तूरीबिन्दुभिः सार्द्धमधश्चन्दनबिन्दुना॥ २४
सिन्दूरबिन्दुना शश्व-द्भालमध्यस्थलोज्ज्वलाम्।
परं मध्याह्नकमलप्रभामोचनलोचनाम्॥ २५
चारुकज्जलरेखाभ्यां सर्व्वतश्च समुज्ज्वलाम्।
कोटिकन्दर्पलावण्य-लीलानिन्दितविग्रहाम्॥ २६
रत्नसिंहासनस्थाञ्च सद्रत्नमुकुटोज्ज्वलाम्।
सृष्टौ स्रष्टुः शिल्परूपां दयां पातुश्च पालने॥२७
संहारकाले संहर्त्तुः परां संहाररूपिणीम्।
निशुम्भशुम्भमथिनीं महिषासुरमर्द्दिनीम्॥ २८
पुरा त्रिपुरयुद्धे च संस्तुतां त्रिपुरारिणा।
मधुकैटभयोर्युद्धे विष्णुशक्तिस्वरूपिणीम्॥ २९
सर्व्वदैत्यनिहन्त्रीञ्च रक्तबीजविनाशिनीम्।
नृसिंहशक्तिरूपाञ्च हिरण्यकशिपोर्वधे॥ ३०
वराहशक्तिं वाराहीं हिरण्याक्षवधे तथा।
परब्रह्मस्वरूपाञ्च सर्व्वशक्तिं सदा भजे॥ ३१
इति ध्यात्वा स्वशिरसि पुष्पं दत्त्वा विचक्षणः।
पुनर्ध्यात्वा चैव कुर्य्याद्दुर्गामावाहनान्ततः॥ ३२
प्रकृतेः प्रतिमां धृत्वा मन्त्रमेवं पठेन्नरः।
जीवन्यासं ततः कुर्य्यान्मनुनानेन यत्नतः॥ ३३
एह्येहि भगवत्यम्ब शिवलोकात् सनातनि।
गृहाण मम पूजाञ्च शारदीयां सुरेश्वरि॥ ३४
इहागच्छ जगत्पूज्ये तिष्ठ तिष्ठ महेश्वरि।
हे मातरस्यामर्च्चायां सन्निरुद्धा भवाम्बिके॥ ३५
इहागच्छन्तु कल्याणाश्चाधःप्राणैः सहाच्युते।
इहागच्छन्तु त्वरितं तवव सर्व्वशक्तयः॥ ३६
ओं ह्रीं श्रीं क्लीं च दुर्गायै वह्निजायान्तमेव च।
समुच्चार्य्योरसि प्राणाः सन्तिष्ठन्तु सदाशिवे॥३७
सर्व्वेन्द्रियाधिदेवास्ते इहागच्छन्तु चण्डिके।
इहागच्छन्तु ते शक्तय इहागच्छतु ईश्वरः॥ ३८
इत्यावाह्य महादेवीं परिहारं करोति च।
मन्त्रेणानेन विप्रेन्द्र तं शृणुष्व समाहितः॥ ३९
स्वागतं भगवत्यम्ब शिवलोकाच्छिवप्रिये।
प्रसादं कुरु मां भद्रे भद्रकालि नमोऽस्तु ते॥ ४०
धन्योऽहं कृतकृत्योऽहं सफलं जीवनं मम।
आगतासि यतो दुर्गे माहेश्वरि मदालयम्॥ ४१
अद्य मे सफलं जन्म सार्थकं जीवनं मम।
पूजयामि यतो दुर्गां पुण्यक्षेत्रे च भारते॥ ४२
भारते भारतीं पूज्यां दुर्गां यः पूजयेद्बुधः।
सोऽन्ते याति च तल्लोकं परमैश्वर्य्यवानिह॥ ४३
कृत्वा च वैष्णवीपूजां विष्णुलोकं व्रजेत् सुधीः।
माहेश्वरीञ्च सम्पूज्य शिवलोकञ्च गच्छति॥ ४४
सात्त्विकी तामसी चैव त्रिधा पूजा च राजसी।
भगवत्याश्च वेदोक्ता चोत्तमा मध्यमाधमा॥ ४५
सात्त्विकी वैष्णवानाञ्च शाक्तादीनाञ्च राजसी।
अदीक्षितानामसतां वन्यानां तामसी स्मृता॥ ४६
जीवहत्याविहीना या वरा पूजा च वैष्णवी।
वैष्णवा यान्ति गोलोकं वैष्णवी वरदानतः॥ ४७
माहेश्वरी राजसी च बलिदानसमन्विता।
शाक्तादयो राजसाश्च कैलासं यान्ति ते तया॥ ४८
किराता नरकं यान्ति तामस्या पूजया तया॥ ४९
त्वमेव जगतां मातश्चतुर्व्वर्गफलप्रदा।
सर्व्वशक्तिस्वरूपा च कृष्णस्य परमात्मनः॥ ५०
जन्म-मृत्यु-जरा-व्याधिहरा त्वञ्च परात्परा।
सुखदा मोक्षदा भद्रा कृष्णभक्तिप्रदा सदा॥ ५१
नारायणि महाभागे दुर्गे दुर्गतिनाशिनि।
दुर्गति स्मृतिमात्रेण याति दुर्गं नृणामिह॥ ५२
इति कृत्वा परीहारं देव्या वामे च साधकः।
त्रिपद्या उपरिष्टात्तु कुर्य्याच्च शङ्खस्थापनम्॥ ५३
तत्र दत्त्वा जलं पूर्णं दूर्व्वां पुष्पञ्च चन्दनम्।
धृत्वा दक्षिणहस्तेन मन्त्रमेवं पठेन्नरः॥ ५४
शङ्खस्त्वं पुण्यशङ्खानां मङ्गलानाञ्च मङ्गलः।

प्रभवः शङ्खचूडाख्यः पुरा कल्पे पवित्रकः ॥ ५५
ततोऽर्घ्यपात्रं संस्थाप्य विधिनानेन पण्डितः।
दत्त्वा सम्पूजयेद्देवीमुपचारेण षोड़श ॥ ५६
त्रिकोणमण्डलं कृत्वा सजलेन कुशेन च।
कूर्म्मं शेषं धरित्रीञ्च सम्पूज्य तत्र धार्म्मिकः ॥ ५७
त्रिपदीं स्थापयेत्तत्र त्रिपद्यां शङ्खमेव च।
शङ्खे त्रिभागतोयञ्च दत्त्वा सम्पूजयेत् ततः ॥ ५८
गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति।
नर्म्मदे सिन्धु कावेरि जलेऽस्मिन् सन्निधिं कुरु॥५९
स्वर्णरेखे कनखले पारिभद्रे च गण्डकि।
श्वेतगङ्गे चन्द्ररेखे पम्पे चम्पे च गोमति ॥ ६०
पद्मावतीति पर्णाशे विपाशे विरजे शुभे।
शतद्रु मन्दाकिनि (क) जलेऽस्मिन् सन्निधिं कुरु६१
वह्निं सूर्य्यञ्च विष्णुञ्च गणेशं वरुणं शिवम्।
पूजयेत् तत्र तोये च तुलस्या चन्दनेन च।
नैवेद्यानि च सर्व्वाणि प्रोक्षयेत् तज्जलेन च ॥ ६२
ततो दद्याच्च प्रत्येकमुपचाराणि षोड़श।
आसनं वसनं पाद्यं स्नानीयमनुलेपनम् ॥ ६३
मधुपर्कमर्घ्यगन्धौ पुष्पं नैवेद्यमीप्सितम्।
पुनराचमनीयञ्च ताम्बूलं रत्नभूषणम्।
धूपं प्रदीपं तल्पञ्चेत्युपचाराणि षोड़श ॥ ६४
अमूल्यरत्ननिर्म्माणं नानाचित्रविराजितम्।
वरं सिंहासनश्रेष्ठं गृह्यतां शङ्करप्रिये ॥ ६५
अतन्तुसूत्रप्रभवमीश्वरेच्छाविनिर्म्मितम्।
ज्वलदग्निविशुद्धञ्च वसनं गृह्यतां शिवे ॥ ६६
अमूल्यरत्नपात्रस्थं निर्म्मलं जाह्नवीजलम्।
पादप्रक्षालनार्थाय दुर्गे पाद्यं प्रगृह्यताम् ॥ ६७
सुगन्धामलकीस्निग्धद्रवमेव सुदुर्लभम्।
सुपक्कं विष्णुतैलञ्च गृह्यतां परमेश्वरि ॥ ६८
कस्तूरीकुङ्कुमाक्तञ्च सुगन्धिचन्दनद्रवम्।
सुवासितं जगन्मातर्गृह्यतामनुलेपनम् ॥ ६९
माध्वीकं रत्नपात्रस्थं सुपवित्रं सुमङ्गलम्।
मधुपर्कं महादेवि गृह्यतां प्रीतिपूर्व्वकम् ॥ ७०
वृक्षभेदमूलचूर्णं गन्धद्रव्यसमन्वितम्।
सुपवित्रं मङ्गलार्हं देवि गन्धं गृहाण मे ॥ ७१
पवित्रशङ्खपात्रस्थं दूर्व्वा-पुष्पाक्षतान्वितम्।
स्वर्गमन्दाकिनीतोयमर्घ्यं चण्डि गृहाण मे ॥ ७२
सुगन्धिपुष्पश्रेष्ठञ्च पारिजाततरूद्भवम्।
मालत्यादिपुष्पमाल्यं गृह्यतां जगदम्बिके ॥ ७३
दिव्यं सिद्धान्नमामान्नं पिष्टकं पायसादिकम्।
मिष्टान्नं लड्डुकफलं नैवेद्यं गृह्यतां शिवे ॥ ७४
सुवासितं शीततोयं कर्पूरादिसुसंस्कृतम्।
मया निवेदितं भक्त्या गृह्यतां शैलकन्यके ॥ ७५
गुवाकपर्णचूर्णञ्च कर्पूरादिसुवासितम्।
सर्व्वभोगवरं रम्यं ताम्बूलं देवि गृह्यताम् ॥ ७६
अत्यमूल्यरत्नसार-निर्म्माणमीश्वरेच्छया।
सर्व्वाङ्गशोभनकरं भूषणं देवि गृह्यताम् ॥ ७७
तरुनिर्यासचूर्णञ्च गन्धवस्तुसमन्वितम्।
हुताशनशिखाशुद्धं धूपं देवि गृहाण मे ॥ ७८
दिव्यरत्नविशेषञ्च सान्द्रध्वान्तनिराकृतम्।
सुपवित्रं प्रदीपञ्च गृहाण परमेश्वरि ॥ ७९
रत्नसारविनिर्म्माणं दिव्यपर्य्यङ्कमुत्तमम्।
सूक्ष्मवस्त्रसमाकीर्णं देवि तल्पं प्रगृह्यताम् ॥ ८०
एवं सम्पूज्य तां दुर्गां दद्यात् पुष्पाञ्जलिं मुने।
ततोऽष्टनायिका देव्या यत्नतः परिपूजयेत् ॥ ८१
उग्रचण्डां प्रचण्डाञ्च चण्डोग्रां चण्डनायिकाम्।
अतिचण्डाञ्च चामुण्डां चण्डां चण्डवतीं तथा ॥ ८२
पद्मे चाष्टदले चैताः प्रागादिक्रमतस्ततः।
पञ्चोपचारैः सम्पूज्य भैरवान्मध्यदेशतः ॥ ८३
आदौ महाभैरवञ्च संहारभैरवं तथा।
असिताङ्गभैरवञ्च रुरुभैरवमेव च ॥ ८४
ततः कालभैरवञ्च क्रोधभैरवमेव च।
ताम्रचूड़ं चन्द्रचूड़मन्ते च भैरवद्वयम् ॥ ८५
एतान् सम्पूज्य मध्ये च नव शक्तीश्च पूजयेत्।
तत्र पद्मे चाष्टदले मध्ये च भक्तिपूर्व्वकम् ॥ ८६
वैष्णवीञ्चैव ब्रह्माणीं रौद्रीं माहेश्वरीं तथा।
नारसिंहीञ्च वाराहीमिन्द्राणीं कार्त्तिकीं तथा॥८७
सर्व्वशक्तिस्वरूपाञ्च प्रधानां सर्व्वमङ्गलाम्।
नव शक्तीश्च सम्पूज्य घटे देवांश्च पूजयेत् ॥८८
शङ्करं कार्त्तिकेयञ्च सूर्य्यं सोमं हुताशनम्।
वायुञ्च वरुणञ्चैव देव्याश्चेटीं वटुं तथा ॥ ८९
चतुःषष्टियोगिनीश्च सम्पूज्य विधिपूर्व्वकम्।
यथाशक्ति बलिं दत्त्वा करोति स्तवनं बुधः ॥ ९०

(क) चेलगङ्गे इति क्वचित् पाठः।

कवचञ्च गले बद्धा पठित्वा भक्तिपूर्व्वकम् ।
ततः कृत्वा परीहारं नमस्कुर्य्याद्विचक्षणः ॥ ९१
बलिदानविधानञ्च श्रूयतां मुनिसत्तम ।
मायातिं महिषं छागं दद्यान्मेषादिकं शुभम् ॥ ९२
सहस्रवर्षं सुप्रीता दुर्गा मायातिदानतः ।
महिषेण वर्षशतं दशवर्षञ्च छागलात् ॥ ९३
वर्षं मेषेण कुष्माण्डैः पक्षिभिर्हरिणैस्तथा ।
दशवर्षं कृष्णसारैः सहस्राब्दञ्च गण्डकैः ॥ ९४
कृत्रिमैः पिष्टनिर्म्माणैः षण्मासं पशुभिस्तथा ।
मासं सुकासादिफलैरक्षतैरिति नारद ॥ ९५
युवकं व्याधिहीनञ्च सशृङ्गं लक्षणान्वितम् ।
विशुद्धमविकाराङ्गं सुवर्णं पुष्टमेव च ॥ ९६
शिशुना बलिना दातुर्हन्ति पुत्त्रञ्च चण्डिका ।
वृद्धेनैव गुरुजनं कृशेन बान्धवांस्तथा ॥ ९७
धनञ्चैवाधिकाङ्गेन हीनाङ्गेन प्रजां तथा ।
कामिनीं शृङ्गभङ्गेण काणेन भ्रातरस्तथा ॥ ९८
खण्डिकेन भवेन्मृत्युर्विप्रञ्च चित्रमस्तके ।
हतं मित्रं ताम्रपृष्ठे भ्रष्टश्रीः पुच्छहीनतः ॥ ९९
मायातीनाञ्च निर्णीतं श्रूयतां मुनिसत्तम ।
वक्ष्याम्यथर्व्ववेदोक्तं फलहानिर्व्यतिक्रमे ॥ १००
पितृ-मातृ-विहीनञ्च युवकं व्याधिहीनकम् ।
विवाहितं दीक्षितञ्च परदारविहीनकम् ॥ १०१
अजारकं विशुद्धञ्च सत्शूद्रं मूलकं वरम् ।
तद्बन्धुभ्यो धनं दत्त्वा क्रीतं मूल्यातिरेकतः ॥ १०२
स्नापयित्वा च तं धर्म्मी सम्पूज्य वस्त्रचन्दनैः ।
माल्यैर्धूपैश्च सिन्दूरैर्दधि-गोरोचनादिभिः ॥ १०३
तञ्च वर्षं भ्रामयित्वा चरद्वारेण यत्नतः ।
वर्षान्ते च समुत्सृज्य दुर्गायै तं निवेदयेत् ॥ १०४
अष्टमी-नवमीसन्धौ दद्यान्मायातिमेव च ।
इत्येवं कथितं सर्व्वं बलिदानप्रसङ्गतः ॥ १०५
बलिं दत्त्वा च स्तुत्वा च धृत्वा च कवचं बुधः ।
प्रणम्य दण्डवद्भूमौ दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ॥ १०६

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायण-नारद-संवादे दुर्गोपाख्याने
चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

श्रुतं सर्व्वं महाभाग सुधारसपरं वरम् ।
स्तोत्रञ्च कवचं पूजां फलं कालं वद प्रभो ॥ १
नारायण उवाच ।
आर्द्रायां बोधयेद्देवीं मूलेनैव प्रवेशयेत् ।
उत्तरेणार्चनं कृत्वा श्रवणायां विसर्ज्जयेत् ॥ २
आर्द्रायुक्तनवम्यान्तु कृत्वा देव्याश्च बोधनम् ।
पूजायाः शतवार्षिक्याः फलमाप्नोति मानवः ॥ ३
मूलायान्तु प्रवेशेन नरमेधफलं लभेत् ।
उत्तरे पूजनं कृत्वा वाजपेयफलं लभेत् ॥ ४
कृत्वा विसर्ज्जनं देव्याः श्रवणायाञ्च मानवः ।
लक्ष्मीञ्च पुत्त्रपौत्राणां लभते नात्र संशयः ॥ ५
भुवः प्रदक्षिणं पुण्यं पूजायां लभते नरः ।
नक्षत्रहीने वर्षे चेत् पार्व्वत्याश्चैव नारद ॥ ६
नवम्यां बोधनं कृत्वा पक्षं सम्पूज्य मानवः ।
अश्वमेधफलं लब्ध्वा दशम्याञ्च विसर्ज्जयेत् ॥ ७
सप्तम्यां पूजनं कृत्वा बलिं दद्याद्विचक्षणः ।
अष्टम्यां पूजनं शस्तं बलिदानविवर्ज्जितम् ॥ ८
अष्टम्यां बलिदानेन विपत्तिर्जायते नृणाम् ।
दद्याद्विचक्षणो भक्त्या नवम्यां विधिवद्बलिम् ॥ ९
बलिदानेन विप्रेन्द्र दुर्गाप्रीतिर्भवेन्नृणाम् ।
हिंसाजन्यञ्च पापञ्च लभते नात्र संशयः ॥ १०
उत्सर्गकर्त्ता दाता च छेत्ता पोष्टा च रक्षकः ।
अग्रपश्चान्निबद्धा च सप्तैते वधभागिनः ॥ ११
यो यं हन्ति स तं हन्ति चेति वेदोक्तमेव च ।
कुर्व्वन्ति वैष्णवीपूजां वैष्णवास्तेन हेतुना ॥ १२
एवं सम्पूज्य सुरथः पूर्णं वर्षञ्च भक्तितः ।
कवचञ्च गले बद्धा तुष्टाव परमेश्वरीम् ॥ १३
स्तोत्रेण परितुष्टा सा तस्य साक्षाद्बभूव ह ।
स ददर्श पुरो देवीं ग्रीष्मसूर्य्यसमप्रभाम् ॥ १४
तेजःस्वरूपां परमां सगुणां निर्गुणां वराम् ।
दृष्ट्वा तां कमनीयाञ्च तेजोमण्डलमध्यतः ॥ १५
स्वेच्छामयीं कृपारूपां भक्तानुग्रहकातराम् ।
पुनस्तुष्टाव राजेन्द्रो भक्तिनम्रात्मकन्धरः ॥ १६
स्तवेन परितुष्टा सा सस्मिता भक्तिपूर्व्वकम् ।

उवाच सत्यं राजेन्द्रं कृपया जगदम्बिका ॥ १७
प्रकृतिरुवाच।
साक्षात् सम्प्राप्य मां राजन् वृणोषि विभवं वरम्।
ददामि तुभ्यं विभवं साम्प्रतं वाञ्छितं तव ॥ १८
निर्ज्जित्य सर्व्वान् शत्रूंश्च लभ राज्यमकण्टकम्।
भविष्यसि महाराज सावर्णिरष्टमो मनुः ॥ १९
ददामि तुभ्यं ज्ञानञ्च परिणामे नराधिप।
भक्तिं दास्यञ्च परमे श्रीकृष्णे परमात्मनि ॥ २०
वृणोति विभवं यो हि साक्षान्मां प्राप्य मन्दधीः।
मायया वञ्चितः सोऽपि विषमत्यामृतं त्यजेत् ॥ २१
ब्रह्मादिस्तम्बपर्य्यन्तं सर्व्वं नश्वरमेव च।
नित्यं सत्यं परंब्रह्म कृष्णं निर्गुणमच्युतम् ॥ २२
ब्रह्म-विष्णु-शिवादीनामहमाद्या परात्परा।
सगुणा निर्गुणा चापि वरा स्वेच्छामयी सदा ॥२३
नित्यानित्या सर्व्वरूपा सर्व्वकारणकारणा।
वीजरूपा च सर्व्वेषां मूलप्रकृतिरीश्वरी ॥२४
पुण्ये वृन्दावने रम्ये गोलोके रासमण्डले।
राधा प्राणाधिकाहञ्च कृष्णस्य परमात्मनः ॥ २५
अहं दुर्गा विष्णुमाया बुद्ध्यधिष्ठातृदेवता।
अहं लक्ष्मीश्च वैकुण्ठे स्वयं देवी सरस्वती ॥ २६
सावित्री वेदमाताहं ब्रह्माणी ब्रह्मलोकतः।
अहं गङ्गा च तुलसी सर्व्वाधारा वसुन्धरा ॥ २७
नानाविधाहं कलया मायया सर्व्वयोषितः।
साहं कृष्णेन सृष्टा च भ्रूभङ्गलीलया नृप ॥ २८
भ्रूभङ्गलीलया सृष्टो येन पुंसा महाविराट्।
यस्य लोम्नाञ्च कूपेषु विश्वानि सन्ति नित्यशः ॥ २९
असंख्यानि च तान्येव कृत्रिमाणि च मायया।
अनित्येषु नित्यबुद्धिं सर्व्वे कुर्व्वन्ति सन्ततम् ॥ ३०
सप्तसागरसंयुक्ता सप्तद्वीपा वसुन्धरा।
तदधः सप्त पातालाः सप्त लोकाश्च तत्परे ॥ ३१
एवं विश्वञ्च निर्म्माणं ब्रह्माण्डं ब्रह्मणाद्धृतम्।
प्रत्येकं सर्व्वब्रह्माण्डे ब्रह्म-विष्णु-शिवादयः ॥ ३२
सर्व्वेषामीश्वरः कृष्ण इति ज्ञानं परात्परम्।
वेदानाञ्च व्रतानाञ्च तीर्थानां तपसां तथा ॥ ३३
देवानाञ्चैव पुण्यानां सारः कृष्ण इति स्मृतः।
तद्भक्तिहीनो यो मूढः स च जीवन्मृतो ध्रुवम् ॥ ३४
पवित्राणि च तीर्थानि तद्भक्तस्पर्शवायुना।
तन्मन्त्रोपासकश्चैव जीवन्मुक्त इति स्मृतः ॥ ३५
मन्त्रग्रहणमात्रेण नरो नारायणो भवेत्।
विना जपेन तपसा विना तीर्थेन पूजया ॥ ३६
मातामहानां शतकं पितॄणाञ्च सहस्रकम्।
पुंसामेवं समुद्धृत्य गोलोकं स च गच्छति ॥ ३७
इदं ज्ञानं सारभूतं कथितं ते नराधिप।
मन्वन्तरान्ते भोगान्ते भक्तिं दास्यामि ते हरौ ॥३८
माभुक्तं क्षीयते कर्म्म कल्पकोटिशतैरपि।
अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म्म शुभाशुभम् ॥ ३९
अहं यमनुगृह्णामि तस्मै दास्यामि निर्म्मलाम्।
निश्चलां सुदृढां भक्तिं श्रीकृष्णे परमात्मनि ॥ ४०
करोमि वञ्चनां यं यं तेभ्यो दास्यामि सम्पदम्।
प्रातःस्वप्नस्वरूपाञ्च मिथ्येतिभ्रमरूपिणीम् ॥ ४१
इति ते कथितं ज्ञानं गच्छ वत्स यथा सुखम्।
इत्युक्त्वा च महादेवी तत्रैवान्तरधीयत ॥ ४२
राजा सम्प्राप्य राज्यञ्च नत्वा तां प्रययौ गृहम्।
इति ते कथितं वत्स दुर्गोपाख्यानमुत्तमम् ॥ ४३

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे
नारायण-नारद-संवादे दुर्गोपाख्याने
प्रकृति-सुरथ-संवादे ज्ञानकथनं
पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

षट्षष्टितमोऽध्यायः।

नारद उवाच।
श्रुतं सर्व्वं नावशिष्टं किञ्चिदेव हि निश्चितम्।
प्रकृतेः कवचं स्तोत्रं ब्रूहि मे मुनिसत्तम ॥ १
नारायण उवाच।
पुरा स्तुता सा गोलोके कृष्णेन परमात्मना।
सम्पूज्य मधुमासे च प्रीतेन रासमण्डले ॥ २
मधुकैटभयोर्युद्धे द्वितीये विष्णुना पुरा।
तत्रैव काले सा दुर्गा ब्रह्मणा प्राणसङ्कटे ॥ ३
चतुर्थे संस्तुता देवी भक्त्या च त्रिपुरारिणा।
पुरा त्रिपुरयुद्धे च महाघोरतरे मुने ॥ ४
पञ्चमे संस्तुता देवी वृत्रासुरवधे तथा।
शक्रेण सर्व्वदेवैश्च घोरे च प्राणसङ्कटे ॥ ५
तदा मुनीन्द्रैर्मनुभिर्मानवैः सुरथादिभिः।

स्तुता पूजिता सा च कल्पे कल्पे परात्परा ॥ ६
स्तोत्रञ्च श्रूयतां ब्रह्मन् सर्व्वविघ्नविनाशनम् ।
सुखदं मोक्षदं सारं भवाब्धिपारकारणम् ॥ ७

श्रीकृष्ण उवाच ।

त्वमेव सर्व्वजननी मूलप्रकृतिरीश्वरी ।
त्वमेवाद्या सृष्टिविधौ स्वेच्छया त्रिगुणात्मिका ॥ ८
कार्य्यार्थे सगुणा त्वञ्च वस्तुतो निर्गुणा स्वयम् ।
परब्रह्मस्वरूपा त्वं सत्यानित्या सनातनी ॥ ९
तेजःस्वरूपा परमा भक्तानुग्रहविग्रहा ।
सर्व्वस्वरूपा सर्व्वेशा सर्व्वाधारा परात्परा ॥ १०
सर्व्ववीजस्वरूपा च सर्व्वपूज्या निराश्रया ।
सर्व्वज्ञा सर्व्वतो भद्रा सर्व्वमङ्गलमङ्गला ॥ ११
सर्व्वबुद्धिस्वरूपा च सर्व्वशक्तिस्वरूपिणी ।
सर्व्वज्ञानप्रदा देवी सर्व्वज्ञा सर्व्वभाविनी ॥ १२
स्वाहा देवदाने च पितृदाने स्वधा स्वयम् ।
दक्षिणा सर्व्वदाने च सर्व्वशक्तिस्वरूपिणी ॥ १३
निद्रा त्वञ्च दया त्वञ्च तृष्णा त्वञ्चात्मनश्च मे ।
क्षुत्क्षान्तिःशान्तिरीशा च कान्तिःसृष्टिश्च शाश्वती ॥ १४
श्रद्धा पुष्टिश्च तन्द्रा च लज्जा शोभा दया सदा ।
सतां सम्पत्स्वरूपा च विपत्तिरसतामिह ॥ १५
प्रीतिरूपा पुण्यवती पापिनां कलहाङ्कुरा ।
शश्वत्कर्म्ममयी शक्तिः सर्व्वदा सर्व्वजीविनाम् ॥ १६
देवेभ्यः स्वपदं दात्री धातुर्धात्री कृपामयी ।
हिताय सर्व्वदेवानां सर्व्वासुरविनाशिनी ॥ १७
योगनिद्रा योगरूपा योगधात्री च योगिनी ।
सिद्धिस्वरूपा सिद्धानां सिद्धिदा सिद्धयोगिनी ॥ १८
माहेश्वरी च ब्रह्माणी विष्णुमाया च वैष्णवी ।
भद्रदा भद्रकाली च सर्व्वलोकभयङ्करी ॥ १९
ग्रामे ग्रामे ग्रामदेवी गृहदेवी गृहे गृहे ।
सतां कीर्त्तिः प्रतिष्ठा च निन्दा त्वमसतां सदा ॥ २०
महायुद्धे महामारी दुष्टसंहाररूपिणी ।
रक्षास्वरूपा शिष्टानां मातेव हितकारिणी ॥ २१
वन्द्या पूज्या स्तुता त्वञ्च ब्रह्मादीनाञ्च सर्व्वशः ।
ब्रह्मण्यरूपा विप्राणां तपस्या च तपस्विनाम् ॥ २२
विद्या विद्यावतां त्वञ्च बुद्धिर्बुद्धिमतां सताम् ।
मेधास्मृतिस्वरूपा च प्रतिभा प्रतिभावताम् ॥ २३
राज्ञां प्रतापरूपा च विशां वाणिज्यरूपिणी ।
सृष्टौ सृष्टिस्वरूपा त्वं रक्षारूपा च पालने ॥ २४
तथान्ते त्वं महामारी विश्वस्य विश्वपूजिते ।
कालरात्रिर्महारात्रिर्मोहरात्रिश्च मोहिनी ॥ २५
दुरत्यया मे माया त्वं यया सम्मोहितं जगत् ।
मायामुग्धो हि विद्वांश्च मोक्षमार्गं न पश्यति ॥ २६
इत्यात्मना कृतं स्तोत्रं दुर्गाया दुर्गनाशनम् ।
पूजाकाले पठेद्यो हि सिद्धिर्भवति वाञ्छिता ॥ २७
वन्ध्या च काकवन्ध्या च मृतवत्सा च दुर्भगा ।
श्रुत्वा स्तोत्रं वर्षमेकं सुपुत्रं लभते ध्रुवम् ॥ २८
कारागारे महाघोरे यो बद्धो दृढबन्धने ।
श्रुत्वा स्तोत्रं मासमेकं बन्धनान्मुच्यते ध्रुवम् ॥ २९
यक्ष्मग्रस्तो गलत्कुष्ठी महाशूली महाज्वरी ।
श्रुत्वा स्तोत्रं वर्षमेकं सद्यो रोगात् प्रमुच्यते ॥ ३०
पुत्त्रभेदे प्रजाभेदे पत्नीभेदे च दुर्गतः ।
श्रुत्वा स्तोत्रं मासमेकं लभते नात्र संशयः ॥ ३१
राजद्वारे श्मशाने च महारण्ये रणस्थले ।
हिंस्रजन्तुसमीपे च श्रुत्वा स्तोत्रं प्रमुच्यते ॥ ३२
गृहदाहे च दावाग्नौ दस्युशत्रु (क) समन्विते ।
स्तोत्रश्रवणमात्रेण लभते नात्र संशयः ॥ ३३
महादरिद्रो मूर्खश्च वर्षं स्तोत्रं पठेत् तु यः ।
विद्यावान् धनवांश्चैव स भवेन्नात्र संशयः ॥ ३४
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते दुर्गास्तोत्रं सम्पूर्णम् ।

नारद उवाच ।

भगवन् सर्व्वधर्म्मज्ञ सर्व्वज्ञानविशारद ।
ब्रह्माण्डमोहनं नाम प्रकृतेः कवचं वद ॥ ३५

नारायण उवाच ।

शृणु वक्ष्यामि हे वत्स कवचञ्च सुदुर्लभम् ।
श्रीकृष्णेनैव कथितं कृपया ब्रह्मणे पुरा ॥ ३६
ब्रह्मणा कथितं सर्व्वं धर्म्माय जाह्नवीतटे ।
धर्म्मेण दत्तं मह्यञ्च कृपया पुष्करे पुरा ॥ ३७
त्रिपुरारिश्च यद्धृत्वा जघान त्रिपुरं पुरा ।
मुमोच ब्रह्मा यद्धृत्वा मधुकैटभयोर्भयात् ॥ ३८
संजहार रक्तवीजं यद्धृत्वा भद्रकालिका ।
यद्धृत्वा च महेन्द्रश्च सम्प्राप कमलालयाम् ॥ ३९
यद्धृत्वा च महाकालश्चिरजीवी च धार्म्मिकः ।
यद्धृत्वा च महाज्ञानी नन्दी सानन्दपूर्व्वकम् ॥ ४०

(क) दस्युसैन्येति पाठः क्वाचित्कः ।

वद्धला च महायोद्धा वाणः शत्रुभयङ्करः।
वद्धला शिवतुल्यश्च दुर्व्वासा ज्ञानिनां वरः॥ ४१
ओँ दुर्गेति चतुर्थ्यन्तः स्वाहान्तो मे शिरोऽवतु।
मन्त्रः षड़क्षरोऽयञ्च भक्तानां कल्पपादपः॥ ४२
विचारो नास्ति वेदे च ग्रहणेऽस्य मनोर्मुने।
मन्त्रग्रहणमात्रेण विष्णुतुल्यो भवेन्नरः॥ ४३
मम वक्त्रं सदा पातु ओँ दुर्गायै नमोऽन्तकः।
ओँ दुर्गे रक्षेति मन्त्रः कण्ठं पातु सदा मम।
ओँ ह्रीँ श्रीँ इति मन्त्रोऽयं स्कन्धं पातु निरन्तरम्॥४४
श्रीँ श्रीँ क्लीँ (क) इति पृष्ठञ्च पातु मे सर्व्वतः सदा।
ह्रीँ मे वक्षःस्थलं पातु हस्तं श्रीमिति सन्ततम्॥४५
ऐँ ह्रीँ श्रीँ (ख) पातु सर्व्वाङ्गं स्वप्ने जागरणे तथा।
प्राच्यां मां पातु प्रकृतिः पातु वह्नौ च चण्डिका॥४६
दक्षिणे भद्रकाली च नैर्ऋते च महेश्वरी।
वारुणे पातु वाराही वायव्यां सर्व्वमङ्गला॥ ४७
उत्तरे वैष्णवी पातु तथैशान्यां शिवप्रिया।
जले स्थले चान्तरीक्षे पातु मां जगदम्बिका॥ ४८
इति ते कथितं वत्स कवचञ्च सुदुर्लभम्।
यस्मै कस्मै न दातव्यं प्रवक्तव्यं न कस्यचित्॥ ४९
गुरुमभ्यर्च्च्य विधिवद्-वस्त्रालङ्कारचन्दनैः।

(क) ह्रीँ श्रीँ क्लीँ इति पाठान्तरम्।
(ख, ओँ श्रीँ ह्रीँ श्रीँ इति क्वचित् पठ्यते।

कवचं धारयेद्यस्तु सोऽपि विष्णुर्न संशयः॥ ५०
स्नाने च सर्व्वतीर्थानां पृथिव्याश्च प्रदक्षिणे।
यत् फलं लभते लोकस्तदेतद्धारणे मुने॥ ५१
पञ्चलक्षजपेनैव सिद्धमेतद्भवेद्ध्रुवम्।
लोकञ्च सिद्धकवचं नास्त्रं विध्यति सङ्कटे॥ ५२
न तस्य मृत्युर्भवति जले वह्नौ विषे ध्रुवम्।
जीवन्मुक्तो भवेत् सोऽपि सर्व्वसिद्धेश्वरः स्वयम्॥५३
यदि स्यात् सिद्धकवचो विष्णुतुल्यो भवेद्ध्रुवम्।
कथितं प्रकृतेः खण्डं सुधाखण्डात्परं मुने॥ ५४
या एव मूलप्रकृतिर्यस्याः पुत्रो गणेश्वरः।
कृत्वा कृष्णव्रतं सा च लेभे गणपतिं सुतम्।
स्वांशेन कृष्णो भगवान् बभूव च गणेश्वरः॥ ५५
श्रुत्वा च प्रकृतेः खण्डं सुश्रवञ्च सुधोपमम्।
भोजयित्वा च दध्यन्नं तस्मै दद्याच्च काञ्चनम्॥५६
सवत्सां सुरभीं रम्यां दद्याच्च भक्तिपूर्व्वकम्।
वर्द्धते पुत्त्रपौत्त्रादिर्यशस्वी तत्प्रसादतः।
लक्ष्मीर्वसति तद्गेहे ह्यन्ते गोलोकमाप्नुयात्॥ ५७

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे प्रकृतिखण्डे नारायण-नारद-संवादे दुर्गोपाख्याने प्रकृतिकवचं नाम षट्षष्टितमोऽध्यायः॥ ६६॥

इति प्रकृतिखण्डं समाप्तम्।

गणेशखण्डम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

श्रुतं प्रकृतिखण्डं तदमृतार्णवमुत्तमम् ।
सर्व्वोत्कृष्टमीप्सितञ्च मूढ़ानां ज्ञानवर्द्धनम् ॥ १
अधुना श्रोतुमिच्छामि गणेशखण्डमीश्वर ।
तज्जन्मचरितं नृणां सर्व्वमङ्गलमङ्गलम् ॥ २
कथं जज्ञे सुरश्रेष्ठः पार्व्वत्या उदरं विना ।
देवी केन प्रकारेण ललाभ तादृशं सुतम् ॥ ३
स चांशः कस्य देवस्य कथं जन्म ललाभ सः ।
अयोनिसम्भवः किं वा किं वाऽसौ योनिसम्भवः ॥ ४
किं वा तद्ब्रह्मतेजो वा कियानेव पराक्रमः ।
का तपस्या च किं ज्ञानं किं वा तन्निर्म्मलं यशः ॥५
कथं तस्य पुरः पूजा विश्वेषु निखिलेषु च ।
स्थिते नारायणे शम्भौ जगदीशे च ब्रह्मणि ॥ ६
पुराणेषु निगूढ़ञ्च तज्जन्म परिकीर्त्तितम् ।
कथं वा गजवक्त्रोऽयमेकदन्तो महोदरः ॥ ७
एतत् सर्व्वं समाचक्ष्व श्रोतुं कौतूहलं मम ।
सुविस्तीर्णं महाभाग तदतीवमनोहरम् ॥ ८

नारायण उवाच ।

शृणु नारद वक्ष्यामि रहस्यं परमाद्भुतम् ।
पापसन्तापहरणं सर्व्वविघ्नविनाशनम् ॥ ९
सर्व्वमङ्गलदं सारं सर्व्वश्रुतिमनोहरम् ।
सुखदं मोक्षवीजञ्च पापमूल-(क) निकृन्तनम् ॥ १०
दैत्यार्द्दितानां देवानां तेजोराशिसमुद्भवा ।
देवी संहृत्य दैत्यौघान् दक्षकन्या बभूव ह ॥ ११
सा च नाम्ना सती देवी स्वामिनो निन्दया पुरा ।
देहं सन्त्यज्य योगेन जाता शैलप्रियोदरे ॥ १२
शङ्कराय ददौ ताञ्च पार्व्वतीं पर्व्वतो मुदा ।
तां गृहीत्वा महादेवो जगाम निर्ज्जनं वनम् ॥ १३

शय्यां रतिकरीं कृत्वा पुष्पचन्दनचर्च्चिताम् ।
स रेमे नर्म्मदातीरे पुष्पोद्याने तया सह ॥ १४
सहस्र-वर्ष-पर्य्यन्तं देवमानेन नारद ।
तयोर्ब्बभूव शृङ्गारो विपरीतादिकः परम् ॥ १५
दुर्गाङ्गस्पर्शमात्रेण कामेन मूर्च्छितः शिवः ।
मूर्च्छिता सा शिवस्पर्शाद्बुबुधे न दिवानिशम् ॥ १६
हंसकारण्डवाकीर्णे पुंस्कोकिलरुतश्रुते ।
नानापुष्पविकसिते भ्रमरध्वनिसंयुते ॥ १७
सुगन्धिकुसुमाक्तेन वायुना सुरभीकृते ।
अतीवसुखदे रम्ये सर्व्वजन्तुविवर्ज्जिते ॥ १८
दृष्ट्वा तयोस्तच्छृङ्गारं चिन्तां प्रापुः सुराः पराम् ।
ब्रह्माणञ्च पुरस्कृत्य ययुर्नारायणान्तिकम् ॥ १९
तं नत्वा कथयामास ब्रह्मा वृत्तान्तमीप्सितम् ।
सन्तस्थुर्देवताः सर्व्वाश्चित्रपुत्तलिका यथा ॥ २०

ब्रह्मोवाच ।

सहस्र-वर्ष-पर्य्यन्तं देवमानेन शङ्करः ।
रतौ रतश्च निश्चेष्टो न योगी विरराम ह ॥ २१
मैथुने च विरामे च दम्पत्योर्जगदीश्वर ।
किम्भूतं भवितापत्यं तन्नः कथितुमर्हसि ॥ २२

भगवानुवाच ।

चिन्ता नास्ति जगद्धातः सर्व्वं भद्रं भविष्यति ।
मयि ये शरणापन्नास्तेषां दुःखं कुतो विधे ॥ २३
येनोपायेन तद्वीर्य्यं भूमौ पतति निश्चितम् ।
तत् कुरुष्व प्रयत्नेन सार्द्धं देवगणेन च ॥ २४
पतेत् तु शम्भोर्वीर्य्यं तत् पार्व्वत्या उदरे यदि ।
ततोऽपत्यञ्च भविता सुरासुरविमर्द्दकम् ॥ २५
ततः शक्रादयः सर्व्वे सुरा नारायणाज्ञया ।
प्रययुर्नर्म्मदातीरं ययौ ब्रह्मा निजालयम् ॥ २६
तत्रैव पर्व्वतद्रोणी-वहिर्देशे सुराः पराः ।
विषण्णवदनाः सर्व्वे बभूवुर्भयकातराः ॥ २७

(क) ख.ग घ.च.पुस्तके मूलनिकृन्तनमिति पाठः समीचीनतया प्रतिभाति ।

शक्रो राजा कुबेरञ्च कुबेरो वरुणं तथा।
समीरणं तं वरुणो वरुणश्च यम: स्वयम् ॥ २८
वह्निस्तं प्रेरयामास भास्करश्च हुताशनम्।
भास्करञ्च तथा चन्द्र ईशानश्चन्द्रमेव च ॥ २९
एवं देवा: प्रेरयन्ति देवांश्च रतिभञ्जने।
हरशृङ्गारभङ्गञ्च कुर्व्वित्युक्त्वा परस्परम् ॥ ३०
द्वारस्थितो वक्रशिरा: शक्र: प्राह महेश्वरम् ॥ ३१

इन्द्र उवाच।

किं करोषि महादेव योगीश्वर नमोऽस्तु ते।
जगदीश जगद्बीज भक्तानां भयभञ्जन ॥ ३२
इरिजगामेत्युक्त्वैव-माजगाम च भास्कर:।
संवीच्योवाच द्वारस्थो भयार्त्तो वक्रचक्षुषा ॥ ३३

सूर्य्य उवाच।

किं करोषि महादेव जगतां परिपालक।
सुरश्रेष्ठ महाभाग पार्व्वतीश नमोऽस्तु ते ॥ ३४
इत्येवमुक्त्वा श्रीसूर्य्य: प्रजगाम भयातुर:।
आजगाम तथा चन्द्र उवाच वक्रकन्धर: ॥ ३५

चन्द्र उवाच।

किं करोषि त्रिलोकेश त्रिलोचन नमोऽस्तु ते।
आत्माराम पूर्णकाम पुण्य-श्रवण-कीर्त्तन ॥ ३६
इत्येवमुक्त्वा भीतश्च विरराम निशापति:।
संवीच्योवाच द्वारस्थ: स्वयमेव समीरण: ॥ ३७

पवन उवाच।

किं करोषि जगन्नाथ जगद्बन्धो नमोऽस्तु ते।
धर्म्मार्थ-काम-मोक्षाणां वीजरूप सनातन ॥ ३८
इत्येव स्तवनं श्रुत्वा योग-ज्ञान-विशारद:।
त्यक्तुकामो न तत्याज शृङ्गारं पार्व्वतीभयात् ॥ ३९
दृष्ट्वा सुरान् भयार्त्तांश्च पुन: स्तोतुं समुद्यतान्।
विजहौ सुखसम्भोगं कण्ठलग्नाञ्च पार्व्वतीम् ॥ ४०
उत्तिष्ठतो महेशस्य त्रस्तस्य लज्जितस्य च।
भूमौ पपात तद्वीर्य्यं तत: स्कन्दो बभूव ह ॥ ४१
पश्चात् तां कथयिष्यामि कथामतिमनोहराम्।
स्कन्दजन्मप्रसङ्गेन साम्प्रतं वाञ्छितं शृणु ॥ ४२

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेश-
खण्डे नारायण-नारद-संवादे
प्रथमोऽध्याय: ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्याय:।

नारायण उवाच।

त्यक्त्वा रतिं महादेवो ददर्श पुरत: सुरान्।
पलायध्वमित्युवाच कृपया पार्व्वतीभयात् ॥ १
देवा: पलायिता भीता: पार्व्वतीशापहेतुना।
ब्रह्माण्डसर्व्वसंहर्त्ता चकम्पे पार्व्वतीभयात् ॥ २
तस्मादुत्थाय सा दुर्गा न च दृष्ट्वा पुर: सुरान्।
समुत्थितं कोपवह्निं स्तम्भयामास देहत: ॥ ३
अद्यप्रभृति ते देवा व्यर्थवीर्य्या भवन्त्विति।
शशाप देवी तान् देवानतिरुष्टा बभूव ह ॥ ४
तत: शिव: शिवां दृष्ट्वा क्रोधसंरक्तलोचनाम्।
रुदतीं नम्रवदनां लिखन्तीं धरणीतलम् ॥ ५
शिवस्तां दु:खितां दृष्ट्वा क्रोधसंरक्तलोचनाम्।
हस्ते गृहीत्वा देवेशो वासयामास वक्षसि (क)।
अतीवभीतसन्त्रस्त उवाच मधुरं वच: ॥ ६

शङ्कर उवाच।

कथं रुष्टा गिरिश्रेष्ठ-कन्ये धन्ये मनोहरे।
मम सौभाग्यरूपे च प्राणाधिष्ठातृदेवते।
किं तेऽभीष्टं करिष्यामि वद मां जगदम्बिके ॥ ७
ब्रह्माण्डसङ्घनिखिले किमसाध्यमिहावयो:।
अहो निरपराधं मां प्रसन्ना भव सुन्दरि।
देवादज्ञातदोषस्य शान्तिं मे कर्त्तुमर्हसि ॥ ८
त्वया युक्त: शिवोऽहञ्च सर्व्वेषां शिवदायक:।
त्वया विना हीश्वरश्च शवतुल्योऽशिव: सदा ॥ ९
प्रकृतिस्त्वञ्च बुद्धिस्त्वं शक्तिस्त्वञ्च क्षमा दया।
तुष्टिस्त्वञ्च तथा पुष्टि: शान्तिस्त्वं क्षान्तिरेव च।
क्षुत् त्वं छाया तथा निद्रा तन्द्रा श्रद्धा सुरेश्वरि १०
सर्व्वाधारस्वरूपा त्वं सर्व्ववीजस्वरूपिणी।
स्मितपूर्व्वं वद वच: साम्प्रतं सरसं शिवे ॥ ११
त्वत्कोपविषसंदग्धं तेन जीवय मां मृतम् ॥ १२
शङ्करस्य वच: श्रुत्वा कोपयुक्ता च पार्व्वती।
उवाच मधुरं देवी हृदयेन विदूयता ॥ १३

पार्व्वत्युवाच।

किं वाहं कथयिष्यामि सर्व्वज्ञं सर्व्वरूपिणम्। (ख)

(क) एतत्श्लोकस्य द्वितीयतृतीयचरणे क्वचित् पुस्तके न दृश्येते।

(ख) किं त्वहं कथयिष्यामीति बहुत्र पाठ:।

आत्मारामं पूर्णकामं सर्व्वदेहेष्ववस्थितम् ॥ १४
कामिनी-मानसं काम-मप्रच्छं स्वामिनं वदेत्।
सर्व्वेषां हृदयञ्चैव हृदिस्थं कथयामि किम् ॥ १५
सुगोप्यं सर्व्वनारीणां लज्जाजनककारणम्।
अकथ्यमपि सर्व्वासां तथापि कथयामि ते ॥ १६
सुखेषु मध्ये स्त्रीणाञ्च विभवेषु सुरेश्वर।
सत्पुंसा सह सम्भोगो निर्ज्जनेषु परं सुखम् ॥ १७
तद्भङ्गेन च यद्दुःखं तत्समं नास्ति च स्त्रियाः।
कान्तानां कान्तविच्छेदः शोकः परमदारुणः ॥ १८
कृष्णपक्षे यथा चन्द्रः क्षीयमाणो दिने दिने।
तथा कान्तं विना कान्ता क्षीणकान्तिः क्षणे क्षणे॥१९
चिन्ता ज्वरश्च सर्व्वेषा-(क) मुपतापश्च वाससाम्।
साध्वीनां कान्तविच्छेदस्तुरगाणाञ्च मैथुनम् ॥ २०
रतिभङ्गो दुःखमेकं द्वितीयं वीर्य्यपातनम्।
दुःखातिरेकदुःखञ्च तृतीयमनपत्यता ॥ २१
त्रैलोक्यकान्तः कान्तस्त्वं न च लब्धो मया सुतः।
या स्त्री पुत्त्रविहीना च जीवनं तदसार्थकम् ॥ २२
जन्मान्तरसुखं पुण्यं तपोदानसमुद्भवम्।
सद्वंशजातपुत्त्रश्च परत्रेह सुखप्रदः ॥ २३
सुपुत्रः स्वामिनोऽंशश्च स्वामितुल्यसुखप्रदः।
कुपुत्त्रश्च कुलाङ्गारो मनस्तापाय केवलम् ॥ २४
स्वामी स्वांशेन स्वस्त्रीणां गर्भे जन्म लभेद्ध्रुवम्।
साध्वी स्त्री मातृतुल्या च सततं हितकारिणी ॥ २५
असाध्वी वैरितुल्या च शश्वत्सन्तापदायिनी।
मुखदुष्टा योनिदुष्टा चैवासाध्वीति हि स्मृता ॥ २६
कमुपायं करिष्यामि वद योगीश्वरेश्वर।
उपायसिन्धो तपसां सर्व्वेषाञ्च फलप्रदः ॥ २७
इत्युक्त्वा पार्व्वती देवी नम्रवक्त्रा रुरोद (ख) ह।
प्रहस्य शङ्करो देवो बोधयामास पार्व्वतीम् ॥ २८
सत्पुत्त्रवीजं सुखदं सन्तापनाशकारणम्।
मितं स्निग्धं सुरुचिरं प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ २९

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेश-
खण्डे नारायण-नारद-संवादे
द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

(क) चिन्ता ज्वरो मनुष्याणामिति कृते तु साधु स्यात्।
(ख) बभूव ह इति च बहुत्र पाठः।

तृतीयोऽध्यायः।

महादेव उवाच।

शृणु पार्व्वति वक्ष्यामि तव भद्रं भविष्यति।
उपायतः कार्य्यसिद्धिर्भवेदेव जगत्त्रये ॥ १
सर्व्ववाञ्छितसिद्धस्य वीजरूपं सुमङ्गलम्।
मनसः प्रीतिजननमुपायं कथयामि ते ॥ २
हरेराराधनं कृत्वा व्रतं कुरु वरानने।
व्रतञ्च पुण्यकं नाम वर्षमेकं करिष्यसि ॥ ३
महाकठोरवीजञ्च वाञ्छाकल्पतरुं परम्।
सुखदं पुण्यदं सारं पुत्त्रदं सम्पदां प्रदम् (क) ॥४
नदीनाञ्च यथा गङ्गा देवानाञ्च हरिर्य्यथा।
वैष्णवानां यथाहञ्च देवीनां त्वं यथा प्रिये ॥ ५
वर्णानाञ्च यथा विप्रस्तीर्थानां पुष्करो यथा।
पुष्पाणां पारिजातश्च पत्राणां तुलसी यथा ॥ ६
यथा पुण्यप्रदानाञ्च तिथिरेकादशी स्मृता।
रविवारश्च वाराणां यथा पुण्यप्रदः शिवे ॥ ७
मासानां मार्गशीर्षश्च ऋतूनां माधवो यथा।
संवत्सरो वत्सराणां युगानाञ्च कृतं यथा ॥ ८
विद्याप्रदश्च पूज्यानां गुरूणां जननी यथा।
साध्वी पत्नी यथाप्तानां विश्वस्तानां मनो यथा ॥ ९
यथा धनानां रत्नञ्च प्रियाणाञ्च यथा पतिः।
यथा पुत्त्रश्च बन्धूनां वृक्षाणां कल्पपादपः ॥ १०
फलानाञ्च चूतफलं वर्षाणां भारतं यथा।
वृन्दावनं वनानाञ्च शतरूपा च योषिताम् ॥ ११
यथा काशी पुरीणाञ्च सूर्य्यस्तेजस्विनां यथा।
यथेन्दुः सुखदानाञ्च सुन्दराणाञ्च मन्मथः ॥ १२
शास्त्राणाञ्च यथा वेदाः सिद्धानां कपिलो यथा।
हनूमान् वानराणाञ्च क्षेत्राणां ब्राह्मणाननम् ॥१३
यशोदानां यथा विद्या कविता च मनोहरा।
आकाशश्च (ख) व्यापकानामङ्गानां लोचनं यथा॥१४
विभवानां हरिकथा सुखानां हरिचिन्तनम्।
स्पर्शानां पुत्त्रसंस्पर्शो हिंस्राणाञ्च यथा खलः ॥१५
पापानाञ्च यथा मिथ्या पापिनीनाञ्च पुंश्चली।

(क) सर्व्वसम्पदमिति पाठः क्वाचित्कः। स चाशुद्धः।
(ख) आत्माकाशौ व्यापकानामिति क्वचित् पाठः। स च न सम्यक् वस्तुद्वयोल्लेखादक्रमतादोषोत्पत्तेः।

पुण्यानाञ्च यथा सत्यं तपसां हरिसेवनम्॥ १६
यथा घृतञ्च गव्यानां यथा ब्रह्मा तपस्विनाम्।
अमृतं भक्ष्यवस्तूनां शस्यानां धान्यकं यथा॥ १७
पुण्यदानां यथा तोयं शुद्धानाञ्च हुताशनः।
सुवर्णं तैजसानाञ्च मिष्टानां प्रियभाषणम्॥ १८
गरुड़ः पक्षिणाञ्चैव हस्तिनामिन्द्रवाहनम्।
योगिनाञ्च कुमारश्च देवर्षीणाञ्च नारदः॥ १९
गन्धर्व्वाणां चित्ररथो जीवो बुद्धिमतां यथा।
सुकवीनां यथा शुक्रः काव्यानाञ्च पुराणकम्॥ २०
स्रोतस्वतां समुद्रश्च यथा पृथ्वी क्षमावताम्।
दृष्टानाञ्च यथा मुक्तिर्हरिभक्तिश्च सम्पदाम्॥ २१
पवित्राणां वैष्णवाश्च वर्णानां प्रणवो यथा।
विष्णुमन्त्रश्च मन्त्राणां वीजानां प्रकृतिर्यथा॥ २२
विदुषाञ्च यथा वाणी गायत्री छन्दसां यथा।
यथा कुवेरो यक्षाणां सर्पाणां वासुकिर्यथा॥ २३
यथा पिता ते शैलानां गवाञ्च सुरभी यथा।
वेदानां सामवेदश्च तृणानाञ्च यथा कुशः॥ २४
सुखदानां यथा लक्ष्मीर्मनश्च शीघ्रगामिनाम्।
अक्षराणामकारश्च हितैषिणां पिता यथा॥ २५
शालग्रामश्च यन्त्राणां पशूनां विष्णुपञ्जरः।
चतुष्पदानां पञ्चास्यो मानवो जीविनां यथा॥ २६
यथा स्वान्तमिन्द्रियाणां मन्दारश्चि स्रजां यथा।
बलानाञ्च यथा शक्ती रंहः शक्तिमतां यथा (क)॥२७
महान् विराट् च स्थूलानां सूक्ष्माणां परमाणुकः।
यथेन्द्र आदितेयानां दैत्यानाञ्च बलिर्यथा॥ २८
प्रह्लादश्चैव साधूनां दातॄणां दधिचिर्यथा।
ब्रह्मास्त्रञ्चापि शस्त्राणां चक्राणाञ्च सुदर्शनम्॥ २९
नृणां श्रीरामचन्द्रश्च धन्विनां (ख) लक्ष्मणो यथा।
सर्व्वाधारः सर्व्वसेव्यः सर्व्ववीजश्च सर्व्वदः।
सर्व्वसारो यथा कृष्णो व्रतानां पुण्यकं तथा॥ ३०
व्रतं कुरु महाभागे त्रिषु लोकेषु दुर्लभम्।
सर्व्वसारश्च पुत्रस्ते व्रतादेव भविष्यति॥ ३१
व्रताराध्यश्च श्रीकृष्णः सर्व्वेषां वाञ्छितप्रदः।
जनो यत्सेवनान्मुक्तः पितृभिः कोटिभिः सह॥३२

(क) बलिनाञ्च यथा शक्ती रंहः शक्तिमतां यथा इति क्वचित् पाठः।

(ख) नृपाणां रामचन्द्रश्च वीराणामिति वा पाठः।

हरिमन्त्रमुपादाय हरिसेवां करोति यः।
भारते जन्म सफलमात्मनः स करोति च॥ ३३
उद्धृत्य कोटिपुरुषान् वैकुण्ठं याति निश्चितम्।
श्रीकृष्णपार्षदो भूत्वा सुखं तत्रैव मोदते॥ ३४
सहोदरान् स्वभृत्यांश्च स्वबन्धून् सहचारिणः।
स्वस्त्रियञ्च समुद्धृत्य भक्तो याति हरेः पदम्॥ ३५
तस्माद्गृहाण गिरिजे हरेर्मन्त्रं सुदुर्लभम्।
जप मन्त्रं व्रते तत्र पितॄणां मुक्तिकारणम्॥ ३६
इत्युक्त्वा शङ्करो देवो गत्वा गिरिजयासह।
शीघ्रञ्च जाह्नवीतीरं हरेर्मन्त्रं मनोहरम्॥ ३७
तस्यै ददौ च सम्प्रीत्या कवचं स्तोत्रसंयुतम्।
पूजाविधान नियमं कथयामास तां मुने॥ ३८

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेश-
खण्डे नारायण नारद-संवादे
तृतीयोऽध्यायः॥ ३॥

चतुर्थोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

श्रुत्वा व्रतविधानञ्च दुर्गा प्रहृष्टमानसा।
सर्व्वं व्रत-विधानञ्च संप्रष्टुमुपचक्रमे॥ १

पार्व्वत्युवाच।

सर्व्वं व्रतविधानं मां वद वेदविदां वर।
हे नाथ करुणासिन्धो दीनबन्धो परात्पर॥ २
कानि व्रतोपयुक्तानि द्रव्याणि च फलानि च।
समयं नियमं भक्ष्यं विधानं तत्फलं प्रभो॥ ३
देहि मह्यं विनीतायै नियुक्तं सत्पुरोहितम्।
पुष्पोपहारान् विप्रांश्च द्रव्याहरणकिङ्करान्॥ ४
अन्यानि चोपयुक्तानि मयाऽज्ञातानि यानि च।
सन्नियोजय तत् सर्व्वं स्त्रीणां स्वामीश सर्व्वदः॥५
पिता कौमारकाले च सर्व्वपालनकारकः।
भर्त्ता मध्ये सुतः शेषे त्रिधावस्था च योषिताम्॥ ६
ततोऽशोकः प्राणतुल्यां दत्त्वा सत्स्वामिने सुताम्।
स्वामी निवृतिमाप्नोति संन्यस्य स्वसुते प्रियाम्॥ ७
बन्धुत्रययुता या स्त्री सा च भाग्यवती परा।
किञ्चिद्विहीना मध्या च सर्व्वहीनाधमा भुवि॥ ८
एतेषाञ्च समीपस्था प्रशंस्या सा जगत्त्रये।

निन्दितान्येषु संन्यस्ता सर्व्वमेतत् श्रुतौ श्रुतम् ॥९
सर्व्वात्मा भगवांस्त्वञ्च सर्व्वसाक्षी च सर्व्ववित्।
देहि मह्यं पुत्त्रवरं स्वात्मनिर्वृतिहेतुकम् ॥ १०
स्वात्मबोधानुमानेन महात्मनि निवेदितम्।
सर्व्वान्तराभिप्रायज्ञं बोधज्ञं बोधयामि किम् ॥ ११
इत्युक्त्वा पार्व्वती प्रीत्या पपात स्वामिनः पदे।
कृपासिन्धुश्च भगवान् प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ १२

महादेव उवाच।

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि विधानं नियमं फलम्।
फलानि चैव द्रव्याणि व्रतोपयोगिकानि च ॥ १३
विप्राणां शतकं शुद्धं फलपुष्पोपहारकम्।
किङ्कराणाञ्च शतकं द्रव्याहरणकारकम् ॥ १४
दासीनां शतकं लक्षं नियुक्तञ्च पुरोहितम्।
सर्व्वव्रतविधानज्ञं वेदवेदान्तपारगम् ॥ १५
प्रवरं हरिभक्तानां सर्व्वज्ञं ज्ञानिनां वरम्।
सनत्कुमारं मत्तुल्यं गृहाण व्रतहेतवे ॥ १६
देवि शुद्धे च काले च परं नियमपूर्व्वकम्।
माघे शुक्लत्रयोदश्यां व्रतारम्भः शुभः प्रिये ॥ १७
गात्रं सुनिर्म्मलं कृत्वा शिरःसंस्कारपूर्व्वकम्।
उपोष्य पूर्व्वदिवसे वस्त्रं प्रक्षाल्य यत्नतः ॥ १८
अरुणोदयवेलायां तल्पादुत्थाय सुव्रती।
मुखप्रक्षालनं कृत्वा स्नात्वा च निर्म्मले जले ॥ १९
आचम्य मन्त्रपूतो हि हरिस्मरणपूर्व्वकम् (क)।
दत्त्वार्घ्यं हरये भक्त्या गृहमागत्य सत्वरम् ॥ २०
धौते च वाससी धृत्वा उपविश्यासने शुचौ।
आचम्य तिलकं कृत्वा निर्व्वाह्य स्वाह्निकं पुनः ॥२१
घटमारोपणं कृत्वा स्वस्तिवाचनपूर्व्वकम्।
पुरोहितस्य वरणं पुरः कृत्वा प्रयत्नतः।
सङ्कल्पं वेदविहितं व्रतमेतत् समाचरेत् (ख) ॥ २२
व्रते द्रव्याणि नित्यानि चोपचाराणि षोड़श।
देयानि नित्यं देवेशि कृष्णाय परमात्मने ॥ २३
आसनं स्वागतं पाद्यमर्घ्यमाचमनीयकम्।
मधुपर्कश्च स्नानीयं वस्त्राणि भूषणानि च ॥ २४
सुगन्धपुष्पधूपञ्च दीपनैवेद्यवन्दनम्।
यज्ञसूत्रञ्च ताम्बूलं कर्पूरादिसुवासितम् ॥ २५

(क) यत्नपूत इति क्वचित् पाठः।
(ख) समारभेदिति पाठान्तरम्।

द्रव्याण्येतानि पूजायामङ्गरूपाणि सुन्दरि।
देवि किञ्चिद्विहीनेनैवाङ्गहानिः प्रजायते ॥ २६
अङ्गहीनञ्च यत् कर्म्म चाङ्गहीनो यथा नरः ॥ २७
अङ्गहीने च कार्य्ये च फलहानिः प्रजायते ॥ २८
अष्टोत्तरशतं पुष्पं पारिजातस्य विष्णवे।
देयं प्रतिदिनं दुर्गे स्वात्मनो रूपहेतवे ॥ २९
श्वेतचम्पकपुष्पाणां लक्षमक्षतमीप्सितम्।
प्रदेयं हरये भक्त्या वर्णसौन्दर्य्यहेतवे ॥ ३०
सहस्रपत्रपद्मानामक्षतं पुष्पलक्षकम्।
भक्त्या देयञ्च हरये मुखसौन्दर्य्यहेतवे ॥ ३१
अमूल्यरत्नरचितं दर्पणानां सहस्रकम्।
देयं नारायणायैव नेत्रशोभाप्तिहेतवे ॥ ३२
नीलोत्पलानां लक्षञ्च देयं कृष्णाय भक्तितः।
व्रताङ्गभूतं देवेशि चक्षुषो रूपहेतवे ॥ ३३
हिमालयोद्भवं लक्षं रुचिरं श्वेतचामरम्।
प्रदेयं केशवायैव केशसौन्दर्य्यहेतवे ॥ ३४
अमूल्यरत्नरचितं पुटकानां सहस्रकम्।
प्रदेयं गोपिकेशाय नासिकारूपहेतवे ॥ ३५
बन्धूकपुष्पलक्षञ्च देयं राधेश्वराय च।
सौम्यौष्ठाधरयोश्चैव वक्त्रसौन्दर्य्यहेतवे ॥ ३६
मुक्ताफलानां लक्षञ्च दन्तसौन्दर्य्यहेतवे।
देयं गोलोकनाथाय शैलजे भक्तिपूर्व्वकम् ॥ ३७
रत्नगण्डूकलक्षञ्च गण्डसौन्दर्य्यहेतवे।
महीश्वराय दातव्यं व्रते शैलेन्द्रकन्यके ॥ ३८
रत्नपाशकलक्षञ्च देयं ब्रह्मेश्वराय च।
ओष्ठाधःस्थलरूपाय प्राणेशि भक्तितो व्रते ॥ ३९
कर्णभूषणलक्षञ्च रत्नसारविनिर्म्मितम्।
देयं सर्व्वेश्वरायैव कर्णसौन्दर्य्यहेतवे ॥ ४०
माध्वीककलशानाञ्च लक्षं रत्नविनिर्म्मितम्।
देयं विश्वेश्वरायैव स्वरसौन्दर्य्यहेतवे ॥ ४१
सुधापूर्णञ्च कुम्भानां सहस्रं रत्ननिर्म्मितम्।
देयं कृष्णाय देवेशि वाक्यसौन्दर्य्यहेतवे ॥ ४२
रत्नप्रदीपलक्षञ्च गोपवेशविधायिने।
देयं किशोरवेशाय दृष्टिसौन्दर्य्यहेतवे ॥ ४३
धुस्तूरकुसुमाकारं रत्नपात्रसहस्रकम्।
देयं गोरक्षकायैव गलसौन्दर्य्यहेतवे ॥ ४४
सद्रत्नसाररचित-पद्मनालसहस्रकम्।

देयं चण्डकपालाय बाहुसौन्दर्य्यहेतवे ॥ ४५
लक्षञ्च रक्तपद्मानां करसौन्दर्य्यहेतवे।
देयं गोपाङ्गनेशाय नारायणि हरिव्रते ॥ ४६
अङ्गुरीयकलक्षञ्च रत्नसारविनिर्म्मितम्।
अङ्गुलीनाञ्च रूपार्थं देयं दैतेश्वराय च ॥ ४७
मणीन्द्रसारलक्षञ्च श्वेतवर्णं मनोहरम्।
देयं मुनीन्द्रनाथाय नखसौन्दर्य्यहेतवे ॥ ४८ ॥
सद्रत्नसारहाराणां लक्षञ्चातिमनोहरम्।
देयं मदनमोहाय वक्षःसौन्दर्य्यहेतवे ॥ ४९
सुपक्वश्रीफलानाञ्च लक्षञ्च सुमनोहरम्।
देयं सिद्धेन्द्रनाथाय स्तनसौन्दर्य्यहेतवे ॥ ५०
सद्रत्नवर्त्तुलाकारं पात्रलक्षं मनोहरम्।
देयं पद्मालयेशाय देहस्य रूपहेतवे ॥ ५१
सद्रत्नसाररचितं नाभीनाञ्च सहस्रकम्।
प्रदेयं पद्मनाभाय नाभिसौन्दर्य्यहेतवे ॥ ५२
सद्रत्नसाररचितं नखचन्द्रसहस्रकम्।
नितम्बसौन्दर्य्यार्थञ्च प्रदेयं चक्रपाणये ॥ ५३
सुवर्णरम्भास्तम्भानां लक्षञ्च सुमनोहरम्।
प्रदेयं श्रीनिवासाय श्रोणिसौन्दर्य्यहेतवे ॥ ५४
शतपत्रस्थलाब्जानां लक्षमम्लानमक्षतम्।
प्रदेयं पद्मनेत्राय पादसौन्दर्य्यहेतवे ॥ ५५
सुवर्णरचितानाञ्च खञ्जनानां सहस्रकम्।
गतिसौन्दर्य्यहेत्वर्थं देयं लक्ष्मीश्वराय च ॥ ५६
राजहंससहस्रञ्च गजेन्द्राणां सहस्रकम्।
सुवर्णरचितं देयं हरये गतिहेतवे ॥ ५७
सुवर्णोज्ज्वललक्षञ्च देयं नारायणाय च।
विचित्रं रत्नसारेण मूर्द्धसौन्दर्य्यहेतवे ॥ ५८
मालतीनाञ्च कुसुममक्षतं लक्षमीश्वरि।
देयं वृन्दावनेशाय हास्यसौन्दर्य्यहेतवे ॥ ५९
अमूल्यरत्नलक्षञ्च देयं नारायणाय वै।
सुव्रते व्रतपूर्णार्थं शीलसौन्दर्य्यहेतवे ॥ ६०
स्वच्छस्फटिकसङ्काशं मणीन्द्रसारलक्षकम्।
देयं मुनीन्द्रनाथाय मनःसौन्दर्य्यहेतवे ॥ ६१
प्रवालसारसङ्काशं मणिसारसहस्रकम्।
देयं कृष्णाय भक्त्या च प्रियानुरागवृद्धये ॥ ६२
माणिक्यसारलक्षञ्च देयं कृष्णाय यत्नतः।
जन्मनः कोटिपर्य्यन्तं स्वामिसौभाग्यहेतवे ॥ ६३

कुष्माण्डं नारिकेलञ्च जम्बीरं श्रीफलं तथा।
फलान्येतानि देयानि हरये पुत्रहेतवे ॥ ६४
रत्नेन्द्रसारलक्षञ्च देयं कृष्णाय यत्नतः।
असंख्यजन्मपर्य्यन्तं स्वामिनो धनवृद्धये ॥ ६५
वाद्यं नानाप्रकारञ्च कांस्यतालादिकं परम्।
व्रते सम्पत्तिवृद्ध्यर्थं श्रीहरिं श्रावयेद्व्रती ॥ ६६
पायसं पिष्टकं सर्पिः शर्करात्तं मनोहरम्।
प्रदेयं हरये भक्त्या (क) स्वामिनो भोगवृद्धये ॥ ६७
सुगन्धिपुष्पमालानां लक्षमक्षतमीप्सितम्।
प्रदेयं हरये भक्त्या हरिभक्तिविवृद्धये ॥ ६८
नैवेद्यानि च देयानि स्वादूनि मधुराणि च।
श्रीकृष्णप्रीतिप्राप्त्यर्थं दुर्गे नानाविधानि च ॥ ६९
नानाविधानि पुष्पाणि तुलसीसंयुतानि च।
श्रीकृष्णप्रीतये भक्त्या व्रते देयानि सुव्रते ॥ ७०
ब्राह्मणानां सहस्रञ्च प्रत्यहं भोजयेद्व्रती।
आत्मनः स्वस्यवृद्ध्यर्थं व्रते जन्मनि जन्मनि ॥ ७१
पुष्पाञ्जलिशतं देयं नित्यं पूर्णञ्च पूजने।
प्रणामशतकं देवि कर्त्तव्यं भक्तिवृद्धये ॥ ७२
षण्मासांश्च हविष्यान्नं मासान् पञ्च फलादिकम्।
हविः पक्षं जलं पक्षं व्रते भक्षेच्च सुव्रते ॥ ७३
रत्नप्रदीपशतकं वह्निं दद्याद्दिवानिशम्।
रात्रौ कुशासनं कृत्वा नित्यं जागरणं व्रते ॥ ७४
स्मरणं कीर्त्तनं केलिः श्रवणं गुह्यभाषणम्।
सङ्कल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिष्पत्तिरेव च ॥ ७५
मैथुनाष्टविधं (ख) त्याज्यं व्रते क्रीड़ाविवृद्धये।
सम्पूर्णे च व्रते देवि प्रतिष्ठा तदनन्तरम् ॥ ७६
त्रिशतञ्च षष्ट्यधिकं डल्लकं वस्त्रसंयुतम्।
सभोज्यं सोपवीतञ्च सोपचारं मनोहरम् ॥ ७७
त्रिशतञ्च षष्ट्यधिकं सहस्रं विप्रभोजनम्।
त्रिशतञ्च षष्ट्यधिकं सहस्रं तिलहोमकम् ॥ ७८
त्रिशतञ्च षष्ट्यधिकं सहस्रं स्वर्णमेव च।
देया व्रतसमाप्तौ च दक्षिणा विधिबोधिता ॥ ७९
अन्यां समाप्तिदिवसे कथयिष्यामि दक्षिणाम्।
एतद्व्रतफलं देवि दृढ़ा भक्तिर्हरौ भवेत् ॥ ८०

(क) स्वामिनो भोगवृद्धाय इत्यादिकं चरणचतुष्टयं क्वचिन्नास्ति।
(ख) स्वप्नमैथुनकमिति पाठस्तु न सङ्गतः।

हरितुल्यो भवेत् पुत्त्रो विख्यातो भुवनत्रये।
सौन्दर्य्यं स्वामिसौभाग्यमैश्वर्य्यं विपुलं धनम्॥ ८१
सर्व्ववाञ्छितसिद्धीनां वीजं जन्मनि जन्मनि।
इत्येवं कथितं देवि व्रतं कुरु महेश्वरि॥ ८२
पुत्त्रस्ते भविता साध्वीत्युक्त्वा स विरराम ह॥ ८३

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे नारायण-नारदसंवादे व्रतविधानं नाम चतुर्थोऽध्यायः॥ ४॥

पञ्चमोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

श्रुत्वा व्रतविधानञ्च दुर्गा प्रहृष्टमानसा।
पुनः पप्रच्छ कान्तं सा दिव्यां व्रतकथां शुभाम्॥ १

पार्व्वत्युवाच।

किमद्भुतं (क) श्रुतं नाथ विधानं फलमस्य च (ख)।
अयि कान्त कथां ब्रूहि व्रतं केन प्रकाशितम्॥ २

महादेव उवाच।

शतरूपा मनोः पत्नी पुत्त्रदुःखेन दुःखिता।
ब्रह्मणः स्थानमागत्य सा ब्रह्माणमुवाच ह॥ ३

शतरूपोवाच।

ब्रह्मन् केन प्रकारेण वन्ध्यायाश्च सुतो भवेत्।
तन्मे ब्रूहि जगद्धातः सृष्टिकारणकारण॥ ४
मज्जन्म निष्फलं ब्रह्मन्नैश्वर्य्यं धनमेव च।
किञ्चिन्न शोभते गेहे विना पुत्त्रेण श्रीमताम् (ग)॥ ५
तपोदानोद्भवं पुण्यं जन्मान्तरसुखावहम्।
सुखदो मोक्षदः प्रीतिदाता पुत्त्रश्च पुत्त्रिणाम्॥ ६
पुत्त्री पुत्त्रमुखं दृष्ट्वा शताश्वमेधजं फलम्।
पुन्नामनरकत्राण-कारणं लभते ध्रुवम्॥ ७
पुत्त्रोपायं यदि विधे वद मां तापसंयुताम्।
तदा भद्रं न चेद्भर्त्रा सह यास्यामि काननम्॥ ८
गृहाण राज्यमैश्वर्य्यं धनं पृथ्वीं प्रजावहाम्।
किमेतेनावयोस्तात विना पुत्त्रैरपुत्त्रिणोः॥ ९

(क) व्रतमिति पाठः क्वाचित्कः।
(ख) फलमेव चेति वा पाठः।
(ग) पुत्त्रिणामिति क्वचित् पाठः। स च सङ्गत इव न प्रतीयते।

अपुत्त्रिणो मुखं द्रष्टुं विद्वान् नोत्सहतेऽशिवम्।
मुखं दर्शयितुं लज्जां समवाप्नोत्यपुत्त्रकः॥ १०
अथवा गरलं भुक्त्वा प्रवेक्ष्यामि हुताशनम्।
अपुत्त्रं पुत्त्रमशिवं गृहाण स्त्रीविहीनकम्॥ ११
इत्येवमुक्त्वा सा साध्वी ब्रह्मणश्च रुरोद ह।
कृपानिधिश्च तां दृष्ट्वा प्रवक्तुमुपचक्रमे॥ १२

ब्रह्मोवाच।

शृणु वत्से प्रवक्ष्यामि पुत्त्रोपायं सुखावहम्।
सर्व्वैश्वर्य्यादिवीजञ्च सर्व्ववाञ्छाप्रदं शुभम्॥ १३
माघशुक्लत्रयोदश्यां व्रतमेतत् सुपुण्यकम्।
कर्त्तव्यं शुद्धकाले च कृष्णाराध्यञ्च सर्व्वदम् (क)॥ १४
संवत्सरञ्च कर्त्तव्यं सर्व्वविघ्नविनाशनम्।
वेदोक्तानि च द्रव्याणि व्रते देयानि सुव्रते॥ १५
व्रतञ्च काण्वशाखोक्तं सर्व्ववाञ्छितसिद्धिदम्।
कृत्वा पुत्त्रं लभ शुभे विष्णुतुल्यपराक्रमम्॥ १६
ब्रह्मणश्च वचः श्रुत्वा सा कृत्वा व्रतमुत्तमम्।
प्रियव्रतोत्तानपादौ लेभे पुत्त्रौ मनोहरौ॥ १७
व्रतं कृत्वा देवहूतिर्लेभे सिद्धेश्वरं सुतम्।
नारायणांशं कपिलं पुण्यकं पुण्यदं शुभम्॥ १८
अरुन्धतीदं कृत्वा तु लेभे शक्तिं सुतं शुभा।
शक्तिकान्ता व्रतं कृत्वा सुतं लेभे पराशरम्॥ १९
अदितिश्च व्रतं कृत्वा लेभे वामनकं सुतम्।
शची जयन्तं पुत्त्रञ्च लेभे कृत्वेदमीश्वरि॥ २०
उत्तानपादपत्नीदं कृत्वा लेभे ध्रुवं सुतम्।
कुवेरजाया कृत्वेदं लेभे च नलकूवरम्॥ २१
सूर्य्यपत्नी मनुं लेभे कृत्वेदं व्रतमुत्तमम्।
अत्रिपत्नी सुतं चन्द्रं लेभे कृत्वेदमुत्तमम्॥ २२
लेभे चाङ्गिरसः पत्नी कृत्वेदं व्रतमुत्तमम्।
बृहस्पतिं सुरगुरुं पुत्त्रमस्य प्रभावतः॥ २३
भृगोर्भार्य्या व्रतं कृत्वा लेभे दैत्यगुरुं सुतम्।
शुक्रं नारायणांशञ्च सर्व्वतेजस्विनां परम्॥ २४
इत्येवं कथितं देवि व्रतानां व्रतमुत्तमम्।
त्वमेव कुरु कल्याणि हिमालयसुते शुभे॥ २५
साध्यं राजेन्द्रपत्नीनां देवीनाञ्च सुखावहम्।
व्रतमेतन्महासाध्वि साध्वीनां प्राणतः प्रियम्॥ २६
व्रतस्यास्य प्रभावेण स्वयं गोपाङ्गनेश्वरः।

(क) कृष्णमाराध्यच पुण्यदमिति साधु।

ईश्वरः सर्व्वदेवानां तव पुत्त्रो भविष्यति ॥ २७
इत्युक्त्वा शङ्करस्तत्र विरराम च नारद।
व्रतं चकार सा देवी प्रहृष्टा शङ्कराज्ञया ॥ २८
इत्येवं कथितं सर्व्वं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि।
सुखदं मोक्षदं सारं गणेशजन्मकारणम् ॥ २९

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे नारायण-नारद-संवादे व्रतकथाप्रकरणं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः।

शौनक उवाच।

नारायणवचः श्रुत्वा नारदो हृष्टमानसः।
किं पप्रच्छ पुनः साधो तन्मे ब्रूहि तपोधन ॥ १

सूत उवाच।

नारायणवचः श्रुत्वा नारदो हृष्टमानसः।
व्रतारम्भविधानञ्च सम्प्रष्टुमुपचक्रमे ॥ २

नारद उवाच।

कृतं केन प्रकारेण व्रतमेतच्छुभावहम्।
तन्मे ब्रूहि मुनिश्रेष्ठ पार्व्वत्या भर्त्तुराज्ञया ॥ ३
ललाभ जन्म गोपीशः कृते सुव्रतया व्रते।
ब्रह्मन् केन प्रकारेण तन्नः शंसितुमर्हसि ॥ ४

नारायण उवाच।

कथयित्वा कथां दिव्यां विधानञ्च व्रतस्य च।
स्वयं विधाता तपसां जगाम तपसे शिवः ॥ ५
हरेराराधनव्यग्रो मूर्त्तिभेदधरो हरेः।
हरिसेवनशीलश्च(क)हरिध्यानपरायणः (ख) ॥ ६
परमानन्दपूर्णश्च ज्ञानानन्दः सनातनः।
दिवानिशं न जानाति हरिमन्तर्व्वहिः स्मरन् ॥ ७
प्रहृष्टमानसा देवी पार्व्वती भर्त्तुराज्ञया।
किङ्करान् प्रेरयामास विप्रांश्च व्रतहेतवे ॥ ८
आनीय सर्व्वद्रव्याणि व्रतोपयोगिकानि च।
व्रतं कर्त्तुं समारेभे शुभदा सा शुभचर्या ॥ ९
सनत्कुमारो भगवानाजगाम विधेः सुतः।
मूर्त्तिमांस्तेजसां राशिः प्रज्वलन् ब्रह्मतेजसा ॥ १०
ब्रह्मा जगाम हृष्टश्च ब्रह्मलोकात् सभार्य्यकः।
अतित्रस्तो हि भगवानाजगाम महेश्वरः ॥ ११
विष्णुः क्षीरोदशायी च सलक्ष्मीकश्चतुर्भुजः।
भगवान् जगतां पाता शास्ता भर्त्ता सपार्षदः ॥१२
वनमालाधरः स्वामी भूषितो रत्नभूषणैः।
महासम्भृतसम्भारो रत्नयानेन नारद ॥ १३
सनकश्च सनन्दश्च कपिलश्च सनातनः।
आसुरिश्च क्रतुर्हंसो वोढुः पञ्चशिखोऽरुणिः ॥ १४
यतिश्च सुमतिश्चैव वशिष्ठश्च सहानुगः।
पुलहश्च पुलस्त्यश्च अत्रिश्च भृगुरङ्गिराः ॥ १५
अगस्त्यश्च प्रचेताश्च दुर्व्वासाश्च्यवनस्तथा।
मरीचिः कश्यपः कण्वो जरत्कारुश्च गौतमः ॥१६
वृहस्पतिरुतथ्यश्च संवर्त्तः सौभरिस्तथा।
जावालो जमदग्निश्च जैगीषव्यश्च देवलः ॥ १७
गोकामुखश्चक्ररथः (क) पारिभद्रः पराशरः।
विश्वामित्रो वामदेव ऋष्यशृङ्गो विभाण्डकः ॥ १८
मार्कण्डेयो मृकण्डुश्च पुष्करो लोमशस्तथा।
कौत्सो वत्सश्च दक्षश्च कालाग्निरघमर्षणः ॥ १९
कात्यायनः कणादश्च पाणिनिः शाकटायनः।
शङ्कुरापिशलिश्चैव शाकल्यः शङ्ख एव च ॥ २०
एते चान्ये च बहवः सशिष्या मुनयो मुने।
आवाञ्च धर्म्मपुत्त्रौ च नरनारायणौ समौ ॥ २१
दिक्पालाश्च तथा देवा यक्ष-गन्धर्व्व-किन्नराः।
आजग्मुः पर्व्वताः सर्व्वे सगणाः पार्व्वतीव्रते ॥ २२
हिमालयः शैलराजः सापत्यश्च सभार्य्यकः।
सगणः सानुगश्चैव रत्नभूषणभूषितः ॥ २३
महासम्भृतसम्भारो नानाद्रव्यसमन्वितः।
मणिमाणिक्यरत्नानि व्रतोपयोगिकानि च ॥ २४
नानाप्रकारवस्तूनि जगतां दुर्लभानि च।
लक्षञ्च गजरत्नानामश्वरत्नं त्रिलक्षकम् ॥ २५
दशलक्षं गवां रत्नं शतलक्षं सुवर्णकम्।
रुचकानां हीरकाणां स्पर्शानाञ्च तथैव च ॥ २६
मुक्तानाञ्च चतुर्लक्षं कौस्तुभानां सहस्रकम्।
सुस्वादुमिष्टद्रव्याणां लक्षभाराणि कौतुकी।
अनन्तरत्नप्रभव आजगाम सुताव्रते ॥ २७
ब्राह्मणा मनवः सिद्धा नागा विद्याधरास्तथा।

(क) हरिभावनशीलश्च इति क्वचित् पाठः।
(ख) हरिस्तुतिपरायण इति वा पाठः।

(क) वक्ररथ इति वा पाठः।

भिक्षवो भिक्षुकाश्चैव वन्दिनः पार्व्वतीव्रते ॥ २८
विद्याधरी नर्त्तकी च नर्त्तकोऽप्सरसां गणाः।
नानाविधा वाद्यभाण्डा आजग्मुः शिवमन्दिरम् ॥२९
कैलासराजमार्गञ्च चन्दनेन सुसंस्कृतम्।
आम्रपल्लवसूत्राक्तं कदलीस्तम्भशोभितम् ॥ ३०
दूर्व्वा-धान्य-पर्ण-लाज-फल-पुष्प-विभूषितम्।
निर्म्मितं पद्मरागेण ददृशुस्ते गणा मुदा ॥ ३१
जग्मुः सिंहासनेष्वेते पूजिताः शङ्करेण च।
कैलासवासिनः सर्व्वे परमानन्दसंयुताः ॥ ३२
दानाध्यक्षः सुनासीरः कुबेरः कोषरक्षकः।
आदिष्टा च स्वयं सूर्य्यः परिवेष्टा जलाधिपः ॥३३
दध्नां नद्यः सहस्राणि दुग्धानाञ्च तथैव च।
सहस्राणि घृतानाञ्च गुड़ानाञ्च शतानि च ॥ ३४
माध्वीकानां सहस्राणि तैलानाञ्च शतानि च।
लक्षाणि चैव तक्राणां बभूवुः पार्व्वतीव्रते ॥ ३५
पीयूषाणाञ्च कुम्भानि शतलक्षाणि नारद।
मिष्टान्नानां शर्कराणां बभूवुर्लक्षराशयः ॥ ३६
यवगोधूमचूर्णानां घृतात्कानाञ्च नारद।
स्वस्तिकानाञ्च पूपानां बभूवुर्लक्षराशयः ॥ ३७
गुड़संस्कृतलाजानां बभूवुः कोटिराशयः।
शालीनां पृथुकानाञ्च राशीनां दशकोटयः ॥ ३८
तण्डुलानाञ्च राशीनां मुने संख्या न विद्यते।
स्वर्ण-रौप्य-प्रवालानां मणीनाञ्च महामुने ॥ ३९
बभूवुः पर्व्वतास्तत्र कैलासे पार्व्वतीव्रते ॥ ४०
पायसं पिष्टकञ्चैव शाल्यन्नं सुमनोहरम्।
चकार लक्ष्मीः पाकञ्च व्यञ्जनं घृतसंस्कृतम् ॥ ४१
बुभुजे देवर्षिगणैः सार्द्धं नारायणः स्वयम्।
बभूवुर्लक्षविप्राश्च परिवेशनकारकाः ॥ ४२
ताम्बूलञ्च ददौ तेभ्यः कर्पूरादिसुवासितम्।
रत्नसिंहासनं तेभ्यो विप्रलक्षाः सुरक्षकाः ॥ ४३
रत्नसिंहासनस्थञ्च विष्णुं क्षीरोदशायिनम्।
सेव्यमानं पार्षदैश्च सस्मितैः श्वेतचामरैः ॥ ४४
ऋषिभिः स्तूयमानञ्च सिद्धैर्देवगणैस्तथा।
विद्याधरीणां नृत्यानि पश्यन्तं सस्मितं मुदा ॥ ४५
गन्धर्व्वाणाञ्च सङ्गीतं श्रुतवन्तं मनोहरम्।
पप्रच्छ शङ्करो ब्रह्मन् ब्रह्मेशं भक्तिपूर्व्वकम् ॥ ४६
ब्रह्मणा प्रेरितो युक्तं व्रतकर्त्तव्यमीप्सितम्।
देवर्षिगणपूर्णायां सभायां स पुटाञ्जलिः ॥ ४७

महादेव उवाच।

मदीयं प्रार्थनं नाथ श्रीनिवास शृणु प्रभो।
तपःस्वरूप तपसां कर्म्मणाञ्च फलप्रद ॥ ४८
व्रतानां जप-यज्ञानां पूजानां सर्व्वपूजित।
सर्व्वेषां वीजरूपेण वाञ्छाकल्पतरो हरे ॥ ४९
सुपुण्यकव्रतं कर्त्तुं ब्रह्मन्निच्छति पार्व्वती।
पुत्रार्थिनी सा शोकार्त्ता हृदयेन विदूयता ॥ ५०
रतिभङ्गे कृते देवैर्वीर्य्यव्यर्थशुचार्द्दिता।
प्रबोधिता मया साध्वी विविधैर्वचनामृतैः ॥ ५१
सत्पुत्रं स्वामिसौभाग्यं सुव्रता याचते व्रते।
ताभ्यां विना न सन्तुष्टा स्वप्राणांस्त्यक्तुमिच्छति ॥५२
पुरा त्यक्त्वा स्वदेहञ्च पितृयज्ञे च भाविनी।
मन्निन्दया शैलगेहे पुनर्ज्जन्म ललाभ सा ॥ ५३
सर्व्वं जानासि वृत्तान्तं सर्व्वज्ञं त्वां वदामि किम्।
काश्ना तां वद तत्त्वञ्च परिणामशुभप्रदाम् ॥ ५४
दुर्निवार्य्यश्च सर्व्वेषां स्त्रीस्वभावश्च चापलः।
दुस्त्याज्यं योगिभिः सिद्धैरस्माभिश्च तपस्विभिः ॥ ५५
जितेन्द्रियैर्जितक्रोधैः स्त्रीरूपं मोहकारणम्।
सर्व्वमायाकरण्डञ्च सर्व्वबन्धनकारणम् (ख) ॥५६
ब्रह्मास्त्रं कामदेवस्य दुर्भेद्यं जयकारणम्।
अनिर्म्मितञ्च विधिना सर्व्वाद्यं विधिपूर्व्वजम् ॥ ५७
मोक्षद्वारकवाटञ्च हरिभक्तिनिरोधनम्।
संसारबन्धनस्तम्भ-रज्जुरूपमकृन्तनम् ॥ ५८
वैराग्यनाशवीजञ्च शश्वद्रागविवर्द्धनम्।
पत्तनं साहसानाञ्च दोषाणामालयः सदा ॥ ५९
अप्रत्ययानां चैवञ्च स्वयं कपटमूर्त्तिमत्।
अहङ्काराश्रमं शश्वद्विषकुम्भं पयोमुखम् (ख) ॥ ६०
सर्व्वैरसाध्यमानञ्च दुराराध्यञ्च सर्व्वदा।
स्वकार्य्यसाध्यञ्चाराध्यं कलहाङ्कुरकारणम् ॥ ६१
सर्व्वं निवेदितं नाथ कर्त्तव्यं वक्तुमर्हसि।
कार्य्यं सर्व्वं परामर्शं परिणामसुखावहम् ॥ ६२

नारायण उवाच।

इत्येवमुक्त्वा भगवान् निरीक्ष्य ब्रह्मणो मुखम्।
विरराम सभामध्ये स्तुत्वा च कमलापतिम् ॥ ६३

(क) कामवर्द्धनकारणमिति पाठान्तरम्।
(ख) सुधासुखमित्यपि पाठः।

शङ्करस्य वचः श्रुत्वा प्रहस्य जगदीश्वरः ।
हितं मितञ्च वचनं प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ६४

श्रीविष्णुरुवाच ।

सुपुण्यकव्रतं सारं सतीसन्तानहेतवे ।
स्वामिसौभाग्यबीजञ्च पत्नी ते कर्त्तुमिच्छति ॥ ६५
सर्व्वाराध्यं दुराराध्यं सर्व्वकामफलप्रदम् ।
सुखदं मोक्षसारञ्च मोक्षदं पार्व्वतीश्वर ॥ ६६
आत्मा साक्षिस्वरूपश्च ज्योतीरूपः सनातनः ।
निराश्रयश्च निर्लिप्तो निरुपाधिर्निरामयः ॥ ६७
भक्तप्राणश्च भक्तेशो भक्तानुग्रहकारकः ।
दुराराध्यो हि योऽन्येषां भक्तानामतिसाध्यकः ॥ ६८
भक्ताधीनो हि भगवान् सर्व्वसिद्धो हि निष्कलः ।
ते यस्य च कलाः पुंसो ब्रह्म-विष्णु-महेश्वराः ॥ ६९
महाविराड्यदंशश्च निर्लिप्तः प्रकृतेः परः ।
अव्यग्रो विग्रहश्चोग्रो भक्तानुग्रहविग्रहः ॥ ७०
ग्रहग्रहो ग्रहाणाञ्च ग्रहनिग्रहकारकः ।
त्रिकोटिजन्मसाध्यश्च न साध्यो भवता विना ॥ ७१
लब्ध्वा हि भारते जन्म हरिभक्तिं लभेन्नरः ।
सेवनं क्षुद्रदेवानां कृत्वा सप्तसु सजन्मसु ॥ ७२
सूर्य्यमन्त्रमवाप्नोति केवलं स तदाशिषा ।
सूर्य्यमन्त्रं समाराध्य त्रिषु जन्मसु भारते ॥ ७३
प्राप्नोति शैवं मन्त्रञ्च सर्व्वदं मानवो मुदा ।
संसेव्य परया भक्त्या त्वामेव सप्तजन्मसु ॥ ७४
प्राप्नोति मायामन्त्रञ्च त्वत्पदाब्जप्रसादतः ।
शतं जन्म समाराध्य मायां नारायणीं पराम् ॥ ७५
नारायणकलां सेव्यां समवाप्नोति मानवः ।
कलां निषेव्य वर्षेऽत्र पुण्यक्षेत्रे सुदुर्लभे ॥ ७६
कृष्णभक्तिमवाप्नोति भक्तसंसर्गहेतुकीम् ।
सम्प्राप्य भक्तिं निष्पक्वां भ्रामं भ्रामञ्च भारते ॥ ७७
प्राप्नोति परिपक्वाञ्च भक्तिं भक्तनिषेवया ।
तदा भक्तप्रसादेन देवानामाशिषा शिव ॥ ७८
श्रीकृष्णमन्त्रं प्राप्नोति निर्व्वाणफलदं परम् ।
कृष्णव्रतं कृष्णमन्त्रं सर्व्वकामफलप्रदम् ॥ ७९
कृष्णतुल्यो भवेद्भक्तश्चिरं कृष्णनिषेवया ॥ ८०
महति प्रलये पातः सर्व्वेषां सर्व्व निश्चितम् ।
न पातः कृष्णभक्तानां साधूनामविनाशिनाम् ॥ ८१
अविनाशिनि गोलोके मोदन्ते कृष्णकिङ्कराः ।
हसन्ति ते सुनिश्चिन्ता देवान् ब्रह्मादिकान् शिव ॥ ८२
त्वं संहर्त्ता च सर्व्वेषां न भक्तानां महेश्वर ।
माया मोहयते सर्व्वान् भक्तान् न कृपया मम ॥ ८३
माया नारायणी माता सर्व्वेषां कृष्णभक्तिदा ।
न कृष्णभक्तिं प्राप्नोति विना मायानिषेवणम् ॥ ८४
सा च नारायणी माता मूलप्रकृतिरीश्वरी ।
कृष्णप्रिया कृष्णभक्ता कृष्णतुल्याऽविनाशिनी (क) ८५
सा च तेजःस्वरूपा च स्वेच्छाविग्रहधारिणी ।
आविर्भूता च देवानां तेजसाऽसुरनिग्रहे ॥ ८६
निहत्य दैत्यसङ्घांश्च दक्षपत्न्याञ्च भारते ।
ललाभ दक्षतपसा जन्म चानेकजन्मनः ॥ ८७
त्यक्त्वा देहं पितुर्यज्ञे सा सती तव निन्दया ।
जगाम देवी गोलोकं कृष्णशक्तिः सनातनी ॥ ८८
गृहीत्वा विग्रहं तस्या गुणरूपाश्रयं परम् ।
भ्रामं भ्रामं भारते त्वं विपन्नोऽभूः पुरा स्मर ॥ ८९
प्रबोधितो मया त्वञ्च श्रीशैलेषु सरित्तटे ।
ललाभ जन्म सा शैलकान्तायामचिरेण च ॥ ९०
करोतु पुण्यकं साध्वी सुव्रता सुव्रतं शिवा ।
राजसूयसहस्राणां पुण्यं शङ्कर पुण्यके ॥ ९१
राजसूयसहस्राणां व्रते यत्र धनव्ययः ।
न साध्यं सर्व्वसाध्वीनां व्रतमेतत् त्रिलोचन ॥ ९२
स्वयं गोलोकनाथश्च पुण्यकस्य प्रभावतः ।
पार्व्वतीगर्भजातश्च तव पुत्त्रो भविष्यति ॥ ९३
स्वयं देवगणानाञ्च यस्मादीशः कृपानिधिः ।
गणेश इति विख्यातो भविष्यति जगत्त्रये ॥ ९४
यस्य स्मरणमात्रेण विघ्ननिघ्नं भवेद्ध्रुवम् ।
जगतां हेतुना तेन विघ्ननिघ्नाभिधो विभुः ॥ ९५
नानाविधानि द्रव्याणि यस्माद्देयानि पुण्यके ।
भुक्त्वा लम्बोदरत्वञ्च तेन लम्बोदरः स्मृतः ॥ ९६
शनिदृष्ट्या शिरश्छेदाद्गजवक्त्रेण योजितः ।
गजाननः शिशुस्तेन निषेकः केन वार्य्यते ॥ ९७
पर्शुना पर्शुरामस्य यदेकदन्तखण्डनम् ।
भविष्यति निषेकेण चैकदन्ताभिधः शिशुः ॥ ९८
पूज्यश्च सर्व्वदेवानामस्माकं जगतां विभुः ।
सर्व्वाग्रे पूजनं तस्य भविता मद्वरेण वै ॥ ९९
पूजासु सर्व्वदेवनामग्रे सम्पूज्य तं जनः ।

(क कृष्णतुल्यारिनाशिनीति पाठान्तरम् ।

पूजाफलमवाप्नोति निर्विघ्नेन वृथान्यथा ॥ १००
गणेशञ्च दिनेशञ्च विष्णुं शम्भुं हुताशनम्।
दुर्गामेतान् संनिवेश्य पूजयेद्देवतान्तरम् ॥ १०१
गणेशपूजने विघ्ननिर्विघ्नं जगतां भवेत्।
निर्व्याधिः सूर्य्यपूजायां शुचिः श्रीविष्णुपूजने ॥१०२
मोक्षश्च पापनाशश्च यशश्चैश्वर्य्यवर्द्धनम्।
तत्त्वज्ञानं सुतत्त्वानां वीजं शङ्करपूजनम् ॥ १०३
सुबुद्धि-सुस्त्री-सद्भूमि-सुप्रजा-बन्धुकारणम्।
हरि भक्ति प्रदञ्चैव परं दुर्गार्चनं शिवम् ॥ ॥ १०४
निधने संस्कृताग्निश्च ज्ञानमत्युं लभेन्नरः।
दाता भोक्ता च भवति शङ्कराग्निनिवेशनात् १०५
विपरीतं त्रिजगतामेतेषां पूजनं विना।
एवं क्रमो महादेव कल्पे कल्पेऽस्ति निश्चितम् ॥१०६
एते शश्वद्विद्यमाना नित्याः सृष्टिपरायणाः।
आविर्भावतिरोभावौ चैतेषामीश्वरेच्छया ॥ ॥ १०७
इत्युक्त्वा श्रीहरिस्तत्र विरराम सभातले।
प्रहृष्टा देवता विप्राः पार्व्वत्या सह शङ्करः ॥ १०८

इति ब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे
नारायण-नारद-संवादे व्रताख्या-
ग्रहणं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥६

सप्तमोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

हरेराज्ञां समादाय हरः प्रहृष्टमानसः।
उवाच पार्व्वतीं प्रीत्या हरिसंलापमङ्गलम् ॥ १
शिवाज्ञां तां समादाय शिवा प्रहृष्टमानसा।
वाद्यञ्च वादयामास मङ्गलं मङ्गलव्रते ॥ २
सुस्नाता सुदती शुद्धा बिभ्रती धौतवाससी।
संस्थाप्य रत्नकलसं शुक्लधान्योपरिस्थितम् ॥ ३
आम्रपल्लवसंयुक्तं फलाक्षतसुशोभितम्।
चन्दनागुरुकस्तूरी-कङ्कुमेण विभूषितम् ॥ ४
रत्नासनस्था रत्नाढ्या रत्नोदर(क)सुता सती।
रत्नसिंहासनस्थांश्च सम्पूज्य मुनिपुङ्गवान् ॥ ५
रत्नसिंहासनस्थञ्च सम्पूज्य च पुरोहितम्।
चन्दनागुरुकस्तूरीरत्नभूषणभूषितम् ॥ ६

(क) रत्नोत्रवेति पाठान्तरम्।

संस्थाप्य पुरतो भक्त्या दिक्पालान् रत्नभूषितान्।
देवान्तरानागतांश्च (क)समर्च्य विधिबोधितम् ॥ ७
समर्च्य परया भक्त्या ब्रह्म-विष्णु-महेश्वरान्।
चन्दनागुरुकस्तूरी-कुङ्कुमेण विराजितान् ॥ ८
वह्निशुद्धांशुवस्त्रैश्च सद्रत्नभूषणेन च।
पूजार्हद्रव्यविविधैः पूजितान् पुण्यके मुने ॥ ९
समारेभे व्रतं देवी स्वस्तिवाचनपूर्व्वकम्।
आवाह्याभीष्टदेवं तं श्रीकृष्णं मङ्गले घटे ॥ १०
भक्त्या ददौ क्रमेणैव चोपचाराणि षोड़श।
यानि व्रतविधेयानि देयानि विविधानि च ॥ ११
प्रददौ तानि सर्व्वाणि प्रत्येकं फलदानि च।
व्रतोक्तमुपहारञ्च दुर्लभं भुवनत्रये ॥ १२
तच्च सर्व्वं ददौ भक्त्या सुव्रते सुव्रता सती।
दत्त्वा सर्व्वाणि द्रव्याणि वेदमन्त्रेण सा सती ॥१३
होमञ्च कारयामास त्रिलक्षं तिलसर्पिषा।
ब्राह्मणान् भोजयामास देवानतिथिपूजितान् ॥१४
कर्त्तव्यमेवं कर्त्तव्ये सुव्रते सुव्रता सती।
प्रत्यहं सावधानञ्च चकार पूर्णवत्सरम् ॥ १५
समाप्तिदिवसे विप्रस्तामुवाच पुरोहितः।
सुव्रते सुव्रते मह्यं देहीति पतिदक्षिणाम् ॥ १६
श्रुत्वा पुरोहितोक्तं सा विलप्य सुरसंसदि।
मूर्च्छां प्राप महामाया मायामोहितचेतसा ॥ १७
तां ते च मूर्च्छितां दृष्ट्वा प्रहस्य मुनिपुङ्गवाः।
शङ्करं प्रेरयामासुर्ब्रह्मा विष्णुश्च नारद ॥ १८
सम्प्रेरितशिवश्चैव शिवां बोधयितुं मुने।
शिवः समुद्यमं चक्रे प्रवक्तुं वदतां वरः ॥ १९

महादेव उवाच।

उत्तिष्ठ भद्रे भद्रं ते भविष्यति न संशयः।
साम्प्रतं चेतनं कृत्वा मदीयं वचनं शृणु ॥ २०
शिवः शिवां तामित्युक्त्वा शुष्ककण्ठौष्ठतालुकाम्।
वक्षसि स्थापयामास कारयामास चेतनाम् ॥ २१
हितं सत्यं मितं सर्व्वं परिणामसुखावहम्।
यशस्करञ्च फलदं प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ २२
शृणु देवि प्रवक्ष्यामि यद्वेदेन निरूपितम्।
सर्व्वसम्मतमिष्टञ्च धर्म्मार्थं धर्म्मसंसदि ॥ २३
सर्व्वेषां कर्म्मणां देवि सारभूता च दक्षिणा।

(क) देवान्तरांश्च नागांश्चेति पाठः क्वाचित्कः।

यशोदा फलदा नित्यं धर्म्मिष्ठे धर्म्मप्रकर्म्मणि ॥ २४
दैवं वा पैत्रकं वापि नित्यं नैमित्तिकं प्रिये।
यत् कर्म्म दक्षिणाहीनं तत् सर्व्वं निष्फलं भवेत्।
दाता च कर्म्मणा तेन कालसूत्रं व्रजेद्ध्रुवम् ॥ २५
तद्वान्ते दैन्यमाप्नोति शत्रुणा परिपीड़ितः।
दक्षिणा विप्रमुद्दिश्य तत्कालन्तु न दीयते ॥ २६
तन्मुहूर्त्ते व्यतीते तु दक्षिणा द्विगुणा भवेत्।
चतुर्गुणा दिनातीते पक्षे शतगुणा भवेत् ॥ २७
मासे पञ्चशतगुणा षण्मासे तच्चतुर्गुणा।
संवत्सरे व्यतीते तु तत् कर्म्म निष्फलं भवेत् ॥ २८
दाता च नरकं याति यावद्वर्षसहस्रकम्।
पुत्रं पौत्रं धनैश्वर्य्यं क्षयमाप्नोति पातकात्।
धर्म्मो नष्टो भवेत् तस्य धर्म्महीने च कर्म्मणि ॥२९

श्रीविष्णुरुवाच।

रक्ष स्वधर्म्मं धर्म्मिष्ठे धर्म्मज्ञे धर्म्मकर्म्मणि।
सर्व्वेषाञ्च भवेद्रक्षा स्वधर्म्म परिपालने ॥ ३०

ब्रह्मोवाच।

यश्च केन निमित्तेन न धर्म्मं परिरक्षति।
धर्म्मे नष्टे च धर्म्मज्ञे तस्य धर्म्मो विनश्यति ॥ ३१

धर्म्म उवाच।

मां रक्ष यत्नतः साध्वि प्रदाय पतिदक्षिणाम्।
मयि स्थिते महासाध्वि सर्व्वं भद्रं भविष्यति ॥ ३२

देवा ऊचुः।

धर्म्मं रक्ष महासाध्वि कुरु पूर्णं व्रतं सति।
वयं तव व्रते पूर्णे कुर्म्मस्ते पूर्णमानसम् ॥ ३३

मुनय ऊचुः।

कृत्वा साध्वि पूर्णहोमं देहि विप्राय दक्षिणाम्।
स्थितेष्वस्मासु धर्म्मज्ञे किमभद्रं भविष्यति ॥ ३४

सनत्कुमार उवाच।

शिवे शिवं देहि मह्यं न चेद्व्रतफलं व्रते।
सुचिरं सञ्चितस्यापि स्वात्मनस्तपसः फलम् ॥ ३५
कर्म्मण्यदक्षिणे साध्वि यागस्याहन्तु तत् फलम्।
प्राप्स्यामि यजमानस्य,सम्पूर्णकर्म्मणः फलम् ॥ ३६

पार्व्वत्युवाच।

किं कर्म्मणा मे देवेशाः किं मे दक्षिणया मुने।
किं पुत्रेण च धर्म्मेण यत्र भर्त्ता च दक्षिणा ॥ ३७
यदि भूमिर्मया त्यक्ता यदि वृक्षश्च दैवतः।
गते च कारणे कार्य्यं कुतः शस्यं कुतः फलम् ॥३८
प्राणास्त्यक्ताः स्वेच्छया चेद्देहेन किं प्रयोजनम्।
दृष्टिशक्तिविहीनेन चक्षुषा किं प्रयोजनम् ॥ ३९
शतपुत्रसमः स्वामी साध्वीनाञ्च सुरेश्वराः।
यदि भर्त्ता व्रते देयः किं व्रतेन सुतेन वा ॥ ४०
भर्त्तुर्वंशश्च तनयः केवलं भर्त्तृमूलकः।
यत्र मूलं भवेद्भ्रष्टं तद्वाणिज्यञ्च निष्फलम् ॥ ४१

श्रीविष्णुरुवाच।

पुत्रादपि परः स्वामी धर्म्मश्च स्वामिनः परः।
नष्टे धर्म्मे च धर्म्मिष्ठे स्वामिना किं सुतेन वा ॥ ४२

ब्रह्मोवाच।

स्वामिनश्च परो धर्म्मो धर्म्मात् सत्यञ्च सुव्रते।
सत्यं सङ्कल्पितं कर्म्म न भ्रष्टं कुरु सुव्रते ॥ ४३

पार्व्वत्युवाच।

निरूपितश्च वेदेषु स्वशब्दो धनवाचकः।
तद्यस्यास्तीति स स्वामी वेदज्ञ शृणु मद्वचः ॥ ४४
तस्य दाता सदा स्वामी न च स्वं स्वामिनो भवेत्।
अहो व्यवस्था भवतां वेदज्ञा नाम बोधत ॥ ४५

धर्म्म उवाच।

पत्नीं विनान्यत् स्वं साध्वि स्वामिनं दातुमक्षमम्।
दम्पती ध्रुवमेकाङ्गौ द्वयोर्दाने च द्वौ समौ ॥ ४६

पार्व्वत्युवाच।

पिता ददाति जामात्रे स च गृह्णाति तत्सुताम्।
न श्रुतं विपरीतञ्च श्रुतौ श्रुतिपरायणाः ॥ ४७

देवा ऊचुः।

बुद्धिस्वरूपा त्वं दुर्गे बुद्धिमन्तो वयं त्वया।
वेदज्ञे वेदवादेषु के वा त्वां जेतुमीश्वराः ॥ ४८
निरूपिता पुण्यके तु व्रते स्वामी च दक्षिणा।
श्रुतौ श्रुते यः स्वधर्म्मो विपरीतो ह्यधर्म्मकः ॥ ४९

पार्व्वत्युवाच।

केवलं वेदमाश्रित्य कः करोति विनिर्णयम्।
बलवान् लौकिको वेदाल्लोकाचारञ्च कस्त्यजेत् ॥ ५०
वेदे प्रकृति-पुंसोश्च गरीयान् पुरुषो ध्रुवम्।
निबोधत सुराः प्रज्ञा बालाहं कथयामि किम् ॥ ५१

बृहस्पतिरुवाच।

न पुमांसं विना सृष्टिर्नसाध्वि प्रकृतिं विना।
श्रीकृष्णश्च द्वयोः स्रष्टा समौ प्रकृति-पूरुषौ ॥ ५२

पार्व्वत्युवाच।

यः कृष्णः स्रष्टा सर्व्वेषां सोऽंशेन सगुणः पुमान्।
पुमान् गरीयान् प्रकृतेस्तथापि न ततश्च सा ॥ ५३
एतस्मिन्नन्तरे देवा मुनयस्तत्र संसदि।
रत्नेन्द्रसारनिर्म्माण-माकाशे ददृशू रथम् ॥५४
पार्षदैश्च परिवृतं सर्व्वैः श्यामैश्चतुर्भुजैः।
वनमालापरिवृतै रत्नभूषणभूषितैः ॥ ५५
अवरुह्य मुदा यानादाजगाम सभातलम्।
तुष्टुवुस्तं सुरेन्द्रास्ते देवं वैकुण्ठवासिनम् ॥ ५६
शङ्ख-चक्र-गदा-पद्मधरमीशं चतुर्भुजम्।
लक्ष्मी-सरस्वतीकान्तं शान्तं तं सुमनोहरम् ॥ ५७
सुखदृश्यमभक्ताना-मदृश्यं कोटिजन्मभिः।
कोटिकन्दर्पलीलाभं कोटिचन्द्रसमप्रभम् ॥ ५८
अमूल्यरत्नरचित-चारुभूषणभूषितम्।
सेव्यं ब्रह्मादिदेवैश्च सेवकैः सन्ततं स्तुतम् ॥ ५९
तद्भासया च प्रच्छन्नैर्वेष्टितञ्च सुरर्षिभिः।
वासयामासुस्तं ते च रत्नसिंहासने वरे ॥ ६०
तं प्रणेमुश्च शिरसा ब्रह्म-विष्णु-शिवादयः।
सम्पटाञ्जलयः सर्व्वे पुलकाङ्काश्रुलोचनाः ॥ ६१
स सस्मितस्तान् पप्रच्छ सर्व्वं मधुरया गिरा।
अबोधितः सुबोधज्ञः प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ६२

नारायण उवाच।

स्वबुद्ध्या बुद्धिमन्तो न वक्तुमुचितं सुराः।
सर्व्वे शक्त्यानया विश्वे शक्तिमन्तो हि जीविनः ॥६३
ब्रह्मादितृणपर्य्यन्तं सर्व्वं प्राकृतिकं जगत्।
सत्यं सत्यं विना माञ्च मायाशक्तिः प्रकाशिता ॥६४
आविर्भूता च सा मत्तः सृष्टौ देवी मदिच्छया।
तिरोहिता च सा शेषे सृष्टिसंहारणे मयि ॥ ६५
सृष्टिकर्त्री च प्रकृतिः सर्व्वेषां जननी परा।
मम तुल्या च मन्माया तेन नारायणी स्मृता ॥ ६६
सुचिरञ्च तपस्तप्तं शम्भुना ध्यायता च माम्।
तेन तस्मै मया दत्ता तपसां फलरूपिणी ॥ ६७
व्रतञ्च लोकशिक्षार्थमस्या न स्वार्थमेव च।
स्वयं व्रतानां तपसां फलदात्री जगत्त्रये ॥ ६८
मायया मोहिताः सर्व्वे किमस्या वास्तवं व्रतम्।
साध्यमस्या व्रतफलं कल्पे कल्पे पुनः पुनः ॥ ६९
सुरेश्वरा मदंशाश्च ब्रह्म-विष्णु-महेश्वराः।
कलाः कलांशरूपांश्च-जीविनश्च सुरादयः ॥ ७०
मृदा विना घटं कर्त्तुं कुलालश्च यथाऽक्षमः।
विना स्वर्णं स्वर्णकारः कुण्डलं कर्त्तुमक्षमः।
विना शक्त्या तथाहञ्च स्वसृष्टिं कर्त्तुमक्षमः ॥ ७१
शक्तिप्रधाना सृष्टिश्च सर्व्वदर्शनसम्मता।
अहमात्मा हि निर्लिप्तोऽदृश्यःसाक्षी च देहिनाम्॥७२
देहाः प्रकृतिकाः सर्व्वे नश्वराः पाञ्चभौतिकाः।
अहं नित्यः शरीरी च भक्तानुग्रहविग्रहः (क) ॥७३
सर्व्वाधारा च प्रकृतिः सर्व्वात्माहं जगत्सु च ॥ ७४
अहमात्मा मनो ब्रह्मा ज्ञानरूपो महेश्वरः।
पञ्च प्राणाः स्वयं विष्णुर्बुद्धिः प्रकृतिरीश्वरी ॥ ७५
मेधा निद्रादयश्चैताः सर्व्वाश्च प्रकृतेः कलाः।
सा च शैलेन्द्रकन्यैषा इति वेदे निरूपितम् ॥ ७६
अहं गोलोकनाथश्च वैकुण्ठेशः सनातनः।
गोपीगोपैः परिवृतस्तत्रैव द्विभुजः स्वयम्।
चतुर्भुजोऽत्र देवेशो लक्ष्मीशः पार्षदैर्वृतः ॥ ७७
ऊर्द्ध्वं परश्च वैकुण्ठात् पञ्चाशत्कोटियोजने।
ममाश्रयश्च गोलोकस्तत्राहं गोपिकापतिः ॥ ७८
व्रताराध्यो हि द्विभुजः स च तत्फलदायकः।
यद्रूपं चिन्तयेद्व्रयो हि तच्च तत्फलदायकम् ॥ ७९
व्रतं पूर्णं कुरु शिवे शिवं दत्त्वा च दक्षिणाम्।
पुनः समुचितं मूल्यं दत्त्वा नाथं ग्रहीष्यसि ॥ ८०
विष्णुदेहा यथा गावो विष्णुदेहस्तथा शिवः।
द्विजाय दत्त्वा गोमूल्यं गृहाण स्वामिनं शुभे ॥ ८१
यज्ञे पत्नीं यथा दातुं क्षमः स्वामी सदैव तु।
तथा सा स्वामिनं दातुमीश्वरीति श्रुतिमतम् ॥ ८२
इत्युक्त्वा तां सभामध्ये तत्रैवान्तरधीयत।
हृष्टास्ते सा च संहृष्टा दक्षिणां दातुमुद्यता ॥ ८३
कृत्वा शिवा पूर्णहोमं सा शिवं दक्षिणां ददौ।
स्वस्तीत्युक्त्वा च जग्राह कुमारो देवसंसदि ॥ ८४
उवाच दुर्गा संत्रस्ता शुष्ककण्ठौष्ठतालुका।
पुटाञ्जलियुता विप्रं हृदयेन विदूयता ॥ ८५

पार्व्वत्युवाच।

गोमूल्यं मत्पतिसममिति वेदे निरूपितम्।
गवां लक्षं प्रयच्छामि देहि मत्स्वामिनं द्विज ॥८६
तदा दास्यामि विप्रेभ्यो दानानि विविधानि च।

(क) भक्तानुग्रहविग्रह इति क्वचित् पाठः।

आत्महीनो हि देहश्च किं कर्म्म कर्त्तुमीश्वरः ॥ ८७
सनत्कुमार उवाच।
गवां लक्षेण मे देवि विप्रस्य किं प्रयोजनम्।
ददात्यमूल्यरत्नञ्च गवां प्रत्यर्पणेन कः ॥ ८८
स्वस्य स्वस्य स्वयं कर्त्ता सर्व्वः सर्व्वौं जगत्त्रये।
कर्त्तुर्देवेप्सितं कर्म्म भवेत् किं वा परेच्छया ॥ ८९
दिगम्बरं पुरः कृत्वा भ्रमिष्यामि जगत्त्रयम्।
बालकानां बालिकानां समूहस्मितकारणम् ॥ ९०
इत्युक्त्वा ब्रह्मणः पुत्त्रो गृहीत्वा शङ्करं मुने।
सन्निधौ वासयामास तेजस्वी देवसंसदि ॥ ९१
दृष्ट्वा शिवं गृह्यमाणं कुमारेण च पार्व्वती।
समुद्यता तनुं त्यक्तुं शुष्ककण्ठौष्ठतालुका ॥ ९२
विचिन्त्य मनसा साध्वीत्येवमेव दुरत्ययम्।
न दृष्टोऽभीष्टदेवश्च न च प्राप्तफलं व्रतम् (क) ॥९३
एतस्मिन्नन्तरे देवाः पार्व्वतीसहितास्तदा।
सद्यो ददृशुराकाशे तेजसां निकरं परम् ॥ ९४
कोटिसूर्य्यप्रभोर्द्ध्वञ्च प्रज्वलच्च दिशो दश।
कैलासशैलं प्रतपत् सर्व्वदेवादिभिर्युतम् ॥ ९५
सर्व्वान् कुर्व्वच्च प्रच्छन्नं विस्तीर्णं मण्डलाकृति।
दृष्ट्वा तच्च भगवतस्तुष्टुवुस्ते क्रमेण च ॥ ९६
श्रीविष्णुरुवाच।
ब्रह्माण्डानि च सर्व्वाणि यल्लोमविवरेषु च।
सोऽयं ते षोड़शांशश्च के वयं यो महान् विराट् ॥९७
ब्रह्मोवाच।
वेदोपयुक्तं (ख) दृश्यं यत् प्रत्यक्षं द्रष्टुमीश्वरः।
स्तोतुं तद्दुर्वर्णितुमहं शक्तः किं स्तौमि तत्परम् ॥९८
महादेव उवाच।
ज्ञानाधिष्ठातृदेवोऽहं स्तौमि ज्ञानपरञ्च किम्।
सर्व्वानिर्व्वचनीयं यं तं त्वां स्वेच्छामयं विभुम् ॥९९
धर्म्म उवाच।
अदृश्यमवतारेषु यद्दृश्यं सर्व्वजन्तुभिः।
किं स्तौमि तेजोरूपं तद्भक्तानुग्रहविग्रहम् ॥ १००
देवा ऊचुः।
के वयं त्वत्कलांशाश्च किं वा त्वां स्तोतुमीश्वराः।
स्तोतुं न शक्ता वेदा यं न च शक्ता सरस्वती ॥१०१
मुनय ऊचुः।
वेदान् पठित्वा विद्वांसो वयं किं वेदकारणम्।
स्तोतुमीशा न वाणी च त्वाञ्च वाङ्मनसोः परम् ॥१०२
सरस्वत्युवाच।
वागधिष्ठातृदेवीं मां वदन्ति वेदवादिनः।
किञ्चिन्न शक्ता त्वां स्तोतुमहो वाङ्मनसोः परम् ॥१०३
सावित्र्युवाच।
वेदप्रसूरहं नाथ स्रष्टा त्वं कलया पुरा।
किं स्तौमि स्त्रीस्वभावेन सर्व्वकारणकारणम् ॥ १०४
लक्ष्मीरुवाच।
त्वदंशविष्णुकान्ताहं जगत्पोषणकारिणी।
किं स्तौमि त्वत्कला स्रष्टा जगतां वीजकारणम् ॥१०५
हिमालय उवाच।
हसन्ति सन्तो मां नाथ कर्म्मणा स्थावरं परम्।
स्तोतुं समुद्यतं क्षुद्रं किं स्तौमि स्तोतुमक्षमः ॥ १०६
क्रमेण सर्व्वे तं स्तुत्वा देवा विरेमुर्मुने।
देव्यश्च मुनयः सर्व्वे पार्व्वती स्तोतुमुद्यता ॥ १०७
शौतवस्त्रजटाभारं विभ्रती सुव्रता व्रते।
प्रेरिता परमात्मानं व्रताराध्यं शिवेन च ॥ १०८
ज्वलदग्निशिखारूपा तेजोमूर्त्तिमती सती।
तपसां फलदा माता जगतां सर्व्वकारणम् ॥ १०९
पार्व्वत्युवाच।
कृष्ण जानासि मां भद्र नाहं त्वां ज्ञातुमीश्वरी।
के वा जानन्ति वेदज्ञा वेदा वा वेदकारकाः ॥११०
त्वदंशास्त्वां न जानन्ति कथं ज्ञास्यन्ति त्वत्कलाः।
त्वञ्चापि तत्त्वं जनासि किमन्ये ज्ञातुमीश्वराः ॥१११
सूक्ष्मात् सूक्ष्मतमोऽव्यक्तः स्थूलात् स्थूलतमो महान्
विश्वस्त्वं विश्वरूपश्च विश्ववीजं सनातनः ॥ ११२
कार्य्यं त्वं कारणं त्वञ्च कारणानाञ्च कारणम्।
तेजःस्वरूपो भगवान् निराकारो निराश्रयः ॥११३
निर्लिप्तो निर्गुणः साक्षी स्वात्मारामः परात्परः।
प्रकृतीशो विराड्वीजं विराड्रूपस्त्वमेव च।
सगुणस्त्वं प्रकृतिकः कलया सृष्टिहेतवे ॥ ११४
प्रकृतिस्त्वं पुमांस्त्वञ्च त्वदन्यो न क्वचिद्भवे।
जीवस्त्वंसाक्षिणो भोगी स्वात्मनः प्रतिविम्बकः ॥११५
कर्म्म त्वं कर्म्मवीजं त्वं कर्म्मणां फलदायकः।
ध्यायन्ति योगिनस्तेजस्त्वदीयमशरीरिणम्।

(क) प्राप्तं फलं वत इति वा पाठः।
(ख) वेद उपयुक्तमिति साधु।

केचिच्चतुर्भुजं शान्तं लक्ष्मीकान्तं मनोहरम् ॥ ११६
वैष्णवाश्चैव साकारं कमनीयं मनोहरम्।
शङ्ख-चक्र-गदा-पद्मधरं पीताम्बरं परम् ॥ ११७
द्विभुजं कमनीयञ्च किशोरं श्यामसुन्दरम्।
शान्तं गोपाङ्गनाकान्तं रत्नभूषणभूषितम् ॥ ११८
एवं तेजस्विनं भक्ताः सेवन्ते सन्ततं मुदा।
ध्यायन्ति योगिनो यत् तत् कुतस्तेजस्विनं विना॥११९
तत् तेजो बिभ्रतां देव देवानां तेजसा पुरा।
आविर्भूता सुराणाञ्च वधाय ब्रह्मणः स्तुता ॥ १२०
नित्या तेजःस्वरूपाहं विधृत्य विग्रहं विभो।
स्त्रीरूपं कमनीयञ्च विधाय समुपस्थिता ॥ १२१
मायया तव मायाहं मोहयित्वाऽसुरान् पुरा।
निहत्य सर्व्वान् शैलेन्द्रमगमं तं हिमालयम् ॥ १२२
ततोऽहं संस्तुता देवैस्तारकाख्येण पीड़ितैः।
अभवं दक्षजायायां शिवस्त्री तत्र जन्मनि ॥ १२३
त्यक्त्वा देहं दक्षयज्ञे शिवाहं शिवनिन्दया।
अभवं शैलजायायां शैलजा च स्वकर्म्मणा ॥ १२४
अनेकतपसा प्राप्तः शिवश्चात्रापि जन्मनि।
पाणिं जग्राह मे योगी प्रार्थितो ब्रह्मणा विभुः॥१२५
शृङ्गारजञ्च तत्तेजो नालभं देवमायया।
स्तौमि त्वामेव देवेश पुत्त्रदुःखेन दुःखिता ॥ १२६
व्रते भवद्विधं पुत्त्रं लब्धमिच्छामि साम्प्रतम्।
देवेश विहिता वेदे स्वाङ्गे स्वस्वामिदक्षिणा ॥१२७
श्रुत्वा सर्व्वं कृपासिन्धो कृपां मां कर्त्तुमर्हसि।
इत्युक्त्वा पार्व्वती तत्र विरराम च नारद ॥ १२८
भारते पार्व्वतीस्तोत्रं यः शृणोति सुसंयतः।
सत्पुत्त्रं लभते नूनं विष्णुतुल्यपराक्रमम् ॥ १२९
संवत्सरं हविष्याशी हरिमभ्यर्च्च भक्तितः।
सुपुण्यकव्रतफलं लभते नात्र संशयः ॥ १३०
विष्णुस्तोत्रमिदं ब्रह्मन् सर्व्वसम्पत्तिवर्द्धनम्।
सुखदं मोक्षदं सारं स्वामिसौभाग्यवर्द्धनम् ॥ १३१
सर्व्वसौन्दर्य्यबीजञ्च यशोराशिविवर्द्धनम्।
हरिभक्तिप्रदं तत्त्वज्ञानबुद्धिविवर्द्धनम् ॥ १३२

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे
नारायण-नारद-संवादे पुण्यकव्रते
पार्व्वतीकृत श्रीकृष्णकथनं नाम
सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

पार्व्वतीस्तवनं श्रुत्वा श्रीकृष्णः करुणानिधिः।
स्वरूपं दर्शयामास सर्व्वादृश्यं सुदुर्लभम् ॥ १
स्तुत्वा देवी ध्यानलग्ना कृष्णैकतानमानसा।
ददर्श तेजसां मध्ये रूपं संसार-(क) मोहनम् ॥ २
सद्रत्नसारनिर्म्माणे क्षीरकेण परिष्कृते।
युक्ते माणिक्यमालाभी रत्नपूर्णे मनोरथे ॥ ३
वह्निसंशुद्धपीतांशु-धरं वंशीकरं परम्।
वनमालागलं श्यामं रत्नभूषणभूषितम् ॥ ४
किशोरवयसं वेशविचित्रं चन्दकाङ्कितम्।
चारुस्मितास्यमाढ्यं तत् शारदेन्दुविनिन्दकम् ॥ ५
मालतीमाल्यसंयुक्त-मयूरपुच्छचूड़कम्।
गोपाङ्गनापरिवृतं राधावक्षःस्थलोज्ज्वलम् ॥ ६
कोटिकन्दर्पलावण्य-लीलाधाम मनोहरम्।
अतीवहृष्टं सर्व्वेष्टं भक्तानुग्रहकारकम् ॥ ७
दृष्ट्वा रूपं रूपवती पुत्त्रं तदनुरूपकम्।
मनसा वरयामास वरं सम्प्राप्य तत्क्षणम् ॥ ८
वरं दत्त्वा वरेशस्तु यद्दुर्यन्मनसि वाञ्छितम्।
दत्त्वाभीष्टं सुरेभ्यश्च तत्तेजोऽन्तरधीयत ॥ ९
कुमारं बोधयित्वा तु देवा देव्यै दिगम्बरम्।
ददुर्निरूपमं तत्र प्रहृष्टायै मुदान्विताः ॥ १०
ब्राह्मणेभ्यो ददौ दुर्गा रत्नानि विविधानि च।
सुवर्णानि च भिक्षुभ्यो वन्दिभ्यो विश्ववन्दिता ॥११
ब्राह्मणान् भोजयामास देवांश्च पर्व्वतांस्तथा।
शङ्करं पूजयामास चोपहारैरनुत्तमैः ॥ १२
दुन्दुभिं वादयामास कारयामास मङ्गलम्।
सङ्गीतं गाययामास हरिसम्बन्धि सुन्दरम् ॥ १३
व्रतं समाप्य सा दुर्गा दत्त्वा दानानि सस्मिता।
सर्व्वांश्च भोजयित्वा तु बुभुजे स्वामिना सह ॥ १४
ताम्बूलञ्च वरं रम्यं कर्पूरादिसुवासितम्।
क्रमात् प्रदाय सर्व्वेभ्यो बुभुजे तेन कौतुकात् ॥ १५
पयःफेननिभां शय्यां रम्यां सद्रत्ननिर्म्मिताम्।
पुष्पचन्दनसंयुक्तां कस्तूरीकुङ्कुमान्विताम्।
रहसि स्वामिना सार्द्धं सुष्वाप परमेश्वरी ॥ १६

(क) स्वरूपं सारेति क्वचित् पाठः।

कैलासस्यैकदेशे च रम्ये चन्दनकानने।
सुगन्धिकुसुमाक्तेन वायुना सुरभीकृते॥ १७
भ्रमरध्वनिसंयुक्ते पुंस्कोकिलरुतश्रुते।
विजहार सुरसिका तत्र तेन सहाम्बिका॥ १८
रेतःपतनकाले च स विष्णुर्विष्णुमायया।
विधाय विप्ररूपन्तु आजगाम रतेर्गृहम्॥ १९
रूक्षवन्तं विना तैलं कुचेलं भिक्षुकं मुने।
अतीवशुक्लदशनं तृष्णया परिपीड़ितम्॥ २०
अतीववृद्धगात्रञ्च बिभ्रत् तिलकमुज्ज्वलम्।
बहुकाकुस्वरं दीनं दैन्यात् कुत्सितमूर्त्तिमत्॥ २१
आजुहाव महादेव-मतिवृद्धोऽन्नयाचकः।
दण्डावलम्बनं कृत्वा रतिद्वारेऽतिदुर्ब्बलः॥ २२
ब्राह्मण उवाच।
किं करोषि महादेव रक्ष मां शरणागतम्।
सप्तरात्रिव्रतेऽतीते पारणाकाङ्क्षिणं क्षुधा॥ २३
किं करोषि महादेव हे तात करुणानिधे।
पश्य वृद्धं जराग्रस्तं तृष्णया परिपीड़ितम्॥ २४
मातरुत्तिष्ठ मामन्नं प्रयच्छ वासितं जलम्।
अनन्तरत्नोद्भवजे रक्ष मां शरणागतम्॥ २५
मातर्मातर्जगन्मात-र्देहि नाहं जगद्बहिः।
सोढामि तृष्णया कस्मात् स्थितायामात्ममातरि॥२६
इति काकुस्वरं श्रुत्वा शिवस्योत्तिष्ठतो मुने।
पपात वीर्य्यं शय्यायां न योनौ प्रकृतेस्तदा॥ २७
उत्तस्थौ पार्व्वती त्रस्ता सूक्ष्मवस्त्रं पिधाय च।
आजगाम रतिद्वारं पार्व्वत्या सह शङ्करः॥ २८
ददृश ब्राह्मणं दीनं जरया परिपीड़ितम्।
वृद्धं ललितगात्रञ्च बिभ्रतं दण्डमानतम्॥ २९
तपस्विनमशान्तञ्च शुष्ककण्ठौष्ठतालुकम्।
कुर्व्वन्तं परया भक्त्या प्रणामं स्तवनं तयोः॥ ३०
श्रुत्वा तद्वचनं तत्र नीलकण्ठः सुधोपमम्।
उवाच परया प्रीत्या प्रसन्नस्तं प्रहस्य च॥ ३१
शङ्कर उवाच।
गृहं ते कुत्र विप्रर्षे वद वेदविदां वर।
किन्नाम भवतः क्षिप्रं ज्ञातुमिच्छामि साम्प्रतम्॥३२
पार्व्वत्युवाच।
आगतोऽसि कुतो विप्र मम भाग्यादुपस्थितः।
अद्य मे सफलं जन्म ब्राह्मणो मद्गृहेऽतिथिः॥ ३३
अतिथिः पूजितो येन त्रिजगत् तेन पूजितम्।
तत्रैवाधिष्ठिता देवा ब्राह्मणा गुरवो द्विज॥ ३४
तीर्थान्यतिथिपादेषु शश्वत् तिष्ठन्ति निश्चितम्।
तत्पादधौततोयेन मिश्रितानि लभेद्गृही॥ ३५
स स्नातः सर्व्वतीर्थेषु सर्व्वयज्ञेषु दीक्षितः।
अतिथिः पूजितो येन स्वात्मशक्त्या यथोचितम्॥ ३६
महादानानि सर्व्वाणि कृतानि तेन भूतले।
अतिथिः पूजितो येन भारते भक्तिपूर्व्वकम्॥ ३७
नानाप्रकारपुण्यानि वेदोक्तानि च यानि च।
अन्ये वातिथिसेवायाः कलां नार्हन्ति षोड़शीम्॥३८
अपूजितोऽतिथिर्यस्य भवनाद्विनिवर्त्तते।
पितृदेवाग्नयः पश्चाद्गुरवो यान्त्यपूजिताः॥ ३९
यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च।
तानि सर्व्वाणि लभते नाभ्यर्च्यातिथिमीप्सितम्॥४०
ब्राह्मण उवाच।
जानासि वेदान् वेदज्ञे वेदोक्तां कुरु पूजनम्।
क्षुत्तृड्भ्यां पीड़ितो मातर्वचनञ्च श्रुतौ श्रुतम्॥ ४१
व्याधियुक्तो निराहारो यदा वाऽनशनव्रती।
मनोरथेनोपहारं भोक्तुमिच्छति मानवः॥ ४२
पार्व्वत्युवाच।
भोक्तुमिच्छसि किं विप्र त्रैलोक्ये यत् सुदुर्लभम्।
भोक्तुमर्हसि मे साक्षान्मज्जन्म सफलं कुरु॥ ४३
ब्राह्मण उवाच।
व्रते सुव्रतया सर्व्वमुपहारं त्वया कृतम्।
नानाविधं मिष्टमिष्टं भोक्तुं श्रुत्वा समागतः॥ ४४
सुव्रते तव पुत्त्रोऽहमग्रे मां पूजयिष्यसि।
दत्त्वा मिष्टानि वस्तूनि त्रैलोक्ये दुर्लभानि च॥ ४५
ताताः पञ्चविधाः प्रोक्ता मातरो विविधाः स्मृताः।
पुत्त्राः पञ्चविधाः साध्वि कथिता वेदवादिभिः॥४६
विद्यादातान्नदाता च भयात् त्राता च जन्मदः।
कन्यादाता च वेदोक्ता नराणां पितरः स्मृताः॥४७
गुरुपत्नी गर्भधात्री स्तनदात्री पितुः स्वसा।
स्वसा मातुः सपत्नी च पुत्त्रभार्य्यान्नदायिका॥ ४८
भृत्यः शिष्यश्च पोष्यश्च वीर्य्यजः शरणागतः।
धर्म्मपुत्राश्च चत्वारो वीर्य्यजो धनभाक् सति॥ ४९
क्षुत्तृड्भ्यां पीड़ितो मातर्वृद्धोऽहं शरणागतः।
साम्प्रतं तव बन्ध्याया अनाथः पुत्त्र एव च॥ ५०

पिष्टकं परमान्नञ्च सुपक्वानि फलानि च।
नानाविधानि पिष्टानि कालदेशोद्भवानि च॥ ५१
पक्वान्नं स्वस्तिकं चीरमिक्षुमिक्षुविकारजम्।
घृतं दधि च शाल्यन्नं घृतपक्वञ्च व्यञ्जनम्॥ ५२
लड्डुकानि तिलानाञ्च भृष्टानां सगुड़ानि च।
मम ज्ञातानि वस्तूनि सुधायावकमीश्वरि॥ ५३
ताम्बूलञ्च वरं रम्यं कर्पूरादिसुवासितम्।
जलं सुनिर्म्मलं स्वादु द्रव्याण्येतानि वाञ्छितम्॥ ५४
द्रव्याणि यानि भुक्त्वा मे चारुलम्बोदरं भवेत्।
अनन्तरत्नोद्भवजे तानि मह्यं प्रदास्यसि॥ ५५
स्वामी ते त्रिजगत्कर्त्ता प्रदाता सर्व्वसम्पदाम्।
महालक्ष्मीस्वरूपा त्वं सर्व्वैश्वर्य्यप्रदायिनी॥ ५६
रत्नसिंहासनं द्रव्य-ममूल्यं रत्नभूषणम्।
वह्निशुद्धांशुकं चारु प्रदास्यसि सुदुर्लभम्॥ ५७
सुदुर्लभं हरेर्मन्त्रं हरौ भक्तिं दृढां सति।
हरिप्रिया हरेः शक्तिस्त्वमेव सर्व्वदा सदा॥ ५८
ज्ञानं मृत्युञ्जयं नाम दाढ्यशक्तिं सुखप्रदाम्।
सर्व्वसिद्धिञ्च किं मातरदेयं स्वसुताय च॥ ५९
मनः सुनिर्म्मलं कृत्वा धर्म्मं तपसि सन्ततम्।
करिष्यति सर्व्वपरे न कामे जन्महेतुके॥ ६०
स्वकामात् कुरुते कर्म्म कर्म्मणो भोग एव च।
भोगौ शुभाशुभौ ज्ञेयौ तौ हेतू सुख-दुःखयोः॥ ६१
दुःखं न कस्माद्भवति सुखं वा जगदम्बिके।
सर्व्वं स्वकर्म्मणो भोगस्तेन तद्विरतो बुधः॥ ६२
कर्म्म निर्म्मूलयन्त्येव सन्तो हि सततं सदा।
हरिभावनबुद्ध्या तत् तपसा भक्तसङ्गतः॥ ६३
इन्द्रियद्रव्यसंयोग-सुखं विध्वंसनावधि।
हरिसंलापरूपञ्च सुखं तत् सार्व्वकालिकम्॥ ६४
हरिस्मरणशीलानां नायुर्याति सतां सति।
न तेषामीश्वरः कालो न च मृत्युञ्जयो ध्रुवम्॥ ६५
चिरं जीवन्ति ये भक्ता भारते चिरजीविनः।
सर्व्वसिद्धिञ्च विज्ञाय स्वच्छन्दं सर्व्वगामिनः॥ ६६
जातिस्मरा हरेर्भक्ता जानन्ति कोटिजन्मनः।
कथयन्ति कथां जन्म लभन्ते स्वेच्छया सदा॥ ६७
परं पुनन्ति ते पूतास्तीर्थानि स्वावलीलया (क)।

(क) इतः परं पुण्यक्षेत्रेऽत्र सेवायै परार्थञ्च भ्रमन्ति ते इत्यधिकं क्वचित् पठ्यते।

वैष्णवानां पदस्पर्शात् सद्यःपूता वसुन्धरा॥ ६८
तद्गोदोहनमात्रञ्च तीर्थं यत्र वसन्ति ते॥ ६९
गुरोरास्याद्विष्णुमन्त्रः श्रुतौ यस्य प्रविश्यति।
तं वैष्णवं तीर्थपूतं प्रवदन्ति पुराविदः॥ ७०
पुरुषाणां शतं पूर्व्वमुद्धरन्ति शतं परम्।
लीलया भारते भक्त्या सोदरान्मातरं तथा॥ ७१
मातामहानां पुरुषान् दश पूर्व्वान् दशापरान्।
मातुः प्रसूमुद्धरन्ति दारुणाद्दुःखताड़नात्॥ ७२
भक्तदर्शनमाश्लेषं मानवाः प्राप्नुवन्ति ये।
ते याताः सर्व्वतीर्थेषु सर्व्वयज्ञेषु दीक्षिताः॥ ७३
न लिप्ताः पातके भक्ताः सन्ततं हरिमानसाः।
यथाग्नयः सर्व्वभक्षा यथा द्रव्येषु वायवः॥ ७४
त्रिकोटिजन्मनो जन्तुः प्राप्नोति जन्म मानुषम्।
प्राप्नोति भक्तसङ्गं स मानुषात् कोटिजन्मनः॥ ७५
भक्तसङ्गाद्भवेद्भक्तेरङ्कुरो जीविनः सति।
अभक्तदर्शनादेव स च प्राप्नोति शुष्कताम्॥ ७६
पुनः प्रफुल्लतां याति वैष्णवालापमात्रतः।
अङ्कुरश्चाविनाशी च वर्द्धते प्रतिजन्मनि॥ ७७
तत् तरोर्वर्द्धमानस्य हरिदास्यं फलं सति।
परिणामे भक्तिपाके पार्षदश्च भवेद्धरेः॥ ७८
महति प्रलये नाशो न भवेत् तस्य निश्चितम्।
सर्व्वसृष्टेश्च संहारे ब्रह्मलोकस्य ब्रह्मणः॥ ७९
तस्मान्नारायणे भक्तिं देहि नारायणाम्बिके।
न भवेद्विष्णुभक्तिश्च विष्णुमायि त्वया विना॥ ८०
त्वद्व्रतं लोकशिक्षार्थं लक्षपस्तव पूजनम्।
सर्व्वेषां फलदात्री त्वं नित्यरूपा सनातनी॥ ८१
गणेशरूपः श्रीकृष्णः कल्पे कल्पे तवात्मजः।
त्वत्क्रोड़मागतः क्षिप्रमित्युक्त्वान्तरधीयत॥ ८२
कृत्वान्तर्द्धानमीशश्च बालरूपं विधाय सः।
जगाम पार्व्वतीतल्पं मन्दिराभ्यन्तरस्थितम्॥ ८३
तल्पस्थे शिववीर्य्ये च मिश्रितः स बभूव ह।
ददर्श गेहशिखरं प्रसूतो बालको यथा॥ ८४
शुद्धचम्पकवर्णाभः कोटिचन्द्रसमप्रभः।
सुखदृश्यः सर्व्वजनैश्चक्षुरश्मिविवर्द्धकः॥ ८५
अतीवसुन्दरतनुः कामदेवविमोहनः।
मुखं निरुपमं बिभ्रच्छारदेन्दुविनिन्दकम्॥ ८६
सुन्दरे लोचने बिभ्रच्चारुपद्मविनिन्दके।

ओष्ठाधरपुटं बिभ्रत् पक्वबिम्बविनिन्दकम् ॥ ८७
कपालञ्च कपोलं तद्दतीवसुमनोहरम्।
नासाग्रं रुचिरं बिभ्रत् खगेन्द्रचञ्चुनिन्दितम् ॥ ८८
त्रैलोक्येषु निरुपमं सर्व्वाङ्गं बिभ्रदुत्तमम्।
शयानः शयने तस्मिन् प्रेरयन् हस्तपादकम् ॥८९

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे नारायण-नारद-संवादे गणेशोत्पत्ति-र्नाम अष्टमोऽध्यायः ॥८॥

नवमोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

हरौ तिरोहिते भूते दुर्गा च शङ्करस्तदा।
ब्राह्मणान्वेषणं कृत्वा बभ्राम पुरतो मुने ॥ १

पार्व्वत्युवाच।

अये विप्रेन्द्रातिवृद्धः क्व गतोऽसि क्षुधातुरः।
हे तात दर्शनं देहि प्राणांश्च रक्ष मे विभो ॥ २
शिव शीघ्रं समुत्तिष्ठ ब्राह्मणान्वेषणं कुरु।
क्षणमुन्मनसोरेव प्रत्यक्षमावयोर्गतः ॥ ३
अगृहीत्वा गृहात् पूजां गृहिणोऽतिथिरीश्वर।
यदि याति क्षुधार्त्तश्च तस्य किं जीवनं वृथा ॥ ४
पितरस्तन्न गृह्णन्ति पिण्डदानञ्च तर्पणम्।
तस्याहुतिं न गृह्णन्ति वह्निः पुष्पं जलं सुराः ॥ ५
हव्यं पुष्पं जलं द्रव्यमशुचेश्च सुरासमम्।
अमेध्यसदृशः पिण्डः स्पर्शनं पुण्यनाशनम् ॥ ६
एतस्मिन्नन्तरे तत्र वागबभूवाशरीरिणी।
केवलमुक्ता सा दुर्गां तां शुश्राव शुचातुरा ॥ ७
शान्ता भव जगन्मातः स्वसुतं पश्य मन्दिरे।
कृष्णं गोलोकनाथं तं परिपूर्णतमं परम् ॥ ८
त्वत्पुण्यकव्रततरोः फलरूपं सनातनम्।
यत् तेजो योगिनः शश्वद्‌ध्यायन्ते सन्ततं मुदा ॥ ९
ध्यायन्ते वैष्णवा देवा ब्रह्म-विष्णु-शिवादयः।
यस्य पूज्यस्य सर्व्वाग्रे कल्पे कल्पे च पूजनम् ॥ १०
यस्य स्मरणमात्रेण सर्व्वविघ्नो विनश्यति।
पुण्यराशिस्वरूपञ्च स्वसुतं पश्य मन्दिरे ॥ ११
कल्पे कल्पे ध्यायसे यं ज्योतीरूपं सनातनम्।
पश्याध्वं मुक्तिदं पुत्रं भक्तानुग्रहविग्रहम् ॥ १२
तव वाञ्छापूर्णबीजं तपःकल्पतरोः फलम्।
सुन्दरं स्वसुतं पश्य कोटिकन्दर्पनिन्दकम् ॥ १३
नायं विप्रः क्षुधार्त्तश्च विप्ररूपी जनार्द्दनः।
किं वा विलपसे दुर्गे क्व वा वृद्धः क्व चातिथिः।
सरस्वतीत्येवमुक्त्वा विरराम च नारद ॥ १४
त्रस्ता श्रुत्वाकाशवाणीं जगाम स्वालयं सती।
ददर्श बालं पर्य्यङ्के शयानं सस्मितं मुदा ॥ १५
पश्यन्तं गेहशिखरं शतचन्द्रसमप्रभम्।
स्वप्रभापटलेनैव द्योतयन्तं महीतलम् ॥ १६
कुर्व्वन्तं भ्रमणं तल्पे पश्यन्तं स्वेच्छया मुदा।
उमेति शब्दं कुर्व्वन्तं रुदन्तं तं स्तनार्थिनम् ॥ १७
दृष्ट्वा तदद्भुतं रूपं त्रस्ता शङ्करसन्निधिम्।
गत्वेत्युवाच प्राणेशं मङ्गलं सर्व्वमङ्गला ॥ १८

पार्व्वत्युवाच।

गृहमागच्छ प्राणेश तपसां फलदायकम्।
कल्पे कल्पे ध्यायसे यं तं पश्यागत्य मन्दिरम् ॥१९
शीघ्रं पुत्रमुखं पश्य पुण्यबीजं महोत्सवम्।
पुन्नाम-नरक-त्राण-कारणं भवतारणम् ॥ २०
स्नानञ्च सर्व्वतीर्थेषु सर्व्वयज्ञेषु दीक्षणम्।
पुत्रस्य दर्शनस्यास्य कलां नार्हन्ति षोड़शीम् ॥२१
सर्व्वदानेन यत् पुण्यं यत् पृथिव्याः प्रदक्षिणात्।
पुत्रदर्शनपुण्यस्य कलां नार्हन्ति षोड़शीम् ॥ २२
सर्व्वैस्तपोभिर्यत् पुण्यं यदेवानशनैर्व्रतैः।
सत्पुत्रोद्भवपुण्यस्य कलां नार्हन्ति षोड़शीम्॥२३
यद्वविप्रभोजनैः पुण्यं यद्देव सुरसेवनैः।
सत्पुत्रप्राप्तिपुण्यस्य कलां नार्हन्ति षोड़शीम् ॥२४
पार्व्वतीवचनं श्रुत्वा शिवः प्रहृष्टमानसः।
आजगाम स्वभवनं क्षिप्रं स्वकान्तया सह ॥ २५
ददर्श तल्पे स्वसुतं तप्तकाञ्चनसन्निभम्।
हृदयस्थञ्च यद्रूपं तदेवातिमनोहरम् ॥ २६
दुर्गा तल्पात् समादाय कृत्वा वक्षसि तं सुतम्।
चुचुम्बानन्दजलधौ निमग्ना सेत्युवाच ह ॥ २७

पार्व्वत्युवाच।

सम्प्राप्यमूल्यरत्नं त्वां पूर्णं मे वत्स मानसम् (क)।
यथा मन्ये दरिद्रस्य सहसा प्राप्य सद्धनम् ॥ २८
कान्ते सुचिरमायाते प्रोषिते योषितो यथा।

(क) पूर्णमेव सनातनमिति क्वचित् पाठः।

मानसं परिपूर्णञ्च बभूव च तथा मम ॥ २९
सुचिरं गतमायान्तमेकपुत्त्रा यथा सुतम्।
दृष्ट्वा तुष्टा यथा वत्स तथाहमपि साम्प्रतम् ॥ ३०
सद्रत्नं सुचिरं भ्रष्टं प्राप्य हृष्टो यथा जनः।
अनावृष्टौ सुवृष्टिञ्च सम्प्राप्याहं तथा सुतम् ॥ ३१
यथा सुचिरमन्धानां स्थितानाञ्च निराश्रये।
चक्षुः सुनिर्म्मलं प्राप्य मनः पूर्णं तथैव मे ॥ ३२
दुस्तरे सागरे घोरे पतितानाञ्च सङ्कटे।
सनाविकां(क) प्राप्य नौकां मनः पूर्णं तथा मम॥३३
तृष्णाया शुष्ककण्ठानां सुचिरञ्च सुशीतलम्।
सुवासितं जलं प्राप्य मनः पूर्णं तथा मम ॥ ३४
दावाग्निपतितानाञ्च स्थितानाञ्च निराश्रये।
निरग्निमाश्रयं प्राप्य मनः पूर्णं तथा मम ॥ ३५
चिरं बुभुक्षितानाञ्च व्रतोपवासकारिणाम्।
सदन्नं पुरतो दृष्ट्वा मनः पूर्णं तथा मम ॥ ३६
इत्युक्त्वा पार्व्वती तत्र क्रोड़े कृत्वा स्वबालकम्।
प्रीत्या स्तनं ददौ तस्मै परमानन्दमानसा ॥ ३७
क्रोड़े चकार भगवान् बालकं हृष्टमानसः।
चुचुम्ब गण्डं वेदोक्तां युयुजे चाशिषं मुदा ॥ ३८

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे
नारायण-नारद-संवादे गणेशदर्शनं
नाम नवमोऽध्यायः ॥९॥

दशमोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

तौ दम्पती वहिर्गत्वा पुत्त्रमङ्गलहेतवे।
विविधानि च रत्नानि ब्राह्मणेभ्यो ददौ(ख) मुदा॥१
वन्दिभ्यो भिक्षुकेभ्यश्च दानानि विविधानि च।
नानाविधानि वाद्यानि वादयामास शङ्करः ॥ २
हिमालयश्च रत्नानां ददौ लक्षं द्विजातये।
सहस्रञ्च गजेन्द्राणामश्वानाञ्च त्रिलक्षकम् ॥ ३
दशलक्षं गवाञ्चैव पञ्चलक्षं सुवर्णकम्।
मुक्ता-माणिक्य-रत्नानि मणिश्रेष्ठानि यानि च ॥४
अन्यान्यपि च दानानि वस्त्राणि भूषणानि च।
सर्व्वाण्यमूल्यरत्नानि क्षीरोदसम्भवानि च।
ब्राह्मणेभ्यो ददौ विष्णुः कौस्तुभं कौतुकान्वितः ॥ ५
ब्रह्मा विशिष्टदानानि विप्राणां वाञ्छितानि च।
सुदुर्लभानि सृष्टौ च ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ ६
धर्म्मः सूर्य्यश्च शक्रश्च देवाश्च मुनयस्तथा।
गन्धर्व्वाः पर्व्वता देव्यो ददुर्दानं क्रमेण च ॥७
परशानां सहस्राणि रुचकानां शतानि च।
शतानि कौस्तुभानाञ्च हीरकाणां शतानि च ॥ ८
माणिक्यानां सहस्राणि रत्नानाञ्च शतानि च।
हरिद्दर्पमणीन्द्राणां सहस्राणि मुदान्विता ॥ ९
गवां रत्नानि लक्षाणि गजरत्नं सहस्रकम्।
अयुतान्यश्वरत्नानि श्वेतवर्णानि कौतुकात् ॥ १०
शतलक्षं सुवर्णानां वह्निशुद्धांशुकानि च।
ब्राह्मणेभ्यो ददौ ब्रह्मंस्तत्र क्षीरोदकन्यका ॥ ११
हारञ्चामूल्यरत्नानां त्रिषु लोकेषु दुर्लभम्।
अतीवनिर्म्मलं सारं सूर्य्यभानुविनिन्दकम् ॥ १२
परिष्कृतञ्च माणिक्यैर्हीरकैश्च विराजितम्।
रम्यं कौस्तुभमध्यस्थं ददौ देवी सरस्वती ॥ १३
त्रैलोक्यसारहारञ्च सद्रत्नसारनिर्म्मितम्।
भूषणानि च सर्व्वाणि सा सावित्री ददौ मुदा ॥१४
लक्षं सुवर्णलोष्ट्राणां धनानि विविधानि च।
शतान्यमूल्यरत्नानां कुवेरश्च ददौ मुदा ॥ १५
दानानि दत्त्वा विप्रेभ्यस्ते सर्व्वे ददृशुः शिशुम्।
परमानन्दसंयुक्ता शिवपुत्त्रोत्सवे मुने ॥ १६
भारं वोढुमशक्ताश्च ब्राह्मणा वन्दिनस्तथा।
स्थायं स्थायञ्च गच्छन्तो धनानां पथि कातराः ॥१७
कथयन्ति कथाः सर्व्वे विश्रान्ताः पूर्व्वदायिनाम्।
वृद्धा शृखन्ति मुदिता युवानो भिक्षुका मुने ॥ १८
विष्णुः प्रमुदितस्तत्र वादयामास दुन्दुभिम्।
सङ्गीतं गापयामास कारयामास नर्त्तनम् ॥ १९
वेदांश्च पाठयामास पुराणानि च नारद।
मुनीन्द्रानानयामास पूजयामास तान् मुदा ॥ २०
आशिषं दापयामास कारयामास मङ्गलम्।
सार्द्धं देवैश्च देवीभिर्ददौ तस्मै शुभाशिषम् ॥ २१

विष्णुरुवाच।

शिवेन तुल्यं ज्ञानं ते परमायुश्च बालक।
पराक्रमो मया तुल्यः सर्व्वसिद्धेश्वरो भव ॥ २२

(क) पतितस्य च सङ्कटे। सनौकस्य इति वा पाठः।
(ख) ददाविति आर्षं ददतुरिति साधु।

ब्रह्मोवाच।

यशसा ते जगत् पूर्णं सर्व्वपूज्यो भवाचिरम्।
सर्व्वेषां पुरतः पूजा भवत्वतिसुदुर्लभा॥ २३

धर्म्म उवाच।

मया तुल्यः सुधर्म्मिष्ठो भवान् भव सुदुर्लभः।
सर्व्वज्ञश्च दयायुक्तो हरिभक्तो हरेः समः॥ २४

महादेव उवाच।

दाता भव मया तुल्यो हरिभक्तश्च बुद्धिमान्।
विद्यावान् पुण्यवान् शान्तो दान्तश्च प्राणवल्लभ॥२५

लक्ष्मीरुवाच।

मम स्थितिश्च गेहे ते देहे भवतु शाश्वती।
पतिव्रता मया तुल्या शान्ता कान्ता मनोहरा॥२६

सरस्वत्युवाच।

मया तुल्या सुकविता-धारणाशक्तिरेव च।
स्मृतिर्विवेचनाशक्ति-र्भवत्वतिशया सुत॥ २७

सावित्र्युवाच।

वत्साऽहं वेदजननी वेदमाता भवाचिरम्।
मन्त्रजपलीलश्च प्रवरो वेदवादिनाम्॥ २८

हिमालय उवाच।

श्रीकृष्णे ते मतिः शश्वद्भक्तिर्भवतु शाश्वती।
श्रीकृष्णतुल्यो भगवान् (क) भव कृष्णपरायणः॥२९

मेनकोवाच।

समुद्रतुल्यो गाम्भीर्य्ये कामतुल्यश्च रूपवान्।
श्रीयुक्तः श्रीपतिसमो धर्म्मे धर्म्मसमो भव॥ ३०

वसुन्धरोवाच।

क्षमाशीलो मया तुल्यः शरण्यः सर्व्वरत्नवान्।
निर्व्विघ्नो विघ्ननिघ्नश्च भव वत्स शुभाश्रयः॥ ३१

पार्व्वत्युवाच।

ताततुल्यो महायोगी सिद्धः सिद्धिप्रदः शुभः।
मृत्युञ्जयश्च भगवान् भवत्वतिविशारदः॥ ३२

नारायण उवाच।

ऋषयो मुनयः सिद्धाः सर्व्वे युयुजुराशिषम्।
ब्राह्मणा वन्दिनश्चैव युयुजुः सर्व्वमङ्गलम्॥ ३३
सर्व्वं ते कथितं वत्स सर्व्वमङ्गलमङ्गलम्।
गणेशजन्मकथनं सर्व्वविघ्नविनाशनम्॥ ३४
इमं सुमङ्गलाध्यायं यः शृणोति सुसंयतः।
सर्व्वमङ्गलसंयुक्तः स भवेन्मङ्गलालयः॥ ३५
अपुत्त्रो लभते पुत्त्रमधनो लभते धनम्।
कृपणो लभते सत्त्वं शश्वत् सम्पत्प्रदायि च॥ ३६
भार्य्यार्थी लभते भार्य्यां प्रजार्थी लभते प्रजाः।
आरोग्यं लभते रोगी सौभाग्यं दुर्भगा लभेत् (क)३७
भ्रष्टं पुत्त्रं नष्टधनं प्रोषितञ्च प्रियं लभेत्।
शोकाविष्टः सदानन्दं लभते नात्र संशयः॥ ३८
गणेशाख्यानश्रवणे यत् फलं लभते नरः।
तत् फलं लभते नूनमध्यायश्रवणे मुने॥ ३९
अयञ्च मङ्गलाध्यायो यस्य गेहे च तिष्ठति।
सदा मङ्गलसंयुक्तः स भवेन्नात्रसंशयः॥ ४०
यात्राकाले च पुण्याहे यः शृणोति समाहितः।
सर्व्वाभीष्टं स लभते श्रीगणेशप्रसादतः॥ ४१

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे नारायण-नारद-संवादे गणेशोद्भवो नाम दशमोऽध्यायः॥ १०॥

एकादशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

हरिस्तमाशिषं कृत्वा रत्नसिंहासने वरे।
देवैश्च मुनिभिः सार्द्धमुवास तत्र संसदि॥ १
दक्षिणे शङ्करस्तस्य वामे ब्रह्मा प्रजापतिः।
पुरतो जगतां साक्षी धर्म्मो धर्म्मवतां वरः॥ २
आरां धर्म्मसमीपे च सूर्य्यः शक्रः कलानिधिः।
देवाश्च मुनयः शैलाः ब्रह्मन्नषुः सुखासने॥ ३
ननर्त्त नर्त्तकश्रेणी जगुर्गन्धर्व्वकिन्नराः।
श्रुतिसारं श्रुतिसुखं तुष्टवुः श्रुतयो हरिम्॥ ४
एतस्मिन्नन्तरे तत्र द्रष्टुं शङ्करनन्दनम्।
आजगाम महायोगी सूर्य्यपुत्त्रः शनैश्चरः॥ ५
अत्यन्तनम्रवदन ईषन्मुदितलोचनः।
अन्तर्व्वहिः स्मरन् कृष्णं कृष्णैकगतमानसः॥ ६
तपःफलाशी तेजस्वी ज्वलदग्निशिखोपमः।
अतीवसुन्दरः श्यामः पीताम्बरधरो वरः॥ ७
प्रणम्य विष्णुं ब्रह्माणं शिवं धर्म्मं रविं सुरान्।
मुनीन्द्रान् बालकं द्रष्टुं जगाम तदनुज्ञया॥ ८

(क) गुणवानिति वा पाठः।

(क) लभेदिति आर्षं लभेत इति साधु।

प्रधानद्वारमासाद्य शिवतुल्यपराक्रमम्।
द्वारिणं शूलहस्तञ्च विशालाक्षमुवाच ह ॥ ९

शनैश्चर उवाच।

शिवाज्ञया शिशुं द्रष्टुं यामि शङ्करकिङ्कर।
विष्णुप्रमुखदेवानां मुनीनामनुरोधतः ॥ १०
गत्वा तामीश्वरीमीड्य पार्व्वतीसन्निधिं बुध।
पुनर्यामि शिशुं दृष्ट्वा विषयारक्तमानसः ॥ ११

विशालाक्ष उवाच।

आज्ञावहो न देवानां नाहं शङ्करकिङ्करः।
द्वारं दातुं न शक्तोऽहं विनात्ममातुराज्ञया ॥ १२
इत्युक्त्वाभ्यन्तरस्थेभ्य प्रेरयित्वा शिवाज्ञया।
ददौ द्वारं ग्रहेशाय चक्षुःकोणाज्ञया ततः ॥ १३
शनिरभ्यन्तरं गत्वा ननाम नम्रकन्धरः।
रत्नसिंहासनस्थाञ्च पार्व्वतीं सस्मितां मुदा ॥ १४
सखीभिः पञ्चभिः शश्वत्सेवितां श्वेतचामरैः।
सखिदत्तञ्च ताम्बूलं भुक्तवन्तीं सुवासितम् ॥ १५
वह्निशुद्धांशुकाधानां रत्नभूषणभूषिताम्।
पश्यन्तीं नर्त्तकीनृत्यं पुत्रवक्षःस्थलस्थिताम् ॥ १६
नतं सूर्य्यसुतं दृष्ट्वा दुर्गा सम्भाष्य सादरम्।
शुभाशिषं ददौ तस्मै पृष्ट्वा तन्मङ्गलं शुभा ॥ १७

पार्व्वत्युवाच।

कथमानम्रवक्त्रस्त्वं श्रोतुमिच्छामि साम्प्रतम्।
कथं न पश्य मां साध्वी बालकं वा ग्रहेश्वर ॥ १८

शनिरुवाच।

सर्व्वे स्वकर्म्मणा साध्वि भुञ्जते तपसः फलम्।
शुभाशुभञ्च यत् कर्म्म कोटिकल्पैर्न लुप्यते ॥ १९
कर्म्मणा जायते जन्तुर्ब्रह्मेन्द्रसूर्य्यमन्दिरे।
कर्म्मणा नरगेहेषु पश्वादिषु च कर्म्मणा ॥ २०
कर्म्मणा नरकं याति वैकुण्ठं याति कर्म्मणा।
स्वकर्म्मणा च राजेन्द्रो भृत्यस्तस्य स्वकर्म्मणा ॥ २१
कर्म्मणा सुन्दरः शश्वद्व्याधि युक्तः स्वकर्म्मणा।
कर्म्मणा विषयी मातर्निर्लिप्तश्च स्वकर्म्मणा ॥ २२
कर्म्मणा धनवान् लोको दैन्ययुक्तः स्वकर्म्मणा।
सत्कुटुम्बः सुकर्म्मा च कर्म्मणा बन्धुकण्टकः ॥ २३
सुभार्य्यश्च सुपुत्रश्च सुखी शश्वत् स्वकर्म्मणा।
अपुत्रकश्च कुस्त्रीवान् निस्त्रीकश्च स्वकर्म्मणा ॥ २४
इतिहासञ्चातिगोप्यं शृणु शङ्करवल्लभे।
अकथ्यं जननीसाक्षाल्लज्जाजनककारणम् ॥ २५
आबाल्यात् कृष्णभक्तोऽहं कृष्णध्यानैकमानसः।
तपस्यासु रतः शश्वद्विषये विरतः सदा ॥ २६
पिता ददौ विवाहे तु कन्यां चित्ररथस्य च।
अतितेजस्विनी शश्वत् तपस्यासु रता सती ॥ २७
एकदा सा ऋतुस्नाता सुवेशं स्वं विधाय च।
रत्नालङ्कारसंयुक्ता मुनिमानसमोहिनी ॥ २८
हरिपादध्यायमानं मां पश्यन्तीत्युवाच ह।
मत्समीपं समागत्य सस्मिता लोललोचना ॥ २९
शशाप मामपश्यन्तं ऋतुनष्टा सुकोपतः।
वाह्यज्ञानविहीनञ्च ध्यनैकतानमानसम् ॥ ३०
न दृष्टाहं त्वया येन न कृतम्मतुरक्षणम्।
त्वया दृष्टञ्च यद्वस्तु मूढ़ सर्व्वं विनश्यति ॥ ३१
अहञ्च विरतो ध्याने तामतोषं पुरा सति।
शापं मोक्तुं न शक्ता सा पश्चात्तापं चकार ह ॥ ३२
तेन मातर्न पश्यामि किञ्चिद्वस्तु स्वचक्षुषा।
ततः प्रभृतिनम्रास्यः प्राणिहिंसाभयादहम् ॥ ३३
शनैश्चरवचः श्रुत्वा जहास पार्व्वती मुने।
उच्चैः प्रजहसुः सर्व्वा नर्त्तक्यः किङ्करीगणाः ॥ ३४

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे नारायण-नारद-संवादे शनि-पार्व्वती-संवादो नामैकादशोऽध्यायः ॥११॥

द्वादशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

दुर्गा तद्वचनं श्रुत्वा सस्मार हरिमीश्वरम्।
ईश्वरेच्छावशीभूतं जगदेवेत्युवाच ह ॥ १
सा च दैववशीभूता शनिं प्रोवाच कौतुकात्।
पश्य मां मच्छिशुमिति निषेकः केन वार्य्यते ॥ २
पार्व्वतीवचनं श्रुत्वा शनिर्मने ह्वदा स्वयम्।
पश्यामि किं न पश्यामि पार्व्वतीसुतमित्यहो ॥ ३
यदि बालो मया दृष्टस्तस्य विघ्नो भवेद्ध्रुवम्।
इत्येवमुक्त्वा धर्म्मिष्ठो धर्म्मं कृत्वा तु साक्षिणम्।
बालं द्रष्टुं मनश्चक्रे न बालमातरं शनिः ॥ ४
विषण्णमानसः पूर्व्वं शुष्ककण्ठौष्ठतालुकः।
सव्यलोचनकोणेन ददर्श च शिशोर्मुखम् ॥ ५

अनेन दृष्टिमात्रेण चिच्छेद मस्तकं मुने।
चक्षुर्निवारयामास तस्थौ नम्राननः शनिः॥ ६
प्रतस्थौ पार्व्वतीक्रोड़े तत्स्कन्धाङ्गः सुलोहितः।
विवेश मस्तकं कृष्णे गत्वा गोलोकमीप्सितम्॥ ७
मूर्च्छां सम्प्राप सा देवी विलप्य च भृशं मुहुः।
मृता इव पृथिव्यान्तु कृत्वा वक्षसि बालकम्॥ ८
विस्मितास्ते सुराः सर्व्वे चित्रपुत्तलिका यथा।
देवाश्च शैला गन्धर्व्वाः शिवः कैलासवासिनः॥ ९
तान् सर्व्वान् मूर्च्छितान् दृष्ट्वारुह्य गरुड़ं हरिः।
जगाम पुष्पभद्रां स उत्तरस्यां दिशि स्थिताम्॥१०
पुष्पभद्रानदीतीरे ददर्श कानने स्थितम्।
गजेन्द्रं निद्रितं तत्र शयानं हस्तिनीयुतम्॥ ११
दिश्युत्तरस्यां शिरसं मूर्च्छितं सुरतश्रमात्।
परितः शावकान् कृत्वा परमानन्दमानसम्॥ १२
शीघ्रं सुदर्शनेनैव चिच्छेद तच्छिरो मुदा।
स्थापयामास गरुड़े रुधिराक्तं मनोहरम्॥ १३
गजच्छिन्नाङ्गविक्षेपात् प्रबोधं प्राप्य हस्तिनी।
शावकान् बोधयामास वदन्ती चाशुभं सदा॥ १४
रुरोद शावकैः सार्द्धं सा विलाप्य शुचातुरा।
तुष्टाव कमलाकान्तं भ्रामयन्तं सुदर्शनम्॥ १५
निषेकं खण्डितुं शक्तं निषेकजनकं विभुम्।
निषेकभोगदातारं भोगनिस्तारकारणम्॥ १६
प्रभुस्तत्स्तवनात् तुष्टस्तस्यै विप्र वरं ददौ।
मुण्डान्मुण्डं विनिष्कृत्य युयुजे तद्गजे मुदा॥ १७
जीवयामास तं तत्र ब्रह्मज्ञानेन ब्रह्मवित्।
सर्व्वाङ्गे योजयामास गजस्य चरणाम्बुजम्॥ १८
त्वं जीवाकल्पपर्यन्तं परिवारैः समं गज।
इत्युक्त्वा च मनोयायी कैलासमाजगाम सः॥ १९
आगत्य पार्व्वतीस्थानं बालं कृत्वा स्ववक्षसि।
रुचिरं तच्छिरः कृत्वा योजयामास बालके॥ २०
ब्रह्मस्वरूपी भगवान् ब्रह्मज्ञानेन लीलया।
जीवनं जीवयामास हुंकारोच्चारणेन च॥ २१
पार्व्वतीं बोधयित्वा तु दत्त्वा क्रोड़े च तं शिशुम्।
बोधयामास तां नाथ आध्यात्मिकविबोधनैः॥ २२

विष्णुरुवाच।

ब्रह्मादिकीटपर्य्यन्तं जगद्भुङ्क्ते स्वकर्म्मणाम्।
फलं बुद्धिस्वरूपासि त्वं न जानासि किं शिवे॥ २३
कल्पकोटिशतं भोगो जीविनां तत् स्वकर्म्मणाम्।
उपस्थितं भवेन्नित्यं प्रतियोनौ (क)शुभाशुभम्॥ २४
इन्द्रः स्वकर्म्मणा कीटयोनौ जन्म लभेत् सति।
कीटश्चापि भवेदिन्द्रः पूर्व्वकर्म्मफलेन वै॥ २५
सिंहोऽपि मक्षिकां हन्तुमक्षमः प्राक्तनं विना।
मशको हस्तिनं हन्तुं क्षमः स्वप्राक्तनेन च॥ २६
सुखं दुःखं भयं शोकमानन्दं कर्म्मणः फलम्।
सुकर्म्मणः सुखं हर्षमितरे पापकर्म्मणः॥ २७
इहैव कर्म्मणो भोगः परत्र च शुभाशुभम्।
कर्म्मोपार्ज्जनयोग्यञ्च पुण्यक्षेत्रञ्च भारतम्॥ २८
कर्म्मणः फलदाता च विधाता च विधेरपि।
मृत्योर्मृत्युः कालकालो निषेकस्य निषेककृत्॥ २९
संहर्त्तुरपि संहर्त्ता पातुः पाता परात्परः।
गोलोकनाथः श्रीकृष्णः परिपूर्णतमः स्वयम्॥ ३०
वयं यस्य कलाः पुंसो ब्रह्म-विष्णु-महेश्वराः।
महाविराड्यदंशश्च यल्लोमविवरे जगत्॥ ३१
कलांशाः केऽपि तद्वर्गे कलांशांशाश्च केचन।
चराचरं जगत् सर्व्वं ततस्तेन विनायकः॥ ३२
श्रीविष्णोर्वचनं श्रुत्वा परितुष्टा च पार्व्वती।
स्तनं ददौ च शिशवे तं प्रणम्य गदाधरम्॥ ३३
तुष्टाव पार्व्वती तुष्टा प्रेरिता शङ्करेण च।
पुटाञ्जलियुता भक्त्या विष्णुं तं कमलापतिम्॥ ३४
आशिषं युयुजे विष्णुः शिशुञ्च शिशुमातरम्।
ददौ गले बालकस्य कौस्तुभञ्च स्वभूषणम्॥ ३५
ब्रह्मा ददौ स्वमुकुटं धर्म्मश्च रत्नभूषणम्।
क्रमेण देव्यो रत्नानि ददुः सर्व्वा यथोचितम्॥ ३६
तुष्टाव तं महादेव-श्चातीव-हृष्ट-मानसः।
देवाश्च मुनयः शैला गन्धर्व्वाः सर्व्वयोषितः॥ ३७
दृष्ट्वा शिवः शिवा चैव बालकं मृतजीवितम्।
ब्राह्मणेभ्यो ददौ तत्र कोटि रत्नानि नारद॥ ३८
अश्वानाञ्च गजानाञ्च सहस्राणि शतानि च।
वन्दिभ्यः प्रददौ तत्र बालके मृतजीविते॥ ३९
हिमालयश्च संहृष्टो हृष्टा देवाश्च तत्र वै।
ददुर्दानानि विप्रेभ्यो वन्दिभ्यः सर्व्वयोषितः॥ ४०
ब्राह्मणान् भोजयामास कारयामास मङ्गलम्।
वेदांश्च पाठयामास पुराणानि रमापतिः॥ ४१

(क) प्रतियोनावित्यर्थे प्रतियोनौति साधु।

शनिं सलज्जितं दृष्ट्वा पार्व्वती कोपशालिनी।
शशाप च सभामध्येऽप्यङ्गहीनो भवेति च॥ ४२
दृष्ट्वा शप्तं शनिं सूर्य्यः कश्यपश्च यमस्तथा।
तेऽतिरुष्टाः समुत्तस्थुर्गांमुकाः शङ्करालयात्॥ ४३
रक्ताचास्ते रक्तमुखाः कोपप्रस्फुरिताधराः।
तां धर्म्मं साक्षिणं कृत्वा विष्णुञ्च शप्तुमुद्यताः॥ ४४
ब्रह्मा तान् बोधयामास विष्णुना प्रेरितः सुरैः।
रक्तास्यां पार्व्वतीञ्चैव कोपप्रस्फुरिताधराम्॥ ४५
ब्रह्माणमूचुस्ते तत्र क्रमेण समयोचितम्।
भीरवो देवताः सर्व्वे मुनयः पर्व्वता स्तथा॥ ४६

कश्यप उवाच।

दुर्द्दैवोऽयं प्राक्तनेन पत्नीशापेन सर्व्वदा।
बालं ददर्श यत्नेन तस्यैव मातुराज्ञया॥ ४७

श्रीसूर्य्य उवाच।

तं धर्म्मं साक्षिणं कृत्वा पुत्रस्य मातुराज्ञया।
मत्पुत्त्रोऽतिप्रयत्नेन ददर्श पार्व्वतीसुतम्॥ ४८
यथा निरपराधेन मत्पुत्त्रं सा शशाप ह।
तत्पुत्त्रस्याङ्गभङ्गश्च भविष्यति न संशयः॥ ४९

यम उवाच।

प्रदाय स्वयमाज्ञाञ्च शशाप च स्वयं कथम्।
वयं शपामः कोऽधर्म्मो जिघांसोश्च जिघांसने॥ ५०

ब्रह्मोवाच।

शशाप पार्व्वती रुष्टा स्त्रीस्वभावाच्च चापलात्।
सर्व्वेषां साधनेनैव चन्तुमर्हन्ति साधवः॥ ५१
दुर्गे त्वमाज्ञां दत्त्वा च पुत्रदर्शनहेतवे।
कथं शपसि निर्द्दोषमतिथिं त्वद्गृहागतम्॥ ५२
इत्युक्त्वा शनिमादाय बोधयित्वा तु पार्व्वतीम्।
तां तं समर्पणं चक्रे शापमोचनहेतवे॥ ५३
बभूव पार्व्वती तुष्टा ब्रह्मणो वचनान्मुने।
शान्ता बभूवुस्ते तत्र दिनेश-यम-कश्यपाः॥ ५४
उवाच पार्व्वती तत्र सन्तुष्टा तं शनेश्वरम्।
प्रसादिता शिवेनैव ब्रह्मणा परिसान्त्विता॥ ५५

पार्व्वत्युवाच।

ग्रहराजो भव शने मद्वरेण हरिप्रिय।
चिरजीवी च योगीन्द्रो हरिभक्तस्य का विपत्॥ ५६
अद्यप्रभृति निर्व्विघ्ने हरौ भक्तिर्दृढ़ाऽस्तु ते।
मच्छापामोघतो वत्स किञ्चित् खञ्जो भविष्यति॥ ५७
इत्युक्त्वा पार्व्वती तुष्टा बालं कृत्वा च वक्षसि।
उवास तोषितां मध्ये तस्मै दत्त्वा शुभाशिषम्॥ ५८
शनिर्जगाम देवानां समीपं हृष्टमानसः।
प्रणम्य भक्त्या तां ब्रह्मन्नम्बिकां जगदम्बिकाम्॥ ५९

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे
नारायण-नारदसंवादे विघ्नोपशमनं
नाम द्वादशोऽध्यायः॥ १२॥

त्रयोदशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

अथ विष्णुः शुभे काले देवैश्च मुनिभिः सह।
पूजयामास तं बालमुपहारैरनुत्तमैः॥ १
सर्व्वाग्रे तव पूजा च मया दत्ता सुरोत्तम।
सर्व्वपूज्यश्च योगीन्द्रो भव वत्सेत्युवाच तम्॥ २
वनमाला ददौ तस्मै ब्रह्मज्ञानञ्च मुक्तिदम्।
सर्व्वसिद्धिं प्रदायैव चकारात्मसमं हरिः॥ ३
ददौ द्रव्याणि चारूणि चोपचाराणि षोड़श।
तन्नामकरणं चक्रे मुनिभिश्च समं सुरैः॥ ४
विघ्नेशश्च गणेशश्च हेरम्बश्च गजाननः।
लम्बोदरश्चैकदन्तः शूर्पकर्णो विनायकः॥ ५
एतान्यष्टौ च नामानि तच्चकार सनातनः।
आशिषं दापयामास चानयामास तान् मुनीन्॥ ६
सिंहासनं ददौ धर्म्मस्तस्मै ब्रह्मा कमण्डलुम्।
शङ्करो योगपट्टञ्च तत्त्वज्ञानं सुदुर्लभम्॥ ७
रत्नसिंहासनं शक्रः सूर्य्यश्च मणिकुण्डले।
माणिक्यमालां चन्द्रश्च कुबेरश्च किरीटकम्॥ ८
वह्निशुद्धञ्च वसनं ददौ तस्मै हुताशनः।
रत्नच्छत्त्रञ्च वरुणो वायू रत्नाङ्गुरीयकम्॥ ९
क्षीरोदोद्भवसद्रत्न-रचितं वलयं वरम्।
मञ्जीरञ्चापि केयूरं ददौ पद्मालया मुने॥ १०
कण्ठभूषाञ्च सावित्री भारती हारमुज्ज्वलम्।
क्रमेण सर्व्वदेवाश्च देव्यश्च यौतुकं ददुः॥ ११
मुनयः पर्व्वताश्चैव रत्नानि विविधानि च।
वसुन्धरा ददौ तस्मै वाहनाय च मूषिकम्॥ १२
क्रमेण देवा देव्यश्च मुनयः पर्व्वतादयः।
गन्धर्व्वाः किन्नरा यक्षा मनवो मानवास्तथा॥ १३

नानाविधानि द्रव्याणि स्वादूनि मधुराणि च।
पूजां चक्रुश्च ते सर्व्वे क्रमेण भक्तिपूर्व्वकम्॥ १४
पार्व्वती जगतां माता स्मेराननसरोरुहा।
रत्नसिंहासने पुत्रं वासयामास नारद॥ १५
सर्व्वतीर्थोदकानाञ्च कलसानां शतेन च।
स्नापयामास वेदोक्त-मन्त्रेण मुनिभिः सह॥ १६
अग्निशौचे च वसने ददौ तस्मै सती मुदा॥ १७
गोदावर्य्युदकं पाद्यमर्घ्यं गङ्गोदकेन च।
दूर्व्वाभिरक्षतैः पुष्पैश्चन्दनेन समन्वितम्॥ १८
पुष्करोदकमानीय पुनराचमनीकम्।
मधुपर्कं रत्नपात्रैरासवं शर्कंरान्वितम्॥ १९
स्नानीयं विष्णुतैलञ्च स्वर्व्वैद्येन विनिर्म्मितम्।
अमूल्यरत्नरचित-चारूणि भूषणानि च॥ २०
पारिजातप्रसूनानां माल्यानां शतकानि च।
मालतीचम्पकादीनां पुष्पाणि विविधानि च॥ २१
पूजार्हाणि च पत्राणि तुलसीवर्ज्जितानि च।
चन्दनागुरुकस्तूरी-कुङ्कुमाणि च सादरा॥ २२
रत्नप्रदीपनिकरं धूपञ्च परितो ददौ।
तन्प्रियञ्चैव नैवेद्यं तिललड्डुकपर्व्वतम्॥ २३
यवगोधूमचूर्णानां पिष्टकानाञ्च पर्व्वतम्।
पक्वान्नानां पर्व्वतञ्च सुस्वादुसमनोहरम्॥ २४
पर्व्वतं स्वस्तिकानाञ्च सुस्वादुशर्करान्वितम्।
गुड़ाक्तानाञ्च लाजानां पृथुकानाञ्च पर्व्वतम्॥ २५
शाल्यन्नानां पिष्टकानां पर्व्वतं व्यञ्जनैः सह।
कलसानाञ्च पयसां लक्षाणि प्रददौ मुदा॥ २६
लक्षाणि कलसानाञ्च दध्नां नारद पूजने।
मधूनां कलसानाञ्च त्रिलक्षाणि च सुन्दरी॥ २७
सर्पिषां कलसानाञ्च पञ्चलक्षाणि सादरा।
दाड़िमानां श्रीफलानामसंख्यानि फलानि च॥ २८
खर्ज्जूराणां करञ्जानां जम्बूनां विविधानि च।
आम्राणां पनसानाञ्च कदलीनाञ्च नारद।
फलानि नारिकेलानामसंख्यानि ददौ मुदा॥ २९
अन्यानि परिपक्वानि कालदेशोद्भवानि च।
ददौ तानि महामाया स्वादूनि मधुराणि च॥ ३०
स्वच्छं सुनिर्म्मलञ्चैव कर्पूरादिसुवासितम्।
गङ्गाजलञ्च पानार्थं पुनराचमनीयकम्॥ ३१
ताम्बूलञ्च वरं रम्यं कर्पूरादिसुवासितम्।
सुवर्णपात्रशतकं परिपूर्णञ्च नारद॥ ३२
शैलेश्वरी शैलराजः शैलजा शैलराजजः।
शैलराजप्रियामात्याः पुपूजुः शैलजात्मजम्॥ ३३
ओं श्रीं ह्रीं क्लीं गणेश्वराय ब्रह्मरूपाय चापरे।
सर्व्वसिद्धिप्रदेशाय विघ्नेशाय नमो नमः॥ ३४
इत्यनेनैव मन्त्रेण दत्त्वा द्रव्याणि भक्तितः।
सर्व्वे प्रमुदितास्तत्र ब्रह्म-विष्णु-शिवादयः॥ ३५
द्वात्रिंशदक्षरो माला-मन्त्रोऽयं सर्व्वकामदः।
धर्म्मार्थ-काम-मोक्षाणां फलदः सर्व्वसिद्धिदः॥ ३६
पञ्चलक्षजपेनैव मन्त्रसिद्धिस्तु मन्त्रिणः।
मन्त्रसिद्धिर्भवेद्यस्य स च विष्णुश्च भारते॥ ३७
विघ्नानि च पलायन्ते तन्नामस्मरणेन च।
महावाग्मी महासिद्धः सर्व्वसिद्धिसमन्वितः॥ ३८
वाक्पतिर्जड़तां याति तस्य साक्षात् सुनिश्चितम्।
महाकवीन्द्रो गुणवान् विदुषाञ्च गुरोर्गुरुः॥ ३९
सम्पूज्यानेन मन्त्रेण देवा आनन्दसंप्लुताः।
नानाविधानि वाद्यानि वादयामासुरुत्सवे॥ ४०
ब्राह्मणान् भोजयामासुः कारयामासुरुत्सवम्।
ददुर्दानानि तेभ्यश्च वन्दिभ्यश्च विशेषतः॥ ४१

नारायण उवाच।

अथ विष्णुः सभामध्ये सम्पूज्य तं गणेश्वरम्।
तुष्टाव परया भक्त्या सर्व्वविघ्नविनायकम्॥ ४२

श्रीविष्णुरुवाच।

ईश त्वां स्तोतुमिच्छामि ब्रह्मज्योतिः सनातनम्।
निरूपितुमशक्तोऽहं मनुरूपमनूहकम्॥ ४३
प्रवरं सर्व्वदेवानां सिद्धानां योगिनां गुरुम्।
सर्व्वस्वरूपं सर्व्वेशं ज्ञानराशिस्वरूपिणम्॥ ४४
अव्यक्तमक्षरं नित्यं सत्यमात्मस्वरूपिणम्।
वायुतुल्यातिनिर्लिप्तं चाक्षतं सर्व्वसाक्षिणम्॥ ४५
संसारार्णवपारे च मायापोते सुदुर्लभम्।
कर्णधारस्वरूपञ्च भक्तानुग्रहकारकम्॥ ४६
वरं वरेण्यं वरदं वरदानामपीश्वरम्।
सिद्धं सिद्धिस्वरूपञ्च सिद्धिदं सिद्धिसाधनम्॥ ४७
ध्यानातिरिक्तं ध्येयञ्च ध्यानासाध्यञ्च धार्म्मिकम्।
धर्म्मस्वरूपं धर्म्मज्ञं धर्म्माधर्म्मफलप्रदम्॥ ४८

(क) वाक्पतिर्जगतां याति तस्य साक्षात् सुनिश्चितम्।
इति क्वचित् पाठः स चासङ्गतः।

वीजं संसारवृक्षाणामङ्कुरञ्च तदाश्रयम् ।
स्त्री-पुं-नपुंसकानाञ्च रूपमेतदतीन्द्रियम् ॥ ४९
सर्व्वाद्यमग्रपूज्यञ्च सर्व्वपूज्यं गुणार्णवम् ।
स्वेच्छया सगुणं ब्रह्म निर्गुणञ्चापि स्वेच्छया ॥ ५०
समं प्रकृतिरूपञ्च प्राकृतं प्रकृतेः परम् ।
स्तोतुमक्षमोऽनन्तः सहस्रवदनेन च ॥ ५१
न क्षमः पञ्चवक्त्रश्च न क्षमश्चतुराननः ।
सरस्वती न शक्ता च न शक्तोऽहं तव स्तुतौ ।
न शक्ताश्च चतुर्व्वेदाः के वा ते वेदवादिनः ॥ ५२
इत्येवं स्तवनं कृत्वा सुरेशं सुरसंसदि ।
सुरेशश्च सुरैः सार्द्धं विरराम रमापतिः ॥ ५३
इदं विष्णुकृतं स्तोत्रं गणेशस्य च यः पठेत् ।
सायं प्रातश्च मध्याह्ने भक्तियुक्तः समाहितः ॥ ५४
तद्विघ्ननिघ्नं कुरुते विघ्नेशः सततं मुने ।
वर्द्धयेत् सर्व्वकल्याणं कल्याणजनकः सदा । ५५
यात्राकाले पठित्वा तु यो याति भक्तिपूर्व्वकम् ।
तस्य सर्व्वाभीष्टसिद्धिर्भवत्येव न संशयः ॥ ५६
तेन दृष्टञ्च दुःस्वप्नं सुस्वप्नमुपजायते ।
कदापि न भवेत् तस्य ग्रहपीड़ा च दारुणा ॥ ५७
भवेद्विनाशः शत्रूणां बन्धूनाञ्च विवर्द्धनम् ।
शश्वद्विघ्नविनाशश्च शश्वत्सम्पद्विवर्द्धनम् ॥ ५८
स्थिरा भवेद्गृहे लक्ष्मीः पुत्त्रपौत्त्रविवर्द्धिनी ।
सर्व्वैश्वर्य्यमिह प्राप्य अन्ते विष्णुपदं लभेत् ॥५९
फलञ्चापि च तीर्थानां यज्ञानां यद्भवेद्ध्रुवम् ।
महतां सर्व्वदानानां श्रीगणेशप्रसादतः ॥ ६०
इति विष्णुकृतं गणेशस्तोत्रं समाप्तम् ।

नारद उवाच ।

श्रुतं स्तोत्रं गणेशस्य पूजनञ्च मनोहरम् ।
कवचं श्रोतुमिच्छामि साम्प्रतं भवतारणम् ॥ ६१

नारायण उवाच ।

पूजायां सुनिवृत्तायां सभामध्ये शनैश्चरः ।
उवाच विष्णुं सर्व्वेषां त्रासितो जगतां गुरुम् ॥ ६२

शनैश्चर उवाच ।

सर्व्वदुःखविनाशाय दुःखप्रशमनाय च ।
कवचं विघ्ननिघ्नस्य वद वेदविदां वर ॥ ६३
बभूवैषां विवादश्च शक्त्या च मायया सह ।
तद्विघ्नशमनार्थञ्च कवचं धारयाम्यहम् ॥ ६४

श्रीविष्णुरुवाच ।

विनायकस्य कवचं त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् ।
सुगोप्यञ्च पुराणेषु दुर्लभञ्चागमेषु च ॥ ६५
उक्तं कौथुमशाखायां सामवेदे मनोहरम् ।
कवचं विघ्ननाथस्य सर्व्वविघ्नहरं परम् ॥ ६६
राज्यं देयं शिरो देयं प्राणा देयाश्च सूर्य्यज ।
एवम्भूतञ्च कवचं न देयं प्राणसङ्कटे ॥ ६७
आविर्भावस्तिरोभावः स्वेच्छयास्य च मायया ।
नित्योऽयमेकदन्तश्च कवचं चास्य वत्सक ॥ ६८
पूजास्य नित्या स्तोत्रञ्च कल्पे कल्पेऽस्ति सन्ततम् ।
अस्यास्यजन्मनः पूर्व्वं मुनयश्च सिषेविरे ॥ ६९
यथा मदवतारेषु जन्मविग्रहधारणम् ।
तथा गणेश्वरस्यापि जन्म शैलसुतोदरे ॥ ७०
यद्धृत्वा मुनयः सर्व्वे जीवन्मुक्ताश्च भारते ।
निःशङ्काश्च सुराः सर्व्वे शत्रुपक्षविमर्द्दकाः ॥ ७१
कवचं बिभ्रतां मृत्युर्न याति सन्निधिं भिया ।
नायुर्व्ययो नाशुभञ्च ब्रह्माण्डे न पराजयः ॥ ७२
दशलक्षजपेनैव सिद्धञ्च कवचं भवेत् ।
यो भवेत् सिद्धकवचो मृत्युं जेतुं स च क्षमः ॥७३
असिद्धकवचो वाग्मी चिरजीवी महीतले ।
सर्व्वत्र विजयी पूज्यो भवेद्ग्रहणमात्रतः ॥ ७४
मालामन्त्रमिदं पुण्यं कवचञ्चेदमेव च ।
बिभ्रतां सर्व्वपापानि प्रणश्यन्ति सुनिश्चितम् ॥७५
भूत-प्रेत-पिशाचाश्च कुष्माण्डा ब्रह्मराक्षसाः ।
डाकिन्यो योगिन्यश्चैव वेतालादय एव च ॥ ७६
वालग्रहाग्रहाश्चैव क्षेत्रपालादयस्तथा ।
तेषाञ्च शब्दमात्रेण पलायन्ते च भीरवः ॥७७
आधयो व्याधयो मोहाः शोकाश्चैव भयावहाः ।
न यान्ति सन्निधिं तेषां गरुड़स्य यथोरगाः ॥ ७८
ऋजवे गुरुभक्ताय स्वशिष्याय प्रकाशयेत् ।
खलाय परशिष्याय दत्त्वा मृत्युमवाप्नुयात् ॥ ७९
संसारमोहनस्यास्य कवचस्य प्रजापतिः ।
ऋषिश्छन्दश्च बृहती देवो लम्बोदरः स्वयम् ।
धर्म्मार्थ-काम-मोक्षेषु विनियोगः प्रकीर्त्तितः ॥ ८०
सर्व्वेषां कवचानाञ्च सारभूतमिदं मुने ।
ओं गौं गं श्रीगणेशाय(क)स्वाहा मे पातु मस्तकम्

(क) ओं गौं हुं इति च पाठः ।

द्वात्रिंशदक्षरो मन्त्रो ललाटं मे सदाऽवतु ॥ ८१
ओं ह्रीं क्लीं श्रीं गमिति च सन्ततं पातु लोचनम्।
तालुकं पातु विघ्नेशः सन्ततं धरणीतले ॥ ८२
ओं ह्रीं श्रीं क्लीं गमिति च सन्ततं पातु नासिकाम्।
ओं गौं गं शूर्पकर्णाय स्वाहा पात्वधरं मम ॥ ८३
दन्तानि तालुकां जिह्वां पातु मे षोड़शाक्षरः।
ओं लं श्रीं लम्बोदरायेति स्वाहा गण्डं सदावतु ॥ ८४
ओं क्लीं ह्रीं विघ्ननाशाय स्वाहा कर्णं सदावतु।
ओं श्रीं गं गजाननायेति स्वाहा स्कन्धं सदाऽवतु ॥ ८५
ओं ह्रीं क्लीं विनायकायेति स्वाहा पृष्ठं सदाऽवतु।
ओं क्लीं ह्रीं मिति कङ्कालं पातु वक्षःस्थलञ्च गम्।
करौ पादौ सदा पातु सर्व्वाङ्गं विघ्ननिघ्नकृत् ॥ ८६
प्राच्यां लम्बोदरः पातु आग्नेय्यां विघ्ननायकः।
दक्षिणे पातु विघ्नेशो नैर्ऋत्यान्तु गजाननः ॥ ८७
पश्चिमे पार्व्वतीपुत्त्रो वायव्यां शङ्करात्मजः।
कृष्णस्यांशश्चोत्तरे च परिपूर्णतमस्य च ॥ ८८
ऐशान्यामेकदन्तश्च हेरम्बः पातु चोर्द्धतः।
गणाधिप इत्यधः पातु सर्व्वपूज्यश्च सर्व्वतः।
स्वप्ने जागरणे चैव पातु मां योगिनां गुरुः ॥ ८९
इति ते कथितं वत्स सर्व्वमन्त्रौघविग्रहम्।
संसारमोहनं नाम कवचं परमाद्भुतम् ॥ ९०
श्रीकृष्णेन पुरा दत्तं गोलोके रासमण्डले।
वृन्दावने विनीताय मह्यं दिनकरात्मज ॥ ९१
मया दत्तञ्च तुभ्यञ्च यस्मै कस्मै न दास्यसि।
परं वरं सर्व्वपूज्यं सर्व्वसङ्कटतारणम् ॥ ९२
गुरुमभ्यर्च्य विधिवत् कवचं धारयेत्तु यः।
कण्ठे वा दक्षिणे बाहौ सोऽपि विष्णुर्न संशयः ॥ ९३
अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च।
ग्रहेन्द्रकवचस्यास्य कलां नार्हन्ति षोड़शीम् ॥ ९४
इदं कवचमज्ञात्वा यो भजेच्छङ्करात्मजम्।
शतलक्षप्रजप्तोऽपि न मन्त्रः सिद्धिदायकः ॥ ९५
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते संसारमोहनं कवचम्।
दत्त्वेदं सूर्य्यपुत्त्राय विरराम सुरेश्वरः।
परमानन्दसंयुक्ता देवा जग्मुः समीपतः ॥ ९६
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे नारायण-नारद-संवादे पूजा-स्तव-कवच-कथनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः॥१३॥

चतुर्द्दशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

देवा विष्णुसभायां ते सर्व्वे प्रहृष्टमानसाः।
गन्धर्व्वा मुनयः शैलाः पश्यन्तः सुमहोत्सवम् ॥ १
एतस्मिन्नन्तरे दुर्गा स्मेराननसरोरुहा।
उवाच विष्णुं प्रणता देवेशं देवसंसदि ॥ २

पार्व्वत्युवाच।

त्वं पाता सर्व्वजगतां नाथ नाहं जगद्वहिः।
कथं मत्स्वामिनो वीर्य्यं नामोघं रक्षितं प्रभो ॥ ३
रतिभङ्गे कृते देवैर्ब्रह्मणा प्रेरितैस्त्वया।
भूमौ निपतितं वीर्य्यं केन देवेन निह्नुतम् (क) ॥ ४
सर्व्वे देवास्त्वत्पुरतस्तदन्वेषणमीश्वर।
अराजकं कथं युक्तं तिष्ठति त्वयि राजनि ॥ ५
पार्व्वतीवचनं श्रुत्वा प्रहस्य जगदीश्वरः।
उवाच देववर्गांश्च मुनिवर्गं च तिष्ठति ॥ ६

श्रीविष्णुरुवाच।

देवाः शृणुत मद्वाक्यं पार्व्वतीवचनं श्रुतम्।
शिवस्यामोघवीर्य्यं यत् तत् पुरा केन निह्नुतम् ॥ ७
सभामानय तं क्षिप्रं न चेत् स दण्डमर्हति।
स को राजा न शास्ता यः प्रजाबाध्यश्च पाक्षिकः॥ ८
विष्णोस्तद्वचनं श्रुत्वा समालोच्य परस्परम्।
ऊचुः सर्व्वे क्रमेणैव त्रासिताः पुरतो हरेः ॥ ९

ब्रह्मोवाच।

तद्वीर्य्यं निह्नुतं येन पुण्यभूमौ च भारते।
स वञ्चितो भवत्वत्र पुण्याहे पुण्यकर्म्मणि ॥ १०

महादेव उवाच।

स्ववीर्य्यं निह्नुतं येन पुण्यभूमौ च भारते।
स वञ्चितो भवत्वत्र सेवने पूजने तव ॥ ११

यम उवाच।

स वञ्चितो भवत्वत्र शरणागतरक्षणे।
एकादशीव्रते चैव तद्वीर्य्यं येन निह्नुतम् ॥ १२

इन्द्र उवाच।

तद्वीर्य्यं निह्नुतं येन पापिना पापमोचन।
भवत्वत्र यशो लुप्तं तत्पुण्यकर्म्मसन्ततम् ॥ १३

(क) इदानीं सर्व्वत्र निह्नुतमित्यत्र निह्नतमिति क्वचित् पाठः।

वरुण उवाच।
भविता तत् कलौ जन्म संन्यासं भारतेतवे।
भवितास्य कलौ जन्म वर्णे वा भारतेतरे।
शूद्रयाजक-(क) पत्न्याश्च गर्भे तद्वृयेन निह्नुतम्॥ १४
कुवेर उवाच।
स्थाप्यहारी स भवतु विश्वासघ्नश्च मित्रहा।
सत्यघ्नश्च कृतघ्नश्च तद्वीर्य्यं येन निह्नुतम्॥ १५
ईशान उवाच।
परद्रव्यापहारी च स भवत्वत्र भारते।
नरघाती गुरुद्रोही तद्वीर्य्यं येन निह्नुतम्॥ १६
रुद्रा ऊचुः।
ते मिथ्यावादिनः सन्तु भारते पारदारिकाः।
गुरुनिन्दारताः शश्वत् तद्वीर्य्यं यैश्च निह्नुतम्॥ १७
कामदेव उवाच।
कृत्वा प्रतिज्ञां यो मूढ़ो न पालयति विभ्रमात्।
भाजनं तस्य पापस्य स भवेद्वृयेन निह्नुतम्॥ १८
स्वर्वैद्यावूचतुः।
मातुः पितुर्गुरोश्चैव स्त्री-पुत्त्राणाञ्च पोषणे।
भवतां वञ्चितौ तौ च याभ्यां वीर्य्यञ्च निह्नुतम्॥१९
सर्व्वे देवा ऊचुः।
मिथ्यासाक्ष्यप्रदातारस्ते भवन्त्वत्र भारते।
अपुत्त्रिणो दरिद्राश्च यैश्च वीर्य्यञ्च निह्नुतम्॥ २०
देवपत्न्य ऊचुः।
ता निन्दन्तु स्वभर्त्तारं गच्छन्तु परपूरुषम्।
सन्तु वस्त्रविहीनाश्च याभिर्वीर्य्यञ्च निह्नुतम्॥ २१
देवानां वचनं श्रुत्वा देवीनाञ्च हरिः स्वयम्।
कर्म्मणां साक्षिणं धर्म्मं सूर्य्यं चन्द्रं हुताशनम्॥ २२
पवनं पृथिवीं तोयं सन्ध्ये रात्रिं दिनं मुने।
उवाच जगतां कर्त्ता पाता शास्ता जगत्त्रये॥ २३
श्रीविष्णुरुवाच।
देवैर्न निह्नुतं वीर्य्यं तदेतत् केन निह्नुतम्।
तदमोघं भगवतो महेशस्य जगद्गुरोः॥ २४
यूयञ्च साक्षिणो विश्वे सन्ततं सर्व्वकर्म्मणाम्।
युष्माभिर्निह्नुतं किं वा किं भूतं वक्तुमर्हथ॥ २५
ईश्वरस्य वचः श्रुत्वा सभायां कम्पितास्च ते।
परस्परं समालोच्य क्रमेणोचुः पुरो हरेः॥ २६
धर्म्म उवाच।
रतेरुत्तिष्ठतो वीर्य्यं पपात वसुधातले।
मया ज्ञातममोघं तत् शङ्करस्य प्रकोपतः॥ २७
क्षितिरुवाच।
वीर्य्यं वोढ़ुमशक्ताहं तद्वह्नौ न्यक्षिपं पुरा।
अतीवदुर्व्वहं ब्रह्मन्नबला क्षन्तुमर्हसि॥ २८
अग्निरुवाच।
वीर्य्यं वोढ़ुमशक्तोऽहं न्यक्षिपं शरकानने।
दुर्व्वलस्य जगन्नाथ किं यशः किञ्च पौरुषम्॥ २९
वायुरुवाच।
शरेषु पतितं वीर्य्यं सद्यो बालो बभूव ह।
अतीवसुन्दरो विष्णो स्वर्णरेखानदीतटे॥ ३०
सूर्य्य उवाच।
रुदन्तं बालकं दृष्ट्वाऽगममस्ताचलं प्रति।
प्रेरितः कालचक्रेण निशि संस्थातुमक्षमः॥ ३१
चन्द्र उवाच।
रुदन्तं बालकं प्राप्य गृहीत्वा कृत्तिकागणः।
जगाम स्वालयं विष्णो गच्छन् वदरिकाश्रमात्॥ ३२
जलमुवाच।
अमुं (क) रुदन्तमानीय स्तनं दत्त्वा स्तनार्थिने।
वर्द्धयामासुरीशस्य सुतं सूर्य्याधिकप्रभम्॥ ३३
सन्ध्योवाच।
अधुना कृत्तिकानाञ्च एषां तत् पोष्यपुत्त्रकः।
तन्नाम चक्रुस्ताः प्रेम्णा कार्त्तिकश्चेति कौतुकात्॥३४
रात्रिरुवाच।
न चक्रुर्बालकं तास्च लोचनानामगोचरम्।
प्राणेभ्योऽपि प्रेमपात्रं यः पोष्टा तस्य पुत्त्रकः॥ ३५
दिनमुवाच।
यानि यानि च वस्तूनि त्रैलोक्ये दुर्लभानि च।
प्रशंसितानि स्वादूनि भोजयामासुरेव तम्॥ ३६
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा सन्तुष्टो मधुसूदनः।
ते सर्व्वे हरिमित्यूचुः सभायां हृष्टमानसाः॥ ३७
पुत्त्रस्य वार्त्तां सम्प्राप्य पार्व्वती हृष्टमानसा।
कोटि रत्नानि विप्रेभ्यो ददौ बहुधनानि च।
ददौ सर्व्वाणि विप्रेभ्यो वासांसि विविधानि च॥ ३८

(क) भवत्वच कलौ जन्म वर्णेऽस्य भारतेतरे। शूद्रश्रातकेति पाठश्च दृश्यते।

(क) भान्तमिति वा पाठः।

लक्ष्मीः सरस्वती मेना सावित्री सर्व्वयोषितः।
विष्णुश्च सर्व्वदेवाश्च ब्राह्मणेभ्यो ददुर्धनम् ॥ ३९

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे नारायण-नारद-संवादे कार्त्तिकप्रवृत्ति-प्राप्तिर्नाम चतुर्द्दशोऽध्यायः ॥१४॥

पञ्चदशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

पुत्त्रस्य वार्त्तां सम्प्राप्य पार्व्वत्या सह शङ्करः।
प्रेरितो विष्णुना देवैर्मुनिभिः पर्व्वतैर्मुने ॥ १
दूतान् प्रस्थापयामास महाबलपराक्रमान्।
वीरभद्रं विशालाक्षं शङ्कुकर्णं कबन्धकम् ॥ २
नन्दीश्वरं महाकालं वज्रदन्तं भगन्दनम् (क)।
गोकामुखं दधिमुखं ज्वलदग्निशिखोपमम् ॥ ३
लक्षञ्च क्षेत्रपालानां भूतानाञ्च त्रिलक्षकम्।
वेतालानां चतुर्लक्षं यक्षाणां पञ्चलक्षकम् ॥ ४
कुष्माण्डानां चतुर्लक्षं त्रिलक्षं ब्रह्मरक्षसाम्।
डाकिनीनाञ्च लक्षाणां योगिनीनां त्रिलक्षकम् ॥ ५
रुद्रांश्च भैरवांश्चैव शिवतुल्यपराक्रमान्।
अन्यांश्च विकृताकारानसंख्यानपि नारद ॥ ६
ते सर्व्वे शिवदूताश्च नानाशस्त्रास्त्रपाणयः।
कृत्तिकानाञ्च भवनं वेष्टयामासुरुन्मदाः ॥ ७
दृष्ट्वा तान् कृत्तिकाः सर्व्वा भयविह्वलमानसाः।
कार्त्तिकं कथयामासुर्ज्ज्वलन्तं ब्रह्मतेजसा ॥ ८

कृत्तिका ऊचुः।

वत्स सैन्यान्यसंख्यानि वेष्टयामासुरालयम्।
न जानीमो वयं कस्य करवाम च (ख) कार्त्तिक ॥ ९

कार्त्तिकेय उवाच।

भयं त्यजत कल्याण्यो भयं किं वो मयि स्थिते।
दुर्निवार्य्यो निषेकश्च मातरः केन वार्य्यते ॥ १०
एतस्मिन्नन्तरे तत्र सैन्येन्द्रो नन्दिकेश्वरः।
पुरतः कार्त्तिकस्यापि तिष्ठंस्ताः समुवाच ह ॥ ११

नन्दीश्वर उवाच।

भ्रातः प्रवृत्तिं शृणु मे मातरश्च शुभावहम्।
प्रेषितस्य सुरेन्द्रस्य संहर्त्तुः शङ्करस्य च ॥ १२
कैलासे सर्व्वदेवाश्च ब्रह्म-विष्णु-शिवादयः।
सभायां ते वसन्तश्च गणेशोत्सवमङ्गलम् ॥ १३
शैलेन्द्रकन्या तं विष्णुं जगतां परिपालकम्।
सम्बोध्य कथयामास तवान्वेषणहेतुकम् ॥ १४
पप्रच्छ देवान् विष्णुस्तान् क्रमेणावाप्तिहेतवे।
प्रत्युत्तरं ददुस्ते तु प्रत्येकञ्च यथोचितम् ॥ १५
त्वमत्र कृत्तिकास्थाने कथयामासुरीश्वरम्।
सर्व्वे धर्म्मादयो देवा धर्म्माधर्म्मस्य साक्षिणः ॥ १६
या बभूव रहःक्रीड़ा पार्व्वती-शिवयोः पुरा।
दृष्टस्य च सुरैः शम्भोर्वीर्य्यं भूमौ पपात ह ॥ १७
भूमिस्तदक्षिपद्वह्नौ वह्निश्च शरकानने।
तत्तु लब्धं कृत्तिकाभिरधुना गच्छ साम्प्रतम् ॥ १८
तवाभिषेकं विष्णुश्च करिष्यति सुरैः सह।
हनिष्यसि तारकाख्यं सर्व्वशस्त्रं लभिष्यसि ॥ १९
पुत्त्रस्त्वं विश्वहर्त्तुश्च त्वां गोप्तुमक्षमा इमाः।
नाग्निं गोप्तुं यथाशक्तः शुष्कवृक्षः स्वकोटरे ॥ २०
दीप्तिमांस्त्वञ्च विश्वेषु नासां गेहेषु शोभसे।
यथा पतन् महाकूपे द्विजराजो न राजते ॥ २१
करोषि जगदालोकं नाच्छन्नोऽन्याङ्गतेजसा (क)।
यथा सूर्य्यः कराच्छन्नो न भवेन्मानवस्य च ॥ २२
विष्णुस्त्वञ्च जगद्व्यापी नासां व्याप्योऽसि माधव।
यथा न केषां व्याप्यश्च तत् सर्व्वं व्यापकं नभः ॥ २३
योगीन्द्रो नानुलिप्तस्त्वं भोगी चेत् परपोषणे।
नैव लिप्तो यथात्मा च कर्म्मभोगेषु जीविनाम् ॥ २४
विश्वाधारस्त्वमीशश्च नात्रते सम्भवेत् स्थितिः।
सागरस्य यथा नद्यां सरितामाश्रयस्य च ॥ २५
न हि सर्व्वेश्वरावासः सम्भवेत् कृत्तिकालये।
गरुड़स्य यथा बालः क्षुद्रे च चटकोदरे ॥ २६
त्वाञ्च देवा न जानन्ति भक्तानुग्रहविग्रहम्।
गुणानां तेजसां राशिं यथा ज्ञानमयोगिनः ॥ २७
त्वामनिर्व्वचनीयञ्च कथं जानन्ति कृत्तिकाः।
यथा परां हरेर्भक्तिमभक्ता मूढ़चेतसः ॥ २८
भ्रातर्य्ये यं न जानन्ति ते तं कुर्व्वन्त्यनादरम्।
नाद्रियन्ते यथा भेकास्त्वेकवासाश्च पङ्कजान् ॥ २९

(क) भगन्दरमिति वा पाठः।
(ख) करालानि चेति क्वचित् पाठः।

(क) नाच्छन्नः स्वाङ्गतेजसा इति नाच्छन्नः स्वाः स्वते-जसा इति च पाठः क्वाचित्कः।

कार्त्तिक उवाच।

भ्रातः सर्व्वं विजानामि ज्ञानं त्रैकालिकञ्च यत्।
ज्ञानी त्वं का प्रशंसा ते यतो मृत्युञ्जयाश्रितः॥ ३०
कर्म्मणा जन्म येषां वा यासु यासु च योनिषु।
तासु ते निर्व्वृतिं भ्रातः प्राप्नुवन्ति च सन्ततम्॥ ३१
ये यत्र सन्ति सन्तो वा मूढ़ा वा कर्म्मभोगतः।
तेऽपि तं बहु मन्यन्ते मोहिता विष्णुमायया॥ ३२
साम्प्रतं जगतां माता विष्णुमाया सनातनी।
सर्व्वाद्या विष्णुमाया च सर्व्वदा विष्णुमङ्गला॥ ३३
शैलेन्द्रपत्नीगर्भे सा लेभे जन्म भारते।
दारुणञ्च तपस्तप्त्वा सम्प्राप शङ्करं पतिम्॥ ३४
ब्रह्मादितृणपर्य्यन्तं सर्व्वं मिथ्यैव कृत्रिमम्।
सर्व्वं कृष्णोद्भवाः काले विलीनास्तत्र केवलम्॥ ३५
कल्पे कल्पे जगन्माता माता मे प्रतिजन्मनि।
यज्जन्म मायया बद्धो नित्यः सृष्टिविधावहम्॥ ३६
प्रकृतेरुद्भवाः सर्व्वा जगत्सु सर्व्वयोषितः।
काश्चिदंशाः कलाः काश्चित् कलांशांशेन काश्चन॥ ३७
कृत्तिका ज्ञानवत्यश्च योगिन्यः प्रकृतेः कलाः।
स्तनेनाभिवर्द्धितोऽहमुपहारेण सन्ततम्॥ ३८
तासामहं पोष्यपुत्रो मदम्बाः पोषणादिमाः।
तस्याश्च प्रकृतेः पुत्रो यतस्तत्स्वामिवीर्य्यतः॥ ३९
न गर्भजोऽहं शैलेन्द्र-कन्यायां नन्दिकेश्वर।
सा च मे धर्म्मतो माता यथेमाः सर्व्वसम्मताः॥ ४०
स्तनदात्री गर्भधात्री भक्ष्यदात्री गुरुप्रिया।
अभीष्टदेवपत्नी च पितुः पत्नी च कन्यकाः॥ ४१
सगर्भकन्या भगिनी पुत्रपत्नी प्रियाप्रसूः।
मातुर्माता पितुर्माता सोदरस्य प्रिया तथा॥ ४२
मातुः पितुश्च भगिनी मातुलानी तथैव च।
जनानां वेदविहिता मातरः षोड़श स्मृताः॥ ४३
इमाश्च सर्व्वसिद्धाश्च परमैश्वर्य्यसंयुताः।
न क्षुद्रा ब्रह्मणः कन्यास्त्रिषु लोकेषु पूजिताः॥ ४४
विष्णुना प्रेरितस्त्वञ्च शम्भोः पुत्रसमो महान्।
गच्छ यामि त्वया सार्द्धं द्रक्ष्यामि देवताकुलम्॥ ४५

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे नारायण-नारदसंवादे नन्दिकार्त्तिक-संवादे पञ्चदशोऽध्यायः॥ १५॥

षोड़शोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

इत्येवमुक्त्वा तं शीघ्रं सम्बोध्य कृत्तिकागणम्।
उवाच नीतियुक्तञ्च वचनं शङ्करात्मजः॥ १

कार्त्तिक उवाच।

यास्यामि शङ्करस्थानं द्रक्ष्यामि देवताकुलम्।
मातरं वसुवर्गांश्च विदायं देहि मातरः॥ २
दैवाधीनं जगत् सर्व्वं जन्म कर्म्म शुभावहम्।
संयोगश्च वियोगश्च न च दैवात्परं बलम्॥ ३
कृष्णायत्तञ्च तद्दैवं स च दैवात् परस्ततः।
भजन्ति सततं सन्तः परमात्मानमीश्वरम्॥ ४
दैवं वर्द्धयितुं शक्तः क्षयं कर्त्तुं स्वलीलया।
न दैववद्धस्तद्भक्तश्चाविनाशी च निर्णयः॥ ५
तस्माद्भजत गोविन्दं मोहं त्यजत दुःखदम्।
सुखदं मोक्षदं सारं जन्म-मृत्यु-भयापहम्॥ ६
परमानन्दजननं मोहजालनिकृन्तनम्।
शश्वद्भजन्ति यं सर्व्वे ब्रह्म-विष्णु-शिवादयः॥ ७
कोऽहं भवाब्धौ युष्माकं का वा यूयं ममात्मिकाः।
तत् कर्म्म स्रोतसा सर्व्वं पुञ्जीभूतञ्च फेनवत्॥ ८
संश्लेषं विपरीतं वा तत् सर्व्वमीश्वरेच्छया।
ब्रह्माण्डमीश्वराधीनमस्वतन्त्रं विदुर्बुधाः॥ ९
जलबुद्बुदवत् सर्व्वमनित्यञ्च जगत्त्रयम्।
मायामनित्ये कुर्व्वन्ति मायया मूढ़चेतसः॥ १०
सन्तस्तत्र न लिप्यन्ते वायुवत् कृष्णचेतसः।
तस्मान्मोहं परित्यज्य विदायं देहि मातरः॥ ११
इत्येवमुक्त्वा ता नत्वा सार्द्धं शङ्करपार्षदैः।
यात्रां चकार भगवान् मनसा श्रीहरिं स्मरन्॥ १२
एतस्मिन्नन्तरे तत्र ददर्श रथमुत्तमम्।
विश्वकर्म्मविनिर्म्माणं हीरकेण परिष्कृतम्॥ १३
सद्रत्नसाररचितं माणिक्येन विराजितम्।
पारिजातप्रसूनानां मालाजालैश्च शोभितम्॥ १४
मणीन्द्रदर्पणैः श्वेत-चामरैरतिदीपितम्।
क्रीड़ार्हमन्दिरैः रम्यैश्चित्रितैश्चित्रितं वरम्॥ १५
शतचक्रं सुविस्तीर्णं मनोयायि-मनोहरम्।
प्रस्थापितञ्च पार्व्वत्या वेष्टितं पार्षदैर्वरैः॥ १६
समारोहन्तं यानं ता दृष्ट्वैव विदूयता।

सहसा चेतनां प्राप्य मुक्तकेश्यः शुचातुराः ॥ १७
दृष्ट्वा च स्वपुरः स्कन्दं स्तम्भिता अतिशोकतः।
उन्मत्ता इव तत्रैव वक्तुमारेभिरे भिया ॥ १८

कृत्तिका ऊचुः।

किं कुर्म्मः क्व च यास्यामो वयं वत्स त्वदाश्रयाः।
विहायास्मान् क्व यासि त्वं नायं धर्म्मस्तवाधुना ॥१९
स्नेहेन वर्द्धितोऽस्माभिः पुत्रोऽस्माकं स्वधर्म्मतः।
नायं धर्म्मो मातृवर्गानुपयुक्तः सुतस्त्यजेत् ॥ २०
इत्युक्त्वा कृत्तिकाः सर्व्वाः कृत्वा वक्षसि कार्त्तिकम्।
पुनर्मूर्च्छामवापुस्ताः सुतविच्छेददारुणाः ॥ २१
कुमारो बोधयित्वा ता अध्यात्मवचनेन वै।
ताभिश्च पार्षदैः सार्द्धमारुरोह रथं मुने ॥ २२
पूर्णकुम्भं द्विजं वेश्यां शुक्लधान्यञ्च दर्पणम्।
दध्याज्यं मधु लाजञ्च पुष्पं दूर्व्वाक्षतं सितम् ॥ २३
वृषं गजेन्द्रतुरगं ज्वलदग्निसुवर्णकम्।
पर्णांश्च परिक्वानि फलानि विविधानि च ॥ २४
पतिपुत्रवतीं नारीं प्रदीपं मणिमुत्तमम्।
मुक्तां प्रसूनमालाञ्च सद्यो मांसञ्च चन्दनम् ॥ २५
ददर्शैतानि वस्तूनि मङ्गलानि पुरो मुने।
शृगालं नकुलं कुम्भं (क) शवं वामे शुभावहम् ॥२६
राजहंसं मयूरञ्च खञ्जनञ्च शुकं पिकम्।
पारावतं शङ्खचिल्लं चक्रवाकञ्च मङ्गलम् ॥ २७
कृष्णसारञ्च सुरभीं चमरीं श्वेतचामरम्।
धेनुं वत्सप्रयुक्ताञ्च पताकां दक्षिणे शुभाम् ॥ २८
नानाप्रकारवाद्यञ्च शुश्राव मङ्गलध्वनिम्।
हरिशब्दस्य सङ्गीतं घण्टाशङ्खध्वनिं तथा ॥ २९
दृष्ट्वा श्रुत्वा मङ्गलं स जगाम तातमन्दिरम्।
मनसानन्दयुक्तश्च मनोयायिरथेन च ॥ ३०
कुमारः प्राप्य कैलासं न्यग्रोधाक्षयमूलके।
क्षणं तस्थौ कृत्तिकाभिः पार्षदप्रवरैः सह ॥ ३१
पार्व्वती मङ्गलं कृत्वा राजमार्गं मनोहरम्।
पद्मरागैरिन्द्रनीलैः संस्कृतं परितः परम् ॥ ३२
रम्भास्तम्भसमूहैश्च पट्टसूत्रप्रवर्द्धितैः।
अखण्डपल्लवैर्युक्त-पूर्णकुम्भसुशोभितम् ॥ ३३
पूर्णलाजफलैर्व्याप्तं सिक्तं चन्दनवारिभिः।
रत्नप्रदीपासंख्येय मणिराजैर्विराजितम् ॥ ३४
नट-नर्त्तक-वेश्यानामुत्सवैः सङ्कुलं सदा।
वन्दिभिर्विप्रवर्गैश्च दूर्व्वा-पुष्पकरैर्युतम् ॥ ३५
पतिपुत्रवतीभिश्च साध्वीभिश्च समन्वितम्।
लक्ष्मीं सरस्वतीं गङ्गां सावित्रीं तुलसीं रतिम्॥३६
अरुन्धतीमहल्याञ्च दितिं तारां मनोरमाम्।
अदितिं शतरूपाञ्च शचीं सन्ध्याञ्च रोहिणीम् ॥३७
अनसूयाञ्च स्वाहाञ्च संज्ञां वरुणकामिनीम्।
आकूतिञ्च प्रसूतिञ्च देवहूतिञ्च मेनकाम् ॥ ३८
तामेकपाटलामेक-पर्णां मैनाककामिनीम्।
वसुन्धराञ्च मनसां पुरस्कृत्य समाययौ ॥ ३९
रम्भा तिलोत्तमा मेना घृताची मोहिनी शुभा।
उर्व्वशी रत्नमाला च सुशीला ललिता कला ॥ ४०
कदम्बमाला सुरसा वनमाला च सुन्दरी।
एताश्चान्याश्च बहुश्च विप्रेन्द्राप्सरसां गणाः ॥ ४१
सङ्गीत-नर्त्तनपराः सस्मिता वेशसंयुताः।
करतालकराः सर्व्वा जग्मुरानन्दपूर्व्वकम् ॥ ४२
देवाश्च मुनयः शैला गन्धर्व्वाः किन्नरास्तथा।
सर्व्वे ययुः प्रमुदिताः कुमारस्यानुसर्ज्जने ॥ ४३
नानाप्रकारवाद्यैश्च रुद्रैश्च पार्षदैः सह।
भैरवैः क्षेत्रपालैश्च ययौ सार्द्धं महेश्वरः ॥ ४४
अथ शक्तिधरो हृष्टो दृष्ट्वारात् पार्व्वतीं तदा।
अवरुह्य रथात् तूर्णं शिरसा प्रणनाम ह ॥ ४५
तं पद्माप्रमुखं देवीगणञ्च मुनिकामिनीम्।
शिवञ्च परया भक्त्या सर्व्वान् सम्भाष्य यत्नतः ॥ ४६
पार्व्वती कार्त्तिकं दृष्ट्वा क्रोड़े कृत्वा चुचुम्ब च।
शङ्करश्च सुराः शैला देव्यश्च शैलयोषितः ॥ ४७
पार्व्वतीप्रमुखा देव्यो देवाश्च शङ्करस्तथा।
शैलाश्च मुनयः सर्व्वे ददुस्तस्मै शुभाशिषम् ॥ ४८
कुमारः स गणैः सार्द्धमागत्य च शिवालयम्।
ददर्श तं सभामध्ये विष्णुं क्षीरोदशायिनम् ॥ ४९
रत्नसिंहासनस्थञ्च रत्नभूषणभूषितम्।
धर्म्म-ब्रह्मेन्द्र-चन्द्रार्क-वह्नि-वाय्वादिभिर्युतम् ॥ ५०
ईषद्धास्यं प्रसन्नास्यं भक्तानुग्रहकारकम्।
स्तुतं मुनीन्द्रैर्देवेन्द्रैः सेवितं श्वेतचामरैः ॥ ५१
तं दृष्ट्वा जगतां नाथं भक्तिनम्रात्मकन्धरः।
पुलकाञ्चितसर्व्वाङ्गः शिरसा प्रणनाम ह ॥ ५२
विधिं धर्म्मञ्च देवांश्च मुनीन्द्रांश्च मुदान्वितान्।

(क) चाषमिति वा पाठः।

प्रणनाम च प्रत्येकं प्राप तेषां शुभाशिषम् ॥ ५३
सर्व्वान् सम्भाष्य प्रत्येकमुवास कनकासने।
ददौ धनानि विप्रेभ्यः पार्व्वत्या सह शङ्करः ॥ ५४

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे
नारायण-नारद-संवादे कार्त्तिका-
गमनं नाम षोड़शोऽध्यायः ॥१६॥

सप्तदशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

अथ विष्णुर्जगत्कान्तो हृष्टः कृत्वा शुभक्षणम्।
रत्नसिंहासने रम्ये वासयामास कार्त्तिकम् ॥ १
नानाविधानि वाद्यानि कांस्यतालादिकानि च।
नानाविधानि यन्त्राणि वादयामास कौतुकात् ॥ २
वेदमन्त्राभिषिक्तैश्च सर्व्वतीर्थोदपूर्णकैः।
सद्रत्नकुम्भशतकैः स्नापयामास तं मुदा ॥ ३
सद्रत्नसाररचित-किरीटमुकुटाङ्गदम्।
अमूल्यरत्नरचित-भूषणानि बहूनि च ॥ ४
वह्निशुद्धांशुके दिव्ये क्षीरोदार्णवसम्भवे।
कौस्तुभं वनमालाञ्च तस्मै चक्रं ददौ मुदा ॥ ५
ब्रह्मा ददौ यज्ञसूत्रं वेदांश्च वेदमातरः।
सन्ध्यामन्त्रं कृष्णमन्त्रं स्तोत्रञ्च कवचं हरेः ॥ ६
कमण्डलुञ्च ब्रह्मास्त्रं विद्याञ्च वैरिमर्द्दिनीम्।
धर्म्मो धर्म्ममतिं दिव्यां सर्व्वजीवे दयां ददौ ॥ ७
परं मृत्युञ्जयं ज्ञानं सर्व्वशास्त्रावबोधनम्।
शश्वत्सुखप्रदं तत्त्व-ज्ञानञ्च सुमनोहरम् ॥ ८
योगतत्त्वं सिद्धितत्त्वं ब्रह्मज्ञानं सुदुर्लभम्।
शूलं पिणाकं परशुं शक्तिं पाशुपतं धनुः ॥ ९
संहारास्त्रविनिक्षेपं तत्संहारं ददौ शिवः।
श्वेतच्छत्रं रत्नमालां ददौ तस्मै जलेश्वरः ॥ १०
गजेन्द्रञ्च महेन्द्रश्च सुधाकुम्भं सुधानिधिः।
मनोयायिरथं सूर्य्यः सन्नाहञ्च मनोरमम् ॥ ११
यमदण्डं यमश्चैव महाशक्तिं हुताशनः।
नानाशस्त्राण्युपायानि सर्व्वे देवा ददुर्मुदा ॥ १२
कामशास्त्रं कामदेवो ददौ तस्मै मुदान्वितः।
क्षीरोदोऽमूल्यरत्नानि विशिष्टं रत्ननूपुरम् ॥ १३
पार्व्वती सस्मिता हृष्टा परमानन्दमानसा।
महाविद्यां सुशीलाञ्च विद्यां मेधां दयां स्मृतिम् ॥१४
बुद्धिं सुनिर्म्मलां शान्तिं तुष्टिं पुष्टिं क्षमां धृतिम्।
सुदृढाञ्च हरौ भक्तिं हरिदास्यं ददौ मुदा ॥ १५
प्रजापतिर्द्देवसेनां रत्नभूषणभूषिताम्।
सुविनीतां सुशीलाञ्च सुन्दरीं सुमनोहराम् ॥ १६
ददौ तस्मै विवाहेन वेदमन्त्रेण नारद।
यां वदन्ति महाषष्ठीं पण्डिताः शिशुपालिकाम् ॥१७
अभिषिच्य कुमारञ्च सर्व्वे देवा ययुर्गृहम्।
मुनयश्चैव गन्धर्व्वाः प्रणम्य जगदीश्वरान् ॥ १८
नारायणञ्च ब्रह्माणं धर्म्मं तुष्टाव शङ्करः।
प्रणनाम हरिं तातं धर्म्ममालिङ्ग्य नारद ॥ १९
प्रीत्या ययौ च शैलेन्द्रः सगणः शङ्करार्च्चितः।
ये ये तत्रागताः सर्व्वे ययुरानन्दपूर्व्वकम् ॥ २०
परमानन्दसंयुक्तो देव्या सह महेश्वरः।
कालान्तरे च तान् सर्व्वान् पुनरानीय शङ्करः ॥ २१
पुष्टिं ददौ विवाहेन गणेशाय महात्मने।
सुताभ्यां स्वगणैः सार्द्धं पार्व्वती हृष्टमानसा ॥ २२
सिषेवे स्वामिनः पादपद्मं सा सर्व्वकामदम्।
इत्येवं कथितं सर्व्वं कुमारस्याभिषेचनम् ॥ २३
विवाहः पूजनं तस्य गणेशस्य विवाहकम्।
पार्व्वतीपुत्त्रलाभश्च देवानाञ्च समागमः।
का ते मनसि वाञ्छास्ति किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥२४

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे
नारायण-नारद-संवादे कुमाराभिषेको
नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः।

नारद उवाच।

नारायण महाभाग वेदवेदाङ्गपारग।
पृच्छामि त्वामहं किञ्चिदतिसन्देहमीश्वर ॥ १
सुतस्य त्रिदशेशस्य शङ्करस्य महात्मनः।
विघ्ननिघ्नस्य यद्विघ्नमीश्वरस्य कथं प्रभो ॥ २
परिपूर्णतमः श्रीमान् परमात्मा परात्परः।
गोलोकनाथः स्वांशेन पार्व्वतीतनयः स्वयम् ॥ ३
अहो भगवतस्तस्य मस्तकच्छेदनं विभो।
ग्रहदृष्ट्या ग्रहेशस्य तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि ॥ ४

नारायण उवाच।

सावधानं शृणु ब्रह्मन्नितिहासं पुरातनम्।
विघ्नेशस्य विघ्नमिदं बभूव येन नारद॥ ५
एकदा शङ्करः सूर्य्यं जघान परमक्रुधा।
मालिसुमालिहन्तारं (क) शूलेन भक्तवत्सलः॥ ६
श्रीसूर्य्योऽव्यर्थशूलेन शिवतुल्येन तेजसा।
जहार चेतनां सद्यो रथाच्च निपपात ह॥ ७
ददर्श कश्यपः पुत्त्रं मृतमुत्तानलोचनम्।
कृत्वा वक्षसि तं शोकाद् विललाप भृशं मुहुः॥ ८
हाहाकारं सुराश्चक्रुस्त्रस्ताश्चक्रुर्विललपुर्भृशम्।
अन्धीभूतं जगत् सर्व्वं बभूव तमसावृतम्॥ ९
निष्प्रभं तनयं दृष्ट्वा शशाप कश्यपः शिवम्।
तपस्वी ब्रह्मणः पौत्त्रः प्रज्वलन् ब्रह्मतेजसा॥ १०
मत्पुत्त्रस्य यथा वक्षश्छिन्नं शूलेन तेऽनघ।
त्वत्पुत्त्रस्य शिरश्छिन्नमेवम्भूतं भविष्यति॥ ११
शिवश्च विगतक्रोधः (ख) क्षणेनैवाशुतोषकः।
ब्रह्मज्ञानेन तं सूर्य्यं जीवयामास तत्क्षणात्॥ १२
ब्रह्म-विष्णु-महेशानामंशश्च त्रिगुणात्मकः।
सूर्य्यश्च चेतनां प्राप्य समुत्तस्थौ पितुः पुरः॥ १३
ननाम पितरं भक्त्या शङ्करं भक्तवत्सलम्।
विज्ञाय शम्भोः शापञ्च कश्यपञ्च चुकोप ह॥ १४
विषयं नैव जग्राह कोपेनैवमुवाच ह।
विषयञ्च परित्यज्य भजामि कृष्णमीश्वरम्॥ १५
सर्व्वं तुच्छमनित्यञ्च नश्वरं चेश्वरं विना।
विहाय मङ्गलं सत्यं विद्वान् नेच्छेदमङ्गलम्॥ १६
देवैश्च प्रेरितो ब्रह्मा समागत्यससम्भ्रमः।
बोधयित्वा रविं तत्र युयोज विषये प्रभुः॥ १७
शिवस्तमाशिषं कृत्वा ब्रह्मा च स्वालयं मुदा।
जगाम कश्यपश्चैव स्वराशिं रविरेव च॥ १८
अथ माली सुमाली च व्याधिग्रस्तौ बभूवतुः।
श्वित्रौ गलितसर्व्वाङ्गौ शक्तिहीनौ हतप्रभौ॥ १९
तावुवाच स्वयं ब्रह्मा युवाञ्च भजतां रविम्।
सूर्य्यकोपेण गलितौ युवामेव हतप्रभौ॥ २०
सूर्य्यस्य कवचस्तोत्रं सर्व्वं पूजाविधिं विधिः।
जगाम कथयित्वा तौ ब्रह्मलोकं सनातनः॥ २१
ततस्तौ पुष्करं गत्वा सिषेवाते रविं मुने।
स्नात्वा त्रिकालं भक्त्या च जपन्तौ मन्त्रमुत्तमम्॥२२
ततः सूर्य्याद्वरं प्राप्य निजरूपौ बभूवतुः।
इत्येवं कथितं सर्व्वं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि॥ २३

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे
नारायण-नारद-संवादे विघ्नेश-संविघ्न-
प्रश्नो नामाष्टादशोऽध्यायः॥ १८॥

एकोनविंशोऽध्यायः।

नारद उवाच।

किं स्तोत्रं कवचं ब्रह्मन् ब्रह्मणा च दयालुना।
दानवाभ्यां पुरा दत्तं सूर्य्यस्य परमात्मनः॥ १
किं वा पूजाविधानं वा किं मन्त्रं व्याधिनाशनम्।
सर्व्वं चास्य महाभाग तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि॥ २

सूत उवाच।

नारदस्य वचः श्रुत्वा भगवान् करुणानिधिः।
स्तोत्रञ्च कवचं मन्त्रमुवाच पूजनक्रमम्॥ ३

नारायण उवाच।

शृणु नारद वक्ष्यामि श्रीसूर्य्यपूजनक्रमम्।
स्तोत्रञ्च कवचं सर्व्व-पाप-व्याधि-विमोचनम्॥ ४
मालि-सुमालिनौ दैत्यौ व्याधिग्रस्तौ बभूवतुः।
विधिं सस्मरतुस्तौ तु शिवमन्त्रप्रसादकम्॥ ५
ब्रह्मा गत्वा च वैकुण्ठं पप्रच्छ कमलापतिम्।
शिवं तत्रैव गच्छन्तं वसन्तं हरिसन्निधौ॥ ६

ब्रह्मोवाच।

मालिसुमालिनौ दैत्यौ व्याधिग्रस्तौ बभूवतुः।
कमुपायं वद ब्रह्मंस्तयोर्व्याधिविनाशने॥ ७

श्रीविष्णुरुवाच।

कृत्वा सूर्य्यस्य सेवाञ्च पुष्करे पूर्णवत्सरम्।
व्याधिहन्तुर्मदंशस्य तौ च मुक्तौ भविष्यतः॥ ८

शङ्कर उवाच।

सूर्य्यस्य स्तोत्रं कवचं मन्त्रं कल्पतरुं परम्।
देहि ताभ्यां जगत्कान्त व्याधिहन्तुर्महात्मनः॥ ९
आरात् सम्पत्प्रदातारो सर्व्वदाता हरिः स्वयम्।
व्याधिहन्ता दिनकरो यस्य यो विषयो विधे॥ १०
तयोरनुमतिं प्राप्य ययौ दैत्यगृहं विधिः।

(क) मालीसुमालीहन्तारमिति वा पाठः।
(ख) गलितक्रोध इति पाठान्तरम्।

प्रणम्य तौ तं पृष्ट्वा च तस्मै ददतुरासनम् ॥ ११
तावुवाच स्वयं ब्रह्मा गलितौ च दयानिधिः ।
स्वल्पावाहाररहितौ पूयदुर्गन्धसंयुतौ ॥ १२

ब्रह्मोवाच ।

गृहीत्वा कवचं स्तोत्रं मन्त्रं पूजाविधिक्रमम् ।
गत्वा हि पुष्करं वत्सौ भजथः प्रणतौ रविम् ॥ १३

तावूचतुः ।

भजावः केन विधिना केन मन्त्रेण वा विधे ।
किं स्तोत्रं कवचं किं वा तदावाभ्यां प्रदेहि च ॥ १४

ब्रह्मोवाच ।

कृत्वा त्रिकालं स्नानञ्च मन्त्रेणानेन भास्करम् ।
संसेव्य भास्करं भक्त्या नीरुजौ च भविष्यथः ॥ १५
ओं ह्रीं नमो भगवते सूर्य्याय परमात्मने स्वाहा ।
इत्यनेन च मन्त्रेण सावधानं दिवाकरम् ॥ १६
सम्पूज्य भक्त्या दत्त्वा चैवोपहाराणि षोड़श ।
एवं संवत्सरं यावद् ध्रुवं मुक्तौ भविष्यथः ॥ १७
अपूर्व्वं कवचं तस्य युवाभ्यां प्रददाम्यहम् ।
यद्दत्तं गुरुणा पूर्व्वमिन्द्राय प्रीतिपूर्व्वकम् ॥ १८
तत् सहस्रभगाङ्गाय शापेन गौतमस्य च ।
अहल्याहरणेनैव पापयुक्ताय सङ्कटे ॥ १९

वृहस्पतिरुवाच ।

इन्द्र शृणु प्रवक्ष्यामि कवचं परमाद्भुतम् ।
यद्धृत्वा मुनयः पूता जीवन्मुक्ताश्च भारते ॥ २०
कवचं बिभ्रतो व्याधिर्न याति सन्निधिं भिया ।
यथा दृष्ट्वा वैनतेयं पलायन्ते भुजङ्गमाः ॥ २१
शुद्धाय गुरुभक्ताय स्वशिष्याय प्रकाशयेत् ।
खलाय परशिष्याय दत्त्वा मृत्युमवाप्नुयात् ॥ २२
जगद्विलक्षणस्यास्य कवचस्य प्रजापतिः ।
ऋषिश्छन्दश्च गायत्री देवो दिनकरः स्वयम् ॥ २३
व्याधिप्रणाशे सौन्दर्य्ये विनियोगः प्रकीर्त्तितः ।
सद्यःपूतकरं सारं सर्व्वपापप्रणाशनम् ॥ २४
ओंक्लींह्रीं(श्रीं)श्रींश्रीसूर्य्यायस्वाहामेपातुमस्तकम् ।
अष्टादशाक्षरो मन्त्रः कपालं मे सदाऽवतु ॥ २५
ओं ह्रींह्रींश्रींश्रीसूर्य्याय स्वाहा मे पातु नासिकाम् ।
चक्षुर्मे पातु सूर्य्यश्च तारकाञ्च विकर्त्तनः ।
भास्करो मेऽधरं पातु दन्तं दिनकरः सदा ॥ २६
प्रचण्डः पातु गण्डं मे मार्त्तण्डः कर्णमेव च ।
मिहिरश्च सदा स्कन्धं पूषा जङ्घे च पातु मे ॥ २७
वक्षः पातु रविः शश्वन्नाभिं सूर्य्यः स्वयं सदा ।
कङ्कालं मे सदा पातु सर्व्वदेवनमस्कृतः ॥ २८
करौ पातु सदा ब्रध्नः पातु पादौ प्रभाकरः ।
विभाकरो मे सर्व्वाङ्गं पातु सन्ततमीश्वरः ॥ २९
इति ते कथितं वत्स कवचं सुमनोहरम् ।
जगद्विलक्षणं नाम त्रिजगत्सु सुदुर्लभम् ॥ ३०
पुरा दत्तञ्च मनवे पुलस्त्यः पुष्करे सदा ।
मया दत्तञ्च तुभ्यञ्च यस्मै कस्मै न दास्यसि ॥ ३१
व्याधितो मुच्यसे त्वञ्च कवचस्य प्रसादतः ।
भवानरोगी श्रीमांश्च भविष्यति न संशयः ॥ ३२
लक्षवर्षहविष्येण यत् फलं लभते नरः ।
तत् फलं लभते नूनं कवचस्यास्य धारणात् ॥ ३३
इदं कवचमज्ञात्वा यो मूढ़ो भास्करं भजेत् ।
दशलक्षप्रजप्तोऽपि न मन्त्रः सिद्धिदायकः ॥ ३४
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते सूर्य्यकवचं समाप्तम् ।

ब्रह्मोवाच ।

धृत्वेदं कवचं वत्सौ कृत्वा च स्तवनं रवेः ।
युवां व्याधिविमुक्तौ च निश्चितन्तु भविष्यथः ॥ ३५
स्तवनं सामवेदोक्तं सूर्य्यस्य व्याधिमोचनम् ।
सर्व्वपापहरं सारं श्रीरारोग्यकरं परम् ॥ ३६

ब्रह्मोवाच ।

त्वं ब्रह्म परमं धाम ज्योतीरूपं सनातनम् ।
त्वामहं स्तोतुमिच्छामि भक्तानुग्रहकारकम् ॥ ३७
त्रैलोक्यलोचनं लोकनाथं पापप्रमोचनम् ।
तपसां फलदातारं दुःखदं पापिनां सदा ॥ ३८
कर्म्मानुरूपफलदं कर्म्मबीजं दयानिधिम् ।
कर्म्मरूपं क्रियारूपमरूपं कर्म्मबीजकम् ॥ ३९
ब्रह्म-विष्णु-महेशानामंशञ्च त्रिगुणात्मकम् ।
व्याधिदं व्याधिहन्तारं शोक-मोह-भयापहम् ॥ ४०
सुखदं मोक्षदं सारं भक्तिदं सर्व्वकामदम् ।
सर्व्वेश्वरं सर्व्वरूपं साक्षिणं सर्व्वकर्म्मणाम् ॥ ४१
प्रत्यक्षं सर्व्वलोकानामप्रत्यक्षमनूहकम् ।
शश्वद्रसहरं पश्चाद्रसदं सर्व्वसिद्धिदम् ॥ ४२
सिद्धिस्वरूपं सिद्धेशं सिद्धानां परमं गुरुम् ।
स्तवराजमिति प्रोक्तं गुह्याद्गुह्यतरं परम् ।
त्रिसन्ध्यं यः पठेन्नित्यं सर्व्वव्याधेः प्रमुच्यते ॥ ४३

आम्यं कुष्ठञ्च दारिद्र्यं रोगः शोको भयं कलिः।
तस्य नश्यति विश्वेश श्रीसूर्य्यकृपया ध्रुवम् ॥ ४४
महाकुष्ठी च गलितो चक्षुर्हीनो महाव्रणी।
यक्ष्मग्रस्तो महाशूली नानाव्याधियुतोऽपि वा।
मासं कृत्वा हविष्यान्नं श्रुत्वा स मुच्यते ध्रुवम् ॥ ४५
स्नानञ्च सर्व्वतीर्थानां लभते नात्र संशयः।
पुष्करं गच्छथः शीघ्रं भास्करं भजथः सुतौ ॥ ४६
इत्येवमुक्त्वा स विधिर्जगाम स्वालयं मुदा।
तौ निषेव्य दिनेशं तं नीरुजौ तौ बभूवतुः ॥ ४७
इत्येवं कथितं वत्स किं भूयः श्रोतुमिच्छसि।
सर्व्वविघ्नहरं सारं विघ्नेशविघ्नकारणम् (क) ॥ ४८

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे नारायण-नारद-संवादे विघ्नकारण-कथनं नामोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥

विंशोऽध्यायः।

नारद उवाच।

हरेरंशसमुत्पन्नो हरितुल्यो भवान् धिया।
तेजसा विक्रमेणैव मत्प्रश्नं श्रोतुमर्हति ॥ १
विघ्ननिघ्नस्य यद्विघ्नं श्रुतं तत् परमाद्भुतम्।
तद्विघ्नकारिणश्चैव विघ्नकारणवक्त्रतः ॥ २
अधुना श्रोतुमिच्छामि स्वात्मसन्देहभञ्जनम्।
त्रैलोक्यनाथतनये गजास्ययोजना कथम् ॥ ३
स्थितिश्चास्येषु सर्व्वेषां जन्तूनां जन्तुसम्भवे (ख)।
विशिष्टानां सुरूपेषु नानारूपेषु रूपिणाम् ॥ ४

नारायण उवाच।

गजास्ययोजनायाश्च कारणं शृणु नारद।
गोप्यं सर्व्वपुराणेषु वेदेषु च सुदुर्लभम् ॥ ५
तारणं सर्व्वदुःखानां कारणं सर्व्वसम्पदाम्।
हारणं विपदाञ्चैव रहस्यं पापमोचनम् ॥ ६
महालक्ष्म्याश्च चरितं सर्व्वमङ्गलमङ्गलम्।
सुखदं मोक्षदञ्चैव चतुर्व्वर्गफलप्रदम् ॥ ७
शृणु तात प्रवक्ष्येऽहमितिहासं पुरातनम्।
रहस्यं पाद्मकल्पस्य पुरा तातमुखाच्छ्रुतम् ॥ ८

एकदैव महेन्द्रश्च पुष्पभद्रां नदीं ययौ।
महासम्पन्मदोन्मत्तः कामी राजश्रियान्वितः ॥ ९
तत्तीरे च रहःस्थाने पुष्पोद्याने मनोहरे।
अतीवदुर्गमेऽरण्ये सर्व्वजन्तुविवर्ज्जिते ॥ १०
भ्रमरध्वनिसंयुक्ते पुंस्कोकिलरुतश्रुते।
सुगन्धिपुष्पसंश्लिष्ट-वायुना सुरभीकृते ॥ ११
ददर्श रम्भां तत्रैव चन्द्रलोकात् समागताम्।
सुरतश्रमविश्राम-कामुकीं कामकामुकीम् ॥ १२
इच्छन्तीमीप्सितां क्रीड़ां गच्छन्तीं मदनाश्रमम्।
एकाकिनीमुन्मनस्कां मन्मथोद्गतमानसाम् ॥ १३
सुश्रोणीं सुदतीं श्यामां बिम्बाधरमनोहराम्।
बृहन्नितम्बभारार्त्तां गजेन्द्रमन्दगामिनीम् ॥ १४
सस्मितास्यशरच्चन्द्रं सकटाक्षञ्च बिभ्रतीम्।
बिभ्रतीं कवरीं रम्यां मालतीमाल्यशोभिताम् ॥१५
वह्निशुद्धांशुकधरां रत्नभूषणभूषिताम्।
कस्तूरीबिन्दुना सार्द्धं सिन्दूरबिन्दुमण्डिताम् ॥ १६
नीलोत्पलविनिन्द्यैक-कज्जलोज्ज्वललोचनाम्।
मणिकुण्डलयुग्मेन गण्डस्थलविराजिताम् ॥ १७
प्रत्युन्नतं सुकठिनं पत्रराजिविराजितम्।
सुखदं रसिकानाञ्च स्तनयुग्मञ्च बिभ्रतीम् ॥ १८
सर्व्वशोभाव्यवेशाढ्यां सुभगां सुरतोत्सुकाम्।
प्राणाधिकाञ्च देवानां स्वच्छां स्वच्छन्दगामिनीम्१९
वरामप्सरसं रम्या-मतीवस्थिरयौवनाम्।
गुण-रूपवतीं शान्तां मुनिमानसमोहिनीम् ॥ २०
दृष्ट्वा तामतिवेशाढ्यां तत्कटाक्षेण पीड़ितः।
इन्द्रोऽतीन्द्रियचापल्यात् प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ २१

इन्द्र उवाच।

क्व गच्छसि वरारोहे कुतो वागमनं तव (क)।
मया दृष्टासि सुचिरात् कः प्रियोऽस्ति तवाधुना(ख)२२
तवान्वेषणकर्त्ताहं श्रुत्वा वाचिकवक्त्रतः।
शश्वत् तवानुरक्तस्य कामन्यां गणयामि ते ॥ २३
सुवासितजलार्थी यः किमिच्छेत् पङ्किलं जलम्।
पद्मं नेच्छेच्चन्दनार्थी पङ्कजार्थी न चोत्पलम् ॥ २४
सुधार्थी न सुरामिच्छेद्दुग्धार्थी न जलाविलम्।

(क) इतः परं श्लोकस्यानेन तं श्रुत्वा मुच्यते नात्र संशयः इत्यधिकः पाठः क्वचित्कः। (ख) सम्भवेति वा पाठः।

(क) क्व गतासि मनोहरे इति क्वचित् पाठः।
(ख) मया दृष्टापि सुचिरमप्रियेव तथाधुनेति क्वचित् पाठः।

सुगन्धिपुष्पशायी यो न चास्वतल्पमिच्छति ॥ २५
यः स्वर्गी नरकं नेच्छेत् सुभोगी न कुभोजनम् ।
पण्डितैः सह संवासी नेच्छेन्मूर्खेण सङ्गतिम्(क) ।
विहाय रत्नाभरणं कोऽपीच्छेल्लौहभूषणम् ॥ २६
त्वामाश्लिष्य महाविष्णुं को मूढ़ो गन्तुमिच्छति ।
विहाय गङ्गां को विप्रो नदीमन्याञ्च वाञ्छति ॥२७
इन्द्रियैश्चेन्द्रियरतिं वर्द्धमानाञ्च सेवनैः ।
वरं प्रार्थयितारञ्च जीविनञ्च सुखार्थिनः ॥ २८
इत्येवमुक्त्वा मघवानवरुह्य गजेश्वरात् ।
भक्तियुक्तश्च पुरतस्तस्थौ तस्याश्च नारद ॥ २९
श्रुत्वा तद्वचनं रम्भा महाशृङ्गारलोलुपा ।
जहासानम्रवदना पुलकाञ्चितविग्रहा ॥ ३०
स्मेराननकटाक्षेण स्तनोरुदर्शनेन च ।
कामाग्न्याहृतिवाक्येन जहार तस्य चेतनाम् ॥ ३१
मितं सारं सुमधुरं सुस्निग्धं कोमलं प्रियम् ।
पुरुषायत्तवीजञ्च प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ३२

रम्भोवाच ।

यास्यामि वाञ्छितं यत्र प्रश्नेन तव किं फलम् ।
नाहं सन्तोषजननी धूर्त्तानां दृष्टिमिचता ॥ ३३
यथा मधुकरी लोभात् सर्व्वपुष्परसं लभेत् ।
स्वादु यत्रातिरिक्तं स तत्र तिष्ठति सन्ततम् ॥ ३४
तथैव लम्पटपुमान् भ्रमेद्भ्रमरवत् सदा ।
न विवद्धो हि स सेव्यो वायुवद्रसमाहरेत् ॥ ३५
सुपुमानङ्गवत् स्त्रीणां यथा शाखाश्च शाखिषु ।
लम्पटः काकवल्लोलः फलं भुक्त्वा प्रयाति च ॥ ३६
स्वकार्य्यमुद्धरेद्यावत् तावद्दासप्रयोजनम् ।
स्थितिः कार्य्यानुरोधेन यथा काष्ठे हुताशनः ॥३७
यावत् तड़ागे तोयानि तावद्यादांसि तेषु च ।
शुष्कारम्भे च तोयानां यान्ति स्थानान्तरं पुनः ॥३८
त्वं देवानामीश्वरोऽसि कामिनीनाञ्च वाञ्छितः ।
पुमांसं रसिकं शश्वद्वाञ्छन्ति रसिकाः सुखात्॥३९
युवानं रसिकं शान्तं सुवेशं सुन्दरं प्रियम् ।
गुणिनं धनिनं स्वच्छं कान्तमिच्छति कामिनी ॥ ४०
दुःशीलं रोगिणं वृद्धं रतिशक्तिविहीनकम् ।
शदातारमविदग्धञ्च नैव वाञ्छन्ति योषितः ॥ ४१
का मूढ़ा न च वाञ्छन्ति त्वामेव गुणसागरम् ।
तवाज्ञाकारिणीं दासीं गृहाणात्र यथासुखम् ॥४२
इत्युक्त्वा सस्मिता सा च तं पपौ वक्रचक्षुषा ।
कामाग्निदग्धा विगत-लज्जा तस्थौ समीपतः ॥४३
ज्ञात्वा भावं स्मरार्त्तायाः स्मरशास्त्रविशारदः ।
गृहीत्वा तां पुष्पतल्पे विजहार तया सह ॥ ४४
सहसा रहसि प्रौढ़ां नग्नाञ्च सुभगां वराम् ।
पक्वविम्बाधरौष्ठीञ्च चुचुम्ब चुम्बितस्तया ॥ ४५
नानाप्रकारशृङ्गारं विपरीतादिकं मुने ।
चकार कामी तत्रैव शृङ्गारो मूर्त्तिमानिव ॥ ४६
तौ कामाहितचित्तौ मा बुबुधाते दिवानिशम् ।
शश्वत्तद्गतचित्तौ च कामार्त्तौ ज्ञानवर्ज्जितौ ॥ ४७
स च कृत्वा स्थले क्रीड़ां तया सह सुरेश्वरः ।
ययौ जलविहारार्थं पुष्पभद्रानदीजलम् ॥ ४८
स चकार जलक्रीड़ां तया सह क्षणं मुदा ।
जलात् स्थले स्थलात् तोये विजहार पुनः पुनः ॥४९
एतस्मिन्नन्तरे तेन वर्त्मना मुनिपुङ्गवः ।
शशिष्यो याति दुर्व्वासा वैकुण्ठाच्छङ्करालये ॥ ५०
तञ्च दृष्ट्वा मुनीन्द्रञ्च देवेन्द्रः स्तब्धमानसः ।
ननामागत्य सहसा ददौ तस्मै स चाशिषः ॥ ५१
पारिजातप्रसूनं यद्दत्तं नारायणेन वै ।
तच्च दत्तं महेन्द्राय मुनीन्द्रेण महात्मना ॥ ५२
दत्त्वा पुष्पं महाभागस्तमुवाच कृपानिधिः ।
माहात्म्यं तस्य यत् किञ्चिदपूर्व्वं मुनिसत्तमः ॥ ५३

दुर्व्वासा उवाच ।

सर्व्वविघ्नहरं पुष्पं नारायणनिवेदितम् ।
मूर्द्धीदं यस्य देवेन्द्र जयस्तस्यैव सर्व्वतः ॥ ५४
पुरः पूजा च सर्व्वेषां देवानामग्रणीर्भवेत् ।
तच्छायेव महालक्ष्मीर्न जहाति कदापि तम् ॥५५
ज्ञानेन तेजसा बुद्ध्या विक्रमेण बलेन च ।
सर्व्वदेवाधिकः श्रीमान् हरितुल्यपराक्रमः ॥ ५६
भक्त्या मूर्द्ध्नि न गृह्णाति योऽहङ्कारेण पामरः ।
नैवेद्यञ्च हरेरेव स भ्रष्टश्रीः सजातिभिः ॥ ५७
इत्युक्त्वा शङ्करांशश्च जगाम शङ्करालयम् ।
शक्रो रम्भान्तिके पुष्पं संस्थाप्य गजमस्तके ॥ ५८
शक्रं भ्रष्टश्रियं दृष्ट्वा सा जगाम सुरालयम् ।
पुंश्चली योग्यमिच्छन्ती नापरं चञ्चलाधमा ॥ ५९
देवराजं परित्यज्य गजराजो महाबली ।

(क) नेच्छेत् कामिनीसन्निधिमिति क्वचित् पाठः ।

प्रविवेश महारण्यं तं निक्षिप्य स्वतेजसा ॥ ६०
तत्रैव करिणीं प्राप्य मत्तः सम्बुभुजे बलात् ।
सा बभूव तद्गमगा योषिज्जातिः सुखार्थिनी ॥ ६१
तयोर्बभूवापत्यानां निवहस्तत्र कानने ।
हरिस्तन्मस्तकं छित्त्वा युयोज तेन बालके ॥ ६२
इत्येवं कथितं वत्स किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ।
गजास्ययोजनायाश्च कारणं पापनाशनम् ॥ ६३

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे नारायण-नारद-संवादे गजास्ययोजन-हेतुकथनं नाम विंशोऽध्यायः ॥२०॥

एकविंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

ते देवा ब्रह्मशापेन निश्रीकाः केन वा प्रभो ।
बभूवुस्तद्रहस्यञ्च गोपनीयं सुदुर्लभम् ॥ १
कथं वा प्रापुरेते तां कमलां जगतां प्रसूम् ।
किं चकार महेन्द्रश्च तद्भवान् वक्तुमर्हति ॥ २

नारायण उवाच ।

गजेन्द्रेण पराभूतो रम्भया च सुमन्दधीः ।
भ्रष्टश्रीर्दैन्ययुक्तश्च स जगामामरावतीम् ॥ ३
तां ददर्श निरानन्दो निरानन्दां पुरीं मुने ।
दैन्यग्रस्तां बन्धुहीनां वैरिवर्गैः समाकुलाम् ॥ ४
सर्व्वं श्रुत्वा दूतमुखाज्जगाम मन्दिरं गुरोः ।
तेन देवगणैः सार्द्धं जगाम ब्रह्मणः सभाम् ॥ ५
गत्वा ननाम तं शक्रः सुरैः सार्द्धं यथा गुरुम् ।
तुष्टाव वेदविधिना स्तोत्रेण भक्तिसंयुतः ।
प्रवृत्तिं कथयामास वाक्पतिस्तं प्रजापतिम् ॥ ६
श्रुत्वा ब्रह्मा नम्रवक्त्रः प्रवक्तुमुपचक्रमे ।

ब्रह्मोवाच ।

मत्प्रपौत्रोऽसि देवेन्द्र शश्वद्राजन् श्रिया ज्वलन् ।
लक्ष्मीसमाशचीभर्त्ता परस्त्रीलोलुपः सदा ॥ ७
गौतमस्याभिशापेन भगाङ्गः सुरसंसदि ।
पुनर्लज्जाविहीनस्त्वं परस्त्रीरतिलोलुपः ॥ ८
यः परस्त्रीषु निरतस्तस्य श्रीर्वा कुतो यशः ।
स च निन्द्यः पापयुक्तः शश्वत् सर्व्वसभासु च ॥ ९
नैवेद्यं श्रीहरेरेव दत्तं दुर्व्वाससा च ते ।
गजमूर्ध्नि त्वया न्यस्तं रम्भया हृतचेतसा ॥ १०
क्व सा रम्भा सर्व्वभोग्या क्वाधुना त्वं श्रिया हतः ।
पद्मा त्यक्ता यन्निमित्ताद्गता त्वत्तः क्षणेन सा ॥ ११
वेश्या सश्रीकमिच्छन्ती निःश्रीकं न च चञ्चला ।
नवं नवं प्रार्थयन्ती परिनिन्द्य पुरातनम् ॥ १२
यद्गतं तद्गतं वत्स निष्टिकं न निवर्त्तते ।
भज नारायणं भक्त्या पद्मायाः प्राप्तिहेतवे ॥ १३
इत्युक्त्वा तं जगत्स्रष्टुः स्तोत्रञ्च कवचं ददौ ।
नारायणस्य मन्त्रञ्च नारायणपरायणः ॥ १४
स तैः सार्द्धञ्च गुरुणा जगाम मन्त्रमीप्सितम् ।
गृहीत्वा कवचं तेन तुष्टाव पुष्करे हरिम् ॥ १५
वर्षमेकं निराहारो भारते पुण्यदे शुभे ।
सिषेवे कमलाकान्तं कमलाप्राप्तिहेतवे ॥ १६
आविर्भूय हरिस्तस्मै वाञ्छितञ्च वरं ददौ ।
लक्ष्मीस्तोत्रञ्च कवचं मन्त्रमैश्वर्य्य विवर्द्धनम् ॥ १७
दत्त्वा जगाम वैकुण्ठमिन्द्रः क्षीरोदमेव च ।
गृहीत्वा कवचं स्तुत्वा प्राप पद्मालयां मुने ॥ १८
स्ववैरिणं विजित्वा च स ललाभामरावतीम् ।
प्रत्येकञ्च सुराः सर्व्वे स्वालयं प्रापुरीप्सितम् ॥ १९

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे नारायण-नारदसंवादे शक्र-लक्ष्मी-प्राप्तिर्नामैकविंशोऽध्यायः ॥२१॥

द्वाविंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

आविर्भूय हरिस्तस्मै किं स्तोत्रकवचं ददौ ।
महालक्ष्म्याश्च लक्ष्मीशस्तन्मे ब्रूहि तपोधन ॥ १

नारायण उवाच ।

पुष्करे च तपस्तप्त्वा विरराम सुरेश्वरः ।
आविर्बभूव तत्रैव क्लिष्टं दृष्ट्वा हरिः स्वयम् ॥ २
तमुवाच हृषीकेशो वरं वृणु यथेप्सितम् ।
स च वव्रे वरं लक्ष्मीमीशस्तस्मै ददौ मुदा ॥ ३
वरं दत्त्वा हृषीकेशः प्रवक्तुमुपचक्रमे ।
हितं सत्यञ्च सारञ्च परिणामसुखावहम् ॥ ४

मधुसूदन उवाच ।

गृहाण कवचं शक्र सर्व्वदुःखविनाशनम् ।

परमैश्वर्य्यजनकं सर्व्वशत्रुविमर्द्दनम् ॥ ५
ब्रह्मणे च पुरा दत्तं संसारे च जलप्लुते ।
यद्धृत्वा जगतां श्रेष्ठः सर्व्वैश्वर्य्ययुतो विधिः ॥ ६
बभूवुर्मुनयः सर्व्वे सर्व्वैश्वर्य्ययुता यतः ।
सर्व्वैश्वर्य्यप्रदस्यास्य कवचस्य ऋषिर्विधिः ॥ ७
पङ्क्तिश्छन्दश्च सा देवी स्वयं पद्मालया सुर ।
सिद्धैश्वर्य्यजपेष्वेव विनियोगः प्रकीर्त्तितः ।
यद्धृत्वा कवचं लोकः सर्व्वत्र विजयी भवेत् ॥ ८
मस्तकं पातु मे पद्मा कण्ठं पातु हरिप्रिया ।
नासिकां पातु मे लक्ष्मीः कमला पातु लोचनम् ॥९
केशान् केशवकान्ता च कपालं कमलालया ।
जगत्प्रसूर्गण्डयुग्मं स्कन्धं सम्पत्प्रदा सदा ॥ १०
ओं श्रीं क्रीं कमलवासिन्यै स्वाहा पृष्ठं सदाऽवतु ।
ओं श्रीं पद्मालयायै स्वाहा वक्षः सदाऽवतु ।
पातु श्रीमम कङ्कालं बाहुयुग्मञ्च श्रीं नमः ॥ ११
श्रीँक्रीँ(क)लक्ष्म्यै नमः पादौ पातु मे सन्ततं चिरम्१२
ओं ह्रीँक्रीँश्रीँनमः पद्मायै स्वाहा पातुनितम्बकम् ।
ओं श्रीं महालक्ष्म्यै स्वाहा सर्व्वाङ्गं पातु मे सदा १३
ओं ह्रीँक्रीँश्रीँक्लीँमहालक्ष्म्यैस्वाहा मांपातुसर्व्वतः ।
इति ते कथितं वत्स सर्व्वसम्पत्करं परम् ॥ १४
सर्व्वैश्वर्य्यप्रदं नाम कवचं परमाद्भुतम् ॥ १५
गुरुमभ्यर्च्य विधिवत् कवचं धारयेत् तु यः ।
कण्ठे वा दक्षिणे बाहौ स सर्व्वविजयी भवेत् ॥ १६
महालक्ष्मीर्गृहं तस्य न जहाति कदाचन ।
तस्य छायेव सततं सा च जन्मनि जन्मनि ॥ १७
इदं कवचमज्ञात्वा भजेल्लक्ष्मीं सुमन्दधीः ।
शतलक्षप्रजप्तोऽपि न मन्त्रः सिद्धिदायकः ॥ १८
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते लक्ष्मीकवचं समाप्तम् ।
नारायण उवाच ।
दत्त्वा तस्मै च कवचं मन्त्रञ्च षोड़शाक्षरम् ।
सन्तुष्टश्च जगन्नाथो जगतां हितकारणम् ॥ १९
ओँह्रीँक्रीँश्रीँक्लीँनमोमहालक्ष्म्यैहरिप्रियायैस्वाहा ।
ददौ तस्मै च कृपया इन्द्राय च महामुने ॥ २०
ध्यानञ्च सामवेदोक्तं गोपनीयं सुदुर्लभम् ।
सिद्धैर्मुनीन्द्रैर्दुष्प्राप्यं ध्रुवं सिद्धिप्रदं शुभम् ॥ २१
श्वेतचम्पकवर्णाभां शतचन्द्रसमप्रभाम् ।
वह्निशुद्धांशुकाधानां रत्नभूषणभूषिताम् ।
ईषद्धास्यप्रसन्नास्यां भक्तानुग्रहकारिकाम् ॥ २२
कस्तूरीबिन्दुमध्यस्थ-सिन्दूरबिन्दुभूषणाम् ।
अमूल्यरत्नरचितकुण्डलोज्ज्वलभूषिताम् ।
बिभ्रतीं कवरीभारं मालतीमाल्यशोभितम् ॥ २३
सहस्रदलपद्मास्थां स्वस्थाञ्च सुमनोहराम् ।
शान्ताञ्च श्रीहरेः कान्तां तां भजेज्जगतां प्रसूम् ॥२४
ध्यानेनानेन देवेन्द्र ध्यात्वा लक्ष्मीं मनोहराम् ।
भक्त्या दास्यसि तस्यै तान्युपचाराणि षोड़श ॥२५
स्तुत्वानेन स्तवेनैव वक्ष्यमाणेन वासव ।
नत्वा वरं गृहीत्वा च लभिष्यसि च निर्व्वृतिम् ॥२६
स्तवनं शृणु देवेन्द्र महालक्ष्म्याः सुखप्रदम् ।
कथयामि सुगोप्यञ्च त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् ॥ २७
नारायण उवाच ।
देवि त्वां स्तोतुमिच्छामि न क्षमः स्तोतुमीश्वरीम् ।
बुद्धेरगोचरां सूक्ष्मां तेजोरूपां सनातनीम् ॥ २८
अत्यनिर्व्वचनीयाञ्च को वा निर्व्वक्तुमीश्वरः ।
स्वेच्छामयीं निराकारां भक्तानुग्रहविग्रहाम् ॥ २९
स्तौमि वाङ्मनसोः पारां किं वाहं जगदम्बिके ।
पारां चतुर्णां वेदानां पारबीजां भवार्णवे ॥ ३०
सर्व्वशस्याधिदेवीञ्च सर्व्वासामपि सम्पदाम् ॥ ३१
योगिनाञ्चैव योगानां ज्ञानानां ज्ञानिनां तथा ।
वेदानाञ्च वेदविदां जननीं वर्णयामि किम् ॥ ३२
यया विना जगत् सर्व्वमवस्तु निष्फलं ध्रुवम् ।
यथा स्तनान्धबालानां मात्रा वस्तु त्वया सह ॥ ३३
प्रसीद जगतां माता रक्षास्मानतिकातरान् ।
वयं त्वच्चरणाम्भोजे प्रपन्नाः शरणं गताः ॥ ३४
नमः शक्तिस्वरूपायै जगन्मात्रे नमो नमः ।
ज्ञानदायै बुद्धिदायै सर्व्वदायै नमो नमः ॥ ३५
हरिभक्तिप्रदायिन्यै मुक्तिदायै नमो नमः ।
सर्व्वज्ञायै सर्व्वदायै महालक्ष्म्यै नमो नमः ॥ ३६
कुपुत्त्राः कुत्रचित् सन्ति न कुत्रचित् कुमातरः ।
कुत्र माता पुत्त्रदोषात् तं विहाय च गच्छति ॥ ३७
हे मातर्दर्शनं देहि स्तनान्धान् बालकानिव ।
कृपां कुरु कृपासिन्धु-प्रियेऽस्मान् भक्तवत्सले ॥ ३८
इत्येवं कथितं वत्स पद्मायाश्च शुभावहम् ।
सुखदं मोक्षदं सारं शुभदं सम्पदः प्रदम् ॥ ३९

(क) ओं ह्रीं श्रीं इति क्वचित् पाठः ।

इदं स्तोत्रं महापुण्यं पूजाकाले च यः पठेत् ।
महालक्ष्मीर्गृहं तस्य न जहाति कदाचन ॥ ४०
इत्युक्त्वा श्रीहरिस्तत्र तत्रैवान्तरधीयत ।
देवो जगाम क्षीरोदं सुरैः साद्धं तदाज्ञया ॥ ४१

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते गणेशखण्डे लक्ष्मीस्तवादि-
कथनं द्वाविंशोऽध्यायः ॥२२॥

त्रयोविंशोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

इन्द्रश्च गुरुणा सार्द्धं सुरैश्च हृष्टमानसः ।
जगाम शीघ्रं पद्मायै तीरं क्षीरपयोनिधेः ॥ १
कवचञ्च गले बद्धा सद्रत्नगुटिकान्वितम् ।
मनसा स्तवनं दिव्यं स्मारं स्मारं पुनः पुनः ॥ २
ते सर्व्वे भक्तियुक्ताश्च तुष्टुवुः कमलालयाम् ।
साश्रुनेत्रातिदीनाश्च भक्तिनम्रात्मकन्धराः ॥ ३
सा तेषां स्तवनं श्रुत्वा सद्यः साक्षाद्बभूव ह ।
सहस्रदलपद्मस्था शतचन्द्रसमप्रभा ॥ ४
जगद्व्याप्तं सुप्रभया जगन्मात्रा यया मुने ।
तानुवाच जगद्धात्री हितं सारं यथोचितम् ॥ ५

महालक्ष्मीरुवाच ।

वत्सा नेच्छामि वो गेहान् गन्तुं नैव क्षमाधुना ।
भ्रष्टानां ब्रह्मशापेन बिभेमि ब्रह्मशापतः ॥ ६
प्राणा मे ब्राह्मणाः सर्व्वे शश्वत् पुत्राधिकप्रियाः ।
विप्रदत्तञ्च यत् किञ्चिदुपजीव्यं सदैव नः ॥ ७
विप्रा ब्रुवन्तु मां तुष्टा यास्यामि च तदाज्ञया ।
मामपूज्यां भ्रुवं कर्त्तुं क्षमास्ते च तपस्विनः ॥ ८
गुरुभिर्ब्राह्मणैर्देवैर्भिक्षुभिर्वैष्णवैस्तथा ।
यदभाग्यं भवेद्दैवात् ते शप्ताः सन्ति सन्ततम् ॥ ९
नारायणश्च भगवान् बिभेति ब्रह्मशापतः ।
सर्व्ववीजश्च भगवान् सर्व्वेशश्च सनातनः ॥ १०
एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मन् ब्राह्मणा हृष्टमानसाः ।
आजग्मुः स्मिताः सर्व्वे ज्वलन्तो ब्रह्मतेजसा ॥ ११
अङ्गिराश्च प्रचेताश्च क्रतुश्च भृगुरेव च ।
पुलहश्च पुलस्त्यश्च मरीचिरत्रिरेव च ॥ १२
सनकश्च सनन्दश्च तृतीयश्च सनातनः ।
सनत्कुमारो भगवान् साक्षान्नारायणात्मकः ॥ १३
कपिलश्चासुरिश्चैव वोढुः पञ्चशिखस्तथा ।
दुर्व्वासाः कश्यपोऽगस्त्यो गौतमः कण्व एव च ॥ १४
आवां कात्यायनश्चैव कणादः पाणिनिस्तथा ।
मार्कण्डेयो लोमशश्च वशिष्ठो भगवान् स्वयम् ॥ १५
ब्राह्मणा विविधैर्द्रव्यैः पूजयामासुरीश्वरीम् ।
देवाश्चारण्यनैवेद्यैः परिहारेण भक्तितः ॥ १६
स्तुत्वा मुनीन्द्रास्तां भक्त्या चक्रुराराधनं मुदा ।
आगच्छ देवभवनं मर्त्यञ्च जगदम्बिके ॥ १७
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा तानुवाच जगत्प्रसूः ।
परितुष्टा गामुकी च निर्भया ब्राह्मणाज्ञया ॥ १८

महालक्ष्मीरुवाच ।

गृहान् यास्यामि देवानां युष्माकमाज्ञया द्विजाः ।
येषां गेहं न गच्छामि शृणुध्वं भारतेषु च ॥ १९
स्थिरा पुण्यवतां गेहे सुनीतिविदिनामहम् ।
गृहस्थानां नृपाणां वा पुत्रवत् पालयामि तान् ॥२०
यं यं रुष्टो गुरुर्देवो माता तातश्च बान्धवाः ।
अतिथिः पितृलोकश्च न यामि तस्य मन्दिरम् ॥ २१
मिथ्यावादी च यः शश्वन्नास्तीति वाचकः सदा ।
सत्त्वहीनश्च दुःशीलो न गेहं तस्य याम्यहम् ॥ २२
सत्यहीनः स्थाप्यहारी मिथ्यासाक्षीप्रदायकः ।
विश्वासघ्नः कृतघ्नो यो न यामि तस्य मन्दिरम् ॥२३
चिन्ताग्रस्तो भयग्रस्तः शत्रुग्रस्तोऽतिपातकी ।
ऋणग्रस्तोऽतिकृपणो न गेहं यामि पापिनाम् ॥ २४
दीक्षाहीनश्च शोकार्त्तो मन्दधीः स्त्रीजितः सदा ।
पुंश्चलीपतिपुत्रो यो तद्गेहं नैव याम्यहम् ॥ २५
यो दुर्व्वाक् कलहाविष्टः कलिः शश्वद्गृहालये ।
स्त्री प्रधाना गृहे यस्य न यामि तस्य मन्दिरम् ॥२६
यत्र नास्ति हरेः पूजा तदीयगुणकीर्त्तनम् ।
नोत्सुकस्तत्प्रशंसायां न यामि तस्य मन्दिरम् ॥ २७
कन्यात्मवेदविक्रेता नरघाती च हिंसकः ।
नरकागारसदृशं न यामि तस्य मन्दिरम् ॥ २८
मातरं पितरं भार्य्यां गुरुपत्नीं गुरुं सुतम् ।
अनाथां भगिनीं कन्यामनन्याश्रयबान्धवान् ॥ २९
कार्पण्याद्यो न पुष्णाति सञ्चयं कुरुते सदा ।
तद्गेहान्नरकागारान्न यामि तन्मुनीश्वराः ॥ ३०
दशनं वसनं यस्य समलं रुक्षमस्तकम् ।
विकृतौ ग्रास-हासौ च न यामि तस्य मन्दिरम् ॥ ३१

मूत्रं पुरीषमुत्सृज्य यस्तत् पश्यति मन्दधीः ।
यः शेते स्निग्धपादेन न यामि तस्य मन्दिरम् ॥ ३२
अधौतपादशायी यो नग्नः शेतेऽतिनिद्रितः ।
सन्ध्याशायी दिवाशायी न यामि तस्य मन्दिरम् ॥३३
मूर्द्ध्नि तैलं पुरो दत्त्वा योऽन्यदङ्गमुपस्पृशेत् ।
ददाति पश्चाद्गात्रे वा न यामि तस्य मन्दिरम् ॥३४
दत्त्वा तैलं मूर्द्ध्नि गात्रे विण्मूत्रं यः समुत्सृजेत् ।
प्रणमेद्वाहरेत् पुष्पं न यामि तस्य मन्दिरम् ॥ ३५
तृणं छिनत्ति नखरैर्नखरैर्विलिखेन्महीम् ।
गात्रे पादे मलं यस्य न यामि तस्य मन्दिरम् ॥ ३६
स्वदत्तां परदत्तां वा ब्रह्मवृत्तिं सुरस्य च ।
यो हरेज्ज्ञानशीलश्च न यामि तस्य मन्दिरम् ॥३७
यत्-कर्म्म दक्षिणाहीनं कुरुते मूढ़धीः शठः ।
स पापी पुण्यहीनश्च न यामि तस्य मन्दिरम् ॥ ३८
मन्त्रविद्योपजीवी च ग्रामयाजी चिकित्सकः ।
सूपकृद्देवलश्चैव न यामि तस्य मन्दिरम् ॥ ३९
विवाहकर्म्मकार्य्यं वा यो निहन्ति च कोपतः ।
दिवामैथुनकारी यो न यामि तस्य मन्दिरम् ॥ ४०
इत्युक्त्वा च महालक्ष्मीरन्तर्द्धानं चकार ह ।
ददौ दृष्टिञ्च देवानां गृहे मर्त्ये च नारद ॥ ४१
तां प्रणम्य सुराः सर्व्वे मुनयश्च मुदान्विताः ।
प्रजग्मुः स्वालयं शीघ्रं शत्रुत्यक्तं सुहृद्युतम् ॥ ४२
नेदुर्दुन्दुभयः स्वर्गे बभूवुः पुष्पवृष्टयः ।
प्रापुर्देवाः स्वराज्यञ्च निश्चलां कमलां मुने ॥ ४३
इत्येवं कथितं वत्स लक्ष्मीचरितमुत्तमम् ।
सुखदं मोक्षदं सारं किं पुनः श्रोतुमिच्छसि ॥ ४४

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे
नारायण-नारदसंवादे-लक्ष्मीचरितं
नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥

चतुर्व्विंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

नारायण महाभाग हरेरंशसमुद्भव ।
सर्व्वं श्रुतं त्वत्प्रसादाद्गणेशचरितं शुभम् ॥ १
दन्तद्वययुतं वक्त्रं गजराजस्य बालके ।
विष्णुना योजितं ब्रह्मन्नेकदन्तः कथं शिशुः ॥ २
कुतो गतोऽस्य दन्तोऽन्यस्तद्भवान् वक्तुमर्हति ।
सर्व्वेश्वरस्त्वं सर्व्वज्ञः कृपावान् भक्तवत्सलः ॥ ३

सूत उवाच ।

नारदस्य वचः श्रुत्वा स्मेराननसरोरुहः ।
एकदन्तस्य कथनं प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ४

नारायण उवाच ।

शृणु नारद वक्ष्येऽहमितिहासं पुरातनम् ।
एकदन्तस्य चरितं सर्व्वमङ्गलमङ्गलम् ॥ ५
एकदा कार्त्तवीर्य्यश्च जगाम मृगयां मुने ।
मृगान् निहत्य बहुलान् परिश्रान्तो बभूव सः ॥ ६
निशामुखे दिनेऽतीते तत्र तस्थौ वने नृपः ।
जमदग्न्याश्रमाभ्यासे उपोष्य सैन्यसंयुतः ॥ ७
प्रातः सरोवरे राजा स्नातः शुचिरलङ्कृतः ।
दत्तात्रेयेण दत्तञ्च जजाप भक्तितो मनुम् ॥ ८
मुनिर्ददर्श राजानं शुष्ककण्ठौष्ठतालुकम् ।
प्रीत्या सम्भाषयामास पप्रच्छ कुशलं मुनिः ॥ ९
ननाम सम्भ्रमाद्राजा मुनिं सूर्य्यसमप्रभम् ।
स च तस्मै ददौ प्रीत्या प्रणताय शुभाशिषम् ॥ १०
वृत्तान्तं कथयामास राजा चानशनादिकम् ।
सम्भ्रमेणैव मुनिना त्रस्तं राजा निमन्त्रितः ॥ ११
विज्ञाप्य तं मुनिश्रेष्ठः प्रययौ स्वालयं मुदा ।
लक्ष्मीसमां कामधेनुं कथयामास मातरम् ॥ १२
उवाच सा मुनिं भीतं भयं किं ते मयि स्थिते ।
जगद्भोजयितुं शक्तास्त्वं मया को नृपो मुने ॥ १३
राजभोजनयोग्याहं यद्यद्द्रव्यं प्रयाचते ।
सर्व्वं तुभ्यं प्रदास्यामि त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् ॥ १४
सौवर्णानि राजतानि पात्राणि विविधानि च ।
भोजनार्हाण्यसंख्यानि पाकपात्राणि यानि च ॥१५
पात्राणि स्वादुपूर्णानि प्रददौ मुनये च सा ।
नानाविधानि स्वादूनि परिपक्वफलानि च ॥ १६
पनसाम्रनारिकेल-श्रीफलानि च नारद ।
राशीभूतान्यसंख्यानि स्वादूनि लड्डुकानि च ॥ १७
यव-गोधूमचूर्णानां पिष्टकानां बहूनि च ।
पक्वान्नानां पर्व्वतञ्च परमान्नस्य कन्दरम् । १८
दुग्धानाञ्च घृतानाञ्च नदीं दध्नां ददौ मुदा ।
शर्करार्णां तथा राशिं मोदकानाञ्च पर्व्वतम् ।
पृथुकानां सुशालीनां पर्व्वतं प्रददौ मुदा ॥ १९

ताम्बूलं प्रददौ पूर्णं कर्पूरादिसुवासितम्।
नृपयोग्यं कौतुकञ्च सुन्दरं वस्त्रभूषणम्॥ २०
मुनिः सम्भृतसम्भारो दृष्ट्वा द्रव्यं मनोहरम्।
भोजयामास राजानं ससैन्यमवलीलया॥ २१
यद्यद्यत् सुदुर्लभं वस्तु परिपूर्णं नृपेश्वरः।
जगाम विस्मयं राजा दृष्ट्वा पात्रमुवाच ह॥ २२

राजोवाच।

द्रव्याण्येतानि सचिव दुर्लभान्यश्रुतानि च।
ममासाध्यानि सहसा ह्यागतान्यवलोकय॥ २३
नृपाज्ञया च सचिवः सर्व्वं दृष्ट्वा मुनेर्गृहे।
राजानं कथयामास वृत्तान्तं महदद्भुतम्॥ २४

सचिव उवाच।

दृष्टं सर्व्वं महाराज निबोध मुनिमन्दिरम्।
वह्निकुण्डयज्ञकाष्ठ-कुश-पुष्प-फलान्वितम्॥ २५
कृष्णाचर्म्म स्रुवस्रुग्भिः शिष्यसंघैश्च सङ्कुलम्।
तेजसाधारशस्यादि-धनादिपरिवर्ज्जितम्॥ २६
वृक्षचर्म्मपरीधाना दृष्टा निर्भूषणाः प्रियाः।
वृक्षचर्म्मपरीधाना दृष्टाः पुत्रा(क)जटाधराः॥ २७
गृहैकदेशे दृष्टा सा कपिलैका मनोहरा।
चार्व्वङ्गी चन्द्रवर्णाभा रक्तपङ्कजलोचना॥ २८
ज्वलन्ती तेजसा तत्र पूर्णचन्द्रसमप्रभा।
सर्व्वसम्पद्गुणाधारा साक्षादिव हरिप्रिया॥ २९
स दैवबोधितो राजा दुर्बुद्धिः सचिवाज्ञया।
मुनिं ययाचे तां धेनुं निबद्धः कालपाशतः॥ ३०
किं वा पुण्यञ्च का बुद्धिर्निषिक्तः सर्व्वतो बली।
पुण्यवान् बुद्धिमान् दैवाद्राजेन्द्रो याचते द्विजम्॥ ३१
पुण्यात् प्रजायते कर्म्म पुण्यरूपञ्च भारते।
पापात् प्रजायते कर्म्म पापरूपं भयावहम्॥ ३२
पुण्यात् कृत्वा स्वर्गभोगं जन्म पुण्यस्थले नृणाम्।
पापाद्भोक्ता च नरकं कुत्सिते जन्म जीविनाम्॥ ३३
जीविनां निष्कृतिर्नास्ति स्थिते कर्म्मणि नारद।
तेन कुर्व्वन्ति सन्तश्च सन्ततं कर्म्मणः क्षयम्॥ ३४
सा विद्या तत् तपो ज्ञानं स गुरुः स च बान्धवः।
सा माता स पिता पुत्रस्तत्क्षयं कारयेत् तु यः॥ ३५
जीविनां दारुणो रोगः कर्म्मभोगः शुभाशुभः।
भक्तो वैद्यस्तं निहन्ति कृष्णभक्तिरसायनात्॥ ३६
माया ददाति तां भक्तिं प्रतिजन्मनिषेविता।
परितुष्टा जगद्धात्री भक्ताय बुद्धिदायिनी॥ ३७
परा परमभक्ताय मायामल्पे ददाति च।
मायां दत्त्वा मोहयितुं न विवेकं कदाचन॥ ३८
मायाविमोहितो राजा मुनिमानीय यत्नतः।
उवाच विनयं भक्त्या पुटाञ्जलियुतो मुदा॥ ३९

राजोवाच।

भिक्षां देहि कल्पतरो कामधेनुञ्च कामदाम्।
मह्यं भक्ताय भक्तेश भक्तानुग्रहकारक॥ ४०
युष्मद्विधानां दातॄणामदेयं नास्ति भारते।
दधीचिर्देवताभ्यश्च ददौ स्वास्थि पुरा श्रुतम्॥ ४१
भ्रूभङ्गलीलामात्रेण तपोराशे तपोधन।
समूहं कामधेनूनां स्रष्टुं शक्तोऽसि भारते॥ ४२

मुनिरुवाच।

अहो व्यतिक्रमं राजन् ब्रवीषि शठ वञ्चक।
दानं दास्यामि विप्रोऽहं क्षत्रियाय नृपाधम॥ ४३
कृष्णेन दत्ता गोलोके ब्रह्मणे परमात्मना।
कामधेनुरियं यस्मै न देया प्राणतः प्रिया॥ ४४
ब्रह्मणा भृगवे दत्ता प्रियपुत्राय भूमिप।
मह्यं दत्ता च भृगुणा कपिला पैतृकी मम॥ ४५
गोलोकजा कामधेनुर्दुर्लभा भुवनत्रये।
लीलामात्रात् कथमहं कपिलां स्रष्टुमीश्वरः॥ ४६
नाहं रे हालिको मूढ़ त्वया नोत्थापितोऽबुध।
क्षणेन भस्मसात् कर्त्तुं क्षमोऽहमतिथिं विना॥ ४७
गृहं गच्छ गृहं गच्छ मत्कोपं नैव वर्द्धय।
पुत्रदारादिकं पश्य दैवबाधित पामर॥ ४८
मुनेस्तद्वचनं श्रुत्वा चुकोप स नराधिपः।
नत्वा मुनिं सैन्यमध्यं प्रययौ विधिबाधितः॥ ४९
गत्वा सैन्यसकाशं स कोपप्रस्फुरिताधरः।
किङ्करान् प्रेषयामास धेनुमानयितुं बलात्॥ ५०
कपिलासन्निधिं गत्वा रुरोद मुनिपुङ्गवः।
कथयामास वृत्तान्तं शोकेन हतचेतनः॥ ५१
रुदन्तं ब्राह्मणं दृष्ट्वा सुरभिस्तमुवाच ह।
साक्षाल्लक्ष्मीस्वरूपा सा भक्तानुग्रहकातरा॥ ५२

सुरभिरुवाच।

इन्द्रो वा हालिको वापि स्ववस्तु दातुमीश्वरः।
शास्ता पालयिता दाता स्ववस्तूनाञ्च सन्ततम्॥ ५३

(क) सर्व्वे इति च पाठः।

स्वेच्छया चेन्नृपेन्द्राय मां ददाति तपोधन।
तेन सार्द्धं गमिष्यामि स्वेच्छया च तवाज्ञया॥ ५४
अथवा न ददासि त्वं न गमिष्यामि ते गृहात्।
मत्तो दत्तेन सैन्येन दूरीभूतं नृपं कुरु॥ ५५
कथं रोदिषि सर्व्वज्ञ मायामोहितचेतनः।
संयोगश्च वियोगश्च कालसाध्यो न चात्मनः॥ ५६
त्वं वा को मे तवाहं का सम्बन्धः कालयोजितः।
यावदेव हि सम्बन्धो ममत्वं तावदेव हि॥ ५७
मनो जानाति तद्द्रव्यमात्मनश्चापि केवलम्।
दुःखञ्च तस्य विच्छेदाद्यावत् स्वत्वञ्च तत्र वै॥ ५८
इत्युक्त्वा कामधेनुश्च सुषाव विविधानि च।
शस्त्राण्यस्त्राणि सैन्यानि सूर्य्यतुल्यप्रभाणि च॥ ५९
निर्गताः कपिलावक्त्रात् त्रिकोटिखड्गधारिणः।
विनिःसृता नासिकायाः शूलिनः पञ्चकोटयः॥ ६०
विनिःसृता लोचनाभ्यां शतकोटि धनुर्द्धराः।
कपालान्निःसृता वीरास्त्रिकोटि दण्डधारिणः॥६१
वक्षःस्थलान्निःसृताश्च त्रिकोटि शक्तिधारिणः।
शतकोटि गदाहस्ताः पृष्ठदेशाद्विनिर्गताः॥ ६२
विनिःसृताः पादतलाद्वाद्यभाण्डाः सहस्रशः।
जङ्घादेशान्निःसृताश्च त्रिकोटि राजपुत्त्रकाः॥ ६३
विनिर्गता गुह्यदेशात् त्रिकोटि म्लेच्छजातयः।
दत्त्वा सैन्यानि कपिला मुनये निर्भयं ददौ॥ ६४
युद्धं कुर्व्वन्तु सैन्यानि त्वं न यासीत्युवाच ह।
मुनिः सम्भृतसम्भारैर्हर्षयुक्तो बभूव ह॥ ६५
नृपेण प्रेरितो भृत्यो नृपं सर्व्वमुवाच ह।
कपिलासैन्यवृत्तान्त-मात्मवर्गपराजयम्॥ ६६
तच्छ्रुत्वा नृपशार्द्दूलस्त्रस्तः कातरमानसः।
दूतद्वारा च सैन्यानि चाजहार स्वदेशतः॥ ६७

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे चतुर्व्विंशोऽध्यायः॥२४॥

पञ्चविंशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

हरिं स्मरन् कार्त्तवीर्य्यो हृदयेन विदूयता।
दूतं प्रस्थापयामास कुपितो मुनिसन्निधिम्॥ १
युद्धं देहि मुनिश्रेष्ठ किं वा धेनुञ्च वाञ्छिताम्।
मह्यं भृत्यायातिथये सुविचार्य्य यथोचितम्॥ २
दूतस्य वचनं श्रुत्वा जहास मुनिपुङ्गवः।
हितं सत्यं नीतिसारं सर्व्वं दूतमुवाच ह॥ ३

मुनिरुवाच।

दृष्टो (क) नृपो निराहारः समानीतो मया गृहम्।
विविधञ्च यथाशक्त्या भोजितश्च यथोचितम्॥ ४
कपिलां याचते राजा मम प्राणाधिकां बलात्।
तां दातुमक्षमो दूत युद्धं दास्यामि निश्चितम्॥ ५
मुनेस्तद्वचनं श्रुत्वा दूतः सर्व्वमुवाच ह।
नृपेन्द्रश्च सभामध्ये सन्नाहसंयुतं भिया॥ ६
मुनिश्च कपिलामाह साम्प्रतं किं करोम्यहम्।
कर्णधारं विना नौका तथा सैन्यं मया विना॥ ७
कपिला च ददौ तस्मै शस्त्राणि विविधानि च।
युद्धशास्त्रोपदेशञ्च सन्धानमौपयोगिकम्॥ ८
जयो भवतु ते विप्र युद्धे जेष्यसि निश्चितम्।
तत्र मृत्युर्न भविता चाव्यर्थास्त्रं विना ध्रुवम्॥ ९
नृपेण सार्द्धं ते युद्धमयुक्तं ब्राह्मणस्य च।
दत्तात्रेयस्य शिष्येणैवाव्यर्थशक्तिधारिणा।
इत्युक्त्वा कपिला ब्रह्मन् विरराम मनस्विनी॥ १०
मुनिर्मनस्वी सैन्यञ्च सज्जीभूतं चकार ह।
गृहीत्वा सर्व्वसैन्यञ्च प्रजगाम रणस्थलम्॥ ११
राजा जगाम युद्धाय ननाम मुनिपुङ्गवम्।
उभयोः सैन्ययोर्युद्धं बभूव बहु दुष्करम्॥ १२
राजसैन्यं जितं सर्व्वं कपिलासेनया बलात्।
चिच्छेद रथं राज्ञो बभञ्ज लीलया रणे॥ १३
धनुश्चिच्छेद सन्नाहं सा सेना कापिला मुदा।
नृपेन्द्रः कापिलेयानि सैन्यानि जेतुमक्षमः॥ १४
सैन्यानि तं शस्त्रवृष्ट्या न्यस्तशस्त्रं चकार ह।
शरवृष्ट्या शस्त्रवृष्ट्या राजा मूर्च्छामवाप ह॥ १५
किञ्चित् सैन्यं मृतं राज्ञः किञ्चिदेव पलायितम्।
मुनीन्द्रो मूर्च्छितं दृष्ट्वा नृपेन्द्रमतिथिं मुने॥ १६
कृपानिधिश्च कृपया तत् सैन्यं विससर्ज्ज ह।
गत्वा सैन्यं विलीनञ्च कपिलायाश्च कृत्रिमम्॥ १७
नृपाय मुनिना शीघ्रं दत्तः चरणरेणवः।
आशीर्व्वादः प्रदत्तश्च जयोऽस्त्विति कृपालुना॥ १८
कमण्डलुजलं दत्त्वा कारयामास चेतनाम्।

(क। दृष्ट्वेति पाठान्तरम्।

स राजा चेतनां प्राप्य समुत्थाय रणाजिरे ॥ १९
मूर्द्ध्ना ननाम भक्त्या च मुनिश्रेष्ठं पुटाञ्जलिः।
मुनिः शुभाशिषं दत्त्वा चकारालिङ्गनं नृपम् ॥ २०
पुनस्तं स्नापयित्वा च भोजयामास यत्नतः।
नावनीतञ्च हृदयं ब्राह्मणानाञ्च सन्ततम् ॥ २१
अन्येषां क्षुरधाराभमसाध्यं दारुणं सदा।
उवाच तं मुनिश्रेष्ठगृहं गच्छन् नृपाधिपः ॥ २२

राजोवाच।

रणं देहि महाबाहो धेनुं किं वा मयेप्सिताम् ॥ २३

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे नारायण-नारदसंवादे नृप-मुनि-युद्ध-कथनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥२५॥

षड्विंशोऽध्यायः

नारायण उवाच।

हरिं स्मरन् मुनिश्रेष्ठो वाक्यं श्रुत्वा च भूभृतः।
हितं सत्यं नीतिसारं प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ १

मुनिरुवाच।

गृहं गच्छ महाभाग रक्ष धर्मं सनातनम्।
सर्व्वसम्पत् स्थिता शश्वत् स्थिते धर्मे सुनिश्चितम् ॥२
त्वाञ्च दृष्ट्वा निराहारं समानीय गृहं नृप।
तव पूजामकरवं यथाशक्त्या विधानतः ॥ ३
साम्प्रतं मूर्च्छितं दृष्ट्वा पादरेणुं शुभाशिषम्।
अददां चेतनां प्राप्य वक्तुमेवोचितं न च ॥ ४
नृपस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रणम्य मुनिपुङ्गवम्।
रथमन्यमारुरोह युद्धं देहीत्युवाच ह ॥ ५
मुनिः कृत्वा च सन्नाहं तं योद्धुमुपचक्रमे।
राजा तं युयुधे तत्र कोपेन हतचेतनः ॥ ६
कपिलादत्तशस्त्रेण न्यस्तशस्त्रं चकार तम्।
कपिलादत्तया शक्त्या पुनर्मूर्च्छामवाप ह ॥ ७
पुनश्च चेतनां प्राप्य राजा राजीवलोचनः।
राजा तं युयुधे तत्र कोपेन पुनरेव च ॥ ८
वह्निञ्च योजयामास समरे मुनिपुङ्गवम्।
मुनिर्निर्व्वापयामास वारुणेनावलीलया ॥ ९
नृपेन्द्रो वारुणास्त्रञ्च चिक्षेप समरे मुनिः।
वायव्यास्त्रेण स मुनिः शमयामास लीलया ॥ १०
वायव्यास्त्रं नृपश्रेष्ठश्चिक्षेप समरे तदा।
गान्धर्व्वेण मुनिश्रेष्ठः शमयामास तत्क्षणम् ॥ ११
नागास्त्रञ्च नृपश्रेष्ठश्चिक्षेप रणमूर्द्धनि।
गारुडेन मुनिश्रेष्ठो जघान तत्क्षणं मुने ॥ १२
माहेश्वरं महास्त्रञ्च शतसूर्य्यसमप्रभम्।
चिक्षेप नृपतिश्रेष्ठो द्योतयन्तं दिशो दश ॥ १३
वैष्णवास्त्रेण दिव्येन त्रिलोकव्यापकेन च।
मुनिर्निर्व्वापयामास बह्वयत्नेन नारद ॥ १४
मुनिर्नारायणास्त्रञ्च चिक्षेप मन्त्रपूर्व्वकम्।
शस्त्रं दृष्ट्वा महाराजो ननाम शरणं ययौ ॥ १५
ऊर्द्ध्वञ्च भ्रमणं कृत्वा रणं दीप्त्वा दिशो दश।
प्रलयाग्निसमं तत्र स्वयमन्तरधीयत ॥ १६
जृम्भणास्त्रञ्च स मुनिश्चिक्षेप रणमूर्द्धनि।
निद्रां प्राप तेन राजा सुष्वाप च मृतो यथा ॥ १७
दृष्ट्वा नृपं निद्रितञ्च अर्द्धचन्द्रेण तत्क्षणम्।
चिच्छेद सारथिं यानं धनुर्बाणं मुनिस्तदा ॥ १८
मुकुटञ्च क्षुरप्रेण छत्रं सन्नाहमेव च।
अस्त्रं तूणं वाजिगणं विविधे न च भूभृतः ॥ १९
मुनिस्तत्सचिवान् सर्व्वान् नागास्त्रेणावलीलया।
निबध्य स्थापयामास प्रहस्य समरस्थले ॥ २०
मुनिस्तं बोधयामास स्वमन्त्रेणावलीलया।
निबद्धान् सचिवान् सर्व्वान् दर्शयामास भूमिपम् ॥२१
दर्शयित्वा नृपं तांश्च मोचयामास तत्क्षणम्।
नृपेन्द्रमाशिषं कृत्वा गृहं गच्छेत्युवाच ह ॥ २२
राजा कोपात् समुत्थाय शूलमुद्यम्य यत्नतः।
चिक्षेप तं मुनिश्रेष्ठं मुनिः शक्त्या जघान तम् ॥ २३
एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा समागत्य रणस्थलम्।
सुप्रीतिं कारयामास सुनीत्या च परस्परम् ॥ २४
मुनिर्ननाम ब्रह्माणं तुष्टाव च रणस्थले।
राजा नत्वा विधिं विप्रं स्वालयं प्रययौ तदा ॥ २५
मुनिर्ययौ च स्वगृहं स्वगृहं कमलोद्भवः।
इत्येवं कथितं किञ्चिदपरं कथयामि ते ॥ २६

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे नारायण-नारद-संवादे नृपमुनियुद्ध वर्णने षड्विंशोऽध्यायः ॥२६ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

हरिं स्मृत्वा गृहं गत्वा राजा विस्मितमानसः।
पुनर्जगामारण्यञ्च जमदग्न्याश्रमं तदा॥ १
रथानाञ्च चतुर्लक्षं रथिनां दशलक्षकम्।
अश्वेन्द्राणां गजेन्द्राणां पदातीनामसंख्यकम्॥ २
राजेन्द्राणां सहस्रञ्च महाबलपराक्रमम्।
महास्त्रसंयुक्तांश्च त्रैलोक्यं जेतुमीश्वरः॥ ३
समृद्धा वेष्टयामास जमदग्न्याश्रमं मुदा।
रथस्थो वर्म्मयुक्तश्च कार्त्तवीर्य्यार्ज्जुनः स्वयम्॥ ४
सैन्यशब्दैर्वाद्यशब्दैर्महाकोलाहलैर्मुने।
जमदग्न्याश्रमस्थाश्च मूर्च्छामापुर्भयेन च॥ ५
पुरीं प्रविश्य बलवान् गृहीत्वा कपिलां शुभाम्।
गृहं गन्तुं मनश्चक्रे दुर्बुद्धिरसदाश्रयः॥ ६
समुत्तस्थौ मुनिश्रेष्ठो गृहीत्वा सशरं धनुः।
एकाकी मुक्तगात्रश्च दत्तं नत्वा हरिं स्मरन्॥ ७
आश्रमस्थान् जनान् सर्व्वान् समाश्वास्य च यत्नतः।
आजगाम रणस्थानं निःशङ्को नृपतेः पुरः॥ ८
चकार शरजालञ्च स मुनिर्मन्त्रपूर्व्वकम्।
चच्छाद स्वाश्रमं तेन मानवं कर्म्मणा यथा॥ ९
अपरं शरजालञ्च चकार मुनिपुङ्गवः।
तेनैव वारणं चक्रे सर्व्वसैन्यं यथाक्रमम्॥ १०
मुनिना शरजालेन सर्व्वसैन्यं समावृतम्।
तानि सर्व्वाणि गुप्तानि पत्राणि पञ्जरे यथा॥ ११
राजा दृष्ट्वा मुनिश्रेष्ठमवरुह्य रथात् पुरः।
सार्द्धं नृपेन्द्रैर्भक्त्या च प्रणनाम पुटाञ्जलिः॥ १२
नत्वारुरोह यानं स मुनेः प्राप्य शुभाशिषम्।
आरुरोह नृपेन्द्रश्च स्वयानान् हृष्टमानसः॥ १३
नृपैः सार्द्धं नृपश्रेष्ठश्चिक्षेप मुनिपुङ्गवम्।
अस्त्रं शस्त्रं गदां शक्तिं जघान लीलया मुनिः।
मुनिश्चिक्षेप दिव्यास्त्रं चिच्छेद लीलया नृपः॥ १४
शूलं चिक्षेप नृपतिर्जघान तं तदा मुनिः।
अपरं शरजालञ्च चिक्षेप मुनिपुङ्गवः॥ १५
शस्त्रौघैर्दुर्निवार्य्यैश्च खण्डखण्डं नृपा ययुः।
निबद्धाः शरजालेन न च शक्ताः पलायितुम्॥ १६
जृम्भणास्त्रेण मुनिना ते च सर्व्वे विजृम्भिताः।
हस्त्यश्व-रथ-पादात-सहितं सर्व्वसैन्यकम्॥ १७
राजानं निद्रितं दृष्ट्वा न जघान मुनीश्वरः।
गृहीत्वा कपिलां हृष्टो रुदतीं शोकमूर्च्छिताम्।
बोधयित्वा पुरः कृत्वा स्वगृहं गन्तुमुद्यतः॥ १८
एतस्मिन्नन्तरे राजा चेतनां प्राप्य नारद।
निवारयामास मुनिं गृहीत्वा सशरं धनुः॥ १९
जगाम कपिला त्रस्ता स्वस्थानञ्च रणस्थलात्।
मुनिश्च तस्थौ निःशङ्को गृहीत्वा सशरं धनुः॥ २०
ब्रह्मास्त्रञ्च नृपश्रेष्ठः प्रचिक्षेप मुनिं तदा।
ब्रह्मास्त्रेण मुनीन्द्रस्य सद्यो निर्व्वाणतां गतम्॥ २१
दिव्यास्त्रेण मुनिश्रेष्ठो नृपस्य सशरं धनुः।
रथञ्च सारथिञ्चैव चिच्छेद वर्म्म दुर्व्वहम्॥ २२
अथ राजा महाक्रुद्धो ददर्श स्वसमीपतः।
दत्तेन दत्तां शक्तिं तामेकपूरुषघातिनीम्॥ २३
जग्राह नत्वा दत्तं तं प्रणम्य शक्तिमुन्मनाः।
घूर्णयामास तत्रैव शतसूर्य्यसमप्रभाम्॥ २४
यत् तेजः सर्व्वदेवानां तेजो नारायणस्य च।
शम्भोश्च ब्रह्मणश्चैव मायायाश्चैव नारद॥ २५
तत्रैवावाहयामास स योगी मन्त्रपूर्व्वकम्।
तेजसा द्योतयामास गगनञ्च दिशो दश॥ २६
दृष्ट्वा क्षिपन्तीं तां देवा हाहाकारं चकार ह।
आकाशस्थाश्च समरं पश्यन्तो दुःखिता हृदा॥ २७
चिक्षेप तां घूर्णयित्वा कार्त्तवीर्य्यार्ज्जुनः स्वयम्।
सद्यः पपात सा शक्तिर्ज्वलन्ती मुनिवक्षसि॥ २८
विदार्य्योरो मुनेः शक्तिर्जगाम हरिसन्निधिम्।
दत्ताय हरिणा दत्ता दत्तेनैव नृपाय सा॥ २९
मूर्च्छां सम्प्राप्य स मुनिः प्राणांस्तत्याज तत्क्षणम्।
तेजोऽम्बरे भ्रामयित्वा ब्रह्मलोकं जगाम ह॥ ३०
युद्धे मुनिं मृतं दृष्ट्वा रुरोद कपिला मुहुः।
हे तात तातेत्युच्चार्य्य गोलोकं सा जगाम ह॥ ३१
सर्व्वं सा कथयामास गोलोके कृष्णमीश्वरम्।
रत्नसिंहासनस्थं तं गोपैर्गोपीभिरावृतम्॥ ३२
कृष्णेन ब्रह्मणे दत्ता ब्रह्मणा भृगवे पुरा।
सा प्रीता पुष्करे ब्रह्मन् भृगुणा जमदग्नये॥ ३३
नत्वा तं कामधेनूनां समूहं सा जगाम ह।
तदश्रुबिन्दुना मर्त्त्ये रत्नसङ्घो बभूव ह॥ ३४
अथ राजा तं निहत्य बोधयित्वा स्वसैन्यकम्।

प्रायश्चित्तं विनिर्व्वर्त्य जगाम स्वालयं मुदा ॥ ३५
प्राणनाथं मृतं श्रुत्वा जगाम रेणुका सती।
मुनिं वक्षसि संस्थाप्य क्षणं मूर्च्छामवाप सा ॥ ३६
तदा सा चेतनां प्राप्य न रुरोद पतिव्रता।
एहि वत्स भृगो राम राम रामेत्युवाच ह ॥ ३७
आजगाम भृगुस्तूर्णं क्षणेन पुष्करादहो।
ननाम मातरं भक्त्या मनोयायी च योगवित् ॥ ३८
दृष्ट्वा रामो मृतं तातं शोकार्त्तां जननीं सतीम्।
आकर्ण्य रणवृत्तान्तं प्रयान्तीं कपिलां शुचा ॥३९
विललाप भृशं तत्र हे तात जननीति च।
चितां चकार योगीन्द्रश्चन्दनैराज्यसंयुताम् ॥ ४०
रेणुका राममादाय तूर्णं कृत्वा स्ववक्षसि।
चुचुम्ब गण्डे शिरसि रुरोदोच्चैर्भृशं मुहुः ॥ ४१
राम राम महाबाहो क्व यामि त्वां विहाय च।
वत्स वत्सेति कृत्वैवं विललाप भृशं मुहुः ॥ ४२
मत्प्राणाधिक हे वत्स मदीयं वचनं शृणु।
पित्रोः शेषं क्रियां कृत्वा पुत्र युद्धं न यास्यसि ॥ ४३
गृहे तिष्ठ सुखं वत्स तपस्यां कुरु शाश्वतीम्।
समरं नैव सुखदं दारुणैः क्षत्रियैः सह ॥ ४४
स मातुर्वचनं श्रुत्वा प्रतिज्ञां तां चकार ह।
त्रिःसप्तकृत्वो निर्भूपां करिष्यामि ध्रुवं महीम् ॥ ४५
कार्त्तवीर्य्यं हनिष्यामि लीलया क्षत्रियाधमम्।
पितृंश्च तर्पयिष्यामि क्षत्रियक्षतजेन च ॥ ४६
इत्युदीर्य्य पुरो मातुर्विललाप मुहुर्मुहुः।
हितं तथ्यं नीतिसारं बोधयामास मातरम् ॥ ४७

राम उवाच।

पितुः शासनहन्तारं पितुर्वधविधायकम्।
यो न हन्ति महामूढ़ो रौरवं स व्रजेद्ध्रुवम् ॥ ४८
अग्निदो गरदश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापहः।
क्षेत्रदारापहारी च पितुर्बन्धोर्विहिंसकः (क) ॥४९
सततं मन्दकारी च निन्दकः कटुवाचकः।
एकादशैते पापिष्ठा वधार्हा वेदसम्मताः ॥ ५०
द्विजानां द्रविणादानं स्थानान्निर्य्यापणं सति।
वपनं ताड़नञ्चैव वधमाहुर्मनीषिणः ॥ ५१
एतस्मिन्नन्तरे तत्र आजगाम भृगुः स्वयम्।
अतित्रस्तो मनस्वी च हृदयेन विदूयता ॥ ५२
दृष्ट्वा च रेणुका रामो विनयञ्च चकार ह।
स तावुवाच वेदोक्तं परलोकहिताय च ॥ ५३

भृगुरुवाच।

मद्वंशजातो ज्ञानी त्वं कथं विलपसे सुत।
जलबुद्बुदवत् सर्व्वं संसारे च चराचरम् ॥ ५४
सत्यसारं सत्यबीजं कृष्णं चिन्तय पुत्रक।
यद्गतं तद्गतं वत्स गतं मा पुनरागतम् ॥ ५५
यद्भवेत् तद्भवत्येव भविता यद्भविष्यति।
सत्यं नैष्ठिकिकं कर्म्म निष्ठिकः केन वार्य्यते ॥ ५६
भूतं भव्यं भविष्यच्च तत् कृष्णेन निरूपितम्।
निरूपितं यत् तत् कर्म्म केन वत्स निवार्य्यते ॥ ५७
मायाबीजं मायिनाञ्च शरीरं पाञ्चभौतिकम्।
सङ्केतपूर्व्वकं नाम प्रातःस्वप्नसमं सुत ॥ ५८
क्षुधा-निद्रा-दया-शान्ति-क्षमा कान्त्यादयस्तथा।
यान्ति प्राणा मनो ज्ञानं प्रयाते परमात्मनि ॥ ५९
बुद्धिश्च शक्तयः सर्व्वा राजेन्द्रमिव किङ्कराः।
सर्व्वे तमनुगच्छन्ति तं कृष्णं भज यत्नतः ॥ ६०
के वा केषाञ्च पितरः के वा केषां सुताः सुत।
कर्म्मोर्म्मिप्रेरिताः सर्व्वे भवाब्धौ दुस्तरे परम् ॥ ६१
ज्ञानिनो मा रुदन्त्येव मा रोदीः पुत्र साम्प्रतम्।
वेदिनाश्रुप्रपतनान्मृतानां नरकं ध्रुवम् ॥ ६२
साङ्केता बन्धुमुख्यार्थं यद्रुदन्ति च बान्धवाः।
शतवर्षं रुदित्वा तं न प्राप्नुवन्ति निश्चितम् ॥ ६३
पार्थिवांशञ्च पृथिवी गृह्णाति श्रुतिनोदितम्।
तोयांशञ्च यथा तोयं शून्यांशं गगनं स्मृतम्।
वाय्वंशञ्च तथा वायुस्तेजस्तेजोऽंशकं ध्रुवम् ॥ ६४
सर्व्वे विलीनाः सर्व्वेषु किमायास्यति रोदनात्।
नाम-श्रुति-यशः-कर्म्मकथामात्रावशेषितम् ॥ ६५
वेदोक्तञ्चैव यत् कर्म्म कुरु तत् पारलौकिकम्।
स च बन्धुः स पुत्रश्च परलोकहिताय यः ॥ ६६
भृगोस्तद्वचनं श्रुत्वा शोकं तत्याज तत्क्षणम्।
रेणुका च महासाध्वी तं वक्तुमुपचक्रमे ॥ ६७

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेश
खण्डे नारायण-नारद-संवादे
भृगुरेणुकासंवादे सप्त-
विंशोऽध्यायः ॥२७॥

(क) षड़ेते आततायिनः इति वा पाठः।

अष्टाविंशोऽध्यायः।

रेणुकोवाच।

ब्रह्मन्ननुगमिष्यामि प्राणनाथस्य साम्प्रतम्।
मृतोऽश्वतुर्थदिवसे मृतोऽयमद्य मानदः॥ १
कर्त्तव्या का व्यवस्थात्र वद वेदविदां वर।
त्वमागतो मे सहसा पुण्येन कतिजन्मनाम्॥ २

भृगुरुवाच।

अहो पुण्यवती भर्त्तुरनुगच्छ महासति।
चतुर्थदिवसं शुद्धं स्वामिनः सर्व्वकर्म्मसु॥ ३
शुद्धा भर्त्तुश्चतुर्थेऽह्नि न शुद्धा दैव-पैत्रयोः।
दैवे कर्म्मणि पैत्रे च पञ्चमेऽह्नि विशुध्यति॥ ४
व्यालग्राही यथा व्यालं बिलादुद्धरते बलात्।
तद्वत् स्वामिनमादाय साध्वी स्वर्गं प्रयाति च॥ ५
मोदते स्वामिना तत्र यावदिन्द्राश्चतुर्द्दश।
अत ऊर्द्ध्वं कर्म्मभोगं भुङ्क्ष्व साध्वि शुभाशुभम्॥ ६
स पुत्रो भक्तिदाता यः सा च स्त्री यानुगच्छति।
स बन्धुर्दानदाता यः स शिष्यो गुरुमर्च्चयेत्॥ ७
सोऽभीष्टदेवो यो रक्षेत् स राजा पालयेत् प्रजाः।
स च स्वामी प्रियां धर्म्मे मतिं दातुमिहेश्वरः॥ ८
स गुरुर्धर्म्मदाता यो हरिभक्तिप्रदायकः।
एते प्रशंस्या वेदेषु पुराणेषु च निश्चितम्॥ ९

रेणुकोवाच।

गन्तुं स्वस्वामिना सार्द्धं का शक्ता भारते मुने।
का वाप्यशक्ता नार्थ्येश्च तन्मे ब्रूहि तपोधन। १०

भृगुरुवाच।

बालापत्याश्च गर्भिण्यो ह्यदृष्टऋतवस्तथा।
रजस्वला च कुलटा गलितव्याधिसंयुता॥ ११
पतिसेवाविहीना या अभक्ता कटुवाचिका।
एता गच्छन्ति चेद्दैवान्न कान्तं प्राप्नुवन्ति ताः॥ १२
संस्कृताग्निं पुरो दत्त्वा चितासु शायिनं पतिम्।
कान्तास्तमनुगच्छन्ति कान्तञ्चेत् प्राप्नुवन्ति ताः॥ १३
अनुगच्छन्ति याः कान्तं तमेव प्राप्नुवन्ति ताः।
सार्द्धं कृत्वा पुण्यभोगं प्रति जन्मनि जन्मनि॥ १४
इयं ते कथिता साध्वि व्यवस्था गृहिणां ध्रुवम्।
तीर्थे ज्ञानमृतानाञ्च वैष्णवानाञ्च श्रूयताम्॥ १५
या साध्वी वैष्णवं कान्तं यत्र यत्रानुगच्छति।
प्रयाति स्वामिना सार्द्धं वैकुण्ठं हरिसन्निधिम्॥ १६
विशेषो नास्ति भक्तानां तीर्थे वान्यत्र नारद।
मरणे च समफलं मुक्तानां कृष्णभाविनाम्॥ १७
तयोः पातो नास्ति तस्मान्महति प्रलये सति।
नारायणं तं भजेत पुमान् स्त्री कमलालयाम्॥ १८
तीर्थे ज्ञानमृतश्चापि वैकुण्ठं याति निश्चितम्।
सभार्य्यो मोदते तत्र यावद्वै ब्रह्मणः शतम्॥ १९
इत्युक्त्वा रेणुकां तत्र पर्शुरामसुवाच ह।
वेदोक्तवचनं सर्व्वं स भृगुः समयोचितम्॥ २०
एहि वत्स महाभाग त्यज शोकममङ्गलम्।
उत्तानं कुरु तातञ्च दक्षिणाशिरसं भृगो॥ २१
वस्त्रं यज्ञोपवीतञ्च नूतनं परिधापय।
अनश्रुनयनो भूत्वा सन्तिष्ठ दक्षिणामुखः॥ २२
अरणीसम्भवाग्निञ्च गृहाण भक्तिपूर्व्वकम्।
पृथिव्यां यानि तीर्थानि सर्व्वाणि स्मरणं कुरु॥ २३
गयादीनि च तीर्थानि ये च पुण्याः शिलोच्चयाः।
कुरुक्षेत्रञ्च गङ्गाञ्च यमुनाञ्च सरिद्वराम्॥ २४
कौशिकीं चन्द्रभागाञ्च सर्व्वपापप्रणाशिनीम्।
गण्डकीमवकाशाञ्च पनसां सरयूं तथा॥ २५
पुष्पभद्राञ्च भद्राञ्च नर्म्मदाञ्च सरस्वतीम्।
गोदावरीञ्च कावेरीं स्वर्णरेखाञ्च पुष्करम्॥ २६
रैवतञ्च वराहञ्च श्रीशैलं गन्धमादनम्।
हिमालयञ्च कैलासं सुमेरुं रत्नपर्व्वतम्॥ २७
वाराणसीं प्रयागञ्च पुण्यं वृन्दावनं वनम्।
हरिद्वारञ्च बदरीं स्मारं स्मारं पुनः पुनः॥ २८
चन्दनागुरु-कस्तूरीं सुगन्धि कुसुमं तथा।
प्रदाय वाससाच्छाद्य स्थापयेमं चितोपरि॥ २९
कर्णाक्षि-नासिकास्येषु शलाकाञ्च हिरण्मयीम्।
कृत्वा निर्म्मञ्छनं तात देहि विप्राय सादरम्॥ ३०
सतिलं ताम्रपात्रञ्च धेनुञ्च रजतं तथा।
सदक्षिणं सुवर्णञ्च दत्त्वाग्निं देह्यकातरम्॥ ३१
कृत्वा तु दुष्कृतं कर्म्म जानता वाप्यजानता।
मृत्युकालवशं प्राप्य नरं पञ्चत्वमागतम्॥ ३२
ओं धर्म्माधर्म्मसमायुक्तं लोभ-मोहसमावृतम्।
दहेयं सर्व्वगात्राणि दिव्यान् लोकान् स गच्छतु॥३३
इमं मन्त्रं पठित्वा तु तातं कृत्वा प्रदक्षिणम्।
मन्त्रेणानेन जनकं देह्यग्निञ्च हरिं स्मरन्॥ ३४

ओं अस्मात् त्वमधिजातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः।
असौ लोकाय स्वर्गाय स्वाहेति वद साम्प्रतम्॥ ३५
अग्निं देहि शिरःस्थाने हे भृगो भ्रातृभिः सह।
तच्चकार भृगुः सर्व्वं सगोत्रैराज्ञया भृगोः॥ ३६
अथ पुत्रं रेणुका सा कृत्वा पुत्रं स्ववक्षसि।
उवाच किञ्चिद्वचनं परिणामसुखावहम्॥ ३७
अविरोधो भवाब्धौ च सर्व्वमङ्गलमङ्गलम्।
विरोधो नाशवीजञ्च सर्व्वोपद्रवकारणम्॥ ३८
अकर्त्तव्यो विरोधो वै दारुणैः क्षत्रियैः सह।
प्रतिज्ञया चेत् कर्त्तव्यो मदीयं वचनं शृणु॥ ३९
आलोच्य ब्रह्मणा सार्द्धं भृगुणा दिव्यमन्त्रिणा।
यथोचितञ्च कर्त्तव्यं सद्भिरालोचनं शुभम्॥ ४०
इत्युक्त्वा तं परित्यज्य कान्तं कृत्वा स्ववक्षसि।
सा सुष्वाप चितायाञ्च पश्यन्ती तं हरिं स्मरन्॥ ४१
वह्निं ददौ चितायाञ्च स रामो भ्रातृभिः सह।
भ्रातृभिः पितृशिष्यैश्च सार्द्धं स विललाप च॥ ४२
राम रामेति रामेति वाक्यमुच्चार्य्य सा सती।
पुरस्तत् परशुरामस्य भस्मीभूता बभूव सा॥ ४३
भर्त्तुर्नाम समाकर्ण्य तत्राजग्मुर्हरेश्चराः।
रथस्थाः श्यामवर्णाश्च सर्व्वे चारुचतुर्भुजाः॥ ४४
शङ्ख-चक्र-गदा-पद्मधारिणो वनमालिनः।
किरीटिनः कुण्डलिनः पीतकौशेयवाससः॥ ४५
रथे कृत्वा रेणुकां तां गत्वा ते ब्रह्मलोककम्।
जमदग्निं समादाय प्रजग्मुर्हरिसन्निधिम्॥ ४६
तौ दम्पती च वैकुण्ठे तस्थतुर्हरिसन्निधौ।
कृत्वा दास्यं हरेः शश्वत् सर्व्वमङ्गलमङ्गलम्॥ ४७
अथ रामो ब्राह्मणैश्च भृगुणा सह नारद।
पित्रोः शेषक्रियां कृत्वा ब्राह्मणेभ्यो धनं ददौ॥ ४८
गो-भू-हिरण्य-वासांसि दिव्यशय्यां मनोरमाम्।
सुवर्णाधारसहितां जलमन्नञ्च चन्दनम्॥ ४९
रत्नदीपं रौप्यशैलं सुवर्णासनमुत्तमम्।
सुवर्णाधारसहितं ताम्बूलञ्च सुवासितम्॥ ५०
छत्रञ्च पादुकाञ्चैव फलं माल्यं मनोहरम्।
फलमूलं जलञ्चैव मिष्टान्नञ्च मनोहरम्।
ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा ब्रह्मलोकं जगाम सः॥ ५१
ददर्श ब्रह्मलोकं स शातकुम्भविनिर्म्मितम्।
स्वर्णप्राकारसंयुक्तं स्वर्णकुम्भविभूषितम्॥ ५२
ददर्श तत्र ब्रह्माणं ज्वलन्तं ब्रह्मतेजसा।
रत्नसिंहासनस्थञ्च रत्नभूषणभूषितम्॥ ५३
सिद्धेन्द्रैश्च मुनीन्द्रैश्च ऋषीन्द्रैः परिवेष्टितम्।
विद्याधरीणां नृत्यञ्च पश्यन्तं सस्मितं मुदा॥ ५४
सङ्गीतं श्रुतवन्तञ्च गीयमानञ्च गायनैः।
चन्दनागुरुकस्तूरी-कुङ्कुमेन विराजितम्॥ ५५
तपसां फलदातारं दातारं सर्व्वसम्पदाम्।
धातारं सर्व्वजगतां कर्त्तारमीश्वरं परम्॥ ५६
परिपूर्णतमं ब्रह्म जपन्तं कृष्णमीश्वरम्।
गुह्ययोगं प्रवोचन्तं पृच्छन्तं शिष्यमण्डलम्॥ ५७
दृष्ट्वा तमव्ययं भक्त्या प्रणनाम भृगुः पुरः।
उच्चैश्च रोदनं कृत्वा स्ववृत्तान्तमुवाच ह॥ ५८

भृगुरुवाच।

ब्रह्मंस्त्वदंशजातोऽहं जमदग्निसुतो विधे।
पितामहस्त्वमस्माकं त्वां विना कथयामि कम्॥ ५९
मृगयामागतं भूपमुपोषन्तं पिता मम।
पारणां कारयामास कपिलादत्तवस्तुना॥ ६०
स राजा कपिलालोभात् कार्त्तवीर्य्यार्ज्जुनः स्वयम्।
घातयामास मत्तातमित्युक्त्वोच्चै रुरोद सः॥ ६१
निरुध्य वाष्पं स पुनरुवाच करुणानिधिम्।
माता मे रेणुका साध्वी मां विहाय जगद्गुरो॥ ६२
अधुनाहमनाथश्च त्वं मे माता पिता गुरुः।
कर्त्ता पालयिता दाता पाहि मां शरणागतम्॥ ६३
आगतोऽहं तव सभां प्रमातुर्मातुराज्ञया।
उपायेन जगन्नाथ महेरिसूदनं कुरु॥ ६४
स राजा स च धर्म्मिष्ठः स दयालुर्यशस्करः।
स पूज्यः स स्थिरश्रीश्च यो दीनं परिपालयेत्॥ ६५
उच्चैर्नीचं समं दृष्ट्वा यः प्रजां न च पालयेत्।
तद्गेहाद्याति रुष्टा श्रीः स भवेद्भ्रष्टसम्पदः॥ ६६
श्रुत्वा विप्र वटोर्व्वाक्यं करुणासागरो विधिः।
दत्त्वा शुभाशिषं तस्मै वासयामास वक्षसि॥ ६७
श्रुत्वा भृगोः प्रतिज्ञाञ्च विस्मितश्चतुराननः।
अतीवदुष्करां घोरां बहुजीवविघातिनीम्॥ ६८
निर्व्विघ्नेन भवेत् सर्व्वमिति कृत्वा तु मानसे।
उवाच परशुरामं तं परिणामसुखावहम्॥ ६९

ब्रह्मोवाच।

प्रतिज्ञा दुर्लभा वत्स बहुजीवविघातिनी।

सृष्टिरेषा भगवतः सम्भवेद्दीश्वरेच्छया ॥ ७०
सृष्टिः सृष्टा मया पुत्र क्लेशेनैवेश्वराज्ञया।
सृष्टिलुप्ता प्रतिज्ञा ते दारुणा करुणापरा ॥ ७१
त्रिःसप्तकृत्वो निर्भूपां कर्त्तुमिच्छसि मेदिनीम्।
एकक्षत्रियदोषेण तज्जातिं हन्तुमिच्छसि ॥ ७२
ब्रह्मन् क्षत्रिय-विट्शूद्रैस्त्रिभिः सृष्टिश्च शाश्वती।
आविर्भूता तिरोभूता हरेरेव पुनः पुनः ॥ ७३
अव्यर्था लम्प्रतिज्ञा च भविता प्राक्तनेन च।
बह्वायासेन ते कार्य्य-सिद्धिर्भवितुमर्हति ॥ ७४
शिवलोकं गच्छ वत्स शङ्करं शरणं व्रज।
पृथिव्यां बहवो भूपाः सन्ति शङ्करकिङ्कराः ॥ ७५
विनाज्ञया महेशस्य को वा तान् हन्तुमीश्वरः।
बिभ्रतः कवचं दिव्यं शक्तेश्च शङ्करस्य च ॥ ७६
उपायं कुरु यत्नेन जयबीजं शुभावहम्।
उपायतः समारब्धाः सर्व्वे सिध्यन्त्युपक्रमे ॥ ७७
कृष्णस्य मन्त्रं कवचं ग्रहणं कुरु शङ्करात्।
दुर्लभं वैष्णवं तेजः शैवं शाक्तं विजेष्यते ॥ ७८
गुरुस्ते जगतां नाथः शिवो जन्मनि जन्मनि।
मन्त्रो मन्तो न युक्तास्ते यो युक्तः स भवेद्दृविधिः॥७९
निषेकाल्लभ्यते मन्त्रः कान्तः कान्ता गुरुः सुरः।
स्वयमेवोपतिष्ठन्ते ये येषां तेषु ते ध्रुवम् ॥ ८०
त्रैलोक्यविजयं नाम गृहीत्वा कवचं वरम्।
त्रिःसप्तकृत्वो निर्भूपां करिष्यसि महीं भृगो ॥ ८१
दिव्यं पाशुपतं तुभ्यं दाता दास्यति शङ्करः।
तेन देवेन मन्त्रेण क्षत्रसङ्घं विजेष्यते ॥ ८२

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते गणेशखण्डे नारायण-नारद-संवादे अष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥

ऊनत्रिंशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा प्रणम्य च जगद्गुरुम्।
स्मीतस्तस्माद्वरं प्राप्य शिवलोकं जगाम सः ॥ १
लक्षयोजनमूर्द्ध्वञ्च ब्रह्मलोकाद्विलक्षणम्।
अत्यनिर्व्वचनीयञ्च वाय्वाधारं मनोहरम् ॥ २
वैकुण्ठं दक्षिणे यस्य गौरीलोकश्च वामतः।
यदधो ध्रुवलोकश्च सर्व्वलोकात् परः स्मृतः ॥ ३
तेषामूर्द्ध्वञ्च गोलोकः पञ्चाशत्कोटियोजनम्।
अत ऊर्द्ध्वं न लोकश्च सर्व्वोपरि च स स्मृतः ॥ ४
मनोयायी स योगीन्द्रः शिवलोकं ददर्श ह।
उपमानोपमेयाभ्यां रहितं मह्दद्भुतम् ॥ ५
योगीन्द्राणाञ्च प्रवरैः सिद्धविद्याविशारदैः।
कोटिकल्पतपःपूतैः पुण्यवद्भिर्निषेवितम् ॥ ६
वेष्टितं कल्पवृक्षाणां समूहैर्वाञ्छितप्रदैः।
समूहैः कामधेनूनामसंख्यानां विराजितम् ॥ ७
मधुमुग्धमधुलिहां मधुरध्वनिमोहितम्।
नवपल्लवसंयुक्त-पुंस्कोकिलरुतश्रुतम् ॥ ८
योगेन योगिना सृष्टं स्वेच्छया शङ्करेण च।
शिल्पिनां गुरुणा स्वप्ने न दृष्टं विश्वकर्म्मणा ॥ ९
जन्तुभिर्वेष्टितं ब्रह्मन् योगसृष्टैर्निरामयैः।
सरोवरशतैर्दिव्यैः पद्मराजिविराजितैः ॥१०
पारिजाततरूणाञ्च वनराजिविराजितैः।
पुष्पोद्यानायुतैर्युक्तं सदा चाति सुशोभितम् ॥ ११
मणीन्द्रसाररचितैः शोभितैर्मणिवेदिभिः।
राजमार्गशतैर्दिव्यैरभ्यन्तरविभूषितम् ॥ १२
मणीन्द्रसारनिर्म्माण-शतकोटिगृहैर्युतम्।
नानाचित्रविचित्राढ्यै-र्मणीन्द्रकलसोज्ज्वलैः ॥ १३
तन्मध्यदेशे रम्ये च ददर्श शङ्करालयम्।
मणीन्द्रसारनिर्म्माण प्राकारं सुमनोहरम् ॥ १४
अत्युर्द्ध्वमम्बरस्पर्शि क्षीरनीरनिभं परम्।
षोड़शद्वारसंयुक्तं शोभितं शतमन्दिरैः ॥ १५
अमूल्यरत्नरचितै रत्नसोपानभूषितैः।
रत्नस्तम्भकपाटैश्च हीरकेण परिष्कृतैः ॥ १६
माणिक्यजालमालाभिः सद्रत्नकलसोज्ज्वलैः।
नानाचित्रविचित्रेण चित्रितैः सुमनोहरैः ॥ १७
आलयस्य पुरस्तत्र सिंहद्वारं ददर्श सः।
रत्नेन्द्रसारनिर्म्माण-कवाटेन विभूषितम् ॥ १८
शोभितं वेदिकाभिश्च वाह्याभ्यन्तरतः सदा।
रचिताभिः पद्मरागैर्म्महामरकतैर्गृहम् ॥ १९
नानाप्रकारचित्रेण चित्रितं सुमनोहरम्।
द्वारे नियुक्तौ ददर्श द्वारपालौ भयङ्करौ ॥ २०
महाकरालदन्तास्यौ विकृतौ रक्तलोचनौ।
दग्धशैलप्रतीकाशौ महाबलपराक्रमौ ॥ २१
विभूतिभूषिताङ्गौ च व्याघ्रचर्म्माम्बरौ वरौ।

पिङ्गलाक्षौ विशालाक्षौ जटिलौ च त्रिलोचनौ ॥२२
त्रिशूलपट्टिशधरौ ज्वलन्तौ ब्रह्मतेजसा ।
तौ दृष्ट्वा मनसा भीतस्त्रस्तः किञ्चिदुवाच ह ॥ २३
विनयेन विनीतश्च दुर्व्विनीतौ महोल्वणौ (क) ।
आत्मनः सर्व्ववृत्तान्तं कथयामास तत्पुरः ॥ २४
विप्रस्य वचनं श्रुत्वा कृपायुक्तौ बभूवतुः ।
गृहीत्वाज्ञां चरद्वारा शङ्करस्य महात्मनः ॥ २५
प्रवेष्टुमाज्ञां ददतुरीश्वरानुचराविमौ ।
भृगुस्तदाज्ञामादाय प्रविवेश हरिं स्मरन् ॥ २६
प्रत्येकं षोड़शद्वारं ददर्श सुमनोहरम् ।
द्वारपालान् नियुक्तांश्च नानाचित्रविचित्रितम् ॥ २७
दृष्ट्वा तां महदाश्चर्य्यां ददर्श शूलिनः सभाम् ।
नानासिद्धगणाकीर्णां महर्षिगणसेविताम् ॥ २८
पारिजातप्रसूनाक्त-वायुना सुरभीकृताम् ।
ददर्श तत्र देवेशं शङ्करं चन्द्रशेखरम् ॥ २९
त्रिशूलपट्टिशधरं व्याघ्रचर्म्माम्बरं परम् ।
विभूतिभूषिताङ्गं तं नागयज्ञोपवीतिनम् ॥ ३०
रत्नसिंहासनस्थञ्च रत्नभूषणभूषितम् ।
महाशिवं शिवकरं शिववीजं शिवाश्रयम् ॥ ३१
आत्मारामं पूर्णकामं सूर्य्यकोटिसमप्रभम् ।
ईषद्धास्यं प्रसन्नास्यं भक्तानुग्रहकारकम् ॥ ३२
शश्वज्ज्योतिःस्वरूपञ्च लोकानुग्रहविग्रहम् ।
धृतवन्तं जटाजालं दक्षकन्यास्थिभूषितम् ॥ ३३
तपसां फलदातारं दातारं सर्व्वसम्पदाम् ।
शुद्धस्फटिकसङ्काशं पञ्चवक्त्रं त्रिलोचनम् ॥ ३४
गुह्यं ब्रह्म प्रवोचन्तं शिष्येभ्यस्तत्त्वमुद्रया ।
स्तूयमानञ्च योगीन्द्रैः सिद्धेन्द्रैः परिसेवितम् ॥ ३५
पार्षदप्रवरैः शश्वत् सेवितं श्वेतचामरैः ।
ध्यायमानं परंब्रह्म परिपूर्णतमं परम् ॥ ३६
स्वेच्छामयं गुणातीतं जरा-मृत्युहरं परम् ।
ज्योतीरूपञ्च सर्व्वाद्यं श्रीकृष्णं प्रकृतेः परम् ॥३७
ध्यायन्तं परमानन्दं पुलकाञ्चितविग्रहम् ।
विह्वलं (ख) साश्रुनेत्रञ्च उद्गायन्तं गुणार्णवम् ॥ ३८
तैर्देवेन्द्रै (ग) रुद्रगणैः चैत्रपालैश्च वेष्टितम् ।

मूर्द्ध्ना ननाम तं दृष्ट्वा परशुरामोऽतिसादरम् ॥ ३९
तद्वामे कार्त्तिकेयञ्च दक्षिणे च गणेश्वरम् ।
नन्दीश्वरं महाकालं वीरभद्रञ्च तत्पुरः ।
क्रोड़े ददर्श कालीं तां गौरीं शैलेन्द्रकन्यकाम् ॥ ४०
ननाम सर्व्वान् मूर्द्ध्ना च भक्त्या च परया मुदा ।
दृष्ट्वा हरं परं सारं तं स्तोतुमुपचक्रमे ॥ ४१
सगद्गदपदं दीनं साश्रुनेत्रोऽतिकातरः ।
पुटाञ्जलियुतः शान्तः शोकार्त्तः शोकनाशनम् ॥४२

परशुराम उवाच ।

ईश त्वां स्तोतुमिच्छामि साम्प्रतं स्तोतुमक्षमः ।
अक्षराक्षरवीजञ्च किं वा स्तौमि निरीहकम् ॥ ४३
न योजनां कर्त्तुमीशो देवेशं स्तोतुमीप्सितम् (क) ।
वेदा न शक्ता यं स्तोतुं कस्त्वां स्तोतुमिहेश्वरः ॥४४
बुद्धेर्वाङ्मनसोः पारं सारात्सारं परात्परम् ।
ज्ञानबुद्धेरसाध्यञ्च सिद्धं सिद्धैर्निषेवितम् ॥ ४५
यमाकाशमिवाद्यन्त-मनन्तमादिमव्ययम् ।
विश्वतन्त्रमतन्त्रञ्च स्वतन्त्रं तन्त्रवीजकम् ॥ ४६
ध्यानासाध्यं दुराराध्य-मतिसाध्यं कृपानिधिम् ।
त्राहि मां करुणासिन्धो दीनबन्धोऽतिदीनकम् ॥४७
अद्य मे सफलं जन्म जीवितञ्च सुजीवितम् ।
स्वप्नादृष्टञ्च भक्तानां पश्यामि चक्षुषाधुना ॥ ४८
शक्रादयः सुरगणाः कलया यस्य सम्भवाः ।
चराचराः कलांशेन तं नमामि महेश्वरम् ॥ ४९
यं भास्करस्वरूपञ्च शशिरूपं हुताशनम् ।
जलरूपं वायुरूपं तं नमामि महेश्वरम् ॥ ५०
स्त्रीरूपं क्लीवरूपञ्च पुंरूपञ्च बिभर्ति यः ।
सर्व्वाधारं सर्व्वरूपं तं नमामि महेश्वरम् ॥ ५१
देव्या कठोरतपसा यो लब्धो गिरिकन्यया ।
दुर्लभस्तपसां यो हि तं नमामि महेश्वरम् ॥ ५२
सर्व्वेषां कल्पवृक्षञ्च वाञ्छाधिकफलप्रदम् ।
आशुतोषं भक्तबन्धुं तं नमामि महेश्वरम् ॥ ५३
अनन्तविश्वसृष्टीनां संहर्त्तारं भयङ्करम् ।
क्षणेन लीलामात्रेण तं नमामि महेश्वरम् ॥ ५४
यः कालः कालकालश्च कालवीजञ्च कालजः ।
अजः प्रजश्च यः सर्व्वस्तं नमामि महेश्वरम् ॥ ५५
इत्येवमुक्त्वा स भृगुः पपात चरणाम्बुजे ।

(क) महाबलाविति वा पाठः ।
(ख) सुस्वरमित्यपि पाठः ।
(ग) भवेन्द्रैश्च इति पाठः क्वचित्कः ।
(क) स्तौमि मूढधीरिति च पाठः ।

आशिषञ्च ददौ तस्मै सुप्रसन्नो बभूव सः ॥ ५६
जामदग्न्यकृतं स्तोत्रं यः पठेद्भक्तिसंयुतः।
सर्व्वपापविनिर्म्मुक्तः शिवलोकं स गच्छति ॥ ५७

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेश-
खण्डे नारायण-नारद-संवादे
ऊनत्रिंशोऽध्यायः ॥२९॥

त्रिंशोऽध्यायः।

शङ्कर उवाच।

कस्त्वं वटो कस्य पुत्त्रः क्व वासः स्तवनं कथम्।
किं वा तेऽहं करिष्यामि वाञ्छितं वद साम्प्रतम् ॥ १

पार्व्वत्युवाच।

शोकाकुलं त्वां पश्यामि विमनस्कं सुविस्मितम्।
वयसातिशिशुं शान्तं गुणेन गुणिनां वरम् ॥ २

भृगुरुवाच।

जमदग्निसुतोऽहञ्च भृगुवंशसमुद्भवः।
माता मे रेणुका साध्वी पर्शुरामश्च नामतः ॥ ३
क्षौणीहि मां दयासिन्धो विद्यापखेन किङ्करम्।
मदीश शरणापन्नं रक्ष मां दीनवत्सल ॥ ४
मृगयामागतंभूप-सुपोषन्तं पिता मम।
चकारातिथ्यमानीय कपिलादत्तवस्तुना ॥ ५
राजा तं कपिलालोभाद्घातयामास मन्दधीः।
कपिला तं मृतं दृष्ट्वा गोलोकञ्च जगाम सा ॥ ६
मातानुगमनं चक्रे अनाथोऽहञ्च साम्प्रतम्।
त्वं मे पिता शिवा माता रक्ष मां पुत्त्रवत् प्रभो ॥७
मया कृता प्रतिज्ञा च शोकेनैवातिदुष्करा।
त्रिःसप्तकृत्वो निर्भूपां करिष्यामि महीमिति ॥ ८
कार्त्तवीर्य्यं हनिष्यामि समरे तातघातकम्।
इत्येवं परिपूर्णं मे भगवान् कर्त्तुमर्हति ॥ ९
ब्राह्मणस्य वचः श्रुत्वा दृष्ट्वा दुर्गामुखं हरः।
बभूवानम्रवक्त्रश्च शुष्ककण्ठौष्ठतालुकः (क) ॥ १०

पार्व्वत्युवाच।

तपस्विन् विप्रपुत्त्र त्वं मां निर्भूपां कर्त्तुमिच्छसि।
त्रिःसप्तकृत्वः कोपेन साहसस्ते महान् वटो ॥ ११
हन्तुमिच्छसि निःशस्त्रः सहस्रार्ज्जुनमीश्वरम्।
भ्रूभङ्गलीलया यस्य रावणस्य पराजयः ॥ १२
तस्मै प्रदत्तं दत्तेन श्रीहरेः कवचं वटो।
शक्तिरव्यर्थरूपा च यया ते हिंसितः पिता ॥ १३
हरेर्मन्त्रञ्च स्तवनं ध्यायते तद्दिवानिशम्।
को वा शक्नोति तं हन्तुं न पश्यामीह भूतले ॥१४
अरे विप्र अहं गच्छ किं करिष्यति शङ्करः।
अन्ये भूपाश्च मद्भृत्याः का भीस्तेषां मयि स्थिते १५

भद्रकाल्युवाच।

अरे विप्रवटो जाल्म निर्भूपान् कर्त्तुमिच्छसि।
यथा हि वामनश्चन्द्रं करेणाहर्त्तुमिच्छति ॥ १६
नानायत्नकृतः पुण्यान् महाबलपराक्रमान्।
दिगम्बरसहायेन मद्भृत्यान् हन्तुमिच्छसि ॥ १७
स तयोर्वचनं श्रुत्वा रुरोदोच्चैश्च शोकतः।
सहसा पुरतस्तेषां प्राणांस्त्यक्तुं समुद्यतः ॥ १८
विप्रस्य रोदनं दृष्ट्वा शङ्करः करुणानिधिः।
पश्यन् दुर्गाञ्च कालीञ्च कृत्वातिविनयं विभुः ॥ १९
तयोरनुमतिं प्राप्य सर्व्वेषां भक्तवत्सलः।
जमदग्निसुतं सद्यः प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ २०

शङ्कर उवाच।

अद्यप्रभृति हे वत्स त्वं मे पुत्त्रसमो महान्।
दास्यामि मन्त्रं गुह्यं ते त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् ॥ २१
एवम्भूतञ्च कवचं दास्यामि परमाद्भुतम्।
लीलया मत्प्रसादेन कार्त्तवीर्य्यं हनिष्यसि ॥ २२
त्रिःसप्तकृत्वो निर्भूपां करिष्यसि महीं द्विज।
जगत् ते यशसा पूर्णं भविष्यति न संशयः ॥ २३
इत्युक्त्वा शङ्करस्तस्मै ददौ मन्त्रं सुदुर्लभम्।
त्रैलोक्यविजयं नाम कवचं परमाद्भुतम् ॥ २४
स्तवं पूजाविधानञ्च पुरश्चरणपूर्व्वकम्।
मन्त्रसिद्धेरनुष्ठानं यथावन्नियमक्रमम् ॥ २५
सिद्धिस्थानं कालसंख्यां कथयामास नारद।
वेदवेदाङ्गनिखिलं पाठयामास तत्क्षणम् ॥ २६
नागपाशं पाशुपतं ब्रह्मास्त्रञ्च सुदुर्लभम्।
वह्निं नारायणास्त्रञ्च वायव्यं वारुणं तथा ॥ २७
गान्धर्व्वं गारुडञ्चैव जृम्भणास्त्रं तथैव च।
गदां शक्तिं तथा पाशं शूलमव्यर्थमुत्तमम् ॥ २८
नानाप्रकारशस्त्रास्त्रं मन्त्रञ्च विधिपूर्व्वकम्।
शस्त्रास्त्राणाञ्च संहारं विक्षेपमक्षयं धनुः ॥ २९

(क) सा च शुष्कोष्ठतालुका इति पाठः क्वाचित्कः।

आत्मरक्षणसन्धानं संग्रामविजयक्रमम्।
मायायुद्धञ्च विविधं हुङ्कारं मन्त्रपूर्व्वकम्॥ ३०
रक्षणञ्च स्वसैन्यानां परसैन्यविमर्द्दनम्।
नानाप्रकारमतुल-सुपायं रणसङ्कटे।
संसारमोहिनीं विद्यां जन्म-मृत्युहरां हरेः॥ ३१
स्थित्वा चिरं गुरोर्वासे सर्व्वविद्यां विबोध्य सः।
तीर्थं कृत्वा मन्त्रसिद्धिं तांश्च नत्वा जगाम सः॥ ३२

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेश-
खण्डे नारायण-नारद-संवादे
त्रिंशोऽध्यायः॥ ३०॥

एकत्रिंशोऽध्यायः।

नारद उवाच।
भगवन् श्रोतुमिच्छामि किं मन्त्रं भगवान् हरः।
कृपया पर्शुरामाय किं स्तोत्रं कवचं ददौ॥ १
को वास्य मन्त्रस्याराध्यः किं फलं कवचस्य च।
स्तवनस्य फलं किं वा तद्भवान् वक्तुमर्हति॥ २

नारायण उवाच।
मन्त्राराध्यो हि भगवान् परिपूर्णतमः स्वयम्।
गोलोकनाथः श्रीकृष्णो गोपगोपीश्वरः प्रभुः॥ ३
त्रैलोक्यविजयं नाम कवचं परमाद्भुतम्।
स्तवराजं महापुण्यं विभूतियोगसम्भवम्॥ ४
मन्त्रं कल्पतरुं नाम सर्व्वकामफलप्रदम्।
प्रददौ पर्शुरामाय रत्नपर्व्वतसन्निधौ॥ ५
स्वयम्प्रभानदीतीरे पारिजातवनान्तरे।
आश्रमे लोकदेवस्य माधवस्य च सन्निधौ॥ ६

महादेव उवाच।
वत्स गच्छ महाभाग भृगुवंशसमुद्भव।
पुत्राधिकोऽसि प्रेम्णा मे कवचग्रहणं कुरु॥ ७
शृणु राम प्रवक्ष्यामि ब्रह्माण्डे परमाद्भुतम्।
त्रैलोक्यविजयं नाम श्रीकृष्णस्य जयावहम्॥ ८
श्रीकृष्णेन पुरा दत्तं गोलोके राधिकाश्रमे।
रासमण्डलमध्ये च मह्यं वृन्दावने वने॥ ९
अतिगुह्यतरं तत्त्वं सर्व्वमन्त्रौघविग्रहम्।
पुण्यात् पुण्यतरञ्चैव परं स्नेहाद्वदामि ते॥ १०
यद्धृत्वा पठनाद्देवी मूलप्रकृतिरीश्वरी।
शुम्भं निशुम्भं महिषं रक्तवीजं जघान ह॥ ११
यद्धृत्वाहञ्च जगतां संहर्त्ता सर्व्वतत्त्ववित्।
अवध्यं त्रिपुरं पूर्व्वं दुरन्तमवलीलया॥ १२
यद्धृत्वा पठनाद्ब्रह्मा ससृजे सृष्टिमुत्तमाम्।
यद्धृत्वा भगवान् शेषो विधत्ते विश्वमेव च॥ १३
यद्धृत्वा कूर्म्मराजश्च शेषं धत्तेऽवलीलया।
यद्धृत्वा भगवान् वायुर्विश्वाधारो विभुः स्वयम्॥१४
यद्धृत्वा वरुणः सिद्धः कुवेरश्च धनेश्वरः।
यद्धृत्वा पठनादिन्द्रो देवानामधिपः स्वयम्॥ १५
यद्धृत्वा भाति भुवने तेजोराशिः स्वयं रविः।
यद्धृत्वा पठनाच्चन्द्रो महाबलपराक्रमः॥ १६
अगस्त्यः सागरान् सप्त यद्धृत्वा पठनात् पपौ।
चकार तेजसा पूर्णं दैत्यं वातापिसंज्ञकम्॥ १७
यद्धृत्वा पठनाद्देवी सर्व्वाधारा वसुन्धरा।
यद्धृत्वा पठनात् पूता गङ्गा भुवनपावनी॥ १८
यद्धृत्वा जगतां साक्षी धर्म्मो धर्म्मभृतां वरः।
सर्व्वविद्याधिदेवी सा यच्च धृत्वा सरस्वती॥ १९
यद्धृत्वा जगतां लक्ष्मीरन्नदात्री परात्परा।
यद्धृत्वा पठनाद्देवान् सावित्री प्रसुषाव च॥ २०
वेदाश्च धर्म्मवक्तारो यद्धृत्वा पठनाद्भृगो।
यद्धृत्वा पठनाच्छुद्धस्तेजस्वी हव्यवाहनः॥ २१
सनत्कुमारो भगवान् यद्धृत्वा ज्ञानिनां वरः॥ २२
दातव्यं कृष्णभक्ताय साधवे च महात्मने।
शठाय परशिष्याय दत्त्वा मृत्युमवाप्नुयात्॥ २३
त्रैलोक्यविजयस्यास्य कवचस्य प्रजापतिः।
ऋषिश्छन्दश्च गायत्री देवो रासेश्वरः स्वयम्॥ २४
त्रैलोक्यविजयप्राप्तौ विनियोगः प्रकीर्त्तितः।
परात्परञ्च कवचं त्रिषु लोकेषु दुर्लभम्॥ २५
प्रणवो मे शिरः पातु श्रीकृष्णाय नमः सदा।
सदा पायात् कपालं कृष्णाय स्वाहेति पञ्चाक्षरः॥२६
कृष्णेति पातु नेत्रे च कृष्णस्वाहेति तारकाम्।
हरये नम इत्येवं भ्रूलतां पातु मे सदा॥ २७
ओं गोविन्दाय स्वाहेति नासिकां पातु सन्ततम्।
गोपालाय नमो गण्डौ पातु मे सर्व्वतः सदा॥ २८
श्रीकृष्णाय नमः कर्णौ पातु कल्पतरुर्मम।
ओं कृष्णाय नमः शश्वत् पातु मेऽधरयुग्मकम्॥२९
ओं गोविन्दाय स्वाहेति दन्तावलिं मे सदाऽवतु।

ओं कृष्णाय दन्तरन्ध्रं दन्तोर्द्धं क्लीं सदाऽवतु ॥ ३०
ओं श्रीकृष्णाय स्वाहेति जिह्विकां पातु मे सदा ।
रासेश्वराय स्वाहेति तालुकं पातु मे सदा ॥ ३१
राधिकेशाय स्वाहेति कण्ठं पातु सदा मम ।
नमो गोपाङ्गनेशाय वक्षः पातु सदा मम ॥ ३२
ओं गोपेशाय स्वाहेति स्कन्धं पातु सदा मम ।
नमः किशोरवेशाय स्वाहा पृष्ठं सदाऽवतु ॥ ३३
उदरं पातु मे नित्यं मुकुन्दाय नमः सदा ।
ओं ह्रीं क्लीं कृष्णाय स्वाहेति करौ पादौ सदा मम ३४
ओं विष्णवे नमो बाहु-युग्मं पातु सदा मम ।
ओं ह्रीं भगवते स्वाहा नखरं पातु मे सदा ॥ ३५
ओं नमो नारायणायेति नखरन्ध्रं सदाऽवतु ।
ओं ह्रीं ह्रीं पद्मनाभाय नाभिं पातु सदा मम ॥३६
ओं सर्व्वेशाय स्वाहेति कङ्कालं पातु मे सदा ।
ओं गोपीरमणाय स्वाहा नितम्बं पातु मे सदा ॥३७
ओं गोपीरमणनाथाय पादौ पातु सदा मम ।
ओं ह्रीं श्रीं रसिकेशाय स्वाहा सर्व्वं सदाऽवतु ॥३८
ओं केशवाय स्वाहेति मम केशान् सदाऽवतु ।
नमः कृष्णाय स्वाहेति ब्रह्मरन्ध्रं सदाऽवतु ॥ ३९
ओं माधवाय स्वाहेति लोमानि मे सदाऽवतु ।
ओं ह्रीं श्रीं रसिकेशाय स्वाहा सर्व्वं सदाऽवतु ॥४०
परिपूर्णतमः कृष्णः प्राच्यां मां सर्व्वदाऽवतु ।
स्वयं गोलोकनाथो मामाग्नेय्यां दिशि रक्षतु ॥४१
पूर्णब्रह्मस्वरूपश्च दक्षिणे मां सदाऽवतु ।
नैरृत्यां पातु मां कृष्णः पश्चिमे पातु मां हरिः॥४२
गोविन्दः पातु मां शश्वद्वायव्यां दिशि नित्यशः ।
उत्तरे मां सदा पातु रसिकानां शिरोमणिः ॥ ४३
ऐशान्यां मां सदा पातु वृन्दावनविहारकृत् ।
वृन्दावनीप्राणनाथः पातु मामूर्द्ध्वदेशतः ॥ ४४
सदैव माधवः पातु बलिहारी महाबलः ।
जले स्थले चान्तरीक्षे नृसिंहः पातु मां सदा ॥४५
स्वप्ने जागरणे शश्वत् पातु मां माधवः सदा ।
सर्व्वान्तरात्मा निर्लिप्तो रक्ष मां सर्व्वतो विभुः ॥४६
इति ते कथितं वत्स सर्व्वमन्त्रौघविग्रहम् ।
त्रैलोक्यविजयं नाम कवचं परमाद्भुतम् ॥ ४७
मया श्रुतं कृष्णवक्त्रात् प्रवक्तव्यं न कस्यचित् ।
गुरुमभ्यर्च्य विधिवत् कवचं धारयेत् तु यः ॥ ४८
कण्ठे वा दक्षिणे बाहौ सोऽपि विष्णुर्न संशयः ।
स च भक्तो वसेद्यत्र लक्ष्मीर्वाणी वसेत् ततः ॥ ४९
यदि स्यात् सिद्धकवचो जीवन्मुक्तो भवेत् तु सः ।
निश्चितं कोटिवर्षाणां पूजायाः फलमाप्नुयात् ॥ ५०
राजसूयसहस्राणि वाजपेयशतानि च ।
अश्वमेधायुतान्येव नरमेधायुतानि च ॥ ५१
महादानानि यान्येव प्रादक्षिण्यं भुवस्तथा ।
त्रैलोक्यविजयस्यास्य कलां नार्हन्ति षोड़शीम्॥५२
व्रतोपवास-नियमः स्वाध्यायाध्ययनं तपः ।
स्नानञ्च सर्व्वतीर्थेषु नास्यार्हन्ति कलामपि ॥ ५३
सिद्धत्वममरत्वञ्च दासत्वं श्रीहरेरपि ।
यदि स्यात् सिद्धकवचः सर्व्वं प्राप्नोति निश्चितम् ॥५४
स भवेत् सिद्धकवचो दशलक्षं जपेत् तु यः ।
यो भवेत् सिद्धकवचः सर्व्वज्ञः स भवेद्ध्रुवम् ॥ ५५
इदं कवचमज्ञात्वा भजेत् कृष्णं सुमन्दधीः ।
कोटिकल्पप्रजप्तोऽपि न मन्त्रः सिद्धिदायकः ॥ ५६
गृहीत्वा कवचं वत्स महीं निःक्षत्त्रियां कुरु ।
त्रिःसप्तकृत्वो निःशङ्कः सदानन्दोऽवलीलया ॥ ५७
राज्यं देयं शिरो देयं प्राणा देयाश्च पुत्त्रक ।
एवम्भूतञ्च कवचं न देयं प्राणसङ्कटे ॥ ५८

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे
नारायण-नारद-संवादे कवचप्रदानं
नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

द्वात्रिंशोऽध्यायः ।

भृगुरुवाच ।

सम्प्राप्तं कवचं नाथ शश्वत् सर्व्वाङ्गरक्षणम् ।
सुखदं मोक्षदं सारं शत्रुसंहारकारणम् ॥ १
अधुना भगवन्मन्त्रं स्तोत्रं पूजाविधिं प्रभो ।
देहि मह्यमनाथाय शरणागतपालक ॥ २

महादेव उवाच ।

ओं श्रीं नमः श्रीकृष्णाय परिपूर्णतमाय च ।
स्वाहेत्यनेन मन्त्रेण भज गोपीश्वरं विभुम् ॥ ३
मन्त्रेषु मन्त्रराजोऽयं महान् सप्तदशाक्षरः ।
सिद्धोऽयं पञ्चलक्षेण जपेन मुनिपुङ्गव ॥ ४
तद्दशांशञ्च हवनं तद्दशांशाभिषेचनम् ।

तपर्णं तद्दशांशञ्च तद्दशांशञ्च भोजनम् ॥ ५
सुवर्णानाञ्च शतकं पुरश्चरणदक्षिणा।
मन्त्रसिद्धस्य पुंसश्च विश्वं करतलं मुने ॥ ६
शक्तः पातुं समुद्रांश्च विश्वं संहर्त्तुमीश्वरः।
पाञ्चभौतिकदेहेन वैकुण्ठं गन्तुमीश्वरः ॥७
तस्य संस्पर्शमात्रेण पदपङ्कजरेणुना।
पूतानि सर्व्वतीर्थानि सद्यः पूता वसुन्धरा ॥ ८
ध्यानञ्च सामवेदोक्तं शृणु मत्मुखतो मुने।
सर्व्वेश्वरस्य कृष्णस्य भक्ति मुक्ति-प्रदायि च ॥ ९
नवीनजलदश्यामं नीलेन्दीवरलोचनम्।
शरत्पार्व्वणचन्द्रास्य-मीषद्धास्यं मनोहरम् ॥ १०
कोटिकन्दर्पलावण्य-लीलाधाम-मनोहरम्।
रत्नसिंहासनस्थं तं रत्नभूषणभूषितम् ॥ ११
चन्दनोक्षितसर्व्वाङ्गं पीताम्बरधरं वरम्।
वीक्ष्यमाणञ्च गोपीभिः सस्मिताभिश्च सन्ततम् ॥१२
प्रफुल्लमालतीमाला-वनमालाविभूषितम्।
दधतं कुन्दपुष्पाढ्यां चूड़ां चन्द्रकचर्च्चिताम् ॥ १३
शेषां क्षिपन्तीं नभसश्चन्द्रताराग्वितस्य च।
रत्नभूषणसर्व्वाङ्गं राधावक्षःस्थलस्थितम् ॥ १४
सिद्धेन्द्रैश्च मुनीन्द्रैश्च देवेन्द्रैः परिषेवितम्।
ब्रह्म-विष्णु-महेशैश्च श्रुतिभिश्च स्तुतं भजे ॥ १५
ध्यानेनानेन तं ध्यात्वा चोपचाराणि षोड़श।
दत्त्वा भक्त्या च सम्पूज्य सर्व्वफलं लभेत् पुमान् ॥१६
आद्यं पाद्यमासनञ्च वसनं भूषणं तथा।
गामर्घ्यं मधुपर्कञ्च यज्ञसूत्रमनुत्तमम् ॥ १७
धूप-दीपौ च नैवेद्यं पुनराचमनीयकम्।
नानाप्रकारपुष्पञ्च ताम्बूलञ्च सुवासितम् ॥ १८
चन्दनागुरुकस्तूरी दिव्यतल्पं मनोहरम्।
भक्त्या भगवते देयं माल्यं पुष्पाञ्जलित्रयम् ॥ १९
ततः षड़ङ्गं सम्पूज्य पश्चात् सम्पूजयेद्गणम्।
श्रीदामानं सुदामानं वसुदामानमेव च ॥ २०
हरिभानुं चन्द्रभानुं सूर्य्यभानुं सुभानुकम्।
पार्षदप्रवरान् सप्त पूजयेद्भक्तिभावतः ॥ २१
गोपीश्वरीं राधिकाञ्च मूलप्रकृतिमीश्वरीम्।
कृष्णशक्तिं कृष्णपूज्यां पूजयेद्भक्तिपूर्व्वकम् ॥ २२
गोपगोपीगणं शान्तं मां ब्रह्माणञ्च पार्व्वतीम्।
लक्ष्मीं सरस्वतीं पृथ्वीं सर्व्वदेवं नवग्रहम् ॥ २३

देवषट्कं समभ्यर्च्य पुनः पञ्चोपचारतः।
पश्चाद्देवं क्रमेणैव श्रीकृष्णं पूजयेत् सुधीः ॥ २४
गणेशञ्च दिनेशञ्च वह्निं विष्णुं शिवं शिवाम्।
समभ्यर्च्य देवषट्कमिष्टदेवञ्च पूजयेत् ॥ २५
गणेशं विघ्ननाशाय व्याधिनाशाय भास्करम्।
आत्मनः शुद्धये वह्निं श्रीविष्णुं मुक्तिहेतवे ॥ २६
ज्ञानाय शङ्करं दुर्गां परमैश्वर्य्यहेतवे।
सम्पूजने फलमिदं विपरीतमपूजने ॥ २७
ततः कृत्वा परीहार-मिष्टदेवञ्च भक्तितः।
स्तोत्रञ्च सामवेदोक्तं पठेद्भक्त्या च तच्छृणु ॥ २८

महादेव उवाच।

परंब्रह्म परं धाम परं ज्योतिः सनातनम्।
निर्लिप्तं परमात्मानं नमामि सर्व्वकारणम् ॥ २९
स्थूलात् स्थूलतमं देवं सूक्ष्मात् सूक्ष्मतमं परम्।
सर्व्वदृश्यमदृश्यञ्च स्वेच्छाचारं नमाम्यहम् ॥ ३०
साकारञ्च निराकारं सगुणं निर्गुणं प्रभुम्।
सर्व्वाधारञ्च सर्व्वञ्च स्वेच्छारूपं नमाम्यहम् ॥ ३१
अतीवकमनीयञ्च रूपं निरुपमं विभुम्।
करालरूपमत्यन्तं बिभ्रतं प्रणमाम्यहम् ॥ ३२
कर्म्मणः कर्म्मरूपं तं साक्षिणं सर्व्वकर्म्मणाम्।
फलञ्च फलदातारं सर्व्वरूपं नमाम्यहम् ॥ ३३
स्रष्टा पाता च संहर्त्ता कलया मूर्त्तिभेदतः।
नानामूर्त्तिकलांशेन यः पुमांस्तं नमाम्यहम् ॥ ३४
स्वयं प्रकृतिरूपश्च मायया च स्वयं पुमान्।
तयोः परं स्वयं शश्वत् तं नमामि परात्परम् ॥ ३५
स्त्रीपुंनपुंसकं रूपं यो बिभर्त्ति स्वमायया।
स्वयं माया स्वयं मायी यो देवस्तं नमाम्यहम् ॥३६
तारणं सर्व्वदुःखानां सर्व्वकारणकारणम्।
धारणं सर्व्वविश्वानां सर्व्वबीजं नमाम्यहम् ॥ ३७
तेजस्विनां रविर्यो हि सर्व्वजातिषु ब्राह्मणः।
नक्षत्राणाञ्च यश्चन्द्रस्तं नमामि जगत्प्रभुम् ॥ ३८
रुद्राणां वैष्णवानाञ्च ज्ञानिनां यो हि शङ्करः।
नागानां यो हि शेषश्च तं नमामि जगत्पतिम् ॥३९
प्रजापतीनां यो ब्रह्मा सिद्धानां कपिलः स्वयम्।
सनत्कुमारो मुनिषु तं नमामि जगद्गुरुम् ॥ ४०
देवानां यो हि विष्णुश्च देवीनां प्रकृतिः स्वयम्।
स्वायम्भुवो मनूनां यो मानवेषु च वैष्णवः।

नारीणां शतरूपा च बहुरूपं नमाम्यहम् ॥ ४१
ऋतूनां यो वसन्तश्च मासानां मार्गशीर्षकः।
एकादशी तिथीनाञ्च नमामि सर्व्वरूपिणम् ॥ ४२
सागरः सरितां यश्च पर्व्वतानां हिमालयः।
वसुन्धरा सहिष्णूनां तं सर्व्वं प्रणमाम्यहम् ॥ ४३
पत्राणां तुलसीपत्रं दारुरूपेषु चन्दनम्।
वृक्षाणां कल्पवृक्षो यस्तं नमामि जगत्पतिम् ॥ ४४
पुष्पाणां पारिजातश्च शस्यानां धान्यमेव च।
अमृतं भक्ष्यवस्तूनां नानारूपं नमाम्यहम् ॥ ४५
ऐरावतो गजेन्द्राणां वैनतेयश्च पक्षिणाम्।
कामधेनुश्च धेनूनां सर्व्वरूपं नमाम्यहम् ॥ ४६
तैजसानां सुवर्णञ्च धनानां धान्यमेव च।
यः केशरी पशूनाञ्च वररूपं नमाम्यहम् ॥ ४७
यक्षाणाञ्च कुबेरो यो ग्रहाणाञ्च वृहस्पतिः।
दिक्पालानां महेन्द्रश्च तं नमामि परं वरम् ॥ ४८
वेदसङ्घश्च शास्त्राणां पण्डितानां सरस्वती।
अक्षराणामकारो यस्तं प्रधानं नमाम्यहम् ॥ ४९
मन्त्राणां विष्णुमन्त्रश्च तीर्थानां जाह्नवी स्वयम्।
इन्द्रियाणां मनो यो हि सर्व्वश्रेष्ठं नमाम्यहम् ॥५०
सुदर्शनञ्च शस्त्राणां व्याधीनां वैष्णवो ज्वरः।
तेजसां ब्रह्मतेजश्च वरेण्यञ्च नमाम्यहम् ॥ ५१
निष्किश्च बलवतां मनश्च शीघ्रगामिणाम्।
कालः कलयतां यो हि तं नमामि विलक्षणम् ॥ ५२
ज्ञानदाता गुरूणाञ्च मातृरूपश्च बन्धुषु।
मित्रेषु जन्मदाता यस्तं सारं प्रणमाम्यहम् ॥ ५३
शिल्पिनां विश्वकर्म्मा यः कामदेवश्च रूपिणाम्।
पतिव्रता यः पत्नीनां नमस्यं तं नमाम्यहम् ॥ ५४
प्रियेषु पुत्त्ररूपो यो नृपरूपो नरेषु च।
शालग्रामश्च यन्त्राणां तं विशिष्टं नमाम्यहम् ॥ ५५
धर्म्मः कल्याणवीजानां वेदानां सामवेदकः।
धर्म्माणां सत्यरूपो यो विशिष्टं तं नमाम्यहम् ॥ ५६
जले शैत्यस्वरूपो यो गन्धरूपश्च भूमिषु।
शब्दरूपश्च गगने तं प्रणम्यं नमाम्यहम् ॥ ५७
क्रतूनां राजसूयो यो गायत्री छन्दसाञ्च यः।
गन्धर्व्वाणां चित्ररथस्तं गरिष्ठं नमाम्यहम् ॥ ५८
क्षीरस्वरूपो गव्यानां पवित्राणाञ्च पावकः।
पुण्यदानाञ्च यस्तोयं तं नमामि शुभप्रदम् ॥ ५९
तृणानां कुशरूपो यो व्याधिरूपश्च वैरिणाम्।
गुणानां शान्तरूपो यश्चित्ररूपं नमाम्यहम् ॥ ६०
तेजोरूपो ज्ञानरूपः सर्व्वरूपश्च यो महान्।
सर्व्वानिर्व्वचनीयञ्च तं नमामि स्वयं विभुम् ॥ ६१
सर्व्वाधारेषु यो वायुर्यथात्मा नित्यरूपिणाम्।
आकाशो व्यापकानां यो व्यापकं तं नमाम्यहम् ॥६२
वेदानिर्व्वचनीयं यं न स्तोतुं पण्डितः क्षमः।
यदनिर्व्वचनीयञ्च को वा तत् स्तोतुमीश्वरः ॥ ६३
वेदा न शक्ता यं स्तोतुं जड़ीभूता सरस्वती।
तञ्च वाङ्मनसोः पारं को विद्वान् स्तोतुमीश्वरः ॥६४
शुद्धतेजःस्वरूपञ्च भक्तानुग्रहविग्रहम्।
अतीवकमनीयञ्च श्यामरूपं नमाम्यहम् ॥ ६५
द्विभुजं मुरलीवक्त्रं किशोरं सस्मितं मुदा।
शश्वद्गोपाङ्गनाभिश्च वीक्ष्यमाणं नमाम्यहम् ॥ ६६
राधया दत्तताम्बूलं भुक्तवन्तं मनोहरम्।
रत्नसिंहासनस्थञ्च तमीशं प्रणमाम्यहम् ॥ ६७
रत्नभूषणभूषाढ्यं सेवितं श्वेतचामरैः।
पार्षदप्रवरैर्गोपकुमारैस्तं नमाम्यहम् ॥ ६८
वृन्दावनान्तरे रम्ये रासोल्लाससमुत्सुकम्।
रासमण्डलमध्यस्थं नमामि रसिकेश्वरम् ॥ ६९
शतशृङ्गे महाशैले गोलोके रत्नपर्व्वते।
विरजापुलिने रम्ये प्रणमामि विहारिणम् ॥ ७०
परिपूर्णतमं शान्तं राधाकान्तं मनोहरम्।
सत्यं ब्रह्मस्वरूपञ्च नित्यं कृष्णं नमाम्यहम् ॥ ७१
श्रीकृष्णस्य स्तोत्रमिदं त्रिसन्ध्यं यः पठेन्नरः।
धर्म्मार्थ-काम-मोक्षाणां स दाता भारते भवेत् ॥ ७२
हरिदास्यं हरौ भक्तिं लभेत् स्तोत्रप्रसादतः।
इह लोके जगत्पूज्यो विष्णुतुल्यो भवेद्ध्रुवम् ॥ ७३
सर्व्वसिद्धेश्वरः शान्तोऽप्यन्ते याति हरेः पदम्।
तेजसा यशसा भाति यथा सूर्य्यो महीतले ॥ ७४
जीवन्मुक्तः कृष्णभक्तः स भवेन्नात्र संशयः।
अरोगी गुणवान् विद्वान् पुत्त्रवान् धनवान् सदा ॥ ७५
षड़भिज्ञो दशबलो मनोयायी भवेद्ध्रुवम्।
सर्व्वज्ञः सर्व्वदश्चैव स दाता सर्व्वसम्पदाम्।
कल्पवृक्षसमः शश्वद्भवेत् कृष्णप्रसादतः ॥ ७६
इत्येवं कथितं स्तोत्रं त्वं वत्स गच्छ पुष्करम्।
तत्र कृत्वा मन्त्रसिद्धिं पश्चात् प्राप्स्यसि वाञ्छितम् ॥७७

त्रिःसप्तकृत्वो निर्भूपां कुरु पृथ्वीं यथासुखम् ।
ममाशिषा मुनिश्रेष्ठ श्रीकृष्णस्य प्रसादतः ॥ ७८

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे
नारायण-नारद-संवादे स्तवप्रदानं
नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

शिवं प्रणम्य स भृगुदुर्गां कालीं मुदान्वितः ।
गत्वा पुष्करतीर्थञ्च मन्त्रसिद्धिं चकार ह ॥ १
स बभूव निराहारो मासं भक्तिसमन्वितः ।
ध्यायन् कृष्णपदाम्भोजं वायुशुद्धिं चकार सः ॥ २
ददर्श चक्षुरुन्मील्य गगनं तेजसा वृतम् ।
दिशो दश द्योतयन्तं समाच्छन्नदिवाकरम् ॥ ३
तेजोमण्डलमध्यस्थं रत्नयानं ददर्श ह ।
ददर्श तत्र पुरुष-मतीवसुन्दरं वरम् ॥ ४
ईषद्धास्यप्रसन्नास्यं भक्तानुग्रहकारकम् ।
मूर्द्ध्ना प्रणम्य दण्डवद्दरं वव्रे तमीश्वरम् ॥ ५
त्रिःसप्तकृत्वो निर्भूपां करिष्यामि महीमिति ।
पदारविन्दे सुदृढ़ां तां भक्तिमनपायिनीम् ॥ ६
दास्यं सुदुर्लभं शश्वत् त्वत्पादाब्जे च देहि मे ।
कृष्णस्तस्मै वरं दत्त्वा तत्रैवान्तरधीयत ॥ ७
भृगुः प्रणम्य भवनं जगाम तत् परात्परम् ।
पस्पन्द दक्षिणाङ्गञ्च परं मङ्गलसूचकम् ॥ ८
वाञ्छाप्रतीतजननं सुस्वप्नञ्च ददर्श ह ।
मनःप्रसन्नं स्फीतञ्च तद्बभूव दिवानिशम् ।
सम्भाष्य स्वजनं सर्व्वं गृहे तस्थौ मुदान्वितः ॥ ९
स्वशिष्यान् पितृशिष्यांश्च भ्रातृवर्गांश्च बान्धवान् ।
आनीयानीय विविधान् मन्त्रांश्च स चकार ह ॥ १०
पौर्व्वापर्य्यं स्ववृत्तान्तं तानेवोक्त्वा शुभक्षणे ।
तैरेव सार्द्धं बलवान् बभूव गमनोन्मुखः ॥ ११
ददर्श मङ्गलं रामः शुश्राव जयसूचकम् ।
बुबुधे मनसा सर्व्वं स्वजयं वैरिसंचयम् ॥ १२
यात्राकाले च पुरतः शुश्राव सहसा मुनिः ।
हरिशब्दं शङ्खशब्दं घण्टा-दुन्दुभिवादनम् ॥ १३
आकाशवाणीं सङ्गीतं जयस्ते भवितेति च ।
नरेङ्गितञ्च कल्याणं मेघशब्दं जयावहम् ॥ १४
चकार यात्रां भगवान् श्रुत्वैवं विविधं शुभम् ।
ददर्श पुरतो विप्र-वन्दि-दैवज्ञ-भिक्षुकान् ॥ १५
ज्वलत्प्रदीपं बिभ्रन्तीं पतिपुत्रवतीं सतीम् ।
पुरो ददर्श स्मेरास्यां नानाभूषणभूषिताम् ॥ १६
शवं शिवां पूर्णकुम्भं चाषञ्च नकुलं तथा ।
गच्छन् ददश रामश्च यात्रामङ्गलसूचकम् ॥ १७
कृष्णसारं गजं सिंहं तुरगं गण्डकं द्विपम् ।
चमरीं राजहंसञ्च चक्रवाकं शुकं पिकम् ॥ १८
मयूरं खञ्जनञ्चैव शङ्खचिह्नं चकोरकम् ।
पारावतं वलाकाञ्च कारण्डं चातकं चटम् ॥ १९
सौदामिनीं शक्रचापं सूर्य्यं सूर्य्यसभां शुभाम् ।
सद्योमांसं सजीवञ्च मत्स्यं शङ्खं सुवर्णकम् ॥ २०
माणिक्यं रजतं मुक्तां मणीन्द्रञ्च प्रवालकम् ।
दधि लाजं शुक्लधान्यं शुक्लपुष्पञ्च कुङ्कुमम् ॥ २१
पर्णं पताकां छत्रञ्च दर्पणं श्वेतचामरम् ।
धेनुं वत्सप्रयुक्ताञ्च रथस्थं भूमिपं तथा ॥ २२
दुग्धमाज्यं तथा पूगमश्रुतं पायसं तथा ।
शालग्रामं पक्वफलं स्वस्तिकं शर्करां मधु ॥ २३
मार्ज्जारञ्च वृषेन्द्रञ्च मेष-पर्व्वत-मूषिकम् ।
मेघाच्छन्नस्य च रवेरुदयं चन्द्रमण्डलम् ॥ २४
कस्तूरीव्यजनं तोयं हरिद्रां तीर्थमृत्तिकाम् ।
सिद्धार्थं सर्षपं दूर्व्वां विप्रबालञ्च बालिकाम् ॥ २५
मृगं वेश्याञ्च भ्रमरं कर्पूरं पीतवाससम् ।
गोमूत्रं गोपुरीषञ्च गोधूलिं गोपदाङ्कितम् ॥ २६
गोष्ठं गवां वर्त्म रम्यां गोशालां गोरतिं शुभाम् ।
भूषणं देवप्रतिमां ज्वलदग्निं महोत्सवम् ॥ २७
ताम्रञ्च स्फटिकं वेद्यं सिन्दूरं माल्यचन्दनम् ॥ २८
गन्धञ्च हीरकं रत्नं ददर्श दक्षिणे शुभम् ।
सुगन्धिवायोराघ्राणं प्राप विप्राशिषं शुभम् ॥ २९
इत्येवं मङ्गलं ज्ञात्वा प्रययौ स मुदान्वितः ।
अस्तं गते दिनकरे नर्म्मदातीरसन्निधौ ॥ ३०
तत्राक्षयवटं दिव्यं ददर्श सुमनोहरम् ।
अत्यूर्द्ध्वं विस्तृतमति-पुण्याश्रमपदं परम् ॥ ३१
पौलस्त्यतपसः स्थानं सुगन्धिवायुनान्वितम् ।
कार्त्तवीर्य्यार्ज्जुनाभ्यासे तत्र तस्थौ गणैः सह ॥ ३२
सुष्वाप पुष्पशय्यायां किङ्करैः परिषेवितः ।

निद्रां ययौ परिश्रान्तः परमानन्दसंयुतः ॥ ३३
निशातिशेषे स भृगुश्चारु स्वप्नं ददर्श ह ।
न चिन्तितं यन्मनसा वायु-पित्त-कफं विना ॥ ३४
गजाश्व-शैल-प्रासाद-गो-वृक्षफलितेषु च ।
आरुह्यमाणमात्मानं रुदन्तं कृमिभक्षितम् ॥ ३५
आरुह्यमाणमात्मानं नौकायां चन्दनोक्षितम् ।
धृतवन्तं पुष्पमालां शोभितं पीतवाससा ॥ ३६
विश्ववोक्षितसर्व्वाङ्गं वसा-पूयसमन्वितम् ।
वीणां वरां वादयन्तमात्मानञ्च ददर्श ह ॥ ३७
विस्तीर्णपद्मपत्रेषु स्वं ददर्श सरित्तटे ।
दध्याज्य-मधुसंयुक्तं भुक्तवन्तञ्च पायसम् ॥ ३८
भुक्तवन्तञ्च ताम्बूलं लभन्तं ब्राह्मणाशिषम् ।
फल-पुष्प-प्रदीपञ्च पश्यन्तं स्वं ददर्श ह ॥ ३९
परिपक्वफलं चौरमुष्णान्नं शर्करान्वितम् ।
स्वस्तिकं भुक्तवन्तं स्वं ददर्श च पुनः पुनः ॥ ४०
जलौकसा वृश्चिकेन मीनेन भुजगेन च ।
भक्षितं भीतमात्मानं पलायन्तं ददर्श सः ॥ ४१
ततो ददर्श चात्मानं मण्डलं चन्द्रसूर्य्ययोः ।
पतिपुत्रवतीं नारीं पश्यन्तं सस्मितं द्विजम् ॥ ४२
सुवेशया कन्यकया सस्मितेन द्विजेन च ।
ददर्श श्लिष्टमात्मानं तुष्टेन परितुष्टया ॥ ४३
फलितं पुष्पितं वृक्षं देवताप्रतिमां नृपम् ।
गजस्थञ्च रथस्थञ्च पश्यन्तं स्वं ददर्श ह ॥ ४४
पीतवस्त्रपरीधानां रत्नालङ्कारभूषिताम् ।
विशन्तीं ब्राह्मणीं गेहं पश्यन्तं स्वं ददर्श ह ॥ ४५
शङ्खञ्च स्फाटिकं श्वेतमालां मुक्ताञ्च चन्दनम् ।
सुवर्णं रजतं रत्नं पश्यन्तं स्वं ददर्श ह ॥ ४६
गजं वृषञ्च सर्पञ्च श्वेतञ्च श्वेतचामरम् ।
नीलोत्पलं दर्पणञ्च भार्गवः स्वं ददर्श ह ॥ ४७
रथस्थं नवरत्नस्थं मालतीमाल्यभूषितम् ।
रत्नसिंहासनस्थं स्वं भृगुः स्वप्ने ददर्श ह ॥ ४८
पद्मश्रेणीं पूर्णकुम्भं (क) दधि लाजं घृतं मधु ।
पर्णच्छत्रं छत्रिणञ्च भृगुः स्वप्ने ददर्श ह ॥ ४९
वकपङ्क्तिं हंसपङ्क्तिं कन्यापङ्क्तिं व्रतान्विताम् ।
पूजयन्तीं घटशुभं भृगुः स्वप्ने ददर्श ह ॥ ५०
मण्डपस्थं द्विजगणं पूजयन्तं हरं हरिम् ।
जयोऽस्त्वित्युक्तवन्तं तं भृगुः स्वप्ने ददर्श ह ॥ ५१
सुधावृष्टिं पर्णवृष्टिं फलवृष्टिञ्च शाश्वतीम् ।
पुष्पचन्दनवृष्टिञ्च भृगुः स्वप्ने ददर्श ह ॥ ५२
सद्योमांसं जीवमत्स्यं मयूरं श्वेतखञ्जनम् ।
सरोवरञ्च तीर्थानि भृगुः स्वप्ने ददर्श ह ॥ ५३
पारावतं शुकं चाषं शङ्खचिल्लञ्च चातकम् ।
व्याघ्रं सिंहञ्च सुरभीं भृगुः स्वप्ने ददर्श ह ॥ ५४
गोरोचनां हरिद्राञ्च शुक्लधान्याचलं वरम् ।
ज्वलदग्निं तथा दूर्व्वां भृगुः स्वप्ने ददर्श ह ॥ ५५
देवालयसमूहञ्च शिवलिङ्गञ्च पूजितम् ।
अर्च्चितां मृन्मयीं शैवां भृगुः स्वप्ने ददर्श ह ॥ ५६
यव-गोधूमचूर्णानां पिष्टानि लड्डुकानि च ।
भृगुर्ददर्श स्वप्ने च बुभुजे च पुनः पुनः ॥ ५७
दिव्यवस्त्रपरीधानो रत्नभूषणभूषितः ।
अगम्यागमनं स्वप्ने चकार भृगुनन्दनः ॥ ५८
ददर्श नर्त्तकीं वेश्यां रुधिरञ्च सुरां पपौ ।
रुधिरोक्षितसर्व्वाङ्गः स्वप्ने च भृगुनन्दनः ॥ ५९
पक्षिणां पीतवर्णानां मानुषाणाञ्च नारद ।
मांसानि बुभुजे रामो हृष्टः स्वप्नेऽरुणोदये ॥ ६०
अकस्मान्निगडैर्बद्धं हतं शस्त्रेण स्वं भृगुम् ।
दृष्ट्वा च बुबुधे प्रातः समुत्तस्थौ हरिं स्मरन् ॥ ६१
अतीवहृष्टः स्वप्नेन प्रातःकृत्यं चकार सः ।
मनसा बुबुधे सर्व्वं विजेष्यामि रिपुं ध्रुवम् ॥ ६२

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेश-
खण्डे नारायण-नारद-संवादे
त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३३॥

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

स प्रातराह्निकं कृत्वा समालोच्य च तैः सह ।
दूतं प्रस्थापयामास कार्त्तवीर्य्याश्रमं भृगुः ॥ १
स दूतः शीघ्रमागत्य वसन्तं राजसंसदि ।
वेष्टितं सचिवैः सार्द्धमुवाच नृपतीश्वरम् ॥ २

रामदूत उवाच ।

नर्म्मदातीरसान्निध्ये न्यग्रोधाक्षयमूलके ।
स भृगुर्भ्रातृभिः सार्द्धं त्वं तत्र गन्तुमर्हसि ॥ ३

(क) पद्मश्रेणीं पूर्णकुम्भामिति क्वचित् पाठः ।

युद्धं कुरु महाराज ज्ञातिभिर्ज्ञातिभिः सह।
त्रिःसप्तकृत्वो निर्भूपां करिष्यति महीमिति॥ ४
इत्युक्त्वा रामदूतश्च जगाम रामसन्निधिम्।
राजा पिधाय सन्नाहं समरं गन्तुमुद्यतः॥ ५
गच्छन्तं समरं दृष्ट्वा प्राणेशं सा मनोरमा।
तमेव वारयामास वासयामास सन्निधौ॥ ६
राजा मनोरमां दृष्ट्वा प्रसन्नवदनेक्षणाः।
तामुवाच सभामध्ये वाक्यं मानसिकं मुने॥ ७

कार्त्तवीर्य्यार्ज्जुन उवाच।

मामेवाह्वयते कान्ते जमदग्निसुतो महान्।
स तिष्ठन् नर्म्मदातीरे रणाय भ्रातृभिः सह॥ ८
सम्प्राप्य शङ्कराच्छस्त्रं मन्त्रञ्च कवचं हरेः।
त्रिःसप्तकृत्वो निर्भूपां कर्त्तुमिच्छति मेदिनीम्॥ ९
आन्दोलयति मे प्राणान् मनः संक्षुभितं मुहुः।
शश्वत् स्फुरति वामाङ्गं दृष्टं स्वप्नं शृणु प्रिये॥ १०
तैलाभ्यङ्गितमात्मान-मदर्शं गर्द्दभोपरि।
बिभ्रन्तमोड्रपुष्पस्य माल्यञ्च रक्तचन्दनम्॥ ११
रक्तवस्त्रपरीधानं लौहालङ्कारभूषितम्।
हसन्तञ्चैव क्रीड़न्तं निर्व्वाणाङ्गारराशिना॥ १२
भस्माच्छन्नाञ्च पृथिवीं जवापुष्पान्वितां सति।
रहितं चन्द्र-सूर्य्याभ्यां रक्तसन्ध्यान्वितं नभः॥ १३
मुक्तकेशाञ्च नृत्यन्तीं विधवां छिन्ननासिकाम्।
रक्तवस्त्रपरीधाना-मदर्शमट्टहासिनीम्॥ १४
शववामग्निरहितां चितां भस्मसमन्विताम्।
भस्मवृष्टिमसृग्वृष्टि-मङ्गारवृष्टिमीश्वरि॥ १५
पक्वतालफलाकीर्णां पृथिवीमस्थिसंयुताम्।
अदर्शं खर्प्परांश्चैव छिन्नकेशनखान्वितम्॥ १६
पर्व्वतं लवणानाञ्च राशीभूतं कपर्द्दकम्।
चूर्णानाञ्चैव तैलाना-मदर्शं कन्दरं निशि॥ १७
अदर्शं पुष्पितं वृक्षमशोक-करवीरयोः।
तालवृक्षञ्च फलितं तत्र तत्र पतत् फलम्॥ १८
स्वकरात् पूर्णकलसः पपात च बभञ्ज च।
इत्यदर्शञ्च गगनात् सम्पतच्चन्द्रमण्डलम्॥ १९
अदर्शमम्बरात् सूर्य्यमण्डलं सम्पतद्भुवि।
उल्कापातं धूमकेतुं ग्रहणं चन्द्र-सूर्य्ययोः॥ २०
विकृताकारपुरुषं विकटास्यं दिगम्बरम्।
आगच्छन्तञ्चाग्रतस्तु अदर्शञ्च भयानकम्॥ २१
बाला द्वादशवर्षीया वस्त्रभूषणभूषिता।
संरुष्टा याति मद्गेहा-दित्यदर्शमहं निशि॥ २२
विदायं देहि राजेन्द्र लड्गेहाद्यामि काननम्।
वदसि त्वं मामिति च निश्यदर्शमहं शुचा॥ २३
रुष्टो विप्रो मां शपति सन्न्यासी च तथा गुरुः।
भित्तौ पुत्तलिकाश्चित्रा नृत्यन्तीत्यदर्शं परम्॥ २४
चञ्चलानाञ्च गृध्राणां काकानां निकरैः सदा।
पीड़ितं महिषाणाञ्च समदर्शमहं निशि॥ २५
तैलपीड़ितयन्त्रञ्च तैलकारेण भ्रामितम्।
दिगम्बरान् पाशहस्तानदर्शमहमीश्वरि॥ २६
नृत्यन्ति गायनाः सर्व्वे गानं गायन्ति मे गृहे।
विवाहं परमानन्द-मित्यदर्शमहं निशि॥ २७
रमणं कुर्व्वतो लोकान् केशाकेशीति कुर्व्वतः।
अदर्शं समरं रात्रौ काकानाञ्च शुनामिति॥ २८
मोटकानि च पिण्डानि श्मशानं शवसंयुतम्।
रक्तवस्त्रं शुक्लवस्त्र-मदर्शं निशि कामिनि॥ २९
कृष्णाम्बरा कृष्णवर्णा नग्ना च मुक्तकेशिनी।
विधवा श्लिष्यति च मामदर्शं निशि शोभने॥ ३०
नापितो मुण्डितो मुण्डं श्मश्रुश्रेणीं मम प्रिये।
वक्षःस्थलञ्च नखरमित्यदर्शमहं निशि॥ ३१
पादुकाचर्म्मरज्जूनामदर्शं राशिमुल्वणम्।
चक्रं भ्रमन्तं भूमौ च कुलालस्येति सुन्दरि॥ ३२
वात्यया घूर्ण्यमानञ्च शुष्कवृक्षं समुत्थितम्।
घूर्ण्यमानं कबन्धञ्च ददर्श निशि सुव्रते॥ ३३
ग्रथितां मुण्डमालाञ्च घूर्ण्यमानाञ्च वात्यया।
अतीवघोरदशना-मित्यदर्शमहं परे॥ ३४
भूत-प्रेता मुक्तकेशा वमन्तश्च हुताशनम्।
मां भीषयन्ति सतत-मित्यदर्शमहं निशि॥ ३५
दग्धजीवं दग्धवृक्षं व्याधिग्रस्तं नरं परम्।
अङ्गहीनञ्च वृषलमित्यदर्शमहं निशि॥ ३६
गेह-पर्व्वत-वृक्षाणां सहसा पतनं परम्।
मुहुर्मुहुर्वज्रपात-मित्यदर्शमहं निशि॥ ३७
कुक्कुराणां शृगालानां रोदनञ्च मुहुर्मुहुः।
गृहे गृहे च नियतमित्यदर्शमहं निशि॥ ३८
अधोमस्तमूर्द्ध्वपादं मुक्तकेशं दिगम्बरम्।
भूमौ भ्रमन्तं गच्छन्त-मित्यदर्शमहं नरम्॥ ३९
विकृताकारशब्दञ्च शमाधिदेवरोदनम्।

प्रातः श्रुत्वावबोधञ्च कमुपायं वदाधुना ॥ ४०
नृपतेर्वचनं श्रुत्वा हृदयेन विदूयता ।
रुदती तं सगद्गद-मुवाच सा नृपेश्वरम् ॥ ४१

मनोरमोवाच ।

हे नाथ रमणश्रेष्ठ श्रेष्ठः सर्व्वमहीभृताम् ।
प्राणातिरेक प्राणेश शृणु वाक्यं शुभावहम् ॥ ४२
नारायणांशो भगवान् जामदग्न्यो महाबली ।
सृष्टिसंहर्त्तुरंशस्य शिष्योऽयं जगतः प्रभोः ॥ ४३
त्रिःसप्तकृत्वो निर्भूपां करिष्यामि महीमिति ।
प्रतिज्ञा यस्य रामस्य तेन सार्द्धं रणं त्यज ॥ ४४
पापिनं रावणं जित्वा शूरं स्वमपि मन्यसे ।
स त्वया न जितो नाथ स्वपापेन पराजितः ॥ ४५
यो न रक्षति धर्म्मञ्च तस्य को रक्षिता भुवि ।
स नश्यति स्वयं मूढ़ो जीवन्नपि मृतो हि सः ॥ ४६
शुभाशुभस्य सततं साक्षी धर्म्मस्य कर्म्मणः ।
आत्मारामः स्थितः स्वान्ते मूढ़स्तं न हि पश्यति॥४७
पुत्रदारादिकं यद्यत् सर्व्वैश्वर्य्यमधर्म्मवित् ।
जलबुद्बुदवत् सर्व्वमनित्यं नश्वरं नृप ॥ ४८
संसारं स्वप्नसदृशं मत्वा सन्तोऽत्र भारते ।
ध्यायन्ते सततं धर्म्मं तपः कुर्व्वन्ति भक्तितः ॥ ४९
दत्तेन दत्तं यज्ज्ञानं तत् सर्व्वं विस्मृतं त्वया ।
अस्ति चेद्विप्रहिंसायां कुबुद्धे लक्ष्मनः कथम् ॥ ५०
सुखार्थं मृगयां गत्वा तत्रोपोष्य द्विजाश्रमे ।
भुक्त्वा मिष्टमपूर्व्वञ्च हतो विप्रो निरर्थकः ॥ ५१
गुरु-विप्र-सुराणाञ्च यः करोति पराभवम् ।
अभीष्टदेवस्तं रुष्टो विपत्तिस्तस्य सन्निधौ ॥ ५२
स्मरणं कुरु राजेन्द्र दत्तात्रेयपदाम्बुजम् ।
गुरौ भक्तिश्च सर्व्वेषां सर्व्वविघ्नविनाशिनी ॥ ५३
गुरुदेवं समभ्यर्च्च तं भृगुं शरणं व्रज ।
विप्रे देवे प्रसन्ने च क्षत्रियाणां न हि क्षतिः ॥५४
विप्रस्य किङ्करो भूपो वैश्यो भूपस्य भूमिप ।
सर्व्वेषां किङ्कराः शूद्रा ब्राह्मणस्य विशेषतः ॥ ५५
अयशः मरणं शश्वत् क्षत्रियस्य च क्षत्रिये ।
महद्भयशस्तच्छरणं गुरु-देव-द्विजेषु च ॥ ५६
ब्राह्मणं भज राजेन्द्र गरीयांसं सुरादपि ।
ब्राह्मणे परितुष्टे च सन्तुष्टाः सर्व्वदेवताः ॥ ५७
इत्येवमुक्त्वा राजेन्द्रं क्रोड़े कृत्वा महासती ।
मुहुर्म्मुहुर्मुखं दृष्ट्वा विललाप रुरोद च ॥ ५८
क्षणं तिष्ठ महाराज पुनरेवमुवाच सा ।
स्नानं कुरु महाराज भोजयिष्यामि वाञ्छितम् ॥५९
चन्दनागुरुकस्तूरी-कुङ्कुमावीरमुत्तमम् ।
अनुलेपं करिष्यामि सर्व्वाङ्गे तव सुन्दरे ॥ ६०
क्षणं सिंहासने तिष्ठ क्षणं वक्षसि मे प्रभो ।
सभायां रचिते तल्पे पश्यामि जन्मशोधनम् ॥ ६१
शतपुत्राधिकः प्रेम्णा सतीनाञ्च पतिर्नृप ।
निरूपितो भगवता वेदेषु हरिणा स्वयम् ॥ ६२
मनोरमावचः श्रुत्वा राजा परमपण्डितः ।
बोधयामास तां राज्ञीं ददौ प्रत्युत्तरं पुनः ॥ ६३

कार्त्तवीर्य्यार्ज्जुन उवाच ।

शृणु कान्ते प्रवक्ष्यामि श्रुतं सर्व्वं त्वयोदितम् ।
शोकार्त्तानाञ्च वचनं न प्रशस्यं सभासु च ॥ ६४
सुखं दुःखं भयं शोकः कलहः प्रीतिरेव च ।
कर्म्मभोगार्हकालेन सर्व्वं भवति सुन्दरि ॥ ६५
कालो ददाति राजत्वं कालो मृत्युं पुनर्भवम् ।
कालः सृजति संसारं कालः संहरते पुनः ॥ ६६
करोति पालनं कालः कालरूपी जनार्द्दनः ।
कालस्य कालः श्रीकृष्णो विधातुर्विधिरेव च ॥ ६७
संहर्त्तुर्वापि संहर्त्ता पातुः पाता निषेककृत् ।
स निषेको निषेकेण ददाति तपसां फलम् ।
कः केन हन्यते जन्तुर्निषेकेण विना सति ॥ ६८
स्रष्टा सृजति सृष्टिञ्च संहर्त्ता संहरेत् पुनः ।
पाता पाति च भूतानि यस्याज्ञां परिपालयेत् ॥६९
यस्याज्ञया वाति वातः सन्ततं भयविह्वलः ।
शश्वत् सञ्चरते मृत्युः सूर्य्यस्तपति सन्ततम् ॥ ७०
वर्षतीन्द्रो दहत्यग्निः कालो भ्रमति भीतवत् ।
तिष्ठन्ति स्थावराः सर्व्वे चरन्ति सन्ततं चराः ॥ ७१
वृक्षाश्च पुष्पिताः काले फलिताः पल्लवान्विताः ।
शुष्यन्ति कालतः काले वर्द्धन्ते च तदाज्ञया ॥ ७२
आविर्भूता तिरोभूता सृष्टिरेव तदाज्ञया ।
तस्याज्ञया भवेत् सर्व्वं न किञ्चित् स्वेच्छयानृणाम्॥७३
नारायणांशो भगवान् परशुरामो महाबलः ।
त्रिःसप्तकृत्वो निर्भूपां करिष्यति महीमिति ॥ ७४
प्रतिज्ञा विफला तस्य न भवेत् तु कदाचन ।
निश्चितं तस्य बध्योऽहमिति जानामि सुव्रते ॥ ७५

ज्ञात्वा सर्व्वं भविष्यञ्च शरणं यामि तं कथम् ।
प्रतिष्ठितानाञ्चाकीर्त्ति-र्मरणादतिरिच्यते ॥ ७६
इत्येवमुक्त्वा राजेन्द्रः समरं गन्तुमुद्यतः ।
वाद्यञ्च वादयामास कारयामास मङ्गलम् ॥ ७७
शतकोटिर्नृपाणाञ्च राजेन्द्राणां त्रिलक्षकम् ।
अक्षौहिणीनां शतकं महाबलपराक्रमम् ॥ ७८
अश्वानाञ्च गजानाञ्च पदातीनां तथैव च ।
असंख्यकं रथानाञ्च गृहीत्वा गन्तुमुद्यतः ॥ ७९
बभूव स्तम्भिता साध्वी दृष्ट्वा तं गमनोन्मुखम् ।
धृतवन्तञ्च सन्नाह-महयं शगरं धनुः ॥ ८०
क्रीड़ागारे चरणं तस्थौ कृत्वा कान्तं स्ववक्षसि ।
पश्यन्ती तन्मुखाम्भोजं चुचुम्ब च मुहुर्मुहुः ॥ ८१

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेश-
खण्डे नारायण-नारद-संवादे
चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३४॥

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

मनोरमा प्राणनाथं चरणं कृत्वा स्ववक्षसि ।
भविष्यं मनसा चक्रे यद्यत् स्वामिमुखाच्छ्रुतम् ॥ १
पुत्रांश्च पुरतः कृत्वा बान्धवांश्च स्वकिङ्करान् ।
सा सस्मार हरिपदं मेनेऽसत्यं भवं मुने ॥ २
योगेन भित्त्वा षट्चक्रं वायुं संस्थाप्य मूर्द्धनि ।
ब्रह्मरन्ध्रस्थकमले सहस्रदलसंयुते ॥ ३
स्वान्तमाकृष्य विषयाज्जलवुद्बुदसन्निभात् ।
संस्थाप्य बद्धा ध्यानेन लोलं ब्रह्मणि निष्कले ॥ ४
त्रिविधं कर्म्म संन्यस्य निर्म्मूलमपुनर्भवम् ।
तत्र प्राणांश्च तत्याज न च प्राणाधिकं प्रियम् (क) ॥५
स राजा तां मृतां दृष्ट्वा विललाप रुरोद च ।
सन्नाहं सम्परित्यज्य कृत्वा वक्षस्युवाच ताम् ॥ ६

राजोवाच ।

मनोरमे समुत्तिष्ठ न यास्यामि रणाजिरे ।
पश्य मां चेतनां प्राप्य विलपन्तं मुहुर्मुहुः ॥ ७
मनोरमे समुत्तिष्ठ मया सार्द्धं गृहं व्रज ।
न करिष्यामि समरं भृगुणा सह भाविनि ॥ ८

मनोरमे समुत्तिष्ठ श्रीशैलं व्रज सुन्दरि ।
तत्र क्रीड़ां करिष्यामि त्वया सार्द्धं यथा पुरा ॥ ९
मनोरमे समुत्तिष्ठ व्रज गोदावरीं प्रिये ।
जलक्रीड़ां करिष्यामि त्व-ा सार्द्धं यथा पुरा ॥ १०
मनोरमे समुत्तिष्ठ नन्दनं व्रज सुन्दरि ।
पुष्पभद्रानदीतीरे विहरिष्यामि निर्ज्जने ॥ ११
मनोरमे समुत्तिष्ठ मलयं व्रज सुन्दरि ।
त्वया सार्द्धं रमिष्यामि तत्र चन्दनकानने ॥ १२
शीतेन गन्धयुक्तेन वायुना सुरभीकृते ।
भ्रमरध्वनिसंयुक्ते पुंस्कोकिलरुतश्रुते ॥ १३
चन्दनागुरुकस्तूरीं ममाङ्गे लेपनं कुरु ।
चन्दनोक्षितसर्व्वाङ्गं पश्य मां सस्मिते सति ॥ १४
सुधातुल्यं सुमधुरं वचनं रचय प्रिये ।
कुटिलभ्रूविकारञ्च कथं न कुरुषेऽधुना ॥ १५
नृपस्य रोदनं श्रुत्वा वाग्बभूवाशरीरिणी ।
स्थिरो भव महाराज करोषि रोदनं कथम् ॥ १६
त्वं महाज्ञानिनां श्रेष्ठो दत्तात्रेयप्रसादतः ।
जलवुद्बुदवत् सर्व्वं संसारं पश्य शोभनम् ॥ १७
कमलांशा च सा साध्वी जगाम कमलालयम् ।
त्वमेव गच्छ वैकुण्ठं रणं कृत्वा रणाजिरे ॥ १८
इत्येवं वचनं श्रुत्वा जहौ शोकं नराधिपः ।
ततश्चन्दनकाष्ठेन चितां दिव्यां चकार ह ॥ १९
संस्काराग्निं कारयित्वा पुत्रद्वारा ददाह ताम् ।
नानाविधानि रत्नानि ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ २०
नानाविधानि दानानि वस्त्राणि विविधानि च ।
मनोरमायाः पुण्येन ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ २१
भुज्यतां भुज्यतां शश्वद्दीयतां दीयतामिति ।
शब्दो बभूव सर्व्वत्र कार्त्तवीर्य्याश्रमे मुने ॥ २२
कोषेषु स्वाधिकारेषु स्थितं यद्यद्धनं तदा ।
मनोरमायाः पुण्येन ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा ॥ २३
राजा जगाम समरं हृदयेन विदूयता ।
सार्द्धं सैन्यसमूहैश्च वाद्यभाण्डैरसंख्यकैः ॥ २४
ददर्शामङ्गलं राजा पुरो वर्त्मनि वर्त्मनि ।
ययौ तथापि समरं नाजगाम गृहं पुनः ॥ २५
मुक्तकेशीं छिन्ननासां रुदतीञ्च दिगम्बराम् ।
कृष्णवस्त्रपरीधाना-मपरां विधवामपि ॥ २६
मुखदुष्टां योनिदुष्टां व्याधियुक्ताञ्च कुट्टिनीम् ।

(क) नृपप्राणाधिकप्रिया इत्यपि पाठः ।

पतिपुत्रविहीनाञ्च डाकिनीं पुंश्चलीमहो ॥ २७
कुम्भकारं तैलकारं व्याधं सर्पोजीविनम् ।
कुचेलमतिरुक्षाङ्गं नग्नं काषायवासिनम् ॥ २८
वशाविक्रयिणञ्चैव कन्याविक्रयिणं तथा ।
चितां दग्धशवं भस्म निर्व्वाणाङ्गारमेव च ॥ २९
सर्पहतनरं सर्पं गोधाञ्च शशकं विषम् ।
श्राद्धपाकञ्च पिण्डञ्च मोटकञ्च तिलांस्तथा ॥ ३०
देवलं वृषवाहञ्च शूद्रश्राद्धान्नभोजिनम् ।
शूद्रान्नपाचकं शूद्र-याजकं ग्रामयाजकम् ॥ ३१
कुशपुत्तलिकाञ्चैव शवदाहनकारिणम् ।
शून्यकुम्भं भग्नकुम्भं तैलं लवणमस्थि च ॥ ३२
कार्पासं कच्छपं चूर्णं कुक्कुरं शब्दकारिणम् ।
दक्षिणे च शृगालञ्च कुर्व्वन्तं भैरवं रवम् ॥ ३३
कपर्दकञ्च चौरञ्च छिन्नकेशं नखं मलम् ।
कलहञ्च विलापञ्च विलापकारिणं जनम् ॥ ३४
अमङ्गलं रुदन्तञ्च रुदन्तं शोककारिणम् ।
मिथ्यासाक्ष्यप्रदातारं चौरञ्च नरघातिनम् ॥ ३५
पुंश्चलीपतिपुत्रौ च पुंश्चल्योदनभोजिनम् ।
देवता-गुरु-विप्राणां वस्तु-वित्तापहारिणम् ॥ ३६
दत्तापहारिणं दस्युं हिंसकं सूचकं खलम् ।
पितृ-मातृविरक्तञ्च द्विजाश्वत्थविघातिनम् ॥ ३७
शठघ्नञ्च कृतघ्नञ्च स्थाप्यापहारिणं जनम् ।
विप्रद्रुहं मित्रद्रुहं हतं विश्वासघातकम् ॥ ३८
गुरु-देव-द्विजानाञ्च निन्दकं स्वाङ्गघातकम् ।
जीवानां घातकञ्चैव स्वाङ्गहीनञ्च निर्द्दयम् ॥ ३९
व्रतोपवासहीनञ्च दीक्षाहीनं नपुंसकं ।
गलितव्याधिगात्रञ्च काणं वधिरमेव च ॥ ४०
पुक्कसं छिन्नलिङ्गञ्च सुरामत्तं सुरां तथा ।
क्षिप्तं वमन्तं रुधिरं महिषं गर्द्दभं तथा ॥ ४१
मूत्रं पुरीषं श्लेष्माणं कन्थिनं वृकपालकम् ।
झञ्झावातं रक्तवृष्टिं वाद्यञ्च वृक्षपातनम् ॥ ४२
शुकञ्च शूकरं गृध्रं श्येनं कङ्कञ्च भल्लुकम् ।
पाशञ्च शुष्ककाष्ठञ्च वायसं गन्धकं तथा ॥ ४३
अग्रदानिब्राह्मणञ्च तन्त्रमन्त्रोपजीवनम् ।
वैद्यञ्च रक्तपुष्पञ्च औषधं तुषमेव च ॥ ४४
कुवार्त्तां मृतवार्त्ताञ्च रिपुवार्त्ताञ्च (क) दारुणम् ।
दुर्गन्धवातं दुःशब्दं राजा सम्प्राप वर्त्मनि ॥ ४५
मनश्च कुत्सितं प्राणाः क्षुभिताश्च निरन्तरम् ।
वामाङ्गस्पन्दनं देहजाड्यं राज्ञो बभूव ह ॥ ४६
तथापि राजा निःशङ्को ददर्श युद्धमङ्गलम् ।
सर्व्वसैन्यसमायुक्तः प्रविवेश रणाजिरम् ॥ ४७
अवरुह्य रथात् तूर्णं दृष्ट्वा च पुरतो भृगुम् ।
ननाम दण्डवद्भूमौ राजेन्द्रैः सह भक्तितः ॥ ४८
आशिषं युयुजे रामः स्वर्गं याहीति वाञ्छितम् ।
तेषां सद्यस्तद्बभूव दुर्लङ्घ्या ब्राह्मणाशिषः ॥ ४९
भृगुं प्रणम्य राजेन्द्रो राजेन्द्रैः सह तत्क्षणात् ।
आरुरोह रथं तूर्णं नानासज्जसमन्वितम् ॥ ५०
नानाप्रकारवाद्यञ्च दुन्दुभिं मुरजादिकम् ।
वादयामास सहसा ब्राह्मणेभ्यो ददौ धनम् ॥ ५१
उवाच रामो राजेन्द्रं राजेन्द्राणाञ्च संसदि ।
हितं सत्यं नीतिसारं वाक्यं वेदविदां वरः ॥ ५२

परशुराम उवाच ।

अयि राजेन्द्र धर्म्मिष्ठ चन्द्रवंशसमुद्भव ।
विष्णोरंशस्य शिष्यस्त्वं दत्तात्रेयस्य धीमतः ॥ ५३
स्वयं विद्वांश्च वेदांश्च श्रुत्वा वेदविदो मुखात् ।
कथं दुर्ब्बुद्धिरधुना सज्जनानां विडम्बना ॥ ५४
अहनः कपिलालोभान्निरीहं ब्राह्मणं कथम् ।
ब्राह्मणी शोकसन्तप्ता भर्त्रा सार्द्धं गता सती ॥ ५५
किं करिष्यति ते भूप परत्रैवानयोर्वधात् ।
सर्व्वं मिथ्यैव संसारं पद्मपत्रे यथा जलम् ॥ ५६
सत्कीर्त्तिश्चाथ दुष्कीर्त्तिः कथामात्रावशेषिता ।
विडम्बनं वा किमतो दुष्कीर्त्तिश्च सतामहो ॥ ५७
क्व गता कपिला त्वं क्व क्व विवादो मुनिः कुतः ।
यत् कृतं विदुषा राज्ञा न कृतं हालिकेन तत् ॥ ५८
त्वामुपोषन्तमीशं तं दृष्ट्वा तातो हि धार्म्मिकः ।
पारणं कारयामास दत्तं तस्य फलं त्वया ॥ ५९
अधीतं विधिवद्दत्तं ब्राह्मणेभ्यो दिने दिने ।
जगत् ते यशसा पूर्णमयशो वार्द्धके कथम् ॥ ६०
दाता वरिष्ठो धर्म्मिष्ठो यशस्वान् पुण्यवान् सुधीः ।
कार्त्तवीर्य्यार्ज्जुनसमो न भूतो न भविष्यति ॥ ६१
पुरातना वदन्तीति वन्दिनो धरणीतले ।
यो विख्यातः पुराणेषु तस्य दुष्कीर्त्तिरीदृशी ॥ ६२
दुर्व्वाक्यं दुःसहं राजंस्तीक्ष्णास्त्रादपि जीविनाम् ।

(क) विप्रशापश्चेति वा पाठः ।

सङ्कटेऽपि सतां वक्त्रा दुरुक्तिर्न विनिर्गता ॥ ६३
न ददामि दुरुक्तिं ते प्रकृतं कथयाम्यहम्।
उत्तरं देहि राजेन्द्र मह्यं राजेन्द्रसंसदि ॥ ६४
सूर्य्य-चन्द्र-मनूनाञ्च वंशाः सन्त्यत्र संसदि।
सत्यं वद सभायाञ्च शृण्वन्तु पितरः सुराः ॥ ६५
शृण्वन्तु सर्व्वे राजेन्द्राः सदसद्वक्तुमीश्वराः।
पश्यन्तो हि समं सन्तः पाक्षिकं न वदन्ति च ॥ ६६
इत्युक्त्वा परशुरामश्च विरराम रणस्थले।
राजा वृहस्पतिसमः प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ६७

कार्त्तवीर्य्यार्ज्जुन उवाच।

अयि राम हरेरंशो हरिभक्तो जितेन्द्रियः।
श्रुतो धर्म्मो मुखाद्येषां लब्ध तेषां गुरोर्गुरुः ॥ ६८
कर्म्मणा ब्राह्मणो जातः करोति ब्रह्मभावनम्।
स्वधर्म्मनिरतः शुद्धस्तस्माद्ब्राह्मण उच्यते ॥ ६९
अन्तर्व्वहिश्च मननात् करोति कर्म्म जन्मनि।
मौनी शश्वद्वदेत् काले यो हि स मुनिरुच्यते॥७०
स्वर्णे लोष्ट्रे गृहेऽरण्ये पङ्के सुस्निग्धचन्दने।
समता भावना यस्य स योगी परिकीर्त्तितः ॥ ७१
सर्व्वजीवेषु यो विष्णुं भावयेत् समता धिया।
हरौ करोति भक्तिञ्च हरिभक्तः स च स्मृतः ॥ ७२
तपो धनं ब्राह्मणानां तपः कल्पतरुर्यथा।
तपस्या कामधेनुश्च सन्ततं तपसि स्पृहा ॥ ७३
ऐश्वर्य्ये क्षत्रियाणाञ्च वाणिज्ये च तथा विशाम्।
शूद्राणां विप्रसेवैव स्पृहा वेदे विनिन्दिता (क)॥७४
क्षत्रियाणाञ्च तपसि स्पृहातीवाप्रशंसिता (ख)।
ब्राह्मणानां विवादे च स्पृहातीवविनिन्दिता ॥ ७५
रागी राजसिकं स्वर्गं कुरुते कर्म्म रागतः।
रागान्धश्च राजसिकस्तेन राजा प्रकीर्त्तितः ॥ ७६
रागतः कामधेनुश्च मया भिक्षा कृता मुने।
को दोषस्तेन मे जातः क्षत्रियस्यानुरागिणः॥ ७७
कुतः कस्य मुनेरस्ति कामधेनुस्त्वया विना।
स्पृहा रणे वा भोगे वा युष्माकञ्च व्यतिक्रमः ॥ ७८
त्रिंशदक्षौहिणीं सेनां राजेन्द्राणां त्रिकोटिकाम्।
निहत्यायान्तमेको मां निहन्तुमहनं मुने ॥ ७९
आत्मानं हन्तुमायान्तमपि वेदाङ्गपारगम्।
न दोषो हनने तस्य न तेन ब्रह्महा भवेत् ॥ ८०
प्रायश्चित्तं हिंसकानां न वेदेषु निरूपितम्।
वधे समुचिते तेषामित्याह कमलोद्भवः ॥ ८१
पित्रा ते निहता भूपा महाबलपराक्रमाः।
इदानीं राजपुत्राश्च शिशवोऽत्र समागताः ॥ ८२
त्रिःसप्तकृत्वो निर्भूपां कृत्स्नां कर्त्तुं महीमिति।
त्वया कृता प्रतिज्ञा या तस्याश्च पालनं कुरु ॥ ८३
क्षत्रियाणां रणो धर्म्मो रणे मृत्युर्न गर्हितः।
रणे स्पृहा ब्राह्मणानां लोके वेदे विडम्बना ॥ ८४
तपोधनानां विप्राणां वाग्वलानां युगे युगे।
शान्तिस्वस्त्ययनं कर्म्म विप्र-धर्म्मो न सङ्गरः ॥ ८५
क्षत्रियाणां वलं युद्धं व्यापारश्च वलं विशाम्।
भिक्षा वलं भिक्षुकाणां शूद्राणां विप्रसेवनम् ॥ ८६
हरौ भक्तिर्हरेर्दास्यं वैष्णवानां वलं हरिः।
हिंसा वलं खलानाञ्च तपस्या च तपस्विनाम् ॥ ८७
वलं वेशश्च वेश्यानां योषितां यौवनं वलम्।
वलं प्रतापो भूपानां वालानां रोदनं वलम् ॥ ८८
सतां सत्यं वलं मिथ्या वलमेवासतां सदा।
अनुगानामनुगमः स्वल्पस्वानाञ्च सञ्चयः ॥ ८९
विद्या वलं पण्डितानां वाणिज्यं वणिजां वलम्।
शश्वत्सुकर्म्मशीलानां गाम्भीर्य्यं साहसं वलम् ॥ ९०
धनं वलञ्च धनिनां शुचीनाञ्च विशेषतः।
वलं विवेकः शान्तानां गुणिनां वलमेकता ॥ ९१
गुणो वलञ्च गुणिनां चौराणां चौर्य्यमेव च।
प्रियवाक्यञ्च कापट्य-मधर्म्मः पुंश्चलीवलम् ॥ ९२
हिंसा च हिंस्रजन्तूनां सतीनां पतिसेवनम्।
वलं सत्पुरुषाणाञ्च शिष्याणां गुरुसेवनम् ॥ ९३
वलं धर्म्मो गृहस्थानां भृत्यानां राजसेवनम्।
वलं स्तवः स्तावकानां ब्रह्म च ब्रह्मचारिणाम् ॥९४
यतीनाञ्च सदाचारो न्यासः सन्न्यासिनां वलम्।
पापं वलं पातकिना-मशक्तानां हरिर्वलं ॥ ९५
पुण्यं वलं पुण्यवतां प्रजानां नृपतिर्वलम्।
फलं वलञ्च वृक्षाणां जलधीनां जलं वलं ॥ ९६
जलं वलञ्च शस्यानां मत्स्यानाञ्च जलं वलं।
शान्तिर्वलञ्च भूपानां विप्राणाञ्च विशेषतः ॥ ९७
विप्रोऽशान्तो रणोद्योगी नैव दृष्टो न च श्रुतः।
स्थिते नारायणे देवे बभूवाद्य विपर्य्ययः ॥ ९८

(क) वेदेष्वनिन्दितेति वा पाठः।
(ख) स्पृहातीवप्रशंसितेति च पाठः क्वचित्कः।

इत्येवमुक्त्वा राजेन्द्रो विरराम रणाजिरे।
तस्यैतद्वचनं श्रुत्वा सर्व्वस्तूष्णीं बभूव ह॥ ९९
रामस्य भ्रातरः सर्व्वे सुतीक्ष्णशस्त्रपाणयः।
आरेभिरे रणं कर्त्तुं महावीरास्तदाज्ञया॥ १००
रणोन्मुखांश्च तान् दृष्ट्वा मत्स्यराजो महाबलः।
समारेभे रणं कर्त्तुं मङ्गलो मङ्गलाशयः॥ १०१
शरजालेन राजेन्द्रो वारयामास तानपि।
चिच्छिदुः शरजालञ्च जमदग्निसुतास्तदा॥ १०२
राजा चिक्षेप दिव्यास्त्रं शतसूर्य्यप्रभं मुने।
माहेश्वरेण मुनयश्चिच्छिदुश्चावलीलया॥ १०३
दिव्यास्त्रेणैव मुनयश्चिच्छिदुः सशरं धनुः।
रथञ्च सारथिञ्चैव राज्ञः सन्नाहमेव च॥ १०४
न्यस्तशस्त्रं नृपं दृष्ट्वा मुनयो हर्षविह्वलाः।
दधार शूलिनः शूलं मत्स्यराजजिघांसया॥ १०५
शूलनिक्षेपसमये वाग्बभूवाशरीरिणी।
शूलं त्यजत विप्रेन्द्राः शिवस्याव्यर्थमेव च॥ १०६
शिवस्य कवचं दिव्यं दत्तं दुर्व्वाससा पुरा।
मत्स्यराजगलेऽस्तीति सर्व्वावयवरक्षणम्॥ १०७
प्राणानाञ्च प्रदातारं कवचं याच तं नृपम्।
श्रुत्वैवाकाशवाणीञ्च श्रृङ्गी सन्न्यासवेशकृत्॥ १०८
ययाचे कवचं भूपं जमदग्निसुतो महान्।
राजा ददौ च कवचं ब्रह्माण्डविजयं परम्॥ १०९
गृहीत्वा कवचं तच्च शूलेनैव जघान ह।
पपात मत्स्यराजश्च शतचन्द्रसमाननः।
महाबलिष्ठो गुणवान् चन्द्रवंशसमुद्भवः॥ ११०

नारद उवाच।

शिवस्य कवकं ब्रूहि मत्स्यराजेन यद्धृतम्।
नारायण महाभाग श्रोतुं कौतूहलं मम॥ १११

नारायण उवाच।

कवचं श्रृणु विप्रेन्द्र शङ्करस्य महात्मनः।
ब्रह्माण्डविजयं नाम सर्व्वावयवरक्षणम्॥ ११२
पुरा दुर्व्वाससा दत्तं मत्स्यराजाय धीमते।
दत्त्वा षडक्षरं मन्त्रं सर्व्वपापप्रणाशनम्॥ ११३
स्थिते च कवचे देहे नास्ति मृत्युश्च जीविनाम्।
अस्त्रे शस्त्रे जले वह्नौ सिद्धिश्चेन्नास्ति संशयः॥११४
यद्धृत्वा पठनाद्बाणः शिवत्वं प्राप लीलया।
बभूव शिवतुल्यश्च यद्धृत्वा नन्दिकेश्वरः॥ ११५
वीरश्रेष्ठो वीरभद्रो बभूव धारणाद्यतः।
त्रैलोक्यविजयी राजा हिरण्यकशिपुः स्वयम्॥११६
हिरण्याक्षश्च विजयी बभूव धारणाद्यतः।
यद्धृत्वा पठनात् सिद्धो दुर्व्वासा विश्वपूजितः॥११७
जैगीषव्यो महायोगी पठनाद्धारणाद्यतः।
यद्धृत्वा वामदेवश्च देवलश्च्यवनः स्वयम्।
अगस्त्यश्च पुलस्त्यश्च बभूव विश्वपूजितः॥ ११८
ओँ नमः शिवायेति च मस्तकं मे सदाऽवतु।
ओँ नमः शिवायेति च स्वाहा भालं सदाऽवतु॥११९
ओँ ह्रीँ श्रीँ क्लीँ शिवायेति स्वाहा नेत्रे सदाऽवतु।
ओँ ह्रीँ क्लीँ हूँ शिवायेति नमो मे पातु नासिकाम्॥१२०
ओँ नमः शिवाय शान्ताय स्वाहा कण्ठं सदाऽवतु।
ओँ ह्रीँ श्रीँ हूँ संहारकर्त्रे स्वाहा कर्णौ सदाऽवतु१२१
ओँ ह्रीँ श्रीँ पञ्चवक्त्राय स्वाहा दन्तं सदावतु।
ओँ ह्रीँ महेशाय स्वाहा चाधरं पातु मे सदा॥१२२
ओँ ह्रीँ श्रीँ क्लीँ त्रिनेत्राय स्वाहा केशान् सदाऽवतु
ओँ ह्रीँ ऐँ महादेवाय स्वाहा वक्षः सदाऽवतु॥१२३
ओँ ह्रीँ श्रीँ क्लीँ ऐँ रुद्राय स्वाहा नाभिं सदाऽवतु।
ओँ ह्रीँ ऐँ श्रीँ ईश्वराय स्वाहा पृष्ठं सदा वतु॥१२४
ओँ श्रीँ क्लीँ मृत्युञ्जयाय स्वाहा भ्रूवं सदावतु।
ओँ ह्रूँ श्रीँ क्लीँ ईशानाय स्वाहा पार्श्वं सदावतु॥ १२५
ओँ ह्रीँ ईश्वराय स्वाहा उदरं पातु मे सदा।
ओँ श्रीँ क्लीँ(क)मृत्युञ्जयायस्वाहावाहूसदा वतु१२६
ओँ ह्रूँ श्रीँ क्लीँ ईश्वराय स्वाहा पातु करौ मम।
ओँ महेश्वराय रुद्राय नितम्बं पातु मे सदा॥१२७
ओँ ह्रीँ श्रीँ भूतनाथाय स्वाहा पादौ सदावतु।
ओँ सर्व्वेश्वराय सर्व्वाय स्वाहा सर्व्वं सदाऽवतु॥१२८
प्राच्यां मां पातु भूतेश आग्नेय्यां पातु शङ्करः।
दक्षिणे पातु मां रुद्रो नैऋत्यां स्थाणुरेव च॥ १२९
पश्चिमे खण्डपरशुर्वायव्यां चन्द्रशेखरः।
उत्तरे गिरिशः पातु ऐशान्यामीश्वरः स्वयम्॥ १३०
ऊर्द्ध्वे मृड़ः सदा पातु अधो मृत्युञ्जयः स्वयम्।
जले स्थले चान्तरीक्षे स्वप्ने जागरणे सदा॥ १३१
पिणाकी पातु मां प्रीत्या भक्तञ्च भक्तवत्सलः॥१३२
इति ते कथितं वत्स कवचं परमाद्भुतम्।
दशलक्षजपेनैव सिद्धिर्भवति निश्चितम्॥ १३३

(क) ऐँ क्लीँ इति च पाठः।

यदि स्यात् सिद्धकवचो रुद्रतुल्यो भवेद्ध्रुवम्।
तव स्नेहान्मया ख्यातं प्रवक्तव्यं न कस्यचित् ॥१३४
कवचं काण्वशाखोक्त-मतिगोप्यं सुदुर्लभम्।
अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च ॥ १३५
सर्व्वाणि कवचस्यास्य कलां नार्हन्ति षोड़शीम्।
कवचस्य प्रसादेन जीवन्मुक्तो भवेन्नरः ॥ १३६
सर्व्वज्ञः सर्व्वसिद्धीशो मनोयायी भवेद्ध्रुवम्।
इदं कवचमज्ञात्वा भजेद्यः शङ्करं प्रभुम्।
शतलक्षप्रजप्तोऽपि न मन्त्रः सिद्धिदायकः ॥ १३७

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे नारायण-नारद-संवादे शङ्कर कवच-कथनं नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥३५

षट्त्रिंशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

मत्स्यराजे निपतिते राजा युद्धविशारदः।
राजेन्द्रान् प्रेषयामास युद्धशास्त्रविशारदान् ॥ १
वृहद्बलं सोमदत्तं विदर्भं मिथिलेश्वरम्।
निषधाधिपतिञ्चैव मगधाधिपतिं तथा ॥ २
आययुः समरं योद्धुं पर्शुरामं महारथाः।
त्रिभिरक्षौहिणीभिश्च सेनाभिः सह नारद ॥ ३
रामस्य भ्रातरः सर्व्वे वीरास्तीक्ष्णास्त्रपाणयः।
वारयामासुरस्त्रैश्च तानेव रणमूर्द्धनि ॥ ४
ते वीराः शरजालेन दिव्यास्त्रेण प्रयत्नतः।
वारयामासुरेकैकं भ्रातृवर्गान् भृगोस्तथा ॥ ५
आययौ समरं शीघ्रं दृष्ट्वा तांश्च पराजितान्।
पिणाकहस्तः स भृगुर्ज्वलदग्निशिखोपमः ॥ ६
चिक्षेप नागपाशञ्च पर्शुरामो महाबलः।
चिच्छेद तं गारुड़ेन सोमदत्तो महाबलः ॥ ७
भृगुः शङ्करशूलेन सोमदत्तं जघान ह।
वृहद्बलञ्च गदया विदर्भं मुष्टिभिस्तथा ॥ ८
मैथिलं मुद्गरेणैव शक्त्या च नैषधं तथा।
मागधं चरणोद्घाते-रस्त्रजालेन सैनिकान् ॥ ९
निहत्य निखिलान् भूपान् संहाराग्निसमो रणे।
दुद्राव कार्त्तवीर्य्यञ्च पर्शुरामो महाबलः ॥ १०
दृष्ट्वा तं योद्धुमायान्तं राजानश्च महारथाः।
आययुः समरं कर्त्तुं कार्त्तवीर्य्यं निवार्य्य च ॥ ११
कान्यकुब्जाश्च शतशः सौराष्ट्राः शतशस्तथा।
राढ़ीयाः शतशश्चैव वारेन्द्राः शतशस्तथा ॥ १२
सौह्मा वङ्गाश्च शतशो महाराष्ट्रास्तथा दश।
कतिधा गुर्ज्जरातीशाः कालिङ्गाः शतशस्तथा ॥ १३
कृत्वा ते शरजालञ्च तमाचच्छुदुरेव वै।
तं छित्त्वाभ्युत्थितो रामो नीहारमिव भास्करः ॥१४
त्रिरात्रं युयुधे रामस्तैः सार्द्धं समराजिरे।
द्वादशाक्षौहिणीं सेनां ततश्चिच्छेद पर्शुना ॥ १५
रम्भास्तम्भसमूहञ्च यथा खड्गेन लीलया।
छित्त्वा सेनां भूपवर्गं जघान शिवशूलतः ॥ १६
सर्व्वांस्तान् निहतान् दृष्ट्वा सूर्य्यवंशसमुद्भवः।
आजगाम सुचन्द्रश्च लक्षराजेन्द्रसंयुतः ॥ १७
द्वादशाक्षौहिणीभिश्च सेनाभिः सह संयुगे।
कोपेन युयुधे रामं सिंहं सिंहो यथा रणे ॥ १८
भृगुः शङ्करशूलेन नृपलक्षं निहत्य च।
द्वादशाक्षौहिणीं सेनां जघान पर्शुना बली ॥ १९
निहत्य सर्व्वाः सेनाश्च सुचन्द्रं युयुधे बली।
नागास्त्रं प्रेरयामास नियुध्यन्तं भृगुः स्वयम् ॥ २०
नागपाशञ्च चिच्छेद गारुड़ेन नृपेश्वरः।
जहास च भृगुं राजा समरे च पुनः पुनः ॥ २१
भृगुर्नारायणास्त्रञ्च चिक्षेप रणमूर्द्धनि।
अस्त्रं ययौ तं निघ्नन्तं शतसूर्य्यसमप्रभम् ॥ २२
दृष्ट्वास्त्रं नृपशार्द्दूलश्चावरुह्य रथात् क्षणात्।
न्यस्तशस्त्रः प्रणनाम स्तुत्वा नारायणं शिवम् ॥२३
तमेव प्रणतं त्यक्त्वा ययौ नारायणान्तिकम्।
अस्त्रराजो भगवतो रामः सम्प्राप विस्मयम् ॥ २४
भृगुः शक्तिञ्च मुषलं तोमरं पट्टिशं तथा।
गदां पर्शुञ्च कोपेन चिक्षेप नृपहिंसया ॥ २५
जग्राह काली तान् सर्व्वांश्चन्द्रस्यन्दनमास्थिता।
चिक्षेप शिवशूलं स नृपमाला बभूव तत् ॥ २६
ददर्श पुरतो रामो भद्रकालीं जगत्प्रसूम्।
वहन्तीं मुण्डमालाञ्च विकटास्यां भयङ्करीम् ॥ २७
विहाय शस्त्रमस्त्रञ्च पिणाकञ्च भृगुस्तदा।
तुष्टाव तां महामायां भक्तिनम्रात्मकन्धरः ॥ २८

परशुराम उवाच।

नमः शङ्करकान्तायै सारायै ते नमो नमः।

नमो दुर्गतिनाशिन्यै मायायै ते नमो नमः ॥ २९
नमो नमो जगद्धात्र्यै जगत्कर्त्र्यै नमो नमः ।
नमोऽस्तु ते जगन्मात्रे कारणायै नमो नमः ॥ ३०
प्रसीद जगतां मातः सृष्टिसंहारकारिणि ।
त्वत्पादे शरणं यामि प्रतिज्ञां सार्थिकां कुरु ॥ ३१
त्वयि मे विमुखायाञ्च को मां रक्षितुमीश्वरः ।
त्वं प्रसन्ना भव शुभे मां भक्तं भक्तवत्सले ॥ ३२
युष्माभिः शिवलोके च मह्यं दत्तो वरः पुरा ।
तं वरं सफलं कर्त्तुं त्वमर्हसि वरानने ॥ ३३
पर्शुरामस्तवं श्रुत्वा प्रसन्नाऽभवदम्बिका ।
माभैरित्येवमुक्त्वा तु तत्रैवान्तरधीयत ॥ ३४
एतद्भृगुकृतं स्तोत्रं भक्तियुक्तश्च यः पठेत् ।
महाभयात् समुत्तीर्णः स भवेदवलीलया ॥ ३५
स पूजितश्च त्रैलोक्ये त्रैलोक्यविजयी भवेत् ।
ज्ञातिश्रेष्ठो भवेच्चैव वैरिपक्षविमर्द्दकः ॥ ३६
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते भृगुकृतं कालीस्तोत्रम् ।
एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा भृगुं धर्म्मभृतां वरम् ।
आगत्य कथयामास रहस्यं राममेव च ॥ ३७

ब्रह्मोवाच ।

शृणु राम महाभाग रहस्यं पूर्व्वमेव च ।
सुचन्द्रजयहेतुञ्च प्रतिज्ञासार्थकाय च ॥ ३८
दशाक्षरी महाविद्या दत्ता दुर्व्वाससा पुरा ।
सुचन्द्रायैव कवचं भद्रकाल्याः सुदुर्लभम् ॥ ३९
कवचं भद्रकाल्याश्च देवानाञ्च सुदुर्लभम् ।
कवचं तद्गले तस्य सर्व्वशत्रुविमर्द्दकम् ॥ ४०
अतीवपूज्यं शस्तञ्च त्रैलोक्यजयकारणम् ।
तस्मिन् स्थिते च कवचे कस्तं जेतुमलं भुवि ॥ ४१
भृगो गच्छतु भिक्षार्थं करोतु प्रार्थनां नृपम् ।
सूर्य्यवंशोद्भवो राजा दाता परमधार्म्मिकः ॥ ४२
प्राणांश्च कवचं मन्त्रं सर्व्वं दास्यति निश्चितम् ॥ ४३
भृगुः सन्न्यासिवेशेन गत्वा राजान्तिकं मुने ।
भिक्षां चकार मन्त्रञ्च कवचं परमाद्भुतम् ॥ ४४
राजा ददौ च मन्त्रञ्च कवचं परमादरम् ।
ततः शङ्करशूलेन जघान तं नृपं भृगुः ॥ ४५

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते गणेशखण्डे नारायण-
नारद-संवादे षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥३६॥

सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

कवचं श्रोतुमिच्छामि ताञ्च विद्यां दशाक्षरीम् ।
नाथ त्वत्तो हि सर्व्वज्ञ भद्रकाल्याश्च साम्प्रतम् ॥ १

नारायण उवाच ।

शृणु नारद वक्ष्यामि महाविद्यां दशाक्षरीम् ।
गोपनीयञ्च कवचं त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् ॥ २
ओं ह्रीं श्रीं क्लीं कालिकायै स्वाहेति च महामनुम्(क)
दुर्व्वासा हि ददौ राज्ञे पुष्करे सूर्य्यपर्व्वणि ॥ ३
दशलक्षजपेनैव मन्त्रसिद्धिः कृता पुरा ।
पञ्चलक्षजपेनैव राज्ञा कवचमुत्तमम् ॥ ४
बभूव सिद्धकवचोऽप्ययोध्यामाजगाम सः ।
कृत्स्नां हि पृथिवीं जिग्ये कवचस्य प्रसादतः ॥ ५

नारद उवाच ।

श्रुता दशाक्षरी विद्या त्रिषु लोकेषु दुर्लभा ।
अधुना श्रोतुमिच्छामि कवचं ब्रूहि मे प्रभो ॥ ६

नारायण उवाच ।

शृणु वक्ष्यामि राजेन्द्र कवचं परमाद्भुतम् ।
नारायणेन यद्दत्तं कृपया शूलिने पुरा ॥ ७
त्रिपुरस्य वधे घोरे शिवस्य विजयाय च ।
तदेव शूलिना दत्तं दुर्व्वाससे पुरा मुने ॥ ८
दुर्व्वाससा च यद्दत्तं सुचन्द्राय महात्मने ।
अतिगुह्यतरं तत्त्वं सर्व्वमन्त्रौघविग्रहम् ॥ ९
ओं ह्रीं श्रीं क्लीं कालिकायै स्वाहा मे पातु मस्तकम्
क्लीं कपालं सदा पातु ह्रीं ह्रीं ह्रीं इति लोचने॥१०
ओं ह्रीं त्रिलोचने स्वाहा नासिकां मे सदाऽवतु ।
क्रीं कालिके रक्ष रक्ष स्वाहा दन्तं सदाऽवतु ॥ ११
ह्रीं भद्रकालिके स्वाहा पातु मेऽधरयुग्मकम् ।
ओं ह्रीं ह्रीं क्लीं कालिकायै स्वाहा कण्ठं सदाऽवतु१२
ओं ह्रीं कालिकायै स्वाहा कर्णयुग्मं सदाऽवतु ।
ओं क्रीं क्रीं क्रीं काल्यै स्वाहा मम स्कन्धं सदाऽवतु१३
ओं क्रीं भद्रकाल्यै स्वाहा मम वक्षः सदाऽवतु ।
ओं क्रीं कालिकायै स्वाहा मम नाभिं सदाऽवतु ॥१४
ओं ह्रीं कालिकायै स्वाहा मम पृष्ठं सदाऽवतु ।
रक्तबीजविनाशिन्यै स्वाहा हस्तौ सदाऽवतु ॥ १५

(क) महामन्त्रमिति बहुपुस्तकसम्मतः पाठः ।

ओं क्लीं क्लीं मुण्डमालिन्यै स्वाहा पादौ सदाऽवतु ।
ओं क्लीं चामुण्डायै स्वाहा सर्व्वाङ्गं मे सदाऽवतु॥१६
प्राच्यां पातु महाकाली आग्नेय्यां रक्तदन्तिका ।
दक्षिणे पातु चामुण्डा नैर्ऋत्यां पातु कालिका ॥१७
श्यामा च वारुणे पातु वायव्यां पातु चण्डिका ।
उत्तरे विकटास्या च ऐशान्यां साट्टहासिनी ॥ १८
ऊर्द्ध्वं पातु लोलजिह्वा मायाद्या पात्वधः सदा ।
जले स्थले चान्तरीक्षे पातु विश्वप्रसूः सदा ॥ १९
इति ते कथितं वत्स सर्व्वमन्त्रौघविग्रहम् ।
सर्व्वेषां कवचानाञ्च सारभूतं परात्परम् ॥ २०
सप्तद्वीपेश्वरो राजा सुचन्द्रोऽस्य प्रसादतः ।
कवचस्य प्रसादेन मान्धाता पृथिवीपतिः ॥ २१
प्रचेता लोमशश्चैव यतः सिद्धो बभूव ह ।
यतो हि योगिनां श्रेष्ठः सौभरिः पिप्पलायनः ॥ २२
यदि स्यात् सिद्धकवचः सर्व्वसिद्धेश्वरो भवेत् ।
महादानानि सर्व्वाणि तपांसि च व्रतानि च ।
निश्चितं कवचस्यास्य कलां नार्हन्ति षोड़शीम् ॥२३
इदं कवचमज्ञात्वा भजेत् कालीं जगत्प्रसूम् ।
शतलक्षप्रजप्तोऽपि न मन्त्रः सिद्धिदायकः ॥ २४

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेश-
खण्डे नारायण-नारद-संवादे
सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

अष्टत्रिंशोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

सुचन्द्रे पतिते ब्रह्मन् राजेन्द्राणां शिरोमणौ ।
आजगाम पुष्कराक्षः सेनाक्षौहिणीयुतः ॥ १
सूर्य्यवंशोद्भवो राजा सुचन्द्रतनयो महान् ।
महालक्ष्मीसेवकश्च लक्ष्मीमान् सूर्य्यसन्निभः ॥ २
महालक्ष्म्याश्च कवचं गले यस्य मनोहरम् ।
परमैश्वर्य्यसंयुक्त-स्त्रैलोक्यविजयी ततः ॥ ३
तं दृष्ट्वा भ्रातरः सर्व्वे परशुरामस्य धीमतः ।
आययुः समरं कर्त्तुं नानाशस्त्रास्त्रपाणयः ॥ ४
राजेन्द्रः शरजालेन च्छादयामास लीलया ।
चिच्छिदुः शरजालञ्च ते वीराश्चावलीलया ॥ ५
चिच्छिदुः स्यन्दनं राज्ञस्ते वीराः पञ्चबाणतः ।
सारथिं पञ्चबाणेन रथाश्वं दशबाणतः ॥ ६
तद्धनुः सप्तबाणेन तूणञ्च पञ्चबाणतः ।
चिच्छिदुस्तद्भ्रातृवर्गान् विप्राः शङ्करशूलतः ॥ ७
ते च त्वक्षौहिणीं सेनां निजघ्नुश्चावलीलया ।
हन्तुं नृपेन्द्रं ते वीराः शिवशूलं निचिक्षिपुः ।
गले बभूव तच्छूलं राज्ञः पुष्करमालिका ॥ ८
शक्तिञ्च परिघञ्चैव भुशुण्डीं मुद्गरं तथा ।
गदाञ्च चिक्षिपुर्विप्राः कोपेन ज्वलदग्नयः ॥ ९
तानि शस्त्राणि चूर्णानि नृपेन्द्रदेहयोगतः ।
विस्मिता भ्रातरः सर्व्वे भृगोरेव महामुने ॥ १०
रथं धनुश्च शस्त्राणि चास्त्राणि विविधानि च ।
सेनां प्रस्थापयामास कार्त्तवीर्य्यार्ज्जुनः स्वयम् ॥ ११
राजा स्यन्दनमारुह्य पुष्कराक्षो महाबलः ।
चकार शरजालञ्च महाघोरतरं मुने ॥ १२
चिच्छिदुः शरजालञ्च ते वीराः शस्त्रपाणयः ।
राजा प्रस्वापनेनैव निद्रितांस्तांश्चकार ह ॥ १३
भ्रातॄंश्च निद्रितान् दृष्ट्वा परशुरामो महाबलः ।
क्षतविक्षतसर्व्वाङ्गान् बोधयामास तत्त्वतः ॥ १४
बोधयित्वा तान् निवार्य्य जगाम रणमूर्द्धनि ।
चिक्षेप परशुं कोपेन शीघ्रं राजजिघांसया ॥ १५
छित्त्वा राज्ञः किरीटञ्च परशुर्भूमौ पपात ह ।
जग्राह परशुं शीघ्रञ्च परशुरामो महाबलः ॥ १६
तदा शङ्करशूलञ्च चिक्षेप मन्त्रपूर्व्वकम् ।
नृपस्य कुण्डलं छित्त्वा जगाम शिवसन्निधिम् ॥१७
राजा निहन्तुं तं रामं शरजालं चकार ह ।
चिच्छेद शरजालञ्च परशुरामश्च लीलया ॥ १८
क्रमेण राजा नानास्त्रं चिक्षेप मन्त्रपूर्व्वकम् ।
तच्चिच्छेद क्रमेणैव भृगुः शस्त्रभृतां वरः ॥ १९
भृगुश्चिक्षेप नानास्त्रं महासन्धानपूर्व्वकम् ।
तच्चिच्छेद महाराजः सन्धानेनावलीलया ॥२०
रामश्चिक्षेप ब्रह्मास्त्रं सन्धानमन्त्रपूर्व्वकम् ।
राजा निर्व्वापणं चक्रे सन्धानेनावलीलया ॥ २१
सर्व्वाण्यस्त्राणि शस्त्राणि रामः पाशुपतं विना ।
चिक्षेप कोपविभ्रान्तो भूपश्चिच्छेद तानि च ॥ २२
रामः स्तुत्वा शिवं नलाक्षिपत् (क) पाशुपतं मुने ।
नारायणश्च भगवानुवाच विप्ररूपधृक् ॥ २३

(क) क्षिप्तमिति पाठस्तु न सङ्गतः ।

ब्राह्मण उवाच।

किं करोषि भृगो वत्स त्वमेव ज्ञानिनां वरः।
नरं हन्तुं पाशुपतं कोपात् किं क्षिपसि भ्रमात्॥२४
विश्वं पाशुपतेनैव भवेद्भस्म च सत्वरम्।
सर्व्वास्त्रञ्च मस्त्रमिदं विना श्रीकृष्णमीश्वरम्॥ २५
अहं (क) पाशुपतं जेतुमलमेव सुदर्शनम्।
हरेः सुदर्शनञ्चैव सर्व्वास्त्रपरिमर्द्दकम्॥ २६
पाशुपतं पशुपतेर्हरेरेव सुदर्शनम्।
एते प्रधाने सर्व्वेषां-मस्त्राणाञ्च जगत्त्रये॥ २७
त्यज पाशुपतं ब्रह्मन् मदीयं वचनं शृणु।
यथा जेष्यसि राजानं पुष्कराक्षं महाबलम्॥ २८
कार्त्तवीर्य्यमजेतारं यथा जेष्यसि साम्प्रतम्।
श्रूयतां सावधानेन तत् सर्व्वं कथयामि ते॥२९
महालक्ष्म्याश्च कवचं त्रिषु लोकेषु दुर्लभम्।
भक्त्या च पुष्कराक्षेण धृतं कण्ठे विधानतः॥ ३०
परं दुर्गतिनाशिन्याः कवचं परमाद्भुतम्।
धृतञ्च दक्षिणे बाहौ पुष्कराक्षसुतेन च॥ ३१
कवचस्य प्रसादेन विश्वं जेतुं क्षमौ च तौ।
को जेता च त्रिभुवने देहे च कवचे स्थिते॥ ३२
अहं यास्यामि भिक्षार्थं सन्निधाने तयोर्मुने।
करिष्यामि च तद्भिक्षां प्रतिज्ञासफलाय ते॥ ३३
ब्राह्मणस्य वचः श्रुत्वा रामः संत्रस्तमानसः।
उवाच ब्राह्मणं वृद्धं हृदयेन विदूयता॥३४

परशुराम उवाच।

न जानामि महाप्राज्ञ कस्त्वं ब्राह्मणरूपधृक्।
शीघ्रञ्च ब्रूहि मां मूढ़ं तदा गच्छ नृपान्तिकम्॥ ३५
परशुरामवचः श्रुत्वा प्रहस्य ब्राह्मणः स्वयम्।
अहं विष्णुरेवमुक्त्वा ययौ भिक्षितुमीश्वरः॥ ३६
गत्वा तयोः सन्निधानं ययाचे कवचञ्च तौ।
ददतुस्तौ च कवचे विष्णवे विष्णुमायया।
गृहीत्वा कवचे विष्णुर्वैकुण्ठं प्रजगाम सः॥ ३७

नारद उवाच।

महालक्ष्म्याश्च कवचं केन दत्तं महामुने।
पुष्कराक्षाय भूपाय श्रोतुं कौतूहलं मम॥३८
कवचञ्चापि दुर्गायाः पुष्कराक्षसुताय च।
दुर्लभं केन वा दत्तं तद्भवान् वक्तुमर्हति॥ ३९

(क) अहो इति क्वचित् पाठः।

कवचञ्चापि किम्भूतं तयोश्च तस्य किं फलम्।
मन्त्रौ च तौ किं प्रकारौ तन्मे ब्रूहि जगद्गुरो॥ ४०

नारायण उवाच।

दत्तं सनत्कुमारेण पुष्कराक्षाय धीमते।
महालक्ष्म्याश्च कवचं मन्त्रश्चापि दशाक्षरः॥ ४१
स्तवनञ्चापि गोप्यं वै चोक्तं तच्चरितञ्च यत्।
ध्यानञ्च सामवेदोक्तं पूजाविधिमनोहरम्॥ ४२
दुर्गायाश्चापि कवचं दत्तं दुर्व्वाससा पुरा।
स्तवनञ्चापि गोप्यञ्च मन्त्रश्चापि दशाक्षरः॥ ४३
पश्चाच्छ्रोष्यसि तत् सर्व्वं देव्याश्च परमाद्भुतम्।
महायुद्धसमारम्भे दत्तं प्रार्थनया च यत्॥ ४४
महालक्ष्म्याश्च मन्त्रञ्च शृणु तं कथयामि ते।
ओं श्रीं कमलवासिन्यै स्वाहेति परमाद्भुतम्॥ ४५
ध्यानञ्च सामवेदोक्तं शृणु पूजाविधिं मुने।
दत्तं तस्मै कुमारेण पुष्कराक्षाय धीमते॥ ४६
सहस्रदलपद्मस्थां पद्मनाभप्रियां सतीम्।
पद्मालयां पद्मवक्त्रां पद्मपत्राभलोचनाम्॥ ४७
पद्मपुष्पप्रियां पद्म-पुष्पतल्पाधिशायिनीम्।
पद्मिनीं पद्महस्ताञ्च पद्ममालाविभूषिताम्॥ ४८
पद्मभूषणभूषाढ्यां पद्मशोभाविवर्द्धिनीम्।
पद्मकाननं पश्यन्तीं सस्मितां तां भजे मुदा॥ ४९
चन्दनाष्टदले पद्मे पद्मपुष्पेण पूजयेत्।
गणं सम्पूज्य दत्त्वा चैवोपचाराणि षोड़श॥ ५०
ततस्तुत्वा च प्रणमेत् साधको भक्तिपूर्व्वकम्।
कवचं श्रूयतां ब्रह्मन् सर्व्वसारं वदामि ते॥ ५१

नारायण उवाच।

शृणु विप्रेन्द्र पद्मायाः कवचं परमं शुभम्।
पद्मनाभेन यद्दत्तं नाभिपद्मे च ब्रह्मणे॥ ५२
सम्प्राप्य कवचं ब्रह्मा तत्पद्मे ससृजे जगत्।
पद्मालयाप्रसादेन सलक्ष्मीको बभूव सः॥ ५३
पद्मालयावरं प्राप्य पाद्मश्च जगतां प्रभुः।
पाद्मेन पद्मकल्पे च कवचं परमाद्भुतम्॥ ५४
दत्तं सनत्कुमाराय प्रियपुत्राय धीमते।
कुमारेण च यद्दत्तं पुष्कराय च नारद॥ ५५
यद्धृत्वा पठनाद्ब्रह्मा सर्व्वसिद्धेश्वरो महान्।
परमैश्वर्य्यसंयुक्तः सर्व्वसम्पत्समन्वितः॥ ५६
यद्धृत्वा च धनाध्यक्षः कुवेरश्च धनाधिपः।

स्वायम्भुवो मनुः श्रीमान् पठनाद्धारणाद्यतः ॥५७
प्रियव्रतोत्तानपादौ लक्ष्मीवन्तौ यतो मुने ।
पृथुः पृथ्वीपतिः सद्यो बभूव धारणाद्यतः ॥ ५८
कवचस्य प्रसादेन स्वयं दक्षः प्रजापतिः ।
धर्म्मश्च कर्म्मणां साक्षी पाता यस्य प्रसादतः ॥ ५९
यत्धत्ते दक्षिणे बाहौ विष्णुः क्षीरोदशायकः ।
भक्त्या विधत्ते कण्ठे च शेषो नारायणांशकः ॥ ६०
यद्धृत्वा वामनं लेभे कश्यपश्च प्रजापतिः ।
सर्व्वदेवाधिपः श्रीमान् महेन्द्रो धारणाद्यतः ॥ ६१
राजा मरुत्तो भगवान् बभूव धारणाद्यतः ।
त्रैलोक्याधिपतिः श्रीमान् नहुषो यस्य धारणात्६२
विश्वं विजिग्ये खट्वाङ्गः पठनाद्धारणाद्यतः ।
मुचुकुन्दो यतः श्रीमान् मान्धातृतनयो महान् ॥६३
सर्व्वसम्पत्प्रदस्यास्य कवचस्य प्रजापतिः ।
ऋषिश्छन्दश्च बृहती देवी पद्मालया स्वयम् ॥ ६४
धर्म्मार्थ-काम-मोक्षेषु विनियोगः प्रकीर्त्तितः ।
पुण्यबीजञ्च महतां कवचं परमाद्भुतम् ॥ ६५
ओं ह्रीं कमलवासिन्यै स्वाहा मे पातु मस्तकम् ।
श्रीं मे पातु कपालञ्च लोचने श्रीं श्रियै नमः ॥ ६६
ओं श्रीं श्रियै स्वाहेति च कर्णयुग्मं सदाऽवतु ।
ओं श्रीं ह्रीं क्लीं महालक्ष्म्यैस्वाहामेपातु नासिकाम्६७
ओं श्रीं पद्मालयायै च स्वाहा दन्तं सदाऽवतु ।
ओं श्रीं कृष्णप्रियायै च दन्तरन्ध्रं सदाऽवतु ॥ ६८
ओं श्रीं नारायणेशायै मम कण्ठं सदाऽवतु ।
ओं श्रीं केशवकान्तायै मम स्कन्धं सदाऽवतु ॥६९
ओं श्रीं पद्मनिवासिन्यै स्वाहा नाभिं सदाऽवतु ।
ओं ह्रीं श्रीं संसारमात्रे मम वक्षः सदाऽवतु ॥ ७०
ओं श्रीं श्रीं कृष्णकान्तायै स्वाहा पृष्ठं सदाऽवतु ।
ओं ह्रीं श्रीं श्रियै स्वाहा मम हस्तौ सदाऽवतु ॥७१
श्रीं श्रीनिवासकान्तायै मम पादौ सदाऽवतु ।
ओं ह्रीं श्रीं क्लीं श्रियै स्वाहा सर्व्वाङ्गं मे सदाऽवतु ७२
प्राच्यां पातु महालक्ष्मीराग्नेय्यां कमलालया ।
पद्मा मां दक्षिणे पातु नैरृत्यां श्रीहरिप्रिया ॥ ७३
पद्मालया पश्चिमे मां वायव्यां पातु श्रीः स्वयम् ।
उत्तरे कमला पातु ऐशान्यां सिन्धुकन्यका ॥ ७४
नारायणेशी पातूर्द्ध्वमधो विष्णुप्रियाऽवतु ।
सन्ततं सर्व्वतः पातु विष्णुप्राणाधिका मम ॥ ७५
इति ते कथितं वत्स सर्व्वमन्त्रौघविग्रहम् ।
सर्व्वैश्वर्य्यप्रदं नाम कवचं परमाद्भुतम् ॥ ७६
सुवर्णपर्व्वतं दत्त्वा मेरुतुल्यं द्विजातये ।
यत् फलं लभते धर्म्मी कवचेन ततोऽधिकम् ॥ ७७
गुरुमभ्यर्च्य विधिवत् कवचं धारयेत् तु यः ।
कण्ठे वा दक्षिणे बाहौ स श्रीमान् प्रतिजन्मनि ॥ ७८
अस्ति लक्ष्मीर्गृहे तस्य निश्चला शतपूरुषम् ।
देवेन्द्रैश्चासुरेन्द्रैश्च सोऽवध्यो निश्चितं भवेत् ॥ ७९
स सर्व्वपुण्यवान् धीमान् सर्व्वयज्ञेषु दीक्षितः ।
स स्नातः सर्व्वतीर्थेषु यस्येदं कवचं गले ॥ ८०
यस्मै कस्मै न दातव्यं लोभ-मोह-भयैरपि ।
गुरुभक्ताय शिष्याय शरणाय प्रकाशयेत् ॥ ८१
इदं कवचमज्ञात्वा भजेल्लक्ष्मीं जगत्प्रसूम् ।
कोटिसङ्ख्यप्रजप्तोऽपि न मन्त्रः सिद्धिदायकः ॥ ८२

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेश-
खण्डे नारायण-नारद-संवादे
अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८॥

एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

कवचं कथितं ब्रह्मन् पद्मायाश्च मनोहरम् ।
परं दुर्गतिनाशिन्याः कवचं कथय प्रभो ॥ १
पद्माक्षप्राणतुल्यञ्च जीवनं बलकारणम् ।
कवचानाञ्च यत् सारं दुर्गासेवनकारणम् ॥ २

नारायण उवाच ।

शृणु नारद वक्ष्यामि दुर्गायाः कवचं शुभम् ।
श्रीकृष्णेनैव यद्दत्तं गोलोके ब्रह्मणे पुरा ॥ ३
ब्रह्मा त्रिपुरसंग्रामे शङ्कराय ददौ पुरा ।
जघान त्रिपुरं रुद्रो यद्धृत्वा भक्तिपूर्व्वकम् ॥ ४
हरो ददौ गौतमाय पद्माक्षाय च गौतमः ।
यतो बभूव पद्माक्षः सप्तद्वीपेश्वरो जयी ॥ ५
यद्धृत्वा पठनाद्ब्रह्मा ज्ञानवान् शक्तिमान् भुवि ।
शिवो बभूव सर्व्वज्ञो योगिनाञ्च गुरुर्यतः ॥ ६
शिवतुल्यो गौतमश्च बभूव मुनिसत्तमः ।
ब्रह्माण्डविजयस्यास्य कवचस्य प्रजापतिः ॥ ७
ऋषिश्छन्दश्च गायत्री देवी दुर्गतिनाशिनी ।

ब्रह्माण्डविजयेष्वेव विनियोगः प्रकीर्त्तितः॥ ८
पुण्यतीर्थञ्च महतां कवचं परमाद्भुतम्।
ओँ ह्रीँ दुर्गतिनाशिन्यै स्वाहा मे पातु मस्तकम्॥९
ओँ मे पातु कपालञ्च ओँ ह्रीँ श्रीमिति लोचने।
पातु मे कर्णयुग्मञ्च ओँ दुर्गायै नमः सदा॥ १०
ओँ ह्रीँ श्रीमिति नासां मे सदा पातु च सर्व्वतः।
ओँ ह्रीँ क्लीमिति(क)दन्तांश्चपातु क्लीमोष्ठयुग्मकम्॥११
क्लीँ क्लीँ क्लीँ पातु कण्ठञ्च दुर्गे रक्षतु गण्डकम्।
स्कन्धं दुर्गविनाशिन्यै स्वाहा पातु निरन्तरम्॥१२
वक्षो विपद्विनाशिन्यै स्वाहा मे पातु सर्व्वतः।
दुर्गे दुर्गे रक्षणीति स्वाहा नाभिं सदाऽवतु॥ १३
दुर्गे दुर्गे रक्ष रक्ष पृष्ठं मे पातु सर्व्वतः।
ओँ ह्रीँ दुर्गायै स्वाहा च हस्तौ पादौ सदाऽवतु१४
ओँ ह्रीँ दुर्गायै स्वाहा च सर्व्वाङ्गं मे सदावतु।
प्राच्यां पातु महामाया आग्नेय्यां पातु कालिका॥१५
दक्षिणे दक्षकन्या च नैर्ऋत्यां शिवसुन्दरी।
पश्चिमे पार्व्वती पातु वाराही वारुणे सदा॥ १६
कुबेरमाता कौवेर्य्यां ऐशान्यामीश्वरी सदा।
ऊर्द्धं नारायणी पातु अम्बिकाऽधः सदाऽवतु॥ १७
ज्ञाने ज्ञानप्रदा पातु स्वप्ने निद्रा सदाऽवतु।
इति ते कथितं वत्स सर्व्वमन्त्रौघविग्रहम्॥ १८
ब्रह्माण्डविजयं नाम कवचं परमाद्भुतम्।
स स्नातः सर्व्वतीर्थेषु सर्व्वयज्ञेषु यत् फलम्॥ १९
सर्व्वव्रतोपवासे च तत् फलं लभते नरः।
गुरुमभ्यर्च्य विधिवद्वस्त्रालङ्कारचन्दनैः॥ २०
कण्ठे वा दक्षिणे बाहौ कवचं धारयेत् तु यः।
स च त्रैलोक्यविजयी सर्व्वशत्रुप्रमर्द्दकः॥ २१
इदं कवचमज्ञात्वा भजेद्दुर्गतिनाशिनीम्।
शतलक्षप्रजप्तोऽपि न मन्त्रः सिद्धिदायकः॥ २२
कवचं काण्वशाखोक्त-मुक्तं नारद सुन्दरम्।
यस्मै कस्मै न दातव्यं गोपनीयं सुदुर्लभम्॥ २३

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे नारायण-नारद-संवादे दुर्गाकवच-कथनं नाम एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः॥३९॥

(क) ह्रीँ श्रीँ इमिति वा पाठः।

चत्वारिंशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

ते रहोलीला च वैकुण्ठे वैकुण्ठञ्च गते सति।
सपुत्रञ्च सहस्राक्षं जघान भृगुनन्दनः॥ १
कृत्वा युद्धन्तु सम्राजं ब्रह्मास्त्रेण प्रयत्नतः।
राजा कवचहीनोऽपि सपुत्रश्च पपात ह॥ २
पतिते तु सहस्राक्षे कार्त्तवीर्य्यार्ज्जुनः स्वयम्।
आजगाम महावीरो द्विलक्षाक्षौहिणीयुतः॥ ३
सुवर्णरथमारुह्य रत्नसारपरिच्छदम्।
नानास्त्रं परितः कृत्वा तस्थौ समरमूर्द्धनि॥ ४
पर्शुरामश्च (क) समरे तं राजेन्द्रं ददर्श ह।
रत्नालङ्कारभूषाढ्यै राजेन्द्रकोटिभिः सह॥ ५
रत्नातपत्रभूषाढ्यं रत्नालङ्कारभूषितम्।
चन्दनोक्षितसर्व्वाङ्गं सस्मितं सुमनोहरम्॥ ६
राजा दृष्ट्वा मुनीन्द्रं त-मवरुह्य रथादहो।
प्रणम्य रथमारुह्य तस्थौ नृपगणैः सह॥ ७
ददौ शुभाशिषं तस्मै रामश्च समयोचितम्।
प्रत्यावधिगतार्थञ्च स्वर्गं गच्छेति सानुगः॥ ८
उभयोः सेनायोर्युद्धं बभूव तत्र नारद।
पलायिता रामशिष्या भ्रातरश्च महाबलाः।
क्षतविक्षतसर्व्वाङ्गाः कार्त्तवीर्य्यप्रपीड़िताः॥ ९
नृपस्य शरजालेन रामः शस्त्रभृतां वरः।
न ददर्श स्वसैन्यञ्च राजसैन्यं स्वमेव च॥ १०
चिक्षेप वह्निं रामश्च बभूवाग्निमयं रणे।
निर्व्वापयामास राजा वारुणेनावलीलया॥ ११
चिक्षेप रामो गान्धर्व्वं शैलसर्पसमन्वितम्।
वायव्येन महाराजः प्रेरयामास लीलया॥ १२
चिक्षेप रामो नागास्त्रं दुर्निवार्य्यं भयङ्करम्।
गारुड़ेन महाराजः प्रेरयामास लीलया॥ १३
माहेश्वरञ्च भगवांश्चिक्षेप भृगुनन्दनः।
निर्व्वापयामास राजा वैष्णवास्त्रेण लीलया॥ १४
भृगुश्चिक्षेप ब्रह्मास्त्रं नृपनाशाय नारद।
ब्रह्मास्त्रेण च भूपस्य प्राप निर्व्वापणं रणे॥ १५
दत्तदत्तञ्च यच्छूल-मव्यर्थं मन्त्रपूर्व्वकम्।
जग्राह राजा समरे पर्शुरामवधाय च॥ १६

(क) परशुरामश्चेति पाठे छन्दोभङ्गः सोढ़व्यः।

शूलं ददर्श रामश्च शतसूर्य्यसमप्रभम्।
प्रलयाग्निशिखोद्रिक्तं दुर्निवार्य्यं सुरैरपि॥ १७
पपात शूलं समरे रामस्योपरि नारद।
मूर्च्छामवाप स भृगुः पपात च हरिं स्मरन्॥ १८
पतिते पर्शुरामे च सर्व्वे देवा भयाकुलाः।
आजग्मुः समरं तत्र ब्रह्म-विष्णु-महेश्वराः॥ १९
शङ्करश्च महाज्ञानी महाज्ञानेन लीलया।
ब्राह्मणं जीवयामास तूर्णं नारायणाज्ञया॥ २०
भृगुश्च चेतनां प्राप्य ददर्श पुरतः सुरान्।
प्रणनाम परं भक्त्या लज्जानम्रात्मकन्धरः॥ २१
राजा दृष्ट्वा सुरेशांश्च भक्तिनम्रात्मकन्धरः।
प्रणम्य शिरसा मूर्ध्ना तुष्टाव परमेश्वरान्॥ २२
तत्राजगाम भगवान् दत्तात्रेयो रणस्थलम्।
शिष्यरक्षानिमित्तेन कृपालुर्भक्तवत्सलः॥ २३
भृगुः पाशुपतास्त्रञ्च जग्राह कोपसंयुतः।
दत्तदत्तेन दृष्टेन बभूव स्तम्भितो रणे॥ २४
ददर्श स्तम्भितो रामो राजानं रणमूर्द्धनि।
नानापार्षदयुक्तेन कृष्णेन रक्षितं रणे॥ २५
सुदर्शनं प्रज्वलन्तं भ्रमणं कुर्व्वता सदा।
सस्मितेन स्तुतेनैव ब्रह्म-विष्णु-महेश्वरैः॥ २६
गोपालशतयुक्तेन गोपवेशविधारिणा।
नवीनजलदाभेन वंशीहस्तेन वादयन्॥ २७
एतस्मिन्नन्तरे तत्र वागभूवाशरीरिणी।
दत्तेन दत्तं कवचं कृष्णस्य परमात्मनः॥ २८
राज्ञोऽस्ति दक्षिणे बाहौ सद्रत्नगुटिकान्वितम्।
गृहीतकवचे शम्भौ भिक्षया योगिनां गुरौ॥ २९
तदा हन्तुं नृपं शक्तो भृगुश्चेति च नारद।
श्रुत्वाऽशरीरिणीं वाणीं शङ्करो द्विजरूपधृक्॥ ३०
भिक्षां कृत्वा तु कवच-मानीय च नृपस्य च।
शम्भुना भगवे दत्तं कृष्णस्य कवचञ्च यत्॥ ३१
एतस्मिन्नन्तरे देवा जग्मुः स्वस्थानमुत्तमम्।
उवाच पर्शुरामश्च राजानं समरं प्रति॥ ३२

परशुराम उवाच।

राजेन्द्रोत्तिष्ठ समरं कुरु साहसपूर्व्वकम्।
कालभेदे जयो नृणां कालभेदे पराजयः॥ ३३
अधीतं विधिवद्दत्तं कृत्वा पृथ्वी सुशासिता।
यशः कृतञ्च संग्रामे त्वयाहं मूर्च्छितोऽधुना॥ ३४
जिताः सर्व्वे च राजेन्द्रा लीलया रावणो जितः।
जितोऽहं दत्तशूलेन शम्भुना जीवितः पुनः॥ ३५
रामस्य वचनं श्रुत्वा राजा परमधार्म्मिकः।
मूर्ध्ना प्रणम्य तं भक्त्या यथार्थोक्तिमुवाच ह॥ ३६

राजोवाच।

किमधीतं किं वा दत्तं का वा पृथ्वी सुशासिता।
गताः कतिविधा भूपा मादृशा धरणीतले॥ ३७
बुद्धिस्तेजो विक्रमश्च विविधा रणमन्त्रणा।
श्रीरैश्वर्य्यं तथा ज्ञानं दानशक्तिश्च लौकिकम्॥ ३८
आचारो विनयो विद्या प्रतिष्ठा परमं तपः।
सर्व्वं मनोरमासङ्गे गतमेव मम प्रभो॥ ३९
सा च स्त्रीप्राणतुल्या मे साध्वी पद्मांशसम्भवा।
यज्ञेषु पत्नी मातेव स्नेहे क्रीड़नसङ्गिनी॥ ४०
आबाल्यात् सङ्गिनी शश्वच्छयने भोजने रणे।
तां विना प्राणहीनोऽहं विषहीनो यथोरगः॥ ४१
त्वया न दृष्टं युद्धं मे पुरेयं शोचना स्थिता।
द्वितीयशोचना विप्र हतोऽहं ब्राह्मणेन च॥ ४२
काले सिंहः शृगालञ्च शृगालः सिंहमेव च।
काले व्याघ्रं हन्ति मृगो गजेन्द्रं हरिणस्तथा॥ ४३
महिषं मक्षिका काले गरुड़ञ्च तथोरगः।
किङ्करः स्तौति राजेन्द्रं काले राजा च किङ्करम्॥ ४४
इन्द्रश्च मानवः काले काले ब्रह्मा मरिष्यति।
तिरोभूता च प्रकृतिः काले श्रीकृष्णविग्रहे॥ ४५
मरिष्यन्ति सुराः सर्व्वे त्रिलोकस्थाश्चराचराः।
सर्व्वे काले लयं यान्ति कालो हि दुरतिक्रमः॥ ४६
कालस्य कालः श्रीकृष्णः स्रष्टुः स्रष्टा यथेच्छया।
संहर्त्ता चैव संहर्त्तुः पातुः पाता परात्परः॥ ४७
महान् स्थूलात् स्थूलतमः सूक्ष्मात् सूक्ष्मतमः क्रमः।
परमाणुपरः कालः कालश्च कालभेदकः॥ ४८
यस्य लोमानि विश्वानि स पुमांश्च महाविराट्।
तेजसा षोड़शांशश्च कृष्णस्य परमात्मनः॥ ४९
ततः क्षुद्रविराड़्जातः सर्व्वेषां कारणं परम्।
यः स्रष्टा च स्वयं ब्रह्मा यन्नाभिकमलोद्भवः॥ ५०
नाभेः कमलदण्डस्य योऽन्तं न प्राप यत्नतः।
भ्रमणाल्लक्षवर्षञ्च ततः स्वस्थानसंस्थितः॥ ५१
तपश्चक्रे ततस्तत्र लक्षवर्षञ्च वायुभुक्।
ततो ददर्श गोलोकं श्रीकृष्णञ्च सपार्षदम्॥ ५२

गोपगोपीपरिवृतं द्विभुजं मुरलीकरम्।
रत्नसिंहासनस्थञ्च राधावक्षःस्थलस्थितम्॥ ५३
दृष्ट्वानुज्ञां गृहीत्वा च प्रणम्य च पुनः पुनः।
ईश्वरेच्छाञ्च विज्ञाय स्रष्टुं सृष्टिं मनो दधे॥ ५४
यः शिवः सृष्टिसंहर्त्ता स च स्रष्टुर्ललाटजः।
विष्णुः पाता क्षुद्रविराट् श्वेतद्वीपनिवासकृत्॥ ५५
सृष्टिकारणभूताश्च ब्रह्म-विष्णु-महेश्वराः।
सन्ति विश्वेषु सर्व्वेषु श्रीकृष्णस्य कलोद्भवाः॥ ५६
तेऽपि देवाः प्राकृतिकाः प्राकृतश्च महाविराट्।
सर्व्वप्रसूता प्रकृतिः श्रीकृष्णः प्रकृतेः परः॥ ५७
न शक्तः परमेशोऽपि तां शक्तिं प्रकृतिं विना।
सृष्टिं विधातुं मायेशो न सृष्टिर्मायया विना॥ ५८
सा च कृष्णे तिरो भूत्वा सृष्टिसंहारपालके।
साविर्भूता सृष्टिकाले सा च नित्या महेश्वरी॥ ५९
कुलालश्च घटं कर्त्तुं यथाऽशक्तो मृदं विना।
स्वर्णं विना स्वर्णकारः कुण्डलं कर्त्तुमक्षमः॥ ६०
सा च शक्तिः सृष्टिकाले पञ्चधा चेश्वरेच्छया।
राधा पद्मा च सावित्री दुर्गा देवी सरस्वती॥ ६१
प्राणाधिष्ठात्री या देवी कृष्णस्य परमात्मनः।
प्राणाधिकप्रियतमा सा राधा परिकीर्त्तिता॥ ६२
ऐश्वर्य्याधिष्ठातृदेवी सर्व्वमङ्गलकारिणी।
परमानन्दरूपा च सा लक्ष्मीः परिकीर्त्तिता॥ ६३
विद्याधिष्ठातृदेवी या परमेशस्य दुर्लभा।
वेदशास्त्रयोगमाता सा सावित्री प्रकीर्त्तिता॥ ६४
बुद्ध्यधिष्ठात्री या देवी सर्व्वशक्तिस्वरूपिणी।
सर्व्वज्ञानात्मिका सर्व्वा सा दुर्गा दुर्गनाशिनी॥ ६५
वागधिष्ठात्री या देवी शास्त्रज्ञानप्रदा सदा।
कृष्णकण्ठोद्भवा सा च या च देवी सरस्वती॥ ६६
पञ्चधादौ स्वयं देवी मूलप्रकृतिरीश्वरी।
ततः सृष्टिक्रमेणैव बहुधा कलया च सा॥ ६७
योषितः प्रकृतेरंशाः पुमांसः पुरुषस्य च।
मायया सृष्टिकाले च तद्विना न भवेद्भवः॥ ६८
सृष्टिश्च प्रतिविश्वेषु ब्रह्मन् ब्रह्मोद्भवा सदा।
पाता विष्णुश्च संहर्त्ता शिवः शश्वच्छिवप्रदः॥ ६९
दत्तदत्तं ज्ञानमिदं राम मह्यञ्च पुष्करे।
दीक्षाकाले च माघ्याञ्च मुनिप्रवरसन्निधौ॥ ७०
इत्युक्त्वा कार्त्तवीर्य्यश्च रामं नत्वा च सस्मितः।
आरुरोह रथं शीघ्रं गृहीत्वा सशरं धनुः॥ ७१
रामस्ततो राजसैन्यं ब्रह्मास्त्रेण जघान ह।
नृपं पाशुपतेनैव लीलया श्रीहरिं स्मरन्॥ ७२
एवं त्रिःसप्तकृत्वश्च क्रमेण च वसुन्धराम्।
रामश्चकार निर्भूपां लीलया च शिवं स्मरन्॥ ७३
गर्भस्थं मातृक्रोड़स्थं शिशुं वृद्धञ्च मध्यमम्।
जघान क्षत्रियं रामः प्रतिज्ञापालनाय वै॥ ७४
कार्त्तवीर्य्यश्च गोलोकं जगाम कृष्णसन्निधिम्।
जगाम परशुरामश्च स्वालयं श्रीहरिं स्मरन्॥ ७५
त्रिःसप्तकृत्वो निर्भूपां महीं दृष्ट्वा महेश्वरः।
परशुना रमणं दृष्ट्वा परशुरामं चकार तम्॥ ७६
देवाश्च मुनयो देव्यः सिद्ध-गन्धर्व्व-किन्नराः।
सर्व्वे चक्रुः पुष्पवृष्टिं राममूर्द्धनि नारद॥ ७७
स्वर्गे दुन्दुभयो नेदुर्हरिशब्दो बभूव ह।
परशुरामस्य यशसा शुभ्रेण पूरितं जगत्॥ ७८
ब्रह्मा भृगुश्च शुक्रश्च च्यवनो वाल्मिकिस्तथा।
जमदग्निर्ब्रह्मलोका-दाजगाम प्रहर्षितः॥ ७९
पुलकाञ्चितसर्व्वाङ्गाः सानन्दाश्रुसमन्विताः।
दूर्व्वा-पुष्प-कराः सर्व्वे कुर्व्वन्तो मङ्गलाशिषम्॥ ८०
प्रणनाम च तान् रामो दण्डवत् पतितो भुवि।
क्रोड़े चकार ब्रह्मादौ क्रमात् ताततेति संवदन्॥ ८१
तमुवाच स्वयं ब्रह्मा परशुरामं जगद्गुरुः।
हितं नीतं वेदसारं परिणामसुखावहम्॥ ८२

ब्रह्मोवाच।

शृणु राम प्रवक्ष्यामि सर्व्वसम्मतरं परम्।
काण्वशाखोक्तवचनं सत्यञ्च सर्व्वसम्मतम्॥ ८३
पूज्यानामेव सर्व्वेषामिष्टः पूज्यतमः परः।
जनको जन्मदानाच्च पालनाच्च पिता स्मृतः॥ ८४
गरीयान् जन्मदातुश्च सोऽन्नदाता पिता मुने।
विनान्नं नश्वरो देहोऽनित्यश्च पितृसम्भवः॥ ८५
तयोः शतगुणैर्माता पूज्या मान्या च वन्दिता।
गर्भधारण-पोषाभ्यां सा च ताभ्यां गरीयसी॥ ८६
तेभ्यः शतगुणैः पूज्योऽभीष्टदेवः श्रुतौ स्मृतः।
ज्ञान-विद्या-मन्त्रदाताऽभीष्टदेवात् परो गुरुः॥ ८७
गुरुवद्गुरुपुत्त्रश्च गुरुपत्नी ततोऽधिका।
देवे रुष्टे गुरू रक्षेद्गुरौ रुष्टे न कश्चन॥ ८८
गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो महेश्वरः।

गुरुरेव परं ब्रह्म ब्राह्मणेभ्यः प्रियः परः ॥ ८९
गुरुर्ज्ञानं ददात्येव ज्ञानञ्च हरिभक्तिदम्।
हरिभक्तिंप्रदाता यः को वा बन्धुस्ततः परः ॥ ९०
अज्ञानतिमिराच्छन्नो ज्ञानदीपं यतो लभेत्।
लब्ध्वा च निर्म्मलं पश्येत् को वा बन्धुस्ततः परः ॥ ९१
गुरुदत्तञ्च मन्त्रञ्च जप्त्वा ज्ञानं ततो लभेत्।
सर्व्वज्ञत्वञ्च सिद्धिञ्च को वा बन्धुस्ततोऽधिकः ॥ ९२
सुखं जयति सर्व्वत्र विद्यया गुरुदत्तया।
यया पूज्योऽपि जगति को वा बन्धुस्ततोऽधिकः॥९३
विद्यान्धो वा धनान्धो वा यो मूढ़ो न भजेद्गुरुम्।
ब्रह्महत्याधिकं पापं लभते नात्र संशयः ॥ ९४
दरिद्रं पतितं क्षुद्रं नरबुद्ध्याचरेद्गुरुम्।
सोऽशुचिस्तीर्थस्नातोऽपि नाधिकारी च कर्म्मसु॥९५
अभीष्टदेवः श्रीकृष्णो गुरुस्ते शङ्करः स्वयम्।
शरणं गच्छ हे पुत्र देवात् पूज्यतमं गुरुम् (क)॥९६
त्रिःसप्तकृत्वो निर्भूपा त्वया पृथ्वी कृता यतः।
प्राप्ता त्वया हरेर्भक्तिस्तं शिवं शरणं व्रज ॥ ९७
शिवञ्च शिवरूपञ्च शिवदं शिवकारणम्।
शिववाक्यं शिवेशं तं गुरुं त्वं शरणं व्रज ॥ ९८
गोलोकनाथो भगवानंशेन शिवरूपधृक्।
इष्टदेवश्च स गुरुस्तमेव शरणं व्रज ॥ ९९
आत्मा कृष्णः शिवो ज्ञानं मनोऽहं सर्व्वजीविषु।
प्राणा विष्णोश्च प्रकृतिः सर्व्वशक्तियुता सुत ॥ १००
ज्ञानदं ज्ञानरूपञ्च ज्ञानवीजं सनातनम्।
मृत्युञ्जयं कालकालं तं गुरुं शरणं व्रज ॥ १०१
ब्रह्मज्योतिःस्वरूपं तं भक्तानुग्रहविग्रहम्।
शरणं व्रज सर्व्वज्ञं भगवन्तं सनातनम् ॥ १०२
प्रकृतिर्लक्षवर्षञ्च तपस्तप्त्वा यमीश्वरम्।
कान्तं प्रियपतिं लेभे तं गुरुं शरणं व्रज ॥ १०३
इत्युक्त्वा मुनिभिः सार्द्धं जगाम कमलोद्भवः।
रामश्च गन्तुं कैलासं मनश्चक्रे च नारद ॥ १०४

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेश-
खण्डे नारायण-नारद-संवादे
चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

(क) देवमर्च्य जगद्गुरुमिति पाठान्तरम्।

एकचत्वारिंशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

हरेश्च कवचं धृत्वा कृत्वा निःक्षत्रियां महीम्।
रामो जगाम कैलासं नमस्कर्त्तुं शिवं गुरुम् ॥ १
गुरुपत्नीं शिवामम्बां द्रष्टुं गुरुसुतौ च तौ।
गुणैर्नारायणसमौ कार्त्तिकेय-गणेश्वरौ ॥ २
मनोयायी महात्मा च शीघ्रं सम्प्राप्य तत्क्षणम्।
ददर्श नगरं रम्य-मतीव-सुमनोहरम् ॥ ३
शुद्धस्फटिकसङ्काशै-मणिभिःसुमनोहरैः।
सुवर्णभूमिसद्दृशै राजमार्गैर्विराजितम् ॥ ४
सिन्दूराकारवर्णैश्च वेष्टितं मणिवेदिभिः।
संयुक्तं युक्तनिलयैः पूरितं मणिमण्डपैः ॥ ५
यक्षाणामालयैर्दिव्यैः संयुतं शतकोटिभिः।
कपाटस्तम्भसोपानैः शोभितैर्मणिनिर्म्मितैः ॥ ६
सुवर्णकलसैर्दिव्यै राजितैः श्वेतचामरैः।
रत्नकाञ्चनपूर्णैश्च यक्षेन्द्रगणवेष्टितैः ॥ ७
रत्नभूषणभूषाढ्यै-र्दीपितैः सुन्दरीगणैः।
वालिकाभिर्वालकैश्च चित्तपुत्तलिकाकरैः ॥ ८
क्रीड़द्भिः सस्मितैः शश्वत् स्वच्छन्दञ्च विराजितैः।
पारिजातद्रुमगणैः स्वर्णदीतीरनीरजैः ॥ ९
आकीर्णं पुष्पजालैश्च पुष्पितैश्च सुगन्धिभिः।
कल्पवृक्षान्वितैः सिद्धैः कामधेनुपुरस्कृतैः ॥ १०
सिद्धविद्याधिनिपुणैः पुण्यवद्भिर्निषेवितम्।
वटवृक्षैरक्षयैश्च त्रिलक्षयोजनोच्छ्रितैः ॥ ११
शतयोजनविस्तीर्णैः शतस्कन्धसमन्वितैः।
असंख्यशाखानिकरै-रसंख्यफलसंयुतैः ॥ १२
नानापक्षिगणाकीर्णैः सुमनोहरशब्दितैः।
कम्पितैः शीतवातेन मण्डितञ्च सुगन्धिना ॥ १३
पुष्पोद्यानसहस्रेण सरसाञ्च शतेन च।
सिद्धेन्द्रालयलक्षेश्च मणिरत्नविकारजैः ॥ १४
रामश्च दृष्ट्वा नगर-मतीवहृष्टमानसः।
ददर्श पुरतो रम्यं श्रीयुतं शङ्कराश्रमम् ॥ १५
सुवर्णस्थूलशतकैर्मणिभिः स्वर्णवर्णकैः।
खचितं रत्नसारेण रचितं विश्वकर्म्मणा ॥ १६
चतुर्योजनविस्तीर्णं त्रिपञ्चयोजनोच्छ्रितम्।
चतुरस्रं चतुष्कोणं प्राकारं सुमनोहरम् ॥ १७

हारं रत्नकपाटेन नानाचित्रान्वितेन च ।
युक्तं मणीन्द्रवेदीभिर्मणिस्तम्भविराजितैः ॥ १८
तद्दक्षिणे वृषेन्द्रञ्च वामे सिंहञ्च नारद ।
नन्दीश्वरं महाकालं पिङ्गलाक्षं भयङ्करम् ॥ १९
विशालाक्षञ्च बाणञ्च विरूपाक्षं महाबलम् ।
विकटाक्षं भास्कराक्षं रक्ताक्षं विकटोदरम् ॥ २०
संहारभैरवं काल-भैरवञ्च भयङ्करम् ।
रुरु-भैरवमीशाभं महा-भैरवमेव च ॥ २१
कृष्णाङ्ग-भैरवञ्चैव क्रोध-भैरवमुल्बणम् ।
कपाल-भैरवञ्चैव रुद्र-भैरवमेव च ॥ २२
सिद्धेन्द्रांश्च रुद्रगणान् विद्याधरांश्च गुह्यकान् ।
भूतान्प्रेतान्पिशाचांश्चकुष्माण्डान् ब्रह्मराक्षसान्२३
वेतालान् दानवांश्चैव योगीन्द्रांश्च जटाधरान् ।
यक्षान् किम्पुरुषांश्चैव किन्नरांश्च ददर्श ह ॥ २४
तान् दृष्ट्वा नन्दीकेशाज्ञां गृहीत्वा भृगुनन्दनः ।
तान् सम्भाष्याभ्यन्तरञ्च जगामानन्दमानसः ॥ २५
रत्नेन्द्रसारनिर्म्माणं ददर्श शतमन्दिरम् ।
अमूल्यरत्नकलसैर्ज्ज्वलद्भिश्च विराजितम् ॥ २६
अमूल्यरत्नरचितैर्मुक्तानिर्म्मलदर्पणैः ।
हीरासारविकारैश्च कपाटैश्च विराजितम् ॥ २७
गोरोचनाभिर्मणिभिर्युतं स्तम्भसहस्रकैः ।
मणिसारविकारैश्च सोपानैः परिशोभितम् ॥ २८
ददर्शाभ्यन्तरं द्वारं नानाचित्रेण चित्रितम् ।
मुक्तामाणिक्यग्रथितैर्मालाजालैर्विराजितम् ॥ २९
ददर्श कार्त्तिकं वामे दक्षिणे च गणेश्वरम् ।
वीरभद्रं महाकायं शिवतुल्यपराक्रमम् ॥ ३०
प्रधानपार्षदगणान् क्षेत्रपालांश्च नारद ।
रत्नसिंहासनस्थांश्च रत्नभूषणभूषितान् ॥ ३१
तान् सम्भाष्य भृगुः शीघ्रं महाबलपराक्रमः ।
पर्शुहस्तः पर्शुरामो गमनं कर्त्तुमुद्यतः ॥ ३२
गच्छन्तं तं गणेशश्च क्षणं तिष्ठेत्युवाच ह ।
निद्रितो निद्रया युक्तो महादेवोऽधुनेति च ॥ ३३
ईश्वराज्ञां गृहीत्वाहमवागत्य क्षणान्तरे ।
त्वया सार्द्धं गमिष्यामि भ्रातस्तिष्ठेति साम्प्रतम् ॥३४
श्रुत्वा गणेशवचनं पर्शुरामो महाबलः ।
बृहस्पतिसमो वक्ता प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ३५
इति ब्र० महा० गणे० एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४१

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।

परशुराम उवाच ।

यास्याम्यन्तःपुरं भ्रातः प्रणामं कर्त्तुमीश्वरम् ।
प्रणम्य मातरं भक्त्या यास्यामि त्वरितं गृहम् ॥ १
त्रिःसप्तकृत्वो निर्भूपा कृता पृथ्वी च लीलया ।
कार्त्तवीर्य्यः सुचन्द्रश्च हतो यस्य प्रसादतः ॥ २
नानाविद्या यतो लब्धा नानाशास्त्रं सुदुर्लभम् ।
तं गुरुं जगतां नाथं द्रष्टुमिच्छामि साम्प्रतम् ॥ ३
सगुणं निर्गुणञ्चैव भक्तानुग्रहविग्रहम् ।
सत्यं सत्यस्वरूपञ्च ब्रह्मज्योतिः सनातनम् ॥ ४
स्वेच्छामयं दयासिन्धुं दीनबन्धुं मुनीश्वरम् ।
आत्मारामं पूर्णकामं व्यक्ताव्यक्तं परात्परम् ॥ ५
परापराणां स्रष्टारं गुरुहूतं गुरुस्तुतम् ।
पुराणं परमात्मान-मीशानमादिमव्ययम् ॥ ६
सर्व्वमङ्गलमङ्गल्यं सर्व्वमङ्गलकारणम् ।
सर्व्वमङ्गलदं शान्तं सर्व्वैश्वर्य्यप्रदं वरम् ॥ ७
आशुतोषं प्रसन्नास्यं शरणागतवत्सलम् ।
भक्ताभयप्रदं भक्त-वत्सलं समदर्शनम् ॥ ८
इत्युक्त्वा पर्शुरामश्च तस्थौ गणपतेः पुरः ।
वाचा मधुरया तत्र तमुवाच गणेश्वरः ॥ ९

गणेश उवाच ।

क्षणं तिष्ठ क्षणं तिष्ठ शृणु भ्रातरिदं वचः ।
रहःस्थलनियुक्तश्च न दृष्टः स्त्रीयुतः पुमान् ॥ १०
स्त्रीसंयुक्तञ्च पुरुषं यः पश्यति नराधमः ।
करोति रसभङ्गं वा कालसूत्रं व्रजेद्ध्रुवम् ॥ ११
तत्र तिष्ठति पापीयान् यावच्चन्द्रदिवाकरौ ।
विशेषतश्च पितरं गुरुं भूतपतिं द्विज ॥ १२
रहः सुरतिसंसक्तं न हि पश्येद्विचक्षणः ।
कामतः कोपतो वापि यः पश्येत् सुरतोन्मुखम् ॥१३
स्त्रीविच्छेदो भवेत् तस्य ध्रुवं सप्तसु जन्मसु ।
श्रोणीं वक्षःस्थलं वक्त्रं यः पश्यति परस्त्रियाः ।
कामतोऽपि विमूढश्च सोऽन्धो भवति निश्चितम् ॥ १४
गणेशस्य वचः श्रुत्वा प्रहस्य भृगुनन्दनः ।
तमुवाच महाकोपान्निष्ठुरं वचनं मुने ॥ १५

परशुराम उवाच ।

अहो श्रुतं किं वचन-मपूर्व्वं नीतिसत्तमम् ।

दृढमेव नयं नैवं श्रुतमीश्वरवक्त्रतः ॥ १६
श्रुतं श्रुतौ वाक्यमिदं कामिनाञ्च विकारिणाम्।
निर्विकारस्य च शिशोर्न दोषः कश्चिदेव हि ॥ १७
यास्यस्यन्तःपुरं भ्रातस्तव किं तिष्ठ बालक।
यथाद्दष्टि करिष्यामि कार्य्यञ्च समयोचितम् ॥ १८
तवैव तातो माता च एवमेव निरूपितम्।
जगतां पितरौ तौ च पार्व्वतीपरमेश्वरौ ॥ १९
पार्व्वती स्त्री पुमान् शम्भुरिति केन निरूपितः।
सर्व्वरूपः शङ्करश्च सर्व्वरूपा च पार्व्वती ॥ २०
गुणातीतस्य का क्रीड़ा तद्भङ्गो वा कुतो विभो।
क्रीड़ा लज्जा भीतिर्भङ्गो ग्राम्यस्य नेश्वरस्य च।
स्तनान्धं बालकं दृष्ट्वा पित्रोर्लज्जा कुतो भवेत् ॥ २१
लज्जायाश्च कुतो लज्जा लज्जेशस्य च तत् कुतः।
लज्जा लज्जामवाप्नोति तापं किं वा हुताशनः ॥२२
शीतं शीतमहो विप्र निदाघो दाहमेव च।
भीतिर्भीतिमवाप्नोति मृत्योर्मृत्युर्बिभेति किम् ॥ २३
कुतो ज्वरो ज्वरं हन्ति व्याधिं व्याधिश्च जीर्य्यति।
संहर्त्तारञ्च संहर्त्ता कालः कालाद्बिभेति च ॥ २४
स्रष्टा सृजति स्रष्टारं पाता स्वं पाति तत्त्वतः।
क्षुत् क्षुधं समवाप्नोति तृष्णा तृष्णां प्रयाति किम् २५
निद्रा निद्राञ्च श्रीः शोभां शान्तिः शान्तिञ्च तत्त्वतः।
पुष्टिः पुष्टिमवाप्नोति तुष्टिस्तुष्टिं क्षमा क्षमाम्।
आत्मनः परमात्मास्ति शक्तिः शक्तेर्बिभेति किम् ॥२६
लोभ-मोह-काम-क्रोधाः स्वात्मना न हि बाधिताः।
दया न बद्धा दयया नेच्छा बद्धेच्छया प्रभो ॥ २७
ज्ञान-बुद्ध्योः को विकारो जरामाबाधते जराम्।
चिन्ता न चिन्तया ग्रस्ता चक्षुः स्वञ्च न पश्यति ॥२८
हर्षो मुदं किं प्राप्नोति शोकं शोको न बाधते।
का विपत्तिर्विपत्तेश्च सम्पत्तिः सम्पदः कुतः ॥ २९
मेधाया धारणा शक्तिः स्मृतेर्वा स्मरणं कुतः।
न दग्धः स्वप्रतापेन विवस्वानिति सम्मतः ॥ ३०
विपरीतमतो भ्रातस्त्वयैवाचरितोऽधुना।
न श्रुतोऽयं गुरुमुखान्न दृष्टः श्रुतौ श्रुतः ॥ ३१
इत्युक्त्वा परशुरामश्च प्रहस्य च पुनः पुनः।
शीघ्रं गन्तुं मनश्चक्रे गुरोरभ्यन्तरं मुदा ॥ ३२
परशुरामवचः श्रुत्वा जितक्रोधो गणेश्वरः।
शुद्धसत्त्वस्वरूपश्च प्रहस्य तमुवाच ह ॥ ३३

गणेश उवाच।

अज्ञानतिमिराच्छन्नो ज्ञानं प्राप्नोति ज्ञानिनः।
पितुर्भ्रातुर्मुखाज्ज्ञानं दुलभं भाग्यवान् लभेत् ॥ ३४
श्रुतं ज्ञानं विशिष्टञ्च ज्ञानिनामपि दुर्लभम्।
किञ्चिन्मम मन्दबुद्धेः शृणु भ्रातर्निवेदनम् ॥ ३५
यो निर्गुणः स निर्लिप्तः शक्तिभ्यो न हि संयुतः।
शिवञ्चराश्रितः शक्तौ निर्गुणः सगुणो भवेत्(क) ॥३६
यावन्ति च शरीराणि भोगार्हाणि महामुने।
प्राकृतानि च सर्व्वाणि श्रीकृष्णविग्रहं विना ॥ ३७
ध्यायन्ते योगिनस्तञ्च शुद्धज्योतिःस्वरूपिणम्।
हस्तपादादिरहितं निर्गुणं प्रकृतेः परम् ॥ ३८
वैष्णवास्तं नमस्यन्ति भक्तानुग्रहकारकम्।
कुतो बभूव तज्ज्योतिरहो तेजस्विना विना ॥ ३९
ज्योतिरभ्यन्तरे नित्यं शरीरं श्यामसुन्दरम्।
द्विभुजं मुरलीहस्तं सस्मितं पीतवाससम् ॥ ४०
अतीवामूल्यसद्रत्न-भूषणेन विभूषितम्।
ज्योतिरभ्यन्तरे मूर्त्तिं पश्यन्ति कृपया विभोः(ख)॥४१
तदा दास्ये नियुक्तास्ते भवन्त्येवेश्वरेच्छया।
योगस्तपो वा दास्यस्य कलां नार्हति षोड़शीम्॥४२
यदा सृष्ट्युन्मुखः कृष्णः सस्रजे प्रकृतिं मुदा।
स तस्यां वीर्य्यपातञ्च वीर्य्याड्डिम्बो बभूव ह (ग) ४३
दिव्येन लक्षवर्षेण गर्भाड्डिम्बो विनिर्गतः
तदा चकार निश्वासं ततो वायुर्बभूव ह ॥ ४४
निश्वासेन समं भ्रातर्मुखबिन्दुर्विनिर्गतः।
ततो बभूव सहसा जलराशिर्हरेः पुरः ॥ ४५
तज्जले च स्थितो डिम्बो दिव्यवर्षञ्च लक्षकम्।
ततो बभूव सहसा विश्वाधारो महाविराट् ॥ ४६
यावन्ति गात्रे लोमानि तस्य सन्ति महात्मनः।
ब्रह्माण्डानि च तावन्ति विद्यमानानि निश्चितम् ॥४७
तत्रैव प्रतिब्रह्माण्डे ब्रह्म-विष्णु-महेश्वराः।
देवाश्च मुनयश्चैव विद्यमानाश्चराचराः ॥ ४८
महाविराड़ाश्रयश्च सर्व्वस्य च जनस्य च।
निश्वासवायुर्भगवान् बभूव श्रीहरेर्मुने ॥ ४९

(क) एष श्लोकः कचित् पुस्तके नास्ति।
(ख) विभो इति पाठः काचित्कः।
(ग) तद्योनौसमर्पयेद्वीर्य्यं वीर्य्याड्डिम्बो बभूव ह इति च पाठः।

महाविष्णुश्च कलया ततः क्षुद्रविराड्भूत्।
तन्नाभिकमले ब्रह्मा शङ्करस्तल्ललाटजः ॥ ५०
विष्णुस्तदंशः पाता यः श्वेतद्वीपनिवासकृत्।
एवं ते प्रतिब्रह्माण्डे ब्रह्म-विष्णु-महेश्वराः ॥ ५१
स्वयञ्च स्वांशकलया नानामूर्त्तिधरो हरिः।
तदा भवश्च सगुणः सर्व्वशक्तियुतस्तदा ॥ ५२
कथं लज्जादिरहितः स च स्वेच्छामयो महान्।
सर्व्वदा सर्व्वभोगार्हः सर्व्वशक्तिसमन्वितः ॥ ५३
लज्जा नास्त्येव लज्जायामतोऽयं सर्व्वसम्मतः।
या च लज्जावती देवी तस्या लज्जा कुतो गता॥५४
सर्व्वशक्तिमती दुर्गा प्रकृत्या सा च शैलजा।
तस्या लज्जादयः सन्ति सर्व्वदा सर्व्वसम्मताः ॥ ५५
पञ्चधा या च प्रकृतिः श्रीकृष्णस्य बभूव ह।
राधा पद्मा च सावित्री दुर्गा देवी सरस्वती ॥ ५६
प्राणाधिष्ठात्री या देवी कृष्णस्य परमात्मनः।
प्राणाधिका प्रिया सा च राधास्ति तस्य वक्षसि॥५७
विद्याधिष्ठात्री या देवी सावित्री ब्रह्मणः प्रिया।
लक्ष्मीर्नारायणस्यैव सर्व्वसम्पत्स्वरूपिणी ॥ ५८
सरस्वती द्विधा भूत्वा कृष्णस्य मुखनिर्गता।
सावित्री ब्रह्मणः कान्ता स्वयं नारायणस्य च ॥ ५९
बुद्ध्यधिष्ठात्री या देवी (क) ज्ञानसूः शक्तिसंयुता।
सा दुर्गा शूलिनः कान्ता तस्या लज्जा कुतो गता ६०
प्रकृतिः पञ्चधा भ्रातर्गोलोके च बभूव ह।
इमाः प्रधानाः कलया बभूवानेकधापि सा ॥ ६१
विप्रेन्द्र नित्यं वैकुण्ठं ब्रह्माण्डात् परमुच्यते।
अविनाशिस्थलं शश्वल्लये प्राकृतिके ध्रुवम् ॥ ६२
तत्र नारायणो देवः कृष्णार्द्धांशश्चतुर्भुजः।
वनमाली पीतवासाः शक्त्या च पद्मया सह ॥ ६३
स्वयं कृष्णश्च गोलोके द्विभुजः श्यामसुन्दरः।
सस्मितो मुरलीहस्तो राधावक्षःस्थलस्थितः ॥ ६४
गो-गोप-गोपीभिः शश्वत् संयुक्तो गोपरूपधृक्।
परिपूर्णतमः श्रीमान् निर्गुणः प्रकृतेः परः ॥ ६५
स्वेच्छामयः स्वतन्त्रस्तु परमानन्दरूपधृक्।
सुराः कलोद्भवा यस्य षोडशांशो महाविराट् ॥६६
यतो भवन्ति विश्वानि स्थूलसूक्ष्मादिकानि च।
पुनस्तत्र प्रलीयन्ते एवमेव मुहुर्मुहुः ॥ ६७
गोलोकमूर्द्धं वैकुण्ठात् पञ्चाशत्कोटियोजनम्।
नास्ति लोकस्तदूर्द्धे च नास्ति कृष्णात् परः प्रभुः॥६८
इदं श्रुतं शम्भुवक्त्रान्मया ते कथितं द्विज।
क्षणं तिष्ठाधुना भ्रातरीश्वरः सुरतोन्मुखः ॥ ६९

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे नारायण-नारदसंवादे पर्शुराम संवादे ज्ञाननिरूपणं नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४२॥

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

गणेशवचनं श्रुत्वा स तदा वेगतः सुधीः।
पर्शुहस्तः पर्शुरामो निर्भयो गन्तुमुद्यतः ॥ १
गणेश्वरस्तदा दृष्ट्वा शीघ्रमुत्थाय यत्नतः।
वारयामास सम्प्रीत्या चकार विनयं पुनः ॥ २
रामस्तं प्रेषयामास हूं कृत्वा तु पुनः पुनः।
बभूव च ततस्तत्र वाग्युद्धं हस्तकर्षणम् ॥ ३
पर्शुं निक्षेपणं कर्त्तुं मनश्चक्रे भृगुस्तदा।
हाहा कृत्वा कार्त्तिकेयो बोधयामास संसदि ॥ ४
अव्यर्थमस्त्रं हे भ्रातर्गुरुपुत्त्रे कथं क्षिप।
गुरुवद्गुरुपुत्त्रञ्च मा भवान् हन्तुमर्हति ॥ ५
पर्शुं क्षिपन्तं कुपितं रक्तपद्मदलेक्षणम्।
गणेशो बोधयामास निवर्त्तस्वेत्युवाच तम् ॥ ६
पुनर्गणेशं रामश्च प्रेरयामास कोपतः।
पपात दूरतो वेगाच्छिन्नमानी गजाननः ॥ ७
गजाननः समुत्थाय धर्म्मं कृत्वा तु साक्षिणम्।
पुनस्तं बोधयामास जितक्रोधः शिवात्मजः ॥ ८
निवर्त्तस्व निवर्त्तस्वेत्युच्चार्य्य च पुनः पुनः।
प्रविशने ते का शक्तिरीश्वराज्ञां विना प्रभो ॥ ९
मम भ्राता त्वमतिथिर्विद्यासम्बन्धतो ध्रुवम्।
ईश्वरप्रियशिष्यश्च सहामि तेन हेतुना ॥ १०
न त्वहं कार्त्तवीर्य्यश्च भूपास्ते क्षुद्रजन्तवः।
अतो विप्र न जानासि माञ्च विश्वेश्वरात्मजम् ॥११
क्षणं तिष्ठ निवर्त्तस्व समरे ब्राह्मणातिथे।
क्षणान्तरे त्वया सार्द्धं यास्यामीश्वरसन्निधिम् ॥१२

(क) सर्व्वत्र "अधिष्ठातृदेवी या" इति विशुद्धपाठः क्वाचित्कः।

नारायण उवाच।

हेरम्बवचनं श्रुत्वा प्रजहास पुनः पुनः।
पर्शुं क्षेप्तुं मनश्चक्रे प्रणम्य शङ्करं हरिम्॥ १३
पर्शुं क्षिपन्तं कोपेन पर्शुरामं गजाननः।
दृष्ट्वा मुमूर्षुं देवेशो धर्म्मं कृत्वा तु साक्षिणम्॥ १४
चकार हस्तं योगेन स तदा कोटियोजनम्।
योगीन्द्रस्तत्र सन्तिष्ठन् भ्रामयित्वा पुनः पुनः॥१५
शतधा वेष्टयित्वा तु भ्रामयित्वा तु तत्र वै।
ऊर्द्ध्वमुत्तोल्य वेगेन क्षुद्राहिं गरुड़ो यथा॥ १६
सप्त द्वीपांश्च शैलांश्च काञ्चनीं सप्त सागरान्।
क्षणेन दर्शयामास रामं योगेन स्तम्भितम्॥ १७
हस्तपादाद्यनायत्तं जड़ं सर्व्वाङ्गकम्पितम्।
पुनस्तं भ्रामयामास दर्पितं दर्पनाशनः॥ १८
भूर्लोकञ्च भुवर्लोकं स्वर्लोकञ्च सुरेश्वरः।
जनलोकं तपोलोकं ध्रुवलोकञ्च तत्परम्॥ १९
गौरीलोकं शम्भुलोकं दर्शयामास नारद।
दर्शयित्वा तु ब्रह्माण्डं स पपौ सप्त सागरान्॥ २०
पुनरुद्गिरणं चक्रे सनक्रसागरोदकम्।
तत्र समर्पयामास गभीरे सागरोदके॥ २१
मुमूर्षन्तं सन्तरन्तं पुनर्जग्राह लीलया।
पुनस्तत्र भ्रामयित्वा ब्रह्माण्डादूर्द्ध्वमुत्तमम्॥ २२
वैकुण्ठं दर्शयामास सलक्ष्मीकं चतुर्भुजम्।
क्षणं तत्र भ्रामयित्वा योगीन्द्रो योगमायया॥२३
पुनः करञ्च योगेन वर्द्धयामास लीलया।
गोलोकं दर्शयामास विरजाञ्च नदीश्वरीम्॥२४
वृन्दावनं शतशृङ्गं शैलेन्द्रं रासमण्डलम्।
गोप-गोप्यादिभिः सार्द्धं श्रीकृष्णं श्यामसुन्दरम्॥२५
द्विभुजं मुरलीहस्तं सस्मितं सुमनोहरम्।
रत्नसिंहासनस्थञ्च रत्नभूषणभूषितम्॥ २६
तेजसा कोटिसूर्य्याभं राधावक्षःस्थलस्थितम्।
एवं कृष्णं दर्शयित्वा प्रणमय्य पुनः पुनः॥ २७
क्षणेन लम्बमानस्य भ्रामयित्वा पुनः पुनः।
दृष्ट्वा कृष्णमिष्टदेवं सर्व्वपापप्रणाशनम्।
भ्रूणहत्यादिकं पापं भृगोर्दूरं चकार ह॥ २८
न भवेद्‌यातना नष्टा विना भोगेन पापजा।
स्वल्पाञ्च बुभुजे रामो गतान्या कृष्णदर्शनात्॥ २९
क्षणेन चेतनां प्राप्य पपात वेगतो भुवि।
बभूव दूरीभूतञ्च गणेशस्तम्भनं भृगोः॥ ३०
सस्मार कवचं स्तोत्रं गुरुदत्तं सुदुर्लभम्।
अभीष्टदेवं श्रीकृष्णं गुरुं शम्भुं जगद्गुरुम्॥ ३१
चिक्षेप पर्शुमव्यर्थं शिवतुल्यञ्च तेजसा।
ग्रीष्ममध्याह्नमार्त्तण्ड-प्रभाशतगुणं मुने॥ ३२
पितुरव्यर्थमस्त्रञ्च दृष्ट्वा गणपतिः स्वयम्।
जग्राह वामदन्तेन नास्त्रं व्यर्थं चकार ह॥ ३३
निपत्य पर्शुर्वेगेन छित्त्वा दन्तं समूलकम्।
जगाम रामहस्तञ्च महादेववरेण च॥ ३४
हाहेति शब्दमाकाशे देवाश्चक्रुर्महाभिया।
वीरभद्र-कार्त्तिकेय-क्षेत्रपालाश्च पार्षदाः॥ ३५
पपात भूमौ दन्तश्च सरक्तः शब्दमुच्चरन्।
यथा गैरिकयुक्तश्च महास्फाटिकपर्व्वतः॥ ३६
शब्देन महता विप्र चकम्पे पृथिवी भिया।
कैलासस्था जनाः सर्व्वे मूर्च्छामापुः क्षणं भिया॥३७
निद्रा बभञ्ज निद्राया निद्रेशस्य जगत्प्रभोः।
आजगाम वहिः शम्भुः पार्व्वत्या सह सम्भ्रमात्॥३८
पुरो ददर्श हेरम्बं लोहितास्यं क्षतं नतम्।
भग्नदन्तं जितक्रोधं सस्मितं लज्जितं मुने॥ ३९
पप्रच्छ पार्व्वती शीघ्रं स्कन्दं किमिति पुत्रक।
स च तां कथयामास वार्त्तां पौर्व्वापरीं भिया॥४०
चुकोप दुर्गा कृपया रुरोद च मुहुर्मुहुः।
उवाच शम्भोः पुरतः पुत्रं कृत्वा स्ववक्षसि॥ ४१
सम्बोध्य शम्भुं शोकेन भिया विनयपूर्व्वकम्।
उवाच प्रणता साध्वी प्रणतार्त्तिहरं पतिम्॥ ४२

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे
नारायण-नारदसंवादे गणेश-दन्तभङ्गो
नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः॥४३॥

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः।

पार्व्वत्युवाच।

सर्व्वे जानन्ति जगति दुर्गां शङ्करकिङ्करीम्।
अपेक्षा-रहिता दासी तस्याश्च जीवनं वृथा॥ १
ईश्वरस्य समाः सर्व्वास्तृणपर्व्वतजातयः।
दासीपुत्त्रस्य शिष्यस्य कस्य दोष इति प्रभो॥ २
विचारं कर्त्तुमुचितं त्वञ्च धर्म्मविदां वरः।

वीरभद्रः कार्त्तिकेयः पार्षदाः सन्ति साक्षिणः ॥ ३
साक्ष्ये मिथ्यां को वदेद्वा ह्यवेषां भ्रातरौ समौ ।
साक्ष्ये समे शत्रु-मित्रे सतां धर्म्मनिरूपणे ॥ ४
साक्षी सभायां यत् साक्ष्यं जानन्नप्यन्यथा वदेत् ।
कामतः क्रोधतो वापि लोभेन च भयेन च ॥ ५
स याति कुम्भीपाकञ्च निपात्य शतपूरुषम् ।
तैश्च सार्द्धं वसेत् तत्र यावच्चन्द्र-दिवाकरौ ॥ ६
अहं बोधितुं शक्ता निर्न्निर्ब्रौ च ह्वयोरपि ।
तथापि तव साक्षात् तु ममाज्ञा निन्दिता श्रुतौ ॥७
किङ्कराणां प्रभा कुत्र नृपे वसति संसदि ।
उदिते भास्करे पृथ्व्यां खद्योतो हि यथा प्रभो ॥८
सुचिरं तपसा प्राप्तं त्वदीयं चरणाम्बुजम् ।
परित्यागभयेनैव सन्ततं भीतया मया ॥ ९
यत् किञ्चित् कोप-शोकाभ्यामुक्तं मोहनतत्परम् ।
तत् क्षमस्व जगन्नाथ पुत्रस्नेहाच्च दारुणात् ॥ १०
त्वया यदि परित्यक्ता तदा पुत्रेण तेन किम् ।
साध्व्याः सद्वंशजायाश्च शतपुत्राधिकः पतिः॥११
असद्वंशप्रसूता या दुःशीला ज्ञानवञ्जिता ।
स्वामिनं मन्यते नासौ पित्रोर्दोषेण कुत्सिता ॥१२
कुत्सितं पतितं मूढ़ं दरिद्रं रोगिणं जड़म् ।
कुलजा विष्णुतुल्यञ्च कान्तं पश्यति सन्ततम् ॥ १३
हुताशनो वा सूर्य्यो वा सर्व्वतेजस्विनां परः ।
पतिव्रता तेजसश्च कलां नार्हन्ति षोड़शीम् ॥ १४
महादानानि पुण्यानि व्रतान्यनशनानि च ।
तपांसि पतिसेवायाः कलां नार्हन्ति षोड़शीम् ॥१५
पुत्रो वापि पिता वापि बान्धवोऽथ सहोदरः ।
योषितां कुलजातानां न कश्चित् स्वामिनः समः ॥१६
इत्युक्त्वा स्वामिनं दुर्गा ददर्श पुरतो भृगुम् ।
शम्भोः पदाब्जं सेवन्तं निर्भयं तमुवाच ह ॥ १७

पार्व्वत्युवाच ।

अयि राम महाभाग ब्रह्मवंशः सुपण्डितः ।
पुत्रोऽसि जमदग्नेश्च शिष्योऽस्य योगिनां गुरोः ॥ १८
माता ते रेणुका साध्वी पद्मांशा सत्कुलोद्भवा ।
मातामहो वैष्णवश्च मातुलश्च ततोऽधिकः ॥ १९
लक्ष्व रेणुकभूपस्य मनुवंशोद्भवस्य च ।
दौहित्रो मातुलः साधुः शूरो विष्णुयशा नृपः ॥२०
कस्य दोषेण दुर्द्धर्षस्त्वं न जानेऽहमुद्धतः ।
येषां दोषैर्जनो दुष्टस्तव ते शुद्धमानसाः ॥ २१
अमोघं प्राप्य पर्शुञ्च गुरुञ्च करुणानिधिम् ।
परीक्षां क्षत्रिये कृत्वा बभूवास्य सुते पुनः ॥ २२
गुरवे दक्षिणां दातुमुचितञ्च श्रुतौ श्रुतम् ।
भग्नो दन्तस्त्वत्सुतस्य च्छेदयस्व च मस्तकम् ॥ २३
गणेश्वरं रणे जित्वा स्थितयेर्दावयोः पुरः ।
मा त्वं लब्धाशिषो भूत्वा पूजितोऽभूर्जगत्त्रये ॥ २४
पर्शुनाऽमोघवीर्य्येण शङ्करस्य वरेण च ।
हन्तुं शक्तः शृगालश्च सिंहं शार्दूलमाखुभुक् ॥ २५
त्वद्विधं लक्षकोटिञ्च हन्तुं शक्तो गणेश्वरः ।
जितेन्द्रियाणां प्रवरो न हि हन्ति च मक्षिकाम्॥२६
तेजसा कृष्णतुल्योऽयं कृष्णांशश्च गणेश्वरः ।
देवाश्चान्ये कृष्णकलाः पूजास्य पुरतस्ततः ॥ २७
व्रतप्रभावतः प्राप्तः शङ्करस्य वरेण च ।
शोकेनातिकठोरेण न हि सम्पद्विपद्दिना ॥ २८
इत्युक्त्वा पार्व्वती रोषात् तं रामं हन्तुमुद्यता ।
रामः सस्मार तं कृष्णं प्रणम्य मनसा गुरुम् ॥ २९
एतस्मिन्नन्तरे दुर्गा ददर्श पुरतो द्विजम् ।
अतीववामनं बालं सूर्य्यकोटिसमप्रभम् ॥ ३०
शुक्लदन्तं शुक्लवस्त्रं शुक्लयज्ञोपवीतिनम् ।
दण्डिनं छत्रिणञ्चैव दधतं तिलकोज्ज्वलम् ॥ ३१
दधतं तुलसीमालां सस्मितं सुमनोहरम् ।
रत्नकेयूरवलयं रत्नमालाविभूषितम् ॥ ३२
रत्ननूपुरपादञ्च सद्रत्नमुकुटोज्ज्वलम् ।
रत्नकुण्डलयुग्मेन गण्डस्थलविराजितम् ॥ ३३
स्थिरमुद्रां दर्शयन्तं भक्तं वामकरेण च ।
दक्षिणेऽभयमुद्राञ्च भक्तेभ्यं भक्तवत्सलम् ॥ ३४
बालिकाबालकगणैर्नागरैः सस्मितैर्युतम् ।
कैलासवासिभिः सर्व्वैराबद्धैरीक्षितं मुदा ॥ ३५
तं दृष्ट्वा सम्भ्रमाच्छम्भुः सभृत्यः सहपुत्रकः ।
मूर्द्ध्ना भक्त्या प्रणनाम दुर्गा च दण्डवद्भुवि ॥ ३६
आशिषं प्रददौ बालः सर्व्वेभ्यो वाञ्छितप्रदः ।
तं दृष्ट्वा बालकाः सर्व्वे महाश्चर्य्यं ययुर्भिया ॥ ३७
दत्त्वा तस्मै शिवो भक्त्या चोपहाराणि षोड़श ।
पूजां चकार श्रुत्युक्तां परिपूर्णतमस्य च ॥ ३८
तुष्टाव काण्वशाखोक्त-स्तोत्रेण नतकन्धरः ।
पुलकाञ्चितसर्व्वाङ्गो भगवन्तं सनातनम् ॥ ३९

रत्नसिंहासनस्थं तमुवाच शङ्करः स्वयम्।
अतीवतेजसा सर्व्वं प्रच्छन्नीकृतमेव च॥ ४०

शङ्कर उवाच।

आत्मारामेषु कुशलप्रश्नोऽतीवविडम्बनम्।
ते शश्वत् कुशलाधाराः कुशलाकुशलप्रदाः॥ ४१
अद्य मे सफलं जन्म जीवितञ्च सुजीवितम्।
प्राप्तस्त्वमतिथिर्ब्रह्मन् कृष्णसेवाफलोदयात्॥ ४२
परिपूर्णतमः कृष्णो लोकनिस्तारहेतवे।
कलया पुण्यक्षेत्रे च भारते च कृपानिधिः॥ ४३
अतिथिः पूजितो येन पूजिताः सर्व्वदेवताः।
अतिथिर्यस्य सन्तुष्टस्तस्य तुष्टो हरिः स्वयम्॥४४
स्नानेन सर्व्वतीर्थानां सर्व्वदानेन यत् फलम्।
सर्व्वव्रतोपवासाभ्यां सर्व्वयज्ञेषु दीक्षया॥ ४५
सर्व्वैस्तपोभिर्विविधैर्नित्यैर्नैमित्तिकादिभिः।
तदेवातिथिसेवायाः कलां नार्हति षोड़शीम्॥४६
सोऽतिथिर्यस्य भग्नाशो याति गृहस्थ मन्दिरात्।
कोटिजन्मार्ज्जितं पुण्यं तस्य नश्यति निश्चितम्॥४७
स्त्री-गोघ्नश्च कृतघ्नश्च ब्रह्मघ्नो गुरुतल्पगः।
पितृ-मातृ-गुरूणाञ्च निन्दको नरघातकः॥ ४८
सन्ध्याहीनोऽश्वत्थघाती सत्यघ्नो हरिनिन्दकः।
ब्रह्मस्वस्याप्यहारी च मिथ्यासाक्ष्यप्रदायकः॥ ४९
मित्रद्रोही कृतघ्नश्च वृषवाहश्च सूपकृत्।
शवदाही ग्रामयाजी ब्राह्मणो वृषलीपतिः॥ ५०
शूद्रश्राद्धान्नभोजी च शूद्रश्राद्धेषु भोजकः।
कन्याविक्रयकारी च श्रीहरेर्नामविक्रयी॥ ५१
लाक्षा-मांस-लौह-रस-तिलानां लवणस्य च।
विक्रेता ब्राह्मणश्चैव तुरगाणां गवां तथा॥ ५२
एकादशी-कृष्णसेवा-हीनो विप्रश्च भारते।
एते महापातकिन-स्त्रिषु लोकेषु निन्दिताः॥५३
कालसूत्रे च नरके पचन्ति ब्रह्मणः शतम्।
एतेभ्योऽप्यधिकः सोऽपि यस्मातिथिपराङ्मुखः॥ ५४

नारायण उवाच।

शङ्करस्य वचः श्रुत्वा सन्तुष्टः श्रीहरिः स्वयम्।
मेघगम्भीरया वाचा तमुवाच जगत्पतिः॥ ५५

श्रीविष्णुरुवाच।

श्वेतद्वीपादागतोऽहं श्रुत्वा कोलाहलञ्च वः।
परशुरामस्य रक्षार्थं कृष्णभक्तस्य साम्प्रतम्॥ ५६
नैतेषां कृष्णभक्तानामशुभं विद्यते क्वचित्।
रक्षामि तांश्चक्रहस्तो गुरुमन्यं विना शिव॥ ५७
नाहं पाता गुरौ रुष्टे बलवद्गुरुहेलनम्।
तत्परः पातकी नास्ति सेवाहीनो गुरोश्च यः॥५८
मान्यः पूज्यश्च सर्व्वेभ्यः सर्व्वेषां जनको भवेत्।
अहो यस्य प्रसादेन सर्व्वान् पश्यति मानवः॥ ५९
जनको जन्मदानाच्च रक्षणाच्च पिता नृणाम्।
ततो विस्तीर्णकरणात् कलया स प्रजापतिः॥ ६०
पितुः शतगुणैर्माता पोषणाद्गर्भधारणात्।
वन्द्या पूज्या च मान्या च प्रसूरूपा वसुन्धरा॥ ६१
मातुः शतगुणैर्वन्द्यः पूज्यो मान्योऽन्नदायकः।
यद्विना नश्वरो देहो विष्णुश्च कलयान्नदः॥ ६२
अन्नदातुः शतगुणोऽभीष्टदेवः परः स्मृतः।
गुरुस्तस्माच्छतगुणो विद्यामन्त्रप्रदायकः॥ ६३
अज्ञानतिमिराच्छन्नं ज्ञानदीपेन चक्षुषा।
यः सर्व्वार्थं दर्शयति तत्परः कोऽपि बान्धवः॥ ६४
गुरुदत्तेन मन्त्रेण तपसेष्टसुखं लभेत्।
सर्व्वज्ञत्वं सर्व्वसिद्धिं तत्परः कोऽपि बान्धवः॥ ६५
सर्व्वं जयति सर्व्वत्र विद्यया गुरुदत्तया।
तस्मात् पूज्यो हि जगति को वा बन्धुस्ततोऽधिकः॥६६
विद्यान्धो वा धनान्धो वा यो मूढ़ो न भजेद्गुरुम्
ब्रह्महत्यादिभिः पापैः स लिप्तो नात्र संशयः॥६७
दरिद्रं पतितं क्षुद्रं नर-बुद्ध्याचरेद्गुरुम्।
सोऽशुचिस्तीर्थस्नातोऽपि नाधिकारी च कर्म्मसु॥६८
पितरं मातरं भार्य्यां गुरुं पत्नीगुरुं परम्।
यो न पुष्णाति कापट्यात् स महापातकी शिव॥६९
गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो महेश्वरः।
गुरुरेव परंब्रह्म गुरुर्भास्कररूपकः॥ ७०
गुरुश्चन्द्रस्तथेन्द्रश्च वायुश्च वरुणोऽनलः।
सर्व्वरूपो हि भगवान् परमात्मा स्वयं गुरुः॥ ७१
नास्ति वेदात् परं शास्त्रं न हि कृष्णात् परः सुरः।
नास्ति गङ्गासमं तीर्थं न पुष्पं तुलसीपरम्॥७२
नास्ति क्षमावती भूमेः पुत्रान्नास्त्यपरः प्रियः।
न च दैवात् परा शक्तिर्व्रतं नैकादशीं विना॥ ७३
शालग्रामात् परो यन्त्रो न क्षेत्रं भारतात् परम्।
परं पुण्यस्थलानाञ्च पुण्यं वृन्दावनं यथा॥ ७४
मोक्षदानां यथा काशी वैष्णवानां यथा शिवः।

न पार्व्वतीपरा साध्वी न गणेशात् परो बली ॥ ७५
न च विद्यासमो बन्धुर्नास्ति कश्चिद्गुरोः परः।
विद्यादातुः पुत्त्रदारौ तत्समौ नात्र संशयः ॥ ७६
गुरुस्त्रियाश्च पुत्त्रे च बभूव रामहेलनम्।
परं सम्मार्ज्जनं कर्त्तुमागतोऽहं तवालयम् ॥ ७७

नारायण उवाच।

इत्येवमुक्त्वा शम्भुश्च दुर्गां सम्बोध्य नारद।
उवाच भगवांस्तत्र सत्यसारं परं वचः ॥ ७८

श्रीविष्णुरुवाच।

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि मदीयं वचनं शुभम्।
हितं नीतं वेदसारं परिणामसुखावहम् ॥ ७९
यथा ते गजवक्त्रश्च कार्त्तिकेयश्च पार्व्वति।
रामस्तथा ते पुत्त्रोऽपि नास्त्येषु न्यूनता सति (क)॥८०
नास्त्येषु स्नेहभेदश्च तव वा शङ्करस्य च।
विचार्य्य सर्व्वं सर्व्वज्ञे कुरु मातर्यथोचितम् ॥ ८१
पुत्त्रेण सार्द्धं पुत्त्रस्य विवादो दैवदोषतः।
दैवं हन्तुं कोऽपि शक्तो दैवञ्च बलवत् परम् ॥ ८२
पुत्त्राभिधानं वेदेषु पश्य वत्से वरानने।
एकदन्त इति ख्यातं सर्व्वदेवनमस्कृतम् ॥ ८३
पुत्त्रनामाष्टकं स्तोत्रं सामवेदोक्तमीश्वरि।
शृणुष्वावहितं मातः सर्व्वविघ्नहरं परम् ॥ ८४
गणेशमेकदन्तञ्च हेरम्बं विघ्ननायकम्।
लम्बोदरं शूर्पकर्णं गजवक्त्रं गुहाग्रजम् ॥ ८५
नामाष्टार्थञ्च पुत्त्रस्य शृणु मातर्हरप्रिये।
स्तोत्राणां सारभूतञ्च सर्व्वविघ्नहरं परम् ॥ ८६
ज्ञानार्थवाचको गश्च णश्च निर्व्वाणवाचकः।
तयोरीशं परंब्रह्म गणेशं प्रणमाम्यहम् ॥ ८७
एकशब्दः प्रधानार्थो दन्तश्च बलवाचकः।
बलं प्रधानं सर्व्वस्मादेकदन्तं नमाम्यहम् ॥ ८८
दीनार्थवाचको हेश्च रम्बः पालकवाचकः।
परिपालकं दीनानां हेरम्बं प्रणमाम्यहम् ॥ ८९
विपत्तिवाचको विघ्नो नायकः खण्डनार्थकः।
विपत्खण्डनकारं तं नमामि विघ्ननायकम् ॥ ९०
विष्णुदत्तैश्च नैवेद्यैर्यस्य लम्बोदरं पुरा।
पित्रा दत्तैश्च विविधैर्वन्दे लम्बोदरञ्च तम् ॥ ९१

(क) तथा परशुरामश्च भार्गवो नात्र संशयः। इति च पाठः।

शूर्पाकारौ च यत्कर्णौ विघ्नवारणकारणौ।
सम्पदौ ज्ञानरूपौ च शूर्पकर्णं नमाम्यहम् ॥ ९२
विष्णुप्रसादपुष्पञ्च यन्मूर्ध्नि मुनिदत्तकम्।
तद्गजेन्द्रवक्त्रयुतं गजवक्त्रं नमाम्यहम् ॥ ९३
गुहस्याग्रे च जातोऽय-माविर्भूतो हरालये।
वन्दे गुहाग्रजं देवं सर्व्वदेवाग्रपूजितम् ॥ ९४
एतन्नामाष्टकं दुर्गे नामभिः संयुतं परम्।
पुत्त्रस्य पश्य वेदे च तदा कोपं यथा कुरु ॥ ९५
एतन्नामाष्टकं स्तोत्रं नामार्थसंयुतं शुभम्।
त्रिसन्ध्यं यः पठेन्नित्यं स सुखी सर्व्वतो जयी ॥ ९६
ततो विघ्नाः पलायन्ते वैनतेयाद्यथोरगाः।
गणेश्वरप्रसादेन महाज्ञानी भवेद्ध्रुवम् ॥ ९७
पुत्त्रार्थी लभते पुत्त्रं भार्य्यार्थी विपुलां स्त्रियम्।
महाजडः कवीन्द्रश्च विद्यावांश्च भवेद्ध्रुवम् ॥ ९८

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे
नारायण-नारद-संवादे गणेशस्तोत्र-
कथनं नाम चतुश्चत्वा-
रिंशोऽध्यायः ॥४४॥

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः।

नारायण उवाच।

पार्व्वतीं बोधयित्वा तु विष्णू राममुवाच ह।
हितं सारं नीतिसारं परिणामसुखावहम् ॥ १

श्रीविष्णुरुवाच।

राम त्वमधुना सत्यमपराधी श्रुतेमतः।
कोपात् कृत्वा दन्तभङ्गं गणेशस्य स्थितोऽशिवे (क)॥२
मयोक्तेनैव स्तोत्रेण स्तुत्वा गणपतिं परम्।
काण्वशाखोक्तस्तोत्रेण स्तुहि दुर्गां जगत्प्रसूम् ॥ ३
श्रीकृष्णस्य परा शक्तिर्बुद्धिरूपा जगत्प्रभोः।
अस्याञ्च तव रुष्टायां हतबुद्धिर्भविष्यसि ॥ ४
सर्व्वशक्तिस्वरूपेय-मनया शक्तिमज्जगत्।
अनया शक्तिमान् कृष्णो निर्गुणः प्रकृतेः परः ॥ ५
सृष्टिं कर्त्तुं न शक्तश्च ब्रह्मा शक्त्याऽनया विना।
वयमस्याः प्रसूताश्च ब्रह्म-विष्णु-महेश्वराः ॥ ६
सुरसङ्घेऽसुरग्रस्ते काले घोरतरे द्विज।
तेजःसु सर्व्वदेवाना-माविर्भूता पुरा सती ॥ ७

(क) त्वसि वै इति क्वचित् पाठः।

कृष्णाज्ञयाऽसुरान् हत्वा दत्त्वा तेभ्यः पदं ततः।
दक्षपत्न्यां जनिं लेभे दक्षस्य तपसा पुरा ॥ ८
भार्य्या भूत्वा शङ्करस्य पुनः पत्युश्च निन्दया।
देहं त्यक्त्वा शैलपत्न्यां जनिं लेभे पुरा सती ॥ ९
शङ्करस्तपसा लब्धो योगीन्द्राणां गुरोर्गुरुः।
लब्धो गणपतिः पुत्त्रः कृष्णांशः कृष्णसेवया ॥ १०
यमेव ध्यायसे नित्यं तं न जानासि बालक।
स एव भगवान् कृष्णश्चांशेन पार्व्वतीसुतः ॥ ११
पुटाञ्जलिर्नतो भूत्वा स्तुहि दुर्गां शिवप्रियाम्।
शिवां शिवप्रदां शैवां शिववीजां शिवेश्वरीम् ॥१२
शिवायाः स्तोत्रराजेन कृतेन शूलिना पुरा।
त्रिपुरस्य वधे घोरे ब्रह्मणा प्रेरितेन च ॥ १३
इत्युक्त्वा श्रीपदं शीघ्रं जगाम श्रीनिकेतनम्।
गते हरौ हरिं स्मृत्वा रामस्तां स्तोतुमुद्यतः ॥ १४
विष्णुदत्तेन स्तोत्रेण सर्व्वविघ्नहरेण च।
धर्म्मार्थ-काम-मोक्षाणां कारणेन च नारद ॥ १५
पुटाञ्जलियुतो भूत्वा स्नात्वा गङ्गोदके शुभे।
गुरुं प्रणम्य भक्त्येशं धृत्वा धौते च वाससी ॥ १६
आचम्य नत्वा मूर्द्ध्ना तां भक्तिनम्रात्मकन्धरः।
पुलकाञ्चितसर्व्वाङ्ग-श्चानन्दाश्रुसमन्वितः ॥ १७

परशुराम उवाच।

श्रीकृष्णस्य च गोलोके परिपूर्णतमस्य च।
आविर्भूता विग्रहतः पुरा सृष्ट्युन्मुखस्य च ॥ १८
सूर्य्यकोटिप्रभायुक्ता वस्त्रालङ्कारभूषिता।
वह्निशुद्धांशुकाधाना सस्मिता सुमनोहरा ॥ १९
नवयौवनसम्पन्ना सिन्दूरविन्दुशोभिता।
ललिता कवरीभारं मालतीमाल्यमण्डितम् ॥ २०
अहो निर्व्वचनीयां त्वां चार्व्वीं मुर्त्तिञ्च बिभ्रतीम्।
मोक्षप्रदा मुमुक्षूणां महाविष्णोर्विधिः स्वयम् ॥२१
मुमोह क्षणमात्रेण दृष्ट्वा त्वां सर्व्वमोहिनीम्।
रासे सम्भूय सहसा सस्मिता धाविता पुरा ॥ २२
सद्भिः ख्याता तेन राधा मूलप्रकृतिरीश्वरी।
कृष्णस्त्वां सहसाहूय वीर्य्याधानं चकार ह ॥ २३
ततो डिम्बं महज्जज्ञे ततो भूतो महाविराट्।
यस्यैव लोमकूपेषु ब्रह्माण्डान्यखिलानि च ॥ २४
तच्छृङ्गारक्रमेणैव त्वन्निश्वासो बभूव ह।
स निश्वासो महावायुः स विराड् विश्वधारकः ॥२५
तव घर्म्मजलेनैव पुप्लाव विश्वगोलोकम्।
स विराड् विश्वनिलयो जलराशिर्बभूव ह ॥ २६
ततस्त्वं पञ्चधाभूय पञ्च मूर्त्तीश्च बिभ्रती।
प्राणाधिष्ठात्री या मूर्त्तिः कृष्णस्य परमात्मनः।
कृष्णप्राणाधिकां राधां तां वदन्ति पुराविदः ॥ २७
वेदाधिष्ठात्री या मूर्त्तिर्वेदशास्त्रप्रसूरपि।
तां सावित्रीं शुद्धरूपां प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ २८
ऐश्वर्य्याधिष्ठात्री मूर्त्तिः शान्तिश्च शान्तरूपिणाम्।
लक्ष्मीं वदन्ति सन्तस्तां शुद्धां सत्त्वस्वरूपिणीम्॥२९
रागाधिष्ठात्री या देवी शुक्लमूर्त्तिः सतां प्रसूः।
सरस्वतीं तां शास्त्रज्ञां शास्त्रज्ञाः प्रवदन्त्यहो ॥ ३०
बुद्धिर्विद्या सर्व्वशक्तिर्या मूर्त्तिरधिदेवता।
सर्व्वमङ्गलदां सन्तो वदन्ति सर्व्वमङ्गलाम् ॥ ३१
सर्व्वमङ्गलमङ्गल्या सर्व्वमङ्गलरूपिणी।
सर्व्वमङ्गलवीजस्य शिवस्य मन्दिरेऽधुना ॥ ३२
शिवे शिवास्वरूपा त्वं लक्ष्मीर्नारायणान्तिके।
सरस्वती च सावित्री वेदसूर्ब्रह्मणः प्रिया ॥ ३३
राधा रासेश्वरस्यैव परिपूर्णतमस्य च।
परमानन्दरूपस्य परमानन्दरूपिणी ॥ ३४
त्वत्कलांशांशकलया देवानामपि योषितः ॥ ३५
त्वद्विद्या योषितः सर्व्वास्त्वं सर्व्ववीजरूपिणी।
छाया सूर्य्यस्य चन्द्रस्य रोहिणी सर्व्वमोहिनी ॥३६
शची शक्रस्य कामस्य कामिनी रतिरीश्वरी।
वरुणानी जलेशस्य वायोः स्त्री प्राणवल्लभा ॥ ३७
वह्नेः प्रिया या स्वाहा च कुवेरस्य च सुन्दरी।
यमस्य च सुशीला च नैऋतस्य च कैटभी ॥ ३८
ईशानस्य शशिकला शतरूपा मनोः प्रिया।
देवहूतिः कर्द्दमस्य वशिष्ठस्याप्यरुन्धती ॥ ३९
अदितिर्देवमाता या मुद्गागस्त्यमुनेः प्रिया।
अहल्या गौतमस्यापि सर्व्वाधारा वसुन्धरा ॥ ४०
गङ्गा च तुलसी चापि पृथिव्यां या सरिद्वरा।
एताः सर्व्वाश्च या अन्याः सर्व्वास्त्वत्कलयाम्बिके ॥४१
गृहलक्ष्मीर्गृहे नृणां राजलक्ष्मीश्च राजसु।
तपस्विनां तपस्या त्वं गायत्री ब्राह्मणस्य च ॥ ४२
सतां सत्त्वस्वरूपा त्व-मसतां कलहाङ्कुरा।
ज्योतीरूपा निर्गुणस्य शक्तिस्त्वं सगुणस्य च ॥४३
सूर्य्ये प्रभास्वरूपा त्वं दाहिका च हुताशने।

जले शैत्यस्वरूपा च शोभारूपा निशाकरे ॥ ४४
त्वं भूमौ गन्धरूपा च आकाशे शब्दरूपिणी ।
क्षुत्पिपासादयस्त्वञ्च जीविनां सर्व्वशक्तयः ॥ ४५
सर्व्वबीजस्वरूपा त्वं संसारे साररूपिणी ।
स्मृतिर्म्मेधा च बुद्धिर्वा ज्ञानशक्तिर्विपश्चिताम् ॥ ४६
कृष्णेन विद्या या दत्ता सर्व्वज्ञानप्रसूः शुभा ।
शूलिने कृपया सा त्वं यतो मृत्युञ्जयः शिवः ॥ ४७
सृष्टि-पालन-संहारशक्तयस्त्रिविधाश्च याः ।
ब्रह्म-विष्णु-महेशानां सा त्वमेव नमोऽस्तु ते ॥ ४८
मधुकैटभभीत्या च त्रस्तो धाता प्रकम्पितः ।
स्तुत्वा मुमोच यां देवीं तां मूर्द्ध्ना प्रणमाम्यहम् ॥ ४९
मधुकैटभयोर्युद्धे त्रातासौ विष्णुरीश्वरीम् ।
बभूव शक्तिमान् स्तुत्वा तां दुर्गां प्रणमाम्यहम् ॥ ५०
त्रिपुरस्य महायुद्धे सरथे पतिते शिवे ।
यां तुष्टुवुः सुराः सर्व्वे तां दुर्गां प्रणमाम्यहम् ॥ ५१
विष्णुना वृषरूपेण स्वयं शम्भुः समुत्थितः ।
जघान त्रिपुरं स्तुत्वा तां दुर्गां प्रणमाम्यहम् ॥ ५२
यदाज्ञया वाति वातः सूर्य्यस्तपति सन्ततम् ।
वर्षतीन्द्रो दहत्यग्निस्तां दुर्गां प्रणमाम्यहम् ॥ ५३
यदाज्ञया च कालश्च शश्वद्भ्रमति वेगतः ।
मृत्युश्चरति जन्त्वौघे तां दुर्गां प्रणमाम्यहम् ॥ ५४
स्रष्टा सृजति सृष्टिञ्च पाता पाति यदाज्ञया ।
संहर्त्ता संहरेत् काले तां दुर्गां प्रणमाम्यहम् ॥ ५५
ज्योतिःस्वरूपो भगवान् श्रीकृष्णो निर्गुणः स्वयम् ।
यया विना न शक्तश्च सृष्टिं कर्त्तुं नमामि ताम् ॥ ५६
रक्ष रक्ष जगन्मात-रपराधं क्षमस्व मे ।
शिशूनामपराधेन तांश्च माता न कुप्यति ॥ ५७
इत्युक्त्वा पर्शुरामश्च प्रणम्य तां रुरोद ह ।
तुष्टा दुर्गा सम्भ्रमेण चाभयञ्च वरं ददौ ॥ ५८
अमरो भव हे पुत्र वत्स सुस्थिरतां व्रज ।
सर्व्वप्रसादात् सर्व्वत्र जयोऽस्तु तव सन्ततम् ॥ ५९
सर्व्वान्तरात्मा भगवांस्तुष्टोऽस्तु सन्ततं हरिः ।
भक्तिर्भवतु ते कृष्णे शिवदे च शिवे गुरौ ॥ ६०
इष्टदेवे गुरौ यस्य भक्तिर्भवति शाश्वती ।
तं हन्तुं न हि शक्ताश्च रुष्टाश्च सर्व्वदेवताः ॥ ६१
श्रीकृष्णस्य च भक्तस्त्वं शिष्यश्च शङ्करस्य च ।
गुरुपत्नीं स्तौषि यस्मात् कस्त्वां हन्तुमिहेश्वरः ॥ ६२
अहो न कृष्णभक्ताना-मशुभं विद्यते क्वचित् ।
अन्यदेवेषु ये भक्ता न भक्ता वा निरङ्कुशाः ॥ ६३
चन्द्रमा बलवांस्तुष्टो येषां भाग्यवतां भृगो ।
तेषां तारागणा रुष्टाः किं कुर्व्वन्ति च दुर्ब्बलाः ॥ ६४
यस्य तुष्टः सभायां चेन्नरदेवो महान् सुखी ।
तस्य किं वा करिष्यन्ति रुष्टा भृत्याश्च दुर्ब्बलाः ॥ ६५
इत्युक्त्वा पार्व्वती तुष्टा दत्त्वा रामं शुभाशिषम् ।
जगामान्तःपुरं तूर्णं हरिशब्दो बभूव ह ॥ ६६
काण्वशाखोक्तस्तोत्रञ्च पूजाकाले च यः पठेत् ।
यात्राकाले च प्रातर्वा वाञ्छितार्थं लभेद्ध्रुवम् ॥ ६७
पुत्रार्थी लभते पुत्रं कन्यार्थी कन्यकां लभेत् ।
विद्यार्थी लभते विद्यां प्रजार्थी चाप्नुयात् प्रजाम् ।
भ्रष्टराज्यो लभेद्राज्यं धनभ्रष्टो धनं लभेत् ॥ ६८
यस्य रुष्टो गुरुर्देवो राजा वा बान्धवोऽथवा ।
तस्य तुष्टश्च वरदः स्तोत्रराजप्रसादतः ॥ ६९
दस्युग्रस्तोऽहिग्रस्तश्च शत्रुग्रस्तो भयानकः ।
व्याधिग्रस्तो भवेन्मुक्तः स्तोत्रस्मरणमात्रतः ॥ ७०
राजद्वारे श्मशाने च कारागारे च बन्धने ।
जलराशौ निमग्नश्च मुक्तो भवति स्तोत्रतः ॥ ७१
स्वामिभेदे पुत्रभेदे मित्रभेदे च दारुणे ।
स्तोत्रस्मरणमात्रेण वाञ्छितार्थं लभेद्ध्रुवम् ॥ ७२
कृत्वा हविष्यं वर्षञ्च स्तोत्रराजं शृणोति या ।
भक्त्या दुर्गाञ्च सम्पूज्य महावन्ध्या प्रसूयते ॥ ७३
लभते सा दिव्यपुत्रं ज्ञानिनं चिरजीविनम् ।
असौभाग्या च सौभाग्यं षण्मासश्रवणाल्लभेत् ॥ ७४
नवमासं काकवन्ध्या मृतवत्सा च भक्तितः ।
स्तोत्रराजं या शृणोति सा पुत्रं लभते ध्रुवं ॥ ७५
कन्यामाता पुत्रहीना पञ्चमासं शृणोति या ।
घटे सम्पूज्य दुर्गाञ्च सा पुत्रं लभते ध्रुवम् ॥ ७६

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेशखण्डे
पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

नारायण उवाच ।

स्तुत्वा दुर्गां पर्शुरामो हर्षविह्वलमानसः ।
हरिणोक्तेन स्तोत्रेण प्रतुष्टाव गणेश्वरम् ॥ १

पूजां चकार भक्त्या च नैवेद्यैर्विविधैरपि।
धूपदीपैश्च गन्धैश्च पुष्पैश्च तुलसीं विना॥ २
सम्पूज्य भ्रातरं भक्त्या स रामः शङ्कराज्ञया।
गुरुपत्नीं गुरुं नत्वा गमनं कर्त्तुमुद्यतः॥ ३

नारद उवाच।

पूजां भगवतश्चक्रे रामो गणपतेर्यदा।
नैवेद्यैर्विविधैः पुष्पैस्तुलसीञ्च विना कथम्॥ ४
तुलसी सर्व्वपुष्पाणां मान्या धन्या मनोहरा।
कथं पूतां सारभूतां न गृह्लाति गणेश्वरः॥ ५

नारायण उवाच।

शृणु नारद वक्ष्येऽहमितिहासं पुरातनम्।
ब्रह्मकल्पस्य वृत्तान्तं निगूढ़ञ्च मनोहरम्॥ ६
एकदा तुलसी देवी प्रोद्भिन्ननवयौवना।
तीर्थं भ्रमन्ती तपसा नारायणपरायणा॥ ७
ददर्श गङ्गातीरे सा गणेशं यौवनान्वितम्।
अतीवसुन्दरं शुद्धं सस्मितं पीतवाससम्॥ ८
चन्दनोच्चितसर्व्वाङ्गं रत्नभूषणभूषितम्।
ध्यायन्तं कृष्णपादाब्जं जन्म-मृत्यु-जरापहम्॥ ९
जितेन्द्रियाणां प्रवरं योगीन्द्राणां गुरोर्गुरुम्।
अरूपहार्य्यं निष्कामं सकामा तमुवाच ह॥ १०

तुलस्युवाच।

अयि किं ध्यायसे देव शान्तरूप गजानन।
कथं लम्बोदरो देही गजवक्त्रं कथं तव॥ ११
एकदन्तः कथं वक्त्रो वदामुष्य च कारणम्।
त्यज ध्यानं महाभाग सायं काल उपस्थितः॥ १२
इत्युक्त्वा तुलसी देवी प्रजहास पुनः पुनः।
परा चेतसि दग्धा सा कामवाणैः सुदारुणैः॥ १३
गणेशस्य प्रधानाङ्गे दत्त्वा किञ्चिज्जलं मुने।
जघान तर्ज्जन्यग्रेण निष्पन्दं कृष्णमानसम्॥ १४
बभूव ध्यानभङ्गश्च तस्य नारद चेतनम्।
दुःखञ्च ध्यानभेदेन सद्विच्छेदो हि शोकदः॥ १५
ध्यानं त्यक्त्वा हरिं स्मृत्वा ददर्श कामिनीं पुरः।
नवयौवनसम्पन्नां सस्मितां कामपीड़िताम्॥ १६
लम्बोदरश्च तां दृष्ट्वा परं विनयपूर्व्वकम्।
उवाच सस्मितः शान्तः शान्तां कामातुरां वशी॥१७

गणेश उवाच।

का त्वं वत्से कस्य कन्ये मातर्म्मां ब्रूहि किं शुभे।
पापदोऽशुभदः शश्वद्ध्यानभङ्गस्तपस्विनाम्॥ १८
कृष्णः करोतु कल्याणं हन्तु विघ्नं कृपानिधिः।
मद्ध्यानभङ्गजो दोषो नासौ भवतु ते शुभे॥ १९
गणेशवचनं श्रुत्वा तमुवाच स्मरातुरा।
सस्मितं सकटाक्षञ्च देवं मधुरया गिरा॥ २०

तुलस्युवाच।

धर्म्मध्वजस्य कन्याहमप्रौढ़ा च तपस्विनी।
तपस्या मे स्वामिनोऽर्थं त्वं स्वामी भव मे प्रभो॥२१
तुलसीवचनं श्रुत्वा गणेशः श्रीहरिं स्मरन्।
तामुवाच महाप्राज्ञः प्राज्ञीं मधुरया गिरा॥ २२

गणेश उवाच।

हे मातर्नास्ति मे वाञ्छा घोरे दारपरिग्रहे।
दारग्रहो हि दुःखाय न सुखाय कदाचन॥ २३
हरिभक्तेर्व्यवायश्च तपस्या-नाशहेतुकः।
मोक्षद्वार-कपाटञ्च भवबन्धन-पाशकः॥ २४
गर्भवासकरः शश्वत् तत्त्वज्ञान-निकृन्तनः।
संशयानां समारम्भो दुस्त्याज्यो वृषभैरपि॥२५
गेहोऽयं करुणानाञ्च सर्व्वमायाकरण्डकः।
साहसानां समूहश्च दोषाणाञ्च विशेषतः॥ २६
निवर्त्तस्व महाभागे पश्चान्यं कामुकं पतिम्।
कामुकेनैव कामुक्याः सङ्गमो गुणवान् भवेत्॥ २७
इत्येवं वचनं श्रुत्वा कोपात् तं सा शशाप ह।
दारग्रहस्ते भविता सा साध्वीति गणेश्वरम्॥ २८
इत्याकर्ण्य सुरश्रेष्ठस्तां शशाप शिवात्मजः।
देवि त्वमसुरग्रस्ता भविष्यसि न संशयः॥ २९
तत्पश्चान्महतां शापाद्वृक्षस्त्वं भवितेति च।
महातपस्वीत्युक्त्वैव विरराम च नारद॥ ३०
शापं श्रुत्वा तु तुलसी प्ररुरोद पुनः पुनः।
तुष्टाव च सुरश्रेष्ठं स प्रसन्न उवाच ताम्॥ ३१

गणेश उवाच।

पुष्पाणां सारभूता त्वं भविष्यसि मनोरमे।
कलांशेन महाभागे स्वयं नारायणप्रिया॥ ३२
प्रिया त्वं सर्व्वदेवानां श्रीकृष्णस्य विशेषतः।
पूता विमुक्तिदा नृणां मम त्याज्या च सर्व्वदा॥३३
इत्युक्त्वा तां सुरश्रेष्ठो जगाम तपसे पुनः।
हरेराराधनव्यग्रो बदरीसन्निधिं ययौ॥ ३४
जगाम तुलसी देवी हृदयेन विदूयता।

निराहारा तपश्चक्रे पुष्करे लक्षवर्षकम् ॥ ३५
पश्चान्मुनीन्द्रशापेन गणेशस्य च नारद।
सा प्रिया शङ्खचूड़स्य बभूव सुचिरं मुने ॥ ३६
ततः शङ्करशूलेन संममारासुरेश्वरः।
सा कलांशेन वृक्षत्वं स्वयं नारायणप्रिया ॥ ३७
कथितश्चेतिहासस्ते श्रुतो धर्म्ममुखात् पुरा।
मोक्षप्रदश्च सारश्च पुराणेन प्रकीर्त्तितः ॥ ३८
परशुरामो महाभागो जगाम तपसे वनम्।
प्रणम्य शङ्करं दुर्गां सम्पूज्य च गणेश्वरम् ॥ ३९
पूजितो वन्दितः सर्व्वैः सुरेन्द्रमुनिपुङ्गवैः।
पार्व्वती-शिवसान्निध्ये तत्र तस्थौ गणेश्वरः ॥ ४०
इदं गणपतेः खण्डं यः शृणोति समाहितः।
स राजसूययज्ञस्य फलमाप्नोति निश्चितम् ॥ ४१
अपुत्रो लभते पुत्रं श्रीगणेश-प्रसादतः।
धीरं वीरञ्च धनिनं गुणिनं चिरजीविनम् ॥ ४२
यशस्विनं पुत्रिणञ्च विद्वांसं सुकवीश्वरम्।
जितेन्द्रियाणां प्रवरं दातारं सर्व्वसम्पदाम् ॥ ४३
सुपवित्रं सदाचारं प्रशंस्यं वैष्णवं भवे।
अहिंसकं दयालुञ्च तत्त्वज्ञानविशारदम् ॥ ४४
भक्त्या गणेशं सम्पूज्य वस्त्रालङ्कारचन्दनैः।
श्रुत्वा गणपतेः खण्डं महावन्ध्या प्रसूयते ॥ ४५
मृतवत्सा काकवन्ध्या ब्रह्मन् पुत्रं लभेद्ध्रुवम्।
अदूषितं दूषिता या सा च शुद्धा लभेत् सुतम् ॥ ४६
सम्पूर्णं ब्रह्मवैवर्त्तं श्रुत्वा यल्लभते फलम्।
तत् फलं लभते मर्त्यः श्रुत्वेदं खण्डमुत्तमम् ॥ ४७
वाञ्छां कृत्वा तु मनसि शृणोति परमास्थितः।
तस्मै ददाति सर्व्वेष्टं सुरश्रेष्ठो गणेश्वरः ॥ ४८
श्रुत्वा गणपतेः खण्डं विघ्ननाशाय यत्नतः।
स्वर्णयज्ञोपवीतञ्च श्वेतच्छत्राश्वमाल्यकम् ॥ ४९
प्रदीयते वाचकाय स्वस्तिकं तिललड्डुकम्।
परिपक्वफलान्येव देशकालोद्भवानि च ॥ ५०

इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे गणेश-खण्डे नारायण-नारदसंवादे षट्-चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

इति गणेशखण्डं समाप्तम्।

